

RİXARD VAQNER

MƏNİM HƏYATIM

ÜÇ HİSSƏDƏ

MEMUAR

HEYDƏR ƏLİYEV
FONDU

HEYDƏR ƏLİYEV
MƏRKƏZİ

RİXARD VAQNER

MƏNİM HƏYATIM

ÜÇ HİSSƏDƏ

MEMUAR

BAKI - 2013

Redaktorlar:	Vüqar Qaradağlı, Səlim Babullaov
Elmi məsləhətçi:	Firəngiz Əlizadə
Tərcüməçilər:	Qismət Rüstəmov (birinci, üçüncü hissələr) Rəbiqə Nazimqızı (ikinci hissə)
Korrektor:	Sevil Gültən
Bədii və texniki tərtibat:	Cavid Kişiyev

Kitab "Mütərcim" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzində səhifələnib və tərtib olunub

Dahi alman bəstəkarı Vilhelm Rixard Vaqnerin (1813-1883) öz dilindən qələmə alınmış "Mənim həyatım" adlı xatirə bir çox məziyyətləri ilə mədəni həyatımız üçün önəmli hadisədir. Kitab vasitəsilə oxucular bu böyük bəstəkarın, yazıçı və mütəfəkkirin, opera sənəti islahatçısının həqiqi sənətkar kimi yaşadığı məhrumiyyət dolu keşməkeşli, eyni zamanda mənəvi baxımdan zəngin ömür yoluyla tanış ola biləcəklər. Onun uşaqlığı, sənətə, musiqiyə olan sevgisinin formalaşması, məhəbbət macəraları, List, Berlioz, Mendelson, Spontini kimi müasirləri olan bir çox böyük bəstəkar və musiqiçilərlə dostluğu, münasibətləri, mükəlləmələri, bəstəkarın sonradan ona ölməzlik qazandıran yaradıcı fikirləri, bəzən ziddiyyətli düşüncələri, "Loenqrin", "Uçan hollandiyalı" kimi klassik musiqi şedevrlərinin həqiqi tarixçələri - bütün bunlar kitabı oxucu üçün olduqca qiymətli edən keyfiyyətlərdir.

Kitab ana dilimizdə nəşr olunan bir ilk kimi də qiymətlidir. Vaqner yaradıcılığının pərəstişkarları və bütövlükdə ciddi musiqi ilə məşğul olan peşəkarlar üçün dəyərli mənbə olan kitab rahat dili və təhkiyəsi ilə eyni zamanda bütün oxucular üçün əlçatandır.

Bu nəşr, həmçinin Azərbaycan-Almaniya mədəni əlaqələri üçün qiymətli töhfə, bu əlaqələrin inkişafı istiqamətində növbəti uğurlu addımdır.

ISBN: 978-9952-483-50-5

© Heydər Əliyev Fondu. 2013.

© Heydər Əliyev Mərkəzi. 2013.

ÖN SÖZ

Dünya opera tarixini "Vaqnerə qədər və Vaqnerdən sonra" deyə şərti olaraq iki dövrə ayırmaq olar. Bəstəkarın opera janrının inkişafındakı həqiqi inqilabi dəyişikliklər etməsi şərtləndirib bu bölgünü. A.Brukner, Q.Maler, R.Ştraus kimi bəstəkarlar və sonrakı nəsillərdən olan bir çoxları, bu və ya digər formada həmin bu qüdrətli dühanın təsirinə düşüblər.

Böyük opera islahatçısının öz sözlərinə görə o, "1813-cü il mayın 22-sində, Leypsiqdə, Brüldə, "Qırmızı və Ağ şir" adlanan binanın ikinci mərtəbəsində" anadan olub. İki gün sonra Müqəddəs Foma kilsəsində xaç suyuna salınıb və Vilhelm Rixard adını veriblər ona. Atasını Fridrix Vaqner elə həmin ilin oktyabrında, Napoleonun məşhur Leypsiq döyüşündən sonra tıfaldan dünyasını dəyişib. Vaqnerin anası İohanna Rozina (qızlıq soyadı Pets) ikinci dəfə ailə dostu, aktyor Lüdviq Heyerə ərə gedib ki, Heyer də qayğı və sevgisi ilə Vaqnerə demək olar atasını əvəz edib. Ailə 1815-ci ildə Drezdenə köçür. Balaca Rixardı atalığı öz soyadı ilə məktəbə yazdırır və Vaqner məhz burada ilk dərslərini almağa başlayır: "...beləliklə, drezdenli yoldaşlarım on dörd yaşına qədər mənə Rixard Heyer kimi tanıdılar." Lüdviq Heyer Leypsiqdə vəfat edir, yalnız bu hadisədən bir neçə il sonra, 1827-ci ildə "köhnə vətəndə" Rixard yenidən Vaqner soyadını qəbul edir. Münasibətləri uzunmüddətli olmasa da (Vaqnerin atalığı 1821-ci ildə vəfat etmişdi), oğlanın şəxsiyyətinin formalaşmasında onun təsiri böyük olmuşdu. "Görəsən, onun doğrudanmı həqiqi musiqi istedadı var?!" - Lüdviq Heyerin ölüm döşəyində söylədiyi bu sözlər tərəddüddən daha çox təsdiq olmaqla sonradan peyğəmbəranə səslənirdi.

Vaqner Drezdendə Müqəddəs Xaç məktəbinə gedir, yunan mifologiyası, şeir dolu dastan və nağıllar, tarix onu cəlb edən yeganə fənlərə çevrilir. Odur ki, Vaqnerin gələcək fəlsəfi-estetik görüşləri üçün artıq uşaqlıqdan şərait yaranmışdı. Üstəgəl, erkən uşaqlıq çağlarından teatrda da maraqlanırdı Vaqner: "Uşaq vaxtı marağımı və fantastikaya meyilli təxəyyülümü təmin edən, məşğul edən hər şey sonradan həddindən artıq ciddi, şüurlu bir ehtirasa çevrildi. "Yuli Sezar", "Maqbet", "Hamlet", Şillerin pyesləri və Hötenin "Faust"u mənə olduqca dərin bir həyəcan verir, ruhlandırır".

Teatrla bərabər musiqi də Vaqneri cəlb edirdi, on iki yaşındaykən ailəsinin dəvət elədiyi Human adlı musiqi müəllimi Rixarda "ilk həqiqi, amma cansız fortepiano dərsləri" verməyə başladı. Bütün bu dərslərin hədəfi o dövrdə Vaqneri hər şeydən daha çox məftun edən K.M. Veberin uvertüraları idi. "Böyük qüsurlarla da olsa "Freyşüts" uvertürasını özüm üçün ifa etməyi öyrənmişdim, odur ki, əsas məqsədimə çatdığımı düşünərək bundan sonra dərs almaq istəyi hiss eləmədim." Veberə marağıyla yanaşı Vaqner, Serlinanın "Batti, batti, ben Masetto" ariyettasına əsaslanaraq, Motsartın "Don Juan"ını "zərif və qadınsayağı gücsüz"

hesab edirdi. Opera mətninin italyan dilində olması onu xüsusilə qıcıqlandırır: “Yaxşı yadımdadır, mən elə əvvəlcədən italyan yox, alman operasının tərəfində idim”. Digər tərəfdən, Motsartın “Rekviyem”i Vaqnerə çox güclü təsir göstərdi və əsərlə tanışlıq “bu sənətkara da həvəsin yaranmasına təkan oldu”.

Müqəddəs Xaç məktəbini bitirdikdən sonra, 1828-ci ildə, Vaqner Leypsiqdəki “Nicolai Schule”yə daxil olur və bu tədris müəssisəsinin müəllim heyəti ilə yola getmir. Məktəb məşğələləri onu bir o qədər maraqlandırmırsa da, dram yazmaq fikri ona büsbütün hakim kəsilir. Arzusu yerinə yetir. On beş yaşında Vaqner bütünlüklə Şekspirin, xüsusən də “Hamlet”, “Maqbet” və “Kral Lir” faciələrinin, bir də Hötenin “Hets fon Berlihingen” əsərinin təsiri ilə “Leybald və Adelaida” (“Leubald und Adelaide”) adlı böyük faciəsini yazır. Bu, bəstəkarın ilk dramaturji təcrübəsi idi ki, sonralar operaları üçün bütün librettoları həmişə o özü yazacaqdı.

Bəstəkarlığın, kompozisiyanın qayda-qanunları barədə aydın təsəvvürü olmasa da, 1829-cu ildə Vaqner “D-moll” (re-minor) adlı ilk sonatasını yazır. Ancaq Vaqnerin dahi bəstəkar kimi inkişafı demək olar, ümumilikdə məhz bu vaxtdan başlayır. Özünü bütünlüklə musiqiyə həsr etmək Vaqner üçün qarşısızalmaz istəyə çevrilmişdi. Əslində, memuarlarındakı etiraflarına baxsaq, gələcək bəstəkar üçün “musiqi ilə məşğul olmaq hansısa musiqi alətində ifa etmək yox, yalnız “bəstəçilik” mənasına gəlir, darıxdırıcı harmoniya dərsləri isə bəhrəsini vermir-di”. Buna görə o, sevimli bəstəkarlarının partituralarını köçürərək özünütəhsillə məşğul olmağa başlayır. Vaqnerin kəşf etdiyi bu qeyri-adi özünütəhsil üsulu müsbət bəhrəsini verməyə başlayır – o bəstəkarlıq sənətinin qanunlarına yiyələndi və çox tez bir zamanda, öz sözü ilə desək, “komponirovka”-nı öyrəndi. Bundan başqa, Vaqnerə Bethovenin yaradıcılığı ilə tanışlıq da kömək etdi. Bu sənətkar, gənc bəstəkarın musiqi zövqünün formalaşmasına güclü təsir göstərdi.

Bu vaxt ailədə qalmaqla düşdü, məlum oldu ki, Vaqner artıq yarım ildir “Nicolai Schule”dəki dərslərə getmir. Müəllimləri onun haqqında heç yaxşı şeylər düşünmürdü və 1830-cu ildə o məktəbi buraxaraq universitetə qəbul olmaq ümidini də itirir.

İyulda Fransadan inqilab sədaları gəlməkdəydi. Bütün Avropanı bürüyən İnqilab dalğası Saksoniyaya da toxunur və bu hadisələr Vaqneri “Fridrix və azadlıq” (Vettinlər sülaləsinin Albertin xəttindən olan, 1836-cı ildən 1854-cü ilədək hakimiyyətdə olmuş Saksoniya kralı II Fridrix Avqust nəzərdə tutulur) adlı siyasi uvertürasını yazmağa həvəsləndirir.

Lakin universitetə daxil olmaq arzusu Vaqneri tərk etmir. Pasxa tətilərindən əvvəl o, birbaşa rektora mütaciət edərək musiqi bölməsinin tələbəsi kimi qəbul olunmağı xahiş edir, razılıq alır və 1830-cu ildə Leypsiq universitetinə daxil olur. Burada o, fortepiano dərslərini orqan ifaçısı Hotlib Müllerdən, musiqi nəzəriyyəsinə isə Müqəddəs Foma (Tomaskirxa) məktəbinin kantoru Teodor

Veylinqdən öyrənməyə başlayır. Bir vaxtlar həmin məktəbin kantoru vəzifəsini böyük Bax tuturdu.

Vaqner universitetdə bəstəkarlıq fəaliyyətini genişləndirir. Nəticədə “C-dur” (do major) uvertürası, dörd əllə ifa üçün “B-dur” (si bemol major) sonatası və ən vacibi – 1830-cu ilin Milad bayramında publika qarşısında ifa zamanı uğursuzluqla qarşılanırsa da Vaqnerin həyatında “bir epoxa olan” “B-dur” uvertürası yaranır. “Mən bu əsərdə orkestrin mistik rolunu xüsusilə vurğulamağa çalışırdım: onu üç dünyaya, üç müxtəlif və bir-biri ilə mübarizə aparan elementə bölmüşdüm”. Vaqnerin etirafına görə, musiqi onun üçün “demonların səltənəti, mistik ucalığa malik möcüzələr dünyası olub və qalır: mənə görə hər bir düzgünlük onu eybəcərləşdirirdi”. Vaqnerin musiqiyə bu münasibəti uşaqlıqdan formalaşmış – “musiqi alətlərinin köklənməsi belə mənə mistik təsir göstərirdi: üzərində yayın gəzişdiyi skripka kvintasının səsləri mənə dolayısı ilə yox, birbaşa, hərfi mənada ruhlar aləmindən göndərilən salam kimi görünürdü. Hələ uşaq ikən həmin o kvinta səsi məni həyəcanlandıran ruhlar dünyası ilə vəhdət təşkil edirdi”.

1831-ci il Vaqner üçün “simfonik musiqi” ili oldu: o, bir sıra uvertürələr yazdı və onların çoxu konsertlərdə ifa olundu. Həmçinin “Motsart və Bethovendən mənimsədiyi hər şeyi ortaya qoyduğu” irihəcmli Birinci simfoniyası “C-dur” u da bəstələdi. Bu əsər 1833-cü il yanvarın 10-da Leypsiqin məşhur konsert zalı Hevandhausda dinləyicilərin qarşısında ifa olunmuşdu.

1832-ci ildə Vaqnerdə ilk dəfə opera yazmaq istəyi yaranır. İlk təcrübə uğursuz alınır – “Toy” u, “bu qaranlıq, bir zərrə olsun belə işıqdan məhrum, qapqara etüdü” yazan Vaqner əsərini bacısı Rozaliyaya göstərir. Onun razılığını almayan da isə “heç bir həyəcan və tərəddüd olmadan bütün əlyazmanı yox edir”.

Yeni süjet Karlo Qozzinin (1720-1806) “İlan qadın” pyesindən götürülmüşdü. Vaqner librettonu yazandan sonra operasına “Pərilər” adını verir. Bu opera da əvvəlki kimi hələ 1832-ci ildə düşünülmüşdü. Növbəti il ərzində Vaqner operanın musiqisi üzərində səylə işləyir və 1834-cü ildə onu tamamlayır. Vaqnerin bu operanı Leypsiqdə səhnələşdirmək cəhdləri uğursuzluqla nəticələnir, opera ilk dəfə 1888-ci ildə Münhendə bəstəkarın ölümündən sonra səhnəyə qoyulur.

“Pərilər” in musiqisi üzərində işləməklə yanaşı Vaqner, yeni opera mətni barədə planlar qururdu. Şekspirin “Qisasa qisas” əsərinin süjeti əsas götürülür. Vaqner gələcək operasını “Sevgi qadağası və ya Palermodan olan itaətkar” adlandırır.

Bəstəkarlıq fəaliyyətini davam edə-edə Vaqner 1834-cü ildə Maqdeburq opera teatrında kapelmeyster vəzifəsinə təyin olunur. Bundan sonra o, operalarının səhnəyə qoyulmasına özü nəzarət edə bilirdi. “Sevgi qadağası” nın premyerası 1836-cı ildə baş tutur, ancaq demək olar uğursuzluğa düçar olur. Vaqnerin yeni uvertürası “Britaniya, hökmranlıq et!” (Rule, Britania!) da müvəffəqiyyət qazan-

mır. Həmin il Maqdeburq teatrının opera truppası dağılır və Vaqner Köniqsberqə köçür. O, Köniqsberq opera teatrında yenidən dirijorluğa başlayır.

1836-cı il bəstəkarın həyatında daha bir önəmli hadisə ilə yadda qalır – Vaqner 24 noyabrda aktrisa Minna Planerlə evlənir. Onların arasında artıq uzun müddətdi ki, səmimi dostluq var idi, 1832-ci ildə tanış olmuşdular. Amma nikah uğursuzdu. Maddi çətinliklər və həyata baxışların müxtəlifliyi ayrılığa səbəb olur. 31 may 1837-ci ildə bütün qış və yaz boyu davam edən mübahisələr və incikliklərdən sonra Minna planları barədə əvvəlcədən heç bir məlumat verməyib ərinin evini tərk edir.

Şəxsi həyatındakı faciə yaşadıqdan və Köniqsberq teatrı, antrepenerin iflası nəticəsində bağlandıqdan sonra, Vaqner həmin ilin avqustunda yeni yaradıcılıq planları ilə kapelmeyster təyin olunduğu Riqaya yola düşür. Həmin ərəfədə Edvard Corc Bulver-Littonun (1803-1873) yenicə oxuduğu “Kola di Riensi” romanı Vaqnerə “bu süjet əsasında qurulmuş böyük opera”nın planını hazırlamağa sövq edir. “Mətnini hələ Riqaya təzə gəldiyim vaxtlarda bitirdiyim “Riensi”nin musiqisi mənim üçün başqa, çox arzuladığım, zəngin dünyaya körpü olmalı idi... 1838-ci il yayın ortalarında mən işə başladım.”

Riqada Vaqnerin həyat yoldaşı ilə münasibətləri bərpa olur. Minna elə də çox vaxt keçmədən ərinə məktub yazaraq etiraf edir ki, “onu xəyanətə yalnız ümitsizlik məcbur eləmişdi” və o, həqiqətən pəşmandır. Vaqner arvadını heç vaxt və heç nədə günahlandırmayacağına səmimi qəlbədən söz verir və bu vədinə “sözün hərfi mənasında tam” əməl edir. Oktyabrın 19-da onlar yenidən birləşirlər. Lakin Riqada da həyat asan olmur. “Tamamilə öz ixtiyarına buraxılmışdım və hamı üçün yad idim... get-gedə artan ikrahla teatr heyətindən uzaq gəzirdim... və 1839-cu ilin martında rəhbərlik mənə azad olduğumu bildirdi”.

Paris Vaqneri özünə cəlb edirdi. “1839-cu ilin qarşdakı yayında biz Riqadan birbaşa Parisə yola düşəcəyik ki, orda da mən yalnız opera bəstəçiliyi sahəsində bəxtimi sınayacam”. Ailə Parisə yolüstü Londonu da ziyarət etməklə dəniz yolu ilə gedir. Məhz Riqadan Londona bu səfər zamanı Vaqner “Uçan hollandiyalı” operası üçün süjet üzərində düşünür. Bu fikir onun ağına səyahət etdikləri gəmi dəhşətli fırtınada batmaq təhlükəsi ilə üzləşəndə gəlmişdi. Vaqner dənizçilərdən lənətli gəmi və onun müəmmalı kapitanı barədə əfsanəni eşidir, bu süjet onun təxəyyülünə ilham verir. Lakin Parisə gələndə o, yeni fikirlərlə yanaşı “Riensi”nin üzərində də işləyirdi. Son variantda opera “Kola di Riensi, sonuncu tribun” adını alır. Operadan başqa Vaqner böyük “Uvertüra-Faust”u bitirir. Həmçinin, “Uçan hollandiyalı” da tezliklə tamamlanır (1841).

Parisdə Cakomo Meyerberlə (1791-1864) çoxdan arzulanan tanışlıq mümkün olursa da bu tanışlıq Vaqnerin gözlədiyi yaradıcı bəhrəsini vermir. Bəstəkarların yaradıcı idealları və musiqi sənətinin gələcək inkişafıyla bağlı baxışları qətiyyənlə

bir-birinə bənzəmir, üst-üstə düşmürdü. Hektor Berliozla (1803-1869) görüş isə bu mənada daha məhsuldar idi. Onun "Fantastik dördlük" əsəri Vaqnerin heyrətinə və vəcdinə səbəb olmuşdu, xüsusən də əsərdəki janrdaxili şəkillərə görə.

Bütövlükdə isə Paris Vaqnerin sevinc dolu ümidlərini doğrultmadı. Hətta 1840-cı ilin aprelinə Ferens Listlə (1811-1886) baş tutan tanışlıq belə məyusluq gətirdi – List Vaqnerə əsl sənətlə yox, yalnız "vulqar kütlə" qarşısında uğur qazanmaqla maraqlanan soyuq insan təsiri bağışlamışdı. Vaqner daha Listlə görüşmək istəmirdi və özünün Listdə simpatiya və maraq oyatdığından xəbərsiz idi. List isə gənc bəstəkarın ona münasibətini öyrəndikdən sonra həqiqətən sarsılmışdı.

Yaşamaq üçün müxtəlif yollarla vəsait axtarmağa məcbur olduğundan həm də Vaqner üçün ağır dövr başlamışdı Parisdə. Heç nədən çəkinmədən dəbli operaları təzədən yığmaq və aranjman etmək, romans yazmağa məcbur olur, eyni zamanda Parisin müxtəlif qəzet və jurnalları ilə musiqi rəyçisi və tənqidçi kimi əməkdaşlıq edirdi. "Belə eniş-yoxuşlu qış nəhayət ki, keçib keçdi". Vaqner Almaniyadan ötrü hədsiz darıxırdı. Elə bu vaxtlar da Vaqnerin gözü Vartburqda müğənnilər turniri barədə qədim poemaya sataşır. "Məni cəlb edən bu "təmiz alman" elementi... Tanhauzer haqqında qədim mahnı əsasında qurulan sadə xalq dastanı məni dərhal sarsıtdı... Bu təəssüratların təsiri ilə Almaniyaya qayıtmaq istəyi get-gedə artırdı". Nəhayət, belə bir fürsət yarandı. "Riensi"i Drezdendə səhnəyə qoyulmaq üçün qəbul edilmişdi, "Uçan hollandiyalı" isə Meyerberin himayəsi sayəsində Berlində səhnələşdiriləcəkdi.

12 aprel 1842-ci ildə Vaqner həyat yoldaşı ilə Drezdenə gəldi. Oktyabrın 20-də "Riensi"nin premyerası baş tutdu. Uğur o qədər böyük idi ki, Vaqner "Uçan hollandiyalı"nı da Drezdendə səhnəyə qoymaq qərarına gəldi. Çünki Berlindəki işlər naməlum səbəblərdən uzanırdı. Bundan başqa o, Drezden kral opera teatrında kapelmeyster vəzifəsinə təyin olunmuşdu.

2 yanvar 1843-cü ildə "Uçan hollandiyalı"nın Drezden teatrında ilk tamaşası oldu. Bu, "mənim gələcək fəaliyyətimdəki dönüş nöqtəsi üçün giriş rolunu oynadı. Hər şeydən əvvəl, tamaşa...göstərdi ki, operalarımı yaxşı dramatik güclə təmin etmək gələcək işlərim üçün nə qədər vacibdir".

Lakin Vaqnerin bütün gələcək yaradıcılığında dönüş yaradan təkə bu deyildi. "Uçan hollandiyalı" o dövrün opera sənəti üçün prinsipial yeni hadisə idi. Vaqnerin sözlərinə görə, hətta öz yaradıcılığı da daxil olmaqla, "heç bir sənətkarın həyatında belə qısa vaxt ərzində mümkün olan, hətta yeganə olan transformasiya nümunəsi yox idi" (Vaqner "Uçan hollandiyalı"nı "Riensi"ni yazdıqdan cəmi bir neçə ay sonra bitirmişdi). Əgər əvvəlki operaların librettolarını hazır bədii əsərlər əsasında yazmışdysa, bu opera ilə Vaqner ilk dəfə orijinal dramaturq kimi çıxış etmişdi. Daha bir vacib məqam isə budur ki, Vaqner növbəti operalarındakı qədər olmasa da, amma məhz "Uçan hollandiyalı"da iştirakçıların xarakterlərini açan

leytmotivlər sistemini tətbiq etdi və əsərlərində tamamilə mifoloji süjetlərə üstünlük verməyə başladı. Operanın musiqisi həmin dövr üçün yeni və qeyri-adi harmoniyalarla, xromatizm və modulyasiyalarla zəngindi. Bu işə tənqidçilərə müxtəlif rəylər üçün qida vermişdi. Həmin vaxtdan bu yana Vaqnerin musiqisinə laqeyd qalan dinləyici olmayıb – bəziləri dərhal onun qızğın pərəstişkarına çevrilib, bəziləri isə onun yeniliklərini “süngü ilə” qarşılayıblar. Qeyd edək ki, bunu həm auditoriyaya, həm də tənqidçilərə aid etmək olar.

1843-cü ilin yazına yaxın Vaqner “Tanhauzer”in librettosunu bitirir və gələcək musiqili dramın (bundan sonra o, operalarını məhz belə adlandıracaqdı) musiqisi üzərində işə başlayır. Hərçənd, dirijorluq vaxtının böyük hissəsini alırdı və iş kifayət qədər sürətlə irəliləməirdi. Bundan başqa, Vaqner ciddi şəkildə alman mifologiyasını öyrənməklə məşğul oldu və şəxsi kitabxanasını müvafiq nəşrlərlə zənginləşdirməklə kifayətlənməyərək Drezden kral kitabxanasını da ziyarət etməyə başladı. Bu sahədə əldə etdiyi biliklər nəticədə Vaqnerə öz əsərlərində nəinki dramaturq kimi, həmçinin peşəkar filoloq kimi çıxış etməyə də kömək oldu.

1844-cü ildə Vaqner Drezdendə yenidən Listlə görüşdü. “Həmin günlərdə Drezden teatrının repertuarında “Riensi” olmadığından, o teatr rəhbərliyindən operanın növbədənəkar tamaşasını israrla xahiş eləyirdi... O, vəcd dolu razılığını elə aydın və dəqiq ifadə elədi ki, bütün qəlbimlə təsirləndim”. Nəticədə, List Vaqnerin həyatında elə böyük rol oynadı ki, onların münasibətlərinə xüsusi diqqət ayırmağa dəyər.

* * *

Maraqlıdır ki, Listə yazdığı 24 mart 1841-ci il tarixli ilk məktublarının birində Vaqner ona “möhtərəm cənab” deyə müraciət edərək “Sizin tərəfinizdən adicə diqqət nişanəsini xahiş edir” və məktubu “dərin hörmətlə, Sizin müti qulunuz” kimi imzalayır. 1840-cı ilin apreildəki soyuq qəbulu xatırlayan Vaqner uzunmüddətli ünsiyyətə ümid etmirdi. Onu qüdrətli maestronun “təvazökar istedadı” barədə fikirləri maraqlandırır. List isə öz növbəsində gənc bəstəkardakı dühanı sezir və hər üsulla özünəməxsus nəcibliklə Vaqnerin onunla bağlı ilk təəssüratlarını dağıtmağa çalışırdı. Listin göstərdiyi diqqət və münasibəti ilə həvəslənmiş Vaqner 1846-cı ildə ona “Riensi”nin və “Tanhauzer”in partiturasını göndərərək onların quruluşunda iştirak etməsini xahiş etmişdi.

Lakin təəssüf ki, iki dahinin möhkəm dostluq bağı 1848-ci ildə Drezdendəki görüşdən sonra yaranır. Həmin ilin avqust ayının sonunda Vaqner Listin yanına Veymara gəlir ki, “Tanhauzer”in Veymar saray teatrı səhnəsində qoyulması barədə danışıqlarda şəxsən iştirak etsin. Tamaşanın premyerası hersoginyanın doğum gününə təsadüf etməli idi (“Tanhauzer” həmin vaxt Drezdendən başqa heç yerdə nümayiş olunmurdu). List bu planın həyata keçirilməsi üçün elə fədakarcasına

səy göstərir ki, quruluş zamanı qarşıya çıxan çoxsaylı çətinliklər tezliklə həll edilir və premyera möhtəşəm keçir. Vaqner istedadının belə açıq-aydın qəbul olunmasına görə dərin minnətdarlıq hissi keçirir. Bundan sonra bəstəkarların yazışmaları səmimi, sərbəst, dostyana xarakter alır, “möhtərəm cənab” ifadəsini “əziz dost”, “sadiq qulunuz” imzasını isə “həmişəlik sənin Rixard Vaqnerin” kəlmələri əvəzləyir.

Tezliklə List dostuna nəinki yaradıcılıq baxımından kömək edir, həm də onu sözün əsl mənasında xilas eləyir. 1849-cu ildə Vaqner Drezden üsyanında iştirakına görə az qala ölüm hökmünə məhkum olunan siyasi cinayətkar elan edilir. Mayın 13-də o, kömək üçün Listin yanına gəlir. Siyasətdən daim uzaq olan List böyük çətinliklə də olsa Vaqner üçün doktor Videmanın adına vəsiqə tapıb onu təqib edən polisin əlindən gizləməyi bacarır. Vaqner Listin köməyi ilə Sürixə köçür və Listin göndərdiyi pullarla həyat yoldaşı ilə birlikdə ev tutur. Həmin vaxtlar Vaqner maddi baxımdan ağır dövr yaşayırdı. 20 aprel 1850-ci ildə demək olar ki, ümitsizliyə qapılmış Vaqner Veymarda “Loenqrin”in səhnələşdirilməsində iştirak etmək üçün Listə müraciət edir. List həmin an işə qoyulur. “Sənin “Loenqrin”in şübhəsiz ki, müstəsna şərtlərlə səhnələşdiriləcək və uğur qazanacaq” – List hazırlanan tamaşa barədə Vaqnerə belə yazırdı. Artıq avqustun 28-i Hötenin doğum günündə “Loenqrin” Listin idarəçiliyi altında səslənir. Nəticədə, List bu operaya həsr olunmuş kitabça da yazır.

O vaxt hələ də Sürixdə olan Vaqner “Ziqfridin ölümü” adlı yeni opera üzərində düşünür. List Veymar hersoqundan Vaqner üçün 500 taler qoparda bilir ki, bununla da dostunun yeni opera üzərində rahat işləməsi üçün imkan yaradır.

Vaqnerin növbəti illəri Ziqfridə həsr olunmuş silsilə dramın hazırlanmasına sərf olunur. Məhz elə həmin dövrdə Vaqner özünün məşhur olan möhtəşəm “Nibelunqun üzüyü” tetralogiyasının planını düşünür və bu haqda ancaq Listlə bölüşür. List həvəslə Vaqnerin yeni işini dəstəkləyir. Vaqner Listin dəstəyinə və anlayışına təşəkkür edərək yazırdı: “Mənə yaxın olan hər kəsə sənin məktubunu göstərmişəm və hamıya demişəm: bir görün, mənim necə dostum var!” Cəsarətlə demək olar ki, “Ziqfrid”in yaradılması illərində Vaqner Listin qayğısından məhrum olsaydı, bu əsəri yarada bilməyəcəkdi.

List nəinki yorulmadan Vaqnerin əsərlərini təbliğ edirdi, həm də sürgündə dostunu böyük məbləğlərlə maddi cəhətdən təmin edirdi. 1853-cü ilin fevralında List möhtəşəm bir layihə həyata keçirir – “Vaqner həftəsi” ərzində “Uçan hollandiyalı”, “Tanhauzer” və “Loenqrin” nümayiş olunur. Həmin il iyulun 2-də List Sürixə gəlir. Bu görüş iki bəstəkarın dostluğunda ən sevindirici hadisə idi. List knyaginya Karolina Vittgenşteynə yazırdı: “O, məni sidq-ürəklə sevir və dayanmadan təkrarlayır: “Görürsən, mən sənə necə borcluyam!”. Listin Sürixdəki səkkizgünlük səyahəti yaradıcı bəhrəsini verir – Vaqner yeni güc və enerji ilə

Listlə təfərrüatlı şəkildə müzakirə etdiyi “Reyn qızılı” kompozisiyası üzərində işə başlayır. Çoxsaylı çətinliklərə baxmayaraq Almaniya Vaqner yaradıcılığının təbliğatını aparan və dostunu bacardığı kimi dəstəkləyən Listin alicənablığı və fədakarlığı sayəsində Vaqner 1853-cü ilin sonunda düşdüyü mənəvi böhranı ötürdürə bilir. Ümumiyyətlə, 1854-cü il Vaqnerin dünyagörüşündə sınıma nöqtəsi kimi əlamətdardır. Əvvəla, bu Vaqnerin Artur Şopenhauerin fəlsəfəsi, həmçinin Dantenin “İlahi komediya”sıyla tanışlığı ilə əlaqəli idi. Vaqnerin yeni fəlsəfəsinin ən aydın icmalına Listə yazdığı məktublarda rast gəlmək olar. List də həmin vaxt “Dante simfoniyası” üzərində işləyirdi. Nəticədə, bu simfoniya Vaqner üçün Listin ən çox sevdiyi əsəri oldu: “Dante poeziyasının ruhunun bütün işığıyla ən aydın təcəssümü”. Şübhəsiz, Vaqner Listin yaratdığı harmoniya yeniliklərinin birbaşa davamçısı idi.

1853-1856-cı illər ərzində Vaqnerin Listlə yazışması eyni mövzu ətrafında dolanır, demək olar ki, hər məktubda bu barədə söhbət açılır – Vaqnerin amnistiyası. O gözəl başa düşürdü ki, yalnız Almaniya qayıdaraq operalarının yaxşı səhnələşdirilməsini həyata keçirə bilər. Daha dəqiq desək, Vaqner həmişə bu tamaşalara özü rəhbərlik etməyə can atırdı. List dostuna əlindən gəldiyi qədər kömək etməyə çalışırdı, hətta Veymar hersoquna Saksoniya kralı yanında audiensiya barədə köməklik üçün müraciət etmişdi. Bu addımın uğuru çox nisbi idi – Vaqnerin sadəcə Veymara sərbəst girişinə icazə verilmişdi. 1865-ci ildə List şəxsən Veymar hersoquna məktubla müraciət etdi. Məktubda Vaqnerin operalarını səhnələşdirmək üçün Veymarda milli teatrın yaradılmasının labüdlüyündən bəhs edilirdi. Rədd cavabı aldıqdan sonra Veymardakı fəaliyyət List üçün marağını itirdi.

Lakin məhz Listin Veymardan gedişindən sonra dostların münasibətlərində soyuqluq nəzərə çarpır. Onların intellektual və fəlsəfi maraqlarındakı fərqlər özünü göstərir. List Vaqnerin Sürixə gəlmək barədə ısrarlı təkliflərindən imtina edirdi. Bundan başqa, List özü həmin dövrdə şəxsi həyatı və Veymarın musiqi ictimaiyyətinin onun yaradıcılığını inadla anlamaması, düşmənçiliyi ilə bağlı ağır böhran keçirirdi.

1861-ci ildə List Romaya köçür. Burada o, abbat rütbəsini qəbul edir. Onun həyatında və dünyagörüşündə kəskin dönüş baş verir. Demək olar ki, on il ərzində Listlə Vaqner arasında yazışma kəsilir. Həm də Listin qızı Kozima fon Bülov Tribşenə, 1866-1872-ci illər arasında İsveçrəyə, Lüsernin cənub ətrafında Vaqnerin yaşadığı villaya, Vaqnerin yanına köçəndə List nəinki Vaqnerlə, həmçinin qızı ilə də münasibətlərini tamamilə kəsir. Onların toyu barədə isə yalnız qəzetlərdən öyrənir. Hətta 1872-ci ildə Vaqnerin Listə Bayreytə gəlmək barədə “Bizim ruhlarımız yan-yanadır və hətta qəbir də bizi ayıra bilməz, Sən dostluğu ilə mənə lütf göstərmiş ilk şəxssən, Sən mənim üçün hər şey olmusan, mən isə Sənin üçün belə az dəyər kəsb

edirəm məyər, özünə gəl, Sən burada özünü tapacaqsan!” kimi sözlərlə ifadə olunmuş səmimi və rıqqətli dəvəti də List tərəfindən qəbul olunmadı.

Onda Vaqner həyat yoldaşı ilə birlikdə Listin yanına gəlmək üçün icazə istədi. Görüşdükləri andan sonra dostluqları bir daha kəsilmədi. İki dost son dəfə Venetsiyada, 1882-ci ilin dekabrından 1883-cü ilin yanvarınadək List Vaqnerə qonaq olarkən görüşmüşdülər. Dostundan üç il çox yaşayan List 1886-cı ildə, Bayreytdə təşkilində şəxsən iştirak etdiyi Vaqner festivalı zamanı dünyasını dəyişdi. Onun Vaqnerə həsr etdiyi son sözləri bu böyük dostluğun tarixi üçün epiqraf ola bilər: “Hər ikimizin adı Höte ilə Şillerin adları kimi yeni musiqi hərəkatının kökündə dayanmalı idi, ancaq əlverişsiz şərait arzularımı alt-üst etdi”.

* * *

Vaqnerin tərcümeyi-halına qayıdaq. 13 aprel 1845-ci ildə “Tanhauzer” partiturası tamamlanmışdı. Bu əsərlə Vaqner düşündüyü opera islahatına “Uçan hollandiyalı” ilə müqayisədə bir addım daha yaxınlaşdı (islahatın aspektlərini təfərrüatlı şəkildə gözdən keçirəcəyik). Həmin il Marienbadda olan Vaqner Loenqrin əfsanəsinin süjet xətti əsasında yeni operasının ilk ştrixlərini müəyyənləşdirdi. “Tanhauzer” üçün əsas olan XIII əsrə aid poemada Loenqrin hekayəsinə toxunulurdu ki, bu da indi Vaqnerin yaradıcı təxəyyülünə hakim kəsilmişdi. Opera üzərində iş təxirəsalınmaz dirijor öhdəlikləri ilə əlaqədar tez-tez yarıda qalırdı. Saray kapelmeysteri vəzifəsində olan Vaqner ilk növbədə orkestrin yenidən yaradılmasına aid bir sıra islahatlar həyata keçirməyə çalışırdı. Bundan başqa, o, orkestr üzvlərinin həyat şəraitlərini də bacardığı qədər yaxşılaşdırmağa səy göstərirdi. Lakin onun xoşməramlı cəhdləri teatr rəhbərliyi tərəfindən anlayışla qarşılanmadı. Vaqner rəhbərliklə açıq münaqişəyə girdi və 1848-ci ilin yayında vəzifəsindən azad olundu.

Amma bundan bir qədər əvvəl, martın sonunda “Loenqrin”in tamamlanmış partiturası Drezden teatrının rəhbərliyinə təqdim olunmuşdu və səhnələşdirilmək üçün qəbul edilmişdi. Lakin 1949-cu il may ayının inqilabi hadisələri - Vaqnerin də iştirak etdiyi Drezden üsyanı “Loenqrin”in Drezdendə səhnəyə qoyulmasına mane oldu. Premyera 28 avqust 1850-ci ildə Vaqnerə gizlənməyə kömək edən Listin rəhbərliyi ilə Veymarda baş tutmuşdu (Listlə Vaqnerin münasibətlərinin tarixi haqda daha əvvəl danışmışdıq).

Ümumiyyətlə, Vaqnerin inqilabi hərəkata münasibəti kifayət qədər mürəkkəbdir. Uzun müddət onun Drezden üsyanında iştirakını əsas gətirərək Vaqneri az qala qatı inqilabçı kimi qəbul edirdilər. Əslində, siyasi baxışlarına görə o, nə sosialist, nə respublikaçı, nə də demokrat idi, kommunizmə isə “bütün doktrinaların ən gülməlisi, ən yəndəmsizi və təhlükəlisi” kimi baxırdı. Onun ideali azad, güclü xalqa rəhbərlik edən qüdrətli, alicənab kral idi. Düzdür, elə bu səbəbdən də Vaq-

nerin sakson demokratlarının sol radikal-sosialist partiyasının üsyanında iştirakı qərribə görünə bilərdi. Ancaq Vaqner bu faktı belə izah edir: “Qeyri-ixtiyari əziyyət çəkənlərin tərəfini tutmuşdum... və heç vaxt heç bir yaradıcı fikir məni bu simpatiyadan dönməyə məcbur edə bilməzdi”. O, üsyanda “inqilabi ruhun təcəssümünü” görürdü və onu qədim alman əfsanələrinin ruhunda ideallaşdırırdı. Lakin ona ən çox əzab verən yüksək incəsənəti əmtəyə çevirməyə məcbur olan sənətkarın asılı vəziyyəti idi. Vaqner inqilaba ən açıq münasibətini “İncəsənət və inqilab” kitabında göstərib: “...Məni siyasi və sosial çevriliş anının özü yox, incəsənətlə bağlı layihələrimin həyata keçirilə biləcəyi həyat quruluşu maraqlandırır”. Beləliklə, “inqilabçı”nın nəticədə taclı şəxslərin himayəsini qəbul etməsində təəccüblənməli bir şey qalmır – axı, məhz bu himayə sayəsində onun “incəsənətlə bağlı layihələri” asanlıqla reallaşdırılırdı.

Drezdendən qaçandan sonra Vaqnerin İsveçrə sürgünü adlanan dövrü (1849-1858) başlayır. Bu illərdə o, “İncəsənət və inqilab” (1849), “Gələcəyin incəsənəti” (1850), “Opera və dram” və “Dostlarıma müraciət” (1851) kimi əsas bədii-nəzəri işlərini yaradır. Vaqner demək olar ki, tamamilə siyasətdən uzaqlaşır. Listə məktublarının birində o yazırdı: “Drezdendəki təcrübələrdən sonra yenidən siyasi məsələlərlə məşğul olmağım tamamilə yolverilməzdir!” Daha bir etiraf: “...Bütün işlərimdə, bütün fikirlərimdə mən yalnız və həmişə sənətkar olaraq qalıram”. İsveçrə sürgünü illərində Vaqner opera islahatının vacibliyindən tamamilə əmin olur və onun aspektlərini nəzəriyyə halına salır. Bu, onun “Opera və dram” əsərində xüsusilə nəzərə çarpır.

* * *

Yaxşı, bəs, Vaqnerin opera estetikasını kökündən dəyişən və dünyada opera janrının yeni erasına başçılıq edən “bədnam” opera islahatı nədən ibarətdir? Vaqnerə qədər operada musiqi ilə poeziyanın nisbəti məsələsi birmənalı şəkildə musiqinin xeyrinə həll olunmuşdu, Motsarta görə “poeziyanın musiqinin sözbəxan qızı olması operada qeyd-şərtsiz vacib idi”. Beləliklə, librettonun poetik mətni sadəcə opera musiqisinin daha yaxşı ifadə olunması üçün köməkçi vasitə idi. Vaqner isə deyirdi ki, musiqili dramda (o, öz operalarını məhz belə adlandırır və bu terminin möhkəmlənməsi onun adıyla bağlıdır) musiqi ilə sözlər bərabər olmaqla kifayətlənməməli, həm də bir VAHİD təşkil eləməli, özündə bu və ya digər fəlsəfi fikri daşıyan bütöv obrazın yaradılmasında bir-birinə yardım etməlidirlər. Məqsəd DRAM, musiqi isə vasitə olmalıdır. Xüsusilə, qəhrəmanın daxili dünyasını, onun mənəvi əzablarını, Vaqnerin öz sözləri ilə desək, “daxildəki insanı” çətdürmək lazımdır. Yalnız musiqini ÜMUMBƏŞƏRİ problemləri həll edən fəlsəfə, psixologiya, simvolizm və yüksək poeziya ilə birləşdirərək əsl böyük sənətə nail olmaq mümkündür. Hələ ilk ədəbi əsərlərindən biri olan “Bethoveni ziyarət”də Vaqner opera

islahatının əsasını təşkil edən ideyaları bəyan edir: "...Mənim operamda indiki operaların biçildiyi heç bir parça - nə ariyalar, nə duetlər, nə triolar olmazdı. Əgər mən belə əsər yaratsaydım, nə onu ifa etməyə ifaçı, nə də anlamağa auditoriya tapa bilərdim. Hamı sadəcə bəzəkli yalanı, parlaq boşluğu və süni gizlədilmiş cansıxıcılığı xoşlayır. Və belə olan halda əsl musiqili dram yazmaq istəyəni dəli hesab edərdilər..." Vaqner bu sözləri Bethovenin ayağına yazır, amma bu sözlərin arxasında onun özünün estetik baxışları dayanır. Əbəs deyil ki, hələ cavan yaşlarında o, italyan operasını boş, yüngül və "qadınsayağı" bir şey hesab edirdi. Əsl milli lirik dram yaratmaq və onu "fransız-italyan operasının mənəvi pozğunluğa səbəb olan təsirinə" qarşı qoymaq Vaqnerin məqsədinə çevrilir. Beləliklə, yeni operada nəinki poeziya və musiqi, həmçinin ifaçılara və hətta auditoriyaya tələblər də islahata məruz qalır. Auditoriya Vaqner incəsənətinin mürəkkəb fəlsəfi obrazlarını dərk etmək üçün intellektual cəhətdən hazır olmalı idi.

Vaqnerin opera islahatı ilə bağlı təklif etdiyi əsas nəzəri şərtləri belə ümumiləşdirmək olar: birincisi, auditoriyanın mənəviyyatına təsir etmək iqtidarında olan universal əsərin yaradılmasıydı ki, belə əsər üçün də süjetin əsas dayaq nöqtəsi yalnız qədim faciələrdə, miflərdə və misteriyalarda tapılması mümkün olan qlobal ümumbəşəri fəlsəfi-estetik ideyalar ola bilərdi.

İkincisi, bu universalizmə yalnız musiqili, poetik, təsviri və plastik sənətin sintezi yolu ilə nail olmaq (Berlioz, xüsusən də, List bu fikri proqram musiqisinin yeni nəzəri sahəsi kimi şövqlə müdafiə edirdilər). Özü də bu sintez artıq qədim yunan faciələrində harmonik şəkildə həyata keçirilmişdi. Amma Vaqner incəsənətin bütövlükdə daha yüksək inkişaf mərhələsi kimi həmin o əyyamların ən yaxşı ideallarına qayıtmaq istəyirdi. Xatırladaq ki, erkən gənclik illərində Vaqner qədim yunan faciələri və əsətləri ilə ciddi şəkildə maraqlandığından indi öz nəzəriyyəsinin doğruluğunu şəxsi təcrübəsində sübut etməyə çalışırdı.

Operada yeni "harmonik" sintezə nail olmaq üçün əsas rol orkestrin üzərinə düşür, orkestr isə ifaçının melodiyasını heç bir vəchlə yalnız müşayiət kimi qəbul eləməməlidir. Və üçüncüsü, insan səsi – orkestrin skripka, violonçel, fleyta və s. kimi bərabərhüquqlu üzvü olan alətdir. İfaçının səsi orkestr ÜZƏRİNDƏ olmamalıdır, o, musiqili dramın ümumi parçasına hörülməli, orkestrin İÇİNDƏ olmalıdır. Beləliklə, musiqinin (müğənninin melodiyası ilə vəhdət təşkil edən orkestr melodiyasının) və yüksək poeziyanın (müğənninin dinləyiciyə çatdırdığı sözün) sintezinə nail olunur. Bundan başqa, Vaqnerə görə, orkestr qədim yunan faciələrindəki xorun rolunu oynayır. Bu xor tamaşa gedən vaxt daima səhnədə olur və tamaşaçıya dramın bu və ya digər qəhrəmanın həyəcanlı motivlərinə diqqət yetirməyə yardımçı olur. Orkestr səhnədə ifaçı-aktyorlar tərəfindən təsvir olunan hadisələrin musiqili ekvivalentini qulağa təqdim edir. Məhz buradan Vaqnerin təklif etdiyi leytmotivlər və "sonsuz melodiya" sistemi barədə təlim yaranır – axı, Vaqnerə

qədər ənənəvi operada musiqili hadisə müstəqil tamamlanmış nömrələr seriyasından ibarət idi (Vaqner bu nörməli, sıralı strukturdan tamamilə imtina etmişdi).

Vaqnerin təklif etdiyi opera islahatında xüsusilə “Vaqner ifaçısı” anlayışının üzərində də dayanmaq lazımdır. Vaqnerin konkret hissələrin ifaçılarına qoyduğu tələblər ənənəvi, italyan operasında qəbul olunmuş tələblərdən mahiyyətcə fərqlənirdi. Maraqlıdır ki, klassik italyan və ya rus repertuarı ilə məşhurluq qazanmış ifaçı Vaqner musiqisinə müraciət etdikdə çox vaxt tamamilə uğursuzluğa düşür olur. Lakin öz istedadını məhz onda fəş edən, yalnız Vaqnerin musiqisini ifa edən ifaçılar da var. Görünür, bəstəkarın əsərlərində özünü ifadə edə bilmək üçün onun fəlsəfəsini bütün qəlbinlə qəbul etmək lazımdır. Vaqner musiqisində isə bu xüsusilə aktualdır.

Vaqner operanı musiqili dram kimi təqdim edən konsepsiyalarından irəli gələrək səslərin yeni tipini aşkarlayır. Orkestrin birinci dərəcəli əhəmiyyəti, musiqi, söz və səhnə hərəkətlərinin vəhdəti ifaçılardan yeni çətin məsələlərin həllini tələb edirdi. Buraya Vaqner əsərlərinin samitlərlə dolu alman dili ilə mürəkkəbləşdirilmiş vokal yazı tərzini də əlavə olunurdu. Vaqner ifaçıların aktyorluğuna da sərt tələblər qoyurdu. Onlar rolu dərinləndirilməli və hiss etməli, qüsursuz tələffüzə, bundan başqa, böyük fiziki qüvvəyə və dözümə sahib olmalı idilər. Bunun səbəbi partiyaların həcmi və çətinliyi, həmçinin böyük orkestrin səsinin qarşısına keçməyin vacibliyi idi.

“Vaqnersayağı” səslərin yeni növlərinə qəhrəman tenoru, qəhrəman sopranosu, qəhrəman baritonu (bu həm də bas-bariton və ya yüksək basdır), yüksək drammatik messo-soprano da daxildir. Bəzən “qəhrəman” termininin əvəzinə “dramatik” termini istifadə olunur, ancaq vaqnersayağı səslərə gəldikdə “qəhrəman” sözü tembr çalarını və ifaçının diapazon imkanlarını əks etdirməklə yanaşı dinləyicini obrazın daxili xarakterinə də kökləyir.

Qəhrəman tenoru lirik və xarakterikdən fərqli olaraq böyük səs gücünə və tərkibində həm ən yüksək, həm də baritonal, aşağı notlar olan geniş diapazona malik olmalıdır. Bu səs üçün yazılmış əsas partiyalar: “Ziqfrid” və “Tanrıların ölümü”ndəki Ziqfrid, “Tristan və İzolda”dakı Tristan, eyni adlı operalardakı Lorenqrin, Tanhauzer və Parsifal partiyalarıdır.

Qəhrəman baritonu və ya bas-bariton ilk növbədə parlaq bütöv obraz yarada bilən, fəlsəfi iztirabların dərinliyini əks etdirə bilən “böyük aktyor” olmalıdır. Bas-baritonun partiyaları demək olar ki, yalnız deklamasiya xarakteri daşıyır və buna uyğun olaraq müğənninin qüsursuz tələffüzü olmalıdır. Vaqner operalarındakı əsas partiyalar – “Nibelunqun üzüyü”ndəki Votan, “Uçan hollandiyalı”da hollandiyalı, “Nürnberq meysterzingerlər”indəki Saks, “Parsifal”dakı Qurnemansdır. Vaqner “Tristan”dakı Kral Mark, “Nibelunqun üzüyü”ndəki Hagen və Hunding kimi bütün mənfi qəhrəmanları aşağı basa tapşırır və ifaçıya bas-baritona qoyduğu analoji tələblər qoyur.

Vaqnersayağı qəhrəmanlıq sopranosu ilk növbədə böyük səs gücü və sərbəst aşağı - demək olar ki, messo-soprano registrli geniş diapazonla fərqlənməlidir. Vaqnerin qəhrəmanlıq sopranosu üçün bəstələdiyi nisbətən parlaq partiyalar – “Tristan və İzolda”da İzolda və “Tanrıların ölümü”ndə Brungilda – ifaçıya dramatik istedadını tam açmağa və vokal texnikasındakı virtuozluğunu göstərməyə imkan verir.

Vaqner yüksək messo-sopranoya əsasən mənfi xarakterli partiyaları tapşırır (“Tanhauzer”də Venner, “Loenqrin”də Ortrud, “Nibelunqun üzüyü”ndə Frika). Vaqner messo-sopranoya mənfi personajlardan başqa qəhrəmanın rəfiqəsi kimi ikinci dərəcəli rolları həvalə edir – “Tristan və İzolda”da Brangen və ya “Tanrıların ölümü”ndə Valtraut. Əgər soprano-ifaçısına Vaqner partiyalarını ifa etmək üçün sərbəst aşağı registr lazımdırsa, messo üçün daha çox sopranoya yaxınlaşan sərbəst yuxarı registr lazım olur.

Vaqner “İncəsənət və inqilab”da antik Yunanıstandan danışırkən incəsənətə münasibətini açıq şəkildə ifadə edib: “Bu xalq otuz minlik kütlə ilə amfiteatrı doldurub ən dərin mənalı faciələrin ifasında iştirak etmək üçün xalq yığıncaqlarından, aqoradan, kəndlərdən, gəmilərdən, hərbi düşərgələrdən, ən uzaq ərəzilərdən axışib gəlirdi... ideal dincliyə qovuşmaq üçün daxilən özünü toplayır, anlayır, bu qüdrətli incəsənət əsəri qarşısında öz fəaliyyətini dərk edir, öz mahiyyəti, icması, tanrısı ilə vəhdət təşkil edirdi ki, yenidən bundan bir neçə saat əvvəl olduğu halına qayıda bilsin, amma bu dəfə narahat bir ehtirasla, hər bir fərdin tam təcridi halında”. Vaqner islahatının nail olmaq istədiyi ideal budur, öz yaradıcılığında can atdığı universal incəsənət əsərinin xarakteristikası belədir. Hərçənd, əlbəttə, Vaqnerin musiqili dramı mahiyyətcə yunan dramından fərqlənir və süjet seçiminə, fəlsəfi simvolizminə, daxili fəaliyyətin xarici fəaliyyətin xeyrinə olmayan psixoloji inkişafına görə sırf alman dramı hesab olunur.

* * *

Vaqnerin novator ideyalarını ən aydın şəkildə təcəssüm etdirən 1848-ci ildən planını qurduğu möhtəşəm “Nibelunqun üzüyü” tetralogiyasıdır. 1851-ci ildə Vaqner “Ziqfrildin ölümü” üzərində işə başlayır. Bu, gələcək tetralogiyanın hissələrindən biri kimi düşünülmüşdü. Onun ilk hissəsi “Reyn qızılı” 1854-cü ildə yazılıb. Vaqner 1856-cı ildə “Nibelunqun üzüyü”nün ikinci hissəsi olan “Valkiriya”-nı bitirir. Bu vaxt o, Vezendonklar ailəsi ilə tanış olub dostlaşdığı Sürixdə yaşayırdı. Varlı kommersant Otto Vezendonk (1815-1896) Vaqnerə hər cür, həmçinin maddi dəstək göstərirdi. Onun həyat yoldaşı Matilda isə (1828-1902) istedadlı musiqiçi və şairə idi, özü də Vaqnerdən musiqi dərsləri almağa başlamışdı. Tezliklə Vaqnerlə Matildanın münasibətləri dərin sevgi hissinə çevrildi. Lakin onlar xoşbəxtliklərini yaxın adamların bədbəxtliyi üzərində qurmaq istəmirdilər, həm də ki, Vaqnerin həyat

yoldaşı Minna həmin vaxt ciddi xəstəliyə mübtəla idi. Sevgililər qərar verdilər ki, münasibətləri bir-birilərinə qarşı yüksək heyranlıq çərçivəsindən çıxmayacaq. Matildanın israrı ilə Vezendonk Vaqner üçün öz villasının yaxınlığında bir ev alır ki, bəstəkar orada özünü rahatlıqla yaradıcılığa həsr edə bilsin. 1857-ci ilin aprel ayının sonunda Vaqner Minna ilə həmin evə köçür və evinə “Sığınacaq” adını verir.

Bu vaxt o, orta əsrlərə aid Tristan və İzolda süjeti ilə maraqlandıqı üçün “Nibelunqun üzüyü” tetralogiyası üzərində işi dayandırmışdı. 18 sentybarda yeni operanın poetik mətni tamamlanmışdı. Lakin Vaqnerin şəxsi həyatında faciə baş verdi: uzun müddətdir ərinə Matilda Vezendonka qısqanan Minna Vaqnerin Matildaya yazdığı məktublardan birini tapır və onu ictimai qalmaqla təhdid edir. Sevgilisini bu cür xoşagəlməz şeylərdən uzaq tutmaq istəyən Vaqner Matildadan ayrılmaq qərarına gəlir. O, Cenevrəyə, oradan da Venetsiyaya yola düşür. Vaqner Vezendonklardan ayrılıqı ağır keçirir, hətta intihar barədə də düşünür. Onu yaradıcılıq xilas edir – Vaqner Matildanın beş şeirini musiqiyə köçürür və bədbəxt sevgisinin xatirəsinə “Qadın səsi üçün beş mahnı” (1858) seriyasını yaradır. 3 avqust 1859-cu ildə isə bəstəkarın şəxsi faciəsinin təcəssümü olan “Tristan”ı bitirir. “Tristan”ı cəsarətlə operanın “simfoniyaşdırılması” ideyasını dərinləşdirən “simfonik-vokal poema” adlandırmaq olar.

Nəhayət, 1860-cı ildə Vaqner Saksoniya hüdudlarından kənar olmaq şərti ilə Almaniya yaşamaq izni alır. Tam amnistiya yalnız 1862-ci ildə mümkün olmuşdu. Həmin dövrdə o, orta əsrlər Almaniya müğənnilərin müsabiqəsindən bəhs edən milli alman operası “Nürberq meysterzingerləri”nin mətni üzərində işə başlayır (opera 1867-ci ildə tamamlanır). Vaqner operanın əsas qəhrəmanlarından biri kimi XVI əsrdə yaşamış Hans Saks adlı həqiqi tarixi personajı seçir.

1863-cü ildə Vaqner dirijor kimi Rusiyaya dəvət olunur. Tanınmış musiqi tənqidçisi və rus bəstəkarı A.N.Serov (1820-1871) Vaqnerin səmimi dostu və pərəstişkarına çevrilir (bu illərdə Rusiyada Vaqnerin “Loenqrin” (1868), “Tanhauzer” (1874) və “Riensi” (1879) operaları uğurla səhnəyə qoyulur).

1864-cü ildə Almaniya qayıtdıqdan sonra gözlənilmədən fortuna taxta yenidən keçmiş Bavariya kralı II Lüdviqin (1845-1886) simasında Vaqnerin üzünə gülür. O, Vaqner yaradıcılığının pərəstişkarı idi və bəstəkarı Bavariyanın paytaxtı Münhenə dəvət edir, ona əsl kral dəstəyi göstərir: bəstəkarın ümumi məbləğ təxminən 40 000 qulden olan borclarını ödəyir, onun operalarının səhnələşdirilməsinə böyük sərmayə sərf edir və nəhayət, Vaqnerin şəxsi teatrını tikdirmək kimi çoxdankı arzusunu yerinə yetirməyə söz verir.

Elə onda Vaqner II Lüdviqin məsləhəti ilə Münhen yaxınlığındakı Ştranberqə, Bavariya kralının Vaqnerə hədiyyə etdiyi villaya gözəl dirijor və pianist, dostu Listin ən yaxşı tələbələrindən biri, saray pianisti təyin edilən Hans fon Bülovu (1830-1894) dəvət edir. 1866-cı ildə isə Bülov Vaqnerin layihəsi əsasında yenidən

qurulan kral musiqi məktəbinin müdiri və saray nəzdindəki opera teatrının dirijoru vəzifəsinə təyin olunur. Bülov, Listlə Qrafinya d`Aqunun nikahdankənar qızı Kozima ilə (1837-1930) evli idi və daha əvvəl, 1857-ci ildə Sürixdə yaşayan Vaqneri Kozima ilə birlikdə ziyarət də etmişdi. Lakin bu dəfə Vaqnerlə Kozima arasında əsl hisslər alovlanır. Vaqner fitnə-fəsadlar nəticəsində Münheni tərk edib yenidən İsveçrəyə köçməyə məcbur olanda Kozima Vaqneri Cenevrədə tək ziyarət edir. 1866-cı ildə Vaqnerin həyat yoldaşı Minna Drezdendə dünyasını dəyişir. Bəstəkar Lüsərn yaxınlığındakı Tribşen villasına yerləşəndə, Kozima onun yanına köçür. Hans fon Bülov həyat yoldaşı ilə ayrılığı ağır keçirir. Bu List üçün də ağır zərbə idi və o, hətta Vaqnerlə və qızıyla münasibətlərinə də son qoymuşdu. 18 iyul 1870-ci ildə Tribşenə Bülovların nikahının rəsmən bitdiyi xəbəri gəldi. Vaqnerlə evlənməsinə heç bir şey mane olmasın deyərək Kozima katoliklikdən protestantlığa keçir və avqustun 25-də Vaqnerlə Kozimanın nikahı baş tutur. O vaxt artıq onların iki qızı var idi – İzolda (1865-1919) və Yeva (1867-1942). Sentyabrın 4-də isə oğulları Ziqfridin (1869-1930) xaç mərasimi keçirilir.

Tribşendə keçən illər (1866-1872) yalnız Vaqnerin şəxsi həyatındakı hadisələrlə əlamətdar deyildi. Bu dövr onun yaradıcılığının da yüksəliş dövrü idi. 1868-ci ildə Münhendə “Nürnberq meysterzingerləri”nin uğurlu premyerası baş tutur. Ancaq ən əsası 1869-cu ildə “Nibelunqun üzüyü”nün ilk iki hissəsi - “Reyn qızılı” və 1870-ci ildə “Valkiriya” səhnələşdirilmişdi. O, eyni zamanda “Ziqfrid”i (1871) bitirmişdi və “Tanrıların ölümü” – tetralogiyanın son hissəsi üzərində işləyirdi. Həmçinin Tribşendə Vaqner Kozimaya 1870-ci ildə bitirdiyi “Mənim həyatım” memuarlarını diktə etmişdi (Vaqnerin hazırda oxucuya təqdim olunan tərcümeyi-halı 1864-cü ilin hadisələri ilə bitir). Burada Vaqner Bazel universitetinin gənc professoru Fridrix Nitşe ilə (1844-1900) tanış olur. Nitşe də onun dahiliyinin yeni pərəstişkarı olur. Hərçənd Nitşe əvvəllər Vaqnerin nə dərəcədə pərəstişkarı və dostu olursa, sonralar onun bir o qədər barışmaz düşməninə çevrilir.

1872-ci ildə Bayreytdə Vaqner operalarının səhnələşdirilməsi üçün teatr binasının təməli qoyulur. Vaqner “Nibelunqun üzüyü”nün premyerasını məhz burada təşkil etməyi planlaşdırırdı. Bu arzu yerinə yetir. 1874-cü ildə üzərində iyirmi ildən çox iş gedən “Nibelunqun üzüyü”, “Tanrıların ölümü”nün yazılması ilə tamamilə bitir. Vaqnerin opera islahatının bütün aspektləri bu əsərdə öz əksini tapıb. Vaqner “Nibelunqun üzüyün” də digər əsərlərində olmayan qədər leytmotivlər planını işləyir (tetralogiyada bunlar yüzə yaxındır, hətta üzük və qılınc kimi əşyaların da leytmotivi var). Skandinav və alman eposunun əsasında dünyanın yaradılmasının ümumi təsvirini əks etdirən bütöv fəlsəfi-simvolik sistem yaradılmışdı və nəhayət, musiqi, poeziya, plastika və təsviri sənətin maksimum vəhdətinə nail olunmuşdu. 1876-cı ildə Bayreytdə tetralogiyanın premyerası baş tutur.

Biz “bir aktyorun teatri” termininə alışmışıq. Lakin “bir bəstəkarın teatri” ifadəsu dünya mədəniyyətində özünəməxsus unikal anlayış oldu. “Festşpilhaus” – Bayreytdəki opera teatri məxsusi olaraq Vaqnerin tamaşaları üçün tikilmişdi . Bu Bavariya kralı II Lüdvıq sayəsində mümkün olmuşdu. O, həmçinin Vaqner üçün “Vanfrıd” (indi bu villanın yanında Vaqner muzeyi və bəstəkara hədiyyə edilən kralın bürünc büstü var) villasını da tikdirir. Memarlıq layihəsinin müəllifləri Otto Brükvald və Qotfrıd Zemper idi. Lakin opera üçün əsas problemlərdən biri olan akustika məsələsini Vaqnerin özü mühəndis Karl Brandtın köməyi ilə həll edir. Məhz bunun sayəsində “Festşpilhaus” zalı müstəsna akustika keyfiyyətinə malikdir. Xatırladaq ki, binanın təməli 1872-ci ildə qoyulmuşdu. Bu hadisəyə həsr olunmuş konsertdə Vaqner Bethovenin – bəstəkarlıq sənətinin əsaslarını öyrənmək üçün partituralarını köçürdüyü gənclik kumirinin - “Doqquzuncu simfoniya”sına dirijorluq edirdi. Yeri gəlmişkən, Vaqnerin öz operalarından başqa, məhz Bethovenin “Doqquzuncu simfoniya”sı 1876-cı ildə teatrın açılışında və 1951, 1953, 1954 və 1963-cü illərdə keçirilən Bayreyt festivallarında ifa olunmuşdu.

Tamaşaçı zalı tamamilə qeyri-adi daxili üzlüyə malikdir. Amfiteatrda yerləşən 1800 yerlik zalda nə eyvanlar, nə də yaruslar var. Cəmi doqquz lojası var ki, onlardan biri imperator ailəsi, qalanları isə yalnız yüksək təbəqədən olan, seçilmiş dəvətli qonaqlar üçün idi. Lojaların altında geniş qalereya yerləşir. Orkestr tamaşaçıdan gizlədilib.

Vaqner teatrının təntənəli açılışı 13-17 avqust 1876-cı il tarixlərində “Nibelunqun üzüyü” tamaşası ilə baş tutmuşdu. Maraqlıdır ki, açılışda bəstəkarın köhnə dostu F.Listdən başqa həmin dövrün müxtəlif ölkələrdən olan bir çox görkəmli musiqi xadimləri də iştirak edirdi – E.Qrin, K.Sen-Sans, P.İ.Çaykovski, S.A.Kyu, N.Q.Rubinşteyn. Tetralogiya üç dəfə ard-arda tam səhnələşdirilmişdi (tamaşalar on iki gün ərzində gündəlik gedirdi), bundan sonra maddi çətinliklərlə bağlı teatr bağlanmışdı. O, yenidən yalnız 1882-ci ildə açıldı və bundan sonra yalnız Vaqner musiqi festivallarının keçirilməsi üçün xidmət etdi. Bu festivallar demək olar ki, hər il keçirilir (yalnız 1885, 1887, 1890, 1893, 1895, 1898, 1900, 1903, 1905, 1907, 1910, 1913, 1915-1923, 1926, 1929, 1932, 1933, 1935 və 1945-1990-cı illərdə keçirilməyib) və üç-dörd həftə davam edirdi. 1883-cü ildə Vaqnerin ölümündən sonra Bayreyt teatrının rəhbərliyi Kozimanın əlinə keçdi, 1908-ci ildən 1930-cu ilədək teatri Vaqnerin oğlu Ziqfrıd, 1930-1944-cü illər arası Ziqfrıdın həyat yoldaşı Vinıfrıd (1894-1980), 1951-ci ildən isə bəstəkarın nəvələri Viland (1917-1966) və Volfqanq (d. 1920) Vaqnerlər rəhbərlik ediblər.

* * *

Vaqner Parsifal haqqında əfsanə ilə hələ "Loenqrin" üzərində çalışanda tanış olmuşdu: Loenqrin Parsifalın oğlu idi. Bundan başqa, məlumdur ki, Vaqner 1865-ci ildə də Parsifal haqqında əfsanənin təfərrüatlarını da araşdırıb. Gələcək operanın librettosu 1877-ci ildə yazılır, musiqi isə 1882-ci il yanvarın 13-də tamamlanır. "Parsifal"ın premyerası 26 iyul 1882-ci ildə Bayreytdə baş tutur ki, bu da Vaqnerin özünün "təntənəli səhnə misteriyası" adlandırdığı, müqəddəs Qraal mövzusunda yazılmış son opera kimi onun həyat ideallarını təcəssüm etdirirdi. "Parsifal"ın ən yaxşı təsvirinə Listin knyaginya Karolina Vittgenşteynə yazdığı məktubunda rast gəlinir: "'Parsifal" şah əsərdən daha artıq bir şeydir. Bu musiqili dram çərçivəsində etirafdır. Düz deyirlər ki, nəğmələrin nəğməsi "Tristan və İzolda"dan sonra Vaqner "Parsifal"la bu dünyaya səhnənin məhdud imkanları daxilində mümkün olan ən yüksək ilahi sevgi nəğməsini bəxş edib".

Dahi bəstəkar, islahatçı, filosof, bəstəkarın yaradıcılığını dərindən araşdıran Anri Lixtanberjenin sözləri ilə desək, "şair və mütəfəkkir" Rixard Vaqner 1883-cü ilin 13 fevralında Venetsiyada ürək partlamasından vəfat edir. Bəzilərinin pərəstiş, digərlərinin isə düşmənçilik etdiyi Vaqner yaradıcılığı ətrafında mübahisələr sakitləşməsə də, bir şey şübhəsizdir – gücünə və nəhəngliyinə görə digər alman dahisi İ.V.Höte ilə müqayisə olunan Vaqner dahiliyi dünya musiqi sənətinin siyasətində ilk yerlərdən birini tutur, onun yaradıcılığı isə dünya musiqi mədəniyyəti tarixində bütöv bir epoxa təşkil edir.

M.K.Zalesskaya

Bu xatirələr bir neçə il ərzində həyat tarixçəmi danışmağımı xahiş edən dostum və həyat yoldaşım tərəfindən mənim diqtəmlə qələmə alınıb. Hər ikimizdə bu xatirələri ailəmiz və sınaqdan çıxmış sadıq dostlarımız üçün saxlamaq arzusu yarandı. Elə buna görə biz yeganə əlyazmanı mümkün bədbəxt təsadüflərdən qorumaq üçün, onu öz hesabımıza az nüsxədə çap etdirmək qərarına gəldik. Əsl tərcümeyi-halın dəyəri ona müəyyən məna və mahiyyət bəxş edən bəzəksiz həqiqiliyindədir və təsvir olunan hadisələrdə dəqiq ad və tarixlər göstərildiyi üçün onun kütləvi nəşrini - əlbəttə, əgər nəticələrimiz bunu arzulasa-lar – yalnız mənim ölümümdən bir müddət sonra həyata keçirmək olar. Bu haqda, mən öz varislərimə vəsiyyətimdə danışmaq fikrindəyəm. Əgər biz indi bəzi etibarlı dostlarımızın bu qeydlərə baxmasına izn vermişiksə, bunu yalnız onların səmimi iştirakından, mənə və həyatımın eniş-yoxuşlarına maraqlarından əmin olduğumuz üçün etmişik. Bu iştirak on-ları, özüm üçün təhqir hesab etdiyim nəzakətsizlikdən, memuarlarımın məzmununun, hər hansı bir hissəsinin eyni təəssübkeşliyi gözləmədiyim və eyni dərəcədə etibar etməyə əsas olmayan kənar şəxslərə ötürülməsindən çəkindirəcək.

Rixard Vaqner

BİRİNCİ HİSSƏ

1813-1850

1

Mən 1813-cü il mayın 22-sində, Leypsiqdə, Brüldə- “Qırmızı və Ağ şir” adlanan binanın ikinci mərtəbəsində anadan olmuşam. İki gün sonra məni Müqəddəs Foma kilsəsində xaç suyuna salıblar və Vilhelm Rixard adını veriblər. Atam Fridrix Vaqner yerli Leypsiq polisində aktuari vəzifəsində çalışırdı və polis müdiri olmaq yolunda irəliləyirdi. Lakin o, mən doğulan ilin oktyabrında Leypsiqdə epidemiyaya şəkildə yayılan sinir titrətməsindən vəfat etdi. Xəstəliyi Leypsiq ətrafındakı döyüş və həmin dövrün hərbi hadisələri ilə bağlı gücləndirilmiş iş rejiminin yorğunluğu ilə daha da pisləşmişdi. Sonradan öyrəndim ki, ata tərəfdən babam sadə, meşşan şəraitdə yaşayır, Ranşted şəhər darvazalarında gömrük məmuru kimi xidmət göstərirmiş. O, ətrafındakı digər adamlardan fərqli olaraq hər iki oğluna ali təhsil verməyə çalışmışdı. Böyük oğlu Fridrix, yəni mənim atam, universitetdə hüquq təhsili alıb, balaca oğlu Adolf isə ilahiyyat. Sonradan əmim mənim inkişafımda əhəmiyyətli rol oynadı. Onunla gəncliyimin önəmli anlarından birində yenidən görüşəcəyik. Eşitdiyimə görə, erkən yaşda bizi tərk edən atam poeziyanı və ədəbiyyatı çox sevirmiş. Xüsusilə, həmin dövrdə təhsilli cəmiyyətin geniş dairələrini əhatə edən teatra onda böyük, qarşısızalmaz həvəs varmış. Yeri gəlmişkən, anam danışırdı ki, “Messin gəlini”nin ilk tamaşası olanda atam qəsdən onunla birlikdə Lauxştedtə gedibmiş. Orada xiyabanda atam Şiller və Höteni göstərib həvəslə bu böyük adamların əhəmiyyətindən də danışıbmış anama. Atam teatrı maraqlanarkən aktrisalara da marağını gizlətmirdi. Anam zarafatla deyirdi ki, dəfələrlə atamı nahara gözləməli olarmış. Atam isə o vaxtlar məşhur olan

bir aktrisanı ziyarət edər*, buna görə danlananda isə özünü müdafiə etmək üçün işlərə görə ləngidiyini deyib mürəkkəbə bulaşmış əllərini göstərmiş. Ancaq yaxından baxanda məlum olarmış ki, onun əlləri tərtemizdir. Ailənin yaxın dostu Lüdvıq Heyeri seçimində də atamın teatr meyli özünü göstərmiş. Sonradan Lüdvıq Heyer genişürəkli xeyirxah rolunu ailəmizdən əsirgəmədi. Bu təvazökar artist qəfil vəfat edən atamın övladlarının taleyi ilə yaxından məşğul oldu və ömrünün qalan hissəsini tamamilə bizim ailəni dəstəkləməyə və uşaqların tərbiyəsinə sərf etdi. Hələ əvvəllər polis aktuarisi axşamları teatrda keçirəndə, bu gözəl insan, bizim aramızda onun yerini tutur və o, tez-tez ərinin yüngül davranışlarından şikayətlənən – nə dərəcədə ədalətli olub-olmadığını bilmirəm - anama təsəlli də verməli olurmuş. Taleyin ora-bura sürüklədiyi bu evsiz, tənha artistin qəlbində ailə rahatlığına o qədər böyük ehtiyac var idi ki, dostunun ölümündən bir il sonra onun dul qalmış həyat yoldaşı ilə evləndi və beləliklə, onun yeddi övladına qayğıkeş ata oldu. Şərait ona bu çətin məsələni yerinə yetirmək üçün kömək oldu. Onun şəxsi vəziyyəti gözlənilmədən əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşmağa doğru dəyişdi. Yenidən açılmış Drezden kral teatrı onu sərfəli, hörmətli və əsaslı şərtlərlə xarakterik rollara dəvət etdi. Onun rəssamlığa da istedadı var idi. Cavanlıqda ehtiyac üzündən universiteti atmaq məcburiyyətində qalanda, bu istedad onun köməyinə gəlmişdi. Yeni şəraitdə isə bu istedadının ona çox faydası oldu. Düzdür, o, məktəbə, düzgün və sistemə təlimə, vərdislərə ehtiyacı olduğunu tənqidçilərindən daha yaxşı bildirdi, amma qeyd-şərtsiz olan dəyərli portretçiliyi, rəssamlıq istedadı, bənzərlikləri tuta bilmək bacarığı sayəsində elə əhəmiyyətli sifarişlər alırdı ki, işdən başını qaşımağa vaxtı olmurdu. Amma sənətin bu iki sahəsindəki gərgin işi onun gücünü tez də tükətdi. Bir dəfə Münhendə saray teatrına qastrol vaxtı Saksoniya sarayının tərif dolu təqdimatı nəticəsində kral ailəsindən o qədər sifariş almışdı ki, qastrolları dayandırmalı, hətta tamamilə onlardan imtina etməli olmuşdu. Onun poetik istedadı da var idi. Beləcə, o, kifayət qədər səliqəli şeirlərdən ibarət bir neçə pyes sifarişi də yerinə yetirmişdi. Bunlardan biri- qafiyəli “aleksandriya şeiri” ölçüsündə yazılmış “Vifleyemdə körpələrin qətləmi” tez-tez səhnələşdirildiyi üçün çap da edilmiş və hətta Hötenin simpatiya dolu rəyini almışdı.

Həyatımın ikinci ilində ailəmiz atalığımla birlikdə Drezdenə köçdü. Bu gözəl insanla anamın daha bir uşağı – Sesiliya adlı qız da dünyaya gəldi. Atalığım hədsiz sevgi və qayğı ilə mənim tərbiyəmlə də məşğul olmağa başladı. Məni tamamilə kamal övladlığa da götürmək istəyirdi. Bu məqsədlə o, məni ilk dəfə məktəbə öz soyadı ilə yazdırdı. Beləliklə, drezdenli yoldaşlarım on dörd yaşına qədər məni Rixard Heyer kimi tanıyırdılar. Yalnız atalığımla ölümündən sonra ailəmiz yenidən Leypsiqə köçəndə, bütün yaxınlarımızın yaşadığı köhnə vətəndə yenidən Vaqner soyadını qəbul etdim.

*Xanım Qartviq

2

Uşaqlığımın erkən xatirələri atalığım və onun vasitəsilə teatrla bağlıdır. Xatırladığım qədər ilə o, məndə rəssamlıq istedadı aşkarlamaq və inkişaf etdirmək istəyirdi. Onun mölbətlər və rəsmlərlə dolu iş otağı mənə həqiqətən müəyyən təsir göstərmişdi. Yadımdadır, bir dəfə mən uşaqlara xas olan təqlid istəyilə onun çəkdiyi Saksoniya kralı Fridrix-Avqustun portretinin surətini köçürmək istəmişdim. Lakin iş məsum boyamalardan ciddi rəsm dərslərinə keçəndə mən səbr etmədim: çox güman, dözülməz dərəcədə darıxdırıcı adam olan müəlliminin xırdaçılığı məni qorxutmuşdu. Uşaqlığımın ilk erkən çağlarında uzun müddət ciddi xəstəlikdən əziyyət çəkmişəm. Bu xəstəlik məni o qədər haldan salmışdı ki, anamın dediyinə görə, o, məni artıq ölümlərin siyahısında hesab edir və hətta, demək olar, ölməyimi belə istəyirmiş. Amma valideynlərimin təccübünə rəğmən sonradan sağalmışam. Bax, elə bu vaxtlar atalığım mənə həqiqətən nadir rast gəlinən qayğı və şəfqət göstərib. Ağır və ardıcıl ailə qayğılarına baxmayaraq o, ruhdan düşmür, bir dəqiqə belə ümitsizliyə qapılmır, dözümlüyü itirmir və məni yenidən ayağa qaldıracağına ümid bəsləyirdi.

Teatrla erkən tanışlıq təxəyyülümə güclü təsir göstərmişdi. Əlbəttə, səhnəyə giriş-çığı olan sirli teatr lojası, aktyorların otağı, fantastik kostyumlar, qrim üçün xarakterik əşyalar, teatr maşınları və dekorasiya aparatları da öz sözünü deyirdi. Lakin teatrda erkən əlaqəm bununla bitmədi. Tezliklə mən nəinki tamaşaçı, həm də “aktyor” qismində teatr tamaşalarının iştirakçısı oldum. Atalığımın mənfə qəhrəmanları oynadığı “Yetim və qatil” və “İki dustaq” kimi canıma qorxu və əsməcə salan melodramalar seriyasından sonra özüm də səhnədə bir neçə komediya çıxış etdim. Yadımdadır, Saksoniya kralının şərəfinə “Elba yaxınlığındakı üzümlü”ü kapelmeyster Veberin musiqisi ilə səhnələşdirmişdilər. Bu pyesdə mən canlı rəsmdə, əynində triko, kürəyində qanadları olan, öyrənmək və mənimsəmək üçün çoxlu əmək sərf etdiyim zərif pozada dayanmış mələyi təsvir edirdim. Bu hadisə mənim xatirəmdə böyük şəkərli krendellə qalmışdı. Məni inandırmışdılar ki, bu krendel kralın şəxsən mənə göndərdiyi hədiyyədir. Sonra yadımdadır ki, Kosebunun “Menschenhass und Reue” pyesində artıq bir neçə sözü olan uşaq rolunu ifa elədim. Məktəbdə dərslərimi hazırlamadığım üçün “Menschenhass und Reue” pyesindəki böyük rolun sözlərini əzbərləməklə məşğul olduğumu da bəhanə gətirmişdim.

3

Atalığının tərbiyəmə nə qədər ciddi yanaşdığı altı yaşım olanda məni Possendorfa, Drezden yaxınlığında bir pastorun yanına apardığından görünürdü. Orada digər alicənab ailələrdən olan oğlanlarla birlikdə gözəl, tam saf-sağlam təhsil və tərbiyə almalı idim. Lakin mən çox qalmadım. Bu dövrdən ancaq uşaq təəssüratlarından ibarət xatirələr qalmışdı. Pastor* axşamları bizə Robinzonun əhvalatını danışır və söhbətlərini dialoqlar şəklində öyüdlərlə bəzəyirdi. Motsartın tərçümeyi-halını oxumağım mənə böyük təsir göstərdi, həmin dövrdə yunanların azadlıq uğrunda müharibəsinin gedişatı ilə bağlı qəzet və xronika məni yaman həyəcanlandırırdı. Beləliklə, sonralar dövrümün hadisələrinə tərəfsiz olmayan və ağırlı münasibətim də, Qədim Elladanın əsatirlərinə və tarixinə vəcd dolu maraqla əksini tapan Yunanıstan sevgimlə əlaqəli idi. Yunan-fars müharibələrinin tarixini oxuyanda gəncliyimdə yunanların türklərə qarşı üsyan xəbərlərini eşidəndə hiss etdiyim duyğuları təkrar yaşadığımı xatırlayıram.

Pastorun yanında bir ilə yaxın vaxt keçirdim. Bir dəfə qasid atalığının ölüm ayağında olduğunu və evə, Drezdenə çağırıldığımı xəbər verdi. Şəhərə apararı üç saatlıq yolu piyada getdik və bu səyahət məni o qədər yordu ki, kədərdən ölgünləşmiş anamı görəndə belə təsirlənmədim. Səhəri gün məni atalığının yanına buraxdılar. Onun bu qədər zəifləməsi, çətinliklə danışması və kəskin stenokardiya tutmaları ilə son ümitsiz mübarizə tədbirləri mənə yuxu kimi gəlirdi. Deyəsən, özüm o qədər halsız düşmüşdüm ki, ağlaya da bilmirdim. Anam məni qonşu otağa çağırırdı və xəstəni bir qədər əyləndirmək üçün royalda öyrəndiklərimi nümayiş etdirməyimi istədi. Mən "Ub`immer Treu`und Redlichkeit"i ifa etdim və atalığım dedi: "Görəsən, onun doğrudanmı həqiqi musiqi istedadı var?!" Növbəti gün anam böyük uşaq otağımıza girib ağlaya-ağlaya yataqlarımızı bir-bir gəzərək atalığının ölümünü xəbər verdi. Anam hər birimiz üçün atalığının adından dua sözləri dedi. Mənə isə bu çatdı: "O səni adam eləmək istəyirdi". Nahardan sonra pastor Vetsel gəldi və məni yenə özü ilə kəndə apardı. Biz yenə piyada getdik və axşamüstü Possendorfa çatdıq. Yol boyu ona ulduzlar barədə çoxlu sual verdim və onun sayəsində bu mövzuda ilk təsəvvürüm formalaşdı. Bir həftə sonra Eyslebendən dəfn üçün rəhmətliyin qardaşı gəldi. O, yenə maddi dəstəksiz qalan ailəyə bacardığı qədər kömək edəcəyini söz verdi və bundan sonrakı tərbiyəmi öz üzərinə götürdü. Mən yoldaşlarımla və mehriban pastorla sağollaşdım. Bir müddət keçdi və yolum yenidən Possendorfdan düşdü. Lakin bu dəfə pastor Vetselin dəfnində iştirak etmək üçün gəlmişdim. Uzun illər sonra, Drezdendə kapelmeyster olanda, ekskursiyaların birində ölkənin ucqarlarına piyada gəzinti vaxtı

*Vetsel

Possendorfu ziyarət etdim və köhnə pastorun evini yerində tapmayıb çox məyus oldum. Onun əvəzində müasir ruhda daha dəbdəbəli pastor binası ucaldılmışdı. Bunu görəndə ürəyim elə ağrıdı ki, bir də o tərəflərə ayaq basmadım.

4

Əmim bu dəfə Drezdenə məni ekipajla apardı. Anam və bacılarım yasa batmışdılar. İlk dəfə ailəmiz üçün qeyri-adi hesab olunan şəfqətlə qarşılanmışdım. Bir neçə gün sonra əmim məni yenidən özü ilə Eyslebenə aparanda da məni bu cür şəfqətlə yola salmışdılar. Atalığımın kiçik qardaşı orada zərgərlik işləri ilə məşğul olan usta idi və artıq böyük qardaşlarımdan birini özünə şagird götürmüşdü. O, subay idi və qoca nənə ilə birlikdə yaşayırdı. Bir ayağı qəbirdə olan nənədən böyük oğlunun ölümünü gizlətmişdilər. Mənə də bərk-bərk tapşırılmışdılar ki, ağzımdan söz qaçırmayım. Xadimə ehtiyatla paltarımdakı yas nişanını çıxartdı və dedi ki, tezliklə nənə öləndə bu bir də lazım olacaq. Nənə məni tez-tez atam barədə sorğu-suala tuturdu. Sirri saxlamaq çətin deyildi, çünki özüm də bunu hələ tam dərk etməmişdim. Nənə qapısı ensiz həyəətə baxan, qaranlıq arxa otaqda yaşayırdı və azadlıqda yalnız bir neçə dəfə qanad çırpın kiçik quşlar saxlayırdı – onlar üçün sobanın yanında bərkidilmiş bir neçə təzə yaşıl budaq saxlayırdı həmişə. Bir dəfə pişik quşları boğanda onun üçün təzələrini də tuta bilmişdim. Yaman sevinmişdi. Mükafat olaraq mən həmişə təmiz və səliqəli geyindirilirdim. Çox keçmədi ki, nənə öldü. Paltarına yenə yas nişanını bərkidilər və daha Eyslebendə onu gizlətmədən gəzirdim. Balaca quşlara və yaşıl budaqlı qaranlıq otağa əvvəlki marağım öldü. Bir müddət sonra yaşadığımız evin sahibi olan sabunbişirənlərin ailəsi ilə tanış oldum. Onlar hekayələrimə qulaq asmağı sevirdilər. Məni magistr Veyss adlı ciddi və ləyaqətli bir adamın özəl məktəbinə yerləşdirdilər. Əllinci illərin sonlarında bir musiqi qəzetində, Eyslebendə “Tanhauzer”dən parçaların ifa olunduğu konsertlə bağlı hesabatı oxuyub şagirdini unutmayan qocaman müəlliminin konsertdə iştirak etdiyini biləndə çox təsirlənmişdim.

5

Bütün bu baş verənlərdən çox-çox illər keçmişdi, Lüterin evi yerləşən və buradakı həyatın izlərini daşıyan qədim şəhərcik dəfələrlə yuxuma girirdi. Ora bir daha getmək, xatirələrimin doğruluğunu yoxlamaq arzusu içimi bürüsə də, maraqlıdır ki, hələ də buna nail ola bilməmişdim. Biz bazar meydanında yaşayırdıq, bu isə maraqlı tamaşalara şahid olmağıma imkan verirdi. Burada dəfələrlə akrobat truppasının

meydanın bir ucundan o biri ucuna çəkilməmiş kanatın üstü ilə gedən tamaşalarına baxmışdım. Məndə belə nömrələrə həvəs yaranmışdı. Nəticədə mən həyatımızda çəkilməmiş kanatın üstündə əlimdə çubuq tutub kifayət qədər məharətlə gəzə bilirdim. Akrobatik məşğələlərə meyl məndə hələ o vaxtdan vardı. Lakin mənə ən çox zövq verən qusar alayının Eyslebendə yerləşmiş nəfəslə alətlər orkestri idi. Camaat həmin illər tez-tez səslənən yeni musiqini xüsusilə sevirdi: Bu Berlində ilk dəfə səhnəyə qoyulan “Freytsüts” operasının “ovçular xoru” hissəsi idi. Əmim və qardaşım mənə bu operanın bəstəkarı Veber barədə sorğu-suala tuturdular. O vaxt Drezdendə kapelmeyster vəzifəsində çalışan Veberin valideynlərimin evində görməyim qaçılmaz idi. Həm də bir tanış ailədə tez-tez “Qız çələngi” ifa olunardı. Bu pyeslər həmin vaxta qədər musiqi sənətinin bənzərsiz nümunəsi hesab etdiyim “İspilanti-vals”ı sıxışdırıb arxa plana atmışdı. Yerli oğlanlarla çoxsaylı davalarını xatırlayıram: onda mənim dördkunc papağım var idi və mənə buna görə həmişə cırnadırdılar. Bir də Unştrut çayının kənarındakı qayalıqlarda qeyri-adi gəzintilər qalıb yaddaşımda.

Əmim evlənilib öz ailə ocağının əsasını qoyanda onun ailəmizə münasibəti nəzərəcarpacaq dərəcədə dəyişdi. Bir il sonra o, mənə Leypsiqə aparıb atamın (Vaqnerin) qohumlarının himayəsinə verdi. Onlar əmim Adolf və onunla birlikdə yaşayan bacısı, yəni bibim Frederika Vaqner idi. Bax, məhz bu andan etibarən mənə böyük və get-gedə güclənən təsir göstərmiş adam ilk dəfə öz qəribə ab-havası ilə şüurumda özünə yer edir. Əmimin və bibimin Janetta Tome adlı çox qəribə, yaşlanmış bir qızla sıx və mehriban əlaqələri var idi. Bu qadın bazardakı böyük evin sahibəsi idi. Səhv etmirəmsə, bu evin iki əsas mərtəbəsi hələ Qüdrətli Avqustun vaxtından Saksoniya kral ailəsi tərəfindən icarəyə götürülmüşdü və müvafiq qaydada tərtib olunmuşdu. Bura onun Leypsiq ziyarətləri zamanı qaldığı iqamətgahı idi. Deyəsən, Janetta Tomenin ixtiyarında yalnız həyətə çıxışı olan və ikinci mərtəbədə yerləşən mənzil qalmışdı. Lakin adətən Kral Leypsiqdə ilin cəmi bir neçə gününü keçirdiyi üçün Janetta yaxınları ilə birlikdə daima möhtəşəm kral otaqlarında yaşayırdı. Belə dəbdəbəli otaqların birində mənim üçün yataq qoymuşdular. Bu otaqların tərtibatı da Qüdrətli Avqustun dövrünə uyğun idi. Ağır, dəbdəbəli ipək parça ilə üzlənmiş rokoko üslublu zəngin mebel illər keçdikcə zədələnmişdi. Pəncərələri Leypsiq bazar meydanına açılan bu iri, fantastik zallarda özümü əla hiss edirdim. Xüsusilə, qədim alman kostyumları geyinən tələbə kütlələrinə baxırdım. Burada mənə əziyyət verən bircə şey var idi: gənc simalı və kirşanlanmış ağ saçlı, taxtalı-çənbərli ətəkli qadınların çoxsaylı portretləri. Onları ruha bənzədirdim və mən bu otaqlarda tək qalanda bu qadınlar canlanıb mənə dəhşətə gətirirdilər. Uzaq otaqlardan birində, qədim çarpayıda, bu portretlərin əhatəsində yatmaq mənim üçün əsl əzab idi. Əlbəttə, gecələr əlində şamla mənə yatmağa yola salan bibimdən bu qorxunu gizlətməyə çalışırdım. Lakin qan-tər içində qalıb kabuslardan əziyyət çəkmədiyim gecə olmurdu.

Bu mərtəbənin üç sakininin şəxsi məziyyətləri məndə oyatdıqları təəssüratların nağılvari formaya keçməsinə olmanın şərait yaradırdı. Janetta Tome bəstəboy və çox kök idi, açıq rəngli iri parik taxırdı və sanki qədim dəbdəbə atmosferində yaşamağa davam edirdi. Onun sadıq və qayğıkeş rəfiqəsi – özü kimi qarımış qız olan bibim isə uzun və çox arıq idi. Qeyri-adi iti çənəsi onun xoş sifətinə fantastik çalar verirdi. Adolf əmimin iş kabineti xüsusi yerdə, həyətdəki qaranlıq otaqda yerləşirdi. Onu ilk dəfə burada kitab qalaqları arasında, sadə ev geyimində, qərribə itiuclu keçə papaqla görmüştüm. Eynilə belə papağı Eyslebendə akrobat truppasının təlxəyinin başında görmüştüm. Sərbəstliyə olan qarşısızalmaz meyli itələmişdi əmimi bu qərribə sığınacağa. Nə vaxtsa o teologiyanı öyrənmişdi, lakin tezliklə bunu boşlayıb özünü tamamilə filologiyaya həsr etmişdi. Professorluq və ya müəllimlik fəaliyyətinə ciddi ikrah duyan əmim artıq çoxdan ədəbi işlərlə həyatda qalmağa çalışırdı. O, xasiyyətcə ünsiyyətçi və şən insan idi, bununla yanaşı gözəl tenora malik idi və teatrı maraqlanırdı. Cavan vaxtı belletrist kimi də məşhurlaşmışdı və Leypsiqdə çoxlu tanışları var idi. Bir dəfə Venada olanda yoldaşlarından biri ilə yerli musiqili-deklamasiya axşamlarından birində iştirak etməklə yanaşı, Şilləri də ziyarət etmişdi. Bu görüş hər ehtimala qarşı o, yeni tamamlanmış “Vallenşteyn”i əldə etmək istəyən Leypsiq teatr rəhbərliyinin səlahiyyətləriylə getmişdi. O, mənə Şillərin düzgün uca qamətinin və adamı ələ alan mavi gözlərinin onda nə dərəcədə dərin iz buraxdığını danışmışdı. Lakin bunu danışarkən o, həm də əslində yaxşılığını istəyən dostlarından birinin onu xoşagəlməz və yöndəmsiz vəziyyətə qoymasından da şikayətlənmişdi. Sən demə, dostlarından biri Adolf Vaqnerin şeir dəftərini əvvəlcədən Şillərə çatdırıbmuş və həmin görüşdə gənc şair ünvanına söylənən dostyana tərifləri eşidərkən ürəyinin dərinliyində bilirdi ki, buna görə yalnız Şillərin alicənablığına borcludur. Nəticədə, o inadla filologiyanı öyrənməyə başlamışdı. Ən məşhur işlərindən birinin çap olunduğu “Parnasso İtaliano”nu, italyan dilində yazdığı şeirlə birlikdə Höteyə belə təqdim etmişdi. Bilicilər deyirdilər ki, dil baxımından tələffüz üçün yararsız, ağır bir şey idi. Lakin Höte gözəl bir məktubla minnətdarlığını bildirmiş və məktubla birlikdə gümüş kuboklarından birini göndərmişdi müəllifə. Özünün bütün şəraiti və ab-havası ilə bu adam məndə, səkkiz yaşlı uşağın yaddaşında olduqca sirli, qaranlıq iz buraxmışdı.

6

Bu adamların arasında çox qalmadım: bir neçə gün sonra mənə Drezdenə ailəmin yanına apardılar. Orada tək qalmış anamın söyləri nəticəsində həyatımızı birtəhər qura bildik. Əvvəllər tibb təhsili alan böyük qardaşım (Albert) onun səsini

(tenor) kəşf edən Veberin məsləhəti ilə Breslavlda səhnəyə çıxdı. İkinci bacım (Luiza) da onun yolu ilə getdi və özünü aktrisa kimi teatra həsr elədi. Böyük bacım Rozaliya isə daha əvvəldən öz gücünə Drezden kral teatrında müəyyən mövqə qazanmışdı və ailəmizin mərkəzinə çevrilmiş, qayğılıların altında əzilən anamın ən yaxın köməkçisinə, dayağına çevrilmişdi. Onlar hələ də atamın sahmanladığı böyük, rahat mənzildə yaşayırdılar. Sadəcə, bir neçə əlavə otaq kirayə verilmişdi. Bir vaxtlar sakinlərimizdən biri də Şpor olmuşdu. Anamın qeyri-adi enerjisi sayəsində və kənardan gələn köməklə (saray hələ də atalığının xatirəsinə görə bizə diqqət göstərirdi) ailəmiz keçinməli vəziyyətə idi və mənim də tərbiyəm yarımçıq qalmadı.

Çox gözəl səsi olduğu anlaşılan üçüncü bacım da (Klara) özünü səhnəyə həsr edəndə anam mənə görə narahat olmağa başladı. O, qorxurdu ki, məndə də teatra meyl olar. Həmişə özünü qardaşımın teatr karyerası qurmasına izn verdiyinə görə günahlandırır. İkinci qardaşımın zərgərlikdən başqa heç bir qabiliyyəti olmadığına görə anam hələ də ümid edirdi ki, atalığının məni *adam eləmək arzuları* doğrulacaq. Səkkiz yaşım tamam olan kimi məni Drezdendəki Müqəddəs Xaç gimnaziyasına göndərdilər: heç nəyə baxmayaraq mənə ciddi təhsil vermək istəyirdilər. Orada ən son sinfin ən aşağı qrupasına daxil oldum və elm kursunun ilk pillələrindən təhsilə başladım. Anam məndə işaran hər hansı mənəvi canlanmanı və ya istedadı böyük şövqlə izləyirdi.

Anamı tanıyan hər kəs onu möhtəşəm qadın hesab edirdi. Heç bir əsaslı, bitkin tərbiyə almasa da, onda fəal evdarlıq cizgiləri ilə böyük mənəvi həssaslıq özünəməxsus şəkildə vəhdət tapmışdı. O, uşaqlarının heç birinə kökləri barədə tam məlumat verməmişdi. Veyssenfeldə doğulmuşdu və öz sözlərinə görə, valideynlərinin orada çörək dükanı* var idi. Hətta qız vaxtı onu necə çağırırdıqlarını anlaşılmaz utancaqlıqla deyirdi, özünü "Pertes" adlandırsa da, sonradan öyrənə bildik ki, əslində "Bers" deyə çağırırmışlar onu. Uşaq yaşlarında Leypsiqin ən yaxşı və seçilmiş təhsil müəssisələrindən birinə yerləşdirilməsi və orada atasının "yüksək vəzifəli dostunun onun qeydinə qalması" da qəribə idi. Anam özü deyirdi ki, Veymar şahzadəsi idi ailəsinə Veyssenfeldə ciddi kömək göstərən adam. Onun institutdakı təhsili qəyyumunun qəfil ölümü ilə yarımçıq qalır. Gənc olanda atamla tanış olur. Atam cavan olsa da, artıq sərbəst və müəyyən mövqə sahibi olan insan idi. Evlənirlər. Yəqin anamın xasiyyətinin əsas cizgisi maraqlı yumor hissi və həmişə yüksək əhvalda olması imiş. Belə düşünmək olar ki, Lüdviq Heyeri ölmüş dostunun artıq cavan olmayan həyat yoldaşı ilə evlənməyə sövq edən tək cə mərhəmət duyğusu yox, həm də çox ola bilsin, səmimi qəlbədən gələn bir meyl idi.

Hələ birinci əri sağ olarkən Geyerin çəkdiyi portretmə anam çox gözəl təsvir olunub. Özümü xatırlamağa başlayandan mənim yaddaşım da anam daimi başağ-

*Ən son məlumatlara əsasən onların şəxsi dəyirmanları da var imiş.

rılarına görə başı bağlı-çəkili qadın kimi həkk olunub. Anamın gənc və cazibədar simasını heç xatırlamıram. Uşaqlara daimi qulluq (mən sayca yeddinci idim), bizim müxtəlif ehtiyaclarımızı ödəməklə bağlı çətinliklər, məhdud maddi vəsaitlərlə hər cəhətdən mədəni görünüşünü saxlamaq arzusu – bu şərtlərdə onun yumşaq, ana zərifliyi özünü biruzə verə bilməzdi. Onun məni sıgalladığını xatırlamıram. Ümumiyyətlə, belə şeylər bizim ailəyə xas deyildi. Əksinə, bir-birinə qarşı diqqətsiz, demək olar ki, ağır və kəskin münasibət adi hesab olunurdu. Təəccüblü deyil ki, bu hadisə mənim yaddaşıma xüsusi həkk olunub. Məni yuxulu-yuxulu yatağa aparanda göz yaşlarımın arasından anama baxdım, o mənə sevgi ilə baxmışdı və o vaxt evimizdə olan qonağa mənim barəmdə bir neçə mehriban söz demişdi. Böyük və gözəl incəsənət barədə o, demək olar ki, patetik tonla, qeyri-adi ehtirasla danışmağı sevərdi. Yadımdadır ki, bu mənə xüsusi təsir bağışlayırdı. Lakin o, bu tonla teatr sənəti barədə yox, yalnız poeziya, musiqi və poeziya barədə danışdı. Əgər teatra baş qoşsam, məni az qala lənətləməklə hədələyirdi. Bununla yanaşı o, çox dindar idi. Tez-tez bizə Allah barədə, ilahi insan barədə nəsihətə bənzər, uzun-uzun nitqlər söyləyirdi. Belə nitqlərin ən qızgın anlarında o, qəfil tonunu dəyişib uşaqlarından birini zarafatyana təlqin edirdi. Atalığımın ölümündən sonra biz hər səhər anamın yatağının ətrafında toplaşırıq: o, yerində uzanıb səhər qəhvəsini içirdi. Lakin bundan əvvəl mütləq birimiz dua oxumalı idik. Bacım Klara diqqətsizlik edib çox həssas şəkildə “Müharibədəki döyüşçülərin xilasını” üçün duanı oxuyana qədər adətən duanın seçimi böyük rol oynayırdı. Anam onun duasını bu sözlərlə kəsmişdi: “Bədsir! Aman Allah, günahkar bəndəni bağışla, axı indi bizdə müharibə yoxdur!”

7

Həyatımız çətinliklərlə dolu idi. Buna baxmayaraq vaxtaşırı axşamlar evimizə qonaq gələndə sevinirdik. Uşaq olanda bu axşamlar çox parlaq görünürdü. Portretçi kimi gəlirləri həmin dövr üçün əhəmiyyətli miqdara çatan atalığımın ölümündən sonra cəmiyyətin ən ali təbəqələrindən olan insanlarla az-çox xoş əlaqələrimiz qalmışdı. Bu tanışlar bizi unutmurdular. Bundan başqa, əlaqə saxladığımız Drezden saray teatrının üzvləri canlı, xoşrəftar və maraqlı insanlar idi, təəssüf, Drezdendə onlar barədə heç bir xatirə qalmayıb. Biz piknikləri, şəhər ətrafındakı gözəl yerlərə gəzintiləri xüsusi həvəslə təşkil edirdik. Bu gəzintilərdə artist çevrələrinə xas adi yoldaşlıq atmosferi hökm sürürdü. Loşvis gəzintimizi xatırlayıram. Orada bir növ qaraçı çadırı qurmuşduq və Karl-Mariya fon Veber aşpaz vəzifəsini yerinə yetirirdi. Bundan başqa, evimizdə müxtəlif musiqi ilə də məşğul olurdular: bacım Rozaliya royal çalırdı, Klara oxumağa başlamışdı. Evdə

tamaşalar qoyulurdu. Həmin dövrdə valideynlərdən birinin doğum gününə sürpriz tamaşalar hazırlamaq adət halını almışdı və bu tədbirlər böyük hazırlıqlarla bağlı olurdu. Belə tamaşaların birində mən də iştirak edirdim. Qrilparserin “Safə” suna parodiya səhnələşdirirdi və mən Faonun triumf arabasının arxasınca gedən küçə uşaqlarının xorunda idim. Bu tamaşa yaddaşımda atalığımın əşyaları arasından çıxan möhtəşəm kukla teatri ilə bağlı xatirələrlə təzələnilir. Teatr onun özünün hazırladığı gözəl dekorasiyalarla təmin olunmuşdu. Ağılıma bir pyesi uğurla səhnələşdirərək evdəkiləri heyretləndirmək fikri gəlmişdi. Ağacdən bir neçə yöndəmsiz kukla kəsib bacımdan oğurladığım parçalarla onlara müxtəlif kostyumlar tikdim. Sonra cəngavərlik dramı yazmağa girişdim, bacılarım əlyazmanı tapdılar və məni qəddarcasına lağa qoydular. Tərslikdən onlar əsərin qəhrəmanlarından birinin-qorxmuş qadının “Ich höre schon den Ritter trabsen” – fürsət düşdükcə təkrarlamağı sevirdilər.

Ailəmizin hələ də yaxın olduğu teatra maraq məndə yeni güclə bərpa olundu. “Freyşüts” əsasən nağılvari süjetilə təxəyyülümə xüsusi təsir edirdi. İç dünyamın təşəkkülündə ruhlardan qorxmağım və ümumiyyətlə, dəhşət emosiyası ciddi rol oynayırdı. Lap uşaqlıqdan anlaşılmaz, müəmmalı hər şey mənə fəvqəladə təsir bağışlayırdı. Yadımdadır, hətta mebel, cansız əşyalar da məni tez-tez qorxudurdu: əgər otaqda uzun müddət tək qalıb diqqətimi əşyalarda cəmləsəydim, mənə elə gələrdi ki, onlar canlanır, hərəkət edir. Buna görə qorxudan qəfil qışqırmağa başlayırdım. Gəncliyimə qədər elə bir gecə olmayıb ki, yuxuma ruhlar girməsin və mən dəhşətli qışqırıqla oyanmayım. Bir insanın səsi məni sakitləşdirənə qədər qışqırırdım. Ən qəddar danlaq və hətta döyülmələr məni dəhşətdən xilas etdiyi üçün ən mərhəmətli hərəkət kimi görünə bilərdi o vaxtlar. Bacı və qardaşlarımın heç biri mənim yaxınlığımda yatmaq istəməzdi və mənə mümkün qədər uzaqda yer salardılar. Lakin başa düşmürdülər ki, bununla mənim imdad qışqırıqlarım daha yüksək və davamlı olurdu. Əvvəl-axır gecə qalmaqallarına alışıdılar.

Teatra maraq da bu müəmmalara meyllə əlaqəli idi. Səhnə, kulis, aktyor otağı məni cəlb edirdi. Lakin bunun səbəbi adi teatr auditoriyasında olduğu kimi əyləncə və maraqlı söhbətlər deyildi. Məni gündəlik həyatla heç bir əlaqəsi olmayan elementlə ünsiyyət, dəhşətli dərəcədə maraqlı canlı fantaziya dünyasına toxunmaq cəlb edirdi. İstənilən dekorasiya və hətta dekorasiyanın, kulisin kolu təsvir edən bir hissəsi, istənilən kostyum, ya da kostyumun istənilən xarakterik detallı mənə başqa dünyaya aidlik təsiri bağışlayır və mən bunları ruha bənzədirdim. Bunların hamısı məni laqeyd reallıqdan və gündəlik monotonluqdan kölgələrlə dolu möcüzələr dünyasına keçirirdi. Beləliklə, teatr tamaşalarına aid olan hər şey sirli dumanla əhatələnmişdi və ruhumu sərxoş edirdi. Mən həvəslə həmyaşıdlarımla “Freyşüts”ü oynayır, özümü tamamilə əcaib kostyumların və maskaların hazır-

¹Mən cəngavərlərin yorğun ayaq səslərini eşidirəm

lanmasına həsr edirdim. Bacılarımın teatr qarderobunun (çox vaxt ailədə onun qaydaya salınması ilə məşğul olurdular) ayrı-ayrı zərif hissələrinə toxunuş fantaziyama incə, həyəcanlandırıcı təsir edirdi. Bəzən belə toxunuş güclü, hətta qorxulu ürək döyüntülərinə səbəb ola bilirdi. Şübhəsiz, məndə bu növ hissələrin inkişafında yalnız qadınların əhatəsində böyüməyim də güclü təsir edirdi. Hərçənd, artıq bildirdim ki, zərif və sentimental duyğular ailəmizə xas deyildi. Bəlkə də məhz belə narahat, hətta bir qədər kəskin atmosferlə əhatələndiyim üçün qadınlığın xüsusilə, fantastik teatr dünyası ilə bağlı müxtəlif atributları məni xəstəlik dərəcəsində cəlb edir və təlaşlandırır.

8

Xoşbəxtlikdən, gah dəhşətlərlə, gah yumşaq əsintilərlə dolu fantastik əhvalın müqabilində məktəb və müəllimlər mənə tam əks təsir göstərirdilər: bu, ciddi və sərt təsir idi. Lakin burada da mən həvəslə fantaziyaya toxunan şeyləri qəbul edirdim. Elmə bacarığım var idimi? Dəqiq hökm verə bilmirəm. Ümumiyyətlə, mən sürətlə, demək olar ki, dərs oxumadan ancaq məni maraqlandıran şeyləri öyrənirdim. Təxəyyülümə daxil olmayan şeylərə isə meyl göstərməyə belə heç cəhd etmirdim. Bu daha çox cəbrdə, sonralar riyaziyyatda özünü göstərirdi: mən heç vaxt özümü müəyyən məsələnin şərtlərini təfərrüatlı şəkildə düşünməyə məcbur edə bilmirdim. Hətta qədim dilləri öyrənərkən də yalnız oxuduqlarımın ümumi mənasını, təsvir olunan predmetin xarakterik cizgilərini tutmağa kifayət edəcək dərəcədə canfəşanlıq göstərirdim. Bu mənada, məni daha çox yunan dili cəlb edirdi. Çünki yunan mifologiyasının obrazları fantaziyamı müsbət şəkildə özünə bağlayırdı və istəyirdim ki, buradakı qəhrəmanlar mənimlə doğma dillərində danışsınlar: bu üsulla mən onların dünyasına daxil olmaq ehtirasımı təmin etməyə ümid edirdim. Əlbəttə, bu halda qrammatika bir elm kimi məni heç cəlb etmirdi, əksinə, sadəcə mane olurdu. Qədim dillərlə bağlı məşğələlərdə xüsusi bir uğur qazanmadım və görünür, buna görə bu dərsləri asanlıqla boşladım. Yalnız xeyli vaxt keçəndən sonra bu elmin fizioloji fəlsəfi inkişafı və Yakov Qrimin davamçıları olan yeni germanistlərimiz tərəfindən qurulması ilə tanış olduqda ümumiyyətlə dil bilgisi ilə maraqlanmağa başladım. Lakin mənə nə qədər xoş gəlsə də, artıq bu fənlə əsaslı şəkildə məşğul olmaq gec idi. Və mənə yalnız heyfslənmək qalır. Niyə bizim gəncliyimizdə gimnaziyalarda dillərin öyrənilməsinin yeni üsulları tətbiq olunmurdu? Buna baxmayaraq filologiya sahəsindəki uğurlarım Müqəddəs Xaç məktəbinin bir gənc müəllimi magistr Zillinqin diqqətini çəkdi. O, mənə tez-tez ziyarətinə gəlməyə, metrik tərcümələrdən və şəxsi poetik əsərlərdən ibarət işlərimi gətirməyə icazə verdi. Deyəsən, xüsusilə deklamasiya qabiliyyətimə görə

məndən xoşu gəlmişdi. Bu baxımdan məni o qədər yüksək qiymətləndirirdi ki, mənə - on iki yaşlı oğlana kürsüdən nəinki “İliada”nın bir hissəsini - “Hektorun Andromaxa ilə vidalaşması”nı, hətta Hamletin monoloqunu oxumağı da etibar etmişdi. O vaxt – hələ dördüncü sinifdə idim – Ştarke adlı şagird qəflətən vəfat etmişdi. Bu bədbəxt hadisə hamını o qədər kədərləndirmişdi ki, bütün sinfin yoldaşlarının dəfnində iştirak etməsi ilə yanaşı, rektor bizə bu hadisə ilə bağlı şeir yazmağı da tapşırırmışdı: bu şeir yoldaşımızın qəbri üstündə oxunmalı və çap edilməli idi. Rektorumuzun fikrincə, mənim tələsik yazdığım şeir də daxil olmaqla təqdim olunan nümunələrin heç biri diqqətəlayiq olmadığı üçün o, ilkin fikrini bir kənara qoyub qəbrin başında özü çıxış etmək qərarına gəldi. Bundan kefim pozuldu və mən tez magistr Zillinqi axtarıb tapdım ki, rektora mənim şeirimi tərifləyib qəbul etdirdin. Biz birlikdə şeirə yenidən nəzər yetirdik. Gözəl quruluşlu, səkkizsətirlilik, yaxşı qafiyələnmiş bəndlər forma baxımından o qədər xoşuna gəldi ki, müəllimin onların məzmununa da maraq göstərdi. Şeir mənim yaşım da oğlana uyğun olmayan çoxlu təmtəraqlı obrazlarla dolu idi. Yadımdadır, orada Adissonun “Katon”undakı monoloqun (orada intihardan bəhs edilirdi) güclü təsiri ilə yazılmış yer var idi. Bu monoloqu “İngilis qrammatikası”nda tapmışdım. “Və əgər günəş qocalıb qaralsaydı və ulduzlar yorulub yerə düşsəydi” kimi sözlər qeyd etdiyim monoloqu həddən artıq xatırladırdı və bu Zillinqi güldürdüüyü üçün mən bir qədər incimişdim. Lakin onun səyləri və şeiri bu cür bəzəklərdən sürətlə təmizləməsi nəticəsində mən əsərimin rektor tərəfindən oxunmasına, çap olunmasına və bir xeyli nüsxəsinin paylanmasına nail oldum.

Bu uğurun nəticəsi həm yoldaşlarımla arasında, həm də ailədə qeyri-adi təsir bağışladı. Dindar anamın əlləri yana düşdü, mən isə öz istedadımı aşkarladım. Daha şübhə yox idi. Mən şair olmalıydım. Magistr Zillinq məndən böyük poema gözləməyə başladı və material kimi Pavzaniyanın icmalında Parnass yaxınlığındakı döyüşdən istifadə etməyi təklif etdi. Onu bu seçimə Pavzaniyanın bəhs etdiyi əfsanə həvəsləndirmişdi. Orada deyilirdi ki, Miladdan əvvəl ikinci yüzillikdə qalların yağmalamasından qorunmaq üçün yunanlara muzalar, ilham pəriləri kömək etmişdi: onlar Parnassdan enib qalları dəhşətli dərəcədə qorxutmuşdular. Və mən həqiqətən heksametrlə qəhrəmanlıq poeması yazmağa başladım, lakin ilk nəğmədən o yana keçə bilmədim. Yunan dili biliklərim yunan tragiklərini orijinalda başa çıxacaq qədər inkişaf etməmişdi. Lakin məndə yunan şeir formalarını mükəmməl şəkildə mənimsəmiş təqlidçilərlə tanışlığa meyl yarandı. Bu növün gözəl nümunələrini təsadüfən Avqust Apelin adam sarsıdan əsərləri arasında tapmışdım. Daha dəqiq desəm, “Polidoy”da və “Etoliyalılar”da. Hətta yunan nümunəsində faciə yazmağı da düşünmüşdüm. Mövzu olaraq Higinusun nəql etdiyi Odisseyin ölümü əhvalatını seçmişdim. Bu variantla görə qəhrəman Kalipsodan olan oğlu tərəfindən öldürülmüşdü. Lakin bu işi də başlanğıcını yazıb yarımçıq qoydum.

Burdan bir şey aydındır ki, aqlımın qəbul etdiyi istiqamətin quru məktəb dərsləri ilə heç bir ortaq cəhəti yox idi. Yunan əsətləri, poetik dastanlar və nəhayət, tarix məni cəlb edən yeganə fənlər idi. Mən fəal uşaq idim, dostlarımla ünsiyyət saxlayır və mümkün bütün gəzintiləri və səyahətləri sevirdim. Həmişə yoldaşlarımdan birinə qərribə dostluqla bağlı olurdum. Bu bağlılıqlar tez-tez dəyişirdi və dost seçimində adətən onun fantastik cəhdlərimə münasibəti mühüm rol oynayırdı. Bu gah nəsr, gah nəzm, gah teatr tədbirləri, gah çöldə veyillənmək, gah da şən dəcəlliklər olardı. Bundan başqa, on üç yaşım olanda vəziyyətimiz əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdi: bir müddət sonra ailə başçısı və qazanc gətirən bacım Rozaliya Praqadan sərfəli təklif aldı, 1826-cı ildə anamla bacılarım Drezdendəki bütün işləri ləğv edərək onun yanına köçdülər. Məni Müqəddəs Xaç məktəbini bitirib universitetə daxil olana qədər tək qoydular və Beme ailəsinin onillik pansionunda yerləşdirdilər. Burada qaldığım vaxt yeniyetməlik dövrümlə üst-üstə düşürdü. Kasıb və bir qədər səs-küylü Beme ailəsi çox sərt rəftar edirdi. Burada məşğələlər üçün sakitlik və dinclik axtarmaq əbəs idi, bacılarımın yumşaldıcı və fantastik təsirinin çatışmazlığını da hiss edirdim. Mübarizə və davalarla dolu səliqəsiz, səs-küylü həyat başladı. Zərif qadın elementinin təsiri burada da özünü göstərirdi. Lakin bu dəfə yeni tərəflərini kəşf edirdim. Ailənin böyük qızları var idi və onların yanına rəfiqələri gəlirdi. Mənim uşaq sevgisi ilə bağlı ilk xatirələrim bu dövrə təsadüf edir. Arada Bemegili çox gözəl, əla tərbiyə görmüş bir qız ziyarət edirdi. Deyəsən, adı Amaliya Hoffman idi. O bəzi bazar günləri ən gözəl geyimini geyinib gəlir, içəri daxil olanda heyranlıqdan nitqim tutulurdu. Bir dəfə isə özümü yatmış kimi göstərdim ki, qızları birlikdə xeyli güc sərf edərək məni yatağıma aparmağa məcbur edim. Qızların belə toxunuşundan xoşallandığımı təəccübümə rəğmən kəşf etdəndən sonra bu fəndə yenə də əl atmağa başladım.

Bu dövrdə mənə ən güclü təsir edən hadisə isə ailəmdən ayrılmağım və qısa görüş üçün Praqaya getməyim oldu. Qışın oğlan çağında anam Drezdenə gəldi və məni səkkiz günlüyə özü ilə apardı. Anamla səyahət özünəməxsus bir şey idi: o, həmişə müxtəlif gözlənilməzliklər və macərəlarla dolu fayton səyahətini sürətli poçt arabaları ilə səfərlərdən üstün tuturdu. Drezdendən Praqaya yolumuz tam üç sərt şaxtalı gün çəkdi. Bohemiya dağlarından keçid bütün mümkün təhlükələrlə müşayiət olunurdu və biz macərələrin, maneələrin öhdəsindən gəlib Praqaya çatanda mən dərhal anladım ki, özüm üçün tamamilə yeni mühitə düşmüşəm. Saksoniyadan Bohemiyaya səfər, daha dəqiq desəm, Praqa ziyarətim uzun müddət mənim üçün ən poetik, füsunkar xatirələrdən biri olaraq qaldı. Mənə yad millət, sakinlərin qırıq alman dili, qadınların qərribə baş geyimləri, yerli şərab, arfaçılar,

küçə musiqiçiləri və ən əsası, hər tərəfə səpələnmiş katolisizm emblemləri, çoxsaylı kilsələr və müqəddəslərin təsvirləri – bunların hamısı mənə qərribə, sərxoşedici təsir bağışladı. Ola bilsin, bu təəssürat fantastikaya və teatra meylim fonunda meşşan həyat şablonun əksinə çevrildi. Hər şeydən əvvəl Praqanın – öz nümunəsiylə yeganə şəhərin qədim möhtəşəmliyi və gözəlliyi təxəyyülümü dərindən sarsıtdı. Ailə mühitində də indiyə qədər mənə yad olan elementlərlə qarşılaşdım. Məndən cəmi iki yaş böyük olan bacım Ottiliya bir zadəgan ailəsi – qraf Paxtın ailəsi ilə sıx dostluq qurmuşdu. Qrafın sonralar uzun müddət Praqanın ən yaxşı bəzəyi hesab edilən iki gözəl qızı Jenni və Avqusta bacıma elə böyük sevgilə bağlanmışdılar ki. Mənim üçün bu varlıqlar və elə bu növ münasibətlərin xüsusiyyətləri tamamilə yeni və heyranedicə bir şey idi. Bundan başqa, evimizdə Praqanın bəzi görkəmli şəxsiyyətləri olurdu. Onlardan biri V. Marzano adlı qeyri-adi dərəcədə yaraşlıq və nəzakətli adam idi. Tez-tez təzəcə məşhurlaşmış və böyük səs-küyə səbəb olmuş Hofmanın əsərləri ilə bağlı qızgın söhbətlər aparılırdı. Burada ilk dəfə səthi olsa da, bu fantast-yazıçı ilə tanış oldum. Onun əsərləri məni həyəcanlandırırdı və bu təsir illər ərzində böyüyür və güclənib ifrat həddə çatmışdı. Xüsusilə, Hofmanın qeyri-adi, qərribə dünyagörüşü, onun həyata münasibətinin xarakteri mənə hakim kəsilmişdi.

10

1827-ci ilin baharında növbəti dəfə Drezdendən Praqaya yola düşdüm. Bu dəfə yoldaşım Rudolf Bemenin müşaiyəti ilə piyada səfər etdim. Səyahətimiz macərəlarla dolu idi. Axşama Teplisə çatdıq və orada gecələdik. Səhər yola davam etdik. Ancaq bu dəfə araba ilə gedəsi olduq. Çünki ayaqlarımızı yara olana qədər sürtmüşdük. Lakin pulumuz Lovozisə qədər getməyə bəs elədi. Qızmar günəş altında yorğunluqdan bitab düşmüşdük, ac idik. Şosseyə çıxana qədər yad ölkənin yad yolları ilə getdik. Burada gözəl faytona rast gəldik. Mən özümü sənətkar şagirdi kimi təqdim edərək bu alicənab insanlardan pul istədim, yoldaşım isə qorxub yol kənarındakı xəndəkdə gizləndi. Gecələmək üçün xoşbəxtlikdən bizi yaxşı qəbul edən meyhanaya girdik və bayaq aldığımız pulları nəyə sərf edəcəyimizi qərarlaşdırmağa başladıq: şam yeməyinə, ya gecələməyə. Şam etmək qərarına gəldik. Gecəni isə çöldə keçirəcəkdik. Mədəmizi dolduran vaxt içəri qeyri-adi bir səyyah girdi. Onun başında metal nişanlı qara məxmər beret, çiyində arfa var idi. O, sevincək halda musiqi alətini çiyindən düşürdü, yerini rahatladı və bolluca yemək sifariş etdi. O, gecəni burada qalıb səhər Praqaya yola düşmək niyyətində idi. Səyyah Praqada yaşayırdı, indi isə Hannoverdən gəlirdi. Sözarası dayanmadan zarafatlar edən və fürsət düşdükcə sevimli “non plus ultra” ifadəsini işlədən

şən adam xoşuma gəldi və inam aşıladı. Biz tez tanış olduq və sərgərdan musiqiçi etibarına demək olar ki, zərif sevgi ilə cavab verdi. Səhəri gün yola birlikdə davam etmək qərarına gəlmişdik. O, mənə iki “svansiger” borc verdi və yaddaş kitabçasına ailəmin Praqadakı ünvanını yazmağı tapşırırdı. Şəxsi uğurum mənə zövq vermişdi. Mənim arfaçım qeyri-adi dərəcədə sevinirdi. Çoxlu şərab içilmişdi. O, dəli kimi oxumağa və arfada ifa etməyə başladı və “non plus ultra” kəlməsi də dilindən əskik olmadı. Nəhayət, tamamilə sərxoş olub sahibin otağında yerdə sərilmiş ortağ şaman yatağıma yıxıldı. Səhər açılanda onu oyatmaq mümkün olmadı və biz tərəvətli havadan istifadə edib onsuz getmək qərarına gəldik. Belə düşündük ki, bu çevik adam gün ərzində bizə çatacaq. Lakin onu əbəs yerə gözlədik. O, Praqada da ortaya çıxmadı. Lakin bir neçə həftə sonra bu əsrarəngiz adam anamı ziyarət etdi. O, pulunu geri almaqdan daha çox gənc dostlarından xəbər almaq üçün gəlmişdi. Səyahətin sonu bizi yaman yormuşdu. Praqaya bir saat qalmış tərədən şəhər görünəndə mənim nə qədər sevindiyimi sözlərlə təsvir etmək mümkün deyildi. Evə çatmağa az qalmış qarşımıza gözəl bir fayton çıxdı və Ottiliya bacımın iki gözəl rəfiqəsi oradan məni çağırdılar. Dəhşətli görünüşümə, günəşdən yanmış üzümə, göy kətan köynəyimə və alqırmızı papağıma baxmayaraq onlar məni dərhal tanıdılar. Utansam da, ürəyim döyünsə də, birtəhər onların suallarına cavab verdim və anamın evinə tələsdim. Orada əvvəlcə üzümün rəngini bərpa etdim, yanıq izlərini yox etdim. Düz iki gün sərf etdim. Sağalmağ üçün tez-tez üzümə cəfəri həlimi sürtürdüm. Yalnız bundan sonra normal həyata qayıtdım. Qayıdanda həmin tərədə çevrilib Praqaya baxanda ürəkdən ağladım, yerdə diz çökdüm və təəccüblənmiş yoldaşım uzun müddət məni yerimdən tərpedə bilmədi. Bütün yol boyu ciddi idim. Drezdenə çatana qədər heç bir macərə yaşamadım.

11

Piyada səyahətlərə meylim məni həmin ilin yayında Leypsiq ekskursiyasında iştirak etməyə sövq etdi. Bu dəfə müxtəlif yaşlardan və siniflərdən olan gimnaziya tələbələrindən ibarət böyük kompaniya ilə gedirdik. Bu da yeniyetməliyimin ən parlaq xatirələrindəndir. Tələbələri təqlid etməyə şüurlu meyl bu mühitdə hamı üçün xarakterik bir şey idi: biz fantastik geyimlər geyinib özümüzü tələbələr kimi aparırıdık. Meysənə qədər su yolu ilə səyahət etdik. Ordan isə böyük yolun kənarındakı ara yollarla, adlarını bilmədiyim kəndlərdən keçdik. Belə kəndlərin birindəki meyhanada ürəyimiz istədiyi qədər dəcəllik edəndən sonra böyük tövlədə özümü zə yer elədik. Rastımıza adam boyu qədər marionetləri olan kukla teatrı çıxdı. Aydın dır ki, bütün səyahət kompaniyası tamaşa zalına yığışaraq yalnız kəndli auditoriyasına ümid edən teatr sahibini utandırdı. “Henovefa” nüma-

yiş olunurdu. Gələcək tələbələrdən ibarət sırtıq kompaniyanın fasiləsiz atmacaları, zarafatları və lağlağısı tamaşadan təsirlənmiş kəndli tamaşaçıların narazılığına səbəb oldu. Deyəsən, baş verənlərdən əziyyət çəkən bircə mən idim. Yoldaşlarımın məzəli hoqqalarına gülsəm də, pyesdən xoşum gəlmişdi və mən məsum kəndli tamaşaçıların tərəfində idim. Xalq danışığının bəzi parçaları hələ də yadımda qalıb. Qolo Kaspara evə qayıdarkən pəfalsqrafı “arxadan elə qıdıqlamağı” təklif edirdi ki, “o, bunu öndən hiss etsin”. Kaspar Qolonun sözlərini hərfi mənada pəfalsqrafa çatdırır və o, avaranı günahlandıraraq sarsıdıcı pafosla deyir: “O, Qolo, Qolo! Sən Kaspara məni arxadan elə qıdıqlamağı tapşırımsan ki, bunu öndən hiss edim”! Gənc kompaniya Qrimmada üstüaçıq arabalara oturdu – Leypsiqa beləcə getdik. Lakin əvvəlcə üstümüzdəki bütün tələbə atributlarını çıxartdıq. Qorxurduq ki, əsl tələbələr bizi görüb bu fırıl-dağa görə başımıza oyun açsınlar.

Leypsiqdə bir daha səkkiz yaşında düşdüyüm ab-havaya qərq oldum. Tomenin fantastik evi mənə əvvəlki kimi təsir göstərdi. Ancaq indi inkişaf və müəyyən məktəb bilikləri Adolf əmi ilə daha şüurlu ünsiyyətə imkan verirdi. Ön tərəfdə dayanan və atamın kifayət qədər zəngin kitabxanasının sığışdığı kitab şkaflarının şəxsən mənə aid olduğunu biləndə çox sevinmişdim. Əmimlə birlikdə bu kitabları gözdən keçirdim, dərhal gözəl Sveqbrük nəşri olan bir neçə latın müəllifini, poetik əsərləri, zərif ədəbiyyat nümunələrini seçdim və bunların Drezdenə çatdırılmasının qeydinə qaldım. Bu gəlişimdə xüsusilə tələbəlik həyatı ilə maraqlanırdım. Teatr və Praqa təəssüratlarına daha bir fantastik element əlavə olundu – tələbə dəliqanlılığı. Son illərdə bu mühitdə çox şey dəyişmişdi. Səkkiz yaşlı uşaq olarkən tələbələr müşahidə edəndə onların qədim alman libasları mənə təsvirəgəlməz təsir bağışlamışdı: başlarında qara məxmər beret, çılpaq boyunlarında yumşaq köynəyin qatlama yaxası, çiyinlərinə çatan uzun saçlar. Siyasi təqiblərin təsiri ilə bu qədim alman libasını mənimsəyən Burschenthum dağılmış, əvəzinə onlar qədər xarakterik olan, alman ruhuna doğma “həmyerlilər cəmiyyətləri” inkişaf edirdi. Bu təşkilatların üzvləri ümumilikdə dəbə uyğun, hətta bir qədər mübaliğəli şəkildə geyinsələr də, adi vətəndaş kütləsindən kostyumlarının əlvanlığı ilə fərqlənir və hər bir həmyerli təşkilatının özünə uyğun açıq rəngli lentlərlə seçilirdilər. Digər vətəndaşlara münasibətdə kasta ruhunu qorumaq məqsədi ilə yaradılan “Comment” kimi pedantik qaydaların məcmusunun belə hətta ən zövqsüz almanların istifadə etməyəcəyi fantastik rəngi var idi. Bütün bunlar mənim üçün məktəbdəki və evdəki zülmədən emansipasiya haqqında təsəvvürlərlə bağlanırdı. Tələbə olmaq ehtirasının gücü, quru elmə qarşı artan ikrah və poetik təxəyyülə artan həvəslə təhlükəli şəkildə birləşirdi. Bütün bunlar tezliklə vəziyyətimi dəyişmək kimi ısrarlı cəhdlərimdə biruzə verdi özünü.

12

1827-ci ilin Pasxasındakı konfirmasiya aktı mənim bu mənada tamamilə vəhşiləşmiş vaxtıma düşdü. Xüsusən, kilsə ayinlərinə hörmət hissini nəzərə qarşıcaq dəyərdə öləzimişdi. Hələ bu yaxınlara qədər böyük həvəslə kilsə mehrabındakı obraza baxıb dua edərkən bəzən vəcdə gəlib Xilaskarın xaçdakı yerini tutmağı arzulayan oğlan, onu konfirmasiyaya hazırlayan ruhani simaya hörmətini o qədər itirmişdi ki, keşişi ələ salanlara belə qoşulmuşdu, hətta bir dəfə konfirmant yoldaşı ilə etiraf üçün keşişə çatacaq pulun bir hissəsini xərcləmişdilər. Ancaq qəlbimin dərinliyində nə baş veirirdi, mən bunu müqəddəs həsr edilmə aktı zamanı, xorlar nəğməsini səsləndirəndə, orqanın səsi ucalanda və bütün konfirmantlar kimi mən də mehrabın ətrafında prosessiya ilə dövr etməyə başlayanda, qorxu içində anladım. Evxaristiya ayinində bədənimi bürüyən əsməcə yaddaşıma elə dərin həkk olunub ki, gələcəkdə bir də belə əhvala özümdə rast gələ bilməyəcəyimdən qorxduğum üçün bir daha belə ayinlərə qoşulmadım. Bunu asanlaşdıran həm də o idi ki, protestanlarda bu baxımdan heç bir məcburiyyət yoxdu.

Tezliklə Müqəddəs Xaç məktəbi ilə əlaqələrimi kəsmək və ailəmi məni Leypsiqə köçürməyə məcbur etmək üçün əlimə düşən bəhanədən istifadə etdim. Ümumiyyətlə, hörmət etdiyim onrektor Baumqartenin mənə görə ədalətsiz cəzasından qaçmaq üçün rektora Leypsiqə çağırıldığım barədə məktub aldığımı bildirdim və məzuniyyət istədim. Bu vaxt artıq üç aydı ki, Bemenin evini tərkdən edib damda yerləşən balaca bir otaqda tək yaşamağa başlamışdım. Burada mənə sarayın gümüş təmizləyəninin dul arvadı qulluq edir və demək olar, istisnasız-filansız bütün günü məşhur duru sakson kofesi ilə bəsləyirdi məni. Bu otaqda yalnız bir işlə məşğul olurdu: şeirlər yazır və eyni zamanda nəhəng tragediyamın ilk eskizlərini yaradırdım. Bu ailəmi tamamilə sarsıtmışdı. Belə erkən sərbəstlik nəticəsində işlərimin, düşdüyüm vəziyyət onsuz da nigaran olan anamı məni Leypsiqə köçürməyə razı saldı – özü də parçalanmış ailəmizin bir hissəsi artıq orada yaşayırdı.

Leypsiqə meylim ilk növbədə uşaq vaxtı orada yaşadığım fantastik təəsüratlarla, daha sonra tələbə həyatına olan xəyalpərəst maraqla izah olunurdu. Son vaxtlar buna daha bir cazibədar səbəb də əlavə olunmuşdu. Artıq 22 yaşlı olan bacım Luizanı demək olar ki, tanıyırdım. Belə ki, atalığımın ölümündən sonra o, səhnəyə çıxdığı Breslavla yola düşmüşdü. İndi o Leypsiq teatrına anqajement almışdı və yolüstü bir neçə günlük Drezdendə qalmalı olmuşdu. Bu yad bacıyla görüş, onun bu görüşdə aşkarladığı səmimi mehribanlıq və sevinc, eyni zamanda onun bütün bu oynaq, gülərüz varlığı məndə xoş duyğular oyatmışdı. Anam və Otiliya bacım da Leypsiqdə idilər, onunla birlikdə yaşamağı ən böyük zövq hesab

edirdim. İlk dəfə bir bacımdan mehribanlıq görmüşdüm. Həmin ilin (1827) Milad bayramında Leypsiqə gəlib Ottilyanı, ögey bacım Sesiliyanı və anamı görəndə onların arasında özümü cənnətdəki kimi hiss etdim. Lakin bu vaxt ərzində münasibətlərimizə böyük dəyişikliklər gətirən bir hadisə baş vermişdi: bacım Lui-za möhtərəm və zəngin kitab taciri Fridrix Brokhauzla nişanlanmışdı. Görünür, kəsib nişanlısının qohumlarının çoxluğu bəyin və gələcək ərin – fəvqəladə dərəcədə gözəl ürəyə sahib insanın gözünü qorxutmamışdı. Lakin bacım özünü narahat hiss etdiyi üçün heç xoşa gəlməyən tərəfini göstərdi. Bundan sonra həyatını davam etdirəcəyi yüksək dairələrə, nəcib cəmiyyətə uyğunlaşmaq istəyi şən, əyləncəli qızın xasiyyətini tamam dəyişmişdi. Ondən ötən vaxt ərzində o qədər yığmışdım ki, əlimə düşən ilk fürsətdə dalaşmışdıq. Digər tərəfdən, özüm də kefimi pozan qınaqlara şərait yaradırdım. Leypsiqə köçəndən bəri məşğələləri atmaqla yanaşı, nizam-intizamlı məktəb təhsilindən də sapmışdım: bəlkə də məktəbin quru pedantizmi mühüm rol oynamışdı.

13

Leypsiqdə iki gimnaziya var. Köhnə - “Thomas Schule” və təzə “Nicolai Schule”. O dövrdə “Nicolai Schule”nin reputasiyası daha yaxşı idi. Ona görə məni həmin məktəbə göndərdilər. 1828-ci ildə qəbul sınağından məni keçirən müəllim kollegiyası qərar verdi ki, gimnaziyanın ləyaqətini qorumaq məqsədilə məni birbaşa altıncı sinfə qəbul etmək olmaz. Hərçənd, Müqəddəs Xaçda artıq bu mərhələni keçmişdim. Ona görə məni beşinci sinfin yuxarı bölməsinə qəbul etdilər. Artıq on iki nəğməsinə tərcümə etdiyim Homeri bir kənara qoyub daha yüngül yunan nasirlərinə keçməyə məcbur olanda məyusluğumun həddi yox idi. Bu inciklik əhvalımda özünü biruzə vermişdi. Davranışım müəllimlərlə münasibətlərimi korlamışdı. Bu şərtlərdə məktəbin ağır təzyiqi mənə də etiraz oyadırdı. Bu əhvalı gücləndirən yeni səbəblərin həyatımda böyük rol oynaması da bu etirazı israrlı edirdi. Əvvəla, gözlərimin önündə azad tələbə həyatının nümunəsi var idi ki, bu da qeyzlənmək üçün daimi səbəb idi. İkincisi, məktəb pedantizminə nifrətimə gözlənilməyən digər, daha ciddi bir səbəb də əlavə olunmuş, sanki dəstək tapmışdım. Əmim Adolf Vaqnerin təhtəlsüzür, onun özünə də uzunmüddət aydın olmayan anlaşılmaz təsirini nəzərdə tuturam ki, bu ünsiyyət yetişməkdə olan yeniyetmənin özünəməxsus inkişafında dərin izlər qoymuşdu.

Alim qohumuma çox tez bağlanmağım sübut edir ki, fantastikaya meyylim yalnız səthi əyləncələrlə məhdudlaşmırdı. Əlbəttə, ünsiyyət və söhbət zamanı o, çox cəlbedici olurdu. Həm filologiya, həm fəlsəfə, həm də ədəbi-poetik sahələrdəki eyni dərəcədə dərin, müxtəlif yönlü bilikləri onu bütün həmsöhbətləri üçün çox

maraqlı adama çevirirdi. Lakin bununla yanaşı o, nəinki maraqlı, hətta müəyyən qədər anlaşıqlı yazmaq qabiliyyətindən belə məhrum idi. Bu çatışmazlıq onun ədəbi aləmə təsirini əhəmiyyətli dərəcədə azaldırdı və bəzən gülməli vəziyyətlərə salırdı: polemikalar zamanı tez-tez onun ifadələri anlaşılmazlıq və təmtəraq nümunəsi kimi misal gətirilirdi. Əlbəttə, mənim üçün bunun heç bir fərqi yox idi. Özüm inkişafın elə bir mərhələsində idim ki, hər bir təmtəraqlı söz anlaşılmaz olduqca bir elə dərin görünürdü. İkincisi, həm də ona görə ki, əmimin yazdıqlarını oxumaqdan çox, onunla söhbət edirdim. Əmim heyranlıqla onu dinləyən gənclə söhbət etməyi xoşlayırdı. Təəssüf, başı öz bəlağətli nitqinə qarışan və bəlkə də özünə kənardan tamaşa edən əmim tez-tez elə sözlər seçirdi ki, mənim yeniyetmə şüurum bunu anlaya bilmirdi. Mən hər gün onun yanına gəlir və şəhər darvalarına doğru onun sağlamlığı üçün vacib olan naharsonrası gəzintiyə çıxarırdım əmimi. Düşünürəm, yanımızdan ötəndə əmi ilə qardaşoğlunun qızgın, dərin mübahisələrinə qulaq verənlərin üzündə dəfələrlə təbəssümə səbəb olmuşuq. Müzakirələrimizin mövzusu elm sahələrindəki ən ciddi və yüksək şeylər olurdu. Onun kitabxanasındakı kitablar məndə gah bir, gah digər istiqamətə həvəs, maraq yaradır və mən ədəbiyyatın bir sahəsindən o birinə adlayır, heç birini əsaslı mənimsəməyirdim. Əmim klassik faciələri oxuyarkən mənim diqqətli və həvəsli dinləyici olduğumu görüb sevinirdi. Bu məqsədlə hətta özü “Şah Edip”i tərcümə etmişdi. O, özünü sıx dostluq əlaqələrində olduğu Tikdən sonra ən yaxşı qiraətçi hesab edirdi. Bəzən o, yunan faciələrini oxuyarkən yuxuladığımı xatırlayıram. Lakin əmim buna görə məyus olmurdu, hətta görməzlik edirdi. Həm də həyat yoldaşı məni gülürüz qarşıladığı və mehriban rəftar etdiyi üçün axşamları onun evində keçirməyi daha da xoşlayırdım. Məsələ burasındadır ki, Tomenin evində əmimlə ilk tanışlığımın sonra onun həyatında ciddi dəyişiklik baş vermişdi. Görünür, bacısı Frederika ilə dostlarının evində tapdığı sığınacaq vaxt keçdikcə onu sıxmağa başlamışdı: oradakı həyat onun çiyinlərinə həddən artıq utancverici yük idi. Ədəbi işdən müəyyən məbləğ qazanırdı və nəhayət, o, özünü şəxsi ailəsini qurmağa layiq bilmişdi. Yaş baxımından özünə uyğun və dost münasibətlərdə olduğu bir qızı seçmişdi. Bu qız Leypsiqdə kifayət qədər məşhur olan estetik Vendtin bacısı idi. Əmim naharsonrası gəzintinin ardından Janettaya bir söz demədən seçdiyi xanımınla kilsəyə gedir və vacib mərasimlərdən sonra evlənir. Evə qayıdanda buradan köçdüyünü və daha sonra əşyalarını aparmağa adam göndərəcəyini elan edir. Əmim köhnə dostunun böyük təəccübünü və bəlkə də qınaqlarını yumşaq, sakit, lakin möhkəmliklə qarşıladı. O, ömrünün son günlərinə qədər arabir ona incikliyini bildirən “Mamselle Thome”ni ziyarət də elədi. Qardaşının gözlənilməz xəyanətinin əziyyətini hərdənbir yazıq Frederika çəkməli olurdu yalnız.

Əmimin məni ən çox cəlb edən xüsusiyyəti dövlət, kilsə və məktəb pedantizminə kəskin və aşağılayıcı münasibəti idi ki, bu da adətən yumoristik

formada əks olunurdu. O, həyata mülayim baxışı ilə mənə tam sərbəst düşüncəli adam təsiri bağışlayırdı. Xüsusilə, məktəb pedantizminə nifrətindən xoşlanırdım. Bir dəfə Nikolai Schule-nin müəllim şurası ilə böyük qarşıdurmam yarananda məktəbin rektoru ailəmizdəki yeganə kişi olan əmimə mənim davranışım ilə bağlı ciddi şikayətlər etdi. Şəhər darvazalarında gəzinti zamanı əmim sakit səsə və gülərək məktəbdə nə baş verdiyini soruşdu. Mən vəziyyəti izah edib məhkum olduğum və ədalətsiz hesab etdiyim cəza barədə danışdım. O, məni sakitləşdirdi və dözüb bir ispan məsəlini yadda saxlamağı məsləhət gördü: "Un rei no puede morir". Mənim vəziyyətimə uyğun olan məsələ isə belə izah etdi: məktəb kimindirə haqlı da odur.

Əlbəttə, görüşlərimizin nəticələri də onun gözündən yayınmırdı. Söhbətlərin məzmunu nə mənim yaşım, nə də inkişafıma uyğun idi və bu əmimi qorxudurdu. Bir dəfə ondan Hötenin "Faust"unu oxumağı xahiş edəndə hələ başa düşməyəcəyimi deyərək məni məyus etdi. Lakin mənə elə gəlirdi ki, bizim böyük şairimiz, hətta Şekspir və Dante barədə əvvəlki söhbətlərimiz mənə bu yüksək incəsənət nümunələrini yaxın etmişdi, elə bu səbəbdən də Drezdendə başladığım böyük faciənin davamını gizləncə yazmağa davam edirdim. Məktəblə münaqişələrim başlayandan dərslərə sərf etməli olduğum qüvvəmi buna həsr edirdim. Bu sırımından yalnız bacım Ottiliyanın xəbəri var idi. Anamın yanında yalnız ikimiz qalmışdıq. Mehriban bacımın həmin o böyük poetik məqsədimə ilk dəfə necə həssaslıqla yanaşdığını xatırlayıram. Buna baxmayaraq onu məruz qoyduğum bütün əzablara sevgi ilə dözürdü. Mən üzərində işlədiyim əsərdən ayrı-ayrı hissələri gizləncə və rıqqətlə bacıma oxuyurdum. Bir dəfə faciənin ən dəhşətli səhnələrindən birini yüksək səsə oxuyarkən çöldə çovğun qopdu. Yaxınlığa öldürmə düşdü və göy guruldadı. Bacım səksənib susmağım üçün yalvarırdı. Lakin xahişlərin əbəs yerə olduğunu görüb susur və insanın qəlbinə toxunan itaətlə dözməyə davam edirdi.

14

Nəhayət, həyatımın üfünqündə qara buludlar toplaşmağa başladı. Təhsil öhdəliklərinə laqeyd münasibət o dərəcəyə çatmışdı ki, məktəblə əlaqələrin tamam kəsilməsi qaçılmaz oldu. Anamın bundan xəbəri yox idi, mən isə qorxmaqdan daha çox fəlakət axtarışıdaydım. Bu fəlakəti ləyaqətlə qarşılamaq üçün əvvəlcədən doğmalarımı artıq bitmiş faciəmlə sarsıtmaq qərarına gəldim. Bu böyük əsəri əmim təqdim etməli idi. Onun səmimi rəğbətindən və məndə böyük poetik istedad görməsindən şübhə etmirdim: həyatın vacib məqamlarında, elmdə və incəsənətdə baxışlarımız heyrətləndirici dərəcədə üst-üstə düşməsi mənim üçün

əsas zəmanət idi. Mən həcmli əlyazmamı “Nicolai Schule” ilə münasibətlərim və bundan sonra məktəb pedantizminin sərbəst inkişafımı sıxışdırmasına izn verməyəcəyim barədə təfərrüatlı məktubla ona göndərdim. Əmin idim ki, bununla əmimi sevindirəcəm. Lakin tam əksi oldu. Məktubum onu çox qorxutdu. O, özünü günahkar hesab edərək ailəmizin başına gələn bu bədbəxtliyi xəbər vermək və məsələni izah etmək üçün anamın və kürəkənimizin yanına getdi. Qoxurdu ki, mən məhz onun təsiri ilə pis yola düşmüşəm. Mənə isə ciddi bir məktub yazdı və bundan sonra münasibətlərimizi davam etdirməyəcəyimizi bildirdi. İndiyə qədər anlaya bilmirəm, nəyə görə o, mənim yolumu azmağıma yumor hissi ilə yanaşa bilmədi. Maraqlıdır, aldanışımın mahiyyətini izah etmək əvəzinə, o düşünülməmiş münasibət göstərərək axmaq dünyagörüşümün formalaşmasına səbəb olduğu üçün özünü qınayırdı.

On beş yaşlı yeniyetmənin cinayətinin mahiyyəti “Leybald və Adelaida” adlı böyük faciədən ibarət idi.

Təəssüf ki, dramın əlyazması məndə qalmayıb, lakin indinin özündə də o sanki gözümün qarşısındadır. Xəttim mübaliğəli idi: əyri yazılmış, arxaya əyilmiş uzun hərflər vasitəsilə əlyazmaya orijinal xarakter vermək istəmişdim. Bu hərflər bir müəllimimə farsların mixi yazılarını xatırlatmışdı. Dram tamamilə Şekspirin, əsasən onun “Hamlet”inin, “Maqbet”inin, “Lir”inin və Hötenin “Gotz von Berlichingen”inin təsiri ilə yazılmışdı. Süjet “Hamlet”in variantı idi, yeganə fərq belə idi ki, mənim qəhrəmanım “Hamlet”dəkinə bənzəyən şəraitlərdə öldürülən atasının intiqama səsləyən kölgəsini görəndə bir sıra qətlər törətdikdən sonra dəli olmaq həddinə çatırdı. Özündə Hamletlə Persi Qeyşpornu birləşdirən Leybald atasına söz verir ki, Roderixin (alicənab atanın şərfəsiz qatilinin adı belə idi) nəslini yer üzündən tamamilə siləcək. Ağır mübarizədə o, Roderixi, onun oğullarını və ona sadıq doğmalarını öldürür, yalnız ən böyük arzusunu gerçəkləşdirmək qalır: atasının kölgəsinə qovuşmaq üçün özünü öldürmək. Lakin buna bir şey mane olur. Roderixin yer üzündə bir övladı qalır. Qəsrdəki qarışıqlıq zamanı Roderixin qızını sadıq pərəstişkarı xilas edir. Lakin qız ona nifrət edirdi. Bu qıza vəcd içində olarkən “Adelaida” adını vermişdim. Artıq o dövrdə əski alman diliylə maraqlanırdım və qəhrəmanımın almanlara xas olmayan adını yalnız Bethovenin “Adelaida”sının mənə aşladığı entuziazmla izah edirdim. Onun xəyalpərəst nəqəratı mənə sevgi çağırışının simvolu kimi gəlirdi. Dramın sonrakı gedişatında bağışlanma üçün vacib ölüm gecikir. Bunun əsas səbəbi tez bir zamanda Leybaldla Adelaida arasında yaranmış ehtiraslı sevgi idi. Bu sevginin yaranmasını və sevgililərin etiraflarını qeyri-adi şəraitlərdə təsvir edə bilmişdim. Adelaidanı onu gizlədən nişanlısının əlindən başqa bir cəngavər oğurlayır. Nişanlının da bütün ailəsini öldürən Leybald quldurun qəsrinə yaxınlaşır, gözlərini qan tutmuş Leybald əslində bütün bu qətləri qana hərisliyindən yox, öz ölümünü axtardığına

görə edir. Qəsr çox yaxşı müdafiə edildiyinə və qaranlıq düşdüyinə görə hücumə keçə bilmədiyindən Leybald heyfsilənirdi. Gecə çadır qurmalı olur. Birinci dəfə onun qəzəbi yorğunluqla əvəz olunur və atasının ruhu “Hamlet”ə uyğun olaraq vədini yerinə yetirməyi tələb edəndə, gecənin zil qara örtüyünə bürünmüş düşmən ona qəfil hücum edir və Leybald özü düşmənin əsirinə çevrilir. Qəsrin yeraltı dustaqxanasında o, düşmənin qızı ilə qarşılaşır: o da həbs olunub, lakin hiylə işlədib əsirlikdən azad olur və Leybaldın gözünə elə şərtlərdə görünür ki, Leybald onu səmavi xəyala bənzədir. Onlar bir-birilərini sevir, səhraya qaçır və burada öyrənirlər ki, tale onları ölümcül düşmən olmağa məhkum edib. İndiyə qədər Leybaldın dəliliyinin əlamətləri bu kəşfdən sonra daha çox güclənir. Buna atasının ruhu da yardım edir. O, hər dəfə yaxınlaşmaq istəyən sevgililərin arasında dayanır. Lakin Leybaldla Adelaida arasındakı bu barışdırıcı sevgiyə yalnız atasının ruhu mane olmur – Roderixin ruhu da peyda olur. Şekspirin “III Riçard”dakı üsulu ilə ona Leybaldın öldürdüyü digər ailə üzvlərinin ruhları da qoşulur. Leybald onu fasiləsiz bezdirən ruhlardan fırldaqçı alçaq Flamminqin cadusu vasitəsilə azad olmağa çalışır. “Maqbet”in cadugərlərindən biri ruhları qovmalı idi: lakin o, bu vəzifəni yerinə yetirə bilmədiyi üçün qəzəbdən boğulan Leybald onu da öldürür. Cadugər öləndə ona xidmət edən qara qüvvələri də Leybaldın üstünə göndərir. Dözülməz əzablardan halsız düşən Leybald dəliliyin son həddində sevgilisinin üstünə düşüb onu bütün pisləklərin səbəbi olmaqda günahlandırır. O, sevgilisini də öldürüb sakitləşir. Başını Adelaidanın dizlərinə qoyur. Adelaida onu son dəfə sığallayıb-əzizləyir, qızın qanı onun üstünə axır və Leybald ölür.

Əlbəttə, mən cəngavərlərin macərələri barədə bildiyim bütün hekayələrdən “Lir” və “Maqbet”ə qədər ixtiyarımda olan hər şeyi istifadə etmişdim ki, dramımı zəngin situasiyalarla bəzəyim. Əsərimin əsas bəzəyi isə Şekspirin patetik və yumoristik lüğətindən mənimsənilmiş dili idi. Təmtəraqlı və şişirdilmiş ifadələrin cürətli tonu Adolf əmini qorxutmuş və təəccübləndirmişdi. Mənim hansı cürətli “Lir” və “Hets fon Berlinhingen”dən ən iddialı ifadələri mənimsəyub istifadə etməklə yanaşı, həm də onları daha da mübaliğəli etdiyimi anlaya bilmirdi. Yoldan çıxdığıma görə, boş yerə itirilmiş vaxt barədə qınaqlar məni xeyirxahlıqla sıxırdı. Lakin qəlbimin dərinliklərində özümə bir şeylə təsəlli verirdim. Mən hələ heç kimin bilmədiyi əsas bir şeyi öyrənmişdim: əsərimi yalnız bir halda düzgün qiymətləndirmək olardı, əlbəttə, əgər onun musiqisi olsaydı... Mən bu musiqini yazmaq qərarına gəldim və yaxın gələcəkdə çox ləngimədən bununla məşğul oldum.

Bu yerdə isə musiqi ilə münasibətlərimin necə formalaşdığını danışmalıyam və bunun üçün lap əvvəldən başlamalıyam.

Ailədə iki bacım musiqi ilə məşğul olurdu: böyük bacım Rozaliya fortepi-anoda ifa etsə də, elə bir uğur qazanmamışdı. Əksinə, Klara daha bacarıqlı idi. Onun böyük musiqi duyumu və gözəl ilıq tonda fortepiano ifası ilə yanaşı elə zərif, mənəviyyatı açan səsi var idi ki! Həm də bacımın səsi o dövrün məşhur musiqi müəllimi Mikşin rəhbərliyi ilə tez və parlaq inkişaf etdiyi üçün o, artıq on beş yaşında primadonna ampulasına hazır idi. Həqiqətən o, həmin vaxt Drezdendə Rossininin operasında Çenerentola rolunda ilk dəfə səhnəyə çıxmışdı. Yeri gəlmişkən, məhz bu erkən inkişaf Klaranın səsinin axırına çıxdı və bütün həyatında ağır iz qoydu. Bu iki bacım ailəmizin musiqi təmsilçiləri idilər. Məhz Klaranın istedadı sayəsində kapelmeyster K.M. fon Veber bizə tez-tez qonaq gəlirdi. Onunla yanaşı nəhəng sopranoya malik müğənni Sassaroli də evimizin daimi qonaqlarından idi. Bu alman və italyan musiqisinin iki nümayəndəsinin arasında musiqi müəllimi Mikş dayanırdı. Hələ uşaq olanda alman və italyan musiqiləri ilə bağlı mübahisələri eşidib öyrənmişdim ki, sarayda uğur qazanan hər bir kəs mütləq italyan məktəbini mənimsəməlidir. Ailə şuramızda bu məsələ müəyyən praktiki əhəmiyyət kəsb edirdi. Səsinin gücü tam yerində olduğu müddətdə Klaranı alman və italyan operası öz tərəflərinə çəkməyə çalışırdı. Çox yaxşı yadımdadır ki, lap əvvəldən alman operasının tərəfində idim. Bəlkə də bu iki fiqurun – Sassaroli və Veberin mənə göstərdikləri kəskin təsir də müəyyən rol oynayırdı. Olduqca hündürboy və yekəqarın bu italyan müğənnisi məni özünün yüksək səsi, heyrətamiz dərəcədə sürətli nitqi, hər zaman qulaqdələn kəskin gülüşlə qəhqəhə çəkməyə hazırlığı ilə özündən itələyirdi. Yumşaqqəlbli olmasına, ailəmizin onu sevməyinə baxmayaraq bu adamdan hədsiz dərəcədə zəhləm gedirdi. İtalyan dilində danışmaq və ifa mənə iblisin kəşfi kimi gəlirdi. Bacımın başına gələn bədbəxtlikdən sonra italyan fitnə-fəsadı və fırldaqçılığı ilə bağlı o qədər söhbət eşitmişdim ki, məndə İtaliya ilə bağlı hər şeyə güclü ikrah hissi yaranmışdı və hətta bir xeyli müddət sonra bu, qızgın düşmənçilik həddinə çatmışdı. Veberin nadir ziyarətləri isə əksinə, bütün ömrüm boyu ona qarşı simpatiya hiss etməyimə səbəb olmuşdu. Sassarolinin qalmaqallı şəxsiyyətinin əksinə Veberin mehriban, əzabkeş və mənəvi cəhətdən işıqlanmış siması məndə hədsiz şəfqət duyğusu oyadırdı. Onun uzunsov, zərif sifəti, canlı, lakin çox vaxt dumanlı baxışı məni qarşısızalmaz dərəcədə özünə cəlb edirdi. Mən tez-tez onu pəncərədən izləyirdim. O, nahar vaxtı yorucu məşqlərdən qayıdanda axsaya-axsaya bizim evimizin yanından keçərdi. Bu yerləşmənim təxəyyülümdə böyük musiqiçini, qeyri-adi, fəvqəlbəşəri varlığı canlandırır. Anam məni – doqquz yaşlı oğlanı ona təqdim edəndə o, məndən soruşdu ki, nəçi olmaq istəyirəm, bəlkə elə musiqiçi olmağı arzulayıram? Anam cavab verdi

ki, "Freyşüts"ə marağ göstərsəm də, məndə musiqi istedadı ilə əlaqəli heç bir şey kəşf etməyib. Əslində anam düz qeyd etmişdi: heç nə məni "Freyşüts"ün musiqisi qədər həyəcanlandırmırdı; mən operanın gedişatında yaşadığım təəssüratları bərpa etməyə çalışırdım, lakin qərribə olsa da, o vaxt bu məni musiqini öyrənməyə həvəsləndirmirdi. Sadəcə bacılarımın ifasında "Freyşüts"dən ayrı-ayrı parçaları dinləməyi sevməklə kifayətlənirdim. Lakin bu marağ tədricən artırdı. Sadəcə, "Freyşüts"ün uvertürasını ifa edə bildiyi üçün Şpiss adlı gəncə bağlandığımı xatırlayıram. Onu harada görsəm, sevdiyim musiqini çalmağı xahiş edirdim. Xüsusilə, uvertüranın girişi o qədər xoşuma gəlirdi ki, nəhayət ifa edə bilməsəm də, onu fortepiano da yığış özünəməxsus şəkildə əks etdirmək qərarına gəlmişdim. Maraqlıdır ki, ailəmizdə bircə mənə musiqi təhsili verməmişdilər. Yəqin bunun səbəbi anamın qorxusu idi. O, elə zənn edirdi ki, əgər mən də incəsənətin hər hansı bir növü ilə məşğul olsam, teatra meyl edərəm. Lakin on iki yaşım olanda mənim üçün Human adlı bir müəllimi dəvət etdilər: bu mənim ilk əsl, amma fərsiz fortepiano dərslərim idi. Hələ barmaqlarımı tam idarə etməyi öyrənməmiş, dördəlli uvertüralara keçdim. Özü də bütün cəhdlərimin məqsədi Veberin uvertüraları idi. Nəhayət, böyük qüsurlarım olsa da, öz-özümə "Freyşüts" uvertürasını ifa etməyi öyrənəndə müəllimlə məşğələlərimin əsas məqsədinin yerinə yetirildiyini düşünərək bundan sonra dərs almaq istəyi hiss etmədim. Bu vaxt o qədər irəliləmişdim ki, müəllimsiz, sərbəst keçinə biləcəyimi düşünürdüm və özüm xoşuma gələn əsərləri özünəməxsus şəkildə öyrənib – təbii ki, tamamilə səhv - ifa etməyə çalışırdım. Məhz bu şəkildə Motsartın "Don-Juan"ını ifa etsəm də, heç bir zövq almamışdım: məsələn burasında idi ki, klaviraustsuqun italyan mətni mənim gözlərimdə bütün musiqiyə yüngül bir şey kimi yanaşmağa sövq edir və çox şey mənə boş və kifayət qədər qeyri-ciddi gəlirdi. Yadımdadır, bacım Serlinanın "Batti, batti, ben Mastto" ariyettasını ifa edəndə musiqi çox zərif və qadinsayağı gücsüz olduğuna görə xoşuma gəlməmişdi.

16

Lakin sərbəst musiqi məşğələlərinə sevgim güclənirdi və mən sevimli pyeslərimin üzünü köçürməyə çalışırdım. Veberin "Lutzow's lagd"ından ilk köçürməmi başlamaq üçün anam not kağızı almağa pulu həvəssiz vermişdi. O vaxt musiqi məşğələləri mənim üçün hələ də ikinci dərəcəli olaraq qalırdı. Amma Veberin ölüm xəbəri və onun "Oberon"a yazdığı musiqi ilə tanış olmaq arzusu yenidən dəhşətli marağ yaratdı məndə. Bu marağ üçün bolluca qıdanı isə Drezdendəki "Böyük bağ"da Silmanın şəhər orkestrinin iştirakıyla keçirilən naharsonrası konsertlər təmin edirdi ki, onlar da mənim sevimli musiqi əsərlərimi

böyük ustalıqla ifa edirdilər, yəni, mənə elə gəlirdi. Yaxından orkestri dinləyəndə mənə bürüyən sehrli, şirin həzzi indinin özündə də aydın xatırlayıram. Hətta musiqi alətlərinin köklənməsi belə mənə mistik təsir göstərirdi: üzərində yay gəzən skripka kvintasının səsləri mənə ruhlar aləmindən salam kimi səslənirdi və qeyd edim ki, bunu dolayısı ilə yox, birbaşa, hərfi mənada deyirəm. Hələ uşaq olanda eşitdiyim kvinta səsi mənə o vaxtlar həyəcanlandıran ruhlar dünyası ilə vəhdət təşkil edirdi. Uzun müddət Şahzadə Antonun Drezdendə *Osteralleen*in sonundakı sarayının yanından qorxusuz keçə bilmirdim. İlk dəfə məhz burada, sonra daha tez-tez köklənən skripka səsinə eşitmişdim. Mənə elə gəlirdi ki, bu səs sarayı bəzəyən daş heykəllərdən çıxır. Onlardan bəziləri əllərində musiqi alətləri ilə təsvir olunmuşdular. Sonradan Drezdendə kapelmeyster olduğum zaman artıq xeyli vaxtdı şahzadə sarayının qarşısında yaşayan qoca konsertmeyster cənab Morgenrotu ziyarət elədim, uşaqılıqda musiqi təxəyyülümü oyadan kvinta səslərinin mistik ruhlar aləmi ilə heç bir əlaqəsinin olmadığını anlayanda qəribə hisslər keçirmişdim. O vaxtlar ölməkdə olan qocanın qarşısında skripka çalan skelet təsvir olunmuş məşhur rəsmi gördüyüm üçün bu səslərin ruhlarla bağlılığı uşaq təxəyyülündə xüsusilə möhkəmlənmişdi. Yekə oğlan idim artıq və hər gün “Böyük bağ”da Silman orkestrinin ətrafında dolaşdığımı görənlər alətlərin köklənməsi zamanı gələn xaos səs şırnaqlarını necə şirin hərisliklə tutub canıma hopdurduğumu sezməyə bilməzdi. Qaboyların aramsız uzun A-sı ruhlar aləmindən xatırlatma kimi, digər alətlər üçün əsrarəngiz çağırış kimi idi. Bu A səslərimi qızdırmalı-gərgin vəziyyətə gətirib çıxarırdı. “Freyşüts”ün uvertürasındakı artan C isə mənə birbaşa nağılvari dəhşətlər səltənətinə aparırdı. Və mənə görənlər bütün bunların ruhuma nə aidliyi olduğunu bilmirdilər və yalnız fortepianodakı zəif ifama əsasən mühakimə yürütməli olurdular.

Onda daha bir musiqi əsəri- “Fidelio” üçün “E-dur” uevertürası, xüsusən onun giriş hissəsi mənə eyni dərəcədə cəlb etmişdi. Mən bacılarımı Bethoven barədə sorğu-sual etməyə başlamışdım ki, onun ölüm xəbərinin gəldiyini eşitdim. Hələ Veberin kədərli ölümünü tam qəbul edə bilməmiş, yenicə həyatıma daxil olmuş musiqi ustadının ölümü mənə qəribə, dəhşətli ağrı bəxş etmişdi. Bu hissənin uşaq vaxtı skripka kvintalarının yaratdığı təlaşla ortaq cəhətləri var idi. Mən Bethovənlə daha yaxından tanış olmaq istədim. Leypsiqdə bacım Luizanın yanında fortepianoda “Eqmont”u tapdım. Sonra onun sonatalarını tapmağa çalışdım. Nəhayət, *Gewandhaus* konsertlərinin birində onun simfoniyasını eşitmək nəsimim oldu. Bu, A-dur simfoniyası idi: onun mənə təsirini təsvir etməyə sözlər kifayət etmir. Həmin vaxt ilk dəfə yayılan litoqrafiyalardan Bethovenin xarici görünüşü ilə də tanış oldum, onun karlığı, insanlardan uzaq, tənha və gizli həyatı barədə öyrəndim. Bundan sonra təsəvvürümdə onun heç nə ilə müqayisə olunmayacaq bənzərsiz yüksək və səmavi obrazı yarandı. Bu obraz Şekspirin obrazı ilə uzlaşdı:

onlar birlikdə vəcd dolu yuxularıma gəlirdilər və mən onları görür, söhbətləşir və göz yaşları içində ayılırdım. Onda Motsartın əsərlərindən *“Requiem”*lə tanış olmuşdum. Bu həmin ustadla maraqlanmağım üçün çıxış nöqtəsi rolunu oynadı. *“Don-Juan”*ın ikinci finalı mənə elə təsir göstərdi ki, onu bütövlüklə xəyal dünyama daxil etdim.

17

Şeir yazmağa çoxdan başlamışdım, indi isə təbii ki, musiqi bəstələməyi öyrənməliydim. Lakin burada xüsusi, ayrı bir texniki sahənin öyrənilməsi tələb olunurdu və məsələ çox sadə, kifayət qədər uğurlu hesab etdiyim şairliyimdən daha çətin idi. Bu çətinliklərlə mübarizə tezliklə bütün həyatımın istiqamətini təyin etdi. Həyatım görünüşcə *“musiqiçi”*nin həyatına bənzədi və vaxt keçdikcə üzərimə *“karpelmeyster”* və *“opera bəstəkarı”* kimi önəmli, xüsusi möhürünü vurdu.

Beləliklə, *“Leybald və Adelaida”*ya Bethovenin Hötenin *“Eqmont”*una yazdığı kimi musiqi bəstələmək istəyirdim. Xasiyyətcə fərqlənən, ruhlar dünyasından olan bütün ayrı-ayrı tiplərə müəyyən musiqili müşayiətin köməyi ilə müvafiq kolorit vermək lazım idi. Tez bir zamanda bəstələməyi öyrənmək üçün Logierin *“Methode des Generalbasses”* kitabına müraciət etdim. Bir musiqi kitabxanasında məqsədimə çatmaq üçün ən yaxşı təlimat kimi bu kitabı oxumağı məsləhət görmüşdülər. Ömür boyu, dayanmadan məni bezdirən maddi çətinliklər elə bu andan başlamışdı. Logierin kitabını bir neçə həftəyə öhdəsindən gəlmək və ödənişi cib xərcliyimdən vermək ümidi ilə yeddi günlük abunə haqqı ödəməklə götürdüm. Lakin həftələr aylarla uzandı və mən hələ də istədiyim kimi bəstələyə bilmirdim. Kitabxananın sahibi Fridrix Vik, Robert Şumanın gələcək qayınatası mənə ciddi xəbərdarlıqlar etməyə başladı və abunə haqqı az qala kitabın öz qiymətinə çatanda bütün həqiqəti yaxınlarıma açmaq məcburiyyətində qaldım. Beləliklə də, onlar nəinki mənim maddi çətinliklərimlə, həmçinin musiqi sahəsindəki yeni fikirlərimlə tanış oldular. Lakin onlar yenə də məndən *“Leybald və Adelaida”*dan artıq bir şey gözləmədilər. Evdə böyük narazılıq yarandı. Anam, bacım və kürəkənimiz mənim gələcək məşğuliyyətlərimə nəzarət və əgər yenə yoldan çıxsaydım necə xəbərdar olacaqları barədə məsləhətləşdilər. Onda hələ məktəbə münasibətim barədə bütün həqiqəti bilmirdilər və şairlik kimi tezliklə bu hoqqadan da soyuyacağım ümidi ilə təskinlik tapırdılar.

Bununla yanaşı, evimizdə müəyyən dəyişikliklər baş verdi və mən bunun sayəsində 1829-cu ilin yayı ərzində tamamilə özbaşına qaldım, Leypsiqdəki mənzilimizdə tək yaşadım. Həmin dövrdə mənim musiqi həvəsim fəvqəladə, fantastik həddə çatdı. Gizlin-gizlin Leypsiq orkestrinin dəyərli musiqiçilərindən olan

H. Müllerdən (sonralar Altenburqda orqan ifaçısı) harmoniya dərsləri almağa başlamışdım. Bu dərslərin ödənişinin gələcəkdə mənə ailə tərəfdən böyük problemlər yaradacağını bilirdim. Lakin müəllimimi heç nə ilə şad edə, təmənnəsiz əməyi qarşılığında nəzərəçarpan uğurla mükafatlandıra bilmirdim. Onun dərsləri və məşğələləri tezliklə məni narazı salmağa başlamışdı. Bunun səbəbini dərslərin quruluşunda göürdüm. Musiqi mənim üçün kölgələr səltənəti, mistik şəkildə ucaldılmış möcüzələr dünyası olub və qalır: mənə görə hər bir düzgünlük onu eybəcərləşdirirdi. Təsəvvürlərimə daha uyğun təlimatları Leypsiq orkestrinin musiqiçisinin dərslərindən daha çox Hoffmanın "*Phantasiestucken*"indən alırdım. Məhz həmin vaxtdan mən həqiqətən xəyalat və ruhların bədii dünyasına nüfuz edib, orada yaşayıb, yaratmağa başladım. Daxili dünyam Kreysler, Krespel və sevimli yazıçımın digər obrazları ilə dolanda, xoşbəxtlikdən həyatda da insan orijinallığının nümunəsinə rastlamışdım: ən azı, ikinci Kreysler olduğunu kəşf etdiyim bu ideal musiqiçinin adı Flaks idi. Bu uzunboy, heyratəmiz dərəcədə arıq, ensiz başa və çox qeyri-adi yerləşə, hərəkət və danışiq tərzinə malik adamı mənim üçün musiqi təhsilinin əsas mənbəyi olan bağ konsertlərinin hər birində göürdüm. O, həmişə orkestrin yanında olurdu, inanılmaz məqsədyönlülüklə tanış olduğu gah bir, gah da digər tanış musiqiçi ilə söhbətləşirdi. Görünürdü ki, musiqiçilər ona xoş münasibət bəsləyirlər. Təəssüf, musiqiçilərin onu ələ saldığını sonralar öyrənmişdim. Bu qərribə fiquru əvvəllər Drezdendə gördüyümü xatırlayırdım. Həqiqətən söhbətlərə qulaq asanda əmin oldum ki, o, bütün Drezden musiqiçilərini yaxşı tanıyır. Təkcə bu məqam mənim diqqətimi çəkməyə kifayət etmişdi. Lakin marağımın oyanmasında o, musiqi dinləyərkən apardığım müşahidələrin xüsusi rolu var idi: o, özünəməxsus və konvulsiv şəkildə başını yelləyir və yanaqlarını şişirdirdi. Bu mənzərədə şeytani ekstazın ifadəsini göürdüm. Həm də onun tamamilə tənha, heç bir cəmiyyətə aid olmayan və bağda musiqinin gedişatını izləyən yeganə adam olduğunu sezdirdiyim üçün təbii ki, bu qərribə adamı kapelmeyster Kreyslərə bərabər tutmağa başladım. Onunla mütləq tanış olmaq istəyirdim və buna nail oldum. Onu ilk dəfə ziyarət edib evindəki inanılmaz partitura qalaqlarını görəndə aldığı həzzi təsvir etmək mümkün deyil! İndiyə qədər heç vaxt partitura görməmişdim. Təəssüf ki, onda Bethovenin, Motsartın və Veberin heç bir əsəri yox idi. Əksinə, Şterkel, Ştamits, Şteybel kimi tanımadığım bir çox bəstəkarın əsərləri, messaları və kantataları var idi. Lakin Flaks onlar barədə o qədər yaxşı şeylər danışmışdı ki, partituralara yaranan hörmətim sevimli ustadlarımın onların arasında olmamasından doğan şübhənin öhdəsindən gəlməyə kömək etdi. Nəticədə öyrəndim ki, Flaks sadəcə lazımsız musiqi makulaturasını ona yüksək qiymətə satan vicdansız fırıldaqçıların qurbanı olub. Qıssası, bunların partitura olması mənim üçün kifayət idi. Flaks mənim ən yaxın dostuma çevrilmişdi. O tez-tez məni ziyarət edir, tənha mənzilimizdə pendirli buterbrod

yeyə-yeyə mənim fortepianoda ifama qulaq asmağa məcbur olurdu. Sonra mənə nəfəsli alətlər üçün ariya aranjman etdi və bu ariyanı İsveçrədə *Kintschy* evində musiqi kapellasının ifasında eşidəndə təəccübümün həddi-hüdudu yox idi. Heç ağıma gəlməzdi ki, bu adamdan faydalı bir şey əxz eləyə bilərəm. Onun orijinallığına elə möhkəm inanmışdım ki, mənim şövqlü etiraflarımı dinləməsi kifayət edirdi. Aramıza dostumun bir neçə tanışı qoşulanda bütün dünyanın mehriban Flaksa məhdud imkanlara malik, axmaq adam kimi baxdığı gözümdən qaçmadı. Əvvəllər bu məndə kədərli duyğular oyadırdı. Lakin bir maraqlı hadisədən sonra qəfil fikrimi dəyişib digərlərinə qoşulmalı oldum. Flaksın müəyyən qədər vərədləti var idi və məhz buna görə gənc şübhəli bir xanım onunla yaxınlaşmışdı. O isə qadının ehtiraslı sevgisinə inanırdı. Bir dəfə o, evinin qapılarını üzümə qıfılladı və səbəbin qısqanclıq olduğunu öyrənəndə çox heyrətləndim. Bu münasibətin iyrenc xüsusiyyəti məndə ikrah doğurdu və məni qorxutdu, özü də ilk dəfə idi belə bir şeylə qarşılaşırdım. Dostumun dəli olduğunu qəfil anladım. Bunu belə uzun müddət görə bilmədiyim üçün öz korluğumdan elə utanmışdım ki, öz yalançı Kreyslerimlə üz-üzə gəlməməkdən ötəri uzun müddət bağ konsertlərinə getmədim.

18

O vaxt ilk sonatam “D-moll”u bəstələmişdim. Eyni zamanda pastoral yazmağa da başlamışdım. Onun üzərində elə işləyirdim ki, yəqin mənə qədər heç kim belə səy göstərməmişdi. Əsərimin forması və məzmununa Hötenin “*Laune der Verliebten*”-in kölgəsi düşmüşdü. Mətnin ümumi planını hazırladım və eyni anda həm şeirlərin, həm də musiqinin yazılmasına, orkestr üçün uyğunlaşdırmağa başladım. Partituranın ilk səhifəsini yazanda hələ ikinci səhifənin mətni barədə aydın təsəvvürüm yox idi. Xatırlayıram ki, musiqi alətləri üçün yazmaq bacarığım olmasa belə, bu əsərin böyük bir nömrəsini belə fantastik üsulla hazırlayıb sona çatdırıb bilmişdim: tenorun ariyası ilə tamamlanan üç qadın səsi üçün bütöv bir səhnə alınmışdı. Orkestr üçün yazmaq istəyi o qədər böyük idi ki, “Don Juan”ın partiturasını əldə edəndən sonra soprano üçün böyük ariyanın orkestr uyğunlaşdırmağa başlamışdım. Mənə elə gəlirdi ki, hər şeyi çox dəqiqliklə eləmişəm. Sonra “D-dur”kvartetini yazdım. Lakin əvvəlcə alt üçün alt açarını kifayət qədər mənimsədim. O vaxta qədər bu açarla heç tanış olmamağım Haydn kvartetlərindən birinin öyrənilməsində böyük çətinliklər yaratmışdı.

Həmin yay belə bir musiqi ehtiyatı ilə bəstəkar kimi ilk səyahətimə çıxdım. İfaçı Volframla evlənən bacım Klara Maqdeburq teatrına dəvət almışdı. Mən də köhnə vərdisimlə piyada ora yola düşdüm. Qohumlarımın yanında qısamüddətli

19

qonaq olanda gözlənilməz musiqi təəssüratları yarandı: mən təsirini indiyə qədər unuda bilmədiyim yeni bir bənzərsiz şəxslə qarşılaşmışdım. Bu, özünəməxsus, qərribə bir adam olan muzikdirektor Künleyn idi. Bu artıq qoca, xəstə və təəssüf ki, alkoqoldan çox istifadə edən kişi qeyri-adi fikir axını və zərif nitqi ilə mənə təsir etmişdi. Onun əsas xüsusiyyəti Motsarta hədsiz ibadət, hətta bəstəkarı bütəldirməsi idi. Lakin eyni zamanda Veberə qarşı sərt saymazıyana münasibəti var idi. O, yalnız bir kitabı – Hötenin “Faust”unu oxuyurdu və bu kitabda onun fikrincə, Motsartın dahiliyini, Veberin isə cılızlığını təsdiqləyən yerlərin altından xətt çəkmişdi. Kürəkənimiz mənim kompozisiyalarımı baxmaq üçün bu adama vermişdi ki, onun rəylərinə əsasən mənim qabiliyyətim barədə mühakimə yürüdə bilsin. Bir axşam traktirdə oturub səmimi söhbətlər edəndə qoca Künleyn ora gəlib çıxdı, ciddi və xoş siması ilə bizə yaxınlaşdı. Onun sifətindən yaxşı rəyin gözlənildiyini düşünmək olardı. Kürəkənimiz ondan mənim işlərim barədə nə düşündüyünü soruşdu. “Bir işə yaramır” – deyə o sakitcə cavab verdi. Künleynin qərribəliklərinə öyrəşmiş kürəkənimiz yüksək səslə qəhqəhə çəkdi və bununla məni bir qədər sakitləşdirdi. Onun fikrini əsaslandırmasına və ya hər hansı bir təlimatlara nail ola bilmədim. Hər dəfə söhbəti Veber barədə yeni istehzalara gətirib çıxarırdı və yalnız bir dəfə Motsartı yada saldı ki, bununla da mənə təsir edə bildi. Çünki Künleyn böyük və emfatik hərarətə malik idi. Digər tərəfdən həmin vaxt Maqdeburqdakı gözəl bir tanışlıq fikrimi Künleynin təlimini izləməkdən yayındırmalı idi: bu, Bethovenin həmin dövr üçün nisbətən yeni olan böyük “E-dur” kvartetinin partiturası idi. Kürəkənimiz mənim üçün onun nüsxəsini sifariş etdi. Gözlənilməz təəssüratlarla dolub daşaraq Leypsiqə, yuvama, musiqili-fantastik başlanğıclarımın doğulduğu yerə yollandım. Lakin bacım Rozaliya da daxil olmaqla geri dönmüş ailə üzvlərimdən məktəb karyeramın darmadağın olduğunu nəhayət ki, öyrənmələrinin qarşısını ala bilmədim.

Artıq yarım ildən bəri məktəbə getmədiyim üzə çıxmışdı. Görünür, əmimə ünvanlanan bütün şikayətlər nəticəsiz qaldığına görə rektorat bu işin başını buraxıb mənə hər hansı bir təsir göstərmək cəhdlərindən imtina etmişdi. Mən məktəbə ümumiyyətlə getməyərək buna şərait yaratmışdım. Yenə mənimlə necə rəftar edəcəkləri barədə məsləhətləşmələr başladı. Mən musiqi ilə məşğul olmaq istəyimin üstündə qətiyyətlə israr etdiyim üçün heç olmasa, hansısa bir alətdə yaxşı ifa etməyi öyrənməyimin daha məqsədəuyğun olduğu qərara alındı. Kürəkənimiz Brokhauz məni pianist etmək üçün Veymara Hummelin yanına göndərməyi təklif etdi. Lakin mən qızgın şəkildə “musiqi ilə məşğul olmaq” deyəndə “hansısa

alətdə ifa etmək” yox, “bəstələmək” nəzərdə tutduğumu sübut etməyə çalışanda onlar təslim oldular və qərara gəldilər ki, əvvəllər aldığım dərslərə görə hələ də ödəniş etmədiyim musiqiçi Müllerin yanında harmoniya öyrənsəm yaxşıdır. Bunun əvəzində “Nicolai Schule”dəki dərslərimlə məşğul olacağıma söz verməli idim. Hər iki məşğuliyyət tezliklə əziyyətə çevrildi, çünki məktəbdə də harmoniya dərslərində də özümü məngənədəki kimi hiss edirdim və təəssüf, quru harmoniya dərsləri məni daha çox itələməyə başlamışdı. Amma özüm fantaziyalar, sonatalar və uvertürələr yazıb ifa etməyə davam edirdim. Digər tərəfdən, qürurum məni əgər istəsəm, məktəbdə hər şeyin öhdəsindən gələ biləcəyimi sübut etməyə vadar edirdi. Beşinci sinif şagirdlərinə şeir yazmaq tapşırılanda mən xor üçün yunan dilində yunanların azadlıq uğrunda son döyüşü mövzusunda nəğmə yazmışdım. Təbii, sonatalarımın, uvertürələrimin ciddi, yaxşı hazırlanmış musiqiyə nə qədər aidiyyəti var idisə, bu yunan poemasının da yunan dilinə və poeziyasına təxminən o qədər aidiyyəti var idi. Təcrübəmi utanmaz arsızlıq kimi qiymətləndirib lağa qoymuşdular. Həmin andan sonra məktəblə bağlı heç bir xatirəm qalmayıb. Məktəbdə sonrakı məşğələlər mənim tərəfimdən evdəkilərin xatirinə verilmiş qurban idi: sinifdə baş verənlər məni heç maraqlandırmırdı. Dərslərdə yalnız məni cəlb edən qıraətlə məşğul olurdu.

20

Qeyd edildiyi kimi musiqi dərsləri heç bir bəhrə vermirdi və mən sevimli ustadlarımın partituralarını köçürərək musiqi özünü təhsilini davam etdirirdim. Yeri gəlmişkən, bununla sonradan çoxlarının həsəd apardığı gözəl xətt qazanmışdım. Bildiyim qədər Bethovenin “C-moll” və “Doqquzuncu simfoniya”sından köçürdülərim hələ də məndən xatirə kimi qorunur. Bethovenin bu “Doqquzuncu simfoniya”sı mistik şəkildə fantastik musiqili fikirlərimin və planlarımın diqqət mərkəzinə çevrildi. Onun haqqında belə bir fikir gəzirdi ki – özü də təkcə Leypsiqdə yox – Bethoven bunu artıq yarıçılğın halda olanda bəstələyib və bu məni xüsusilə cəlb edirdi. Onu bütöv fantastikanın və anlaşılmazlığın *Non-plus ultrası* hesab edirdilər. Bu isə məni şeytani əsərin yaradılmasını dərinlən öyrənməyə vadar etmək üçün kifayət idi. Böyük çətinliklərlə əldə etdiyim partituraya ilk baxışda simfoniyanın əvvəlinci hissəsinin başındakı uzun təmiz kvintalar məni ölümcül güclə cəlb etmişdi: dediyim kimi, yeniyetmə musiqi təəssüratlarımda böyük rol oynayan bu səslər indi mənim üçün öz həyatımın əsas xəyali-mistik tonu kimi çıxış edirdilər. Bu simfoniyanın təkribində bütün sirlərin sirri olmalı idi və mən partituranı özüm üçün köçürməyə gərgin səy göstərdim. Bir dəfə bütün gecəni bu iş üstündə keçirdikdən sonra bir boz səhər ala qararlığında işıq məni elə sarsıtdı,

onsuz da güclü həyəcanlı halıma elə təsir etdi ki, mən ruh görmüş kimi qışqırdım və yatağımda gizləndim. O dövrdə bu simfoniyanın fortepiano üçün variantı hələ yox idi. Auditoriya elə də maraqla qarşılamadığı üçün naşir klaviraustsuqun çapını sərfəli hesab etməmişdi. Mən iki əl üçün tam fortepiano variantı hazırlayıb ifa etməyə çalışmışdım. İşimi Maynsdakı partitura naşiri Şotta göndərdim və cavab məktubu aldım. Məktubda deyilirdi ki, nəşriyyat hələ “Doqquzuncu simfoniya”nın klaviraustsuqunun çapına ürək eləmir və mənim vicdanla gördüyüm işi həvəslə özündə saxlaya bilər. Əvəzində hədiyyə kimi sevə-sevə qəbul etdiyim böyük *Missa solennisin* partiturasını təklif etmişdilər.

Bu işlə yanaşı bir müddət skripkada ifa ilə məşğul olmağa başlamışdım. Harmoniya müəllimim düz təxmin etmişdi ki, gələcəyin orkestr bəstəkarı üçün bu alətin mexanizmi ilə tanışlıq vacibdir. Anam, indi həm də (1865) Leypsiç orkestrində ifa edən skripkaçı Sippə skripkaya görə səkkiz taler ödəmişdi. Onun sonrakı taleyindən xəbərim olmasa da, üç il ərzində balaca otağımdakı məşğələlər zamanı anamın və bacımın qulağına əziyyət verirdim. Maysederin məşhur F-dur variasiyalarına qədər gəlib çatmışdım, amma yalnız ikinci, ya üçüncüyə qədər. Bu məşğələlər barədə daha heç nə xatırlamıram. Ailəm isə xoşbəxtlikdən və yəqin ki, eqoist fikirlərinə görə gələcəkdə də bu istiqamətdə işləməyimə israr etmirdi.

Lakin yenidən məni teatra qarşı ehtiraslı marağın bürüdüyü dövr yetişdi. Drezden saray teatrının rəhbərliyi Leypsiç səhnəsinin üçillik idarəsini öz üzərinə götürmüşdü və doğma şəhərimdə ən yaxşı əlamətlərə malik yeni truppa yaradılırdı. Bacım Rozaliya da bu truppanın üzvü oldu və onun sayəsində bütün tamaşalara əlim çatmağa başladı. Uşaq vaxtı marağımı təmin edən və fantastikaya meyilli təxəyyülümü məşğul edən hər şey həddindən artıq ciddi, şüurlu ehtirasa çevrildi. “Yuli Sezar”, “Maqbet”, “Hamlet”, Şillərin pyesləri və Hötenin “Faust”u məni dərinləndirirdi və ruhlandırır və ruhlandırır. Opera səhnəsində ilk dəfə Marşnerin “Vampyr”i və “Templer und ludin”i səhnələşdirilirdi. Drezdendən italyan opera truppası gəlmişdi və Leypsiç auditoriyasını qeyri-adi virtuoz ifası ilə heyrləndirirdi. Hətta mən də az qala uşaq vaxtı sinyor Sassarolinin qoyduğu təəssüratları unudub Leypsiçdə hökmranlıq edən ab-havaya qarılmışdım. Qəfil yenə Drezdendən gələn bir möcüzə mənim bədii-sənətkarlıq hisslərimə yeni, bütün həyatım üçün həlledici istiqamət verdi.

Bu, Vilhelmina Şreder-Devrienin qısamüddətli qastrolu idi. O, artistlik karyerasının çiçəklənmə dövrünü yaşayırdı, gənc, gözəl, səmimi və mehriban idi. Bir də heç vaxt səhnədə belə bir qadın görmədim. O, “Fidelio”da çıxış edirdi.

kəsilirdi. Flaksla dostluğum sonrakı dostluq əlaqələrimin çoxu üçün nümunə idi. Beləliklə, heç kimlə möhkəm dostluq qura bilmirdim və kifayət qədər uzun müddət yolunu azmış tələbə həyatı yaşamğım bununla izah olunur. Bu məqamda yaxın şəxsi münasibətlər şəxssiz, korporativ başlanğıc qarşısında tamamilə geri çəkilirdi. Ümumi axmaq səs-küyün arasında mən tamamilə tənha qalırdım və çox yəqin ki, bu axmaqlıqlardan ibarət sistem daxili nüvəmin ətrafında qoruyucu qabıq kimi xidmət edib onun möhkəmlənməsi üçün zaman qazanır və vaxtından əvvəl zəifləməyə səbəb olan erkən yetişən yaradıcılıqdan məni müdafiə edirdi. Kənardan elə görünürdü ki, mən hər tərəfə parçalanıram. 1830-cu ilin Pəsxasında "Nicolai Schule"ni tərk etmək məcburiyyətində qaldım. Müəllimlərim haqqımda çox pis fikirdə idilər. Ona görə oradan universitetə keçmək ümidim yox idi. Qərar verilmişdi ki, yarım il ərzində evdə məşğul olub *Thomas Schuley*ə daxil olum. Bu şərtlərlə artıq işi sona çatdırıb universitetə daxil olmaq mənim ixtiyarımda idi. Yenidən yaxşı münasibət qurduğum Adolf əmim həm musiqi məşğələlərimə mane olmurdu, həm də məndə işə enerji və həvəs yarada bilirdi. O mənə elə təsir edirdi ki, həmin dövrdəki avaralığıma baxmayaraq məndə yenidən elmi məşğələlərə maraq yaranmışdı. Bir alimdən özəl yunan dili dərsləri alır və onunla Sofoklu oxuyurdum. Bir müddət özüm də ümid edirdim ki, alicənab yunan faciəçisinin qiraəti yenidən yunan dili ilə ciddi məşğul olmağa meyl yaradacaq. Amma hər şey əbəs idi: yenə müəllim uyğun deyildi, həm də məşğul olduğumuz otağın pəncərəsi dəri zavodunun dabbaqçı bölməsinə baxırdı deyə bu üfunət qoxusu əsəblərimlə oynayırdı, Sofoklu da, yunan dilini də zəhərləyirdi.

22

Kürəkənimiz Brokhauz cibxərcliyi qazanmağımı istədiyi üçün çap etdiyi bir kitabın korrektəsini mənə tapşırırdı. Bu, Bekerin dünya tarixi kitabının Lebelin işləyib-hazırladığı yeni nəşri idi. Mənim üçün digər fənlərdə olduğu kimi bu sahədə də verilən səthi orta məktəb biliklərini tamamlamaq və maraq təşkil edən müəyyən şeyləri mənimsəmək fürsəti yaranmışdı. Bundan sonra məktəbdə cəlbedici şəkildə təqdim edilməyən bütün fənlərə belə əncam çəkdim. Etiraf edirəm ki, ilk dəfə tarixlə ciddi məşğuliyyətim səhifəyə səkkiz zilberqros qazanmağım -bu isə həyatımda nadir hadisə idi, daha cəlbedici idi mənimçün. Lakin sadəcə səthi tanış olduğum tarixi epoxaların ciddi öyrənilməsinin ilk dəfə oyatdığı canlı maraq barədə söhbət açmasam, özümə qarşı ədalətsizlik etmiş olardım. Məktəbdə yalnız yunan tarixinin klassik dövrü ilə maraqlanırdım: Marafon, Salamin və Fermopillər tarix sevgimin əsasını təşkil edirdi. İndi isə ilk dəfə Orta əsrlər tarixi və ilk fransız inqilabı ilə yaxından tanış olmuşdum. Mən korrektə ilə məşğul olan vaxt məhz

bu fərqli tarixi epoxaları əhatə edən həmin ikicildlik çap olunurdu. Yadımdadır, fransız inqilabının təsvirini oxuyarkən onun qəhrəmanlarına qarşı ürəkdən nifrət yaranmışdı məndə. Mən Fransanın əvvəlki tarixini bilmədiyim üçün təbii ki, inqilabçıların dəhşətli qəddarlığından zərif insani hisslərim zədələnirdi. Bu sırf insani narazılıq o qədər güclü idi ki, diqqətlə düşünmək və bu böyük hadisələrin siyasi əhəmiyyətini anlamaq üçün xeyli səy göstərməli olmuşdum.

23

Lakin mən bu musiqili-siyasi eskizin üzərində işləməyə başlamamış Leypsiğin özündə qarışıqlıqlar başladı və məni yaradıcı planlarımdan ayıraraq siyasi həyatda birbaşa iştiraka məcbur etdi. Leypsiğin siyasi həyatı yalnız bir şeylə ifadə olunurdu: polis və tələbələr arasında antaqonizm. Polis - gənclərin azadlıq sevgisini məşq elətdirdikləri həmin o nifrət elementi idi. Küçə iğtişaşlarının birində bir neçə tələbə həbs olunmuşdu: onları nəyin bahasına olur-olsun azad etmək lazım idi. Bir neçə gün narahatlıq keçirən tələbə gənclik bir axşam bazarda toplandı. Korporasiyalar tam heyətlə gəlib başçıların ətrafında yığılmışdılar. Özü də tələbə kodeksinə əsasən yığınaqda mənə qeyri-adi təsir göstərən məlum təntənə hökm sürürdü. “Gaudeamus igitur” ifa olundu, oxundu, kolonnalar yaradıldı və Leypsiqdə gəncliyə, tələbələrə tərəf olan hər bir kəslə möhkəmlənərək ciddi və qərarlı şəkildə universitetə doğru irəlilədik ki, orada da karseri yerlə yeksən edib tələbələri azad edəcəkdik. Hamı ilə birlikdə yeni Bastiliyanı fəth etmək üçün addımlayanda ürəyim uçunurdu. Lakin hadisələr gözlənilməz şəkildə inkişaf etdi: *Paulinium*un həyatında yürüşü papaqsız, ağ saçlı rektor Kruq qarşılayıb dayandırmışdı. O, yürüşdəkiləri inandırmışdı ki, həbs olunanları öz fərmanı ilə artıq evə buraxıb, sözlər “vivat!” nidaları ilə qarşılanmışdı və bununla da məsələ bitmiş hesab oluna bilərdi.

Lakin gərgin inqilab gözləntiləri həddən artıq güclü idi: onun ölümünə üçün bir qurban lazım idi. Qəfil çağırış səsləndi: adı pısa çıxmış küçələrdən birinə gedib deyilənə görə əxlaqsızlıq evlərindən birində gizlənmiş və hamının nifrət etdiyi magistrat üzvü üzərində xalq məhkəməsi keçirəcəkdilər. Kütlə ilə birlikdə təyin olunan yerə gedəndə evin talan olunduğunu, içəridə isə hələ də müxtəlif zorakılıqların və özbaşınalıqların baş verdiyini gördüm. Dəhşət içində bu mənasız, şeytani qəzəbin insanlara göstərdiyi sərxoşedicə təsiri xatırlayıram. Lakin heç bir şəxsi səbəbim olmadan bu talanda iştirak edir və quduzluqla mebeli və qab-qacağı tələf edirdim. Düzdür, buna səbəb kimi hərəkətləri ilə xalqın əxlaqını təhqir edən magistratı göstərsələr də, inanmıram ki, iğtişaşların yaranmasında bu elə bir böyük rol oynamışdı. Əksinə, məni belə hallarda kütləyə hakim kəsilən şeytani başlan-

ğic əsir götürmüşdü, dəliyə dönmüşdüm. Və bu cür tutmaların tez keçmədiyini, əksinə, məlum təbiət qanunlarına əsasən əvvəlcə talana mənasız meyl şəklində doğulub tədricən söndüyünü öz üzərimdə sınamışdım. Buna bənzər başqa bir yerə yönəlmək çağırışı səslənən kimi kütlə ilə birlikdə şəhərin o biri başına şığıyırdım. Orada da eyni qəhrəmanlıqlar, mənasız talan baş verirdi. Səhv etmərsə, camaatın arasında sərxoşlar yox idi: nə mən, nə də başqaları spirtli içkilərlə gümrahlıq qazanmırdıq. Amma sonda mən elə vəziyyətə gəlib çıxmışdım ki, bu yalnız tam sərxoşluğun nəticəsi ola bilərdi. Səhəri gün kabusdan sonrakı kimi ayıldım və qəhrəmanlığımın sübutu kimi evə gətirdiyim qənimətimə-qırmızı pərdənin bir parçasına baxanda həmin gecə baş verənləri və hadisələrdə iştirakımı xatırladım. Məni bir şey sakitləşdirirdi. Hər yerdə, elə ailəmizdə də gənclərin bu davranışlarına razılıqla yanaşdılar, cəmiyyət gənclərin özbaşınalıqlarını heyrətamiz faktlara qarşı əxlaqi narazılığın təzahürü hesab edirdi. Beləliklə, mən çəkinmədən iğtişəşlərdə iştirak etdiyimi etiraf edə bilərdim.

24

Gəncliyin göstərdiyi təhlükəli nümunə aşağı sinifləri, daha doğrusu, fəhlə proletariatını da yoluxdurdu. Onlar sevmədikləri fabrikantlara və ümumiyyətlə, sahibkarlara qarşı iğtişəşlərə başladılar. Beləliklə, məsələ daha da ciddiləşdi. Mülkiyyət təhdid altında idi və yoxsulluqla zəngilik arasındakı mübarizənin ruhu vətəndaşların və evlərinin başının üstünü almışdı. Leypsiqdə heç vaxt ordu olmadığı üçün və polisin tamamilə təşkilatsızlığı ucbatından qara camaatdan müdafiə üçün tələbələrə köməyə çağırılmışdılar. Bax, elə bu vaxt tələbəlik məhz gimnazist yuxularında gördüyüm öz şöhrətli obrazına bənzəyirdi. Tələbələr Leypsiqin qoruyucu mələklərinə çevrilmişdilər. İki gün əvvəl özbaşınalıq edib, talan arzusu ilə yanan gənclər indi silahlanıb hakimiyyətin mülkiyyətin müdafiəsinə keçmək çağırışına hay vermişdilər. Şəhər şurası və polis rəisləri bir müddət əvvəl təqib edilən korporasiyalara və ümumtələbə birliklərinə müraciət etmişdilər. Bu müraciətə cavab olaraq tələbələr orta əsrlərin ordu təşkilat formalarına uyğun olaraq silahlanıb patrullar şəklində şəhərə yayıldılar və şəhər darvazalarının qarşısında növbəyə durdular, bəzi varlı tacirlərin mülklərində mühafizə heyətləri yaratdılar, ayrı-ayrı ictimai yerləri və müəssisələri, xüsusilə, təhlükəli hesab edilən mehmanxanaları müdafiələri altına götürdülər. Təəssüf ki, hələ özüm tələbə olmasam da, tələbə vətəndaşlığına vaxtından əvvəl qoşulmağa çalışır, gənclərin ən hörmət bəslədikləri başçılara gah cəsarətlə, gah yaltaqlıqla yaxın olmağa çalışırdım. Xüsusilə, uzun müddət evi bu matadorların əsas hərbi qərargahı olan Brokhauzla qohumluğum sayəsində onların nəğməkar solistləri ilə dostlaşa bilmişdim. Bir

vaxtlar kürəkənimiz də ciddi təhlükə altında idi. O, işçilərin nifrətinin yönəldiyi əsas obyektlərin - tipografiyasının, sürətli çap dəzgahlarının talandan xilas olmasına görə öz ruh yüksəkliyinə və uzaqgörənliyinə borcludur. Mülkiyyətinin gələcək hücumlardan qorunması üçün xüsusi tələbə təşkilatları qurulmuşdu. Sahibkarın bu şəhər təşkilatları üçün öz bağında, xüsusi pavilyonda təşkil etdiyi möhtəşəm ziyafət tələbələrin bütün qaymaqlarını ora cəlb etmişdi.

Kürəkənimizi bir neçə həftə ərzində gecə və gündüz fasiləsiz qoruyurdular. Deyilənə görə, qara camaatın hücumları gözlənilirdi. Mən burada, universitetin fəalları arasında bu qonaqpərvərliyin və məclislərin vasitəçisi kimi sevilir, hörmət görürdüm. Uzun müddət şəhər darvazalarının mühafizəsi tələbələrin əlində qaldı. Tələbələrin Leypsiqdə görülməmiş hörmətlə əhatə olunması dörd bir tərəfdən olan tələbələrin bura axışmasına səbəb olmuşdu. *Hallischen Thor* a hər gün Qalledən, İyenadan, Gettingendən və hətta daha ucqar yerlərdən ən ümitsiz tələbələrlə dolu böyük arabalar gəlirdi. Qauptvaxtda yerləşən şəhər darvazalarının yanında enən tələbələr mehmanxanalara, özəl mənzillərə köçmədən, elə həftələrlə orada qalırdılar. Onlar şəhərin hesabına yaşayırdılar. Yediklərinə və içdiklərinə görə xərcləri polisə təqdim edir və yalnız bir işlə-vətəndaşların arasında narazılığın zəifləməsinin qarşısını almaqla məşğul olurdular, çünki belə olmayacağı təqdirdə onların mühafizə xidmətləri də lazımsız bir şeyə çevriləcəkdi. Hər gün və təəssüf ki, hər gecə bütün ümumi işlərdə iştirak edir, hər vaxtları doğmalarımın bütün baş verənlərin, bütün bu tədbirlərin vacibliyinə inamını dəstəkləməyə çalışırdım. Daha sakit və həqiqətən oxuyan tələbələr tez bir zamanda mühafizə funksiyalarının yerinə yetirilməsi işindən geri çəkildilər və yalnız "mütləq tələbəlik" in qalıqları işlərinə o qədər inadla sadıq qalmışdılar ki, hakimiyyət də sonradan bu gənc adamları vəzifələrindən azad etmək üçün xeyli güc sərf etməli olmuşdu. Mən sona qədər dözdüm və yaşım üçün təəccüblü hesab olunacaq tanışlıqlar qurdum. Ən islaholunmaz tələbələrin çoxu Leypsiqdə qaldılar və mühafizə funksiyaları bitəndən sonra xüsusilə ümitsiz, yolunu azmış gənclər kimi şəhərdə məskunlaşdılar. Bir çox universitetlərdən dava-dalaş və borclara görə dafələrlə qovulmuş gənclərə sırf yaranmış xüsusi şəraitə görə əvvəlcə Leypsiqdə qucaq açmış, indi isə onlar etibarlı sığınacaq tapmışdılar.

Ona görə bir gün özümü keçmişin tarixi faktlarını xatırladan siyasi hadisələrin müasiri kimi görəndə necə sarsıldığımı təsəvvür etmək çətin olmayacaq. Mən indicə korrektə etdiyim vəərəqlərdən çıxmış dövlət hadisələrlə birbaşa üz-üzə qalmışdım. "Leypsiq qəzeti" nin xüsusi buraxılışları Parisdəki iyul inqilabından xəbər gətirirdi. Fransız kralı taxtdan endirilmişdi, mənim təxəyyülümdə tarixin nağıl dumanı arasından canlanan Lafayet yenidən Paris küçələrində xalqın sevinc nidaları altında qələbəni qeyd edirdi. İsveçrə qvardiyası yenidən Tyüliri sarayından qovulmuşdu. Yeni kral xalq qarşısında özünü təsdiqləmək üçün res-

publikaçı olduğunu elan etdi. Bu cür hadisələrin baş verdiyi epoxada yaşadığını dərk etmək on yeddi yaşlı yeniyetməyə qeyri-adi təsir göstərməli idi. Həmin gündən mən tarixi daha yaxşı anlamağa başladım və əlbəttə, bütünlüklə inqilabın tərəfində oldum: mənə görə bu ilk fransız inqilabını ləkələyən qanlı hadisələrdən azad cəsur və qələbə qazanmış xalq azad mübarizəsi idi. İnqilab dalğası tezliklə bütün Avropaya yayılıb hər yeri sarsıdaraq yoluna çıxan gah bu, gah o biri alman hökumətinə toxunan zaman, mən də uzunmüddətli qızdırmalı və gərgin həyəcan keçirirdim. İlk dəfə mənə vaxtı ötmüş köhnə dünya ilə ümidlərlə dolu yeni dünya arasındakı mübarizə kimi görünən hərəkətlərin səbəbləri barədə düşünməyə başladım. Hərəkət Saksoniyadan da yan ötmədi. Drezdendə vəziyyət məlum siyasi dəyişikliklərə səbəb olan küçə iğtişaşlarına qədər çatdı. Daha dəqiq desək, gələcək kral Fridrix ölkənin şərqli hakimi elan edildi və konstitusiya quruluşu təsbit olundu. Bu hadisələr məni siyasi uvertüra yazmağa ilhamlandırdı. Uvertüra tündməcəz tonlarda başlayırdı, lakin sonra isə izahatında "Fridrix və azadlıq" sözlərini yazdığım mövzu sezilirdi. Bu mövzu get-gedə tam qələbəyə qədər genişlənməli və zənginləşməli idi. Bu uvertüranın uğuruna inanır və onu tezliklə Leypsiqin bağ konsertlərinin birində eşitməyə ümid edirdim.

25

Mənim gözlərimdə bu hadisələr zəlzələ kimi ənənəvi qayda-qanunu, həyatın axışını darmadağın etmişdi. Yeznəm Fridrix Brokhauz Leypsiqin əvvəlki hakimiyyətini sakitliyi və sabitliyi qoruya bilməməkdə haqlı olaraq günahlandırdığı əsas müxalif hərəkətin axınına qoşulmuşdu. Ratuşada magistratura üzvlərinə qarşı ünvanlanmış cürətli çıxışları onu məşhurlaşdırmışdı. O, Leypsiqdə yenidən yaradılmış kommunal qvardiyanın vitse-komendantı seçilmişdi. Nəhayət, bu qvardiya heyranı olduğum tələbələrə şəhər darvazalarındakı mühafizə vəzifələrindən sıxışdırmışdı. Artıq piyadaları dayandırıb pasportlarını yoxlamaq qadağan olunmuşdu. Əvəzində yeni vətəndaş polisində fransız milli qvardiyasına bənzər cəhətlər görürdüm. Brokhauzu isə Saksoniyanın Lafayetinə bənzətdirdim və bu onsuz da yüksək dərəcədə olan gərgin olan həyəcanım üçün arzuolunan qida mənbəyinə çevrilmişdi. Həvəslə qəzetləri oxumağa və siyasətlə maraqlanmağa başladım. Lakin şəxsi maraqlar baxımından siyasət məni sevimli tələbə mühitinə xəyanət edəcək dərəcədə cəlb etmirdi. Mən onların ardınca şəhər darvazalarındakı qauptvaxtadan oxuyan gəncliyin şöhrətinin yenidən gizləndiyi adi yeməxanalara qədər getdim.

Özüm də xüsusi həvəslə və tezliklə tələbə olmaq istəyirdim. Buna yalnız bir yolla nail olmaq mümkün idi: yenidən gimnaziyaya daxil olmaq lazım idi. Rekto-

ru qoca və zəif olan *Thomas Schuledə* uğur qazanmaq ümidim var idi. Bu məktəbə 1830-cu ilin payızında yalnız bir məqsədlə - oranı ziyarət edərək buraxılış imtahanlarında iştirak etməyə haqq qazanmaq üçün daxil oldum. Ən əsası da bu idi ki, gimnaziya da həmfikirlərimlə birgə *Pennalerlərin* tələbə korporasiyasına bənzərən birliyini yaratmışdım. Təşkilat mümkün qədər vasvasalıqla hazırlanmışdı: “Comment”, qılıncoynatma dərsləri, rapira duelləri var idi. Korporasiyanın tələbəliyinin əsl başçılarından bir neçəsinin də dəvət olunduğu açılış mərasimində mən *Subsenior* kimi sədrlik edirdim. Əynimə ağ dəridən dar şalvar və hündür dabanlı çəkmə geyinmişdim. Artıq əsl tələbə olanda məni gözləyən həyatın zövqlərini dadmağa başlamışdım. Lakin *Thomas Schulenin* müəllimləri mənim tələbə olmaq səylərimə birmənalı yardımçı olmaq fikrində deyildilər. Yarım ilin sonunda onlar mənim gimnaziya dərsləri ilə demək olar ki, maraqlanmadığımı kəşf etmişdilər və heç cür etiraf etmək istəmirdilər ki, artıq mən yüksək biliklərimlə akademik vətəndaşlığa haqq qazanmışam. Hər şeyə son qoymaq lazım idi: ailəmə izah etdim ki, mən universitetdə işlə qazanlı karyerə qurmaq fikrində deyiləm. Əksinə, musiqiçi olmaq qərarına gəlmişəm. Universitetə “*Studiosus muscae*” kimi qəbul olmağıma heç nə mane olmurdu. Gimnaziya hakimlərinin pedantik qınaqlarını boşlayıb bu tamamilə yararsız məktəbi tərk etdim və xalqın təlaşlı günlərində tanış olduğum universitet rektoruna birbaşa müraciət etdim. Ondan məni universitetə musiqi tələbəsi kimi qəbul etməyini xahiş edirdim. Müvafiq məbləği köçürdükdən sonra heç bir çətinlik çəkmədən buna nail oldum.

Tələsmək lazım idi. Bir həftə sonra pasxa tətili gəlirdi, tələbələr Leypsiqdən dağılışırdılar. Əks təqdirdə, bayram bitənə qədər korporasiyaya qəbul olunmağı unutmalıydım. Həmin bu vaxta qədər haqqım çatmadan qaldığım Leypsiqdə çoxdan can atdığım həmyerli korporasiyalarının nişanını daşımada yaşamaq isə mənə əsl zülm olardı. Rektorun yanından birbaşa tələbələrin qılıncoynatma zalına qaçdım ki, tələbə biletimi göstərüb Saksoniya həmyerli korporasiyasına qəbul olunmaq üçün müraciət edim. Məqsədimə çatmışdım. Artıq o dövrlərdə tərkibində çoxlu tərbiyəli gənclər olduğu üçün çoxlarının sevdiyi və hörmət etdiyi “Saksoniya” korporasiyasının rənglərini öz geyimimdə daşıya bilərdim.

26

“Saksoniya” korporasiyasının Leypsiqdəki yeganə nümayəndəsi olduğum pasxa tətilində başıma qeyri-adi işlər gəldi. Bizim korporasiyamız ilkin olaraq zadəganlardan təşkil olunmuşdu və onlara tələbəliyinin ən eleqant elementləri qoşulmuşdu. Əksəriyyət Saksoniyanın, xüsusilə, əsas şəhər kimi Drezdenin az-çox hörmətli, imkanlı ailələrindən çıxmışdı və tətilləri öz evlərində keçirirdilər. Tətillər

vaxtı Leypsiqdə yalnız vecsiz, yabanı həyat sürən tələbələr qalırdı. Bunu isə tətillə adlandırmaq olmazdı. Daha doğrusu, onlar ömür boyu tətillə yaşayırdılar. Onların arasında bayaq dediyim kimi tələbəliyin şöhrətli vaxtlarında bu şəhərdə son sığınacaq tapan ümitsiz və coşğun gənc vəhşilərdən ibarət birlik xüsusən seçilirdi. Mənə fəvqəladə təsir göstərən və fantaziyamı oyadan bu yaxşı oğlanlarla Brokhauzun mülkünü qoruyan vaxt tanış olmuşdum. Universitet kursu 3 il çəksə də, bu gənclərin çoxu altı-yeddi il ərzində universitetdə qalır, vətənlərinə qayıtmırdılar. Mən Gebhardt adlı qeyri-adi yaraşığı və güclü bir oğlana xüsusi heyranlıq bəsləyirdim: onun qəhrəmanlara xas qaməti bütün yoldaşlarını üstələyirdi. Bir dəfə iki sağlam və güclü dostu ilə küçədə əl-ələ gedərkən onları göyə, başının üzərinə qaldırmaq gəlmişdi ağılına, sonra da gedə-gedə öz adam - qanadlarını çırpmağa davam etmişdi. O, qarşından şütüyən arabanın arxa təkərinin milindən yapışıb asanlıqla dayandıra bilirdi. Ağılsız idi, amma heç kim onun gücündən qorxub bu barədə danışmazdı və beləliklə, onun məhdudluğu çox da gözə dəymirdi. Sakit temperamentlə dəhşətli güc ona xüsusi ləyaqət verərək digər fanilərdən fərqləndirirdi. Leypsiqə yoldaşı Degelo ilə birlikdə Meklenburqdan gəlmişdi. O da güclü və çevik idi, ancaq ölçüləri Gebhardt kimi nəhəng deyildi, canlı xasiyyəti, qeyri-adi hərəkətli sifəti ilə seçilirdi. Keçmişdə macəralarla dolu coşğun və azgın həyatı olmuşdu. Bu həyatın məzmunu oyun, sərxoşluq, sevgi özbaşınalıqları və duellərə daim hazırlıqdan ibarət idi. Digər əkizləri kimi bu şəxs də tələbə kodeksinə uyğun vəhşi qürurla ironik-pedantik soyuqluğun qarışığından ibarət idi. Özünə qarşı kinli laqeydlik Degelonun vəhşi, ehtiraslı temperamentinə şeytani cazibə verirdi. Lakin digərlərinə münasibətdə o, çox vaxt məlum cəngavər nəcibliyini göstərirdi. Bu iki az-çox parlaq fiqurun ətrafında digərləri də toplaşmış, birlikdə tələbə əxlaqsızlığının və təkəbbür həddinə çatan kişiliyin əsl nümayəndələrindən ibarət kompaniya yaratmışdılar. Nibelunqdan olan Ştelser adlı Lope ləqəbli avara artıq iyirminci semestr idi ki, universitetə gedib-gəlirdi. Bu adamların hamısı sönən keçmişin son qalıqları idi. Onlar ölümə məhkum dünyanın son nümayəndələri idilər və bunu özləri də dərk edirdilər. Elə bütün davranışları da bu özünüdəklə, qarşısızalmaz və getdikcə yaxınlaşan sona inamları ilə izah olunurdu. Onların arasında xoş rəftarı, inkişafı və hazırcavablığı ilə məni xüsusən cəlb edən Şreter də var idi. Əslində onun "ümitsizlər"ə bir elə aidiyyəti yox idi, amma onlar arasında sakit müşahidəçi mövqeyi tuturdu. Mühitdə hamı onu sevirdi və həvəslə görüşürdülər. Məndən kifayət qədər böyük olsa da, Şreterlə həqiqətən dostluq edirdim. Onun vasitəsilə ilk dəfə Haynrix Haynenin hekayələri, şeirləri ilə tanış olmuş, ondan bir neçə yüngül lətif ifadə də öyrənmişdim. Həvəslə Şreterin təsirinə düşüb onunla ünsiyyətdən təsirli xarici görünüş və davranışla bağlı faydalı məlumatlar da öyrənməyə ümid edirdim. Hər gün onunla görüşməyə çalışır, adətən onu ya *Rosenthal*da, ya da *Kintschy* isveçrə komasında, həmişə məndə qor-

xu və heyranlıq qarışıq bir hiss oyadan pəhləvanların əhatəsində tapırdım. Hamısı mənim mənsub olduğum həmyerli korporasiyası ilə düşmənçilik edən korporasiyalara aid idilər. Həmin dövrün korporasiya ruhu, icma münasibətlərinin xarakteri ilə tanış olanlar bunun nə mənaya gəldiyini anlar: düşmən nişanlarını və rənglərini görəndə kimi hətta ən yumşaqəlbli - əgər beləsi var idisə - insanların da qəzəbdən gözü dönürdü. Hər halda mən – əynində düşmən boyaları olan cavan, cılız tələbəcik, nə qədər ki ayıq idilər, onların arasında inamla gəzişə bilirdim və bu onların xeyirxah razılığı ilə qarşılanırdı. Lakin öz korporasiyamın rənglərini mən xüsusi şəkildə qabardırdım: Leypsiqdə hələ korporasiyanın bəzi üzvlərinin qaldığı həmin qısa səkkiz gün ərzində çox gözəl, parlaq gümüşü naxışlı sakson şlyapası tapa bilmişdim, onu ilk dəfə sonralar Drezdendə yüksək çinli polis məmuru olacaq Müllerdə görmüşdüm . Gören kimi papağı əldə etmək istəmişdim. Müllərin maddi çətinliklərindən və tətildə evə getmək arzusundan istifadə edib papağı mənə satmasına məcbur olmuşdum. Papağıma baxmayaraq bu vəhşi pələnglər mənə öz yuvalarına buraxırdılar. Dostum Şreterin burada xüsusi təsiri var idi. Lakin qroq - bu kompaniyanın özəl içkisi təsir etməyə başlayanda bədbin baxışları sezir və əsl mənası sərxoşluqdan dumanlanmış şüuruma çatmayan təhdidləri eşidirdim.

Bu şərtlərdə mən istər-istəməz başıma iş açmalı idim. Əlbəttə, belə də oldu. Lakin bunun səbəbi adətən fikir vermədiyim xırda bizləmələrlə müqayisədə daha vacib görünən bir məsələ idi. Bu çaxnaşma mənim üçün şərəf məsələsi idi və uzun müddət məlum xoş məmnunluq hissi yaradırdı. Bir dəfə Şreterlə tez-tez getdiyimiz kiçik şərab zirzəmilərindən birində oturarkən Degelo yaxınlaşmışdı. İntim söhbət zamanı təvazökarlıqla gənc və gözəl bir aktrisaya maraq göstərdiyini etiraf etmişdi ki, Şreter də onun istedadına şübhə etdiyini bildirmişdi. Degelo belə cavab vermişdi: qoy, kim necə istəyir düşünsün, lakin o, bu gənc xanımı truppadakı bütün qadınlardan ədəbli hesab edir. Ondan soruşdum ki, bacımın ondan daha az ədəbli olduğunu düşünürmü? Heç mənə təhqir etmək fikri olmayan Degelo şərəf barədə tələbə təsəvvürlərinə əsasən ləyaqətini itirmədən əlindən gələni etdi: o, mənə sakitləşdirmək üçün dedi ki, əlbəttə, bacımı daha az ədəbli hesab etmir, lakin adını çəkdiyi gənc xanım barədə fikrindən də dönmür. Buna cavab olaraq mənim tərəfimdən ənənəvi müharibə çağırışı səsləndi: “Sən axmaq uşaqsan”. Yetkin adama ünvanlanmış sözlər mənim özümə də gülünc səsləndi. İlk anda Degeleonun dartındığını, gözlərində şimşək çaxdığını xatırlayıram. Lakin cəld özünü ələ alıb bu cür bəyanatlar zamanı tələb olunan formallıqları yerinə yetirməyə başladı. “Əyri qılınclar”a çağırış səslənmişdi. Bu hadisə mənə şöhrət gətirdi və indi ənənəvi mühihdən kənarlaşmaq istəyim heç vaxt olmayacaq qədər daha az idi. Hərçənd, bu avaraların mənə münasibətlərinə qarşı daha diqqətli olmağa başladım və nəticədə uzun müddət mənimlə bu dəhşətli qalmaqalçılar arasında az qala hər axşam mübahisələr yaranır və demək olar, hər dəfə çağırışlar səslənirdi. Bu,

korporasiyamızın üzvlərindən biri qraf Solms Leypsiqə qayıdana qədər davam etdi. O, mənə qonaq oldu, baş verənlər barədə soruşdu və hərəkətimi təriflədi. Lakin korporasiyamızın digər üzvləri gələnə qədər rəngləri geyinməməyi və qoşulduğum pis kompaniyadan uzaqlaşmağı məsləhət gördü. Xoşbəxtlikdən, bu çox çəkmədi. Universitet canlandı, qılıncoynatma zalı yenidən dolub-daşdı. Tələbələrin təbirincə desək, qeyri-adi və heybətli vəziyyətə görə yarım düjün avaranın rapirasının ucunda “asılı” qaldığım üçün “fukslar”, gənc korporasiyaçılar, hətta “Saksoniya”nın *Corpsbursch*ları arasında hörmət qazanmışdım. Bütün formallıqlar tənzimlənmişdi, müxtəlif duellər arasında fasilələr təyin olunmuşdu və mənə “senyorlar”ın qayğısı sayəsində qılıncoynatmada bir qədər çeviklik qazanmaq üçün lazımlı vaxt ayrılmışdı. Qarşıdan gələn və hər biri ölüm təhlükəsi vəd edən duellərə qarşı laqeydliyimi özüm də anlamırdım. Lakin necə oldusa, tale məni düşünülməmiş hərəkətlərin nəticələrindən qorudu. Bunu indinin özündə də möcüzə hesab edirəm. Ona görə bu məqamda həmin məsələlərlə bağlı təfərrüatlı danışmaq lazımdır.

27

Duelə hazırlamaq üçün məni bu cür müsabiqələrin xarakteri ilə işdə tanış etməli idilər və buna görə mən şəxsən belə müsabiqələrdə iştirak etməli idim. Lakin Fukslar yalnız bir şərtlə, xırda tapşırıqları yerinə yetirmək üçün müsabiqə məkanına buraxılırdılar. Korporasiyanın fəxri, dəyərli silahı və həmyerli birliyinin mülkiyyəti olan rapiraları bülövçüyə aparıb-gətirməyi bizə etibar edərildilər. Bu təhlükəli tapşırıq idi və çox gizli yerinə yetirilməliydi. Çünki duellər qanunla qadağan olunmuşdu. Tapşırığı yerinə yetirən fuksa mükafat kimi baş tutacaq dueldə tamaşaçı qismində iştirak etməyə icazə verilirdi. Mən bu şərəfə nail olanda müsabiqə *Burgstrasse*dəki bir restoranın bilyard otağında təşkil olunmuşdu. Bilyardı kənara itələmişdilər və iştirak etməyə haqq qazanmış tamaşaçılar onun üstündə oturmuşdular. Tamaşaçıların arasında mən də var idim. Bir az da yuxarı qalxıb ürəyim döyünə-döyünə məni cəsarəti ilə ovsunlamış qorxulu tamaşaya baxırdım. Bu dueldə mənə bir tanışım barədə əhvalat danışmışdılar. Lippert ləqəbli yəhudi Levi bir dəfə elə bu restoranda baş verən döyüşdə elə enerjili şəkildə geri çəkilmişdi ki, arxasında qapı açılanda dal-dalı gedə-gedə pilləkənlərə çıxıb rəqibdən qorunaraq küçəyə qədər qaçmışdı, özü də bütün bu vaxtı xəyali düşməni ilə döyüşməyi bir an belə unutmamışdı. Bir neçə cütlük bir-birini əvəz etdikdən sonra “Markomanlar”ın senyoru Tempellə universitetdə artıq on dörd semestrədi “təhsil alan” Volfart adlı köhnə tələbə arasında duel başladı. Mən də gələcəkdə Volfartla yarışmalı idim. Adətən rəqibin belə bir dueldə iştirak etməsinə izn

vermirdilər. Çünki o əvvəlcədən tərəf müqabilinin zəif cəhətlərini öyrənə bilərdi. Ona görə senyorum Volfartdan mənin iştirakımı istəyib-istəmədiyimi soruşdu. O isə laqeydliklə dedi ki, fağır “fuksciyəzi” rahat buraxsınlar. Beləliklə, mən öz gözümlə bu oğlanın növbəti döyüş üçün yararsız hala gəldiyini gördüm. Eyni zamanda, bu dueldə aşkarladığım təcrübə və çeviklik məndə aramızdakı müsabiqə üçün ciddi təlaş yaratmalı idi. Rəqibi – hündürboy tələbə onun sağ əlinin damarını kəsmişdi. Duel dərhal dayandırıldı və hakim elan etdi ki, Volfart uzun illər silahdan istifadə etmək bacarığından məhrum olacaq. Bu şəraitdə elan olundu ki, bizim duelimiz baş tuta bilməz. Hadisələrin bu cür gedişatından xoşum gəldiyini gizlədə bilmərəm.

Bundan bir müddət sonra *Gruner Schenke*də həmyerli korporasiyalarının ümumi “kommers”i baş tutdu. Bu cür “kommers”lər duela səbəb olan qalmaqal-ların yaranması üçün əsas meydan idi. Burada mən Tişer adlı biri ilə duel təyin etdim, lakin eyni zamanda öyrəndim ki, iki daha dəhşətli rəqiblə duelim ləğv olu-nub. Hər ikisi borclarını ödəmədiklərinə görə gizlənmişdilər. Yalnız onlardan biri Lope ləqəbli dəhşətli Ştelsler barədə müəyyən təfərrüatları öyrənə bilmişdim: o, həmin vaxt qaçqın polşalıların Polşa sərhəddini aşıb Almaniyadan keçərək Fransa-ya yollanmasından istifadə etmişdi. Özünü zərərçəkmiş döyüşçülərdən biri kimi göstərib Əlcəzairə qədər gedə bilmişdi. Kommersdən qayıdanda duela çıxacağım Degelo mənə *Comment-Suspendudan* istifadə etməyi təklif elədi – bu fəndə görə əgər hər iki tərəf razı idisə (bizim halda isə məhz belə idi), rəqiblərə duela qədər ünsiyyət saxlamağa və söhbət etməyə icazə verilirdi, bunsuz duelçilər arasında istənilən növ əlaqə qəti qadağan idi. Biz şəhərə əl-ələ qayıtdıq. Əzəmətli və bir o qədər maraqlı həmsöhbətim cəngavər mərhəməti ilə bəyan etdi ki, bir neçə həftə sonra mənimlə duela çıxacağı üçün şaddır, bunu özü üçün şərəf hesab edir və zövq alır, çünki mənim xətrimi istəyir və alicənab davranışına görə hörmət edir. Nadir hallarda şəxsi uğurum qürurumu bu cür oxşayardı. Biz qucaqlaşib təbiətinə tənənəli olan və buna görə də məndə unudulmaz iz qoyan qarşılıqlı təminatlar verərək ayrıldıq. Degelo mənə başa saldı ki, əvvəlcə Yenaya getməli, espadronlarla dueldə iştirak etməlidir. Bir həftə sonra Yenadakı dueldə ölən Degelonun xəbəri Leypsiqə gəlib çatdı.

28

Bu xəbər məni çox sarsıtmışdı. Elə bil, yuxudaydım. Ancaq qəfil xəbərdarlıq gəldi ki, Tişerlə duelimizin vaxtı çatıb. Bu bacarıqlı və enerjili qılıncoynadan boyu balaca olduğu üçün seniorlar tərəfindən mənə ilk rəqib seçilmişdi. Qılıncoynat-ma qabiliyyətimə etibar etməsəm də, bu müsabiqəyə laqeyd yanaşırdım. Təlimlər

tələsik gedirdi və heç bir nəticə vermirdi. Həmin vaxt mən dərialtı xəstəlikdən əziyyət çəkirdim və deyilənə görə, bu xəstəlikdə yaralar ciddi təhlükə idi. Bu vəziyyəti qeyd etsəydim, dueli gecikdirmək olardı. Lakin bu barədə danışmaq heç ağıma da gəlməmişdi. Hərçənd, bu susqunluq nizamnamədənkənar hesab olunurdu və mən yaralanacağıma tam əmin idim. Duel səhər saat 10 üçün təyin olunmuşdu və mən bir neçə saat sonra dəlmə-deşik vəziyyətdə evə necə çatdıracağımı, bunun anama və bacıma necə təsir edəcəyini düşünüb gülümsəyərək evdən çıxdım. *Bruhldakı* seniorum yaşayan evə yaxınlaşanda o, məni pəncərədən çağırırdı. Bu sakit, xoşrəftar fon Şenfeld idi. O, dişlərinin arasında qəlyanını sıxıb pəncərədən sallanmışdı və mənə “Evə gedə bilərsən, oğlan. Tişer xəstəxanadadır” dedi. Yuxarı çıxanda bir neçə korporasiya üzvü ilə qarşılaşdım və öyrəndim ki, Tişer dünən gecə sərxoş olub əxlaqsızlıq evlərindən birində dava edibmiş. Evin sakinləri isə onu ən utancverici vəziyyətə salıbmışlar. Ordan da polis onu birbaşa xəstəxanaya çatdırmışdı. Baş verənlər onun universitetdən çıxarılmasına və ən əsası, tələbə təşkilatları mühitindən uzaqlaşmağına səbəb olmalı idi.

O xeyirsiz tətildə duela çağırduğım digər avaraların niyə Leypsiqi tərk etdiklərini xatırlamıram. Ancaq mənim tələbə şöhrətim tezliklə arxa plana keçdi və yeni maraqlarla əvəzləndi. Bacarıqlıların, ard-arda dörd at qoşulmuş ekipajla bütün şəhəri dolaşaraq getdiyi *Fuchs-Commers* başladı. Landesvater hakimiyyətinin gözlənilməz gəlişi mənə həddindən artıq güclü təsir göstərdi və məni *Commersi* son tərkedənlərdən biri olmaq kimi xüsusi bir həvəs bürüdü. Beləliklə, mən üç gün - üç gecəni əsasən kart masası arxasında keçirdim. *Commers*də keçirilən ilk gecədən bəri yaranan ehtiras məni şeytan toruna salıb dolaşdırmışdı. Zənginlərdən hesab olunan bir neçə tələbə - təxminən yarım düjün idilər – sübhün gəlişi ilə landsknextə oturdular və həmin andan oyunçuların mərkəzinə çevrildilər. Bu mərkəzə gün ərzində şəhərdən qayıdan yeni üzvlər qoşulurdu. Bəziləri oyunun davam edib-etmədiyinə baxmağa gəlirdilər, bəziləri şəhərə qayıdırdılar. Yalnız mən bu altı nəfərin arasında qalıb səhər-axşam yerimi tərk etməirdim. Əvvəlcə yalnız bir istəyim var idi: oyun vasitəsilə *Commers*ə ödədiyim pulu (iki taler) geri qaytarmaq. Bunu bacardım və o dövrdə olan bütün borclarımı ödəyə bilmək üçün lazımlı miqdarda pul qazanmağa həvəsləndim. Burada kompozisiya nəzəriyyəsini öyrənərkən başıma gələn təxminən təkrarlandı: Logierin metodu ilə kompozisiyanı öyrənəcəyimdən əmin idim; lakin bəzi gözlənilməz çətinliklərlə qarşılaşb uzun müddətə ilişmişdim. Maddi vəziyyətimi tezliklə yaxşılaşdırmaq planımla da eynən belə oldu: uduşlar ləng gedirdi və təxminən üç ay ərzində mən bu oyuna o qədər qurşanmışdım ki, digər maraqlarım üzərimdəki hakimiyyəti tamamilə itirmişdi. Mən nə qılıncoynatma zalında, nə duellərdə görünürdüm: günlərlə elə həmin gecə hamısını udurmaq üçün haradan pul əldə edə biləcəyimi düşünürdüm. Alçaq gecə əməllərimdən xəbərsiz olan anam əbəs yerə məni evdə saxlama-

ğa səy göstərirdi. Mən hər gün nahardan sonra gedib səhərə yaxın evə qayıdırdım, açarı vermədikləri üçün darvazadan aşıb sakitcə digərlərindən aralı yerləşən otağıma keçirdim. Oyunda uğursuzluqlar yaxamı buraxmırdı və bu məni ümitsizliyə sürükləyib ehtirasımı ifrata çatdırırdı. Aqlımı itirmişdim. Əvvəllər məni tələbə həyatına cəlb edən hər şeyə marağım itmişdi. Əvvəlki yoldaşlarımla fikrinə qarşı laqeyd idim. Hamıdan gizlənilib axşamlar Leypsiqlin kiçik oyun məkanlarına gedir və gecələri burada seçmə Leypsiqlin əclaflarının arasında keçirirdim. Mən – solğun bənizli, qaraqabaq, yolunu azmış oğul arada bir anamın yanına gələndə bacım Rozaliyanın məni layiq bildiyi nifrət dolu baxışları da laqeyd qarşılayırdım. Tamamilə ümitsizliyə düşər olub son vasitəyə əl atmaq qərarına gəldim: məni izləyən tale ilə üz-büz dayanmaq riskini qəbul etdim. Özümü inandırdım ki, yalnız böyük pullar qoyaraq qazanmaq olar. Beləliklə, anam kifayət qədər böyük məbləğ təşkil edən təqaüdümlü almağı mənə etibar edəndə bu pulları təcrübədən keçirməyi qərara aldım. Həmin gecə gətirdiyim bütün məbləği uduzdum. Son talerimi oyuna qoyanda sınaqlarla zəngin gəncliyimin heç bir anında keçirmədiyim hissləri keçirdim. O qədər sarsılmışdım ki, tamamilə ayıq olsam da, oyun stolunu bir neçə dəfə tərək etməli olmuşdum: ürəyim bulanırdı və qaytarırdım. Bu son talerlə həyatdakı hər şeyimi təhlükəyə atırdım. Doğmalarımın yanına qayıtmaq barədə düşünməyə dəyməzdi. Fikrən özümü tarlaların və meşələrin arasında, açılmaqda olan səhərin alaqqaranlığında, veyillənən vəziyyətdə görürdüm. Heç bir məqsədi və sığınacağı olmayan yolunu azmış oğul kimi. Məni bürüyən ümitsizliyi izah etmək mümkün deyildi. Ona görə kartım udanda uduşu qoyduğum pulla birlikdə yenidən oyuna qoydum. Məbləğ diqqətəlayiq rəqəmə çatana qədər bunu təkrarladım. Udmağa davam edirdim. Çarəsizlikdən gələn cəsarət məni tərək etmirdi, əlimdən gələn hər şeyi edirdim. Qəfil, qeyri-adi aydınlıqla həmin gün son dəfə oynadığımı anladım. Bəxtim elə gətirirdi ki, bankometlər qorxub oyunu dayandırmaq qərarına gəldilər. Qızğın, artan sevinc, müqəddəs duyğu məni bürüdü. Xoşbəxtliyin üzümə gülməsi ilə Allah, yaxud onun mələyini yanımda hiss etdim, xəbərdarlıq və təsəlli verən sakit pıçıltını eşitdim. Son dəfə sübh vaxtı otağıma keçmək üçün darvazanı aşdım. Dərin və güclü yuxuya getdim. Gec oyansam da, yeni doğulmuş kimi gümrəh idim. Pullarını anama aparanda utanmadan, sorğu-sual gözləmədən bu qərar gecəsində nələ baş verdiyini açıb tökdüm. Özü də onun pulları ilə risk etdiyimi də gizlətmədim. Anam əllərini birləşdirib Allaha lütfünə görə təşəkkür etdi və bundan sonra xilas olduğuma, bir də bu bataqlığa düşməyəcəyimi inandığını söylədi. Həqiqətən, həmin gündən sonra bu cür zövqlər üzərimdə hakimliyini birdəfəlik itirdi. İndiyə qədər baş qoşub, torunda dolaşdığım atmosferin yöndəmsizliyini və xoşagəlməzliyini anlamışdım. Oyuna həvəs məni hər şeyə laqeyd edirdi. Tələbələr məhz bununla lovğalanırdılar. Bu həvəsdən azad olan kimi tamamilə yeni dünya ilə üz-üzə qaldım. Mən artıq bu dünyaya aid idim. Özümü qeyri-adi, tanımadığım

musiqini öyrənmək istəyinə təslim etmişdim. Yeni fazaya keçmişdim. Bu ciddi əməklə məşğul olmaq mərhələsi idi.

29

Lakin musiqi inkişafım həttə vəhşiləşmə dövründə belə tam dayanmamışdı. Əksinə, bu, mənəvi həyatımın öz varlığını biruzə verən yeganə sahə idi. Əlbəttə, burada musiqinin planlı öyrənilməsindən söhbət gedə bilməzdi. Ona görə hələ də anlamıram ki, kompozisiyaların çoxunu necə bitirmişəm. Yazdığım "C-dur" uvertürası (6/8) və dörd əlli "B-dur" sonatası barədə heç nə xatırlamıram. Bircə yadımdadır ki, bacım Otiliya ilə sonatanı fortepianoda ifa edirdik. Hər ikimizin xoşuna gəldiyi üçün onu orkestr üçün hazırlamışdım. Lakin o dövrün başqa bir kompozisiyası "B-dur" uvertürası ilə bağlı həyatımda bir epoxanı təşkil edən xatirələrim var. Bir vaxtlar "Leybald və Adelaida" Şekspirin bəhrəsi olduğu kimi bu simfoniya da Bethovenin "Doqquzuncu simfoniya"sını öyrənməyimin nəticəsi idi. Mən bu əsərdə orkestrin mistik rolunu xüsusilə parlaq qeyd etməyə çalışırdım. Onu üç dünyaya, bir-biri ilə mübarizə aparan üç müxtəlif elementə böldüm. Partituranın oxucusuna bu elementlərin oyununu göz ilə izləmək imkanı vermək istəyirdim və bu məqsəd üçün rəngbərəng mürəkkəblərdən istifadə etmək qərarına gəldim. Lakin yaşıl mürəkkəb tapa bilməmişdim və yalnız bu mənim rəssamlıq-rəngkarlıq meyllərimə mane olurdu. Mis musiqi alətlərinin partiyası qara mürəkkəblə yazılmalı idi, simlilər qırmızı, nəfəslilər isə yaşıl. Qərribə partituranı Leypsiq teatrının o vaxtki muzikdirektoru Haynrix Dorna təklif etdim. Bu cavan kişi Leypsiq auditoriyasının xoşuna gəlirdi və çox təcrübəli, fərasətli adam, xoş, cəmiyyəti sevən həmsöhbət təəssüratı bağışlayırdı. Hələ də başa düşmürəm ki, onu bu uvertürə ilə auditoriya qarşısında çıxış etmək istəyimi xoş qarşılaşmağa nə vadar etmişdi. Nəticədə, Dornun lağlağıya olan sevgisindən xəbərdar olan digərləri kimi onun məni sadəcə ələ salmaq istədiyini fikrinə düşdüm. Lakin o həmişə israrla uvertüranı maraqlı hesab etdiyini deyir və iddia edirdi ki, auditoriyanın onu qəbul etməsi üçün Bethovenin itmiş əsərlərindən biri kimi təqdim etmək kifayətdir. Bu, bədxah 1830-cu ilin Milad bayramı vaxtına təsadüf edirdi. Bayram ərəfəsində bir qayda olaraq tamaşa yox idi. Leypsiq teatrında adətən auditoriyanın diqqətini cəlb etməyən kasıblara yardım konserti elan olunmuşdu. Proqramda ilk nömrə altında maraqlı oyadan sözlər yazılmışdı: "Yeni uvertürə", vəssalam. Məşqi gizli bir küncdən dinlədim. Bundan sonra Dornun soyuqqanlılığı barədə yüksək fikrə düşdüm. Belə ki, o, müəmmal kompozisiyanı gözdən keçirəndən sonra musiqiçilər arasına düşən şübhəli həyəcanlanmanı görəndə qeyri-adi möhkəmlik və təmkin göstərdi. Əsas allegro mövzusu quruluşca dörd-

taklı idi. Lakin hər dördüncü taktdan sonra ayrıca- beşinci-melodiyaya heç bir dəxli olmayan, ikinci çərəyində litavranın xüsusi zərbəsi ilə fərqlənən takt gəlirdi. Zərbə çox qəribə və musiqinin qalan hissəsi ilə nisbətdə tənha səsləndiyi üçün litavra ifaçısı hər dəfə səhv etdiyini düşünərək zərbəyə partitürada nəzərdə tutulan sərt vurğunu verməkdən qorxub onu yumşaldırdı. Şəxsən öz fikrimdən qorxduğum üçün mən bununla razı idim. Lakin təəssüf, Dorn israr etdi ki, musiqiçi həmin bəd zərbəni partitürada göstərildiyi kimi ifa etsin. Məşqdən sonra bu barədə narahatlığımı Dorna çatdıranda onu ölümcül litavra zərbəsini yumşaltmağa razı sala bilmədim. O, belə daha yaxşı olacağında inad edirdi. Onun məni sakitləşdirməyinə baxmayaraq tanışlarıma bəstəkarın adını açmağa ürək etmədim. Bu sirri yalnız artıq bir dəfə “Leybald və Adelaida” pyesini oxumağın zülmünü dadmış bacım Ottilyaya açdım və onu mənimlə konsertə gedib uvertüranı dinləməyə razı saldım. Həmin axşam yeznəmiz Fridrix Brokhauzun evində bayram ziyafəti təşkil olunmuşdu. Mən də, bacım da bu mərasimdə iştirak etmək istəyirdik. Bacım da Brokhauzun ailəsinin üzvü olduğu üçün həmin axşam çox məşğul idi və evdən qısa müddətliyinə çıxmaq üçün güclə vaxt tapmışdı. Yeznəm bacımın tez qayıtması üçün bizi atla göndərmişdi. Beləliklə, musiqi arenasına ilk çıxışım bir qədər dəbdəbəli alınmışdı: biz teatra faytonla gəlmişdik. Ottilya yeznəmizin lojasında oturdu, mən isə parterdə boş yer axtarmalı oldum. Bilet almağı unuduğum üçün qapıçı məni zala buraxmaq istəmirdi. Bu vaxt orkestrdə alətlərin köklənməsi intensivləşirdi və mən başlanğıca gecikməkdən qorxduğum üçün “Yeni uvertüra”nın müəllifi olduğumu açmağa ürək elədim. Bunun faydası oldu: məni zala biletsiz buraxdılar. Parterin ön skamyalarından birinə keçib oturdum, həyəcədən boğulurdum. Uvertüra başladı. “Qara” mis alətlər mövzunun öz üzərilərinə düşən hissəsini ifadə etdikdən sonra “qırmızı” mövzu (allegro) başladı. Dediym kimi, onu hər beşinci taktda başqa “qara” dünyadan olan litavranın zərbəsi bölürdü. Sonra nəfəsli alətlərin “yaşıl” motivinin və hər üç motivin vəhdətinin auditoriyaya necə təsir etdiyini anlamamışdım. Litavranın ölümcül zərbələri elə kinli sərtliklə səslənirdi ki, mən həyəcanlanıb özümü itirmişdim. Bu effektin düzgün və tez-tez səslənməsi əvvəlcə auditoriyada təəccüb, sonra isə şəhən hissələr oyatdı. Qonşuluqda oturanların əvvəlcədən hesab aparıb zərbələrin nə vaxt səslənəcəyini təyin edirdilər. Mən isə onların hesablarının düzgün olduğunu bildiyim üçün dözülməz əzab çəkirdim. Huşumu itirdim. Nəhayət, bütün banal sonluqlarını saya almadığım uvertüra qəfil kəsiləndə qəribə, anlaşılmaz bir yuxudan ayrılmış kimi özümə gəldim. Hoffmanın fantastik hekayələrini oxuyanda keçirdiyim hissələr auditoriyanın heyrətində olduğunu görəndə keçirdiklərimin yanında heç nə idi. Mən nə narazılıq, nə qınaq, nə fit səsləri, nə də gülüş eşidirdim. Sadəcə, eşitdikləri əcaib şey qarşısında hüdudsuz heyrət var idi. Deyəsən, mənim kimi hər kəs misilsiz yuxudan ayrılmışdı. Ən əziyyətli hissə hələ qabaqdaydı. Ba-

cımı yola salmaq üçün parteri tərک etməli oldum. Qalxıb sıraların arası ilə getdim. Dəhşətli idi. Lakin bunların hamısı parterdən çıxanda yenidən qarşılaşdığım qapıçının qərribə baxışı ilə müqayisədə heç nə idi. Bu baxış məndə elə iz qoydu ki, uzun müddət Leypsiқ teatrının parterindən uzaq gəzdim. Hələ bacımı götürmək üçün lojaya getməli idim. O mənə rəhm hissi ilə dolmuşdu. Bir kəlmə kəsmədən evə getdik və cah-cəlalı mənim ruhumu bürüyən qaranlıq əhvəla kinayə kimi görünən ailəvi ziyafətdə iştirak etməli idim.

30

Amma bədbinliyə qapılmadım. Bu uğursuzluğu unutmaq üçün ehtiyatda olan digər uvertürəm “Messin gəlini”ndə təsəlli tapırdım. Bu uvertüranı daha uğurlu hesab edirdim. Lakin Leypsiқ teatrında ikinci çıxış barədə düşünməyə dəyməzdi. Belə ki, Dornla dost münasibətdə olmağıma baxmayaraq rəhbərlikdə adım əməlli-başlı nüfuzdan düşmüşdü. Həmin vaxt Hötenin “Faust”una kompozisiya yazmağa başlamışdım. Bu əlyazmaların bəziləri hələ də məndə qalıb. Lakin bu vaxt musiqi işinə ciddi marağımın son izlərini də məhv edən avara tələbəlik dövrü yetişdi.

Anlamışdım ki, tələbə kimi mühazirələrə də getməliyəm. Tələbə üsyanının sülhsevər boğucusu Trauqot Kruqun fundamental fəlsəfə kurslarını dinləməyə çalışmışdım. Lakin bu fikirdən daşınmağım üçün bir saat kifayət etdi. Buna baxmayaraq, iki-üç dəfə nisbətən gənc professor Veysin estetika mühazirələrini ziyarət etdim. Buna qeyri-adi həvəsin səbəbi Adolf əmimin evində tanış olduğum Veysin şəxsiyyətinə yaranan maraқ idi. Onda Veys Aristotelin metafizikasını tərcümə etmişdi. Səhv etmirəmsə, onu Hegelə həsr etmişdi və yəqin ki, polemikaya hesablanan bir addım idi. İlk dəfə məhz əmimlə Veysin söhbətlərindən mənə dərin təsir edən şeylər - fəlsəfə və filosoflar barədə eşitmişdim. Dalğın görünüşü, sürətli və qırıq-qırıq nitqi, ən əsası, maraqlı, dərin mənalı üz ifadəsi ilə məni heyrətə salan Veys, yazıçı üslubunun anlaşılmaz olması barədə qınaqlara cavab verərkən iddia edirdi ki, insan mənəviyyətinin ən dərin problemlərinin həllinin qara camaatın anladığı dildə yazılması əsla yolverilməzdir. Mənə inandırıcı gələn bu qeyri-adi aforizm həmin andan əsas prinsipimə çevrildi. Bir dəfə anamın göstərişi ilə böyük qardaşım Albertə məktub yazdığımı xatırlayıram. Qardaşım bu məktubun üslubuna görə dəhşətə gəlmişdi. Hətta mənim xəstə olub-olmamağım, dəliliyə meyl edib-etməməyim barədə narahatlığını da bildirmişdi. Veysin mühazirə-lərindən xoşuma gələn bir çox şey gözləməli olsam da, onu axıra qədər dinləyə bilmədim: bütün həyatım və ruhumu bürüyən ehtiraslar məni estetikanın öyrənilməsinə yox, tamam başqa şeylərə yönəldirdi. Lakin anamın qayğısı hətta bu dövrdə belə

məni musiqi ilə məşğul olmağa vadar etdi. Aydın idi ki, əvvəlki müəllimim Miller mənə musiqiyə uzunmüddətli və ciddi maraq yarada bilmirdi. Ona görə başqa, yeni müəllimi sınaqdan keçirmək qərarı verilmişdi.

31

Həmin vaxt Leypsiqdə fəxri yerlərdən biri hesab edilən Müqəddəs Foma kilsəsinin kantoru və muzikdirektoru vəzifəsini Teodor Veynlix tuturdu – sonradan bu vəzifədə Şixt, daha əvvəllər isə həтта Sebastyan Bax da çalışmışdı. Veynlix musiqi təhsilinə görə qədim italyan məktəbinə aid idi. Bolonyada padre Martini-nin yanında oxumuşdu. O, xüsusilə nəğmə bəstəkarı kimi, həm də müxtəlif səslər üçün əla yazmaq bacarığı ilə də tanınmışdı. Özü mənə danışmışdı ki, bir dəfə leypsiqli naşirlərdən biri ona sərfəli şərtlərlə vokal məşğələləri üçün bir neçə dəftəri tərtib eləməyi təklif etmişdi. Çünki başqa bir naşir bundan yaxşı gəlir əldə etmişdi. Veynlix hazırda əlində bu cür hazır kompozisiyaların olmadığını demişdi və əgər onun əsərlərindən birini nəşr etmək fikri varsa, naşirə yeni messasını təklif etmişdi. Lakin naşir bu təklifdən imtina etmişdi: “Qoy, sümüyü də əti yeyən gəmirsin”- demişdi. Veynlix bu epizodu təvazökarlıqla danışmışdı və bu hər cəhətdən gözəl insanın əsas fərqləndirici xüsusiyyəti idi. Anam bu zəif və xəstə adamdan məni şagirdliyə götürməyi xahiş edəndə o əvvəlcə tərəddüd etmişdi. Anamın israrlı xahişlərinə uzun müddət müqavimət göstərsə də, ağılmalı gündə olan musiqi biliklərimlə gətirdiyim fuqanı görəndə çox yəqin mərhəmət hissindən məni qəbul etdi. Lakin şərt qoydu ki, yarım il müddətində kompozisiya yazmaqdan tamamilə imtina edib səbirlə yalnız onun dərslərini yerinə yetirim. Vədimin ilk hissəsini tələbə həyatının avaralığına qurşandığım üçün yerinə yetirdim. Amma mütəmadi, ciddi üslubda dördsəsli harmoniya dərsləriylə məşğul olmaq mənlilik deyildi. Buna nəinki içimdəki mənasız tələbə, həm də bu qədər sonata və uvertüra bəstələmiş bəstəkar da qətiyyətlə etiraz edirdi. Veynlix məndən şikayət etməyə başlamışdı və sonda tamamilə imtina etmək istəyirdi. Bu qumarxanada keçirdiyim son gecənin sarsıdıcı təəssüratlarıyla əlaqəli dönüş nöqtəsi ilə üst-üstə düşdü. Veynlixin mənimlə bacarmadığını elan etməsi mənə ən azı həmin hadisələr qədər təsir etdi. Həm utanmış, həm də təsirlənmişdim. Ona görə həqiqətən sevdiyim həssas qocadan üzr istədim və bundan sonra əzmlə və səbirlə işləyəcəyimə söz verdim. Və bir dəfə Veynlix mənə səhər saat yeddidən gəlib nahara qədər gözünün qabağında fuqanın skeletini hazırlamağı əmr etdi. O, həqiqətən bütün vaxtını mənə sərf etdi və hər yazdığım taktı izləyir, öyrədici məsləhətlər və göstərişlər verirdi. Günorta məni buraxdı və evdə işi tamamlamağı, yan səsləri işləyib hazırlamağı tapşırırdı. Ona hazır fuqanı gətirəndə müqayisə üçün mənə özünün eyni mövzu-

da işini göstərdi. Eyni tapşırıqlar üzərində ümumi iş məni sevimli müəllimimlə yaxınlaşdırdı və bizi öz bəhrəsini verən sevgi ilə birləşdirdi. Onun üçün də, mənim üçün də birgə məşğələlərimiz böyük zövq mənbəyinə çevrildi. Amma onunla birlikdə vaxtın tez ötüb keçməsi məni təəccübləndirirdi. İki ay ərzində bir sıra çox mürəkkəb fuqalardan əlavə çoxlu çətin, müxtəlif xarakterli kontrapunkt təkamülləri etmişdim. Bir dəfə müəllimimə xüsusilə zəngin işlənmiş ikiqat fuqanı gətirəndə o, artıq hazır olduğumu, daha mənə öyrətməli bir şeyi qalmadığını bildirərək məni həyəcanlandırdı. Bu işin elə böyük səy tələb etmədiyini bildiyim üçün özümü ciddi təhsilli musiqiçi hesab etmək barədə şübhələrim var idi. Görünür, Veynlix özü də onun yanında öyrəndiklərimə xüsusilə böyük əhəmiyyət vermirdi. O deyirdi: “Yəqin, siz heç vaxt fuqa və kanon yazmayacaqsınız. Sizin həqiqətən mənimsədiyiniz yeganə şey sərbəstlikdir. İndi öz ayaqlarınızın üzərində dayanırsınız, lazım gəlsə, müəyyən çətinliklərin öhdəsindən gələ biləcəyinizi hiss edirsiniz”.

32

Veynlixin təsiri ilə mən musiqidəki sakit aydınlığı və əlaqəli axıcılığı sevdim. O, bunu mənə öz timsalında öyrətmişdi. Hələ ilk fuqa zamanı o məni yazılan mətnlə əlaqəli səsləri də daxil etməyə məcbur etmişdi: beləliklə, o məndə səsə uyğun yazmaq tələbatını oyatmışdı. Ancaq məni tamamilə ələ almaq və musiqiçi kimi aydın sakitliyi aşılamaq üçün o, eyni zamanda sonata tərtib etməyi tapşırmışdı. Ona sadıqlıyımın bu sonatada harmoniya və mövzu quruluşunun böyük balansına riayət etməli idim. Bu cür yaradıcılıq nümunəsi kimi Pleyelin uşaqlar üçün sonatalarından birini misal çəkdi. Əvvəlki uvertürələrimi bilənlər, özümü bu cür sonata yazmağa vadar etdiyimi görüb təəccüblənərdilər. Məni dözüümə görə mükafatlandırmaq üçün Veynlix musiqi nəşriyyatının sahibləri Breyt-kopf və Hertlə onu çap etməyi məsləhət gördü. Hazırda bu firmanın təvazöslüüyü sayəsində sonata ikinci dəfə nəşr olundu. Həmin andan o, hər şeyə izn verdi. Əvvəlcə fortepiano üçün Fis-moll fantaziyası bəstələməyi təklif etdi. Özümü təyin olunmuş formaldan azad hiss edirdim və fantaziyanı reçitativ melodik üslubda yazdım. O, əsərimi təriflədi və bu tərif mənə əsl zövq verdi. Bundan sonra üç uvertura yarandı və o, hər üçünə xoş rəylər verdi. Onlardan birincisi (“D-moll”) (1831-1832) qarşıdakı qışda Leypsiq *Gewandthaus*unun konsertlərindən birində ifa olundu.

Onda burada musiqi mənasında meyllərin böyük sadəliyi hökm sürürdü. Orkestr işləri xüsusi dirijor olmadan gedirdi – püpit qarşısında konsertmeyster (Matha) dayanırdı və orkestrə skirpkada ifası ilə rəhbərlik edirdi. Yalnız vokal nömrələri yerinə yetirilərkən Leypsiq auditoriyasının sevimlisi Polens əlində

görcəmli göy çubuğu ilə peyda olub dirijor yerinə keçirdi. Bu xeyirxah insan əsl kök muzikdirektor tipajına aid idi. Belə şərtlərdə Bethovenin ““Doqquzuncu simfoniya””sının ilboyu ifası çox qəribəydi. Əvvəlcə orkestr Haydnın hansısa simfoniyasını ifa edirmiş kimi ilk üç hissənin öhdəsindən gəlirdi. Sonra Polens peyda olurdu ki, italyan ariyası, vokal kvarteti və ya bir kontatanın əvəzinə dirijor üçün ən çətin işi yerinə yetirsin. Daha dəqiq desək, sirli şəkildə tərtib olunmuş orkestr girişinə malik, həddən artıq mürəkkəb dördüncü hissəyə rəhbərlik etsin. Bu simfoniyanın ilk məşqlərindən birində məndə yaranan təəssüratları unuda bilmirəm. Polens qorxaraq və ciddi-cəhdlə üçüncü çərəkdə taktı saxlayırdı. Bu hissənin başladığı vətşi fanfar səsləri Polensin ağır ritmi ilə vəhdətdə heyrətamiz, axsayan cəfəngiyyat təsiri bağışlayırdı. Polens birtəhər kontrabasların reçitativinin öhdəsindən gəlmək ümidi ilə tempini saxlayırdı, lakin istədiyi alınmırdı. O var-gücü ilə çalışsa da, reçitativ yoluna düşmürdü. Hətta ağıma cansıxıcı bir fikir gəlmişdi: bəlkə Bethoven əslində elə cəfəngiyyat yazıb? Nəhayət, orkestrin əməkdar veteranı, sözü üzə deyən, kobud kontrabasçı Temler buna son qoydu. O, Polensə qışqırdı ki, çubuğu rahat buraxsın. Bundan sonra reçitativ alındı. Lakin xarakterini tam anlamadığım şəraitdə simfoniyanın dördüncü hissəsinin ifasını eşidəndə mənə əzab verən bir şübhə yarandı. Görəsən, mən özüm bu qəribə musiqi əsərini anlayıram, ya yox? Uzun müddət bu barədə mülahizələri beynimdən uzaq tutmağa çalışırdım və heç bir mübaligə olmadan başqa tipli, sakit, sakitləşdirici elementə malik musiqidə rahatlıq tapmağa çalışırdım. Xüsusilə, kontrapunktun öyrənilməsi ona gətirib çıxartdı ki, mən Motsart yaradıcılığının xilaskar gözəlliyi, onun çətin texniki problemləri, yüngül və axıcı işləmə tərzini qarşısında baş əydim. Bu cəhətdən onun böyük “C-dur” simfoniyasının son hissəsi mənim üçün istənilən təqlidə layiq nümunə idi. Bethovenin Koriolan uvertürasının güclü təsiri altında yazılmış “D-moll” uvertüram uğurla ifa olunub, auditoriya tərəfindən xoş qarşılandıqdan və anamın üzündə ilk dəfə razılıq və ümid bildirən təbəssümünə səbəb olduqdan sonra mən ikinci “C-dur” simfoniyanı yazdım. Bu simfoniya elə bir “Fugato” ilə bitirdi ki, yəqin o vaxt kumirim üçün bundan yaxşı heç nə yaratmaq qabiliyyətinə malik deyildim.

Bu uvertürə da, tezliklə, Leypsiqdə qastrolda olan sevimli ifaçı Pallassezinin (Drezden italyan operasından) konsertlərindən birində ifa olundu. Əvvəllər bu qadını özəl musiqi cəmiyyəti “Evetpa”da dinləmişdim və ona dirijorluq etmişdim. Bu zaman anamın bir qeydi mənə qəribə təsir göstərmişdi: ciddi kontrapunkt üslubunu qoruyan və ehtiraslı canlanmadan məhrum əsərim onu pis mənada heyrətləndirmişdi. Öz təəccübünü söhbət ərzində elə bu konsertdə ifa olunan “Eqmont”dan zövq aldığını xüsusilə qeyd edərək ifadə edirdi. O, deyirdi ki, “bu musiqi növü hansısa axmaq fuqadan daha çox həyəcanlandırır”. Bunun ardınca daha bir uvertürə (üçüncü *opusu*) yazdım. Uvertürə Raupaxın “*Kunig Enzio*” dra-

mına yazılmışdı və burada yenə Bethoven elementi özünü açıq şəkildə göstərirdi. Bacım Rozaliyanın səyləri nəticəsində onu teatrın əvvəlində ifa etmək üçün icazə ala bildim. Lakin ehtiyat edərək bu barədə afişada heç nə yazmadılar. Dirijorluğu isə muzikdirektor Dorn edirdi. Onun ifası heç bir əks təsir göstərmədiyi və auditoriyaya heç nə ilə mane olmadığı üçün Raupaxın uzun müddət səhnədən düşməyən dramının növbəti tamaşalarında artıq uvertüra barədə elan olunur və bəstəkarın adı qeyd edilirdi.

Mən böyük “C-dur” simfoniyasını yazmağa başlamışdım. Bu əsərdə Bethoven və Motsartdan öyrəndiklərimin hamısını ortaya qoymuşdum. Həm ifa edilməli, həm də qulaq asılmalı bir əsər yaratmaq arzusunda idim. Əlbəttə, bu simfoniyanı da son hissədə final fuqası ilə təmin etdim. Bütün hissələrin mövzuları isə elə tərtib olunmuşdu ki, yaxşı və sıx səs girişləri kontrapunkt cəhətdən bir-biriləriylə uzlaşa bilsinlər. Eyni zamanda, ilk hissənin ehtiraslı, bezdirici dərəcədə cəsur elementi *Simfonia Eroica* konsepsiyama aydın sezilən təsirsiz ötürmədi, “Andante”də keçmiş meyllərimdən olan musiqi mistisizminin əks-sədasını duymaq olardı, minor tersiyadan kvintaya doğru təkrarlanan sual modulyasiyası təxəyyülümdə aydınlığa nəzərəçarpan meyllimlə uşaq fantaziyaları arasında əlaqələri nişan verirdi. Növbəti ildə simfoniyanın *Gewandthaus*da ifa olunması üçün çalışanda və bu məqsədlə Fridrix Roxelitsi (həmin dövrdə Leypsiq musiqi estetiklərinin Nestoru və konsert cəmiyyətinin sədrini) ziyarət edəndə artıq partitürəmlə tanış olan cənab cavanlığımıza heyrətlənmişdi. Yəqin əsərin xarakterinə əsaslanaraq daha yetkin, təcrübəli, qoca musiqiçi ilə qarşılaşmağı gözləyirdi.

Lakin uvertüra auditoriya qarşısında ifa olunana qədər çox vaxt keçdi. Bu dövr ərzində mən çoxlu yeni təəssüratlar yaşadım və indi bunlar barədə danışmağa başlayıram.

33

Qısa, lakin bir o qədər fırtınalı tələbə həyatı nəinki musiqi inkişafımı ləngitdi, həmçinin ümumiyyətlə, mənəvi həyatımı iflic vəziyyətinə saldı. Amma qeyd etdiyim kimi, musiqi məşğələlərini tamamilə dayandırmamışdım. Nəhayət, bütün od-alovum sönəndən sonra yenidən siyasi hadisələrə maraq yarandı və mənasız tələbə avaralığına qarşı ilk dəfə ikrah hissi keçirdim. Həqiqətən, tezliklə bu kabusu unuttum. Polşanın Rusiya zülmündən azad olmaq uğrunda mübarizəsi qəlbimi getdikcə artan zövqlə dolduran hadisəyə çevrildi. Polşalıların 1831-ci ildəki qısamüddətli uğurları məni heyrətləndirmiş və həyəcanlandırmışdı. Elə bilirdim ki, dünyanın möcüzəli yenilənməsi baş verir. Əksinə, Ostrolenko yanında döyüş məni sözlə ifadə edilməyəcək dərəcədə sarsıtdı. Elə bil, dünya yenidən dağılırdı.

Tələbə yeməxanasında yoldaşlarımla söhbət zamanı bu hadisələrə toxunarkən məni kobudcasına ələ saldılar. Bu zaman ilk dəfə alman cəmiyyətinin üzərini almış ab-havanın dəhşətli, qaranlıq tərəfini gördüm. Bu mühitdə istənilən açıq entuziazm prinsipal şəkildə boğulurdu: hər şey yalnız sözdə olan saxta dəliqanlıq, daşürəklilik və nəzərəçarpan inamsızlıq çərçivələrində sıxışdırılırdı. Böyük soyuq-qanlıqla və heç bir maraq olmadan lül-qəmbər olana qədər içmək və borc almaq duellərdəki kişilik kimi şücaət hesab olunurdu. Yalnız bundan sonra alman *Burschenschaft*larının eybəcər tələbə pozğunluğu altında tamamilə gizli qalmış nəcib mahiyyətini gördüm. Ostrolenko yaxınlığındakı döyüş barədə dərin kədərini bildirərkən kobud şəkildə ələ salındıqda hökm sürən əhvalın heyratəmizliyini şəxsən hiss etdim. Düzünü desəm, bu təəssüratlar şəhvət düşkünün tələbələrin dünyasından tez aralanmağıma kömək oldu. Veynləxlə məşğələlər zamanı yalnız bir əyləncəm qalmışdı: hər axşam *Klostergasse*dəki *Kintschy* şirniyyatçısını ziyarət edir və qəribə həvəslə qəzetlərin yeni nömrələrini oxuyub bitirirdim. Burada çoxları mənə rəğbət göstərirdi. Həvəslə qocaların siyasət barədə qızgın söhbətlərinə qulaq verirdim. O vaxtlar belletristik jurnallarla da maraqlanırdım. Yenidən, hərçənd heç bir seçim etmədən oxumağa başlamışdım. Bir vaxtlar nəhəng və fantastik şeylər diqqətimi cəlb etdiyi kimi indi də yalnız ağıllı, parlaq şeylərə meyl edirdim. Lakin məni hər şeydən çox cəlb edən Polşa üsyanının taleyi idi. Varşavanın mühasirəsini və işğalını şəxsi bədbəxtliyim kimi qəbul etmişdim.

Polşalı mühacirlərin ilk axınları, dağılmış Polşa ordusunun qalıqları Leypsiqdən keçib Fransaya gedəndə məni bürüyən həyəcanı təsvir etmək mümkün deyildi. Bu bədbəxtlərin *Fleischergasse*dəki “Yaşıl Qalxan” mehmanxanasında yerləşdirilən ilk qruplarını görəndə hiss etdiklərimi də heç vaxt unutmayacağam. Onda məni bürüyən dərin bədbinlik, Leypsiq *Gewandhaus*unun foyesində, axşam-tərəfi Bethovenin “C-moll” simfoniyası ifa olunan vaxt Polşa üsyanının bir neçə görkəmli rəhbərlərindən ibarət qəhrəmanlar qrupunu görmək fürsətim olduğu üçün zövq və əsl entuziazmla əvəzlənmişdi. Xüsusilə, qraf Vinçens Tışkeviçin qeyri-adi əzəmətli fiquru və igid siması diqqətimi çəkmişdi. Bu insanda sakit, nəcib məziyyətlər möhkəmliyin və xeyirxah sadəliyin tamamilə yeni ifadəsi ilə məni çuğlaşmışdı. Onun kuntuşlu və qırmızı məxmər papaqlı görünüşü, əsl şahzadə qaməti bizim tələbə mühitimizin qəhrəmanları üçün xarakterik olan əsəbi döyüş xoruzu vərdişlərinə olan hörmətimi dərhal yox etdi. Tezliklə həmin adamı yəznəmiz Brokhauzun evində görəndə sevinmişdim. Burada onunla yaxın bir adam kimi tez-tez görüşürdük. Məsələn burasındadır ki, yəznəm bədbəxt polşalı üsyançılara xüsusi mərhəmət göstərmişdi. O, evsiz didərginlərə kömək edən komitəyə rəhbərlik edirdi və uzun müddət bu iş şəxsən ciddi yardımlar edirdi. Artıq Brokhauzun evi mənim üçün xüsusən çəkiçi olmuşdu. Bizim gözümüzdə polşalılardan balaca dünyanın mərkəz nöqtəsi olan qraf Tışkeviçin ətrafında digər

zəngin mühacirlər də qruplaşdı. Onların arasında hədsiz təmizürəkliliyi və bundan geri qalmayan yüngülxasiyyətliliyi ilə seçilən ritmeyster Banzemerin fiquru yaddaşımda daha parlaq əks olunmuşdu. Həm də o, dörd möhtəşəm ata sahib idi və bu atların qoşqusunu şəhərin küçələrində elə sürətlə sürürdü ki, Leypsiq sakinlərini qəzəbləndirirdi. Bundan başqa, artilleriyası Ostrolenko yaxınlığındakı döyüşdə möcüzəli qəhrəmanlıqlar nümayiş etdirən general Bemoli ilə də eyni süfrə arxasında əyləşdiyimi xatırlayıram. Yeznəmin qonaqpərvər evini çox simalar ziyarət etmişdi. Onlardan bəziləri incə nəzakətləri ilə diqqət cəlb edirdilər, digərləri melanxolik-cəngavər görünüşləri ilə. Lakin şücaət ideali kimi qəlbimi, sözün həqiqi mənasında və uzun müddətə yalnız qraf Tışkeviç fəth etmişdi. Mən onu sevirdim və hörmət edirdim.

34

Bu gözəl insan diqqətimə qarşılıq verirdi. Demək olar ki, hər gün onun yanına gəlirdim və tez-tez onu əhatə edən səs-küylü yarıdöyüşçü ab-havasında vaxt keçirirdim. Bəzən o, yorucu qayğılardan uzaqlaşmaq üçün həvəslə mənimlə birgə sakit bir küncə çəkilirdi. Hələ də Volında ayrıldığı arvadı və balaca oğlu barədə xəbər yox idi. Bundan başqa, bu adamın ürəyində bir hadisənin ağrı-acılı xatirələri yatırdı və bu hal qeyri-ixtiyari ona qarşı mərhəmət hissi oyadırdı. Başına gələn qorxunc bədbəxtlik barədə bir dəfə özü bacıma danışmışdı. O, artıq evli olanda arvadı ilə birlikdə qəsrilərindən birini ziyarət etmişdi. Gecə pəncərəsinin qarşısında ruh görünmüşdü. Bir neçə dəfə ruhu çağırandan sonra cavab almayıb silaha əl atmış və öz arvadını vurmuşdu. Sən demə, arvadı ruh kimi bəzənib ərini qorxutmaq istəyibmiş. Tezliklə ailəsinin xilas olması barədə xəbəri alıb onunla birlikdə sevinmişdim. Sonra ikinci həyat yoldaşı üç yaşlı yaraşlıq oğlu Yanuş ilə Leypsiqə gəlmişdi. Bu xanıma ərinə olan simpatiyanı bəsləyə bilmədiyim üçün təəssüflənirdim. Məni uzaqlaşdıran onun çox bəzənib-düzənməsi idi. Bədbəxt, haldan düşmüş qadın yorğunluğun və kədərin üzündə qoyduğu izləri gizlətməyə çalışırdı. Tezliklə o, yenidən Qalisiyaya - mülklərində ələ gələnləri xilas etməyə və ərinin onun yanına gəlməsi üçün vacib olan pasportu Avstriya hakimiyyətindən almaq üçün yola düşdü.

Nəhayət, üç may yetişdi. Leypsiqdə qalan on səkkiz polşalı hər bir polşalı üçün əziz olan Polşa Konstitusiyasının tarixi bayramını qeyd etmək üçün şəhərətrafı mehmanxanaların birində təntənəli qonaqlıq təşkil etdilər. Bayramda iştirak üçün yalnız Leypsiq-Polşa komitəsinin rəyasət heyəti dəvət olunmuşdu. Mən də xüsusi sevgi və nəzakət əlaməti olaraq dəvət almışdım. Bu heyrətamiz, unudulmaz təəssüratlarla dolu gün idi. Bu döyüşçülərin qonaqlığı əsl ziyafətə çev-

rılmışdı. Şəhərdən dəvət edilmiş nəfəsli alətlər orkestri dayanmadan Polşa xalq mahnıları çalırdı. Qonaqlıq iştirakçıları litvalı Tsanın başçılığı ilə bu nəğmələri gah fərəhlə, gah kədərlə müşayiət edirdi. Gözəl “Üç may” mahnısını oxuyarkən hamıya xüsusi, əsrarəngiz entuziazm hakim kəsilmişdi. Ağlaşma və alqışlar ifrat həddə çatıb inanılmaz gurultuya çevrilmişdi. Nəhayət, qonaqlar kiçik qruplara, ayrı-ayrı cütlüklərə bölünüb bağdakı çəmənlikdə özlərinə yer elədilər, vətənpərvərlik ruhu və sevgi ilə dolu dərin söhbətlərə qərq oldular. Hamı dayanmadan ümumi şüara çevrilmiş heç vaxt mənasını itirməyən “doğma yurd” ifadəsini təkrarlayırdı. Bu sərxoşluq hamını gecə kimi qaranlıq örtüyü ilə bürüyənə qədər davam etdi. Həmin gecənin yuxusu nəticədə “Polonia” adlandırdığım orkestr kompozisiyasında əksini tapdı. Bu əsərin taleyi barədə bir qədər sonra, yeri gələndə danışaram.

35

Dostum Tışkeviçin pasportu gəldi və o Bryuntndan keçib Qalisiyaya getmək istəsə də, dostları bunu təhlükəli hesab edirdilər. Ürəyimdə dünyanı daha yaxından görmək arzusu baş qaldırmışdı. Anam mənə çox cəlbədicə görünən Vena səyahətinə icazə verdi. Çantamda üç auditoriya qarşısında ifa olunmuş uvertüra və bir üzə çıxmamış simfoniya ilə yola düşdüm. Rahat yol faytonu ilə Tışkeviçi Moraviyanın paytaxtına qədər müşayiət etməli idim. Drezdendə qısa fasilə etdik və Polşa mühacirətinin nəcib köklərə malik olan və olmayan bütün üzvləri sevimli qrafları üçün *Pirnada vida* ziyafəti təşkil etdilər. Şampan çay kimi axırdı və gələcək “Polşa diktatoru”nun şəninə sağlıqlar deyilirdi. Nəhayət, Byurnda ayrıldıq və səhəri gün mən poçt arabası ilə Venaya yola düşdüm. Günün ikinci yarısı və gecə ərzində canımı vəbaya yoluxmaq qorxusu almışdı. Bu epidemiyanın möhkəm kök saldığını öyrəndiyim yerlərə ilk dəfə gəlirdim. Qayğıkeş, etibarlı dostdan təzəcə ayrılmışdım, tənha idim, yad ölkədə idim. Özümü, məni tamamilə yox etmək istəyən hiyləgər iblis tərəfindən tələyə salınmış kimi hiss edirdim. Məhmanxanada adam arasında qorxumu biruzə verməməyə çalışırdım. Lakin məni ayrıca fligelə apardılar. Burada gecələməli idim. Elə bil, tamamilə atılmış, səhraya düşmüşdüm. Soyunmadan yatağa girdim və uşaq vaxtı ruhların məni izlədiyi gecələr yaşadığım duyğuları bir daha yaşadım. Vəba qarşısında canlı kimi dayanırdı: mən onu görürdüm, hətta əl ilə tuta bilərdim. O, yatağıma yaxınlaşıb məni qucaqladı. Bütün üzvlərim dondu, ölümü bütün bədənimdə hiss edirdim. Bunun yuxu, yoxsa qarabasma olduğunu bilmirdim. Lakin səhərin gəlməsi ilə oyanıb sağ olduğumu və özümü əla hiss etdiyimi görəndə çox təəccüblənmişdim. Vəbadan qaçıb Venaya sağ-salamat çata bilmişdim. Bu epidemiya orda da hökmranlıq etsə də, daha məni zərrə qədər narahat etmirdi.

1832-ci ildə yayın qızmar vaxtı idi. Altı həftə keçirdiyim hərəkətli, böyük şəhərdə tezliklə özümü evdəki kimi hiss etdim. Bəlkə də ailəmlə xoş münasibətdə olan bir neçə nəfərə ehtiyat kimi götürdüyüm yaxşı rəyləri təqdim edə bildiyim üçündü bu əhvalım. Səfərim təcrübə məqsədi daşımırdı. Sadəcə, mənə bəzi maraqlı təəssüratlarla zənginləşdirmək potensialı olan xoş gəzinti idi. Ona görə anamın mənə bu səfər üçün heç olmasa müəyyən miqdarda maddi vəsait verməsi barədə razılığı həqiqətən səxavətli hisslə diqtə olunmuşdu. Mən teatrları gəzir, Ştrausa qulaq asır, ekskursiyalar edir, ümumiyyətlə, kef içində yaşayırdım. Nəticədə sonralar Drezdendə kapelmeyster olarkən ödəməli olduğum borclarım yarandı. İstənilən halda buradan qalan teatr və musiqi təəssüratları mənə təzələyici təsir göstərdi və Vena uzun müddət mənim üçün orijinal, əsl xalq yaradıcılığının təmsilçisi kimi qaldı. Bu cəhətdən mənə daha çox *Theater an der Wien* dəki tamaşalar razı salırdı: burada zarafatlı fantastik komediya olan “*Die Abenteuer Fortunats zu Wasser und zu Land*” tamaşaya qoyulmuşdu, yeri gəlmişkən, bu tamaşa zamanı Qara dənizə getmək üçün fiakr da kirayələmək olardı. Musiqi baxımından mən iki təəssürat arasında sıxışmışdım. Bir dostum mənə fəxrlə Qlükün “Tavridadakı” sına aparmışdı. Mənə bu operanı dinləməyi və Vildin, Ştaudiqlin, Binderin möhtəşəm ifasına baxmağı xüsusilə məsləhət görmüşdülər. Ancaq etiraf etməliyəm ki, ümumiyyətlə bu əsər mənə darıxdırıcı gəldi. Lakin bunu yüksək səslə deyə bilmədiyim üçün daha çox əziyyət çəkirdim. Hoffmanın məşhur fantastik hekayəsi sayəsində hələ Qlükə tanış olmamışdan əvvəl də onun şeytani, nəhəng fiqura sahib olduğu qənaətinə gəlmişdim. Onda maraqlı, dramatik bir alov görəcəyimi düşünürdüm və bu əsəri dinləyərkən, bir vaxtlar-o unudulmaz gecədəki kimi- Şreder-Devrienin ifasında “Fidelio”nu eşidərkən hiss etdiyim təəssüratları yenidən yaşamağı umurdum. Lakin Orestin furiyalarla böyük səhnəsi zamanı keçirdiyim həyəcan o hisslərin heç yarısına da çatmırdı. Operada yalnız heç bir şeylə nəticələnməyən böyük bir şeyi gözləməyin verdiyi təntənəli gərginliyin yaratdığı həyəcan var idi. Venanın teatr həyatının əsas zövq siniri isə “*Tsampa*” idi. Bu tamaşa hər gün və hər iki opera teatrında – *Karthner Thorda* və *Losephstadt*da gedirdi. Teatrlar bu sevimli əsərin ifasına görə bir-biriləri ilə rəqabət aparırdılar. Auditoriya özünü ondan zövq almış kimi göstərirdi. Lakin əsl həzzi “*Tsampa*”ya tamaşa edərkən yaşayırdı. Elə təzəcə “*Tsampa*”nın hamını və hər şeyi ekstaza gətirdiyi *losephstadt*ti tərki eib yaxınlıqda yerləşən “*Tabagie von Strausslein*”ə daxil olurduq ki, Ştraussun dirijorluğu ilə ifa olunan “*Tsampa*” poppurisinin səsləri görüşümüzdə tələsirdi. Bu səslər auditoriyanı demək olar ki, alovlandırır. Teatrda dəliliyə yaxın ruh yüksəkliyi rəhbərlik edən İohann Ştrausun burda da eyni cür hərəkətlə skripka ifasının atəşini heç vaxt

unutmayacam. Vena xalq musiqisi ruhunun bu iblisi hər valsın başında üçayaqlı pifiya kimi dəyişirdi. Və içilmiş şərabdən çox onun musiqisi ilə sərxoş olmuş tamaşaçıların sinəsindən əsl həzzdən doğan inilti baş qaldırırdı. Bu inilti sehrli skripkaçı-dirijoru inanılmaz yüksəkliklərə aparırdı. Beləliklə, Venanın qızmar yay havası mənim üçün yalnız “Tsampa” və Ştrausla əlamətdar hesab oluna bilirdi. Konservatoriyanın yetişdirmələrinin Kerubininin messalarından birinin parçalarını ifa etdikləri ifrat dərəcədə eybəcər imtahan sınaqları burada klassik musiqi kultuna məcburi verilmiş sədəqə kimi münasibət göstərdiklərini bir daha sübut etdi. Elə həmin sınaqda haqqımda yaxşı rəy alan, lakin kimliyi mənə naməlum qalan professor tələbələri artıq Leypsiqdə ifa olunmuş “D-moll” uvertürəni ifa etməyə məcbur etmişdi. Bu cənabın və tələbələrinin cəhd barədə nə fikirdə olduğunu bilməsəm də tezliklə həmin bu fikirdən daşındıqlarını xatırlayıram.

37

Beləliklə, mən musiqi zövqünə görə şübhəli, dolayı yollara baş vuran biri kimi Avropanın böyük mədəniyyət mərkəzinə ilk maarifpərvər səyahətimi tamamlayıb, poçt arabası ilə baş tutduğu üçün ucuz və darıxdırıcı bir yolçuluqla Bohemiyaya geri qayıtdım. Orada uşaqlıq xatirələrimə ən yaxşı cəhətdən həkk olunmuş qraf Paxtanın ailəsini ziyarət etməli idim. Onlar Praqadan səkkiz mil kənarda yerləşən Pravonindəki malikanələrində idilər. Qoca qraf və onun gözəl qızları məni səmimi qarşıladılar və mən payızın sonuna qədər onların hər baxımdan xeyirxah qonaqpərvərliyindən istifadə etmişdim. Artıq 19 yaşlı, nəzərəçarpan dərəcədə saqqalı çıxan bir gənc idim. Bacımın məktubu sayəsində xanımlar artıq mənə və saqqalıma diqqət yetirmişdilər. Təbii ki, bu cür gözəl və mehriban qızlarla uzunmüddətli yaxın ünsiyyət mənim fantaziyama təsir etməyə bilməzdi. Böyük qız Jenin gözəl qamətə, zil qara saçlara, tünd-göy gözlərə və heyrətamiz dərəcədə nəcib yumru sifətə malik idi. Kiçik Avqusta isə bir az xırda və toppuş idi, gözqamaşdırıcı dərisi, ağımtil sarışın saçları və qəhvəyi gözləri var idi. Onların münasibətlərində hiss olunan tam sərbəstlik və bacı mehribanlılığı mənə mane olmadı. Beynimə yerləşdi ki, bu qızlardan birinə mütləq aşiq olmalıyam. Qızlar bu seçimin mənim üçün necə çətin olduğunu müşahidə edərək əylənirdilər və onların fasiləsiz cırnatmaları mənim qıvcanc münasibətimin nəticəsi idi. Təəssüf ki, gənc rəfiqələrimə münasibətim kifayət qədər məqsədəuyğun deyildi. Təvazökar ailə ab-havasında tərbiyə almış qızılar xüsusi şərtlərdə doğulduqlarına görə parlaq aristokratik evlilik və firavan bürger mövcudluğu ilə bərişməğin vacibliyi arasında özünəməxsus tərəddüd keçirirdilər. Əsl avstriyalı “kavaler”in nifrətimə səbəb olan heyrətamiz dərəcədə əhəmiyyətsiz, demək olar ki, orta əsrlərdən qalma

təhsili rəfiqələrimin tərbiyəsinin əsasını və rəhbər prinsipini təşkil edirdi. Tezliklə xoşagəlməz duyğularla onların estetika sahəsində səthi biliklərini və həyatın xarici tərəflərinə aid məsələlərlə bağlı o saat nəzərə çarpan hazırlıqlarını aşkarladım. Onlar ruhun yüksək pərvərişi ilə bağlı sevimli mövzum barədə həvəsli izharlarımın heç birinə reaksiya vermədilər. Mən onların qıraət etdiyi yeganə ədəbiyyat növü olan pis kitabxana romanlarına, Avqustanın ifa etdiyi italyan opera ariyalarına, özümə qarşı təhqir və kobudluq hesab etdiyim, Jenni və Avqustaya yaxınlaşmaq istəyən pozğun kavalərlərə qarşı çıxırdım. Son məsələ ilə bağlı səylərim kifayət qədər xoşagəlməz hadisələrə səbəb olmuşdu. Mən kəskin, təhqiramiz sözlər deməyə başladım, fransız inqilabının ruhunu dərindən izah etməyə girişdim və ata nəsihətlərinə qədər gedib çatdım – bütün müqəddəs dəyərlər nəminə təhsilli adi adamlarla dostluq etmək, amma bu özündənrazi, görməmiş cənablarla əlaqəni kəsmək lazımdır dedim. Çünki bu cür insanlarla tanışlıq qızların adına yalnız ləkə gətirə bilərdi. Bu fikirlərimlə səbəb olduğum narazılıq tez-tez sərt cavablarla əks olunurdu. Heç vaxt üzr istəməirdim və yalnız qurma və ya həqiqi qısqanclığım, bu ifrat həddə çatan bezdiriciliyimi dözülen edir, hətta iltifata bənzər bir şeyə çevirirdi. Gah aşıq, gah məyus – belə qərarlı ruh halında, lakin heç nəyə baxmayaraq dost münasibətlərini saxlayaraq gözəl qızlardan bir soyuq noyabr gecəsində ayrıldım, kifayət qədər uzun müddət, amma qrafın evində məskunlaşmadığım Praqada ailəmlə görüşməyə tələsdim.

Praqada qalacağım həm də musiqi təhsili məqsədi daşımalı idi. Mən konservatoriyanın direktoru Dionis Veberlə tanış olmuşdum. O, mənim simfoniya qulaq asmağa söz vermişdi. Bundan başqa vaxtımın çoxunu ailəmizin köhnə dostu aktyor Moritsin yanında keçirmişdim. Ona da haqqımda yaxşı rəy təqdim etmişdim. Tanışları arasında mənim kimi cavan musiqçi Kitl də var idi və mən tezliklə bu musiqçi ilə dostlaşdım. Təxirəsalınmaz musiqi işləri ilə bağlı adamın canına qorxu salan konservatoriya rəhbərinə gündəlik ziyarətlərimi müşahidə edən Morits Şillerin “Zaminlik” əsərinə parodiya da yazmışdı:

Vaqner qoynunda partitura,
 Sənə-sinə direktor Dionisin yanına getdi,
 Tələbələr onu dövrəyə alıb buraxmadılar
 Onlardan ən davakarı qəzəblə soruşdu:
 - Bu notlarla nə demək istəyirsən, danış!
 - Şəhəri pis zövqlərdən təmizləmək istəyirəm,
 Sən o resenziyaların peşimançılığını çəkməlisən*.

Həqiqətən, mən bir növ “tiran Dionis”lə ünsiyyətdə olmalı idim. O, Bethoveni yalnız ikinci simfoniyasına qədər qəbul edirdi və onun “Eroica”sını artıq ustadın zövqünün tam zəifləməsinin nəticəsi hesab edirdi. Lakin Motsarta və onun-

la yanaşı yenilərdən sadəcə Lindpayntnerə hörmət bəsləyirdi. Aydındır ki, belə adama yaxınlaşmaq çətin idi və mən tiranları öz məqsədim üçün istifadə etməyə kömək edəcək üsullarla tanış olmaq məcburiyyətində qaldım. Özümü onun baxışlarının yeniliyinə təəccüblənmiş kimi göstərir, heç vaxt ona qarşı çıxmır və dünya-görüşlərimizin üst-üstə düşməsinə təsdiqləmək üçün şübhəsiz ki, Motsartın təsiri ilə yazılmış "C-dür" dakı uvertürəmin və simfoniyanın final fuqasına istinad edirəm. Mükafat özünü çox gözlətmədi: Dionis yeniyetmə həvəsi ilə orkestr üçün yazdıqlarıma nəzər salmağa başladı. Konservatoriyanın tələbələri onun yeni simfoniyanın taktını quru, lakin dəhşətli dərəcədə gurultu ilə vurmasından böyük ehtiyatla keçməli idilər. Dostlarımla, o cümlədən, konservatoriyanın hamisi olan qoca qraf Paxtanın iştirakı ilə o vaxtki əsərlərimin arasında az-çox əhəmiyyətli olan simfoniyanın ilk ifası baş tutdu.

Bu musiqi uğurları ilə yanaşı qərribə eniş-yoxuşlar yaşayaraq Paxta ailəsini mənim üçün cəlbədicə edən orijinal pərəstişlərimi davam etdirirdim. Mənim tale ortağım Xaşa adlı şirniyyatçı idi. Bu uzun, arıq və çox quru gənc cəxlərin bir çoxu kimi yaxşı şirniyyata maraqla musiqi məşğələlərini özündə birləşdirirdi. O, Avqustanı müşayiət edərkən xasiyyətinə uyğun aşılıq hiss etmişdi. O da mənim kimi, paytaxtı ziyarət edən kavalərlərin tez-tez Paxta ailəsinə gəlməyinə nifrət edirdi. Lakin mənim narazılığım yumoristik formada ifadə olunsada, o zavallı get-gedə qaraqabaq, melanxolik, hətta narahat və yöndəmsiz birinə çevrilirdi. Beləliklə, axşamların birində əsas kavalərin gözlənilən gəlişinin şərəfinə böyük çıl-çırağı yandırmaq qərarı qəbul olunanda onun uzun bədənində yerləşən hündür başı çıl-çırağa ilişdi, çıl-çıraq qırıldı və beləliklə, bayramın işıqlandırılmasına mane oldu.

Baş verənlər rəfiqələrimizin anasının narazılığına səbəb oldu. Bundan sonra şirniyyatçı qrafın evinə ziyarətləri kəsməyə qərar verdi. Onda mən adamın içini gəmirən xüsusi qısqanclıq hissi ilə özünü biruzə verən əsl əzab tutmalarını sezdirdim. Lakin bu halda qısqanclıq həqiqi sevgidən doğmurdu. Yadımdadır, bir dəfə anaları məni qapının ağzında ləngitməyə çalışmışdı. Bəzi əlamətlərdən bayram-sayağı geyinmiş xanımların qonaq otağında sevmədiyim gənc aristokratla söhbət etdiklərini təxmin edə bilmişdim. Qəfil içimdə Hoffmanın hekayələrində şeytani ehtiraslar haqqında anlamadığım hər şey oyandı və mən Praqanı şübhəsiz ki, məni indiyədək keçirmədiyim həyəcanlara sürükləyən vəziyyət və şəxsiyyətlər barədə mübaligəli və ədalətsiz fikirlərlə tərək etdim.

38

Cəmiyyət arasında davamlı olmağın daha bir xeyrini gördüm. Pravonində poetik mətnlərin yazılması və musiqi kompozisiyası üzərində işləyirdim. Uşaqlıq dos-

tum Teodor Apelin “Zəng səsləri” adlı şeirinə musiqi bəstələyirdim. Hərçənd, artıq ötən qış Leypsiqdə teatr konsertində ifa olunan soprano və orkestr üçün böyük ariya yazsam da, bu yeni iş mənim üçün duyğularla dolu ilk vokal kompozisiyası idi. Şübhəsiz ki, ümumi xarakterinə görə o, Bethovenin oxu üçün kompozisiyalarının, xüsusilə, “Liederkreis”in təsiri ilə yazılmışdı. Buna baxmayaraq onu şəxsən mənə məxsus, zərif, xəyalpərəst hisslərin müşayiəti ilə ifa olunan bir şey kimi xatırlayıram. Mənim poetik yaradıcılığım faciəli operanın mətni üçün ilk cizgilərinin atılmasından ibarət idi. “Toy” adlandırdığım əsər üzərində işi Praqada bitirdim. Hamıdan müəllifliyimi gizlətməyə çalışsam da, bu, get-gedə çətinləşirdi. Qış gəldiyi üçün balaca, soyuq otağında işləyə bilmədiyimdən nahardan sonra bütün vaxtımı keçirdiyim Moritsin mənzilində işləməli olurdum. Dəfələrlə ev sahibi gələndə əlyazmanı tələsik divanın arxasında gizlətməli olduğumu xatırlayıram.

Bu dramatik işin süjetinə gəlincə isə məsələ belə idi. Artıq bir neçə il əvvəl mən Bişiqin kitabında cəngavərlik barədə indiyə qədər heç yerdə rastlaşmadığım faciəli epizod oxumuşdum. Bir əsilzadə xanım gecə ona gizli və ehtiraslı eşq bəsləyən adamın hücumuna məruz qalır. Təhqir olunmuş ləyaqət duyğusunun verdiyi güclə müqavimət göstərən qadın hücum edəni qəsrinin daş həyətinə itələyir. Onun müəmmalı ölümünün sirri, təntənəli dəfn mərasimi zamanı dua edənlərin arasında olan əsilzadə xanımın qəfil, nəfəssiz halda yerə yığılmasına qədər açılmamışdı. Bu epizoddakı ehtiraslı, gizli duyğunun əsrarəngiz gücü fantaziyama canlı boyalarla həkk olunmuşdu. Hoffmanın hekayələrində bu cür əhvalatların özünəməxsus işlənməsinə yoluxduğum üçün bir novella hazırladım. Bu əsərdə o vaxtlar çox sevdiyim musiqili mistisizmə əsas rol vermək istəyirdim. Əhvalat zəngin incəsənət hamisinin mülkündə baş verməli idi. Yaxın gələcəkdə isə toy gözlənilir. Toya bəyin maraqlı, içinəqapalı, melanxolik gənc dostu da dəvət olunub. Bu insanlarla qoca saf orqan ifaçısı da sıx əlaqədədir. Musiqiçi, melanxolik gənc və gəlin arasında yaranan mistik münasibətlərin istiqaməti orta əsrlər əfsanəsindəki əhvalata gətirib çıxaran, bir-birinə hörülmüş vəziyyətlərin açılması ilə aydın olacaqdı. Müəmmalı şəkildə ölən gəncin və həyatını sirli şəkildə sonlandıran gəlinin açıq qəbri qarşısında təntənəli dəfn ayini zamanı qoca orqan ifaçısı da ölür. Başının üstündə susmayan triadanın səsləri yüksəlsə də, onu skamyada canını tapşırılmış vəziyyətdə tapırlar. Bu novelları tamamlamamışdım. Lakin opera üçün mətn yazmaq istəyəndə yenidən onun ilk nüsxəsinə qayıtdım və əsas cizgilərinə riayət edərək haqqında danışacağım dramatik əhvalatı işlədim.

İki görkəmli nəsil uzun müddət düşmənçilik edirlər və nəhayət barışıqlarını andla möhkəmləndirmək istəyirlər. Ailənin ağsaqqalı qızının nəslin sadıq nümayəndələrindən biri ilə nişanlanması münasibəti ilə keçmiş düşmənlərinin oğlunu da mərasimə dəvət edir. Qonaqlar inamsızdırlar və xəyanətdən qorxurlar. Onların başçısının ürəyi isə yeni tərəfdaşının gəlininə qarşı qaranlıq ehtirasla dolub. Onun tutqun gözləri gəlinə zillənib. Gəlini bəyin gözləmə otağına aparanda qız qəfil, hündür qüllənin pəncərəsindən eyni dəhşətli ehtirasla dolu gözlərin baxdığını görür. Qız bunun ölüm-dirim məsələsi olduğunu anlayır. Gəlin onu alovlu şəhvətlə qucaqlayan gəlməni eyvana sıxışdırıb məhəccərdən aşağı atır. Onun yerə yapışmış cəsədini tapan dostları dərhal toplaşib xəyanətdən şübhələnirlər və intiqama səsləyirlər. Qəsrin həyatında inanılmaz qarışıqlıq başlayır. Faciəli şəkildə yarıda qalmış toy ziyafəti qanlı gecəyə çevrilə bilər. Lakin ailənin möhtərəm ağsaqqalının öyüdləri nəticəsində fəlakətin qarşısı alınır. Müəmmalı şəkildə ölmüş gəncin qohumlarına qasid göndərilir. Qarşısı alınmaz faciəyə yol verməmək üçün ölü şübhəli ailənin bütün üzvlərinin duası ilə qeyri-adi təntənə ilə torpağa tapşırılmalıdır. Həm də bu zaman İlahi ədalət xəyanətin günahkarını üzə çıxaracaq. Dəfn mərasiminə hazırlıq zamanı gəlin sürətlə artan dəlilik əlamətləri göstərməyə başlayır. O, nişanlısından qaçır, onunla birlikdə olmaq istəmir, otağına qapanır və heç kimi yaxın buraxmır. Yalnız gecə təntənəli dəfn mərasimində iştirak etmək üçün rəngi solmuş və susqun gəlin qızların müşayiəti ilə peyda olur. Onun tündməcəz ciddiliyi düşmən ordularının yaxınlaşması və öldürülmüş gəncin qohumları tərəfindən qəsrin mühasirəyə alınması xəbəri ilə pozulur. Qisasçılar kilsəyə girib dostlarının qatilini səsləyəndə dəhşətə gəlmiş qəsr sahibi cansız qızına işarə edir. O, nişanlısından uzaqlaşib qəbrin qarşısında yıxılmışdı.

Uzaq gənclikdən qalan "Leybald və Adelaida"nın əks-sədası ilə yazdığım qaramat etüd zərrə qədər işığı, yersiz opera bəzəkləri olmadan qarqara bir əsər idi. Buna baxmayaraq sarı simlərə toxunulmuşdu və ilk aktın introduksiyası (vokal septeti üçün adacıda düşmən ailələrin barışması, gəlinlə bəyin hissləri və gizli aşıqın ehtiras alovu ifadə olunduğu hissə) aydınlığına və axıcılığına görə Leypsiqə qayıdanda kompozisiyanın ilk hissəsini göstərə bildiyim Veynlixin çox yüksək təriflərinə layiq oldu. Xüsusilə, bacım Rozaliyanın razılığını almağı vacib hesab edirdim. Ancaq məhz o, əsərimlə dostlaşa bilmirdi: ona mənim qəsdən buraxdığım şeylər lazım idi, o sadələşdirilmiş münasibətləri bəzəkli və müxtəlif, mümkün qədər xoş situasiyalara çevrilmiş görmək istəyirdi. Onda düşünmədən tamamilə sakit şəkildə əlyazmanı yox etdim.

Bunun səbəbi təhqir olunmuş şöhrətpərəstliyim deyildi. Həqiqətən, bacıma bir tərəfdən əsərimə necə az dəyər verdiyimi, digər tərəfdən, onun fikrini necə yüksək qiymətləndirdiyimi sübut etmək istəyirdim. Əgər Rozaliya digər bacılarının və anamın xüsusi sevgi və hörmətini qazanmışdısa, bunun əsas səbəbi uzun illər boyu əla ailə başçısı olması idi. Artist kimi aldığı kifayət qədər yaxşı məvacib ev xərclərinin əsas hissəsini təşkil edirdi. O, peşəsinin də gücü ilə müxtəlif imtiyazlardan istifadə edə bilərdi. Evin ona aid hissəsi xüsusilə rahat və məşğələləri üçün lazım olan sakitliyə riayət edəcək şəkildə tərtib olunurdu. Bazarlıq günlərində hamı daha az yeməklə qidalanırdısa, bacım həmişəki payını alırdı. Lakin onun kiçik ailə üzvlərindən əsas üstünlüyü mehriban ciddiyyəti, dəbdəbəli özünüifadə üslubu və demək olar ki, hər vaxt evimizdə hökm sürən bir qədər səs-küylü tona keçməyən zərif düşüncəli əhvalı idi. Əlbəttə, mən ailədə anama və bizimlə ana kimi rəftar edən bacıma ən çox narahatlıq gətirən şəxs idim. Ağır tələbətlik illərində onun uzaqlığı mənə böyük təsir göstərirdi. İndi o, yenidən gələcəyimə ümid bəsləməyə, dərslərimlə maraqlanmağa başlayanda bu münasibət məni isidib gümrəhləşdirmişdi. Məni demək olar ki, itirilmiş hesab edən bacımın işlərimi hörmət və səbirsizliklə izləməyə başlaması qürurum üçün xüsusi stimül idi. Bu şərtlər altında məndə Rozaliyaya qarşı zərif, hətta bir qədər xəyalpərəst simpatiya yaranmışdı və saflaşdırıcı iillərlə dolu təsirinə görə bu simpatiya, qadın və kişi arasındakı ən ülvə münasibətlərlə eyni sətərə qoyula bilər. Onun xüsusi istedadı, daha doğrusu, teatra xüsusi istedadı yox idi. Adətən onun ifasını əzbərçi və süni hesab edirdilər. Buna baxmayaraq qeyri-adi dərəcədə cazibədar xarici görünüşü, saflığı, ləyaqəti və qadın nəciibliyi sayəsində o, hər kəsin hörmətini və diqqətini cəlb edə bilmişdi. Mənim də yaddaşımda insanların onun qarşısında necə sədəqətlə baş əydiklərini sübut edən xatirələr qalıb. Lakin hadisələr heç vaxt ona daha uzun münasibətə ümid verəcək şəkildə inkişaf etmirdi. Anlamadığım səbəbdən o, uyğun həyat yoldaşı tapmaq imkanını get-gedə daha çox itirərək qız üçün yetkin dövrə çatmışdı. Bəzən mənə elə gəlirdi ki, taleyinin bu cür olduğu üçün Rozaliyanın üzündə kədər sezirdim. Hətta yadımdadır ki, bir axşam otaqda tək olduğunu zənn edərək sakit-sakit ağlayıb şikayətlənmişdi. Ancaq həmin axşam otaqda mən də var idim. Bu mənə elə təsir etmişdi ki, yavaşca otaqdan çıxan zaman bundan sonra ona həmişə xüsusi hörmət bəsləməyə və uğurlarımla onu sevindirməyə söz verdim. Əbəs yerə atalığımız Heyer, bu həssas qızı "mələk" deyə çağırırdı. Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, teatr istedadı nə qədər əhəmiyyətsiz idisə, fantaziyası, incəsənət və bütün bu ülvə şeylərdən anlayışı bir o qədər canlı idi. Nəticədə məni də çox həyəcanlandıran şeylər barədə nələrisə ilk dəfə məhz onun dilindən açıq-aydın eşitmişəm. Onun

ətrafında həmişə dəyərli, bəşəriyyətin ülvü məsələləri ilə maraqlanan, mübalığının ən kiçik əlamətlərindən belə tamamilə azad insanlar toplaşdı.

41

Uzun səyahətdən qayıdandan sonra evimizdə Rozaliyanın mühitində yaxşı qəbul edilmiş yeni tanış Haynrix Laube ilə qarşılaşmışdım.

Bu, iyul inqilabının əks-sədasının gənc alman intellektuallarının da davranışlarına toxunduğu vaxtlara təsadüf edirdi. Laube tezliklə onların arasında önə çıxdı. Bu gənc Sileziyadan kitab işinin mərkəzi olan Leypsiqə gəlib burada lazımlı əlaqələr quraraq məktubları ilə hətta bizdə də səs-küyə səbəb olan Bernenin olduğu yerə - Parisə getmək istəyirdi. Təsadüfən teatrda Lüdviq Robertin "Şəraitlərin təsiri" pyesinin tamaşasında iştirak edən Laube bu barədə "*Leipziger Tageblatt*"a rəy yazmalı olur. Rəyinin kəskin və canlı forması bir anda hər kəsin diqqətini cəlb etmişdi. Ona dərhal "*Zeitung für die elegante Welt*"in redaktorluğu təklif olunur. O, eyni zamanda, kitab işi ilə bağlı digər təkliflər də almışdı. Bizim evdə onu parlaq istedadla malik biri kimi qarşılayırdılar: onun poeziyadan uzaq iti, qəfil, adətən acıdıl tərzli orijinal və cəsarətli hesab olunurdu. Düzgünlüyü, sözü üzə deməyi və cəsarətli kobudluğu hamını əməklə möhkəmlənmiş gənc xarakterinin hesabına ələ alırdı. Laube mənə gümrahlaşdırıcı təsir göstərirdi. Lakin o simfoniyanı ilk dəfə eşidəndə tərəfimi saxlayıb musiqi istedadına malik olduğumu bildirəndə çox heyrətlənmişdim.

Bu simfoniya 1833-cü ilin əvvəlində Leypsiqin "Dərzilər klubu"nda ifa olunmuşdu. Bu hörmətəlayiq məkana sonralar "Evterpa" köçmüşdü. Əsərim ilk dəfə bu kirli, dar, zəif işıqlandırılmış zalda ən adi orkestrin ifası ilə ictimaiyyətə təqdim olunmuşdu. Həmin gecə yaddaşımda iyrənc bir kabus kimi qalıb. Buna baxmayaraq, Laubenin bu konsertə xoş münasibəti məni təəccübləndirmişdi. Ona görə tezliklə *Gewandthaus*da baş tutacaq konsertdə simfoniyanın ifasını səbirsizliklə gözləyirdim. Orada hər şey həqiqətən möhtəşəm və arzuolunan şəkildə keçmişdi. Əsər yaxşı qəbul olundu, bütün qəzetlərdə rəylər çıxdı. Heç yerdə qərəz gözü dəymirdi. Əksinə, bir çox hesabatlar məni ruhlandırır. Artıq məşhurlaşmış Laube isə Meyerber üçün hazırladığı opera mətnini mənə güzəştə getdiyini elan etdi. Bu hərəkət məni qorxutdu. Lakin özümü poeziya sahəsində sınamaqdan qorxmurdum. Hətta əsl opera mətni yazmaq istəyirdim. Həm də mənim artıq bu barədə öz düzgün, instinktiv hisslərim var idi. Bu hisslərin doğruluğu Laube çoxmənalı ədə ilə məni öz mövzusu ilə tanış edəndə təsdiqləndi. O bildirdi ki, "Kostyuško"nun süjetini qəhrəmanlıq operası üçün hazırlamaq fikrinə düşüb. Onda mən ikinci dəfə qorxdum. Çünki Laubenin tarixi hadisələrin dramatik təsvirinin xarakterinə

münasibətdə yanıldığını dərhal hiss etdim. Ondan nəzərdə tutduğu süjetin hansı səhnə hərəkətlərindən, şəkillərindən ibarət olduğunu soruşdum. O isə Polşanın azadlıq uğrunda mübarizəsinin əsas qəhrəmanlarından birinin simasında hadisələrlə bol təsvirindən başqa bir şey tələb etdiyimi eşidəndə təəccübləndi. Bu mübarizədə Polşa xalqının bədbəxtliyini əks etdirən çoxlu faktlar tutmaq olardı. Təbii ki, rusa aşiq olan gənc polşalı qız da qaçılmaz idi. Bunun sayəsində sevgi ilə bağlı vəziyyətlər öz-özünə yaranırdı. Dərhal bacıma bildirdim ki, bu mətn mənim operama yaramır. O, mənim tərəfimi tutdu, lakin izahatları bir qədər ləngitməyi xahiş etdi. Məni Vürsburqa səfər xilas etdi. Bundan sonra tezliklə Laubeyə yazılı şəkildə mətndən imtina etdiyimi bildirdim. O, bu xırda incikliyi sakit qarşıladı. Lakin mətnlərim üzərində özüm işlədiyim üçün məni heç vaxt bağışlamadı.

42

Onun möhtəşəm siyasi poemasının əvəzində hansı süjetə üstünlük verdiyimi öyrənəndə şübhə hissini biruzə verməkdə gecikmədi. Bu süjeti Hotsinin *“La Donna Serpente”* adlı dramatik nağılından götürüb *“Pərilər”* adlı altında işləmişdim. Qəhrəmanlarımların adlarını müxtəlif osmanlı və ruhən bir-birinə bənzər digər poemalardan götürmüşdüm. Şahzadəmin adı Arindal idi, onu Ada adlı bir pəri sevirdi. Bu pəri Arindalı öz səltənətindən uzaqda sehrlə ölkəsində əsirlikdə saxlayırdı. Uzun axtarışlardan sonra sadıq dostları Arindalı tapıb vətən barədə bəd xəbərləri verirlər. Paytaxt artıq düşmənlər tərəfindən əsir götürülmüşdü. Bu xəbər Arindalda evə qayıtmaq istəyi oyadır. Aşiq pəri özü onu vətəninə yola salır. Həm də bədbəxtlikdən o, öz əli ilə sevdiyini çətin sınaqlara salmalı idi. Onların qalibiyyəti Adanı pərilərin əbədi həyatından azad edib sevgilisinin taleyini bölüşə bilən, sevən qadına çevirə bilərdi. İflasa uğramış ölkəyə qayıdan şah oğlu tamamilə ruhdan düşür. Böyük ümitsizliyə qapılan anda sevgilisi onun yanına gəlib inanılmaz qəddarlıqla qəsdən Arindalın ona olan sevgisini zəiflətməyə çalışır. Arindal başına gələn dəhşətli hadisələrdən dəli olur. Ona elə gəlir ki, indiyə qədər zalım cadugərin əlində silah olub və Adaya lənət yağdıraraq bu öldürücü ovsunun hökmranlığından azad olmaq istəyir. Qəmə qarq olmuş bədbəxt pəri həmişəlik itirdiyi sevgilisinə ümumi talelərini açır. Pərilərin andını pozduğu üçün Ada əbədi daşa çevrilməyə məhkum edilir (Hotsidəki ilana çevrilməni bu cür dəyişdirmişdim). Həmin an aydın olur ki, pərinin səbəb olduğu bütün dəhşətlər ilğim imiş. Möcüzəli şəkildə tezliklə düşmənlər üzərində qələbə çalınır. Ölkə isə çiçəklənib inkişaf edir. Lənəti yerinə yetirənlər Adanı aparırlar, Arindal isə dəliliyi ilə təkbətək qalır. Lakin bu əzablar qəddar lənət tərəfdarlarını razı salmır. Onlar Arindalın ölümünə nail olmaq üçün peşman olmuş cinayətkarın gözünə görünüb

Adanın üzərindəki ovsunu götürməyin üsullarını göstərmək bəhanəsi ilə onu yeraltı dünyaya çağırırlar. Ancaq iş elə gətirir ki, bu xəyanətkar çağırış Arındalın dəliliyi üçün yüksək, ruhlandırıcı təkana çevrilir. Bundan başqa, krallığa sadıq sehrbaz ona möcüzəli silah, alətlər verir və o, xəyanətkar pərilərin arxasınca düşür. Pərilər isə Arındalın bir-birinin ardınca yeraltı bədheybətlərə qalib gəldiyini görüb heyrtlənirdilər. Lakin onlar Arındalı mağaraya gətirib adam formalı daşa işarə edəndə yenidən qəhrəmanın öləcəyinə ümid edirlər. O, Adanın gizləndiyi daşın tilsimini açmasa, özü də əbədi belə bir daşa çevriləcək. İndiyə qədər yalnız sehrbazın hədiyyə etdiyi qılinc və qalxanı istifadə edən Arındal bu dəfə heç istifadə etmədiyi bir aləti – liranı əlinə götürür. O, ürəyindəki bütün şikayətləri, peşmanlığı və qarşısızalmaz iztirablarını bu alətlə ifadə edir. Bu ovsun, bu musiqi daşı yumşaldır: sevgilisi azad olur və sehrli aləmin bütün gözəllikləri onlara yenidən açılır. Arındal anlayır ki, Ada onun səhvlərinə görə ölümsüzlükdən imtina etmək hüququnu itirsə də, indi o, ən güclü tilsimi sındıra bildiyinə görə pərilər səltənətində əbədilik yaşaya bilər.

Əgər “Toy”u yazarkən bütün opera bəzək-düzəyindən imtina edib ən görkəmsiz realizmə yer vermişdimsə, bu süjeti bütün təfərrüatlarla bəzəməyə çalışmışdım. İdeal sevən cütlüklə yanaşı real cütlük, onlarla yanaşı isə üçüncü – kobud komik cütlük var idi. Təbii ki, onlar silah daşıyanların və kənzlərin arasından seçilmişdi. Poetik diksiyaya və şeirə demək olar ki, qərəzli laqeydləklə yanaşmışdım. Daha poetik şöhrətə iddia məni əvvəlki kimi narahat etmirdi. Mən özü üçün münasib “opera mətni” hazırlamaq istəyən əsl “musiqiçi” və “bəstəkar”a çevrilirdim. Artıq bir şeyi dəqiq bilirdim ki, başqa heç kim bu işin öhdəsindən gələ bilməz. Çünki opera mətni tamamilə xüsusi bir şeydir və onu nə şair, nə ədib yaza bilər.

43

Bu mətnə musiqi yazmaq məqsədilə 1833-cü ilin yanvarında Leypsiqi tərki edib Vürsburq teatrında xidmət edən böyük qardaşım Alberti ziyarətə getdim. Mənə elə gəlirdi ki, musiqi bacarığımı işdə tətbiq etmək vaxtı yetişmişdi və qardaşım mənə yardım etməli idi. Poçt arabası ilə Qofdan keçib Bambergə getdim. Orada şeypurçalardan aktyorluğa keçid edən Şunke adlı bir gənclə bir neçə gün vaxt keçirdim, o vaxt böyük səs-küyə səbəb olmuş Kaspar Hauzerin hekayəti ilə yaxından tanış olmuşdum və səhv etmirəmsə, hətta onunla şəxsən görüşmüşdüm. Bazar satıcılarının qeyri-adi geyimlərinə baxıb Hoffmanı və onun fantastik hekayələrinin burada yaranmasını xatırladım. Sonra fayton kirayələyərək soyuqdan titrəyə-titrəyə Vüsburqa yola düşdüm. Qardaşım Albert həyatımda kifayət qədər yeni hadisə idi. O, elə də geniş olmayan məişətinə alışmağım üçün əlindən

gələni edirdi və bu yaxınlarda onu qorxudan məktuba əsasən gözlədiyi qədər dəli olmadığını görüb razı qalmışdı. Hər şeydən əvvəl, o mənə ayda 10 qulden məaşa teatr xormeysteri işini tapmışdı. Beləliklə, qışın qalan hissəsi musiqinin dirijorluq sahəsində ilk praktiki məşğələlərlə keçdi. Qısa vaxt ərzində xorun payı çox olan iki böyük operanı öyrənmək lazım idi. Daha dəqiq desəm, Marşnerin “Vampir”ini və Meyerberin “Şeytan-Robert”ini. Əvvəllər yeni vəzifəmdə özümü tamamilə naşı hiss edirdim. Paerin “Kamilla”sının heç tanımadığım partiturasından başlamalı idim. Yaddaşımda mənə uyğun gəlməyən məşğulluq duyğusu qalıb. Özümü əsl həvəskar kimi hiss edirdim. Lakin tezliklə Marşnerin partiturası diqqətimi o qədər cəlb etdi ki, əməyimin bəhrəsini bütövlüklə aldım. “Robert”in partiturası məni məyus etmişdi. Qəzetlərdəki hesabatlara görə, fəvqəladə orijinallıq və eksentrik yeniliklər gözləyirdim. Lakin bu əvvəldən axıra qədər səthi əsərdə gözlədiklərimin heç birini tapmadım. Həm də finalı ikinci aktın finalına bənzəyən opera heç bir vaxtlə mənim sevimli musiqi əsərlərim arasına daxil ola bilməzdi. Bircə klapanlı yeraltı boru – ananın ruhunun səsi – xoşuma gəlmişdi. “Robert”lə sıx əlaqə nəticəsində düçar olduğum təslimçi-estetik demoralizasiya qərribə idi. Bu səthi əsərə, heç cəlbədicilənməyən və buna görə də xoşuma gəlməyən alman musiqiçisinə ilkin antipatiya yavaş-yavaş yoxa çıxırdı. Tamaşanın uğurlu alınması üçün məcburi göstərdiyim marağ pis hissləri kölgələyirdi. Nəhayət, bu boş, mübalighəli, sırf publikanın razılığını qazanmaq üçün yararlı olması nöqtəyindən nəzərdən melodiyanın bütün müasir tərzitəqlidini qəbul etdim. Üstəlik, söhbət həm də mənim gələcək muzikdirektor karyeramdan getdiyi üçün mənə görə rahat olan qardaşımın gözlərində bu inad çatışmazlığı yalnız mənim xeyrimə idi. Beləcə, klassik zövqümün tənəzzülünə hazırlıq gedirdi. Lakin iş o qədər sürətlə getmədiyi üçün yüngül janr məsələlərində təcrübəsizliyimi sübut etməyə macal tapmadım. Qardaşım Bellininin “Stanier”inə onun “Quldurlar”ından kavatınanı - əlimizdə olmayan partituranı - qoymaq istəyirdi. O bu hissəni musiqi alətləri üçün hazırlamağı mənə tapşırırmışdı. Fortepiano aranjmanından musiqili duru riturnellərin və intermediyaların səs-küylü, gurultulu instrumentovkasını heç cürə öyrənə bilməzdim. Və final fuqası olan “C-dür” simfoniyasının bəstəkarı burada yalnız tersiyada ifa edən bir neçə fleyta və klarnetə əl ata bildi. Orkestrin məşqi zamanı kavatına o qədər boş və solğun səslənirdi ki, bu fikirdən imtina edib məni nüsxənin hazırlanması üçün boş xərclər etdiyinə görə qınadı. Lakin reputasiyama bərpa edə bildim. “Vampir”də Obrinin tenor ariyası üçün yeni alleqro yazıb mətn tərtib etdim. Bu əlavə şeytani və effektiv olduğundan auditoriyanın razılığını və qardaşımın həvəsləndirici təriflərini qazandı.

Həmin il ərzində (1833) eyni alman üslubu ilə “Pərilər” üçün musiqi yazdım. Pasxadan sonra qardaşım və arvadı Vüsburqdan qastrollara yola düşdülər. Mən isə uşaqlarla – üç balaca qızcıqazla tək qaldım və özümü məsuliyyətli tərbiyəçi rolunda xüsusilə yaxşı hiss etdim. Bir qədər işimlə, bir qədər də şən vaxt keçirməklə məşğul olduğum üçün təbii ki, uşaqlara az qayğı göstərirdim. Oradakı dostlarım arasında Aleksandr Müllər – dəyərli musiqiçi və pianoçu, həmçinin şən əhli-kef gənc mənə xüsusi təsir göstərdi. Onun qeyri-adi dərəcədə yüngül improvizə etmək bacarığı xoşuma gəlirdi. İstənilən mövzudakı fantaziyalarına saatlarla qulaq asa bilərdim. Onunla və digər dostlarımla – onlardan Valentin Qamm gülməli fiqurası, skripkada əla ifası və bir əllə duodesima götürə bilmək bacarığı ilə xüsusən diqqətimi cəlb etmişdi – tez-tez şəhərətrafına gəzintilər edir, Bavariya pivəsi və Frankon şərabı içərək vaxt öldürürdüm. Dağın başında yerləşən “Son mərhələ” adlı pivə restoranı hər axşam vəhşi, bəzən entuziazma keçən şənliyimə və qayğısızlığımıza şahid olurdu. İsti qış gecələrində dünyaya və incəsənətə həyəcanlı hisslərlə dolub-daşaraq üç balaca dostumun yanına qayıdırdım.

Xatirəmdə həmişəlik qara ləkə kimi qalan pis zarafatı xatırlayram. Yoldaşlarımla arasında Frelix adlı sarışın, fəvqəladə dərəcədə həvəsli şvabla öz əlimizlə köçürdüyümüz “C-moll” partituralarını dəyişmişdik. Bu heyrətamiz dərəcədə yumşaq, lakin qıcıqlı adam Andre adlı birinə kəskin antipatiya bəsləyirdi. Doğrusu, onun bir qədər hiyləgər sifəti mənim də çox xoşuma gəlməmişdi. Andre ilə hər görüş Frelixin əhvalını korlayırdı. Lakin bu antipatiyanın obyektini qətiyyənlə bizimlə bir yerdə olmaqdan çəkinmirdi. Münaqişələr yarananda Andre artıq açıq-aydın qıcıqlandırmaq məqsədi ilə ətrafımızda görünməyə başlayırdı. Bir axşam Frelix səbrini basa bilmədi, Andrenin təhqiredici cavabından sonra onu bizim stoldan çubuqla qovdu. Dava başladı və Frelixin dostları şübhəsiz özləri də Andredən xoşlanmadıqları üçün davada iştirak etməyi borc bildilər. Məni də kin bürüdü. Digərləri ilə birlikdə nifrətimizin qurbanını vurmağa başladım. Qəfil Andrenin kəlləsinə vurduğum zərbənin səsinə eşitdim və onun mənə yönəlmiş təəccüblə zillənmiş baxışlarını gördüm. Bunu həqiqətən utancverici işə görə günahımı yumaq üçün danışırım. Bu kədərli xatirəni yalnız uşaqlıqdan qalan bir şeylə müqayisə edə bilərəm. Bu Eyslebendəki əmimin evinin qarşısında, kiçik göldə küçükləri boğarkən məndə qalan dəhşətli təəssürlərə bərabər idi. Ümumiyyətlə, başqalarının, xüsusilə heyvanların əzablarına hədsiz həssaslıq tez-tez məni kərkəndirir və erkən yaşlarımda belə həyata qəfil, qəribə ikrah doğururdu. Ona görə yuxarıda təsvir etdiyim kimi təkəbbürlü və düşünülməmiş hərəkətlər yaddaşıma xüsusən həkk olunur.

İlk sevgi barədə xatirələrim çox məsum idi. Hər gün məşğul olduğum xor ifaçılarından birinin diqqətimi cəlb etməsi qaçılmaz idi. Tabutçunun qızı Tereza Ringelmanın gözəl sopranosu məndə onu böyük müğənni etmək istəyi oyatdı. Ona bu planlarım barədə danışanda qız məşqlərdə daha diqqətlə geyinməyə başladı və saçlarına düzdüyü mirvarilərlə mənim fantaziyamı həyəcanlandırmağı bacardı. Yayda tək qalanda Terezaya mənə hələ də aydın olmayan bir metodla ifa dərsləri verməyə başladım. Onu tez-tez evdə də ziyarət edirdim. Qorxulu atasını görməsəm də, anası və bacısı həmişə evdə olardı. Bundan başqa, biz ictimai bağlarda görüşürdük. Lakin cəngavərə xas olmayan bir utanc məni sevgi məsələlərini dostlarımdan gizlətməyə vadar edirdi. Burada tabutçu ailəsinin təvazökar ictimai mövqeyimi, Terezanın həqiqətən kasad təhsilimi, yoxsa sevgimin ciddiyyətinə şübhəmi günahkar idi - bunu xatırlamıram. Bircə şeyi bilirəm ki, məndən ciddi izahat tələb edib qısqandıranda bu münasibətlər tezliklə və iz qoymadan kəsildi.

Mexanikin qızı Frederika Qalvani ilə, ifadə olunan italyan tipli qızla daha dərin münasibətlər yaranmışdı. Çox musiqili və mehriban, musiqi təhsilinə asan yatımlı səsə malik qız qardaşımın hamiliyini qazana bilmişdi. Qardaşım onun uğurlu debütünü də təşkil etmişdi. Boyu çox balaca idi, iri qara gözlərə və zərif bədən quruluşuna malik idi. Dəyərli musiqiçi, orkestrin qaboy ifaçısı uzun müddətdi ki, bu qıza sıx şəkildə bağlanmışdı. Onu qızın nişanlısı hesab edirdilər. Amma həyatında baş vermiş bəzi şeylərə görə o, gözlənilən, lakin heç cür yetişməyən toya qədər qızın valideynlərinin evini ziyarət edə bilməzdi. O ilin payızında aralarında həmin qaboy ifaçısı ilə nişanlısı da olmaqla bəzi dostlarım məni Vürsburqdan bir neçə saatlıq yolda kənd toyuna dəvət etdilər. Əsl kəndsayağı şənlikdi. Çoxlu içir, oynayırdılar. Mən skripkada ifamı bərpa etməyə çalışsam da, məlum oldu ki, partnyorlarımdan tələblərindən qat-qat aşağıdayam. Lakin mehriban Frederikanın yanında uğurlarım daha çox idi. Kəndlilərin arasında bir neçə dəfə dəli kimi rəqs etmişdik. Əlimə düşmüş fürsətdən və ümumi həyəcandan istifadə edib rəsmi nişanlığın başı oyuna qarışarkən biz qeyri-ixtiyari bir neçə dəfə qucaqlaşmışdık. Nişanlısı Frederikanın mənə qarşı mehriban sərbəstliyini sezəndə kədərli, lakin etiraz etmədən taleyinə boyun əydi. Məndə yüngül özündənrazılıq hissi yandı. O vaxta qədər gənc bir xanımda xoş təəssürat buraxa bilmək qabiliyyətimlə lovğalanmağa səbəbim olmamışdı. Xarici görünüşümlə, cazibəmlə bağlı heç bir illüziya bəsləmədim. Doğrusu, gənc xanımların diqqətini cəlb etdiyimi də hiss etməmişdim. Lakin tədricən mənimlə yaşlı həmcinslərimlə münasibətdə özündənəminlik yaranmışdı. Qeyri-adi fəallıq və hər zaman baş qaldırmağa hazır həyəcanım mənə daha sakit yoldaşlarımı maraqlandıran və təəccübləndirən güc

verirdi. Nişanlısı aramızda yaranmış çəşnün yaxınlığı sezən zavallı qaboy ifaçısının susqun, tutqun əzablarından ilk dəfə nəinki kişilərin, qadınların da gözündə müəyyən dəyərini olduğunu anladım. Bu vaxt Frankon şərabi öz işini görür və bizi daha da həyəcanlandırır. Nəticədə Frederika ilə mən özümüzü hamının qəbul etdiyi sevgili cütlük kimi aparırıdım. Gecə yarısından xeyli keçmiş, demək olar ki, sübhə yaxın bütün kompaniya Vürsburqa geri qayıtdı. Qayıdış mənim xoş macərəmi taclandıran triumf idi. Kədərli qaboy ifaçısı da daxil olmaqla şərəbdən süst düşmüş hər kəs səhər qabağı şirin yuxuya təslim olarkən mən üzümü Frederikanın yanağına söykəmişdim. Biz torağayların doğan günəşi qarşılayan nəğməsini dinləyirdik.

Bundan sonrakı günlərdə baş verənləri unutmuşduq. Xoş bir utancaqlıq bizi bir-birimizdən uzaq tuturdu. Lakin mən tezliklə Frederikanın evini ziyarət etməyə başladım. Orada məni xoş qarşılayırdılar və mən demək olar ki, hər gün bir neçə saatımı bu evdə Frederikaya açıq-aydın mehriban münasibət göstərərək keçirirdim. Zavallı nişanlısı isə hələ də bu evə gələ bilmirdi. Adətən biz onun nişanlığına olan münasibəti barədə danışmırıdım və Frederikanın bu mənada dəyişiklik etmək fikri yox idi. Həmçinin heç kim mənim qaboy ifaçısının yerini tutmalı olduğunu da düşünmürdü. Hamının, xüsusən Frederikanın mənə göstərdiyi etimad bir növ təbiət hadisəsinə bənzəyirdi və ən azı, qışı baharın əvəzləməsi qədər təbii idi. Heç kim hər hansı vətəndaşlıq nəticələrinə ümid etmirdi. Fikir və qayğıdan ibarət birgəliyə çevrilməyən gənclik eşqimin ən cəlbədicisi və xoşagələn tərəfi də məhz bu idi. Bu münasibətlər Vürsburqdan çoxlu göz yaşları ilə müşayiət olunan gedişimlə bitdi. Frederikanı uzun müddət unuda bilməsəm də, onunla yazışmırdım. İki il sonra bu şəhərdən keçəndə onu yenidən ziyarət etdim. Yazıq qız məni çox utanaq qəbul etdi. Qaboy ifaçısı ona sadıq qalmışdı və evlənməsələr də, Frederika ana olmuşdu. Bu görüşdən sonra onunla əlaqələrimiz tamamilə kəsildi.

46

Bu hadisələr opera üzərində diqqətlə işləməyimə mane olmurdu. Mənim səylərimi bacım Rozaliyanın qayğıkeş münasibəti dəstəkləyirdi. Yayın gəlişi ilə xormeyster məişəti itirəndə bacım yenidən məni cib xərcliyi ilə təmin etməyə başladı. Bu pullar heç nədən narahatlıq keçirməyərək və heç kimə yük olmayaraq işi bitirməyə kifayət edirdi. Sonralar mən həmin vaxtlar Rozaliyaya yazdığım uzun bir məktubu tapmışdım. Məktub bu mərhəmətli varlığa heyranlıqla məhdudlaşan zərif sevgi ilə yazılmışdı. Qışın gəlməsi ilə qardaşım da qayıtdı. Teatr yenidən qapılarını açdı. Lakin artıq mənim teatrla heç bir əlaqəm qalmamışdı. Mən musiqi cəmiyyətinin konsertlərində böyük uvertürəmin və "C-dur" simfoniyanın,

həmçinin, yeni operamdan hissələrin dirijoru kimi çıxış edirdim. Adanın böyük ariyasını möhtəşəm səsə malik bir həvəskar ifaçı freylen Fridel ifa edirdi. Ardınca terset gəlirdi və bir yerdə o elə səslənmişdi, ifaçılar arasında olan qardaşıma elə nəfəskəsən təsir göstərmişdi ki, sonradan etiraf etdiyinə görə hətta çıxışına bir qədər gecikmişdi də.

Milad ərəfəsində işimi bitirdim, tərifəlayiq səliqə ilə partituranı köçürdüm və yeni ilin gəlişi ilə operanın səhnələşdirilməsinə nail olmaq üçün Leypsiqə qayıtdım. Yolda Nürnberqi ziyarət etdim və oradakı teatra təyin olunmuş bacım Klara ilə ərinə qonaq oldum. Bir neçə il əvvəl Maqdeburqda yanlarında qalarkən özümü musiqiyə həsr etmək qərarımdan məyus olmuş qohumlarımla yanında keçirdiyim günləri böyük zövqlə xatırlayıram. Mən artıq musiqiçi olmuşdum, böyük opera və bəzi əsərlərim auditoriya qarşısında uğurla ifa edilmişdi. Bunu dərk etmək məni sevindirir və guya ağılmalı taleyimin müəyyən nəticələr verdiyinə inanan qohumlarıma xoş gəlirdi. Mən şən və şıltaq idim. Bu isə həm kürəkənimizin sərbəst evinə, həm də Nürnberqin traktir həyatına uyğun idi. İnanılmaz dərəcədə güvənli və şən əhvalla Leypsiqə qayıtdım, həddən artıq razı qalmış anama və səmimi qəlbdən sevinən bacıma partituramın əks olunduğu üç dəftəri təqdim etdim.

47

Ailəmiz uzun səyahətlərdən qayıtmış qardaşım Yuli sayəsində genişlənmişdi. Parisdə bir xeyli vaxt zərgər kimi çalışan qardaşım Leypsiqdə də belə bir iş təşkil etmək fikrinə düşmüşdü. Hamı kimi qardaşım da səbirsizliklə operamdan hissələri dinləmək istəyirdi. Lakin bu bir qədər çətin məsələ idi. Çünki məndə bu cür əsəri rahat və aydın çatdırmaq istedadı yox idi, yalnız tam ekstaz halında müəyyən qədər ifadəli şəkildə nəyisə ifa edə bilirdim. Rozaliya bilirdi ki, mən ondan bir növ istək etirafı gözləyirdim. Lakin hələ də aydınlaşdırma bilməmişəm ki, Adanın böyük ariyasını ifa etdikdən sonra məni qucaqlaması və bacı kimi öpməsi təsirlənməsinin nəticəsi idi, ya mənə zərif münasibətinin? Lakin onun teatrın direktoru Ringelhardt, rejissor və kapelmeysterin yanında operam üçün dəridən-qabıqdan çıxması tam səmimi davranış idi. Bacım operanın yaxın zamanda səhnələşdirilməsi barədə vəd ala bilmişdi. Məni bir fakt maraqlandırmışdı. Belə ki, teatrın rəhbərliyi dərhal dramım üçün lazım olan kostyumların xarakterini aydınlaşdırmaq istəmişdi və mən onların “şərq” üslubunda olacağını deyəndə çox təəccüblənmişdilər. Çünki mənə elə gəlirdi ki, ad seçimi ilə qəhrəmanlarımla şimalı xüsusiyyətlərini aydın qeyd etmişdim. Lakin bu adları uyğun hesab etməmişdilər. Çünki pərilər haqqında nağıllara şimalda yox, şərqdə rast gəlinir və Hotsinin orijinal mətni də çox yəqin oriental xarakter daşıyırdı. Böyük narazılıqla çalmalara və qaftanlara qarşı

mübarizə aparır, israrla orta əsrlərin əvvəllərinə aid cəngavər kostyumları tələb edirdim. Sonra kapelmeyster Şteqmayerlə partitura barədə dəqiq sözləşmək lazım idi. Bu ağımtıl buruq saçlı, çox balacaboy və kök, həmçinin şən adamdan nə isə əldə etmək çətin idi. Yeməxanada oturarkən heyratamız dərəcədə tez ortaq məxrəcə gəlirdik. Lakin royal arxasına keçən kimi mənasını uzun müddət anlamadığım etirazlarla qarşılaşdım. Bütün bunlar işi çox ləngitdiyi üçün operanın rejissoru, o zaman Leypsiqdə çox sevilən ifaçı və incəsənət bilicisi Qauzerlə yaxından tanış olmaq qərarına gəldim. Məni onunla bağlı qərribə kəşflər gözləyirdi. Sevilya bərbəri və Fra-Dyavolodakı ingilis rolları ilə Leypsiq auditoriyasının könlünü fəth edən insan ev şəraitində qəfil ən qədim musiqinin fanatına çevrildi. Onun Motsart barədə danışarkən pis gizlənmiş nifrətini və əlimizdə Sebastyan Baxın operalarının qalmaması barədə məyusluğunu sezə bilmişdim. O, indiyə qədər heç kimin əsl dramatik musiqi yazmadığını və yalnız Qlükün bu istiqamətdə müəyyən istedadı olduğunu izah etdikdən sonra operamı nəzərdən keçirməyə başladı. Operanın səhnələşdirilməsi barədə onun fikrini bilmək istəyirdim. Lakin rejissorun bunun əvəzində mənə hər nömrədə “istiqamət”imin yanlışlığını göstərməyə başladı. İşimə bu insanla birlikdə baxış keçirərkən görülməmiş əziyyətlər çəkirdim. Anama və bacıma dərin təəssüfümü bildirirdim. Bu ləngimələr operanın əvvəlcə nəzərdə tutulmuş müddətə səhnələşdirilməsinə mane olurdu və tamaşa cari ilin (1834) avqustuna ertələndi.

Unudulmaz bir hadisə mənə yenidən cəsarət verdi. Təcrübəli və dəyərli musiqiçi, bir vaxtlar özü də uğurlu bəstəkar olan, Breslavl teatrına uzunmüddətli rəhbərliyi zamanı əldə etdiyi möhtəşəm təcrübəyə malik qoca Birey o vaxt Leypsiqdə yaşayırdı və ailəməzlə yaxından tanış idi. Anam və bacım ondan operamın ifasının mümkünlüyü barədə fikir bildirməyini xahiş etdilər. Bu məqsədlə partituranı Bireyə verdilər. Günlərin birində bu qoca həqiqətən həyəcanlanmış halda bizə gəlib gənc birinin bu cür partitura yazmasının ağlasığmaz olduğunu elan edəndə çox təsirlənmiş və sarsılmışdım. Onun istedadının ölçüləri barədə dediyi sözlər inanılmaz idi və məni həqiqətən heyratlandırmışdı. Operanı tamaşa qoyulacaq qədər güclü hesab edib-etmədiyini soruşanda isə o, yalnız bir şeyə təəssüfləndiyini bildirdi. O dedi ki, hazırda teatra rəhbərlik etmədiyinə məyus olub. Çünki o zaman məni öz müəssisəsinə uzun müddət bağlı saxlayardı. Bundan sonra bizimkilər yenidən xoşbəxt əhvala kökləndilər. Özü də heç kəs Bireyi sadələvh boşboğaz hesab etmirdi. Onu çox şeyləri görmüş və kifayət qədər təcrübəli, soyuqqanlı adam kimi qəbul edirdilər.

Beləliklə, hamı qaçılmaz ləngimə ilə bərişdi və mən bir müddət gələcək barədə ümidlərlə başımı qatdım. Onun “Kostyuško”suna musiqi yazmaqdan imtina etsəm də, şöhrətin zirvəsində olan Laube ilə əlaqələrimi bərpa etdim. Laubenin məktub-romanının “Gənc Avropa” adlanan ilk hissəsi yenicə işıq üzü görmüşdü və o vaxtki ümidlə dolu gənclik əhval-ruhiyyəmə həddindən artıq həyəcanlandırıcı təsir göstərmişdi. Tendensiya baxımından mahiyyətə sadəcə Heynzenin “Ardingello”sunun reproduksiyası olan roman gənc beyinlərdə qaynayan əhvalın yoluna işıq tuturdu. Bu əhvalın əsas cizgiləri əsasən müxtəlif ədəbi taxtların yarımklassik sahiblərinin yalançı və ya həqiqi gücsüzlüyünə qarşı çıxan ədəbi tənqiddə önə çıxırdı. Digərləri ilə yanaşı Tikanın da aid edildiyi “köhnəfikirli” yazıçılar yeni ədəbiyyatın səhərini ləngidən boş ballast kimi amansızcasına alçaldırdı. Əgər indiyə qədər hörmət-izzətlə yanaşdığım alman bəstəkarlarına münasibətimdə kəskin dəyişiklik baş vermişdisə, bunun bir günahkarı həmin bu cəlbedici-cəsarətli ədəbi münaqişələr idi. Lakin əsas səbəb Belininin “Romeo və Culyetta”sında Romeonu təsvir etməsi ilə hər kəsi arxasınca sürükləyən Şreder-Devrienin qastrollarından qalan təəssüratlar idi. Bu təəssüratın gücü indiyə qədər yaşadıklarımın heç biri ilə müqayisə edilə bilməzdi. Səthi və boş musiqi fonunda yaradılmış cəsur, ilhamlı gənc sevgili obrazı istər-istəməz əsl alman yaradıcılığının dramatik janra tətbiq edilməsi cəhdlərinin sarsıdıcı uğursuzluğu barədə düşünməyə vadar edirdi. Amma beynimi bu fikirlərlə çox məşğul etmir və gəncliyin hərərətli, həyəcanlı hissələrinə təslim olur, əvvəllər məni patetik mistisizmə kökləyən istənilən növ ciddiyyətdən, ağıllı söhbətlərdən qeyri-ixtiyari imtina edirdim. Polensin “Doqquzuncu simfoniya”ya dirijorluğu, Vena konservatoriyası, Dionis Veber və klassik musiqini mənim üçün ifadəsiz bir hala gətirən digər pis misalların edə bilmədiyini Şreder-Devrienin Romeo rolunda fəvqəladə, həyəcanlandırıcı və maraqlı ifası sayəsində bu qeyri-klassik italyan musiqisi etdi. Mühakiməmə təsir edən qüdrətli və kökünü anlamadığım səbəblərin təsiri “*Elegante Zeitung*”a Veberin “*Evriante*”si barədə yazdığım qısa rəydə özünü biruzə verdi. Bu opera Leypsiq teatr cəmiyyəti tərəfindən Şreder-Devrienin çıxışından bir müddət əvvəl verilmişdi. Səhranın ortasında o vaxt dəb olan geyim elementləri ilə peyda olduqda soyuq və solğun ifaçılar, xüsusilə, Evriantenin ifaçısı ürəyimi sıxmışdı. Onlar məcburi və sevgisiz işləyirdilər, klassik tələblərə riayət etməklərindən razı qalırdılar və Veber musiqisinə sentimental gənclik istəyimi öldürmək üçün əllərindən gələni etmişdilər. Laube ilə həmfikir olan biri tamaşanın başdan-ayağa işgəncə olduğunu deyib maraqlı “Romeo” tamaşasını ona qarşı qoyanda ona necə cavab verəcəyimi bilmədim. Mən bir problemlə üz-üzə dayanmışdım və

onun həllini mümkün qədər yüngülləşdirmək istəyirdim. Beləliklə, qısa rəyimdə “*Evriante*”ni demək olar ki, ələ salaraq cəsarətimi və istənilən qərəzli fikirdən daşınmağa hazır olduğumu göstərdim. Əgər tələbəklik illəri insani simamın avaralıq dövrü idisə, artıq artistik mənliliyimin bədii-estetik inkişafı yolunda eyni mərhələyə keçirdim.

49

May idi, gözəl yaz havası vardı. Bir yoldaşımın müşayiəti ilə gənclik romantikamın cənnətməkan məskəni Bohemiyaya səfərim məni bürümüş “Gənc Avropa” ab-havasını üzə çıxarmalı idi. Dostumun adı Teodor Apel idi. Biz çoxdan tanış idik. Onun səmimi münasibətini qazandığım üçün özümü daha yaxşı hiss edirdim. Çünki özüm də ona yunan poeziyası növlərinin təqlidçisi və böyük poetik metrika ustası Avqust Apelin oğlu olduğu üçün, məşhur insanın övladının layiq olduğu münasibəti göstərirdim. O, zəngin idi, yaxşı ailəyə mənsub idi. Beləliklə, onunla bu münasibət bürger əlinə gec-gec düşən, yüksək sinfin komfortlu həyatına təmas imkanını verirdi. Anam bu cür hörmətli ailə ilə tanışlığa şad idi. Mən də öz növbəmdə bu mühitdə xoş qarşılandığım üçün sevinirdim. Apel şair olmağı çox istəyirdi və mənəcə, buna bütün imkanları var idi. İmkanlar dedikdə, zənginliyinin verdiyi sərbəstliyi nəzərdə tuturdu. Bu onu pul qazanmaq məcburiyyətindən, deməli, çörəkpuşu qazanacağı peşə ilə məşğul olmaqdan azad edirdi. Ancaq onun ikinci dəfə bir vəkilə ərə getmiş anası məhz bu məsələyə görə narahat olur və oğlunun poetik istedadına şübhə edərək əsaslı vəkil karyerası qurmağını istəyirdi. Xüsusilə mehriban münasibət gördüyüm bu qadın öz fikirlərini mənə aşılamaq üçün əlindən gələni edirdi. O, dostuma yaxın təsirimdən istifadə edib oğlunu şair görmək kimi ailəsindəki, yeni, ikinci bədbəxtliyin qarşısını almaq istəyirdi. Belə vəziyyət, məni dostumun poeziya məşğuliyətini və ailəsinə qarşı üsyankar əhvalını onun istedadına xoş münasibətimdən daha çox dəstəkləməyə sövq etdi. Dostumun ürəyincə oldu bu. Apel həm də musiqi ilə məşğul olurdu və pis bəstəkar deyildi. Bu isə həm rəyliymizi daha çox möhkəmləndirdi. Mən Leypsiqdə avara tələbə həyatı yaşayarkən o, Heydelberqdə oxuduğu üçün qərribə tələbə hoqqalarında iştirak edə bilməmişdi və biz 1834-cü ilin yazında görüşəndə münasibətlərimiz estetika və həyatdan zövq almaq üzərində qurulmuşdu. Əgər ab-hava və mənsub olduğumuz burjuaziya mühiti imkan versəydi, dahiyənə avantüralara həvəslə baş qoşa bilərdik. Həyat instinktinin gərginliyinə baxmayaraq biz Bohemiyaya səyahətdən o yana keçə bilmədik. Ən azından bu səyahəti poçt arabası ilə yox, şəxsi ekipajımızla həyata keçirməyimizin müəyyən əhəmiyyəti var idi. Uzun müddət bizim yeganə əyləncəmiz olan gözəl arabada gündəlik gəzintilərə çıxdıq. Məsələn, bəzən

biz Teplisə yola düşüb bir neçə həftə orda qalırdıq. Və “Wihelsbourg”da qızıl balıq yeyib, üstündən əla növ Bilin suyu ilə Çernosek şərabı içib lazımı qədər qızışandan sonra Hoffman, Bethoven, Şekspir, Heynzenin “Arginello” su və bir çox başqa mövzularda söhbətlər edir, axırda da eleqant ekipajımızın oturacaqlarına sərilib “Prussiya kralı” otelinin birinci mərtəbəsində tutduğumuz böyük, eyvanlı otağa qayıdanda günümüzü gənc tanrılar kimi keçirdiyimizi düşünərdik. Əyləncənin çoxluğundan tez-tez böyük mübahisələr törədirdik. Əgər mübahisə açıq pəncərə önündə keçirdisə, daha çox qorxmuş tamaşaçı yığırdı.

50

Bəzən səhərlər hava yaxşı olanda dostumun əlindən qaçıb “Şlakenburq”da təklildə səhər yeməyi yeyirdim və fürsətdən istifadə edib qeyd kitabçamda yeni opera mətninin planını cızırdım. Bunun üçün Şekspirin əhvalıma uyğun olan “Qisasa qisas”ının süjetini əsas götürdüm. Lakin misli görünməmiş bir özbaşınalıqla onu “Sevgi qadağası” adlı opera librettosuna çevirdim. Klassik opera musiqisinə qarşı qəribə şəkildə və kəskin düşmənçilik mövqeyi tutan, xüsusən puritan ikiüzlülüyünə qarşı, “azad hissələr”in cürətli müdafiəsinə yönəlmiş “Gənc Avropa”, “Ardingello” fikrimin əsas fonu idi. Ciddi Şekspir mətnini yalnız bu mənada anlamışdım. Mən ona xidmət göstərən qıza ehtiraslı eşq bəsləyən sərt, ciddi mənəviyyətə sahib ştatqalter görürdüm. Qız sevgi günahına görə ölümə məhkum olunmuş qardaşının bağışlanmasını xahiş edərkən onu insan hissələrinin hərəkətinə yoluxdurub əyilməz puritanda ölümcül alovla yandırmışdı. Şekspirin bu motivləri sonradan daha ciddi şəkildə, ədalət tərzilərində ölçərək dəqiqliklə işləməsinin mənim üçün əhəmiyyəti yox idi. Mən ikiüzlülüyün günah olduğunu və sərt mənəviyyət məhkəməsinin qeyri-təbiiyini ifşa etməyə çalışırdım. Ona görə Şekspiri tamamilə bir kənara qoyub günahkarı qisas alan sevgi cəzasına məhkum etdim. Hadisələri nağılvari Venadan qızmar Siciliyaya keçirdim. Orada əhalinin ona aydın olmayan sərbəst davranışlarından heyrətlənən alman ştatqalteri puritan islahatının keçirilməsinə başlayır və məğlub olur. Yəqin burada “Portiçidən olan lal” və “Siciliyada axşam duası” xatirələrinin də müəyyən qədər təsiri olub. Bir qədər düşünüb məzlum siciliyalı Bellininin də bu kompozisiyanın amilləri arasında olduğunu kəşf edəndə özünəməxsus anlaşılmazlıqların nəticəsi olan təəccüblü *qui pro quoya* görə gülməyə bilmirəm.

Bu hələ ki eskiz idi. Lazımlı etüdləri Bohemiyaya əyləncəli səyahətimiz zamanı yazmağı düşünürdüm. Dostumu təntənəli şəkildə Praqaya aparırdım ki, o da mənim orada keçirdiyim hissələri keçirə bilsin. Biz gözəl rəfiqələrimlə Praqada görüşdük. Qraf Paxtın ölümündən sonra ailənin həyatında da müəyyən dəyişikliklərə

səbəb olduğu üçün onlar daha Pravoninə getmirdilər. Özümü sərbəst və şən aparaq bir vaxtlar bu evi tərək edərəkən keçirdiyim ağır hisslərin qisasını alırdım. Dostumu yaxşı qəbul etmişdilər. Dəyişən vəziyyət qızları talelərini aydınlaşdırmağa daha çox vadar edirdi və zəngin bürger, əgər tacir deyildisə, əgər nəsil varlı idisə, qayğıkeş anaya əla namizəd kimi görünürdü. Qətiyyəən qəzəb hiss etmədən Teodorun gəlişi ilə yaranmış həngaməni ürəkdən dəstəkləyir və bu razılığımı ən şən və özbaşına zarafatlarla izhar edirdim. Gənc xanımlar mənim niyə bu qədər dəyişdiyimi anlaya bilmirdilər. Daha nə mübahisələrə hazırlıq, nə öyrətmək, öz əqidənə cəlb etmək ehtirası, bir sözlə, onları bezdirdiyim şeylərin heç birindən əsər-ələmət qalmamışdı. Lakin məndən ağıllı bir söz də eşitmək mümkün deyildi və bir çox şeyləri ciddi müzakirə etməyə meyli qızlar əvəzində ən yəndəmsiz, axmaq cavablar alırdılar. Şıltaqlıq edib özümə müxtəlif özbaşınalıqlar etməyə icazə verirdim, onlar isə bunun qarşısında özlərini gücsüz hiss edirdilər. Şən əhvalruhiyyəəm davranışma yoluxmuş Teodor məni təqlid etməyə başlayanda daha çox artdı, Teodor isə buna görə cəzasını çəkdi. Yalnız bircə dəfə iş ciddiləşmişdi. Mən royalaın yanında oturub dostumun xanımlara bir restoran söhbətini-rəfiqələrimin evdarlığı və savadı barədə ən yaxşı fikirlər bildirdiyimi nağıl edirdi, halbuki, məhz bu məsələdə şübhələrim vardı nə vaxtsa, indi dostum bunu deyəndə gənc xanımların necə çətin, kədərli sınaqlardan keçdiyini görmək çox ağır idi. Çünki mənim ən adi sözlərim onları çox təsirləndirmiş, gözlənilməz xoşbəxtlik bəxş etmişdi onlara. Jenni mənə yaxınlaşdı və səmimiyyətlə məni qucaqlayıb öpdü. Düzdü, bu da daha sonra özümü pis aparmağıma mane olmamışdı və hətta Jenninin ciddi hərəkətinə belə zarafat və şitliklə cavab vermişdim. O vaxtlar məşhur olan “Qara at” mehmanxanasında qraf Paxtın evində tam həyata keçirə bilmədiyim ən şən zarafatlar üçün meydan tapmışdım. Yeyib-içdiyimiz adamların və səyahətçilərin arasındakı təsadüfi elementlərdən gecə yarıya qədər inanılmaz axmaqlıqlar etdiyimiz kompaniya yığa bilmişdik. Məni xüsusilə bir tacir daha çox şənləndirir, əhvalımı qaldırırdı. Bu bəstəboy adam çox qorxaq olsa da, zirək görünməyə çalışırdı. Lakin onun Frankfurt-Oderdən olması məni maraqlandırmaq üçün bəs edirdi. Avstriyanın o vaxtki vəziyyətini bilənlər, gecənin bir yarısı bütün kompaniyanı mehmanxananın zalında Marselyoza oxumağa məcbur etdiyimi eşidib özbaşınalığının həddini anlayardılar. Bu qəhrəmanlıqdan sonra isə soyunub divarın çöl karnizi ilə ikinci mərtəbənin bir pəncərəsindən o birinə keçib uşaq vaxtı akrobatik məşğələlərdən qazandığım vərdislərdən xəbəri olmayanları dəhşətə gətirmişdim. Bu cür cürətkarlığa baxmayaraq səhəri gün polisə dəvət məni ayıltı. Marselyoza ilə bağlı epizodu xatırlayıb ehtiyatlandım. Müəyyən anlaşılmazlıq nəticəsində polis bürosunda xeyli vaxt gözləməli oldım, qalan vaxtı isə komissara qısa göründü və bəxtimdən şəhərdə qalacağım müddətlə bağlı bir neçə əhəmiyyətsiz sualdan sonra məni buraxdılar. Buna baxmayaraq daha ikibaşlı qartalın qanadının kölgəsi

altında bu cür hoqqaların cazibəsinə qapılmamağa qərar verdik. Sadəcə, fantazi-yamızda həyata keçən macəra yanğısına qapılıb ara yollarla Leypsiqə qayıtdıq. Əslində səfərimiz təvazökar yol əyləncələri ilə keçmişdi. Bu qayıdışla inkişafımın parlaq gənclik mərhələsi sona yetir. O vaxta qədər ciddi qarışıqlıqdan və ehtiraslı həyəcanlardan tamamilə azad deyildim. Bundan sonra həyatıma qayğı daxil oldu.

51

Ailəm mənə təklif olunan Maqdeburq teatr truppası yanında kapelmeyster vəzifəsini xəbər vermək üçün qayıdışımı gözləyirdi. Həmin yay ayında truppa Lauxstedt kurortunda qastrolda idi. Teatrın direktoru ona məsləhət görülən qabiliyyətsiz kapelmeysterin köməyi ilə işlərin öhdəsindən gələ bilmirdi və bu çətinliyin aradan qaldırılması üçün Leypsiqə müraciət edib mümkün qədər tez əvəzlənmə istəyirdi. Qızmar yay fəslində mənim “Pərilər”imin partiturasını öyrənmək istəməyən kapelmeyster Şteqmayer bu vəzifəyə ısrarla məni məsləhət görürdü. Beləliklə də, işinə işgəncəli müdaxilələr edən gəncdən qurtulacaqdı. Mən isə bir tərəfdən rahat və azad iradəmlə bədii avantüraların axınına təslim olmaq istəyərək, digər tərəfdən müxtəlif vəziyyətləri ölçüb-biçərək sərbəstliyə meyli-mi möhkəmləndirdim. Bu isə yalnız şəxsi gəlirlə mümkün idi. Lakin hissələrim mənə deyirdi ki, Lauxstedtdə bu meylim üçün lazım olan samballı özülü tapa bilməyəcəm. Həmçinin, “Pərilər”imə qurulmuş tələnin öhdəsindən də gələ bilmirdim. Ona görə yalnız işlə tanış olmaq üçün Lauxstedtə yola düşməyə qərar verdim.

Bu kiçik kurort Höte və Şillerin vaxtlarından məşhurlaşmışdı. Teatrın taxta binası Hötenin planına əsasən tikilmişdi. Orada “Messin gəlini”nin ilk tamaşası göstərilmişdi. Bunu özüm üçün tez-tez təkrarlasam da, bu yer məndə şübhə oyatdı. Mən teatr direktorunun yaşadığı yeri öyrəndim. O, evdə yox idi və balaca his-pasaqlı oğlan məni “ata”sının yanına ötürməyə qərar verdi. Amma biz onunla yolda qarşılaşdıq. O, xalat və qalpaq geyinmiş qoca kişi idi. Direktor məni sevinclə salamlaya-salamlaya sağlamlığından şikayət edirdi. Oğlu ona qonşu dükandan alacağı vodka ilə kömək etməli idi. Yəqin ki, mənə hesablanmış effektivlə oğluna əsl zilberqroş verdi. Bu direktor məşhur aktrisa Betmanın əri Haynrix Betman idi. Alman dramatik sənətinin çiçəklənmə dövrünün nümayəndəsi olan aktrisa Prussiya kralının sevimlisi idi və bu münasibət onun ölümündən sonra uzun müddət ərinə də göstərilmişdi. Betman Prussiya sarayından yaxşı təqaüd alır, davamlı olaraq sarayın hamiliyindən istifadə edir və dəyişkən, avantüralara meyilli xasiyyətinə baxmayaraq, heç vaxt bu birinciliyi tamamilə itirmirdi. Artıq uzun müddət teatr direktoru vəzifəsində olduğu üçün çox düşkünləşmişdi. Nitqi və davranışları mənə keçmiş dövrlərin şit aristokratizmini xatırladırdı. Onun elədikləri və onu

əhatə edənlər isə ən layiqsiz tənəzzüldən xəbər verirdi. O, məni evinə qaytarıb bir ayağı iflic olduğu üçün qərribə çarpayıda uzanmış direktor xanımına təqdim etdi. Bu vaxt Betmanın hədsiz sədaqətindən şikayətləndiyi bir qoca ifaçı bas xanımın yanında oturub qəlyan çəkirdi. Direktor ordan da məni həmin evdə yaşayan rejissorun yanına apardı. O, teatrın qoca dişsiz kapeldineri ilə repertuarı müzakirə edirdi. Buna baxmayaraq Betman məni rejissora təslim edib bütün vacib məqamlar barədə danışmağı tapşırırdı. Cənab Şmale isə gülümsəyib çiyinini çəkdi və dedi ki, direktorun adəti belədir, hər şeyi onun üstünə atır, özü heç nəyin qeydinə qalmır. Mən gələndə isə, o, Şmale, bir saat idi ki, Kroqe ilə gələnlər bazar nə göstərəcəklərini müzakirə edirdi. O, "Don-Juan"ı təyin edə bilirdi. Lakin orkestri təşkil edən Merzeburq şəhər musiqisi şənbə günü bura gəlmək istəmirsə, necə məşq edəcəkdilər? Bu zaman Şmale dayanmadan açıq pəncərədən giləs ağacının budaqlarına əyilib meyvə dərir, yeyir və çəyirdəkləri tüpürərkən inanılmaz səslər çıxarırdı. Son hərəkəti mənim mənfə qərarıma xüsusilə təsir etdi. Belə ki, mən meyvələrə qarşı anadangəlmə, qərribə ikrah hiss edirəm. Rejissora bildirdim ki, "Don-Juan"a ümid etməsin. Çünki mən debütümü bu tamaşa ilə etmək istəmərdim və ümumiyyətlə, direktorun təklifindən imtina edib oradakı işlərimi qaydaya salmaq üçün Leypsiqə qayıtmalı olacam. Ürəyimə yatan mədəni imtinadan sonra bir daha Lauxştedtə qayıtmamaq niyyətimin yanında tamamilə artıq olan bəzi məsələlərə görə narahat olduğumu göstərməyə məcbur oldum. Mənə otaq tapmaqda kömək təklif etdilər və təsadüfən Vürsburqdan bəri tanıdığım gənc aktyor bələdçilik vəzifəsini öz boynuna götürdü. Məni tanıdığı evlərin ən yaxşısına apararkən sözarası dedi ki, orada Lauxştedtin ən gözəl qızı ilə qonşu olmaq imkanım var: bu teatrın əsas aktrisası freylen Minna Planner idi və yəqin mən artıq onun barəsində eşitmişəm.

İş elə gətirdi ki, bu qızla qeyd edilən evin qapısında qarşılaşdıq. Onun xarici görünüşü və hərəkətləri bu səhər yaşadığımla tam ziddiyyət təşkil edirdi. Çox cazibədar və tərəvətli xarici görünüşə malik gənc aktrisa təkmlinli və özünü ələ ala bilməsi, hərəkətlərində, rəftarında duyulan, xoş simasına adamı yaxşı mənada sarsıdan, ləyaqət verən ciddi özünəinamla seçilirdi. Qüsursuz səliqəli və mədəni geyim bu gözlənilməz görüşün təəssüratlarını tamamladı. Məni ona yeni dirijor kimi təqdim edəndə qız cavanlığım təəccübləndiyini məni tərpedən dırnağa süzməsiylə biruzə verdi, sonra da ev sahibəsinə dostyana təəssüblə məni təqdim edib, qürurlu, sakit addımlarla məşqə tələsdi. Mənzili dərhal kirayələdim, bazar günü "Don-Juan"a dirijorluq etməyə razılaşdım. Yalnız əşyalarımı götürmədiyim üçün heyfləndim. İlk fürsətdə Leypsiqə gedib və tez də Lauxştedtə qayıtmağa tələsdim.

Püşk atılmışdı. Həyatın ciddi tərəfi dərhal səhnəyə çıxıb məni ağır sınaqlara çəkdi. Leypsiqdə Laube ilə sağollaşmalı oldum. Prussiyanın tələbi ilə onu Saksoniyadan sürgün edirdilər və o, bu faktın mənasını yaxşı anlayırdı. Otuzuncu illərin ilk yarısındakı liberal hərəkatlərə açıq reaksiyaların verildiyi dövr yetişdi. Laube heç vaxt siyasi məsələlərdə iştirak etmədiyi və həmişə estetik məqsədlərə yönəlmiş ədəbi fəaliyyətlə məşğul olduğu üçün əvvəlcə bu polis tədbirinin mənasını anlamamışdıq. Leypsiq hakimiyyətinin bu sürgünün səbəbləri ilə bağlı suallara iyirənc ikibaşlı cavabları tezliklə Laubeni gələcək taleyindən şübhələnməyə vadar etdi. Leypsiq onun üçün əvəzolunmaz fəaliyyət meydanı olduğuna görə Laubeyə yaxınlıqda olmaq vacib idi. Dostum Apelin Leypsiqdən bir neçə saat uzaqlıqda, Prussiya torpaqlarında gözəl zadəgan mülkü var idi. Ağılımıza orada Laubeyə qonaqpərvərliklə sığınacaq vermək fikri gəldi. Qanunla münafişəyə girmədən təqib olunan adama sığınacaq vermək iqtidarında olan dostum bu istəyimizi həvəslə qarşıladı. Lakin səhəri gün məsələni ailəsi ilə müzakirə etdikdən sonra bildirdi ki, Laubeni qəbul edərək başına iş açacağından qorxur. Laube buna heç vaxt unuda bilmədiyim bir ifadə ilə gülümsədi. Sonralar hiss etmişdim ki, bu ifadə bəzən mənim də sifətimdə işarib yox olur. Beləliklə, o bizimlə sağollaşdı. Tezliklə eşitdik ki, onu burşənşaftın keçmiş iştirakçıları ilə bağlı aparılan araşdırmalara əsaslanaraq həbs edib Berlin şəhər həbsxanasına göndəriblər. Bu halda mən ürəyimə ağır yük kimi çökən ikiqat acı təcrübə yaşadım. Ona görə kiçik həcmli yol torbamı doldurub anamla və bacımla sağollaşdım, qətiyyətlə kapelmeyster yoluna addım atdım.

Minnanın qaldığı yerin altındakı otağı yeni vətənim hesab etmək hüququnu qazanmaq üçün yalandan direktor Betmanın bütün teatr tədbirləri ilə razı qaldığımı göstərməli idim. Hər şey “Don-Juan”ın səhnələşdirilməsi ilə başladı. Zərif zövqə iddialı direktor bu operanı yaxşı ailədən olan ləyaqətli gənc sənətkar üçün uyğun hesab etdiyini bildirdi. Öz instrumental kompozisiyalarım istisna olmaqla heç vaxt opera orkestrinə dirijorluq etməsəm də, məşqlər və tamaşa kifayət qədər yaxşı keçdi. Yalnız donna Annanın rəqitativində bir qədər aydınlıq çatışmırdı. Amma buna görə heç kəs məni qınamadı. Mən sakitcə və təəccüblənmədən əsərlə heç tanış olmadan “*Lumpaci Vagabundus*” üzərində işləməyə başlayanda hər kəs teatrın yeni üzvünə etimad etdi. Musiqi bacarığımın layiq olmadığı şəkildə tətbiqindən özümü pis hiss etmirdim, hətta yaxşı əhval-ruhiyyədə idim. Bunun bir səbəbi incəsənət zövqümün keçid mərhələsi idisə, digər səbəbi bu feeriyada pəri Amoroza rolunu oynayan Minna Planerlə tanışlıq idi. O, həqiqətən əxlaqsızlıq və pozğunluq buludu arasında bir pəriyə bənzəyirdi. Heç onu cəlb etməyən və

toxunmayan bu bataqlığa necə düşdüyünü təsəvvür edə bilmirdim. Digər ifaçılar mənə yaxşı məlum olan qrimasları göstərən karikatura qəhrəmanlarına oxşayırdılar. Bəzəksiz ciddiyyətə, eleqant səliqəyə malik, eyni zamanda bütün teatral mübaliğələrdən və komediant şışirtmələrindən məhrum bu gözəl aktrisa isə mənə ətraf mühitdən tamamilə qopmuş, xüsusi bir varlıq təəssüratı bağışlayırdı. Onunla yan-yana qoyub müqayisə edə biləcəyim yeganə gənc Fridrix Şmit idi. O, istedadını hiss edərək teatr sahəsinə, operaya yenicə gəlmiş gözəl tenor səsə malik ifaçı idi. Şmit də teatr heyətindən məşğələlərə və rollara ciddi münasibəti ilə seçilirdi. Onun sinə səsinin səmimiyyət və cəsarəti, alicənab, təmiz tələffüzü, frazaları aydın ifadə etməsi mənim yaddaşımda bir nümunə kimi həkk olunub. Buna baxmayaraq, aktyor istedadının, səhnədə dayanmaq bacarığının olmaması tezliklə onun irəli hərəkət etməsinə mane oldu. Lakin o, mənim yeganə tanışım olaraq qalırdı və mən onu etibarlı, alicənab xasiyyətə malik qabiliyyətli, orijinal insan kimi qiymətləndirirdim.

Nəzakətli mənzil qonşu ilə ünsiyyət tez bir zamanda ehtiraslı vərdişə çevrildi. O, gənc kapelmeysterin (21 yaşım var idi) məsum heyranlığını xoş təəccüblə qarşılayırdı. Şiltaqlıqdan, ikibaşlı münasibətlərdən uzaq olan qonşu tezliklə mənimlə inamlı dostluq qurdu. Bir dəfə axşam-tərəfi açarı evdə qoyduğum üçün parterdə yerləşən otağıma pəncərədən girməyə çalışanda çıxardığım səs-küy Minnanın diqqətini cəlb etdi. Karnizdə dayanarkən ona gecən xeyirə demək üçün izn istədim, lakin o, imtina etdi. Dediynə görə, ev sahibləri onun xahişi ilə gecələr otağının qapısını kilidləyirlər ki, heç kim girə bilməsin. O, bütün bədənini əyərək görüşməyimizi yüngülləşdirdi və mən rahatlıqla onun əlini tutdum. Bu hadisədən çox keçməmiş qızıl yel xəstəliyinə tutulub şişmiş sifətimi balaca otağımda bütün dünyadan gizlədəndə Minna tez-tez məni ziyarət edir, qulluq edir və inandırır ki, eybəcər günə düşmüş sifətimin heç bir fərqi yoxdur. Sağalib onu ziyarət etdim və ağzımın kənarındakı səpkidən şikayətlənərək onun gözüne bu görkəmdə göründüyüm üçün üzr istədim. Lakin Minna o qədər şəfqətli idi ki, mənim gəlişimdə ikrah doğuran heç nə tapmadı. Belə desə də, məni bu halda öpməyəcəyini iddia edəndə, o, geri çəkilməyərək dərhal qətiyyətini sübut etdi. Minna hər şeyi xoş rahatlıqla, sərbəst edirdi. Onun davranışları yüngüllük və ürəksizliklə yox, ana qayğısı ilə dolu idi.

53

Bir neçə həftə sonra cəmiyyətimiz yayın qalan hissəsini Rudolştadta qastrol etmək üçün üçün Lauxştədti tərk etdi. O vaxt üçün çətin hesab olunan bu səyahəti Minna ilə başa vurmaq istəyirdim. Əgər direktor Betmandan halal zəhmətimlə qa-

zandığım maaşımı ala bilsəydim, məqsədimə çatmağa heç nə mane ola bilməzdi. Lakin burada fəvqəladə çətinliklərlə qarşılaşdım və bu çətinliklər o vaxtdan sonra xroniki halda iztirablara çevrilməyə başladı. Artıq Lauxştedtdə öyrənmişdim ki, truppanın cəmi bir üzvü mütəmadi olaraq maaş alır. Bu iflic olmuş direktor xanımın yatağının yanında tanış olduğum bas Keynzəl idi. Məni inandırdılar ki, maaşımın heç olmasa, bir hissəsini almaq istəyirəmsə, xanım Betmanın xoşuna gəlməliyəm. Amma budəfəlik yenə ailəmin köməyindən istifadə etmək qərarına gəldim. Ona görə Rudolştadta tək yola düşüb Leypsiqdən keçdim və anamı məyus edib təəccübləndirərək lazımı vəsaiti götürdüm. Amma Leypsiqə mənə görə Lauxştedtə gəlmiş dostum Apelin mülkündən keçib getdim. Lauxştedtdən gedişim zəngin dostumun mənim şərəfimə verdiyi qonaqlıq sayəsində yadda qalan oldu. Bu zaman içki dostlarımdan biri ilə nömrəmizdə olan nəhəng kaşı sobanı qırılmışdıq. Səhəri gün ayılanda isə bunun necə baş verdiyini anlamamışdıq.

Bu səyahət zamanı ilk dəfə Veymardan keçdim və yağışlı günlərin birində maraqla, lakin səthi şəkildə Hötenin evinə nəzər saldım. Rudolştadtın çox maraqlandığım canlı teatr həyatını tamamilə başqa cür təsəvvür edir və daha böyük təəssüratlar gözləyirdim. Orada dirijorluq etməməli idim. Çünki bu funksiyanı tamaşalarımızın hazırlanmasına cəlb edilmiş Knyaz kapellasının dirijoruna tapşırılmışdılar. Lakin işlərim – taxta quşa güllə atmaq bayramına yığılmış knyazlıq əhlini əyləndirəcəyimiz çoxsaylı opera və musiqili vodevillərin öyrənilməsi – o qədər intensiv idi ki, bu kiçik gözəl ölkəni gəzmək imkanı tapmamışdım. Sərt və pis mükafatlandırılan əməklə yanaşı Rudolştadtda olduğum altı həftə ərzində iki ehtiras məni yerimdən tərpənməyə qoymurdu: birincisi, “Sevgi qadağası”nın şeirlərini yazarkən aldığım zövq, digər tərəfdən, Minnaya olan meylim idi. Eyni zamanda daha bir musiqili kompozisiyanın, dəqiq desəm, “E-dur” simfoniyasının ilk cizgilərini atmışdım. Onun birinci hissəsi isə (3/4 ölçüdə) kompozisiya kimi tamamlanmışdı. Bu işin üslubuna və planına Bethovenin Yeddinci və Səkkizinci simfoniyaları təsir etmişdi. Səhv xatırlamırsam, bu əsəri bitirsəm və ya ən azından hazır hissəsini saxlasaydım, onu bu gün də insanlara təqdim edəndə əsla utanmazdım. Lakin bu dövrdə artıq məndə belə bir fikir formalaşmışdı ki, Bethovəndən sonra simfoniya sahəsində yeni və əhəmiyyətli bir şey yaratmaq çətinidir. Əksinə, opera elə bir sahəydi ki, orada xidmətlərimin bənzəri yoxdu – bunu get-gedə daha dərinlən hiss edirdim – və bu mənə müxtəlif istiqamətlərdə həyəcanlandırıcı təsir göstərirdi. Müxtəlif narahatlıqlar və həyəcanlar, ixtiyarımda olan asudə vaxtlarda yeni opera mətninin böyük hissəsini yazmağa mane olmadı. Özü də bu dəfə dilə və şeirə “Pərilər”in mətnindən daha diqqətlə yanaşdım və situasiyaların quruluşuna əvvəlkindən daha şüurlu münasibət göstərdim.

Digər tərəfdən, mən ilk dəfə sevgidən doğan qısqanclığın qayğılarını və məyusluqlarını yaşamağa başlamışdım. Minnanın mənə qarşı sərbəst, mehriban

münasibətində qəfil dəyişiklik baş vermişdi. Deyəsən, onun diqqətini qazanmaq istəyim hamının hörmət etdiyi aktrisyaya söz gətirmişdi. Halbuki, mən bu istəkdə qəbahətli heç bir şey görmürdüm və təcrübəli müşahidəci bunun yalnız yüngül şövqün artıqlığından başqa bir şey olmadığını sezərdi. Minnanın davranışlarından və izahatlarından anladığıma çox təəccüblənmişdim. Qısaı, o deyirdi ki, özünü mənim niyyətimin ciddiliyini xəbər almağa və bunun nəticələrini nəzərə almağa məcbur hiss edir. Bilirdim ki, Minna gənc aristokratla çox yaxın münasibətdədir. Bu gənclə hələ Lauxstedtdəyən tanış olmuşdum və onun Minnaya ürəkdən bağlı olduğunu hiss etmişdim. Rəfiqələri arasında Minna qraf fon O-nun nişanlısı hesab olunsa da, hamı bilirdi ki, onların birləşməsi qeyri-mümkündür. Çünki gənc aşiqin buna imkanı yox idi. Görkəmli ailədən olduğu üçün evliliyini ictimaiyyətdəki mövqeyinə və gələcək karyerasına qurban verməli idi. Yəqin Minna ilə qraf tanışlıqlarının Rudolştadt dövründə bu barədə danışmışdılar. Minna ciddi, hətta bir qədər kədərli olmuşdu, mənim yaxınlaşmaq cəhdlərimə də soyuq cavab verib uzaqlaşdı. Yaxşıca düşünüb anladım ki, nə “Gənc Avropa”, nə “Ardingello”, nə də “Sevgi qadağası” burada səhnəyə qoyulmayacaq, pəri Amorozanın şən teatr janrı ilə həyatını qurmaq üçün münasib fürsət axtaran “vicdanlı bürgerlərin oğlu” arasında çox ciddi fərqlər var. Bu haldan ürəyim sıxılır, sarsılırdım. Bir tərəfdən, “Sevgi qadağası”nın sərbəst hissələrini kəskinləşdirir, axşamlar qızardılmış kolbasa qoxusu hopmuş havanı içimə çəkərək bekar yoldaşlarımla Rudolştadtın quş çəmənliyində gəzirdim. Bu dəfə ötəri olsa da, yenə oyunlara baş qoşmuşdum. Yarmarkada zər və ruletka oyunu üçün qoyulmuş stolların yüngül forması diqqətimi cəlb etmişdi.

54

Rudolştaddan Maqdeburqa yarımillik qış mövsümünə getməyi səbrsizliklə gözləyirdim. Əvvəla, orada yenidən orkestrin başına keçəcəkdim, ikincisi, musiqi bacarıqlarımı daha layiqli şəkildə istifadə edəcəkdim. Lakin Maqdeburqa çatmamışdan əvvəl Bernburqda ağır keçid dövrü yaşamağa idim. Çünki direktor Betman digər tədbirlərlə yanaşı, orada da bir sıra tamaşalar təşkil etmişdi. Truppanın bir hissəsi ilə oradakı kapelmeysterin dirijorluğu altında bir neçə opera nümayiş etdirməliydik. Həmişəlik olmasa da, budəfəlik, az maaşlı fatal muzikdirektor vəzifəsini davam etdirməyə məcbur idim. Lakin hər şeyin bir sonu var. Nəhayət, Maqdeburqa gəldim. İnanırdım ki, bura, məni seçdiyim yolda əsl şöhrətə qovuşduracaq.

Əlbəttə, bir vaxtlar təcrübəli və müdrik kapelmeyster Künleynin həvəsli bir gənci müşayiət etdiyi həmin dirijor stendinin sahibi kimi özümü çox yaxşı hiss

edirdim. Tezliklə orkestri tam idarə etdiyimdən əmin oldum. Ən yaxşı musiqiçilər mənə rəğbətlə yanaşmağa başladılar. Musiqiçilər sonlara yaxın inanılmaz sürətli tempə səsləndirməyə məcbur etdiyim uverturaları şişirdilmiş şəkildə ifa edərkən çox zaman auditoriyanın qulaqbatırıcı alqışlarını qazanırdıq. Beləliklə, mənim alovlu, hətta ifrat səylərim həm musiqiçilərin simpatiyasını qazanmağa, həm də auditoriya tərəfindən qəbul olunmağıma kömək oldu. O vaxtlar Maqdeburqda teatr rəyçiliyi çox inkişaf etmədiyi üçün mənim barəmdə ümumi razılıq ən xoş və həvəsli formada ifadə olunurdu. Maqdeburqda dirijorluq etdiyim ilin ilk rübündə qürurumu oxşayan bir şeyi dərk etdim: mən əsl opera matadoru idim. Bu vəziyyətdə xüsusi uğur qazanacağımı əvvəlcədən görənlər və mənə ürəkdən simpatiya bəsləyən rejissor Şmale yeni il tədbiri təşkil etdi. Bu tədbirə musiqini mən yazmalı idim. Bu işin öhdəsindən həddindən artıq tez gəldim. Gurultulu uvertura, bir neçə melodram və xor uğurlu alındı, bayramdan kənar vaxtda auditoriyanın razılığını qazandı. Ona görə bu yeni il salamlamasını, yeni il tamaşasını bir daha müvəffəqiyyətlə təkrarladım.

Bu vaxt (1835) həyatımın qərarvermə anı, dönüş nöqtəsi idi. Minna ilə Rudolstadt əlaqələrimizi kəsib, bir-birimizi gözdən itirdik. Lakin Maqdeburqda görüşdükdə soyuq və qəsdən laqeyd münasibətləri bərpa etdik. Öyrəndim ki, Minna keçən il burada gözəlliyi ilə hamının, xüsusilə, bir neçə gənc aristokratın diqqətini cəlb edib və onların ziyarətlərinə laqeyd qalmayıbmış. Düzdür, onun mövqeyi daima ədəbli və ciddi davranışına görə ləkələnmişdi, lakin bəlkə də Paxtanın evindəki əzablarıma görə bu tip tanışlıqlara antipatiyam get-gedə kəskinləşmişdi. Hərçənd, Minna bu cənabların özlərini bürger sinfinin teatr həvəskarlarından, xüsusilə, bəzi gənc kapelmeysterlərdən daha nəzakətli apardıqlarını desə də, məndə onun davranışının bu xüsusiyyəti yaranan xoşagəlməz duyğuları və qıcığı aradan götürə bilmirdi. Beləliklə, biz üç kədərli ayı başa vurduq. Bu vaxt ərzində mən müəyyən qədər ümitsizlikdən doğan anlaşılmazlıqla ən səthi münasibətlərin gözəlliyinə aldanır və özümü elə açıq şəkildə sağa-sola vururdum ki, sonradan etiraf etdiyinə görə, Minnanın mənə yazdığı gəlir, ciddi narahatlıq keçirirdi. Operanın qadın heyətinin diqqətindən qıtlıq çəkmədiyim üçün və elə də yaxşı reputasiyası olmayan bir gənc xanımın məni öz toruna salmaq cəhdlərini görənlər Minna qorxudan qəti qərar qəbul etməli idi. Yeni il ərəfəsində opera heyətimizin seçilmiş üzvlərinə punş və ilbiz qonaqlığı vermək qərarına gəldim. Evli kişilər xanımları ilə birlikdə dəvət edilmişdilər və yeganə çətinliyim subay freylen Planneri tədbirimə gəlməyə razı salmaq idi. O, təklifimə çox sadə şəkildə razılıq verdi və tezliklə səs-küylə dolan subay otağıma həmişəki kimi səliqəli və mədəni geyimdə təşrif buyurdu. Ev sahibi evində çıxacaq fırtına barədə əvvəlcədən xəbərdar edilmişdi və yalnız hər hansı maddi zərərin ödəniləcəyini vəd etdikdən sonra sakitləşmişdi. Şampanın edə bilmədiyini punş tamamladı.

Kompaniyamı birləşdirən bütün lazımlı ədəb bağları qopmuşdu və heç kimin etiraz etmədiyi ümumi dostluq əhvalı yaranmışdı. Və burada Minnanın tərbiyəsi ilə yoldaşlarından nə qədər seçildiyi aşkara çıxdı. O, bir dəqiqə belə ləyaqətini itirmədi və heç kim ona yaxın düşməyə ürək etmədi. Məclisin sonuna yaxın hamı açıq-aydın görürdü ki, Minna mənim ürəkdən gələn dostyana mehribanlığıma çəkinmədən müsbət cavab verir. Bütün yoldaşlarımıza aydın oldu ki, aramızda xüsusi münasibətlər var. Biz məndə gözü olan bəd reputasiyalı xanımın bunu başa düşəndə necə qıc olduğunu görüb məxsusi şəkildə razı qalmışdıq.

55

Həmin gündən sonra Minna ilə aramda fasiləsiz sıx dostluq əlaqəsi saxlayırdım. İnanmıram ki, o mənə qarşı ehtirasla məhdudlaşan meyl, yəni, əsl sevgi hiss edirdi. Məncə, o ümumiyyətlə belə yüksəlişə qadir deyildi. Onun mənə olan hissələrini ürəkdən gələn şəfqət, mənə səmimi qəlbdən uğur və əminamanlıq arzulamaq, tez-tez onu təəccübləndirən keyfiyyətlərimə dostyana rəğbət və anlayış kimi xarakterizə edə bilərdim. Tədricən bu duyğular onun üçün daimi və xoş vərdişə çevrildi. Şübhəsiz, o mənim istedadım barədə yaxşı fikirdəydi və mənim sürətlə uğur qazanmağım onu ovsunlamışdı. Onun şən sakitliyi ilə bəzəyə bildiyi eksentrik xasiyyətim onda daima qürurunu oxşayan hökmranlıq duyğusunu biruzə verməyə vadar edirdi. O, mənə qarşı heç bir istək, həsrət və ya ehtiras hiss etməsə də, özbaşınalığıma soyuq cavab da vermirdi. Maqdeburqda həqiqətən maraqlı bir tanış qazanmışdım. Yeni tanışım grande dame rollarını oynayan, bir o qədər də cavan olmayan aktrisa idi. Xanım Qaaz dərhal mənim diqqətimi qazandı. Çünki o, taleyində indi də yaxından və ciddi iştirak etdiyi Laubenin gənclik dostu idi. Bu qadın ağıllı və bədbəxt idi. Bədbəxtliyində illərlə daha çox hiss olunan eybəcər xarici görünüşünün rolu var idi. Onun uşağı var idi, çox kasıb yaşayırdı və deyəsən, ən yaxşı vaxtlarını inciyərək xatırlayırdı. Mən onu tez-tez ziyarət edirdim. Əvvəllər Laube barədə məlumat almaq üçün, sonralar vərdişə çevrildiyi üçün. Bu xanım Minna ilə dostlaşdığı üçün üçümüz tez-tez axşamları bir yerdə səmimi söhbətlər edərək keçirirdik. Lakin bəzən bu səmimiyyət kiçiyə münasibətdə pozulurdu. Mən xanım Qaazın Minnanın istedadını və zəkasını tənqid etməsinə xüsusilə təəccüblənirdim. Bir axşam Minnaya söz verdim ki, yaşlı rəfiqəməzlə birlikdə ona qonaq gəlib çay içəcəm. Lakin ehtiyatsızlıq edib bir vizit partiyasına təklifi də qəbul etmişdim. Bundan bezsəm də, davam etməyə çalışırdım ki, Minnagilə gec gedim və ora çatanda məni narahat edən rəfiqəm çıxıb getmiş olsun. Buna spirtli içkilərin köməyilə nail oldum. Beləliklə, başıma bu qərribə iş gəldi. Mən ayıq vist partiyasını sərxoş tərk etdim və bu elə gözlənilməz baş ver-

di ki, özüm də inanmaq istəmirdim. Buna baxmayaraq Minnaya gecə ziyarətinə getmək mənə cəlbedici fikir kimi gəldi. Xanım Qaazın hələ də orada olduğunu görəndə mənə sözlə ifadə edilməyəcək sıxıntı bürüdü. Bu fakt mənim narkotik həyəcanlanmış partlayışlarıma gətirib çıxardı. Yaşlı rəfiqəmiz mənim səs-küylü və nəzakətsiz davranışlarıma zarafatyana təəccübünü bildirəndə onu elə kobud ələ salmağa başladım ki, dərhal bizi tərk etdi. Bulanana şüurumun son qalıqlarından, mənim hoqqalarımın heyrətə gəlmiş Minnanın səmimi gülüşü sızdırdı. Onu heç vaxt tərk etməyən sakitliyi sayəsində çoxdandı verə bilmədiyi qərarı verdi. Belə ki, vəziyyətim elə ciddi idi ki, getməyimdən və ya evə çatmağımdan söz gedə bilməzdi. Mənə rəğbəti isə qalan şeyləri tamamladı. O, müalicə üçün lazımlı şeyləri çıxartdı və mən tezliklə dərin yuxuya getdiyim üçün tərəddüd etmədən yatağına mənə verdi. Mən səhərə qədər, harada oyandığımı anlayanda mənə misilsiz işıq saçan həmin heyrətamiz, uzun və o saatlarda doğulmuş həyati bağla nəticələnən səhərə qədər bu yataqda yatdım. Öncədən hiss etdiyim qayğı həyatıma daxil oldu. Yüngül zarafatlar, dəcəlliklər və şənliyin digər əlamətləri olmadan asta-asta, təmkinlə səhər yeməyi yedik ki, nahardan əvvəl belə ciddi vəziyyətdə gözə görünmədən şəhər darvazalarına uzun gəzintiye çıxmağa bilək. Sonra biz ayrıldıq ki, bundan sonra rəsmi aşiq cütlük kimi sərbəst və utanmadan zərif meylimizi izləyək.

56

Musiqi inkişafımın aldığı özünəməxsus istiqamət uğurlarla yanaşı, o vaxt payıma düşən uğursuzluqlardan da yeni dəstək aldı. Yerli cəmiyyətlərin birinin konsertində “Pərilər”imin uvertürasını müvəffəqiyyətlə həyata keçirdim və ona görə böyük təriflərə layiq görüldüm. Lakin eyni zamanda, Leypsiç teatr rəhbərliyinin bu operanın səhnələşdirilməsi ilə bağlı məni qərarından xəbər tutdum. “Sevgi qadağası” kompozisiyasının başlanğıcı məni elə hala saldı ki, bu ilkin işimə marağı itirdim və qürurlu laqeydliklə onun Leypsiçdə səhnələşdirilməsinə nail olmaq cəhdlərindən imtina etdim. Özümü uvertüranın qismətinə təzəcə düşmüş uğurla ilk operama görə kifayət qədər mükafatlandırılmış hesab edirdim. Əvəzində qısa Maqdeburq yarımilliyi ərzində diqqətimi yayındıran əyləncələr və başqa işlərlə yanaşı yeni operanın böyük hissəsini yazmağa kifayət qədər vaxt tapmışdım. Teatrda verdiyimiz konsertdə onun iki duetini ifa etmişdim və bu hissələrin uğuru məni həvəslə işə davam etməyə ürəkləndirdi.

Mövsümün ikinci yarısında dostum Apel yeni kapelmeyster şöhrətimin şüalarında qızınmaq üçün məni ziyarət etdi. Mən onun yazdığı “Kolumb” dramını tamaşaya qoymağı rəhbərliyə məsləhət gördüm. Bu lütfə nail olmaqdan asan heç nə yox idi. Əvvəla, Apel Əlhambranı əks etdirən yeni dekorasiyanın sifariş-

ni öz hesabına gerçəkləşdirməyi təklif etmişdi. Bundan başqa, bas Kenzelin imtiyazlarına görə maaş alarkən sıxışdırılan heyətə vəziyyətlərinin müəyyən qədər yüngülləşəcəyi və dəstək ümidini vermişdi. Mənə elə gəlirdi ki, pyesin özündə bir çox yaxşı məqamlar var idi. O, böyük dənizçinin ilk səyahətindən əvvəl aparıldığı mübarizədən və göstərdiyi səylərdən bəhs edirdi. Dram əlamətdar və nəticəsi bütün dünyaya tanış gəmilərin Palos limanını tərketmə səhnəsi ilə bitirdi. Apel əsərini Adolf əmimə oxumağa vermişdi və əmimin dediyinə görə, bu dramın canlı, xarakterik xalq səhnələri var və araya sıxışdırılmış roman onun yanında aciz və solğun qalırdı. İkinci vətənləri Qrenadadan qovulan mavrların kiçik xorundan və sondakı orkestr ifasından əlavə dostumun əsərinə ən yelbeyin sürətlə uvertüra da bəstələdim. Onun son planını bir axşam Minnanın evində hazırladım. Bu zaman Apelə sevgilimlə utanmadan yüksək səslə danışmağa imkan vermişdim. Təəssüf ki, qeyri-adi dərəcədə səthi musiqi əsərinin işi sadə, lakin gözlənilməz dönüşə malik fikir əsasında qurulmuşdu. Orkestr böyük səy eləmədən seçilmiş fiqurasiyalarla dənizi və əgər lazımdırsa, onun üzərindəki gəmini təsvir edirdi. Qüdrətli, qəribə və məqsədyönlü motiv dalğaların səsi üzərindən ucalırdı. Bu ansambl təkrarlanır, sonra qəfil yox olur, yüksək notlarda güclə sezilən skripka fiqurları altında dərin pianissimo ilə verilmiş fat-morqanın yad motivi ilə kəsilirdi. Zərif çalara və ən müxtəlif modulyasiyalara malik möcüzəli, cazibədarcasına sayrısan motivi ifa etmək üçün müxtəlif cür köklənmiş üç cüt şeypur sifariş etdim. Bu, qəhrəmanın iti baxışlarının sezdiyi torpaqlar idi. O, bir neçə dəfə bu torpaqları görsə də, oralar yenidən okeanda yox olurdu. Lakin yorulmaq bilməyən dənizçinin keçirdiyi yüksək gərginlikdən sonra bu torpaq doğan günəşin şüaları altında sərhədsiz gələcək ölkəsi kimi bütün dənizçilərin gözləri önünə sərildi. Bu məqamda şeypurlarımın altısı da eyni tonallıqda birləşirdi ki, onlar üçün nəzərdə tutulmuş motiv zəfəri qeyd edən əzəməti səsləndirə bilsin. Prussiya alay şeypurçularının üstün keyfiyyətlərinə bələd olduğum üçün xüsusilə, son hissənin həyəcanlandıran effektinə ümid bəsləməklə doğru qərar vermişdim. Uvertüra hamını heyrət içində qoydu və alqışlarla qarşılandı. Pyesin özünü isə lazımi diqqət göstərmədən ifa etdilər. Xüsusən, əsas rol Lüdviq Meyer adlı boş aktyor tərəfindən korlanmışdı. O, rejissor idi və guya rolunu əzbərləməyi çətdirməmişdi. Belə desə də, qarderobunu Kolumbun növbə ilə dəyişdiyi bir-birindən möhtəşəm kostyumlarla zənginləşdirməyə vaxt tapmışdı. Lakin Apel öz əsərini səhnədə görmüşdü və teatrın yenidən nümayişi təşkil olunmasa da, mənim Maqdeburq auditoriyası qarşısında şöhrətimi artırmışdı. Çünki artıq konsertlərdə uvertürəmi ifa edirdilər.

Lakin bu teatr mövsümünün əsas hadisəsi sonda baş vermişdi. Mən Leypsiqdə oxuyan xanım Şreder-Devrieni bir neçə qastrol üçün teatrımıza dəvət edə bilmişdim. İndi mənim bəxtimə iki dəfə böyük ruh yüksəkliyi ilə onun oxuduğu operalara dirijorluq etmək zövqünü yaşamaq düşmüşdü. Beləliklə, bu qadınla birbaşa sənət əməkdaşlığına nail olmuşdum. O, Dezdemonə və Cülyetta rollarını ifa etmişdi. İkinci rolu ilə o, hamını elektrikləndirmiş və məni yenidən alov və hərarətlə doldurmuşdu. Bu dəfə onunla daha yaxın, şəxsi münasibətlər qura bilmişdim. Özü də o mənə qarşı elə nəzakət və rəğbət göstərmişdi ki, öz iradəsi ilə konsertdə əməkdaşlıq təklifi etmişdi. Konserti öz xeyrimə vermək istəyirdim və o, bir neçə müddət sonra bu konsertə qayıtmaq istəyirdi. Bu şərtlərdə böyük mənfəət gözlədiyim konsertin uğuru mənim üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyırdı. Maqdeburq rəhbərliyinin mənə ayırdığı cılız maaş son dərəcədə qeyri-mütəmadi şəkildə və xırda hissələrlə verildiyi üçün daha da xəyali görünürdü. Ona görə şəxsi tələblərimi və musiqiçi, vokalçı müştərilərim üçün təşkil etdiyim qonaqlıqların xərclərini sonda kifayət qədər ağır borc miqdarı ilə ifadə olunan yeganə yolla ödəyə bilirdim. Bu məbləğin nə qədər böyük olduğunu aydın təsəvvür edə bilmirdim. Digər tərəfdən isə konsertimin mümkün gəliri barədə çox yüksək fikirdəydim. Qarşılıqlı şəkildə bir-birini yox edən iki anlaşılmazlığa baxmayaraq mən kreditörlərə konsertdən sonrakı gün onların payını ödəməyə imkan verən əfsanəvi gəlir ümidi ilə təsəlli verirdim. Buna görə onları həmin gün mövsümün sonunda köçdüyüm mehmanxanaya yığışmağa dəvət etmişdim. Əlbəttə, bunda qeyri-təbii heç nə yox idi. Bu cür böyük, hər yerdə entuziazmla qarşılanan aktrisanın konsertdə iştirak etməsi, xüsusilə, bu məqsəd üçün Maqdeburqa gəlməsi böyük gəlirə ümidimi artırırdı. Konserti musiqili dəbdəbə ilə təşkil etmək üçün xərclər barədə düşünməyərək böyük orkestr dəvət etdim, çoxlu məşq təyin etdim. Bəxtimdən heç kəs vaxtilə qızıl dəyərində olan məşhur aktrisanın zavallı muzikdirektora xeyir vermək üçün Maqdeburqa qayıdacağına inanmaq istəmirdi. Ona görə demək olar ki, hamı təmtəraqlı elanları aldadıcı manevr hesab edir və yüksək qiymətlərdən narazılıq edirdi. Zəlin az hissəsi dolmuşdu və bu məni çox məyus etmişdi. Əvvəla, mənə dəstək olmaq üçün tam təyin olunan vaxtda gələn və azsaylı auditoriya qarşısında çıxış etmək kimi alışmadığı faktı yaşamağa məcbur qalan Şreder-Devrien qarşısında özümü son dərəcə narahat hiss edirdim. Xoşbəxtlikdən, o yüksək əhval-ruhiyyəsini qorudu (sonradan öyrəndim ki, bunun mənə dəxli olmayan başqa səbəbləri var imiş) və yeri gəlmişkən, Bethovenin “Adelaida”sını mənim royaldə müşayiətimlə heyramiz dərəcədə yaxşı ifa etdi. Konsertimin digər gözlənilməz uğursuzluğu orkestr üçün pyes seçimi sayəsində oldu. Onlar “London şəhəri” mehmanxanasının

kiçik və kifayət qədər pis akustikaya malik zalında dözülməz dərəcədə gurultulu səslənirdi. Artıq mənim altı şeypurlu “Kolumb” uvertürəm dinləyiciləri dəhşətə gətirmişdi, sonra ağılasıgmayan gəlir əldə etmək həvəsi ilə başdan-ayağa instrumental dəbdəbə ilə bəzədiyim Bethovenin “Vitoriya döyüşü”nün növbəsi çatdı. Həm fransız, həm də ingilislər tərəfindən silahlı, toplu atəş xüsusi konstruksiyaya sahib dəyərli maşınların köməyi ilə mükəmməl yerinə yetirilmişdi, barabanların və siqnal borularının sayı ikiqat, üçqat artırılmışdı. Və heç vaxt heç bir konsertdə tüğyan etməmiş döyüş başladı və orkestr aydın güc üstünlüyü ilə azsaylı auditoriyaya elə hərarətlə yönəldi ki, insanlar müqavimət göstərmədən qaçmağa üz tutdular. Mənə olan hörmətdən konserti ilk sıradan izləyən xanım Şreder-Devrien bu cür dəhşətlər görməyə alışmış olsa da, mənə rəğbət bəsləsə də, bu qarışıqlığa dözə bilmədi. Nəhayət, o da ingilislərin fransız mövqelərinə yeni ümitsiz hücumu zamanı az qala qaçaraq uzaqlaşanda bu ümumi təşviş dəhşət üçün siqnal oldu. Çıxışa doğru axın başladı və Vellingtonun qələbə bayramı mənim dirijorluğum altında orkestrin intim izharına çevrildi. Bu diqqətəlayiq musiqi bayramı belə bitdi. Şreder-Devrien xoş məramının uğursuzluğuna heyfslənərək və məni dostluq hissi ilə öz taleyimin öhdəsinə buraxaraq dərhal şəhəri tərk etdi. Mən isə məyus olmuş sevgilimin yanında təsəlli tapmağa getdim və səhəri günün döyüşü üçün silahlanmağa çalışdım. Çox yaqın, bu döyüş də qalibiyyət simfoniyası ilə bitməyəcəkdi. Səhər nömrəmə qayıdanda hər biri öz xüsusi işlərinə görə mehmanxanaya dəvət olunmuş xanımların və cənabların uzun ikili sırasından keçib getməli oldum. Ziyarətçilərimin arasından yalnız bir neçəsinə diqqət yetirib növbə ilə söhbətləşməyə haqqım çatdığını hesab edirdim. Əvvəla, xəzinəyə və musiqiyə rəhbərlik edən ikinci şeypurçunu otağıma ötürdüm. Onun hesablarına görə əliaçıq vaxtımda orkestrə vəd etdiyim yüksək qonorarla yanaşı ödəmək üçün öz cibimdən də bir neçə taler və zilberqroş verməliydim. Bu işi bitirəndə vəziyyət aydınlaşdı. Sonra etibarımı qazanmış yəhudi madam Qotşalkı dəvət etdim ki, nəzərdə tutulan təxirəsalınmaz işlər barədə razılaşmaya gələk. O, anlamışdı ki, Leypsiqdəki varlı tanışlarım sayəsində təcili dəstəyə ümid etmək olar və nəzakətsizlikləri ilə onu əsəbiləşdirən digər kreditorların arasında sakitləşdirici xəbərlər yaymağa başladı. Nəhayət, xeyli çətinlikdən sonra dəhlizi və otağımın qapısının ağızını dolduran adamları bu üsulla təmizləyə bildim.

58

Teatr mövsümü bitirdi, cəmiyyət dağılmağa üz tuturdu, mən isə vəzifəmdən azad olunmuşdum. Teatr direktorunun iflası xronikidən kəskin hala keçdi. O, kağız pullar və baş tutacağını qabaqcadan vəd etdiyi tamaşalara biletlərlə ödəniş

edirdi. Minna fərasəti sayəsində bu dəyərli kağızlardan müəyyən xeyir götüre bildi və həmişə qənaətli həyat sürərək teatrda işləməyə davam etdi. Yalnız opera tamamilə buraxılmışdı, dramı isə hələ saxlayırdılar. Minna Leypsiqə qayıtmağın vacibliyini qəbul edib mənimlə bir daha görüşmək arzusu ilə səmimi şəkildə sa-ğollaşdı. O, yaxın vaxtlarda baş tutacaq ezamiyyətindən istifadə edib Drezdendəki valideynlərini ziyarət etmək və fürsət düşmüşkən məni görmək istəyirdi.

Beləliklə, mayın əvvəlində yenidən vətənimə, ailəmin yanına qayıtdım ki, ilk vətəndaş sərbəstliyi cəhdlərimdən sonra Maqdeburqda yaranan borcları ödəmək üçün pul axtarım. Maqdeburqdan səfərim zamanı məni çox ağıllı və dəcəl pudel müşayiət edirdi ki, ailəmə saxlamağa və doyuzdurmağa ehtiyacı olan yeganə qazancım kimi təqdim edildi. Heç nəyə baxmayaraq anam və Rozaliya kapelmeyster vəzifəsini yerinə yetirmək iqtidarında olmağım faktını nəzərə alaraq gələcəyimə müəyyən qədər inanmağa başladılar. Mənə isə yenidən ailəmlə birlikdə yaşamaq məcburiyyətim dinclik vermirdi. Xüsusilə, Minnaya meylim məni yarıda qalmış teatr işimə tezliklə yenidən qayıtmağa həvəsləndirirdi. Minna yolüstü bir neçə günlük Leypsiqdə qalanda və yaxınlığı, mehribanlığı ilə mənə ailədən patriarxal asılılıq dövrümün keçdiyini xatırladanda mənimlə baş verən dəyişiklik fəvqəladə aydınlıqla üzə çıxdı. Minna ilə Maqdeburq teatrında işə bərpa olunmağı müzakirə etdim, onu Drezdendə ziyarət edəcəyimə söz verdim və anamla bacımdan onu çaya dəvət etməyə icazə alaraq ailəmlə tanış olmaq imkanı yaratdım. Bu zaman Rozaliya bizim münasibətlərin xüsusiyyətlərini sezməyə bilməzdi. Lakin o, uzun müddət məni aşıqlıyım ilə cırnadırdı. Görünürdü ki, bu münasibətlər ailəmə təhlükəli görünməmişdi. Lakin mən tam əksini düşünürdüm. Belə ki, bu ürəkdən bağlılıq mənim sərbəstlik meylimlə və incəsənət dünyasında mövqe qazanmaq istəyimlə harmoniya təşkil edirdi.

Leypsiqdə xidmət etmək istəyim yerli musiqi həyatında baş verən dəyişikliklə daha da gücləndi. Mən Maqdeburqda yüngül teatr janrına qapılıb kapelmeyster karyerası qurmağa çalışan vaxt Mendelson-Bartoldi *Gewandhaus* konsertlərində şəxsən dirijor kimi çıxış edərək ümumiyyətlə əlamətdar, Leypsiq üçün isə xüsusilə əlamətdar musiqi epoxasının əsasını qoymuşdu. Leypsiq auditoriyasının xeyirxah abunə konsertlərini dəyərləndirdiyi sadələvhlüyün sonu gəlmişdi. Və sevimli, gənc ifaçı Liviya Qerqartın təşkil etdiyi xeyriyyə axşamında hələ tam sıradan çıxmamış köhnə dostum Polensin vasitəçiliyi sayəsində Maqdeburqda səs-küyə səbəb olmuş “Kolumb” uvetüramı ifa edəndə Leypsiq dinləyicisinin zövqünün formalaşdığını kəşf etmişdim. Hətta mənim altı şeypurdan ibarət çevik kombinasiyam belə onları razı salmamışdı. Bu kəşfim klassik ruha heç olmasa, müəyyən qədər aidiyyəti olan istənilən şeyə nifrətimi gücləndirdi və mən gözlənilmədən mehriban Polenslə həmfikir olub keçmiş vaxtların xiffətini çəkdim. Fridrix Şneyderin Dessauda təşkil etdiyi musiqi bayramı Leypsiqdən uzaqlaşmaq üçün əla

bəhanə oldu. Piyada yeddi saata başa vurulan səyahət üçün bu həftəlik yararlı pasport tapmalı idim. Bu sənəd uzun illər mənim həyatımda böyük rol oynayacaqdı. O məni Avropanın müxtəlif ölkələrində dəfələrlə polislərdən qoruyan sənəd idi və indi də elə olaraq qalır. Saksoniyada hərbi məsuliyyətdən qaçdığım üçün həmin vaxtdan Drezdendə kapelmeyster vəzifəsi alana qədər bu cür vacib sənədi əldə edə bilməmişdim. Onun mənə açdığı yolda yaşadığım sənət zövqü o qədər mənfi təsir göstərirdi ki, klassikaya aid hər şeyə nifrətimi artırırdı. Məndə anlaşılmaz ikrah yaradan sərxoş satir simalı adam Bethovenin adətən musiqi bayramlarında naz üçün istifadə edilən saysız kontrabasa baxmayaraq “C-moll” simfoniyasını ifa edirdi. Bu ifa o qədər ifadəsiz və solğun idi ki, fantaziyamda formalaşmış obrazla bu əsərin faktiki ifası arasındakı kontrast mənə dilxor halda həllindən üz çevirdiyim dəhşətli, qoxulu problem kimi gəlirdi. Bu əzablı hiss “qoca ustad” Şneyderin “Absalon” oratoriyasını eşidəndə komik bir şeyə çevrildi və bir müddət kefimi açıb sakitləşdirdi.

59

Minnanın ilk debütünü aldığı Dessauda, yüngülbeyin gənclərin onun haqqında adətən bu mühitdəki gözəl aktrisaları müzakirə etdikləri tonda danışdıqlarını eşitdim. Bu cəfəngiyyatları elə hərarətlə təkzib edir və böhtançıları elə utandırırıdım ki, özüm də bu qızın məndə yaratdığı ehtiraslı hisslərin fərfinə vardım. Qohumlarıma görünmədən Leypsiqə getdim və orada dərhal Drezdenə yola düşmək üçün pul tapa bildim. Dilijansla keçməli olduğum yolun yarısında bacılarının birinin müşayiəti ilə Maqdeburqa qayıdan Minnayla qarşılaşdım. Dərhal Leypsiqə geri bilet alıb sevgilimlə birlikdə qayıtdım. Lakin yalnız növbəti stansiyada Minnanı Drezdenə qayıtmağa razı sala bildim. Amma poçt dilijansı artıq getdiyi üçün müddətli sürətli poçtla yola düşməli olduq. Mənim bu cür əliaçıqlığım hələki qızları təəccübləndirdi və əhvallarını yüksəltdi. Şübhəsiz, öz israfçılığım ilə onları maraqlı macərələr gözləməyə vadar edirdim və hazırda bu macərələrin qeydinə qalmalı idim. Drezdenli bir tanışımdan pul aldım ki, rəfiqələrimi Saksoniya İsveçrəsinə eyni səxavətlə, rahat çatdırı bilim. Orada gənclik sevincləri ilə dolu və cəmi bir dəfə mənim qısqançılığım ilə kölgələnmiş bir neçə xoş gün keçirdik. Bu günlərdə qısqançlığa onun üçün heç bir səbəb yox idi, lakin o qıdanı keçmişin təəssüratları, dumanlı gələcəyi hiss etmək və digər qadınlarla əvvəlki tanışlıq təcrübələrim sayəsində məhz mənim qəlbimin dərinliklərində tapırdı. Heç nəyə baxmayaraq bu səyahətimiz və xüsusilə Şandauda yuxusuz qaldığımız möhtəşəm bir yay gecəsi qağışız gənclik dövrümün ən xoş və demək olar ki, yeganə xatirəsi kimi qaldı. Minna ilə bundan sonrakı uzun, ağırlı-acılı həyəcanlarla keçən əlaqəm

həmin sevincli qısa günlərə görə baş vermiş günahın uzun sürən əvəzi kimi görünürdü çox vaxt.

Minnanı Leypsiqə qədər yola saldım. Oradan da Maqdeburqa yola düşdü Minna, mən isə yenidən ailəmin yanına qayıtdım və Drezden səfəri barədə bir kəlmə demədim. Lakin bir qəribə, ağır günahı dərk edərək tezliklə yenidən sevimli qadınımın yanında olmaq üçün həyatımı qurmaq vacibliyinə boyun əydim. Bunun üçün yaxın qış sezonunda direktor Betmanın təklifini qəbul etməli idim. Gərək olan danışıqlar vaxtı artıq Leypsiqdə qala bilmirdim. Amma Laubenin Namburq yaxınlığındakı Kezen adlı yerdə olmasından istifadə edib onu ziyarət etdim. Bir müddət əvvəl Laube, demək olar ki, birillik ağır həbsdən sonra Berlin həbsxanasından buraxılmışdı. Ondan son hökm oxunana qədər ölkəni tərk etməmək vədi alaraq Kezendə yaşamağına izn vermişdilər. O, bir axşam sakitcə Leypsiqə gəlib bizi ziyarət etmişdi. Öz böhranlı vəziyyətimin yaratdığı həyəcanla yanaşı onun məşəqqətli xarici görünüşü, cəsur, lakin hədsiz itaətkar əhvalı, əvvəlki ümidlərdən yeni, daha yaxşı həyat uğruna imtina etməsi mənə elə təsir etmişdi ki, bu mənim ən kədərli və məşum xatirələrimdən birinə çevrildi. Kezendə ona "Sevgi qadağası"nın xeyli hissəsini oxudum və özümün mətn yazma iddialarıma mənfə münasibətinə baxmayaraq Laubedən həvəsləndirici rəy ala bildim. Lakin mən narahatlıqla Maqdeburqdan məktub gözləyirdim. Bunun səbəbi Maqdeburqa təyinatımın bərpa olunmayacağından qorxmağım yox, (əksinə, özümü direktor Betman üçün əla tapıntı hesab etməyə əsasım var idi), yalnız Minna ilə məni yaxınlaşdıran hər şeyin gec irəliləməsi idi. Lazımlı xəbərləri güclə gözləyib gələcək möhtəşəm opera mövsümünün bütün layihələrini yerində tərtib etmək üçün Maqdeburqa yola düşdüm. Həmin vaxt əbədi iflasda olan teatr direktorumuza Prussiya kralının tükənməyən əliaçıqlığından yeni və son maddi yardım edilmişdi. Kral görkəmli Maqdeburq sakinlərindən ibarət komitəyə Betmanın rəhbərlik edəcəyi teatr üçün böyük miqdarda vəsait ayırmışdı. Bu şərtlərdə Maqdeburqdakı bədii işlərin mənim üçün nə mənaya gəldiyini və nə dərəcədə vacib olduğunu, əyalət şəhərlərimizdə bu cür teatrların necə atılmış və zavallı vəziyyətdə olduğunu xatırlayanlar anlayar. Mən dərhal yaxşı opera müğənnilərini axtarmaq üçün böyük səyahətə çıxmağı təklif etdim. Maddi vəsaiti risk edib özüm əldə edəcəkdim, teatr rəhbərliyi isə mənim xeyrimə benefisin təşkili ilə bu xərclərin əvəzinin ödənilməsinə təmin etməli idi. Bu şərtlərlə həvəslə razılaşdılar və mən lazımi səlahiyyətlər və direktorun xüsusi xeyir-duası ilə yüksək əhval-ruhiyyədə yola düşdüm. O vaxt anasını qonaq saxlayan Minna ilə bu qısa dövr ərzində ən yaxın münasibətlərdə idik, lakin cürətli tədbirimi həyata keçirmək üçün yenidən sağollaşmalı olduq.

Hər şeydən əvvəl, Leypsiqdə antrener turnesi lahiyəmin təşkili üçün asanlıqla vəd edilən pul vəsaitini əldə etmək çətin oldu. Prussiya kralının bizim teatrımızı qorumasının ən rəngarəng boyalarla təsvir etdiyim parlaqlığı kürəkənimiz Brokhauzun gözünü qamaşdırmadı və gəmimi yola çıxarmaq üçün böyük, təhqiramiz səylər göstərməli oldum. Əlbəttə, mənə əvvəla, möcüzələr ölkəsi Bohe-miya cəlb etdi. Bu dəfə Praqaya ötəri baş çəkdim, hətta gözəl rəfiqələrimə belə qonaq olmadan Karlsbada tələsdim. Çimərlik mövsümündə orada olan opera heyəti ilə tanış olmalı idim. Bu səyahətə ayrılmış pulları boşa xərcləməmək üçün tez bir zamanda mümkün qədər çox istedad tapmaq istəyi ilə alışıb-yanaraq səmimi qəlbədən hər şeyin möhtəşəm keçdiyini görmək istəyi ilə "Ağ xanım" tamaşasına baxdım. Onda Qavestonu ifa edən seçdiyim yeganə bas Qref Maqdeburqda debütü zamanı heç kimin xoşuna gəlməmişdi və gələ də bilməzdi. Yalnız öz kəşfimə görə ələ salınmağa sakitcə dözərkən pis ifaçı heyəti barədə aydın təsəvvürüm yarandı. Hələ heç bir uğur qazanmasam da, səyahətimin məqsədi mənə daha çox həvəsləndirirdi. Bayreytin qürub günəşi ilə bədii şəkildə işıqlandırılmış Eger Fixelgebirq uzun müddət mənim ən xoş xatirələrimdən biri kimi qalıb.

İndi məqsədim bacım Klara ilə ərinin hələ də xidmət göstərdiyi Nürnberq idi. Onlardan axtardığım şey barədə məlumat almağa ümid edirdim. Əvvəla, qohumlarımdan evində qonaqpərvər qarşılama mənə xoş idi. Azalmış maddi vəsaitin təzələnməsi barədə düşünməliydim. Dostumun hədiyyəsi olan və qeyri-müəyyən səbəblərdən platin hesab etdiyim bir tütün qabını satmağa ümid bəsləyirdim. Bura Apelin mənə "Kolumb" uvertürasını yazdığım üçün hədiyyə etdiyi möhürlü qızıl üzüyü əlavə etmək istəyirdim. Təəssüf ki, tütün qabının qiyməti gözlədiyim qədər olmadı və yeganə dəyərli əşyalarımı girov qoymaqla Frankfurta səfərim üçün az məbləğ əldə edəcəkdim. Ora və Reyn ətrafına əldə etdiyim göstəricilərə əsasən yola düşürdüm. Bacımı və ərini Maqdeburqda işləməyə razı saldıqdan sonra mənə heç cür tapa bilmədiyim ilk tenor və primadonna çatışdı.

Nürnberqə təsadüfi səfər, həmin vaxt orada qısa qastrolda olan Şreder-Devrienlə xoş görüş sayəsində bir az da uzandı. Onunla görüşəndə son qarşılaşmamızda bir qədər bulanmış bədii üfüqümün necə aydınlaşdığını anladım. Nürnberq heyəti sənətkara geniş opera seçimi təqdim etmədi. "Fidelio"dan başqa, bir də "İsveçrəli ailə"ni göstərmək olardı və aktrisa şikayətlənirdi, burada yalnız

gənclik rollarından birini ifa edə bilirdi ki, bu rol üçün indi uyğun deyildi, bir də zəhləsini tökmüşdü bu rol. Elə mən də bu operanı həvəssiz gözləyirdim. Qorxurdum ki, rəngsiz musiqi və Emmelinanın sentimental köhnədəbli fiquru auditoriyada və məndə aktrisanın əvvəlki ifasından qalan nəhəng təəssüratı zəiflədər. O gecə ilk dəfə bu qeyri-adi qadının məftunedici istedadını həqiqətən anladıqda keçirdiyim sarsıntının və səmimi heyrətin böyüklüyünü başa sala bilmərəm. Əgər isveçrəli qız obrazı həkk olunub bütün zamanlara ötürülə bilmirsə, mən bunu səhnə yaradıcılığının ən böyük qurbanı hesab edirəm. Bu cür qurbanların ab-havasında dramatik sənətin möcüzəli kəşfləri baş verir və mən artist həyatının bu cür xoşməramlı, müqəddəs təzahürlərinə layiqli qiyməti tapa bilmirəm.

Mənim üçün, bədii inkişafım üçün əhəmiyyətli yeni təəssüratlarla yanaşı, Nürnberq səyahəti yaddaşımda digər xüsusi izlər də qoyub. Bunlar miskin və bayağı səbəbə baxmayaraq məndə dərinlən kök salmışdı, ona görə tamamilə fərqli formada olsa da, yenidən canlanmışdı. Yeznəmiz Volfram Nürnberqdəki teatr dostları arasında şən kompaniyaların üzüyə və ağıllı iştirakçısı kimi xüsusilə məşhur və sevilən biri idi. Növbəti fakt axşamlar yerli restorasiyalarda keçən və mənim də müəyyən qədər iştirak etdiyim əyləncələrin özünəməxsus və məzəli orbazı ola bilər. Artıq cavan olmayan, alçaqboy, gülməli xarici görünüşə malik, yalnız sadə xalq dialektində danışan xarrat Lauerman bir pivəxanada mənə zarafatçıların diqqətini cəkən sadələvh kimi məsləhət görülmüşdü. Lauerman özünü möhtəşəm ifaçı hesab edirdi və bu fikirdən irəli gələrək yalnız ifaçılığa istedadı olanlara xüsusi maraq göstərirdi. Bu vəziyyət onu lağ, rişxənd və zarafat hədəfinə çevirsə də, o, hər axşam müntəzəm surətdə bu şən bəməzələrin arasında peyda olurdu. Lakin sonda ələ salınmış və küsdürülmüş adamı sənətini nümayiş etdirməyə razı salmaq çox çətin olurdu. Bunu yalnız onun qüruru üzərində qurulmuş torların köməyi ilə etmək mümkün idi. Bu əyləncə üçün mənim, yəni yad adamın gəlişindən istifadə edilmişdi. Yazıq meysterzingerin fərasəti barədə fikirlərin nə yerdə olduğu yeznəmizin məni ona məşhur italyan ifaçısı Lablaş adı ilə təqdim etməsindən bəlli oldu. Onu deyim ki, Lauerman uzun müddət mənə inamsız baxdı və ehtiyatla gənc görünüşüm və xüsusilə aydın tenoral səs tembrim barədə bəzi şübhələrini bildirdi. Zavallı həvəskarı bu cəfəngiyyata inandırmaq yeməkxanaya yığışanların əsas məqsədi idi və onlar uzun müddət bununla əyləndilər. Yeznəm xarratı inandırdı ki, oxumağıma görə ağlasığmaz məbləğlər alıram və restorasiyaları ziyarət edərkən xüsusi hiylələrlə istedadımı camaatdan gizlətməyə çalışıram. Lakin əgər Lauermanla Lablaş arasında müsabiqədən söz düşsə, əlbəttə, hamının marağı Lauermanın tərəfində olacaq. Çünki əksinə, Lablaş ondan hələ çox şey öyrənməlidir. Mən təyin olunan rolu mümkün qədər yaxşı ifa etməyə çalışırdım. İki saatlıq məzəli hoqqalardan sonra gözüünü məndən çəkməyən bu sadələvh adamı elə hala saldıq ki, o, əzələlərini qaribə şəkildə hərəkətə gətirdi. Elə bil, qarşımız-

da ruh və ya qurma mexanizmlı musiqi avtomatı var idi. Onun dodaqları titrəyir, dişləri qıcanır, gözləri bərəlirdi. Nəhayət, o, xırıltılı, yağlı səslə fəvqəladə dərəcədə bayağı küçə mahnısını ifa etməyə başladı. Bu mahnını ifa edərkən o, dayanmadan böyük barmağını qulaqlarının arasında gəzdirir və kök sifəti qıpqırmızı olurdu. Təəssüf ki, tezliklə iştirakçıların homerik qəhqəhəsi səslənib bədbəxt müğənninin qəzəbinə səbəb oldu. Bu qəzəb indicə satqın şəkildə onu tərifləyənlərin nəzakətsiz istehzasına səbəb olaraq qəddar zarafatı tamamladı və öz növbəsində, bədbəxti lap qudurtdu. Vıcdansız kompaniyanın pis masqarası ilə müşayiət edilən yazıq restorasiyadan getməyə hazırlaşdı ki, səmimi mərhəmət hissini məni üzr istəmək və həvəsləndirmək üçün onun arxasınca getməyə məcbur etdi. Bu çox çətin idi, çünki onu məhz mən xüsusilə qıcıqlandırmışdım. İndi mən onun Lablaşla şəxsən tanış olmaq ümidini puç edən ən yeni düşməni idim. Ancaq onu kəndə saxlaya bildim. Şıltaq kompaniya isə həmin dəqiqə susaraq Lauermanı yenidən oxumağa məcbur etmək üçün sözləşdi. Bunun necə baş verdiyini yaxşı xatırlamıram, çünki xarratın müqavimətini qırdığımız spirtli içkilərin təsiri mənim də bu uzun axşam barədə təəssüratlarımı bulandırmışdı. Lauerman bir daha eyni istehzalara dözəndən sonra adamlar özlərini bədbəxti evə ötürməyə məcbur hiss etdilər. Bu qapının ağızında tapdığımız arabanın köməyi ilə baş tutdu və biz triumfla onu köhnə şəhərin qəribə və dar küçələrinin birində yerləşən evin qapısına apardıq. Yuxudan oyanıb ərinin qarşılayan xanım Lauerman elə söyüb-qarğımağa başladı ki, onların ər-arvad və ailə münasibətlərinin necə olduğu ortaya çıxdı. Ərinin musiqi istedadının ələ salınması onun üçün adi şey idi. Lakin o, özünü ərinin dəliliyini möhkəmləndirən və onu gəlirli sənətdən uzaqlaşdırıb ağıllarına gələni elədikləri üçün avara oğlanları lənətləməyi özünə borc bilirdi. Bu yerdə isə iztirab çəkən meysterzingerin qüruru oyandı, onu pillələrlə yuxarı dartırdıran arvadının vokal sənətini tənqidə haqqı çatmadığını ən sərt ifadələrlə, enerjiylə ifadə etməyə, arvadını sakitləşdirməyə çağırdı. Vəhşi gecə gəzintisi bununla bitmədi. Kütlə yenidən yeməxanaya yollandı. Orada qapının ağızında başqa qonaqlar da var idi. Onların arasında polis saatının yetişməsi ilə içəri buraxılmayan sənətkar şagirdləri də gözə dəyirdi. Ancaq bizim aramızda yeməxananın sahibi ilə çoxdan dost münasibətləri saxlayan daimi ziyarətçilər olduğu üçün biz içəri buraxılmağı tələb etməyə haqqımız olduğunu düşünürdük. Yeməxana sahibi üçün səslərini tanıdığı dostlarının üzünə qapı bağlamaq xoş olmasa da, onların arxasınca yeni gələnlərin də daxil olacağından qorxurdu. Qarışıklıq, çaxnaşma başladı, qışqırıqlar yüksəldi, iştirakçıların sayı anlaşılmaz sürətdə artdı və tezliklə hər şey kabus xarakterini aldı. Elə bil, növbəti anda şəhərdə üsyan qaldıracaqdıq və mənə elə gəlirdi ki, yenidən əsl səbəbini heç bir insanın anlamadığı inqilabın şahidi olacam. Qəfil tappılı eşitdim və elə bil, sehrli əsanın toxunuşu ilə kütlə müxtəlif tərəflərə səpələndi. Köhnə Nürnberq güləşinin fəndləri ilə yaxşı tanış olan ziyarətçilərdən

biri ağlasığmaz çaxnaşmaya son qoymaq ümidi ilə xüsusi yumruq zərbəsi ilə ən qızgın şüvənçilərdən birinin burnuna elə vurdu ki, o, təhlükəli zədə almasa da huşunu itirdi. Bu camaatı dağıtdı. Yüzlərlə insanın azğın gurultusundan bir dəqiqə sonra mən və yeznəm əl-ələ, sakitcə zarafatlaşıb gülərək ayla işıqlanan küçələrlə evə döndük. Yolda təəccüblənib və sakitləşib öyrəndim ki, burada axşamlar adətən belə keçir.

62

Nəhayət, yenidən səyahətimin məqsədini yerinə yetirmək barədə ciddi düşünmək vaxtı yetişdi. Yalnız birgünlük Vürsburqu ziyarət etdim. Frederika Qalvanidən başqa qohum və tanışlarla görüşüb-görüşmədiyimi xatırlamıram. Onunla ağır görüş barədə artıq danışmışdım. Frankfurta gələndə Maqdeburq rəhbərliyindən subsidiya almaq uğrunda əziyyətlərimin nəticəsini gözləmək üçün dərhal samballı bir otele sığınmaq məcburiyyətində qaldım. Operamıza solist tapmaq ümidlərim əsasən Visbadendə cəmləşirdi, mənə oranın dağılmaqda olan yaxşı bir opera truppasını nişan vermişdilər. Visbadenə qısa səfər kifayət qədər çətin bir iş oldu. Buna baxmayaraq, tenor Freymüllerin xüsusən seçildiyi “Şeytan-Robert”in məşqində iştirak edə bildim. Dərhal onu ziyarət etdim və hiss etdim ki, o, mənim Maqdeburqa köçmək təklifimə yaxşı baxır. Onunla vacib danışıqları tamamlayıb tələsik Frankfurtdakı sığınacağım “Weidenbusch”a qayıtmalı oldum. Burada əbəs yerə Maqdeburqdan yol xərcləri üçün tələb etdiyim pulları gözləyərək daha bir uzun həftə keçirdim. Yeri gəlmişkən, vaxt öldürmək üçün yol torbamda gəzdirdiyim qırmızı üzül kitabçaya dəqiq tarixləri göstərərək gələcək tərcümeyi-halım üçün qeydlər yazırdım. Hazırda ömrümün müxtəlif dövrlərində yazdığım qeydlər qarşımda durub yaddaşımı təzələyir. Vəziyyətim Maqdeburq rəhbərliyinin laqeydliyi sayəsində günü-gündən çətinləşirdi. Lakin əvəzində Frankfurtda gözlədiyimdən daha uğurlu bir qazancım oldu. “Dahi dirijor” Qurun rəhbərliyi altında səhnələşdirilmiş “Sehrli fleyta”nın tamaşasında iştirak edərkən həqiqətən möhtəşəm opera heyəti məni heyrətə salmışdı. Əlbəttə, əsas qəhrəmanlardan hər hansı birini toruma salmağı ağıma belə gətirə bilməzdim. Lakin ilk “oğlan”ı ifa edən gənc freyleyn Limbaxın qibtə ediləsi istedadını kəşf edəcək qədər uzaqgörən idim. O, təklifimi qəbul etmişdi. Frankfurtdakı işindən elə bezmişdi ki, sakitcə şəhəri tərk etmək qərarına gəldi. Bunu bildirib məndən düşündüyü plana kömək eləməyimi istədi. Əgər gedişini təxirə salsaydı, rəhbərlik duyuyq düşərdi. Gənc xanım məni, çox təriflədiyim Maqdeburq teatr komitəsindən rəsmi işgüzar turne üçün aldığı iri akkreditiv sahibi hesab edirdi. Lakin həтта öz qayıdışım üçün belə mehmanxanada yoxsul yol baqajımı girov qoymalı oldum.

Mehmanxana sahibini buna razı salsam da, ifaçını aparmaq üçün borc verməkdən tamamilə imtina etdi. Rəhbərliyimin pis rəftarını ört-basdır etmək üçün bir yalan uydurdum və gənc xanımı əsəbi və həyrətlənmiş vəziyyətdə qoyub oranı tərk etdim. Bu hadisədən çox utandım, o yağışlı-çiskinli pis havada Leypsiqə getdim, pudelimi götürüb Maqdeburqa yola düşdüm. Burada sentyabrın birindən yenidən muzikdirektor vəzifəsinə keçdim.

63

İşgüzar səfərimin nəticələri elə də fərəhləndirici deyildi. Direktor triumfla Frankfurtdakı ünvanıma düz beş luidor, tenorla gənc aktrisaya isə avans və yol pulu əvəzinə dəqiq tərtib edilmiş müqavilə göndərdiyini bildirdi. Onlardan heç biri gəlmədi. Yalnız Karksbaddan gələn bas Qref bunu pedantik dəqiqliklə elədi və gələn kimi teatr masqaraçılarının lağlağısını mənə tuş etdi. “İsveçrəli ailə”nin məşqində burnunda və quru oxuması məni utandırdı. Dəyərli aktyor, yeznəm Volframla bacımın gəlməsi isə operadan daha çox musiqili vodevilin xeyrinə oldu və mənə əlavə başağrısı verdi. Sanballı fəaliyyət şərtlərinə öyrəşmiş vicdanlı adamlar tezliklə bizdə teatr işinin laxladığını gördülər. Çünki Betmanın səhlənkər rəhbərliyi altında hətta kralın himayəsi də heç nə edə bilməzdi. Onlar vəziyyətlərinin kifayət qədər pisləşdirdiklərini anlayırdılar. Tale bizə Seybiqdə doğulmuş və aktyor əri ilə Maqdeburqdan keçən gənc xanım Pollerti göndərəndə cəsarətimi və bütün ümidlərimi tamamilə itirməkdəydim. Bu xanımın gözəl səsi var idi və əsas rollar üçün istedadlı ifaçı olduğu aşkarlanmışdı. Zərurət rəhbərliyi son anda tenor Freymmülleri də əldə etmək üçün lazımlı addımlar atmağa vadar etdi. Gənc Limbaxa çılğın sevgi bəsləyən fərasətli tenor, mənim utancverici uğursuzluqla nəticələnən cəhdimi belə xoşbəxt sonluqla tamamlayıb gənc ifaçı xanımı oğurlamağı bacaranda, razılığımın həddi-hüdudu yox idi. Hər ikisi sevincdən işıq saçaraq gəlmişdilər. Bütün tələblərinə baxmayaraq xoşa gələn xanım Pollert onlarla birlikdə də işə götürülmüşdü. Sonralar Karlsruedə xormeyster işləyən, yaxşı məktəb və musiqi təhsili görmüş olan bariton cənab Kruqu da tapa bilmişdik. Beləliklə çox qəfil şəkildə mən, aralarında bircə bas Qrefi ört-basdır etməli olduğum yaxşı opera heyətinin başına keçmişdim. Tezliklə heç də pis olmayan bir sıra opera tamaşaları vəm-rək xoşbəxtliyini yaşadıq. Özü də bizim repertuarımıza, teatrın bu janrı üçün ağlagələn bütün əsərlər daxil idi. Xüsusilə, savadlı musiqi biliciləri arasında bizə hörmət qazandıran Şporun “İessonda”sının düşünlü olmuş səhnələşdirilməsinə sevinirdim. Tamaşalarımızı adətən kiçik şəhərlərdə təşkil olunmuş və oradakı teatrlara xas səviyyədən daha yaxşı səhnələşdirmək üçün əlavə vasitələrin tapılması məsələsində yorulmaq bilmirdim. Lakin orkestri

genişləndirib buna görə ödəniş etməli olan direktor Betmanı daima özümə qarşı qaldırırdım. Əvəzində onun üçün heç bir çətinlik törətməyən və tamaşalarımıza əhəmiyyətli parıltı verən xoru və musiqiçilərin sayını çoxaldaraq simpatiyasını da qazanırdım. Bu zaman teatrın abunələrinin və ümumi ziyarətçilərinin sayı artmışdı. Məsələ burasındadır ki, mən alay musiqiçilərini və Prussiya ordusunun yaxşı təhsil almış hərbi ifaçılarını tamaşamızda iştirak etməyə vadar etmişdim. Bunun üçün yalnız onların qohumlarının qalereyaya sərbəst girişini təşkil etmişdim. Beləliklə, Bellininin “Norma”sında partituranın tələb etdiyi kimi səhnəyə gücləndirilmiş musiqi heyəti çıxarmağa nail olmuşdum, həm də girişdə səslənən və o zaman xoşuma gələn kişi xoru unisonu üçün, hətta demək olar, böyük teatrların təşkil edə bilmədiyi qədər kişi səsi var idi. Sonralar Parisdə tez-tez birlikdə dondurma yedikimiz Tortoni şirniyyatçısında cənab Oberlə görüşəndə, əsl ordu bölməsinin bütün heyətini onun “Lestok”unda sui-qəsdçilərə qoşulan hiddətlənmiş əsgərləri təsvir etməyə vadar elədiyimi söylədim ki, buna görə o mənə hələ o vaxt sevinc dolu təbəssümlə minnətdarlıq eləmişdi.

64

Bu cür ruhlandırıcı şəraitdə “Sevgi qadağası”nın işi sürətlə sona çatırdı. Bu operanı, xərclərimin əvəzinə söz verilmiş benefisimdə səhnəyə qoymaq niyyətimdə idim. Ona görə özümü, hətta məşqlərdən boş olanda adətən Minnanın yanında keçirdiyim saatları belə hədsiz səylə partituranın yazılmasına həsr edirdim. Mən həm öz şöhrətimin yaranması, həm də maddi çətinliklərimin gözlənilən həlli üzərində işləyirdim. Bu çalışma hətta Minnanın bizim sevgimizi narahatlıqla izləyən anasına da təsir etmişdi. O, yaydan bəri qızının yanında qalıb ev işlərini idarə edirdi. Onun iştirakı və müdaxiləsi sayəsində münasibətlərimizdə yeni cizgi də üzə çıxdı – düynünün açılmasının gözlənilən gərgin intizarı. Əlbəttə, bütün bu işlərin hara gedib çıxacağı sualı yaranırdı. Etiraf edirəm, görünür, gəncliyimdən irəli gəlirdi, amma evlilik barədə düşünəndə qorxuqarışq narahatçılıq yaranırdı məndə. Mürəkkəb mülahizələrə, müzakirələrə baş qoşmurdu, amma hansısa bir məsum, instinktiv hiss məni bütün ömrümə təsir edəcək qərarı qəbul etməkdən çəkindirirdi. Həm də münasibətlərimizin ümumi natarazlığı da bizi əndişələnməyə vadar edirdi. Ona görə Minna yəqin ki, bu münasibətlərin evliliklə bitməsindən çox yaxşılaşmasını arzulaya bilərdi. Ailə qurmaq barədə o, Maqdeburq teatrında vəziyyətinin pisləşməsindən sonra düşünməyə başladı. Onun rollarına rəqib peyda olmuşdu. Bu xanımın əri baş rejissor olduğu üçün xüsusilə təhlükəli idi. Minna qışın əvvəlində, Berlində parlaq uğurlar qazanmış Keniqştedter teatrından təkliif almışdı və Maqdeburqla əlaqələrini tamamilə kəsmək üçün

bu bəhanədən yapışaraq məni qorxutmuşdu. Görünür, bu məsələdə o mənimlə heç hesablaşmırdı. Mən Minnanı Berlinə qastrola getməsinin Maqdeburq teatru ilə müqaviləsinin tamamilə pozması demək olduğuna inandıra bilmədim. O, məni böyük kədər və hərəkəti barədə ciddi şübhə içində qoyub getdi. Dəhşətli narahatlıqla yazdığım məktubda qayıtmasına israr edərək onun taleyini özümkümdən ayırmamaq üçün rəsmi evlənmə təklifi etdim. Həmin vaxt yeznəm Volfram direktor Betmanla dalaşib müqaviləsinə pozdu və Keniqstedter teatrına qastrola yola düşdü. Bir müddətliyinə Maqdeburqda elə də xoş olmayan şəraitdə qalan mehriban bacım Klara adətən şən qardaşının dilxor və fikirli ruhi vəziyyətini sezmışdi. Gözəl günlərin birində o, ərinin yazdığı məktubu mənə göstərməyi lazım bildi. Məktubda o, sözarası Minna barədə də məlumat vermişdi. Yeznəmiz bu qıza bağlılığıma görə həqiqətən məyus olaraq onu mənə layiq hesab etmirdi. O, qızın pis davranışlarına şahid olmuşdu. Bu dəhşətli xəbərin göstərdiyi fəvqəladə təsir məni sevgimi qohumlarımdan gizlətməməyə məcbur etdi. Yeznəm, Minna Planerə necə ciddiyyətlə bağlı olduğumu və haqqında xoş fikirlər yazmadığı qız barədə yalnız həqiqəti öyrənmək istədiyimi bildirdim. Cavabında adətən quru və lağlağıya meyilli yeznəmizdən ürəyimi isidən məktub aldım. O, etiraf edirdi ki, Minnanı düşüncəsiz şəkildə günahlandırıb, sonradan araşdıranda isə əsassız olduğu şeylərə istinad edib. Lakin Minna ilə yaxından tanış olub söhbət edəndən sonra onun səmimiyyətinə və yaxşı xasiyyətə malik olmasına inanıb. Ona görə bütün qəlbi ilə bu gözəl qızla evliliyimizə xoşbəxtlik diləyir. Bu an qəlbimdə əsl fırtına qopdu. Mən Minnaya dərhal qayıtması üçün yalvarmağa başladım. Üstəlik, Berlin teatrının yüngül ab-havası ilə tanış olduqdan sonra orada işləmək fikrindən daşındığını öyrənəndə sevincimin həddi-hüdudu yox idi. Bircə onun Maqdeburqa bərpa olunması üçün əziyyət çəkməli oldum. Bu məqsədlə teatr komitəsinin iclaslarından birində direktora və nifrət etdiyim baş rejissora qarşı elə qızgın çıxış etdim və Minnanı məruz qaldığı ədalətsizlikdən elə hərərlə müdafiə etdim ki, hisslərimin belə səmimi ifadəsindən təəccüblənmiş iştirakçılar mənim iradəmə tabe oldular. Bunu yerinə yetirib gecə yarısı, zəhlətökən qış havasında sürətli poçt arabası ilə sevgilimin görüşünə çıxdım ki, onu sevinc göz yaşları ilə qarşılayıb təntənə ilə Maqdeburqdakı rahat və sevimli evə aparım.

65

Bu qısa fasilədən sonra birgə həyatımız daha sıx tellərlə bağlandı. 1836-cı ildə "Sevgi qadağası"nın patiturasını bitirdim. Gələcək planlarımda bu işin uğuruna böyük ümidlər bəsləyirdim və Minna da bu hissləri mənimlə bölüşürdü. Bizim yazın gəlişi ilə vəziyyətimizin necə olacağını təlaşla gözləmək üçün səbəblərimiz

var idi. Adətən eynən bizimki kimi etibarsız teatrlarda vəziyyət yaxşı olmurdu. Kral dəstəyinə və teatr komitəsinin müdaxilələrinə baxmayaraq, layiqli direktorumuz iflasa uğrayır və onun müəssisəsinin gələcəkdə hansısa formada mövcudluğu barədə düşünməyə dəyməzdi. Beləliklə, ixtiyarımda olan kifayət qədər yaxşı ifaçı heyətinin iştirakı ilə operanın səhnələşdirilməsi ağır vəziyyətimin mahiyyətcə dəyişməsinin çıxış nöqtəsi olmalı idi. Ötən yayda çəkdiyim yol xərclərinin ödənilməsi üçün öz xeyrimə benefis tamaşası tələb etmək haqqım var idi. Əlbəttə, mən öz əsərimi müəyyənləşdirmişdim və çalışmışdım ki, rəhbərliyin mənə göstərdiyi lütf mümkün qədər ucuz başa gəlsin. Buna baxmayaraq rəhbərlik yeni opera üçün müəyyən xərc çəkdiyindən ilk tamaşanın gəlirini onlara verməyə razılaşdım. Özüm isə yalnız ikinci tamaşadan qazanc götürəcəkdim. Məşqlərin vaxtı mövsümün lap sonuna qədər ləngidi. Lakin bunu xoşagəlməz hal hesab etmirdim. Çünki auditoriyanın hərərlə qarşılacağı truppenin son tamaşalarının xüsusi diqqət çəkəyini ehtimal etməyə əsasım var idi. Lakin təəssüf ki, biz mövsümün aprelin sonuna təyin olunmuş gözlənilən uğurlu qapanışına nail ola bilmədik. Çünki auditoriyanın sevdiyi əsas truppə üzvləri başqa yerlərdə daha yaxşı təmin olunacaqlarına ümid edərək tam iflas nəticəsində heç bir vəsaiti olmayan rəhbərliyə teatrı tərk etdiklərini bildirdilər. Canımı əsl qorxu aldı. “Sevgi qadağası”nın tamaşaya qoyulması böyük şübhə altında idi. Lakin truppenin ümumi simpatiyası sayəsində həm ifaçıları martın sonuna qədər gözləməyə razılaşdırdım, həm də vaxt azlığından çox yorucu olan operanın öyrənilməsi prosesinə başlamalarına nail oldum. Bu vaxt ərzində daha iki tamaşa təşkil etmək lazım idi. Beləliklə, bütün məşqlər üçün cəmi on günümüz var idi. Əlbəttə, bu ağılsız təşəbbüs idi. Axı, söhbət hamının başa düşdüyü vokal əyləncəsindən yox, çoxsaylı və mürəkkəb ansambl nömrələrindən ibarət böyük operadan gedirdi. Ancaq mən arzularımı elə gərginlik üzərində qururdum ki, ifaçılar mənə olan hörmətə görə səhərdən axşama qədər fasiləsiz çalışırdılar. Buna baxmayaraq səhnə ifasından zərrə qədər əminlik yaranmadığı və əldən düşmüş heyət rolları pis yadda saxlandığı üçün sonda bütün ümidlərim yalnız mənim dirijorluqdakı zirəkliyimlə nail ola biləcəyimiz möcüzəyə bağladım. Mənim ifaçılara kömək etmək, inamsızlıqları ilə mübarizə aparmaq və onların zahiri rahatlığını saxlamaq üçün özünəməxsus qabiliyyətim barədə azsaylı orkestr məşqlərindən nəticə çıxarmaq olardı. Daima suflyorluq edir, yüksək səslə oxumaq və həvəsləndirici nidalarla hamını lazımı istiqamətdə elə saxlayırdım ki, yəqin hər şey kifayət qədər dözümlən şəkildə baş verə bilərdi. Təəssüf, biz bir şeyi nəzərə almamışdıq. Tamaşaçıların iştirakı ilə verəcəyimiz tamaşada dramatik-musiqili maşını hərəkətə gətirmək üçün bütün vasitələr yalnız mənim dirijor çubuğumun işarələri və üz ifadəmlə məhdudlaşmalı idi. İfaçılar, xüsusilə kişi heyəti həqiqətən o dərəcədə zəif idilər ki, ifadan alınan təəssüratı iflic edən tam bir inamsızlıq hakim oldu. Çox zəif yaddaşı olan tenor

Frey Müller var-gücü ilə dağal-davakar Lüsionun canlı və dəliqanlı xasiyyətini vermək istəyirdisə, “Fra Diavolo” və “Sampa”dan qalan köhnə ağlasığmaz dərəcədə dəbdəbəli rəngarənglik sultanın lələkləri kimi ona mane olurdu. Həm də rəhbərlik heç librettonu çap etdirmək əziyyətini belə çəkmədiyi üçün yalnız ifa ilə çatdırılan hadisələri anlamayan tamaşaçıları qınamaq olmazdı. Yaxşı qəbul olunan bir neçə qadın partiyaları istisna olmaqla, mənim cəsarətli, enerjili ifaya və həm də eləcə də dilinə ümid etdiyim bütöv əsər, anlaşılmaz orkestr və tez-tez mübaliğəli dərəcədə zilə qalxan ifayla müşayiət olunan musiqili kölgə oyununa bənzəyirdi. Müxtəlif musiqi çalarlarına münasibəti xarakterizə etmək üçün qeyd edirəm ki, operanı çox bəyənən bir Prussiya hərbi kapelmeysteri gələcək işlərim üçün mənə türk barabanı ilə rəftarla bağlı xoşməramlı məsləhətlər verməyi lazımlı bilmişdi. Lakin bu heyrətamiz gənclik işimin sonrakı, taleyi barədə danışmamışdan əvvəl onun ədəbi hissəsinin təsvirində dayanmaq istəyirdim.

66

Şekspirin mahiyyətə ciddi pyesi mənim əlimdə aşağıdakı kimi işlənmişdi.

Siciliya kralı Neapola səyahət etmək üçün ölkəsini tərk edir və təyin etdiyi ştathalterə (onun alman əsilli olduğunu vurğulamaq üçün sadəcə adını Fridrix qoymuşdum) sərt adam olan hökmdarın xoşuna gəlməyən paytaxt adətlərində, əxlaq qayda-qanunlarında köklü islahatlar aparmaq üçün kral hakimiyyətinin bütün səlahiyyətlərini və imtiyazlarını verir. Pyesin əvvəlində hakimiyyət qulluqçularını Palermonun əyalətlərindən birində qızgın iş başında yaxalayırıq: onlar müxtəlif xalq əyləncə yerlərini bağlayır, dağdır və sahibkarlarla xidmətçiləri qazamata salırlar. Xalq onlara müqavimət göstərir. Böyük qırğın baş verir. Sbirrlərin başçısı Brigella (basso-buffo) sakitliyə çağıran baraban zərbələrindən sonra dözülməz vurhəvurda, basabasda ştathalterin ən yaxşı adətlərin aşılınması üçün lazımlı tədbirlərin görülməsi barədə sərəncamını oxuyur. Ümumi lağlağı başlayır, xor həcvəbənzər mahnılar oxuyur. Gənc zadəgan və əhlikəf Lüsio (tenor) özünü xalq rəhbəri olaraq təklif edir və dostu Klavdinin (o da tenor) qazamata aparılmasını görəndə kimi xalqın dərdini özününkü kimi hiss edir. O, Klavdidən öyrənir ki, Fridrixin axtarıb tapdığı qədim bir qanun əsasında onu sevgi üstündə edam cəzası gözləyir. İndiyə qədər birləşmələrinə valideynlərin nifrəti səbəb olan sevgilisi isə artıq onun uşağını dünyaya gətirib. Qohumların narahatlığına Fridrixin puritan meylləri də əlavə olunur. Klavdi isə ən pis sonluğu gözləyir və mərhəmətə yalnız bir halda ümid edir. Bəlkə bacısı İzabellanın havadarlığı bu sərt adamın ürəyini yumşaldar. Lüsio dostuna söz verir ki, təzəcə Müqəddəs Yelizaveta monastırında xidmətə başlayan İzabellanı tapacaq. Monastırın sakit divarları arasında yeni qa-

yıtmış dostu Marianna ilə səmimi söhbət edən İzabella ilə tanış oluruq. Marianna uzun müddət ayrı qaldığı İzabellaya onu bura gətirən kədərli taleyi barədə danışır. Yüksək vəzifə tutan adamlardan biri əbədi sədaqət andı içərək onu gizli sevgi münasibətlərinə sövq edib. Lakin ağır məqamda o, qızı tərک edib və indi isə qüdrətli bir adam, daha dəqiqi, sonradan kralın canişini olan həmin adam Mariannanı izləməyə başlayıb. İzabella etirazını odlu-alovlu sözlərlə bildirir və onu yalnız bir qərar sakitləşdirir. O, qərara alır ki, bu cür dəhşətli hadisələrin törədildiyi və cəzasız qaldığı dünyanı tərک etməlidir. Lüsio ona qardaşının taleyi barədə xəbər gətirəndə o, günahsız insana qəddar cəza verən şathalterin ikiüzlülüyünə daha çox təəccüblənir. Axı, qardaşı adını xəyanətlə ləkələmişdi. Onun bu cür çıxışı Lüsioya cazibədar görünür. İzabellaya ehtiraslı sevgi bəsləyən Lüsio qıza monastırı həmişəlik tərک edib ona ərə gəlməsi üçün yalvarır. Lakin qız dərhal və ləyaqətlə cürətli gəncə təklifinin yersiz olduğunu bildirir. Buna baxmayaraq tərəddüd etmədən şathalterin məhkəməsinə gedərkən Lüsionun bələdçiliyini qəbul edir. Sbirrlərin şefi Brigellonun rəhbərlik etdiyi məhkəmə səhnəsi müxtəlif əxlaq cinayətkarlarının komik sorğusu ilə başlayır. Vəziyyətin ciddiliyi Fridrixin qaranlıq fiqurunun peyda olması ilə kölgələnir. Etiraz edən xalqa susmaq əmri verdikdən sonra Klavdinin sorğu-sualını ən sərt formada özü keçirir. Fikrindən dönməyən hakim hökmü səsləndirmək istəyəndə İzabella ortaya çıxıb canişinlə təkbətək danışmaq üçün izn istəyir. O özünü ələ alır və yalnız nifrət etdiyi dəhşətli adamın ürəyiyumşaqlığına və mərhəmətinə xitab etməyə çalışır. Canişinin etirazları qızın duyğularını gücləndirir. O, qardaşının əməlini təsirli təsvir edir və bu qədər insanı, üzrlü səhvin bağışlanmasını xahiş edir. Bu hərərətli müdafiənin təsir etdiyini görüb daha da həvəslənərək qəddar, içindəqapalı hakimin şəxsi hisslərinə yönəlir. Axı, bu ürək də İzabellanın qardaşını sehləyən duyğulara həmişə qapalı olmayıb. Qız da bunu bilib qorxu dolu yalvarışla canişini öz həyatını yada salmağa səsləyir. Və bu ürəyin buzu əriyir. İzabellanın gözəlliyi qəlbinin dərinliklərinə toxunmuş Fridrix özünə hakim kəsilə bilmir. O, İzabellaya söz verir ki, əgər hisslərinə qarşılıq versə, istədiyi hər şeyi edəcək. Sözlərinin gözlənilməz təsirini anlayan İzabella karıxıb pəncərəyə atılır ki, bu ikiüzlü adamı camaatın qarşısında ifşa etsin. Fridrix, ümitsizliyin verdiyi enerji ilə, İzabellanı fikrinin imkansızlığına inandıranda qəzəbli kütlə məhkəmə zalına yaxınlaşır. Canişin deyir ki, bu ittihamlardan müdafiə olunmaq və camaatı inandırmaq üçün onun dediklərini ürəklə inkar etmək və ya qızı sınıdığına söyləməsi kifayət edəcək. İzabella utanıb sızılaq hərəkətinin mənasızlığını anlayır və səssiz ümitsizlikdən əzab çəkir. Fridrix bir daha xalqa qərarlarını xatırladıb günahkarın cəzasını elan edəndə Mariannanın taleyi barədə acı xatirələri yada salan İzabellanın ağına, gücünədə bilmədiyinə hiyləgərliklə nail olmaq fikri gəlir. Onun əhvalı qəfil dərindən kədərdən hədsiz şənliyə çevrilir. O, qəmli qardaşına, məğlub dostu və özünü itirmiş xalqa müraciət edib

deyir ki, ştathalterin indicə qadağan etdiyi karnaval bu dəfə daha səs-küylü keçəcək. Bu dəhşətli əxlaq keşikçisi özünü qəddar göstərir ki, qadağan etdiyi şeylərdə yaxından iştirakı ilə hamını çaşdırır. Hamı qızın dəli olduğunu düşünür, Fridrix isə tündməcəz ehtirasla onu anlaşılmaz hoqqasına görə qınayır. Lakin İzabella bir neçə söz deyir və Fridrix ağlını itirir. Qız onun bütün arzularını yerinə yetirəcəyini pıçıldayır və növbəti axşam onu xoşbəxt edəcək xəbəri göndərəcəyinə söz verir. Birinci akt belə yüksək gərginlikdə bitir. İkinci aktın əvvəlində qardaşını həbsxanada ziyarət edib onun xilasa layiq olub-olmadığını sınıyan qəhrəmanımızın tələsik hazırladığı planı öyrənirik. O, qardaşına Fridrixin utancverici təkliflərini açır və soruşur ki, qardaş bacısının rüsvayçılığı hesabına öz həyatını xilas etməyə razıdır mı? Səmimi təəccübünü və özünü qurban verməyə razı olduğunu bildirən Klavdi, sağollaşanda bacısına tapşırır ki, tənha qoyduğu sevgilisinə salam çatdır. Artıq o tədricən həvəsdən düşür və mütəəssirlikdən zəifliyə keçir. Qardaşına xilası barədə xəbər vermək istəyən İzabella onun ruhdan düşdüyünü və həyat eşqini etiraf edib xilasına görə tələb olunan şeyi qəbul edə biləcəyini deməyə qədər alçaldığını görüb heyrətlənir. Qız xilasa layiq olmayan qardaşını özündən itələyib deyir ki, o, ölüm biabırçılığı ilə yanaşı bacısının nifrətini də qazanır. İzabella qardaşını həbsxana nəzarətçisinə təslim edib yenidən şən və qayğısız görkəm alır. O, cəsarətsiz qardaşını taleyinin məchulluğu ilə cəzalandırmaq istəyir. Amma onu dünyanı öz qanunları ilə idarə etmək istəyən riyakardan xilas etmək qərarında qalır. İzabella Mariannanı xəbərdar edir ki, Fridrixə təyin etdiyi görüşdə onun yerini tutsun. İzabella düşməni tamamilə məhv etmək üçün onun qadağan etdiyi əyləncə yerlərinin birində maskalar altında görüşməyi təklif edir. İzabella Lüsionu da düşünülməmiş rəftarına görə cəzalandırmaq istədiyi üçün Fridrixin təklifinə boyun əyməli olduğunu elə rahat deyir ki, hərdəmxəyal gənc bundan heyrətlənir və qəzəblənir. O, and içir ki, mərhəmətli qızın buna dözməyinə baxmayaraq bu cür qəbul olunmaz biabırçılığa izn verməkdənsə, üsyən edib bütün şəhəri yandırar. Həqiqətən o, guya qadağan olunmuş karnavalın açılışı üçün dəvət etdiyi dost-tanışlarını korsonun qarşısında toplayır. Gecənin düşməsi ilə orada şənlik və səs-küy başlayır və Lüsio “Kim bizimlə oxumasa, o xəncərə tuş gələr...” nəqarəti ilə bitən məzəli mahnı ilə kütləni açıq, qanlı etisraza hazırlayır. Brigellanın rəhbərlik etdiyi ordu yığınağı dağıtmaq üçün yaxınlaşır və iğtişaş təhlükəsi yaranır. Lakin Lüsio tələb edir ki, kütlə geri çəkilib dağılsın və yaxınlıqda gizlənsin. Belə ki o, əvvəlcə əsas qurbanını tutmalıdır. İzabella ştathalterlə yalançı görüşü üçün məhz bu yeri işarə etmişdi. Lüsio da onu pusurdu. O, maskaya bürünmüş düşməni tanıyır, yolunu kəsir. Fridrix onun əlindən güclə xilas olmaq istəyəndə Lüsio qılıncını çıxarıb qışqıra-qışqıra onun arxasınca düşür. Lakin İzabellanın əmri ilə kol-luqda gizlənən pusqu onun yolunu kəsir və səhv izlərə yönəlir. Bu dəqiqələrdə Mariannaya sədaqətsiz ərini qaytardığı üçün sevinən İzabella peyda olur. Hətta

İzabella əlində qardaşının əfv fərmanını tutduğunu düşünərək intiqamdan imtina etməyi belə düşünür. Lakin məşəl işığında möhürü sındıranda o anlayır ki, əlindəki edamın tezləşdirilməsi barədə fərmandır. İzabella qardaşından əfv olunacağı gizlətmək üçün həbsxana işçisinə rüşvət də vermişdi. İcini gəmirən ehtirasa israrla müqavimət göstərdikdən sonra rahatlığını əlindən alan qadından imtina edəcək qədər güclü olmadığını anlayan Fridrix cinayətkar kimi olsa da, ləyaqətli biri olaraq ölmək qərarına gəlir. İzabella ilə bir saat bir yerdə olmağın əvəzini Klavdinin edam olunacağı qanuna uyğun olaraq ölümlə ödəyəcək. Bu hərəkətlə riyakar insanın alçaqlığının daha bir sübutunu görən İzabella yenidən ümitsizliyə qapılır. Onun üsyan çağırışına təşviş və qəzəblə dolub-daşan xalq axışır. Lakin özünü yetirən Lüsio xalqı qadının kininə inanmamağa səsləyir və deyir ki, yəqin İzabella onu aldatdığı kimi digərlərini də aldadacaq. O, İzabellanın yalançı sədaqətsizliyindən çəkdiyi əzabla hərəkət edir. İzabella yenidən çaşır, məyus olur. Qəfil səhnə arxasından Brigellanın komik kömək nidaları eşidilir. Sən demə, özü də sevgi məsələsinə qarışan Brigella qısqançlıqdan və anlaşılmazlıqdan maska geymiş ştathalteri tutubmuş. Fridrix və qorxudan ona qısılan Mariannanın üzündən maskaları çıxarırlar. Camaatın təəccüb, çaşqınlıq və sevinc səsləri ucalır. Tez lazımlı izahatlar baş verir. Fridrix qayıtması gözlənilən kraldan özü üçün məhkəmə və edam tələb edir. Qələbəni qeyd edən xalqın həbsxanadan azad etdiyi Klavdi xalqa anladır ki, ölüm hökmü heç də həmişə sevgi məsələlərinə görə verilmir. Kralın limana qəfil gəlişini qasidlər xəbər verirlər. Xalq təntənəli nümayişlə sevimli hökmdarını qarşılamağa gedir. Kral isə yaxşı anlayır ki, almanların qatı puritanizmi istiqanlı Siciliyaya uyğun deyir. Onun sözlərinə görə, gurultulu bayramlar onu “kədərli qanunlar”dan daha çox sevindirir. Fridrixlə yenidən birləşdiyi sevgilisi Marianna şadyanalığa başçılıq edir, onları monastırdan həmişəlik uzaqlaşan İzabella ilə Lüsio izləyir.

67

Bu sən və bir çox cəhətdən cəsarətli səhnələri müvafiq dillə, diqqətlə işlənmiş səhrlərlə yazmışdım ki, onların bəzilərinə artıq Laube öz mərhəmətli diqqətini də yetirmişdi. Əvvəla, polis operamın adının uyğun olmaması qərarına gəlmişdi və onu dəyişməyəcəyim təqdirdə operamın səhnəyə qoyulması ümidi tamamilə puç olacaqdı. Təsadüfən elə gətirmişdi ki, “Əzab həftəsi”ydi və bu vaxt teatrda sən və yüngül məzmunlu əsərlər nümayiş etdirmək qadağandı. Xoşbəxtlikdən, danışıqlar apardığım magistrat üzvü mətnin məzmununu ilə yaxşı tanış deyildi və mən onun Şekspirin ciddi bir pyesi əsasında tərtib olunduğunu dedikdə operanın adının “Palermotan olan itaətkar”a dəyişdirilməsi kifayət etdi. Bu ad tamamilə

sakirləşdirir və heç bir şübhə oyatmırdı. Lakin məsələ uğursuz “Pərilər”i yeni tamaşa ilə əvəzləməyə çalışdığım Leypsiqdə yeni istiqamət aldı. Qızının debütü üçün Marianna rolunu təklif edərək tərəfimə çəkməyə çalışdığım direktor Ringelhardt operanın məzmununda inandırıcı bir bəhanə tapıb operanı rədd etməyə çalışdı. O, bildirdi ki, Leypsiq magistratı onu səhnələşdirməyə icazə versə də, özü vicdanlı bir ata kimi qızının bu operada iştirak etməsinə izn verməyəcək.

Amma operanın şübhəli məzmunu Maqdeburqda mənim üçün heç bir çətinlik yaratmadı. Çünki auditoriya anlaşılmaz ifa sayəsində mətni anlaya bilməmişdi. Bu şərait və operanın etik tendesiyasına qarşı müxalifətin olmaması, onun ikinci dəfə səhnələşdirilməsinə imkan verdi. Heç kim operada qəbahətli bir şey görmədiyini üçün tamaşa bu dəfə də etirazla qarşılanmadı. Mən əsərimin heç bir uğur qazanmadığını yaxşı anlayırdım. Çünki tamaşaçılar onun mənasını qətiyyənlə dərk etməmişdilər. Lakin ikinci tamaşa həm də truppamızın son tamaşası olduğu üçün böyük gəlirə ümid edərək biletdə “tam” qiymət təyin etməkdən çəkinməmişdim. Uvertüranın başlanğıcında zalda heç olmasa bir neçə nəfərin olub-olmadığını deyər bilməyəcəm, ancaq bir qədər sonra parterdə oturan madam Qotşalkla ərinin və dərhal gözümə sataşan bəzəkli-düzəkli polşa yəhudisini gördüm. Amma yenə də dinləyicilərin artacağını gözləyirdim. Lakin kulisdə gözlənilməz şeylər baş verməyə başladı. İzabellanı ifa edən primadonnanın əri Pollertlə ikinci tenor Şreyber arasında mübahisə baş vermişdi. Onsuz da dilxor olmuş Polletr Klavdini ifa edən bu yaraşlıq gəncə çoxdan qısqanclıq edirdi. Səhnə pərdələrinin arasından baxıb mənim kimi zalın acnacaq vəziyyətdə olduğunu anlayan ər, bu anın teatra zərər vermədən arvadının məşuqundan intiqam almaq üçün olduğuna qərar vermişdi. Döyüldüyü üçün ağzı-burnu qan içində qalan Klavdi qarderob otağında gizlənməyə məcbur olmuşdu. Bunu eşidən İzabella özündən çıxmış halda ərinin üstünə düşəndə elə güclü sillələrlə qarşılaşmışdı ki, tamamilə isterikaya düşmüşdü. Truppanın həyəcanı tezliklə bütün sərhədləri keçdi. Məsələnin lehinə və əleyhinə olan qruplar yarandı və bir az da keçsə iş ümumi davaya qədər gedib çıxacaqdı. Görünür, hamı bu bədnam axşamı bütün təhqirlərin əvəzinin çıxılması üçün əlverişli fürsət hesab edirdi. İstənilən halda “qadağan olunmuş sevgi”dən zərər çəkən cütlük həmin axşam səhnədə çıxış edəcək vəziyyətdə deyildi. Ön səhnəyə göndərilmiş rejissor kiçik, lakin əcaib şəkildə seçilmiş tamaşaçı qrupuna “qəfil yaranmış maneələr” səbəbi ilə tamaşanın baş tutmayacağını bildirdi.

Maqdeburqdakı dirijorluq və bəstəkarlıq fəaliyyətim belə sonuclanmışdı. Halbuki, başlayarkən elə çox şeylər vəd edib xeyli qurban tələb etmişdi ki. Bundan sonra “incəsənət sevinci” “həyatın ciddiliyi” qarşısında tamamilə geri çəkilmişdi. Vəziyyətim barədə düşünməyə dəyərdi və qarşımda açılan mənzərə elə də fərəhləndirici deyildi. Minna ilə birlikdə operanın uğuru barədə qurduğumuz bütün ümidlər puç olmuşdu. Gəlirə ümid edən kreditorlarım istedadıma inamla-

rını itirərək məhkəmə iddiaları vasitəsilə yalnız vətəndaş kimliyimə üz tutmuşdular. “Breiter Weg”dəki kiçik evimə nifrət edirdim. Belə ki, hər dəfə evə qayıdanda qapıya yapışdırılmış məhkəmə kağızı ilə qarşılaşırıdım. Şiltaq pudelim itdikdən sonra mənzili tamamilə atdım. Bunu gələcək uğursuzluqlarımın rəmzi hesab edirdim. İndi sevinc dolu inama və zirəkliyə malik Minna, həyatımdakı son, yüksək dərəcədə faydalı köməkçim idi. O, uzaqgörənlik edərək öz qeydinə qalmışdı və Köniqsberq teatrının rəhbərliyi ilə kifayət qədər əlverişli müqavilə imzalamağa hazırlaşırdı. Deməli, mənim də orada muzikdirektor vəzifəsinə düzəlməyim üçün çalışmaq lazım idi. Hərçənd, o yer boş deyildi. Buna baxmayaraq Köniqsberq teatrının direktoru Minna ilə yazışmalardan onun razılığının yalnız mənimlə birlikdə işləmək imkanından asılı olduğunu anlayaraq, bu vəzifənin tezliklə boşalacağına və mənim onu tutmağa hazır olduğuma ümid etdiyini bildirmişdi. Biz razılaşdıq ki, əvvəlcə Minna Köniqsberqə tək gedəcək və mənim də gəlməyim üçün şərait hazırlayacaq. Bu planı həyata keçirənə qədər Maqdeburqda qorxulu və təhlükəli bir dövr keçirdik. İşlərimi qaydasına qoymaq üçün Leypsiqdə şəxsən bir şeyə nail olmaq cəhdləri edirdim. Bu cəhdlərin arasında yuxarıda qeyd etdiyim kimi teatrın direktoru ilə yeni operanın səhnələşdirilməsi barədə danışıqlar da var idi. Lakin tezliklə anladım ki, daha doğma şəhərimdə, ailəmin vahiməli yaxınlığında yaşaya bilmirəm və bu narahatlıq məni uzaqlaşdırırdı. Evdəkilər həyəcanlı, ruhdan düşmüş və müəmmalı əhvalımı sezmişdilər. Anam Allaha and verib məni bu gənc yaşda heç bir matrimonial planlara baş qoşmamağa səsləyirdi. Mən isə susurdum. Vidalaşanda Rozaliya məni yola salmaq üçün pillələrə çıxdı. İşlərimi düzüb-qoşub tezliklə qayıdacağıma söz verirdim, onunla adi tərzdə sağollaşmaq istəyirdim. O, əlimdən tutdu və düz gözlərimin içinə baxıb dedi: “Allah bilir, bir də səni nə vaxt görəcəm!”. Bu sözlər ürəyimə, təmiz olmayan vicdanıma sancıldı. Yalnız iki il sonra onun qəfil ölüm xəbərini alanda bu sözlərin yaxınlaşan ölüm hissini ifadə etdiyini anladım.

68

Bundan sonra Maqdeburqda Minnanın yanında bir neçə həftə keçirdim. O, mənim hədsiz dərəcədə sıxıntılı vəziyyətimi bacardığı qədər yumşaltmağa çalışırdı. Ayrılığı və aradakı naməlum müddəti nəzərə alıb demək olar ki, Minnanın yanından ayrılmırdım. Bizim yeganə əyləncəmiz şəhərin uzaq yerlərində gəzintilərdən ibarət idi. Qorxuducu işarələr əhvalıma pis təsir edirdi. Sanki tərک edilən keçmiş ələ salaraq Maqdeburqun qaranlıq küçələrini dolduran ilıq may günəşi bir dəfə elə tutulmuşdu ki, indiyə qədər həyatımda buna bənzər bir şey görməmişəm. Bu hadisə məni dəhşətə gətirmişdi. Gəzintilərin birindən

qayıdarkən Elbanın üstündəki körpüdən suya atılan adam görmüşdük. Biz sahile qaçıb kömək çağırmağa başladıq. Sahilboyu su dəyirmanlarından birinin sahibi axınla mübarizə apararı bədbəxtə qarmaq uzatmaq qərarına gəldi. Axın onu düz dəyirmanın altına aparırdı. Biz təsvirolunmaz dəhşət içində əsas anı gözləyirdik və boğulan adamın qarmaqdan yapışdığını gördük. Amma o, qarmağı əlində saxlaya bilməyib bir daha çıxmamaq üçün dəyirmanın altına getdi. Bıkef halda sağollaşmaq üçün Minnanı poçt arabasına qədər üzüntüylə ötürdüyüm səhər, şəhər əhalisi səhradakı çarxlı edama baxmaq üçün darvazalardan çıxmağa tələsirdi. Cinayətkar qısqanlıqdan nişanlısını öldürmüş əsgər idi. Bundan sonra son dəfə mehmanxanaya nahar etmək üçün gedəndə dörd bir tərəfdən prussayağı milli edamını iyərənc təfərrüatlarını eşitməli olmuşdum. Musiqi pərəstişkarı olan bir gənc əsessor, Qalledən çıxarılmış bir cəlladla edam edilənin daha tez və insani yollarla öldürülməsi barədə söhbətini nəql edir, o dəhşətli adamın şıq geyimini, nəcib davranışlarını əti ürpəşərək xatırlayırdı. Yaradıcı fəaliyyətimin, vədəndaş sərbəstliyi yolundakı yaşantılarımın ilk səhnəsi Maqdeburqdan qalan son təəssüratlarım belə idi. Hər dəfə uğur və ya maddi qazanc axtardığım şəhərləri əbədiyyən uzaqlaşmış kimi tərək edəndə, bu xoşagəlməz hisslər yenidən canlanırdı. Bu cür ümidlər bağladığım yerləri tərək edəndə özümü həmişə belə hiss edirdim.

69

1836-cı ilin 18 mayında ilk dəfə Berlinə gəldim və bu iddialı kral şəhərinin özünəməxsus siması ilə tanış oldum. Bir neçə ay əvvəl Minnanın qaldığı Köniqstrassedəki “Kronprins” mehmanxanasında sadə sığınacaq tapmışdım. İşlərimin hansı vəziyyətdə olduğunu biruzə vermədən sadə şəkildə yaşamaq lazım idi. Berlində Laubeni tapmağım məni bir qədər ruhlandırmışdı. O, məhkəmə hökmini gözləyir, ədəbi işlə məşğul olurdu. Laube “Qadağa”nın taleyində yaxından iştirak edərək məsləhətləri və şəxsi tanışlıqları ilə kömək edir, operanın Köniqstedter teatrında səhnələşdirilməsinə nail olmağı arzulayırdı. Bu teatra Berlin cəmiyyətinin ən orijinal əsərlərindən biri olan və Prussiya kralı tərəfindən “komissiya müşaviri” tituluna layiq görülmüş Serf adlı bir nəfər rəhbərlik edirdi. Onun saraydakı nüfuzu bəzi xoşagəlməz səbəblərlə izah olunurdu. Amma onun sayəsində bu saray teatri imtiyazlarını genişləndirməyə nail olmuşdu. Böyük operanın acınacaqlı vəziyyəti tamaşaçıları Köniqstedt səhnəsinin uğurla quruluş verdiyi yüngül janra üstünlük verməyə vadar edirdi. Bu uğurdan sərxoş olmuş direktor gözəgirən mütəxəssis əminliyi ilə teatrın bacarıqla idarə olunmasını adi, təhsilsiz adamlardan gözləməyin mümkün olduğunu deyənlərin sözlərini təsdiqləyir və bütün münasibətlərdə bu xoşbəxt xəbərsizliyini ən məzəli şəkildə qorumağa davam edirdi. O, təbii instinktinə

güvənərək teatrında xidmət edən artistlərə münasibətdə tamamilə diktator mövqeyi tutmuşdu. Öz mülahizələrinə əsasən cəzalandırır və əfv edirdi. Mənə elə gəlirdi ki, onun xasiyyətinin bu cizgilərindən istifadə etmək olar. İlk ziyarətimdə Serf elan etdi ki, onun xoşuna gəlirəm, lakin mənə tenor amplusında qəbul etməyi üstün tutardı. Həmçinin “Sevgi qadağası”nın qoyulması üçün heç bir etiraz görmədən dərhal vəd verdi. O, kapelmeyster vəzifəsini mənə verməyi xüsusilə istəyirdi. Operanın heyətini yeniləmək istəsə də, əvvəlki ifaçıların tərəfdarı olan kapelmeyster, “Qartal yuvası”nın müəllifi Qlezerin onun tədbirlərinə mane olacağını ehtimal edirdi. Serf mənə heç olmasa “yeni ifaçıların tərəfini saxlayan” bir işçiyə sahib olmaq niyyətiylə qəbul etmək istəyirdi. Hər şey elə tez baş vermişdi ki, taleyimin xoşbəxt istiqamət aldığına inana və qayğılardan üzülmüş ürəyimin rəngarəng ümidlərlə dolduğunu hiss edə bilərdim. Bu xoş ümidlərə yenidən alışırdım ki, binamın qumdan tikildiyi məlum oldu. Serfin sırf öz əyləncəsi üçün mənə qarşı qurduğu demək olar ki, pisniyyətli yalanın artan sübutları mənə sözün əsl mənasında dəhşətə gətirdi. Hakimi-mütlqələrə xas vərdişlərə əsasən o, birbaşa və şəxsən mənə rəğbətini bildirmişdi. Amma verdiyi sözləri geri götürdü və məmurları, katibləri vasitəsilə sözünün etibarsız olduğunu bildirdi. Mənə olan müstəsna münasibətini isə qəfil hakim-məmur bürokratiyasından uydurma asılılıq məcrasına çevirdi. Heç bir kompensasiya ödəmədən məndən qurtulmaq istəyəndə, haqlarında xəbərdarlıq etdiyi və onlara qarşı durmaq üçün dəstəyimi istədiyi insanlara aramızda olan söhbət və qəbul olunmuş bütün qərarlarla bağlı təmmənaçı sifəti ilə çək-çevir etmək məcburiyyətində qaldım. Kapelmeyster, rejissor, katib və digər cənablar arzularımın yerinə yetirilməməsinin qeyri-mümkünlüyünü, direktoru ümidlə gözləyərək boşuna sərf etdiyim vaxta görə mənə heç nə ödəməli olmadıqlarını sübut edirdilər. Bu xoşagəlməzliklərin artması ilə qaçılmaz kədərlərin yaxınlaşdığını hiss etdiyimi xatırlayıram.

70

Lakin işlərim daha da pisləşməli idi. Minnanın uğurlu imkanlar barədə tez-tez məlumat göndərdiyi Köniqsberqdən də sevindirici xəbərlər almırdım. Oranın direktoru ilə kapelmeysteri arasında münasibətlərin son dərəcə anlaşılmaz olduğunu sonradan öyrəndim. Onlar arzu elədiyim işə keçməyimi naməlum müddətə ləngidirdilər. Lakin ehtimal var idi ki, payızda Köniqsberqdə kapelmeyster vəzifəsini tutum. Berlində işsiz yaşadığım və Leypsiqə qayıtmaq barədə düşünmədiyim üçün bu cılız ümidlərdən özümə gəmi qurdum. Bu gəmi mənə Berlinin qumlu dənizindən Baltika körfəzinin xilaskar sularına aparmalı idi.

Amma bu Minnaya olan münasibətim ucbatından ağır və ciddi daxili mübarizədən sonra mümkün oldu. Kənardan sadə görünən qadın xasiyyətinin bir

əlçatmaz cizgisi gənc ürəyimin dərinliyinə narahatlıq toxumları səpirdi. O vaxta qədər Maqdeburqda yaşamış yəhudi əsilli, xeyirxah və imkanlı kommersant Şvabe mənimlə Berlində yaxınlaşdı. Tezliklə anladım ki, bu münasibətlərin əsas səbəbi onun Minnaya bəslədiyi ehtiraslı maraq imiş. Nəticədə, by insanla Minna arasında məlum münasibətlərin olduğunu öyrənmişdim. Lakin bunu xəyanət adlandırmaq olmazdı, çünki Minna rəqibimin bütün cəhdlərini rədd edib məni seçmişdi. Amma bir fakt məni düşünməyə vadar etdi. Bütün bunlar elə gizli baş verirdi ki, indiyə qədər bu barədə xırda şübhəm belə yaranmamışdı. İndi mən Minnanın maddi vəziyyətinin yaxşı olmasında bu insanla münasibətlərinin bir təsiri olub-olmadığını düşünməyə başlamışdım. Ancaq dediyim kimi, əsl xəyanətdən şübhələnməyə heç bir əsasım olmadığı üçün yalnız məyusedici, təlaşlı narahatlıq hiss edirdim. Bu isə məni ümitsizliklə qəbul olunmuş bir qərara sövq etdi. Sevgilimə sahibliyimi möhkəmləndirərək müvazinəti bərpa etmək istəyirdim. Mənə elə gəlirdi ki, Minna ilə aşkar birgəlikdən sonra həm maddi təminatımı, həm də yaradıcı uğurlarımı artıracam. Teatrdakı iki il ərzində qəlbimin dərinliklərində mənə əzab verən dağınıq həyat keçirirdim. Dumanlı olsa da, doğru yolda olmadığımı hiss edirdim. Diqqətimi toplayıb sakitləşmək istəyirdim və buna, ciddi narahatlıq mənbəyi olan münasibətlərimizi nikahla sonuclandıraraq nail olmaq istəyirdim. Yəqin ki, Laube bu ehtiraslı, taqətdən düşmüş və yoxsul gəncin vəziyyətinin yaxşı olmadığını sezmışdi. Laube ilə həmişə təsəlli tapdığım ünsiyyətimiz mənim üçün Berlinlə həqiqətən dəyərlı münasibətləri aydınlıq gətirirdi. Bu baxımdan Spontininin şəxsən özünün idarə etdiyi "Ferdinand Kortès" in ifası mənə böyük təsir bağışlamışdı. Onun ruhu məni heyrətə salmışdı. Xüsusilə, Berlin operasının yüksək təbəqəsinə aid olmayan əsas qəhərmanların heç bir vəchlə Şreder-Devrienlə müqayisə edilməyən ifasına laqeyd qalsam da, son dərəcədə dəqiq, alovlu və zəngin təşkil olunmuş bütöv ansambl mənim üçün tamamilə yeni bir şey idi. Bütün hissələri kəskin ritm vasitəsilə orijinal, heç nə ilə müqayisə edilməyən sənət növünə yüksəldən böyük teatr tamaşalarının məxsusi möhtəşəmliyi ilə bağlı yeni təsəvvür qazanmışdım. Bu aydın təəssürat məndə möhkəm kök saldı və "Riensi"ni yazarkən bunu əsas götürdüm. Beləliklə, Berlin sənət baxımından inkişafımın gedişində iz qoya bilmişdi.

İndi ifrat dərəcədə aciz vəziyyətdən çıxış yolu tapmalı idim. Köniqsberdə getmək qərarına gəldim, həm bu barədə, həm də bu gedişlə xilas olacağım ilə bağlı düşüncə və niyyətlərim barədə Laubeyə məlumat verdim. Bu gözəl insan Berlin tənhalığıma son qoymaq və məqsədlərə çatmağım üçün enerjili şəkildə mənə təsir etdi, bunu özünə qeyd-şərtsiz borc bildi, üstəgəl, ona dost münasibəti göstərən bir neçə şəxsin yardımı ilə səylərim uğurlu nəticə verdi. Laube qəlbimin dərinliklərinə şəfqətlə baxıb mənimlə sağollaşarkən, hətta kapelmeyster fəaliyyətim uğurlu olarsa belə bayağılıq bataqlığına sürüklənən teatrın təsirinə düşməməyi, yorucu-

luqdan qurtarmaq üçün isə məşqlərdən sonra sevimli qadının yanına tələsmək əvəzinə dəyərli bir kitab götürüb şəxsiyyətimi inkişaf etdirməyi məsləhət etdi. Mən susdum ki, bu da məni yoldan çıxaran sınaqlara, sevgi əzablarına vaxtında son qoymağım demək idi. Beləcə, iyulun 7-də o vaxt üçün ağır, yorucu səfərə çıxıb Köniqsberqə yola düşdüm.

71

Günlərlə gediş-gəliş olmayan sərhədyanı çöllüklə irəliləyərkən mənə elə gəlirdi ki, dünyanın o biri başına gedirəm. Minnanın teatrın yaxınlığındakı Tra-geym adlı şəhəryanı bir yerdə, yoxsul, uzaq küçələrin birində tutduğu yöndəmsiz evi axtarıb tapanda Köniqsberqin görünüşünün yaratdığı ilk təəssürat kədərli və miskin idi. Amma onun xasiyyətinin güləruz və rəvan xeyirxahlığı tezliklə mənə yaxşı, təskinedici təsir göstərdi. Onu teatrda xoşlayırdılar, rəhbərlik və auditoriya ona dəyər verirdi. Bu isə Minnanın nişanlısına da (rəsmən belə hesab edilirdim) faydalı olmalı idi. İstədiyim vəzifəyə keçmək ümidi zəif olduğu üçün bir yerdə işə düzələnə qədər dözməli olduğum qərarına gəldik. Minnaya, sonradan mənə də dostyana münasibət göstərən əsl teatr həvəskarı, heyratəmiz dərəcədə yaxşı insan Abraam Meller də belə düşünürdü. Bu qoca əski vaxtların teatr tarixində danışılan, artıq Almaniyada yox olmağa başlamış ehtiraslı teatrsevərlərin nümayəndəsi idi. Gündəlik həyatında təhlükəli ticari spekulyasiyalar ilə məşğul olan bu adamla birlikdə olanda keçmiş teatr xadimlərinin şöhrəti barədə əhvalatlar eşitmədən bir dəqiqə belə keçməzdi. Vaxtilə imkanlı şəxs olan Meller demək olar ki, bütün aktyor və aktirasalarla tanış olub dostlaşmağı bacarırdı. Təəssüf ki, hədsiz əliaçıqlığı onun maddi vəziyyətini pisləşdirdi və o müxtəlif gəlirli işlərlə teatr sevgisini təmin etmək üçün vəsait axtarmağa başladı. O, artistlərə hamilik edir, onların ağır maddi vəziyyətinə uyğun şəkildə, az məbləğlərlə yardım göstərirdi. Teatrın direktoru Anton Hübşün çəkidiyi (buna əsası var idi) bu heyratəmiz adam mənim işlərimi düzəltməyi öz boynuna götürdü. Çünki yolumda belə bir maneə var idi: həyat yoldaşını teatrın müvəqqəti buraxıldığı Riqada qoyub gələn, əvvəllər də Maqdeburq teatrının birinci violonçelçisi kimi tanıdığım dəyərli musiqiçi Lui Şubert kapelmeyster vəzifəsini tutmaq üçün Köniqsberqə gəlmişdi. O, Riqaya yeni teatr mövsümündə geri qayıdacaqdı. Lakin Riqə teatrının Pasxaya nəzərdə tutulmuş açılışı ləngiyirdi və Şubert Köniqsberqi tərk etmək istəmirdi. O, öz işinin bilicisi idi, dönüşü özündən asılı deyildi deyə direktor Şubertin Riqaya yola düşməsi tələb olunarsa, həmən onun yerinə keçib vəzifənin öhdəsindən gələ biləcək varis tapmaqda çətinlik çəkirdi. Buna görə Köniqsberqi tərk etmək istəməyən gənc kapelmeyster həmişə əl altında, ehtiyatda olan əvəzləyici kimi direktora xoş gələ

bilərdi. Direktor vəzifəyə keçənə qədər mənə müəyyən məbləğ ödəməyə hazır olduğunu bildirmişdi. Şubert isə mənim varlığımın çox narahat idi. Teatrın açılması naməlum müddətə təxirə salındığı üçün Riqaya qayıtmaq zərurəti də yoxa çıxmışdı. Bundan başqa, Köniqsberqdə yaşamaq onun üçün xüsusi maraq kəsb edirdi. Belə ki, Şubertin Köniqsberq operasının primadonnasına bəslədiyi simpatiya həyat yoldaşının yanına qayıtmaq arzusunu soyutmuşdu. Buna görə xüsusi qısqanclıqla Köniqsberqdəki vəzifəsindən ayrılıb mənim şəxsimdə ölümcül düşməni gördüyündən, özünümüdafiə instinkti ilə Köniqsberqdə onun gedişini gözləməklə onsuz da ağırlaşan həyatımı cəhənnəmə çevirmək üçün əlindən gələni edirdi. Maqdeburqda musiqiçilər və ifaçılarla yaxşı münasibətlərdə olsam da, auditoriyanın rəğbətini qazansam da, burada hər tərəfdən üstümə tökülüşən təhqiramiz hücumlardan müdafiə olunmalı idim. Tezliklə özünü biruzə verən düşmən münasibət Köniqsberqdə özümü sürgündə hiss etməyimə səbəb oldu. Bu şəraitdə Minna ilə evlənməyi tələb etmək ona hiss etdiyim ehtirasa baxmayaraq şüursuz cəsarət olardı. Avqustun əvvəlində bütün truppa bir müddətliyinə Memelə yola düşdü və mən bir neçə gün sonra Minnanın arxasınca getdim. Səyahətin böyük hissəsi küləkli pis hava şəraitində, Kurişqaf dəniz yolundan keçirdi. Bu çıxdığım ən darıxdırıcı səfərlərdən biri idi. Körfəzi Baltik dənizindən ayıran dar qumlu zolaqda mənə Hoffmanın ən qorxulu hekayələrindən birinin hadisələrinin (“Mayorat”) cərəyan etdiyi Runzinet qəsri göstərmişdilər. Uzunmüddətli fasilədən sonra bu səhralıq və kədərli yerdə gəncliyimin fantastik arzuları ilə yenidən qarşılaşdım və canımı vahimə бүürüdü. Memeldəki kədərli günlər, orada oynamaq olduğum acınacaqlı rol, yeganə dəstəyi və təsəllini uğrunda yeni qorxunc sınaqları qəbul etdiyim Minnada tapmağa vadar edirdi məni. Dostumuz Abraam da yanıma gəldi. O, mənə kömək etmək istəyirdi və müxtəlif fırladqlara əl ataraq direktorla kapelmeysteri dalaşdırmağa çalışırdı. Bir dəfə yeməxanada Hübşlə mübahisə edən Şubert xəstə olduğu üçün “Evrianta”nın orkestr məşqlərinə gələ bilməyəcəyini bildirdi. Bununla direktorun məni tələsik dirijorluq etməyə çağırmağını istəyirdi. O, ümid edirdi ki, nadir hallarda göstərilən və bu çətin operaya hazırlıqsız olduğum üçün qabiliyyətsizliyimi sübut edəcəm. Və bu da onun xeyrinə olacaq. Heç vaxt “Evrianta”nın partiturası ilə tanış olmasam da, onun niyyəti həyata keçməyəcəkdə. Ona görə Şubert dirijorluq etmək üçün tamaşaya qədər sağalma qərarına gəldi. Lakin mən vəzifəmin öhdəsindən gəlməsəydim, o bunu etməzdə və tamaşa təxirə salınardı. Yoxsulluğa, təhqirlərə dözərək, canıma əsməcəə salan, hətta yayda da qanıma donmağa məcbur edən sərt iqlimdən əziyyət çəkərək, yalnız maddi qayğuların aradan qaldırılması üçün çalışaraq yaradıcı inkişafım baxımından tamamilə boşə sərf olunmuş dövr yaşayırdım. Nəhayət, Köniqsberqə qayıdıandan sonra Mellerin də ısrarları ilə gələcəyimizi götür-qoy etmək qərarına gəldik. Dansiqdə yaşayan bacım və yeznəm Volframın köməyi ilə

Minnayla birlikdə sərfəli təklif almışdıq. Bu fürsətdən istifadə edən dostumuz, Minnanı itirmək istəməyən direktor Hübşü hər ikimizlə layiqli müqavilə imzalamaya məcbur etdi. Bu razılışmaya əsasən mən gələn ilin Pasxasından kapelmeyster vəzifəsinə təyin olunmalıydım və dirijorluğum altında toy benefisimiz keçirilməli idim. Bu tamaşa üçün "Portiçidən olan lal"ı seçmişdik. Meller qərara gəlmişdi ki, biz evlənib toy etməliyik. Çünki daha bu cür yaşamaq olmazdı. Minna etiraz etmirdi, mən isə əvvəlki qərarlarım və söylərimlə özümə belə sakit li mana çəkilməyi hər şeydən daha çox istədiyimi sübut etmişdim. Lakin qəlbimin dərinliklərində xoşagəlməz şeylər baş verirdi.

72

Mən Minnanın həyat tərzi və xasiyyəti ilə kifayət qədər tanış idim. Ona görə belə ciddi addımda vacib olan mülahizələri yürüdəcək qədər yetkin olsaydım, xasiyyətlərimizin ayrıldığı əhəmiyyətli nöqtələri aydın təsəvvür edə bilərdim. Gələcək həyat yoldaşım Saksoniya dağlarında, Yederanda əziyyətlə çörəkpulu qazanan bir ailədə doğulmuşdu. Onun atası hədsiz bir gücə sahib adam idi. Amma qocaldıqca dəlilik şübhələrinə əsas verən əlamətləri aşkarlanmışdı onda. Cavan vaxtı Saksoniya qərargahında şeypurçu kimi xidmət eləmişdi və Fransa yürüşündə, Baqr döyüşünün iştirakçısı olmuşdu. Sonralar o, fiziki əməklə məşğul olmuşdu. O, daraq hazırlayırdı. Hətta bunun üçün xüsusi qurğu da fikirləşmişdi. Bir vaxtlar bu işin gəliri kifayət qədər yaxşı idi. Bir dəfə Hemnişdən olan zəngin fabrikant ona ilin sonuna qədər yerinə yetirmək üçün böyük sifariş vermişdi. Zərif əlləri bu iş üçün xüsusilə uyğun olan uşaqlar günlər və gecələr boyu işləməli idilər. Əvəzində yaxşı gəlirə ümid edən ataları onlara şən yeni il bayramı söz vermişdi. Lakin gözlədiyi müddət yetişəndə o, sifarişçinin iflas etdiyini öyrənmişdi. Artıq təhvil verilmiş sifariş itirilmiş, qalan materialdan qurtulmaq isə mümkün olmamışdı. Ailə bir də heç vaxt bu bədbəxtliyin vurduğu zərbədən özünə gələ bilmədi. Onlar Drezdenə köçdülər. Minnanın atası burada royal hazırlanması üçün müxtəlif tərkib hissələrini quraşdırma bilən bacarıqlı mexanik kimi sərfəli iş tapmaq istəyirdi. Bundan başqa, kişi Drezdendə sərfəli qiymətə satmaq üçün əlində qalan böyük məftil ehtiyatını da özü ilə götürmüşdü. On yaşlı Minnaya dərzilərə süni güllər üçün məftil təklif etmək tapşırılmışdı. Qızıcığaz ağır zənbillə yola qoyulur və vəzifəsinin öhdəsindən elə bacarıqla gəlirdi ki, tezliklə bütün ehtiyatı satıb mənfəət də gətirmişdi. Həmin vaxtdan onda kasıblamış ailəsinə öz imkanları daxilində kömək etmək, valdeynlərini əlavə qayğılardan azad etmək üçün öz ayaqları üstündə dayanmaq istəyi və meyli yaranmışdı. O, böyüyəndə gözəl xarici görünüşü ilə kişilərin diqqətini vaxtından əvvəl cəlb etdi. Cənab fon Eynzidel

adlı biri ona dəli kimi aşıq oldu və bu kişinin ehtirası təcrübəsiz gənc xanım üçün zəiflik anında fəlakətlə nəticələndi. Yazıq ailəni dəhşət bürüdü: yalnız anası və bacısı yazıq Minnanın necə qorxunc vəziyyətdə olduğunu bildirdilər. Qəzəbindən qorxduqları atadan on yeddi yaşlı qızının öz həyatı üçün də təhlükəli olan şəraitdə qız uşağı dünyaya gətirdiyini gizlədə bildilər. Minna tanışları vasitəsilə bir teatr truppası ilə əlaqə qura bildi. Bu truppanın tamaşalarının birində Minna kral səhnəsinin üzvlərinin, əsasən Dessau teatrının direktorunun diqqətini cəlb etdi və dərhal təklif aldı. Qız sıxıntılı vəziyyətdən çıxış yolunu sevinclə qəbul etdi. Beləliklə, onun qarşısında gözəl karyera və ailəsini saxlamaq üçün vaxt keçdikcə yaxşılaşan maaş imkanı açılacaqdı. Teatra heç bir həvəs hiss etmir, lakin ona göstərilən diqqətə meyl edirdi. O, səhnə karyerasına sürətli təminat, bəlkə də varlanmaq vasitəsi kimi baxırdı. Kafi olmayan təhsillə incəsənəti dərk etmək üçün hazır olmayan Minna teatrı yalnız aktyorların birliyi kimi görürdü. Xoşa gəlmək və ya gəlməmək onun üçün sırf maddi azadlıq baxımından əhəmiyyət daşıyırdı. O, pula pəncərəyə düzdüyü mallara baxan tacir kimi baxırdı. Direktor, rejissor və daha görkəmli şəxslərlə dostlaşmaq ona görə iş üçün zəruri mərifət idi. Öz mühakimələri və zövqü ilə tamaşaçılara, rəhbərliyə təsir etməyi bacarır, teatral dostlarını isə ən gizli arzularını yerinə yetirəcək varlıqlar hesab edirdi. Onlarla düşmən olmamaq Minnaya elə təbii gəlirdi ki, bu insanların simpatiyasını qorumaq üçün şəxsi ləyaqət hissiylə də hesablaşmamağa hazır idi. O, özünəməxsus şəkildə müdrək idi. Bir tərəfdən, xoşagəlməz görünməkdən qaçır, digər tərəfdən mahiyyətində xüsusilə pis bir şey tapmadığı ən bədnam şeylərə belə bəraət tapırdı. Elə burdan ziddiyyətlərin qəribə qarışığı əmələ gəlirdi. Minna bu şübhəli məqamı anlamaq iqtidarında deyildi. Şübhəsiz, o, həqiqi zərif hissiyatdan məhrum idi, yalnız əxlaq hissini tanıyır və hər şeyi ədəb çərçivəsində nəzərdən keçirirdi, amma mənəviyyət əhval-ruhiyyəsinin zərif pərdəsi yırtılarkən vərdiş olunmuş ədəbin nə dərəcədə cılız bir şey olduğunu anlamırdı. Bu cür idealizmdən məhrum olduğu üçün onun incəsənət haqqında həqiqi anlayışı yox idi. Səhnə istedadı da yox idi, onun uğuru gözəl xarici görünüşünə əsaslanırdı. Vaxt keçdikcə qazanılmış vərdişlər sayəsində “yaxşı” aktrisaya çevrilib-çevrilmək imkanlarını mühakimə etmək istəmirəm. Minna üzərində özünəməxsus hakimiyyətə sahib idi və bu gənclikdən mənə güclü təsir edən idealizmə əsaslanmırdı, əksinə, öz varlığının daxili mahiyyətinin ayıqlığı və davamlılığı təsir göstərir, bununla da yüksək məqsədə yetmək uğrunda azdığım yalançı yollarda vacib dayaq və tamamlayıcı rolunu oynayırdı. Tezliklə Minnanın yanında idealistik tələbatlarımı biruzə verməməyi öyrəndim. Bu məsələnin yanından gülərək, zarafatlaşaraq ötürdüm. Beləliklə, qeyri-ixtiyari müsbət üstünlüyünü qəbul etdiyim həmin sahədə əsl qadın mahiyyəti ilə bağlı iztirablara daha həssas olurdum. Minnanın teatr hamisi hesab etdiyi şəxslərin məlum yaxınlığına və sırtıqlığına qəribə dözümü mənə

son dərəcə təhqir edirdi. Bu iradlarımı ona bildirəndə ciddi küskün görkəm alıb məyusluğumu tamamlayırdı. Kommersant Şvabe ilə ilk dəfə Berlində xəbər tutduğum gizli münasibətlərə gəldikdə isə, bu adamın sonradan tapdığım məktubları məni heyrətə salan təfərrüatları faş etdi. İçimdə yığılan bütün qısqanclıq, dərin daxili tərəddüdlər bu qızı dərhal tərk etmək qərarı ilə üzə çıxdı. Aramızda gur, ehtiraslı mübahisə qopdu ki, bu da gələcəkdəki bütün bu cür mübahisələrin tipini dəqiqliklə təyin etdi. İradlarım ifrata vardı. Mənə ehtiraslı bağlılıq hiss etməyən, sadəcə inadkarlığımıza boyun əyən və qəlbinin dərinliklərində mənə aid olmayan qadına elə müraciət edirdim ki, elə bil ona həqiqətən haqqım çatırdı. Minna məni tamamilə pərt etmək üçün maddi baxımdan həqiqətən sərfəli təklifləri rədd etdiyini, istedadı hələki özünü sənət aləmində heç bir şeylə göstərə bilməyən gənc, yoxsul, pis təmin olunmuş adamı sırf mərhəmət və sədaqət duyğusundan qəbul etdiyini dedi ki, bu da kifayət idi. Minnanın xətrinə dəyən hədsiz kəskin sözlərim və ifadələrim mənə xüsusilə zərər vermişdi. Məsələni şişirtdiyimi anladıqdan sonra haqsızlığımı anladığımı hiss etdirərək, üzr diləyərək yalnız küskün sevgilimin könlünü almaq barədə düşüncəyə düşürdüm. Bir çox sonrakılara bənzəyən bu səhnə Minnanın mütləq zahiri qələbəsi ilə tamamlandı. Lakin sülh həmişəlik pozulmuşdu və bu cür hadisələr təkrarlandığı üçün Minnanın xasiyyəti ciddi şəkildə dəyişməyə başlamışdı. Sonralar Minna üçün get-gedə anlaşılmaq olmayan sənət anlayışım və onun həyata münasibəti tədricən böyüyən çaşqınlığa sürüklədi Minnanı, bu məsələ ilə bağlı mühakimələrinə qərəz və tərəddüd gətirdiyi kimi yüksək əxlaqi məsələlərə mənim münasibətim də onu tamamilə karıxdırırdı. Sərbəst fikirlərimi anlamaq və təsdiqləmək iqtidarında olmayan Minnanın təmkinli xasiyyətinə yad olan coşğunluq hopmağa başlamışdı. Bu coşğunluq illərlə artıb onun xasiyyətinə uyğun şəkildə ifadə olunduqda, cəmiyyətin aşağı təbəqələrinə xas çalılar almağa başladığıda təəccüblənmək olmazdı. Çünki zavallı əsl təhsil əvəzinə yalnız kasad meşşan ədəbinin əlamətlərinə sahib idi. Bu kəskin partlayışlar məni Minnanın xasiyyətinin verdiyi son dayaqdan da məhrum edirdi və bu, sonrakı birgə həyatımızın daha çox əzab verən cəhətinə çevrildi. Lakin o vaxt Minna ilə evliliyimdən doğan nəticələrin naməlum vacibliyini hissi mənə tamamilə hakim kəsilmişdi. Onun xoş, sakitləşdirici xüsusiyyətləri mənə hələ də yaxşı təsir etdiyi üçün bələdən xəbər verən daxili səsəmə yüksək düşüncəsizlik və inad nümayiş etdirərək qulaq asmırdım.

73

Köniqsberqə gələndən bəri ailəmlə, yəni anam və bacım Rozaliya ilə əlaqə saxlamırdım. Heç birinə qərarlaşdırdığım addım barədə bir söz deməmişdim.

Köhnə dostum Mellerin rəhbərliyi ilə nikaha mane olan bütün qanuni çətinlikləri aradan qaldırdım. Prussiya qanunlarına görə yetkinlik yaşına çatmış kişinin nikah bağlamaq üçün valideynlərinin icazəsinə ehtiyac yoxdu. Lakin elə həmin Prussiya qanununa görə mən hələ yetkinlik yaşına çatmadığım üçün doğulduğum Saksoniya qanunlarına əsaslanmalı oldum. Orada artıq 21 yaşına çatdığım üçün yetkin hesab edilirdim. Rəsmi bəyannamə yalnız son bir ili yaşadığımız yerdə tələb olunurdu. Ona görə kilsə mərasimi heç bir çətinliklə qarşılaşmadan Maqdeburqda həyata keçdi. Minnanın valideynlərinin razılığına arxayın olduğumuz üçün yalnız Tangeym kilsəsinin pastorunu birlikdə ziyarət etmək kifayət idi. Bu ziyarət yetərincə orijinal tərtib olunmuşdu. O, Minnanın Fenella pantomim rolunu ifa edəcəyi bənefisimiz keçirilən günün səhərinə təyin olunmuşdu. Kostyumu hələ hazır deyildi, sifarişlərin və tapşırıqların hamısı yerinə yetirilməmişdi. Yağışlı, soyuq noyabr havası qanımızı qaraltmışdı və pastor evinin açıq dəhlizində çox gözləməli olmuşduq. Buna görə biz bir-birimizə söz atırdıq. Bu atışmalar sürətlə acıqlı iradlara çevrilirdi və şahid olduğu mübahisədən təəccüblənmiş pastor qapını açıb bizi içəri dəvət edəndə müxtəlif istiqamətlərə qaçmağa hazır idik. Vəziyyətin qərribəliyi bizi bir qədər şənlədir, pastor sakitləşdi və nikah növbəti gün saat on birə təyin olundu.

Kəskin mübahisələr tez-tez, hətta məişət məsələlərini müzakirə edəndə də - arzuolunan dinc xoşbəxtliyin zəmanəti saydığım rahat və mümkün qədər gözəl tərzdə olsa belə baş verirdi. Mən nişanlımın ayıq düşüncələrinə səbirsizliklə etiraz edirdim: qarşımda açılan getdikcə artan rifah dolu illərin başlanğıcı ev rahatlığının müvafiq simvolları ilə əlamətdar olmalı idi. Mebel, qab-qacaq və digər lazımlı əşyalar yavaş-yavaş ödəmək şərti ilə kreditə götürülmüşdü. Belə ki, bürger həyatında ailənin yaxşı vəziyyətindən xəbər verən cehiz, ev tədarükü və buna bənzər aksesuarlardan söhbət gedə bilməzdi. Bizim şahidlərimiz və qonaqlarımız Köniqsberq teatr truppasının üzvləri idi. Onlardan yalnız dostumuz Meller gümüş qənddanın qeydinə qalmışdı, teatrın Ernest Kastel adlı başqa bir orijinal gənc dostu isə onun yanına bənzər çörəkqabı əlavə etmişdi. Bu ərəfədə nümayiş edilən hərərətlə dirijorluq etdiyim "Portiçidən olan lal" tamaşası uğur qazandı və gözlənilməli kimi yaxşı gəlir əldə etdi. Teatrdan yorğun-arğın qayıdıb öz məclisimizi keçirdik və mən ilk dəfə yeni mənzilimdə gecələdim. Buna baxmayaraq səliqə ilə yığılmış toy yatağına uzanmağa ürək etmədim. Sərt çarpayuya uzandım. Üstüm yaxşı örtülmədiyi üçün xoşbəxt günün yetişməsinə gözləyənə qədər yaxşıca dondum. Səhəri gün Minnanın əşyalarından ibarət sandıq və səbətlərin gəlməsi mənə xoş ovqat bəxş etdi. Yağış kəsmişdi və günəş bərq vurmağa başlamışdı. Ancaq bizim qonaq otağımız heç cür isinmirdi və mən uzun müddət Minnanın guya qəsdən yandırılmamış sobaya görə qınaqlarını eşitməyə məcbur qalmışdım. Nəhayət, yeni kostyumu – qızılı düyməli tünd-göy frakımı – geyindim. Fayton gəlmişdi və mən gəlini götürməyə yollan-

dım. Aydın səma hamunun kefini açmışdı. Minnanın da əhvalı əla idi. Mənim seçdiyim dəbdəbəli paltarı geyinmişdi. O, məni səmimi qəlblə və sevincdən parıldayan gözlərlə salamladı. Biz gözəl havanı yaxşı əlamət kimi qəbul etdik və şən əhval-ruhiyyədə kilsəyə yollandıq. Kilsənin möhtəşəm bir tamaşadakı tamaşaçı zalı kimi ağzına qədər dolu olduğunu görməyin zövqünü yaşaya bildik. Bir təhər mehraba çatdıq. Orada da kübar cəmiyyətin nümayəndələri – şahidlərimiz - bütün teatral möhtəşəmlikləri ilə bizi gözləyirdilər. İştirakçıların arasında bir dostumuz belə yox idi. Hətta sadədil Mellerimiz belə uyğun müşayiətçi tapmadığı üçün iştirak etmirdi. Mən daim dərin teatrallıq, ətrafdakıların qeyri-ixtiyari ruhdan salan yüngüllüyünü hiss edirdim və bu, bütün mərasimə sirayət edirdi. Pastorun nitqini yuxudakı kimi eşidirdim. Onun haqqında deyirdilər ki, Köniqsberqdəki həyatı kifayət qədər xoşagəlməz edən yerli müqəddəslərə bənzəmir. Bir neçə gün sonra mənə çatdırıldı ki, guya pastordan nitqindəki təhqiramiz bir sözə görə şikayət etməyim barədə söz-söhbət yayılıb. Nə baş verdiyini anlaya bilmirdim və belə ehtimal edirdim ki, bu mübaliğəli şaiyələrin səbəbi həmin an məndə müəyyən qədər pərtlik yaradan bir vəziyyət olmuşdu. Məsələ burasındadır ki, pastor heç kimin qaça bilməyəcəyi ağır vaxtlardan danışıraq hər ikimizin tanıdığı dostumuza işarə etmişdi. Özünü belə qərribə üsulla xatırladan hansısa gizli imkanlı hamidən söhbət getdiyini düşündüyüm üçün onun barədə yeni məlumatları səbirsizliklə gözləyərək pastora baxmışdım. Buna cavab olaraq pastor xüsusi vurğu və qınaq dolu səsle bildirmişdi ki, bu tanımadığımız dostumuz İsadır. Mən bunda heç bir təhqir görməmişdim, yalnız məyusluq hiss etmişdim. Düşünmüşdüm ki, yəqin bu cür nəsihətlər nikah ayinine daxildir. Ümumiyyətlə, mənim üçün anlaşılmaz olan bu akt zamanı o qədər dalğın idim ki, pastor üzüklərimizi qəbul etmək üçün bağlı dua kitabını bizə uzadanda Minna lazım olanı dərhal elədikdən sonra məni yüngülcə itələyib onun kimi davranmalı olduğumu bildirdi. Həmin dəqiqə elə bil qarabasma görür və anlayırdım ki, varlığım bir-birinin üstü ilə axan, məni tamamilə əks istiqamətlərə çəkən iki sırnağın ixtiyarındadır: üstdəki günəşə yönələn axın məni irəli aparırdı, aşağıdakı isə ruhumu anlaşılmaz, qorxu dolu qüssə ilə sıxırdı. İkiqat cinayətkar əməllərim barədə düşüncələri bir göz qırpımında ağılsız şəkildə qovmağıma haqq qazandıran bir şey var idi. Mən düşünmədən həyatını həyatda heç bir mövqeyə sahib olmayan gənclə birləşdirən nadir və özünəməxsus qıza baxarkən qəlbim hərərətlə dolurdu. 24 noyabr 1836-cı il, səhər saat 11 idi. Mən 23 yaş, altı ay ömür yaşamışdım. Kilsədən evə gedən yolda və evdəki əla əhval-ruhiyyə şübhələrimə qalib gəldi. Minna dərhal qonaqların qəbulu ilə bağlı məişət məsələləri ilə məşğul olmağa başladı. Otağımızın soyuqluğunu uzun müddət aradan götürə bilməməyimiz gənc ev sahibəsini dilxor edirdi. Lakin bunun əvəzinə biz bol naharla mükafatlandırılmalı idik. Təəssüf ki, kilsə mərasiminin iştirakçıları siyahısından çıxarılmığına baxmayaraq, bu ziyafətdə nikahımızın enerjili qurucusu Abraam Meller də iştirak edirdi.

Gedişat adi və boz idi. Yaxşı, gümrah əhvalımı növbəti günün səhərinə qədər saxladım. Səhər maqdeburqlu kreditorlarımın Köniqsberqə göndərdikləri məhkəmə iddialarına görə şəhər məhkəməsinə yollandım. Bu tələblərə görə kömək istəmək üçün müraciət etdiyim dostum Meller mənə lazımlı cavabı verdi. O, məsləhət gördü ki, borc qəbzlərinə görə hələlik Prussiya qanunlarına əsasən həddi-buluğa çatmamağıma əsaslanım. Bununla yanaşı o, borc öhdəliklərimin ödənməsi üçün real kömək axtarırdı. İddialardan imtina etmək üçün belə bir əsas gətirməyim hakimi təəccübləndirdi. Çünki, bu yaxınlarda evləndiyimi eşitmişdi. Bu isə yetkinlik yaşına çatdığım sübut olunmadan mümkün deyildi. Əlbəttə, mən yalnız qısamüddətli möhlətə nail ola bildim, amma uzun müddət çəkməyə məhkum olduğum bu sayaq əziyyətlər də elə ailə həyatımın ilk günündən başladı.

Teatrda heç bir funksiya icra etmədiyim vaxtlarda çoxsaylı müxtəlif məhdudiyətlərim var idi. Bununla yanaşı mən güman edirdim ki, limana çatmışamsa, onun dincliyini sənətim üçün istifadə etməliyəm. Bir neçə işimi və həmçinin *"Rule Britannia"* uvertüranı bitirdim. Hələ Berlində olduğum müddətdə Polşa şadyanalığı münasibəti ilə *"Polonia"* adlanan uvertüranı yazmışdım. *"Rule Britannia"* bu janrda kütlələrə təsir etməyə hesablanmış növbəti addım idi. Sonda əsərin onsuz da zəngin orkestrinə hərbi nəfəsli alətlər heyətini də əlavə etmişdim. Bu uvertüranı növbəti yayda Köniqsberqdə keçirilən musiqi bayramında ifa olunmaq üçün nəzərdə tutmuşdum. Bunlardan başqa *"Napoleon"* adlanan üçüncü uvertüranın fikri mənə rahatlıq vermirdi. Mən artıq onun üçün effektiv vasitələrin axtarışı ilə məşğul olur və fikrən estetik bir dilemməni həll etməyə çalışırdım. Görəsən, fransız imperatorunu Rusiyada yaxalayan kədərli taleyini tamtamların səsi ilə təsvir etmək olardımı? Düşünürəm ki, əsasən məhz bu cür fəndin yolverilən olub-olmaması barədə şübhələr həmin vaxtı məni bu planı yerinə yetirməkdən çəkirdi. Eyni zamanda *"Sevgi qadağası"* nın uğursuzluğunun səbəbləri barədə mülahizələr məni yeni əsərin planını cızmağa vadar etdi. Bu əsərdə solistlərə və xora qoyulan tələblər adətən işlədiyim kiçik şəhər teatrlarının sahib olduğu gücə müvafiq olmalı idi. Bu cür asan işin süjetini *"Min bir gecə"* dəki orijinal əhvalatdan götürmüşdüm. Əgər səhv etmərsə, orada əhvalat *"Kişi hiyləgərliyi qadınından çoxdur"* başlığı altında verilmişdi. Hadisələri Bağdaddan bizim dövrə, müasir şəraitə keçirmişdim. Zərgər dükanının lövhəsində yazılan şüar gənc bir xanımın hiddətinə səbəb olur. O, qalın duvaq altında gənc zərgərin dükanına gəlir və ona işlərində incə zövq nümayiş etdirən bir insan kimi müraciət edib öz fiziki quruluşu barədə mühakimə yürütməsini xahiş edir. Ayağından, əlindən başlayan zərgərin get-gedə daha çox utandığını görəndə duvağını üzündən də

çəkir. Qız gözəlliyindən ovsunlanmış gəncə onu yad gözlərdən gizlədən və yaqın cehizə qənaət etmək üçün hər evlənmək istəyən insana eybəcər biri kimi təsvir edən atasından şikayətlənir. Gənc and içir ki, atasının istənilən hədə-qorxusuna aldanmayacaq. Sadələvh zərgər həmin qoca kişinin qızına elçi düşür. Lakin razılıq alınarkən gəlini gətirəndə zərgər görür ki, qoca yalan demirmiş və qız həqiqətən eybəcərin biri imiş. Gənc məyus olur. Həmin vaxt belə acı zarafatı edən qadın onun iztirablarını ələ salmaq üçün gəncə yaxınlaşır və söz verir ki, şüarı dükanındakı lövhədən götürsə, kömək edəcək. Bu yerdən ilkin süjeti dəyişdirdim. Qəzəbli zərgər artıq həmin başibəlalı lövhəni çıxarmaq istəyərkən onu bu əməldən bir hadisə çəkindirir. Belə ki, bədbəxt aşiq ilk baxışdan küçədə ayı oynadanın taleyin dönüklüyündən ayrı düşdüyü atası olduğunu anlayır. Lakin o, sevincini boğur. Çünki beynində məğrur, nəcabəti ilə öyünən qoca zadəganın qızı ilə arzuolunmaz evlilikdən xilas olmaq planı yaranır. O, ayı oynadanla sözləşir. Ayı oynadan axşam dəvətli qonaqların iştirakı ilə nişanın qeyd olunacağı bağa gəlməli idi. Hiyləgər gözələ isə deyir ki, hələ lövhəni götürmək fikri yoxdur. Çünki şüarın özünü doğruldacağına inanır. Axşam bütün dəvətliyərin qarşısında (onları təxminən inqilab vaxtının ən təkəbbürlü fransız zadəgan-mühacirləri kimi təsəvvür edirdim) nikah müqaviləsi oxunur. Gənc müqavilədə özünə bütün mümkün kübar titulları aid etməkdən çəkinməmişdi. Bu vaxt fit çalınır və ayı oynadan rəqs edən heyvanı ilə bağa daxil olur. Bəy hissələrinə azadlıq verərək ayı oynadanın boynuna asılıb itkin üşmüş atasını salamlayanda onsuz da belə banal əyləncənin zadəgan məclisinə gəlib çıxmasından narazı olan insanların arasına çaxnaşma düşür. Ayı da zadəgan nəslinin yalançı nümayəndəsini qucaqlayanda ətrafdakıların təəccübünün həddihüdudu olmur. Sən demə, bu zərgərin qardaşı imi. O, əsl ayı öləndən sonra kasıb atası ilə yeganə gəlirlərindən məhrum olmamaq üçün ayı dərisini geyinib oynayırmış. Bəyin aşağı təbəqədən olması aşkarlandıqdan sonra onun nikahı dərhal pozulur, gənc qadın isə kişi hiyləgərliyinə məğlub olduğunu qəbul edib zərgərə razılığını verir. Bu qəliz fabulaya "Xoşbəxt ayı ailəsi" adını verib sonralar Qolteyin razılığını qazanmış dialoqlarla doldurmuşdum. Artıq əsərə yüngül, yeni fransız tərzində musiqi bəstələməyə hazırlaşırıdım. Lakin günü-gündən çətinləşən vəziyyətim bu işi davam etdirməyə mane oldu.

75

Bu cəhətdən teatrın musiqi rəhbərliyi ilə münasibətlərim yeni-yeni xoşagəlməzliklərin mənbəyi idi. Özümü göstərmək üçün nə şəraitim, nə vasitələrim olmadığı üçün sakitcə geri çəkilmək istəməyən rəqibimin hər fürsətdə məni qaramasına və şübhəli vəziyyətə salmasına dözməli idim. Özü də onun əsas məqsədi

müqaviləyə görə Pasxadan mənə məxsus olmalı olan dirijorluq vəzifəsinə mənə nifrət oymatmaq idi. Özümə inamımı itirməsəm də, bu təhqiramiz vəziyyətin uzanması məni yorur və məyusluq gətirirdi. Nəhayət, Şubert aprelin əvvəlindən işdən azad ediləndə və mən onun vəzifələrini yerinə yetirməyə başlayanda o, teatrdan ayrılmağına məmnun idi. Belə ki, əvvəla birinci qadın ifaçının gedişi ilə opera heyəti ciddi şəkildə zəifləmişdi, ikincisi, ümumiyyətlə bu müəssisənin gələcək uğurları böyük və əsaslanmış şübhə altında idi. Almaniyadakı bu tip müəssisələr üçün ölümcül hesab edilən may ayı Köniqsberq teatrına da təsir etdi. Direktor truppa heyətindəki əhəmiyyətli boşluqları qastrolçular və yeni təyinatlarla doldurmaq üçün əlindən gələni edirdi. Üstəlik, mənim çalışqanlığım ona həqiqətən kömək olurdu. Ümumiyyətlə, mən bu vəziyyətdə böyük enerji nümayiş etdirərək aramsız məsləhətlərim və fəaliyyətimlə artıq daha yaxın münasibət qura biləcəyim teatr gəmisini su üzərində tutmağa çalışırdım. Uzun müddət tələbə dəstəsinin kobud münasibətinə soyuqqanlıqla dözməli oldum. Çünki sələfim onların arasında mənim üçün bir xeyli düşmən qoyub getmişdi. İşləri tərəddüd etmədən sərt və inamlı şəkildə idarə edərək əvvəllər bir xeyli müqavimət göstərən və mənə qarşı köklənmiş orkestrin münasibətini dəyişməli idim. Yalnız öz mövqeyimi güclə möhkəmləndirdikdən sonra teatrlar üçün əlverişsiz mövsümün ağır şərtlərinə Hübşün rəhbərliyi altında çoxlu qurban tələb edən teatrın duruş gətirə bilməyəcəyindən əmin oldum. Hübş mayda mənə teatrı bağlamağa məcbur olduğunu bildirdi. Direktorun bu planını ləngitmək üçün natiqlik istedadımı işə salmalı, planlar düşünməli və müəssisə üçün yeniliklər kəşf etməli oldum. Bu yalnız maaşının bir hissəsindən imtina edən truppanın dəstəyi sayəsində mümkün oldu. İşin nə yerdə olduğunu bilməyən insanların narazılığına səbəb oldu bu və mənim payıma qəribə bir rol düşdü. Belə tədbirlərdən mütəəssir olmuş truppa üzvlərinə müxtəlif dəlillər gətirərək teatrın direktorunu müdafiə etməli idim. Halbuki, bu tədbirlər mənə və şəxsi vəziyyətimə elə təsir edirdi ki, onsuz da keçmişimdə kök salmış inanılmaz çətinliklərin təzyiqi altında olan mövcudluğum get-gedə daha da laxlayırdı. Mən cəsarətimi itirməsəm də, əlində olan bütün imkanlardan məhrum olmuş Minna, bu dəfə yeni çətinliyi fələyin dözülməz zərbəsi kimi qəbul etdi.

Bu cür çətin vəziyyətlər gənc ər-arvad arasında mübahisələr üçün münbit zəmin yaradırdı. Bu mübahisələrin kədərli nəticələri özünü çox gözlətmədi. Narazılıq, hələ evlənməmişdən əvvəl aramızda şiddətli münaqişələrə səbəb olan və məni çox həyəcanlandıran bir məsələyə görə yaranırdı. Qıç ərzində fəaliyyətim və şəxsi bacarıqlarım sayəsində mənim cəmiyyətdəki mövqeyimizi dəstəkləmək imkanım nə qədər az olurdusa, Minna şəxsi məşhurluğundan istifadə edib bu qayğıları üzərinə götürməli olduğuna bir o qədər əmin olurdu. Bütün bunlar məni təsviredilməz dərəcədə utandırırırdı. Artıq qeyd etdiklərimə bənzər, yalnız Minnanın teatrdakı mövqeyinə və onunla bağlı öhdəliklərinə özünəməxsus münasibətini

bildikdən sonra şübhəli şəkildə yozulmayan hədsiz iltifatlar dəfələrlə aramızda iyrenc səhnələrin yaşanmasına səbəb olurdu. Gənc qadına bu şeylərə mənim gözlərimlə baxmağı öyrətməkdən, bu təhqiramiz tanışlıqlara duyduğum hissləri ona aşılamaqdan söhbət gedə bilməzdi. Həm də sözlərdə və münasibətdə yol verdiyim qəzəb və təhqiramiz acılıq hər hansı razılığa gəlməyimizi əvvəldən qeyri-mümkün edirdi. Bu mübahisələr tez-tez arvadımın ürəkkeçmələrinə səbəb olurdu. Bu isə məni qorxudurdu. Təsəvvür etmək çətin deyil ki, bu səhnələrin yeganə nəticəsi onu yenidən barışmış görmək sevinci idi. Şübhəsiz, davranışlarımız özümüz üçün də get-gedə anlaşımaz və ağılaşmaz olurdu. Minnanın mənə olan sevgisi tez-tez təkrarlanan və daha xoşagəlməz forma almağa başlayan mübahisələrin təsiri ilə azalmalı idi. Lakin mənim ağıma da gəlməzdi ki, kiçik bir səbəb Minnanı ən təhlükəli addıma sövq edə bilər.

76

Truppada çatışmayan tenoru əvəzləmək üçün Maqdeburqdakı ilk ilimdən bəri dostluq münasibətlərini davam etdirdiyim Fridrix Şmitti Köniqsberqə gətirdim. O mənə ürəkdən sadıq idi və teatrın, həmçinin mənim ictimai mövqeyimin inkişafına mane olan çətinlikləri aradan qaldırmağa kömək edirdi. Onun sayəsində auditoriya arasında dostlar tapmaq ehtiyacı məni daha az təmkinli və tanışlıqları seçərkən daha az ehtiyatlı edirdi. Son vaxtlar Ditrix adlı zəngin tacir teatrımızın əsasən qadınlardan ibarət heyəti üzərində hamilik rolunu öz üzərinə götürmüşdü. O, seçilmiş aktirasaları və onlarla bağlı kişiləri tez-tez evinə dəvət edirdi. Bu zaman o, mübaliğəli ingilis rahatlığını qoruyurdu. Bu isə əsasən şimaldakı ticarət şəhərlərindən olan alman kommersantlarının gözündə yüksək ideal idi. Əvvəla, onun sifətindən zəhləm getdiyi üçün bu dəvətlərini həvəssiz qəbul edirdim. Minna isə mənim haqsız olduğumu düşünürdü. Onunla daha yaxın münasibətlər saxlamağa qarşı olan fikrimi qəti şəkildə bildirmişdim. Minna bunda çox israr etməsə də, təkcə mənim bu adama antipatiyam aramızda xoşagəlməz mübahisələrin yaranmasına səbəb olurdu. Dostum Şmitt mənə bir söhbəti çatdırmağı özünə borc bilmişdi. Belə ki, cənab Ditrix bir nahar zamanı ictimaiyyət qarşısında mənim haqqımda elə ifadələr işlətməmişdi ki, iştirakçılarda onunla mənim həyat yoldaşım arasında yaxın münasibətlərin olması barədə şübhələr yaranmışdı. Elə özüm də Minnanın mənə məlum olmayan yollarla onunla davranışım, həmçinin ağır maddi vəziyyətimiz barədə ona xəbər ötürdüyümdən şübhələnməyə başladım. Şmittin yanında bu insandan izahat tələb etdim. Təbii ki, əvvəlcə adi inkarlar başladı, sonra baş verənlər gizli yolla Minnaya çatdırıldı. Minna isə bunu mənim nəzakətsiz münasibətimdən şikayət etmək üçün yeni səbəb kimi gördü.

Beləliklə, münasibətlərimiz əhəmiyyətli dərəcədə pisləşdi. Çox şey barədə susmalı idik. Həmin vaxt-1837-ci ilin may ayının sonu – teatrımızın işləri qeyd etdiyim dönüş nöqtəsinə çatmışdı. Rəhbərlik müəssisəni saxlamaq üçün truppa üzvlərinin fədakar yardımına müraciət etməli idi. Bəlli və maddi cəhətdən heç də əlverişli olmayan ilin sonuna mənim şəxsi vəziyyətim xüsusən ciddi zərər görmüşdü. Lakin bu çətinliklərə səbrlə dözməkdən başqa çarəm yox idi və mən Minnanın müdaxiləsi olmadan, yalnız mehriban Şmittin köməyi ilə Köniqsberdə işlərimi möhkəmləndirmək üçün müəyyən tədbirlərə əl atmaq qərarına gəldim. Bu qayğılar teatrdakı işlərimlə birlikdə bütün vaxtımı alırdı. Mən tez-tez evdən uzaqlaşardım və ona görə həmin günlərdə Minnanın susqun və təmkinli davranışlarına fikir verə bilməmişdim. Mayın 31-i səhər həmişəki kimi evdən çıxmağa hazırlaşardım. Mən məşqə getməli və müəyyən işləri həll etməli olduğum üçün axşama ləngiyə bilərdim. Minna artıq çoxdan mənim razılığımı alaraq hamıya kiçik bacısı kimi təqdim etdiyi qızı Nataliyanı yanına gətirmişdi. Həmin səhər arvadımla və Nataliya ilə sakitcə sağollaşdıqdan sonra onlar qəfil arxamca qapıya gəlib göz yaşları içində məni qucaqlamağa başladılar. Mən qorxaraq bu həyəcanın səbəbini öyrənməyə çalışsam da, heç bir cavab almadan evdən çıxdım və yol boyu qadınların qəribə davranışları barədə mülahizələr yürüdərkən əsl səbəbi heç ağıma da gətirmədim. İşdən və günün xoşagəlməzliklərindən heydən düşmüş, yorulmuş, solğun və ac halda evə gec qayıtdım. Lakin süfrə salınmamışdı və Minna yox idi. Xidmətçi bildirdi ki, Minna günorta Nataliya ilə birlikdə gedib və o vaxtdan qayıtmayıb. Mən səbirlə silahlanıb yorğun-argın iş stolunun yanındakı stula çökdüm və stolun siyirtməsinə açdım. Siyirtmənin boş olduğunu görəndə təəccübləndim. Canımı dəhşətli şübhə bürüdü, yerimdən sıçrayıb geyim şkafına cumdum. İlk baxışda anladım ki, Minna artıq bu evdə yaşamır. Arvadım gediş planını elə hiyləgərliklə qurmuşdu ki, hətta qulluqçu belə şübhələnmemişdi. Bir dəqiqə belə ləngimədən axtarışlara başlamaq üçün qorxu içində evdən çıxdım. Təcrübəsi və uzaqgörənliyi sayəsində Ditrixin şəxsi düşməninə çevrilmiş qoca Meller tezliklə Ditrixin həmin səhər təcili poçtla Kəniqsberqdən Berlin istiqamətinə yollandığını öyrənə bildi. Dəhşətli həqiqətə şübhə yox idi. Qaçqınlara çatmağa cəhd etmək lazım idi. Bu qeyri-mümkün olmasa da, əhəmiyyətli xərc tələb edirdi. Pul isə yox idi və əvvəlcə pulu tapmaq lazım idi. Mellerin məsləhəti ilə gümüş toy hədiyyələrimi götürdüm və ən dəhşətli şəkildə keçən bir neçə saatdan sonra qoca və təlaşlı dostumun müşayiəti ilə təcili poçtla yola düşdüm. Bizdən bir az əvvəl çıxmış poçt dilijansına çatmalı idik. Ehtimal var idi ki, Köniqsberqdən kifayət qədər uzaqlaşmış Minna sonrakı səfəri üçün ondan istifadə edəcəkdı. Amma bu mümkün olmadı. Növbəti gün səhərdən Elbinqə çatanda məlum oldu ki, təcili poçtun hədsiz xərcləri bütün maddi vəsaitimizi tükədir. Biz geri qayıtmalı olduq. Adi poçtla qayıtsaq da yol pulunu ödəmək üçün şəkər və qənd qablarını girov qoymalı olduq. Köniqsberqə

qayıdış gəncliyimin ən kədərli xatirələrindən biri olaraq qalır. Əlbəttə, bu şəhərdə bir dəqiqə belə qalmaq istəmirdim və onu həmişəlik tərk etməyin yolları barədə düşünürdüm. Bir tərəfdən maqdeburqlu kreditorların məhkəmə iddiaları, digər tərəfdən mənzilimin tərtibatı üçün Köniqsberqdə aldığım borclar ilə sıxılmış olduğumu nəzərə alsaq, əlbəttə, şəhəri yalnız gizli şəkildə tərk edə bilərdim. Lakin xüsusilə Köniqsberdən Drezdenə gedib arvadımı orada tapmağa ümid etdiyimi nəzərə alsaq, məhz bunun üçün pul lazım idi. Pul tapmaq məcburiyyəti burada iki dəhşətli gün keçirməyimə səbəb oldu. Minnadan heç bir xəbər gəlmirdi. Yalnız Meller vasitəsilə Ditrixin dost yardımını göstərmək bəhanəsi ilə yolun bir hissəsini getdiyini öyrənə bildim. Bundan sonra Minna Drezdenə tək yola düşmüşdü. Ehtimal etmək olardı ki, Minna onu ümitsizliyə düşürən şəraitdən qaçıb, vəziyyətindən təsirlənmiş adamın köməyini qəbul edib və indi valideynlərinin yanında sakitlik və sığınacaq axtarır. Bu ehtimal onun hərəkətindən yaranan ilkin qəzəbimi elə azaltmışdı ki, ona mərhəmət etmək, onunla bu cür rəftar etdiyim, həm də bədbəxtliyə sürüklədiyim üçün bütün günahı öz boynuma götürmək meylə get-gedə artırdı. Nəhayət, iyunun 3-ü baş tutan Berlindən Drezdenə uzunmüddətli səfər boyu bu fikir bütün təəssüatlarıma və hisslərimə elə hakim kəsilmişdi ki, Minnanı valideynlərinin kasıb evində tapanda peşmanlığımı və şəfqətimi bildirə bilərdim. Minnanın mənim pis rəftarıma görə özünü təhqir olunmuş hesab etdiyi və bu addımı atmağa yalnız ağır maddi vəziyyətimizə görə qərar verdiyi təsdiqini tapdı. Özü də o, əmin idi ki, mən yaranan vəziyyəti nə görmək, nə də eşitmək istəyirdim. Onun valideynləri məni elə də xoş qarşılamadılar. Deyəsən, qızlarının həyəcan və iztirab dolu əhvalı onun şikayətlərinin əsaslı olduğunu sübut etməyə kifayət idi. Mənim əzablarımın, tələsik gəlişimin və ürəkdən gələn kədərimin Minnaya nə dərəcədə müsbət təsir etdiyi barədə mühakimə yürüdə bilmirdim. Mənə münasibətdə elə qeyri-müəyyən və bir qədər anlaşılmaz idi ki. Lakin Riqada yaxşı şərtlərlə açılan yeni teatrda dirijor vəzifəsi əldə edə biləcəyim xəbəri ona təsir etmişdi. Belə başa düşürdüm ki, gələcək ailə həyatımız barədə hansısa qərarın qəbul edilməsində ısrar etmək yersiz idi və indi yaşamaq üçün daha yaxşı maddi şəraitin hazırlanmasına çalışmaq lazım idi. Bu məqsədlə Minnanın valideynlərinin evində keçirdiyim ağır bir həftədən sonra Berlinə yola düşdüm ki, Riqa teatrının təzəcə təyin olunmuş müdiri ilə müqavilə imzalayım. Bir çox cəhətdən əlverişli müqavilə gələcək həyatımı maddi baxımdan yaxşı təmin etməyə imkan verirdi. Bununla da Minna teatrdan tamamilə uzaqlaşmış məni bir çox təhqir və təlaşlardan xilas edəcəkdə.

Drezdenə qayıdanda gələcək barədə planlarım müəyyən qədər maraqla dinlənmişdi və Minnanı darısqal ata evini tərk edib şəhər kənarına, Drezden yaxınlığındakı Blazevitsaya köçüb mənim yeni vəzifəyə keçməyimi gözləməyə razı sala bilmişdim. Biz Elba kənarında yerləşən mehmanxanada sadə bir otaq tutduq. Bir vaxtlar bu mehmanxananın restoranını və bağını tez-tez ziyarət edərdim. Elə bil, Minnanın əhvalı yaxşılığa doğru dəyişmişdi. Əlbəttə, onun narahat edilməmək xahişlərini anlayışla qarşıladım. Mən ona mümkün qədər rəhm etmək istəyirdim və bir neçə həftə keçəndən sonra təlaşların və narahatlıqların xatirələrdə qaldığını hesab etməyə haqqım olduğunu düşünürdüm. Ona görə Minnanın mənə məlum olmayan səbəblərdən kefinin qəfil pozulması qəribə gəlirdi. O, müxtəlif tetrlərdən sərfəli təkliflər aldığı dilə gətirməyə başlamışdı. Günlərin bir günü isə köhnə tanışlarından birinin ailəsi ilə qısa səyahətə çıxacağını bildirib məni təəccübləndirdi. Özümü ona heç bir təzyiq göstərməməyə borclu hiss edib məni Minnadən bir həftəlik ayıran bu plana etiraz etmədim. Onu valideynlərinin yanına özüm ötürdüm və söz verdim ki, Blazevitsdə sakitcə onun qayıtmağını gözləyəcəm. Bir neçə gün sonra onun böyük bacısı gəlib xahiş etdi ki, bacısına ayrı pasport almaq üçün yazılı icazə verim. Bundan təşvişə düşüb Drezdenə, Minnanın valideynlərinə müraciət etdim ki, qızlarının məramını öyrənim. Orada məni çox pis qarşıladılar və hətta yaxşı yeməklə təmin etmək iqtidarında olmadığım Minnayla rəftarıma görə kobud şəkildə qınadılar. Mən arvadımın harada olduğunu və məqsədi barədə sorğu-suala başlayanda isə inanılmaz əhvalatlar eşitdim. Ən acı ehtimalların verdiyi əzabdan qovrularaq baş verənlərdən heç nə anlamadan kəndə qayıtdım. Orada Mellerin Köniqsberqdən gələn məktubunu oxuyandan sonra vəziyyət aydınlaşdı. Cənab Ditrix Drezdenə yola düşmüşdü, onun qaldığı mehmanxananın ünvanı da yazılmışdı. Bu xəbərin Minnanın qəribə davranışına saldıdığı dəhşətli işıq bir anda bütün həqiqəti gözlərimin önünə sərdi. Göstərilən mehmanxanadan məlumat toplamaq üçün dərhal şəhərə yola düşdüm. Ditrix həqiqətən orada qalıbmış, lakin mən gecikmişdim. Minnanın da, onun da izi-tozu qalmamışdı. İndi mən bu cavan yaşda bütün ömrümü zəhərləyə biləcək sınaqlara məruz qaldığım üçüm hakimə müraciət edə bilərdim.

Hədsiz kədəre qər q olduğum vaxtlarda bacım Ottiliya və onun artıq bir neçə il evli olduğu xoşxasiyyətli ərinin yanında təsəlli tapardım. Bu hadisələr baş verəndə onlar Drezden yaxınlığında yerləşən "Grosser Garten" in gözəl yay pavilyonlarından birində yaşayırdılar. Drezdenə gələn kimi onları ziyarət etmişdim. Lakin vəziyyətimdən əmin olmadığım üçün onlara heç nə danışmamışdım və gec-gec qonaq getməyə başlamışdım. İndi Minna haqqında həqiqəti öyrəndikdən son-

ra qürurumu yenib bədbəxtliyim barədə danışmağa ehtiyac duyurdum. İlk dəfə idi ki, qohumluq əlaqələrinin böyük üstünlüyünü və qan qohumları arasındakı birbaşa, şərtsiz yaxınlığın müsbət təsirini hiss etmişdim. Əslində, danışmalı bir şey yox idi. Biz uşaqlıqdakı kimi idik və aramızdakı dostluq da eyni idi. Hər şey sözsüz başa düşülürdü. Mən bədbəxt, o isə xoşbəxt idi. Təsəlli və yardım öz-özünə yaranmışdı.

78

O, göy gurultusu və şimşəklər altında "Leybald və Adelaida"nı oxuduğum həmin bacı idi, bayram axşamı ilk uvertüramın ifasını təəccüb və mərhəmətlə dinləyən həmin bacı idi. İndi o, gördüyüm ən suyuşirin adamlardan biri, böyük yeznəmiz Fridrix Brokhauzun balaca qardaşı, tezliklə şöhrət qazanmış orientalist-alim Herman Brokhauzla evli idi. Onların iki övladı var idi. Yaxşı maddi şərait onları qayğısız həyatla təmin edirdi. Hər gün Blazevidsdən "*Grosser Garten*"ə gedən yolu piyada keçib möhtəşəm pavilyonlardan birinə girəndə xoşbəxt ailənin eyni mehribanlıqla məni qarşıladığını görüb səhradan birbaşa cənnətə düşdüyümü düşünürdüm. Bacımla ünsiyyət ruhuma sakitləşdirici təsir bağışlamaqla yanaşı, onun alim əri ilə söhbətlər də məndə çoxdan yuxulayan təhsil istəyini canlandırır. Ən yumşaq və nəzakətli üsulla mənə başa salmışdılar ki, erkən nikah bağışlanan olsa da, bir səhvdir və düzəlməlidir. Eyni zamanda beynim yaradıcı ideyaların hazırlanması üçün kifayət qədər təzələnmiş və elastiklik əldə etmişdi. Bu dəfə məlum teatr şərtlərinə uyğunlaşan yüngül əsərlər yazmağı planlaşdırmırdım. Minna ilə Blazevidsdə keçirdiyim kədərli günlərdə Bulverin "*Kola di Riensi*" romanını oxumuşdum. İndi doğmalarımla xoş ünsiyyət quraraq istirahət edərkən bu əsərin süjeti əsasında qurulmuş böyük opera üzərində işləməyə başlamışdım. Yenidən kiçik teatrlara müraciət etməyə məcbur qalsam da, qəti qərar verdim ki, bundan sonra fəaliyyət dairəmin genişləndirilməsini tələb edirəm. "*Rule Britania*" uvertüramı London filarmoniya cəmiyyətinə yolladım və Q. Keniqin romanından götürdüyüm "*Die hohe Braut*" süjeti ilə bağlı Parisdə Skriblə əlaqə yaratmağa qərar verdim. Həmin ilin yayının qalan hissəsini bu cür unudulmaz şəkildə keçirdikdən sonra nəhayət, təyinatıma uyğun olaraq Riqaya yola düşdüm. Bir müddət əvvəl ürəkdən bağlanaraq professor Osvald Marbaxa ərə gedən bacımın Leypsiqdə yaşadığını bilsəm də, yalançı utancdan bu şəhərdən yan keçib birbaşa Berlinə getmək qərarına gəldim. Orada gələcək direktorumdan təfərrüatlı təlimatlar alınmalı, həmçinin pasport məsələsinin qeydinə qalmalı idim. Berlində Minnanın kiçik bacısı Amaliya Plannerlə görüşdüm. Bu gözəl səsli ifaçını Maqdeburqda olarkən qısa müddətə operamızda çıxış etməyə dəvət etmişdik. Bu mehriban qız Minna

barədə xəbərləri eşidib sarsılmışdı. Hər ikimizin iştirak etdiyi “Fidelio”nun tamaşalarının birində o, hönkür-hönkür ağlamışdı. Onun münasibətində bir qədər dəstək taparaq Minnanın izinə düşmək ümidi ilə Şverinə yollansam da yanıldım və Riqaya gedən tacir gəmisinin çıxışını gözləmək üçün Lyubekə getdim. Lakin Travemyundeyə təzəcə çıxmışdıq ki, xoşagəlməz külək başlayıb səyahətimizi bir həftə ləngitdi. Bu iyrənc dövrü miskin matros yeməxanasında keçirməli oldum. Vaxtımı keçirməyə heç nə tapmadığım üçün məni ilk dəfə sırf alman komik operasının yaradılması fikrinə yönəldən “*Till Eulenspiegel*” xalq toplusunu oxumaqla məşğul oldum. Sonralar “Gənc Ziqfrid”in eskizini yaradanda Travemyundda keçirdiyim darıxdırıcı günlər və “*Eulenspiegel*” toplusunu oxumağım barədə xatirələr gözümün qarşısında canlanırdı. Dördgünlük səfərdən sonra nəhayət, Bolder limanında lövbər saldıq. Orada ilk hiss etdiyim şey rus məmurları ilə ünsiyyət zamanı məni bürüyən əsməcə idi. Hələ yeniyetməyəkən polşalılara simpatiya bəslədiyim üçün ruslar instinktiv qorxuya səbəb olurdu. Mənə elə gəlirdi ki, polislər Polşaya olan meylimi üzümdən oxuyub məni Sibirə sürgünə yollayacaqlar. Lakin Riqada, əsasən teatrla bağlı bütün şeylərdə hökm sürən rahat alman atmosferi bir o qədər xoş təəccübümə səbəb olmuşdu.

79

Kiçik alman teatrları ilə tanışlıqdan sonra qazandığım ağır təcrübə Riqə teatr müəssisəsinin təşkilində mənə dinclik bəxş etmişdi. Bir neçə imkanlı incəsənət həvəskarları və zəngin tacirlər möhkəm əsasları olan yaxşı teatr rəhbərliyinin yaradılması üçün könüllü şəkildə vəsait ayıran cəmiyyət yaratmışdılar. Müəssisəyə rəhbərlik teatr dünyasında məşhur olan yazıçı Karl fon Qolteyə tapşırılmışdı. Artıq teatr işində yoxa çıxmağa başlayan, xüsusi tendensiyalara sadıq olan bu insan, özündə cəmiyyət arasında fəvqəladə dərəcədə maraqlı olmaq bacarığı ilə yanaşı, son iyirmi ildə teatrda uzaqdan-yaxından əlaqəsi olan bütün şəxsləri tanımaq xüsusiyyətini birləşdirirdi. O, özünü həm ağıllı göstərmək istəyən, həm də teatra rahat, ictimai fikrin dözdüyü yüngül eksentrikliklər meydanı kimi baxan “mehriban avaralar” mühitinə aid edirdi. Belələrindən həm orta sinif, həm də səhnəyə get-gedə daha az maraq göstərən yüksək intelleksiya uzaq gəzirdi. Bir vaxtlar çoxlu gözəl aktrisalaları ilə, həmçinin Qolteyin ilk həyat yoldaşının adı ilə parlayan Berlindəki Köniqştedt teatri ən böyük çiçəklənmə dövrünü yaşayırdı. Bunda Riqə teatrının direktorunun zövqünün formalaşdığı məktəbin nümayəndəsi Henrietta Zontaqın da rolu böyük idi. Orada onun böyük uğur qazanmış “Qoca sərkərdə” də daxil olmaqla musiqili vodevilləri ilə yanaşı, Bürgerin balladası əsasında işlənmiş, ona uğur və mahir teatr pyeslərinin müəllifi reputasiyasını qazandıran

“Leonora” melodramı da əhəmiyyətli müvəffəqiyyət əldə etmişdi. Onun bütün varlığını teatra həsr etmək istəyini nəzərə alsaq, Riqaya dəvət xüsusilə arzuolunan idi. Çünki o, bu kənarında yerləşən şəhərdə maneələr olmadan özünü marağına həsr edə bilirdi. Qeyri-adi dərəcədə inamlı rəftarı, yorulmaq bilməyən marağı və işləri apardığı fəvqəladə rahatlığı ilə o, Riqalı kommersantları cəlb etdi. Onların tələb etdiyi əyləncələri yalnız Qoltey təşkil edə bilirdi. Onlar Qolteyi lazımi maddi vəsaitlə təmin edir və ona qeyd-şərtsiz etibar edirdilər. Bu müəssisədə çox asanlıqla iş yapa bilmişdim. O, qaraqabaq pedantlardan mümkün qədər uzaq gəzmək istəyir və təkcə gənc olduqları üçün cavan insanlara üstünlük verirdi. Mənim yaxından tanıdığı ailədən olmağım, ciddi-cəhdlə və həvəslə müasir italyan, fransız operaları ilə maraqlanmağım kifayət etmişdi. O, əmin idi ki, mənim simamda özü üçün ən uyğun adamı tapmışdı. O, dərhal Bellini, Donisetti, Adam və Oberin bütün partituralarını köçürdü. Mehriban riqalıları dərhal məhz bu əsərlərə qonaq etməli idim.

80

İlk dəfə Qolteyin evinə gələndə hələ Leypsiqdən tanıdığım, keçmiş himayədarım Haynrix Dornla qarşılaşmışdım. İndi o, Riqadakı kilsə və məktəb xorlarının rəhbərliyini daimi vəzifə kimi qəbul etmişdi. O, əvvəlki xəyalpərəst gənci sərbəst şəkildə dirijor vəzifəsində görəndə çox sevinmişdi. Lakin məndəki dəyişikliyin də fərqi varmıydı. Belə ki, o, bir vaxtlar eksentrik bethovençi olsam da, indi necə həvəslə Bellini və Adamın operaları ilə məşğul olduğumu görüb təəccüblənmişdi. O, məni riqalılar demişkən, “im Grunen”, yəni, hərfi mənada “qumlar arasında” yerləşən bağına aparmışdı. Başıma gələnləri ona danışarkən məkanın qərribə səhralıq təəssüratına qapılmışdım. Məni darıxdırıcı yurdsuzluq hissi bürüdü. Bu hiss tədricən güclənib bu xaotik mühitdən, qonaq sevməyən yerlərdən qaçmaq istəyindən yaranan iztirablı meylə çevrilirdi. Maqdeburqda məni cılız teatr tanışlıqlarına, mənasız zövqlər axtarmağa məcbur edən yelbeyinliyim musiqi zövqümün də pisləşməsinə gətirib çıxarmışdı. İndi Riqadakı həyatım get-gedə yerini bu darıxdırıcı meylə verirdi. Bu isə bir tərəfdən teatrdan uzaqlaşmağıma, digər tərəfdən Qolteyi məyus etdiyimə görə pərtliyə səbəb olurdu.

Əvvəlcə zahirən işlərin gedişatı ilə barışmaq çətin deyildi. Biz teatrı bütün opera heyəti yığılmamışdan əvvəl açmalı idik. Bunun üçün Blumun kiçik komik operasını “Marie, Max und Michel”i səhnələşdirməli olduq. İstedadlı basımız Günter üçün Qolteyin sözlərinə ariya yazıb əsərə əlavə etdim. Sentimental girişdən və şəhər hərbi rondodan ibarət ariya tamaşaçıların xoşuna gəlmişdi. Sonra “İsveçrəli ailə”yə əlavə nömrə kimi bas Şeybler üçün də bir qədər dua əhvalını qoruyan mu-

siqili nörmə yazdım. Bu parça nəinki tamaşaçıların, hətta mənim də çox xoşuma gəlmişdi. Bu artıq mənim musiqi inkişafımda böyük sınıma nöqtəsindən xəbər verirdi. Mənə imperator Nikolayın ad gününə, Brakelin sözlərinə “Milli himn” bəstələmək tapşırılmışdı. Bu əsərə isə mümkün qədər çox despotik patriarxal çarlar verməyə çalışmışdım. Bu himn də mənə müəyyən qədər uğur gətirdi və bir müddət bu himni hər il həmin gündə ifa edirdilər. Qoltey məni operamızın həmin dövrdəki personalı üçün yüngül, şən opera, daha yaxşısı, musiqili vodevil yazmağa razı salmaq istəyirdi. Bu məqsədlə “Şən ayı ailəsi”nin mətninə yenidən baxdım. Əvvəllərdə qeyd etdiyim kimi, bu əsər Qolteyın təqdirini qazanmışdı. Lakin bu mətn üçün Köniqsberqdə yazdığım musiqini nəzərdən keçirəndə bu növ uydurmaçılığa qarşı ikrah yarandı. Librettonu dostlarımdan birinə, yaxşı, köməksiz ikinci dirijor Lebmana hədiyyə etdim və bir də onun barəsində düşünmədim. Lakin əvəzində mən Blazevitstdə eskizlərini atdığım “Riensi” mətninin üzərində işləməyə başladım. Bütün cəhətlərdən hədsiz geniş teatr miqyasına uyğun işlədiyimi nəzərimdə saxlayırdım. Bu cür düşünülmüş bir iş istənilən halda yalnız Avropanın ən böyük səhnələrində üzə çıxmalıydı.

İşlədiyim kiçik, təhqiramiz teatr şəraitindən qurtulmağa olan günü-gündən güclənən meyllə paralel, həyatımda yeni çətinliklər yaranıb bu meyl üçün əyləclə rolunu oynadı. Qolteyın gözlədiyi primadonna gəlməmişdi. Ciddi opera üçün qadın ifaçımız yox idi. Bu cür şəraitdə Qoltey mənim Minnanın bacısı Amaliyanı dərhal çağırmaq təklifimi sevinclə qəbul etdi. Amaliya da öz növbəsində mənə yaxın olmaq üçün bu işi həvəslə qəbul edərdi. Qız o vaxt Drezdendə yaşayırdı və mənə cavabında həm də Minnanın çox kədərli və xəstəlikdən üzülmüş vəziyyətdə valideynlərinin yanına qayıtdığını xəbər vermişdi. Bu xəbəri anlaşılan soyuqluqla qəbul etdim. Məni tərək edəndən bəri Minna haqqında öyrəndiyim hər şey məni köniqsberqli köhnə tanışımın boşanma işini başlamaq üçün müraciət etməyə vadar etmişdi. Məlum olmuşdu ki, Minna uzun müddət başıbəlalı cənab Ditrixlə Hamburq mehmanxanalarının birində qalıb və o, ayrılığımız barədə danışdığı nəzakətsiz əhvalatlarla, xüsusilə də, teatr aləmində haqqımda xoşagəlməz, hətta ləyaqətimə toxunan şaiyələrin yaranmasına əsas vermişdi. Bunların hamısını Amaliyaya yazdım və xahiş etdim ki, bundan sonra bacısı haqqında xəbərlər verməsin.

81

Bu zaman Minna özü mənə həqiqətən sarsıdıcı bir məktubla müraciət edib açıq şəkildə öz sədaqətsizliyini etiraf etdi. O yazırdı ki, yalnız ümitsizlik onu bu yola itələyib və bu addımla özü üçün necə bədbəxtliyə səbəb olduğunu görəndə ümitsizlik həmin adamı tərək etməyə vadar etmişdi onu. Məktubdakı ayrı-ayrı ey-

hamlardan düşünmək olardı ki, Minna onu yoldan çıxaran kişinin xasiyyətində yanılıb və vəziyyətinin dözülməz olduğunu anlaması həm ruhi, həm də fiziki gücünü tükətməmişdi. İndi xəstə və bədbəxt qadın günahını boynuna alırdı ki, məndən üzr istəsin və yalnız indi sevgisinin gücünü anladığına inandıra bilsin. İndiyə qədər heç vaxt Minnadən bu cür sözlər eşitməmişdim və bundan sonra heç vaxt o, mənə bu cür sözlərlə müraciət etməmişdi. Yalnız sonrakı münasibətlərimizdəki bir həssas anda bu cür sözlər mənə məktubun göstərdiyi təsiri göstərərək əhvalımı eyni formada dəyişmişdi. Mən cavab verdim ki, bir də heç vaxt aramızda baş verənlər barədə bir kəlmə belə kəsilməyəcək, bütün günahı öz boynuma götürürəm və vədimi sözün əsl mənasında yerinə yetirməyimlə fəxr edə bilərəm.

Amaliyanın işi barədə danışıqlar müsbət nəticələndiyi üçün Minnaya bacısı ilə birlikdə Riqaya gəlməyi təklif etmişdim. İki bacı dərhal yola düşüb oktyabrın 19-da sərt payızın taxtına keçdiyi bir vaxtda, Drezdendən mənim yeni vətənimə gəldilər. Minnanın sağlamlığının həqiqətən zərər gördüyündən əmin oduqda mənə kədər hissi bürüdü və onu mümkün qədər ev rahatlığı, dincliklə təmin etməyə çalışdım. Bu asan deyildi. Çünki mən yalnız təvazökar dirijor maaşı alırdım və Minnanın bir daha teatra qayıtmayacağına qəti qərar verilmişdi. Bizə müəyyən maddi çətinliklər yaşatmış qərar digər çətinliklərlə də müşayiət olunurdu. Bu çətinliklər mənə Qolteyin aşağı əxlaq səviyyəsi barədə ikrahdoğuran sübutlar verdi. Hələlik insanların mənə qısqanc biri kimi baxmaqlarıyla barışmalı idim. Mən qısqanclığa əsasım olması barədə ümumi fikri sakit qarşılayırdım və yalnız ailə münasibətlərinin bərpa olunmasından, təvazökar təsərrüfatın yükünü daşımaqdan razı idim. Minna ev işlərinin öhdəsindən çox yaxşı gələ bilirdi. Ailəmizdə hələ də uşaq olmadığına görə ailə ocağını canlandırmaq üçün adətən evdə it saxlayırdıq. Hətta bir dəfə doğulan kimi evimizə gətirilən canavar balasını böyütmək kimi eksentrik ideyaya qapılmışdıq. Lakin bu sakinin evimizin rahatlığına uyğun gəlmədiyinə əmin olduğdan bir neçə həftə sonra ondan imtina etdik. Daha çox bəxtimiz Amaliyadan sarı gətirmişdi. O, öz şəfqəti, tam tələbsizliyi və inamı ilə müəyyən müddət ərzində məhrum olduğumuz ailə atmosferinin yaranmasında həqiqətən kömək etdi. Əsl təhsil almayan bacıların hər ikisi tez-tez əyləncələri ilə ən komik üsullarla keçmiş uşaqlıq günlərini canlandırırdılar. Onlar ikisəli uşaq mahnıları oxuyurdular və heç vaxt musiqi təhsili almayan Minna bacarıqla bacısını təkrarlamaq bilirdi. Şam yeməyi üçün açılmış süfrədə isə rus salata, dvin qızılbalığı, bəzən təzə kürü olardı. Belə vaxtlarda biz özümüzü uzaq şimalda heç də pis hiss etməyirdik.

Amaliya gözəl səsi və musiqi istedadı sayəsində əvvəlcə tamaşaçılar arasında uğur qazanmışdı və bu hər üçümüz üçün xoş idi. Lakin alçaq boyu və kəsad dramatik bacarıqlarına görə repertuarı məhduddu idi və tezliklə o, daha xoşbəxt rəqibləri tərəfindən həssaslıqla arxa plana itələnməmişdi. Bu cür şəraitdə o, çox şərəfli

və namuslu bir adamın sevgisini qazanmasını özü üçün böyük xoşbəxtlik hesab edirdi. Rus ordusunun zabiti, o vaxtlar rotmistr, indi general olan Karl fon Mekk bir il sonra Amaliya ilə evləndi. Lakin təəssüf ki, ilk dövrlərində müəyyən naha-marlıqların qaçılmaz olduğu bu yeni münasibətlərə görə bizim birlikdə yaşayımızın üstünü ilk buludlar aldı. Vaxt keçdikcə bacılar tamamilə dalaşdılar və mənim payıma düz bir il bir-biri ilə nə söz, nə baxış mübadiləsi aparan iki bacı arasında yaşamaq məcburiyyəti düşdü.

82

1838-ci ilin qışını köhnə şəhərdə darısqal, narahat mənzildə keçirdik. Yalnız yazda nisbətən az tikilələri olan Peterburq forştadtında daha rahat mənzilə köçdük. Orada bacılar arasındakı pis münasibətlərə baxmayaraq evimizin qapıları dost və tanışlarımıza açıq idi. Teatrdan yoldaşlarımızla yanaşı şəhər sakinlərindən bəziləri ilə də münasibət qururdum. Biz rejissor Dornun ailəsini qəbul edir və ziyarətlərinə gedirdik. Hətta onunla münasibətlərim “sən” səviyyəsinə gəlmişdi. Lakin ən yaxın dostum bir o qədər qabiliyyətli olmasa da, hörmətə layiq Frans Lebman idi. O, teatrın ikinci dirijoru vəzifəsini yerinə yetirirdi. Ümumiyyətlə, daha geniş mühitlə elə də sıx ünsiyyət saxlamırdım. Olan-qalan münasibətim isə həyatımın əsas məqsədinə çevriləcək tendensiyalar aydınlaşdıqca get-gedə azalırdı. Beləliklə, ikillik yaşayışdan sonra Riqanı laqeyd halda tərk edərkən orada da Maqdeburq və Köniqşberqdə olduğu kimi az əlaqələr saxladım. Lakin Riqadan gedişim bəzi iyrənc hadisələrlə xüsusilə zəhərlənmişdi. Bu isə hər dəfə teatra işə düzəlməyə cəhd edərkən qarşılaşdığım elementlərlə təmasdan azad olmaq istəyini gücləndirirdi.

Amma bu tədricən üzə çıxırdı. Əvvəlcə erkən dağılmış ailə həyatımı yenidən quraraq özümü həm də yaradıcılıq fəaliyyətimdə də əvvəlkinə nisbətən daha məmnun hiss edirdim. Teatr müəssisəmizin yaxşı maddi vəziyyəti incəsənət sahəsində də müəyyən sevindirici tədbirlər keçirməyə imkan verirdi. Teatr çox balaca və dar binada yerləşirdi. Kiçik səhnə teatr dəbdəbəsi barədə istənilən fikri istisna edirdi. Orkestr üçün hədsiz dərəcədə məhdud məkana görə orkestr qüvvəsinin genişləndirilməsi barədə də düşünməyə dəyməzdi. Beləliklə, biz ən dar çərçivəyə sıxışdırılmışdıq. Buna baxmayaraq məkanı yalnız iki birinci və iki ikinci skripkalar, iki alt və nəfəslı kvartet, bir kontrabas üçün nəzərdə tutulan orkestri əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirə bilmişdim. Lakin bu uğurlu cəhdlər Qolteyin ilk narazılıqlarını üzərimə çəkdi. Tezliklə opera üçün yaxşı ansambl təşkil olunmuşdu. Meqyulun “İosif Misirdə” operasının uğurlu öyrənilməsi fəvqəladə dərəcədə müsbət təsir etdi. Bu əsərin alicənab və sadə üslubu təsirli musiqi ilə

birlikdə teatr təcrübəsinin təsirindən korlanmış musiqi zövqümün yaxşılaşmasına da vasitəçi olmuşdu. Kifayət qədər yaxşı dramatik tamaşalar yenidən köhnə ciddi meylimi oyadıb sevincimə səbəb oldu. Xüsusilə, “Kral Lir”in ifası yadımda qalmışdı. Bu əsəri nəinki açıq tamaşalarda, hətta məşqlərdə də maraqla izləyirdim. Lakin bu səmərəli təəssüratlar yalnız mənim teatr fəaliyyətimdə özümü get-gedə daha bədbəxt hiss etməyimə vasitəçi olurdu. Çünki bir tərəfdən məni teatrımızı təşkil edən şəxsiyyətlərdən uzaqlaşdırırdı, digər tərəfdən rəhbərliyin apardığı siyasət tədricən güclənən narazılığımıza səbəb olurdu. Maqdeburqda üzə çıxan seçim etmədən tanışlıq qurmaq meylimi tükədirib teatr personalı ilə ünsiyyətdən iyrənc təcrübə çıxarmışdım. Mən bu savadsız, tam intizamsız insan sinfinin boşluğundan, şöhrətpərəstliyindən və son həddə çatmış eqoizmindən əmin olmuşdum. Tezliklə truppamızda mübahisə etmədiyim adam qalmamışdı. Ən kədərli isə o idi ki, yalnız daha yaxşı bədii ansambl əldə etmək üçün atıldığım bu mübarizədə Qolteyin dəstəyini almamaqla yanaşı, onun simasında bir düşmən qazanmışdım. Tezliklə o, özünü teatrımızın onun zövqünə görə çox sanballı xarakter aldığı açıq şəkildə bildirməyə məcbur hiss etdi. Bu zaman həm də məni inandırmağa çalışırdı ki, yaxşı teatr ifası pozğun ifaçı heyətini ehtimal edir. O, teatr sənətinin ləyaqəti anlayışını pedantik cəfəngiyyat və tamaşaçıya yarıhəssas, yarıyüngül təsir göstərən vodevili isə yeganə diqqətəlayiq janr hesab edirdi. Ciddi operaya, xüsusilə də zəngin musiqi ansamblına nifrət edirdi və mənim bu istiqamətdə tələblərimi yalnız lağa qoyur və acıqla imtina edirdi. Yavaş-yavaş onun tendensiyaları və əxlaqi münasibətlərə toxunan digər meylləri arasında özünəməxsus əlaqə aydınlaşaraq məni dəhşətə gətirirdi. Lakin ilk dövrlərdə onun bədii antipatiasını biruzə verməsi mənim teatr fəaliyyətinə get-gedə artan ikrahımı dəstəkləyirdi. Düzdür, payıma bir neçə yaxşı, sevindirici tamaşa düşmüşdü. Bu tamaşalar üçün truppamızın yayın əvvəlində bir neçə həftəliyə yolda düşdüyü Mitavadakı böyük ölçülü teatr yaxşı şərait təqdim etmişdi. Lakin məhz orada olduğumuz müddətdə vaxtımı Bulverin romanlarını oxuyaraq keçirərkən teatr aləmi ilə istənilən əlaqədən azad olmağa qərar verdim.

83

Hələ Riqa dövrünün əvvəlində bitirdiyim “Riensi”nin mətninə yazdığım musiqi mənim üçün başqa, arzulanan zəngin dünyaya körpü salmalı idi. “Şən ayı ailəsi”nə musiqi yazmaqdan imtina etməyimin səbəbi bu əsərin yüngül xüsusiyyətlərinin məni yenidən nifrət etdiyim teatr çərçivələrinə çəkməsi idisə, indi gümrahlığımı və sakitliyi “Riensi” üzərində işləməkdə tapırdım. Onu bədii-yaradıcı vasitələrin heç nə ilə müqayisə olunmayan israfçılığı ilə elə işləyəcəkdik ki, vaxt keçdikcə onun səhnələşdirilməsinə nail olmaq istəyi belə məndə indiyə qədər

işləməyə məcbur olduğum kiçik teatr şəraiti ilə bütün əlaqələri tamamilə kəsməyə və böyük teatrlarla əlaqələr axtarmağa vadar etsin. Mitavadan qayıtdıandan sonra, 1838-ci ilin yayının ortasında bu işə başladım. O, bu cür həyat şərtlərində, daha çox məyusluqdan doğulan enerjiyə bənzəyən həvəsimi dəstəkləyirdi. Konsepsiyamı kimə danışsam da artıq süjetlə tanışlıqdan sonra anlayırdı ki, bu cür əsəri tamaşaya qoymaqla razılaşmayan teatr rəhbərliyi ilə birdəfəlik ayrılacam. Tanışlarım mənim özündənrazılıq və yelbeyinlik etdiyimi düşünürdülər.

İş bacarmayan, eksentrik adam kimi məşhurlaşmışdım. İndi opera musiqisinin bayağı istiqamətindən zövq ala bilmədiyim üçün gözəl Leypsiq uvertürəmin hamisinin gözündə də bu mövqeyə düşmüşdüm. Yeni musiqi jurnalında verdiyim konsert haqqında hesabatda o, açıq şəkildə fikir bildirib, utanmadan Maqdeburqdakı "Kolumb" uvertürəm və artıq qeyd etdiyim "Rule Britania"nı ələ salmışdı. Bu uvertürələrin ifası mənə də sevinc bəxş etməmişdi. O əsərlərdə özünü güclü şəkildə biruzə verən truba həvəsim mənə bir neçə xoşagəlməz an yaşatmışdı. Görünür, rıqalı musiqiçilərə çox güvənirdim. "Riensi"nin süjetini işləyərkən göstərdiyim israfçılığın əksinə həmin Q. Dorn demək olar ki, yalnız bizim Rıqa orkestrimizin gücünə uyğunlaşdırılmış opera yazmağa başladı. Onun Janna d'Ark vaxtında Parisin mühasirəsindən bəhs edən tarixi-komik operası "*Der Schoffe von Paris*"in öyrənilib səhnələşdirilməsi müəllifi xeyli razı salmışdı. Onun uğuru məni "Riensi" üzərində işi davam etdirmək məqsədimdən çəkəndirmədi və mən içdən-içə bu uğura heç bir paxıllıq çəkmədən tamaşa edə bildiyim üçün sevindim. Heç kimlə rəqabətə girmək arzum olmadığı üçün Rıqanın mədəni həyatı ilə ünsiyyətdən qaçır, sadəcə, müqavilədə qeyd olunan öhdəlikləri yerinə yetirməklə kifayətlənirdim. Beləliklə, böyük opera üçün iki akt da yazmışdım və onu nə vaxtsa, özümün səhnələşdirə bilib-bilməyəcəyim məsələsi məni qəti narahat etmirdi.

84

Belə erkən vaxtda payıma düşən bu acı həyat tərcübəsi, şübhəsiz, zövqlərimin və meyllərimin, ruhumun çoxdan can atdığı ciddi maraqlar istiqamətində dəyişməsinə vasitəçi olmuş və son vaxtlarda xüsusilə kədərli təəssüratlarla bəzənmişdi. Minna Rıqaya yanıma gəldikdən bir müddət sonra bacım Rozaliyanın ölüm xəbərini aldım. Ömrümdə ilk dəfə ruhən mənə yaxın birinin itkisini hiss etmişdim. Məhz bu bacımın ölümü məni dərin əhəmiyyətli tale zərbəsi kimi sarsıtmışdı. Onun sevgisini və hörmətini qazanmaq üçün bir vaxtlar bütün gənclik yüngüllüyündən vaz keçmişdim. Onun rəğbətini qazanmaq üçün xüsusi, şüurlu səylə ilk böyük işlərimlə məşğul olmuşdum. Məni ata evini tərk etməyə vadar edən ilk böyük həyat qaygısı başımın üstünü alanda, o, təlaşlı ürəyimi oxuya bilən

yeganə adam idi. Leypsiqdəki görüşümüz zamanı onun ağır hisslərlə dolu, son vida sözlərini eşitmişdim. Özüm haqqımda heç bir xəbər vermədiyim vaxtlarda, özbaşına evliliyim və bununla bağlı zahiri narhatlıqlarla bağlı şaiyələr ailəmə çatanda da yenə o, (anam belə danışırdı) mənə inamını itirməmişdi və həmişə ümid eləmişdi ki, mənəvi gücüm özünü göstərəcək, özümü əhəmiyyətli bir formada tanıda biləcəm. İndi onun ölümü ilə bağlı xəbər alanda bizim son, təlaşlı vidamızı xatırladım və onunla münasibətlərimizin dəyəri qəfil bir şimşək kimi bütün parlaqlığı və gücü ilə qarşımda dayandı. Bunların mənə necə təsir göstərdiyini isə sonralar ilk görkəmli uğurlarım zamanı anam göz yaşları içində Rozalியanın bunu görə bilmədiyinə təəssüflənərkən anlayacaqdım. İndi yenidən ailəmlə ünsiyyət qurmaq imkanı mənə yaxşı təsir göstərdi. Anama və bacılarıma həyatım barədə müəyyən xəbərlər gedib çıxırdı və indi yenidən onlardan almağa başladığım məktublarda özbaşına və eqoist davranışlarıma görə heç bir qınağın olmaması mənə həqiqətən təsirləndirmişdi. Onlar mənə mərhəmət və ürəkdən gələn qayğı bəsləyirdilər. Həmçinin ailəmə həyat yoldaşımın yaxşı cəhətləri barədə də xəbərlər gedib çıxırdı ki, bu mənə hədsiz sevindirirdi. Beləliklə, onun mənə qarşı münasibətini müdafiə etmək və haqlı çıxarmaq qayğısından azad olurdum. Bu isə yüngül iş deyildi. Bütün bunlar uzunmüddətli fırtınalardan və həyəcanlardan sonra ruhuma faydalı dinclik gətirdi. Mənə ehtiyatsız, çox erkən nikaha yönləndirən səbəblər, bu addımın gücümə məhvedici təsiri sakit və dinc şəkildə arxada qalmışdı. Çox vaxt ikrahdoğurucu, narahatlıq verən formalarda təzahür edən bayağı maddi qayğılar uzun müddət üzərimdən getməsə də, coşğun gəncliyimin bütün həyəcanları elə sakitləşmiş, elə yatmışdı ki, bundan sonra tam yaradıcı sərbəstlik yetişənə qədər mənəvi gücümü yalnız çox ideal məqsədlərə yönəldə bilərdim. Ağlımda “Riensi”nin planı yaranan həmin andan bu ideal məqsədlər mənim bütün praktiki addımlarımın yeganə motivinə çevrilmişdi.

85

Sonralar mənə bir rıqalının barəmdə dediyi bir fikri çatdırmışdılar. O, Liflandiyanın kiçik paytaxtında keçirdiyi iki il ərzində özünü heç cür göstərə bilməyən bir insanın uğurları barədə eşidib çox təəccüblənmişdi. Bu sözlər Riqaadakı həyatımı ilk dəfə aydın şəkildə gözlərimin önünə gətirmişdi. Orda olduğum müddətdə mənə az da olsa emosional təsir göstərən biri ilə heç vaxt qarşılaşmamışdım. Mən bütünlüklə özüm öz ixtiyarımda qalıb hamı üçün yad birinə çevrilmişdim. Dedi-yim kimi, get-gedə daha da artan ikrahla teatr heyətindən uzaqlaşırıdım. Beləliklə, Riqaada olduğum ikinci ilin sonunda, 1839-cu ilin martında rəhbərlik işdən çıxarıldığımı bildirdi. Bu fakt bütün gözlənilməzliyi ilə yanaşı fəaliyyət planımı

dəyişmək istəyimlə tam uyğun idi . Bu istefanı müşayiət edən şəbəblər, şərait elə idi ki, ona ömrümün ən iyrenc sınaqlarından biri kimi baxmaya bilmirdim. Məni tabdan salan təhlükəli xəstəlik, Qolteyin mənə münasibətinin əsl xarakterindən əmin olmaq üçün xoşagəlməz şərait yaratmışdı. Qışın oğlan çağında məşqlər zamanı güclü soyuq dəymişdi mənə. Daimi xoşagəlməzliklər və işləyib yaşamaq olduğum şəraitin miskinliyini dərk etməyimin ucbatından oyaq əsəblərimə görə soyuqdəyməm ciddi xarakter aldı. Elə həmin günlərdə trupparamızın Mitavada “Norma”da qastrol çıxışı baş tutmalı idi. Qoltey mənə qışın ortasında xəstə yatağımı tərk edib səyahətə çıxmağa, Mitava teatrının soyuq binasında xəstəliyimin ağırlaşması bahasına çıxış etməyə məcbur edə bilmişdi. Bunun nəticəsi olan yataqla qızdırması mənə o dərəcədə haldan salmışdı ki, vəziyyətimdən xəbərdar olan Qoltey artıq teatrda mənim bir də dirijorluq edə bilməyəcəyimdən və görünür, “uzun səyahətə yola düşməyə” hazır olduğumdan bəhs edirdi. Xilasım və sağalmam üçün əla homeopat həkim Putserə borclu idim. Bundan, çox keçməmiş Qoltey teatrımızı və şəhəri həmişəlik tərk etdi. Öz dediyi kimi teatrdakı “həddindən artıq sanballı” şəraitdə işləmək onun üçün dözülməz idi. Həm də arvadının ölümü ilə sarsılmış şəxsi həyatında vəziyyət o yerə gəlib çıxmışdı ki, Riqanı tərk etmək onun üçün ən yaxşı çıxış yolu, sonluq ola bilərdi. Mən də xoşagəlməz və gözlənilməz şəkildə əzab çəkməli olduğumu aşkarlayanda çox təəccüblənmişdim. Qolteyi əvəzləyən ifaçı İosif Hoffman mənə bildirdi ki, digər şərtlərlə yanaşı, ona dirijor Dornla imzalanmış əvvəlki rəhbərliyin imzaladığı müqavilə də ötürülmüşdü. Bu müqaviləyə görə, Dorn mənim yerimə keçməli olduğundan mənimlə müqavilənin təzələnməsi qeyri-mümkün olurdu. Arvadım bu məsələni eşidib bildirdi ki, Qolteyin hər ikimizdən xoşunun gəlməməsinin səbəbləri ona çoxdan məlumdur. Minnanın mənə mərhəmət göstərərək və direktora qarşı qoymamaq üçün o vaxta qədər gizlətdiyi faktlar məsələyə işıq salıb aydınlıq gətirmişdi. Xatırladım ki, Minna Riqaya gələndən sonra Qoltey mənə arvadıma təklif olunan işlərə mane olmamağa razı salmağa cəhdlər eləmişdi. Mən ona arvadımla danışmasını, Minnanın teatr karyerasından imtinasının ikimizin ortaq qərarı olduğunu və əsla mənim qısqanclığının nəticəsi olmadığını öyrənib bundan əmin olmağımı xahiş etdim. Teatrda məşqlərdə olarkən Minnaya bu danışıqlar üçün vaxt vermişdim. Bir neçə dəfə bu görüşlərdən sonra evə qayıdarkən Minnanın çox həyəcanlı olduğunu sezirdim. Sonda o mənə qəti elan etdi ki, heç cür Qolteyin təklif etdiyi işlə razı olmayacaq. Bundan başqa, Minnanın, mənim Qolteyə onunla danışıqlar aparmaq üçün imkan yaratmağımın səbəblərini anlaşılmaz və cəsarətsiz şəkildə aydınlaşdırmaq cəhdləri etdiyini də görürdüm. Demək, görüşlərdən istifadə edən Qoltey sevgi macəraları axtarışında imiş. Bu insanın özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə tanış olandan sonra məsələnin xarakteri və tendensiyaları mənə az başadüşülən gəlirdi. Lakin onun bu tipli başqa macəralarından öyrəndim ki, özü barədə sevgi

münasibətlərinin qəhrəmanı kimi söz gəzməsi ona ləyaqətini ləkələyən digər daha böyük günahlarını ört-basdır etmək üçün sərfəli imiş. Şəxsi uğursuzluğundan sonra Qolteyin arvadına başqa adam üçün müraciəti Minnanı lap qəzəbləndirmişdi. Qoltey deyirmiş ki, Minnanın, saçı ağarmış və maddi vəsaitləri olmayan birinə yox deməsini anlayır və yaraşlıq, gənc, həmçinin çox zəngin tacir Brandenburqu təklif edir. Minna qeyd etmişdi ki, bu iqiqat uğursuzluq və heç nə əldə etmədən kartlarını açmasını dərk etməsi Qolteyi kinlə doldurmuşdu. İndi “sanballı teatr əxlaqı”na daimi hücumların və ehtiraslı nifrətin onun tərəfindən dahiyənə mübaligələr olmadığını və belə xoşagəlməz təhqirlərə dəfələrlə məruz qaldığını anlamışdım. Görünür, onun sonda arvadımı da cəlb etmək istədiyi cinayətkar cəhdləri pozğun həyatını izləyənlərin nəzərindən yayınmamışdı. Bu barədə söhbət edə bildiyim ona yaxın şəxslər açıq-aydın deyirdilər ki, yalnız ifşa olunmaq qorxusu onu mövqeyini qurban verərək Riqanı tələsik tərk etməyə vadar etmişdi. Nəticədə hələ uzun müddət onun mənə olan güclü nifrəti, “gələcəyin musiqisi”nə, bu musiqinin tendensiya hissi üçün təhlükəli olan sadəliyinə etdiyi hücumları barədə çox eşitməli oldum. Lakin biz artıq bu insanın necə ehtirasların ardınca getdiyini, Riqadakı əməkdaşlığımızın son vaxtlarında mənə necə düşmən mövqe tutduğunu bilirdik. Əvvəllər bunları yalnız yaradıcı dünyagörüşümüzün fərqli olması ilə əlaqələndirirdim.

86

Bu düşmənçiliyin əsasında sırf şəxsi səbəblərin dayandığından əmin olub dəhşətə gəlsəm də, mənə çox düzgün və namuslu biri kimi görünən adama inənaraq insanları necə pis tanıdığımı boynuma almamalı olsam da, dostum Q. Dornun xasiyyəti ilə bağlı etdiyim kəşf məni daha çox sarsıtmışdı. Riqadakı fasiləsiz tanışlığımız ərzində onun mənə böyük qardaşım kimi sevgi dolu münasibəti yaxın dostluq xarakteri almışdı. Biz demək olar ki, hər gün görüşür, bir-birimizi ziyarət edir, ailəlikcə gedib-gəlirdik. Ondan sirr saxlamırdım və onun “*Der Schoffe von Paris*” operasının rəhbərliyim altında keçən tamaşaları, elə özünün başçılığı altında keçirmiş kimi uğurla baş tuturdu. Vəzifəmin ona verildiyini öyrənəndə onunla danışib müəyyən məsələləri aydınlaşdırmalı olduğuma qərar verdim. Bəlkə onun mənim teatrda bundan sonrakı mövcudluğum barədə planlar və niyyətlərdən xəbəri yox idi. Lakin onun yazılı cavabından məlum oldu ki, Dorn həqiqətən Qolteyin mənə düşmənçiliyindən istifadə edib ondan öz xeyrinə müqavilə ala bilmişdi. Onun ağılına da gəlməmişdi ki, bir dost kimi bu üstünlükdən yalnız mən Riqadakı vəzifəmdən imtina etdiyim halda istifadə edə bilərdi və əvvəlki yaxın xüsusiyyətlərini qoruyan görüşlərimiz zamanı mənim teatrdan mümkün və ya

qeyri-mümkün gedişim barədə söhbətlərdən yan keçməyə çalışırdı. İndi o, deyirdi ki, Qoltey mənimlə müqaviləni heç vaxt yeniləməzdi, çünki guya mən ifaçılarla yola getmirdim. Ona görə operasının uğuru nəticəsində teatra yeni meyli yaranmışdı və bunu hiss edib əlinə düşən əlverişli fürsətdən öz xeyrinə istifadə etmişdi: bunun üçün isə onu günahlandırmaq olmazdı. Bundan başqa o, bizim şəxsi söhbətlərimizdən belə nəticəyə gəlmiş ki, mən, Qolteyın əvvəlcədən kəsdiyi cüzi maaşla, üstəgəl, mənə qarşı işi Dornun tanıdığı vəkillərə tapşırılmış maqdeburqlu və köniqsberqli kreditorlar tərəfindən açılmış məhkəmə işlərinə və sıxışdırıldığıma görə çox pis vəziyyətdəydim, bu halda isə yəqin ki, Riqada qala bilməyəcəkdim. Belə şərtlərdə Qolteyın təklifini qəbul eləmiş, bir dost kimi özünü mənimlə bağlı vicdan əzabından azad hiss edirdi. Onun özünü aldaraq rahatlaşmaması üçün xəbərdar olduğu bir faktı yadına saldım. Belə ki, teatrda xidmət göstərdiyim üçün-cü il üçün müqaviləmdə maaş artımı nəzərdə tutulurdu. Bundan başqa, orkestr konsertləri də təşkil olunmalıydı ki, bəzilərinin artıq uğurlu başlanğıcı qoyulmuşdu. Artıq köçmək və yeni yerdə yerləşməklə bağlı maddi çətinliklərin keçdiyi üçün köhnə borclarımı ödəmək imkanı da yaranırdı. Bunları nəzərə alaraq ondan soruşdum ki, əgər əvvəlki mövqeyimi qorumağı özüm üçün daha sərfəli hesab etsəm və ondan Qolteylə imzaladığı müqavilədən imtina etməyi istəsəm, necə davranar. Üstəlik, Qoltey Riqadan getdiyi üçün qovulmağıma göstərdiyi səbəb istər-istəməz aradan qalxır. Buna indinin özünə qədər Dornndan heç bir cavab almamışam. 1865-ci ilin yayında isə Dorn gözlənilmədən Münhendəki mənzilimə gəldi. Görünür, onu tanıdığım üçün sevinib məni qucaqlamaq məqsədi ilə yaxınlaşdı. Mən bundan canımı qurtara bilsəm də, gördüm ki, dostyana müxtəsərlik və “sən” müraciəti qaçılmazdır. Yoxsa, çox yəqin, bu məni həyəcanlandıran əlavə izahatlara gətirib çıxaracaqdı. O vaxt isə - “Tristan”ın səhnələşdirildiyi vaxt idimənim həyəcanlanmağa kifayət qədər səbəbim var idi. Riqada olarkən əsərinin uğursuzluğundan sonra teatrdan uzaqlaşib musiqiyə əsl peşəkar kimi yanaşmağa başlayan həmin Haynrrix Dorn idi. Tarixi-komik operası “*Der Schoffe von Paris*”in yerli uğurundan həvəslənən Dorn ki, Qoltey kimi birinin iştirakı ilə dostuna qarşı satqınlıq elədi və nəhayət, Ferens Listin alicənab yanlışı onu unudulmağa qoymayıb Almaniya dramatik musiqinin müdafiəçisi roluna qədər gətirib çıxardı. Almaniyanın böyük lirik teatrı olan Berlin kral operasında son vacib mövqeyinə görə o, Kral Fridrix Vilhelmin kilsə mərasimlərinə olan marağına borclu idi. Beləliklə, istedadı üzündən yox, yalnız vəzifə əldə etmək istəyi və artıq qeyd edildiyi kimi Listin sayəsində o, Almaniyanın böyük şəhərlərindən birində Köln kilsəsinin müzikkidirektoru vəzifəsini əldə edə bilmişdi. Kilsə bayramlarının birində o, Prussiya monarxının musiqi hissəsinə elə təsir edə bilmişdi ki, kral mükafat kimi ona saray teatrının kapelmeysteri vəzifəsini vermişdi. O, bu vəzifəsində Vilhelm Taubertlə birlikdə uzun müddət Almaniya dramatik musiqisinin bayraqdarına çevrilmişdi.

Riqa teatrında Qolteyin yerinə keçən Hoffman, düzünü desək, mənim qurban olduğum satqınlığa isti yanaşmışdı. O, mənə demişdi ki, Dornla müqavilə yalnız birillik də olsa onun əl-qolunu bağlayır və elə indi gələn mənimlə il üçün müqavilə imzalamağa hazırdır. Riqa incəsənət həvəskarlarının itirdiyim dirijor maaşını dərslər və konsertlərin təşkili ilə əvəzləmək təklifləri də buna əlavə olunmuşdu. Bu diqqət nümayişini, mənə dəyər verdiklərini görmək nə qədər xoş olsa da, yaxından tanış olduğum teatr həyatı ilə əlaqələrimi birdəfəlik kəsmək istəyi o qədər güclü idi ki, əlimə düşən bu qeyri-ixtiyarı fürsətdən bərk yapışıb dərhal bu vəzifəni tərk etmək və tamamilə yeni bir yola üz tutmağa qərar verdim. Dornun satqınlığının arvadımda yaratdığı qəzəbdən və kədərdən istifadə edib onu kifayət qədər eksentrik niyyətimə - Parisə köçməyə hazırlamağa başladım. Əvvəldən "Riensi"nin planını elə qurmuşdum ki, bu operanın səhnələşdirilməsi yalnız ən zəngin teatr şəraitində mümkün idi və mən aralıq pillələrdən ötürək birbaşa Avropanın nəhəng opera üslubunun mərkəzinə üz tutmaq qərarına gəldim. Hələ Maqdeburqda ikən Q. Keniqin "*Die hohe Braut*" romanından geniş fransız miqyasına hesablanmış böyük beşpərdəli opera üçün süjet götürmüşdüm. Onun səhnə planını tamamlayıb fransız dilinə tərcümə elətdirdim və Köniqsberdən Parisə, Skribə yolladım. Bununla yanaşı, opera librettolarının məşhur tərtibatçısına məktub göndərdim. Məktubda ona bu opera planını bir şərtlə təklif edirdim ki, o da öz növbəsində mənim bu operaya Paris üçün musiqi yazmaq sifarişini əldə edə bilsin. Bu cür işin öhdəsindən gəlməyə qabiliyyətim çatdığından əmin olsun deyər, ona eyni zamanda "Sevgi qadağası"nın partiturasını da göndərmişdim. Bundan başqa, Meyerberə də yazıb onu məramımdan xəbərdar etməyi və dəstəyini xahiş etməyi qərarlaşdırdım. Məktublarıma cavab almamağım məni qəti narahat etmədi. Təkcə "artıq Parislə əlaqə qurduğum" fikri mənə bəs idi. Həqiqətən, Riqa da cürətli məqsədimi yerinə yetirməyə başlayanda ayağımın altında möhkəm bir zəmin hiss edirdim və Paris planlarım əslində havadan asılı deyildi. Buna kiçik bacım Sesiliyanın kitab satıcısı Eduard Avenariusla nişanlanması da əlavə olundu. Yeni yeznəmiz Brokhauzun sahəsində çalışırdı və alman firmasının Parisdəki filialının fəaliyyətini də öz üzərinə götürmüşdü. Vaxt yetişəndə Skribdən bir neçə il əvvəl göndərdiyim təklifə cavab almaq üçün məhz onun köməyinə müraciət etdim. Avenarius Skribi ziyarət etdi və öyrəndi ki, o vaxt göndərdiyim materiallar yerinə çatıbmuş. Skrib onu inandırmağa çalışmışdı ki, göndərilən süjeti unutmayıb, guya səhv xatırlamırdısa, orada qardaşının bəd rəftarı ilə üzləşən "*joueuse de harpe*"dən söhbət gedirdi. Doğrusu, onun yaddaşında məhz bu epizodik əhvalatın qalması məndə şübhə oyatdı. Böyük ehtimalla o, məhz bu əhvalatın baş verdiyi ilk

pərdədən o yana keçməmişdi. Partituraya gəldikdə isə o bildirmişdi ki, konservatoriya tələbələrindən birini ondan müəyyən hissəni ifa etməyə məcbur edibmiş. Bu vəziyyət isə aramızda ciddi münasibətlərin mövcudluğuna ehtimal vermirdi. Lakin Skribin Avenariusə mənim işimlə bağlı yazdığı məktub əlimə keçəndə onun mənim barəmdə nə düşündüyünü və əslində, aramızda əlaqənin yarandığını anladım. Hətta arvadımın əsla sanqvinik temperament və təxəyyülünə baxmayaraq Skribin məktubu o qədər əhəmiyyətli göründü ki, onun mənimlə birgə Parisə getmək avantürası qarşısındakı qorxularına qalib gəldi. Nəhayət, qərar verdik ki, Riqada ikinci müqavilə ili bitdikdən sonra, yayda (1839), Riqadan birbaşa Parisə yola düşəcəyik və orada mən yalnız opera kompozisiyaları sahəsində bəxtimi sırayacam.

Bu arada "Riensi"nin hazırlığı daha əhəmiyyətli hala gəlirdi. Hələ getməzdən əvvəl ikinci pərdəni bitirmişdim. Bura ən geniş həcmdə qəhrəmanlıq baleti daxil edilmişdi. Məhz bu vaxt məlum oldu ki, mən dərhal fransız dilini öyrənməyə başlamalıyam. Halbuki, klassik gimnaziya olarkən bu dil böyük nifrət bəsləyirdim. Dörd həftə qaldığını nəzərə alaraq yaxşı müəllim tutdum. Lakin belə qısa vaxt ərzində xüsusi nəticə əldə edə bilməyəcəyimi anlayıb dərslərdən istifadə edərək "Riensi"nin dəqiq tərcüməsinə nail olmağa çalışdım. Onu əldə edən kimi fransız mətnini musiqinin hazır hissələrinin partiturasına yazdım ki, Parisə çatan kimi dərhal yaribitmiş operanı fransız musiqi tənqidçilərinin mühakiməsinə verim.

88

Mən elə hesab edirdim ki, hər şey dəqiq düşünüülüb və səyahət üçün birçə pul tapmaq qalır. Lakin bu baxımdan vəziyyət çox pis idi. Sadə mənzilimizin satışından, benefis konsertinin gəlirindən və xırda ehtiyatlardan yığılan məbləğ yalnız iddialarını Riqaya keçirən maqdeburqlu və köniqsberqli kreditorların borclarını ödəməyə yetirdi. Pullarımı bu məqsəd üçün xərcləşəydim qara qəpiyim belə qalmacaqdı. Çıxış yolu tapmaq lazım idi. Köniqsberqli köhnə dostumuz Abraam Meller həmişəki kimi cəld və hər baxımdan qiymətləndirilməsi çətin məsləhətlərindən birini verərək bu çıxış yolunu göstərdi. Məhz bu böhranlı dövrdə o, bizi Riqada ikinci dəfə ziyarət etdi. Mən ona çətin vəziyyətimiz və Parisə köçmək niyyətimizi gerçəkləşdirməyə mane olan məsələlər barədə danışdım. O, çox düşünmədən bütün pullarımı səyahətə xərcləməyi, kreditorları razı salmağı isə Paris uğurlarım bunun üçün lazımlı imkan verənə qədər ləngitməyi məsləhət gördü. O, bizi öz təcili poçt ekipajı ilə Rusiya sərhəddindən ən yaxın Prussiya limanına keçirməyi təklif etdi. Sərhəddən keçəndə pasportsuz həyata keçirməliydik. Çünki almaniyalı kreditorlarımızla görə pasportlarımıza qadağa qoyulmuşdu. Onun sözlərinə görə,

bu həddindən artıq qıcıqlandırıcı tədbiri həyata keçirmək çox yüngül iş idi. Belə ki, sərhəd yaxınlığında yerləşən mülklərdən birində köməyinə arxalana biləcəyimiz bir dostu yaşayırdı. Hazırkı vəziyyətdən qurtulub şöhrətpərəst arzularımın yerinə yetməsinə gözlədiyim geniş arenaya can atmağım, bu cür planı müşaiyət edəcək xoşagəlməzliklərə və fəlakətlərə gözümlü bağlamışdı. Həmişə köməyimə yetməyə hazır olan direktor Hoffman müqavilədə nəzərdə tutulan müddətdən bir neçə ay əvvəl getməyimə izn verərək Riqa ilə ayrılığımı yüngülləşdirdi. İyunda Mitava teatr mövsümünün opera tamaşalarına dirijorluq etməyi bitirib Mellerin müdafiəsi altında və onun ekipajı ilə gizləncə yola düşdük. Parisə yalnız misli görülməmiş bir sıra xoşagəlməz hadisələrdən keçərək çata bildik.

89

Güllü-çiçəkli iyul ayında məhsuldar Kurlandiya boyu səyahət qeyri-ixtiyarı ruhumda razılıq hissi oyatdı. Bunun əsas səbəbi həyatımın nifrət etdiyim zolağından qurtulub tamamilə yeni bir yola üz tutmağım idi. Lakin bu zövq lap əvvəldən Robber adlı nyufaundlend itin in iştirakının verdiyi narahatlıqla korlanmışdı. Əvvəllər bu gözəl itin sahibi rıqalı bir tacir olmuşdu. O, adətən cinsinə xas cəhətlərin əksinə mənə bağlanmışdı. Riqa tərki edib mən Mitavada olan müddətdə Robber boş qalmış mənzilimi fasiləsiz qorumuşdu və onun bu sədaqəti ev sahibinə, qonşulara o qədər təsir etmişdi ki, onlar iti mənə poçtla göndərmişdilər. Görüşümüz çox təsirli alınmışdı və mən bir də bu itdən ayrılmamağa söz verdim. Gələcəkdə qarşılaşacağım çətinliklərə baxmayaraq it mənimlə birlikdə Parisə getməli idi. Lakin ekipajda artıq bunun necə çətin olacağı məlum oldu. Onu içəridə, yaxud çöldə yerləşdirmək üçün düşündüyüm bütün təchizatlar yarasız idi və mən təəssüflə sıx tüklü şimal heyvanının dəhşətli istidə yanımızla qaçdığına baxmalı idim. Nəhayət, əzablarını görüb lap pis hala düşdüyüm üçün bu böyük iti dolu ekipaja birtəhər yerləşdirməyin inanılmaz üsullarını düşünməyə başladım. İkinci günün axşamında Prussiya-Rusiya sərhədinə çatdıq. Mellerin gizli keçidimizə görə narahat olması bizim də diqqətimizi çəkib hər şeyin nə qədər təhlükəli olduğuna yönəltdi. Mellerin Prussiyada yaşayan dostu şərtləşdiyimiz kimi kiçik ekipajla bizim görüşümüzə çıxdı. Elə bu ekipajla böyük yoldan dönüb mənə, Minnanı və Robberi müəyyən yerə qədər apardı və oradan piyada çox şübhəli görünüşü olan evə qədər ötürdü. O, bizi bələdçiyə təhvil verib getdi. Orada günəşin batmasını və qaranlığın düşməsinə gözlədik. Bizim kontrabanda yuvasına düşdüyümüzü anlamamız üçün kifayət qədər vaxtımız var idi. Bura təcridən ən kirli görünüşlü Polşa yəhudiləri ilə dolub-daşmağa başladı. Nəhayət, bizə bələdçini izləmək təklif olundu. Rusiya sərhəddi boyu tərpinin yamacında bir neçə yüz addımlıq xəndək

qazılmışdı. Bu xəndəyi kiçik aralıqlarla düzülmüş kazak qarovullar qoruyurdu. Yalnız növbə dəyişərkən qarovulların diqqətinin başqa tərəfə yayındığı az saylı dəqiqələrdən istifadə etmək lazım idi. Biz güllələrin çata bilməyəcəyi məsafəyə çatana qədər çox tələsərək təpədən qaçıb xəndəkdən keçməli, sonra yenə qaçmalı idik. Əgər kazaklar bizi görsəydilər atəş açmalı idilər. Minnaya görə güclü təlaşım Robberin ağıllı davranışını sezməyimə mane olmadı. O, təhlükəni anlayırmış kimi səs çıxarmadan və bir addım belə geri qalmadan qaçırdı. Bununla da təhlükəli səfər zamanı maneə olacağı barədə şübhələrimi tamamilə dağıtdı. Nəhayət, biz sadıq köməkçimizi gördük. O, elə həyəcanlanmışdı ki, bizi dərhal qucaqladı. Biz ekipajla Prussiyanın sərhəd yerlərindən birindəki mehmanxanaya yola düşdük. Orada qorxudan və təşvişdən xəstələnmiş dostumuz Meller bizi görəndə yataqdan sıçradı və sevinc göz yaşları axıtdı. İndi mənim üçün yalnız özümü yox, həm də yazıq Minnanı necə təhlükəyə atdığımı və sərhəddən gizli keçidin nə qədər qorxulu şəraitdə baş verdiyini bilməməyim, necə bağışlanmaz, ağılsız bir işə qoşduğumu anlaməğın vaxtı idi. Özü də Meller bu məlumatsızlığı aradan götürməyə çalışmamışdı. Mən ölümcül dərəcədə əldən düşmüş arvadıma peşmanlığımı bildirməyə söz tapmırdım.

90

Sən demə, yaşadığımız, həyatımda həlledici əhəmiyyət kəsb edən macəralarla dolu səyahətimiz gələcək müsibətlər üçün prelüdiya imiş. Səhəri gün artıq daha yaxşı əhvalla zəngin Tilzit ovalığı ilə Köniqsberq yaxınlığındakı Arnau istiqamətində yol aldığımız. Səyahətin sonrakı planı belə nəzərdə tutulmuşdu ki, biz Prussiyanın Pillau limanından bərə ilə Londona yola düşəcəyik. Belə qərar qəbul etməyimizə əsas səbəb bu üsulla itimizi aparmağın daha asan olması idi. Köniqsberqdən Parisə poçt arabası ilə səyahət etsək (onda hələ dəmir yollarından xəbərimiz yox idi), iti özümüzə aparmaq barədə düşünmək belə olmazdı. Qərarımıza təsir edən ikinci səbəb isə maddi vəziyyətimiz idi. Min bir əziyyətlə yığılmış bütün kapital nəinki səyahətə, hətta mən müəyyən gəlir yeri tapana qədər Parisdə yaşamağa da çatmalı idi. Bir neçə gün Arnauda istirahət edib yenə Mellerin müşaiyəti ilə arabadan fərqlənməyən yerli ekipajların birində yola düşdük. Köniqsberqdən yan keçmək üçün aralıq, bərbad yollarla getməli olurduq. Lakin liman şəhəri Pillauya səfər də pis hadisələr olmadan ötürmədi. Yanından keçdiyimiz kəndli həyətlərindən birində yəndəmsiz araba aşdı. Minna daxili sarsıntıdan güclü zərər çəkdi. Hərəkətsiz qalmış qadını güclə yaxınlıqdakı daxmaya sürütləyə bildim. Burada daxmanın qaraqabaq və kirli sakinləri arasında Minna üçün çox əzablı bir gecə keçirdik. Belə şəraitdə biz yalnız Pillaudan gedən gəminin bir neçə

gün gecikməsinə sevinə bilərdik. Bu günlər ərzində Minna bir qədər özünə gəlib istirahət edə bilirdi. Lakin gəmiyə minmək üçün yenə də müəyyən çətinliklərdən keçməli idik, çünki kapitan bizi pasportsuz götürürdü. Səhər açılmamış gizlincə qayığa minib sahildən uzaqlaşmalı və liman gözətçilərinin gözünə görünmədən keçməli olduq. Sonra gəmiyə mindik və Robberi də güclə özümüzə dardıq. Dərhal aşağı məkanlardan birində gizlənməli olduq ki, gəmi tərpənməmişdən əvvəl ekipajı yoxlayan nəzarətçilərin gözünə dəyməyək. Nəhayət, gəmi hərəkətə gəldi və sahil tədricən gözdən itməyə başladı. Biz axır ki, sakitləşə biləcəyimizi düşünüb azad nəfəs aldıq.

Getdiyimiz gəmi ən kiçik ölçülü ticarət gəmisi idi. Onun adı "Fetida" idi və nimfanın ağacdan təsviri gəminin gövdəsini bəzəyirdi. Ekipaj, kapitan da daxil olmaqla yeddi nəfərdən ibarət idi. Nəzərdə tutulurdu ki, yay vaxtı gözlənilən yaxşı hava olacağı təqdirdə Londona səfərimiz səkkiz günə başa çatacaq. Lakin artıq Baltika dənizindəki aramsız ştil bizi uzun müddətə ləngitdi. Mən bu vaxtdan J. Sandın "La derniere Aldini" romanını oxuyaraq kasad fransız dili bilgimi artırmaq üçün istifadə etdim. Diqqətimizi Koske adlı bir susqun, qoca matros xüsusən cəlb etmişdi. Belə ki, adətən mehriban olan və təhlükə anında başımıza çoxlu gülməli iş açan Robberin ona qarşı düşmənçiliyi bizə təəccüblü gəlirdi. Yalnız yeddi gün keçəndən sonra biz Kopenhagenə çatdıq. Orada gəmidən düşmədən müxtəlif azuqə və içki alaraq zəif yeməyə görə özümüzü mükafatlandırmaq fürsəti əldə etdik. Əla əhval-ruhiyyədə gözəl *Helsingur* qəsrinin yanından ötdük. Onun görünüşü "Hamlet"lə bağlı uşaqlıqdan canımda qalmış təəssüratları yenidən canlandırırdı. Biz yeni ümidlərlə Katteqatdan Skaqeraka yola düşdük. Əvvəlcədən xoşagəlməyən və bizə manevr etməyə mane olan külək ikinci gün güclü fırtınaya çevrildi. Düz 24 saat biz tamamilə yad olan yeni iztirabların arasında onunla mübarizə apardıq. Kapitanın dəhşətli dərəcədə darısqal, nə mənim, nə Minna üçün yataq olmayan kayutuna sıxışıb özümüzü dəniz xəstəliyinin və onun dəhşətlərinin ağuşuna buraxmışdıq. Tərslikdən gəmi ekipajının istifadə etdiyi araç qəlləyi mənim uzandığım skamyanın altındakı çökəklikdə yerləşirdi. Onu görə kimisi üstünə cuman Robberlə ölüm-dirim savaşına çıxsa da içmək üçün daha çox Koske gəlirdi kayuta. Dəniz xəstəliyindən haldan düşsəm də, hər dəfə mənim üçün faciəli nəticələnen güc sərf etməli olurdu. Nəhayət, iyulun 27- sində şiddətli qərb küləyi əsən vaxt kapitan yaxın norveç limanlarından birinə lövbər salmağa qərar verdi. Mən gəminin sürətlə yaxınlaşdığı dumanlı uzaqlığa gedən qayalı sahilə görə kimisi yüngüllük hiss etdim. Bir qədər sonra balaca qayıqla görüşümüze çıxan norveçli losman "Fetida"nın sükanını təcrübəli əllərinə aldı. Həmin dəqiqələrdə ömrümün ən heyretəmiz və xoş hisslərindən birini yaşadım. Sahil boyu uzanan davamlı qayalıq zəncirinə bənzətdiyim şeyin, yaxınlaşanda dənizdən ayrı-ayrılıqda çıxan konusvari sıldırımlar olduğu aşkarlandı. Onların yanından keçib hər tərəfdən (qarşıdan,

yanlardan və arxadan) bu sualtı qaya dikləri ilə əhatə olunduğumuzu gördük. Elə sıxırdılar ki, bitişik sıldırımli dağ silsiləsinə bənzəyirdilər. Qasırga arxada qalan qayalıqlara çırpılırdı və biz dayanmadan dəyişən sıldırım labirinti arasında irəlilədikcə dəniz daha da sakitləşirdi. Nəhayət, sonradan norveç fiordu olduğunu öyrəndiyim nəhəng sıldırımli dəhlizdən keçib uzun boğaza girdik və gəmimiz sakitcə hamar dənizin üstü ilə üzməyə başladı.

91

Əks-səda iri qranit divarlar arasında lövbər atıb yelkənləri qaldıran ekipajın səslərini təkrarlayanda məni təsvir edilməyəcək dərəcədə xoş hisslər bürüdü. Bu səslərin qısa ritmi qulağımda təsəlliverici, gümrahlaşdırıcı nişanə kimi səslənirdi və birdən bütün bu səslər, planı xəyalımda artıq çoxdan yetişməyə başlamış “Uçan hollandiyalı”nın matros mahnısının mövzusuna çevrildi. Artıq təzəcə keçirdiyim hisslərin təsiri ilə bu fikir, dəqiq və poetik musiqili çalar aldı. Burada gəmidən endik. Öyrəndim ki, bizi qonaqpərvərliklə qəbul edən kiçik balıqçı kəndi *Sandwike* adlanır və Arendal şəhərindən bir neçə mil uzaqlıqda yerləşir. Həmin vaxt səfərdə olan gəmi kapitanının evində yerləşdik və orada iki gün keçirdik. Çünki açıq dənizdə tüğyan edən külək səyahəti hələ də təhlükə altında qoyurdu. Bu məcburi fasiləni ehtiyacımız olan istirahət üçün istifadə etdik. İyulun 31-də losman bir az gözləməyi məsləhət görsə də, kapitanın təkidi ilə yenidən yola düşdük. Və yenidən “Fetida”ya oturub ömrümüzdə ilk dəfə omarlardan zövq almağa başladığımız ki, (bu gəmi limanı tərk edəndən bir neçə saat sonra baş verdi) kapitanın və ekipajın losmana ünvanladığıları qəzəbli qarğışlar bizi yerimizdən sıçramağa vadar etdi. Sifəti dəhşətdən əyilmiş losman sükanın arxasında dayanıb gəmini şütüdüyü sudan qəfil çıxan rifdən döndərməyə çalışırdı. Qışqırıqlar və ümumi təlaş bizi yaman qorxutdu. Əmin idik ki, son dərəcədə təhlükəli bir vəziyyətdəyik. Həqiqətən gəmi güclü təkan keçirdi. Mənim təxəyyülümdə bu göz qırpımında baş verən qəza idi. Xoşbəxtlikdən, gəminin yalnız bir kənarı rifə toxunmuşdu və biz təhlükə altında deyildik. Buna baxmayaraq kapitan gəmini yoxlatmaq üçün limana yanaşmağa qərar verdi. Bu dəfə başqa bir yerdə lövbər saldıq və kapitan bizə özü və iki matorsla birlikdə qayıqda bir neçə saat uzaqlıqda yerləşən Tromsund adlı yerə getməyi təklif etdi. Orada gəminin yoxlanması üçün müraciət etməli idik. Səfərimiz yüksək dərəcədə xoş və təəssüratlarla zəngin keçdi. Təxəyyülümü sahilə dərin şəkildə girmiş fiordun görüntüsü xüsusən sarsıtmışdı. O, insan ayağı dəyməmiş vahiməli və nəhəng səhra təsiri bağışlayırdı. Təəssüratım Tromsunddan hündür yaylaya kifayət qədər uzun piyada gəzinti zamanı daha da gücləndi. Bu-hüdüdsuz, bitkisiz, müəyyən yerlərdə mamırla örtülmüş, qeyri-müəyyən bu-

lanıq çalarlı ala qararınlıq səma ilə üfüqdə birləşən bataqlıq sahə qara melanxoliya ilə dolu idi. Gəzintidən gecə yarısı həmin kiçik qayıqla qayıtmağımız arvadımı dəhşətə gətirdi. Zədənin təhlükəsizliyindən əmin olduqdan sonra avqustun 1-i səhər lövbərimizi qaldırdıq.

92

Dördgünlük dinc səyahətdən sonra qeyri-adi sürətlə və bizi lazımlı istiqamətdə irəli itələyən güclü şimal küləyi əsdi. Səyahətimizin sona yetdiyini düşünməyə başlamışdıq ki, avqust 6-sı axşamçağı qəfil külək istiqamətini dəyişdirdi və eyni zamanda inanılmaz şiddətli fırtına başladı. Anbaan ölümü gözlədiyimiz vaxt ayın 7-si, çərşənbə axşamına təsadüf edirdi. Məni dəniz bədhəyətənin ixtiyarına atılmış müdafiəsiz gəmilimizi o yan - bu yana çalxalayan dəhşətli güc yox – gəmi onun qarşısında gah sərt hündür divar kimi dayanır, gah da sürətlə dibsiz uçurumun dərinliyinə gedirdi – ekipajın davranışı qorxudurdu. Matroslarımızın ağciyərliliyini görüb ölümcül an yaşadığımız hissindən qurtula bilmirdim. Onların arasında bizə nifrət və məyusluq dolu nəzərlərlə baxanlar da var idi. Belə ki, onlar inanclarına görə məhz bizi bu bəlalərin və ölüm təhlükəsinin günahkarları hesab edirdilər. Səfərimizi gizli keçirməyimizin əhəmiyyətsiz səbəbini bilmədikləri üçün onlar hansısa ciddi, hətta cinayətkar səbəblər ucbatından qaçdığımızı düşünə bilərdilər. Hətta həmin anlarda kapitan belə bizi gəmiyə qəbul etdiyi üçün peşman olmağa hazır idi. Çünki – xüsusilə yayda – bu səfəri ən qısa müddətə və heç bir çətinlik olmadan başa vururdu. O, məhz bizim bədbəxtlik gətirdiyimizə inana bilərdi. Fırtınadan başqa güclü şimşək çaxanda Minna dua etməyə başladı ki, qoy, dənizin dərinliklərinə getməkdənsə, mənimlə birlikdə ildırım vurmadan ölsün. O, xahiş etdi ki, batanda ayrılmamaq üçün onu özümə bərk-bərk sıxım. Bütün gecəni bu cür fasiləsiz qorxu içində keçirdik. Bu qorxu yalnız arada ifadə olunmaz yorğunluğun təsiri ilə zəifləyirdi. Səhəri gün fırtına sakitləşdi, murdar külək qalsa da, bir elə güclü deyildi. Kapitan kompas sayəsində harada olduğumuzu təyin etməyə çalışırdı. O, bir neçə gün ərzində səmanın üzünü örtmüş buludlardan şikayətlənir və deyirdi ki, bir kiçik günəş şuaı, hətta ulduz işığı üçün çox şeyini verərdi. Kapitan harada olduğumuzu təyin edə bilməməyin narahatlığını gizlətmirdi. Təsəlli üçün qeyd edirdi ki, bir neçə dəniz mili məsafədə bizdən aralıda izlədiyi və müşahidə borusundan hər hərəkətini böyük diqqətlə nəzərdən keçirdiyi bir istiqamətə gəmilər də var. Onun dediyinə görə, qarşımızda hərəkət edən gəmi axına düşərək düz dayazlığa tərəf hərəkət edir və yəqin ki, sayadan qurtula bilməyəcək. Deməli, biz holland sahillərinin bu cür dayazlıqlarla dolu ən təhlükəli hissəsində idik. Yelkənlərin süni idarəetməsi sayəsində

gəmini əks istiqamətə yönəltmək mümkün oldu. Biz həqiqətən avqusun 9-u axşam Soutvuld yaxınlığında görünən ingilis sahilinə tərəf üzməyə başladıq. Qayıqlarda görüşümüzdə çıxmış losman ordusunu görəndə ürəyimə dolan ilıqlıq məni gümrahlaşdırdı. Onlar ingilis sahillərində azad rəqabət aparırlar və hətta təhlükəli vəziyyətlərdə belə sahildən çox uzaqlaşırılar. Onlardan biri – ağsaçlı, güclü matros – yüngül qayığını təkrar-təkrar gəmimizdən geri atan dalğalarla uzun mübarizədən sonra bizə çata bildi. Əllərini kəndirlə kəsənə qədər çalışıb nəhayət ki, kəndiri tutdu, sınaqlardan çıxmış zavallı “Fetida”nın göyertəsinə qalxa bildi. Lakin himayədar-nimfanın taxta təsviri hələ ilk fırtınada Katteqatda sökülmüşdü və ekipaj bunun pis əlamət olduğunu hiss etmişdi. Sükanın özündənəmin, sakit və bizə müsbət təsir edən ingilis dənizçisinin əlində olmasını dərk etməyimiz və dəhşətli fəlakətlərdən tezliklə qurtulacağımızdan əminlik ürəklərimizi təntənəlidini hissələrlə doldurdu. Lakin təlaşımız belə tez bitməyəcəkdi. Çünki artıq ingilis sahillərinə səpələnmiş saysız təhlükə saçan sayalar arasında manevrlər başlamışdı. Dənizçilər demişdilər ki, burada ildə orta hesabla 400 gəmi məhv olur. Düz iyirmi dörd saat, 10 avqust axşamından 11 avqust axşamına qədər şiddətlə əsən qərb küləyinin gücünə tap gətirməli olduq. Külək hərəkətimizə o qədər mane olurdu ki, Temzanın mənsəbinə yalnız 12 avqust gecəsi girə bildik. Lakin su üzərində əsasən kiçik, al qırmızı rəngə boyanmış gəmilərin üzməsi və duman üzündən çoxsaylı, ən müxtəlif siqnallar və fasiləsiz fit verməsi, onsuz da qorxmış Minnaya elə təsir edirdi ki, o, həmin saatlar ərzində gözünü yummadan siqnallara qulaq asır, ekipajın da diqqətini onlara yönəldirdi. Mənə isə bu siqnallar əksinə, insanların xilaskar yaxınlıqlarının işarələri kimi elə sakitləşdirici təsir göstərirdi ki, Minnanın çılğın qınaqlarına fikir vermədən uzun və gümrahlaşdırıcı yuxuya getdim. Temzanın mənsəbində səhəri gözləmək üçün lövbər saldıq. Minna və ekipajın yorulmuş üzvləri dərin yuxuya gedərək istirahət edən vaxt məni qeyri-adi gümrahlıq, hətta demək olar ki, şıltaq əhval bürüdü. Geyimimi səliqəyə saldım, təzə alt paltarını çıxardım və açıq göyertədə dor ağacının yanında üzümü qırxa-qırxa get-gedə artan maraqla məşhur çaydakı canlanmanı izləməyə başladım. Səhərin açılması ilə asta-asta üzü yuxarı axınla üzməyə başladıq. Lakin bizim üçün iyrənc bir həbsxanaya çevrilmiş “Fetida”nı tərk etmək istəyi o qədər böyük idi ki, Londona tez çatmaq üçün Qravezend yaxınlığında yanımızdan ötən gəmiyə mindik. Şəhərə yaxınlaşmağımıza görə qarşımızda açılan mənzərədən doğan təəccübümüz tədricən artırdı. Uzandıqca mümkün bütün növ gəmilərlə səpələnmiş çay, sonsuz sayda evlər və küçələr, doklar və digər dəniz tikililəriylə dolu sahilləri ilə birlikdə qeyri-adi əzəmətli görünüşə malik idi şəhər. Biz London körpüsünə çatdıq və bu misilsiz dünya şəhərinin hərəkətinin düz mərkəzinə düşdük. Üçhəftəlik dəhşətli dəniz səyahətindən sonra sahilə ayaq basanda gəminin yellənməsinə öyrəşmiş ayaqlarımız quruda da hələ sərt torpağı hiss etmirdilər. Biz heç nə ilə müqayisə olunma-

yan səs-küy, hərəkət və təlaşla əhatə olunmuşduq və görünür, Robberə də sirayət etmiş xoş məstlik halındakı kimi yırğalana-yırğalana hərəkət edirdik. İt dəli kimi küçələrdə şığıyır, bütün küncələrə burulur, gözdən itib bizi qorxudurdu. Nəhayət, hər üçümüz bizi kapitanın göstərişlərinə əsasən Tauer yaxınlığındakı “*Horseshoe Tavern*” adlı matros yeməxanasına apararı faytonda xilaskar sığınacaq tapdıq. Orada sonrakı hərəkətlərimizin bu nəhəng şəhərin öhdəsindən gəlməyə kömək edəcək planını qurmalı idik.

93

Lakin düşdüyümüz şərait bizi oranı bir dəqiqə belə gözləmədən tərək eləməyə məcbur elədi. Qozbel balaca hamburqlu yəhudi bizə mehriban münasibət göstərərək Vest-enddəki ən yaxşı sığınacağı tövsiyə etdi. Ora gedən birsaatlıq yol yadımda çox yaxşı qalıb. Bu yolu o vaxt hələ də istifadə olunan iki üzbəüz oturacaqlı keblərdən birində qət etdik. Böyük itimiz eninə uzanıb pəncərələrdən ön və arxa pəncələrini çıxarmışdı. Bu bir saat ərzinə qərribə kebin pəncərəsindən gördüklərimiz böyük şəhərin hərəkəti və nəhəngliyi haqqında cürətli təsəvvürlərimizi belə aşdı. Son dərəcə yüksək əhval-ruhiyə ilə bizə tövsiyə olunan *Old Comptonstreet*dəki *boarding-house*un qarşısında dayandıq. On iki yaşlı oğlan olan da ingilis dilini öyrənərkən qısa müddətdə elə mərhələyə çatmışdım ki, Şekspirin “*Romeo və Cülyetta*”sındakı monoloqu tərcümə - ən azından o vaxt mənə belə gəlirdi- edə bilmişdim. Lakin bu dərslərin bəhrələri *Kingsarms* adlanan evin sahibəsinə vəziyyətimizi izah edərkən tamamilə yararsız oldu. Gəmi kapitanının dul arvadı olan sahibə onunla ingiliscə danışmaq cəhdlərimin tamamilə uğursuz olduğunu görüb fransız sözləri işlətməyə başladı. Ancaq onun bu istiqamətdə cəhdləri mənə hansımızın bu dil haqqında daha az təsəvvürü olması barədə düşünməyə əsas verdi. Əsl narahatlığı Robberin bizi evə qədər izləməyib itdiyini görəndə keçirdik. Bu qonaqpərvər evdə keçirdiyimiz ilk iki saat çox ağıllı itimizin itməsi ilə bağlı qayğı və məyusluqla zəhərlənmişdi. Sanki bu qədər narahatlıqlar və çətinliklərlə dolu yolu onu burada itirmək üçün qət etmişdik. Pəncərədən aralanmadan və gah bu, gah o tərəfə baxarkən Robberin döngədən çıxıb ən sakit şəkildə düz bizim evə yaxınlaşdığını görəndə sevincimizin həddi-hüdudu yox idi. Sonradan öyrəndik ki, itimizin buralarla tanış olmaq həvəsi onu Oksford küçəsinə qədər aparıbmiş. Heç vaxt gəlmədiyi evə heyrətəməz qayıdışı yaddaşımda həyvani instinktin sədaqətinin qeyr-adi sübutu kimi qalmışdı. Yalnız bundan sonra dəniz səyahətinin bütün ağırlığını hiss etdik. Torpaq dayanmadan ayaqlarımızın altında yellənirdi, hər addımda gülməli şəkildə müvazinətimizi itirirdik. Bunların hamısı bizə məzəli gəlirdi. Lakin bu qədər əzablardan sonra haqq etdiyimiz

dincliyə qovuşmaq üçün uzandıığımız ikinəfərlik böyük ingilis çarpayısı dayanmadan yuxarı, aşağı yellənməyə, gözlərimiz yorğunluqdan yumulan kimi bizimlə birlikdə uçuruma düşməyə başlayanda və biz köməyə çağıraraq yerimizdən sıçrayanda özümüzü dəhşətli dərəcədə piss hiss etdik. Bu əziyyətlərə iyrənc gəmi yeməklərindən sonra acgözlüklə cumduğumuz çox dadlı yeməklərin səbəb olduğu əzablı ürəkbulanması da əlavə olundu.

Bu iztirablar bizi gücdən saldığı üçün ən əsas şeyi, yəni, maddi vəziyyətimizi tamam unutmuşduq. Böyük şəhərin möcüzələrinin təsiri altında səhəri gün Minna ilə bu səyahəti sırf əyləncə məqsədilə həyata keçirmiş kimi əvvəlcədən xəritədə cızdığım plana əsasən faytonla Londonu gəzməyə yollandıq. Yolumuza çıxan hər şey təəccübümü və sevincimizi səbəb olur, məruz qaldığımız çətinlikləri unutmaya kömək edirdi. Cibimizə pis təsir edən səkkizgünlük London sərgüzəştinə bir tərəfdən Minna üçün istirahətin vacibliyi ilə, digər tərəfdən artistlərin dünyası ilə əlaqə yaratmaq imkanı verdiyi üçün haqq qazandırırdım. Hələ Köniqsberdə yazdığım "Rule Britannia" uvertürasını Drezdenə son gəlişimdə Londona, London Filarmoniya Cəmiyyətinin sədri ser Con Smarta göndərmişdim. Düzdür, o mənə heç nə cavab verməmişdi, lakin özümü ondan izahat almağa borclu hiss edirdim. Onunla lazımlı söhbətlər üçün dil bilgilərimi necə istifadə edəcəyim barədə düşünəndən və onun yaşadığı yeri öyrənmək üçün bir neçə gün sərf edəndən sonra nəhayət, məlum oldu ki, sən demə, o heç Londonda deyilməmiş. Sonra ağıma belə bir fikir gəldi ki, Bulveri ziyarət edib onun drama çevirdiyim "Riensi" romanının musiqi tərtibatı haqqında danışım. Bir vaxtlar materikdə olarkən öyrənmişdim ki, Bulver parlamentin üzvüdür və buna görə onun haqqında məlumatları birbaşa palatanın binasından toplamağa başladım. Bu zaman ingilis dilini bilməməyim mənim xeyrimə oldu və tamamilə gözlənilməz xoş münasibətlə qarşılandım. Nəhəng binada qarşıma çıxan məmurların heç biri nə istədiyimi və kimi axtardığımı başa düşə bilmədiyi üçün Minna ilə məni – Robber evdə qalmışdı – sıra ilə get-gedə daha yüksək vəzifəli şəxslərin yanına yönləndirirdilər. Deyəsən, böyük zaldan çıxan aristokrat görünüşlü cənabə heç cür anlaşılmayan adam kimi təqdim olunmuşdum. O, nəzakətlə fransız dilində nə istədiyimi soruşdu və görünür, bu suala cavab olaraq dediyim Bulverin adı ona elə də yaxşı təsir bağışlamadı. Cənab mənə izah etdi ki, iclaslara yalnız keçid biletləri olan azsaylı imtiyazlı şəxslər buraxılır. Belə ki, bu yaxınlarda keçmiş parlament binasında baş verən yanğından sonra iclasın keçirildiyi məkan çox dardır. Nəhayət, ısrarlı xahişlərimdən sonra yuxarı palatanın iclas zalından çıxdığına əsaslanaraq lord olduğunu ehtimal etdiyim himayədarım qapını açdı və bizi İngiltərənin perləri iclas keçirən zalın tamaşaçılar üçün ayrılmış hissəsinə buraxdı. Bu mənim üçün son dərəcə maraqlı idi. Mən o vaxtki baş nazir, Melburn lordu Brouqamı və mənə elə gəlir ki, bir neçə dəfə Melburna müəyyən məsləhətlər və göstərişlər verən mütəhərrik hersoq Velling-

tonu görür və eşidirdim. Vellinqton öz boz tüklü papağı, şalvarının cibinə saldığı əlləri, ən çox da hər dəfə sadə və tamamilə danışıq dilində olan nitqi zamanı səsini yüksəldəndə, tərپənən qarnı ilə mənə hər hansı artıq ehtiramı istisna edən ən yaxşı təəssüratları bağışlamışdı. Bundan başqa, məni Brouqamın əsas rəqibi lord Lindqerst maraqlandırırdı. Mənə elə gəlmişdi ki, o lordun nitqi zamanı yanına oturub ən sakit şəkildə müəyyən məsləhətlər verir və bu təəccübümə səbəb olmuşdu. Sonradan qəzetlərdən öyrəndim ki, Portuqaliya hökumətinə qarşı yönəlmiş və qul ticarətinə qarşı bill keçirmək üçün tədbirlər barədə müzakirələr gedirmiş. Eşitmək fürsəti qazandığım London yepiskopu iştirakçılar arasında öz danışıq tərzi və davranışları ilə məndə xoşagəlməz təəssürat qoyan yeganə adam idi. Bəlkə də bunun səbəbi ümumiyyətlə, din adamlarına olan qərəzli münasibətim idi.

Bu xoşbəxt hadisədən sonra Londona olan marağım bir müddətlik tükənmişdi. Düzdür, aşağı palatanın iclasına düşə bilməsəm də, lordlar palatasından çıxanda təsadüfən yenidən qarşılaşdığım yorulmayan nəzakətli himayədarım məni ora apardı. O, yol boyu az-çox maraqlı şeyləri izah edirdi. Hətta çıxışının “yun torbası”nı və stolun altında gizlətdiyi gürzü də göstərdi. Mənə verdiyi izahatlar o qədər dəqiq və təfərrüatlı idi ki, Britaniya krallığının nisbətən diqqətəlayiq məqamlarına olan marağımı tam təmin etmişdi. İtalyan operasını ziyarət etmək barədə heç düşünmürdüm. Bəlkə də bunun səbəbi biletlərin bahalığı barədə təsəvvürlərimin ən qorxulu həddiylə bağlıydı. Minna ilə şəhərin əsas küçələrinə baxıb heydən düşənə qədər veyillənmiş, gözümüzdə əsl kabus kimi görünən London bazar gününün dəhşətli təəssüratlarından sarsılmışdıq. Sonra da “Fetida”nın kapitanı ilə ömrümüzə ilk dəfə buxarlı gəmiyə minərək Qravezend parkına gəlib avqustun 20-də gəmi ilə Fransaya yola düşmüşdük. Axşam isə *Boulogne sur mer* də düşüb dənizlə bir də görüşməmək arzusu ilə vidalaşdıq.

94

Parisdə gözlədiyimiz məyusluqların öncədən hissiyatı və onlar qarşısında bir-birimizdən böyük səylə gizlətdiyimiz qorxu, bizi digər səbəblərlə birlikdə bir neçə həftəlik Bulonda və ya onun yaxınlığında yerləşmək qərarı verməyə vadar etdi. Onsuz da təşəbbüsümün uğuru üçün ziyarət etməli olduğum adamları Parisdə görə bilməyim hələ tez idi. Digər tərəfdən, öyrənmişdim ki, Meyerber indi Bulondadır. Həm də “Riensi”nin ikinci pərdəsinin bir hissəsini orkestr üçün uyğunlaşdırmaq lazım idi. Bahalığı ilə məşhur Parisə gələn kimi əsərimin heç olmasa yarısını tamamlanmış vəziyyətdə təqdim edə bilməli idim. Bulon yaxınlığında yaşamaq isə ucuz başa gəlirdi. Düz Parisə aparən böyük yolun üstündə *marchand de vininin* açıq ərazidə yerləşən kənd tipli evində demək olar ki, iki boş otaq tap-

dıq. Biz onları qısa müddətliyinə kirayələdik və xüsusilə, Minnanın malik olduğu böyük ixtiraçılıq qabiliyyətini işə salaraq özümüzə yetəcək qədər, sadə mebellərlə döşədik. Yataqdan və iki stuldan başqa stol da əldə etdik. Onun üzərindən “Riensi”ylə bağlı işimin izlərini silərək süfrə açır və öz əlimizlə kamində hazırladığımız yeməkləri yeyirdik.

Buradan Meyebəri ziyarətə yollandım. Mən onun dillərə düşən nəzakəti və qulluğa hazırlığı barədə tez-tez oxuyurdum. İlk məktubuma cavab verməməsi isə mənə heç narahat etmirdi. Onun bu hərəkətini həvəslə bağışlayırdım. Həqiqətən ümidlərim puça çıxmadı. Meyerber mənə həddindən artıq nəzakətlə qarşıladı. O, mənə hər cəhətdən yaxşı təəssürat bağışladı. Onun qocalmağa doğru gedən digər yəhudi fizionomiyalarından fərqli olaraq canlılığını və enerjisini itirməmiş, gözəl vurğulanmış alnı və göz dəliklərindən böyük cəlbedicilik almış sifət ifadəsi burada əhəmiyyətli rol oynayırdı. Mənim Parisdə özümə dramatik bəstəkar kimi yol açmaq niyyətimə o, rəğbətlə yanaşdı və bunu ümitsiz bir şey hesab etmədi. O, “Riensi”nin mətnini oxumağa icazə verdi, üçüncü pərdənin sonuna qədər dinlədi və operanın iki hazır pərdəsinin nəzərdən keçirmək üçün götürdü. Növbəti ziyarətimdə o, işimə isti rəğbətini nümayiş etdirdi. Eyni zamanda təriflərində heyranlığına səbəb olan nəfis xəttə görə “saksoniyalı”nı tanıdığını tez-tez söyləməsi mənə heyrtləndirirdi. O, Böyük operanın rəhbəri Dyuponşelə və baş dirijor Qabenekə tövsiyə məktubları yazacağına söz verdi. Mən düşünməyə başladım ki, tale mənə inanılmaz çətinliklərdən keçirərək məhz Fransanın bu guşəsinə gətirib çıxardığı üçün şükür etməliyəm. Başqa hansı şərtlərdə belə qısa müddət ərzində daha yaxşı nəticələr əldə edə bilərdim, harada indi fransız bəstəkarının tez bir zamanda qazandığım rəğbəti sayəsində payıma düşən qədər xeyir əldə edə bilərdim? Meyerber mənə həmin vaxt Bulonda qonaq olan Moşelesin və şaiyələrdən tanıdığım məşhur virtuoz, xanım Blaqedkin yanına apardı. Hər ikisinin intim musiqi axşamlarında iştirak etmişdim və beləliklə, ilk dəfə o vaxta qədər mənə tamamilə yad olan məşhur musiqiçilər mühiti ilə əlaqələrim yarandı.

95

Gələcək yeznəm Avenariusə məktub yazaraq Parisdə bizə uyğun ev tapmağını xahiş elədik və 16 sentyabrda dilijansla yola çıxdıq. Səfər zamanı imperialda yerləşdirdiyimiz Robber bizə ənənəvi başağrısı yaradırdı. Əsəb gərginliyi halında çoxdan arzuladığımız Parisə yaxınlaşıb şəhərə ilk girdiyimiz dəqiqədə məyusluq hiss etdim. Paris məndə Londonun qoyduğu əzəmətli təəssüratı bağışlamadı. Nəhəng omnibusumuzdan düşüb ayağımı *darnrue de la Jussienne* küçəsində Paris torpağına qoyanda mənə ifadə olunmaz diltorluq bürüdü. Yeznəmin kitab ma-

ğazası yerləşən *rue Richelieu* küçəsi də məndə London Vest-endinin küçələri ilə müqayisədə dərin təəssürat yaratmadı. Buradan yeznəmin göstərdiyi ünvana – *St. Honore* ilə *Marche des Innocents* küçələrini birləşdirən dalanların birində, *rue de la Tonnelleriedə* yerləşən və bizim üçün tutulmuş mebelli otağa yola düşməli olanda isə özümü lap alçaldılmış hiss etdim. Yalnız yaşamalılı olduğumuz evin divarında Molyer büstünün altında oxuduğum yazı mənə bir qədər təsəlli verirdi: *maison ou naquit Moliere*. Molyer bu evdə doğulmuşdu. Bunu yaxşılığa əlamət kimi qəbul etdim və ilk xoşagəlməz təəssüratları unuttum. Bizim üçün dördüncü mərtəbədə tutulmuş ucuz otaq kiçik olsa da, kifayət qədər rahat və yaxşı mebellə təmin olunmuşdu. Otağın pəncərələrindən artan narahatlıqla küçələrdəki inanılmaz bazar təlaşını müşahidə edir, karıxmış halda yaxınlığımdakı belə mühitdə nə axtaracağımı sorğu-sual edirdim.

Tezliklə kiçik bacım Sesiliya ilə evlənilib onu Parisə gətirmək üçün Leypsiqə yola düşməli olan Avenarius məni yeganə musiqiçi tanışı *Bibliothèque Royale* də musiqi şöbəsində çalışan almaniyalı E.Q. Anderslə tanış etdi. Anders qısa müddətdə bizi Molyerin doğulduğu evdə ziyarət etdi. Onun simasında nadir insanlardan biri ilə qarşılaşdım və mənim üçün faydasız olsa da, ömrümün sonuna qədər ürəyimdə yaşayacaq bir adamla. Yaşı qırxdan çox olsa da hələ də subay idi. Tezliklə mənə danışdı ki, əvvəlki həyatından çoxlu kədərli təcrübə qazanıb və var-dövlətini itirdikdən sonra heç yerdən dəstəyi olmadan Parisdə yaşamaq üçün yollar axtarmalı olub. Bu zaman əvvəllər yalnız həvəskar kimi yararlandığı qeyri-adi biblioqrafik bilikləri onun köməyinə çatıb. O, əsl adını mənə bildirmədi və dedi ki, bu yalnız onun ölümündən sonra bütün həyat hekayəsi ilə birlikdə aşkarlanacaq. Hələlik isə adının əslində başqa olduğunu, Reyndə mülkə sahib zadəgan ailəsinə mənsub olduğunu, alçaq satqınlığın qurbanı olduğunu və təmizürəkliyi, insanlara asan inanmağı ucbatından bütün var-dövlətini itirdiyini bildirdim. Onun xilas edə bildiyi yeganə şey sadə Paris mənzilinin divarlarını bəzəyən böyük kitabxanası idi. Hətta burada - görünür, yaxşı tövsiyələrlə gəldiyi Parisdə də bədxahların əlindən əziyyət çəkməli olmuşdu. Çünki böyük biliklərinə baxmayaraq kitabxanadakı uzunmüddətli xidməti ərzində digər işçilərdən fərqli olaraq *employe* adlanan ən aşağı vəzifədən yuxarı qalxa bilməmişdi. Ona söz verilən yüksək vəzifələri xalis nadanlar əldə etmişdilər. Sonradan anladım ki, bunun bir səbəbi də əvvəlki həyat şərtləri ilə ərköyünlüşmüş, indi isə enerjili fəaliyyət göstərə bilməyən adamın acizliyi və bir qədər dözümsüz olması ilə əlaqədar idi. O, 1500 frank məbləğində cüzi maaş alaraq qayğı və məhrumyyətlərlə dolu ağır həyat yaşayırdı. Gələcək isə tənha qocalıq və xəstəxanaların birində ölüm demək idi. Bu halda bizimlə - maddi ehtiyac içində olsaq da ümidlə dolu və gələcəyə cəsarət və ürəklə baxan adamlarla tanışlıq onu dirçəltdi. Mənim zirəkliyim və sarsılmaz enerjim onu uğur qazanaçağıma ümidlərlə doldururdu. O, həmişə mənim uğurlarıma hərərətli və səmimi

maraq bəsləyirdi. Moris Şlezingerin nəşr etdiyi “*Gazette musicale*”nin əməkdaşı olan dostum redaksiyada özünə heç bir mövqə qazana bilməmişdi. Çünki onun publisistik istedadı yox idi və yalnız biblioqrafik qeydlərin tərtib olunması üzrə tapşırıqlar alırdı. Bax, bu aciz və həyatı tanımayan insanla Parisin musiqi aləmində mövqə fəth etmək, məşhurluq barədə planlarımı müzakirə etməli olurdum. Bu müzakirələrin sonu hər şeyi yaxşılığa doğru dəyişəcək, gözlənilməz bir hadisəyə ümidlə dolu qarşılıqlı həvəsləndirmələrə gedib çıxırdı.

96

O, söhbətlərimizə dostu və otaq yoldaşı filoloq Lersi də dəvət etdi. Tezliklə onunla aramızda ömürümün ən gözəl əlaqələrindən biri olan sıx dostluq yarandı. Məşhur köniqsberqli alimin kiçik qardaşı olan Lers bir neçə il əvvəl filoloji işləri ilə müstəqilliyə nail olmaq üçün Köniqsberqdən Parisə köçmüşdü. O, hətta pis maddi şərtlərdə belə bunu Almaniyada alim üçün yeganə mövcudluq mənbəyi olan pedaqoji fəaliyyətdən üstün tuturdu. Tezliklə kitab satıcısı Dido ona yunan klassiklərinin böyük nəşri üçün əməkdaşlıq təklif etmişdi. Özü də kitab satıcısı gənc alimin yoxsulluğundan istifadə edib əməkdaşının vəziyyətindən daha çox öz təşəbbüsünün uğuru barədə düşünürdü. Amma Lers daima ehtiyacla mübarizə aparmalı olsa da, həmişə gümrah əhval-ruhiyyəsini qoruya bilir, istənilən halda nadir təmənnəsizlik, özünü digərlərinə qurban vermək bacarığı nümayiş etdirirdi. Musiqi haqqında hər hansı bir məlumata sahib olmamaqla yanaşı, həm də maraq duymadan o, ilk vaxtlar məni ancaq məsləhətə ehtiyacı olan biri kimi görürdü. Sonra biz Paris həyatının müsibətləri mənğənəsində həm də bədbəxtlik yoldaşı da olduq. Tezliklə elə yaxınlaşdıq ki, o hər axşam Anderslə birlikdə yanına gəlməyə başladı. Belə bir yol yoldaşı Andersin ürəyincə idi. Çünki o, həmişə əl ağacı və çətirlə gəzməli olurdu, axşamlar isə xüsusilə, Parisin gur küçələrində özünü köməksiz hiss edirdi. O, həvəslə Lersə mənzilimizin kandarından birinci addım atmağa izn verirdi ki, fəvqəladə qorxu hiss etdiyi Robberi aradan çıxarsın. Sonda bu qorxu adətən mehriban olan heyvanda həqiqətən ona qarşı qıcıq yaratdı. Robber Andersə də “Fetida”dakı matros Koskeyə göstərdiyi aqressiv antipatiyanı göstərməyə başladı. Anders və Lers *rue de Seine-də hotel garnidə* yaşayırdılar və bütün gəlirlərinə əl qoyan, onları tamamilə asılı vəziyyətə salan sahiblərindən şikayətlənirdilər.

Anders bu cür quldarlıqdan xilas olmaq üçün artıq bir neçə il idi ki, mənzilini dəyişmək istəyirdi, lakin heç cür niyyətini yerinə yetirməyə ürək eləmirdi. Tezliklə əsl vəziyyətimiz barədə aramızda sirr qalmadı: biz məsafələrlə ayrılmış lakin bənzər iztirablarla birləşən ümumi həyat yaşayırdıq.

Hər şeydən əvvəl, söhbətlərimizin mövzusu Parisdə məşhurlaşmaq üçün işə salmalı olduğum müxtəlif vasitələr idi. Meyerberdən tezliklə söz verdiyi tövsiyə məktublarını aldım və bu ümidlərimizi əhəmiyyətli dərəcədə canladırtdı. Operanın direktoru Düponşel məni öz kabinetində qəbul etdi. O, sağ gözüne eynək taxıb Meyerberin məktubunu oxuyarkən məktubun ona hər hansı bir təsir göstərdiyini heç bir hərəkəti ilə biruzə vermədi. Çox güman o, Meyerberdən dəfələrlə bu cür məktublar almışdı. Onun yanından gedəndən sonra bir də bu adam barədə heç nə eşitmədim. Orkestrin şefi Qabenek isə məni müəyyən qədər həqiqi maraqla qarşıladı. Xahişinə cavab olaraq o, konservatoriya konsertlərinin məşqlərinin birində orkestrə ifa üçün əsərlərimdən birini verməyə hazır olduğunu bildirdi. Təəssüf ki, müstəqil orkestr kompozisiyalarından ehtiyatımda “Kolumb”un qeyri-adi uvertürəsindən başqa heç nə yox idi. Onu hələ də qələməmdən çıxan ən yaxşı əsər hesab edirdim. Çünki Prussiya hərbi şeypurçularının cəsur iştirakı nəticəsində o, bir vaxtlar mənə Maqdeburq tamaşaçılarının alqışlarını qazandırmışdı. Partituranı və orkestr partiyalarını Qabenekə verəndən sonra ev “komitə”mizin axşamkı iclasında ilk addımlarımın nəticələri barədə məlumat verə bilirdim. Artıq Skriblə şəxsən əlaqə qurmaq istəyirdim ki, məktublarla başlayan tanışlığımızı davam etdirək. Lakin dostlarım məni bunun faydasızlığına inandırdılar. Məndən daha çox təcrübəyə sahib olduqları üçün sübut edirdilər ki, Skrib kimi məşhur müəllifin mənim kimi tanınmamış musiqiçiyə ciddi diqqət ayırmağını düşünməyə belə dəyməzdi. Onun əvəzinə Anders məni yaxşı tanıdığı Dümersan adlı biri ilə tanış etdi. Onu artıq gənc adlandırmaq olmazdı. Kiçik səhnələr üçün yüzlərlə pyesin müəllifi olan Dümerans ölməmişdən əvvəl kompozisiyalarından birini böyük lirik teatrlardan birinin səhnəsində görməyi arzulayırdı. O, həvəslə artıq hazır olan opera mətnini fransız dilinə çevirməyə razılaşdı. Ona görə biz əvvəlcə yanğından sonra bərpa edilmiş *salle Ventadour* da yerləşən *Theatre de la Renaissance* adlı lirik teatr üçün “Sevgi qadağası”nın mətninin üzərində işləməyi təklif etdik. Dümersan ifasına müəyyən qədər ümid bəslədiyim operanın üç nömrəsini kifayət qədər yaxşı fransız dilli şeirə çevirdi. Bundan başqa o, mənə karnaval vaxtı *Varietes* teatrında səhnələşdirməyə hazırlaşdığı “*la Descente de la Courtille*” adlı vodevil üçün xor yazmağı da təklif etdi. Bu artıq yeni perspektivlər açırdı. Lakin dostlarım əvvəlcə tez-tez konsertlərdə çıxış edən məşhur ifaçılara təklif edə biləcəyim bir neçə kiçik əsər yazmağı məsləhət gördülər. Lers və Anders bu kompozisiyalar üçün mətn tapdılar. Anders dostlarından biri olan gənc şairin “*Dors mon enfant*” adlı çox məsum bir şeirini gətirdi. Bu mənim fransız sözlərinə yazdığım ilk musiqi idi. Əsər o qədər yaxşı alınmışdı ki, axşam onu sakitcə royalda ifa edəndə “bu musiqi altında əla yatmaq olar” deyə arvadım yataqdan qışqırmışdı da. Bundan başqa, Hüqonun “*Orientales*”indən “*l’Attente*”ə musiqi bəstələdim və Ronsarın “*Mignonne*”sinin sözlərinə romans yazdım. Mənə utanc gətirməyən kiçik işlərim

sonradan çap olunmuşdu. 1841-ci ildə onlar, o vaxt Levaldın çap etdiyi "Europa"ya musiqili əlavə olaraq nəşr edilmişdi. Sonra Lablaşın Bellininin "Norma"sındakı Orovist rolu üçün xorla birlikdə bas üçün böyük əlavə ariya yazmaq fikri ağlıma gəldi. Lers müvafiq mətni almaq üçün siyasi mühacir-italiyalı tapmalı idi. O, bunu bacardı və mən Bellininin üslubunda effektiv bir şey yazdım. Bu əsər hələ də əlyazmalarımın içində qalıb. Məhz bu əsəri götürüb birbaşa Lablaşın yanına getmişdim. Məni məşhur ifaçının evinin kandarında qarşılayan nəzakətli mavr dərhal izahatsız-filansız cənabının yanına ötürmək istəmişdi. Bu cür məşhur adamın qəbuluna düşməyin asan olmayacağını ehtimal edərək əvvəlcədən imtinaya hazırlanmışdım. Xahişimi məktub halına salmışdım. Düşünürdüm ki, yazılı şəkildə fikirlərimi daha yaxşı izah edə bilərəm. Qaradərili xidmətçinin xoşrəftarı bu baxımdan məni çox utandırdı. Əlyazmamı onun əlinə sıxışdırıb Lablaşa ötürməyini xahiş etdim və onun təəccübünə, özümün gəlib cənabı ilə danışmaq haqqında çoxsaylı dəvətlərinə baxmayaraq tələsik getdim. Bir neçə gün sonra cavab üçün qayıdanda Lablaş məni çox nəzakətlə qəbul etdi və dedi ki, ariya çox yaxşı yazılıb. Lakin onu Bellininin dəfələrlə səhnələşdirilmiş əsərinə sonradan əlavə etməyin qeyri-mümkünlüyünü bildirdi. Beləliklə, Bellininin üslubuna qayıtmaq günahım tamamilə faydasız oldu və cəhdimin bəhrə vermədiyini mənim üçün dərhal aydınlaşdı. Bircə şey məlum oldu: əsərlərimin ifasına nail olmaq istəyirəmsə, ifaçılara şəxsi tövsiyələrlə müraciət etmək lazımdır.

97

Buna görə Meyerberin Parisə gəlişi heç olmadığı kimi yerinə düşmüşdü. Yazdığı tövsiyə məktublarının əhəmiyyətsiz uğuru onu heç təəccübləndirmirdi. Əksinə o, mənim diqqətimi Parisdə nəinki musiqi, istənilən sahədə nəyəsə nail olmağın fəvqəladə çətinliyinə yönəltməyin faydalı olduğunu hesab etdi və özümə gəlir mənbəyi tapmağı məsləhət gördü. Bu məqsədlə o, məni öz naşiri Moris Şlezingerlə tanış etdi və bizi bu dəhşətli tanışlığın uçurumuna buraxıb Almaniyaya getdi. Şlezinger əvvəlcə məni necə işə düzəldəcəyini heç bilmirdi, onun vasitəsilə qurduğum tanışlıqlar isə (skripkaçı Panofka ilə də) heç bir nəticə vermədi. Mən yenidən həmin anadək bizə müəyyən qədər kömək olan ailə şurasına müraciət etdim. Onların sayəsində mən Haynenin "İki qrenadyor"unun tərcüməsini ala bildim və tezliklə özümü razı salmaq üçün bu mətnə bariton üçün musiqi yazdım. Andersin məsləhəti ilə yeni əsərlərim üçün ifaçı axtarmağa başladım. Əvvəlcə müraciət etdiyim xanım Polina Viardo mənimlə birlikdə əsərlərimə cəld nəzər saldı, xoş təəssüratlarını da məndən gizlətmədi. Lakin onları tamaşaçılar qarşısında ifa etmək imkanı olmadığını söylədi. Xanım Vidmanın yanında da eyni

müvəffəqiyyətsizliklə qarşılaşdım. O, öz gözəl konraltosuyla mənim *“Dors mon enfant”* romansımı yüksək həssaslıqla ifa etsə də, onunla sonra nə edəcəyini bilmirdi. Böyük operanın üçüncü tenoru Düpon Ronsarın sözlərinə yazdığım romanı oxumağa çalışanda bildirdi ki, bu şeirin dili müasir parislilərin xoşuna gəlməyə bilər. Məni bir neçə dəfə qəbul edən çox məşhur konsert ifaçısı və nəğmə müəllimi Jeraldi də sonda daxil etdiyim Marselyozanı indi Parisdə yalnız küçələrdə top və silah səslərinin müşayiəti ilə eşitməyin mümkün olduğunu əsas gətirərək *“İki qrenadyor”* umdan imtina etmişdi.

Yalnız Qabenek sözünün üstündə durdu və mənimlə Andersin iştirakı ilə *“Kolumb”* uvertürasını məşqlərin birində ifa etdi. Mən bu məqamda Qabeneğin nümayiş etdirdiyi böyük nəciibliyi görməyə bilməzdim. Çünki bu əsərin məşhur konservatoriya konsertlərində ifa olunmasından söz gedə bilməzdi. Düzdür, Qabeneğin bu davranışının sonradan mənə müsbət nəticələr verə biləcəyi ehtimalı istisna olunurdu. Çünki özüm də göürdüm ki, bu səthi gənlik əsərim orkestrdə mənim barəmdə elə də yaxşı təəssürat qoymamışdı. Lakin bu məşqlərdə tamamilə gözlənilmədən musiqi inkişafımın ümumi gedişində mühüm əhəmiyyət kəsb edən güclü təəssüratlar hiss etdim. Mənə məşhur orkestrin ölçüyəgəlməz dərəcədə uzun məşqlər və dəqiq öyrənilmə nəticəsində ifa etdiyi Bethovenin *“Doqquzuncu simfoniya”* sını eşitmək xoşbəxtliyi nəsi b oldu. Bu ifa elə mükəmməl və sarsıdıcı gücə malik idi ki, hələ gənc olarkən Bethovenlə maraqlandığım vaxtlar sayıqladığım, lakin vicdanlı Polensin rəhbərliyi ilə Leypsiqdəki ölümçül ifa ilə dağıdılmış qərribə əsərin əzəməti dərhal qarşımda qeyri-adi parlaqlığı və plastikliyi ilə peyda oldu. Əvvəllər mistik vəhdətlərdən və səssizcə ovsunlayan obrazlardan başqa heç nə görmədiyim məqamlar, saysız mənbələrdən süzülürmüş kimi tükənməz axınla əzəmətli, təsvirolunmaz dərəcədə maraqlı melodiya halına gəlmişdi.

Ciddi desək, Bethovenin son əsərlərinin qiymətləndirə bilməməkdən başlayan və iyərnc teatr əlaqələrin nəticəsində özünə münbit zəmin tapıb bayağılaşan zövqümün zəifləməsi zolağı elə bil bir anda silinmişdi. Dərin utanc və peşmanlıq uçuurumu onu udmuşdu.

Əgər daxili sınıma bir neçə il ərzində əsasən acı həyat sınaqları sayəsində hazırlanırdısa, yenidən dirçəlmiş o köhnə istiqamətə əsl gücü və həyatiliyi *“Doqquzuncu simfoniya”* nın əvvəllər heç təəvvür etmədiyim ifası vermişdi. Bu önəmli hadisəni on altı yaşım olanda xanım Şreder-Devrienin ifasında *“Fidelio”* nu eşidəndən sonrakı həlledici təəssüratla müqayisə edirdim.

Nəticə özünü çox gözlətmədi. Məhz Parisdəki pərişan vəziyyətimin bütün dəhşətlərini daha aydın dərk etməyə başladığım və getdiyim yolda, hər hansı bir uğura ümidimi itirdiyim vaxt elə bir əsər yaratmaq qərarına gəldim ki, mənə dərin mənəvi rahatlıq bəxş etsin. İlkin plana görə eyni adlı simfoniyanın ilk hissəsini təşkil etməli olan "Faust" uvertürasının ilk cizgilərini atdım. Bu simfoniyanın ikinci hissəsi üçün fikrimdə Qrethenin xüsusiyyətlərini nəzərdə tutmuşdum. Bu, həmin o əsər idi ki, az sonra boş buraxdım, yalnız on beş il sonra Listin təkidi ilə ayrı-ayrı hissələr şəklində yazdım və bir neçə dəfə auditoriya qarşısında ifa etdim. O, "*Eine Faust-Ouverture*" adı ilə məşhurdur. O vaxt bu cür əsəri konservatoriya orkestrinin konsertlərindən birinin proqramında görmək kimi şöhrətpərəst arzum var idi. Lakin konservatoriyada hesab edirdilər ki, mənə kifayət qədər diqqət göstəriblər və bir müddətliyində məndən canlarını qurtarmaq istəyirdilər.

Həç yerdə uğur qazanmayaraq əlbəttə, yenidən Meyerberə müraciət edib ehtiyacım olan ifaçılara tövsiyə məktubu yazmasını xahiş etdim. Meyerber Berlindən məni Parisdəki əsas agentı olan Quen adlı qərribə poçt məmuruna yönləndirəndə təəccübləndim. Bu adam mənim arzularımı təmin etmək üçün bütün təlimatlarla təchiz olunmuşdu. Bu yolla, Meyerber məni əvvəlcə adını çəkdiyim *Renaissance* teatrının direktoru Antenor Jolinin yanına göndərdi. Quen bu adamdan şübhəli dərəcədə asan şəkildə bircə tərçüməsi qalan "Sevgi qadağası"nın səhnələşdirilməsi üçün vəd ala bilmişdi. Əsərimin bir neçə nömrəsinin sınaq ifasını teatr komitəsinin mühakiməsinə təqdim etmək lazımdı. Mən tərçümə olunmuş nömrələri öyrənmək üçün bu teartın artistlərinə verməyə icazə istəyəndə təəssüflə hazırda ifaçıların həddindən artıq çox işlə yükləndiyini bildirib rədd cavabı verdilər. Quen burada da köməyə yetdi. O, "maestro"dan aldığı səlahiyyətlərlə Meyerberə xüsusilə borclu olan bir neçə ifaçıdan razılıq aldı. Kiçik əsərlərimlə bağlı uğursuz cəhdlərimdən tanıdığım Böyük operanın primadonnası M-me Dorus-Gras, m-me Widman və cənab Düpon bu sınaqlarda iştirak etməyə söz verdilər.

1840-cı ilin Pasxa bayramı ərəfəsində, altı ay keçəndən sonra işlərim bu yerdə idi. Bu vədlərdən yaranan və ən əsası, Lersin cürətli məsləhətlərindən doğulan, son dərəcə sanballı görünən ümidlərə əsaslanaraq riskli addım atmaq qərarına gəldim. Qaranlıq, tanınmayan *quartier des Innocets*dən şəhərin sənət aləmi ilə daha çox əlaqəli digər hissəsinə köçməyi qərarlaşdırmışdım. Bunun mənim üçün nə demək olduğu və bu cəsəratli addımın hansı şəraitdə atıldığı, yalnız həmin vaxta qədər Parisdəki həyatımızı necə vəziyyətdə keçirdiyimiz barədə təfərrüatlı məlumat verdikdən sonra məlum olacaq.

Parisə gələndən bəri kasıb yaşasaq da, məsələn, balaca restoranda bir franklıq yemək yesək də, kiçik dükat ehtiyatımız tezliklə tükəndi. Meller bizdən ayrılanda ehtiyac olarsa, ona müraciət etməyimizi və ilk sərfəli işindən bizə müəyyən məbləğ ayıracağına söz verdi. Başqa çıxış yolum yox idi. Amma hələlik əlimizdə olan bütün dəyərli şeyləri girov qoymuşduq. İnsanlardan lombard barədə soruşmağa utanıb fransız lüğətində bu mənaya gələn sözü axtardım ki, lövhələrdə rastlaşanda tanıya bilim. Parisin planında şəhərin ucqar hissəsində *rue des Lombards* adlı kiçik küçə tapdım. Bu küçədə uyğun bir şey tapmayaraq uzun müddət gəzdim. Lakin əvəzində məni tez-tez fanarların işığı altında rast gəldiyim "*Mont de pieté*" yazısı cəlb etdi. Evə qayıdıb məsələni ev şurasının həllinə təklif edəndə ifadənin "möminlik dağı" mənasına gəldiyini öyrəndim. Məhz orada xilas tapacağım aşkara çıxanda isə çox təəccübləndim və sevindim. Əlimizdə olan bütün gümüş əşyalar, əsasən toy hədiyyələrimiz dərhal *Mont de pieté* komissarının yanına köç etdi. Arvadımın xırda zinət əşyaları, əvvəlki teatr qarderobunun qalıqları, həmçinin bir vaxtlar Dessau hersoqinyasına məxsus olmuş gümüş işləməli uzun şleyfli gözəl mavi paltar da onların ardınca yollandı. Mellerdən hələ də cavab gəlməmişdi. Biz Köniqşberqdən kömək gözləyə-gözləyə günləri yola verirdik. Nəhayət, günlərin birində nişan üzüklərimiz də *Mont de pieté*yə getdilər. Mən öyrəndim ki, lombard qəbzlərinin müəyyən dəyəri var və girov qoyulmuş əşyalara haqlarla birlikdə satıla bilər. Əvvəl-axır bu son mənbəyə üz tutmalı olduq. Şleyfli Dessau paltarı əlimizdən tamam çıxdı. Mellerdən cavab ala bilmədim. Sonralar mən Drezden kapelmeysteri olanda ziyarətimə gələn Meller etiraf etdi ki, ayrılığımızdan sonra qulağına guya onun haqqında dediyimiz son dərəcədə saymazıyana və təhqiramiz sözlər gəlib çatıbmiş və bu onun xətrinə elə dəyibmiş ki, dost münasibətlərimizi kəsmək qərarını veribmiş. Şübhəsiz, bizə böhtan atmışdılar və biz ehtiyac anında köməkdən məhrum olmuşduq.

99

Elə bu çətin vaxtda bizə pis əlamət kimi görünən, bədbəxtliyin xəbərçisi olan bir hadisə baş verdi. İnanılmaz çətinliklərlə Parisə gətirdiyimiz itimizi itirdik. Böyük ehtimalla onu yüksək dəyəri olduğu və göründüyü hər yerdə diqqət cəlb etdiyi üçün bizdən oğurlamışdılar. Paris küçələrinin inanılmaz qarışıqlığı və izdihamında o, bir vaxtlar Londonda nümayiş etdirdiyi instinktiv sədaqətini ən parlaq şəkildə sübut etmişdi. Parisdə olduğumuz ilk günlərdən o, maraqlı köpək kompaniyası tapmışdı və hovuzla atılmış şeyləri çıxardaraq oradakı *gamins*ləri əyləndirdiyi Palais royal bağına tez-tez baş çəkir, sonra isə evə qayıdırdı. Bizdən adətən *Quai du Pont-Neuf*da çimmək üçün icazə alırdı. Bu zaman o, dərhal suya

dalıb tamaşaçıların atdığı paltarları və müxtəlif əşyaları çıxardanda ətrafına heyrətlərini bildirən çoxlu adam yığırdı. İş o yerə çatdı ki, polis bizə müraciət edib iti buradan aparmağımızı və camaatı başımıza yığmamağı xahiş etdi. Bir səhər adətımız üzrə Robberi küçyə gəzməyə buraxdım. O vaxtdan it itkin düşdü. Onu tapmaq üçün bütün cəhdlərim, tələlərim nəticə vermədi. Bu itki ətrafdakılara görə bizim üçün əsl xoşbəxtlik olmalı idi. Çünki hamı özümüzün ağır şəraitdə yaşamağımıza baxmayaraq böyük bir iti də yedizdirməyimizə təəccüblənirdi.

Həmin vaxt – köçməyimizdən təxminən ay yarım sonra – bacım Luiza Leypsiqdən Parisə gəldi. Əri Fridrix Brokhauz onu çoxdan burada gözləyirdi. Onlar İtaliyaya səyahət etməyə hazırlaşmışdılar və Luiza çoxlu dəbdəbəli şey almaq üçün Parisdə olmağından istifadə etdi. Onların hamının ağılsızlıq hesab etdiyi Paris qərarımıza görə məsuliyyət hiss etməmələri, bizə canlarının yanmamağını yaxşı anlayırdım. Buna baxmayaraq üzümə razılıq və maddi cəhətdən təmin olunmuşluq maskası geyinməsəm də, onlarla qohumluq əlaqələrimdən heç bir səmərə əldə etməyi də düşünmürdüm. Hətta Minna o qədər yaxşı idi ki, bacıma qayğılarına və yorucu bazarlıqlarına kömək də edirdi. Ancaq hər ikimizi bircə şey narahat edirdi: imkanlı qohumlarımızı onların mərhəmətlərini oyatmağa çalışdığımız şübhəsini verməyə.

Əvəzində bacım mənə tezliklə bütün işlərimdə təşəbbüskarlıq göstərən bir adamla özünəməxsus tanışlığımın yaranmasına kömək etdi. Bu, drezdenli gənc rəssam Ernst Kitts idi. O, çox səmimi, mehriban və sadə adam idi. Rəngli karandaşlardan istifadə edərək böyük rahatlıqla çəkdiyi istedadlı portretləri vətəninə elə şöhrət qazanmışdı ki, uğurlarından ilhamlanmış rəssam istedadını mükəmməlləşdirmək üçün Parisə yola düşmüşdü. O, artıq bir ilə yaxın idi ki, Parisdə yaşayır və Delaroşun emalatxanasında işləyirdi. Yaxınlaşdıqca mən təəssüflə əmin olurdum ki, ona xas olan qəribə, bir qədər uşaqsayağı dalğınlıq, ciddi təhsilin olmaması və qeyri-adi xarakter zəifliyi, seçdiyi yol şübhəsiz, istedadına baxmayaraq mütləq məhvə aparırdı onu. Hələlik bu uşaq kimi sadələvh adamla ünsiyyət mənə və kasıb, çox vaxt tənha arvadıma son dərəcədə xoş gəlirdi. Ürəkdən gələn yaxşılığı, saflığı və səmimi sədaqəti sayəsində dəstəyə ehtiyacım olduğu ən pis anlarda ondan əhəmiyyətli kömək alırdım. Kitts bizim axşam dərnəyimizə üzv qəbul olmuşdu. O, hər şeydən qorxan qoca Anderslə ciddi, müsbət Lers arasında hər baxımdan çox qəribə təəssürat oyadırdı. Fövqəladə mehribanlıq, təvazökarlığı, şənliyi və çox vaxt son dərəcədə komik hoqqaları tezliklə onu bizim üçün vacib birinə çevirdi. Xüsusilə, onun böyük inadla, utanıb-çəkinmədən Fransız dilində uzun müzakirələrə girmək cəhdləri məzəli olurdu. Halbuki o, Fransada keçirdiyi iyirmi ildən sonra belə iki sözü yan-yana demək dərəcədə dil öyrənə bilməmişdi. Dostumuz Delaroşun yanında yağlı boya texnikasını öyrənirdi. Görünür, o bu sahədə də əhəmiyyətli istedad nümayiş etdirmişdi. Lakin məhz bu

texnika onun üçün çırpılıb qəzaya uğrayan sualtı daş olmuşdu. Məsələ burasındadır ki, palitrada boyaların hazırlanması və xüsusilə fırçaların yuyulması o qədər vaxtını alırdı ki, əli əsl işə heç vaxt çata bilmirdi. Qışda hava tez qaraldığı və fırçalar, palitralarla işi bitirəndə artıq heç nə görə bilmədiyi üçün o, bircə portret belə tamamlaya bilməmişdi. Tövsiyə əsasında ona portret sifariş edən gəlmələr işin yarısı tamamlanmamış Parisdən getməli olurdular. Üstəlik, onu xüsusi bir bədbəxtlik izləyirdi. O, iddia edirdi ki, müştəriləri işin qızgın vaxtında ölürdülər. Yalnız həmişə borclu olduğu mənzil sahibi istədiyini əldə edə bilmişdi və Kitts bu dəhşətli adamın portretini tamamlaya bilmişdi. Lakin bildiyim qədər ilə bu onun yeganə bitmiş işi idi. Əvəzində onun söhbətlərimizin mövzusunda ilham alaraq axşamlar çəkdiyi mahiyyətə məsum və asan başa gələn kiçik eskizləri çox yaxşı olurdu. Həmin qış o karandaşla mənim səliqəli portretimi çəkdi. İki il sonra məni yaxından tanıdıqda isə onu dəyişdirdi. Bu portretin son variantı indi də qalır. Axşam söhbətlərində mənəvi gücüm oyanan vaxt əhvalımda olan obrazımı kağıza həkk etmək ona böyük zövq vermişdi. Əslində, elə bir axşam olmurdu ki, nəticəsiz cəhdlərdən və bütün günün uğursuzluğundan əzginləşmiş məyus ruhsuzluğumun yerini xasiyyətimə uyğun şənliyə, sakitliyə verməsin. Məhz ömrümün belə kədərli çağında Kitts məni, dünyaya müvəffəqiyyətindən əmin və ömür yolunu dodaqlarında təbəssümlə keçən bir adam simasında təqdim etməkdən zövq alırdı.

100

1839-cu ilin sonunda o vaxtadək Eduard Avenariusə ərə getmiş kiçik bacım Sessiliya da gəlib çıxdı. Gələcəyə hər hansı bir iddiamız olmadan gəldiyimiz Parisdə bizi ən ağır maddi ehtiyac içində tapan gənc qadının gizlədə bilmədiyi pərtliyini anlayırdıq. Həm də ki, onun özü də ərə gedəndən sonra parlaq maddi şəraitə düşməmişdi. Ona görə doğmalarımızın evinə gec-gec gedib onların ziyarətini gözlədik. Bu isə elə də tez baş vermədi.

Əvəzində 1840-cı ilin əvvəlində arvadı ilə bir neçə aylıq Parisə gələn Haynrix Laube ilə görüş bizə böyük sevinc bəxş etdi. Onun həyat yoldaşı İduna Budeus leypsiqli zəngin bir həkimin dul qadını idi və Laube Berlindəki son ayrılığımızdan sonra onunla xüsusi şəraitdə evlənmişdi. Hələ Laubenin həbs olunduğu vaxtlarda gənc qadın onun taleyindən təsirlənib hələ tanış olmasalar da, böyük maraq və qayğı göstərmişdi. Mən Berlini tərk etdikdən bir qədər sonra Laubeyə gözlənilmədən yüngül bir hökm oxunmuşdu. Onu bir illik həbs cəzasına məhkum etmişdilər. Lakin icazə verilmişdi ki, öz istəyi ilə Sileziyadakı Muskau şəhər həbsxanasını seçsin. Buranın ən böyük üstünlüyü dostu knyaz Püklərə yaxınlığı idi. O, knyaza tabe olan həbsxana rəhbərliyinin xüsusi himayədarlığından istifadə edib hətta şəxsi

əlaqələr də saxlaya bilirdi. Həbsxanaya düşəndə ona Muskauda dəstək və yardımçı olmaq imkanı əldə etmək üçün İduna Budeus ona ərə gəlmişdi. Köhnə dostumu mahiyyətcə yaxşılığa doğru dəyişmiş şərtlərdə görmək mənə nə qədər xoş idisə, onun da öz növbəsində mənə əvvəlki dəyişməz rəğbətlə yanaşdığını dərk etmək bir o qədər yaxşı təsir edirdi. Biz tez-tez görüşürdük. Həyat yoldaşlarımızın arasında da dostluq münasibətləri yaranmışdı və Laube mənim şüursuzcasına cəsarətli Parisə köçmə planıma xoşməramlı yumorla yanaşmağı bacaran ilk insan idi. Onun evində Haynrix Hayne ilə tanış olmuşdum və hər ikisi tez-tez mənim qəribə vəziyyətimi yaxşı mənada ələ salır, elə birinci özümü güldürürdülər. Laubenin Parisdə özümə yol açmaq niyyətimin nə qədər nəhəng çətinliklərlə dolu olduğunu göstərmək cəhdləri ən mütərəddid ümidlərə əsaslanan vəziyyətimə yanaşdığım gümrah əhval ruhiyyəyə dəyib çilik-çilik olurdu. Əslində bu əhval onun özünə də maraqlı gəlirdi. Ona görə seçdiyim həyat yoluna etiraz etməyərək mənə yardım üçün vasitələr axtarmağa başladı. O, məndən gələcək hərəkətlərimin hər hansı məqbul bir planını təqdim etməyi xahiş etdi ki, buna əsaslanaraq tezliklə qayıdacağı vətəndə mənim üçün dəstək və kömək tapa bilsin. Elə həmin vaxt *Renaissance* teatrının rəhbərliyi ilə əlverişli müqavilə imzaladım. Deyəsən, daha ayaqlarımın altında torpağı hiss edəcəkdim. Buna əsaslanaraq bildirdim ki, əgər yarım il ərzində mənə maddi dəstək göstərsə, nəyəsə nail ola biləcəm. Laube bunun qeydinə qalmağa söz verdi və sözünün üstündə durdu. O, imkanlı leypsiqli dostlarından birinə təsir edə bildi və bu nümunə bəzi zəngin ailə üzvlərimə də təsir etdi ki, mənə, Avenariusun vasitəsi ilə hər ay hissə-hissə ödənəcək maddi dəstək sözü verildi.

101

Buna güvənib *hotel Garnini* tərk edib *rue du Helder*də ayrı mənzil tutmaq qərarına gəldik. Mənim həyatın praktiki məsələlərinə laqeyd münasibətimin təsiriylə Minnanın bir qədər sarsılmış təmkini və qərarlılığı bu addımı atmaqda problem yaratmadı. Həm də o, şəxsi təsərrüfatını quracağına və bunu *hotel garnidəki* həyatdan və restoran yeməklərindən daha ucuz başa gətirəcəyinə inanırdı. Nəticələr, bu ehtimalı təsdiqlədi. Ən pisi o idi ki, şəxsi ailə ocağımızı heç bir əmlakımız olmadan qurmağa qərar vermişdik və ailə təsərrüfatı üçün lazım olan hər şeyi vəsaitimiz olmadan əldə etməli idik. Burada Paris həyatının məxsusi formaları ilə lazımınca tanış olan Lers yenidən köməyimizə gəldi. Onun fikrincə, mənim Paris təşəbbüsüm yalnız riskimə müvafiq uğurla özünə haqq qazandıra bilərdi. Belə ki, mənim uzun illər ərzində Parisdə bu uğuru gözləməyə vəsaitim yox idi. Deməli, mən ya əlverişli hadisələrin qeyri-adi axınına ümid etməli, ya da

dərhal bu plandan əlimi üzməli idim. Gözlənilən nəticələr bir il ərzində özünü göstərməli idi. Əks-təqdirdə özümü qeyd-şərtsiz qəzaya düşmüş hesab etməli idim. Yəni risk etmək lazım idi. İldə 1200 franka tutduğum mənzilin ödənişini rüblərlə etməli idik. Lers təchizat və mebel üçün (ev sahibəsi vasitəsilə) lazımlı əşyaları sonra imkan olanda ödəmək şərtilə kreditə verən bir “mėnuişier” tapmışdı. Lers dediyinin üstündə dururdu. O, hesab edirdi ki, zahiri həyatımda da özümə inam nümayiş etdirməliyəm, yoxsa Parisdə heç nəyə nail ola bilməyəcəkdim. Əsərlərimin sınaq ifası yaxın gələcəkdə baş tutacaqdı. Renaissance teatrı sarıdan rahat ola bilərdim, Dümersan “Sevgi qadağası”nın mətnini fransız dilinə çevirmək arzusu ilə alışıb yanırıdı. Bütün bunlara arxalanaraq risk etdim. Biz aprelin 15-də *rue du Helder* dəki evin konsyerjinin təəccübünə rəğmən qeyri-adi dərəcədə az bəqajla yeni, kifayət qədər rahat mənzilimizə köçdük.

Anders böyük ümidlərlə tutulmuş mənzildə məni ilk dəfə ziyarət edəndə *Renaissance* teatrının özünü müflis elan edib bağlandığını bildirdi. Məni ildırım kimi vuran bu xəbər gözlərimdə adi bədbəxt təsadüfdən daha böyük bir şey idi. O, bir göz qırpımında gələcək ümidlərimin faydasızlığını göstərdi. Dostlarıım ehtimallarını bildirib deyirdilər ki, çox yəqin Meyerber məni Böyük operadan *Renaissance* teatrına yönəldəndə şübhəsiz bu teatrın işlərinin gedişatından xəbərdar idi. Hələ ki, bu fikirdən doğulan nəticələrin üzərində çox dayanmırdım. Mənə bir sual əzab verirdi: indi bu rahat mənzildə nə edim?

102

Bu arada ifaçılarıım sınaq üçün “Sevgi qadağası”ndan seçdiyim nömrələri öyrənə bilmişdilər və mən mütləq fürsətdən istifadə edib onları bir neçə mötəbər şəxsın mühakiməsinə təqdim etmək istəyirdim. Burada söhbət heç bir gələcək öhdəlik olmadan sınaqlarda iştirak etməkdən getdiyi üçün o vaxt Düponşelin gedişindən sonra müvəqqəti olaraq Böyük operanın direktoru vəzifəsini tutan Eduard Monne həvəslə dəvətimi qəbul etdi. Üstəlik, ifaçılar onun müəssisəsinə məxsus idilər. Mən Skribi ziyarət edib şəxsən dəvət etməyə qərar verdim. O, çox nəzakətlə gəlməyə söz verdi. Günlərin bir günü kompozisiyamın üç nömrəsi özümün royalda müşaiyətəmlə Böyük operanın foyesində bu iki dinləyicinin iştirakıyla ifa olundu. Onlar musiqimin “*charmante*” olduğunu dedilər. Skrib Böyük operanın rəhbərliyi mənə musiqi sifariş edən kimi mətn yazmağa hazır olduğunu bildirdi. Monne buna qarşı çıxmasa da, yalnız indi belə bir şeyin qeyri-mümkünlüyünü bildirdi. Mənə aydın idi ki, bunların hamısı sadəcə nəzakətli sözlərdir. Lakin mən xüsusilə Skribin gəlməsini və mənə nəzakətli sözlər deməyi lazım bilməsini çox xoş bir şey hesab edirdim.

Qəlbimin dərinliklərində bu yüngül gənclik əsərimlə bir daha məşğul olub ondan sınaq üçün üç nömrə göstərməyimə görə utanırdım. Əlbəttə bunu, yüngül janrın Parisdə bəyəniləcəyinə və mənə nəyəsə nail olmağa kömək edəcəyinə inanaraq seçmişdim. Beləliklə, bu istiqamətlə, çoxdan hazırlanan və geri dönüşü olmayan ayrılıq Paris ümidlərimin tamam puç olmasıyla üst-üstə düşdü. Amma vəziyyətim elə idi ki, böyük daxili sınımanı hamıdan, xüsusən də yazıq arvadımdan gizlətməli idim və bu da mənə xüsusi əziyyət verirdi. Əgər zahirən gələcəyə görə narahat olduğumu göstərmirdimsə, ürəyimdə Parisdə hər hansı bir uğur qazanmağa ümid etmirdim. İrəlidə yalnız sonsuz ehtiyac və kədər görərək dərin dəhşətlə may günəşinin dolu şüaları altında daha şən görüntüyə bürünən Parisə baxırdım. İstənilən növ yaradıcı təşəbbüslər üçün əlverişsiz dövr yetişmişdi. Gizli ümidlə döydüyüm hər qapıdan eyniliyi ilə vahiməyə salan cavabı alırdım: *“Monsieur est a la campagne”*. Özümüzü, bu rəngli və səs-küylü, təlaşlı kütlənin içində yad hiss etdiyimiz davamlı gəzintilər zamanı, zavallı arvadımın başını bu dəhşətli qarışıqlıqdan qurtarmağın, səs-küydən uzaqlaşmağın, opera və musiqini tamamilə unutmağın, sağlam əməklə şüurlu həyat yaşamağın mümkün olduğu Cənubi Amerika respublikaları barədə sonsuz xülyalarla aldadırdım. Minnanın nəyə ehyam vurduğumu anlamadığını görüb, *Tschokkenin* təzəlikcə oxuduğum *“die Gründung von Maryland”* hekayəsindən danışdım. Hekayə məni yorulmuş və izlənən avropalı köçkünlərin orada hiss etdiyi yüngüllük və azadlıq duyğusu ilə yoluxdurmuş və məftun etmişdi. Lakin məndən daha praktik olan Minna öz növbəsində yeni qənaət üsulları düşünərək birtəhər özümüzü saxlamalı olduğumuzu deyirdi. Artıq hələ də Parisdə ifa etməyə ümid bəslədiyim “Uçan hollandiyalı”nın planını işləməyə başlamışdım. Bütün materialı bir pərdəyə sığdırmaq istəyirdim. Hər şeydən əvvəl, süjet məni buna vadar edirdi. Nifrət etdiyim opera mexanizmindən yan ötərək onu əsas qəhrəmanlar arasındakı sadə dramatik əhvalata sıxlaşdırırdım. Praktiki cəhətdən də adətən baletdən əvvəl *lever de rideau* kimi səhnələşdirilən birpərdəli operanı qəbul etdirməyin daha asan olacağını düşünürdüm. Berlinə, Meyerberə bu barədə yazıb kömək istədim. Bundan başqa “Riensi” üzərində işə başladım və sona çatdırana qədər fasilə vermədim.

103

Bu arada vəziyyətimiz get-gedə çətinləşirdi. Laubenin söyləri nəticəsində mənə təyin olunan subsidiyanı əvvəldən almalı oldum. Lakin bu cür hərəkətlər Parisə köçməyimizin məramını getdikcə daha az anlayan yeznəmiz Avenariusdan bizi uzaqlaşdırırdı. Bir səhər müddəti yaxınlaşan ilk mənzil ödənişimiz üçün pul tapmaq üçün baş sındıranda poçtalyon Londondan göndərilən bir bağlama

gətirdi. Mənə elə gəldi ki, bu bağlama göydən düşüb və səbrsizlikə möhürü qırmağa başladım. Poçtalyon isə poçtu qəbul etməyim haqqında imza atacağım kitabçanı təqdim etdi və məlum oldu ki, mən yenidən göndəriş üçün yeddi frank ödəməliyəm. Üstəlik, bağlamada London Filarmoniya cəmiyyətinin mənə qaytardığı “Rule Britannia” uvertürasını görəndə dəhşətimin həddi-hüdudu yox idi. Mən hiddətlə poçtalyona bağlamayı qəbul etmədiyimi bildirdim. O, isə artıq bağlamayı açdığımı əsas gətirərək enerjili şəkildə etiraz edirdi. Lakin etirazlar kar etmədi. Yeddi frankım yox idi. Mən bildirdim ki, o, yenidən göndərməyə görə ödəniş etməli olduğumu çox gec deyib və nəhayət poçtalyonu uvertüamın yeganə nüsxəsini Laffit və Qalyar cənablarının poçt şirkətinə qaytarmağa məcbur etdim. Onlar nüsxəni istədikləri kimi istifadə edə bilərdilər. Bu əlyazmanın taleyi ilə heç vaxt maraqlanmadım.

Bu cür yoxsul vəziyyətdə gözlənilmədən köməyimizə Kitts gəldi. O, Leypsiqdə yaşayan çox zəngin və xəsis qarımış qız olan xanım Lepledən analığı ilə birlikdə gələcəyi Parisdə özü üçün ucuz mənzil axtarmaq tapşırığı almışdı. Çox geniş olmasa da, sadə tələbatlarımız üçün həddindən artıq böyük olan mənzilimiz bizə çətinlik yaratdığından onun ən yaxşı hissəsini Parisdə qaldığı müddətdə, yəni iki aylığına bu xanıma kirayə vermək qərarına gəldik. Bundan başqa, arvadım gəlmələrə lap hansısa *hotel garnidə*ki kimi səhər yeməyi də verirdi. Bir neçə su qənaət edə biləndə bunu öz gəliri bilib sevinirdi. Evimizdə həddindən artıq yad bir insanın yaşaması nə qədər məşəqqətli olsa da, onun gəlişi maddi cəhədən bu ağır vaxtdan çıxmağa kömək etdi, ev tələşlərinə baxmayaraq mən “Riensi” üzərində maneəsiz işləyə bilirdim. Xanım Leplenin gedişindən sonra otağımızı asudə vaxtlarında fleytada ifa edən səyyar agentə kirayə verəndə vəziyyət daha ağır idi. Briks adlı təvazökar və mehriban sakinimizi təzəlikcə tanış olduğumuz rəssam Pext gətirmişdi. Pextlə, Delaroşun emalatxanasında birlikdə çalışdığı Kitts vasitəsilə tanış olmuşduq. O, Kittsin tam əksi idi. Şübhəsiz, daha az istedadlı Pext qeyri-adi çalışqanlıq və ciddiyyətlə qarşısına qoyduğu məqsədə nail olurdu. Onun məqsədi əlverişsiz şəraitə baxmayaraq mümkün qədər az müddət ərzində rəssamlıq sənətinə yiyələnmək idi. O, savadlı adam idi, daima inkişafını tamamlayır və ümumiyyətlə, özünü vicdanlı, ciddi və kifayət qədər etibarlı adam kimi göstərirdi. Bizimlə bir o qədər yaxın əlaqələrdə olmasa da, kədərli günlərimizdə bizi tərk etməyən və demək olar ki, hər axşam evimizdə yığılan azsaylı dostlarımızın arasına daxil ola bilmişdi.

Günlərin birində Laube gözlənilmədən daimi dost qayğını bir daha sübuta yetirdi. Qraf Kuşevlev adlı birinin idarəçisi evimizi ziyarət etdi və artıq Köniqsberqdə Laubedən eşitdiyi vəziyyətim barədə bir neçə sual verdikdən sonra qısa və aydın şəkildə qrafın mənə faydalı olmaq istədiyini, buna görə də tanış olmağı arzuladığını bildirdi. Məsələn burasında idi ki, o Parisdə, özü ilə Rusiyadakı mülklərindən birinə aparmaq istədiyi kiçik komik opera üçün truppa yığmaq niyyətində idi. Məhz bu opera üçün o, həm də heyət yığmağa kömək edəcək dirijor axtarırdı. Həvəslə qrafın otelinə yola düşəndə yumşaq və sadə rəftara malik, bir qədər yaşlı adamla qarşılaşdım. O, böyük rəhmdilliklə mənə kiçik fransız nəğmələrimi ifa etməyə vadar etdi. Təcrübə çatışmazlığı olmayan qraf ilk baxışdan mənim özü üçün yararsız adam olduğumu hiss etdi və opera müəssisəsinin sonrakı müzakirələrinə başlamadı. Lakin bu zaman o, nəzakətli davranışını qoruyurdu. Həmin gün o, bir neçə nəzakətli sözlərlə birlikdə on lidoor göndərdi. Hansı xidmətlərimə görə bu pulları mənə təklif etməyə borclu olduğumu bilmədiyim üçün ona məktub yazıb məndən nə arzuladığını, necə kompozisiya istədiyini soruşdum. Çünki bu məbləğin həmin sifarişin qonorarının avansı olduğumu ehtimal edirdim. Heç bir cavab almadıqda bir neçə dəfə onun qəbuluna düşməyə çalışdım. Sonra ətrafdan eşitdim ki, qraf Kuşevlev yalnız Adamın janrında operaları qəbul edir. Onun zövqünə uyğun opera heyətinin tərkibinə gəldikdə isə burada söhbət bədii müəssisədən çox, kiçik seral-dan gedirdi.

Musiqi naşiri Şlezingerlə hələ də heç nə alınmırdı. Onu kiçik fransız nəğmələrimi çap etdirməyə razı sala bilmirdim. Lakin adımla məşhurlaşdırmaq üçün hər hansı bir tədbir görməyi arzulayaraq “İki qrenadyor”u öz hesabıma çap etdirmək qərarına gəldim. Kitts möhtəşəm üz qabığı çəkməli idi. Sonda Şlezinger xərcləri ödəmək üçün məndən 50 frank istədi. Bu nəşrin taleyi çox maraqlıdır. O, Şlezingerin firması altında çıxdı və əlbəttə ki, bütün çap xərclərini ödədiyim üçün onun gəlirləri mənim xeyrimə olmalı idi. Lakin Şlezingerin bu nəşrin heç bir nüsxəsinin satılmaması barədə sözlərinə inanmalı oldum. “Riensi” meydana çıxandan sonra Drezdendə sürətlə ad qazananda, nəşrləri demək olar tərcümə edilmiş fransız əsərlərindən ibarət maynslı musiqi naşiri Şott “İki qrenadyor”u Almaniya üçün çap etməyi faydalı bildi. O, fransız tərcümə mətnin altından Haynenin orijinal mətnini yerləşdirdi. Lakin fransız şeiri çox sərbəst uyğunlaşdırıldığı və ölçüsünə görə orijinaldan kəskin fərqləndiyi üçün kobud və gülünc uyğunsuzluğa düşər oldu. Əsərimlə bu cür rəftardan əsəbiləşib “Qrenadyorlar”ı icazəm olmadan nəşr edən Şottun hərəkətlərinə etiraz etməli oldum. Cavabında Şott mənə təhqirə görə məhkəməyə cəlb etməklə hədələdi. Çünki çap olunan əsər

Şlezingerlə onun arasındakı müqaviləyə əsasən qeyri-qanuni yox, təkrar yeni nəşr kimi çap olunmuşdu. Bu incəliklərdən baş çıxara bilmədiyimə görə və sonrakı xoşagəlməzliklərdən qaçmaq üçün ittihamımı geri götürməli oldum. 1848-ci ildə Parisdə Şlezingerin varisi cənab Brandusu öyrəndiklərimə əsasən ikinci dəfə nəşr olunan əsərimin taleyi barədə sorğu-sual edəndə orada mənim müəllif haqqlarım barədə heç eşitmək belə istəmədilər. Kompozisiyamın nüsxəsini almaq istəyim olmadığı üçün indinin özündə də onu əlimdə tutmamışam. Əsərlərimin bu cür sərfəli fırladaqlarla çapının hansı həddə çatdığı sonralar üzə çıxacaqdı.

105

Hələlik isə Şlezingerin çapa xərclədiyi 50 frankı ödəməli idim. O, mənə bu məqsədlə nəşr etdiyi *"Gazzete musicale"* də iş təklif etdi. Lakin fransız dilini mətn yazacaq dərəcədə bilmədiyim üçün məqalələrimi tərcüməyə göndərirdim və qonorarımın yarısı tərcüməçiyə gedirdi. Şlezinger buna baxmayaraq mənə bir çap vərəqinə görə qalacaq 60 frankla təsəlli verirdi. Çap vərəqinin nə mənaya gəldiyini, qonorarımı almaq üçün həmin anlarda kefi pozulan naşirimin yanına gələndə anladım. O, üzərində rəqəmlərlə sütundakı sətirlərin sayı işarələnmiş iyirənc dəmir aləti məqaləmə tutub dəqiqliklə ölçdü, başlıqla imza arasındakı məsafəni çıxdı, sonra sətirlərin sayını hesabladı. Məlum oldu ki, mənim bir vərəq hesab etdiyim şey əslində yarım vərəq imiş. Hər necəsə, mən Şlezingerin qəzeti üçün yazmağa başladım. İlk yazım kifayət qədər böyük *"De la musique allemande"* oçerki oldu. Orada alman musiqisinin səmimi və ciddi xarakteri barədə fantastik tövrlə söz açmışdım. Hətta onu oxuyan Anders qeyd etmişdi ki, Almaniyada vəziyyət həqiqətən belə olsaydı, yaxşı olardı. Məqaləmin italyan dilinə tərcümə edilib Milanın musiqi qəzetində nəşr olunması isə məni lap çaşdırdı. Özü də məni səhvən *"dottissimo musico tedesco"* adlandırmışdılar. Görünür, məqalə rəğbətlə qarşılınmışdı. Şlezinger məndən rus generalı Lvovun düzəlişi ilə Perqolezinin *Stabat Materi* barədə - hər halda müsbət – rəy yazmağı istədi və mən bu tapşırığı müvafiq ölçülərdə yerinə yetirməyə çalışdım. Öz təşəbbüslə artıq daha sadə tonda *"Du metier du Virtuose et de l'indépendance du Compositeur"* məqaləsini yazdım.

Yayın ortasında Meyerber gözlənilmədən Parisə gəldi. O, mənə böyük rəğbət və lütf göstərdi. Ona baletlə eyni anda səhnələşdirilə bilən bir pərdəlik opera yazmaq fikrimi bildirdim və məni Böyük operanın yeni direktoru Leon Pille ilə tanış etməsini istədim. Meyerberlə birlikdə bu cənabın yanına yollandıq. Lakin bu zaman mənim xoşuma gəlməyən gözlənilməzlik məlum oldu. Mənim nə iş görəcəyimi müzakirə edən zaman Meyerberin ağına başqa bir bəstəkarla birlikdə birpərdəlik balet pyesi yazmaq təklifi gəldi. Əlbəttə, bu barədə eşitmək

belə istəmirdim və cənab Pilleyə “Uçan hollandiyalı”nın süjetinin sıxılmış eskizini verdim. Meyerber bu dəfə uzun müddətliyinə Parisi tərک edəndə işlər bu yerdə idi.

106

Xeyli vaxt Pilledən heç bir xəbər almadan “Riensi” üzərində işi davam etdirirdim. Lakin tez-tez Şlezingerin azdan-çoxdan maddi dəstək olan sifarişlərini yerinə yetirmək üçün işlərimi təəssüflə yarıda kəsməli olurdum. “*Gazette musicale*” ilə əməkdaşlıq az gəlir gətirdiyi üçün Şlezinger bir dəfə mənə *kornet-a-piston* üçün metodik vəsait hazırlamağı təklif etdi. Karıxdığımı görüb mənə Paris gəncliyinin sevimli ev aləti üçün artıq mövcud olan təlimlərindən beşini mənə göndərdi. Şlezinger əlinin altında belə təlimatların olmasını istədiyi üçün bu beş təlimdən altıncısını quraşdırmalı idim. Bunu necə edəcəyim barədə baş sındırmağa başlamışdım ki, Şlezingerə hazır altıncı təlimi göndərdilər və o məni bu əziyyətdən azad etdi. Lakin əvəzində mən *kornet-a-piston* üçün azı on dörd süita yazmalı idim. Süitalar adı altında bu alət üçün uyğunlaşdırılmış opera melodiylarından poppurilər nəzərdə tutulurdu. Məni iş üçün materialla təchiz etmək üçün Şlezinger mənə müxtlif operaların nə az, nə çox-düz altmış tam klaviraustsuqunu göndərmişdi. Onlara baxıb və süitalar üçün uyğun melodiyları seçib hər cildə lazımlı səhifələri qeyd etdim. Sonra iş stolumun üzərində altmış klaviraustsuqdan orijinal qurğu ucaltdım ki, yerimdən qalxmadan müxtəlif melodik materiallara əlim çatsın. İş tam sürəti ilə irəliləyəndə Şlezinger mənə bildirdi ki, Parisdəki ən yaxşı *kornet-a-piston* virtuozu Şlits işlərimi nəzərdən keçirəndən sonra deyib ki, mənim bu alət haqqında heç bir təsəvvürüm yoxdur və mən parislilərin başa düşə bilməyəcəyi yüksək tonallıqlar götürürəm. Bu məni sevindirdi, yazıq Minnanı isə təəccübləndirdi. Bitirdiyim hissə Şlits onu düzəltməyə razı olduğu üçün qəbul edilmişdi və bu alicənablığına görə ona mənim qonorariumın yarısı verilmişdi. Sifarişin qalan hissəsindən isə xilas olmuşdum və altmış klaviraustsuq *rue Richelieu*dakı qeyri-adi mağazaya geri qayıtmışdı.

Beləliklə, mənim gəlirlərimin vəziyyəti kifayət qədər pis idi. Evdəki ehtiyac böyüyürdü. Amma mən yenidən dayanmadan “Riensi”nin son işləri ilə məşğul olmaq imkanı tapmışdım. 19 noyabrda nəhayət, operaların ən geniş üzərində işi tamamladım. Hələ əvvəllər onu səhnələşdirmək üçün Drezden saray teatrına verməyi qərarlaşdırmışdım. Əsərim uğur qazansa, Almaniyaya qayıtmaq üçün körpü də yaranacaqdı. Həm də Drezden teatrının tenoru Tixaçekin simasında əsas rolun ən yaxşı ifaçısını görürdüm. Üstəlik, əvvəlki vaxtlardan mənə dost münasibət bəsləyən və ailəmə diqqətinə görə, uğursuz nəticələnsə belə “Pərilər”imin Drezden saray teatrında səhnələşdirilməsinə çalışan Şreder-Devrienlə tanışlığıma da

güvənirdim. Bir də teatrın katibi, saray məsləhətçisi Vinkler (Teodor Gell adı ilə məşhur idi) ailəmizin köhnə dostu idi. Kapelmeyster Reysigerlə də tanış idim. Apellə Bohemiyaya gənclik ekskursiyası zamanı kapelmeysterlə Drezdendə şən bir axşam keçirmişdik. Bütün bu şəxslərə müvafiq inandırıcı məktublar yazdım və teatrın rəhbəri cənab fon Lüttihauya rəsmi müraciət, hətta Saksoniya kralına formal xahiş ünvanladım. Yazdıqlarımı göndərmək üçün hazır etdim.

107

Əvvəlcə metronomun yardımını ilə operamın templərini göstərməyə çalışdım. Belə bir alətim olmadığı üçün onu borca götürməli oldum və bir səhər metronomu nazik paltomun altında gizlədim, sahibinə qaytarmaq üçün evdən çıxdım. Bu baş verən gün həyatımın ən möcüzəli günlərindən idi. Elə bil, o vaxtkı vəziyyətimin bütün bədbəxtlikləri üstümə ən dəhşətli vəziyyətdə tökülmək üçün birləşmişdilər. Gündən-günə yoxsullaşan evimizi idarə etmək üçün frank tapmaqda daha çox çətinlik çəkməyimlə yanaşı, həmçinin Parisdə qəbul olunduğu kimi yeni mənzili tərtib edərkən ödənişin təminatı olaraq verdiyim veksellərin vaxtı çatmışdı. Bu vəziyyətdən çıxış yolu gözləyərək veksəl sahiblərini ödənişi gecikdirməyə razı salmalı idim. Sırf ticari dəyər daşıyan bu tip veksellər əldən-ələ keçdiyi üçün şəhərin müxtəlif hissələrində çoxlu adamları axtarmalı oldum. Təyin olunan gün Sitenin beşinci mərtəbəsində yaşayan pendir satıcısını razı salmalı idim. Eyni zamanda kömək üçün o vaxt Parisə gələn yeznələrimin qardaşı Haynrix Brokhauza müraciət etmək qərarına gəldim. Şlezingerin yanına gedib ondan heç olmasa, partituraları göndərməyə kifayət edəcək qədər pul götürmək istəyirdim. Metronomu da götürüb səhər tezdən evdən çıxdım. Pul tapmaq üçün evdən çıxanda evə gec gələcəyimi bilən Minnayla ürək ağrısı ilə sağollaşdım. Küçədə sıx duman var idi. Qapıdan çıxanda gördüyüm ilk şey bir il əvvəl itmiş Robber idi. Mənə elə gəldi ki, qarşımda ruh dayanıb. Yüksək səslə iti çağırıdım. O, məni dərhal tanıdı və yaxın gəldi. Lakin əllərimi uzadıb ona tərəf gedəndə gözlənilməz görüşdən kərkəmiş heyvanda təəssüf ki, birgə həyatımızın son günlərində onu döyməyimdən qalan qorxu hissini oyatdı. Görünür, bu qorxu bütün digər xatirələri boğmuşdu. İt hürküb məndən kənarlaşdı və mən onun dalınca düşəndə sürətlə qaçmağa başladı. Aydın idi ki, o məni tanıyırdı. Çünki döngələrdə dayanıb arxaya baxır və mənim dəli kimi arxasınca qaçdığımı görəndə daha da sürətlə qaçmağa davam edirdi. Beləcə, iti Müqəddəs Rox kilsəsinin yanında gözdən itirənəcən-küçəni get-gedə daha sıx bürüyən dumanın arasında, qan-tər içində qala-qala, tənəgnəfəs, qoltuğumdakı metronomla birgə qovdum. Bir neçə dəqiqə heykəl kimi donub dumanına baxdım. Bu dəhşətli gündə macərələrimə yol yoldaşı olmuş heyvanın xəyali

peyda olmasının nə mənaya gəldiyini düşünürdüm. Onun köhnə sahibindən qorxaraq qaçması mənə pis əlamət kimi göründü və ürəyimi qərribə kədərlə doldurdu. Dərindən sarsılaraq büdrəyə-büdrəyə heç də xoş olmayan işlərimi həll etməyə yola düşdüm. Haynrix Brokhauzdan heç bir şeylə kömək edə bilməyəcəyi cavabını alıb gizlətməyə çalışdığım təhqir olunmuşluq duyğusu ilə ayrıldım. Sonrakı addımlarımın nəticələri o qədər ümitsiz idi ki, Şlezingerin iş yerində bir neçə saat keçirdikdən sonra gecə düşəndə heç bir yardım əldə etmədən evə qayıtdım. Hələ küçədə olarkən pəncərədən təlaşla yolunu gözləyən Minnanı gördüm. O, uğursuzluğu əvvəldən hiss edib güclə, lakin yaxşı xasiyyətimizin xatirinə dözdüyümüz sakinimiz və pansionerimiz fleytaçı Briksə ödənişi əvvəlcədən almaq üçün müraciət etmişdi. Bunun sayəsində o, bir qədər qüvvətləndirici şam yeməyi hazırlaya bilmişdi. Sonrakı yardımını ağır qurbanlar bahasına olsa da, Donisettinin operasının uğurundan əldə etdim. Qalevinin operalarında əhəmiyyətli itkilərlə qarşılaşan Şlezinger italyan maestrosunun çox zəif *“La Favorita”* əsərini əldə etmişdi. Lakin əsər iki kiçik kabalet sayəsində Paris auditoriyasının korlanmış, aşağı musiqi zövqünə görə uğur qazanmışdı. O, mənim çarəsiz vəziyyətimdən xəbərdar idi və bundan istifadə etmək qərarına gəlib bir səhər sevinclə yanıma gəldi, mənə təklif edəcəyi gəlirin nəhəng məbləği ilə gözümlü qamaşdırmaq üçün cəld qələm və kağız istədi. Tələb etdiklərini alandan sonra o belə bir şey yazdı: *“La Favorita”*, mətnsiz iki əl üçün tam klaviraustsuq, eyni şey dörd əl üçün, kvartetin tam köçürülməsi, eyni şey iki skripka üçün, eyni şey *kornet-a-piston* üçün. Bütün bu işlər üçün 1100 frank. Avans kimi dərhal 500 frank veriləcək. Mən anladım ki, bu sifarişi qəbul etsəm çiynimə böyük yük götürəcəm. Amma bir dəqiqə belə tərəddüd etmədim. 500 frankı 5 franklıq qəpiklərlə evə gətirən dilənçilər kimi stolun üstünə tökdük. Elə həmin vaxt bizi bacım Sessiliya Avenarius ziyarət etmişdi. Bizim zənginliyimizin mənzərəsi ona sakitləşdirici təsir bağışladı və bizə qarşı münasibətlərdəki qərarlılığı tamamilə yox oldu. Bundan sonra biz tez-tez görüşməyə başladığımız Minna ilə məni qonaq çağırırdı. Lakin mənim əylənməyə halım yox idi. Son vaxtların sarsıntısı mənə elə ciddi təsir göstərmişdi ki, elə bil bu vaxtacan elədiyim günahları yumaq üçün özümə cəza verib yeganə xilasım olan təhqiramiz işə həsr etmişdim. Yanacağa qənaət etmək üçün yaşam sahəmizi bir otağa qədər azaltmışdıq. Bu otaq bizim üçün həm yataq otağı, həm qonaq otağı, həm də iş otağı idi. İki addım atmaq kifayət idi ki, yataqdan qalxan kimi iş stolunun yanına çataq. Orada isə stulları çevirib yemək yediyimiz hissəyə keçirdik. Bu stuldan yalnız gecə yenidən yatağa uzanmaq üçün qalxırdım. Mütəmadi şəkildə dörd gündən bir özümə qısa gəzinti şəklində istirahətə izn verirdim. Bütün qısqı davam edən belə həyat tərzindən sonra heç vaxt canımı qurtara bilməyəcəyim qarın nahiyəsi orqanlarının xəstəliyini tapmışdım.

Gəlirlərimiz Donisetinin operalarının əziyyətli və vaxtını alan düzəlişini boynuma götürüb Şlezingerin bu işi görə biləcək başqa adamının olmamasından istifadə edərək 300 frank qoparda biləndə bir az da artdı. Bundan başqa hələ də konservatoriya orkestrinin ifasında eşitməyə ümid bəslədiyim *"Faust-Ouverture"* min orkestr partiyalarını yazmaq üçün də vaxt tapmalı idim. Öhdəmə götürdüyüm təhqiramiz musiqi işi haqda bir novella yazdım. "Bethoveni ziyarət" novellası *"Gazette musicale"*də *"Une visite a Beethoven"* adı altında çıxmışdı. Şlezinger novellanın diqqət cəlb etdiyini və xoşa gəldiyini, əslində, bir çox ədəbi qəzetlər və vərəqlər tərəfindən bütöv və hissə-hissə çap olunduğunu gizlətməmişdi. O, mənə belə davam etməyi məsləhət gördü. Onda bu novellanın "Bir musiqçinin Parisdəki sonu" adlı variantını yazdım. Fransız dilində onun adı *"Un musicien entranger a Paris"* idi. Orada özümü dözdüyüm təhqirlərə görə mükafatlandırdım. Şlezinger onu əvvəlki kimi bəyənməsə də, əsasən Şlezingerin işini idarə edən bir zavallının və H. Haynenin müsbət rəylərini qazanmışdı. H. Hayne belə demişdi. "Bu cür əsəri Hoffman belə yazı bilməzdi". Hətta Berlioz da novellama reaksiya verərək *"Journal des Debats"*dəki felyetonlarından birində onun haqqında yaxşı fikir bildirmişdi. Növbəti musiqili-estetik "Uvertüra haqqında" məqalə də onun simpatiyasını qazanmağa səbəb olmuşdu. Bunun əsas səbəbi Qlükün "Avlidada" uvertürasını incəsənət nümunəsi kimi təqdim edərək, beləliklə, bu növ kompozisiyalara münasibətimi işıqlandırmağım idi.

Bu mənə Berliozla daha yaxından tanış olmaq üçün cəsarət verdi. Artıq Şlezingerin idarəsində məni ona təqdim etmişdilər və həmin vaxtdan orada tez-tez görüşürdük. Mən "İki qrenadyor"umun nüsxəsini ona təqdim etsəm də, onlarla bağlı fikrini ala bilməmişdim. O, mənə demişdi ki, bir az gitarada ifa etməyi bilir və buna görə də əsəri royaldə ifa etmək iqtidarında deyil. Lakin hələ keçən qış öz rəhbərliyi altında eşitdiyim iri instrumental əsərləri mənə böyük təsir göstərmişdi. Həmin qış (1839-1840) o, üç konsertdə (onların birində mən iştirak edirdim) ilk dəfə "Romeo və Cülyetta" simfoniyasını ifa etmişdi. Bu mənim üçün yalnız şəxsi təəssüratlarımdan irəli gələrək baş çıxarmaq istədiyim tamamilə yeni dünya idi. Hər şeydən əvvəl, indiyə qədər təsəvvür belə etmədiyim orkestr ifasının virtuozaşılığı mənə sarsıdıcı təsir göstərmişdi. Riskli kombinasiyaların fantastik cəsarəti və qeyri-adiliyi o dərəcədə dəqiq idi ki, elə bil əllə toxunsam hiss ediləcəkdə və bu, mənim şəxsi musiqili-poetik hissiyatımı tamamilə boğurdu. Mən bütünlüklə indiyə qədər təsəvvürüm olmayan və özüm üçün aydınlaşdırmalı olduğum şeylərə dalmışdım. Düzdür, "Romeo və Cülyetta" da xeyli hissə mənə boşluq və əhəmiyyətsizlik təsiri bağışlayırdı və bu daha xoşagəlməz idi. Çünki digər tərəfdən ölçülərinə və quru-

luşuna görə uğursuz əsərin ayrı-ayrı maraqlı məqamları mənə elə fəvqəladə güclə təsir edirdi ki, onlara tənqidi münasibət imkanını tamamilə öldürürdü. Bunun ardınca Berlioz həmin qış bir neçə dəfə “Fantastik simfoniya”sını və “Qarald”ı ifa etdi. Bu iki əsər isə mənim təəccübümə və heyranlığımə səbəb oldu. Birincisi, tərkibinə daxil edilmiş musiqili janr səhnələri ilə, ikincisi isə bütünlüklə xoşuma gəlmişdi. Amma bu heyratəmiz bəstəkarın nəhəng, ən ağıllı şəkildə uyğunlaşdırılmış, hərbi orkestr üçün yazılmış və 1840-cı ilin yayında Bastiliya meydanında kİ İyul sütununun açılışında ifa olunan son əsəri-“İyul inqilabının qurbanlarının xatirəsinə dəfn simfoniyası”, öz növündə yeganə və misilsiz bədii naturanın bütün əzəmətini və qüdrətini göstərmişdi. Mən heç vaxt bütünlükdə bu şəxsin mənə aşladığı qəribə, dərin və ciddi utancaqlığın öhdəsindən gələ bilmədim. Canımda həmişə mənə yad olan bir şey qarşısında qorxu qalmışdı və bu qorxu beynimdə bir sıra əziyyətli mülahizələrə səbəb olurdu. Düşünürdüm, Berliozun elə böyük əsəri yoxdur ki, məni ovsunlamasın və eyni zamanda nifrət, darıxqanlıq oyatmasın məndə. Bu əzablı tapmacanı yalnız sonralar bütünlüklə dərk etdim.

109

Şübhəsiz, o vaxt özümü Berliozun qarşısında bir məktəbli kimi hiss edirdim. Buna görə də Şlezinger novellamın uğurundan istifadə edib mənə sərf edən mənada “*Gazette musicale*”nin təşkil etdiyi böyük konsertin proqramına orkestr üçün yazdığım əsərlərdən birini daxil etməyi təklif edəndə hiddətlənmişdim. Bilirdim ki, ehtiyatımda olan kompozisiyalardan heç biri buna uyğun deyil. Yeni “*Faust-Overture*”ə isə hələ etibar etmirdim. Elə düşünürdüm ki, onun fəvqəladə zərif və incə sonluğu yalnız mənə rəğbət bəsləyən tamaşaçılar qarşısında uğur qazana bilər. Özü də ixtiyarımə ikinci rənqdan olan orkestri – *rue St. Honore* küçəsindəki kazinodan *Valentino* orkestrini – və cəmi bir məşq üçün verirdilər. Ona görə qərar verdim ki, ya bu təklifdən biryolluq imtina etmək, ya da Maqdeburqda yazdığım gənclik işim olan “Kolumb” uvertürası ilə bəxtimi sınamaq lazımdır. Sonuncuda qərar tapdım. Orkestr partiyalarını hələ də konservatoriya arxivində saxlayan Qabenedən götürmək üçün yanına gedəndə o, quru, lakin xoşməramla bu əsərlə Paris auditoriyası qarşısında çıxış etməyin təhlükəli olduğundan danışdı, bunu çox “*vague*” adlandırdı. Altı truba üçün ifaçı tapmaqda böyük çətinliklərlə qarşılaşdım. Almanların böyük məharətlə ifa etdiyi bu alət Paris orkestrlərində özünə nadir hallarda yaxşı musiqiçi tapırdı. *Kornet-a-piston* üçün süitalarımın korrektoru Şilts mənə səmimi qəlbədən yardım etdi. O, trubaların sayını dördə qədər azaltmağı məsləhət gördü və onlardan yalnız ikisinin yaxşı ifasına boyun oldu. Həqiqətən məşqlərdə bu əsas effekt mənbəsi mənə çox əzab

verərək tamamilə əldən salırdı. Yüksək, zərif yerlər bir dəfə də olsun, təmiz ifa olunmamışdı. Bundan başqa, dirijorluq mənə həvalə olunmadığı üçün əsərimi cəfəngiyyat sayan bir dirijorla da əziyyət çəkməli oldum. Mənə elə gəlirdi ki, onun fikrini bütün orkestr bölüşdürürdü. Məşqdə iştirak edən Berlioz isə susurdu. O, mənə nə həvəsləndirir, nə də pərt edirdi. Təbəssüm və yüngül ah çəkərək mənə bu işin Parisdə asan olmadığını bildirmişdi. Görünür, konsert axşamı (4 fevral 1841-ci il) əsasən "Gazette musicale"nin abunəçilərindən, deməli, mənim novellamla tanış olan şəxslərdən ibarət auditoriya mənə qarşı dost münasibətdə idilər. Hətta, mənə inandırdılar ki, şübhəsiz, əsərin virtuoz tərəfinə, təhlükəli yerlərin ifasına xüsusi diqqətlə yanaşan parisli dinləyicilər, ən effektiv zərif tonlarda xaric ifa edən naqis trubaçılar sayəsində güclə dözülməli narahatlıq vəziyyətinə çatmasaydılar, uvertürə nə qədər darıxdırıcı görünsə də, alqış qazanardı. Uğursuzluğumu, bu bədbəxtlikdən sonra Parisin artıq mənim üçün mövcud olmadığını və yalnız bir çıxış yolumun qaldığını gizlətmirdim. Yenidən miskin yataq otağıma qapanıb Donisetinin operalarının aranjmanı ilə məşğul olmalı idim.

110

Özümü tamamilə işə verib inzivaya çəkilməyim o qədər böyük idi ki, günah edən tövbəkar kimi saqqalımı qırmadım və arvadımın böyük təəssübünə baxmayaraq ömrümdə ilk və bircə dəfə onu uzatdım. Hər şeyə dözürdüm və yalnız hər gün divarın o tayında Listin "Lüçio di Lammerm" fantaziyasını öyrənən pianist mənə dəli edirdi. Məruz qaldığım əzabları anlaması üçün bir dəfə kökdən düşmüş royalı qonaq otağından yataq otağına daşdım və onun otağı tərəfdəki divarın yanına qoydum, Briksdən isə fleytasını gətirməyi xahiş etdim. Biz birlikdə təzəcə royal və skripka (ya da fleyta) üçün aranjman etdiyim "Favorit xanım"ın uvertürasını ifa etdik. Görünür, bu, qonşum gənc musiqi müəlliminin gözünü yaman qorxutmuşdu. Səhəri gün konsyerjin arvadı dedi ki, o, başqa mənzilə köçür. Bu mənə bir qədər utandırdı. Bu qadın bizə hörmət bəsləyir və mehriban münasibət göstərirdi. Əvvəllər biz müxtəlif qaçılmaz ev işlərində, əsasən mətbəxdə və ya paltar, ayaq-qabı və s. təmizləməkdə onun xidmətlərindən istifadə edirdik. Lakin sonunda ona ödədiyimiz kiçik məbləğ belə bizim cibimizə görə olmadı və Minna özünü alçalaraq onun xidmətlərindən imtina etməli və bütün ev işlərini özü görməli oldu. Özü yemək bişirən, qab yuyan arvadım bunu pansionerimizdən gizlədərək onun çəkmələrini də təmizləməli idi. Konsyerj və ailəsi qarşısında bu cür alçalmaq çətin idi. Lakin biz düz bilmişdik. Bu insanlar bizə həddindən artıq nəzakət və hörmətlə yanaşırdılar. Məsələn, kişi tez-tez mənimlə siyasi söhbətlərə girişirdi. Bu, Fransaya qarşı dördüncü birliyin qalxdığı, Tyerin müvəqqəti nazirliyi dövründə vəziyyətin

ciddi hesab olunduğu vaxtlar idi və konsyerjim məni bu sözlərlə sakitləşdirirdi: *“Cənab, Avropada kral Lui Filip, Avstriya imperatoru, Rusiya imperatoru, Prussiya padşahı kimi dörd şəxs var. Dörddürlər onlar, bu...lar və biz onlarla müharibə etmirik”*.

Çox vaxt axşamlar tək qalmırdım. Azsaylı dostlarım onlarla not kağızlarının üstünə əyilib gecə yarısına qədər işləyə-işləyə danışmağıma öyrəşmişdilər. Yeni il ərəfəsində onlar mənə dərindən toxunan sürpriz etmişdilər. Öz aralarında bu axşamı mənimlə qeyd etmək üçün sözləşmişdilər. İlk olaraq böyük buzov budu ilə Lers gəldi. Sonra Kitts rom, qənd və limon, Pext qaz, Landers bir vaxtlar royal-ları haqqında tərif yazısı yazdığı ustanın hədiyyə etdiyi və təntənəli mərasimlər üçün saxladığı ehtiyatdan götürdüyü iki şüşə şampan gətirdi. Mən iyrenc *“Favorit xanım”*ı bir kənara tulladım və həqiqi həvəslə dostlarımla sevincli ziyafətə qoşuldum. Hazırlıqlarda hamı iştirak etməli idi. Qonaq otağında sobanı yandırmaq, arvadıma mətbəxdə kömək etmək, çatışmayan azuqələr üçün dükanə getmək lazım idi. Şam yeməyimiz əsl vakx ziyafətinə çevrildi. Şampanın ardınca punş da təsirini göstərəndə mən iştirakçılara davamlı qəhqəhələrə səbəb olan təntənəli nitqlə müraciət etdim. Bu uğurdan həvəslənib özümü saxlaya bilmirdim və başım o dərəcədə qarışmışdı ki, öz pafosumdan ilhamlanıb qalxdığım stul kifayət etmədi və mən stolun üstünə sıçradım. Heyran qalmış dinləyicilərimin qəhqəhələri göz yaşları ilə əvəz olunana qədər yüksəklikdən Cənubi Amerika ölkələrini tərif etdim. Sonda hamını evimizdə qonaq saxlamalı olduq. Çünki dostlarımızı bu halda evə göndərə bilməzdik. 1841-ci ilin ilk gününü *“Favorit xanım”* qarşısında peşmançılıqda keçirdim. İkinci belə, lakin müqayisə olunmaz dərəcədə təntənəli axşamı təsadüfən Kittsin köhnə tanış olan skripkaçı Vyetan bizə qonaq gələndə keçirmişdik. Parisdə böyük uğur qazanmış gənc artist bütün gecə məni və dostlarımı gözəl ifası ilə əyləndirmişdi. Həmin axşam mənim qonaq otağıma qeyri-adi parıltı bəxş etmişdi. Kitts bu hərəkətinə görə onu çiyinləri üstündə həmin küçədə yerləşən otelinə çatdıraraq minnətdarlıq etmişdi.

111

Həmin ilin əvvəlində Paris qaydalarını bilmədiyim üçün böyük zərbə aldım. Təbii ki, biz mənzilimizdən imtina etmək üçün müqavilə ilinin tamamlanmasını gözləyirdik. Vədə yetişəndə *“Marais”* adlı şəxsi otelində yaşayan gənc və çox zəngin dul sahibəmizin yanına özüm yollandım. O, məni bir qədər sıxılaraq qəbul etdi, idarəçi ilə danışacağını bildirdi və məni onun yanına göndərdi. Mənə yazılı şəkildə bildirdilər ki, imtinam yalnız həmin ərəfədə axşam müraciət etsəydim məqbul hesab olunardı, vaxtı ötürdüyüm üçün mənzili daha birillik müddətə kirayələməliyəm. Dəhşət içində idarəçinin yanına tələsdim. Güc-bəla ilə onunla

şəxsən söhbət etməyə nail oldum və görünür, dəhşətli xəstəliklərdən iflic olmuş qoca bir cənabla qarşılaşdım. Vəziyyətimi açıq şəkildə təsvir etdikdən sonra ondan xahiş etdim ki, müqaviləmi pozmaq üçün ev sahibəsindən mənim əvəzimə xahiş etsin. O, cavabında bir gün gecikməyimin onun yox, mənim səhvim olduğunu, mənzil pulunu vaxtında ödəməyimi məsləhət gördüyünü dedi. Böyük kədər içində bu görüş barədə danışdığım konsyerjim təsəlli olaraq idarəçi haqqında belə dedi: "Bunu sizə deyə bilərdim, cənab, çünki özünüz də görürsünüz ki, bu adam içdiyi suya da dəymir".

Bu gözlənilməz bədbəxtlik belə mütərəddid maddi vəziyyətdən çıxmaq ümidlərimizi tamamilə heç etdi. Bir müddət yeni sakin tapmağa çalışdıq. Mümkün olmadı və Pasxanın gəlməsi ilə yaranan vəziyyətdən heç bir çıxış yolu tapmayaraq biz yeni müqavilə ilə qədəm qoyduq. Nəhayət, konsyerj bir gün mənzilimizi məbellə birlikdə bir neçə aylığına kirayələmək istəyən bir ailə barədə xəbər gətirdi. Biz bu vəziyyətdən böyük sevincə yapışdıq ki, ən azından növbəti mənzil ödənişini verə bilək. Bu bəxtsiz mənzildən bir dəfə çıxandan sonra biryolluq onunla əlaqəni kəsmək ümidimiz yaranmışdı. Vaxt itirmədən Paris ətrafında ucuz yay evi axtarmağa başladıq. Bizi *Meudona* yönləndirdilər. Həqiqətən orada *Meudon* yaxınlığında *Belleuve* ilə birləşən yolun üstündə mənzil tutduq. Konsyerjə bundan sonra mənzilimizi kimə gəldi kirayələməyi tapşırıb *rue du Helder*dəki evi tərk edərək birtəhər yeni sığınacağımıza yerləşdik. Üstəlik, kirayəçimiz mehriban fleytaçı Brikse də evimizdə yer verməli olduq. O yazıq üçün də böhranlı dövr başlamışdı və pulunun olmadığı vaxtda onu ev təsərrüfatımızdan kənarlaşdırsaydıq çıxılmaz vəziyyətə düşərdi. 29 apreldə sadəcə imkansızlıqdan qaçışla baş tutan bu miskin köç baş verdi. Biz bu yayı hansı maddi vasitələrlə keçirəcəyimizi bilmirdik. Çünki Şlezinger bizim üçün tükənmişdi və hələ ki, üfüqdə başqa mənbə görünmürdü.

112

Görünür, kiçik gəlirinə baxmayaraq müəyyən uğur qazandığım jurnal işindən başqa çarə qalmırdı. Hələ ötən qış üçün Veberin "Freyşüts"ü barədə kifayət qədər böyük məqalə yazmışdım, bu, publikanı Berliozun rəqəbatçılarının əlavə edilməsi ilə Böyük teatrda gözlənilən tamaşaya hazırlamalılı idi. Deyəsən, Berliozun bu məqalədən xoşu gəlməmişdi. Mən orada bu cür təşəbbüsün riskli olduğunu vurğulamaya bilməzdim: məhz formaca qədim musiqili *singspieldən* gələn bu əsəri əlavə kimi Böyük operanın nəfis repertuarına daxil etmək, ilkin ölçüləri təhrif etmək deməkdi. Tamaşanın nəticəsi mənim ehtimalımı doğrultsa da, təşəbbüsün iştirakçıları mənə qarşı düşmən mövqə tutmuşdular. Lakin əvəzində məqaləmin məşhur Jorj Sandin diqqətini cəlb etməsi mənə son dərəcə xoş gəlmişdi.

O, fransız əyalət həyatı barədə fantastik hekayələrindən birinin ön sözündə fransızların "Freyşüts"də parlaq şəkildə ifadə olunan nağılvari, mistik elementi bütün orijinallığı ilə tuta bilmək bacarığı barədə şübhələrə etiraz etməyə çalışmışdı. Özü də bu zaman mənim məqaləmə istinad etmişdi. Jurnal fəaliyyətindəki yeni təkan Drezdendə "Riensi"yə yer ələmək məsələsində mənə əziyyət verdi. Oranın artıq adını çəkdiyim katibi Vinkler işin gedişatı barədə müxtəlif təfərrüatlardan xəbər verirdi. Amma o, "Axşam qəzeti"nin naşiri kimi məndən havayı müxbir kimi istifadə etmək niyyətində olduğu üçün ona tez-tez məktublar göndərməyimi təklif edirdi. Əgər işimin nə yerdə olduğunu öyrənmək istəyirdimsə, onu müxbir xəbərlərimlə razı salmalı idim. Nəticədə, saray teatrı ilə uzanan danışıqlar mənə çoxlu korrespondensiya yazmaq fürsəti vermişdi. Otağıma qapanıb canlı Paris təəssüratlarından məhrum olduğum üçün bu məni çox çətin vəziyyətə salırdı.

113

Zahiri görünüş dalınca qaçan Paris yaradıcı və ictimai həyatından uzaqlaşmanın daha ciddi səbəbləri vardı. Qismən ağır sınaqlar və yaşantılar, qismən də əvvəl məni hədsiz cəlb edən bu həyatın məhz səthi tərəflərinə mənəvi inkişafımın təbii gedişatının yaratdığı ikrah, dəhşətli sürətlə bu dünya ilə istənilən təmasdan uzaqlaşdırdı məni. Düzdür, ilk dəfə burada gördüyüm "Qugenotlar" tamaşası gözlərimi qamaşdırmışdı. Gözəl orkestr, fəvqəladə səliqəli və effektiv quruluş məni bu cür mükəmməl sənət texnikasının qarşımızda açdığı imkanları duymağa vadar etmişdi. Lakin qərribə bu idi ki, mən bu cür tamaşalarda tez-tez iştirak etməyi arzulamırdım. İfaçıların davranışlarını daha çox karikaturaya bənzədirdim və Parisdəki ən yeni, dəbli, zövqsüzlüklə şişirdilmiş ifa fəndlərini təqlid edərək dostlarımı heyran edirdim. Əlbəttə, gülməli dəbli axının uğuru üzərində maraqlı olan bəstəkarlar da acı tənqidimdən kənarda qalmırdılar. Donisettinin "Favorit xanım"ı kimi səthi, tamamilə fransızlara yad bir üslubdakı iş bu cür böyük müəssisəni uzun müddətə ələ alanda "dünyanın ilk lirik teatr"ına olan-qalan hörmətimi qoruyub saxlamağa çalışdığım səbrin son damlası da daşdı. Deyəsən, Parisdə olduğum müddətdə Böyük operada dörd dəfədən çox olmamışdım. "Komik opera" isə məni həm qərribə soyuq ifası, həm də musiqisinin olduqca aşağı səviyyəsi ilə özündən uzaqlaşdırmışdı. Eyni soyuqluq məndə italyan opera ifaçılarına da ikrah yaratmışdı. Uzun illər yalnız dörd operada çıxış edən adları məşhur mühüm artistlər məni Şreder-Devrienin ifasının bəxş etdiyi böyük sevinc bir yana, ən adi sənət hərəarəti ilə mükafatlandırma bilməmişdilər. Başa düşürdüm ki, burada hər şey mahiyyətçə dağılmağa doğru gedir, lakin bununla yanaşı dağılanın yenilənməsinə nə ümid bəsləyir, nə də tələbat duyurdum. Kiçik teatrlar daha

çox xoşuma gəlmişdi. Onlar mənə əsl fransız istedadını nümayiş etdirmişdilər. Lakin mən heç sevmədiyim bu hadisələri ən azı görmək qabiliyyətini saxlamaq üçün ətraf mühitlə məni əlaqələndirəcək daxili bağlar axtarmaqla çox məşğul idim. Bundan başqa qayğılarım və ehtiyacım lap əvvəldən o qədər böyükdü və Paris təşəbbüsümün bəhrəsizliyi şüurumda elə aydın canlanırdı ki, tezliklə hətta istənilən tamaşaya baxmaq təkliflərindən diltor və ya laqeyd əhvalla imtina etməyə başladım. Hətta bir neçə dəfə Minnanı məyus edərək *"Theatre francais"* də Raşelinin iştirakı ilə tamaşalara biletləri geri göndərmişdim. Ümumiyyətlə, bu teatrı cəmi bircə dəfə korrespondensiyalara ehtiyacı olan Drezden himayədarımın iş maraqlarına görə ziyarət etmişdim. Onun *"Axşam qəzeti"* nin sütunlarını doldurmaq üçün ən əlaqəsiz şəkildə hərəkət edir və axşamlar Anders və Lersin mənə danışdıqlarından istifadə edirdim. Onlar isə özləri heç vaxt heç nə yaşamır və yalnız qəzetlərdən oxuduqlarını, yaxud restoranlarda tabldot arxasında eşitdiklərini nəql edirdilər. Mən bu materialı məlum üsulla uyğunlaşdırır, ona o vaxtlar Haynenin əli ilə dəbə minmiş jurnal cazibəsi verməyə çalışırdım. Bununla yanaşı, gözəl günlərin birində saray məsləhətçisi Vinklerin Parislə tanışlığımın sirrini faş edəcəyinə şübhə etmirdim. Öz mülahizələrimə əsasən onun artıq tam tənəzzül yaşayan, heç kim tərəfindən oxunmayan qəzetinə *"Freyşüts"* ün səhnələşdirilməsi haqqında məqalə yazdım. Bu məqalə Veberin uşaqlarının qəyyumu olan Vinkleri xüsusilə maraqlandırmalı idi. O, məni *"Riensi"* nin səhnələşdirilməsinə müəyyən zəmanət əldə etmədən sakitləşməyəcəyinə inandırmağa davam etdiyi üçün minnətdarlıq istəyi ilə ona Bethoven haqqında novellamın alman dilində orijinalını da göndərmişdim. Bu əlyazmaların yeganə çap nüsxəsi onun 1841-ci ildə çıxan qəzetində qalıb. O vaxtlar Drezdendə Arnoldun mətbəəsində çap olunan qəzet indi fəaliyyətini tam dayandırıb.

114

Rixard Vaqner Mənim həyatım

Müvəqqəti ədəbi fəaliyyətim üçün aylıq belletristik *"Europa"* jurnalının nəsiri Levaldın təklifi ilə yeni perspektivlər açıldı. Bu ictimaiyyəti mənim adımla tanış edən ilk adam idi. Onun eleqant, kifayət qədər yayılmış aylıq jurnalında musiqili əlavələr də verildiği üçün, ona hələ Köniqsberdə olarkən çap üçün iki kompozisiya göndərmişdim. Bu Şeyerlinin melanxolik *"Der Knabe und der Tannenbaum"* şeirinə yazılmış musiqi (indi də həvəslə bu işi özümünkü adlandırırım) və *"Sevgi qadağası"* ndan əyləncəli karnaval nəğməsi idi. Eyni cür fransız nəğmələrimi də çap etdirmək ağıma gələndə *"Dors mon enfant"* ı, Hüqonun *"Attente"* sini və Ronsarın *"Mignonne"* sini Levalda göndərdim. O, işlərimi qəbul edəndən sonra, nəinki böyük qonorar – kompozisiyama görə ilk qonorarı - göndərdi, həmçinin

bəlkə də Paris təəssüratlarımın maraqlı nəqlini də daxil edəcəyim böyük ölçülü məqalələr yazmağı təklif etdi. Onun qəzeti üçün iki oçerk *“Pariser Amusements”* və *“Pariser Fatalitäten”* yazdım. Orada Haynenin fəndlərini təqlid edərək Paris sarıdan məyusluğumu və bu şəhərin həyat quruluşuna nifrətimi yumoristik təsvir etmişdim. Bundan başqa, ikinci məqaləm üçün hələ ən pis Leypsiq vaxtlarında arzuladığımdan da yaxın tanımağa vadar olduğum əclaf Herman Pfaunun macərələrindən də istifadə etdim. O, ötən qışın əvvəllərindən Parisdə peyda olmuş və uzun müddət işsiz-gücsüz, avara həyatı yaşamışdı. Üstəlik, bu dəhşətli dərəcədə düşkünləşmiş adamın acınacaqlı vəziyyəti *“Favorit xanım”* dan qazandığım gəlirlər hesabına müdaxiləmi tələb edirdi. Ona görə onun Paris macərələrini jurnal məqaləsində istifadə edib özümə bir neçə frankı geri qaytarmaqla iqtisadi ədalətin bərpa olduğunu düşündüm.

115

Böyük operanın direktoru Leon Pille ilə danışıqlar sayəsində bədii fəaliyyətə başqa istiqamət aldı. Uzun cəhdlərdən sonra nəhayət, öyrəndim ki, *“Uçan hollandiyalı”* nın səhnə planı onun xoşuna gəlib. O, bu barədə məlumat verib bu planı ona güzəştə getməyimi təklif etdi. Belə ki, mövcud razılaşmaya görə o, müxtəlif bəstəkarlara kiçik operalar üçün bu cür süjetlər təklif etməyə borcludur. Mən yazılı və şifahi şəkildə Pilleni inandırmağa çalışırdım ki, bu süjetin həm poetik, həm də musiqili baxımdan uğurlu hazırlanmasını yalnız məndən gözləyə bilər. Çünki bu, mənim yolumdur. O isə bu yola bəyəndiyi poetik mətnlə tanış olduqdan sonra düşüb. Amma bu heç bir kömək etmədi. Direktor Meyerberin tövsiyələrinə əsaslanaraq ümid etdiyim perspektivlərin necə olduğunu mənə böyük açıqlıqla izah etməyi özünə borc bildi. Kompozisiya, hətta kiçik opera sifarişi barədə yeddi ildən tez düşünmək olmazdı. Çünki rəhbərlik bu müddətə artıq mövcud öhdəliklərlə məhdudlaşıb. Buna görə mənə ağıllı olub kiçik mükafatlandırma qarşılığında səhnə planımı onun seçdiyi bəstəkara güzəştə getməyimi məsləhət gördü. Əgər mütləq bəxtimi Böyük opera üçün sərbəst kompozisiya yazmaqda sınaq istəyirəmsə, baletmeysterlə danışib musiqi yaza biləcəyim bir *pasın* hər hansı operaya əlavə olunaraq qoyulmasına nail ola bilərdim. Onda gizlətmədiyim ikrahla bu təklifi rədd etdim. O, səbrlə məni tərsliyimə həvalə etdi. Uzun və nəticəsiz cəhdlərdən sonra mənimlə *“Gazette musicale”* nin redaktoru olduğum üçün yaxınlaşan kral teatrının komissarı Eduard Monnedən vasitəçi olmasını xahiş etdim. O süjetimin planı ilə tanış olub açıq-aydın bildirdi ki, Pillenin bu planı necə bəyəndiyini anlamır. Monne mənə məsləhət gördü ki, əgər Pille öz ziyanına olsa da, bu süjetlə maraqlanıbsa, tərəddüd etmədən mətni güzəştə getmək, təklif

olunan istənilən mükafatı qəbul etmək lazımdır. Çünki o, eşitmişdi ki, bu plan artıq libretto yazması üçün Viktor Hüqonun kürəkəni Pol Foşeyə ötürülüb. Üstəlik, Foşe inandırırdı ki, onun üçün bu plan yeni bir şey deyil. Çünki *Vaisseau fantomein* süjeti Fransada da məşhurdur. Yalnız indi vəziyyətin nə yerdə olduğunu anlayıb Pillenin təklifi ilə razılaşdım. Pillenin xüsusi səyləri nəticəsində Foşe ilə iclasda da iştirak etdim və planım 500 frank dəyərində qiymətləndirildi. Bu məbləğ mənə teatrın kassasında gələcək müəllifin qonorarının hesabına avans olaraq ödəndi.

İndi mənim Avenue de Meudondakı yay yaşantım müəyyən sima almışdı. Cibimdəki beş yüz frankla dərhal “Uçan hollandiyalı”nın Almaniya üçün musiqili tərtibatına başlamağa qərar verdim. *Vaisseau fantomeun* aqibətini isə fransızlara həvalə etdim.

116

Pille ilə razılaşma dözülməz hal alan maddi vəziyyətimi bir qədər yaxşılaşdırmışdı. May və iyun aylarını get-gedə güclənən ehtiyac içində keçirmişdik. İlin gözəl fəslə, tərəvətli kənd havası, sırf pul üçün qəbul etdiyim və bütün qış mənə əziyyət verən alçalıcı musiqi işindən azad olmaq duyğusu mənə canlandırıcı təsir göstərdi və rəssamların həyatı barədə “Xoşbəxt axşam” adlı novellanı yazmağa həvəsləndirdi. Bu əsərin fransız dilinə tərcüməsi “*Gazette musicale*”də çap olundu. Lakin tezliklə gəlir əldə etməməyim ən sərt və yorucu şəkildə özünü biruzə verməyə başladı. Xüsusilə, bizim misalımıza uyan bacım Sesiliyanın ərinə şəhər kənarına köçməyə razı salmasından sonra vəziyyətimizin nə yerdə olduğunu hiss etməyə başladım. Gözəl olmasa da, doğru mövqə göstərən qohumlarımız bizimlə yan-yanə yaşayır, hər gün evimizə gələndə dözdüyümüz və onları xəbərdar etməyi artıq bildiyimiz məşəqqətlərdən şübhələnmirdilər. Vəziyyətimiz bir dəfə ümitsiz dərəcədə ifrata varmışdı. Cibimdə bir su belə olmadığı üçün mən səhərdən piyada – yola pulum çatmırdı – Parisə yola düşdüm ki, heç olmasa beş frank əldə edə bilim. Bütün gün səhərdə bu küçədən o küçəyə vurnuxsam da, axşam heç nə əldə etmədən, əliboş və piyada geri qayıtmalı oldum. Görüşümə çıxan Minnaya bu kədərli nəticəni xəbər verəndə o, təəssüflə dedi ki, mən olmayanda Herman Pfau yalnız nə isə yemək üçün dəhşətli halda bizə gəlmişdi. Minna səhər çörəkçidən götürdüyümüz son çörəyi ona verməli olmuşdu. Bizim hələ də ümidimiz var idi ki, səhər tezdən mənim kimi pul tapmağa yollanan tale yoldaşımıza çevrilmiş kirayəçimiz Briks əliboş qayıtmayacaq. Nəhayət, o, tər içində, heydən düşmüş, ac halda gəlib çıxdı. Səhərdə tanışlarından heç kimi tapmadığı üçün qarnını doyura bilməmişdi. O, bir tikə çörək üçün yalvarırdı. Bu cür görünməmiş gərginliyə çatan vəziyyət qəfil arvadımı ilhama gətirdi. O, qərar verdi ki, kişiləri

ən azından aclıqdan xilas etmək öhdəliyi onun çiyinlərinə düşür. Fransız torpağına ayaq basdıgımızdan bəri ilk dəfə münasib bir bəhanə ilə çörək, ət və şərab satandan borca azuqə götürülmüşdü. Bir saat sonra qarşımıza hazırladığı gözəl yeməyi qoyanda Minnanın gözləri parıldayırdı. Avenariuslar təsadüfən bizi nahar edərkən yaxaladılar. Görünür, vəziyyətimizin yaxşı olmasının sübutu onları rahatlatmışdı.

117

Bu dəhşətli yoxsulluğa “Uçan hollandiyalı”nın iyulun əvvəlində mümkün olan satışı son qoydu ki, Parisdə uğur qazanmağa son ümidimi də itirmişdim. Beş yüz frank yaxşı məbləğ olduğu üçün özümü yaradıcı işə həsr edə bilərdim. Əvvəlcə bir neçə ay məhrum olduğum royal kiryələmişdim. O, mənim hələ də musiqiçi olduğuma inamımı canlandırmalı idi. Belə ki, ötən ilin payızından bəri əqli gücümü yalnız jurnal işinə və opera aranjanına sərf etmişdim. “Uçan hollandiyalı”nın hələ ehtiyac günlərində bitirdiyim mətni Lersin böyük marağına səbəb olmuşdu. O, elan etdi ki, mən bundan yaxşı heç nə yazı bilməyəcəm və “Uçan hollandiyalı” mənim “Don Juan”ıma çevriləcək. Bircə musiqi bəstələmək qalırdı. Ötən qışın sonunda bu süjeti fransız operası üçün işləməyə ümid edərkən bir neçə nömrəni poetik və musiqi baxımından tam hazırlayıb tərcümə üçün Emil Deşana vermişdim. Onu sınağa təqdim etmək istəsəm də, iş bu həddə gedib çatmadı. Bu, Sentin balladası, norveç matroslarının və “Uçan hollandiyalı”nın xəyalat ekipajının nəğməsi idi. O vaxtdan musiqidən elə kənarlaşmışdım ki, royal mənzilimə çatdırılanda bütün günü ona toxunmağa ürək etməmişdim. Qorxurdum ki, daha heç nə yaratmaq iqtidarında deyiləm. Birdən ağılıma gəldi ki, ilk pərdədəki şturman nəğməsini yazdığı unutmuşam. İntəhası, mən onun əvvəllər fikrimdə yetişdiyini xatırlamırdım. Özü də onun mətnini belə hələ təzə bitirmişdim. Dərhal bu nəğmənin ilk cizgilərini qeyd etdim və bu, mənim xoşuma gəldi. Yun əyirənlərin mahnısı ilə də eyni şey təkrarlandı. Hər iki nəğməni yazıb əsaslı şəkildə mülahizə yürütdükdən sonra öz-özümdə qərarlaşdırdım ki, onlar mənim ağılıma indicə gəliblər. Bu kəşfim mənə inanılmaz həzz verdi. Yeddi həftə ərzində “Uçan hollandiyalı”nın bütün musiqisi orkestrə uyğunlaşdırma da daxil olmaqla hazır idi.

Həmin vaxtdan hər şey canlandı. Mənim çılgın şənliyim hamını təəccübləndirirdi. Avenariuslar əhvalıma baxıb tam əmin oldular ki, işlərim həqiqətən yaxşı gedir. Tez-tez meşəyə böyük gəzintilərə çıxır və hətta Minnaya göbələk axtarmağa kömək edirdim. Təəssüf ki, bu onun gözlərində meşə gəzintilərimizin əsas füsunkarlığı olsa da, sahibimizi dəhşətə gətirirdi. Həmişə məni hansısa macərələrin

ağuşuna atan tale yolumu təkcə Medonda yox, bütün Paris ətrafında rast gələ biləcəyim heyrətamiz bir orijinalla kəşidirdi. Bu, dediyinə görə bir vaxtlar Versalda gördüyü markiza Pompaduru xatırlayacaq qədər çox yaşlı, amma inanılmaz dərəcədə gümrah cənab Jaden idi. Görünür, əsl yaşıyla bağlı insanları çaşdırıb aldatmaq məqsədini qoymuşdu qarşısına. O, hər şeyi öz əlləri ilə edərək özünü, ağımtıl yeniyetmə buruqlarından möhtərəm gümüşü tellərə qədər ən müxtəlif çalarda olan pariklərin ağlasığmaz miqdarı ilə təmin etmişdi. Qoca parikləri əhvalına uyğun olaraq növbəylə taxırdı. Mümkün hər şeylə məşğul olan Jadenin xüsusilə rəssamlıqla maraqlanması məni çox şad etmişdi Onun mənzilinin divarlarının heyvanlar aləmindən uşaq rəsmləri ilə dolu olması, hətta pərdələrinin çöl tərəfdən yöndəmsiz şəkildə boyanması belə məni təəccübləndirməmişdi. Əksinə, bu mənim onun musiqi ilə məşğul olmaması ehtimalımı gücləndirirdi.

Təəssüf ki, bir gün uzaqlardan qulağıma çatan xaric arfa səsləri məhz onun zirzəmidə yerləşən mənzilindən gəlirmiş. Onun evində özünün icad etdiyi iki arfa-royal var idi. Dediyinə görə, bu alətlərdə çoxdan ifa etməsə də, sırf mənə zövq vermək üçün yenidən mütəmadi olaraq məşq etməyə başlayacaq. Xoşbəxtlikdən, onu bu niyyətindən yayındıra bildim. Mən sadəcə dedim ki, arfa əsəblərimə ziyan olduğu üçün həkim ona qulaq asmağı qadağan edib. O, xəyalımda son dəfə bizə gəldiyi görünüsdə - Hofmanın nağıllarından çıxmış fantastik fiqur kimi qalib. Biz payızın son çağlarında Parisə köçəndə o bizdən xahiş etdi ki, nəhəng soba borusunu da özümüzlə aparaq. Guya sonra onu götürməyə gələcəkdi. Həqiqətən, çox soyuq bir gündə Jaden yeni Paris mənzilimizdə peyda oldu. Onun əynində özünün hazırladığı inanılmaz dərəcədə yüngül kostyum var idi. Bu kostyum lap nazik açıq-sarı şalvardan, qeyri-adi uzun ətəyi, qırçınlı jabosu və manjetləri olan çox qısa açıq-yaşıl frakdan ibarət idi. Onun başında ağımtıl parik və hər dəqiqə başından düşən bapbalaca şlyapa var idi. Görünüşünü tamamlamaq üçün o, üzərinə çoxlu saxta zinət əşyası taxmışdı. Bütün bunları o, eleqant Parisdə bağdakı kimi sadə geyinməməli olduğuna səmimi qəlbdən inanaraq əyninə keçirmişdi. Qarşımıza bu halda çıxan Jaden soba borusunu tələb etdi. Bunu onun evinə kimin çatdıracağını soruşanda isə, o gülümsəyərək acizliyimizə təəccübünü ifadə etdi və ən qərarlı şəkildə borunu qoltuğuna vurdu. Ona heç olmasa, pillələrdə kömək etmək istəyəndə isə təklifimizdən imtina etdi. Bütün bina bu mənzərəyə tamaşa etməyə yığılssa da, o utanıb-sıxılmadan borunu küçəyə çıxardı və eleqant yerışı ilə tezliklə həmişəlik gözümüzdən idi.

Tamamilə özümə aid olaraq yaşadığım, heç bir maneə olmadan özümü yaradıcılığa həsr etdiyim bu qısa, lakin məzmunca zəngin dövr haqqında çox danışa bilməyəcəm. Bircə bunu deyim ki, sonunda özümdə əvvəlcədən görə bildiyim misilsiz təlaş və ehtiyacların görüşünə gümrah və sakit şəkildə çıxmağa güc hiss edirdim. Bu zolaq özünü çox gözlətmədi. Mənim beş yüz frankımın bitməsi “Uçan hollandiyalı”nın son səhnəsinin yazılması ilə eyni vaxta təsadüf etdi. Ancaq uvertüranı yazmaq üçün lazım olan sakitliyin təminatı üçün pul çatmadı. Onu vəziyyətimin yaxşıya doğru dəyişəcəyi bir vaxta qədər təxirə salmalı oldum. Hələlik isə vaxtımın çoxunu aparan həyat uğrunda mübarizəyə yenidən başlamalı idim. *Rue du Helder*dəki evin konsyerji gəlib bildirdi ki, mənzilimizdə yaşayan sirli ailə onu tərk edib və bundan sonra kirayə pulunu biz ödəməliyik. Mən daha o mənzil barədə bir kəlmə belə eşitmək istəmədiyimi və ev sahibinin qalan mebeli sataraq pulu özünə götürə biləcəyini bildirmək məcburiyyətində qaldım. Mühüm itkilər olsa da, mənim dediyimi eləmişdilər və hələ pulunun yarısını ödəmədiyim ev əşyaları daha istifadə etmədiyimiz mənzilin borcunun ödənməsinə sərf olunmuşdu.

İnanılmaz məhrumiyyətlər hesabına “Uçan hollandiyalı”nı orkestrə uyğunlaşdırmaq üçün özümə bir qədər vaxt ayırmağa çalışırdım. Sərt payız bu il çox tez gəlmişdi və bağ sakinləri bir-bir Parisə qaçırdılar. Onların arasında Avenariuslar da var idi. Bircə biz bu barədə düşünə bilməzdik, çünki köçməyə vəsaitimiz yox idi. Buna təəccübünü bildirən Jadenə izah etdim ki, işimi tez yerinə yetirməyə çalışıram və istənilən fasiləni arzuolunmaz hesab edirəm, hətta qış üçün nəzərdə tutulmuş evdə belə. Xilas köniqsberqli tanışım gənc tacir Enrst Kasteldən gözləyirdim. Təzəlikcə bizi Medonda ziyarət edib yaxşı bir nahara qonaq etmək üçün Parisə aparan Kastel tezliklə ailəmizi bu acınacaqlı vəziyyətdən qurtaracağını bildirdi. Biz bilirdik ki, verəcəyi məbləğ onun üçün heç nə idi. Narahat tənhalığımızı canlandırmaq üçün Kitts rəsm qovluğunu və yastığını qoltuğuna vurub yanımıza gəlmişdi. O, bizi şənəndirmək üçün mənim və Paris məşəqqətlərimin karikaturasını çəkmək istəyirdi. Yastıq isə başı qoymaq üçün hündür yeri olmayan bərk divanda istirahət üçün idi. Yanacaq üçün materialı çətinliklə tapdığımızı bilərək soyuq axşamlarda özünü və bizi punşla qızdırmaq üçün rom da gətirmişdi. Belə axşamlarda mən ona və arvadıma Hoffmanın hekayələrini yüksək səslə oxuyurdum. Nəhayət, Köniqsberqdən cavab gəldi. Bundan məlum oldu ki, gənc əhli-kef öz vədinə qeyri-ciddi yanaşılıb. Çıxılmaz vəziyyətdə qaldığımız üçün kədərlə yaxınlaşan qışın soyuq dumanlarına baxırıdık. Lakin Kitts bəyan etdi ki, bu dəfə yarıdım tapmaq onun işidir. O, qovluğunu yığdı, yastığı ilə birlikdə qoltuğuna vurub səhəri gün iki yüz frankla geri qayıtmaq üçün Parisə yola düşdü. O, bu məbləği

böyük çətinliklə, ağlasığmaz üsullarla əldə edə bilmişdi. Biz dərhal Parisə köçdük və *rue Jacob*dakı 14 nömrəli evin arxa tikilisində dostlarımızın qonşuluğunda kiçik mənzil kirayələdik. Sonradan öyrəndim ki, bizdən bir qədər sonra o mənzili Prudon kirayələyibmiş.

Beləliklə, okyabrın 30-da biz yenidən şəhərə köçdük. Sağlamlığımıza çox pis təsir göstərən balaca və soyuq mənzili *rue Helder*dəki iflasdan xilas edə bildiyimiz miskin qalıqlarla bir təhər döşədik və əsərlərimin Almaniyada səhnələşdirilməsinə barədə xəbərlər gözləməyə başladıq. Hər şeydən əvvəl, nəyin bahasına olur olsun “Uçan hollandiyalı”nın uvertürasını yazmaq üçün dincliyi təmin etməli idim. Mən Kittsə bildirdim ki, o, bu işimi bitirmək və partituranı göndərmək üçün vəsait tapmalıdır. Kitts bu dəfə də kömək etdi. O, çoxdan Parisdə yaşayan, özü kimi rəssamlıqla məşğul olan və böyük əliaçıqlıqla seçilməyən dayısını əlini cibinə salmağa məcbur etmişdi. O, ianəni mənə kiçik on və beş franklıq məbləğlərlə çatdırırdı. Həmin vaxt mən altlığı tamamilə sürtülüb yoxa çıxdığı üçün yalnız görünüşünə görə ayaqqabını xatırladan çəkmələrimi qürurla nümayiş etdirirdim.

119

“Hollandiyalı” ilə məşğul olduğum üçün Kitts mənim qayğıma qalırdı. Lakin bunun heç bir əhəmiyyəti yox idi. Çünki mən evdən çölə çıxmırdım. Amma tamamlanmış partituranı dekabrda Berlin kral teatrının rəhbərliyinə göndərdikdən sonra acınacaqlı vəziyyətimi heç nə ilə ört-basdır etmək mümkün olmadı. Yaşamaq üçün pul axtarmaqla özüm məşğul olmağa məcbur idim. Parisdə bunun nə mənaya gəldiyini gözəl dostum Lersin acı nümunəsində görmüşdüm. Bir il əvvəl mən eyni cür yoxsul vəziyyətə düşəndə o, yayın yorucu isti bir günündə Parisin müxtəlif küçələrini gəzib vaxtı ötmüş veksellərinin təxirə salınmasına nail olmağa çalışmışdı. Qurumuş boğazını yaşlamaq üçün bir qurtum soyuq su içdikdən sonra isə dərhal səsinə itirmişdi. Həmin vaxtdan onun sinəsində görünür, canında gizlənmiş vərəmə təkən verən xırıltı qalmışdı və bu sağalmaz xəstəlik dəhşətli sürətlə inkişaf edirdi. Bir neçə aydır hiss etdiyi get-gedə artan zəiflik bizi qorxudur, əndişələndirirdi. Bircə onu düşünürdü ki, əgər otağını yaxşı isitmək imkanı olsa, şübhəsiz ki, bu yalançı katar ötüb keçəcək. Bir dəfə ziyarətinə gedəndə onu soyuq, qızdırılmayan otaqda yazı stolunun arxasında tam büzüşmüş vəziyyətdə tapmışdım. O, şikayətlənirdi ki, bu cür şəraitdə Dido üçün işi çətin gedir və bu onun heç xoşuna gəlmir. Çünki sifarişçi avans verib onu tələsdirirdi. O, deyirdi ki, əgər “Hollandiyalı”-nı bitirməyim və bizim kiçik dost dairəmizin uğuruna ümidin təsəllisi olmasaydı, bu ağır vəziyyətə çətin dözərdi. Ona böyük mərhəmət hiss edirdim və inandırmağa çalışırdım ki, heç olmasa, bizim kaminin istisindən

istifadə etsin, gəlib bizdə işləsin. O, digərlərinə kömək etməyə hazır olmağıma və onu arvadımla güclə yerləşdiyimiz mənzilə birbaşa dəvətimə gülümsədi. Bir axşam o bizə gəldi və o vaxtkı xalq maarifi naziri Villmenin məktubunu mənə uzatdı. Villmen bu məktubunda Didonun hazırladığı yunan klassiklərinin nəşri ilə istedadlı və səmərəli əməkdaşlığı sayəsində millətin adını qaldıracaq bir işdə iştirak edən bu cür görkəmli alimin sağlamlığının zəifləməsinə və vəziyyətinin yaxşı olmamasına görə üzüldüyünü bildirdi. Təəssüf ki, onun ixtiyarında olan və elmi məqsədlərlə verilən müavinətlər fondunun ölçüsü, hazırda məktuba əlavə etdiyi beş yüz frankdan artıq yardım təklif etməyə imkan vermirdi. Məktubda həmçinin bu məbləği fransız hökumətinin onun xidmətlərinə görə minnətdarlığı kimi qəbul etməyi xahiş edilir və nazir söz verirdi ki, onun maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması ilə daha ciddi məşğul olacaq. Zavallı Lers üçün sevinməyimizə səbəb olan bu məktub həmçinin təəccübə layiq bir möcüzə kimi görünürdü. Düzdür, ehtimal var ki, Villmenə bu fikri həm dostumuzu istismar etdiyi üçün vicdanı sızıldayan, həm də beləliklə, öz vəsaiti hesabına yardım göstərməkdən azad olan Dido aşılamışdı, amma öz təcrübəmdə sübutunu tapan anoloji hallara əsaslanaraq etiraf etməliydik ki, nazirin belə nəzakətli və tez yerinə yetirilmiş yardımını alman ölkələrinin heç birində mümkün olmazdı. Lers yenidən otağını qızdırıb işləmək imkanı qazanmışdı. Lakin təəssüf, onun sağlamlığına görə narahatlığımıza son qoyulmamışdı. Növbəti yazda Parisi tərk edəndə sadıq dostumuzu bir daha görə bilməmək fikri vidalaşmağımıza xüsusi kədər qatırdı.

120

Mən böyük ehtiyac hiss etdiyim üçün istəməsəm də, yenidən "Axşam qəzeti" nə havayı korrespondensiyalar yazmağa başladım. Çünki himayədarım saray məsləhətçisi Vinkler hələ də mənə "Riensi"nin Drezdendəki taleyi barədə dəqiq məlumatlar verə bilmirdi. Bu şəraitdə mən Qalevinin daha bir operasının rəğbət qazanmasını xoşbəxtlik hesab etməli idim. Şlezinger "*Reine de Chypre*"nin uğuru münasibətilə sevincdən işıq saçaraq yanıma gəldi və opera repertuarının yenidən parıldayan ulduzunun klaviraustsuqunun və müxtəlif aranjmanlarının hazırlanmasına görə mənə cənnəti söz verdi. Mən darıxdırıcı işə başlamalı oldum və bununla da özümə rəva bildiyim "Uçan hollandiyalı"nı yazmaq dəbdəbəsinin əvəzini çıxdım. Bu iş asan irəliləmədi. Paris sürgünündən, yoxsulluqla mübarizədən qurtulmağa əsaslı ümidimizin yaranması ilə yanaşı, Qalevinin partiturası üzərində iş Donisettinin "Favorit xanım"ı üzərində cəhdlərimdən müqayisə edilməz dərəcədə maraqlı idi. Uzun fasilədən sonra Qalevinin əsərinə baxmaq üçün yenidən Böyük operanı ziyarət etdim. Çox şey məndə təbəssüm oyatsa da, bu janrın ümumi

zəifliyi, operanın karikatur ifası gözümdən qaçmasa da, digər tərəfdən “Yəhudi qadın”dan bəri sevdiyim və istedadı ilə məndə müsbət təəssürat oyadan Qalevinin özünü ən yaxşı tərəfdən nümayiş etdirməsinə səmimi qəlbdən sevinirdim. Şlezingerin xahişindən sonra həvəslə onun qəzeti üçün Qalevinin son əsəri barədə müfəssəl məqalə yazmağa başladım. Məqalədə xüsusilə qeyd etmişdim ki, fransız məktəbinin alman məktəbini öyrəndikdən sonra əldə etdiyi üstünlükləri, kiçik və səthi italyan tərzinə qayıdaraq itirməməsini arzulayıram. Bu zaman özümə fransız üslubunu şövqləndirmək üçün Oberin, əsasən də onun “Portiçidən olan lal”ının məxsusi əhəmiyyətini, digər tərəfdən Rossininin solfecionu xatırladan yüklənmiş melodiyasını vurğulamağa izn verdim. Məqaləmin korrekturasını oxuyarkən gördüm ki, Rossini ilə bağlı hissə buraxılıb. Eduard Monne etiraf etmişdi ki, musiqi qəzetinin redaktoru kimi bu ixtisarı etməyə borclu idi. O deyirdi ki, əgər Rossini ilə bağlı müəyyən şübhələrim varsa, bunu xüsusilə musiqi maraqlarına həsr olunmuş jurnaldan başqa istənilən mətbu orqanında ifadə edə bilərəm. Çünki bu cür jurnalda belə bir fikir bildirərkən absurd görünməmək qeyri-mümkündür. O, Oberi təriflədiyimə görə təəssüflənsə də, bu hissəyə toxunmamışdı. Beləliklə, opera musiqisinin və bununla əlaqəli fransızların ümumi incəsənət zövqünün tənəzzülündən tam əmin olaraq müəyyən nəticələr hasil edə bilmişdim. Həmin opera haqqında hələ də “Riensi” barədə dəqiq xəbərləri ləngidən dəyərli dostum Vinkler üçün də kifayət qədər böyük məqalə yazmışdım. Bu zaman kapelmeyster Laxnerin uğursuzluğunu da ələ salmışdım. Münhen teatrının o vaxtkı rəhbəri Küstner, karyerasını qurmaq istədiyi dostuna Parisdə Sen-Jorja opera librettosu sifariş vermişdi və bu cür ata qayğısı ilə öz protejesinə hər bir alman bəstəkarının arzuladığı böyük xoşbəxtlik bəxş etmişdi. “*Reine de Chypre*” ortaya çıxanda isə məlum olmuşdu ki, onun süjeti Laxnerin də işlədiyi mövzuda yazılıb. Lakin o da, Küstner də həqiqi yaxşı opera mətnindən daha çox Laxnerin bu mətni əbədləşdirəcək musiqisinə əhəmiyyət verirdilər. Sen-Jorjun librettonun Münhenə göndərilmiş orijinalını dəyişdirdiyi məlum olmuşdu ki, bu dəyişikliklər də yalnız bir neçə maraqlı epizodun buraxılmasından ibarət imiş. Küstner bundan hiddətlənibmiş. Sen-Jorj isə cavabında ondan bu qədər miskin ödənişin əvəzində yalnız alman teatrı nəzərdə tutulmuş mətn gözləyə bilərdi deyə təəccübünü bildirmişdi. Opera librettolarının tərtib olunmasında fransız üsulu barədə xüsusi fikrim vardı, bu jest isə bundan sonra heç bir vəchlə Skribin yaxud, Sen-Jorjun həтта ən təsirli əsərinə belə musiqi yazmayacağım üçün səbəb oldu. Bu hadisə mənə xüsusilə məzəli gəldiyindən, bir qəzet məqaləsiylə onu sonuclandırmağı qərar verdim və öz şən əhvalımı “Axsam qəzeti”nin oxucularıyla bölüşmək istədim ki, o oxucuların sırasına da sonradan “dostum” a çevrilmiş Laxner daxil deyildi.

Qalevinin operası üzərində işim onunla yaxından tanış olmağa şərait yaratdı və mən son dərəcə az təsadüf edilən bu yaxşı, həqiqətən təvazökar və təəssüf ki, enerjisini həddindən tez itirmiş adamla dəfələrlə maraqlı söhbətlər etmişəm. Onun sonsuz tənbelliyi Şlezingeri məyus edirdi. Qalevi mənim klaviraussuquma baxıb onu yüngülləşdirmək üçün müəyyən dəyişikliklər etmək istəyirdi. Lakin onun işi getmirdi. Şlezinger ondan düzəliş olunmuş vərəqləri əldə edə bilmirdi və bu da çapı ləngidirdi. Şlezinger qorxurdu ki, klaviraussuq hazırlanana qədər opera məşhurluğunu itirsin. O, israr etmişdi ki, mən səhər tezdən Qalevinin mənzilinə gedim və onu lazımlı dəyilşiklikləri mənimlə birlikdə yerinə yetirməyə vadar edim. İlk dəfə onun evinə səhər saat onda getdim. O, yuxudan təzəcə durmuşdu və bildirdi ki, hər şeydən əvvəl səhər yeməyi yeməlidir. Mən onun təklifini qəbul edib boluqdan aşıb-daşan masa arxasına oturdum. Görünür, mənim söhbətim onu maraqlandırmışdı. Tezliklə bir neçə dostu və Şlezinger də gəldi. Qalevinin heç korrektura ilə məşğul olmağı düşünmədiyini görən Şlezinger dəli olsa da, Qaleviyə heç bir təsir göstərə bilmədi. Qalevi səmimi şəkildə ona uğur bəxş edən taledən şikayətlənməyə başladı. Çünki əsl sakitliyi yalnız operalarının müvəffəqiyyətsizliyə düçar olduğu vaxtlarda tapırmış. Axı, müvəffəqiyyətsizliyin səhəri günü opera barədə düşünməli olmurdu. O, *“Reine de Chypre”*-nin niyə görə belə rəğbət gördüyünü heç cür anlaya bilmirdi və qərara gəlmişdi ki, bu uğuru yalnız ona əziyyət vermək üçün Şlezinger yaradıb. Qalevi mənimlə alman dilində danışmağa başlayanda iştirakçıların biri təəccübünü bildirdi. Şlezinger isə cəld yəhudilərin hamısının alman dilində danışa bildiyini dedi. Bu cavabdan sonra Şlezingerdən yəhudi olub-olmadığını soruşdular. O, cavab verdi ki, bir vaxtlar yəhudi olsa da, həyat yoldaşının xatirinə xristianlığı qəbul edib. Adətən Almaniyada bu söhbətlərin haqqında danışılan şəxsə təhqir saydığımızı və belə mövzulardan qaçdığımızı xatırlayıb bu cür açıq söhbətə görə yaxşı mənada sarsılmışdım. Lakin bu cür söhbətlərlə korrektura məsələsində irəliləyiş olmadığı üçün Şlezinger boynuma qoydu ki, iş bitənə qədər Qalevinin başının üstünü kəsdirim. Qalevinin uğurlarına laqeyd yanaşmasının sirri, sonrakı söhbətlərdən onu zəngin evliliyin gözlədiyini öyrəndikdən sonra mənə aydın oldu. Əvvəlcə, bu vəziyyətdə Qalevi kimi gənc istedadların yaradıcılıq stimulumunun sırf varlanmaq arzusu olmasının biabırçı sübutunu görməyə meylli idim. Ona görə çox vaxt belələri adi səviyyədən yuxarıda dayanan birdən artıq əsər yarada bilmirdilər. Amma tezliklə Qalevidə bir tərəfdən, özünü nəhəng şəxsiyyətlərə aid etməməsi ilə üzə çıxan, istedadına qarşı təvazökar münasibətilə yanaşı, digər tərəfdən, xoşbəxt müəlliflərin güclü şöhrət-pərəstlikdən irəli gələrək fransız teatrı üçün yaratdıqları əsərlərin həqiqətən layiqli olduğuna

inanmamasının vəhdətini sezdim. Beləliklə, ilk dəfə məhz onda incəsənətin riskli sahəsindəki yaradıcı əməyimizin həqiqi dəyərinə inamsızlığın məsum ifadəsi ilə qarşılaşmışdım. Təəssüf ki, daha az təvazökarlıqla ifadə olunan bu inamsızlıq daim yəhudilərin bizim bədii inkişafımızda iştirak etmələri üçün bəhanə verirdi. Qalevi cəmi bir dəfə mənimlə ciddi səmimiyyətlə söhbət etmişdi. Bu, mən Almaniya getməmişdən əvvəl onun mənə layiq olduğumu düşündüyü uğuru arzuladığı vaxt idi. 1860-cı ildə onu bir dəfə də görmüşdüm. Öyrənmişdim ki, parisli felyetonçular o vaxtkı konsertlərimə görə mənim üstümə hücum çəkəndə o, mənim haqqımda yaxşı fikirlər söyləyirmiş. Bu məni onun çoxdan daimi katibi olduğu *Palais de l'institutu* ziyarət etməyə həvəsləndirmişdi. Görünür, ona irəli sürdüyüm və haqqında inanılmaz şeylər eşitdiyi yeni musiqi nəzəriyyəsinin nədən ibarət olduğunu öz dilimdən eşitmək maraqlı idi. O, məni inandırırırdı ki, musiqimdə sadəcə, musiqi görünür və musiqimi digərlərindən fərqləndirən yeganə cəhət əksər hissəsini çox yaxşı hesab etməsidir. Bu mənim məzəli izahlarıma səbəb oldu. O, bu izahlara səmimi yumorla cavab verdi və yenidən Parisdə uğur qazanmağımı arzuladı. Lakin indi onun sözləri o vaxt məni Almaniya ötürərkən dedikləri qədər ciddi səslənmirdi. Mən bunu, burda nəyəsə nail olmağın mümkünlüyünə şübhəmin olması ilə izah edirdim. Bu son görüşdə son əhəmiyyətli fransız musiqiçilərindən birinin həm mənəvi, həm də estetik cəhətdən tükənməsinə görə kədərli təəssürat qazanmışdım. Digər tərəfdən, Qalevinin ardıcılları adlandırılanlar arasında yalnız ikiüzlülüyn, yaxud açıq-aydın sezilən ümumi tənəzzülün arsız istismarının tüğyan etdiyini aşkarlamalı olmuşdum.

122

Bu işlər zamanı bütün düşüncələrim indi tamamilə yeni, ideal aydınlıqla təsəvvür etdiyim Almaniya qayıdışa istiqamətlənmişdi. Mən müxtəlif yollarla məni cəlb edib planlarımin tezliklə yerinə yetirilməsi yanğısını gücləndirən hər şeyə yaxınlaşmağa çalışırdım. Artıq Lerslə ünsiyyət məndə əvvəlki, həyata ciddi baxmaq meylini yenidən oyatmışdı. Bu meyl bir vaxtlar teatr dünyası ilə yaxın təmas nəticəsində tamamilə boğulmuşdu. İstər-istəməz buradan fəlsəfi məsələlərə maraq yaranmışdı. Məni heç vaxt nəzər-nöqtəsini gizlətməyən, ciddi və saf Lersin ölümdən sonra həyatın mövcudluğuna şübhə ilə yanaşması mat qoymuşdu. O məhz bu cür baxış bucağı aydın ifadə edilməsə də, iddia edirdi ki, görkəmli adamları böyük işlərə təşviq edən əsas - stimuldur. Burdan çıxan nəticələr bir qədər dumanlı olsa da, dəhşətli deyildi. Əksinə, sevinirdim ki, mülahizə və idrak üçün qarşımda indiyə qədər ağılsızlıq edərək yan keçdiyim və haqqında düşünmədiyim sonsuz geniş sahə yarandı. Lers məni yenidən yunan klassiklərinə orijinal dildə qayıtmaq

cəhdindən daşındırdı və inkişafının indiki fazasında və xüsusilə, musiqiyə daxili marağım olan vaxt klassik dünyanın mənə lazım olan dərkinə qrammatika və leksikon olmadan da nail ola biləcəyimlə təsəlli verdi. Yunan klassiklərinin ciddi və əsl zövq verən tədqiqi isə zarafat deyil və “yeri gəlmişkən” yerinə yetirilə bilməz.

Əvəzində məndə yalnız məktəb təhsili çərçivəsində xəbərdar olduğum alman tarixini öyrənmək istəyi yarandı. Əvvəlcə əlimə Raumerin yazdığı Qoqenštaufenlərin tarixi keçdi. Bu əsərin səhifələrindən çıxmış böyük şəxsiyyətlər gözlərimin önündə canlanırdılar. Xüsusilə, məni taleyinə laqeyd qala bilmədiyim, yüksək istedadla malik imperator II Fridrix məftun etmişdi. Bu obrazın təcəssümü üçün uyğun bədii forma axtarırdım. Oğlu Manfredin taleyi onunku qədər az əhəmiyyətli olmasa da, bu mənada daha əlverişli idi. Mən eyni zamanda musiqili işləməyə yararlı beşpərdəli poemanın planını cızdım. Məni böyük dramatizmlə dolu əsas qadın fiqurunun yaradılmasına, hər tərəfdə satqınlıqla üzləşən, kilsə tərəfindən təqib edilən və hamının atdığı gənc Manfredin Apuliya və Abrussadan qaçış zamanı Lüçeriyanın sarasınları tərəfindən həvəslə qəbul edilməsi və onlardan dəstək görərək, uğurdan-uğura addımlayaraq qələbə qazanması ilə bağlı tarixi fakt sövq etmişdi. Artıq o zaman sevinərək alman ruhunun milliliyinin aydın sərhədlərini qoruyaraq istənilən örtük altında ümumbəşəri cizgiləri ifadə edə bilməsini aşkarlamışdım və bu gözümdə ellin dahiliyinə bərabər idi. II Fridrixdə bu bacarığın ən yüksək mücəssəməsini görürdüm. Siciliya və Neapolun, normand mülklərinin varisi olmuş, italyan dilinin inkişafına təkan vermiş, o vaxta qədər yalnız kilsə fanatizmi ilə feodal kobudluğunun mübarizə apardığı yerlərdə elm və incəsənətin yayılmasının əsasını qoymuş, şərq ölkələrinin şairlərini və müdriklərini, ərəb və fars incəsənətinin əsaslarının və ruhunun bütün məftunediciliyini sarayına cəlb edə bilmiş qədim şvab nəslindən olan, ağbəniz almanı - səlib yürüşünü onu satqın Roma klirinin əllərinə verənlərin təəssüfünə səbəb olaraq sultanla sülh və dostluq müqaviləsi bağlayıb tamamlayan, Fələstindəki xristianlar üçün ən qanlı qələbənin belə verə bilməyəcəyi imtiyazlar əldə edən heyrətamiz imperator II Fridrix - işıqlı və əsrinin mənfur məhdudluqları ilə ümitsiz mübarizədə alman idealının yüksək ifadəsi kimi təsəvvür edirdim. Poemanın məzmununu onun sevimli oğlu Manfredin taleyi təşkil edirdi. Böyük qardaşının ölümündən və atasının mülklərinin yerlə-yeksan olmasından sonra papanın rəhbərliyi altında ona yalnız Apuliya üzərində zahiri hakimiyyət verilmişdi. Biz onunla Kapuada, böyük imperatorun dahiliyini zəifləmiş, gücdən düşmüş formalarda əks etdirən sarayda rastlaşırıq. O, qoqenštaufenin gücünü bərpa etməkdən əlini üzmüşdü və məyusluğunu poeziya və nəğmələrlə boğmağa çalışırdı. Bu şəraitə şərqdən təzəcə gəlmiş sarasınli gənc qız düşür. O, Manfredə atasının Şərqlə Qərbi birləşdirdiyi razılaşmasını xatırladaraq ümitsizliyə qapılmış qəhrəmanı imperatorun irsini qorumağa razı salır. Qız həmişə gələcəkdən xəbər verən biri kimi çıxış edir və özünə aşiq olan kral oğlunu

kifayət qədər uzaq tutmağı bacarır. Apuliya əyanları Manfredə qarşı əlbir olanda, papa isə onu kilsədən uzaqlaşdırıb bütün mülklərindən məhrum edəndə qız qaçış planı qurur və hər zaman öndə, lazımlı məsafədə irəliləyərək onu cəsarətlə yerinə yetirir. O, bir neçə sadıq dostunun müşayiəti ilə Manfredi arxasınca insan ayağı dəyməmiş dağlıq ərazilərə aparır. Gecə qoşunlarını Abrussadan aparan II Fridrixin ruhu oğlunu ziyarət edir və Lüçeriyaya yolu göstərir. II Fridrix sülh müqaviləsinə əsasən o vaxta qədər Siciliya dağlarında yabanı həyat sürən sarasin tayfasının qalan üzvlərini papa razı olmasa da oradakı kilsə ərazisinə yerləşdirib onların ixtiyarına bütöv bir şəhər vermiş və həmişə satqınlığa qarşı mübarizə aparmağa hazır tərəfdaş yaratmışdı. Fatimə (qəhrəmanım belə adlanırdı) məhz orada sadıq insanların köməyi ilə Manfredin xeyirxahlıqla qarşılanmasını təşkil etmişdi. Üsyan nəticəsində papanın təyin etdiyi rəhbər aradan götürülür. Manfred darvazalardan gizli-gizli şəhərə yaxınlaşır. Şəhər sakinləri sevimli imperatorlarının oğlunu tanıyır və çilgün həvəslə onu başçıları seçir ki, ölmüş xeyirxahlarının düşmənlərinə qarşı hücum çəkib Apuliyanı fəth etsinlər. Lakin poemadakı hadisələrin faciəvi mərkəz nöqtəsi fatehin heyrətamiz qadın qəhrəmana qarşı get-gedə artan ehtirası olur. Fatimənin doğulma səbəbi böyük imperatorun nəcib bir sarasinli xanıma bəslədiyi sevgi idi. Planı hazırlayarkən Fatimənin Manfredin bacısı olduğundan xəbərdar olması sualını açıq qoyurdum. Manfredin gözünə yalnız həlledici anlarda və əlçatmaz uzaqlıqda görünən andına sadıq Fatimə, onun Neapoldakı tacqoymasından sonra vəzifəsini yerinə yetirilmiş hesab edir. Fatimə gizlincə Manfredi həmişəlik tərk etməlidir ki, uzaq vətəmindən öz əlləri ilə yaratdığı yeni uğurları izləsin. Qızı bircə Manfredi xilas etməyə də kömək olmuş Nurəddin adlı sarasin yola salmalıdır. Fatimə yeniyetmə olarkən Nurəddinə arvad kimi vəd edilmişdi və indi kədərlə taleyinə itaət edərək ona aid olmağa and içmişdi. Onu ehtiraslı məhəbbətlə sevən Nurəddin isə nişanlısının sədaqətsizliyindən şübhə edərək dəli kimi qısqanırdı. Gecə yola düşməmişdən əvvəl Fatimə son dəfə gizlincə yatmış kralın yanına getdi. Fatimənin uzaqdan yenicə taxta çıxmış gənc hökmdara atdığı vida baxışı qısqanc nişanlısını guya alçaldılmış ləyaqəti naminə qisasa sövq edir. O, bir zərbə ilə qızı öldürür. Fatimə onu dözülməz taleyindən xilas edən qatilinə minnətdarlıqla gülümsəyir. Fatimənin meyidini görəndə Manfred xoşbəxtliyin əlindən əbədi çıxdığına inanır.

Bu materialı hazırayanda çoxlu dolğun səhnələr və qarışıq situasiyalar daxil etmişdim. Onu bu tipli digər tanış süjetlərlə müqayisə edərkən hər şeyin əsaslı, maraqlı və effektiv alındığı qərarına gəlmişdim. Lakin mən işi tamamlamaq üçün kifayət qədər ilhamlanmamışdım. Həmin vaxt diqqətimi başqa bir mövzu cəlb etdi. Bu mövzuya təsadüfən əlimə keçən “Venera dağı” adlı bayağı kitab sayəsində meyl etmişdim.

Məni cəlb edən və xüsusi şövqlə can atdığım xalis “alman elementi”ni həminin tanıdığı qədim Tanhauzer haqqında nəğməyə əsaslanan sadə xalq dastanında tapanda sarsıldım. Tikin hekayəsindən onun bütün xüsusiyyətləri ilə tanış olsam da, mövzunun işlənməsi məni daha çox Hoffmana görə maraq göstərdiyim fantastika sahəsinə aparır və heç bir vəchlə ondan dramatik əsər üçün istifadə etmək istəyi oyatmırdı. Xalq kitabının nəhəng üstünlüyü Tanhauzerlə “Varburqda müğənnilərin yarışı” arasında öləri də olsa, bir əlaqə yaratmasında idi. İkincisi ilə Hoffmanın “*Serapions-bruder*” hekayəsində tanış olmuşdum. Ancaq hiss edirdim ki, müəllif əsl mövzunu güclü təhrif edib və ona görə maraqlı dastanın əsl variantını bərpa etmək üçün yeni mənbələr axtarmağa başlamışdım. Həmin vaxt Lers Köniqsberq alman cəmiyyətinin jurnalını gətirdi. Orada Lukasın “Vartburq yarışı” haqqında ətraflı tənqidi məqaləsi və mətnin qədim alman dilindəki orijinalı var idi. Mətn baxımından bir şey əldə edə bilməsəm də, müəllif alman orta əsrlərini indiyə qədər təsəvvür belə etmədiyim rəngarəng çalarlarla təqdim etmişdi.

Elə jurnalın həmin nömrəsində mahiyyətə “Vartburq yarışı”nın davamı kimi təqdim olunmuş Loenqrin haqqında poema ilə bağlı tənqidi referat tapmışdım. Orada poemanın məzmununun əsas cizgiləri verilmişdi.

Qarşımda tamamilə yeni bir dünya açıldı. Əgər indiyə qədər mənə lazım olan formanı tapa bilmirdimsə, yeni obraz ən azından ürəyimə həkk olunmuşdu. Ona görə sonralar Loenqrin haqqında dastanın müxtəlif variantları ilə tanış olanda bu fiqur təsəvvürümdə Tanhauzerin fiquru qədər aydın canlandı.

Bu təəssüratlar altında Almaniyaya qayıdıb yaradıcılığın bəxş etdiyi dincliklə vətənin yeni fəthini həyata keçirmək istəyim qarşısızalmaz şəkildə artırdı. Lakin hələlik bu barədə düşünmək əbəs idi. Məni Parisdə saxlayan yoxsulluqla mübarizə aparmalı idim. Hərçənd, zövqümə uyğun bəzi işlər də görürdüm. Hələ yeniyetmə olarkən Praqada Dessauer adlı istedadlı yəhudi musiqiçi və bəstəkarla tanış olmuşdum. O, Parisdə kifayət qədər məşhurluq qazanmışdı və ipoxondriyası sayəsində əsasən tanışları arasında silinməz xatirələr qoymuşdu. İmkanlı adam olan Dessauer ona Böyük operadan sifariş almağa kömək etməyə qərar vermiş Şlezingerin himayədarlığını qazanmışdı. “Uçan hollandiyalı”nı oxuyan Dessauer özü üçün də belə bir süjet tələb edirdi. Belə ki, Leon Pille “*Vaisseau fantome*”un musiqisini xor rəhbəri Ditsuya sifariş etmişdi. Dessauer Pilledən bu cür sifariş üçün vəd aldı və ipoxondrik temperamentinə uyğun süjet üçün mənə 200 frank söz verdi. Bu dəfə Hoffmannlı xatirələrimdən istifadə edib xüsusi çətinlik çəkmədən “Falun mədənləri” haqqında süjeti tapdım. Həqiqətən, bu maraqlı və özünəməxsus materialın hazırlanması uğurlu alındı və Dessauer də ona musiqi yazmağa hazır idi.

Lakin əsərin xüsusilə ikinci pərdədə üzə çıxan mürəkkəb səhnələşdirilməsi adətən operadan sonra gələn baletə çətinlik yaradacağını bəhanə gətirən Pillenin səhnə planını rədd etməsi onu məyus etmişdi. Onda Dessauer onun üçün “Mariya Maqdalena” oratoriyasına mətn yazmağımı xahiş etdi. Lakin bu xahişlə müraciət etdiyi gün, dediyinə görə, səhər-səhər öz kəsilmiş başını yatağının qarşısında aydın gördüyü üçün qanı qaralmış Dessauerin təklifindən imtina etməsəm də, işin bir qədər təxirə salınmasını arzuladım. Təəssüf ki, bu təxirəsalınma hələ də davam edir.

124

Qışı bu cür təşəbbüslərlə keçirdik. Səbrimi sınayan Almaniya arzuları nisbətən ümidverici forma almağa başlamışdı. “Riensi”yə görə Drezdenlə daimi əlaqə saxlayırdım və nəhayət, səmimi və vicdanlı adam olduğumu öyrəndiyim Drezden kral operasının rəhbəri, ürəyiyumşaq Fişer mənə işin gedişi ilə bağlı dəqiq və etimad aşılaman məlumatları verdi. 1842-ci ilin yanvarında mənə gözlənilmədən yaranan yeni ləngimə haqqında xəbər verəndə, buna baxmayaraq, “Riensi”nin fevralın sonuna qədər səhnələşdirməyə hazır olduğunu bildirdilər. Bu təlaşlanmağıma səbəb oldu. Çətin ki, o vaxta qədər Parisi tərk edə bilərdim. Lakin tezliklə bu xəbər təkzib edilmişdi və vicdanlı Fişer demişdi ki, operanı payıza qədər təxirə salmalı olublar. Anladım ki, özüm Drezdendə olmasam, əsərim heç vaxt səhnəyə qoyulmayacaq. Nəhayət, martda Berlindəki kral teatrlarına rəhbərlik edən qraf Redern “Uçan hollandiyalı”nın qəbul olduğunu xəbər verəndə qərar verdim ki, indi nəyin hesabına olursa-olsun mümkün qədər tez bir zamanda Almaniya qayıtmalıyam.

“Uçan hollandiyalı” mənə Almaniya teatrları ilə bağlı müəyyən müşahidələr aparmaq fürsəti vermişdi. Onun süjetinin Paris operasında bəyənildiyini görərək poemanı çoxdan tanıdığım Leypsiç teatrının direktoru Ringelqradta göndərmişdim. Lakin o, “Sevgi qadağası” vaxtından mənə qərəzli yanaşırdı. Bu dəfə məni süjetin yüngüllüyündə ittiham etmək imkanı olmayan direktor onun çox tündməcaz xarakterinə əsaslandı. Münhen teatrının o vaxtkı direktoru, saray müşaviri Küstnerlə Parisdə *Reine de Chyprenin* librettosunun sifarişi ilə əlaqədar tanış olduqdan sonra ona “Uçan hollandiyalı”nın mətnini göndərərək müvafiq xahişimi də bildirmişdim. Lakin o, poemanı geri göndərərək onun alman teatr şərtlərinə və alman auditoriyasının zövqünə uyğun gəlmədiyini bildirmişdi. Münhen üçün fransız librettosunu sifariş etdiyini bildiyim üçün onun imtinasının nə mənaya gəldiyini anlamamışdım. Partituranı bitirib məktubla qraf Redern Meyerberə, Berlinə göndərmişdim. Ondan xahiş etmişdim ki, mənə Parisdə yardım edə bilmədiyini nəzərə alaraq əsərimin Berlində üzə çıxmasına birbaşa vasitəçi olsun. Həqiqətən, əsərimin çox tez bir müddətə, cəmi iki ay sonra qəbul olunması barədə

qrafın iltifatlarla müşayiət olunan məktubunu alanda çox təəccüblənmiş və sevinmişdim. Almaniyaya qayıdandan sonra tezliklə öyrəndim ki, qraf Redern çoxdan Berlin opera teatrının rəhbərliyindən imtina edib və onun yerinə Münhendən Küstner gətirilib. Burdan belə məlum olurdu ki, qrafın mənə verdiyi vəd böyük nəzakətlə ifadə olunsada, bu halda ciddi qəbul edilə bilməzdi. Çünki onun həyata keçirilməsi qraf Rederndən yox, onun varisindən asılı idi. Bunun nəticəsi sonra bilinəcəkdi.

125

Çox arzuladığım və yaranan ümidlərlə əsaslandırılmış görünən Almaniyaya qayıdış zəngin qohumlarımın mənə göstərdikləri mərhəmət nəticəsində mümkün olmuşdu. Didonun Lersə ilə ayırmaq üçün nazir Villmenə ağız açmasının xüsusi səbəbləri olduğu kimi parisli yeznəm Avenarius da yoxsulluğumla yaxından tanış olduğundan sonra bacım Luizaya müraciət etmişdi və bir gün məni gözlənilməz xəbərlə sevindirmişdi. Sona yetməkdə olan 1841-ci ilin 26 dekabrında Minnanın yanına dimdiyində 500 franklıq bilet tutan qazla gəldim. Bu pulu Avenarius Luizanın köməkliliyi ilə onun yaxın dostu, çox zəngin tacir Şletterdən almışdı. Təbii ki, tezliklə Parisdəki yoxsulluqdan ayrılmaq ümidi olmasaydı, təkcə çox təvazökar büdcəmizdəki artım əhvalımın yüksəlməsinə səbəb ola bilməzdi. Əlimdə iki əsərimin böyük alman səhnələrində nümayiş edilməsi vədi olduğu üçün artıq yeznəm Brokhauzdan mənim Almaniyaya qayıtmağım üçün vasitəçi olmağı xahiş edə bilərdim. Bir il əvvəl ona bu mövzuda bir məktub yazmışdım, lakin o "həyatımın axınına rəğbət" bəsləmədiyini bəhanə gətirərək imtina etmişdi. Lakin indi səhv etməmişdim. Vaxtı gələndə ondan yol xərcləri üçün pul əldə edə bilmişdim.

Bu ümidlər və maddi vəziyyətimin yaxşılaşması sayəsində qışın ikinci yarısını, 1842-ci ilin yanvarından etibarən, daha yaxşı əhvalda keçirmişdim. Bu isə Avenariuslarla qohumluq sayəsində ətrafımda yaranmış kiçik mühitimdə lap yerinə düşürdü. Minna ilə axşamları tez-tez Avenariuslarda, yaxud digər tanışlarımızın evində keçirirdik. Onların arasında bir özəl təlim-təربiyə müəssisəsinin dirijoru Küneni və onun həyat yoldaşını böyük zövqlə xatırlayıram. Həm söhbətim, həm də gənclərin həvəslə oynadıqları rəqsləri royaldə improvizə etməyə hazır olmağım ilə bu cür yığıncaqlarda elə uğur qazanırdım ki, tezliklə belə yığıncaqlarda hamının demək olar, yükə çevrilmiş simpatiyasını qazanmışdım.

Nəhayət, qurtuluş saati çatdı. Parisi tərk edə biləcəyim gün yetişdi. Ümid edirdim ki, bir də bura qayıtmayacam. Bu, 7 aprel idi. Parisə yaz gəldiyi hiss olunurdu. Qışda boş görünən bağa baxan pəncərələrimizin qarşısında indi ağaclar yaşıllanırdı

və quşlar cəh-cəh vururdu. Anders, Lers və Kittslə vidaşalarkən çox həyəcanlı idik. Deyəsən, Andersin ölümü yaxın idi. Çünki yaşı ilə əlaqəli sağlamlığı pozulmuşdu. Lersə gəldikdə isə, yuxarıda qeyd etdiyim kimi, onunla bağlı şübhə yox idi, Parisdə keçirilən iki il yarımın sınaqları zamanı ehtiyacın qısa vaxtda bu mehriban, nəcib, hətta görkəmli insanları necə dəhşətli düşkünlüyə, uçuruma sürüklədiyini görmək qorxunc idi. Gələcəyindən, sağlamlıqdan daha çox mənəvi baxımdan narahat olduğum Kitts, bizi bir daha sonsuz uşaq rəhmdilliyi ilə təəccübləndirmişdi. O, yol xərclərinə pulun çatmayacağını düşünərək bütün etirazlarıma baxmayıb həmin an əlində olan son beş frankı da mənə vermişdi. Son anda isə o, əla növ buruna çəkilən fransız tütününü dilijansda ovcuma qoymuşdu. Dilijans bulvarların yanından ötərək bizi şəhər keçidinə apardı. Biz gözlərimizdən axan yaşlardan heç nə görmürdük.

126

Həmin vaxt Parisdən Drezdenə səyahət altı gün dörd gecə davam edirdi. Alman sərhəddində Forbaxda qarlı çətin bir yol keçməli olduq. Paris yazından sonra bu elə də mehriban qarşılama olmadığı üçün bizi xüsusilə sarsıtmışdı. Həqiqətən, yenidən qayıtdığım vətənim boyu irəlilədikcə kefinizi pozan bir çox şeylə qarşılaşdıq. Mən anladım ki, Almaniyadan evlərinə qayıdan fransalı səyyahlar birbaşa qışdan yaya keçdikləri üçün bütün yaxa düymələrini açıb dərinə nəfəs alarkən haqlı idilər. Frankfurtdan Leypsiqə gedən yolda poçt atları ilə Leypsiqdəki pasxa ayınlarına yollanan tacirlərin axınına düşdüyümüz üçün səyahətimiz əsl əzaba çevrildi. Həmin vaxt atlar və poçt arabaları əlüstü qapıldığı üçün iki gün bir gecə ehtiyat arabalarında silkələnə-silkələnə getməli olmuşduq. Bu isə bizə təxminən dəniz səyahəti kimi təsir göstərmişdi. Bütün səyahət boyu yeganə sevindirici təəssüratı Vartburq yaxınlığından keçəndə yaşamışdım. Elə həmin dəqiqə günəş buludların arasından görünmüşdü və Fulda tərəfdən xüsusilə qəşəng görünən dağ qəsri məndə ilıq hisslər oyatmışdı. Uzaq dağ yamacına dərhal Horselberg adını verdim və biz vadidən keçərkən "Tanhauzer" in üçüncü pərdəsi üçün dekorasiya bütünlüklə fikrimdə formalaşdı. Nəticədə, yerin dəqiq planını müəyyən edərək parisli rəssam-dekordinator Depleşənə onu əks etdirməyi tapşırıdım. Məhz indi Parisdən evə qayıdarkən nağılvari alman Reynindən adlamağım mənim üçün dərin əhəmiyyət kəsb edirdi. Lakin tarixi rəvayətləri və dastanları ilə zəngin Vartburqu ilk dəfə bütün möhtəşəmliyi ilə görməyim daha mühüm idi. Bu təəssüratlar mənə elə yaxşı təsir göstərmişdi ki, küləyə və tufana, yəhudilərə, leypsiq messasına baxmayaraq zavallı, haldan düşmüş və donmuş həyat yoldaşım ilə birlikdə xoşbəxt və gümrəhdə Drezdenə (12 aprel 1842) çatdıq. Bura Minna ilə ayrıldıqdan sonra tərək edib Şimala sürgün olduğum həmin şəhər idi.

Biz “Zur Stadt Gotha” mehmanxanasında dayandıq. Ən gözəl uşaqlıq və yeniyetməlik illərimi keçirdiyim şəhər mənə alaqaranlıq tutqun havanın təsiri ilə xüsusilə soyuq və cansız göründü. Elə bil, burada cavanlığımı xatırlada biləcək hər şey ölmüşdü. Bizə gülərlə sığınacaq verə biləcək heç kəs yox idi. Arvadımın valideynləri ehtiyac içində, kasıb və dar mənzildə yaşayırdılar. Biz dərhal özümüz üçün kiçik bir ev axtarışına başladıq. Dulusçu küçəsində aylığı 7 taler olan mənzil kirayələdik. “Riensi” ilə bağlı bir neçə vacib ziyarətləri etdikdən və tək qoyacağım qısa müddət üçün təmin etdikdən sonra aprelin 15-i Leypsiqə yola düşdüm və son altı ildə ilk dəfə anamla görüşdüm. O, Brokhauzların evinin yaxınlığında şux və geniş bir mənzildə xoş bekarlıq içində, böyük ailəsi olarkən bütün gücünü və diqqətini verdiyi təsərrüfat qayğılarından azad şəkildə yaşayırdı. Onun xasiyyəti də dəyişmişdi. Əvvəlki cəldiyi tamam itmişdi və özünəməxsus yüksək əhval-ruhiyyə ilə evli qızlarının ailə rifahını saxlamaqla məşğul olurdu. Anam xoşbəxt, dinc və aydın qocalıqdan zövq alırdı və bunların hamısına görə kürəkəni Fridrix Brokhauzun mehriban qayğısına borclu idi. Buna görə mən də Brokhauza dərin minnətdarlıq duyurdum. Mən gözlənilmədən qapıdan girəndə anam əvvəlcə qorxub sonra sevinmişdi. Aramızdakı acılıqdan əsər-ələmət qalmamışdı. Anam yalnız qardaşım Yuliusun əvəzinə məni yanında saxlaya bilmədiyinə görə peşman idi. O, bədbəxt zərgər barədə də sevindirici bir xəbər verə bilmədi. Anam mənim işimin qələbəsinə inamını bildirdi. Yazıq Rozaliya ölümündən əvvəl mənim haqqımda xoş fikirlər söyləmişdi və onun sözləri anamın mənim uğuruma olan ümidinə güc verirdi.

127

Bu dəfə Leypsiqdə bir neçə gün qaldım və oradan “Uçan hollandiyalı”nın səhnələşdirilməsi ilə bağlı danışmalı olduğum qraf Redernlə görüşmək üçün Berlina yola düşdüm. Dediym kimi, burada qrafın teatr işinə rəhbərlikdən imtina etmək istədiyini öyrəndim. Qraf məni həmin vaxt Berlində olmayan yeni intendant cənab fon Küstnerin yanına göndərdi. Bu dəyişikliyin mənim üçün nə mənaya gəldiyi dərhal aydın oldu və anladım ki, belə şərtlərdə bura gəlməyimin heç bir mənası yox imiş. Parisdə də yaşamağa davam edə bilərdim. Meyerberi ziyarətdən sonra Berlina gəlməklə tələskənlik etdiyimi anladım və bu hiss daha da möhkəmləndi. Buna baxmayaraq, o məni nəzakətlə qəbul etdi, çox lütfkar davrandı, lakin indi buradan getməyə hazırlaşdığını bildirdi. Onu Berlində ziyarət edərkən həmişə bu vəziyyətdə olurdu. Həmin vaxt Prussiya kralı tərəfindən general-muzikdirektor vəzifəsinə dəvət olunan Mendelson da Berlində idi. Əvvəllər Leypsiqdə təqdim edildiyim üçün onu da ziyarət etdim. Öyrəndim ki, Berlindəki fəaliyyətinin uğuruna inanmır və həvəslə Leypsiqə qayıdardı. Bir neçə il əvvəl ictimaiyyət qarşısın-

da ifa olunmuş böyük simfoniyanın partiturasını ona zorla qəbul etdirmişdim. Bu partituranın taleyi barədə sual vermədim. O da öz növbəsində bu qeyri-adi hədiyyəni xatırladığını bir kəlmə ilə olsa belə, hiss etdirmədi. Ümumilikdə, ondan və onun zəngin ev tərtibatından soyuqluq hiss etdim. Özü bilərəkdən aramızdakı məsafəni qorumağa çalışdım. Həmçinin Relştanı da ziyarət etdim. Onun yanına daimi naşiri, yeznəm Brokhauzdan məktubla getmişdim. Özümü daha inamlı hiss etsəm də, o, soyuq münasibət göstərirdi və bunu gizlətmir, mənimlə maraqlana biləcəyini nümayiş etdirmirdi. Əhvalım çox pozulmuşdu və qeyri-ixtiyari Serfin *Commissionsrath* ını xatırladım. Bir neçə il əvvəl Berlində pis dövr keçirsəm də, heç olmasa, zahiri kəskinliyinə baxmayaraq mənə səmimi dost münasibəti göstərən bir adamla qarşılaşmışdım. Əslində, mən bir vaxtlar Laube ilə gəzdiyimiz Berlini axtarırdım. O vaxt hər ikimiz gənclik həyəcanına qapılmışdıq. Londondan, xüsusilə də Parisdən sonra bu uzun, darıxdırıcı küçələri – burada bu, əzəmət deməkdir – olan Berlin mənə darıxdırıcı təəssürat bağışladı. Öz-özümə dedim ki, əgər alnıma istədiyimə nail olmaq yazılıbsa, bunu Berlindən çox Parisdə etməyi arzulayırdım.

Tamamilə bəhrəsiz səfərdən qayıdanda Leyqpsiqdə bir neçə gün keçirdim və o vaxt Leypsiq universitetində şərq dilləri kafedrasında olan yeznəm professor Herman Brokhauzun evində qaldım. Onun ailəsində iki qız uşağı böyümüşdü. Bu evdə əmin-amanlıq və mənəvi xeyirxahlıq, həyatın yüksək maraqları və bunlara görə narahat olan, oradan-buraya sovrulan evsiz qohumları ilə bağlı hər şeyə gerçək şəfqət hissi hökm sürürdü. Bir axşam bacım sözbəxan uşaqlarını yatırdıranda onlarla nəvazişlə sağollaşdı və sonra geniş, gözəl tərtib olunmuş kitabxanada şam süfrəsi arxasında uzunmüddətli dost söhbəti üçün bütün hazırlıqlar görüldə, mən dözməyib höknür-höknür ağlamışdım. Görünür, beş il bundan əvvəl Drezdendəki həyatımdan, erkən evlənməyimlə bağlı yaranan qayğılardan xəbərdar olan bacım məni anlamışdı. O, əri Hermanın təşəbbüsü ilə Drezdendə “Riensi”nin səhnələşdirilməsini gözləyən müddətdə yetəcək dərəcədə borc təklif etdi. Hər ikisi məni inandırır ki, bunu özlərinə bir borc hesab edirlər və bu baxımdan heç bir şübhə bəsləməməliyəm. Söhbət yarım il ərzində aybaay hissə-hissə alacağım 200 talerdən gedirdi. Başqa heç nəyə arxayın olmadığım üçün Minna evdarlıq istedadını son damlasına qədər istifadə etməli idi. Buna baxmayaraq, belə şərtlərdə yaşamaq mümkün idi və mən müəyyən qədər sakitləşmiş halda Drezdenə qayıtdım. Bu Leypsiq ziyarətim zamanı doğmalarımı ilk dəfə “Uçan hollandiyalı” ilə tanış etdim. Mən operanı tam və əlaqəli formada ifa etdim və oxudum. Mənə elə gəldi ki, maraq oyada bilmişdim. Ən azından sonra operanın Drezdendəki tamaşasında iştirak edən bacım Luiza şikayətləndi ki, artistlərin ifası ona mənim interpretasiyanı dinləyərkən hiss etdiklərini bəxş etmədi. Burada yenidən köhnə dostum Apeli axtardım. Yazıq tamam kor olsa da, şən və taleyindən kifayət qədər razı idi. Bununla o, məni çox təəccübləndirmiş və ona qarşı mərhəmət bəsləmək

səbəbini əlimdən almırdı. O, əynimdəki tünd-göy gödəkçəni tanıdığını bildirdi. Lakin mənim əynimdə qəhvəyi gödəkcə var idi. Buna görə mübahisə aparmamaq qərarına gəlib Leypsiqi tərk etdim. Burda hamının xoşbəxt olması və özünü yaxşı hiss etməsi məni heyrətləndirmişdi.

128

Aprelin 26-sı Drezdenə qayıtdım. Gələcək taleyimdə daha fəal iştirak etmək imkanı əldə etdim. “Riensi”nin səhnələşdirilməsində iştirak etməli olan şəxslərlə birbaşa ünsiyyət məni canlandırırdı və yeni ümidlər verdi. Düzdür, Drezdenə gəldiyim üçün təəccüblərini gizlətməyən general-direktor fon Lütihauunun və kapelmeyster Reysigerin soyuq münasibəti müəyyən qədər şübhələrə səbəb olmuşdu. Hətta daima məndən korrespondensiyalar alan himayədarım qofrat Vinkler Parisdə qalmağımın daha yaxşı olduğunu düşünürdü. Lakin təcrübəmdən bildim və dəfələrlə əmin olmuşdum ki, əsl dəstəyi yuxarılardan yox, aşağılardan görürdüm. Qoca xordirektor Vilhelm Fişer məni səmimi qəbul etdi. Onunla heç tanış olmasaq da, o, partiturası haqqında aydın təsəvvürə sahib yeganə adam idi. O, operanın uğuruna ciddi ümid bəsləyirdi və onun səhnələşdirilməsi üçün enerji ilə çalışmağa başlamışdı. Otağına girib özümü təqdim edəndə Fişer qışqıraraq məni qucaqladı və mən dərhal özümü ümidlərlə dolu ab-havada hiss etdim. Ondan başqa, aktyor Ferdinand Hayne və ailəsi də məni istiqanlı, səmimi qarşılamaşdı. Onu uşaqlıqdan tanıyırdım. O, atalığım Heyerin həvəslə qəbul etdiyi bir neçə gəncin sırasına daxil idi. Atam bu bəstəboy və taqətsiz oğlana *Davidchen* adını vermişdi. *Davidchen* artıq qeyd etdiyim, Karl Mariya fon Veberin də əyləndiyi yığıncaq və pikniklərdə iştirak edirdi. Hayne köhnə “yaxşı” məktəbdən olan aktyor idi və yalnız səhnədə faydalı olduğu üçün Drezden teatrında dəyərli mövqə tutmurdu. O, həm də yaxşı rejissor bacarıqlarına sahib idi. Lakin heç vaxt bu yeri almaq üçün rəhbərliyin rəğbətini qazana bilməmişdi. Rəhbərlik onu kostyum rəssamı kimi işə cəlb etmişdi və o, “Riensi”nin səhnələşdirilməsi ilə bağlı iclaslarda iştirak edirdi. Beləliklə, o, uşaq yaşlarında xoş saatlar keçirdiyi ailənin gənc nümayəndəsinin əsəri ilə bağlı qayğılarda iştirak etməli olmuşdu. O məni öz adamı kimi qarşılamaşdı. Evsiz sərgərdanlara münasibətdə xoş üz göstərməyən vətənimdə ilk dəfə bu adamda doğmalığ hissi etmişdim. Fişerlə mən Haynenin evində axşamlar adətən kartof və siyənək yeyərək ümidlərimiz barədə şən söhbətlərə dalırdıq. Şreder-Devrien məzuniyyətdə idi, Tixaçək də məzuniyyətə hazırlaşırırdı və onunla ötəri tanış olub “Riensi”dəki rolu ilə bağlı səthi söhbət etməyə macal tapmışdım. O gözəl səsə, geniş musiqi imkanlarına malik yeni, şən adam idi və onun “Riensi”dəki roluna şad olduğunu bildirməsi məni sevindirmişdi. Hayne məni inandırırırdı ki, Tixaçək

təkcə xeyli yeni kostyumun və xüsusilə, yeni gümüşü zirehin olması perspektivinə görə rola canla-başla razılıq vermişdi ki, elə buna görə də Tixaçek sarıdan rahat ola bilərdim. Bu şərtlərlə mən operanın səhnələşdirilməsi üçün hazırlıqlara başladım. Onun ciddi şəkildə öyrənilməsi yayın sonuna, əsas qəhrəmanlar məzuniyyətdən qayıtdıqdan sonra başlamalı idi. Hər şeydən əvvəl, dostum Fişeri sakitləşdirməli və həddindən artıq həcmli partituranın ixtisara salınması ilə razılaşmalı oldum. Saray teatrının məşq üçün nəzərdə tutulmuş otağındakı köhnə alətdə partituramı elə qızgın enerji ilə ifa edib oxuyurdum ki, dostumu tamam heyrətləndirmişdim. Sonda o, yazıq alətin taleyini boş verib sadəcə mənim ciyərlərimin vəziyyətinə görə narahat olmağa başlamışdı. Ürəkdən gülərək operanın ixtisar etmək cəhdlərini boşladı. Belə ki, o hər dəfə hansısa parçanın ixtisarına işarə edən kimi mən həvəslə həmin yerin ən əsas və vacib hissə olduğunu sübut etməyə başlayırdım. Biz onunla hüduzsuz səslər dənizinə dalmışdıq və nəhayət, onun əlində mənə qarşı yalnız bir dəlil – cib saatına istinad eləmək qalmışdı. Lakin mən buna da şübhə etdim. Mən çox rahatlıqla ona böyük pantomimanı və ikinci pərdədəki baletin böyük bir hissəsini qurban verdim. Fikrimcə, bu tamaşanın müddətini yarım saat azaldırdı. Beləliklə, bu halda xeyir-dualarla nəhəngimizi surət çıxardanın əlinə təslim etdik. Belə hesab edirdik ki, qalan şeylər öz-özünə düzələcək.

129

İndi arvadımla yayı harada keçirəcəyimizi düşünməliydik. Mən uşaq vaxtı bir neçə aylıq maraqlı səyahətlər etdiyim Teplitsaya köçmək qərarına gəldim. Gözəl hava və şəfalı bulaqlar Minnanın ağır vəziyyətdə olan sağlamlığına müsbət təsir göstərməli idi. Amma bu planı yerinə yetirənə qədər “Uçan hollandiyalı”nın taleyini həll etmək üçün bir neçə dəfə Leypsiqə getməli olmuşdum. Mayın 5-də təzə gəlmiş yeni Berlin intendantı Küstnerlə görüşə getdim. Küstnerin mənə münasibəti çox mürəkkəb idi. O özünün Münhendə olarkən yararsız hesab etdiyi, lakin sələfinin qəbul etdiyi operanı səhnələşdirməli idi. Amma o mənə bu cür müstəsna şəraitdən çıxış yolu tapmaq üçün düşünməyə söz vermişdi. Onun mülahizələrinin nəticəsini öyrənmək üçün iyunun 2-də Berlinə yola düşdüm. Lakin hələ Leypsiqdə olarkən Küstnerin məktubunu aldım. Küstner məktubda onu tələsdirməməyi və bir qədər gözləməyi xahiş edirdi. Onda mən məsafənin yaxınlığından istifadə edib Qalleyə böyük qardaşım Albertlə görüşməyə getdim. Yazığın ailəsinin vəziyyəti məni çox incitdi və dərin təəssüfümə səbəb oldu. Mən əhəmiyyətli dramatik ifaçı istedadında ona imtina edə bilmirdim, amma burada ona layiq olmayan pozğun teatr şərtlərində o, mövcudluğunu ən zavallı şəkildə davam etdirirdi. Bir vaxtlar bunun “gözəlliklərini” yaşadığım üçün bu cür həyat

şəraiti ilə yaxşı tanış idim və indi belə həyat mənə təsvirilənməz dəhşət verirdi. Qardaşımın bu barədə necə danışdığını eşitmək isə daha da ağır idi. Dediklərindən aydın idi ki, o bu həyata necə ümitsiz şəkildə və bütün varlığı ilə qərq olub. Bu ziyarətdən yalnız bir həvəsləndirici nəticə çıxardım. Bu, qardaşımın on beş yaşlı ögey qızı İohannanın heyrətamiz dərəcədə gözəl səsi və gəncliyinin təsiri idi. Bu qız mənə Şporun müsbət, xoş bir hisslə təsir edən “Roza, sən necə də gözəlsən” mahnısını oxumuşdu. Drezdenə qayıtdım və Minna ilə bacılarından birini götürərək gözəl havada Teplitsaya yola düşdüm. Ora iyulun 9-da çatdıq və *Scho-nauda*, “Palıd kölgəsində” mehmanxanasına yerləşdik. Tezliklə, artıq çoxdandı hər yay burada isti müalicəvi vanna qəbul edən anamla görüşdük. Bu dəfə anam məni Teplitsada görmək ümidi ilə daha da həvəslə gəlmişdi. O, əvvəllər həddən artıq erkən evliliyimə görə Minnaya qərəzli yanaşsa da, indi onunla yaxından tanış olub sevmiş, ağır, iztirablarla dolu Paris həyatımın dostuna hörmət etməyə başlamışdı. Anam ümumiyyətlə, çox kaprizli idi və ünsiyyət qurarkən onun əhvalına uyğunlaşmalı olurduq. Lakin onun fantaziyasının heyrətamiz, demək olar ki, gənclik tərəvətini saxladığına sevinirdim. Anam o qədər həssas idi ki, hətta bir axşam Tan-hauzer əfsanəsi haqqında söhbətlərimdən sonra o xoş həyəcədən yata bilməyib yuxusuz bir gecə keçirmişdi.

130

Leypsiqli xeyriyyəçi Şletterlə Parisdə qalmış Kittsin ağır vəziyyəti barədə yazışdıqdan, Minnanın müalicəsini təşkil etdikdən və şəxsi ağır maddi vəziyyətimi bir qədər qaydaya saldıqdan sonra bir neçə günlüyə köhnə uşaqlıq vərdisimə uyğun olaraq Bohemiya dağlarında gəzintiyə yollandım. Oradakı gözəl şəraitdə “Venera dağı” konsepsiyasını tamamlamağı düşünürdüm. Aussiq dağlarında romantik Şrekenşteynin dağıntıları arasında vaxt keçirmək qərarına gəldim. Kiçik bir mehmanxanada gecələməyim üçün samandan yataq düzəldilər. Bu tərəflərin ən hündür dağ zirvəsi Vostraya gündəlik gəzintilər məni tərəvətləndirir, nağılvari məkanda tənhalıq isə gənclik əhvalımı o qədər canlandırır ki, bir dəfə ay işığında örtüyə bürünüb bütün gecəni Şrekenşteynin xarabalıqları arasında gəzmişdim. Çatışmayan bircə xəyalatlar idi və onları özümü əvəzləməyə çalışırdım. Kimisə qorxuda bilmək ehtimalı mənə hədsiz zövq verirdi. Burda kitabçamda üçpərdəli “Venera dağı” operasının planını çizdim və nəticədə bu plana uyğun şeir mətni yazdım. Bir dəfə bir vadini dolanıb Vostraya çıxarkən maraqlı rəqs melodiya-sı eşitdim. Onu yüksəklikdə uzanan bir çoban fitlə ifa edirdi və birdən mən elə təsəvvür etdim ki, vadidən keçən zəvvar xorunun arasındayam. Lakin sonralar bu çoban mahnısını yaddaşımda bərpa edə bilmədim və özümə ənənəvi üsulla

kömək etməli oldum. Bu təəssüratlarla zənginləşib möhkəmlənmiş sağlamlıq və yüksək əhval-ruhiyyə ilə Teplitsaya qayıtdım. Bundan bir qədər sonra Tixaçeklə Şreder-Devrienin Drezdenə gözlənilən qayıdışı ilə bağlı maraqlı xəbər aldım. Mən “Riensi”nin məşqlərinə başlamaqdan daha çox, rəhbərliyə mən olmayan vaxt “Riensi” əvəzinə başqa bir şeylə məşğul olmağa imkan verməmək üçün ora qayıtmağa tələsirdim. Minnanı müəyyən müddətə Teplitsada, anamın yanında qoydum. Özüm isə iyulun 18-də Drezdenə yola düşdüm.

Bu dəfə *Maximiliansalleyə* baxan qəribə bir evdə kiçik mənzil kirayələdim. Hazırda, o ev sökülüb. Dərhal operanın məzuniyyətdən qayıtmış əsas ifaçıları ilə canlı ünsiyyət qurdum. Bu dəfə Qretrinin “Göy saqqal”ında səhnədə gördüyüm Şreder-Devrienə bəslədiyim həyəcan yenidən dirildi və bu vəziyyət mənə xüsusi təsir etdi. Məsələn burasında idi ki, məhz “Göy saqqal” beş yaşlı uşaq olarkən elə burada, Drezdendə eşitdiyim ilk opera idi. O vaxt bu opera mənə hələ də unuda bilmədiyim ovsunlu təsir bağışlamışdı. Erkən uşaqlıq xatirələri yenidən canlanmışdı və mən bir vaxtlar özümün hazırladığım kağız dəbilqəni başıma geyinib yüksək pafosla Göy Saqqal cəngavərin ariyasını oxuyaraq evdəkiləri əyləndirdiyimi yada saldım. “Ay xain! Qapı açıqdır!” Dostumuz Hayne də bunu xatırlayırdı. Digər münasibətlərdə bu opera məni çox razı salmırdı. Xüsusilə, Parisin tam simli alətlər orkestrinin qüdrətli səmindən sonra buradakı orkestr kasıb görünürdü. Hiss etmişdim ki, gözəl teatr binasını istifadəyə versələr də, zəif ölçülərinə uyğun olaraq orkestrdəki simli alətlərin sayını artırmağı unutmuşdular. Səhnə təchizatı ilə bağlı bu və digər əhəmiyyətli təfərrüatlarda alman teatrına xas simiclik yenə özünü göstərmişdi. Xüsusilə, Paris operasının repertuarına daxil olan əsərləri ifa edərkən bu cəhət daha çox gözə girir və miskin tərcümə mətni ilə daha çox vurğulanırdı. Artıq Parisdə məni bu cəhətdən dərin narazılıq duyğusu sıxırdı. Burada isə məni bir vaxtlar alman teatrlarından Parisə qovan hisslər daha böyük güclə yenidən oyanmışdı. Mən özümü təhqir olunmuş hiss edirdim və qəlbimin dərinliklərində yenə nifrət cücəriridi. Bu nifrət o qədər kəskinləşmişdi ki, Almaniyanın istənilən, hətta ən yaxşı opera teatri ilə sıx əlaqə qurmaq barədə düşünmək belə istəməirdim. Əksinə, istəklərimlə ikrah hissi arasındakı ziddiyyətdən çıxış yolu tapmaq, bir tədbir görmək barədə düşüncələrə dalırdım.

Ağır şübhələrin öhdəsindən gəlməyə teatr heyətindəki ayrı-ayrı, fəvqəladə istedadlı şəxslərin iştirakı kömək etdi. Bunu hər şeydən əvvəl, əməkdaşlıq etməyi yüksək şərəf kimi arzuladığım böyük müəllim Şreder-Devrienə aid etmək olar. Əlbəttə, yeniyyətlik təəssüratlarımdan çox il keçib. Bu qadının xarici görünüşünə gələndə isə, növbəti il Drezdeni ziyarət edən Berlioz Parisdəki məlumatlarından birində onun haqqında mənfi rəy bildirmişdi. O hesab edirdi ki, həddən artıq yetkin matrona köklüyü ona gənc rollarda, xüsusilə, kişi rollarında - “Riensi”dəki kimi - səhnəyə çıxmasına narahatlıq yaradır, publikanı ona qarşı soyudur. La-

kin bu fiziki çatışmazlıqlardan daha çox ifaçıya başqa şeylər zərər verirdi. Onun repertuarı məhdud sayda olan sevimli rollardan ibarət idi. Buna görə onda hərəkətsizlik, şüurlu şəkildə hesablanmış effektlərin ətaləti, müəyyən eyninövlü ifa tərzini yaratmışdı. Və bu tərz bir qədər mübaligəyə meyl edərkən vaxtaşırı az qala iztirablı təəssürat bağışlayırdı. Bunların heç biri gözümdən qaçmırdı, lakin mən onun üstünlüklərini də hamıdan yaxşı bilirdim. Onun çatışmazlıqlarından yan ötüb dəqiq, dərin zövqlə bu misilsiz aktrisanın yaradıcılığında nümayiş etdirdiyi nəhəngliyə tamaşa edirdim. Cavanlığının yaradıcı enerjisi əvvəlki güc ilə oyansın deyər xüsusi həyəcanlandırıcı şərtlər – fəvqəladə hərəkətli həyat ona bu baxımdan xeyli təkan verirdi - lazım idi. Bu cəhətdən o mənə dəfələrlə yüksək təəssüratlar bəxş etmişdi. Bircə çürük teatr mühitinin aktrisanın nəcib və yüksək xasiyyətinə təsir etməsi insanı bir qədər soyudur və şübhə oyadırdı. Mənə böyük dramatik aktrisanın ifasını çatdıran dodaqlardan bütün teatr qəhrəmanlarından eşitdiyim nitqləri eşitməli olurdum. O, gözəl səsə, cazibədar xarici görünüşə malik istənilən adı ifaçının onun rəqibi olmasını və tamaşaçılardan eyni dərəcədə rəğbət görməsini qəbul edə bilmirdi. Böyük aktrisanın məğrur təvazökarlığı bu cəhətdən özünü göstərmirdi və o, illər keçdikcə daha qısqanc olurdu. Bunun hamısını yaxşı görsəm də, hələ şəxsən mənə heç bir təsiri olmurdu. Digər bir xüsusiyyəti isə müqayisə olunmaz dərəcədə çox çətinlik yaradırdı. O, yeni musiqini asan mənimsəyə bilmirdi. Yeni partiyaların öyrənilməsi onun üçün böyük çətinliklərlə bağlı idi, onunla öz əsərini məşq eləməyi qarşısında məqsəd qoyan bəstəkar üçün isə uzunmüddətli əziyyətli məşğələlərlə nəticələnirdi. O, bir çox digər yeni opera hissələrini öyrəndiyi kimi, “Riensi” də Adriaonun rolunu asta-asta öyrənərək rolundan soyuyurdu. Bu isə məni çətin vəziyyətə qoyurdu.

131

Çətin xasiyyətə malik Şreder-Devrienlə yola getmək asan olmasa da, uşaq kimi məhdud və səthi, lakin istedadlı Tixaçeklə iş heyrətamiz dərəcədə rəvan gəldirdi. O, öz hissələrini əzbərdən öyrənməyə çalışmır, ən çətin notları vərəqdən oxuyurdu. Digər ifaçılar sonda məhz yazılan notu düzgün götürməyə gəlib çıxsa-lar da, o, istənilən əzbərləməni ən başdan bitmiş hesab edirdi. O, öz hissəsini bir neçə məşğələdə lazımi qədər oxuduqdan və onu yaddaşına həkk etdikdən sonra qalan şeylərə görə narahat olmurdu. İfanın bəzəyi və oyun öz-özünə yaranmalı idi. Hissəsindəki mətnin səhvlərini yaxşıca öyrənir və yöndəmsiz sözləri də düz-gün sözlər kimi aydın və enerjili tələffüz edirdi. Rolu anlamaqla bağlı bütün qeyd və məsləhətləri xeyirxah coşğu ilə rədd edir və iddia edirdi ki, “hər şey öz vaxtında olacaq”. Tezliklə Tixaçeki qəhrəmanımın mahiyyətini anlamağa məcbur etmək

cəhdlərindən tamamilə imtina etməli oldum. O, bundan çox razı idi, mən isə öz növbəmdə, həm onun işə hazırlıq və həvəslə başlaması ilə, həm də onun gözəl səsinin ovsunlayıcı qüvvəsi ilə mükafatlandırılmışdım.

İki əsas rolun ifaçılarından başqa, mənim ixtiyarımda yalnız çox adi qüvvələr var idi. Lakin onların azad iradəsi bəs edirdi və hətta kapelmeyster Reysiger də foyedəki royal məşğələlərinə vaxtında gəlməyə başlamışdı. Onu işə həvəsləndirmək üçün hiyləgər bir fənd işlətməli olmuşdum. Reysiger tez-tez yaxşı opera mətni tapmağın qeyri-mümkünlüyündən şikayətlənir və mənim özüm üçün libretto yazmaq vərdişimi ağıllı addım hesab edirdi. Təəssüf ki, onun özü fürsəti əldən vermiş və gəncliyində bu sənətə yiyələnmemişdi. Məhz bu, onun dramatik bəstəkar kimi uğur qazanmasına əsas maneə olmuşdu. Axı mən də - o belə hesab edirdi – etiraf etməliyəm ki, onun “lap çox melodiyası” var. Lakin ifaçılara həvəs aşılamaq üçün bu kifayət deyildi. O, Şreder-Devrienin timsalında bundan əmin olmuşdu. Bellininin “Romeo və Cülyetta” operasının finalını Devrien elə şövqlə ifa edir ki, tamaşaçıları da cuşa gətirir. Lakin “Adele de Foix” operasının eynilə buna bənzər finalını o, tam laqeyd ifa edirdi. Bunun səbəbi əlbəttə, yalnız süjetdə gizli idi. Mən dərhal ona hazır opera mətni verəcəyimə söz verdim. O həmin mətnə ürəyi istəyən qədər melodiya uyğunlaşdırıla bilərdi. Reysiger buna böyük sevinclə razı oldu. Mən Keniqin romanı əsasında tərtib elədiyim və bir vaxtlar Skribə göndərdiyim “Hohe Braut”un köhnə əlyazmasını opera mətninə uyğun şeirlər şəklində işləyib Reysigerə bağışlamaq qərarına gəlmişdim. O, hər dəfə ifaçılarla məşqə gələndə bir vərəq şeir alacaqdı. Mən bütün libretto bitənə qədər öhdəmə götürdüyüm vəzifəni vicdanla yerinə yetirdim. Bir neçə vaxt sonra Reysigerin Krite adlı aktyora “Meduzanın batması” adlı operası üçün yeni libretto sifariş etdiyini eşidəndə çox təəccüblənmişdim. Məlum olmuşdu ki, kapelmeysterin heç kəsə etibar etməyən həyat yoldaşı mənim heç bir səbəb olmadan librettomu ərinə bağışlamaq istəyimə şübhə ilə yanaşmış. Hər ikisi librettonun yaxşı yazıldığını, təsirli məqamlarla zəngin olduğunu düşünsələr də böyük ehtiyatla yanından ötməli olduqları xain bir tələdən şübhələnmişdilər. Beləliklə, libretto yenidən üstümə qayıtmışdı. Bu isə mənə Praqadakı köhnə dostum Kitli vəziyyətdən çıxarmağa kömək olmuşdu. Ona görə librettonun tərkibinə “Fransızlar Nitsa darvazaları qarşısında” adlı hissə əlavə olunmuş və deyilənə görə, (özüm görməmişəm) tez-tez Praqada uğurla səhnələşdirilmişdi. Bu vəziyyət praqalı bir tənqidçiyə mənə librettomun əsl istedadımdan – librettoçu olmaq - xəbər verdiyini və musiqi kompozisiyaları bəstələməklə səhv etdiyimi aydınlaşdırmaq üçün bəhanə vermişdi. Əksinə, Laube “Tanhauzer”ə əsaslanaraq iddia edirdi ki, mənim üçün əsl bədbəxtlik təcrübəli bir pyes yazarına musiqim üçün yaxşı libretto sifariş etməyi düşünməməyim idi.

Bu dəfə mənim fəndim arzulanan məqsədə aparmışdı. Reysiger “Riensi”nin məşqlərinə vaxtında gəlirdi. Buna əsas səbəb şeirlərdən çox ifaçıların operaya ar-

tan maraq göstərməsi, xüsusilə, Tixaçekin səmimi heyranlığı idi. Adətən dostları ilə bir yerdə ova getmək fürsəti əldə edən kimi o, teatr foyesindəki fortepiano məşqlərindən qaçırdı. Lakin indi “Riensi”nin məşqlərinə bayrama gələn kimi parıltılı gözlərlə və əla, səs-küylü əhval-ruhiyyə ilə gəlirdi. Mən isə bu məşqlərdən az qala sərxoş olurdum. Artistlər xüsusilə sevdikləri yerləri heyranlıqlarını bildirərək müşayiət edirdilər, üçüncü pərdənin finalında ansambl isə (təəssüf ki, uzunluğuna görə bütün tamaşalarda buraxılan hissə) hətta özünəməxsus gəlir mənbəyinə çevrilmişdi. Bu H-moll hissəsi o qədər gözəldir ki, ona görə müəyyən ödəniş etmək lazımdır, hətta Tixaçek bir dəfə belə bir söz də demişdi. Bu sözü deyəndən sonra masaya bir zilberqroş qoyub ətrafdakıları da bunu təkrarlamağa səslədi. Hamı gülərək təklifi qəbul etdi. Sonra hər dəfə iş finala çatanda hamı belə deyirdi: “İndi neyqroşlar olan nömrə gəlir”. Şreder-Devrien isə pul kisəsini çıxarıb bu operanın onu tamamilə iflasa uğradacağını bəyan edirdi. Qərribə gəlirin bir hissəsini vicdanla mənə təhvil verirdilər. Heç kəs ağılna belə gətirmirdi ki, bu pullar mənə və arvadıma dəfələrlə nahar məsələsini həll etməyə kömək olub.

132

Avqustun əvvəlində Minna Teplitsadan Drezdenə qayıtdı. Anam da onunla birlikdə qısamüddətə bizə gəlmişdi. Biz soyuq mənzildə qalır, məhrumiyyətlərə dözürdük. Lakin ümidlə azadlıq və qələbə gününü gözləyirdik. “Riensi”yə hazırlıq bütün avqust və sentyabr aylarını məşğul etmişdi. Belə ki, tez-tez Almanıyanın opera teatrının repertuarı üçün ənənəvi hal almış tərəddüd və dəyişikliklərə görə işlər bəzən yarıda qalırdı. Yalnız oktyabr ayında uyğunlaşdırılmış ifalar elə xarakter almışdı ki, tamaşanın uzaqda olmadığından artıq əmin olmaq mümkün idi. Ansamblın və orkestrin məşqləri başlayanda isə iştirakçılardan hər biri operanı böyük uğurun gözlədiyini təxmin edirdi. Nəhayət, teatrın səhnəsində ümumi məşqlər başladı. Onların uğuru adamı məst edirdi. Biz sülh carçısının peyda olduğu ikinci pərdənin ilk səhnəsinin tamamlanmış quruluşda tam məşqini keçirəndə hamını həyəcan bürümüşdü. Hətta dramın mərkəzi olmağa imkan verməyən rolundan narazı Şreder-Devrien də suallarına, müraciətimə cavab verəcək halda deyildi. Göz yaşları onu boğur, danışmağa mane olurdu. Mənə elə gəlirdi ki, bütün teatr heyəti mənə sevir və bir möcüzə kimi heyranlıq bəsləyirdi. Düzdür, qeyd etməliyəm ki, burada yoxsulluq içində olan, indi isə naməlumluqdan parlaq şöhrətli məşhurluğa addım atan gənc bəstəkara qızğın şəfqət hissi də mühüm rol oynamışdı. Ümumi məşqdə fasilə zamanı artistlər səhər yeməyi yemək və yorğun əsəblərini təzələmək üçün ətrafa səpələnəndə mən boşalmış səhnədə tək qaldım və taxta körpücüyün üstündə əyləşdim. Onlar kimi nahar edə bilməzdim, amma

ətrafdakıların bunu hiss etməsini də istəmirdim. Görünür, bircə “Riensi” də kiçik rol ifa edən əlil-ifaçı - qoca italyan bunu başa düşüb mənə rəhmi gəldiyindən mənə bir stəkan şərəblə, bir tikə çörək təklif etmişdi. Nəticədə, mən nə qədər ağır olsa da, onun əlindən bu kiçik rolu da alaraq arvadının qəzəbinə səbəb olmuşdum. Qoca da arvadına inanaraq mənim dostumdan düşmənimə çevrilmişdi. 1849-cü ildə Drezdendən qaçmalı olanda guya mənim üsyanda iştirak etdiyimi məhz həmin ifaçının polisə xəbər verdiyini öyrənmişdim. Onda mən “Riensi”nin ümumi məşqindəki səhər yeməyini xatırladım və bu fakta nankorluğumun cəzası kimi yanaşdım. Onun ailəsindəki narazılıqlara görə özümü günahkar hesab edirdim.

İlk tamaşanı heç vaxt hiss etmədiyim əhvalda gözləyirdim. Bu əhvalımı bölüşmək üçün Hemnisdən mehriban bacım Klara da gəlmişdi. Orada darıxdırıcı meşşan həyatı yaşayırdı və taleyimın dönüş nöqtəsində iştirak edərək canlanmaq üçün Drezdenə tələsmişdi. Kiçik artistlik qabiliyyəti tez tükənən yazıq bacım həyat yoldaşı və ana kimi adi mövcudluğun öhdəsindən çətinliklə gəlirdi və burada artan şöhrət ab-havasında intim əhvalını yüksəlmiş hiss edirdi. Onunla və xor-direktor Fişerlə axşamları Haynenin ailəsində, dəyişməz siyənək və kartof süfrəsi arxasında keçirərək gözəl dəqiqələr yaşayırdıq. İlk tamaşa ərəfəsində axşam həтта punş da təşkil etmişdik və bizim məmnunluğumuz son həddə çatmışdı. Həmin gecə yuxumuzu alaraq taleyimdə böyük dönüşlər vəd edən səhəri günü qarşı-lamaq üçün uşaqlar kimi xoşbəxt, gülə-gülə, ağlaya-ağlaya evlərimizə dağıldıq. 20 oktyabr 1842-ci ildə mane olmamaq üçün artistlərin yanına getməməyə qərar verdim. Lakin küçədə onlardan biri ilə qarşılaşdım. Bu, operamda kiçik bas partiyasını ifa edən, bir qədər darıxdırıcı, amma qiymətli ifaçı - ciddi və vasvası Risse idi. Səhər tərəvətli idi, aydın və günəşli hava tutqun, buludlu günləri əvəzləmişdi. Risse salamlaşdı və yerə mıxlanmış kimi bir kəlmə belə söyləmədən üzündə hey-ranlıq və zövq ifadəsi ilə qarşımda dayandı. O, qərribə həyəcanla qeyri-adi taleyin gözlədiyi adamın üzünə yaxından baxmaq istədiyini izah etdi. Mən gülümsədim. Görünür, bu sözlər mənə aid idi. Onu yaxın günlərdə “Hamburq şəhəri” restora-nında bir stəkan yaxşı şərəba qonaq edəcəyimə söz verdim.

133

Bir də heç vaxt “Riensi”nin ilk tamaşası günü hiss etdiklərimə yaxın duy-ğular yaşamadım. Sonralar bütün ilk tamaşalarımnda məni qayğrı bürüyürdü. Bu qayğrı ifanın uğurundan yana olduğu üçün əslində əsası var idi. Bu həm zövq al-mağa mane olur, həm də tamaşaçıları izləmək imkanını əlimdən alırdı. “Tristan və İzolda”nın məşqində hiss etdiyim müstəsna əhval-ruhiyyə belə “Riensi”nin premyerasında hiss etdiklərimdən o qədər uzaq idi ki, mahiyyətə bu qədər fərqli

duyğular müqayisə belə edilə bilməzdi. Bütövlükdə, tamaşadan irəli gələrək operanın uğuruna arxayın olmaq mümkün idi. Bütün tamaşaçı zalı mənim tərəfimdə idi və bu, çox təəccüblü idi. Adətən Drezden kimi şəhərlərin auditoriyası müəyyən qədər əhəmiyyətli musiqi əsəri barədə ilk dəfədən mühakimə yürütmək iqtidarında deyildi, buna görə də tanınmamış müəlliflərin işlərinə qərarlı və soyuq münasibət göstərirdilər. Bu dəfə auditoriya özünü başqa cür aparmağa məcbur idi. Çünki artıq tamaşadan əvvəl çoxsaylı teatr heyəti tərəfindən operam barədə o qədər heyranlıq dolu rəylər yayılmışdı ki, bütün şəhər əhalisi söz verilən möcüzəni gərgin halda gözləyirdi. Mən, Minna, bacım və Haynenin ailəsi ilə parter-lojada əyləşmişdim və indi həmin axşamın xatirələrini diriltməyə çalışanda onlar mənə qəribə bir yuxunun dumanında görünürlər. Mən xüsusi bir sevinc və ya həyəcan hiss etmirdim. Əsərimə müəllif kimi yox, yad adam kimi yanaşırdım. Dolu teatr zalı məni elə qorxutmuşdu ki, auditoriyaya nəzər sala bilmirdim. Böyük kütlənin yaxınlığını tüğyan edən təbiət, inadçı göy gurultusu, leysan kimi hiss edirdim ki, buna görə də lojanın uzaq küncündə gizlənmişdim. Alqışları heç hiss etmirdim və hər pərdədən sonra məni coşğu ilə çağıranda dostum Hayne diqqətimi ora yönəltdi və məni güclə səhnəyə itələməli olurdu. Əvəzində bir məsələyə görə get-gedə daha çox narahat olur və çəkinirdim. Mən artıq ikinci pərdədən sonra “Freyşüts”ün sonundakı kimi gec olduğunu anlamışdım. Səhnədə baş verən hərbi hadisələrə görə tamaşaçılar üçün yorucu hesab etdiyim üçüncü pərdə bitəndə saat onu göstərirdi. Deməli, məlum olmuşdu ki, tamaşa düz dörd saat davam edib. Mən çox məyus olmuşdum. Bu pərdədən sonra məni səhnəyə səsləyən çağırışları yalnız auditoriyanın nazakətli davranışı hesab edirdim. Mənə elə gəlirdi ki, tamaşaçılar boğaza qədər doydularını bildirmək istəyirdilər və dərhal teatrı tərk edəcəkdilər. Qarşıda isə hələ iki pərdə var idi. Operanı sona çatdırmayacağımızdan əmin idim. Məni peşmanlıq bürümüşdü. Gərək vaxtında ixtisar təkliflərinə razı olardım. İndi eşidilməmiş bir şeyi yaşamağa idim. Qeyri-adi uğur qazanmış opera gülünc şəkildə uzandığı üçün yarıda kəsilib, axıra çatdırılmayıb. İfaçılar hələ əla əhvalda olsalar da, xüsusilə Tixaçek özünü getdikcə daha yaxşı və gümrah hiss etsə də, bunları gözlənilən qaçılmaz qalmaqalı məndən gizlətmək cəhdləri kimi qəbul edirdim. Son pərdənin başqanğıcında, yəni, gecə yarısında auditoriyanın hələ də zalda olduğundan əmin olanda təəccübümün həddi-hüdüdü yox idi. Daha nə gözlərimə, nə qulaqlarıma inanırdım. Həmin axşamın hadisələri mənim üçün əsl müəmma idi. Sadiq artistlərimlə son dəfə auditoriyanın gurultulu çağırışları altında səhnəyə çıxanda gecə yarısından keçmişdi.

Tamaşa bitən kimi görüşdüyüm qohumlarımla əhval-ruhiyyəsi operanın görülməmiş ölçüsünün tamaşaçılara göstərəcəyi təsir barədə əndişələrimi möhkəmləndirdi. Fridrix Brokhauzun ailəsi bir neçə tanış ilə birlikdə Leypsiqdən xüsusilə bunun üçün gəlmişdilər və biz tamaşanın sonunda onların mehmanxana-

sına dəvət olunmuşduq. Orada sıx mühitdə operanın uğurunu qeyd edib mənim sağlığıma şərab içəcəkdilər. Lakin biz ora çatanda mətbəxin və şərab anbarının bağlandığı məlum oldu. Üstəlik, tamaşada olanlar elə yorulmuşdular ki, hər tərəfdən yalnız bir şey eşidirdim: saat altıdan gecə yarısına qədər davam edən opera tamaşasının sərhədləri aşan davamlılığına görə təəccüb. Hamı ancaq bundan danışırdı və biz əldən düşmüş halda evlərimizə dağılışdıq. Səhəri gün saat 8-də teatr kontorunun not bölməsində idim. Ora yalnız bir məqsədlə gəlmişdim. “Riensi”nin ikinci dəfə səhnələşdirilmək ehtimalına qarşı lazım bildiyim ixtisarlara aparmalı idim. Yayda hər taktı Fişerə qarşı müdafiə edib onun labüdlüyünü sübut edirdimsə, indi məni kor-koranə silmək, qaralamaq istəyi bürümüşdü. Hər şey lazımsız gəlirdi. Hələ dünən auditoriyanın hiss etmədən qəbul etdiyi yerlər indi mənə anlaşılmaqların vəhdəti kimi gəlirdi. Onlardan hər biri operaya xələl gətirmədən, kölgə salmadan, anlaşılmaqlığa səbəb olmadan çıxarıla bilərdi. Mən bir şeyə can atırdım. Musiqi mümkünsüzlüklərinin nəhəng yığınınu münasib çərçivəyə salmaq istəyirdim. Bununla yanaşı, sürət köçürənlərə amansızlıqla partituranı qısaltmaq tapşırığı verərək daha bir fəlakətin qarşısını almaq istəyirdim. Məncə, ictimai fikrə və teatr aləminin əhvalına təslim olan general-direktor deyəcəkdi ki, “Son tribun” kimi bir əsərin tamaşasına maraq xatirinə yalnız bir dəfə icazə vermək olar, ikinci tamaşa isə yolverilməzdir. Ona görə də gün ərzində bilərəkdən teatrda hər hansı təmasdan qaçaraq vaxt udmağa, qəhrəmancasına ixtisarlara barədə şaiyələrin lazımı yerlərə çatıb, lazımı təsir göstərməyi üçün imkan qazanmağa çalışırdım. Nahardan sonra yenidən sürətköçürənin yanına qaçdım ki, tapşırıqlarımın doğru yerinə yetirilməsinə nəzarət edim. Bu zaman öyrəndim ki, Tixaçek gələrək mənim ixtisarlara tanış olub və onları yerinə yetirməyə qadağa qoyub. Xordirektor Fişer də mənimlə bu ixtisarlara haqqında danışmaq istəyirdi. İş ləngitdilər və mənə elə gəlirdi ki, təhlükəli bir şey yaxınlaşır. Bunun nə mənaya gəldiyini anlamırdım və ixtisar gecikərsə, fəlakətin baş verəcəyindən qorxurdum. Nəhayət, axşam Tixaçeki tapdım və o, ağzını açmağa macal tapmamış sürətköçürənlərin işini dayandırdığı üçün üstünə cumdum. O, yarım boğuq səslə qısa və kəskin cavab verdi: “Mən öz partiyamdan bir notu belə silməyə izn verə bilmərəm, bu, çox gözəldir”. Mən gözlərimi ona zilləyib ovsunlanmış kimi donmuşdum. Uğurumun bu cür misilsiz sübutu bütün qorxularımı dağıtmaya bilməzdi. Digərləri də özlərini belə aparırdılar. Fişer sevincdən parlayır və məni ələ salırdı. Hamı bütün şəhəri əhatə edən ruh yüksəkliyindən danışırdı, şəhər rəhbəri mənə gözəl işimə görə minnətdarlığını bildiriyi məktub göndərmişdi. Mənə Tixaçeklə Fişeri qucaqlamaqdan, evə tələsib Minna və Klaraya işin nə yerdə olduğunu danışmaqdan başqa şey qalmırdı.

İfaçılara bir neçə gün istirahət verilmişdi. 26 oktyabrda Tixaçekdən güclə razılıq aldığım müəyyən ixtisarlarla ikinci tamaşa baş tutdu. Uzunluğa görə xüsusi şikayətlər eşitmişdim və qərara gəlmişdim ki, Tixaçek düz deyir: “əgər bu operaya o dözsə, tamaşaçılar asanlıqla dözməlidirlər”. Beləliklə, hər dəfə eyni uğurla altı tamaşa nümayiş edildi. Opera kral sarayının böyük şahzadələrinin də marağına səbəb oldu. Onlar əsərdə heç bir dəyişiklik arzulamasalar da, tamaşanın yorucu uzunluğu ilə barışa bilmirdilər. Q. Fon Lütihau buna görə bütün operanı heç bir ixtisar olmadan hissələrə bölüb iki axşam ard-arda nümayiş etdirməyi təklif etmişdi. Mən razılaşdım və bir neçə həftəlik fasilədən sonra ilk tamaşanı “Riensenin əzəməti”, onun ardınca ikincisini isə “Riensenin tənəzzülü” adı ilə elan etdik. İlk gecə əvvəlki ikinci pərdə, ikinci gecə isə xüsusi musiqili giriş hazırladığım son üçüncü pərdə göstərildi. Bu zat-alilərini, xüsusilə, kral ailəsindən olan iki böyük xanımı-şahzadələr Amaliya və Avqustanı çox razı saldı. Lakin tamaşaçılar bir operaya görə ikiqat pul ödədiklərini düşündülər və bu fikrə əsl kələk kimi yanaşdılar. Narazılıq gəldirdə özünü göstərə bilirdi və bu üsulla keçən üç tamaşadan sonra rəhbərlik əvvəlki formaya qayıtmalı oldu. Mən həvəslə bununla razılaşdım və operaya əvvəl qəbul olunmuş ixtisarlara tətbiq etdim.

Həmin vaxtdan “Riensi”nin tamaşalarını nə qədər tez-tez qoysalar da, teatr dolu olurdu. Bu uğurun möhkəmliyindən ətrafdakıların nə qədər paxıllıq çəkdiyini öyrəndikdən sonra tam əmin oldum. Bununla, ilk dəfə mənim üçün çox ağır formada premyeranın səhəri günü qarşılaşdım. Söhbət şair Yulius Mozendən gedir. Onu yayda Drezdenə ilk gəlişim zamanı ziyarət etmişdim. Onun istedadını həqiqətən yüksək qiymətləndirdiyim üçün tezliklə çox yaxınlaşdıq və bu tanışlıq mənim üçün həm xoş, həm də bir çox cəhətlərdən öyrədici idi. O, mənə öz dramalarını oxudu və bu əsərlər mənə müstəsna təsir bağışladı. Onların arasında orijinal şəkildə işlənmiş və mənə çox maraqlı gələn “Kola Riensi” adlı faciə də var idi. Mən ondan “Riensi”nin mətnini öz əsəri ilə müqayisə etməməyi xahiş etdim, çünki poetik nümunə kimi mənim əsərim onun əsərindən qat-qat aşağıda durur. O, mənimlə razılaşmamaq üçün elə də böyük səy göstərməli olmadı. Lakin mənim tamaşamdan bir qədər əvvəl o, Drezden səhnəsində ən zəif dramlarından biri “Veymarlı Bernqrad” ı qoymuşdu. Bu tamaşanın nəticələri onu sevindirmədi və bu qaçılmaz idi. Çünki dramatik cəhətdən cansız, siyasi boşboğazlıqla dolu əsər bənzəri bütün əsərlərin məşum taleyini bölüşdürməli idi. O. “Riensi”nin qəbul olunmasına və təəssüf ki, eyni adı daşıyan əsərini səhnələşdirə bilməməsinə - görünür, sərt siyasi tendensiyasına görə - bir qədər pərt olmuşdu. Həmin tendensiya sözlərlə bağlı olduğundan sırf dram əsərində daha çox sezilirdi. Mən onun opera janrını aşağı

qiymətləndirməsinə bir söz deməyib razılaşırdım. İlk tamaşadan sonrakı gün bacım Luizagildə onunla qarşılaşanda və o, operanın uğurunu ələ salan nifrət dolu ifadələr, zəhərli kədərlə üstümə düşəndə mən çox təəccüblənmişdim. Lakin mənim də qəlbimin dərinliklərində qəribə bir hiss gizlənirdi. Mən "Riensi"nin uğurla dayandığı opera janrının miskinliyini anlayırdım və buna görə gizləndə utanaraq onun açıq hücumlarına cavab verə bilməmişdim. Özümü müdafiə etmək üçün ona deyəcəyim sözlər hələ tam yetişməmişdi və mən məxsusi istiqamətimin müəyyən bəhrəsinə əsaslanma bilmirdim. İstinad etməyə heç bir şeyim yox idi və söhbət zamanı yalnız bir şey hiss edirdim. Bədbəxt yazıçıya mərhəmət. Onun hücumlarının hiddəti hələ özümün də əmin olmadığım nəhəng uğurumun sübutu olduğu üçün ona bəslədiyim mərhəməti daha çox ifadə etmək istəyirdim.

135

"Riensi"nin ilk tamaşası zamanı mənimlə qəzet rəyçiləri arasında uçurum yarandı. Bu uçurum vaxt keçdikcə daha kəskin və geniş olurdu. Drezdenin çoxdankı əsas musiqi rəyçisi Karl Bankla hələ Maqdeburdaykən tanış olmuşdum. O, məni ziyarət etmişdi və mən ona "Sevgi qadağası"ndan səmimiyyətlə təriflədiyini böyük hissələri ifa etmişdim. Bu insan yenidən Drezdendə görüşəndə "Riensi"nin ilk tamaşası üçün ona bilet ayırmadığımı bağışlaya bilmirdi. Drezdendə yaşayan digər rəyçi Yulius Şladebaxla da təxminən eyni şey təkrarlandı. Ümumiyyətlə, hamını razı salmağa çalışan adam olsam da, bir insana yalnız rəyçi olduğu üçün xüsusi münasibət göstərməyə duyduğum ikrah hissini boğa bilmirdim. Mənim tərsliyim və prinsipial sərtliyim illərlə artdı və bu bütün ömrüm boyu hesablaşmalı olduğum jurnalistikanın görünməmiş təqiblərinin əsas səbəblərindən birinə çevrildi. Drezden jurnalistikasının böyük nüfuzu olmadığı üçün müharibə hələ ki, güclənməmişdi. Digər şəhərlərin qəzetlərində Drezden barədə korrespondensiyalar və xəbərlər nadir halda nəşr olunurdu. Belə ki, Drezdenin incəsənət həyatı dünyanı maraqlandırmırdı. Bu isə əlbəttə, şəxsən mənim üçün əlverişli hal deyildi. Ona görə də şöhrətimin xoşagəlməz cəhətləri də mənə bir elə toxunmurdu və mən bir müddət özümü ələ hiss elədim. İlk və son dəfə məni ümumi iltifat ab-havası əhatə edirdi və özümü çəkdiyim bütün iztirablara görə kifayət qədər razı salınmış hesab edirdim.

Operanın uğuru arxasınca inanılmaz sürətlə digər, əvvəlcə tamamilə nəzərdə tutulmayan nəticələri də gətirdi. Bu nəticələr sırf maddi xarakter daşıyırdılar. Belə ki, operaya görə qonorar hələlik ümumi rəhbərliyin müstəsna şəkildə iyirmi luidor əvəzinə ayırdığı cəmi 300 taler məbləğində idi. Həmçinin, operanı iki-üç mühüm səhnələrdə nümayiş etdirməmiş sanballı bir naşirə satmağa da ümid edə bilməzdim. Lakin gözlənilmədən kral muzikdirektoru Rastrelli vəfat etdi və

“Riensi”nin ilk tamaşasından sonra kapelmeyster yeri boşalanda bütün nəzərlər mənim üstümə yönəldi.

Hələ ki, danışıqlar uzanırdı, ümumu rəhbərlik istedadıma fəvqəladə, ehtiraslı rəğbətə daha bir sübutunu göstərdi. “Uçan hollandiyalı”nın ilk tamaşasının nəzərdə tutduğum kimi Berlin teatrında yox, Drezden səhnəsində baş tutması arzusu bildirilmişdi. Berlin teatrının rəhbərliyi bu münasibətdə heç bir maneə törətmədiyi üçün həvəslə son işimi Drezden teatrına təhvil verdim. Bu operada qəhrəman tenor üçün partiya olmadığı üçün Tixaçekdən imtina etməli oldum. Lakin “Riensi”dəkindən daha zəngin material verilən Şreder-Devrienin dəyərli iştirakına ümid edə bilirdim. Ona tamamilə etibar etmək çox xoş idi. Çünki o, “Riensi”nin uğurunda tam mənada iştirak edə bilmədiyi üçün incimişdi. Bunu necə həvəslə elədiyimi şişirdilmiş, işə həddindən artıq ziyan vuran nəzakətlə operadakı əsas kişi rolunu bariton Vextərə tapşıraraq sübut etdim. Bir vaxtlar o yaxşı ifaçı idi, lakin indi demək olar ki, şikəst qalmışdı və mənim məqsədimə heç uyğun gəlmirdi. Əslində, mən bu cür möhtərəm aktrisanı operanın mətni ilə tanış edəndə onun şeirləri çox bəyənməsi mənə hədsiz zövq vermişdi. Senta rolunun öyrənilməsi ilə bağlı tez-tez baş tutan görüşlərimizdə, onunla keçirdiyim saatlarda xüsusi şərtlər sayəsində bu heyrətamiz, qeyri-adi qadının taleyində şəxsən ciddi şəkildə iştirak etməli olmuşdum və bu vaxtlar haqqında xatirələrimi, sözün ciddi mənasında həyatımın ən öyrədici səhifələrinə aid edirəm.

Böyük aktrisa Drezden üçün “Riensi” kimi möhtəşəm bir əsəri yazarkən əsas rol üçün onu nəzərdə tutmadığıma görə özünü pərt olmuş hiss edirdi. Həmin vaxtlar onun yanında qonaq olan anası – məşhur Sofi Şreder onu bu baxımdan dəstəkləyir və hətta daha çox qıcıqlandırır. Buna baxmayaraq, onun alicənab xasiyyəti şəxsi iradə üzərində qələbə çaldı. O, mənim “dahi” olduğumu etiraf edir və fikrincə, yalnız dahiyə göstərilə biləcək xüsusi etimad göstərdi. Düzdür, onun etimadı tezliklə öz təhlükəli tərəflərini də biruzə verməyə başladı. Belə ki, bu məni onun məşum sevgi işlərində etibarlı tərəfdaşına və məsləhətçisinə çevirdi. Əvvəlcə, onu münasibətlərimiz sayəsində o, dəfələrlə ictimaiyyət qarşısında mənə bəslədiyi simpatyanı bəyan etmiş və məni ən yaxşı şəkildə qiymətləndirmişdi.

Əvvəlcə, onu anasının xeyrinə böyük konsert verəcəyi Leypsiqə gedərkən müşayiət etməli oldum. Bu konserti xüsusilə cəlbədicilik üçün o, proqrama şəxsən mənim rəhbərliyimlə “Riensi”dən iki nömrə - Adrianonun ariasını və Riensi duasını (sonuncu Tixaçekin ifasında səslənirdi) daxil etmişdi. Bu konsertə dost münasibətlərində oluğu Mendelsonu da cəlb etmişdi. O bu gecədə yeni uvertürası “Rüi Blaz” a dirijorluq eləməliydi. Leypsiqdə keçən iki gün ərzində ilk dəfə Mendelsonla nisbətən yaxın ünsiyyətdə oldum. Əvvəllər isə münasibətlərimiz nadir, ötəri görüşlərlə məhdudlaşır. Mendelson və Şreder-Devrien yəznəm Fridrix Brokhauzun evində çox ifalar etmişdilər. Həmçinin böyük aktrisa Mendelsonun müşayiəti ilə

Şubertin bir çox nəğmələrini oxumuşdu. Həmin vaxt hələ şöhrətin zirvəsində olan gənc ustanın məni necə narahatlıq və həyəcanla müşahidə etdiyini, hətta izlədiyini sezmişdim. Aydın idi ki, o, ümumiyyətlə, hətta Drezdendə səhnələşdirilmiş operanın uğuruna böyük əhəmiyyət vermir, şübhəsiz, məni heç bir əlaqə saxlamadığı, hesablaşmalı olmadığı musiqiçilər sırasına daxil edirdi. Lakin mənim uğurumda ona xarakterik və hədələyici görünən cizgilər önə çıxırdı. Mendelsonun özü uğurlu opera yazmaqdan başqa heç bir şeyi belə ehtirasla arzulamırdı. Bəlkə də bu istiqamətdə bir iş görməyə imkan tapmamış mənim uğurumun axmaq və gözlənilməz şəkildə onun yolunu kəsməsinə, keçməsinə, onun fikrincə, pis hesab etməyə haqqı çatdığı bu cür musiqinin uğuruna görə məyus olmuşdu. Dahi artist hesab etdiyi və ona sadıq olan Şreder-Devrienin mənim xeyrimə yüksək fikirlər söyləməsi də onu təəssüfləndirirdi. Bu şübhələr ruhumu təlatümə gətirərkən gözəl bir hadisə gözlənilmədən gözlərimi açdı. Ümumi konsert məşqlərindən sonra Mendelsonu evə yola salıb onunla musiqi barədə qızğın söhbət başlayanda sözlərə xəsis olan bu adam qəfil mənim sözümlü kəsdi və xüsusi həyəcanla musiqinin digər tərəfinin olduğunu sübut etməyə başladı. Bu tərəf incəsənətin növlərindən güclüdür və insanda yaxşı hisslərlə yanaşı, ən pis hissləri, məsələn qısqanclığı da oyada bilir. Mən bu sözləri yalnız şəxsi etiraf kimi qəbul edə bildiyim üçün onun əvəzinə qızardım. Belə ki, ona qarşı belə bir qəbahət işlətdiyimi sanmırdım və onunla müqayisə olunmaq, bacarıqlarımızı və xidmətlərimizi qarşı-qarşıya qoymaq fikrindən çox uzaq idim. O, özünü bu konsertdə qəribə şəkildə nümayiş etdirdi. Bu, aramızdakı istənilən paraleli aparmağı istisna edəcək formada uzaq idi. Əgər o, öz *“Hebriden-Ouverture”*nu ifa etsəydi, mən öz iki opera ariyamla heç bir vəchlə onunla rəqabət apara bilməzdim. Belə ki əsərlərimiz arasındakı fərq təkcə xarakterlərinə görə ölçüyəgəlməz idi. Lakin görünür o, məhz opera musiqisi janrına yaxınlaşmaq və onun effektiv tərəflərini öz xeyrinə istifadə etmək üçün *“Rüi Blaz”*ı seçmişdi. Deyəsən, bu uvertüra Paris tamaşaçıları üçün bəstələnmişdi. Bunun açıq nəzərə çarpdığını və Mendelsona yaraşmadığını Robert Şumanın qeydindən də görmək olardı. O, Mendelsonun yanına gedib özünə xas sadəliklə, xoş təbəssümlə bu *“gur orkestr pyesi”* barədə təəccübünü bildirmişdi.

Etiraf etməliyəm ki, həmin axşam hər ikimiz uğurlu çıxış etməmişdik. Bütün səylərimiz qoca Sofi Şrederin bürger *“Leneora”*sını deklamasiyasının bağışladığı əzəmətli təəssüratda boğulmuşdu. Mətbuatda dəfələrlə onun qızını tez-tez konsertlər və musiqi axşamları təşkil edərək musiqi ilə heç vaxt heç bir ortaq nöqtəsi olmayan anası üçün tamaşaçılardan güclə benefis qoparmaqda günahlandırırıldılar. Lakin biz musiqili pyeslərin zavallı yazarları əsl avaralar, miskin hoqqabazlar kimi bu dişsiz, yüksək istedadlı və adamı dəhşətə gətirən gözəlliyə malik, təsvirolunmaz alicənablıqla bürger şeirləri oxuyan qadının ətrafına yığılmışdıq. Bu və bir neçə gün ərzində yaşadıklarım mənə fikir və hiss üçün xeyli material verdi.

Şreder-Devrienlə ikinci səfərimizi həmin ilin dekabrında Berlinə etdik. O, böyük saray konsertində iştirak üçün dəvət olunmuşdu. Mən isə bu səfərdən teatr intendantı Küstnerlə görüşüb "Uçan hollandiyalı"nın səhnələşdirilməsi barədə danışıqlar aparmaq üçün istifadə etmək niyyətində idim. Bu dəfə şəxsi işimdə heç bir nəticəyə gələ bilmədim. Lakin, əvəzində burada Ferens Listlə görüşdüm və mənim böyük marağıma səbəb olan bu görüş, gələcəyim üçün heç nə ilə müqayisə olunmayan əhəmiyyət daşıyırdı. Görüş xüsusi şərtlərdə baş tutmuşdu və hər ikimiz özümüzü narahat hiss edirdik. Bu şəraiti Şreder-Devrien yaratmışdı və görüşümüz onun qayğısız şən, şıltaq zarafatlarının bəhrəsi idi.

Artıq bir dəfə himayədarıma Listlə əvvəlki görüşüm barədə danışmışdım. Parisdə keçirdiyim ikinci ilin qışında, özümü Şlezingerin ədəbi işlərindən gələn gəlirlə bir təhər dolandıra bilib xoşbəxt hiss etdiyim vaxtlarda həmişə qeydimə qalın Laubedən bir xəbər almışdım. Mənim barəmdə danışdığı və tövsiyə etdiyi List Parisə gəlibmiş. Laube fürsəti əldən verməməyi və onunla tanış olmağı məsləhət görürdü. Çünki List "ürəyiaçıqdır" və yəqin ki, mənə kömək etmək istəyəcək. Mən qəbul olunmuşdum və salonda bir neçə nəfərlə qarşılaşmışdım. Sonra xoşrəftar və söhbətçil List də gəldi. Listin son Macarıstan səfəri barədə fransız dilində canlı söhbət başladı və mən bu söhbətdə iştirak edə bilmədim. Doğrusu, List nəzakətlə mənə necə yardımçı ola biləcəyini soruşanda artıq darıxmağa başlamışdım. Görünür, o, Laubenin tövsiyəsini heç xatırlamırdı və mən yalnız onunla tanış olmaq istədiyimi dedim ki, Listin buna bir etirazı yox idi. O, söz verdi ki, növbəti böyük *matinee* üçün mənə bilet göndərməyi unutmayacaq. Onunla incəsənətlə bağlı söhbət etmək cəhdlərim isə yalnız Şubertin "*Erlkonig*"indən başqa Lovenin həmin mövzuda balladası ilə tanış olub-olmadığını soruşmağımla məhdudlaşdı. List rədd cavabı verdi və bununla da söhbətimiz bitdi. Gedəndə ünvanımı qoydum və tezliklə onun katibi nəzakətli bir məktubla sənətkarın müstəsna iştirakı ilə keçəcək *Salle Erarda* bilet göndərdi. Zal dolu idi, konsert royalının yerləşdiyi tribuna Paris cəmiyyətinin qaymaqları olan xanımlardan ibarət sıx dairə ilə əhatə olunmuşdu. Mən bütün dünyanı heyretləndirən virtuozun şənində səslənən alqışlarda iştirak etdim, bir sıra möhtəşəm pyesləri, məsələn, onun "Robert-İblis" mövzusunda fantaziyasını dinlədim, evə qayıdanda isə qəlbimdə yalnız bir təəssürat qalmışdı: qulağım batmışdı. Bu daxili meyllərimə baxmayaraq hələ də gəzib dolandığım yoldan çıxdığım, sakit kədər və gizli qərarlılıqla üz döndərdiyim vaxt idi. Həmin vaxt dolğun gün işığı altında parıldayan bir hadisəni layiqincə dəyərləndirə bilməzdim və ondan aralanıb sakitcə gecənin qaranlığına çəkilmişdim. Bir daha Listi ziyarət etməmişdim.

Mən bütün bunları təsadüfən və sadəliklə Şreder-Devrinə danışmışdım, o isə, danışdıqlarımla onun artistik qısqançlığına toxunduğumdan buna xüsusi həvəslə yanaşmışdı. List də Prussiya kralı tərəfindən böyük saray konsertinə dəvət olunduğu üçün elə alınmışdı ki, ilk görüşlərindən birində List Devriendən “Riensi”nin böyük uğuru barədə soruşmuşdu. Şreder-Devrien Listin “Riensi”nin müəllifi barədə heç bir təsəvvürünün olmadığını görəndə kimi, onu uzaqgörənliyinin olmasında günahlandırmış və indi maraqla sorğu-sual etdiyi bəstəkarla məhz bir vaxtlar Parisdə “təkəbbürlə rəftar etdiyi həmin zavallı musiqiçi” olduğunu demişdi. Devrien qalib ədəsi ilə bunu mənə danışdı və böyük təəssüflə onda buraxdığım təəssüratı münasib üsulla düzəltməli oldum. Biz bu məsələni aydınlaşdırana qədər qonşu otaqda Donna Annanın intiqam ariyasına orkestr müşayiətinin oktavalarında və çox sürətli tempdə royaldə ifa edilən məşhur passajı səsləndi. “Budur, özü də gəldi!” - Şreder-Devrien qışqırdı və List onu konsertin məşqinə ötürmək üçün otağa daxil oldu. O, böyük çaşqınlığıma səbəb olan şəkildə, acıqlı sevinclə mənə “Riensi”nin bəstəkarı kimi təqdim etdi. Guya List indi mənimlə tanış olmağa can atsa da, bir vaxtlar möhtəşəm Parisdə mənə qarını göstərmiş. Himayədarımın – əlbəttə, zarafat xatirinə - əvvəlki ziyarətim barədə danışdıqlarımı təhrif etdiyinə inandırmaq cəhdlərim deyəsən Listi sakitləşdirmişdi. Lakin kiminsə ondan pis rəftar gördüyündən şikayət etmək üçün əsasının olması ehtimalı onu incidir və qorxudurdu. Listin aramızdakı anlaşılmazlıq barədə danışarkən səmimiyyəti və sadəliyi, xüsusilə, hövsələsiz qadının coşğun sataşmaları ilə yanaşı mənə xoş və sakitləşdirici təsir göstərirdi. Xanımın amansız ironik iradlarının öhdəsindən gəlmək tərzini mənim üçün yeni bir şey idi və onun mükəmməl tərbiyəli və öz korrekt davranışına əmin olan humanist bir insan olduğunu sübut edirdi. Nəhayət, Devrien onun yaxınlarda Köniqsberq universitetindən aldığı doktor diplomunu ələ salmağa başladı və qəsdən lağ edərək titulu “əzcaçı” adlandırdı. List onun bütün rişxəndlərinə cavab olaraq üzüqoyulu döşəməyə uzanıb acizliyini nümayiş etdirdi və mərhəmət istədi. O gedəndə yenidən mənə müraciət etdi və bütün səmimiyyəti ilə “Riensi”yə qulaq asmağa, ən azından hadisələrin uğursuz axını nəticəsində yaranan təəssüratları düzəltməyə və məndə özü barədə ən yaxşı fikir yaratmağa çalışacağını bildirdi. Bununla da, biz ayrıldıq. Bu görüşdə List mənə böyük, məsum sadəliyi və hər sözün qüsursuz kitabı, ifadələrində sevilən və həmsöhbətini ələ alan alicənablıq çaları ilə xüsusən güclü təsir bağışladı. Bu ona yaxınlaşanların təslim olduğu ovsunu aydınlaşdırırdı. O vaxta qədər bunun səbəbləri barədə yanlış təsəvvürüm var imiş.

Leypsiqa və Berlinə iki səfər “Uçan hollandiyalı”nı öyrənməyə sərf olunan məşqlərəarası qısa fasilədə baş verdi. Bu cəhətdən mənə Şreder-Devrienin öz roluna qızğın marağını qorumaq vacib idi. Çünki qalan iştirakçı heyətin zəifliyində yalnız ondan əsərimin ruhuna uyğun ifa gözləyə biləcəyimi yaxşı dərk edirdim.

Bundan başqa, Senta rolu ona həqiqətən uyğun idi və digər xüsusi şərtlər də bu ehtiraslı qadındakı fəvqəladə şövqü dəstəkləyirdi. Məsələ burasındadır ki, onun etibarlı adamı kimi öyrənmişdim ki, o, həmin vaxt ciddi, səmimi qəlbədən özünə bağlı və hələ çox gənc oğlanla - keçmiş xalq maarifi naziri Müllərin oğlu, kral qvardiyasının leytenantı ilə - uzunillik münasibətlərini bitirməyə hazırlaşır və həvəslə digər, əslində ona daha az uyğun gələn adamla münasibət qurmağa can atır. Görünür, onun yeni seçimi Berlində tanış olduğu fon Münhauzen adlı bir cənab idi. O da gənc, hündür və qamətli adam idi və müşahidələrimə görə dostumun zövqünə tam uyğun gəlirdi. Deyəsən, bu məsələdə mənə bəslədiyi qızğın etimad ona əziyyət verən vicdan əzabından asılı idi. O, başa düşürdü ki, yaxşı keyfiyyətlərini dəyərləndirərək mənim də dost münasibətləri qurduğum Müllər onu ilk məhəbbət ehtirası ilə sevir və indi o, sevgilisinə ən nankor şəkildə, miskin bəhanələrlə xəyanət edirdi. Görünür, o özü də yaxşı başa düşürdü ki, yeni məşuqu ona heç layiq deyil və bu kişinin yalnız yüngül və eqoist xasiyyətdən irəli gələn meylləri var. Ona görə Devrien bilirdi ki, ətrafındakıların, xüsusilə, onu yaxşı tanıyan köhnə dostlarının heç biri bu davranışı təqdir etməyəcək. Mənə isə inanır və dəstək gözləyirdi. Çünki açıq etiraflarından çıxış eləsək, o məni dahi hesab edir və onun təbiətini, meyllərinin faciəvi gücünü anlayacağıma ümid edirdi. Əlbəttə, mən bu halda özümü bir az qəribə hiss edirdim. Mən həm bu meylə, həm də meylin predmetinə antipatiya bəsləyirdim. Təəccüblü olsa da, məndə dərin ikrah doğuran, lakin bu qeyri-adi qadını dəhşətli güclə əsir alan ehtiras, mərhəmətimə səbəb olurdu və mən ona kömək etməyə bilmirdim. O, solğun, dilxor gəzir, demək olar yemirdi, elə gərgin idi ki, onu qaçılmaz fəlakətin, ağır, bəlkə də ölümcül xəstəliyin gözlədiyini düşünürdüm. Bir müddət sonra o, yuxusuzluğa da düşər oldu və hər dəfə əlimdə bəxtsiz “Uçan hollandiyalı” ilə onun yanına gələndə, onun görünüşü məni o qədər qorxudurdu ki, gəlişimin məqsədini unudurdum. Lakin o, hər dəfə məni saxlayır, fortepiano arxasına otuzdurur və məhv olmaqdan, ölümdən xilasedici vasitə kimi rolundan yapışırdı. Yeni partiyanın öyrənilməsi onsuz da çətin idi və yalnız davamlı, mütəmadi məşqlər ona yeni musiqili rolun öhdəsindən gəlməyə kömək olacaqdı. O saatlarla elə ehtiraslı inadla oxuyurdu ki, mən qorxaraq yerimdən sıçrayır və ona, gücünə rəhm etməsi üçün yalvarırdım. Onda Devrien, gülərək sinəsini göstərir, hələ də gözəl qalmış bədəninə dartışdırıb

mübarizə aparmağa qadir olduğunu nümayiş etdirirdi. Əslində, həmin dövrdə onun səsi hətta bir qədər yeniyetmə təzəlik, yorulmaz güc qazanmışdı. Bu isə məni heyrtləndirirdi və nə qədər qəribə olsa da, qəlbimin dərinliklərində o yöndəmsiz, miskin adama bəslədiyə bu absurd ehtirasın mənim Sentamın xeyrinə olacağını dərk edirdim. Gərgin, əsəbi qadının yorulmazlığı o qədər böyük idi ki, tələsməyə ehtiyac duyduğumdan və ləngimələr mənə sərf etmədiyindən, o hətta özünə belə zərər vermədən son əsas məşqi ilk tamaşa gününə təyin etməyə razılıq vermişdi.

Tamaşa yanvarın 2-si, 1843-cü ildə baş tutdu. Operanın uğuru mənim üçün öyrədici oldu və sonrakı fəaliyyətimin dəyişməsi üçün giriş rolunu oynadı. Əvvəlcə ümumilikdə uğursuz adlandırıla biləcəyim tamaşa gələcək fəaliyyətimdə operalarda yaxşı dramatik qüvvələrin iştirakını təmin etməli olduğumu anladı. O vaxta qədər partituranın öz əvəzinə danışıqlığını və ifaçıların mütləq mənə lazım olan şəkildə ifa etməli olduqlarını düşünürdüm. Lakin köhnə dostum – Henrietta Zontaqın ilk məşhurluğu dövründə parlaq Seviliya bərbəri olan Vexter, qeyd etdiyim kimi, öz mütəvazi gücünə görə, başqa fikirdə idi. Onun dəhşətli iztirab çəkən gəmi səyahətçisi rolunun öhdəsindən gələ bilməməsi, Şreder-Devrienin gözünə gec – yalnız səhnədəki məşqlər başlayanda sataşdı. Vexterin köklüyü, girdə, enli sifəti, budaq kimi yöndəmsiz şəkildə yellənən əllərinin və ayaqlarının qəribə hərəkətləri ehtiraslı Sentanı məyus edirdi. Bir dəfə, Sentanın mübaliğəli təsəlli sözləri deyərək qoruyucu mələk kimi ona yaxınlaşdığı ikinci pərdənin böyük səhnə məşqində, Şreder-Devrien qəfil sözünü yarıda kəsdi və təəssüflə qulağıma pıçıldadı: “Bu balaca gözlərə baxanda özünü nəyəsə məcbur etmək olarmı? Aman Allah, Vaqner, siz nə etmişiniz?” Ona bacardığım kimi təsəlli verir və gizləncə, tamaşa günü parterdə Şreder-Devrienin onu görəcəyi bir yerdə oturmağa söz verən cənab fon Münhauzenə ümid bəsləyirdim. Həqiqətən, böyük aktrisa sanki səhralıqda tək oynayır, opera heyətindən dəstək görmədən, öz istedadının hesabına teatrı arxasınca apararaq tamaşaçılarda qızğın həvəs oyada bilmişdi. İlk pərdə, Vexterlə “Riensi”nin ilk tamaşası günü məni bir stəkan şəraba qonaq edən Risse arasında darıxdırıcı söhbət təsiri bağışlamışdı. Üçüncü pərdədə orkestrin gurultusu səhnədəki dənizi sakit vəziyyətdən çıxarıb ehtiyatla quraşdırılmış xəyalət gəmini yerindən tərpənməyə məcbur edə bilməmişdi. Tamaşaçılar hər pərdəsində maraqlı hadisələr baş verən, Tixaçekin yeni parlaq kostyumlarını nümayiş etdirdiyi “Riensi”dən sonra bu cür kasıb və darıxdırıcı əsər təklif etməyimə məəttəl qalmışdı.

139

Şreder-Devrien kifayət qədər uzun müddət Drezden səhnəsini tərk etmədiyi üçün “Uçan hollandiyalı” cəmi dörd dəfə tamaşaya qoyulmuşdu. Azalan tamaşaçı

axını bu dəfə drezdenliləri məmnun edə bilməməyimdən xəbər verirdi. Adımın şöhrətini qorumaq istəyən rəhbərlik “Riensi”yə qayıtmağa məcbur oldu və digər operanın müvəffəqiyyətsiliyi mənə düşünmək üçün çoxlu əsas verdi. Təəssüflə etiraf etməliydim ki, bir tərəfdən “Uçan hollandiyalı”nın səhnələşdirilməsində böyük xətalara yol vermişdimsə, digər tərəfdən “Riensi”nin uğuru aktyorların müvafiq düzgün ifasına əsaslanmırdı. Vexter ifaçı kimi “Uçan hollandiyalı”ya heç uyğun gəlmirdi, lakin yaxşı dərk edirdim ki, Tixaçek də Riensidəki ağır xasiyyətli rolunun öhdəsindən gəlmək iqtidarında deyildi. Onun oyununda daima kobud səhvlər və çatışmazlıqlar görürdüm. Tixaçek Riensinin təbiətindəki qaranlıq, demonik başlanğıcı – bunu operanın xarakterik, həlledici anlarında kəskin vurğulamışdım – heç saymırdı. Onun Riensisi daima qələbəyə sevinən qəhrəman-tenor olaraq qalırdı ki, dördüncü pərdədə-sürgündən dönəndən sonra daha miskin şəkildə, fağır-fağır diz üstə çöküb lirik itaətlə taleyinə boyun əysin. Riensinin mənim ideyama uyğun – mənəvi cəhətdən özünü toplamış və məğlubedilməz xasiyyəti əvəzinə, o “öz konsepsiyası”nı irəli sürürdü. Bununla da, dördüncü pərdənin effektiv finalını təmin edir və heç nəyi dəyişmək istəmədən qətiyyətlə dediyinin üstündə dururdu. “Riensi”nin uğurunun səbəbləri barədə düşünəndə mən belə bir nəticəyə gəlmişdim ki, bu uğura görə, əvvəla, ifaçının möhtəşəm, fəvqəladə xoş səsinə, ikincisi, xor ansambllarının təravətləndirici təsirinə, üçüncüsü isə, səhnə hadisələrinin tez-tez dəyişməsinə borclu idim. Lakin biz operanı iki hissəyə böləndə xüsusilə, bəlağətli göstəriş almışdım. Məlum olmuşdu ki, həm musiqili, həm də dramatik cəhətdən daha əhəmiyyətli ikinci hissə tamaşaçıları daha az cəlb edirdi. Hamı etiraf edirdi ki, bunun əsas səbəbi birinci hissəyə daxil olan balet idi. Leypsiqdən “Riensi”nin tamaşalarından birinə gələn qardaşım Yulius bu cəlbədicə məqamı daha sadəliklə qeyd etmişdi. Onunla açıq lojada bütün tamaşaçıların gözü önündə oturduğum üçün hətta ifaçılara aid hər cür razılıq ifadəsi göstərməyini qadağan etmişdim. Bütün axşam ərzində o, alqışlamamaq üçün özünü saxlasa da, yalnız baletin bir yerində dözməmişdi. O, elə həvəslənmişdi ki, heyranlıq hissini gizlədə bilmədiyini bəhanə gətirərək auditoriya ilə birlikdə alqışlamağa başlamışdı. Maraqlıdır ki, Berlində ümumiyyətlə, laqeyd qarşılanan “Riensi” məhz balet hissəsinə görə Prussiya kralının möhkəm simpatiyasını qazanmışdı. Uzun illər sonra o, operanın bərpa olunmasını isətməmişdi. Hərçənd, artıq opera dramatik məzmunu ilə tamaşaçıların xoşuna gələ bilməzdi. Nəticədə, onu Darmştattda eşidəndə əmin oldum ki, onun ən yaxşı musiqili hissələri inanılmaz şəkildə ixtisara salınsa da, balet həm bütöv qalmış, həm də təkrarlar və yeni anlarla genişləndirilmişdi. Lakin bu baletin, Riqada bir neçə gün ərzində, ilhamsız, ikrah doğuran tələsikliklə yazılan musiqisi xüsusilə zəif idi. O qədər zəif idi ki, onun ən yaxşı hissəsini, faciəli pantiomimanı çıxarmalı olanda razılıqla utanmışdım. Bundan başqa, baletimin qalıqlarının antik döyüş oyunla-

rına uyğun qaydalarla və ciddi xor rəqslərinə müvafiq (sonradan məhz Berlində olduğu kimi) səhnə-ləşdirilməsi üçün Drezdendə xoreoqrafik vasitələrin azlığına görə ən utancverici şəkildə belə bir şeylə kifayətlənməli olmuşdum. İki balaca rəqqasə bir müddət səhnədə yöndəmsiz rəqs hərəkətləri icra edir, sonra əsgər bölüyü gəlir, qalxanlarını başlarının üstünə qaldırır bir növ dam yaradırdılar. Bu qədim Roma "Testudo" suna eyham vurmali idi. Dəri rəngli triko geynmiş baletmeyster və köməkçisi bu dama çıxıb hoppanır, bir neçə dəfə növbələşərək başı üstə dururlar. Bununla Qədim Roma qladiatorlarının oyunlarını əks etdirdiklərini düşünürdülər. Məhz burada tamaşaçıların böyük heyranlıq bəslədiyi an gəlirdi. Mən hər dəfə dərk edirdim ki, uğurumu bu hissəyə borcluyam.

140

Beləliklə, get-gedə artan əmniyyətlə, istək və səylərimin səhnə uğurlarından köklü şəkildə haçalandığını anlayır, eyni zamanda, hadisələrin gedişatı qarşısızılmaz güclə məni Drezden kapelmeysteri vəzifəsini qəbul etməyə vadar edir və bununla da, bir vaxtlar bədbəxt evliliklərimin sövq etdiyi kimi yenidən çox təhlükəli yola itələnərdim. Bu barədə danışıqlar zamanı istənilən mübaliğədən uzaq, məlum inadçılıq aşkarlayırdım. Teatr həyatının mahiyyətinə nifrətim hədsiz idi və saray teatrının idarə üsulu ilə yaxından tanışlıq da bu hissi azaltmadı. Burada da hər şey, zahiri nəcibliklə, teatr həyatının biabırçı tərəflərinin nümayişkar parıltı sayəsində kobud şəkildə ört-basdır edilməsi ilə əlaqəli idi. Bu şərtlərdə insanın teatra aid ən yaxşı və təmiz istəkləri məhv olurdu və ümumilikdə, hər şey əsaslı bürokratik aparat çərçivəsində şöhrətpərəst və yüngül maraqlardan ibarət idi. Aydındır ki, bu mühitə girmək mənə son dərəcə mənfur bir şey kimi görünürdü və Rastrelli vəfat edəndə, Drezdendə mənim üçün vicdanımın səsinə xəyanət etməyə cəlb edən şərait yarananda, yaxınlarıma, sınıanmış dostlarıma elan etdim ki, boş qalan yeri tutmaq niyyətim yoxdur.

Amma bu qərara qarşı insan iradəsinə təsir edə biləcək hər şey birləşdi. Əvvəla, özümü maddi cəhətdən möhkəm, əhəmiyyətli mövqə ilə təmin etməyin cazibəsi tiranik gücünü göstərdi. Opera kompozisiyalarımın uğuruna arxalanaraq bu istəklə mübarizə aparırdım. Ümid edirdim ki, təvazökar tələbatlarımız olduğu üçün gəlirim arvadımla birlikdə iki otaqda yaşayıb sakitcə işləməyə imkan verəcək. Lakin mənə etiraz edirdilər ki, məhz gələcəkdə dinc fəaliyyət göstərmək üçün bütün vaxtımı almayacaq vəzifə lazımdır. Dəlil kimi "Uçan hollandiyalı" nı tamamladığım vaxtdan keçən bir il ərzində iş üçün vacib olan rahatlığı da itirdiyimi söyləyirdilər. Lakin qəti qərar vermişdim ki, mərhum Rastrellinin tutduğu kapelmeyster vəzifəsinə tabe olan muzikdirektorluk mənə layiq deyil və bunu

ümumi rəhbərliyə son qərarım olaraq bildirmişdim. Onlar bu vəzifəyə yeni adam axtarmalı olmuşdular. Amma mövzu barədə söhbətlər bitəndə məlum olmuşdu ki, kral kapelmeysteri Morlakinin yaxınlardakı vəfatından sonra onun vəzifəsi də hələlik boş qalmışdı və yəqin, kral məni bu vəzifədə görməyi arzulayacaqdı. Almaniya bu vəzifə, xüsusilə, kralın himayədarlığında olduğundan çox vacib hesab edilirdi. Bu mövqenin “sanbalı” və ömürlük möhkəmliyi hər bir alman musiqiçisinin arzularının predmeti, dünyəvi rahatlıq tacı idi. Əbəs deyil ki, bütün bunlar xeyirxah arvadımın da başını gicəlləndirdi. Mənə hər tərəfdən diqqət göstərməyə başladılar, cəmiyyətdə indiyə qədər əldə edə bilmədiyimiz əlaqələr və tanışlıqlar yarandı, özü də bu dəfə bizə qarşı dözümlü yox, hörmət də bəslədiklərini görəndə soyuq yuvamız isinməyə başladı. Ağır sərgərdanlıq illərində məni bürüyən oturaq həyat həsrəti, fəxri kral himayədarlığı altında sakit, möhkəm mövqe istəyi yenidən özünü göstərdi. Əhvalımın yumşalmasına xüsusilə Karl Mariya fon Veberin dul qalmış xanımı, lütfkar Karolina güclü təsir göstərmişdi. Daha onun evini tez-tez ziyarət edirdim və onunla ünsiyyət çox sevdiyim bəstəkar haqqında xatirələrə görə çox əziz idi. O, səmimi qəlbdən məni əlimə düşən fürsətdən imtina etməməyə və inandırmağa çalışırdı. O, deyirdi ki, məndən Drezdendə ərinin ölümündən sonra pis vəziyyətə düşən və boş qalan vəzifəyə keçməyi tələb etməyə haqqının çatdığını düşünür. “Bir özünüz düşünün, – deyirdi, – ərimlə görüşəndə, onun bütün ömrünü həsr etdiyi işin məhz çalışdığı yerdə boş buraxıldığını deməli olacam. Bir vaxtlar həvəsli, ilhamlı Veberin olduğu yerdə tənbel Reysigeri görməyin nə qədər ağır olduğunu düşünün. Onun operalarının ildən-ilə pis ifa olduğunu görmək çox ağırdır. Əgər Veberi sevirsinizsə, onun xatirəsinə həmin vəzifəni tutmalı və işini davam etdirməlisiniz.” Bu qadın məsələnin praktik cəhətini də enerjili şəkildə anlamırdı. O, mənə bildirirdi ki, arvadımın qeydinə qalmalıyam. Çünki təklif olunan vəzifəni qəbul etsəm, arvadım mən öləndə maddi vəsaitsiz qalmaqacaq.

141

Tutarlı mülahizələrdən və ürəyimlə ağılımın motivlərindən daha əhəmiyyətli bir şey öz gücümə heç vaxt tükənməyən inamım idi. Tale məni hara atsa – bu halda yəqin Drezdenə - köhnəliklə mübarizə aparmağa, ənənəvilikə qalib gəlməyə, görülməmiş şeylərə can qoymaq üçün güc və imkan tapacağıma şövqlü inam məni tərk etməzdi. Mən bütün məsələnin insanda, onun məhv olan şeyləri yenidən dirçəltmək istəyində olduğunu hesab edirdim. Bir qədər səy göstərərək incəsənətə mütləq yaxşı təsir göstərəcəyimi, onu rüsvayçılıq zəncirlərindən xilas edəcəyimi düşünürdüm. Taleyimdəki heyrətamiz ciddi dönüş mənim inamımı dəstəkləyir, baş direktor fon Lütihauunun kəskin dəyişməsi isə yeni yola çıxmağa cəlb edirdi.

Bu qərribə adam mənə qarşı elə mehribanlıq göstərmişdi ki, əvvəllər onun buna qadir olduğunu düşünməzdim. Lakin onun şəxsi rəğbətindən əmin olmaya bilmirdim və bu əminlik, hətta sonralar aramızda daimi fikir ayrılıqları olsa da, sarsılmamışdı. Buna baxmayaraq, razılığı qəfil təlaşlı bir anda vermişdim. 2 fevral 1843-cü ildə rəhbərliyin bürosuna gəlib dəvəti qəbul edib gedəndə, kral kapellasının bütün ümumi qərargahının da orada olduğunu görmüşdüm. Sədr fon Lütihau teatrın katibi, mənim unudulmaz dostum Vinklərə kral reskriptini mənə təhvil verməyi təklif etdi. Buna əsasən mən Əlahəzrətin kapelmeysteri olurdum və ömür boyu ildə 1500 talerlik təminat alacaqdım. Fon Lütihau reskripti oxuyandan sonra nitq söylədi və mənim monarxın lütfünü minnətdarlıqla qəbul edəcəyimdən əmin olduğunu bildirdi. Aydın idi ki, bu təntənə mənim maaşın ölçüsü barədə məsələ qaldırmaq imkanımı əlimdən almağa hesablanmışdı. Digər tərəfdən, mənim boy-numa, qaydalara uyğun olaraq bir vaxtlar Veberdə olduğu kimi, bir il maaşsız kral muzikdirektoru vəzifəsində sınaq müddəti keçmək öhdəliyini qoymamışdılar. Əlbəttə, mənim üçün bu istisnayı edərək yalnız bir şeyə səy göstərildilər: sakitcə digər şeylərlə razılaşmağa vadar etmək. Yeni kolleqalarım məni dərhal təbrik etdilər, fon Lütihau isə dostyana söhbət edərək məni evimin qapılarına qədər ötürdü. Burada sevincdən dəli olmuş zavallı arvadımın qucağına düşdüm və yalnız həmin an hər şeyin bitdiyini anladım. Daha özüm də yalandan bu təyinatə çox şad olduğumu, təəssüflənmədiyimi göstərməli, kral kapelmeysteri kimi təbrikləri qəbul etməli idim.

Təntənəli iclasda kralın xidmətçisi kimi and içdim. Kralın baş direktoru hərərətli ifadələrlə məni toplanmış musiqi kapellasına təqdim etdi və bir neçə gün sonra Əlahəzrətin qəbuluna düşdüm. Bu xeyirxah, nəzakətli və sadə rəftarlı monarxın üz cizgilərinə baxanda qeyri-ixtiyari yeniyetmə çağlarımda cızma-qara elədiyim "Fridrix və Azadlıq"ı xatırladım. Bizim bir az gərgin söhbətimiz kral Drezdendə səhnələşdirilmiş iki operam barədə razılığını bildirən kimi canlandı. Musiqili dramlarımda istədiyi yeganə şey, özünün də dostca və mütərəddid şəkildə dediyi kimi, ayrı-ayrı fiqurların bir qədər qabarıq xarakteristikasının olmasıydı. O, hesab edirdi ki, təbii güc elementi fərdləri və onlara marağı üstələyirdi: "Riensi" də - xalq, "Uçan hollandiyalı" da - dəniz. Məncə, onu yaxşı anlamışdım və bunu, həm onun mənə ciddi diqqətinin, mühakimələrinin orijinallığının sübutu kimi qəbul edib sevinirdim. Bundan başqa o, əvvəlcədən operalarımı tez-tez dinləmək imkanının olmayacağına görə üzr istədi. Ümumiyyətlə, teatrı ziyarət etməyi sevmirdi. Bu, onun tərbiyəsindəki səhvin nəticəsi idi. Onu və qardaşı İohanı uzun müddət sistemə şəkildə tamaşalara getməyə məcbur edirdilər. Lakin dediyinə görə, bu vaxt ərzində etikətdən uzaq, özünün seçdiyi bir şeylə məşğul olmağı üstün tutardı. Saray psixologiyasına məxsus cizgi kimi qeyd edirəm ki, görüş zamanı qəbul otağında gözləməli olan fon Lütihau dözməyib söhbətimizin

uzunluğuna narazılığını bildirdi. Bundan sonra kralla daha bir dəfə, onun üçün “Riensi”nin klaviraussuqunu aparanda görüşüb söhbət edə bildim, ikinci dəfə isə o, gəzintidə hər kəsin qarşısında məni saxlayıb məni Qlükün “Avlidada” əsərinin uğurla yenidən işlənilib səhnələşdirməsinə görə təbrik edərkən (bu bəstəkarın operalarını xüsusilə bəyənidir) görüşdük.

142

Bu ilk qəbul Drezden uğurumun kulminasiya nöqtəsi idi. Sonra yenidən qaçğı zolağı başladı. Tezliklə maddi çətinliklər baş qaldırdı. Məlum oldu ki, gəlirlərim, qazandığım ictimai mövqe ilə bağlı yeni vəzifələrə və xərclərə uyğun gəlmir. Riqada izi-tozu qalmadan yoxa çıxmış gənc muzikdirektor qəfil Drezdendə ən möcüzəli şəkildə, Saksoniya kral kapelmeysteri kimi üzə çıxdı. İctimai diqqətin və marağın ilk nəticəsi, əvvəla, çətinliklə və güclə yaxamı qurtardığım köniqsberqli kreditör-ləri xatırlatmaları, təhdidləri və təqibləri idi. Bundan başqa, keçmişdə, tələbəlİK, hətta gimnaziya illərindən mənə hansısa tələbləri olanların da məhz indi iddia irəli sürməsi məni çox təəccübləndirirdi. Mənə elə gəlirdi ki, bu yaxınlarda dayəm də əlində hesabı ilə peyda olacaq. Hamısı birlikdə elə də böyük məbləğ deyildi və o vaxt gəzən bədnam şayiələrə baxmayaraq, Şreder-Devriendən faizlə götürdüyüm 1000 taler bütün borclarımı ödəməyə kifayət etdi. Mən həm bu borclarımı ödədim, həm də Kittsin Paris günlərində qaytarmaq şərti olmadan verdiyi pulları da qaytardım, üstəgəl, bu zaman ona dost yardımını da göstərə bildim. Lakin həmin vaxt başqa gəlir mənbəyim yox idi, o qədər pis vəziyyətdə idim ki, operaya görə qonorar almaq üçün Şreder-Devrieni “Uçan hollandiyalı”nın səhnələşdirilməsi üçün tələsdirirdim. Kral kapelmeysteri adına layiq şərait qurmaq üçün mənə heç bir məbləğ ayrılmamışdı. Hətta baha və yöndəmsiz uniformanın hazırlanmasına çəkdiyim xərcləri ödəmək fikirləri də yox idi. Aydın idi ki, heç bir maddi vəsait olmadığı üçün faizə pul götürmədən bir tədbir görmək mümkün deyildi. “Riensi”nin Drezdendə qeyri-adi uğurunun şahidi olan hər kəs inanırdı ki, bu opera tezliklə bütün alman səhnələrinə yayılacaq və mənə böyük gəlir gətirəcək. Öz qohumlarım, hətta ağıllı Ottiliya belə bundan o qədər əmin idilər ki, vəziyyətimin teatr xəzinəsindən gələn pullarla yaxşılaşacağına inanırdılar. Həqiqətən, əvvəllər işlər yaxşı gedirdi. “Uçan hollandiyalı”nı Kasseldəki kral teatrına və çox yaxşı tanıdığım Riqqa teatrına sifariş vermişdilər. Orada mənim əsərlərimdən birini tələsik səhnələşdirmək istəyirdilər. Şayiələrə görə isə yeni operamın həcmi “Riensi”dən daha kiçikdi və səhnələşdirmək üçün daha sadə idi. 1843-cü ilin mayında “Uçan hollandiyalı”nın hər iki şəhərdəki uğuru barədə xəbərlər eşitdim. Amma hər şey elə bununla məhdudlaşdı. Düz bir il keçdi və bu vaxt ərzində mənə bu və ya

digər partitura üçün müraciət gəlmədi. “Uçan hollandiyalı”nın klaviraussuqunun nəşrindən (“Riensi”nin uğurlarına ümid edərək bunu gələcək üçün saxlayır və uyğun anı gözləyirdim) gəlir əldə etmək cəhdim Leypsiqdə operanı çap etməyə həvəslə razılaşan, lakin qonorar ödəməkdən imtina edən Hertellərin müqaviməti ilə puç oldu.

143

Beləliklə, sadəcə uğurumun fantastik tərəflərindən – drezdənliklər arasında sübhəsiz, məşhurluq, hörmət və diqqət görürdüm - zövq almaqla kifayətlənməli oldum. Tezliklə bu sahədə də arkadik yuxumun sonu gəldi. Məncə, Drezdendəki çıxışım yerli jurnal tənqidinin yeni erasının əsasını qoydu. Mənə və mənim uğuruma qarşı qəzəbli çıxışlarında öz zəif güclərinin inkişafı üçün səbəb əldə eləmişdilər. Artıq adlarını çəkdiyim K.Bank və İ.Şladebax məhz bu vaxt Drezdendə möhkəmcə yerləşmişdilər. Həmçinin Bank üçün bu baxımdan bəzi maneələrin yarandığını və həmin maneələrin də yalnız kolleqam Reysigerin havadarlığı və dəstəyi ilə aradan qaldırıldığını bildirdim. “Riensi”nin uğuru Drezdenin daimi musiqi tənqidçisi mövqeyini möhkəmləndirən cənablara xoş deyildi. Xüsusilə, onların razılığını qazanmağa çalışmadığım üçün məni sevmirdilər. Buna baxmayaraq, onlar hamının sevimlisi olan və xeyirxah auditoriyada kasıblığına və taleyinin ağır olmasına görə mərhəmət oyadan gənc musiqiçiyə zəhərli qəzəblərini tökməyə ürək etmirdilər. Amma mənim “mücüzəli” şəkildə kral kapelmeysteri vəzifəsinə keçməyim humanist münasibət üçün istənilən əsası yox etdi. İndi mən “rifah içində”, “hədsiz rifah içində” yaşayırdım və bu paxıllıq üçün ən uyğun qida, konkret və hamıya aydın, hamının gözüne girən səbəb idi. Tezliklə Almaniyanın bütün qəzetlərində Drezden haqqında xəbərlərdə barəmdə düşmən xarakterli qeydlər peyda olur və mahiyyətcə indiyə qədər dəyişməmiş əhval-ruhiyyə yeni güclə baş qaldırırdı. Bu “mətbu əhvalı” cəmi bircə dəfə və qismən dəyişdi. Siyasi qaçqın kimi İsveçrəyə köçdüyüm vaxt idi. Lakin Listin səyləri sayəsində, sürgündə olmağıma baxmayaraq operalarım bütün Almaniyada yayılanda, bütün istiqamətlərdəki qəzetlər yenidən mənim barəmdə həmfikir oldular. Drezden tamaşalarından dərhal sonra iki teatrın partituralarını sifariş etməsi faktını bütünlüklə belə bir şeylə əlaqələndirirəm: jurnal şərhçilərinin ziyanlı təsiri o vaxt hələ kifayət qədər güclü ifadə olunmamışdı; teatrların susqunluğunu isə haqqımda qəzetlərdə çıxan yalanlar və böhtanlarla izah etmək olardı. Köhnə dostum Laube bir jurnalist kimi adıma qorumağa çalışırdı. 1843-cü ildə o, yenidən “*Zeitung für die elegante Welt*”in redaktoru oldu və ilk nömrələrindən birində haqqımda bioqrafik məlumat çap etməyi təklif etdi. Görünür, o, məni triumfla geniş ədəbi auditoriyaya təqdim etmək imkanına görə sevinirdi və bunu daha nümayişkəranə şəkildə

edərək mənim barəmdə məqalə olan nömrəyə Kitts çəkən portretimin litoqrafiyasını əlavə etmişdi. Lakin həтта o da bir müddət sonra işim haqqında mülahizələrdə tərəddüd nümayiş etdirməyə başladı. Laube xidmətlərimin inanılmaz inadla, daima artan əminliklə hörmətdən salındığını, alçaldıldığını və kiçildildiyini görürdü. Sonralar o etiraf edirdi ki, mənim halımdan müstəsna hal təsəvvür etmək olmaz. Ətrafımda dövrə yaratmış jurnalistikaya qarşı tək idim. Bu barədə fikrimi deyəndə isə, o, təbəssüm edərək məni ümitsizcəsinə məhv olmuş adam adlandırmışdı.

Yeni iş yerimdə də mənə münasibət tezliklə dəyişdi və elə formalaşdı ki, jurnalistlər arzuladıqları şeyi əldə etdilər. Mənim şöhrətpərəstlikdən öz operalarımın tamaşalarında orkestrə dirijorluq etmək ağılıma belə gəlmirdi. Amma əmin oldum ki, Reysiger “Riensi”nin ifası zamanı orkestri get-gedə daha diqqətsiz idarə edir və həmahəng musiqi ansamblı bezdirici, mənadan məhrum musiqi həftəbecərinə çevrilir. Buna görə kapelmeyster hüquqlarıma əsaslanaraq operanın altıncı tamaşasını idarə etmək üçün icazə əldə edə bildim. Heç bir məşq olmadan, bir dəfə belə Drezden kapellası ilə işləmək fürsəti olmadan dirijorluq edirdim. Tamaşa əla keçdi. Sanki ifaçılar və orkestr yenidən dirilmişdilər və hamı bunun “Riensi”nin ən uğurlu tamaşası olduğu fikrində idi. “Uçan hollandiyalı”nın öyrənilməsi və idarə olunması həvəslə mənə həvalə olunmuşdu. Belə ki, Reysiger muzikdirektor Rastrellinin ölümündən sonra sırf xidməti işlə yüklənmişdi. Bundan savayı, mənə başqalarının partituralarına da dirijorluq etmək qabiliyyətimi sübut etməyə və Veberin “Evrianta”sının tamaşasını idarə etməyə imkan vermişdilər. Elə bilirdim ki, hamını razı salmışam. Veberin xanımı isə kapelmeyster vəzifəsini qəbul etməyim üçün israr edəndə məhz bu tamaşaya istinad edirdi. Onun sözlərinə görə, ərinin ölümündən sonra əsərinin ilk dəfə onun ruhunu və ölçüsünü qoruyaraq idarə olunduğunu görürdü. Kapelmeyster təyin olunmağım Reysigəri məyus etdi. O, mənim simamda özü ilə bərabərhüquqlu kolleqanı yox, yalnız tabeliyində olan muzikdirektoru görmək istəyirdi. O, xasiyyətdəki sönüklük ucbatından özündən çox çıxmasa da, Reysigerin şöhrətpərəst arvadı var gücü ilə ərini mənə qarşı qoymağa çalışırdı. Düzdür, iş heç vaxt onun tərəfindən açıq düşmənçilik münasibətinin nümayişinə qədər gedib çıxmırdı. Amma həmin vaxtdan mətbuata mənim qeyri-təvazökarlığım haqqında xəbərlərin sızdırıldığını hiss etmişdim. Beləliklə də, görüşərkən həmişə məni öpən kolleqamın dostluğunun səmimi olmadığını anladım.

144

Tezliklə məlum oldu ki, gözlənilməz, özü də çox qəddar düşmən qazanmışam. Bu çoxdandır Drezden kapellasında birinci kral konsertmeysteri kimi

xidmət göstərən və bir vaxtların məşhur skripkaçısı Karl Lipinski idi. O, odlu temperamentə və orijinal istedadla malik olsa da, bununla yanaşı çox lovğa insan idi. Bu xüsusiyyəti, fəal və şübhəkar polşalı xasiyyəti ilə daha da mürəkkəbləşirdi. Onunla başım çox ağrıdı. O, digər skripkaçılara əsasən texnika cəhətdən canlı və faydalı təsir göstərsə də, yaxşı təşkil olunmuş orkestrdə konsertmeyster kimi öz yerində olmadığı aydın idi. Baş direktor fon Lütihau Lipinskinin tonunun həmişə eşidildiyini bir dəfə necə vurğulamışdısa, bu qərribə adam, hər necə olursa-olsun, öz qarşısına bu tərifi doğrultmaq məqsədi qoymuşdu. Hər dəfə digər skripkaçılardan əvvəl başlayır və ritm baxımından irəli qaçır. Nüanslaşmada isə tez-tez o qədər özbaşınalıq edirdi ki, ümumi pianodakı yüngül zərbələri qeyri-adi kəskinliklə vurğulayırdı. Onu birbaşa məzəmmət etmək faydasız idi. Yalnız güclü yaltaqlılıqla nəyəsə nail olmaq mümkün idi. Mən bütün bunları hesaba almalı, nəinki dözməli, həm də coşqun razılığımı bildirərək onun orkestrə vurduğu ziyanı mümkün qədər məhdudlaşdırmalı idim. Hərçənd o, hər dəfə mən dirijorluq edəndə tamaşaçıların açıq-aydın razılıq bildirməsini qəbul edə bilmirdi. Onun fikrincə, Lipinskinin ifa etdiyi orkestr, dirijorun kimliyindən asılı olmayaraq həmişə eyni dərəcədə möhtəşəmdir. Eyni zamanda kapellanın bir çox üzvü müxtəlif, hələ də yerinə yetirilməmiş istəklərlə yeni səlahiyyətləri olan rəhbər olaraq mənə müraciət etməyə başlamışdılar. Bundan narazı Lipinski məxsusi satqınlıq üçün əlinə düşmüş fürsətdən istifadə etdi. Qoca kontrabasçılardan biri vəfat edəndə Lipinski məni inandırmağa başladı ki, qaydalara əsasən digər xidmətkarların vəzifələrini irəli çəkərək onun vakansiyasını doldurmaq əvəzinə, özünün məsləhət bildiyi görkəmli kontrabas virtuozu Mülleri Darmştadtından dəvət edim. Kapellamızın pərt olmuş musiqiçisi bu məsələ ilə bağlı mənə müraciət etdi. O, mənim qanuni dəstəyimə etibar edirdi. Mən Lipinskiyə verdiyim vədə sadıq qaldım, bu cür yerliçiliyin zərəri barədə fikirlərimi bildirdim və dedim ki, hər şeydən əvvəl, andıma əsasən mənə həvalə edilmiş incəsənət müəssisəsinin maraqlarını qorumalıyam. Tezliklə bütün kapellanın bir nəfər kimi məndən üz döndərməsi təəccübümə və təəssüfümə səbəb oldu. Lipinskinin şikayətləri ilə bağlı müzakirələr başlayanda isə o, kontrabas ifaçısı ilə bağlı hadisədə davranışından narazılığını bildirdi. Bəyan etdi ki, məndən ata qayğısı gözlənilən vaxt orkestr üzvlərinin şübhə altında olmayan hüquqlarına toxunmuşam. Bir müddətliyinə Drezdeni tərk etməyə hazırlaşan cənab fon Lyutihau orkestrdəki vəziyyətdən narahat idi. Üstəlik, Reysiger də məzuniyyətə çıxmışdı. Lipinskinin saxtakarlığından və arsızlığından sonra gözlərim açıldı. Soyuqqanlılığım qayıtdı və mən baş direktoru sakitləşdirdim. Artıq kiminlə qarşı-qarşıya olduğumu anlamışdım və bundan sonra özümü müvafiq şəkildə aparacaqdım. Vədimə sadıq qaldım: o vaxtdan sonra bir də heç vaxt nə Lipinski ilə, nə də kapellanın başqa bir üzvü ilə toqquşmalarım olmadı. Əksinə, tezliklə bütün musiqiçilərlə elə gözəl münasibətlərim yaranmışdı ki, həmişə onların sədaqəti ilə fəxr edə bilərdim.

Lakin həmin andan qərar vermişdim ki, ömrümün sonuna qədər Drezden kapelmeysteri qalmayacam. İşim və Drezden fəaliyyətim mənə ağırlıq edirdi. Bu ağırlıq xüsusilə işimin həqiqətən yaxşı bəhrə verdiyi tək-tük anlarda hiss edirdim.

145

Drezdendə cəmi bircə dost tapmışdım. Bu dostluq bizim birgə musiqi fəaliyyətimiz dövrünü keçmişdi. Hər iki kapelmeysterə muzikdirektor ayrılmalı idi. Sadəcə adlı-sanlı musiqiçi yox, həmçinin dəyərli işçi və bacarıqlı adam lazım idi. Hər şeydən əvvəl isə katolik olmalı idi. Belə ki, katolik saray kilsəsinin ruhani rəhbəri istəməsə də, kral kapellasında işləməli olduğu hər iki kapelmeyster protestant idi. Bütün bu xüsusiyyətlər Qummelin qohumu Avqust Rekelin simasında birləşmişdi. O, veymardakılara belə ağız açmışdı və nəhayət, bu işi əldə etmişdi. Rekel qədim bavar ailəsinə mənsub idi. Atası ifaçı idi. Bethovenin “Fidelio” sunun ilk tamaşalarının göstərildiyi epoxada o, tez-tez Floresanti ifa edərdi. Uzun müddət Bethovenlə dost münasibətində də olmuşdu və bunun sayəsində bəstəkarın həyatının naməlum və nəsilən-nəslə keçən anlarından xəbərdar idi. Avqustun atasının musiqi müəllimi kimi sonrakı fəaliyyəti onu teatr rəhbərliklərinin daxili həyatı ilə tanış etmişdi. Məhz o, Paris tamaşaçılarına ilk dəfə alman operasını təqdim etmişdi. Özü də bu cəhd elə uğurlu alınmışdı ki, indi “Fidelio”nun və “Freyşüts”ün – o vaxta qədər Fransada tanınmayan operalar - Paris auditoriyasına təsirinə görə özümüzü ona borclu hiss etməliyik. Parisliləri Şreder-Devrienlə tanış edən də o idi. Hələ o vaxtlar gənc olan Avqust atasına bu işlərdə çox kömək edirdi. Avqust çox erkən yaşlarında təcrübəli musiqi xadiminə çevrilmişdi. Atasının tədbirləri İngiltərəni də əhatə etdiyi üçün Avqust insanlarla ünsiyyətdən və müxtəlif şəraitlərlə təmasdan çoxlu praktiki əhəmiyyətli bilik əldə etmiş, fransız və ingilis dillərini mənimsəmişdi. Lakin onun musiqiyə meyli özünü hər şeydən güclü göstərirdi və məhz bu həyatının sonrakı axınını müəyyən edirdi. Yaxşı bacarığı olduğu üçün musiqinin öhdəsindən asanlıqla gəlir və bu sahədə uğura ümid etməyə haqqı çatırdı. Rekel fortepianoda gözəl ifa edir, istənilən partitura ilə tez tanış olurdu, inanılmaz incə duyuma malik idi, beləliklə, musiqiçi fəaliyyətində tam hazır idi. Kompozisiyalara gəldikdə isə onu bu sahədə işləməyə yaradıcılıq istəyindən daha çox öz gücünü sınamaq, burada da müəyyən uğur qazanmaq arzusu vadar edirdi. O, görkəmli musiqiçi kimi qəbul olunmağı arzulamır, yalnız təcrübəli opera bəstəkarı adına iddali idi. Rekel bu təvazökar məqsədlə “Farinelli” i operasını yazdı. Operanın mətnini özü yazmışdı. Üstəlik, bu elə iddiasız mətn idi ki, elə bil onu özü üçün yox, qayın Lortsinq üçün yazmışdı. Bu partitura ilə mənim də yanına gəlmişdi. Bu hələ Drezdendə mənim əsərlərimdən heç birini

eşitmədiyi vaxtda ilk ziyarəti idi. Məndən “Riensi” və “Uçan hollandiyalı” dan bir şey ifa etməyi istədi. Onun səmimi və xoş rəftarı məni bu xahişi yerinə yetirməyə həvələndirdi. Ona elə dərin və gözlənilməz təsir göstərmişdim ki, dərhal bundan sonra məni öz operası ilə bezdirməməyə qərar verdi. Yalnız sonralar biz yaxınlaşanda və şəxsi maraqlarımız üst-üstə düşəndə o, işinin maddi cəhətdən gerçəkləşməsi üçün məndən bir dost kimi partiturası ilə məşğul olmağı xahiş edə bilmişdi. Ona bir neçə məsləhət verdim. Ancaq tezliklə öz əsərinə o qədər nifrət etdi ki, onu həm tamamilə atdı, həm də bir də heç vaxt bu cür məşğuliyətli işə baş qoşmadı. Rekel bəzi hazır işlərim və yeni işlərin eskizləri ilə tanış olduqdan sonra bildirdi ki, mənim sadıq köməkçim olmaq, geniş dairələrdə konsepsiyalarımı düzgün münasibəti formalaşdırmaq, işimin, dünya ilə əlaqələrimin bütün ağırlığını öz boynuna götürmək və məni ən xırda narahatlıqdan belə uzaq tutmaq onun əsas vəzifəsidir. O, həmişəlik mənim yanımda bəstəkar kimi görsənmək fikrindən imtina etdi. Buna baxmayaraq mən onu sərbəst və məhsuldar işə həvələndirir, müxtəlif uyğun motivləri onu istiqamətləndirirdim. Məsələn, beləcə mən ona kiçik fransız dramı “Kromvelin qızı”nın süjetini təklif etdim, kiçik kitabda tapdığım kənd hekayəsinin məzmunu ilə onu tanış etdim və hətta hekayənin işlənməsinin geniş planını tərtib etdim. Bütün cəhdlərim faydasız idi. Məlum oldu ki, əvvəla, onun yaradıcı damarı çox zəif atır, ikincisi isə həyatı maddi baxımdan çox çətin keçməyə başlamışdı. O, arvadını və artan külfətini saxlamaq üçün daimi qayğılardan o qədər yorulmuşdu ki, ona tamamilə başqa tərəfdən yardım və şəfqət göstərməli oldum. Musiqi inkişafına istəyi qorumaqdan söhbət gedə bilməzdi. Heyrətamiz istedadı və hər şeyi sərbəst öyrənmək, müxtəlifönlü nəzəri və təcrübi biliklər əldə etmək kimi nadir bacarığa malik Rekel, mənimlə bağlı qayğılarda o qədər sədaqət və səmimiyyət nümayiş etdirdi ki, əvəzsiz dostu və yoldaşa çevrildi. Rekel ətrafla münasibətlərimin xarakterini doğru qiymətləndirən yeganə adam idi və indiyə qədər də belədir. Yalnız onunla qayğılarımı və təlaşlarımı açıq şəkildə bölüşə bilirdim. Məni anlayacağından əmin idim. Taleyin hər ikimizə hazırladığı əzablar və sınaqlar, narahatlıqlar özünü sonralar göstərəcəkdə.

146

Drezdendə olduğum ilk vaxtlarda daha bir dost qazanmışdım. O, sadıq və vəfalı insan olsa da, həyatımın axınına təsir edib ciddi rol oynamaq iqtidarında deyildi. Gənc həkim Anton Puzinelli yaxınlıqda yaşayırdı. Otuzillik yubileyimə görə münasibət qurduğum Drezden *Liedertafeli* mənim şərəfimə kiçik ziyafət təşkil edəndə doktor Puzinelli mənimlə şəxsən tanış olmaq üçün fürsətdən istifadə edə bilmiş və mənə ciddi, səmimi bağlılıq nümayiş etdirmişdi. Aramızda tez bir zaman-

da dinc dostluq münasibətləri yarandı. Bu ünsiyyət mənə faydalı təsir göstərirdi. O, mənim qayğıkeş həkimim idi. Bundan başqa, Drezdendə yaşayarkən getdikcə pisləşən girdabdan dəfələrlə məni xilas etmişdi. Dəstək göstərməyə həmişə hazırlığı və özünün maddi cəhətdən təminatlı olması mənə xüsusilə faydalı olurdu. Bununla da məndə qiymətli dostluğuna görə minnətdarlıq hissi oyadırdı.

Drezdendəki əlaqələrimin genişlənməsində kamerger fon Kenerisin ailəsi ilə tanışlıq da mühüm rol oynadı. Onun həyat yoldaşı Mariya fon Keneris (qızlıq soyadı Fink) qrafinya İda Qan-Qanın yaxın rəfiqəsi idi və mənim bəstələrimin alovlu pərəstişkarı olduğunu bildirmişdi. Məclislərinə tez-tez dəvət olunduğum bu ailənin köməyi ilə yüksək Drezden aristokratik çevrəsində faydalı münasibətlər qura bilərdim. Amma iş sırf zahiri tanışlıqdan o yana keçmədi və qarşılıqlı təmas nöqtələri yaranmadı. Düzdür, mən qrafinya Rossi (məşhur Zontaq) ilə tanış oldum və onun mənə səmimi, mehriban münasibət göstərməsinə təəccübləndim. Bu tanışlıq sonradan Berlində ona tanıdığı bir adam kimi yaxınlaşmaq bəhanəsi də vermişdi ki, vaxtı gələndə bu zaman yaşadığım məyusluqdan da danışacam. Yalnız bir şeyi qeyd edirəm ki, keçmiş məni heç bir illüziyaya inanmamağı, təsəlli verəcək bir dəstək tapmaq məqsədilə mühitə girmək cəhdlərini tamamilə faydasız təşəbbüs kimi biryolluq boşlamalı olduğumu öyrədib. Drezdendə olduğum müddətdə Keneris ailəsi ilə yaxşı münasibətlərim qalsa da, bu tanışlıq nə musiqi inkişafıma, nə cəmiyyətdəki mövqeyimə təsir göstərmədi. Yalnız bir dəfə fon Lütihau münasibətlərimizin kəskinləşdiyi dövrdə xanım fon Kenerisin şişirdilmiş təriflərlə başımı gicəlləndirdiyini və mövqələrimiz arasındakı fərqi unutmamağıma səbəb olduğunu demişdi. O məhz bir şeyi bilmirdi: Drezdenin adlı-sanlı xanımları arasında öz tərifləri ilə mənim məğrur özündənəminliyimi möhkəmlətməyə qadir olan yeganə qadın onun həyat yoldaşı (İda fon Lütihau – qızlıq soyadı Knobelsdorf) idi. Yalnız bu savadlı, alicənab və zərif qadınla daimi və sıx ünsiyyət qura bilsəydim, həyatımda dərin iz buraxardı. Burada ərinin mövqeyindən daha çox, onun daimi xəstə halı və tanışlıq qurmaq üçün mənə mane olan qəribə hissə mühüm rol oynayırdı. Ona görə yalnız qısa müddətlərdə bu xanımla az-çox yaxın təmas qura bilirdim. Onun obrazı xatirəmdə müəyyən qədər bacım Rozaliyanın obrazı ilə eyniləşir. Yadımdadır ki, ağır həyat şəraitində solan zərif qadında xoş rəğbət oyatmağım məni rıqqətə gətirir və qürrələndirirdi. İlk dəfə bunu İda fon Lütihauunun “Uçan hollandiyalı”ya xüsusi maraq göstərməsi ilə hiss etmişdim. Halbuki, Drezden tamaşaçıları “Riensi”dən sonra bu əsərə mənfi münasibət göstərmişdi. O, ümumi fikrin əksinə, yeni yolum münasibətilə məni təbrik edən ilk adam idi. Bu mənə elə dərin təsir göstərdi ki, sonralar çap zamanı bu operanı məhz ona həsr etdim. Bu qadının yeni sənət meyllərimə və ən gizli yaradıcılıq planlarıma nə qədər maraq göstərdiyi barədə sonrakı Drezden fəaliyyətimə aid müəyyən müstəsna hadisələrə toxunarkən bəhs edəcəm. Lakin qeyd etdiyim kimi,

aramızda yaxın ünsiyyət qurulmamışdı və bu dəyərli tanışlıq Drezden həyatımın xarakterinə heç bir təsir göstərməmişdi.

147

Əksinə, müxtəlif teatral tanışlıqlar qarşısı alınmaz zəhlətökənliklə ön plana çıxır və doğrusu, daha böyük uğurlar qazandığım zamanda belə bu uğurlara hazırlaşdığım qayğısız, tanış mühitdə yaşayırdım. Köhnə dostlarım Hayne və Fişerə xüsusi dostluq vərdişləri və özünəməxsusluqlarına malik Tixaçek də qoşuldu. Həmin vaxt Drezdendə yaşayan və saray litoqrafı Fürstenaunu tanıyanlar Tixaçekin bu yaxın dostu ilə sıx münasibətlər saxladığımı eşidəndə təəccüblənəcəklər. Bu qərribə tanışlığın əhəmiyyətini aramızdakı tam üzlüşmənin Drezdendəki mövqeyimin tənəzzülə uğraması ilə eyni vaxtda düşdüyünü bilərək anlamaq olar. Drezden *Liedertafelinin* musiqi rəhbəri vəzifəsinə razılıq verməyim, şəxsi səthi tanışlıqlarımın genişlənməsinə səbəb oldu. Cəmiyyət musiqidən daha çox digər əyləncə sahələri ilə maraqlanan azsaylı gənc kommersantlardan və məmurlardan ibarət idi. Lakin bu təşkilatı şəxsi məqsədlərinə çatmaq üçün çox şöhrətpərəst professor Love dəstəkləyirdi. Görünür, bu məqsədlərə çatmaq üçün ona Drezdendə nüfuz sahibi bir şəxsi işinə cəlb etmək lazım idi. Bu şəxs isə mən idim. Lovenin planları arasında Karl Mariya fon Veberin cənazəsinin Londondan Drezdenə köçürülməsi də var idi. Bu fikri bəyəndiyim üçün həvəslə sırf şəxsi, şöhrətpərəst maraqlar çərçivəsində fəaliyyət göstərən professorla razılığa gəldim. Əvvəla, Saksioniyanın kişi ifaçılarından ibarət bütün kollektivlərini böyük tədbirlərdə iştirak etməyə dəvət etmək və onları musiqi baxımından miskin bir cəmiyyət olan Drezden *Liedertafelinin* ətrafında birləşdirmək lazım idi. Bu məqsədlə xüsusi komitə yarandı və yaranan narazılıqları nəzərə alaraq Lovenin səyləri nəticəsində əsl inqilabi tribunala çevrildi. Nəzərdə tutulan planı yerinə yetirəndə Love komitədə gecə-gündüz icaslara rəhbərlik edir və o qədər qızgın enerji nümayiş etdirirdi ki, onu Robespyer adlandırmışdım. Xoşbəxtlikdən, şəxsən mən müəssisənin başında dayansam da, orada həyata keçirilən terrorçu tədbirlərdən uzaq dururdum. Mən bütünlüklə qarşıdan gələn bayram üçün söz verdiyim kompozisiyanın yazılışı ilə məşğul idim. Öhdəmə sırf kişi səsləri üçün yaxşı bir əsər yazmaq düşmüşdü. Bu əsərin ifası təxminən yarım saat vaxt almalı idi. Hətta orkestrin ifası belə kişi xorunun yorucu monotonluğunu canlandırma bilməyəcəyini dərk edib kompozisiyaya dramatik element daxil etmək qərarına gəldim. Buna əsasən həvarilərin ziyafətini və Müqəddəs Ruhun enməsinə təsvir edən böyük xor səhnəsinin cızma-qarasını hazırladım. Bu zaman solo hissələrdən qaçıb kompozisiyanın qarşısında qoyulan tələblərə cavab verərək musiqi materialını müxtəlif xor kütlələri arasında bölüş-

dürdüm. Son vaxtlar bir çox yerlərdə ifa olunan “həvarilərin ziyafəti” məhz belə yaranıb. Bu əsəri mən daha çox “əl altında olan” kompozisiyalara aid edirəm. Çünki bu işi mütləq və təyin olunmuş müddətə yerinə yetirməli idim. Rəhbərlik etdiyim Drezden kişi xorlarının məşqlərində işimin uğurundan razı qalmışdım. Amma bu əsərin *Frauenkirchedə* ifası zamanı bütün Saksoniyadan olan 1200 ifaçı ixtiyarıma verilmişdi ki, nəhəng xorun gözlənilməz zəif effekti məni sarsıtmuşdu. Təsəvvüredilməz insan kütləsi arasından qulağıma çatan səslərin təsiri çox əhəmiyyətsiz idi. Bu təcrübə, belə kütləvi ifa təşəbbüslərinin mənasızlığını sübut etdi və həmişəlik bu cür işlərə həvəsimi öldürdü.

148

Drezden *Liedertafel*indən böyük çətinliklə canımı qurtardım. Özü də buna professor Loveni başqa bir şöhrətpərəst Ferdinand Gillerlə tanış etdikdən sonra nail oldum. Bu təşkilatla birlikdə göstərdiyim ən böyük hünər – Veberin cənazəsinin (əslində, bu daha tez baş vermişdi) köçürülməsi münasibətilə keçirilən təntənəli mərasim barədə aşağıda danışıacam. Burada yalnız kral kapelmeysteri kimi rəsmən mənə sifariş edilən “əlalti” kompozisiyadan bəhs edəcəm. 1843-cü il iyulun 7-də kral Fridrix-Avqustun heykəlinin (Ritşlin işi) Drezden Svingerində təntənəli açılış mərasimi baş tutdu. Mendelsonla birlikdə mənə bu təntənəli tədbirin musiqili hissəsinə rəhbərlik etməyi tapşırıraq lütf göstərdilər. Mən kişi səsləri üçün sadə, təvazökar xor tərtib etdim. Mendelsonun işi isə nisbətən çətin idi. O, kişi səsləri üçün bəstələdiyi xora “*God save the King*” (saksonca “*Heil Dir im Rautenkranz*”) himnini daxil etməli idi. O, məsələni həll etmək üçün kontrapunkt hiyləsinə əl atdı. Daha dəqiq desək, orijinal melodiyanın ilk səkkiz taktından sonra kişi səslərinə xorla eyni zamanda anqlosakson himnini ifa edən nəfəsli alətlər orkestri qarışırdı. Görünür, mənim sadə nəğməm uzaqdan yaxşı səslənirdi, lakin onun riskli kombinasiyası uğurlu olmamışdı. Heç kim niyə görə xorun, orkestrin ifa etdiyi musiqini oxumadığını anlamırdı. Öz opusunun ifasında şəxsən iştirak edən Mendelson onun dəqiq idarə olunmasına görə mənə məktubla şəxsi minnətdarlığını bildirmişdi. Bundan başqa, tədbirin keçirilməsi üzrə baş komitədən mükafat kimi qızılı tütün qabı da almışdım. Görünür, bu hədiyyə qiymətinə görə kompozisiyamin dəyərini uyğun idi. Onun qapağında bir ov səhnəsi elə səliqəsiz həkk edilmişdi ki, bəzi yerlərdə metal kəsik-kəsik olmuşdu.

Yeni həyat və radikal dəyişikliyə məruz qalmış ictimai mövqe ilə bağlı təəssürlərə baxmayaraq güc yığmağa çalışaraq öz üzərimdə işləyir və bütün uğurları layiqincə qiymətləndirim deyə təyin olunmuş yolda möhkəmlənmək istəyirdim. 30-cu doğum günümü qeyd etdiyim ilin mayında “Venera dağı”nın

şeyri üzərində işi bitirmişdim. O zaman "Tanhouzer"i belə adlandırmışdım. Hələ onda orta əsrlər şeyrini əsaslı şəkildə öyrənməyə başlamamışdım. Yeniyetməlik xatirələrimə və Parisdə Lersin mühazirələrindən çıxardığım nəticələrə görə, bu yaradıcılığın klassik cizgiləri haqqında aydın təsəvvürüm yox idi. Oturaq həyatın təmin olunması – buna isə yalnız kral yanında ömürlük mövqə ilə zəmanət əldə etmək olardı – mənim üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Belə ki, yalnız bu halda teatr atmosferi və Paris macəralarımla yarıda qalmış planlı və məhsuldar işlə məşğul olmağa ümid edə bilərdim. Rəsmi fəaliyyətimin xarakteri buna ümidlərimi qoruyurdu. Belə ki, əslində məni heç vaxt işlə yükləmədilər. Ümumi rəhbərlik isə mənə hər zaman müstəsna diqqət ayırırdı. Xidmətə başladıqdan bir neçə ay keçmişdi ki, elə ilk yayda mənə sağlamlığımyın bərpası üçün məzuniyyət verilmişdi. Bu məzuniyyətdən öncədən arvadımı göndərdiyim sevimli Teplitsada vaxt keçirmək üçün istifadə etdim.

149

Yenə keçən il dar məkanda sığışdığım eyni evdə (Şenaudakı "Eiche"də) hər bir şeylə təchiz olunmuş dörd otağı tutanda ötənlik və indiki vəziyyətim arasındakı fərqdən xüsusilə razı qalmışdım. Dəvətimizlə hər il podaqra tutmalarına görə müalicəvi vanna qəbul edən bacım Klara və anam da bizə qoşuldu. Özüm də bu vaxtdan istifadə edib mineral sularla müalicə kursu keçdim. Paris həyatının nəticəsi olan qarın boşluğundakı ağrılardan qurtulmağa ümid edirdim. Təəssüf, müalicə əks-təsir göstərdi və mən əzablı əsəb pozğunluğundan şikayət edəndə öyrəndim ki, bu cür müalicə kursları üçün yaranmamışam. Mənə başa saldılar ki, qəbul etdiyim müalicə yalnız su içməli olduğum vaxtlarda asta-asta səhər gəzintisinə çıxdığım halda keçərlilərdi. Mən isə adətim üzrə ən yaxın bağın xiyabanında şütüyürdüm. Sakitlikdə istirahət etməyə çalışarkən belə mən bir şüşə mineral su ilə yanaşı irihəcmli ağır kitabı da özümlə daşıyırdım. Bu kitab Qrimmin "Alman mifologiyası" idi. Bu kitabla tanış olanlar onun mənə necə həyəcanlandırıcı təsir göstərdiyini təsəvvür edə bilər. Xüsusən də, bir tərəfdən məzmununun zənginliyini, sadəcə mütəxəssis üçün olsa da, ən müxtəlifönlü, dəyərli təfərrüatların bolluğu, digər tərəfdən, mənim müəyyən, aydın vurğulanmış poetik motivlərə meylimi nəzərə alsaq. Demək olar ki, heç bir abidənin qalmadığı dağılmış dünyanın yoxsul qalıqlarından qurulmuş bulanıq tikili qarşımda dayanmışdı. İlk baxışdan bu əlaqə bəzi vəhşi mağaraya bənzəyirdi. Hazır heç nə yox idi, yalnız bəzi yerlərdə arxiteknoik cizgilərin bənzərləri işarırdı və tez-tez kitabı atıb orada yığılmış materialardan nə isə yığmaq cəhdini başlamaq istəyirdim. Buna baxmayaraq kitab möcüzəli şəkildə məni özünə çəkirdi. Keçmişin yoxsul qəlpələri mənimlə qədim

dastanların ideal dilində danışırdı və tezliklə, çoxdan əmin olduğum, heç vaxt ax-tarmaqdan bezmədiyim bir fikrə doğru getməyim bir hiss kimi bütün varlığımı bürüdü. Qəlbimdə bütöv obrazlar dünyası formalaşdı və bu obrazlar elə plastik və ideal yaxın qəliblərə töküldülər ki, onları aydın şəkildə qarşımda görəndə və nitqlərini eşidəndə özüm də demək olar duya bildiyim bu yaxınlığın, dözümlün haradan peyda olduğunu anlamırdım. Bu zaman yaşadığıma yeni doğuluşdan başqa bir ad verməyə çətinlik çəkirəm. Uşaqların ilk, sevincli, ani şüur işartıları xüsusilə sevindirir. Mən ləzzətlə yeni, möcüzəli şəkildə içimdə çiçəklənən dünyanı nəzərdən keçirirdim. İndiyə qədər bu dünyanın varlığını o vaxta qədər sadəcə ana bətnində olan uşaq kimi kor-koranə hiss edirdim.

Əvvəlcə bütün narahatlıqlar mənə qarşıma qoyduğum məqsədlə məşğul olmağa mane olurdu. Mən "Tanhauzer" in musiqisinin başlamalı idim. Mənzilimə fortepiano gətizdirmişdim və yazığa amansızcasına zülm versəm də, fərli heç nə edə bilmirdim. Əsas motivlər böyük çətinliklə və əvvəlcədən beynimdə formalaşdığı üçün ilk cızma-qaranı edə bildim. Bu zaman daima çox oyaq olmaqdan şikayətlənir və özümü xəstə hesab edirdim. Ağılıma əla bir fikir gəlməyə qədər günlərlə yataqdan çıxmır, Qrimmin alman saqalarını oxuyur, yenidən mifologiyanın öyrənilməsi kimi çətin işə başlayırdım. Mən Praqaya səfər etmək və ovaxtkı vəziyyətimlə bağlı bütün iztirablardan qurtulmaq qərarına gəlmişdim.

Artıq bir dəfə Milişau dağına çıxan arvadımla açıq ekipajda xoş gəzinti keçirdik. Yenidən sevdiyim "Qara at" ı ziyarət etdim, köhnə dostum Kitli tapdım (o əməllicə piylənmişdi), mümkün qədər çox ekskursiya edir, qədim fantastik şəhərin mənzərəsindən zövq alırdım. Elə buradaca gözəl uşaqlıq dostlarım Jeni və Avqusta Paxtanın yüksək aristokratiya arasından həyat yoldaşı tapdıqlarını eşidib sevindim. Hər şeyin əminamanlıq içində olduğunu gördüm və Əlahəzrət Saksoniya kralının kapelmeysteri funksiyalarını yerinə yetirmək üçün Drezdenə qayıtdım.

150

Hər şeydən əvvəl, *Ostra-Allee* də yerləşən və Svingerə baxan geniş mənzildə yaxşıca yerləşməli idim. Evimi əbədi ailə ocağı quran otuz yaşlı adam kimi əsaslı şəkildə tərtib edirdim. Bu məqsəd üçün mənə heç yerdən pul ayrılmadığı üçün faizlə borc verənlərə müraciət etməli oldum. Onda hələ Drezdendəki opera uğurlarımın gerçək bəhrəsini görməyə ümid edirdim. Xərclərin artıqlaması ilə ödənməsi təbii olmazdı? Dəbdəbəli kapelmeyster mənzilimi əsasən üç şey bəzəyirdi: şəxsi mülk olaraq alınmış və mənim fəxrim-Breytkopf və Gertlin konsert royalı; samballı yazı stolunun üstündə (hazırda saray musiqçisi Otto Kummerin mülkünə aiddir) Nibelunqun Korneliusun işi olan qotik çərçivəyə salınmış titul vərəqi

(indiyə qədər əlimdə qalan yeganə əşya), bir də evimə xüsusi intim xarakter verən üçüncü əşya- nəzərdə tutulan işlərin planına uyğun sistematik şəkildə tərtib olunmuş, bütövlüklə və birdəfəlik alınan kitabxana. Fəaliyyətimin Drezden epoxası tənəzzüllə nöqtələnəndə kitabxanam o vaxta qədər 500 taler borc aldığım Haynrix Brokhauzun mülkiyyətinə keçdi ki, sonradan kitabxanamı bu borc barədə heç bir təsəvvürü olmayan arvadımdan xəbərsiz, girov kimi götürmüşdü və nəticədə tərkibinə görə xüsusi, tipik olan kitabxananı geri qaytara bilmədim. Burada hər şeydən çox qədim alman ədəbiyyatı, xüsusilə, orta əsrlər nümunələri var idi. Özü də xoşbəxtlikdən nadir nüsxələr sayılan qədim *“Romans des douze pairs”* kimi bir neçə dəyərli kitab əldə edə bilmişdim. Növbəti yeri orta əsrlərə və ümumiyyətlə Almaniya tarixinə aid əsərlər tuturdu. Bundan başqa, bütün dövrlərin, mümkün bütün dillərdə poetik və klassik ədəbiyyat nümunələrinin də qeydinə qalmışdım. Dilləri ilə birtəhər başa çıxdığım fransız müəllifləri ilə yanaşı, italyan şairlərinin və Şekspirin orijinal əsərləri də var idi. Bir qədər bildiyim yeni dilləri öyrənmək üçün kifayət qədər vaxt tapmağa ümid edirdim. Yunan və Roma müəllifləri nümunəvi, klassikaya çevrilmiş təcrümələrdə təmsil olunmuşdular. Onlarla orijinalda tanış olmaq ümidindən imtina etməli olmuşdum. Belə ki, Homeri yunan dilində oxumağa çalışarkən tezliklə əmin olmuşdum ki, kapelmeyster öhdəliklərimlə yanaşı bu sahədəki biliklərimi bərpa etmək üçün həddindən çox vaxt tələb olunardı. Eyni zamanda, mən ümumiyyətlə tarixin öyrənilməsi ilə məşğul olmaq istəyirdim və buna görə müvafiq çoxcildlik əsərlər tədarük etmişdim. Özümü bu şəkildə təmin edərək işimin, xidməti mövqeyimin ağır tərəflərinə görə kifayət qədər mükafatlandırılmağa ümid edirdim. Öz küncümdə möhkəm və sakit sığınacaq tapdığım-dan qəti əmin olaraq həmin ilin oktyabrında (1843) əla əhval-ruhiyyədə, dəbdəbəli olmasa da, sambalı, yaxşı təchiz olunmuş kapelmeyster mənzilimə köçdüm.

151

Rəsmi işlər və həvəslə başladığım kitabxana məşğələləri bitəndən sonra qalan asudə vaxtımı yeni evimdə *“Tanhauzer”* kompozisiyasına həsr edirdim. Onun ilk pərdəsi 1844-cü ildə bitmişdi. Drezdendəki fəaliyyətimlə bağlı parlaq təəssüratlardan məhrum qışı iki səfər etməli oldum. Birincisi, yeni ilin əvvəlində *“Uçan hollandiyalı”*nın səhnələşdirilməsi üçün Berlinə, sonra isə *“Riensi”*nin səhnələşdirilməsi üçün Hamburqa yollandım.

İlk səfərim məndə nisbətən rəngarəng təəssürat yaratmışdı. Berlinin teatr intendantı fon Küstnerdən gələn xəbər məni qəflətən yaxalamışdı. Berlindəki opera teatrı bir il əvvəl yanmışdı və hələ yeni tamaşalar üçün bərpa oluna bilməzdi. Mən sakitcə tikintinin bitməsini gözləyirdim və operanın səhnələşdirilməsi barədə heç bir

eyham belə vurmamışdım. Drezdendəki müvəffəqiyyətsiz təcrübəm göstərmişdi ki, dramatikləşdirilmiş dəniz səhnəsi üçün məhz düşünülmüş və gözəl tərtibat vacibdir. Buna görə Berlin operasının möhtəşəm və məharətli səhnə mizanına arxayın idim. Berlin rəhbərliyinin əsərimi dramatik teatrın səhnəsində gedən digər tamaşalar kimi növbəyə yazmaq niyyəti məni çox məyus etmişdi. Etirazlarımın bir faydası olmadı. Mənə operanın öyrənməyə başlamaq məqsədi barədə yox, onun artıq öyrənilməsi və yaxın günlərdə səhnəyə qoyulacağı barədə xəbər vermişdilər. Baş verənlərdə operamı Berlin repertuarının müvəqqəti üzvü hesab etmək qərarı hiss olunurdu. Beləliklə də, opera teatrının tikilməsindən sonra rəhbərliyin onun yeni quruluşda səhnəyə qoyulması ilə məşğul olacağına ümid bəsləmək olmazdı. Məni “Uçan hollandiyalı”nın səhnələşdirilməsinin Şreder-Devrienin həmin vaxt Berlində başlayan qastrollarıyla üst-üstə düşməsi ilə ələ almağa çalışırdılar. Ehtimal olunurdu ki, böyük artistin iştirakı məni yetərinə razı salmalıdır. Əslində, operam Şreder-Devrienin qastrollarında əlavə, köməkçi rol oynamaq idi. Belə ki, rəhbərlik onun repertuarı barədə çətin vəziyyətdə idi. Məsələn burasındadır ki, onun repertuarı əsasən böyük opera – yeri gəlmişkən, Meyerberinkilər də bura aid idi – adlanan əsərlərdən ibarət idi və məhz onları yeni teatrdakı möhtəşəm tamaşa üçün saxlamaq istəyirdilər. Əvvəlcədən bilirdim ki, Berlin saray teatrının rəhbərliyi “Uçan hollandiyalı”nı kapelmeyster operaları sırasına daxil edib və bununla da əsərimi bütün bu cür əsərlərlə ortaq tale gözləyirdi. Həqiqətən mənə və əsərimə münasibət məni ruh yüksəkliyindən məhrum edən bütün kədərli fərziyyələrə uyğun idi. Lakin Şreder-Devrienin əməkdaşlığına və dəstəyinə ümid bəsləyərək bu hisslərimi boğdum və Berlində yola düşdüm ki, gücüm yetdiyi qədər operanın uğur qazanmasına çalışım. Burada dərhal əmin oldum ki, iştirakım israrla vacib hesab olunmurdu. Dirijorluğu mənə özünü kapelmeyster Heninq (və ya Heninqer) kimi təqdim edən bir adam eləməliydi. O, tutduğu mövqeyə sırası musiqiçilər arasından illərlə xidmət göstərərək çatan məmur xasiyyətli biri idi. Heninq ümumiyyətlə dirijorluq barədə zəif təsəvvürə malik idi, mənim operam haqqında isə heç nə bilmirdi. Pultun arxasına özüm keçdim, ilk məşqi idarə etdim və təəssüflə əmin oldum ki, orkestrdə simli alətlər çox zəif təmsil olunur və buna görə də əsər dayaz, bayağı səslənir. Lakin ifaçılar, onların istedadı və səylərindən çox razı qalmışdım. Böyük istedadlı rejissor Blumun rəhbərliyi altında, təcrübəli və fərasətli maşinistlərin iştirakı ilə yaradılan səhnə mizanına gəldikdə isə tamaşanın bu tərəfi məni tamamilə heyretə gətirmişdi.

Əlbəttə, mənə gümrəlik və çoxlu ümid aşılardan bu halların Berlin tamaşaçıları qarşısında uğurunda necə əks olunacağını bilmək istəyirdim. Bu baxımdan da qərribə şeylər yaşamaq oldum. Aydın idi ki, çoxsaylı auditoriya tamaşaya, əsərimi hansı mənada və hansı istiqamətdə pis hesab etməli olduğunu müəyyənləşdirmək kimi hazır məqsədlə gəlmişdi. Görünür, ilk pərdə ərzində

auditoriya məni darıxdırıcılar sırasına daxil etmək qərarına gəlmişdi: bircə alqış belə səslənmədi. Məni inandırdılar ki, əslində buna görə bəxtim gətirmişdi. Çünki hətta ən kiçik razılıq ifadə etmək cəhdi belə satılmış rəğbət kimi qəbul olunur və ən kəskin etirazlara səbəb olardı. Sonralar fon Küstner auditoriyanın tam laqeydliyinə fikir verməyərək birinci pərdə bitdikdən sonra pultu buraxıb sakitcə səhnəyə çıxmağıma təəccübləndiyini bildirmişdi. Bu onunla izah olunurdu ki, əgər özüm ifanın gedişatından razı idimsə, tamaşaçılar tərəfindən razılığın olmaması məni pərt etməməli idi. Başa düşürdüm ki, həlledici təəssüratı yalnız ikinci pərdədən gözləmək lazım idi və buna görə də onun uğurla keçməsi məni Berlin tamaşaçılarının niyə özünü başqa cür yox, məhz belə aparması barədə fikirlərdən daha çox narahat edirdi. Həqiqətən, ikinci pərdənin əvvəlindən buzlar əridi. Auditoriya ilkin qiymətləndirməsindən imtina etdi, operanın uğuru artdı və ikinci pərdənin sonunda bütün zal alovlu ruh yüksəkliyinə bürünmüşdü. Mən coşqun çağırışlarla, artistlərlə əl-ələ çıxırdım səhnəyə. İkinci pərdənin süslüyü dağıtmaq üçün çox qısa olduğuna, səhnə konsepsiyasının isə yeni və maraqlı olduğuna görə bizə elə gəlirdi ki, opera bitəndən sonra təkrar çağırışlar tam qələbə qazandığımızın inkarolunmaz sübutu idi. Həmin vaxt mərkəzi muzikdirektorluğun işlərinə görə Meyerberlə birlikdə Berlində olan Mendelson operanı səhnə qabağındakı yan lojaların birindən dinləyib tamaşa bitəndən sonra rəngi qaçmış halda mənə yaxınlaşmış, saxta alicənablıqla bu sözləri demişdi: “Deyəsən, siz razı qala bilərsiniz!” Berlində olduğum qısa müddət ərzində onunla bir neçə dəfə görüşmüş, hətta onun evində müxtəlif kamera musiqilərinə qulaq asaraq bir axşam keçirmişdim. O, mənimlə “Uçan hollandiyalı” haqqında bir kəlmə belə kəsməmişdi. Yalnız ikinci tamaşadan sonra bircə dəfə operamda Devrienin, yoxsa başqa bir aktrisanın çıxışı edəcəyini soruşmuşdu. Bu azmış kimi bir dəfə səmimiyyətlə onun “*Sommernachtstraum*”a (bu əsər o vaxt Berlində səhnəyə qoyulurdu və mən onun adını ilk dəfə burda eşitmişdim) yazdığı musiqi haqqında danışıqda o, sözlərimə eyni laqeydliklə yanaşmışdı və yalnız bir qədər aktyor Hernin oyununa toxunmuşdu. Onun fikrincə, bu aktyor çox irəli çıxır və mübaliğəli ifa edirdi.

152

Bir neçə gün sonra “Uçan hollandiyalı”nın mənim dirijorluğum altında ikinci tamaşası baş tutdu və teatrda birinci tamaşada olduğu qədər tamaşaçı var idi. Həmin gecə yaşadıklarım premyerada yaşadıklarımı geridə qoyurdu. Aydın idi ki, ilk tamaşa məni bir neçə tərəfdarla təmin etmişdi. Belə ki, uvertüradan sonra alqışlar səsləndi. Lakin alqışlar inadlı “sus!” işarələri ilə boğulmuşdu və sonra bütün axşam heç kim əl çalmağa ürək etməmişdi. Rəhbərliyin tapşırığı

ilə *“Sommernachtstraum”*un səhnələşdirilməsini tədqiq etmək üçün Drezdendən gəlmiş köhnə dostum Hayne bu tamaşada iştirak edirdi. O, berlinli qohumlarından birinin tamaşadan sonra *Unter den Lindendə*ki restoranda şam etmək dəvətini mənə çatdırdı. Son dərəcə yorğun və bitkin olsam da, acgöz və ümitsiz halda onunla bu pis işıqlandırılmış, bərbad restorana getdim, isinmək üçün təklif olunan şərəbi içdim, xeyirxah dostumun və onun yoldaşının pərt nitqini dinlədim, gözlərimi döyüb gündüz qəzetlərinə baxdım. Bu qəzetlərdə elə bu gün “Uçan hollandiyalı”nın ilk tamaşası barədə rəylər yerləşdirilmişdi. İlk dəfə əsərimin üzərinə yağan və adımı biabır edən nalayiq ton, misilsiz həyasızlıq və qəzəbli kobudluqla qarşılaşanda ürəyimdən ağrı tutdu. Bizi qonaq edən berlinli, ürəyiaçıq filister bildirdi ki, bu rəylərdən sonra teatrda işin gedişatının necə olacağını təyin edə bilmişdi. Berlinli deyirdi ki, hətta əvvəlcə Relştəblə dostlarının nə deyəcəyini gözləyir və sonra özünü necə aparmalı olduğunu qərarlaşdırır. Bu qəribə adam heç nəyə baxmayaraq kefimi açmaq istəyir və bir-birinin ardınca şərəb şüşələrini sifariş edirdi. Dostum Hayne isə triumflarımızı, “Riensi”nin Drezdendəki tamaşasını xatırlamağa başladı. Mən səntirləyərək, beyni dumanlı şəkildə yoldaşlarımla müşayiəti ilə qaldığım mehmanxanaya çatanda gecə yarısı idi. Xidmətçi əlində şamla məni qaranlıq dəhlizlərlə aparanda başdan-ayağa qara geyinmiş, solğun intellektual simalı bir cənab bizə yaxınlaşdı və mənimlə danışmaq istədiyini bildirdi. O izah etdi ki, bugünkü tamaşa bitəndən bəri buradadır və nə olursa-olsun qəti şəkildə məni gözləməyə qərar veribmiş. Mən üzr istəyib bildirdim ki, hazırda iş danışıqları aparmaq iqtidarında deyiləm. Onun özü də bundan əmin ola bilər ki, ehtiyatsız şəkildə çox içmişəm və bunun səbəbi heç də sevinc deyil.

Bunların hamısını qırıq-qırıq tələffüz etdim. Lakin qəribə ziyarətçi məqsədindən əl çəkmədi, məni otağa qədər yola saldı və inadla məhz indi mənimlə danışmağın vacibliyini iddia etməyə davam etdi. Biz soyuq otaqda, zəif şam işığında əyləşdik və o, rəvan, iti nitqlə bu gün teatrda “Uçan hollandiyalı”nın tamaşasında olduğunu izah etdi. O, özümü necə hiss etdiyimi anlayır və məhz buna görə məni ziyarət edib ki, misilsiz sənətkarlıq nümunəsi yazdığımı, Berlin tamaşaçılarının əsərə layiqincə qəbul etməməsinə görə heç olmasa bir anlıq kədərlənməməyinin qeyri-mümkün olduğunu bildirmək istəyirdi. Həmin axşam bu əsərlə tanış olandan sonra başa düşmüşdü ki, alman incəsənətinin gələcəyinə yeni perspektivlər və ümidlər yaranıb. Tüklərim biz-biz oldu. Fantastik Hoffman hekayələrindən bir səhnəni görürdüm. Mən ona cavab verəcək halda deyildim və yalnız adını soruşa bildim. Sualım onu təəccübləndirdi. Belə ki, həmin ərəfədə onunla Mendelsonun evində görüşüb söhbət etmişdik. Hələ orada bu şəxs mənim sözlərimə, davranışıma diqqət yetirmişdi və operanı sevmədiyi üçün “Uçan hollandiyalı”nın ilk tamaşasını buraxdığına görə peşman olsa da, özünə ikinci tamaşada iştirak etməyi söz vermişdi. O, özünü professor Verder kimi təqdim etmişdi. Lakin mən

bununla kifayətlənmədim: Adını yazmağı istədim. O, kağız və mürəkkəb tapıb xahişimi yerinə yetirdi və getdi. Mən isə demək olar ki, huşsuz halda yatağa atıldım və dərin yuxuya getdim. Səhər gümrəh və təzələnmiş oyandım, məni “Uçan hollandiyalı”da iştirakı ilə dəstəkləməyə vəd verən Şreder-Devrienin yanına getdim, 100 dukat qonorarımı aldım və Leypsiqdən keçərək evə yola düşdüm. Leypsiqdə hələ Drezdendəki ümid dolu vaxtlarımda borc götürdüyüm qohumlarımla hesablaşmalı oldum. Drezdenə çatanda isə yenidən kitablarımın arasına daldım. Tez-tez Verderin gecə ziyarətinin məndə qoyduğu dərin izi xatırlayırdım.

153

“Riensi” nin bu qışın sonunadək səhnələşdirilməsi üçün Hamburqdan ciddi təklif almışdım. Təklif təşəbbüskar direktor Kornedən gəldi. O, özü etiraf etmişdi ki, “Riensi”nin tamaşası ilə teatrın laxlayan işlərini qaydasına salmağa ümid edir və ona teatrı böyük uğurla təmin edəcək əsər lazım idi. Əsəri Drezdendə dinlədikdən sonra “Riensi”dən məhz belə uğur gözləyirdi. Martda yola düşdüm. Səfər asan deyildi. Belə ki, Hannoverdən poçt arabası ilə getməli idim və buz axını vaxtı təhlükəli olsa da, Elbanın üstü ilə keçməli idim. Hamburq şəhəri böyük yanğından sonra təzə-təzə tikilirdi və mərkəzdə hələ də xarabalıqlarla örtülü geniş ərazilər var idi. Kifayət qədər uzunmüddətli ziyarətim ərzində hava soyuq və tutqun idi. Bu məndə elə də xoş xatirələr qoymamışdı. Avam auditoriya üçün nəzərdə tutulmuş pis truppa ilə məşqlər məni elə taqətdən salırdı ki, asudə vaxtımı yorğun və soyuqlamış vəziyyətdə mehmanxana otağında əsasən tənha keçirirdim. Teatr bünövrəsizliyi və pozğunluğu ilə bağlı əvvəlki təəssüratlar yenidən dirilmişdi. Xüsusilə, direktor Kornenin ən rəzil maraqlarında mahiyyətə onun köməkçisi rolunu oynamağı olduğunu dərk etmək ağır idi. Onun üçün bütün iş banal effekt əldə etməkdən ibarət idi və onun fikrincə, bu cür uğur mənim xoşuma gəlməli idi. Çünki kiçik qonorardan başqa gözlənilən gəlirlərdən verəcəyi payla diqqətimi çəkirdi. Onun təsəvvür belə etmədiyi səhnələşdirmə, quruluş mədəniyyəti ən mənasız zahiri parıltıya qurban verilmişdi. Mümkün bütün fantastik baletlərdən götürülmüş rəngarəng kostyumların çoxluğu, səhnədəki əlvan və izdihamlı hadisələr – uğurun əsas şərtləri bunlar idi. Lakin baş rol ifa edən ifaçı hər şeydən dəhşətli idi. Qoca, heydən düşmüş, səssiz tenor Burda, “Riensi”ni, Elvinonun “Somnambula”dakı öz sevimli parçasını oxuduğu kimi, həmin tərzdə ifa edirdi. O, elə dözülməz idi ki, ikinci pərdədə Kapitolini onun başına uçurmaq və xarabalıqların altında basdırmaq istəyirdim. Bununla da direktorun ürəyinə yatan çoxlu effektli hoqqa da məhvi edilmiş olardı. Yalnız bircə qadın ifaçı fərqlənir və Adriano rolunu hərərətlə ifa edərək məni sevindirirdi. Bu xanım Feringer idi.

Sonralar, tənəzzül dövründə List Veymarda ona “Loenqrin”də Ortruda rolunu etibar etmişdi. Mənim bu şərtlərdə iş görməyə çalışmağımdan daha miskin bir şey təsəvvür etmək olmazdı. Zahirən uğursuz bir şey yoxdu və direktor operanı Tixaçek gəlib hamburqlulara əsl “Riensi”nin nə demək olduğunu göstərənə qədər repertuarında saxlamaq istəyirdi. Bu həqiqətən tezliklə, yayda baş tutdu.

Cənab Korne məyus və halsız olduğumu sezməmişdi və arvadıma tutuquşu hədiyyə etmək arzumu öyrəndiyi üçün işləri elə düzüb-qoşmuşdu ki, benefisdə mənə bu quş növünün gözəl nümayəndəsi təqdim olunmuşdu. Kədərli qayıdış zamanı onu dar qəfəsdə özümlə apardım və quşun qayğılarını qiymətləndirdiyini, sədaqətlə cavab verdiyini görüb çox mütəəssir olmuşdum. Minna məni böyük sevinclə qarşıladı. Bu gözəl boz quşa əsasən mənim hələ ki, həyatda bir şeylərə nail ola biləcəyimə qərar vermişdi. Bizim “Riensi”nin Drezdendəki ilk məşqi günü dünyaya gələn qəşəng itimiz də var idi. Bu gözəl, sadıq varlıq müxtəlif istedadlarını nümayiş etdirir və həmin illərdə evimizi ziyarət edən hər kəs tərəfindən sevilirdi. İndi ona məzəli, sözə qulaq asan və dərrakəli quş da əlavə olunmuşdu. Bu iki varlıq bizim uşaqsız həyatımızı şənləndirirdi. Arvadım tezliklə tutuquşuya “Riensi”dən bir parça öyrədə bilmişdi və quş pilləkənlərdən qalxdığını görəndə məni bu melodiya ilə salamlayırdı.

Beləliklə, mümkün qədər rahat ailə ocağı qurduğumu demək olardı.

154

Daha operalarımı səhnələşdirmək üçün heç yerə gedəsi olmurdum. Səbəb çox sadə idi. Əsərlərim daha heç bir səhnədə nümayiş edilmirdi. Onların çox yavaş yayılmasının səbəbləri barədə düşünərkən belə nəticəyə gəldim ki, müvafiq klaviraussuqların olmaması da öz sözünü deyir. Bu cür nəşrlərdən ehtiyacım olan gəliri qazanmağa ümid etdiyim üçün klaviraussuqları öz hesabıma çap etdirmək qərarına gəlmişdim. Onun üçün F. Mezerin Drezdendəki indiyə qədər rəqslərdən başqa heç nə çap etməyən musiqi mağazası ilə danışıqlara başladım və şərtləşdim ki, müqaviləyə əsasən bu əsərlərin saxta nəşri olacaq. Əslində, o bütün nəşri 10% komission gəlirlə anbarına götürür və nəşr üçün bütün vəsaiti mən təmin edirəm. Bu üsulla iki opera nəşr etmək nəzərdə tutulurdu. Bunlardan “Riensi” ölçülərinə görə xüsusilə böyük idi. Məlum oldu ki, bundan nüsxələrin uğurla yayılması və təşəbbüsün gəlirinin artırılması üçün adi klaviraussuqlardan əlavə başqa növ mətnsiz, iki və üç əlli aranjmanlar da çap etdirmək lazımdır. Böyük sərmayə lazımdır. Qeyd etdiyim evimi qurarkən aldığı borcların ödənməsi barədə düşündüyüm üçün çox böyük məbləğ tapmalı idim. Bütün planlarımı və fikirlərimi o vaxta qədər yeni təyinatla Drezdenə qayıdan (1844-cü ilin Pasxa bayramı idi)

Şreder-Devrienlə paylaşdım. O, əsərlərimin gələcəyinə inanırdı, vəziyyətimin bütün xüsusiyyətlərini yaxşı başa düşürdü, hesablamalarımı düzgün hesab edirdi və hətta bunun xüsusi bir qurban tələb etmədiyini düşünərək mənə kömək etməyə razı olmuşdu. O, lazımı məbləği əlində olan Polşa qiymətli kağızları ilə müvafiq faizlə mənim ixtiyarına verməyə hazır idi. Hər şey elə asan həll olundu və elə aydın görünürdü ki, dərhal bir leypsiqli oymaçı (?) ilə danışıqlara başlayıb operanın nəşrinə qoşuldum.

155

Nəşrin hazırlanması kifayət qədər irəliləyəndə və böyük ödənişlər etmək vaxtı yetişəndə Şreder-Devrienə söz verdiyi məbləği almaq üçün müraciət etdim. Lakin gözlənilməz çətinliklə qarşılaşdım. Məsələn burasında idi ki, məşhur artist şəxsi həyatının yeni fazasına qədəm qoymuşdu və bu mənim üçün faciəvi nəticələnmişdi. Yazıq Münhauzenlə əlaqəni tamam kəsən aktrisa ürəkdən peşman olaraq köhnə sevgilisi dostum Herman Müllərə qayıtmış, lakin tezliklə yenilənmiş əlaqələrin onu razı salmadığı qənaətinə gəlmişdi. Onun həyatının üfzündə yeni ulduz parıldayırdı. Bu, bir qvardiya leytenantı idi. O, yenidən sevgilisinə xəyanət etmiş, onu satmış və mənəvi, intellektual yoxsulluğu hamıya məlum olan gənc, qamətli kişinin qoynuna atılmışdı. Devrien xoşbəxtliyini bununla tamamlamağa ümid edirdi. Leytenant payına düşən xoşbəxtliyə çox ciddi yanaşdı və hər şeydən əvvəl, gələcək həyat yoldaşının var-dövlətinə sahib çıxmağı unutmadı. O, Devrienin əmlakının yaxşı qorunmadığını aşkarlayıb onu daha yaxşı idarə edəcəyini düşünmüşdü. Devrien utanaraq qarışıq ifadələrlə öz əmlakının sərbəst idarə olunmasından imtina etdiyini və verdiyi sözü yerinə yetirmək iqtidarında olmadığını izah etdi. İşlərin bu cür gedişatı məni sonsuz çətinliklər və sıxıntı dairəsinə saldı ki, bütün ömrüm boyu bundan qurtula bilmədim. Bu ümitsiz çap işi həmin vaxtdan bütün başlanğıclarımın və təşəbbüslərimin üstünə kölgə kimi çökürdü. Məlum olmuşdu ki, mən çox uzağa getmişəm və qayıtmaq qeyri-mümkündür. Bu vəziyyətdən nisbətən yaxşı çıxmaq üçün yalnız işi sona yetirmək və onu gələcəkdə uğurla təmin etmək lazım idi. Mən əvvəlcə tanışlardan, sonra isə son həddə çataraq mümkün olan hər kəsdən ən qısa müddətlərə və sələm faizləri ilə borc almağa başladım. Bu pullar iki operanın nəşrini, sonra isə "Tanhauzer"i tamamlamaq üçün lazım idi. Bu qeydi ona görə edirəm ki, oxucunu qaçılmaz labüdlüklə baş verən gələcək fəlakətlərə hazırlayım.

Əvvəllər vəziyyətim elə də ümitsiz görünürdü. Düzdür, öz təcrübəmdən Almaniya ümumiyyətlə teatr işinin necə təşkil olunduğunu bildiyim üçün operalarımın sürətlə yayılmasına ümid etmək olmazdı. Lakin uğurdan əlimi üz-

mürdüm. Berlinin və Hamburqun həvəsdən salan nümunələri ilə yanaşı adamı gümrahlaşdıran əlamətlər də var idi. “Riensi” Drezdendə hələ də böyük uğur qazanırdı. Yay vaxtı şəhərdən dünyanın dörd bir yanından gələn çoxlu ziyarətçi keçdiyi üçün bu vəziyyət xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Almanlar da, xaricilər də Drezdendən başqa heç yerdə dinləməyin mümkün olmadığı operamla çox maraqlanırdılar. O, hamını razı salırdı və “Riensi”nin hər yay tamaşası qışdakından geri qalmayaraq məstedicilərin təntənə xarakteri daşıyırdı. Əlbəttə, bütün bunlar mənim gümrahlığımı qoruyurdu.

Bir dəfə bu ziyarətçilər arasında List də olub. Həmin vaxt Drezden teatrının repertuarında “Riensi” olmadığı üçün o, rəhbərlikdən israrla operanın növbədənkənar nümayişini tələb edibmiş. Onunla tamaşa vaxtı Tixaçekin otağında rastlaşdım və o, demək olar, heyrət dolu razılığını elə dəqiq və aydın ifadə etdi ki, qəlbimin dərinliklərinə toxuna bildi. Bu görüşün bizi çox yaxınlaşdırmaması həmin vaxt Listin düşdüyü və onu yeni, həyəcanlandırıcı təəssüratlar axtarmağa vadar edən xüsusi halla izah etmək olardı. Buna baxmayaraq, həmin andan o, tez-tez mənə olan rəğbətini biruzə verməyə başladı. Aydın idi ki, onda qoyduğum təsir möhkəm və ciddi idi, onun mənə marağı get-gedə daha parlaq forma almağa başlamışdı. Dünyanı triumfal səyahəti vaxtı getdiyi yerlərdən yüksək dairələrə məxsus adamlar “Riensi”ni eşitmək üçün Drezdenə gəlirdilər. Listin operam barədə rəyləri, ifa etdiyi ayrı-ayrı parçalar onları qeyri-adi və əhəmiyyətli təəssüratlar gözləməyə vadar edirdi. Listin dostyana diqqətindən və şövqündən başqa qulağıma cəmiyyətin digər dairələrindən də məmnuniyyət dolu fikirlər çatırdı. Verderin “Uçan hollandiyalı”nın ikinci tamaşasından sonra qərribə ziyarəti yeganə belə hadisə olaraq qalmadı. Tezliklə tanımasam da, həmin vaxtdan sadıq dostuma çevrilmiş Alvina Frommandan da coşqun təəssüratların yazıldığı bir məktub almışdım. Berlindən gedişimdən sonra o, iki dəfə Şreder-Devrieni “Uçan hollandiyalı”da dinləmişdi və təəssüratlarını təsvir etdiyi məktub isə nadir halda böyük sənətkarların payına düşən canlı və dərin inamla zəngin idi. Belə məktublar həmişə sənətkarın ruhunda, onun özünə inamında dərin iz buraxırdı. Sənətkara lazım olan da məhz bu idi.

156

Öyrəşdiyim kapelmeyster fəaliyyəti ötən il ərzində məndə heç bir canlı, tərəvətli təəssürat buraxmamışdı. Fəaliyyətimin ildönümü münasibətilə məni fərqləndirmək üçün Qlükun “Armida”sının (bu operanı ilk dəfə 1843-cü ilin martında, Şreder-Devrienlə, onun Drezden səhnəsindən müvəqqəti uzaqlaşmasınadək səhnələşdirmişdilər) rəhbərliyini tapşırmışdılar. Meyerber də baş muzikdirektor

funksiyasına Berlində məhz bu opera ilə başladığı üçün tamaşaya xüsusi diqqət ayrılmışdı. “Armida”nın əhatə olunduğu bütün hörmət-izzət məhz bununla izah olunurdu. Mənə demişdilər ki, Meyerber “Armidan”ın partiturası ilə Relştabın yanına getmişdi ki, ondan bu əsəri düzgün başa düşmək üçün göstərişlər ala bilsin. Lakin bunun ardınca məşhur bəstəkarın “*Feldlager in Schleisen*” partiturasını özü qədər məşhur rəyçiyə iki gümüş şamdanla göstərməsi əhvalatını eşitdiyim üçün, onun “Armida” barədə göstərişlərinə əhəmiyyət verməyib işin öhdəsindən öz gücümlə gəlməyə qərar verdim. Mən vicdanla bu quru partituranı hiss etməyə və ifasına bir qədər hərəkətli nüanslaşdırma daxil edərək yumşaltmağa nail olmağa çalışdım. Nəticədə, mənim şərhim Qlükun bilicisi Eduard Devrienin dərin razılığını qazandı və bu hal məni də məmnun etdi. O, operanın bizdəki və Berlindəki tamaşalarını dinləyib müqayisə edərək mənim bəzi hissələrə daxil etdiyim hərəkətliliyi Berlindəki kobud ağırlığa malik tamaşa ilə müqayisədə bəyənmişdi. Xüsusilə, üçüncü pərdədə (“C-dür”) nimfaların kiçik xoruna diqqət yetirmişdi. İfaya zərif piano və sakit temp daxil edərək xoru Berlin tamaşasında üzərinə vurulan antik kobudluq (yəqin ki, tarixi həqiqətlərə hörmətdən) möhüründən xilas etmişdim. Orkestrin əzablı monotonluğunu dağıtmaq üçün əl atdığım məsum vasitə fasiləsiz rəvan *bassocontinuo* partituraları gah *legato*, gah *pizzicato* ifa edərək dəyişdirməyimdən ibarət idi. Rəhbərlik operanın zahiri quruluşuna, əsasən dekorasiyalara xüsusi diqqət yetirmişdi və “Armida” kifayət qədər yaxşı qazanc gətirirdi. Bu vəziyyət mənə Qlüka uyğun və onun ruhuna yaxın dirijor kimi şöhrət gətirdi. Belə ki, mənə qədər “Tavridada” da Şreder-Devrienin sarsıdıcı ifasına baxmayaraq gəlir gətirməmişdi.

157

Lakin dirijor şöhrətim bu tamaşa ilə məhdudlaşdı. Çünki adətən gündəlik repertuara daxil olan Motsart operalarının dirijoru kimi çıxış edirdim. “Armida” dan sonra məndən qeyri-adi şeylər gözləyənlər bu əsərlərin solğun quruluşundan məyus olurdular. Hətta mənə rəğbət bəsləyən adamlar da belə nəticəyə gəlirdilər ki, mən Motsarta ciddi yanaşmıram və onu anlamıram. Onlar dərk etmirdilər ki, bu təsadüfi tamaşalarda yalnız köməkçi dirijor kimi çıxış edir, çox vaxt operaya məşqsiz rəhbərlik edirdim və bu halda ifanın keyfiyyətinə təsir etmək ağılasığmaz idi. Əlbəttə, mən də belə vaxtlarda özümü narahat hiss edirdim, lakin əlimdən bir şey gəlmirdi, işim bununla daha da dözülməz olurdu. Teatr ətaləti və dolaşq dəftərxana işləri ilə bağlı pozğun təfəkkürdən asılılığımı dərk etmək əzab verirdi. Düzdür, lap əvvəldən xidmət fəaliyyətimin pis tərəflərini nəzərə alırdım, lakin bundan vəziyyətim yüngülləşmirdi. Arada rəhbərliyin tələblərimizə, opera

tamaşalarını lazımı səviyyədə saxlamaq səylərimizə diqqətsiz münasibətindən şikayətləndiyim kolleqam Reysiger, məni vaxt keçdikcə özü kimi bütün arzuları unudub qaçılmaz kapelmeyster taleyinə boyun əyəcəyimlə təsəlli edirdi. Bu zaman o, qürurla yekə qarnına vurur və mənə də tezliklə belə qarına çatmağı arzulayırdı. Xüsusilə, hətta ən məşhur dirijorların da sənətkarların ən yaxşı əsərlərini ifa edərkən buna əməl etdiklərindən əmin olduğdan sonra bu mühit mənə xüsusilə dözülməz gəlirdi. Hələ Drezdendəki ilk ildə Mendelson Drezden kapellasının Bədmüşk bazar günlərində verdiyi məşhur konsertlərdən birində "Pavel" oratoriyasına dirijorluq etmək üçün dəvət olunmuşdu. Bu əsərlə tanışlıq mənə elə xoş təsir bağışlamışdı ki, səmimi qəlbədən bir daha ona yaxınlaşmağa cəhd etdim. Bu konsertdə üzə çıxan bir xüsusi vəziyyət məni bu məqsədimdən dərhal çəkirdi. Oratoriyadan sonra Reysiger Bethovenin Səkkizinci simfoniyasına dirijorluq etdi. Son məşqlərdə fikir verdim ki, simfoniyanın üçüncü hissəsinin ifası zamanı o da dirijorların adı səhvini təkrarlayır: *Tempo di minuettonu* elə sürətləndirmişdi ki, nəticədə onu mənasız valsa çevirmişdi və bununla da bütün simfoniyanın inandırıcı xarakterini təhrif etməklə yanaşı, trionun özünə də violonçelistlərin lazımı templə başa çıxmasının qeyri-mümkünlüyü ilə komik xarakter vermişdi əsərə. Bu barədə Reysigerlə də danışmışdım və o razılışb söz vermişdi ki, konsertdə menuetin göstərdiyim əsl tempini saxlayacaq. Mendelson oratoriyasından sonra dincəlmək üçün lojada yanımda oturub simfoniya qulaq asanda hər şeyi ona danışdım. Mendelson da mənimlə razılışb qeyd etdi ki, ifa barədə göstərişlərim tamamilə düzgündür. Lakin üçüncü hissə başladı və Reysiger heç bir hazırlıq olmadan okestri birdən-birə tempdə belə əhəmiyyətli dəyişikliyə tabe olmağa vadar etmək iqtidarında olmadığından əvvəlki vərdişinə qayıtdı və yenidən *Tempo di minuetto* vals ritminə keçdi. Bu mövzuda məyusluğumu bildirmək istəyirdim ki, Mendelson razı halda başını yellədi. Deyəsən, mənim istədiyimin məhz bu olduğunu hesab edirdi. Məşhur musiqçinin hissiyyatdan məhrum olması məni elə sarsıtmışdı ki, dilim tutuldu və həmin vaxtdan məndə xüsusi bir təsəvvür formalaşdı. Sonradan Robert Şuman bu fikri dəstəklədi. O, "Doqquzuncu simfoniya"nın ilk hissəsini ifa edərkən tutduğum tempdən razılığını bildirərək Leypsiqdə Mendelsonun ildən-ilə bu hissəni tezləşdirərək təhrif etdiyindən şikayətlənirdi.

158

Beləliklə, böyük sənətkarların dəyərli əsərlərinin səhnələşdirilməsinə hər hansı təsir göstərmək imkanı hər dəfə ələ düşmürdü və ən zavallı şəkildə adi teatr repertuarı ilə razılaşmalı olur, bundan heç bir zövq almırdım. Yalnız 1844-cü ildə Pasxadan öncəki Bədmüşk bazar günü, Hamburqdakı ağır səfərdən qayıtdıqdan

sonra bu cəhətdən özümü bir qədər kompensasiya edə bildim. Konsertdə mənə “Pastoral simfoniya”ya dirijorluq etmək tapşırılmışdı. Bir neçə iri nöqsanların aradan qaldırılması ilə məşğul olmaq lazım idi və bu məqsədə çatmaq üçün çətin, dolanbac yollarla getməli oldum. Yəni, bu məşhur konsertlərdə orkestrin həmişəlik qəbul edilmiş uzun seyrək yarım dairə şəklində düzülüşü o qədər yanlışı idi ki, yalnız Reysigerin mənə söylədiyi fikirlərlə bu yöndəmsizliyi izah etmək olardı. O deyirdi ki, bu qayda hələ rəhmətlik kapelmeyster Morlaki tərəfindən yaradılıb. Bu kapelmeyster isə bir italyan opera bəstəkarı kimi nə orkestrin mənası, nə də vəzifələri barədə heç bir təsəvvürə malik deyildi. Mən niyə ona anlamadığı şeylərə rəhbərlik etməyi həvalə etdiklərini soruşdum. Reysiger cavab verdi ki, hələ çoxdan həm saray, həm də ümumi rəhbərlik bu italyanı hamıdan, hətta Karl Mariya fon Veberdən üstün tuturdular və heç bir etiraza yol verilmirdi. İndi də nəsil-dən-nəsilə keçən səhvləri bildirsək, bizi böyük çətinliklər gözləyər. Çünki hələ də yüksək dairələrdə Morlakinin hər şeyi hamıdan yaxşı bildiyinə əmindirlər. Qəlbimdə uşaqlıqdan qalan “Sassarolun axtalanması” barədə xatirələr canlandı və indi Veberin həyat yoldaşının ərinin Drezdendəki varisi olub kapelmeyster vəzifəsini qəbul etməyimə niyə belə əhəmiyyət verdiyini anladım. “Pastoral simfoniya”nın ifası bütün ümidləri üstələyərək çox uğurlu alındı. Şəxsən mən ilk dəfə Bethovenin bütün canlandırıcı qüvvəsini, onun əsərinin öyrənilməsinin sehirli zövqünü hiss etdim. Mənimlə birlikdə Rekel də bu zövqü yaşayırdı. O, bütün məşqlərdə məni gözü və qulağı ilə dəstəkləyirdi. O, hər zaman mənim yanımda idi. Biz birlikdə dinləyir və eyni şeyləri istəyirdik.

159

Həmin ilin yayında mən bir tədbir də keçirməli idim və o, böyük daxili məmnunluq vəd edirdi. Tədbir böyük musiqi əhəmiyyəti kəsb etməsə də, ictimai əhəmiyyətdən məhrum deyildi. Hələ şahzadə Fridrix deyə çağrılarkən, xüsusi simpatiya bəslədiyim Saksoniya kralının İngiltərəyə uzunmüddətli səfərdən qayıtmasını gözləyirdilər. İngiltərədən gələn xəbərlər mənim vətənpərvər duyğularımı oxşayırdı. Lovğalıqdan uzaq kral İngiltərədə olanda imperator Nikolay da Londonda olmuş. Onun şərəfinə böyük ziyafətlər və hərbi nümayişlər təşkil olunmuşdu. Zahirə parıltını sevməyən kralımız da bu tədbirlərdə iştirak etməyə məcbur olmuşdu. Məlum olmuşdu ki, Rusiya çarına soyuq münasibət bəsləyən xalq bizim kralımızı nümayişkarənə, xüsusi vurğulanmış həvəslə qarşılayır. Qəzetlərdə də bu tendensiya aydın nəzərə çarpırdı və beləliklə, kiçik Saksoniyaya İngiltərədən məhriban, səmimi meh əsib ürəklərimizi fərəh, sevinc və krala sevgi ilə doldurdu. Bu ab-havaya mən də qərq olmuşdum. Öyrəndim ki, evə qayıdan krala Leypsiqdə mu-

siqili hissəsi Mendelsona havalə edilən təntənəli qarşılama mərasimi hazırlanır. Bu münasibətlə Drezdendə nə tədbir görülcəyini soruşmağa başladım və məlum oldu ki, kral qayıdanda düz Piltinsdəki malikanəsinə gedəcək. Tez bunu müzakirə edib anladım ki, əgər krala şəxsən səmimi qarşılama təşkil etmək istəyirəmsə, deməli, mənim üçün xüsusilə yaxşı vəziyyət yaranır. Çünki əgər Drezdendə görüş baş tutsaydı, mən rəsmi ağır nümayişdə yalnız kral qulluğunda olan adam kimi iştirak edəcəkdim. Mən cəld ifa edən və oxuya bilən hamını, hər şeyi toplayıb qarşılama nəğməsi bəstələmək və onu kral Piltinsə gəldiyi günün səhəri ifa etmək qərarına gəlmişdim. Amma xüsusi çətinliklə qarşılaşdım. Baş direktor Lütihau burada yox idi, o, mülklərinin birinə getmişdi. Bundan başqa, kolleqam Reysigerlə söhbətləşmək və tədbirimizin rəsmi hal almasına yol verməmək üçün zaman lazım oldu. Beləliklə, vaxt az qalırdı. Kralın gəlişini gözləyirdilər və buna görə mən *Liedertafelin* sədri mövqeyimdən istifadə etmək qərarına gəldim. Musiqçiləri və ifaçıları dəvət etdim, həmçinin dost kimi teatr qüvvələrini və kapellanı iştiraka cəlb etdim. Tələsik Pilnitsə yola düşdüm ki, qofmarşalla təfərrüatları müzakirə edim. O, da bu fikrə müsbət yanaşırdı. Ora gedib-gələrkən şeir yazıb onu musiqiyə uyğunlaşdırmalı idim ki, evə çatan kimi işi sürətköçürənə və litoqrafa ötürə bilim. Yayda mənzərəli yerlərlə açıq havada sürətli hərəkət, məni tədbirə ruhlandırان alman monarxına səmimi sevgi əhvalımı yüksəltmişdi. Məhz belə əhvalda əvvəlcə kralı qarşılama musiqisində, sonradan "Tanhauzer" in marşında daha geniş açılan və onu ən məşhur əsərlərimdən birinə çevirən melodik konturlar yaranmışdı. Səhəri gün 120 musiqçinin və 300 ifaçının iştirakı ilə məşq baş tutmalı idi. Mən bu kütləni saray teatrının səhnəsinə dəvət etməyə cürət etmişdim. Hər şey əla gedirdi, hamı razı idi və mən hər kəsdən çox razı idim. Birdən gözlənilmədən şəhərə gələn baş direktorun nümayəndəsi məndən izahat tələb etdi. Dostum Reysiger tərəfindən məlumatlandırılan cənab fon Lütihau qəzəbdən özünü itirmişdi. Elə bil, baron tacı olsaydı, onu hiddətlə başından çıxarıb atardı. Birbaşa qofmarşala müraciət etməyim onu xüsusilə qəzəbləndirmişdi. Çəkdiyim əziyyətlərin həddindən artıq tez məqsədə çatmağa kömək etdiyini bildirməyim isə vəziyyəti daha da ağırlaşdırdı. Belə ki, onun əsl mahiyyəti bu sahədə əldə olunan hər şeyi inanılmaz dərəcədə çətin, öhdəsindən gəlinməz bir şey kimi göstərmək idi. Dərhal hər şeydən imtina etməyə hazır olduğumu bəyan etdim. Sözlərim onu qorxutdu. Bu halda nə istədiyini soruşdum. O, nə cavab verəcəyini bilməsə də, bu işdə nəinki onu, həmçinin Reysigeri tapdalayıb keçməyimi çox həmkarlığa yaraşmayan bir addım hesab etdiyini bildirdi. Həm əsərimdən, həm də dirijorluqdan imtina edib hər şeyi Reysigerin əllərinə təslim etməyə hazır olduğumu dedim. Bu da onu razı salmadı. Belə ki, - bunu yaxşı bilirdim – o, Reysigerə heç dəyər vermirdi. İşlərimi onun şəxsi düşməni, hər dəfə ona tələlər quran qofmarşal Reytsenşteyn vasitəsilə həll etməyimdən heç xoşu gəlməmişdi. Bu saf etiraflar ona səmimi mərhəmətimi

bildirməyimə səbəb oldu. O, isə çiyinlərini çəkib bu xoşagəlməz əhvalata öz yolu ilə irəliləməyə izn verdi.

160

Lakin bu qofintendant burulğanından daha çox pis hava kefimi pozmuşdu. Bütün günü leysan yağdı və əgər belə getsəydi, bəzi əlamətlərdən ehtimal etmək olardı ki, səhəri gün saat 5-də proqramı yerinə yetirmək, yüzlərlə əməkdaşla birlikdə xüsusi tutulmuş gəmiyə minib Pilnitsə (Drezdendən 2 saat uzaqlıqda bir yerə) yola düşmək və orada salamlama kantatamızı ifa etmək qeyri-mümkün olacaq. Bu məni həqiqətən məyus edirdi və yalnız Rekel mənə bu sözlərlə təsəlli verirdi: “Sakitləşmək olar, sabah gözəl hava olacaq, bəxtimiz gətirib”. Bu sözlər xatirimdə qalmışdı. İllər sonra bütün başlanğıclarımı izləyən uğursuzluqlar zamanı bu sözləri pis bir istehza kimi xatırlayırdım. Lakin bu dəfə Rekel düz demişdi. 1844-cü il 12 avqustda səhərdən gecəyə qədər ömrümdə gördüyüm ən gözəl yay günü keçmişdi. Mən məmnuniyyətlə uğurun xəbərçisi dumanın arasından şən müğənni və musiqiçi legionlarının gəmiyə yığıldığına baxır və sinəmdə xoşbəxətliyə inam böyüyürdü. Dostyana həmlələrlə Reysigerin bikefliyini dağdıb əsərimə dirijorluğu öhdəsinə götürərək bu tədbiri keçirmək şərəfini mənimlə bölüşdürməsinə razı saldım. Sağ-salamat çatdıq. Kral və ailəsi çox mütəəssir olmuşdular. Deyilənə görə, çətin vaxtlarda Saksoniya kraliçası o günü, o səhəri ömrünün ən yaxşı dövrü kimi xatırlayırmış. Reysiger böyük şərəflə çubuğunu yelləyirdi, mən tenor kimi xorda ifa edirdim. Nəğmə bitdikdən sonra isə bizi – hər iki kapelmeysteri – kral ailəsinə yaxınlaşmağa dəvət etdilər. Kral səmimi minnətdarlığını bildirdi, kraliça isə bizə xüsusi şəfqətlə yanaşdı, məni əsərimə, Reysigeri isə çox yaxşı dirijorluq etdiyinə görə təriflədi. Kral bizdən yalnız son üç bəndi təkrarlamağı xahiş etdi. Çünki o açıq havada çox qala bilməzdi, dişi ağrıdığı üçün üzü şişmişdi. Mən tez xorla xüsusi manevr təşkil etdim ki, bunun da uğurlu alınmasını özümə xüsusi məziyyət hesab edirəm. Bütün nəğməni təkrarlamağı əmr etdim. Yalnız bir bənd kralın istəyinə görə əvvəlki yarımdayrəni saxlayaraq ifa edildi. İkinci bənd başlayarkən 400 nəfərdən ibarət intizamsız musiqiçi və ifaçı kütləsini elə hesabla geri çəkməyə başladım ki, iki bənd monarxın qulağına bağçanın uzaq künclərindən xülya kimi çatırdı. Eyni anda hər yerdə olub hamıya kömək etmək üçün inanılmaz güc sərf etməli oldum. Lakin manevr uğurlu alındı. Hər şey rəvan, çox əminliklə keçdi və nə taktı, nə ümumi ansamblda ən kiçik çətinlik belə yaranmadı. Elə bil, manevr əvvəldən təcrübəli teatr truppası tərəfindən öyrənilmişdi. Sarayın yaşıl çəmənliklərində qayğıkeş qonaqpərvər kraliçanın əmri ilə zəngin səhər süfrəsi açılmışdı. Səhər yeməyi ərzində dəfələrlə səmimi qəlbdən

həyəcanlanmış kraliçanın bizə yaxşı qulluq edildiyini görmək üçün pəncərələrdən qayğıkeşliklə baxdığını gördük. Hamının baxışları xoşbəxtlikdən parıldayırdı. Mənə ümumi xoşbəxtliyin səbəbkarı kimi baxırdılar və hamı özünü az qala cənnətdə hiss edirdi. Ziyafətdən sonra gözəl saray ətrafını, dəyərli xatirələrlə bağlı olduğum Kepqrundu gəzdik və yalnız gecəyarısı əla əhval-ruhiyyədə Drezdenə qayıtdıq. Səhəri gün baş direktor yenidən məni dəvət etdi. Lakin aydın idi ki, bu vaxt ərzində fon Lütihau ilə nəsə baş verib. Səbəb olduğum narahatlığa görə səmimi şəkildə üzr istəməyə başlayanda sərt simalı, uzun, quru adam əlimdən tutdu, heç vaxt onda ehtimal verməyəcəyim işıqlı sifət ifadəsi ilə dedi ki, “heç bir narahatlıqdan” söz gedə bilməz, mən dahiyəm, onun özünü heç kimin xatırlamayacağı dövrlərdə məni hələ də sevgi ilə yada salacaqlar. Qəlbimin dərinliklərinə qədər sarsılıb bu etiraflara görə utandığımı bildirmək istəyəndə o, mehribanlıqla sözümlü kəsdi, özünü də bürüyən həyəcanın öhdəsindən dostyana söhbətlə gəlməyə çalışdı. O, gülümsəyərək bu məsələyə heç bir daxli olmayan Reysigərə şərəfli vəzifəni güzəştə getməyimdən danışdı. Kolleqama dirijorluğu böyük məmnuniyyətlə tapşırığımı söyləyəndə isə o, dedi ki, məni yaxşı başa düşür, lakin heç ona məxsus olmayan bu vəzifəni qəbul edən Reysigəri anlaya bilmir. Uzun müddət Lütihauunun bu münasibəti elə möhkəmlənmişdi ki, iş məsələlərində aramızda tam inam yaranmışdı. Münasibətlərimiz dəyişərək kəskin düşmənçilik xarakteri alanda da bu qəribə adamın qəlbində mənə qarşı mehribanlıq notu qalmışdı. Belə ki, onun bir çox kəskin hücumları daha çox təhqir olunmuş sevginin doğurduğu təhrif olunmuş şikayətə bənzəyirdi.

161

Həmin il bir qədər gecikmiş məzuniyyətdən yalnız sentyabrda istifadə edə bildim. Mən Lohvits yaxınlığında, məşhur *Findlater* üzümlüyünün yanındakı Fişer adlı bir yerə köçdüm. Təbiətin qoynunda altı həftə keçirdikdən sonra gümrəhləşib və güc toplayıb 15 oktyabra “Tanhauzer”in ikinci pərdəsinin musiqisini bitirdim. Həmin vaxt Drezdendə bir qədər qeyri-adi tamaşaçı auditoriyası qarşısında “Riensi” nümayiş olunmalı idi və mən dirijorluq üçün ora yollandım. Amfiteatrda təsadüfən Spontini ilə Meyerber görüşdü, onlara Rusiya milli himninin bəstəkarı general Lvov da qoşuldu. Operanın bu mötəbər hakimlərə necə təsir etdiyi məni qətiyyətlə maraqlandırmırdı. Mən bu insanların “Riensi” tez-tez səhnələşdirilsə də, daha çox nə qədər uğur və gəlir qazandığını görməsindən məmnuniyyət duyurdum. Tamaşanın sonunda kənddən bura qədər ekipajımın arxası ilə qaçan Pepsi yanıma gətirəndə xüsusilə sevindim və Avropanın məşhurları ilə görüşdən dərhal sonra sakit üzümlüyə, Minnanın yanına qayıtdım. Minna xüsusilə itkin hesab et-

diyi Pepsə görə məni qeyri-adi sevinclə qarşıladı. Berlindəki fəvqəladə vəziyyətdə yaxınlaşdığım dostum Verder də məni burada ziyarət etdi. Bu dəfə o ziyarətimə, normal adamlar kimi gündüz vaxtı, aydın səma altında gəlmişdi. Biz “Uçan hollandiyalı”nın üstünlükləri barədə çox müzakirələr aparırdıq. Artıq fikrimdə “Tanhauzer” olduğu üçün bu operaya nisbətən soyuq yanaşırdım və dostumun dəlillərimlə razı olmaması və əsərimin əhəmiyyətini aydınlaşdırmağa çalışması çox nəzakətli davranış idi.

Qış mənzilimizə qayıdan kimi “Tanhauzer”in birinci və ikinci pərdələri arasındakı ləngimələr olmadan üçüncü pərdəni bəstələməyə başladım. Yorucu işə baxmayaraq gündəlik tənha gəzintiyə çıxmaq vərdişim sayəsində bu pərdəni il bitməmiş, 29 dekabra qədər qurtardım. Xüsusilə, Spontininin yeni “Vestalka” (“Kahin qız”) operasının səhnələşdirilməsi ilə bağlı bizdə olması məni işdən yayındırırdı. Həmin günlərdə baş verən qeyri-adi əhvalatlar, qocaman sənətkarın xarakterik cizgiləri və xüsusiyyətləri ilə bağlı xatirələr yaddaşımda elə canlı qalıb ki, onların üzərində dayanmağa dəyər.

162

Şreder-Devrienin iştirakı ilə biz operanın əsas hissələrinin gözəl keçməsinə arxayın ola bilərdik. Mən fon Lütihauya fürsətdən istifadə edib Spontiniyə xüsusi, nümayişkarənə diqqət göstərməyi məsləhət gördüm. Məsələ burasında idi ki, Spontini bu yaxınlarda Berlində böyük xoşagəlməzliklər yaşamışdı və biryolluq bu şəhərdən üz döndərmişdi. Biz isə ona haqqıyla məşhurlaşmış operasına özünün dirijorluq etməsini təklif edərək bir növ mənəvi kompensasiya verə bilərdik. Fikrim qəbul olunmuşdu və Spontininin əsəri ilə tanış olduğum üçün bu məsələ ilə bağlı danışıqların aparılmasını mənə təklif etmişdilər. Görünür, məktubum fransız dilində yazılsa da, onu inandırmışdı ki, mən bu təşəbbüsə müsbət münasibət göstərirəm. Möhtəşəm cavab məktubunda o, öz rəhbərliyi ilə operanın təntənəli tamaşası üçün xüsusi tələblərini başa salmışdı. Şreder-Devrienin də daxil olduğunu nəzərə alaraq ifaçı heyətindən razı qalmışdı. Xor və baletə gəldikdə isə, bunların layiqli təşkil olunacağından əminliyini bildirmişdi. Orkestrlə bağlı isə o əmin idi ki, əgər orkestr kifayət qədər yaxşı musiqiçilərdən təşkil olunsa və onun dediyi kimi hər şey birlikdə “12 yaxşı kontrabasla tamamlansa” (“*le tout garni de douze bonnes contre-basses*”) razı qalacağını ehtimal edirdi. Bu ifadə məni məyus etmişdi. Ona əsasən asanlıqla bəstəkarın digər arzularının hansı miqyasda olacağını təyin edərək tələsik intendantlığa xəbər verdim ki, bu iş bizim nəzərdə tutduğumuz qədər asan olmayacaq. İntendant çox qorxmışdı. Dərhal təklifi geri çəkmək yolları axtarmağa başladılar. Şreder-Devrien necə çətin vəziyyətə düşdüyümüzü

öyrənəndə Spontinini yaxşı tanıdığı üçün sadələşməyə ürəkdən gülmüşdü. Lakin buna baxmayaraq o, köməyimizə yetdi və onun sağlamlığını bəhanə gətirərək operanın səhnələşdirilməsini qeyri-müəyyən müddətə ləngitməyi təklif etdi. Ehtimal edirdik ki, Spontini gözləmək istəməyəcək. Onun vaxtı az idi və planımızı dərhal yerinə yetirməyi tələb edirdi. Onu səbirsizliklə gözlədikləri Parisə tələsirdi. Məsum bir komediyaya əl ataraq maestronu rəhbərliyin təklifindən öz xoşu ilə imtina etməyə vadar etməli idim. Biz rahat nəfəs aldığımızda, işə davam etdik və artıq ümumi məşq ərəfəsində idik ki, bir dəfə günorta vaxtı evimin yanında araba dayandı və mənzilimə uzun tünd-göy rəngli gödəkcə geyinmiş qoca heç kimin müşayiəti olmadan, yaşına məxsus olmayan canlılıqla və adəti üzrə əzəmətli ispan qrandı yeriyişi ilə daxil oldu. O, həyəcanla məktublarımı göstərərək söhbətimizə əsaslanaraq dedi ki, əsla təklifimizdən imtina etmir, əksinə, bütün şərtlərimizi qəbul edir. Mən bizi gözləyən bütün çətinlikləri unuttum və bu qərribə adamı evimdə görməyin, onun əsərini öz rəhbərliyi ilə qulaq asmağın sevincinə təslim olub dərhal onu razı salmaq üçün hər bir şeyə əl atmaq qərarına gəldim. Açıqürəkliklə və hərarətlə bunların hamısını ona dedim və o, fikirlərimə uşaq kimi təbəssümlə yanaşdı. Lakin mən onu səmimiyyətimə tamamilə inandırmaq üçün səhəri gün məşqdə dirijorluq etməyi təklif edəndə o qəfil əzilib-büzüldü və ona mane olan çətinlikləri ölçüb-biçməyə başladı. Çox həyəcanlı idi və fikrini aydın ifadə edə bilmirdi. Mən ondan dirijorluğu qəbul etməyi üçün lazım olan şərtləri deməsini xahiş etməli oldum. O, bir qədər düşünüb hansı çubuqla dirijorluq etdiyimizi soruşdu. Mən əlimlə işlətdiyimiz adi çubuğun ölçüsünü və möhkəmliyini göstərdim. Xidmətçi adətən çubuğu ağ kağıza büküb tamaşa başlamazdan əvvəl dirijora təqdim edir. O, ah çəkdi və yenidən sabaha qədər onun üçün qara ağacdan, uclarında fil sümüyündən iri ağ düymələri olan kifayət qədər uzun və qalın (ölçüləri öz əlində göstərdi) çubuq tapa bilib-bilməyəcəyimi soruşdu. Mən məşq üçün buna bənzər bir şey hazırlamağa söz verdim. Lakin onun dediyi materialdan əsl çubuğu yalnız tamaşa gününə çatdırı bilərdim. Bu onu sakitləşdirdi. O, əlini alına apardı, razılığını elan etməyə izn verdi və bir daha dirijor çubuğunu təsvir etdikdən sonra otelinə qayıtdı.

163

Bu, yuxuya bənzəyirdi və mən baş verənlər və gözlənilənlər barədə xəbəri lazımi yerlərdə yaymağa tələsdim. Necə deyərlər, bizi qəfil yaxalamışdılar. Şreder-Devrien günah keçisi rolunu öz üzərinə götürdü, mən isə teatr xarratı ilə çubuq məsələsini danışmağa getdim. Çubuq uğurlu alınmışdı. O, uzun, qalın, qara idi və başlarında iki böyük düyməsi var idi. Məşq yetişdi. Görünür, Spontini özünü dirijor

pultu arxasında narahat hiss edirdi və qaboyların onun arxasında yerləşdirilməsini istədi. Bu cür yerdəyişmə bütün hissələrin yerlərinin dəyişilməsinə və orkestrdə qaçılmaz çəşqınlığa səbəb olacağı üçün maestronu hər şeyi olduğu kimi saxlamağa razı saldım. Söz verdim ki, məşqdən sonra lazım gələrsə, bu dəyişikliklər barədə bir tədbir görəcəm. O, susdu və çubuğu götürdü. Bir anda onun çubuğun formasına niyə bu qədər əhəmiyyət verdiyini anladım. O, çubuğu bizim kimi bir ucundan yox, bütün əli ilə ortasından tuturdu və taktın bölünməsi üçün yox, marşal qılıncı kimi rəhbərlik etmək üçün istifadə edirdi. Artıq ilk səhnə ərzində qarışıqlıq yarandı. Maestorunun alman dili musiqiçilərə və ifaçılara aydın olmadığı üçün bu qarışıqlığı yoluna qoymaq daha da çətin idi. Bir şey bizə tamamilə aydın oldu: o, bizə hiss etdirməyə çalışırdı ki, hələ heç bir ümumi məşqdən söz gedə bilməz və operanın öyrənilməsi hələ indi başlayır. Şübhəsiz, bu repertuarda əsl qarışıqlığa səbəb olacaqdı. Bu isə köhnə dostum, xordirektor və rejissor Fişeri tamamilə məyus etdi. Halbuki o, əvvəlcə Spontininin dəvət olunmasını böyük həvəslə qarşılamışdı. Nəhayət, o elə qəzəbləndi ki, qeyri-ixtiyari Spontinin hər hərəkətində yeni kələk görməyə başladı. O, bəstəkara söz deyərəkən alman dilində ən kobud şəkildə söyüşlər işlədirdi. Bir dəfə Spontini məni yanına çağıraraq xorum ifası barədə bu sözləri dedi: *"Mais savez-vous, vos choeurs ne chantent pas mal"* Fişer bu səhnəni şübhə ilə izlədi və hirsli-hirsli məndən soruşdu: "Bu it oğluna daha nə lazımdır?" Belə tez həvəsdən düşmüş dostumu güclə sakitləşdirdim. Ən çox birinci pərdədə zəfər marşının manevrlərini məşq edərəkən ləngididik. Maestro səhnədəki xalqın rahibələri laqeydliklə qarşılamasına hərəzlə narazılığını bildirirdi. Sadəcə o gözü zəif gördüyü üçün səhnədə olan artistlərin və statistlərin rejissorun əmri ilə kahin qadınları görərəkən diz çökdüklərini ayırd edə bilməmişdi. Sadəcə, gözlə qəbul olunan şeylər onun üçün mövcud deyildi. O tələb edirdi ki, Roma ordusunun müqəddəs həyəcanı diz üstə çökmə və nizələrin yerə bərk çırpılması ilə ifadə olunsun. Bütün bunlar ifrat dərəcədə kəskin şəkildə ifadə olunmalı idi. Bu manevri dəfələrlə təkrarlamalı olduq. Ya nizələr həddindən artıq tez səslənirdi, ya gecikirdi. Spontininin özü çubuğunu pultaya çırparaq bu manevri bir neçə dəfə təkrarlasa da, xeyri olmurdu. Səs nahamar çıxırdı və kifayət qədər enerjili alınmırdı. Bu vaxt Berlində gördüyüm və mənə güclü təsir göstərən *"Ferdinand Kortes"* tamaşalarındakı bu cür manevrlərin heyratəmiz dəqiqliyini və az qala qorxuducu effektini xatırladım. Başa düşdüm ki, bizim bu cür manevrləri keçirərəkən nümayiş etdirdiyimiz yumşaqılıqla ərköyün maestronu razı salmaq üçün çox əziyyət çəkməli olacağıq. İlk pərdənin sonunda Spontini Drezden teatrlarının çəş-baş aktyorlarına nəyə nail olduğunu göstərmək və təkrar-təkrar məşq edərək ona lazım olan effekti alana qədər operanın səhnələşdirilməsinin təxirə salmağın vacibliyini bəyan etmək üçün səhnəyə çıxdı. Səhnədəki hər kəs məyus oldu: ifaçılar, rejissor, hər kəs üstlərinə gələn dalğanın təsiri ilə dörd bir tərəfə dağılışıb yaranmış ağır

vəziyyəti müzakirə etməyə başladılar. Teatr fəhlələri, işıqçılar və xorçular Spontinini əhatəyə alıb gözlərini əsl teatr sənətinin tələbləri barədə qızgın və ehtiraslı söhbət edən bu qərribə adama dikmişdilər. Mən Spontiniyə yaxınlaşıb nəzakətlə, pərəstişimi bildirərək bu cəhdlərin lazım olmadığını inandırmağa çalışdım. Söz verdim ki, hər şey onun istədiyi kimi olacaq, bu səhnəni Berlində görən Eduard Devrieni dəvət edəcəyik və ona xorla və statistlərlə birlikdə kahin qadınların təntənəli qarşılama mərasimini öyrənməyi tapşıracağıq. Sonra Spontinini teatrdan apardım, düşdüyü nalayiq vəziyyətdən çıxardım. Bu, maestronu sakitləşdirdi. Biz birlikdə onun iradəsinə uyğun olaraq sonrakı məşqlərin planını tərtib etdik. Düzünü desəm, mən heç nəyə baxmayaraq işin bu cür gedişatından razı olan yeganə adam idim. Spontininin davranışının bütün komik cizgilərinə baxmayaraq mən başa düşürdüm ki, o teatr sənətində qərribə, hətta bir qədər eybəcər formada olsa da, dövrümüzdə itirilmiş, ali məqsədlər izləyir və təbliğ edir.

164

Hər şeydən əvvəl, bir royala arxasında məşqlərə başladığıq. Maestro ifaçılara nə istədiyini izah etməyə çalışırdı. Mahiyyətə ondan yeni heç nə öyrənmədik. O, ifadakı təfərrüatlardan daha çox, rolun ümumi dərk edilməsinə toxunurdu. Bu zaman o əvvəlcədən elan etmişdi ki, Şreder-Devrien və Tixaçek kimi məşhur artistlərdən danışmır. Sonuncuya o yalnız bir şeyi - "Yuliya" sözünü Lisinniusun tərcüməsindəki kimi "gəlin" sözü ilə əvəz etməyi qadağan etmişdi. "Gəlin" sözü ona o qədər barbarsına kobud gəlirdi ki, onun musiqidə necə istifadə edildiyini anlamırdı. Baş kahin rolunu ifa edən daha az istedadlı və bir qədər kobud artistə isə rolunun xarakteri barədə geniş mühazirə oxudu. Qaruspekslə reçitativ dialoqu aydınlaşdırdıqdan sonra o dedi ki, burada hər şey baş kahin tərəfindən şüurlu yalan üstündə qurulub və kütlənin xürafatından istifadə etməyə hesablanıb. Pontifeks rəqibi Roma ordusunun başında dursa da, ondan qorxmadığını hiss etdirir. Uzağı başqa çıxış yolu olmasa, o, maşınları işə salıb möcüzə edəcək və yenidən Vestanın sönmüş alovunu yandıracaq. Yuliya ölümdən qaçsa da, qurban gətirilməsə də, kahinlərin hakimiyyəti zərər görməyəcək. Bir dəfə Spontini ilə orkestr barədə söhbət edərkən ondan niyə belə həvəslə və enerji ilə və əlinə hər fürsət düşdükcə trombonlardan istifadə etsə də, ilk pərdədəki möhtəşəm zəfər marşında onları heç səsləndirmədiyini izah etməsini istədim. Sualımdan çox təəccüblənmiş maestro soruşdu: "Elə bilirsiniz məndə trombon yoxdur?". Mən onun öz partiturasına istinad etdim. O, düzgünlüyümdən əmin olanda bu marşa trombonları daxil etməyimi xahiş etdi ki, növbəti məşqdə onları dinləmək imkanı olsun. Bundan başqa dedi ki: "Sizin Riensidə bas-tuba adlandırdığınız bir alətə qulaq asmışam; mən orkesterdəki

bu musiqi alətini çıxarmaq istəmirəm: Vestalın şərfinə mənim üçün bir konsert verin". Son dərəcədə ehtiyatla, heç kəsə bildirmədən və böyük sevinclə onun xahişini yerinə yetirdim. Sonra məşqdə ilk dəfə bu alətlərin effektini sezəndə mənə zərif minnətdarlıqla dolu baxış atdı. Partituranın zənginləşdirilməsi üçün görülmüş iş çətin deyildi, amma ona elə güclü təsir göstərmişdi ki, sonralar Parisdən göndərdiyi məktubda partiturasına daxil olunmuş hissələrin ayrıca siyahısını istəmişdi. Lakin qüruru məktubda mənim sərbəst şəkildə bəstələdiyim bir şeydən söhbət getdiyini yazmağa izn verməmişdi. O yazırdı: "Mənim üçün bas-tuba ilə zəfər marşını ifa etmək üçün trombonlar göndərin, eləsini ki, mənim Drezdendə dirijorluq etdiyim orkestrdəkindən olsun". Mən onun istəyini yerinə yetirir və bunu istəyinə uyğun, orkestrin bütün hissələrində həvəslə edirdim. Şəxsən onun üçün məsələ hansısa müəyyən sistemə yox, məlum vərdişə gedib çıxırdı və bu baxımdan heç nəyi dəyişməməyin nə qədər vacib olduğunu onun dirijorluğunu müşahidə edərkən anladım. O, orkestri yalnız baxışı ilə - özü belə izah etmişdi - idarə edirdi: "Mənim sol gözüm - birinci skripkalardır, sağ gözüm - ikinci skripkalar". Baxışla təsir etmək üçün hətta pis görün dirijor olsan da, eynək taxmaq olmazdı. "Mən özüm, - o etimadla danışırdı, - burnumun ucunu görmürəm, lakin baxışımla bütün orkestri ardımca aparıram". Onun müəyyən şəkildə orkestrin hissələrini idarə etmək vərdişinin ayrı-ayrı detalları çox qeyri-rasional idi. Məsələn, qaboyçuları özündən arxada yerləşdirmək vərdişi Parisdə formalaşa bilirdi. Belə ki, bəlkə də qaboyçular orada qeyri-ixtiyarı arxada oturubmuşlar. Qaboyçular öz alətlərinin dəliyini tamaşaçılardan çevirməli idilər və bizim möhtəşəm qaboyçumuz bundan elə sıxılmışdı ki, onu zarafatlarla bir təhər razı sala bilmişdim. Lakin etiraf etmək lazımdır ki, Spontininin vərdişi çox düzgün prinsipə əsaslansa da, təəssüf, bu alman orkestrlərinin çoxunda nəzərdən qaçırdı. Həqiqətən, simli alətlərlər kvartetinin bütün orkestr üzrə bərabər şəkildə paylanması vacib idi ki, bir yerə yığılmış zərb və mis alətlərinin səsi onu boğmasın. Bunun üçün onları bölüb hər iki yanlara yerləşdirmək lazım idi. Həmçinin, zərif nəfəsli alətlərin kifayət qədər irəli çıxması və uzun sıra ilə skripkaçılardan arasından keçməsi vacib idi. Bizdə hətta indi ən böyük və məşhur orkestrlərdə bu alətlərin hamısının iki hissəyə bölünməsi qəbul olunub: simli və nəfəsli. Bu isə bütün ansamblə kobudluq gətirir və gözəl bağlılıq, hissələrin qovuşması və orkestr tonunun bərabər bütövlüyü duyğusunun olmamasından xəbər verirdi. Fürsətdən istifadə edib bu yeniliyi Drezdendə tətbiq etməyimə şad idim. İndi Spontininin nüfuzuna əsaslanaraq yeni quruluşun saxlanması üçün kraldan icazəyə nail olmaq mümkün idi. Yalnız Spontini gedərkən onun yaratdığı bəzi qəribəlikləri və təsadüfləri dəyişdirib düzəltmək qalırdı. Onda çox rasional və mükəmməl orkestr quruluşuna nail olacaqdım.

Məşqlərdə nümayiş etdirdiyi bütün qəribəliklərə baxmayaraq Spontini musiqiçilərə və ifaçılara elə təsir göstərirdi ki, onlar işlərinə xüsusi diqqətlə yanaşırdılar. Onun müəyyən yerlərdə ritmik aksentin kəskinliyini tələb etdiyi enerji xarakterik idi. Hələ Berlindəki orkestrlə işləyərkən o, vurğulamaq istədiyi notu əvvəlcə mənə aydın olmayan "Diese!" sözünü qışqıraraq müəyyənləşdirməyi vərdiş etmişdi. Bu, həqiqətən inanılmaz ritm hissində malik Tixaçeki heyrətə gətirirdi. O, özü də ansamblə daxil olarkən xorçuları ritmə xüsusilə dəqiq riayət etməyə həvəsləndirmək üçün tez-tez bu fəndə əl atırdı. O iddia edirdi ki, həmin vaxt ilk notu irəliyə vermək hər şeydən vacibdir, qalan şeylər öz-özünə düzəlir. Beləliklə truppada və orkestrdə maestroya layiq möhtəşəm ab-hava formalaşdı. Bircə alt ifaçıları onun canlarına saldıqı qorxudan azad ola bilmirdilər. İkinci pərdənin sonunda Yuliyanın kədərli kantilenini müşayiət edən altlar öz musiqi ifadələrini Spontininin nail olmaq istədiyi xüsusi yumşaqlıqdan məhrum ifa etdikləri üçün bir dəfə maestro qəfil onlara üz tutub vahiməli səslə bağırırdı: "Bu yerdə altlarda ölüm var!" İpoxondriyadan əziyyət çəkən, ilk püpitrin yanında oturan və təəssüflə qeyd etməliyəm ki, artıq pensiya yaşına çatmış iki solğun qoca dəhşətlə gözlərini Spontiniyə dikmişdilər. Onlar maestronun sözlərində təhdid eşitmişdilər və mən bir qədər sadə dillə, teatral mübaliğə olmadan bu sözlərin əsl mənasını izah etməli oldum ki, qocalar birtəhər özlərinə gəlsinlər. Eduard Devrien səhnədə uğurla işləyərək ansamblın səlisliyinə nail olurdu. Bir dəfə Spontininin tələbi hamımızı çaş-baş salanda o məsləhəti ilə köməyə gəlmişdi. Məsələn burasındadır ki, alman səhnələrində opera ixtisarla səhnələşdirilirdi. Onu xorun müşayiətində Litsiusla ölümdən xilas olmuş Yuliyanın dueti ilə bitirirdilər. Biz də eyni ixtisara əl atmışdıq, lakin maestro israr edirdi ki, operanı bütövlüklə səhnələşdirək. Yəni, fransız *Opera serial*larında olduğu kimi xor və baletli məxsusi son səhnəni də əlavə etməli idik. Möhtəşəm əsərini darıxdırıcı, kədərli qəbirstanlıq səhnəsi ilə bitirmək ona xoş gəlmirdi. O, dekorasiyanın dəyişməsinə tələb edirdi. Səhnə qızılgüllərlə dolu, işıqlı Venera meşəsini təsvir etməli idi. Başlarında qızılgül çələngi olan kahin qadınlar və kişilər ilahənin məbədinin qarşısında ağır iztirablardan keçən sevgililəri nişanlamalı idilər. Təəssüf ki, operanın, onun arzuolunan uğurunun xeyrinə olmasa da, bunu ona güzəştə getməli olduq.

Operanın səhnələşdirilməsi rəvan və canlı gedirdi. Yalnız heç birimin nəzərə almadığı bir vəziyyət kefimizi pozurdu. Bu narahatlıq əsas mərkəzi partiyaya aid idi. Bütün rahibələrin ən cavanını oynayan böyük Şreder-Devrien rolu üçün bir qədər yaşlı idi və onun yetkin qadın görünüşü səmərəli təsir bağışlamırdı. O, xüsusilə digər rahibə, əsas kahin qızın yanında uduzurdu. Belə ki, bu aktrisanın qeyri-adi cavanlığını heç nə ilə gizlətmək olmurdu. Bu, mənim on yeddi yaşlı qardaşım qızı İohanna Vaqner idi. Onun füsunkar səsi və ifadəli tələffüzü var idi. O, qeyri-ixtiyari hər bir tamaşaçıda belə bir fikir oyadırdı: yaxşı olardı ki, o, böyük aktrisa ilə rollarını dəyişərdi. Uzaqgörən Devrien bu təəssüratı sezib çətin vəziyyətdən qalib çıxmaq üçün xüsusi süni effektlərə əl atmalı oldu. Bəzən bu bir qədər mübaliğəyə gətirib çıxarırdı. Əsas anların birində isə o, heç xoşa gəlməyən bir fənd işlətməmişdi. İkinci pərdədə böyük tersetdən sonra onun həbsdən qaçan sevgilisi qəfil peyda olanda, Devrien ön səhnəyə çəkilir və onun sıxılmış sinəsindən bu nida ucalır: "O, azaddır!" Opera tamaşası zamanı o, bu səhnəni ifa edərkən həmin sözləri oxumaq əvəzinə deməyə qərar vermişdi. Devrien yüksək affekt halında əsas sözün artistin dodaqlarından danışığa yaxın vurğu ilə çıxmasının necə təsir göstərə biləcəyini əvvəlcədən tədqiq etmiş və bir neçə dəfə "Fidelio" da böyük uğurla istifadə etmişdi. "Bir addım da atsan, özünü ölmüş bil!" ifadəsində o, "ölmüş" sözünü demək olar ki, oxumurdu. Bu fəndin sarsıdıcı təsirini öz üzərimdə hiss etmişdim və belə hesab edirəm ki, bunun sirri artistin bircə sözlə tamaşaçını ideal dünyadan, musiqinin ən dəhşətli hadisələrə belə ülvi xarakter verdiyi mühtədən ayıranda və cəllad kimi onu qəddar gerçəkliyə məruz qoyanda, tamaşaçını bürüyən dəhşət hissi ilə bağlı idi. Bu zaman biz ülvi bir şeyin əsl mahiyyətinə varırıq. Şəxsi təəssüratlarımı xatırlayaraq bunu qavrayışın ildirəm sürətli anı adlandıra bilərəm. Qarşımızda həm bir-birinə toxunan, həm də müxtəlif istiqamətlərə ayrılan iki dünya işıqlanır. Özü də elə işıqlanır ki, bir anda nəzərimizlə tam zidd hissələri görə bilirik. Lakin bu fəndi ehtiyatla işlətmək və onu heç bir eqoist məqsədlərdə istifadə etməmək lazım idi. Buna böyük aktirasının düçar olduğu uğursuzluğa şahid olanda daha yaxşı anladım. Səssiz və xırıltılı səslənən söz elə bil mənim və bütün tamaşaçıların başından aşağı tökülən soyuq su təsiri bağışladı. Heç kəs bunda uğursuz teatral effektdən başqa bir şey görmədi. Ya Spontininin özünün dirijorluq etdiyini görmək zövqünü yaşamaq üçün ikiqat məbləğ ödəyən tamaşaçıların ümdilərinin xüsusilə böyük olmasına görə, ya musiqinin dəbdəbəsinə və gözəlliyinə baxmayaraq operanın fransızsayağı antik süjetlə hazırlanan üslubu bir qədər köhnəlmiş gəldiyinə görə, ya da Devrienin uğursuz effekti kimi solğun final tamaşaçıları həvəsdən saldığına görə opera marağa səbəb

olmadı. Tamaşa bitərkən maestro seyrək çağırışlara cavab olaraq səhnəyə çıxdı. Sənəsi ordenlərlə dolu sənətkara yazığım gəldi. Ümumilikdə, axşam dünya ulduzunun solğun şərəfinə təşkil edilmiş təntənəli tədbir təsiri bağışladı.

Spontininin özü bunu hamıdan yaxşı başa düşürdü. O, heç nəyə baxmayaraq ümumi əhval-ruhiyyəni yüksəltmək istəyirdi və bunun üçün effektivliyini Berlində sınadığı bir vasitəyə əl atdı. O, hər dəfə Berlində operasını mütləq böyük və canlı tamaşaçı yığını qarşısında keçirmək istəyəndə tamaşanı bazar gününə təyin edirdi. Təcrübə göstərirdi ki, bazar günləri teatr dolu, auditoriya isə canlı olurdu. Lakin növbəti bazar gününə hələ çox var idi və beləliklə, onun səfərinin uzanması bizə bu heyrətamiz adamla ünsiyyətdən bir neçə dəfə də zövq almaq imkanı verdi. Mənim və xanım Devrienin evində Spontini ilə keçirdiyimiz saatlar xatirəmdə elə həkk olunub ki, həvəslə onlar barədə danışa bilərəm.

167

Şreder-Devrienin evindəki naharımızı lap yaxşı xatırlayıram. Bu zaman Spontini və onun həyat yoldaşı, məşhur fortepiano fabrikantı Erarin bacısı ilə uzun-uzadı və canlı söhbət etmişdi. Adətən o, ümumi söhbətə qoşulmur, nəcib sakitliklə qulaq asır və bununla bildirirdi ki, onun fikrinin soruşulacağı anı gözləyir. Danışanda isə ritorik təntənəli, səlis kəskin ifadələrdən istifadə edirdi. Onun mühakimələri qəti xarakter daşıyır və heç bir imtinaya yol verməyən tonla deyilirdi. Qonaqlar arasında Ferdinand Giller də var idi. O, List barədə danışdı və süfrə arxasında olanlar fikir bildirdilər. Spontini də öyrədici tonla öz hökmünü səsləndirdi. Aydın oldu ki, o, Berlin taxtının yüksəkliyindən dünyadakı bütün hadisələrə məxsusi sadəlik və yumşaqılıq nümayiş etdirmədən münasibət bildirirdi. O, orakul kimi fikir bəyan edəndə tam sakitlik çökməli idi. Bir dəfə desert süfrəsində ümumi söhbətin tonu bir qədər canlananda onun kifayət qədər uzunmüddətli nitqi zamanı xanım Devrien nəyə isə güldü. Spontini arvadına qəzəblə baxdı. Xanım Devrien dərhal onun əvəzinə üzr istədi, bütün günahı boynuna aldı və izah etdi ki, konfet kağızının üzərində yazılmış qeyri-adi dərəcədə məzəli devizə güldü. Spontini belə cavab verdi: *"Ancaq əminəm ki, bu səslə gülən mənim xanımdır. Qarşımda kiminsə gülməyini xoşlamuram, özüm də heç zaman gülmürəm, mən çox ciddiyəm"*. Nəhayət, onun əhvalı bir qədər yaxşılaşdı. Spontini möhtəşəm dişləri ilə lovğalanırdı. Onun xırçıltı ilə böyük qənd parçalarını dişləməsi bizi lap heyrətə salmışdı. Nahardan sonra sıx dairədə yığışanda o, daha da canlandı. Görünür, o mənə xüsusi, ondan gözlənilən ən yüksək dərəcədə təvəccöh göstərirdi. O, açıq-aydın elan etdi ki, məni sevir və bunu məni dramatik əsərlərlə məşğul olmaq kimi bədbəxt ideyadan çəkindirərək sübut edir. Deyirdi ki, məni bu dost məsləhətinin nə qədər dəyərli olduğuna inan-

dırmaq çətinidir, lakin xoşbəxtliyim onu narahat etdiyi üçün bu məqsədə yarım il sərf edər və Drezdendə qalardı. Yeri gəlmişkən, biz fürsətdən istifadə edib onun rəhbərliyi altında digər operalarını, xüsusilə, *“Agnessa fon Qoqenştaufen”*-i tamaşaya qoya bilərdik.

Spontini ondan sonra dramatik bəstəkarlıq karyerasının ümitsizliyini sübut etmək üçün belə bir tərifi dedi: “Sizin Riensinizi dinləyəndə öz-özümə dedim: bu dahidir; ancaq indi o, təsəvvürə sığmayan çox şeylər edib”. Bu paradoks altında nə anladığımı izah etmək üçün isə belə dedi: “Qlükdan sonra *“Vestal”* da böyük inqilabı mən etmişəm, mən *“Vorhalt de la sexte”*-ni harmoniyaya daxil etmiş və onun orkestrdə yerini müəyyənləşdirmişəm; *“Kortes”* ilə mən bir addım irəli getdim; sonra *“Olimpiya”* da daha üç addım irəli getdim. Nurmahal, Alsidor və Berlində olduğum ilk çağlarda elədiyim hər bir şey hardasa təsadüfi şeylər idi; ancaq sonralar *“Agnessa fon Qoqenştaufen”* də yüz addım irəlilədim”. Həmin vaxtdan o bir neçə dəfə *“Les Atheniennes”*-in süjeti üzərində işləməyə çalışmışdı. Hətta kronprins (indiki Prussiya kralı) də israrla onu bu işi tamamlamağa dəvət etmişdi və Spontini sübut kimi dərhal monarxın bir neçə məktubunu portfelindən çıxarıb oxumaq üçün bizə təqdim etmişdi. Yalnız bütün iştirakçılar bunu etdikdən sonra o nitqinə davam etdi. O bildirdi ki, bütün dövətlərə baxmayaraq hər baxımdan gözəl süjetin işlənməsindən imtina etdi. Belə ki, hətta özünün də *“Agnessa fon Qoqenştaufen”*-i üstələyə bilməyəcəyini və bu sahədə hansısa yenilik axtarmağın mənasız olduğunu dərk etmişdi. Nəticə belə idi: “Nədir, siz hər hansı şəxsin yepyeni bir şey icad etməsinimi istəyirsiniz? Mənə gəldikdə, mən – Spontini, əvvəlki əsərlərimdən irəli gedə bilməyəcəyimi bəyan edərək digər tərəfdən düşünürəm ki, *“Vestal”*-dan sonra mənim partitürəmdən oğurluq olmayan bircə not da yoxdur”. O, bildirdi ki, bu adi söz deyil və onun mühakimələri elmi araşdırmalara əsaslanır. Bu zaman həyat yoldaşını şahid göstərərək onun Fransa akademiyasının məşhur üzvlərindən biriylə birlikdə müəyyən səbəblərdən hələ də çap olunmamış irihəcmli araşdırmasının əlyazmasını oxuduğunu dedi. Bu böyük elmi dəyərə malik təfərrüatlı araşdırmada sübut olunurdu ki, onun kəşf etdiyi *“sekstada ləngimə”* olmadan müasir melodiya da mövcud olmazdı. O vaxtdan bəstəkarların istifadə etdiyi bütün melodik formalar yalnız ondan götürülüb. Mənim nitqim tutulmuşdu, lakin özünün qeyd etdiyi imkanlar xatirinə dönməz maestronu bir qədər yumşaltmağa çalışdım. Mən hər şeyin məhz akademikin yazdığı kimi olduğunu ehtimal edirdim. Ancaq belə bir sual verdim: ola bilərmə ki, onun əlinə tamamilə yeni naməlum poetik tendensiyalı dramatik əsər düşəndə, bu, gözlənilməz musiqi kombinasiyalarının kəşfinə təkan versin? O, mərhəmətli istehza ilə cavab verdi ki, sualımın özündə yalnızlığa yol vermişəm. Bu yeni nədən ibarət ola bilər? *“Vestal”* da Roma mövzusunu, *“Fernan Kortes”* də ispan-meksika mövzusunu, Olimpiyada yunan-makedoniya mövzusunu, nəhayət *“Aqnes”* də alman mövzusunu bəstələdim:

yerdə qalan bir qara qəpiyə dəyməz". Yəqin onu "Freyşüts" ruhunda yeni romantik janrın sarsıdacağını və maraqlandıracağını düşünürəm? Heç bir ciddi adam belə boş işlərə baş qoşmaz. Çünki sənət ciddi işdir. Ondakı bütün ciddiyyəti isə Spontini tükədir. Üstəlik, onu geridə qoya biləcək bəstəkar yetişdirən millət haradadır? Yəqin bu adam onun *cochons* kimi lağa qoyduğu italyanlardan, italyanları təqlid edən fransızlardan, heç vaxt bələkdən çıxmağı bacarmayan, olan-qalan bütün irsləri yəhudilər tərəfindən təhrif olunmuş almanlardan olmayacaq. "İnanın ki, Berlində musiqi kralı olduğum zaman Almaniyaya ümidim çox idi, ancaq iki yəhudinin dəstəvuzu ilə Prussiya kralının musiqini qatmaqarışılığın içinə göm-düyü zamandan bütün ümidlərimi itirdim".

168

Nəzakətli ev sahibəsi belə hesab edirdi ki, həyəcanlanmış maestronu bir qədər əyləndirmək lazımdır. Teatr onun mənzilinin bir neçə addımlığında idi və o, təklif etdi ki, qonaqlar arasında olan bizim Haynenin müşayiəti ilə ora gedək. Həmin gün Polaqaşın "Antiqona"sı gedirdi. Maestro səhnənin Semperin gözəl planlarına əsasən tərtib olunmuş antik quruluşu ilə maraqlana bilərdi. Buna görə Spontiniyə bu mənzərəyə tamaşa etmək təklif olundu. O, bu şeylərə "Olimpiya"sından bələd olduğuna istinad edərək təklifi rədd etmək istəyirdi. Onu razı sala bilsək də, tezəcə geri qayıtdı və təhqiramiz istehza ilə bildirdi ki, kifayət qədər gördü və dinlədi, bundan sonra fikri daha da möhkəmləndi. Hayne danışdı ki, demək olar, boş amfi-teatrın tribunasında təzəcə yerlərini tutmuşdular ki, Vaxın xoru başladı və Spontini üzünü ona tutub dedi: "Bu Berlin musiqi akademiyasıdır, bu ordan gəlir". Açıq qapının aralığından günəş işığı düşdü və sütunlardan birinin arxasındakı tənha fiquru işıqlandırdı. Hayne Mendelsonu tanıdı və dərhal başa düşdü ki, çox yəqin o, Spontininin sözlərini eşidib.

Spontininin sonrakı həyəcanlı vəziyyəti aydın göstərdi ki, onun hesablamalarına görə biz onu Drezdendə daha çox qalmaq və bütün operalarını burada səhnələşdirmək üçün razı salmalı idik. Lakin Şreder-Devrien belə hesab edirdi ki, əksinə, bu niyyətdən vaz keçmək Spontinin özünə daha xeyirli olacaq. Bəstəkarı "Kahin qız"ın ikinci tamaşasından yaranacaq acı məyusluqdan xilas etmək üçün Devrien o buradaykən buna mane oldu. Devrien yenə xəstə olduğunu dedi və Spontiniyə operasının ikinci tamaşasından uzun müddətə vaz keçdiyimizi demək mənə tapşırıldı. Bununla bağlı ziyarət o qədər ağır idi ki, Spontininin yaxşı münasibət bəslədiyi və fransız dilini məndən yaxşı bilən Rekeli də özümlə götürdüm. Utanıb-sızıqlaraq onun yanına gəldik. Bizi xoşagəlməz izahatlar gözləyirdi. Xanım Devrienin dostyana məktubu ilə əvvəlcədən xəbərdar edilmiş maestro bizi

şən və yüksək əhvalla qarşılayanda heyrətlənmişdik! O bildirdi ki, dərhal Parisə və oradan da Romaya getməlidir. Onu təzəlikcə “San Andrea” titulu ilə qraf elan edən müqəddəs ata çağırırdı. Dərhal bizə digər sənədini də göstərdi. Burada isə Danimarka kralı onu Danimarka zadəganları sırasına daxil etmişdi. Bu zadəganlıq rütbəsi verən Fil ordeni cəngavəri adına patent idi. Lakin o orden barədə heç nə demir, yalnız cəngavərlik məsələsini vurğulayırdı. Çünki onun üçün ordenlər adı bir şey idi. O, bununla fəxr edir və uşaq kimi sevinirdi. Elə bil, operasının Drezdendə səhnələşdirilməsi kimi dar maraq dairəsindən möcüzəli şəkildə bütün dünyanın opera müsibətlərinə mələk qayğısızlığı ilə baxa biləcəyi şöhrət səltənətinə keçmişdi. Rekellə mən papaya və Danimarka kralına səmimi qəlbdən minnətdar idik və bu qeyri-adi adamla sağollaşdıq. Onu tam xoşbəxt etmək üçün dramatik bəstəkar karyerası barədə dost məsləhətini ətraflı götür-qoy edəcəyimə söz verdim.

Sonralar Drezdendən İsveçrəyə qaçdığımı eşidəndə Spontininin mənə necə yanaşdığını öyrəndim. O ehtimal edirdi ki, mən Saksoniya kralına satqın sui-qəsdə iştirak etmişəm və Saksoniya kralının kral kapelmeysteri vəzifəsini verdiyi üçün mənə hamılıq etdiyini düşünüb belə demişdi: “Naşükürlükdür!”. Spontininin son dəqiqələrindən isə mənə bəstəkarın ölüm döşəyindən aralanmayan Berlioz danışdı. Qoca maestro heç ölmək istəmir və elə hey təkrarlayırdı: “Ölmək istəmirəm, istəmirəm ölmək!”. Berlioz ona təsəlli verərək belə demiyibmiş: “Siz ölüm haqda necə düşünə bilərsiniz, müəllim, siz ki, ölməzsiniz!”. Spontini təəssüflə cavab vermişdi: “Zarafat edirsiniz?”. Onun ölümü barədə Sürixdə olarkən eşitdim və bu xəbər qəribə şəxsi təəssürlərdən və xatirələrdən asılı olmayaraq mənə həyəcanlandırdı. Onun barədə fikirlərimi “*Eidgenossische Zaytung*”da çap olunmuş kiçik məqaləmdə qeyd etmişdim. Yazımda onun Meyerberlə və hətta hələ də yaşayan qoca Rossini ilə müqayisədə özünə və sənətinə dərin inamını xüsusi vurğulamışdım. Bu inamın necə təhrif olunduğu, dəhşətli mövhumata çevrildiyi barədə isə bir söz yazmamışdım.

Hələ də anlamıram ki, Spontiniyə böyük sənətkar kimi dərin hörmətlə yanaşı, qəlbimdə qəribə və məzəli təəssürlər necə yaranmışdı. Görünür, mən onun karikaturası ilə tanış olmuşdum. Əlbəttə ki, xəstəlik dərəcəsində şişirdilmiş təkəbbürün məlum əlamətləri onun xasiyyətində hələ cavan yaşlarından var idi. Lakin bu cizgilərin inkişafına Berlində gördüyü musiqili-dramatik tənəzzül dövrü də təsir göstərməyə bilməzdi. O, hamının heyrətinə səbəb olaraq öz xidmətlərini ikinci dərəcəli şeylərdə görməyə başlamışdı. Bu isə bəstəkarın mühakimə gücünün necə zəiflədiyinə, uşaqlaşmasına bir sübut idi. Bəstəkar özü bunu dəhşətli dərəcədə şişirtsə də, mənim gözlərimdə onun əsərlərinin əsl dəyərini azalda bilmirdi. Mənim nöqtəyi-nəzərimcə, Spontininin özünəvurğunluğuna, onu Berlindən sıxışdıran “böyüklərlə” müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə haqq qazandırmaq olardı. Berlin korifeylərinə nifrətdə özümün ona yaxınlığımı hiss edir, lakin bunu hələ

o vaxt açıq biruzə verə bilmir, qəlbimin dərinliklərində gizli saxlayırdım. Elə oldu ki, Spontini ilə Drezdendə görüş onun gülməli hoqqalarına baxmayaraq məndə ona elə qəribə simpatiya hissi yaratdı ki, bir də heç kimə qarşı belə bir münasibət bəsləmədim.

Yaxın dövrdə digər nəhənglərlə də tanış oldum. Bu insanlar özlərini tamam başqa cür aparırdılar və indi mən onların biri – Haynrix Marşner barədə danışacam.

169

Veber, Marşneri hələ gənc yaşlarında Drezden kapellasının muzik direktoru vəzifəsinə dəvət etmişdi. Marşner Veberin ölümündən sonra onun yerini tutmağı arzulayırdı. Lakin onun ümidləri doğrulmadı. Bunun səbəbi xidmətlərinin az olmasından daha çox, insanları özündən uzaqlaşdıran rəftarı idi. Gözlənilmədən onun həyat yoldaşına miras qaldı və bu ona heç bir vəzifə axtarmadan böyük enerji ilə bəstəkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmağa imkan verdi. Musiqinin ruhu-ma hakim olduğu çılğın gənclik dövrümdə Marşner Leypsiqdə yaşayırdı və orada onun *“Vampir”* və *“Templer und Judin”* operaları ilk dəfə səhnələşdirilmişdi. Bacım Rozaliya bir dəfə qabiliyyətim barədə fikirlərini öyrənmək üçün mənə bəstəkarın yanına apardı. O, mənə xeyirxah münasibət bəsləsə də, bu ziyarət mənə heç bir təsir göstərmədi. Bundan başqa, mən onun uğur qazanmayan *“Des Falkners Braut”* operasının ilk tamaşasında iştirak etmişdim. Sonra o, Hannoverə köçdü. İlk dəfə Berlində səhnələşdirilən *“Hans Heiling”* operası ilə bir vaxtlar Vürsburqda tanış oldum. Bu əsərdə artıq tərəddüd hiss olunur və yaradıcı qüvvəsinin tənəzzülü özünü göstərirdi. Həmin vaxt o, *“Etna yaxınlığındakı qəsər”*, *“Babu”* kimi çox geniş yayılmayan operaları yazmışdı. Drezden rəhbərliyi ona köhnə narazılıqlarına görə etinasız yanaşırdı və yalnız *“Templer”* əsəri bir neçə mövsüm səhnələşdirilmişdi. Adətən bu operaya kolleqam Reysiger dirijorluq edirdi. Lakin bir dəfə o olmayanda bu iş mənim öhdəmə düşdü. Bu, *“Tanhauzer”* üzərində işlədiyim vaxt idi. Yadımdadır ki, Maqdeburqda bu operaya tez-tez dirijorluq etsəm də, budəfəki boş, miskin ifa mənə həqiqətən pis təsir göstərdi. Reysiger qayıdanda israrla ondan bu operanı həmişəlik özündə saxlamasını xahiş etdim. Əksinə, kapelmeyster vəzifəsinə keçən kimi sırf incimmiş qüruruma görə *“Hans Heiling”*in səhnələşdirilməsinə rəhbərliyi öz üzərimə götürdüm. İfaçıların partiyaları zəif təqdim olunmuşdu və həyəcanverici uğura ümid etmək olmazdı. Ümumiyyətlə, istənilən şərtlərdə operanın tendensiyası bir qədər köhnəlmişdi. Bu vaxt öyrəndim ki, Marşner *“Nassaulu Adolf”* əsərini tamamlayıb. Əlimə keçən, gerçəkliyinə inana bilmədiyim bir reklamda Marşnerin yeni əsərinin *“patriotik, nəcib alman tendensiyası”* xüsusilə vurğulanırdı. Mən Drezden teatrını təşəbbüsə alışıdırmaq istəyirdim və cənab fon Lütihauunu

operanı digər teatrlardan əvvəl Drezden teatrının repertuarı üçün yazmağa razı saldım. Hannover teatr rəhbərliyinin elə də mehribanlıqla yanaşmadığı Marşner təklifimizə yaxşı münasibət göstərdi və partiturasını göndərib bildirdi ki, operaya şəxsən dirijorluq etmək üçün Drezdenə gəlməyə hazırdır. Fon Lütihau onu kapellanın başında görmək istəmirdi. Mən də belə hesab edirdim ki, öz əsərlərinə rəhbərlik etmək üçün tez-tez kənar dirijorların dəvət olunması çətinliklərə səbəb ola bilər. Üstəlik, bu çətinliklər Spontinidə olduğu kimi maraqlı və öyrədici olmağa bilər. Operaya mənim dirijorluq edəcəyimə qərar verilmişdi. Və mən bundan elə peşman oldum ki! Partitura əlimizə çatdı. Karl Qolmikin zavallı kitabı bayağı musiqili tərtibata məruz qalmışdı. Bütün operanın əsas effekti süfrə arxasında oxunan dördsəsli mahnıya gəlib çıxırdı. Bu mahnıda *“der deutsche Rhein və deutsche Wein”* kişi səsləri üçün adi kvartet formasında oxunurdu. Mən tamam həvəsdən düşmüşdüm. Lakin iş işdən keçmişdi və ifaçılarda enerjini dəstəkləmək üçün özümü ciddi göstərməyə çalışsam da, bu çox çətin alınırdı. Əsas kişi rolları Tixaçekə və Mittervürserə verilmişdi. Qeyri-adi dərəcədə musiqili insanlar nömrəbənməyə və rəqəbdən oxuyur və hər dəfə sual dolu nəzərlərlə mənə baxıb bu barədə nə düşündüyümü öyrənməyə çalışırdılar. Mən bildirdim ki, bu yaxşı alman musiqisidir və onlar bunu qəbul eləsələr, hər şey müvəffəqiyyətlə keçəcək. Onlar sözlərimə necə münasibət bəsləyəcəklərini bilməyib bir-birlərinə baxdılar. Nəhayət, özləri ilə bacarmayıb mənim gərgin və ciddi sifətimə baxaraq qəhqəhə çəkməyə başladılar. Mən də qeyri-ixtiyari onlara qoşuldum. Onları baş verənlərdən əgah etməli oldum. Başa saldım ki, daha heç bir şey eləmək mümkün deyil və yalvardım ki, onlar da mənim kimi ciddi görkəm alsınlar. Hannoverdən gəlmiş yeni üslubun nümayəndəsi olan vyanalı koloratur ifaçı, xanım Şpatser-Centilyuomo öz hissəsindən razı olduğunu və müəllifin ona lazımlı “parıltı”nı vermək üçün çox iş gördüyünü bildirmişdi. Marşner də onun tamaşada iştirakına böyük önəm verirdi. Həqiqətən, burada “alman bəstəkarı”nın Donisetini keçməyə çalışdığı bir final var idi. Qəddar Mayn yepiskopunun hədiyyəsi olan qızılı qızılqüllə zəhərlənən şahzadə sayıqlama vəziyyətinə düşür. Nassaulu Adolf Almaniya cəngavərləri ilə birlikdə intiqam almağa and içir və xorun müşayiəti ilə elə bayağı və aciz stretta ifa edir ki, yəqin Donisetti bu musiqini ən bacarıqsız şagirdlərinin üzünə çırpardı. Marşner də özünü son məşqlərə yetirdi və çox razı qaldı. Mən isə yalana əl atmadan öz fikrimdə qalaraq nəzakətli və xoşrəftar olmağı məşq etdim. Tamaşacılar qarşısında məşqlərdə ifaçılarımla baş verənlər təkrarlandı. Biz dünyaya ölü doğulmuş uşaq gətirdik. Lakin Marşner, Bekerin *“Sie sollen ihn nicht haben, den freien deutschen Rhein”* mahnısını xatırladan süfrətrafi kvartetinin tamaşaçıların xahişi ilə təkrar olunmasında təsəlli tapmışdı. Tamaşa bitdikdən sonra bəstəkarı və bir neçə dostumu öz evimdə şam yeməyinə qonaq etdim. Təəssüf ki, ifaçılarımla bu ziyafətdə iştirakdan imtina etdilər. Onlar tox idilər. Şam süfrəsində Ferdinand

Gillerin Marşnerin sağlığına cavab verməyə gücü çatdı. O dedi: “Qoy, nə istəyirlər desinlər, yeni əsərin əsas dəyəri müəllifinin alman olması, operanın alman operası olmasındadır...”. Ən gülməlisi bu oldu ki, Marşner onunla razılaşmadı və bizi öyrətməyə başladı: alman bəstəkarlığının vəziyyəti yaxşı deyilmiş, müğənnilərin tələblərinə daha çox diqqət ayırmaq və onlara effektiv, parlaq nömrələr vermək lazım imiş. Təəssüf ki, o özü də indiyə qədər buna məhəl qoymayıbmış.

170

Beləliklə, alman musiqiçisinin yüksək istedadının dərin tənəzzülü yeni mənimsədiyi, çox vacib və məhsuldar hesab etdiyi tendensiyadan əhəmiyyətli dərəcədə asılı idi. Sonra onunla Parisdə “Tanhauzer”in səhnələşdirilməsi ilə bağlı macərələr baş verəndə görüşdüm. Bu dəfə ona birbaşa yaxınlaşmaq istəmirdim. Çünki onun Drezdendə qəbul etdiyi istiqamətin nəticələrinə şahid olmaq istəmirdim. Mənə deyirdilər ki, o, demək olar, uşaqlıq edir, gənc, şöhrətpərəst arvadı onun ətrafında vurnuxur və bəstəkarı son Paris triumfu ilə təmin etməyə ümid bəsləyir. Həqiqətən o vaxt Marşneri reklam edən tərifnamə məqalələrində Paris auditoriyasını musiqidə məni səhvən müasir alman ruhunun təmsilçisi hesab etməkdən çəkindirən fikirlər oxuyurdum. Bu ruh qıvracaq və aydındır. Fransızlar Marşnerə özünü göstərmək üçün şans versələr, özləri buna əmin olacaqlar. Marşner, arvadı bunu parisilərə sübut edə bilməmiş vəfat etdi.

Əksinə, Ferdinand Giller isə Drezdendə özünü sadəlövh və yumşaq aparırdı. Meyerber də nadir hallarda bura gəlsə də, heç kim bu ziyarətlərin səbəbini bilmirdi. Bir dəfə o, “*Pirnaischer Schlag*” adlanan yerdə kiçik bağ evi tutub bağdakı böyük ağacın altında fortepiano qoymağı tapşırırdı. O, dinc tənhalıqda “*Feldlager in Schlesien*” əsəri üzərində işləməyə başladı. Lakin bu dövrə aid onun barəsində heç bir xatirəm qalmayıb.

Ferdinand Giller Drezdenin musiqi həyatına daha sıx və dərindən nüfuz etdi. Bir neçə il burada kral kapellasına və onun rəhbərlərinə aidiyyəti olmadan fəaliyyət göstərdi. Onun müəyyən qədər var-dövləti olduğu üçün Drezdendə özünə rahat yaşayış qurmuşdu. Bu, çoxsaylı Polşa-Drezden koloniyasının nümayəndələrinin həvəslə toplandığı “xoş ev” idi ki, bu da əri ilə birlikdə hələ İtaliyada olarkən protestantlığı qəbul edən xanım Gillerin görkəmli Polşa yəhudisi olması ilə izah olunurdu. Gillerin Drezdendə fəaliyyəti bizdə “Yeni il gecəsi yuxu” operasının səhnələşdirilməsi ilə başladı. Drezden tamaşaçıları mənim “Riensi” min uğurunu yaradıb təmin edəndən bəri bir çox bəstəkarların nəzəri “Elbanın Florensiyası”na yönəldi. Laube şəhərimiz haqqında demişdi ki, bura hər ayaq basan elə bil drezdenlilərdən üzr istəməyə hazırlaşır. Ziyarətçilər orada tapdıq-

ları yaxşı şeyləri şəhəri tərk edən kimi elə tez unudurlar ki. Ferdinand Giller öz “Yuxu”sunu “əsl alman” əsəri hesab edirdi. Onun fikrincə, Raupaxın qısa vaxt ərzində ata ilə qızın vərəmdən öldüyünü təsvir edən “*Der Muller und sein Kind*” adlı dəhşətli dramı dialoqlu və musiqili populyar opera üçün əla süjet idi. Gillerin bu əsəri də bir dəfə Listin dediyi kimi, digər əsərlərinin taleyini yaşadı. Rossininin də qiymətləndirdiyi görkəmli musiqi xidmətlərinə baxmayaraq hər yeni operası harada səhnələşdirildiyindən asılı olmayaraq – Fransada fransız dilində, İtaliyada italyan dilində - müvəffəqiyyətsizliklə üzləşirdi. O, Almaniyada “mendelsonsa-yağı” çıxış etməyə çalışdı və “Qüdsün dağılması” oratoriyasını yazdı. Bu kompozisiyanın əsas üstünlüyü teatr tamaşaçılarının erköyün mühakiməsindən kənar düşərək bəstəkarına görkəmli alman musiqiçisi mövqeyini qazandırması idi. Mendelsonu Berlində baş direktor vəzifəsinə dəvət edəndə Giller onu Leypsiqdəki Gewandthaus konsertlərin rəhbəri kimi əvəz etdi. Ancaq orada əvvəlki bədbəxtliyi ilə qarşılaşdı. Deyilənə görə, o, konsert primadonnası kimi uğur əldə etməyən həyat yoldaşına görə vəzifəsində qala bilmədi. Mendelson geri qayıtdı və Giller getməli oldu. O, vəzifəsini tərk edərkən hamını inandırmağa çalışırdı ki, Mendelsonla mübahisə edib. Drezden yaxınlığında idi, mənim “Riensi” min uğuru cəlbədici idi və onda istər-istəməz yenidən bəxtini opera bəstəkarı kimi sınamaq fikri yaranmışdı. O, məhz təsirli işgüzarlığı və zəngin bankirin oğlu kimi saray teatrının intendantının gözlərində onu fərqləndirən xüsusi cəlbədiciyi sayəsində istədiyinə nail oldu. “*Farinelli*”sini səhnələşdirmək üçün vəd alan yazıq dostum Rekel isə Gillerin “Yeni il gecəsində yuxu”sunun xeyrinə geri çəkilməli oldu. Ümumiyyətlə, Giller belə hesab edirdi ki, Reysigerlə mənim yanımda Rekeldən daha böyük musiqi bacarığına malik adam dayanmalıdır. Lakin fon Lütihau belə hesab edirdi ki, əgər biz aramızda yola gediriksə, ona iki məşhur bəs edir və Gillerin eyhamlarını eşitməzlikdən gəlirdi. Şəxsən mənə “Yeni il gecəsində yuxu” bəzi çətinliklər yaratdı. Bu operanın boş zal qarşısında təkrar ifasına dirijorluq etmək mənim payıma düşmüşdü. Giller onda mənə qulaq asmayıb operanı bir pərdə qısaltmadığı və sonluğu dəyişdirmədiyini üçün peşman idi. O, üçüncü tamaşaya imkan verilərsə, bütün arzularımı yerinə yetirməyə razı olduğunu bildirirdi. Mən buna nail oldum. Lakin artıq uğur qazanmaq qeyri-mümkün idi. “Tanhauzer”in librettosu ilə tanış olan Giller belə düşünürdü ki, əgər özüm üçün mətn cızma-qaralayır, üstəlik, bunu yaxşı yerinə yetirirəmsə, şübhəsiz ki, bu mənim üstünlüyüm idi. Ona yeni operasını yazarkən süjetin seçilməsi və işlənməsində kömək edəcəyimə söz verməli oldum. Bundan bir qədər sonra Giller “Riensi”nin canlı tamaşaçı auditoriyası qarşısında keçən uğurlu tamaşasında iştirak etdi. İkinci pərdədən sonra həyəcanla orkestrdən səhnəyə, tamaşaçıların çağırışlarına çıxmağa tələsəndə Giller məni dəhlizdə görüb müvəffəqiyyət münasibətilə təbrik etdi və xahişini israrla təkrarladı: “Xahiş edirəm, mənim “Yuxu”mu bir daha səhnələşdirin”. Gülərək,

əlimdən gələnə etməyə söz verdim. Bu tamaşanın baş tutub-tutmadığını yadıma sala bilmirəm. Giller yeni süjeti gözləyərkən özünü tamamilə kamera musiqisinə həsr etdi. Onun yaxşı və gözəl tərtib olunmuş salonu bu iş üçün xüsusilə yararlı oldu.

171

Həmin ilin sonunda “Tanhauzer”in kompozisiyasını bitirəndə çox ciddi və gözəl bir hadisə əhvalıma əla təsir etdi. Onun mənə buraxdığı təsir o qədər güclü idi ki, xarici şərtlərin dağıdıcı təsirini artıqlaması ilə kompensasiya edirdi. Bu hadisə 1844-cü ilin dekabrında Karl Mariya fon Veberin cənazəsinin Londondan Drezdenə gətirilməsi idi. Yuxarıda xəbər verdiyim kimi, bir neçə il bundan əvvəl bu işin təbliğatını aparən komitə yaradılmışdı. Bir səyyah bildirmişdi ki, Veberin cənazəsinin gətirilməli olduğu sadə qəbir Londondakı Müqəddəs Pavel kilsəsinin uzaq bir küncündə, tamamilə atılmış vəziyyətdə idi. Hətta, bəlkə də bir neçə il sonra onu tapmaq belə mümkün olmayacaqdı. Haqqında danışdığım enerjili dostum professor Love bu şeyiədən istifadə edib öz atını irəli çəkdi – təşkil etdiyi musiqi cəmiyyətinin bayrağı altında Veberin cənazəsinin Drezdenə gətirilməsi istiqamətində təbliğatlara başladı. Onda teatr rəhbərliyini də bu işdə iştiraka cəlb etmək qərara alınmışdı. Lakin komitə burada lap əvvəldən israrlı müqavimətlə qarşılaşdı. Ümumi rəhbərliyin adından bildirilmişdi ki, guya kral dini baxımdan Veberin cənazəsinin yerindən edilməsini düzgün hesab etmir. Bu xəbərə inanmaq, yaxud inanmamaq olardı. Lakin ona riayət etmək mütləq idi. Ona görə mənim xüsusi nüfuzumdan istifadə etmək qərarına gəldilər və bunun üçün vasitəçi olmağımı xahiş etdilər. İşə səmimi qəlblə yanaşdım. Məni sədr seçdilər. Bundan başqa işə incəsənət məsələlərində xüsusi nüfuzu olan antik muzeyin müdiri Qofrat Şulsu və bir xristian-bankiri də cəlb etdilər. Təbliğat canlandı, dörd bir tərəfə çağırışlar ünvanlandı, bir neçə plan təfərrüatlı şəkildə işləndi və əlbəttə, bir sıra iclaslar keçirildi. Bu zaman mənimlə müdirim cənab fon Lütihau arasında antoqonizm kəskinləşdi. Əgər bu mümkün olsaydı, o böyük həvəslə kralın nəzər nöqtəsinə əsaslanaraq bu təşəbbüsdə iştirakıma qadağa qoyardı. Lakin keçmiş təcrübəsindən (kralın musiqili salamlanması əhvalatı) bildirdi ki, vulqar ifadə etsək (yeri gəlmişkən, fon Lütihau məhz bunu sevirdi), bəhanə olmadan mənə bu işlərdə “ilişməsə” daha yaxşıdır. Bir tərəfdən, kralın fikri elə də qəti formada deyilmədiyi, digər tərəfdən, tədbir şəxsi təşəbbüsdən irəli gəldiyi üçün hətta kralın da buna mane ola bilməyəcəyi (Lütihau bunu yaxşı başa düşürdü) və nəhayət, Veberin bir vaxtlar bütün gücünü sərf etdiyi saray teatru tərəfindən düşmən münasibət auditoriyanın narazılığına səbəb olacağı üçün fon Lütihau sadəcə məni bu işdən çəkəndirməyə cəhd göstərməyə çalışdı. O, əmin idi ki,

mənsiz bu iş baş tuta bilməz. Ona görə, məni inandırmağa çalışırdı ki, kral kapellasında Veberdən çox xidmət göstərən rəhmətlik Morlakinin cənazəsinin İtaliyadan gətirilməsindən heç söhbət açılmadığı halda, Veberin cənazəsinə mübaliğəli hörmət göstərmək mənasızdır. Bunun nəticələri necə ola bilər? Tutaq ki, deyirdi Lütihau, Reysiger haradasa uzaq bir yerdə dünyasını dəyişdi. Onda onun dul qalmış həyat yoldaşının da ən azı Veberin yoldaşı qədər (kifayət qədər məyusluq yaşadıb) ərinin cənazəsinin nəğmələr və zəng səsləri ilə Drezdenə köçürülməsini tələb etməyə əsası olar. Onu bu baxımdan sakitləşdirməyə çalışırdım. Bu iki böyük insan arasındakı fərqi ona başa sala bilmədim. Lakin inandırdım ki, artıq bu işi yarıda qoymaq gecdir. Artıq Berlin saray teatrı bizim təşəbbüsün xeyrinə xüsusi tamaşa elan edib. Komitənin təklifi ilə Meyerberin təşkil etdiyi tamaşa həqiqətən baş tutdu ("Evrianta" səhnələşdirilmişdi) və nəticədə bizə 2000 talerlik böyük bir gəlir gətirdi. Berlin kral teatrı bir neçə kiçik teatrlara nümunə oldu. Beləcə, Drezden teatrı da digərlərindən geri qala bilməzdi. Nəticədə, bankirimizin əlində Veberin cənazəsini köçürmək üçün bütün xərcləri ödəyəcək miqdar toplanmışdı. Müvafiq qəbirüstü heykəllə qəbir hazırlanmışdı və hətta, müəyyən müddət sonra Veberin iri heykəlinin qoyulacağı yer də alınmışdı. Rəhmətlik maestronun böyük oğlu atasının cənazəsinin köçürülməsinə şəxsən nəzarət etmək üçün Londona yola düşdü. Cənazə su yolu ilə Elbadan gətirilirdi və Drezden limanında qəbir ilk dəfə alman torpağına yerə qoyuldu. Köçürülmə axşam, məşəl işıqları altında baş tutmalı idi. Bu mərasim münasibətilə dəfn musiqisini yazmağı öz üzərimə götürmüşdüm. Mən "Evrianta"dan iki uvertüra istifadə etdim. Uvertürada kölgələrin peyda olmasını xarakterizə edən mövzu ilə başlayıb "Evrianta"nın kavatinasına keçdim. Dəyişiklikləsiz saxladığım "*Hier dicht am Quell*"i isə sadəcə, "B-dur"a keçirdim. Buradan yenidən Veberin operasının sonundakı kimi qarışıq formaya malik ilk motivə qayıtdım. Bu simfonik nizamlı əsəri 80 seçilmiş nəfəslə əldən ibarət orkestr üçün uyğunlaşdırdım. Bu zaman orkestr səsinin bütövlüyündən geri addım atmadan mümkün qədər çox yumşaqlığa nail olmağa çalışdım. Uvertüradan mənimsədiyim altlardakı əsrarəngiz tremolonu iyirmi boğuş baraban gurultusu ilə pianoda səsləndirdim. Məşq zamanı hər şey bütövlükdə rəhmətlik Veberin xatırladığı güclü təsir göstərdi. Bir vaxtlar Veberlə dost olan Şreder-Devrien də səmimi qəlbdən maraqlanmış və təsirlənmişdi. Elə özüm də etiraf edə bilirdim ki, hələ məqsədinə bu qədər cavab verən əsərlər yaza bilməmişdim. Kompozisiyanın təntənəli köçürülmə mərasimində açıq hava altında ifası da ən azı məşqlərdəki qədər uğurlu oldu. Əsərin aşağı tempdə ritmini saxlamaq çətin olduğu üçün məşqdə belə bir fəndə əl atdım: yer qazanmaq üçün səhnəni tamamilə təmizləməyi əmr etdim və musiqiçiləri hissələrini yaxşı öyrəndikdən sonra ətrafımda yürüş təşkil edərək əsərlərini gəzə-gəzə ifa etməyə vadar etdim. Bunu pəncərələrdən izləyən şahidlər məni sonralar inandırırıdılar ki, bu mənzərədəki yüksək təmtəraq hissi təsvirolunmaz idi.

Cənazə Fridrixştadtedəki katolik qəbiristanlığındakı kilsəyə aparıldı. Xanım Devrien onu sakit və sadə şəkildə qarşılıyıb üstünə əklil qoydu. Cənazəni növbəti günədək orada saxladıq. Səhər isə oradan götürüb əvvəlcədən hazırlanmış yerdə dəfn etdik. Mənə və komitənin ikinci sədri Şulsa fəxri qəbirüstü nitq söyləmək təklifi edilmişdi. Nitqim üçün təsirli qayə kimi rəhmətlik maestronun oğlu Aleksandr fon Veberin atasının cənazəsinin gətirilməsindən bir qədər əvvəl dünyasını dəyişməsini götürdüm. Bu cavan oğlanın ölümü anasını çox sarsıtmışdı. O, dəhşətli yeni itkidə Allahın əlinin olduğunu qəbul etməyə hazır idi. Bu, onun ölmüş ərinin cənazəsinin köçürülməsi üçün göstərdiyi şöhrətpərəst qayğının günahına görə cəza olmalı idi. Əgər təşəbbüsümüz belə irəliləməsəydi, yəqin ki, ondan imtina etməli olacaqdıq. Safürəklə auditoriya arasında da bu cür mühakimələr dövr etdiyi üçün təşəbbüsümüzün əsl mahiyyətini təqdim etmək istədim. Buna elə yaxşı nail olmuşdum ki, sonralar çoxları bu işimizə qarşı heç kimin etiraz etmədiyinə inandırdılar. Ömrümdə ilk dəfə auditoriya qarşısında təntənəli nitqlə çıxış edirdim və bu zaman öz üzərimdə maraqlı müşahidə aparmaq fürsətim olmuşdu. Nəticədə, həmişə natiq kimi çıxış etməli olan zaman eksprompt danışmalı olurdum. Bu dəfə qısa danışmaq üçün nitqimi yazılı şəkildə hazırlayıb əzbərləməyi lazım bildim. Nitqimin predmeti və şəxsi nəzər nöqtəm mənə o qədər aydın idi ki, yaddaşıma güvənərək qarışıqlıq düşən zaman kömək üçün istifadə edəcəyim bir şey hazırlamadım. Bununla da nitq söyləyərkən yanımda dayanan qardaşım Alberti narahat etdim. Sonralar özü mənə etiraf etdi ki, ona suflyorluq üçün əlyazma vermədiyimə görə məni lənətləmişdi. Başıma belə bir iş gəldi: Mən yüksək, dolğun səsle danışmağa başladım və öz nitqim, səsimin vurğusu özümü belə sarsıtdı, qəfil susdum. Nəfəsini çəkmiş auditoriya ilə üz-üzə digər natiqi nəinki eşidir, hətta özümdən uzaqlaşaraq görürdüm. Qeyri-adi gərginliklə hamı ilə birlikdə nitqin davamını gözləməyə başladım. Elə bil, burada dayanan mən deyildim və nitqi mən davam etdirməməli idim. Bu zaman nə bir qorxu, nə bir çaşqınlıq hiss edirdim. Lakin bir abzasdan sonra susanda və bu fasilə çox uzun alınanda elə qərribə halda idim ki, camaat mənə nə olduğunu anlamadı. Yalnız uzunmüddətli fasilə və ətrafa çökmüş qəbiristanlıq sükutu yadıma saldı ki, mən buraya dinləmək üçün yox, danışmaq üçün gəlmişəm. Nitqimi davam etdirəndə və sona qədər fasilə vermədən rəvan, güclü danışanda hətta məşhur aktyor Emil Devrieni ələ ala bilmişdim. O, özü etiraf etmişdi ki, bu nitq onu yalnız təntənəli mərasimin iştirakçısı kimi yox, həmçinin dramatik artist kimi həyəcanlandırmışdı. Mərasim mənim kişi səsləri üçün tərtib etdiyim kantatanın ifası ilə bitdi. Tədbirdə iştirak edən cənab fon Lütihau əvvəlki fikrini dəyişdi və etiraf etdi ki, həqiqət bizim tərəfimizdə imiş.

Tədbirimiz çox uğurlu alınıb mənə dərin daxili məmnuniyyət hissi bəxş etmişdi. Qəbiristanlıqdan birbaşa Veberin həyat yoldaşının yanına gələndə isə onun hərərətli sözləri son şübhə qırıntılarını da silib atdı. Uşaq vaxtında Veberin parlaq şəxsiyyəti məndə musiqiyə xəyalpərəst sevgi oyatmışdı. Bir vaxtlar onun ölüm xəbəri məni dərinədən sarsıtmışdı. İndi yetkin bir adam olanda onun ikinci dəfnində iştirak edərək bir növ bəstəkarla birbaşa, şəxsi təmasa nail oldum. Bunların hamısının mənim üçün dərin daxili əhəmiyyəti var idi. Musiqi dünyasının korifeyləri ilə qarşılaşmalarımı ümumiləşdirsək, buradan əldə etdiyim nəticə ciddi incəsənət nümayəndələri ilə yaxın münasibətlərə duyduğum həsrəti izah edir. Veberin dəfnindən sonra onun yaşayan varisləri ilə ünsiyyətə keçmək ağır idi. Lakin xiffətimin ümitsizliyi mənə sonralar aydın oldu.

Yuxarıda təsvir etdiyim daxili həyəcanlar 1844-1845-ci ilin qışını doldurdu. Kompozisiyasını ötən ilin sonunda tamamladığım "Tanhauzer" in partiturasını yaza bildim. Bu əsər üzərində səylə işləyir, hətta erkən qış səhərlərindən də istifadə edirdim. Aprel ayında musiqi alətləri üçün uyğunlaşmanı partiyalara görə yazaraq işimi çox çətinləşdirmişdim. Mən bu siyahıların bir neçə nüsxəsini hazırlamaq istəyirdim və buna görə xüsusi hazırlanmış vərəqdə yazırdım. Özü də ətrafıma bir sıra lazımlı qurğu yığmışdım. Hər səhifəni dərhal daş üzərinə həkk edib 100 nüsxə çap etməyi tapşırırdım. Elə hesab edirdim ki, əsərimi tez yaya biləcəm. Ümidim sonralar özünü doğrultsa da, doğrultmasa da 500 taler kasıbladım. 100 nüsxəyə bu qədər xərcim çıxmışdı. Bu qədər qurban tələb edən işimin aqibəti barədə bir qədər sonra danışacam. İstənilən halda mayın əvvəlində əlimdə "Uçan hollandiyalı" dan sonrakı ilk əsərimin yüz ədəd yaxşı qatlanmış, səliqəli nüsxəsi var idi. Hətta Giller də onun bəzi hissələrini görüb təvəccühlə və kifayət qədər məmnunluqla fikir bildirmişdi.

Hesablarım və "Tanhauzer" in tez yayılması ilə bağlı narahatlığım ağır maddi şəraitdən irəli gəlirdi: nəyin bahasına olursa-olsun bu operanın uğur qazanmasına nail olmalı idim. Əsərlərimin nəşri ilə bağlı təşəbbüs göstərəndən bəri o bir il ərzində bu cəhətdən çox iş görülmüşdü. "Riensi" nin dəbdəbəli cildlənmiş tam klaviraustsuqunu hələ ötən 1844-cü ilin sentyabrında Saksoniya kralına həsr edərək təqdim etmişdim. "Uçan hollandiyalı" və "Riensi" nin dörd və iki əl üçün klaviraustsuqları da hazır idi. Ayrı-ayrı vokal nömrələrinin bəziləri çıxmışdı, bəziləri nəşr olunmaqda idi. Bundan başqa, bu operaların partituralarının avtoqrafik icrada (surətçıxaranların birinin xətti ilə) 25 nüsxəsini sifariş vermişdim. Bu yeni bahalı nəşr xərclərimi çoxaltsa da, onları müxtəlif teatrlara göndərərək operalarının səhnələşdirilməsinə həvəsləndirməyi lazım bilirdim. Çünki klaviraustsuqlardan gəlir qazanmağa yalnız bir - operalar əvvəlcədən səhnəyə qoyulacağı halda

ümid etmək olardı. Əvvəlcə “Riensi”nin partiturasını nisbətən mühüm teatrlara göndərdim. Lakin əsərim hər yerdən geri qayıtdı, hətta Münhen teatrı möhürü açmamış geri qaytarmışdı. Bu mənim üçün kifayət etdi və “Hollandiyalı”ya görə xərc çəkməməyə qərar verdim. İşgüzar spekulyasiya nöqtəyi-nəzərindən yalnız “Tanhauzer”in uğurunun əvvəlki operaları da arxasınca çəkəcəyinə inanmalı idim. Heyrətamiz, bir qədər tərəddüdə düşən komissionerim, ləyaqətli saray musiqi taciri Mezer də bu fikrə gəlməli idi. Buna görə dərhal “Tanhauzer”in klaviraustsuqunun nəşrinə başlamağa qərar verilmişdi. “Uçan hollandiyalı” üçün bu işi Rekel, “Riensi” də isə Klink adlı biri görsə də, “Tanhauzer”i özüm yerinə yetirdim. Lakin Mezer operanın ilkin adı “Venera dağı”na elə enerjili etiraz etdi ki, həqiqətən məni adı dəyişməyə razı saldı. O, iddia edirdi ki, mən auditoriya arasında dolanmadığım üçün bu ad barədə necə kəskin ifadələr gəzdiyindən xəbərim yoxdur. Bu sözlər əsasən Drezdendəki tibbi klinikanın tələbə və müəllimlərindən gəlirdi. Belə ki, onlar xüsusilə bu sahədəki abırsızlıqları ilə seçilirdilər. Bu bayağılıq əsərin adını dəyişməyim üçün kifayət idi. Operanın başlığında qəhrəmanın adını əslində “Tanhauzer” haqqında mifə yad olan dastanla əlaqələndirdim. Mən əslində bunu nəzərdə tutmamışdım və bu vəziyyət çox hörmət etdiyim əfsanə toplayan və araşdıran Zimroku ciddi şəkildə məyus etmişdi.

174

“Tanhauzer və Vartburqda müğənnilərin yarışı” klaviraustsuquna operanın orta əsrlərə aid tendensiyasına müvafiq görünüş vermək istəyirdim. Buna görə Leypsiqdən mətn üçün xüsusi qotik şrifflər sifariş etdim. Bu, yeni və heç də az olmayan xərclərə səbəb oldu. Eyni zamanda Mezerə bir daha operamın uğuruna nə dərəcədə əmin olduğumu sübut etdi. Onsuz da işlərimizin qeyri-adi dərəcədə xoş gedişat alacağına ümid etməkdən başqa çarəmiz qalmırdı. Bu işdə çox irəliləmişdik və yeni vəsaitlərin tapılması üçün böyük qurbanlar verilmişdi. Digər tərəfdən, rəhbərlik “Tanhauzer”ə bəslədiyim ümidləri bölüşdürürdü. Ən yaxşı Paris rəssamlarının Drezden səhnəsi üçün hazırladığı dekorasiyalar adi alman dekorativ tətbiqi sənətinin üslubu ilə müqayisədə həqiqətən gözəl və nəcib bədii əsər təsiri bağışlayırdı. Mən fon Lütihauunu Parisdən “Tanhauzer” üçün xüsusi dekorasiyalar sifariş etməyə razı saldım. Bu sifariş üçün rəssam Depleşenlə danışıqlar hələ ötən payızda tamamlanmışdı. Bütün arzularım yerinə yetirilmişdi. Dostum Haynenin rəsmlərinə əsasən orta əsrlərə məxsus kostyumlar da hazırlanmışdı. Fon Lütihau yalnız bir dekorasiyanı – müğənnilərin yarış zalını – sifariş etmək istəmirdi. O, iddia edirdi ki, bu yaxınlarda fransız ustasının “Oberon” da imperator Karl üçün hazırladığı zal dekorasiyası bizim məqsədimizə uyğun gəlir.

Rəhbərimi fikirlərimə inandırmaq üçün fəvqəladə güc sərf etməli oldum. Belə ki, burada möhtəşəm kral zalından yox, yalnız mənim xüsusi göstərişlərim olmadan yerinə yetirilməsi ağılasıgmaz olan məxsusi səhnə mənzərəsindən söhbət gəldi. Nəhayət, bunlardan sıxılıb qəti narazılığımı bildirəndə o, məni sakitləşdirib bu dekorasiyaya qarşı çıxmadığını və dərhal sifariş edəcəyini bildirdi. Guya o, bu çətinlikləri yalnız məni sevindirmək üçün yaradırmış: axı, həddindən artıq asan əldə edilən adətən qiymətli olmur. İşlər yaxşı gəldirdi və ümid şüaları payız mövsümünün açılışına, yeni əsərimin ilk tamaşasına yönəlmişdi. Onu kifayət qədər gərgin halda gözləyirdilər. İlk dəfə "Allgemeine Zeitung" da çap olunmuş məqalədə haqqımda çoxmənalı-iltifatlı tonla bəhs edildiyini görmüşdüm. Orada məni "şübhəsiz poetik istedadla" yazılmış yeni əsərin ilk tamaşasını gözlədiklərindən bəhs edilirdi. İyul ayında ümid dolu əhval-ruhiyyədə Bohemiyadakı Marienbada istirahətə yola düşdüm. Orada arvadımla birlikdə sularla müalicə kursu qəbul etməli oldum.

175

Yenidən mənə dəyişməyən həyəcanlandırıcı təsir göstərən füsunkar Bohemiyanın vulkanik torpağına ayaq basdım. Möcüzəli, bəlkə də həddindən artıq isti yay əla əhval-ruhiyyəmin qorunmasına kömək edirdi. Qəti şəkildə sakit, düzgün həyat tərzini keçirməyə qərar verdim. Sularla müalicənin xüsusi təsiri də bunu tələb edirdi. Buna uyğun olaraq müalicə üçün kitablar seçdim: Volfram fon Eşenbaxın Zimrok və San-Marte tərəfindən işlənmiş şeirləri, onlarla əlaqəli Horresin ön söz yazdığı anonim Loenqrin eposu. Kitablara qoltuğuma vurub yaxın meşələrə yola düşür və çay kənarında bir yer tapıb Titur və Parsifal barədə ruhuna görə mənə yaxın Volframın şeirlərini oxuyurdum. Lakin tezliklə şəxsi yaradıcılığımı duyduğum güclü həsrət öz sözünü dedi və Marienbad sularından istifadə zamanı istənilən həyəcanlandırıcı işlə məşğul olmaq birbaşa qadağan olunduğu üçün bununla mübarizə aparmalı oldum. Bu məni get-gedə artan narahatlığa düçar etdi. Qarşımda boydan-boya Loenqrin dayanmışdı. Onun haqqında ilk fikir hələ Paris dövrünün sonlarında gəlmişdi. Süjetin dramatik konsepsiyası bütün təfərrüatı ilə gözlərimin qarşısında təsvir olunurdu. Bu hekayəyə birləşən və bu vaxt ərzində tanış olub öyrəndiyim qu quşu haqqında saqa da mənim üçün xüsusi, tamamilə qarşısızalmaz cazibədar hal almışdı. Həkimlərin xəbərdarlıqlarını nəzərə alaraq bu cür təsəvvür etdiyim operanın planına başlamaq istəyi ilə mübarizə aparır və bunun üçün enerjili, lakin kifayət qədər özünəməxsus üsulla əl atırdım. Hervinusun alman ədəbiyyatı tarixində Nürnberq meysterzingerləri və Hans Saks haqqında kiçik qeydlərə rast gəlmişdim. Bunlar mövzu barədə təsəvvürlərimə yeni həyat

vergilər. “Damğaqoyan”ın adı və onun meysterzingerlərin ifası zamanı funksiyası məni xüsusilə heyretə gətirmişdi. Saks və onun müasiri olan şairlərlə yaxşı tanış olmasam da, bir dəfə gəzinti zamanı bütöv komik səhnə hazırlamışdım. Bu səhnədə pinəçi Saks əlində çəkilə tanınmış şair kimi “nalvurana”a, digərlərinə göstərdiyi vasvası münasibətə görə nəzm dərsi vermişdi. İki fiqur qəfil qarşımda canlandılar: əlində təbaşir işarələri cızılmış taxtası ilə “damğaqoyan” və pinəçi çəkici ilə hazırlanmış başmağı başının üstünə qaldıran Hans Saks. Hər ikisi eyni üsulla nəğmənin pis oxunduğunu sübut edir. Bu zaman dar, dolanbac Nürnberq küçəsi, qonşular, təşvişlə qaçan camaat ikinci pərdənin sonunda baş verən küçə davası xəyalımda canlandı. Meysterzingerlər haqqında komediyam təsəvvürümdə elə aydın görünürdü ki, süjet şən olduğuna görə dərhal iş başlayıb onu kağıza köçürməyin mümkün olduğunu düşündüm. Məni izləyən Loenqrindən canımı qurtarmaq ümidi ilə məhz belə də etdim. Lakin səhv etdim. Günorta vannasına təzəcə oturmuşdum ki, məni Loenqrinlə məşğul olmaq istəyi bürüdü, mən nəzərdə tutulan bir saati otura bilmədim və artıq bir neçə dəqiqə sonra sudan sıçrayıb səbirsizliklə, heç özümə səliqəli geyinmək imkanı vermədən dəli kimi evə qaçdım ki, məni boğan əhvalı kağıza tökə bilim. Bu, Loenqrinin ətraflı səhnə planı hazır olana qədər bir neçə gün dalbadal təkrarlandı.

Kurort həkimi belə hesab etdi ki, yaxşısı budur, mən sulardan və vannalardan tamamilə imtina edim, başa düşüm ki, bu cür müalicə kursları mənlik deyil. Həyəcanım elə gücləndi ki, yuxusuzluq baş qaldırdı. Yatmaq üçün ən qəribə üsullara əl atırdım. Əylənmək üçün ətraf ərazilərə bir neçə ekskursiya təşkil etmək qərarına gəldik. Yeri gəlmişkən, Vallenşteyn barədə xatirələr və sakinlərinin məxsusi kostyumları ilə diqqətimi cəlb edən Egerə də getdik. Avqustun ortasında Drezdenə qayıtdıq. Dostlarım məni yüksək əhval-ruhiyyədə gördüklərinə görə şad idilər. Mənə də elə gəlirdi ki, kürəyimdə qanadlarım çıxıb.

176

Sentyabrda bütün artistlər gəlib çıxanda “Tanhauzer”in öyrənilməsinə başladım. Bununla da məni yeni-yeni qaşğılar narahat etməyə başladı. Məşqlərimiz o qədər irəliləmişdi ki, musiqi baxımından tezliklə səhnələşdirməyə ümid edə bilərdik. Bu operanın səhnələşdirilməsi ilə bağlı xüsusi çətinliklər hamıdan əvvəl Şreder-Devrienin gözüne dəydi. Özü də aktrisa bunları aydın hiss edib qiymətləndirmiş, məyus olub utansam da, mənə izah etmişdi. O, mətndən başladı. Ziyarətlərimdən birində o, son pərdənin əsas səhnələrini dərin ifadə ilə, mükəmməl şəkildə oxuyub belə bir sual verdi: həqiqətənmi mən Tixaçek kimi uşaq qədər sadalövə adamın Tanhauzer üçün lazımlı çalarları tapa biləcəyini cid-

di-ciddi düşünürəm? Mən lazımlı vurğuların dəqiq və səlis şəkildə qeyd edildiyi musiqimin xüsusiyyətlərinə istinad etməyə çalışdım. Bu cür musiqini musiqi duyumundan məhrum olmayan istənilən müğənni ifa edə bilərdi. O, narazılıqla başını yellədi və dedi ki, əgər söhbət hansısa oratoriyadan getsəydi, dediklərim düzgün olardı. Sonra o, klaviraustsuqa əsasən Yelizavetanın duasını oxudu və yenə sual verdi: bunu yaxşı, təzə səslə, lakin ruhsuz, əvəzolunmaz şəxsi həyəcanları olmayan gənc müğənninin ifa edəcəyini düşünürəmmi? Mən ah çəkdim, lakin cavab verdim ki, ifaçının səsinin təsirli təzəliyi və xarici görünüşünün bizi bu vəziyyətdən çıxaraçağına ümid bəsləyirəm. Buna baxmayaraq, ondan Yelizaveta rolunu ifa etməyə hazırlaşan qardaşım qızı İohanna ilə danışib müvafiq tapşırıqları verməsini xahiş etdim. Tanhauzerə gəldikdə isə, təəssüf ki, heç bir şey yardım edə bilməzdi. Öyüd-nəsihətlər dostumu yalnız çaşdırı bilərdi. Yalnız bu ifaçının səsinin gücünə və xüsusilə təmiz tələffüzünə ümid edə bilərdim.

Lakin böyük aktrisanın baş rolların ifası ilə bağlı bildirdiyi şübhələrin bir qədər şəxsi əsasları da var idi. Məsələn burasındadır ki, o, payına düşən Venera partiyasının öhdəsindən necə gələcəyini bilmirdi. Bu hissə ölçüsünə görə kiçik olsa da, çox çətin idi və eyni zamanda daxili, ideal mənasına görə bütün pyesin əsas mahiyyətini kəsb edirdi. Sonradan özüm də əmin oldum ki, bu partiya həddindən artıq eskiz xarakteri daşıyır. Parisdə ikinci dəfə "Tanhauzer"-in səhnələşdirilməsi ilə məşğul olanda onu tamamilə yenidən işlədim, əvvəllər buraxılan, diqqətdən kənar qalan bəzi məqamları daxil etdim. Lakin hələlik aydın idi ki, artist nə qədər bacarıqlı olsa da, bu eskizdən nəzərdə tutulan məqsədin zirvəsinə çatan bir şey yaratmaq qeyri-mümkün idi. Uzaqbaşı, əgər aktrisa xarici görünüşünə güvənsəydi, gənc və gözəl bədən quruluşuna malik olsaydı, tamaşaçılara sırf hisslərlə bağlı təəssüratlar ötürmək olardı. Artıq əlində bu cür vəsaitin olmadığını, yetkin qadın görünüşü ilə buna ümid etməyin riskli olduğunu dərk etməsi onu daha çox sıxır, adi uğur silahlarına əl atmasına mane olurdu. O, bir dəfə məyus təbəssümlə rola uyğun kostyumla səhnəyə çıxmaq qeyri-mümkün olduğu halda Veneranı ifa etməyin çətinliyini qeyd etdi: "Allah xatirinə, Venera rolu üçün nə geyinməyimi təklif edirsiniz? Bir kəmərlə kifayət etməyəcək. Əks təqdirdə isə maskarad kuklası alınacaq – özünüz də sevinməyəcəksiniz!"

177

Ümumiyyətlə, mən daha çox musiqi ansamblının təsirinə arxayın idim. Orkestr məşqləri bunun üçün kifayət qədər əsas verirdi. Hələ Giller partituraya nəzər salarkən, böyük təəccüblə, əlimdə az imkanlar olmasına baxmayaraq, operanı musiqi alətlərinə uyğunlaşdırarkən istədiyim nəticəni əldə etməyimi tərifləmişdi. Or-

kestrin məxsusi zərif səslənməsi özümü də sevindirirdi və mən gələcək musiqi planlarımı yerinə yetirmək üçün lazım olan kombinasiya ehtiyatını tükətməmək üçün orkestr qüvvəsinin qənaətlə istifadəsi məramımda möhkəmləndim. Yalnız həyat yoldaşım “Riensi” də dolğun və tərəvətli səslənən trombonların və truba-ların olmamasından narazı idi. Bu yalnız təbəssümümə səbəb olurdu. Lakin onu həm də səhnə məşqlərində “müğənnilərin yarışı”ndan qalan sönük təəssürat da qorxudurdu. Buna isə bir qədər ciddi diqqət yetirdim. Həmişə həyəcanlanmağı gözləyən adi tamaşaçı auditoriyasının gözü ilə baxanda həyat yoldaşım yeni tamaşa üçün yaranan təhlükəni yerində qeyd etmişdi. Lakin tezliklə əmin oldum ki, günah səhv konsepsiyadan daha çox, ifaçıların yüngül münasibətində idi. Buna isə kifayət qədər diqqət ayırmamışdım. Bu zaman birdəfəlik həll etməli olduğum dilemma ilə qarşı-qarşıya qalmışdım. Müğənnilərin yarışı səhnəsi mahiyyətcə nə olmalı idi: silsilə ariyalardan ibarət konsert, yoxsa poeziya əsaslı dramatik rəqabət? Adi opera janrı bunun qarşılaşdırılmaq üçün uyğun silsilə ifaçı fəndlərindən ibarət olmasını tələb edirdi. Ümumilikdə, əsərdən ifaçıların yaxşı ifasının arxasındakı əsl təəssüratı ala bilməyənlər hələ də bu fikirdədilər. Hər şey ona gətirib çıxarırdı ki, müxtəlif nömrələr musiqi baxımından ritmə və ölçüyə uyğun olaraq seçilməli idi. Məsələn, pyeslərin müxtəlifliyi və daimi gözlənilməzliklərlə istənilən cəlbədiciyi əldə oldunduğu konsert proqramlarının tərtibatı zamanı belə edirlər. Lakin mənim niyyətim bu deyildi. Məqsədimə yalnız bir halda nail ola bilərdim. Tamaşaçını – operada ilk dəfə - dramın daxili inkişafının bütün fazalarında müəllifin yaradıcı fikrində iştirak etməyə vadar etməklə, əlbəttə, bacarsaydım. Yalnız bu cür iştirakla, heç bir zahiri səbəb olmadan, səhnədə baş verən mənəvi iztirablardan yaranan fəlakət başa düşülərdi. Bu səbəbdən bu anın musiqili işlənməsi fəvqəladə dərəcədə ölçülü, geniş, poetik mətni anlamağa mane olma-maqla yanaşı, fikrimcə, ona kömək etməli idi. Səhnədə ehtiraslar alovlananda və melodiya yüksələndə onu lazımsız modulyasiyalar və ritmən təsadüfi yayınmalarla kəsmək ağlasığmaz idi. Orkestr müşayiətindəki xəsislik, vəziyyətə tamaşaçı gözləri qarşısında səhnədə baş verənləri təkcə ağıl yox, hissələri ilə anladığı ana gəlib çatana qədər şüurlu şəkildə musiqili-ifadəli fəndlərdən imtina məhz buradan irəli gəlirdi. Və heç kimin royal arxasına keçib ifaçıların yarışını özüm idarə edərkən lazımlı təəssürata nail olduğumu inkar etməyə cəsarəti çatmırdı. İndiki və sonrakı uğurlarıma əsas çətinliyi opera ifaçılarının işlərini mənim nəzərdə tutduğum kimi anlamasından ibarət idi. Təcrübəsizliyimdən “Uçan hollandiyalı” da da işin bu tərəfini nəzərdən qaçırmışdım. Yalnız buraxılmış səhvin vurduğu zərərin bütün həcmi dərk etmiş və böyük qısqançlıqla ifaçılara ifa xüsusiyyətini izah etməyin üsullarını düşünməyə başladım. Təəssüf ki, qeyd etdiyim kimi, Tixaçəkə təsir etmək ağlasığmaz idi. Ona anlama bilmədiyi şeyləri aşılaraq tamamilə çaşdırmaqdan qorxurdum. O, üstünlüklərini yaxşı bilirdi: bilirdi ki, metallik səsi var,

musiqili cəhətdən təmiz oxuyur, ritmi hiss edir, qeyri-adi səlis tələffüzə malikdir. Lakin bunların bəs etmədiyini özüm də yalnız indi başa düşüb təəccübləndim. İlk tamaşada Tanhauzerin tamaşanın sonuna yaxın çılğın bir ehtirasla, hər şeyi unudub Veneraya təriflər yağdırmaq əvəzinə zərif hisslərlə Yelizavetaya müraciət etdiyini görəndə, məşqlərdə fikrimdən qaçan həmin məqamı eşidəndə, Şreder-Devrienin xəbərdarlıqlarını xatırladım və ocağa atılan Krezin qışqırdığı kimi “O, Solon, Solon!” deyər qışqırmaqdan başqa çarəm qalmadı.

178

Beləliklə, yarış səhnəsinin canlılığına və melodik gözəlliyinə, ifaçılarının üstünlüklərinə baxmayaraq “Tanhauzer”lə bəxtim gətirmədi. Amma bir şeydə gətirdi. Başqa bir ifaçının xüsusi üstünlüklərini kəşf etdim və indiyə qədər operada nümayiş edilməyən elementi canlandırıdım. Mən orijinal, özünəqapalı, ünsiyyətə ehtiyac olmayan bariton Mittervürser barədə danışırım. Onu bəzi rollarda müşahidə edərkən hiss etdim ki, ifaçı nəinki yumşaq, xoş səsə malikdir, o, həm də ifası ilə qəlbin ən gizlin, sarı simlərini belə titrədə bilir. Volframın partiyasını ona həvalə etmişdim. Onun işinin uğurundan razı olmağa əsasları var idi. Əgər indiyə qədər demədiyim arzularımı gerçəkləşdirmək və sona çatdırmaq istəyirdimsə, ona etibar etməli idim. “Müğənnilərin yarışı” kimi problemlə səhnədə özümü yoxlamaq, baxışlarımın doğruluğunu sübut etmək xüsusilə vacib idi. Bu məqsəd üçün aktyorla yarışmanı açan nəğmənin məşqlərini etməyə başladım. Nail olmaq istədiyimi özünəməxsus şəkildə ona ötürəndən sonra, bunu nə qədər yeni və çətin hesab etməsinə təəccübləndim. O, nəğməni mənim arxamca səsləndirmək iqtidarında deyildi və hər dəfə müğənnilərin adı, bayağı oxuma tərzinə yönəlirdi. Aydın idi ki, o, hələ də rahatlığın xeyrinə təsadüfi qıvrıqlıqla bu və ya digər şəkildə ötürülən adi rəqitativ ifadədən başqa bir şey görmür. Əsəri mənim göstərdiyim kimi oxuya bilməməsi özünü də təəccübləndirirdi. Lakin göstərişlərimin və tələblərimin yeniliyi, düzgünlüyü ilə elə heyrətlənmişdi ki, bu işi bir qədər dayandıraraq ona yeni dünyanı mənimsəməyə, işin öhdəsindən öz gücü hesabına gəlməyə vaxt verməyimi xahiş etdi. Bir neçə məşqdə o, vəzifəsini birtəhər yola vermək üçün yarımşəslə oxuyurdu. Amma ümumi məşqdə öz nəğməsini bütöv səslə və elə möhtəşəm ifa etdi ki, opera quruluşumuzun məhvediciliyinə baxmayaraq o vaxtdan indiyə qədər bu hadisə mənim üçün lazımlı ifaçıları tapıb fikirlərimi həyata keçirməyin mümkünlüyünə ümid işığı oldu. Onun düzgün mahiyyətini düzgün ötürmək xatirinə maneə, zahiri görünüş və hər baxımdan yeni nəğməni ifa edərkən yaratdığı təəssürat tamaşaçılara əsərimi doğru anlamaq üçün – bu iş xüsusilə yaxşı idi - çıxış nöqtəsi rolunu oynadı. Bu vəzifənin yerinə yetirilməsi Mittervürseri dərhal

yetkin sənətkara çevirdi və bu böyük yüksəliş operanı bir o qədər uğurlu alınmayan ilk tamaşadan sonra yaranan müvəffəqiyyətsizlik təhlükəsindən xilas etdi.

179

Onunla yanaşı yalnız Yelizavetanın fiquru xoş görünürdü. Qardaşım qızının cavanlığı, hündürlüyü, qaməti, almanlara xas sifəti, o vaxtlar həssas-uşaq ifadəsinə malik misilsiz səsi, dramatik olmasa da, şüurlu şəkildə istiqamətlənmiş istedadı – bütün bunlar gənc ifaçıya tamaşaçıların rəğbətini qazanmağa yardımçı oldu. Bu rol sayəsində o tezliklə məşhurlaşdı və hələ sonralar mənə “Tanhauzer”in uğuru barədə bir söz deyəndə, hər dəfə qeyd edirdilər ki, əsər buna görə sırf o gözəl qıza borcludur. Ən təəccüblüsü isə odur ki, hər dəfə bu barədə danışanda, onun qonaqları Vartburqda qarşılayarkən möhtəşəm və çalarlarla zəngin ifasını xatırlayırdılar: bu mənim və bu sahədə xüsusi istedadı olan qardaşımın inanılmaz səylərinin nəticəsi idi. Təəssüf ki, ona üçüncü pərdədəki duanın düzgün çatdırılmasını öyrədə bilmədik. Burada Tixaçeklə baş verənlər təkrarlandı və yenə “O, Solon, Solon!” qışqırdım. İlk tamaşadan sonra duanı əməlli-başlı ixtisara salmalı oldum və mənə, bununla da onu əsl mənasından əbədilik məhrum etdim. Uzun müddət böyük aktrisa kimi tanınan İohanna da heç vaxt bu duanın öhdəsindən gələ bilmədi. Lakin bir fransız ifaçısı xanım Mariya Saks Parisdə bunu mükəmməl şəkildə bacarmışdı.

Oktyabrın əvvəlində operanın səhnələşdirilməsinə hazır idik. Yalnız dekorasiyalara görə ləngimə var idi. Parisdə sifariş olunmuş dekorasiyalardan bəziləri çox gec gəldi. Vartburq vadisinin dekorasiyası kifayət qədər uğurlu alınmışdı. Əksinə, Venera mağarasının içərisi isə mənə çox əziyyət verdi: rəssam məni anlamamışdı və dekorasiyada dəhşətlə cazibədarlıq təəssüratını necə birləşdirəcəyini bilməyib vəhşi mağaranı Versal tərzində bosketlər və heykəllərlə bəzəmişdi. Hər şeyi yenidən hazırlamaq, əsasən bosket və heykəlləri yenidən çəkmək üçün israr etməli oldum. Buna çox vaxt getdi. Mağaranı çəhrayı dumanla əhatə etmək üçün (sonradan dumanın arasından Vartburq vadisi görünəcəkdə) özümün icad etdiyim xüsusi fəndi işlətməli olduq. Əsas çətinlik isə yarış zalı üçün lazım olan dekorasiyanın ləng çatdırılması idi. Parisdə onu ən mənasız şəkildə saxlayırdılar. Günlər bəhrəsiz keçirdi. Tamaşa üçün hər şey hazır idi və biz davamlı məşqlərdən yorulmuşduq. Hər gün dəmiryolu stansiyasına gedib bağlamaların və yeşiklərin arasında eşələnirdim. Dekorasiyalar gəlib çıxmaq bilmirdi. Nəhayət, çoxdan elan olunan ilk tamaşanı təxirə salmamaq qərarına gəldim və Lütihauunun təklif etdiyi “Oberon”dan Böyük Karlın zalını istifadə etdim. Bu mənim tərəfimdən ciddi qurban idi, belə ki, hər şeydə yalnız bir məqsədə nail olmaq istəyirdim: poetik

təəssüratın dəqiqliyinə. Əslində, “Oberon”un tamaşalarında istifadə olunmuş yaxşı tanış dekorasiya ikinci hissədə pərdələr qalxarkən tamaşaçıların çaşqınlığına səbəb oldu. Auditoriya operadan gözlənilməz təəssüratlar alacağına ümid edirdi.

180

Tamaşa oktyabrda, ayın 19-u baş tutdu. Həmin gün səhər konsertmeyster Lipinskinin müşayiəti ilə mənim yanıma bir gənc, gözəl və möhtərəm xanım gəldi. Bu, rus kansleri qraf Nesselrodun qohumu xanım Kaleqris idi. Listin təsiri sayəsində mənim coşqun pərəstişkarıma çevrilən xanım yeni əsərin doğrulması möcüzəsində iştirak etmək üçün qəsdən Drezdenə gəlmişdi. Əlbəttə, bu qürur oxşayan ziyarəti yaxşı əlamət kimi qəbul etdim. O, ifadakı çatışmazlıqlar və qəbulun sönüklüyü sayəsində ilk tamaşadan sonra məndən bir qədər üz çevirib həm pərt, həm də məyus olsa da, sonradan əmin oldum ki, bu enerjili, görkəmli qadının ürəyinə yenidən cücərən toxumlar səpilib. K.Qayyard adlı qeyri-adi adamın “Tanhauzer”in ilk tamaşası üçün xeyli qurbanlar verərək Drezdenə gəlməsi isə tamamilə başqa xarakter daşıyırdı. Qeyd edim ki, o, təzəlikcə Berlində yaranan musiqi qəzetinin nəşiri idi. İlk dəfə o qəzətdə “Uçan hollandiyalı” haqqında müsbət, həmçinin geniş məqalə oxuyanda təəccüblənmişdim. Qərara gəlmişdim ki, qəzet rəylərinə laqeyd yanaşım. Həm də qeyri-ixtiyari belə bir vərdiş formalaşmışdı. Lakin bu məqalə mənə dərin təsir göstərmişdi və mən onun müəllifinə, qətiyyətlə tanımadığımı adama Drezdenə “Tanhauzer”in premyerasına iştirak üçün dəvət göndərmişdim. O, həqiqətən gəldi. Bu gənc adamın çətin vəziyyətdə, ciddi xəstə olmasına baxmayaraq heç bir mükafata ümid etmədən və hətta adi qonaqpərvərlik nümayişindən imtina edərək, sırf şərəf borcunu yerinə yetirmək üçün Drezdenə gəldiyindən əmin olanda çox təsirlənmişdim. Onun biliklərinə və bacarıqlarına nəzər saldıqda böyük təsir göstərə bilməyəcəyi nəticəsinə gəlmək olardı, amma onun işə ədalətli münasibəti, canlı, həssas ağılı səmimi hörmətimi qazanmışdı. Təəssüf, o, bir neçə il sonra dünyasını dəyişdi. O, çox şeyə nail ola bilmədi. Lakin həmişə mənə sadıq qaldı və fəaliyyətimə böyük maraq göstərdi. Bundan başqa, Drezdenə xanım Alvina Froman da gəlmişdi. Bir-birimizi şəxsən tanımasaq da, o, “Uçan hollandiyalı”nın Berlindəki tamaşasından bəri pərəstişkarım olmuşdu. Onunla ilk dəfə Şreder-Devrienin evində tanış oldum. Onlar mehriban idi və Devrien gülərək alovlu pərəstişkarımı mənə təqdim etdi. O, artıq gənc və gözəl deyildi. Lakin bu qadının canlı və ifadəli gözləri mənəvi zənginliyindən xəbər verirdi. O, iyenalı kitab taciri Fromanın bacısı olduğu üçün Hötenin intim həyatından bir çox təfərrüatları bilirdi. Çünki böyük şair İyenanı ziyarət edərkən onun qardaşının evində qalmışdı. O, bir qıraətçi kimi o vaxtkı şahzadə Prussiyalı

Avqusta ilə xüsusilə yaxın idi. Hətta onların münasibətlərindən xəbərdar olan insanlar bu xanımı şahzadənin yaxın rəfiqəsi hesab edirdilər. Bütün bunlara baxmayaraq o mütəvazi həyat yaşayır, şəxsi qazancı ilə sərbəst həyatını təmin etməsiylə fəxr edirdi. O, daima mənə sadıq qaldı, hətta "Tanhauzer" in ilk uğursuz tamaşasının qoyduğu xoşagəlməz təsirdən sonra karıxmadı və özünü yeni əsərimin səmimi tərəfdarı elan etdi.

181

Tamaşanın özünə gəldikdə isə, ondan bir sıra öyrədici nəticələr çıxardım. İşimin ötəri qeyd etdiyim ciddi çatışmazlığı Venera rolunun eskizvari, kifayət qədər yaxşı işlənməmiş olmasında idi. Bu ilk hissənin böyük girişinin uğursuzluğunun əsas səbəbi idi. Operanın dramatik ifadəliliyi üçün bu səhnə, əsərin ümumi konsepsiyasında vacib əhəmiyyət kəsb edir. Onda əsərin əsasında duran bütün qızgınlıq və ehtirasın gərginliyi ifadə olunmalı idi. O, fəlakət hissi aşılayır və tamaşaçıları böyük diqqətlə dramın sonrakı inkişafını izləməyə sövq edirdi. Böyük artist Şreder-Devrienin və qeyri-adi istedadla malik Tixaçekin ifasında səslənsə də, bu böyük səhnə heç alınmamışdı. Bəlkə də Devrien ciddi dramatik anları ifadə etməyi bacarmayan ifaçı ilə tərəf müqabili olmasaydı səhnənin ehtirasını çatdırmaq üçün əsl vurğunu tapa bilərdi. Elə bil, onun bütün qabiliyyəti şadlığın, enerjili deklamasiyanın ifadəsi üzrə ixtisaslaşmışdı, ağrını və iztirabı ifadə etmək üçün isə heç bir vasitəsi yoxdu. Volframın təsirli çıxışı və bu pərdənin son səhnəsi tamaşaçıları bir qədər həyəcanlandırdı. Hətta Tixaçek son sözlərdə səsndəki sevinclə dinləyiciləri elə ələ almışdı ki, deyilənə görə, ilk pərdədən sonra auditoriyada gözəl, yüksək əhval-ruhiyyə hökm sürürmüş. Bu əhval Volframla Yelizavetanın istedadlı ifası sayəsində ikinci pərdə ərzində qorunur və artırıldı. Lakin dramın qəhrəmanı Tanhauzer get-gedə daha çox silinirdi və nəhayət, auditoriyanın simpatiya sferasından o dərəcədə yoxa çıxmışdı ki, son səhnədə baş verənlərin təzyiği altında tamamilə zavallı bir fiqura çevrilmişdi. Finalda *"Günahkarların günahlarını bağışlamaq üçün Allahın elçisi mənə yaxınlaşdı"* sözləri ilə başlayan böyük adacioda o, müvafiq ifadəni tapmaqda aciz qalmışdı və bu onun uğursuzluğunu müəyyən edən həlledici an oldu. Nəticədə "Tanhauzer" üçün tərtib etdiyim göstərişlərdə bu yerin fəvqəladə vacibliyini ətraflı izah etdim. Bu tamaşada isə Tixaçekin qeyri-ekspressiv ifasına görə həmin hissə uzunluğu ilə yorucu təəssürat bağışlayırdı və ikinci tamaşada bu hissəni tamamilə ixtisara salmalı olmuşdum. Mənə sadıq və mənim üçün həqiqətən ciddi xidmətlər göstərmiş Tixaçeki məyus etməmək üçün özümü elə göstərdim ki, guya bu yeri uğursuz hesab edirəm. Ümumi rəyə görə, Tixaçeki qəhrəmanlarımın təsvirçisi kimi özüm seçdiyim üçün, "Tanhauzer" in son-

rakı tamaşalarında operanın vacib anı hesab etdiyim finaldakı adacionun mənim şəxsi istəyimə və qiymətləndirməmə əsasən buraxılması qərarına gəlmişdilər. Artıq burdan başa düşmək mümkün idi ki, "Tanhauzer" in Almaniya operalarının səhnələrində sonradan qazandığı müvəffəqiyyətdən özüm üçün illüziya yaratmırdım. Həm kədərlə, həm də sevinclə böyük ruhi gərginlik göstərməli olan qəhrəmanım ikinci pərdənin sonunda özünü miskin günahkar kimi zəif sədaqət intonasiyası ilə ifadə edir, üçüncü pərdədə isə tamaşaçıların mərhəmətini oytamağa ümid edərək mülayim itaət göstərirdi. Yalnız bir dəfə-papanın lənətini çatdıranda onun səsi yenidən elə enerji və tonun ritorik tamlığı ilə guruldadı ki, orkestrdəki trubalar onu boğa bilmədi. Bu hamını məmnun etmişdi. Beləliklə, əsas qəhrəmanın xüsusiyyətindəki mühüm səhvə görə tamaşaçılar üçün pyesin mənası itir, bulanıq, anlaşılmaz əhvalda yoxa çıxırdı. Digər tərəfdən, özüm də son səhnəni hazırlayarkən təcrübəsizlikdən səhlənkərliyə yol vermişdim. Buna görə əsərin əsas mahiyyəti tamaşaçılar üçün tam naməlum qalırdı. İlk variantda sədaqətsiz sevgilisini qaytarmaq istəyən Venera dəli olmuş Tanhauzerin xəyalı kimi peyda olur və yalnız uzaqdan qırmızıtəhər dumanda görünən Herzelberq, zahirən bu dəhşətli vəziyyətin gerçəkliyini vurğulayırdı. Operanın həlledici anı, Yelizavetanın ölüm xəbərinin verilməsi də Volframın öncəgörməsi şəklində keçirilmişdi. Yalnız uzaqdan səslənən dəfn zəngi və diqqəti uzaqdakı Vartburqa çəkən, güclə sezilən məşəl işıqları real fakta eyham vururdu. Hələ onda əllərinə çiçəklənən əsa vermədiyim, möcüzəni yalnız sözlərlə bildirən və sonda görünən gənc zəvvarlar xoru tamaşaçıya bulanıq, qarışıq təəssürat bağışlayırdı. Yeri gəlmişkən, bunun səbəbi həddindən artıq uzadılmış monoton müşayiət idi.

Pərdə enəndə mən tamaşaya rəğbət və məmnunluqla yanaşan auditoriyanın rəftarından daha çox şəxsi daxili hissiyatıma görə bu yetişməmiş, qənaətbəxş olmayan tamaşanın uğursuzluğa düçar olması nəticəsinə gəldim. Çox məyus olmuşdum və tamaşadan sonra bir neçə dostumla (mehriban bacım Klara ilə əri də aramızda idi) yığışanda hamıda eyni əhvalı sezdim. Həmin gecə dərhal görməli olduğumuz tədbirləri, ilk tamaşanın çatışmazlıqlarını aradan qaldırmağın yollarını müzakirə etdim. Növbəti gün ikinci tamaşanı nümayiş etdirmək nəzərdə tutulurdu. İlk müvəffəqiyyətsiz tamaşanın əsas günahının nədə olduğu barədə bir kəlmə belə demirdim. Tixaçəkə vəzifəsinin mahiyyətini izah etməyə cəhd edərkən hər dəfə tamam ümitsizliklə üz-üzə gəlirdim. Onu asanlıqla pərt və məyus edə bilərdim. Bundan sonra o, istənilən şeyi bəhanə gətirib Tanhauzeri ifa etməkdən imtina edə bilərdi. Opera Tixaçəkə görə səhnədən götürülməsin deyə əlimin altında olan yeganə vasitəyə əl atdım. Tanhauzerin partiyasının uğursuzluğunu öz boynuma götürüb onu ixtisar etməyə razı oldum. Bununla əsas fiqurun dramatik əhəmiyyətini çox dəyərsizləşdirsəm də, bir rolun hesabına digər partiyaları xilas edirdim. Dərin daxili itaətlə ikinci tamaşanı uğurla təmin etməyə ümid

bəsləyirdim. Həmin an isə mənim üçün əsərimi yenidən səhnədə görməkdən daha vacib heç nə yox idi. Lakin Tixaçekin səsi tutulmuşdu və mən səbirlə düz səkkiz gün gözləməli oldum.

182

Bu səkkiz gün ərzində nə qədər əzab çəkdiyimi təsvir etmək çətindir. Hətta mənə elə gəlirdi ki, bu ləngimə əsərimi tamamilə məhvə aparacaq. Hər növbəti gün ilk tamaşanın uğurunu daha çox şübhə altına salırdı. Belə ki, həftənin sonuna ictimaiyyətdə müvəffəqiyyətsizliklə üzləşdiyim barədə qəti fikir formalaşmışdı. Mənim auditoriyanın “Riensi”ni taclandırdığı uğura etinasız yanaşmağım və yeni operamda auditoriyanın qəbul etdiyi yaradıcılıq istiqamətindən kənara çıxmağım barədə şikayətlər səslənirdi. Hətta sınıanmış və düşünə bilən dostlarım belə yeni əsərimdən, onun qeyri-müəyyənliyindən narahat olmuşdular. Əsas yerlərini anlamadıqları əsərim mahiyyətcə səhv düşünölmüş və yerinə yetirilmiş hesab olunurdu. Rəyçilər gizlətmədikləri bədxahlıqla leş görən quzğunlar kimi üstümə tökülüşdülər. Məni tamamilə karıxdırmaq və zərər vermək üçün ictimai xarakterli hadisələri və coşqunluğu da bura daxil etdilər. Həmin vaxt Çeski və Ronqenin əhəmiyyətli, liberal hesab edilən alman-katolik təbliğati cəmiyyəti çox narahat edirdi. Rəyçilər də mənim “Tanhouzer”lə açıq-aydın reaksiyanın xeyrinə işlədiyimi kəşf etmişdilər. Guya Meyerber “Quqenotlar”ında protestantizmi məşhurlaşdırdığı kimi mən də yenu operamla katolisizmə xidmət edirdim. Uzun müddət ciddi şəkildə mənim katolik partiyasına satıldığımı təkrarlayırdılar. Bununla məni məşhurluqdan məhrum etmək istəyirdilər. Lakin bu mənə məxsusi şərəf verdi: bir vaxtlar “Staatszeitung”un redaktoru olmuş “Uçan hollandiyalı”nın məhvedici tənqidindən tanıdığım Russo əvvəlcə mənə məktubla, sonra isə şəxsən müraciət edərək dostluq ittifaqı bağlamağı təklif etdi. O, mənə danışdı ki, Berlinə katolik təşviqatını aparmaq üçün ezam olunub. Lakin tezliklə o təəssüflə əmin oldu ki, Berlində bu istiqamətdə fəaliyyət tamamilə bəhrəsiz qalır. Bu zaman o, Venaya qayıdıb işi ilə maneəsiz məşğul olmaq qərarına gəldi. “Tanhouzer”ə baxaraq mənim də məhz bu işlə məşğul olduğumu düşünürdülər. Öz növünün yaxşı bir nümunəsi yeni böhtan və sayıə orqanı olan Drezden qəzeti mənə istənilən yolla ziyan vurmaq üçün çalışırdı. Lakin vaxtaşırı orada məni enerjili şəkildə müdafiə edən, fəaliyyətimi dəstəkləyən qısa və ağıllı qeydlərə də rast gəlirdim. Uzun müddət buna səmimi qəlbədən təəccüblənirdim. Belə ki, bu cür işlərlə adətən dostların yox, düşmənlərin məşğul olduğunu bilirdim. Lakin Rekel gülərək etiraf etdi ki, Hayne ilə birlikdə mənim müdafiəmə qalxıb.

Həmin günlərdə operamın yeni tamaşası ilə cavab verə bilmədiyim üçün bu hücumlar mənə daha çox əziyyət verirdi. Tixaçekin boğazı hələ düzəlməmişdi: elə

bil, o ümumiyyətlə daha "Tanhauzer" də çıxış etmək isətmirdi. "Tanhauzer" in zəif uğurundan pərt olan fon Lütihauunun hələ gəlib çıxmamış dekorasiyadan imtina etmək, ya da geri göndərmək istədiyini eşitmişdim. Bu açıq ruh düşkünlüyü məni elə qorxutdu ki, özüm də "Tanhauzer" i ölü hesab etməyə hazır idim. Bu əhvalın mənim üçün necə təhlükəli olduğu əvvəlki naşirlik təşəbbüslərimdən aydın idi.

183

Dəhşətli səkkiz gün sonsuzluğa bərabər idi. Mən adamlardan qaçırdım. Buna baxmayaraq bir dəfə Mezerin musiqi dükənina girməli oldum. Burada "Tanhauzer" in librettosunu alan Qottfrid Semperlə qarşılaşdım. Bundan bir qədər əvvəl onunla qızğın mübahisə aparmışdım. O, Orta əsrlərin minnezingerlərinin və zəvvarlarının bədii iş üçün motiv verə biləcəyini qəti qəbul etməirdi və açıq bildirdirdi ki, belə mövzu seçdiyim üçün mənə nifrət edir. Mezerin sözlərindən məlum olmuşdu ki, həmin vaxtdan heç kəs "Tanhauzer" i almağa gəlmirdi və beləliklə o, pul ödəyən yeganə adam idi. Qərribə, inadlı ciddiyətlə mənə izah etmişdi ki, əsər barədə düzgün fikrə malik olmaq istəyirsənsə, onunla yaxşı tanış olmalısan. Semperlə zahirən təsəlliverici olmayan o görüş yaddaşımda yaxşı xatirə kimi qalıb və mənə müəyyən gümrəhlik aşılamişdı.

Həmin həyəcanlı və əzablı günlərdə dəstəyim Rekel idi. Bu, həmin günlər bizi ömürlük bağladı. O, bir söz demədən daima mənim əvəzimə mübahisə edir, izahatlar verir, təbliğat aparır və mübarizə edirdi. Bunun sayəsində o, "Tanhauzer" in fanatik pərəstişkarına çevrilmişdi. İkinci tamaşa ərəfəsində onunla axşam bir bakal pivə içdik. O, zövqdən parıldayırdı və onun sevinci mənə də keçirdi. Hər ikimiz şənlənirdik. Bir müddət diqqətlə məni nəzərdən keçirdi və qəfil sübut etməyə başladı ki, məni heç nə sındıra bilməz, məndə qarşısıalınmaz bir şeylər var və bu qanımdadır. Hətta bunu hər baxımdan mənə bənzəyən qardaşım Albertdə də sezmək olar. O, sözlərini izah etmək üçün həmin "şeyin" məxsusi, təbiətimə xas coşqunluq olduğunu müəyyən etmişdi. O, belə hesab edirdi ki, bu coşqunluq digərləri üçün ölümcül ola bilər. Mən isə bu alov get-gedə gücləndikcə özümü yaxşı hiss etməliyəm. O, iddia edirdi ki, məni dəfələrlə ətrafa işıq saçdığımı görüb. Mən bu cəfəngiyyətin nəyə işarə olduğunu anlamayıb güldüm. Dostum isə elan etdi ki, tezliklə onun düz dediyi sübut olunacaq. Çünki "Tanhauzer" in səhnədə qala bilməyəcəyini düşünməyim absurddur. O, dəqiq bilir ki, müvəffəqiyyətə şübhə ola bilməz. Evə gedəndə bu sözləri düşünüb dəqiq anladım ki, əgər "Tanhauzer" dirçəlib məşhurluq qazansa, bunun misilsiz vacib nəticələri olacaq.

Nəhayət, ikinci tamaşa günü yetişdi. Baş rolun mahiyyətini qurban verib, operanın vacib hissələrində əvvəlcə xüsusi vurğulanmış ideal elementi yumşaldıb auditoriya üçün aydın olan partiyaları önə çəkmək və bununla da əsərin uğurunu təmin etmək istəyirdim. İkinci pərdədəki yarış zalının Parisdən gəlmiş dekora-siyası məni çox sevindirdi. Onun yaratdığı gözəl və nəcib təəssürat yaxşı əlamət kimi hamımızı həvəsləndirdi. Təəssüf ki, teatrda az tamaşaçı yığılmışdı. Bu yeni operam barədə nə düşündüklərinin ən yaxşı sübutu idi. Auditoriya az olsa da, mənim musiqimi sevən ciddi adamlardan ibarət idi. Çox səmimi qarşılandıq. Mittervürser hətta auditoriyanı cəlb edib əsl entuziazm yarada bilmişdi. Tixaçəkə gəldikdə isə, dostlarım Rekel və Hayne onun yüksək əhval-ruhiyyəsini qorumaq üçün süni yollara əl atmağı lazım bildilər. Opera üçün çox vacib olsa da, aydın olmayan səhnənin mənasını dərhal anlamaq üçün onlar əsasən rəssamlardan ibarət bir qrup gəncdən adətən heç bir alqışa layiq olmayan yerlərdə əl çalmağı xahiş etdilər. Həqiqətən, Volframın *“Bir mələk sənin üçün Allahın Taxt-tacına yalvardı, onun da yalvarışları eşidildi: Haynrrix, sənin günahların bağışlandı”* sözlərindən sonra alqış-lar dərhal səhnədə oynanılan hadisənin mənasını aydınlaşdırdı. Bütün sonrakı tamaşalarda ilk tamaşada diqqətdən kənar qalmış bu hissə auditoriyanın xüsusi simpatiyasına səbəb olurdu. Bir neçə gün sonra üçüncü tamaşa baş tutdu. Bu dəfə zal dolu idi. Operanın uğuruna vasitəçi olmadığı üçün məyus olan Şreder-Devrien tamaşanın gedişatını teatr lojasından izləyirdi. O, mənə danışdı ki, Lütihau onun yanına gəlib pərildayan gözlərlə *“Tanhauzer”*i xilas olunmuş hesab etdiyini dedi.

Bu, özünü doğrultdu. Qış ərzində biz davamlı olaraq operanı yeniləyirdik. Bu zaman belə bir şey müşahidə etmişdim ki, əgər opera iki dəfə ard-arda qoyulur-dusa, ikinci tamaşada adam daha az olurdu. Bu hələ də böyük opera auditoriyasını ələ ala bilmədiyimizin sübutu idi. Hələ ki, auditoriyanın nisbətən savadlı hissəsi mənim tərəfimdə idi. Tədricən əmin olurdum ki, əsl *“Tanhauzer”* dostları arasında heç vaxt teatrı, əsasən də operanı ziyarət etməyən adamlar var idi. Bu yeni auditoriyanın marağı daha intensiv olur və özünü o vaxta qədər alıxmadığımız şəkildə enerjili çağırışlarla biruzə verirdi. Hər tamaşada hər pərdədən sonra səhnəyə çıxmaq xüsusilə Tixaçəkə görə mənim üçün xoşagəlməz idi. Lakin buna tabe olmaq məcburiyyətində qalırdım. Əks halda, ifaçını daha çox məyus etmiş olurdum. O, səhnəyə dostları ilə birlikdə mənsiz çıxanda tamaşaçıların enerjili tələbkarlıqla adımı çağırması ona demək olar ki, təhqir kimi təsir edirdi. İfanın gözəlliyindən müəllifi unutsaydılar daha xoş olardı! Drezdendə buna nail ola bilmədim və bu digər işlərimdə mənim üçün bir dərs oldu. Burada nisbətən savadlı auditoriya arasında mən yalnız bir şeyə nail ola bildim: onu adi sərhədlərdən kənara çıxan

tendensiyalarımıla tanış etdim və düşüncə, abstraksiya yolu ilə səhnədəki real gedişatdan mənim əsas ideyama anlamağa vadar etdim. Bu tendensiyaları təzahür etdirməyə, geniş, savadsız kütlənin də anlaması üçün dramatik quruluşda aydın ifadəliliyə isə nail ola bilmədim.

Qış ərzində maraqlı insanlarla ünsiyyətdə olaraq bütün bunları götür-qoy etmək imkanım oldu.

185

Breslavldan olan və bir müddət əvvəl Drezdendə özəl şəxs kimi yaşamağa başlayan doktor German Frankla yaxın tanışlıq mənə ciddi xeyir verdi. Müstəqil var-dövlətə malik doktor seçilmiş insanların əhatəsində nüfuza malik olsa da, geniş kütlələrə tanış olmayan adamlardan idi. Bu nüfuz onun dərin bilikləri, hərtərəfli inkişafı və böyük yazıçılıq istedadı ilə əlaqəli idi. O, cəmiyyətin geniş dairələrinə də öz bilik və bacarığı ilə xeyir vermək istəyirdi. Buna görə Brokhauzun təklifi ilə bir neçə il əvvəl yaradılmış *“Deutsche Allgemeine Zeitung”*un redaktəsini öz üzərinə götürmüşdü. Bir il sonra o bu fəaliyyətdən qəti imtina etdi və həmin vaxtdan yalnız müstəsna hallarda onu qəzetlərlə təmas etməyə həvəsləndirmək olurdu. Onun *“Deutsche Allgemeine Zeitung”*un redaktə təcrübəsi ilə bağlı qısa, ağıllı müşahidələri siyasi mətbuatımıza nifrətinə haqq qazandırır. Məhz buna görə o, mənim tərəfimdən heç bir təzyiq olmadan *“Augsburger Allgemeine Zeitung”*da *“Tanhauzer”* haqqında geniş hesabat çap etdirdikdə xüsusilə şad olmuşdum. Bu hesabat 1845-ci ilin oktyabr, yaxud noyabr ayında qəzetin əlavəsində çap olunmuşdu. Bu, sonralar tez-tez müzakirə olunan predmet haqqında ilk məqalə olsa da, indiyə qədər düşünülmüş sadəliyinə görə *“Tanhauzer”* haqqında yazılmış məqalələrin ən yaxşısı, dərin və ağıllısı olaraq qalır. Beləliklə, mən Avropanın böyük siyasi qəzetinin səhifələrinə düşdüm, bu qəzet redaksiyasının maraqları dəyişdiyinə görə, məni və əsərlərimi lağa qoymaq istəyən hər kəsə sığınacaq oldu sonradan.

Hər şeydən əvvəl, Frankda məni cəlb edən onun zərif ədəbli tənqid tərzini, bu və ya digər məsələlər barədə müzakirələri idi. Onda aid olduğu mühitin xüsusiyyətlərindən daha çox, hərtərəfli savadlı olmasından asılı olan nəciblik var idi. Onun incə təkmini və soyuqluğu məni itələmək əvəzinə cəlb edirdi. Çünki bu mənim üçün tam yeni, naməlum bir şey idi. Bəzən layiq olmadıqlarını düşündüyüm möhkəm mövqeyə malik adlı-sanlı şəxslər haqqında azad fikir yürüdür, bəzi hallarda Franka müəyyən, hətta qəti təsir göstərdiyimdən əmin olanda sevinirdim. Hansısa məşhur adamın həqiqi xidmətlərini müzakirə etmək əvəzinə onun ünvanına boş nəzakət sözləri deyilməsini sevmirdim. Belə hallarda hətta çox təcrübəli dostumu da həvəslə çıxılmaz vəziyyətə salırdım. Bir dəfə o vaxta

qədər yanımda müdafiə etdiyi Meyerberin “möhtərəmliyi” barədə sərt fikir bildirdiyini eşidəndə böyük məmnunluq duymuşdum. O, gülümsəyərək ona ünvanladığım bütün qəribə sualları xatırlamışdı. Yeri gəlmişkən, onun qarşısında Mendelson kimi bir adamı da ifşa etmişdim. Onun əsl simasını, tərifi qərəzsizliyinin, incəsənət naminə qurban verməyə hazır olduğunun əsl mahiyyətini açmışdım. Frank, Mendelson haqqında danışarkən bildirmişdi ki, onun simasında yalançı və incəsənət naminə nalayiq mövqedən azad olmaq üçün məhrumiyətlərlə razılaşan bir sənətkar görür. Məsələn, Mendelson Leypsiqdə *Gewandhaus* muzikdirektoru vəzifəsini tutmaq üçün Berlində 3000 taler maaşı olan baş muzikdirektor vəzifəsindən imtina etmişdi. Şübhəsiz, bu gözəl, hörmətəlayiq hərəkət idi. Mənim bu yalançı qurbanla bağlı məsələnin nə yerdə olduğunu öyrənmək imkanım da olmuşdu. Çünki kral kapellasının bir neçə yoxsul üzvü üçün əsas rəhbərlik qarşısında əl-ayağa düşən vaxt fon Lütihau demişdi ki, kapellanın vəsaitləri kralın son təlimatları ilə çox tükənib və ehtiyac içində olan musiqiçilərin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması barədə düşünməyə dəyməz. Məlum olmuşdu ki, Mendelsonun alovlu pərəstişkarı olan Leypsiq dairəsinin direktoru fon Falkenşteynin təklifi ilə kral Mendelsonu 2000 taler maaşla gizli kapelmeyster təyin edibmiş. Beləliklə, Mendelson Leypsiq *Gewandhaus*unun rəhbərliyindən aldığı 1000 talerlə birlikdə Berlindəki maaşının əvəzini bütövlüklə ödədiyi üçün Leypsiqə köçmək qərarı alıbmiş. Kapellanın fondunun rəhbərliyində başa düşürdülər ki, bununla institutun maraqlarına ciddi zərər dəyib. Kiminsə müəyyən funksiyaları olmadan kapelmeyster vəzifəsinə təyin olunmasının açıqlanması daha az maaş alan həqiqi kapelmeysterlərin narazılığına səbəb olacağı üçün bunu sirr kimi saxlayırdılar. Mendelson da bu səbəbdən susur və hətta təmənnəsiz şəkildə Leypsiqə köçməsi barədə dostlarının təriflərinə qulaq asmalı olurdu. Əslində bunun özü də bir qədər qəribə gəlirdi. Çünki Mendelson onsuz da varlı idi. Bu izahatlar Frankı sarsıtmışdı və etiraf etmişdi ki, yalançı mövqeyin belə ifşa olunması ilə ilk dəfə rastlaşır.

186

Tezliklə Drezdendə rastlaşdığımız dünyaca məşhur incəsənət xadimləri barədə bu cür təsəvvürlərimizi bölüşməyə başladıq. Ən “möhtərəm” şəxslərdən biri olan Ferdinand Gillerə münasibətdə bu elə də çətin deyildi. “Tanhauzer” sayəsində tez-tez toqquşmalı olduğum Düsseldorf məktəbinin məşhur sənətkarlarına gəldikdə isə onlar barədə müəyyən fikir sahibi olmaq çətin idi. Sadəcə, onların adlarının şöhrətinə və əhəmiyyətinə etibar edirdim. Lakin bu zaman Frank faydalı və dəqiq ifşaları ilə məni məyus etmişdi. Bendemann və Gübner haqqında danışanda adama elə gəlirdi ki, Bendemannın xatirinə Gübneri asanlıqla qurban vermək olar-

dı. Bendemann kral qəsrinin zallarından birindəki freskanı təzəcə tamamlamışdı və dostları bu səbəbə onun şərəfinə nahar təşkil etmişdilər. Mənə elə gəlirdi ki, o, böyük bir usta kimi bu hörmətə layiqdir. Frank tamamilə sakit şəkildə kralın Bendemannın zalı “ləkələmək” üçün icazə verdiyinə görə məyus olduğunu bildirəndə sarsılmışdım! Lakin bu adamlara “hörmətdə” imtina etmək olmazdı. Onların məni cəlb edən mühitində teatr mühiti ilə müqayisəolunmaz dərəcədə mədəni atmosfer hökm sürürdü və daha geniş, daha zərif incəsənət məsələləri müzakirə olunurdu. Amma burada həqiqi səmimiyyət və məhsuldar axtarışlar da eyni dərəcədə az idi. Görünür, Giller, qışda hər həftə üzvlərdən birinin evində toplaşan “dərnək” təşkil edəndə bu keyfiyyətlərin heç birni axtarmırdı. Gübner və Bendenmanna poeziya ilə məşğul olan Reyneke də qoşulmuşdu. Bədbəxtlikdən onun payına Gillerə yeni opera mətni yazmaq düşmüşdü. Bu əsərin sonrakı taleyi barədə də danışacam.

Gillerdən və məndən başqa musiqiçi kimi “dərnəyimizə” Robert Şuman da qoşulmuşdu. O, həmin vaxt Drezdendə yaşayır və “Qenoveve” ilə nəticələnən opera planları ilə məşğul olurdu. Şumanla hələ Leypsiqdə tanış olmuşdum. Biz musiqi fəaliyyətinə eyni vaxtda başlamışdıq. Əvvəllər o “*Neue Zeitschrift für Musik*”i redaktə edəndə mən ona vaxtaşırı qısa məqalələr və bir dəfə Rossini-nin “*Stabat mater*”i ilə bağlı böyük yazı göndərmişdim. Teatrda təşkil olunmuş konsertdə onun “*Paradies und Peri*”si səslənəcəkdi və onu dirijorluq üçün dəvət etmişdilər. Onun orkestri idarə edə bilmək bacarığı olmadığına görə, bu əsərini xoşladığım dərrakəli, enerjili musiqiçiyə həqiqətən kömək edə bilərdim. Aramızda səmimi rəğbət və etibarlı münasibət yaranmışdı. O iştirak etdiyi “Tanhauzer” tamaşasından sonrakı səhər məni ziyarət edib əsərimin xeyrinə qəti fikrini bildirdi. O, əsərimdə yalnız bir çatışmazlıq tapdı: ikinci finalda bir qədər sıxılmış *stretta*. Bu onun həssas duyumundan xəbər verirdi. Belə ki, partitürada da ona göstərdiyim kimi bu yer özümə xoş gəlməsə də məcburi kupyurla təhrif olunmuşdu. Bəzən biz birlikdə gəzintiyə çıxır və sözlərə bu qədər xəsis olan bir adamla mümkün olduğu qədər müxtəlif musiqi işləri, maraqları barədə fikir mübadiləsi aparırdıq. O, tezliklə Bethovenin “Doqquzuncu simfoniya”sını mənim dirijorluğumla eşidəcəyi üçün sevindiyini bildirirdi. Mendelson ilk hissəni yanlış tempdə apararaq təhrif etdiyi üçün Leypsiqdə bu simfoniyanın ifası ona əziyyət verirdi. Ümumiyyətlə, bu insanla ünsiyyətdən yeni şeylər əldə etmədim. Elə onun özü də özünəqapalı adam olduğu üçün tanışlığımızdan heç bir fayda əldə etmədi. Bu tezliklə “Genoveve”nin mətnini yazarkən də özünü göstərdi. Mənim nümunəm ona yalnız zahiri təsir göstərdi və librettonu özünün yazmağın daha rahat olduğunu qərarlaşdırması ilə nəticələndi. Düzdür, o bir dəfə məni Gebbel və Tikdən uyğunlaşdırılmış mətni dinləməyə dəvət etmişdi. Lakin onda dostumun işinin uğur qazanmasına görə səmimi qəlbədən narahat olduğum üçün böyük çatışmazlıqları göstərən lazımlı dəyişiklikləri təklif edərkən əmin oldum ki, bu qəribə adamla yola

getmək çətindir. O, mənə yalnız heyran olmağa icazə verirdi. İlhamının bəhrəsini tənqid etmək cəhdi isə ona toxunurdu və dostum bunu qeyzlə rədd edirdi. Bununla barışmalı oldum.

187

Növbəti qış Giller təşkil etdiyi “dərnəyi” çox genişləndirdi. İndi “dərnək” hər həftə Engelin Poçt meydanındakı restoranında xüsusi kabinetə toplanan qapalı cəmiyyətə qədər böyümüşdü. Məşhur İ.Şnorrr Münhendən Drezdenə rəsm qalereyasının direktoru vəzifəsinə dəvət olunmuşdu. Onu təntənəli naharla qarşılaşmışdıq. Onun iri tablolarına baxırdım. Onların ölçüləri, qədim alman tarixinin maraqlı anlarını çatdıran məzmunu mənim xoşuma gəlmişdi. Mən “Münhen məktəbi”, onun rəhbəri Şnorrr haqqında söhbətlərə qulaq asırdım və beynimdə belə bir fikir dolaşırdı ki, alman incəsənətinin bu cür nəhəngləri bir-birlərinə əl uzatsalar, nələrsə nail ola bilərdik. Məni Şnorrrun xarici görünüşü və nitqi sarsıdırdı. Məktəb müəlliminin ağlamalı tonu təsəvvürümdə onun həyəcanlandırıcı tabloları ilə heç cür əlaqələnmirdi. Lakin onun şənbə axşamı Engelin restoranına gəlməsini xoşbəxtlik hesab edirdim. O, qədim alman saqalarını yaxşı bilirdi və süfrə arxasında təkcə bunların adlarının çəkilməsi əhvalımı yüksəldirdi. Məşhur heykəltəraş Henel də burada idi. Məni onun nəhəng istedadına xüsusi hörmət bəsləməyə sövq etmişdilər. Hərçənd, bu halda öz mühakiməmdən daha çox başqasının nüfuzuna etibar etməli idim. Lakin tezliklə onun rəftarının və tərzinin mübaligəli olduğunu anladım. O, həvəslə incəsənət barədə danışır, dünyagörüşünü və mühakimələrini bölüşürdü. Bunların hər hansı bir məzmununa malik olub-olmadığını demək çox çətin idi. Tez-tez mənə elə gəlirdi ki, qarşımda lovğa-filister dayanıb. Yalnız bir müddət Drezdendə qalan “çoxillik” dostum Pext Genelin sənətkar kimi mahiyyətini dəqiq və aydın izah edəndən sonra gizli əndişələrimi bir kənara qoyub sadəcə onun əsərlərindən zövq almağa başladım. Aramızda onun tam əksi isə Ritşel idi. Bu xəstə, solğun, gözüyaşlı-qorxaq adamın heykəltəraş olduğunu təsəvvür edə bilmirdim. Lakin Şnorrra qarşı da təxminən eyni çaşqınlığın öhdəsindən gəldikdən sonra (onun da görkəmli rəssam olduğunu hiss etmək qeyri-mümkün idi) Ritşelə daha rahat uyğunlaşdım. Özü də ki, onda heç bir mübaligə görmədim. Öz sənətkar səmimiyyəti və mehribanlığı ilə o məni get-gedə daha çox cəlb edirdi. İlk dəfə onun tərəfindən dirijorluğuma çox şəfqətli, hətta ruhlandırıcı münasibət gördüm. Bizim böyüyən dərnəyimizin zahiri həmrəyliyinə baxmayaraq aramızda heç bir daxili əlaqə yox idi. Həmişə elə gəlirdi ki, biz bir-birimizi heç saymırıq. Məsələn, Giller bir sıra orkestr konsertlərini aranjman edəndə dostlar onun şərəfinə ziyafət verdilər. Bu süfrə arxasında onun xidmətləri ritorik pa-

fosla sayılır və qiymətləndirilirdi. Lakin dostları arasında onun haqqında söhbət düşəndə heç vaxt işi barədə yaxşı bir söz eşitmirdim. Əksinə, həmişə dərin mənalı çiyin çəkmə ilə müşayiət olunan bir çaşqınlıqla qarşılaşırdım. Tezliklə məşhur konsertlər də kəsildi. Daha axşam yığıncaqlarımızda heç kim bura yığışan ustaların əsərlərindən danışırdı. Məlum oldu ki, əslində heç kim burada nə etməli olduğunu bilmir.

Yalnız cəmiyyətimizdə Semper peyda olanda hər şey canlandı. Hətta dərnəyimizə səmimi maraq göstərən Ritşel də xüsusilə Semperlə mənim aramda baş verən qızğın toqquşmalardan, hökm sürən təkimsizlikdən qorxmuş və həyəcanlanmışdı. Mənimlə onun antaqonist olduğumuz qənaətilə mübahisələrə davam edirdik: o, məni orta əsrlərin katolikləşmiş tendensiyalarının nümayəndəsi hesab edir və məhz buna əsl qəzəb nümayiş etdirirdi. Onu çox çətinliklə olsa da əslində alman qədimliyi ilə maraqlandığıma, qədim german əsatirlərinin ideal məzmununu sevərək öyrəndiyimə inandıra bildim. Biz bütpərəstlik məsələsinə toxunduğumuz və qəhrəmanlıq eposuna heyranlığımı bildirdiyim vaxtdan Sempler müsbət mənada başqa insana çevrildi. Ümumi və ciddi maraq bizi elə bağladı ki, cəmiyyətin qalan hissəsindən təcrid olunduq. Lakin axşamları yenə də həyəcanlı canlı toqquşmalar baş verirdi: bunun səbəbi təkcə Semperin mütləq ziddiyyətə olan sevgisi yox, həm də özünü bu cəmiyyətdə tamamilə yad hiss etməsi idi. O, həmişə yalnız ziddiyyət yaratmağa hesablanmış paradokslar deyirdi. Lakin mən aydın görürdüm ki, digər iştirakçıların arasından yalnız biz ikimiz həssas məsələlərə qızğın maraqla yanaşırdıq. Digərləri bu məsələlərdən həvəslə yan keçirdilər.

188

Belə axşamlarda bizi tez-tez ziyarət edən Quskov son tendensiyaya riayət edirdi. O, Drezdenin əsas rəhbərliyi tərəfindən dramaturq kimi dəvət olunmuşdu. Onun bir neçə dramı son vaxtlarda böyük uğurla səhnələşdirilmişdi: *“Zopf und Schwert”*, *“Das Vorbild des Tartuffe”* və *“Uriel Akosta”* dramatik repertuarı təzələyib bir qədər parıltı bəxş etmişdi mədəni mühitə. Bir tərəfdən, Quskovun rəhbərliyi altında Drezden teatri, digər tərəfdən, mənim təsirimlə operada yeni eranın əsası qoyulurdu. İşlərin idarə olunmasında azad iradə kifayət qədər idi. Şəxsən mən Quskovun yerinə köhnə dostum Laubeni dəvət etmək alınmadığı üçün məyus olmuşdum. Laube də dramaturgiya ilə çox məşğul olurdu. Hələ Parisdə olarkən onun Skribi diqqətlə tədqiq etdiyini hiss etmişdim. O, Skribin çevikliyi, səhnə üçün yazmaq qabiliyyətini mənimsəməyə çalışırdı. Bunsuz alman dramaturgiyası heçliyə məhkum idi. O, əmin idi ki, *“Rokoko”* komediyasında işin bu tərəfinin öhdəsindən mükəmməl şəkildə gəlmişdi. İndi o, səhnə üçün istənilən materialı

bu effektlə işləyirdi. Laube müvafiq mövzuları xüsusi səylə seçirdi. Üstəlik, onun nəzəriyyəsinin əleyhinə işləsə də yalnız günün ədavətini biruzə verən pyeslər uğura nail olurdu. Bu ədavət cari siyasətlə təyin olunurdu. Pyesə bu və ya digər yolla populyar şəkildə “alman birliyi” və ya “alman liberalizmi” haqqında bir şeylər əlavə etmək lazım idi. Bu effektlər alman auditoriyası, kral teatrının abunələri üçün nəzərdə tutulurdu. Onları razı salmaq üçün hər şeyi çevik və məzəli formada, ən yeni fransız vodevilçilərinin etdiyi kimi təqdim etmək lazım idi. Laubenin bu pyeslərini böyük zövqlə izləyirdim. Həm də o, özü tez-tez komediyalarının səhnələşdirilməsi üçün Drezdenə gələndə yaradıcı vərdişlərini gizlətmir və özünü əsl şair kimi göstərmək fikrindən uzaq gəzirdi. Bundan başqa, yalnız əsərlərinin kompozisiyasında yox, onlara quruluş verərkən də böyük təcrübə və demək olar, coşğun enerji nümayiş etdirirdi. Əgər o, Quskovun tutduğu yerə dəvət olunsaydı (ona bu mənada ümid də verilmişdi), Drezden teatrına böyük xidmətlər göstərmiş olardı. İşlərin idarə olunmasında aşkar qabiliyyətsizliyinə baxmayaraq Quskova üstünlük verdilər. Məlum oldi ki, hətta nisbətən uğurlu əsərlərində də o, bacarıqlı literatordan başqa bir şey deyildi. Effektiv pyeslərdən sonra o, elə darıxdırıcı əsərlər buraxırdı ki, hamı çaşıb qalırdı. Elə bil, o özü bu əsərləri arasında fərqi anlamırdı. Lakin məhz bu saf literator cizgiləri Quskovu bir çoxunun gözlərində dəyərli yazıçı haləsi ilə əhatə edirdi. Fon Lütihau da Quskova üstünlük verəndə teatra fayda vermək fikrindən daha çox onun cazibəsinə qapılmışdı. Ona elə gəlirdi ki, bu addımla ülvəi mədəni maraqlara xidmət edir. Quskovun teatr işində bacarıqsızlığını anlamağım məni onun dəvət olunmasının əleyhdarına çevirdi və mən fikirlərimi fon Lütihauya açıq şəkildə bildirdim. Yəqin ki, məhz bu söhbət aramızdakı uçurumun əsasını qoydu. Mən özbaşına və ağılsız şəkildə alman saray teatrları kimi dəyərli bədii müəssisələrdən istifadə edənlərin yelbeyinliyindən ona şikayətləndim. Bu hallarda operanın idarə olunmasında qaçılmaz olan qarışıqlıqdan yayınmaq üçün Quskovun bu sahəyə müdaxilə etməsinə qəti şəkildə etirazımı bildirdim. Etirazlarım diqqətə alınmışdı və bununla Quskovun özü də böyük rəzalətdən xilas olmuşdu. Nəticədə, mənimlə Quskov arasında inamsızlıq yaranmışdı. Şəxsən mən bu münasibətləri yaxşıya doğru dəyişdirmək üçün həvəslə əlimdən gələni edərdim. Axşamlarımızda ona yaxınlaşmağa və bu alçaqboylu, qaraqabaq qərribə adamı hərəkətə gətirib söhbətə cəlb etməyə çalışırdım. Lakin o, ehtiyatla və inamsızlıqla mənə uymur və ciddiyyətini qoruyurdu. Bir dəfə onun istəyi ilə bağlı mübahisəmiz düşdü. O, “Uriel Akosta” pyesində məhz qəhrəmanın yalançı-təhqiramiz baxışlarından imtina etdiyi səhnədə bu imtinanın melodramatik orkestr ifası ilə müşayiət olunmasını istəyirdi. Mən xüsusən xəyalpərəst akkordlara tökülən, qəsdən sakit tremolonu eşidəndə bu fikri həm musiqi, həm də dramatik baxımdan absurd hesab etdim. Bu mövzuda, ümumiyyətlə, musiqinin melodramatik effektlərə tədbiqi barədə Quskovla axşamlardan birində söhbət etdim və

yüksək incəsənət prinsipləri nöqteyi-nəzərindən öz fikirlərimi bildirdim. O, bütün prinsipial fikirlərimi sona qədər sakitcə, tutqun inamsızlıqla dinlədi və bildirdi ki, öz musiqi iddialarımda çox irəli gedirəm. O başa düşmürdü ki, əgər kiçik dozalara dramda təqdim olunarsa, musiqinin şərəfi nə dərəcədə zərər görə bilər. Axı operalarda poeziya musiqi naminə başdan-ayağa təhrif olunub eybəcərləşdirilir. Praktiki nöqteyi-nəzərdən isə dramaturq həddindən artıq tələbkar olmağa məcbur deyil. Hər dəfə artistə effektiv final təmin etmək mümkün deyil. Səhnədən alqışlar olmadan getmək, xüsusilə də əsas aktyora, həmişə xoşagəlməz olduğu üçün belə anlarda orkestrin səs-küyündən istifadə edib diqqəti dağıtmaq olar. O, bunları tam ciddi deyirdi. Daha bu adamla danışmalı bir sözümlə qalmamışdı.

189

Tezliklə yığıncaqlarımızın iştirakçısı olan rəssamlar, musiqiçilər və digər incəsənət kahinləri ilə əlaqələrimi tamamilə kəsdim. Buna baxmayaraq Bertold Auerbaxla tanışlığım məhz bu dövrə təsadüf edir. Hələ Alvina Froman mənə həvəslə onun kənd hekayələrindən danışdı. O deyirdi ki, bu sadə, iddiasız hesab etdiyi oçerklər tanıdığı Berlin dairələrində çox canlandırıcı təəssürat qoymuşdu, sanki ifrat ətir qoxuyan buduara (həmin vaxt hökm sürən ədəbiyyatı məhz onunla müqayisə edirdilər) açıq pəncərədən tərəvətli meşə havası dolmuşdu. Mən tez məşhurlaşmış "Şvarsvald kənd hekayələri"ni oxudum və xalq həyatından olan lətifələrin yerli ətri, məzmunu və tonu xoşuma gəldi. Drezden həmin vaxt ədəbi, bədii məşhurlarımızın toplaşdığı yerə çevrildiyi üçün Auerbax da bura gəlib bir müddətliyinə dostu Gillerin evində (onun üçün yanında daha bir qəbul edilmiş məşhuru saxlamaq üçün bəhanə yaranmışdı) qalmışdı. Özünü bəstəboy, enlikürək yəhudi kənd oğlanı kimi göstərən Auerbax çox yaxşı təəssürat bağışlayırdı. Sonradan əmin oldum ki, məxsusi effektdə hesablanmış yaşıl gödəkcə və xüsusən də yaşıl ovçu papağı onun xalq şairi, şvab kənd hekayələrinin müəllifi roluna tam uyğun idi. Qotfrid Keller Sürixdə mənə danışmışdı ki, Auerbax onunla maraqlandıqanda ədəbi əsərlərini reklam eləməyin, onları pula çevirməyin yollarını məhz ondan öyrənməyə başlamışdı. O, bu məqsədlə ilk növbədə belə gödəkcə və papaq almağı tövsiyə etmişdi. Keller də gözəlliyi və boy-buxunu ilə fərqlənmədiyini üçün özünə ən yaxşı halda bir qədər qəribə, kobud görüntü verə bilmişdi. Belə deyək, Kellerin papağını yanakı qoymuşdu. Lakin hələlik Auerbaxın şişirdilməsi ilə bağlı heç nə bilmirdim. O, xalq tonunu və vərdişlərini elə yaxşı mənimsəmişdi ki, özünə tamamilə yad bir mühitdə özünü necə yaxşı hiss etməsi qəribə görünürdü. Amma o, özünü evindəki kimi hiss edirdi. Yaşıl gödəkcəli kobud, sadədil, əsl təbiət oğlu seçilmiş cəmiyyətin təriflərinə qulaq asır, bu vaxt böyük Veymar hersoqunun ona

yazdığı məktubları, öz cavablarını nümayiş etdirirdi. Üstəlik, hər şey barədə əsl şvab kişisi kimi fikir bildirirdi ki, bu da ona yaraşır.

190

Şəxsən məni xüsusi bir hal cəlb edirdi. İlk dəfə onun simasında səmimi qəlbdən öz yəhudiliyi barədə danışan bir yəhudi görürdüm. Görünür, o, bu mənada özünə qarşı ola biləcək istənilən hoqqaları mülayim münasibətilə iflic etməyə də çalışırdı. Onun uşaqlıq illəri barədə söhbətlərinə qulaq asmaq xoş idi. Həmin vaxtlarda o, Klopştokun “Messiyada”sını oxuyan yeganə alman idi. Bir dəfə daxmasında bu kitaba başı qarışanda məktəbə gecikmişdi və müəllim onu bu sözlərlə qarşılamaşdı: “Ay lənətə gəlmiş cuhud balası, yenə harda gəşeft edirdin?” O, belə hadisələrdən çox əziyyət çəkirdi və çox düşünürdü. Lakin heç vaxt kin bəsləmir, hətta kobudluğa, zülmkarlığa səmimi qəlbdən acıyırdı. Bütün bunlar onun xeyrinə işləyirdi. Ancaq vaxt keçdikcə sezdim ki, o, bu cür təsəvvürlərin və fikirlərin çevrəsində qapanıb qalıb. Görünür, bütün dünya tarixi onun gözündə yəhudiliyin şöhrətləndirilməsi problemi kimi canlanırdı. Bir dəfə inamla və sadəlövhüklə onunla bu mövzuda danışdım. Ona məsləhət gördüm ki, yəhudilik məsələsindən əl çəksin: axı dünya haqqında mühakimə yürütmək üçün digər baxış bucaqları da var. Qəfil onun məsumluğu yoxa çıxdı və həmsöhbətim bir o qədər də səmimi olmayan ağlamsınmış-ekstatik tona düşdü. O, bildirdi ki, bunu edə bilməz, yəhudilikdə onun üçün xüsusilə dəyərli olan bir çox şeylər var. Bu entuziazm partlayışını sonralar Auerbaxın bir neçə dəfə yəhudilərlə ailə qurduğunu və bu ailələrin ona xüsusi bir xoşbəxtlik bəxş etmədiyini (bu yolla qazandığı var-dövləti nəzərə almasaq) eşidəndə yadıma saldım. Uzun illər sonra onu yenidən Sürixdə görəndə xarici görünüşü pisliyə doğru dəyişmişdi. O, adi kirli yəhudi idi. Əvvəlki canlılığı adi yəhudi narahatlığına çevrilmişdi. Auerbax danışanda sözləri qəzetdə çap etmək əvəzinə havaya buraxdığına görə peşman olduğu hiss olunurdu.

Lakin həmin vaxt Auerbaxın bədii-artistik planlarıma diqqət göstərməsi qürurumu oxşayırdı. Hərçənd, bu rəğbət yəhudi-şvab xarakteri daşıyırdı. Buna yeni anladığım bir şey də vasitəçi olurdu. Belə ki, dərin savadlı, xüsusi çəkiyə və əhəmiyyətə malik şəxslər mənimlə sənətkar kimi maraqlanır, qəbul edir və həsabllaşırdılar. “Riensi”nin uğuru məni teatr məşhurları sırasından çıxarmamışdı. Lakin “Tanhauzer”in böyük səylərlə qazandığım uğuru dünyagörüşümü mühüm dərəcədə genişləndirən simalarla təmasıma səbəb olmuşdu. Lakin onlarla yaxın münasibət incəsənətin və ədəbiyyatın yüksək mənəviyyat mərtəbəsindəki sferanın miskinliyini və pozğunluğunu göstərdi. “Tanhauzer”in ilk tamaşası ilə bağlı

həmin qısa əlaqələr məni xoşbəxt etməsələr də, əsas məqsədimdən də uzaqlaşdırmadı. Gillerin söyləri nəticəsində yaranan, tezliklə mənasızlığını anladığım qələbəlik və səs-küy məni tənhalığın, yaradıcılığın ağışuna atdı. Yalnız burada mən "Tanhauzer" in bəxş etdiyi narahatlıqdan, əzablı həyəcanlardan istirahət edə bilərdim.

Artıq "Tanhauzer" in ilk tamaşasından bir neçə həftə sonra "Loenqrin" in mətnini bitirmişdim. Noyabrda onu yaxın dostlarıma, sonra da Gillerin "dərnəyində" oxudum. Şeirlərimi tərifləyir və "effektiv" hesab edirdilər. Hətta Şuman da bununla razılaşırdı. Lakin o, əsərimə vermək istədiyim musiqili formanı anlamırdı. Çünki müəyyən musiqi nömrələrinin yerini görə bilmirdi. Zarafatyana tərzdə librettodan tamamlanmış ariya və kavatına görkəmi verdiyim bəzi yerləri oxudum. O da gülümsəyərək məğlubiyyətini qəbul etdi.

191

Frankın mövzuyla bağlı qeyd olunmuş bəzi faciəvi məqamlar barədə ehtiyat və məharətlə bildirdiyi dərin irad və rəyləri daha ciddi və diqqətəlayiq idi. O, belə hesab edirdi ki, Loenqrin Elzanı cəzalandırmaq istədiyi üçün tərək etməməlidir. Belə sonluq dinləyicini təhqir edirdi. O, razılaşırdı ki, saqanın özündə bu, həqiqətən yüksək poetik mahiyyətə malik çox səciyyəvi bir andır. Lakin dramda onu ifadəsiz, nə əsərin faciəvi konsepsiyasına, nə də dramatik həqiqətinə uyğun gəlməyən bir şey hesab edirdi. Loenqrin, Elzanın sevginin diqtə elədiyi xəyanətinin təəssüratı ilə səhnədə gözümüzün qarşısında ölsə, daha yaxşı olardı, o belə hesab edirdi. Lakin bu mümkün olmadığı üçün Loenqrinin getməyinə mane olan xüsusən əzəmətli bir səbəb düşünmək lazımdı. Əlbəttə, mən bu cür kombinasiyalar barədə bir kəlmə belə eşitmək istəmirdim. Mən çətin vəziyyətdən çıxmağın, dəhşətli ayrılıqdan qaçmağın və Loenqrinin getməsinə imkan verməyin yollarını axtarmağa başladım. Mənə elə gəlirdi ki, çıxış yolunu tapmışdım: Loenqrin gedir. Lakin tək yox, Elza ilə. Elza da dünyadan tövbə edərək uzaqlaşır. Bu kombinasiya dostumu məmnun etdi. Şübhələrimi sınamaq üçün xanım fon Lütihaudan şeirlərimi oxuyub Frankın qoyduğu dilemma barədə fikir bildirməyini xahiş etmişdim. O, yazdığı qısa məktubda şeirlərimi təriflədi. Mübahisəli məqama gəldikdə isə yəqin ki, "Loenqrin" in başqa cür yox, məhz belə bitməli olduğunu anlamayan Frankın poetik duyumdan məhrum olduğunu bildirdi. Ürəyim rahatlıq tapdı. Məktubu Franka göstərdim. O, utandığından qızardı və özünü təmizə çıxarmaq üçün xanım fon Lütihau ilə maraqlı məktublaşmalara başladı. Bu məktublaşmanı oxumasam da, nəticə o oldu ki, "Loenqrin" də hər şey olduğu kimi qaldı. Qəribə olsa da, sonda mən yenə məhz bu səbəbdən tərəddüdə düşdüm. Adolf Ştar böyük inadkarlıqla

Frankın dediklərini təkrarladı. Bu iki fikrin üst-üstə düşməsi məni təəccübləndirdi. “Loenqrin” yazılarkən yaşadıklarım ilə heç bir ortağ nöqtəsi olmayan bir əhvalda qeyri-xityari zəifliyə qapıldım və Ştara tələsik yazdığım məktubda az qala onun fikirləri ilə tamamilə razılaşdığımı bildirdim. Bununla Litsi məyus etdiyimi bilmirdim. Belə ki, bu məsələdə o, Ştara qarşı xanım fon Lütihauunun Franka qarşı tutduğu mövqeyi tutmuşdu. Xoşbəxtlikdən, böyük dostumun özümə xəyanət etməyim barədə əndişələri uzun çəkmədi. Hələ ona bəxş etdiyim məyusluqdan xəbərdar olmadan bir neçə gün sonra əzablar içində heç nəyi dəyişdirməmək qərarı aldım. Bu məsələdə tərəddüdlərin mənasızlığı mənə tam aydın olmuşdu. İsveçrədəki sığınacağımdan Listə qısa məktub göndərmişdim: “Ştar səhvdir, Loenqrin düzdür”.

192

Bu dəfə şeirlərimin poetik və tənqidi işlənməsi ilə məhdudlaşdırdım özümü. Hələ ki, musiqini hazırlamağa başlamaq barədə düşünə bilməzdim. Həmişə çətinliklə əldə etdiyim labüd harmonik mənəvi sakitlik çatışmırdı. Buna nail olmaq üçün uzun müddət və inadla taleyimlə mübarizə aparmalı oldum. “Tanhouzer”in səhnələşdirilməsi zamanı keçirdiyim məyusluq gələcəyə ümidlərimi əlimdən almışdı. Aydın idi ki, yeni operam uzun müddət yalnız Drezden teatrının repertuarında qalmağa məhkum edilmişdi. Əgər “Riensi”nin parlaq uğuru ilə buna nail olmadımsa, “Tanhouzer”lə buna ümid etməyə dəyməzdi. Həm də onun sayəsində maddi vəziyyətim getdikcə daha çıxılmaz hal alırdı və fəlakət ən qaçılmaz şəkildə yaxınlaşırdı. Mən buna hazırlaşır və eyni zamanda hər şeyi unudub bir tərəfdən sevimli tarix məşğələlərimə davam edir, saqaları və müvafiq ədəbiyyatı tədqiq edir, digər tərəfdən istirahət etmədən müxtəlif musiqi tədbirlərində iştirak edirdim. Alman Orta əsrlərində özümü evdəki kimi hiss edirdim. Filoloji biliklərimin çatışmazlıqlarına baxmayaraq məşğələlərə elə ciddi yanaşırdım ki, məsələn, böyük maraqla Qrimmin nəşr etdirdiyi qədim alman atalar sözlərini və məsəllərini öyrənirdim. Bu cür məşğələlərin nəticələri səhnədə gerçəkləşmədiyini üçün çoxları niyə opera bəstəkarının belə dərinliklərə daldığını anlaya bilmirdi. Sonradan kimsə hiss etmişdi ki, bütün bunların “Loenqrin”in poetik siması ilə nəzərəçarpan əlaqəsi var. Lakin bunu da “süjeti seçərkən bəxtin gətirməsi”nə bağlayırdılar. Mənə yalnız yozumun xüsusi çevikliyi aid edirdilər. Çoxları mənin misalıma uyğun olaraq alman orta əsrlərinin, hətta Skandinaviya eposunun süjetlərini işləməyə çalışırdılar. Ancaq mümkün olmurdu. Bəlkə məsəllərin, atalar sözlərinin və buna bənzər şeyləri öyrənməyin faydalı olacağını gec də olsa deyib indi onlara kömək edə bilərəm. Məsələn, Ferdinand Giller fəxrlə Qogenštaufenlərin epoxasının süjetini işləməyə başlayanda ona istifadə etdiyim yardımçı mənbələri bildirməyi unut-

muşdum. Əsər alınmamışdı və indi bunları öyrənəndən sonra o, məni predmetin əsaslarını gizlədən hiyləgər hesab edəcək yəqin.

193

Bu qışın mühüm musiqi tədbiri Bədmüşk bazar günündə olacaq konsertdə Bethovenin “Doqquzuncu simfoniya” sının ifasına hazırlıq idi. Bu baxımdan ciddi mübarizədə müqavimət göstərməli oldum. Bu mübarizə inkişafımın sonrakı gedişatına təsir göstərdi. Opera tamaşalarında və kilsə xidmətindəki iştirakı saymasaq kral kapellasına ildə bir dəfə sərbəst çıxış etmək imkanı verildirdi. Adətən Bədmüşk bazar günündə kapella dulların və yetimlərin təqaüd xəzinəsinin xeyrinə konsert verirdi. Bu məqsədlə köhnə opera teatrını kapellanın ixtiyarına verirdilər. Burada hansısa bir oratoriya ifa olunurdu. Konsertləri auditoriya üçün daha maraqlı etmək üçün oratoriyaya simfoniya da əlavə etməyə başladılar. Qeyd etdiyim kimi, bu konsertlərin birində “Pastoral simfoniya”ya, digərində isə Haydnın “Dünyanın yaranması”na dirijorluq etmişdim. İkinci dirijorluq təcrübəm özümə də böyük zövq vermişdi və bu əsərlə yaxından tanış olmağıma şərait yaratmışdı. Reysigerlə növbələşirdik. 1846-cı ilin Bədmüşk bazar günündə də mənim simfoniyaya dirijorluq etmək növbəm çatmışdı. Mən “Doqquzuncu simfoniya”nı səhnələşdirməyi arzulayırdım. Bu seçimə haqq qazandırmaq üçün zahiri bəhanədən yapışdım: Bethovenin böyük əsəri hələ də drezdenlilərə yaxşı tanış deyildi. Lakin sırf təqaüd fondunun maraqlarına görə narahat olan orkestr ağısaqqalları bunu eşidəndə dəhşətə düşmüşdülər. Onlar baş direktor fon Lütihauya müraciət edib mənə bütün nüfuzu ilə təsir göstərməsini və məni bu fikri bir kənara qoymağa vadar etməsini xahiş etmişdilər. Bu vaxt onlar “Doqquzuncu simfoniya” seçiminin fondun maraqlarına məhvedici təsir göstərəcəyinə əsaslanırdılar. Belə ki, əsər pis ad çıxartmışdı və camaat konsertə gəlməyə bilərdi. Həm də onlar “Doqquzuncu simfoniya”nın uzun illər əvvəl Reysigerin rəhbərliyi altında bir xeyriyyə konsertində ifa edildiyini və uğursuzluqla qarşılandığını bildirmişdilər. Bütün enerjimi tükətməli, natiqlik istedadımı işə salmalı oldum ki, müdirimin şübhələrinə qalib gələ bilim. Orkestrin ağısaqqalları ilə ciddi şəkildə mübahisə etməli oldum. Belə ki, onlar bütün şəhərdə mənim ağılsızlığım barədə danışirdilər. Onları qorxaqlıqlarına görə utandırmaq üçün auditoriyanı “Doqquzuncu simfoniya”nın nümayişinə hazırlamaq, sensasiya yaratmaq və dinləyicilərin konsertə, pulların isə kassaya güclü axınını təmin etmək qərarına gəldim. Bu tədbir mənim üçün şərəf məsələsinə çevrilmişdi. Uğur qazanmaq üçün bütün qüvvələri səfərbər etməli idim. Komitə orkestr partiyalarının alınması ilə bağlı xərclərdən şikayətlənirdi. Lakin bu pulları Leypsiq konsert cəmiyyətindən borc götürərək çətinliyin öhdəsindən gəldim. Yenidən partituranın

müəmmalı səhifələrini görəndə və erkən cavan yaşlarımda şəxsən bütövlüklə köçürdüyüm və təkcə görüntüsü ilə məni mistik ekstaza gətirən həmin əsəri yenidən diqqətlə öyrənəndə keçirdiyim hissləri ifadə etmək qeyri-mümkündü. Parisdəki həyatımın qaranlıq dövründə bu simfoniyanın ilk üç hissəsini konservatoriyanın təkrarolunmaz orkestrinin ifasında eşitmişdim və dərhal sehrli bir qüvvə ilə ruhuma yad olan bütün qarışıqlıqlardan yüksəyə qalxmışdım. Həmin andan ən gizli meyllərimin məhsuldar dönüş nöqtəsi müəyyən olundu. Bir vaxtlar yalnız mistik hisslərin dumanı arasından gördüyüm əsərə ilk dəfə şüurlu şəkildə yanaşanda erkən gəncliyimin təəssüratları yeni qüdrətlə canlandı. O vaxtdan bəri çox şeylər yaşamışdım. Qəlbimin dərinliklərində çoxlu acı şübhələr toplanmışdı və orada kənar fikir, taleyim, istedadım barədə əzab verən sual kimi yaşayırdı. İndiki yarıdıcı fəaliyyətimin, ictimai mövqeyimin, özümü yad hiss etdiyim, qarşımda heç bir perspektivin olmadığı mühitdəki həyatımın əsassızlığı-məhz bunlar idi heç vaxt özümə etiraf etmək istəmədiyim şey. Məyusluğumu özümdən və yaxın dostlarımdan gizlədirdim. Lakin indi “Doqquzuncu simfoniya” ilə üz-üzə dayanarkən o, coşqun və parlaq şəkildə azadlığa çıxdı. Böyük ustanın heç bir əsəri onun heç bir şagirdinin ruhunu bu simfoniyanın ilk taktlardan mənim ruhumu sarsıtdığı qədər sarsıda bilməzdi. Əgər kimsə açıq partitura qarşısında əyləşib onu öyrənməyimi və ən yaxşı ifa üçün fəndlər axtardığımı müşahidə etsəydi, görərdi ki, bütün varlığım ahlər və nalələrlə necə sarsılırdı. Bunu görəndə təəccüblə soruşa bilərdi ki, Saksoniya kral kapelmeysterinin özünü belə aparmağı təbiidirmi? Xoşbəxtlikdən, orkestrin möhrətəm ağsaqqallarından heç biri və onların layiqli kapelmeysteri Reysiger bu anlarda məni ziyarət etmirdi. Hətta klassik musiqidə nüfuz sahibi olan Ferdinand Giller də gəlməmişdi.

194

Mən işə bu simfoniyanın xorlarının mətnini rəhbər tutaraq plana bənzər bir şey tərtib etməklə başladım. Bu proqram dinləyicilərə simfoniyanın məzmununu aydınlaşdırıb, onu tənqidi yox, hissi baxımdan anlamağa kömək eləməliydi. Mətnində Hötenin “Faust”undan parçalar istifadə etdiyim proqram nəinki Drezdendə, hətta bir çox digər yerlərdə razılıqla qarşılandı. Bundan başqa qısa, lakin heyranlıq dolu kiçik məqalə və qeydlər vasitəsilə burada bir o qədər sevilməyən əsərə maraq oyatmaq üçün anonim şəkildə Drezden qəzetindən istifadə etdim. Mənim cəhdlərim maddi cəhətdən də uğurla nəticələndi. Həm gəlir əvvəlkilərdən çox oldu, həm də orkestrin ağsaqqalları sonradan mən Drezdendə xidmət etdiyim illərdə həmişə konsertlərində “Doqquzuncu simfoniya”-nı ifa etdilər və həmişə eyni gəliri əldə etdilər. Simfoniyanın ifasına gəldikdə isə ifadəli ötürmə və ayrı-

ayrı yerlərin nüanslaşmasını bütün alətlərin partiyalarına təfərrüatlı göstərişlər şəkildə əlavə edərək asanlaşdırmağa çalışdım. Bundan başqa, belə hallarda adi hesab olunan nəfəsli alətlərin iki dəfə artırılmış heyətindən orijinal üsulla istifadə etdim. Adətən bundan böyük simfonik əsərlərin ifasında ən kobud yolla istifadə edilirdi. Daha dəqiq desəm: pianoda yalnız alətlərin yarısını ifa etməyə məcbur edirdilər, fortedə isə hamısını. Mən əksinə hərəkət etmək qərarına gəldim. Misalla izah edirəm. Simfoniyanın ikinci hissəsində bütün simli alətlərin əsas mövzunun ritmik fiqurunu üçlü oktavada unisona (əvvəlcə “C-dür” tonunda) apardığı bir yer var. Ancaq bunu yalnız zəif səsli taxta nəfəsli alətlərin ifa etdiyi ikinci mövzuya akkomponement kimi edirdilər. Partiturada bütün orkestr üçün fortissimo təlimatı verildiyi üçün adətən taxta nəfəsli alətlərlə ifa olunan melodiya simli alətlər tərəfindən elə boğulurdu ki, hətta onu eşitmək mümkün olmurdu. Lakin bir halda ki, mən müəllifin məqsədini anlamışdım, deməli, heç bir pedantlıq, hərfi yanaşma mənə mənəni xilas etmək üçün bu yanlış işarəni, yanaşmanı qurban verməyə mane ola bilməzdi. Ona görə mən nəfəsliləri müşayiət edərkən simli alətləri fortissimo yox, nəzərdə tutulmuş güclə ifa etməyə məcbur etdim. Beləliklə, taxta nəfəsli alətlərin ikili heyəti ilə mümkün qədər intensiv ifa olunan mövzu ilk dəfə bütün səlisliyi ilə eşidildi. Orkestrin dinamik effektivliyinin daha çox dəqiqliyə nail olmaq məqsədilə edilən bu həll yolunu rasional görünən hər yerdə tətbiq edirdim. Mən ifası çətin anlaşılan hər bir yerin birbaşa dinləyicilərin hissələrinə müraciət etməsinə nail olurdum. Dirijorlar çoxdandı ki, finalın “alla Marcia” nəzərdə tutulan hissəsində “Froh wie seine Sonnen fliegen” şeirindən sonrakı 6/8-dəki “fugato”ya görə çabalayırdılar. Gümrah, mübarizəyə və qələbəyə səsləyən əvvəlki bəndləri rəhbər tutaraq bu “fugato”nu mübarizədən alınan zövqün ifadəsi kimi yozdum və orkestri onu alovlu templə, bütün güclərini səfərbər edərək ifa etməyə vadar etdim. Konsertdən sonrakı səhər Freyberqdən olan muzikdirektor Anaker məni çox məmnun etdi. O, üzr istəmək üçün ziyarətimə gəlmişdi. Belə ki, həmin günə qədər o, mənim əleyhdarlarımdan biri olsa da, indi qəti surətdə tərəfdarlarımdan sırasına keçmişdi. Bu “fugato”nu anlamadığım və çatdırmağım onu tamamilə fəth etmişdi. Bundan sonra son hissənin əvvəlində violonçellərin və kontrabasların qeyri-adi çətin reçitativinə diqqət yetirdim. Məhz bu yer bir vaxtlar leypsiqli dostum Polensə böyük məyusluq yaşatmışdı. Kontrabasçılarımıza güvənərək bu hissəni mükəmməlliyə çatdırmağa qərar verdim. Mən bu alətlərə 12 xüsusi məşq zamanı sərf etdim və reçitativin axıcı səslənməsinə nail oldum: böyük zəriflikdən böyük enerjiyədək bütün cəlbədicə səlislik çatdırılırdı. Lap əvvəldən anladım ki, insanların diqqətini simfoniyaya cəlb etmək, onu anlaşılan etmək yalnız bir şərtlə mümkündür: xorların təqdim etdiyi fəvqəladə çətinliklərin öhdəsindən ideal kamilliklə gəlmək lazımdır. Mən yaxşı görürdüm ki, burada yalnız tam entuziasma sövq edilmiş ifaçı kütlələrinin yerinə yetirə biləcəyi tələblər qoyulub. Beləliklə,

bu mənada da özümü təmin etməli və böyük xor yığmalı idim. Buna görə Dreyssiqin ifaçılıq akademiyasının yumşaqşəsli heyəti ilə gücləndirilmiş teatr xorumuza xüsusi çətinliklərə baxmayaraq Müqəddəs Xaç məktəbinin gözəl kişi səslərinə malik xorunu və bir də Drezden seminariyasının kilsə ifası üzrə ixtisaslaşmış xorunu cəlb etdim. 300 nəfərdən ibarət xor təşkil olundu və xüsusi fəndlərin yardımı ilə, çoxsaylı məşqlərlə onu əsl ekstaza çatdırmağa çalışırdım. Beləcə basları inandıra bildim ki, məşhur *“Seid umschlunhen Millionen”* yerini *“Bruder, uber`m Sternenzelt muss enit Guter Vater wohnen”* kimi sadəcə oxumaq yox, həm də gərgin həzzlə qışqırmaq lazımdır. Özüm də onlarla birlikdə oxuyur və onları arxamca elə həvəslə aparırdım ki, nəhayət müğənnilər mənim ekstazımla yoluxdular. Əvvəlcə xordan seçilən səsim qaynayan səs dənizində boğulana və özüm onu eşitməyəndək belə davam etdim. Baritonların *“Freunde, nicht diese Tone”* reçitativinin gözəl ifası mənə əsl zövq verdi. Burada Mittervürser aramızda yaranan qarşılıqlı anlaşma sayəsində mürəkkəb, yerinə yetirilməsi demək olar ki, qeyri-mümkün bu yeri cəlbədicə səlisliklə ifa edə bilmişdi. Bunlarla yanaşı, mən orkestri təzədən yerləşdirmək istəyirdim. Bunun üçün isə məkanın özünü dəyişdirmək lazım idi. Aydındır ki, uyğun xərcləri xüsusi çətinliklə əldə olunan vəsaitdən ödəməli olduq. Lakin mən geri çəkilmirdim və podiumun yenidən qurulması sayəsində orkestri mərkəzdə toplamağa, xoru isə onun ətrafında amfiteatr şəklində hündür oturmaqlarda yerləşdirməyə nail oldum. Bu xorun effektini həddindən artıq gücləndirir və zərif şəkildə ayrılmış orkestrə sırf simfonik hissələrdə qeyri-adi bütövlük, ekspressiya gücü bəxş edirdi.

195

Artıq son ümumi məşqdə zal ağzına qədər dolmuşdu. Reysiger özünü fəvqəladə dərəcədə axmaqcasına apardı: o, simfoniya Bethovenin buraxdığı səhvlərə eyham edərək auditoriyada intriqa yaratmağa başladı. Əksinə, Leypsiq *Gewandthause*unda konsertlərə dirijorluq edən və oradan xüsusilə gəlmiş Qade son məşqdən sonra mənə yaxınlaşıb bildirdi ki, basların reçitativini bir daha dinləmək üçün böyük məmnuniyyətlə ikiqat məbləğ ödəyərdi. Giller belə hesab etdi ki, tempin modifikasiyasında çox irəli getmişəm. Özünün bunu necə anladığı sonralar digər istedadlı əsərlərin ifasında orkestri idarə edərkən məlum oldu. Buna qayıtmaq imkanım olacaq. İstənilən halda, şübhəsiz, uğur gözləniləndən artıq oldu. Hətta musiqiçilərin arasında da. Filoloq Kexli mənə yaxınlaşıb dedi ki, ilk dəfə bu gün simfoniyanı zəifləməyən maraqla və tam anlayaraq dinlədi. Bütün bunlar gücümü, içdən istədiyim şeyə nail olmaq qabiliyyətimi, hər bir işi qaçılmaz müvəffəqiyyətlə sonuclandırmaq bacarığımı anlamağıma kömək etdi. İndi şəxsi konsepsiyaları-

mın uğuruna mane olan şeylər barədə düşünmək lazım idi. Hələ də çoxları üçün müəmmalı qalan, böyük auditoriya qarşısında uğurla ifa olunmayan “Doqquzuncu simfoniya” əla alınsa da, “Tanhauzer” hər dəfə səhnədə olanda məni inandırır ki, onun uğurunu təmin etmək üçün daha bir vasitə kəşf etmək lazımdır. Bunu necə etmək olar? Bu sirr ömrümün bütün sonrakı hissəsi mənimlə baş-başa oldu.

Məsələnin ideal mahiyyətinə əsaslı şəkildə yanaşmağa ürək edə bilmirdim. Uğursuzluğumun həddindən artıq real mənası qarşımda qorxulu təhdid kimi dayanırdı. Daha ləngitmək olmazdı. İctimai mövqeyimi tənəzüllə təhdid edən fəlakətin qarşısını almaq üçün təxirəsalınmaz tədbirlər görmək lazım idi.

196

Gülməli bir hadisə xəbərdarlıq kimi bunu yadıma saldı. Komissinoerim, “Ri-ensi”, “Uçan hollandiyalı” və “Tanhauzer”in saxta nəşiri, sadələvh saray musiqi təchizatçısı K.F.Mezer bir dəfə məni kontora hesablarımızın müzakirəsi üçün “Verderber” restoranına dəvət etdi. Pasxa messasının bizim üçün necə keçəcəyi barədə əndişələrimizi bölüşürdük. Uğur, yoxsa müvəffəqiyyətsizliklə qarşılaşacaqdıq? Onu həvəsləndirib ən yaxşı Qo-Sotern sifariş etdm. Yaxşı bir şüşə verdilər. Şərabı badələrə süzdüm, biz yarmarkanın yaxşı nəticələnməsinin şərafinə badə toqquşdurduq və içkidən bir qurtum alıb dəli kimi qışqırdıq: bizə şərab əvəzinə sərt sirkə essensiyası veriblər. - Aman Allah! – deyə Mezer qışqırdı. – Bundan daha pis bir şey təsəvvür etmək olmaz! - Bəli, - dedim, – deyəsən, işlərimiz də turş olacaq. İldırım sürəti ilə mənə aydın oldu ki, xilas yarmarka spekulasiyalarında axtarmaq lazım deyil.

Təkcə operamın nəşri üçün böyük səylər nəticəsinə əldə etdiyim pulları qaytarmaq yox, həm də sələmçilərin xidmətlərindən istifadə etmək məcburiyyətində qaldığıma görə şəhərə yayılan şayiələri dəf etmək lazım idi. İş o yerə çatdı ki, hətta mənə rəğbət bəsləyən, hələ Drezdendə təzə yerləşməyə başladığım vaxt köməyə gələn adamlar da məndən yana böyük əndişə duymağa başladılar. Şreder-Devrien acımasız sərt münasibəti ilə məni məyus etmişdi. Danışdığım kimi köhnə borclarımı ödəmək və Kittsə yardım etmək üçün ondan 1000 taler borc almışdım. İndi qardaşım qızı İohannaya duyduğu qısqançlıq, rəhbərliyin böyük aktrisadan imtina etməyini asanlaşdırmaq üçün onu qəsdən Drezdenə cəlb etməyim barədə şübhələr, adətən çox ürəyiaçıq olan bu qadında mənə qarşı teatral ruha uyğun bir düşmənçilik hissi aşılanmışdı. O, Drezden səhnəsini tərk edərkən elan etmişdi ki, mən onun buradan getməsinə vasitəçi olmuşam. Üstəlik, dostluğumuzu unudaraq, ədalətə məhəl qoymayaraq ona verilən vekseli vəkilinə ötürmüşdü. Vəkil isə utanıb-sıxılmadan onu cərimə üçün təqdim etmişdi. Beləliklə, mən hər şeyi

fon Lütihauya açıb danışdım, məni nüfuzdan salan bu vəziyyətdən qurtulmağım üçün kraldan yardım xahiş etməyini istədim.

Müdirim xahişimi kralın yanında dəstəkləməyə söz verdi. Borcların miqdarını hesablamaq lazım idi. Məlum oldu ki, yardım kimi yalnız teatrın təqaüd fondundan 5% illik ala bilərəm və təminat üçün sığorta polisini təqdim etməliyəm. Deməli, həyatımı sığortalamaq idim. Üstəlik, sığorta mükafatı illik ümumi məbləğin 3%-ni təşkil edirdi. Əlbəttə, bütün bunlar borcları hesablayarkən təhlükəli hesab etmədiyim və nəşrlərimin satışından əldə edəcəyim gəlirlə ödəyə biləcəyim borcları qeyd etməməyə vadar etdi. Lakin hətta bu şərtlərdə belə elə böyük məbləğ götürməli idim ki, onları qaytararkən onsuz da az olan maaşımı əhəmiyyətli dərəcədə kəsiləcəkdi. Sığortalanmaq zərurəti mənə bir sıra xoşagəlməz qayğılar yaşatdı. Bir neçə dəfə Leypsiqə gedib sağlamlığı və ehtimal olunan uzunömürlülüylə bağlı sığorta cəmiyyətinin məni əməli-başlı qorxudan şübhələri ilə mübarizə aparmalı oldum. Hətta mənə elə gəlirdi ki, belə qayğılı, həyəcanlı və əzablı dövrümdə məni tələsik müşahidə edən şəxslərin əndişələri də bədxahlıqdan məhrum deyil. Yalnız dostum doktor Puzinellinin iştirakı sayəsində sağlamlığı barədə yaxşı rəy əldə edib illik 3% ödənişlə sığortanı həyata keçirə bildim.

197

Leypsiqə son səyahət görkəmli sənətkar Lui Şporun qonaq dəvət etməsi ilə xüsusilə xoş olmuşdu. Bu dəvətə çox sevindim. Əsasən də aramızda barışıqın imzalanmasının nişanəsi olduğu üçün. Məsələn burasında idi ki, bir dəfə Şpor “Uçan hollandiyalı”nın Kasseldəki uğurundan əmin olduqdan sonra və bu əsərdən həvəslənərək son uğursuzluqlarına baxmayaraq bir daha dramatik opera bəstəkarı kimi çıxış etməyə qərar verdiyini yazmışdı məktubunda. Sonra da “Səlibçilər” operasını bəstələyib Drezden teatrına göndərmişdi. Ümid eləmişdi ki, operasının tamaşaya qoyulmasında canfəşanlıqla iştirak edəcəm. Diqqətimi operaya çəkərək onu yazarkən tamamilə yeni bir yolla getdiyini, dəqiq musiqili-dramatik deklamasiyaya meyl etdiyini bildirmişdi. Əlbəttə “mükəmməl süjet” də buna vasitəçi olmuşdu. Mən partitura və süjetlə tanış olduqda səmimi qorxu ilə qoca maestronun bütün iddialarının tamamilə anlaşılmaqlıq əsaslandırıldığına əmin olmuşdum. Bu operanın səhnələşdirilməsi üçün səy göstərə bilməzdim. Amma müşkül vəziyyətdən çıxmağa əvvəla, bizdə hökm sürən qaydaya əsasən kapelmeysterin əsəri qəbul və ya rədd etmək hüququnun olmaması, ikincisi, yeni operanın idarəsi və qoyulması növbəsinin Reysigerdə – özünün dediyi kimi, Şporun qocaman dostunda olması kömək etdi. Məlum olmuşdu ki, opera rəhbərliyi Şporun əsərini quru

və qısa imtina məktubu ilə geri göndərib və o, mənə bundan şikayətlənirdi. Özüm də bunu eşidib həqiqətən təəccüblənmişdim, onu sakitləşdirib sülh yaratmaq üçün var-gücümü sərf etdim. Bunu bacardığımı onun dəvəti sübut edirdi. O yazırdı ki, sulara gedən yolda Drezdendə fasilə vermək xoşagəlməz olsa da, şəxsən mənimlə tanış olmaq istədiyi üçün bir neçə gün ləngiyəcəyi Leypsiqə dəvət edir.

Onunla görüş mənim üçün iz qoymadan ötüşmədi. O, alicənab simaya, cddi, nizamlı temperamentə malik iri, qamətli adam idi. Onun bütün yaradıcı mahiyyəti, yeni musiqi təmayüllərini anlamamağı erkən gənclik illərindəki həlledici təsirlərlə bağlı idi. Həssaslıqla, elə bil üzr istəyərək Motsartın o vaxtlar təzə çıxmış “Sehrli fleyta”nın bəxş etdiyi, ömrü boyu unuda bilmədiyi dərin təəssürat barədə danışdı. Ona oxumaq üçün verdiyim “Loenqrin”in şeirləri haqda fikirlərini və onda yaratdığı təəssüratı yəznəm Herman Brokhauzun evində görüşdüyümüz zaman, nahar süfrəsi arxasında çox mehriban sözlərlə bölüşmüşdü də. Bundan başqa, muzikdirektor Qauptmannın və Mendelsonun evindəki möhtəşəm musiqi axşamlarında da bir yerdə olmuşduq. Bir dəfə onun şəxsi kvartetində skripkada ifasını da eşitmişdim. Onun sakit görkəmi məndə demək olar ki, həssas alicənablıq duyğusu yaratmışdı. Nəticədə mənə yoxlamaq imkanımın olmadığı mənbələrdən çatmışdı ki, Şpor “Tanhauzer”i Kasseldə eşidərkən ona əzab verən qarışıq hisslər keçirmiş . Guya, o belə deyibmiş : “Bu adamın arxasınca getməkdən imtina edirəm və ümumiyyətlə, qorxuram ki, o düz yoldan tamamilə azıb”.

198

Yaşadığım məyusluqlardan özümə gəlmək, qayğılardan dincəlmək üçün rəhbərlikdən üç aylıq məzuniyyət istədim, təmiz havada nəfəs alıb yeni qüvvə toplamaq üçün kəndə yola düşdüm. *Gross-Graupen* kəndində Pilnitslə İsveçrə Saksoniyasının arasındakı yarıyolda kiçik ev tutdum. Yaxınlıqda yerləşən *Liebethaler Grund*dakı Porsberqə, həmçinin daha uzaq yerlərə mütəmadi gəzintilər gərgin əsəblərimi əhəmiyyətli dərəcədə sakitləşdirirdi. “Loenqrin”in musiqisi üzərində ilkin işlərə başlamaq istəyəndə son dirijorluq etdiyim opera olan Rossininin “Vilhelm Tell”indəki dua qulaqlarımda elə cingildəyirdi ki, tamam məyus olmuşdum. Nəhayət, faydalı nəticə verən bir üsula əl atdım. Gəzintilərin birində həvəslə “Doqquzuncu simfoniya”nın ilk mövzusunun yaddaşımda qalan şəkildə zümzümə etməyə başladım. Demək olar ki, hər gün axşama yaxın təmiz hava almaq üçün getdiyim *Pirndə* çimərkən ordakı adamlardan birinin “Tanhauzer”dəki zəvvarların xorunun motivini fitlə çaldığını eşitdim. Drezdendə tamaşaya qoymaq üçün böyük güc sərf etdiyim operanın gələcək məşhurluğuna ilk ehyam mənə heç nə ilə müqayisə olunmayan, fəvqəladə dərəcədə güclü təsir göstərdi. Bəzən dostlarım

Drezdendən ziyarətimə gəlirdilər. Bir dəfə hələ əvvəllər də mənə maraqlı duyduğunu ifadə edən on altı yaşlı Hans fon Bülov da Lipinskinin müşayiəti ilə gəlmişdi. Vaxtımı əsasən həyat yoldaşımın yanında keçirirdim, uzaq gəzintilər zamanı isə itim Pepslə birlikdə olurdum. Çox hissəsi xoşagəlməz işgüzar məsələlərə və sağlamlığımın möhkəmlənməsinə sərf olunan yay məzuniyyəti ərzində “Loenqrin”in hər üç pərdəsinin musiqisinin ümumi cizgilərini cızma-qara edə bilmişdim.

Bu baqajla da avqust ayında Drezdenə, mənə get-gedə daha çox əziyyət verən kapelmeyster vəzifəsinə qayıtdım. Həm də gələn kimi güclə sakitləşmiş qayğı dalğasına qarq oldum. Maddi sıxıntılardan qurtulmaq üçün yeganə şans kimi ümid bəslədiyim operaların nəşri yeni qurbanlar tələb edirdi. Onsuz da qısılmış gəlirlərimdən xırda məbləğin tutulması belə yeni çətinliklərdən xəbər verdiyi üçün yenidən əllərim yanıma düşdü.

Məni dəstəkləyən yeganə şey “Loenqrin” üzərində enerjili iş idi. Burada indiyə qədər heç vaxt müraciət etmədiyim fəndə əl atdım. Yəni, üçüncü pərdənin üzərində digərlərindən əvvəl işləməyə başladım. Məni buna pərdənin ümumi konsepsiyasının və onun finalının tənqidi ilə bağlı gözlənilməzliklər sövq etmişdi. Bu tənqid və Müqəddəs Qraal (*Cam-red.*) haqqında hekayədəki musiqili motivlər üçüncü pərdənin dramatik anını bir növ bütün operanın mərkəzinə çevirməyə vadar etmişdi. Ona görə hər şeydən əvvəl bunun öhdəsindən gəlmək, onu möhkəmləndirmək istəyirdim. Amma bu pərdəni bitirmədən işimdə uzunmüddətli və çoxmənalı fasilə verməli oldum.

199

Əvvəl edilən təklifə əsasən həmin qış Qlükün “İfigeniya Avlidada” əsərinin tamaşası baş tutmalı idi. Təkcə süjetinə görə özümü bu operaya “Armida”dan daha çox diqqət yetirməyə borclu bilirdim. Hər şeydən əvvəl, mətnin Berlin partitura-sına əlavə edilmiş tərcüməsindən dəhşətə gəldim. Partiturada musiqi alətlərinə uyğunlaşdırma çox kobud yerinə yetirildiyi üçün rəhbərliyi köhnə, orijinal Paris nəşrini köçürməyə vadar etmişdim. Qarşıma yalnız bir məqsəd qoyaraq tərcümənin düzəlişləri ilə işə başladım ki, bu da düzgün deklamasiyanı bərpa etmək deməkdi birinci növbədə. Sonra isə get-gedə artan maraqla partitura üzərində işlə məşğul olmağa başladım. Axillə İfigeniya arasındakı sevgi münasibətlərini ifadə edilərkən özünü daha çox biruzə verən fransız şitliyindən xilas etməyə çalışdım mətni. Daha sonra qaçılmaz “maryajlı” sonluğu dəyişməyə və onu heç olmasa müəyyən qədər Evripidin faciəsinə uyğunlaşdırmağa cəhd etdim. Yanaşı dursalar da bir-biri ilə əlaqəsiz olan ariyaları və xorları giriş və çıxış frazaları, keçidlər vasitəsilə dramatik hadisənin canlılığı naminə əlaqələndirməyə çalışdım. Bu zaman yalnız Qlükün

özünün melodiyalarından istifadə edərək əsərin fakturasında kənar musiqiçinin iştirakını yaxşıca gizlətməyə səy göstərirdim. Yalnız üçüncü pərdədə və Artemida üçün daxil etdiyim mətnə öz kompozisiyamın ariya rəçitativlərini verməli oldum. Bundan başqa, operanın musiqi alətlərinə uyğunlaşdırılması üzərində yenidən işləməli oldum. Məqsədim orijinala toxunmadan əsərə böyük məna bəxş etmək idi. Yalnız ilin sonuna bu əziyyətli işdən azad oldum ki, növbəti mövsümdə artıq “Loenqrin”in tamamlanmamış üçüncü pərdəsi üzərində işə başlaya bilərdim.

200

Yeni ilin (1847) başlanğıcında mən “İfigeniya”nın quruluşu ilə məşğul oldum, rejissorluq funksiyasını da üzərimə götürmək lazım gəldi. Hətta dekoratora və maşinistə də özüm göstəriş verməyə məcbur idim. Ayrı-ayrı dağınıq səhnələri təbii şəkildə əlaqələndirmək üsullarını tapmaq, dramatik hadisənin bütün gedişinə müəyyən canlılıq vermək zərurəti yaranırdı. Qlükün zamanında Parisdə belə tələblərə şərti münasibət hökm sürürdü. Bütün icraçılar içərisində məni yalnız Aqamemnon rolunun ifaçısı Mittervürser sevindirdi. O mənim göstəriş və izahatlarımı tam başa düşdü, öz vəzifəsini hər cəhətdən gözəl və heyranedicə tərzdə yerinə yetirməyi bacardı. Tamaşanın uğuru bütün gözləntiləri aşdı. Bundan çox heyrətlənən müdriyyət öz təşəbbüsü ilə ikinci tamaşanın afişasına “filankəsin quruluşunda” sözlərini də əlavə elədi. Bütün bunlar tənqidin diqqətini mənim üzərimə çəkdi: onlar məni mükafatlandırdılar. Təkcə, operanın keçmiş trivial ifalardan tanış olan yeganə hissəsinin – uvertüranın yenidən işlənməsi bu cənabların kəskin hücumlarına səbəb oldu. Öz növbəmdə bu tənqiddə “Avlidada” İfigeniya üçün Qlükün uvertürası” adlı xüsusi məqalə ilə müfəssəl cavab verdim. Yalnız onu qeyd edirəm ki, həddən artıq qəribə baxışlarını izhar edən musiqiçi elə məhz Ferdinand Gillerin özü idi.

Həmin qış Drezdendə müxtəlif incəsənət təmsilçilərinin mütəmadi toplanmaları davam edirdi, indi bunlar Gillerin evində salon axşamları xarakteri almışdı. Görünür, o bütün bunları müəyyən məqsədlə - sənət aləmində böyük şöhrət qazanmaq üçün edirdi. Bankir Kaskel başda olmaqla o, musiqini sevən zəngin adamlardan abunə konsertlərin təşkili üzrə cəmiyyət yaratdı. Giller kral kapellasının xidmətlərindən istifadə edə bilməzdi, əvəzində o, şəhərin və ordunun musiqiçilərindən ibarət orkestr təşkil etdi. Nəticədə, böyük çətinlik bahasına olsa da, çox ciddi nəticələrə nail oldu. O, hələlik Drezdendə məlum olmayan yeni musiqi sahəsinə aid əsərlərdən yararlanırdı, bu məqam hətta məni belə, konsertlərə getməyə məcbur etdi. Amma Giller geniş publikanı məşhur ifaçıların (*təəssüf ki, Jenni Lind imtina etmişdi*) və virtuozların (*onların arasında o zaman hələ çox gənc olan*

İoahimi dinləmişdim) iştirakı ilə cəlb etmək istəyirdi. Yaxşı bələd olduğum bəzi əsərlərə verdiyi şərhlər onun bir musiqiçi kimi hansı dəyərə malik olmasına dəlalət edir. Sebastyan Baxın *“Triple-Konzert”*ini Gillerin mülayim tərzdə, biganəliklə keçirməsinə çox təəccüb edirəm. Onun Bethovenin Səkkizinci simfoniyasının *“Tempo di Minuetto”*sunu təhrif etməsi əvvəllər Reysiger və Mendelsonun yol verdikləri səhvlərdən daha əcaib idi. Bundan sonra onun dirijorluq edəcəyi konsertə bir şərtlə gələcəyimi vəd etdim: üçüncü hissəni yöndəmsiz templə eybəcərləşdirməsin. Giller inandırıcı tərzdə məni bu iradla tam razı olduğuna əmin etdi. Bu hissəni o yenə həmin tanış vals tempi ilə ifa etməyə başlayanda necə də vahimələnmişdim! Mən onu qınayanda gülümsəyərək üzr istədi və bəhanə gətirdi: elə məhz üçüncü hissə başlayanda nədənsə diqqəti yayınıb və vədini unudub. Bu konsertlərin təşkilinə görə (*yeri gəlmişkən, onlar növbəti il təkrarlanmadı*) Gillerin şərəfinə ziyafət verdilər və orada mən də məmnuniyyətlə iştirak etdim.

İncəsənət dairələrində tez-tez və həvəslə musiqidən deyil, yunan ədəbiyyatı və tarixindən danışmağımıza təəccüblənirdilər. Məsələ bundadır ki, həmin vaxt mən getdikcə daha çox təkliyə çəkilib, ədəbiyyat və tarixlə bağlı biliklərin dərinliyinə baş vururdum. Hələ erkən yeniyetməlik yaşlarımdan humanitar inkişafımın bu vacib sahəsində yaranmış boşluğu doldurmağa çalışırdım.

Tez-tez işlə bağlı etdiyim səfərlər və eləcə də, bütün həyatımın gedişi, məni mənəvi tələblərimə bu qədər cavab verən sistemli məşğələlərdən, bu bənzərsiz maariflənmə mənbəyindən ayırırdı. Almaniyanın qədim və orta əsrlər tarixi ilə bağlı məşğələlərimə ciddi hazırlaşmaq üçün yenidən Qədim Yunanıstanı öyrənməyə başladım. Bu məni artıq o qədər cəlb edirdi ki, söhbət yalnız həmin mövzudan düşəndə canlanırdım. Nadir hallarda mənə həvəslə qulaq asmaq istəyən müsahib tapılırdı. Mənimlə daha çox teatrdan danışırдыlar, çünki Qlükün *“İfigeniya”*sından sonra bu sahənin əsl mütəxəssisi olduğum barədə rəy yaranmışdı. Bu baxımdan məni xüsusən bir nəfər daha çox qiymətləndirirdi, öz növbəmdə onun biliklərini öz biliklərim qədər ciddi saymaq üçün əsasım vardı. Bu adam Eduard Devrien idi, o, elə bu yaxınlarda qardaşı Emilin intriqaları üzündən öz işindən – dram teatrının baş rejissoru vəzifəsindən imtina etməli olmuşdu.

Cahil saray intendantlarının rəhbərliyi altında məhv olan teatr işinin acınacaqlı və tamamilə ümitsiz vəziyyətinə yanaşmalarımız üst-üstə düşürdü, bundan başqa, o, *“İfigeniya”*nın tamamilə yöndəmsiz Berlin ifası ilə müqayisə edir və təfsirimdə mənimlə razılaşırdı. Bu, bizi yaxınlaşdırdı. O, uzun müddət teatrın gerçək ehtiyacları və onun tam tənəzzülünün qarşısını almaq vasitələri barədə ciddi və müfəssəl müzakirə apara biləcəyim yeganə adam oldu. Özünün daha ardıcıl təcrübəsi sayəsində Devrien mənə çox şeyi aydınlatdı və öyrətdi. Məsələn, mən teatra sırf ədəbi qüvvələrin cəlb olunmasından hansısa fayda əldə etməyin mümkünlüyünü düşünürdü, o, bu önyarqıdan xilas olmağımıza kömək etdi. Devrien,

əksinə, məndə belə bir inamı gücləndirdi ki, teatrın dirçəlişi yoluna yalnız dram artistlərinin öz cəhdlərilə çıxmaq olar. Xüsusi aktyor istedadı ilə fərqlənməyən bu soyuq təbiətli adam əvvəllər məni heç maraqlandırmırdı. Amma Drezdeni tərk etdiyim ən son anadək bizim aramızda möhkəm dostluq münasibəti yarandı. Onun "Alman dram sənətinin tarixi" əsərini çox yüksək qiymətləndirirəm, Devrien o zaman bu əsərin üzərində çalışır və onu hissə-hissə nəşr etdirirdi. Bu əsər məni maraqlandıran məsələlərə yeni və ibrətəməz yanaşmanı özündə ehtiva edirdi ki, bu məqamlar yalnız onun sayəsində anlaşılan oldu.

201

Nəhayət, "Loenqrin" in üçüncü şəklinin kompozisiyası ilə bağlı yarımçıq qalan işimi tamamlamağa başladım və qışın sonunda onu yekunlaşdırdım. Pasxadan öncəki Bədmüşk bazar günü, yenə hamının istəyilə, "Doqquzuncu simfoniya" ya dirijorluq edirdim. Bundan özüm də böyük daxili məmnunluq keçirirdim. Bu dəfə yay məzuniyyəti götürməmişdim. Gələcəkdə "Loenqrin" in üzərində işləmək üçün əlverişli şərait yaratmaq lazım idi, bu səbəbdən, mənzilimi dəyişdim. Qədim fransız üslubunda salınmış böyük bağı olan keçmiş Markolini sarayı, Drezdenin əhalinin az məskunlaşdığı hissələrindən birində yerləşirdi, şəhər idarəsi bura alıb, hissə-hissə kirayə verirdi. Çoxdan tanıdığım heykəltəraş Henel (*yeri gəlmişkən, o, hörmət və mərhəmət əlaməti kimi, Bethovenin simfoniyasını əks etdirən bərelyefdən gips yapmaların hamısını mənə hədiyyə elədi və bu hədiyyə mənim mənzilimin bəzəyi oldu*) sarayın yan fligelinin aşağı mərtəbəsində özünə mənzil və emalatxana götürmüşdü. Mən də Pasxa zamanı, çox ucuz qiymətə ondan üst mərtəbədə geniş yer kirayələdim. Eyni zamanda, çoxlu ağacları olan bağdan istifadə etmək hüququ vardı. Beləliklə, təkcə özümə ruhi-cismani pəhriz üçün vacib olan sakitlik və səssizliyi təmin etmədim, həm də xərclərimi xeyli azaltdım: hazırkı vəziyyətimdə bu, az əhəmiyyətli məsələ deyildi. Xüsusən, mənzili ucuz və səmərəli şəkildə bəzəyən Minnanın sayəsində biz çox rahat idik. Yalnız bir narahatlıq özünü bürüzə verirdi: bura teatrdan uzaq idi. Gərgin məşqlərdən və yorucu tamaşalardan sonra, xüsusən də fayton üçün pulumuz olmayanda evə qayıtmaq əziyyət verirdi. Amma fəvqəladə dərəcədə uğurlu yay və elə bunun yaratdığı yüksək əhval-ruhiyyəmə bu narahatlığımın barışmağa kömək etdi.

Bu arada teatr müdiriyyətinin işində hər hansı birbaşa iştirakdan qətiyyətlə imtina etdim, bunun üçün ciddi əsaslarım vardı. Orada hökm sürən xaosluq özbaşınalığı yoluna qoymaq və bədii sənət qüvvələrini rəşadət şəkildə yönləndirmək üçün bütün cəhdlərim iflasa uğrayırdı, çünki bu məsələlərə məhz prinsipial tərəfdən yanaşır, onları bu baxımdan əsaslandırmağa çalışırdım. Ötən qış ərzində ciddi-cəhdlə

musiqi kapellasının yenidən təşkili planının hazırlanması ilə məşğul oldum. Sübut elədim ki, məzmunu sərf olunan vəsaitlərin məqsədyönlü bölüşdürülməsi həm kapella üzvlərinin mükafatlandırılması üçün olduqca ədalətlidir, həm də bu onu təşkil edən bədii qüvvələrin səmərəliliyini yüksəldə bilər. Belə izafi səmərəlilik eyni zamanda həm özünün mühitin sənətkarlıq ruhunun yüksəlməsində, həm də musiqiçilərin ümumi iqtisadi durumunda əksini tapmalı idi. Bunun üçün kapellanı azad konsert cəmiyyətinə çevirməyi təklif etdim. Bu cəmiyyətin məqsədi Drezden tamaşaçısını ona az məlum olan bir sıra əsərlərlə nümunəvi ifada tanış etmək idi. Eyni zamanda, Drezdendə hələ də mövcud olmayan xüsusi konsert binasının tikilməsinin zəruriliyini bildirdim: əlverişli daxili şərtlər yaranarsa, bunun qayğısına qalmaq üçün bütün imkanlar vardı. Sonra memarlar və podratçı-bənnalarla məsələnin müfəssəl müzakirəsinə başladım. Məşhur Svingerin Ostra xiyabanı ilə üzbəüz, teatr dekorasiyaları və saray camaşırxanasının yerləşdiyi hissədə gözəl bina ucaltmaq planı hazırlandı. Böyük konsert zalından başqa, o, özündə müxtəlif ictimai qurumlara kirayə veriləcək başqa tikililəri də birləşdirməli idi. Praktiki tələfdən bu cür müəssisəni tikmək mümkün idi. Dullar fondunun rəhbərləri də əllərində olan sərmayəni düzgün və səmərəli şəkildə ortaya qoymağa razılaşdılar. Amma uzun müzakirələrdən sonra baş direktorluğa etdiyim təkliflərim tamamilə iflasa uğradı. Əziyyətimə görə təşəkkür etdilər və qısaca dedilər ki, müdiriyyət hər şeyin əvvəlki qaydada qalmasını daha əlverişli sayır. Burada hökm sürən yorucu və zərərli düşüncəsizliyi aradan qaldırmaq məqsədi daşıyan istənilən cəhdimi bu cür tale gözləyirdi. Bundan başqa, təcrübəmdən bilirəm: müdiriyyətin yorucu iclaslarında qəbul və müzakirə olunan istənilən məsələ (*deyə ki, repertuarla bağlı qərar*) hansısa ifaçının şıltaqlığına və ya təsərrüfat müdirinin mülahizələrinə görə, ümumi işin ziyanına olsa belə, təxirə salına bilər. Buna görə də, çoxsaylı mübahisə və izahatlardan sonra belə faydasız cəhdlərdən imtina etdim. Həm də gələcəkdə müdiriyyətin hər hansı işində iştirakdan qətiyyətlə boyun qaçırdım. Yalnız məşqlər və mənə təqdim olunan operaların quruluşu ilə məşğul olmağa başladım. Bu zəmində fon Lütihau ilə aramızda gərgin münasibət yarandı, amma o, qərarımla barışmalı oldu. Çünki xüsusən də “Tanhauzer” və “Riensi”nin tamaşalarında zal dolu olurdu, bu davamlı uğurlardan sonra mənimlə hesablaşmaq lazım gəlirdi.

Bu şərtlərdə yeni rahat mənzilimdə, demək olar ki, tənhalığın dadını doyunca çıxarırdım: bütün yayı “Loenqren”i bitirmək üçün hədsiz səmərəli mühit yaranmışdı. Özümü heç vaxt olmadığım qədər şən və gümrah hiss edirdim. Bunun səbəbi yeni əsər üzərində yaradıcı işdən başqa, həm də yuxarıda haqqında danışdığım məşğuliyyətlərlə bağlı idi. Esxilin yaradıcılığına ilk dəfə yetkin hisslər və yetkin ağılla baş vurdum. Droyzenin “Didaskaliyalar”ı sayəsində qarşımda Afina-dakı faciə tamaşalarının bütün başgicəlləndirici əzəməti tam dəqiqliyi ilə canlandı. Bu cür səhnə quruluşunda “Oresteya”nın mənim üçün necə valehedici təəssürat yarada biləcəyini təsəvvür edirdim. “Aqamemnon” məni öz konsepsiyasının alicənablığı ilə heyrətləndirdi. “Evmenid”i başa çatdıranaqədər özümü başqa dünyaya köçmüş kimi hiss etdim – o zamandan müasir ədəbiyyatla barışa bilmirəm. Dramın, teatrın əhəmiyyəti barədə bütün fikirlərim əsasən bu təəssüratların təsiri altında yarandı. Faciə ustalarından Aristofana keçdim. Naharaqədərki vaxtımı “Loenqren” üzərində çalışır, sonra isti yay gününün qaynar çağında kolların sıx kölgəliyinə enir, orada Aristofanı mütaliə etməyin çılğın, təsvirəgəlməz zövqünü dadırdım. “Quşlar” əsəri, müəllifin özünün də cəsarət və əminliklə adlandırdığı kimi, haritlərin (*şənliyi, həyat sevincini təcəssüm etdirən üç qədim yunan ilahəsi – red.*) bu sevimlisinin əxlaqsız təbiətini tam və dərindən anlamaq imkanı verdi. Eyni zamanda Platonun möcüzəli dialoqlarını anladım və “Ziyafət”lə tanışlıq ellin həyatının sözəgəlməz gözəlliklərinə gözlərimi açdı. Afinada özümü müasir dünyanın məişət şərtliliklərindən arasında olduğumdan daha sərbəst, arxayın hiss edirdim.

Ədəbiyyat tarixini öyrənməyi qarşıma məqsəd qoymuşdum, bu məqsədə doğru şüurlu şəkildə irəliləyərkən adi üsullardan istifadə etmirdim. Droyzenin əsərlərindən (*İsgəndəriyyə və ellinizm tarixi*), Niburdan və Gibbondan almanların qədim ədəbiyyat tarixinə keçdim. Bu zaman getdikcə mənə daha yaxın olan Yakov Qrimmin işlərini rəhbər tuturdum. Alman qəhrəmanlıq eposu dünyasına təkcə “Nibelunqlar” və “Qəhrəmanlar kitabını” birdəfəyə oxumaqla deyil, daha dərindən daxil olmağa çalışırdım. Monenin qeyri-adi dərəcədə zəngin “Araşdırmalar”ı məni xüsusən cəlb etdi, halbuki, bəzi sərt mütəxəssislər onun cəsarətli nəticələrinə bir qədər şübhəylə yanaşırlar. Burada şimal mənbələrinə istinadla qarşılaşdım. Dillərini yetərinə yaxşı bilməsəm də, bacardıqca “Edda” və şimallıların başqa, prozaik formada yazılmış qəhrəmanlıq eposundan iri parçalarla tanış olmağa çalışdım. Məndə bu materiala müəyyən münasibət yarandı, özü də burada Monenin “Araşdırmalar”ından başqa, *Wälsungasaga* da böyük rol oynadı. Bütün xalq nağıllarının ideal, gizli əlaqələri ilə bağlı əvvəllər də beynimdə yara-

nan fikir tədricən böyüdü və bütün gələcək işlərimi idarə edəcək plastik obrazın ifadəliliyinə nail oldum.

Varlığımı bürüyən təmiz sevinc içərisində “Loenqrin”in əvvəlki iki, indi isə son pərdəsini yazarkən bütün bunlar içimdə böyüyərək, məni sıxırdı. Bu əsərimlə, sanki, öz keçmişimdən ayrılır və gələcəkdə yeni, getdikcə mənə müasir teatr və operanın bayağılığından sığınacaq kimi görünən dünya qururdum. Bu mühitdə gümrəhliyi artır, məndə sabit və şən ovqat yaranırdı, beləcə, narahatlığımıza səbəb olan qayğı və həyəcanları uzun müddətə unuttum. Hər gün təkliddə gəzintiyə çıxırdım, tez-tez məni Peps müşayiət edirdi. Adətən yaxınlıqdakı yüksəkliklərə, Elba sahillərindən *Plauenschergrunda* tərəf gedir, bu gəzintilərdə diqqətlə, səmərəli şəkildə düşünür və layihə cızırdım. Bəzən məmnuniyyətlə Markolini bağını ziyarətə gələn və sadə şam yeməyini mənimlə bölüşən dost-tanışlarla vaxtımı əvvəlki dövrlə müqayisədə xeyli şən keçirirdim. Çox zaman onlar məni hansısa hündür ağacın başında və ya bu mülkün sönmüş, əzəmətli dövründən qalan hovuzun ortasındakı nəhəng memarlıq ansamblının mərkəzində, həmişə quru olan Neptunun kürəyində tapırdılar. Və biz məşum 1813-cü ildə burada öz əsas mənzilini quran Napoleon üçün salınmış enli səki ilə məmnunluqla irəli-geri gəzirdik.

Yayın sonuncu ayında, avqustda mən “Loenqrin”i tamamladım. Elə bu vaxt hiss edirdim ki, həyat şəraitim qəti şəkildə məndən ciddi addımlar atmağımı istəyir. Almaniyadakı operalarımın təbliği ilə ciddi məşğul olmaq lazım gəldi.

203

“Tanhauzer”in Drezdendə nəinki azalmayan, əksinə, getdikcə güclənən uğuru başqa şəhərlərdə təkrarlanmadı, bu tamaşalar heç nə ilə fərqlənmədi. Bəlkə də, alman teatrlarına təsir göstərə biləcək yeganə yer Berlin idi: yalnız indi buna diqqət yetirdim. Yeni əsərlərim və tendesiyalarımın cəmiyyəti maraqlandıra biləcəyimi təqdirdə, Prussiya kralı IV Fridrix Vilhelmin dəstəyinə ümid edə bilərdim: onun zövqü barədə eşitdiklərim buna əsas verirdi. “Tanhauzer”i ona həsr etməyi qərara aldım. Belə bir ithafa kralın razılığını almaq üçün sarayın musiqi intendantına, qraf Redernə müraciət etdim. Ondan belə bir bildiriş gəldi ki, kral yalnız şəxsən tanış olduğu əsərlərin ona həsr olunmasını qəbul edir. Berlin teatri “Tanhauzer”i “həddən artıq epik” sayıb, onu səhnələşdirməkdən imtina etmişdi. Redernin fikrincə, öz niyyətimdə israr etmək istəsəm, mənə yalnız bir əlavə yol qalırdı: kralın hansısa hərbi nümayişdə eşidə biləcəyi hərbi orkestr üçün opera aranjman etməliydim. Bu, Berlinə hücum üçün başqa bir plan qəbul etməyim ötəri yetərli idi. Drezdendə mütləq uğur qazanmış operaya müraciət etmək lazım idi. Bu məqsədlə, Prussiya kraliçası-

nun bacısı olan Sakson kraliçasının qəbuluna düşdüm: Sakson sarayı "Riensi"nin tamaşasını bəyənmişdi, kraliça vasitəsilə tamaşanın səhnəyə qoyulması barədə Prussiya kralının göstərişinə nail olmaq istəyirdim. Bu, baş tutdu. Tezliklə köhnə dostum Küstnerdən "Riensi"nin Berlin saray teatrının səhnəsində dərhal tamaşaya qoyulması barədə bildiriş və şəxsən operaya dirijorluq etmək üçün dəvətnamə aldım. Küstner köhnə dostu Laxnerin və onun "Korpanrolu Katerina" operasının xeyrinə əlavə mükafatın məbləğini xeyli qaldırmışdı, deməli, "Riensi"nin uğur qazanacağı halda, işlərimin qaydaya düşəcəyinə ümid edə bilərdim. Amma hər şeydən əvvəl, krala şəxsən təqdim olunmaq və ona "Loenqrin" in mənzum mətnini oxumaq imkanı axtarırdım. Bir çox əlamətlərə görə, öz yaradıcılığımıza rəğbət qazanacağıma ümid etmək üçün əsasım vardı. Bu ümid özünü doğrultsa, kraldan "Loenqrin"i saray səhnəsində nümayiş etdirməklə bağlı fərman verməsini xahiş edə bilərdim. Əvvəlki operalarla bütün təcrübəm (*Drezdendəki uğurlarım bütün qalan Almaniya üçün müəmmalı idi*) nə olur-olsun, bəstəkar kimi gələcəkdəki çıxışlarımların mərkəzini Berlinə köçürməyimin zəruri olduğunu göstərirdi. Bu, bütün digər bölgələrə müəyyən dərəcədə təsir edə bilən yeganə şəhər idi. Saksoniya kraliçasının tövsiyyəsinin uğuru ümidverici idi: Prussiya kralının özüm üçün vacib olan audiensiyasına nail olacaqdım. Taleyimdə xoşbəxt dönüş yaranmışdı. Sentyabrda ruh yüksəkliyi ilə, əslində, indi özü-özlüyündə məni az maraqlandıran, "Riensi"nin məşqlərinə rəhbərlik üçün Berlinə yollandım.

Berlin əvvəlcə mənə uzunmüddətli ayrılıqdan sonra Parisdən ora yolüstü təkrar döndüyüm zamandakı təsiri bağışladı. "Uçan hollandiyalı"ın quruluşundan bəri dostlaşdığım professor Verder mənimçün məşhur Jandarm meydanında mənzil tutdu. Almaniyanın mərkəzində olduğumu, az qala, hiss etmirdim. Tezliklə yeni planlarımla bağlı qayğılara daldım. Məqsədimə çatmaq üçün yetərinə əlverişli rəsmi münasibətlər qurmuşdum. Amma məlum oldu ki, "Riensi"yə sıradan kapelmeyster operası kimi baxırlar, yəni, mənim sərəncamıma verilmiş aktorlar yalnız vəzifələrini icra edirlər, əlavə heç nəyə ümid etmək olmaz. Jenni Lind qastrola gəlməyə razılıq verən kimi məşqlərlə bağlı bütün göstərişlər ləğv olundu və o, uzun müddət kral operasını zəbt etdi.

Beləliklə, baş verən ləngimə zamanı bütün enerjimi əsas məqsədimə – krala şəxsi görüşə nail olmağa qazanmağa yönəltdim. Bunun üçün kral musiqi intendantı, qraf Redernlə köhnə münasibətlərimdən istifadə etməyə qərar verdim. Qraf məni hədsiz mehribanlıqla qarşıladı, nahara dəvət etdi və axşam gəlməyimi tapşırırdı. Biz onunla ən səmimi şəkildə zəruri addımları müzakirə etdik, həm də o mənə əməli yardım edəcəyinə söz verdi. Bundan başqa, kraliçaya təqdim olunmaq və ona təşəkkürümü bildirmək üçün bir neçə dəfə San-Susiyə getdim. Amma yalnız ona yaxın qadınlarla görüşə bildim. Kralın məxfi kabinetinin rəisi cənab İllərə müraciət etməyi məsələhət gördülər. Bu cənab, görünür, xahişimə çox ciddi

yanaşırdı: o, vəd etdi ki, kralın məni qəbul etməsi üçün əlindən gələni edəcək. İllər ümumiyyətlə, mənim məqsədimlə maraqlandı. Kral üçün "Loenqrin"i oxumağa icazə almaq istədiyimi izah etdim. Çoxsaylı ziyarətlərimin birində o, belə bir fikir ifadə etdi: Tikin xeyir-duasını almaq xeyirli olardı. İllərə belə bir cavab vermək imkanım oldu: artıq bu mövzuda kral təqaüdçüsü, Potsdamdan azca aralıda yaşayan qoca şairlə dostcasına söhbət etmişəm.

Məsələ burasındadır ki, xatırladığım kimi, bir neçə il bundan əvvəl biz "Loenqrin"lə bağlı mübahisəli məqamı müzakirə edəndə xanım fon Lütihau bu şeirləri və "Tanhouzer" in mənzum mətnini öz məşhur dostuna göndərdi. Tikin yanına getdim, o məni köhnə, xeyirxah tanış kimi qarşıladı. Bu adamla davamlı söhbət mənim üçün böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Düzdür, o, zamanətlərini asanlıqla sağa-sola payladığı üçün özünü gözdən salmışdı, amma Tikin bizim ümumilikdə müasir fransızları təqlid üzərində qurulan yeni drammatik ədəbiyyatımıza qarşı çıxması məni səmimi-qəlbədən sevindirirdi. Onun əsl poetik motivlərin məhv olması ilə bağlı şikayətləri hədsiz hüznü səslənirdi. "Loenqrin" in mətnini o, hər baxımdan təqdir etdi. Bununla yanaşı, Tik bir şeyi başa düşmürdü: müasir operanın bütün əsaslarını kökündən dəyişmədən bütün bunları musiqi ilə necə əlaqələndirmək olar? İkinci şəklində əvvəlində Ortruda və Fridrix arasındakı səhnə və bu kimi məqamlar ona şübhəli görünürdü. Məncə, həqiqətən də, ilk baxışdan çətin kimi görünən bu problemlərin həlli və ümumiyyətlə, ideal musiqi dramı ilə bağlı fikirlərimi izah edərkən onu cəlb edir, maraqlandırır. Amma daha da irəli getdikcə, xüsusən də, bu ideya və planlara kralda rəğbət yaradacağımla bağlı ümidləri bölüşəndə Tik kədərli görünürdü. O, kralın diqqətlə dinləyəcəyinə və ideyalarımın səmimi münasibət bəsləyəcəyinə şübhə etmirdi, amma xəbərdarlıq edirdi ki, praktik nəticəyə heç cür arxayın olmaq olmaz: "Bu gün Qlükün "İfigeniya Tavridada", sabah isə Donitsettinin "Lukretsiya Bordjia"sı ilə maraqlanan adamdan siz nə gözləyirsiniz?". Əvvəlcə, Tiklə söhbət mənim diqqətimi yayındırırdı, bu mənə lazım idi, amma sonra onun sözlərinin kədərli mənasını anladım. O, şeirlərimlə bağlı ən tərifi rəy verəcəyini həvəslə, sevinclə vəd etdi və mənə çox mehribanlıq və səmimiyyətlə uğur arzuladı, amma Tik bu uğura inamsız yanaşırdı.

204

Nə qədər çalışsam da, kralın qəbuluna düşə bilmirdim. Jenni Lindin qastrollarından sonra "Riensi" nin məşqləri öz qaydasıyla gedirdi. Operanı quruncayadək bu cəhdləri dayandırmağı qərara aldım, çünki, kralın öz göstərişilə səhnəyə qoyulan operanın premyerasında mütləq iştirak edəcəyini düşünürdüm. Bu, əsas məqsədimə doğru bir addım idi. Amma tamaşa yaxınlaşdıqca uğur qazanacağıma

ümidlərim azalırdı. Riensi rolu üçün sərəncamıma təqdim olunan tenor olduqca bacarıqsız, hər cür istedadından uzaq müğənni idi. Bu çox əxlaqlı, xeyirxah adamı mənə nahar etdiyim məşhur Menyqard restoranının sahibi ən yaxşı biri kimi tövsiyyə etmişdi. Uzun müddət onunla uğraşmalı oldum və nəticədə, bu dəfə də özüm üçün onunla bağlı müəyyən illüziya yaratdım. Belə hal mənimlə tez-tez baş verirdi. Amma iş sonuncu, yekun məşqə gəlincə, möhkəm yanıldığıma əmin oldum. Məlum oldu ki, səhnələşdirmə, xor, balet və ikinci dərəcəli partiyalar – hər şey gözəl təşkil olunub, amma hamının ətrafında qruplaşdığı fiqur getdikcə zəifləyir, yoxa çıxır. Oktyabrın sonunda opera təqdim olunanda tamaşaçılarda da eyni təəssürat yarandı. Bir neçə yaxşı ifa olunmuş parlaq ansamblların, xüsusən də, Adriano rolunda gözəl oyun nümayiş etdirən xanım Kesterin sayəsində kənardan tamaşanı uğurlu hesab etmək olardı. Amma özüm başqalarından daha yaxşı hiss edirdim ki, əslində, iş uduzulub: publika mənim operamda yalnız vacib olmayanı eşitdi, onun daxili mahiyyətini görmədi. Berlin rəyçiləri dərhal əsərimə qarşı yürüş başladılar, onlar bütün tanış vasitələrlə tamaşanın tam iflasına çalışırdılar və şəxsən rəhbərlik etdiyim ikinci tamaşadan sonra mənə yalnız sual etmək qaldı: əslində, bu fədakar cəhdlərimə ehtiyac vardı mı?

205

Bu suallarla bəzi yaxın dostlarıma müraciət etdim və bəzi ibrətamiz şeyləri əxz etdim. Böyük xoşbəxtlikdən, onların arasında yaxınlarda Berlində məskunlaşan Herman Frank da vardı. İki kədərli ay boyunca nadir saatlarımı onunla birlikdə keçirdim. Adətən teatra heç bir daxli olmayan şeylərdən danışırdıq. Onu, az qala, öz şikayətlərimlə bezdirəcəyimdən utanırdım, özü də ki, söhbət yalnız praktik teatral maraqları duyduğum əsərlə bağlı qayğılardan gedirdi. Herman öz növbəsində məni adi tamaşaçı kütləsinə ünvanlanan “Riensi”ni seçməkdə qınayırdı: halbuki, “Tanhauzer” Berlində ali məqsədlərimə rəğbət bəsləyən insanların çevrəsini yarıda bilirdi. Onun iddiasına görə, öz yeni əsərlərimin xarakteri ilə kütlənin teatrdan üz döndərən və onun ali xeyirxah təşəbbüslərinə inamını itirən təbəqələri arasında tamaşalara marağı canlandırma bilirdim.

Berlində sənətin durumu barədə danışanda Verderin çıxışları ümitsiz səslənirdi. Tamaşaçılarla bağlı o, xəbərdar edirdi ki, teatrdə yeni, tanış olmayan şeyin təqdimatı zamanı birincidən tutmuş sonuncuyadək bütün sıralarda adamlar bir açıq-aydın əhval-ruhiyyə ilə oturlar: yalnız iyrənc şeyləri görmək, yalnız yersiz irad tutmaq. Məni planlarımdan çəkəndirmək üçün dilə tutmasa da, o, xəbərdar etməyi özünə borc bildi: Berlinin yüksək təbəqələrindən nəsə gözləmək yelbeyinlikdir. Onun kralla yaxşı münasibətlərinin olduğunu biləndə soruşdum: zati-aliləri

mənim operanı himayə etmək cəhdlərimə necə baxar? Uzun nitqimə qulaq asandan sonra Verder cavab verdi: “Kral deyəcək: Stavinski ilə danışın”. Stavinski şişman, tənbel, ən bayağı mühafizəkarlıq içərisində batıb qalmış opera rejissoru idi.

Öyrəndiyim hər şey məni bu cür ruhdan salırdı. Bernqard Marksla görüşdüm, o, “Uçan hollandiyalı”dan sonra mənimlə çox maraqlanırdı. Marks məni çox nəzakətlə qəbul etdi. Əvvəlki əsərlərindən və musiqi tənqidlərindən mənə enerjili, alovlu mübariz təsiri bağışlayan bu adam indi düşkünləşmişdi, bu, onun günəş kimi şafəq saçan gözəlliyə malik gənc arvadının yanında daha çox nəzərə çarpırdı. Söhbətdən anladım ki, hər ikimizi maraqlandıran sahə ilə bağlı buradakı hakim sferalardan nəsə əldə etmək cəhdlərindən o da qətiyyətlə imtina edib. Öz böyük təcrübəsinə əsasən, Marks orada qəbul olunmuş avtoritetlərin son dərəcə mənasızlığına əmin olub. O, mənə, həqiqətən də, qərribə bir əhvalat danışıdı: bir dəfə o, musiqi məktəbinin açılmasına dəstək vermək xahişilə krala müraciət edib. Kral xüsusi qəbul zamanı ona böyük maraqla qulaq asıb, hətta layihənin bütün xırda təfərrüatlarıyla maraqlanıb, Marks da, az qala, xahişin yerinə yetiriləcəyinə inanıb. Amma həmin andan bəri onu bir adamdan başqasının yanına ötürürlər və bütün cəhdləri faydasız olur. Nəhayət, bir generalın qəbuluna düşür. Bu general da, kralın etdiyi kimi, qeyri-adi mehribanlıqla layihənin bütün detallarının müzakirəsinə girişir. Marks ibrətamiz hekayəsini belə bitirdi: “Və budur, bununla da hər şey başa çatdı, bundan sonra işlə bağlı heç bir xəbər almadım”.

Bir dəfə eşitdim ki, qrafinya Rossi, məşhur Henrietta Zonntaq Berlindədir və məni hələ Drezden vaxtlarından xatırlayan bu xanım onu ziyarət etməyimi gözləyir. Qarışıq hadisələr onun aktyorluğa qayıtmasına səbəb olub və qrafinya indi yetərinə tənha həyat sürür. Bu qadının şikayətlənmək üçün əsası vardı. O gileylənirdi ki, söhbət sənətdən gedəndə burada hakimiyyəti olanlardan nəsə əldə etmək mümkünsüzdür. Zonntaqın fikrincə, kral teatrın pis idarə olunmasından xüsusi məmnunluq duyur. O, heç vaxt bu baxımdan əməl olunan göstərişlərdən narazılığını bildirmir, amma heç teatr işinin yaxşılaşdırılması barədə təklifləri də təsdiq etmir. Qadın, əsərlərimdən hər hansı biri ilə tanış olmaq istəyirdi. Oxumaq üçün “Loenqrin”in şeirlərini ona verdim. Növbəti gün, səhər ziyarətimdə qrafinya məni böyük hersoq Meklenburq-Strelitskinin şərəfinə düzənlənən musiqi axşamına dəvət etdi. Sonra əlyazmanı qaytarıb, bildirdi ki, şeirlər onun çox xoşuna gəlib: mütaliə zamanı ona elə gəlirmiş ki, ətrafında balaca elflər və pərilər rəqs edir. Bu xoşsifət qadının bütün davranışı, onun səmimi, dostyana rəftarı məndə ona qarşı aşıqanə-mehriban münasibət doğurdu. Amma elə dərhal da, sanki, üstümə soyuq su atdı. Həmin dəqiqə çıxıb getdim və bir daha qrafinya Rossi ilə görüşmədim. Axşam ziyafətinə dəvət barədə hər hansı xatırlatma da almadım.

Cənab Kossak da mənimlə tanış olmaq istəyirdi. Onunla hər hansı sıx ünsiyyət qurmasam da, ümumilikdə məndə çox xoş təəssürat yaratdı, “Loenqrin”in şeirlərini

ona da oxumağa verdim. Bir dəfə onu qaynar su ilə yuyulmuş otaqda gördüm, ağır buxardan onun başı ağrıyırdı, heç mən də özümü yaxşı hiss etmirdim.

Əlyazmanı qaytararkən məni qərribə, yorğun nəzərlərlə başdan-ayağa süzərək, səmimi şəkildə bildirdi ki, şeirlərin çox yaxşı olduğunu düşünür. Cənab G.Trunla söhbətlərim daha maraqlı oldu. Yalnız Hoffmanı xatırlatmaq üçün baş çəkdiyim Lütterin və Vegenarın yanında onu bir stəkan şəraba qonaq etdim, masa arxasında Traun opera janrının mümkün dirçəlişi və inkişafı barədə nitqlərimə getdikcə artan maraqla qulaq asır, hazır cavab və incə müşahidələrini bölüşürdü. Xüsusən, onun canlı, çevik xarakteri məndə xoş təəssürat yaradırdı. Rəyçi kimi, "Riensi"nin səhnələşdirilməsindən sonra o da məni ələ salanlara qoşuldu. Təkcə, köhnə dostum, yazıq Hayard mənim tərəfimdə idi. Onun kiçik musiqi ticarəti zəif gedirdi, qəzeti dayanmışdı: dostum mənə yalnız xırda məsələlərdə yardımçı ola bilirdi. Təəssüf ki, onun bir sıra çox zəif dram əsərləri yazdığından xəbərim vardı, bunlar üçün məndən xeyir-dua almaq istəyirdi. Üstəlik, o, vərəmdən əziyyət çəkirdi və ömrünün sonuna az qalırdı. Beləliklə, sadıqlıyınə və mənə bağlılığına rəğmən, bizim nadir görüşlərimizdən qəlbimdə qəmli, qüssəli təəssürat qaldı.

206

Uğur qazanmaq və bununla da öz vəziyyətimi düzəltmək üçün bütün cəhdlərimi səfərbər etdim: Berlində apardığım, amma ürəyimcə olmayan bütün kompaniya bundan ötrü idi. Özümü ələ alıb, hətta Relştabın da yanına getdim. O, "dumanlı" və "formasız" hesab etdiyi "Uçan hollandiyalı"nın üzərinə hücumu keçmişdi, buna görə də mən "Riensi"nin aydınlığını və dəqiqliyini məziyyət kimi göstərdim. Rəyi ilə hesablaşmağım onun könlünü oxşamışdı. Bununla belə, o, Qlükdən sonra operaya yeni nəşə verməyin mümkünsüzlüyünə qəti əmin olduğunu əvvəlcədən bəyan etdi. Ən yaxşı halda, bunlar yalnız "şişirdilmiş iddialar" olacaqdı. Berlində hamı pessimizmə yoluxmuşdu, bildiyimə görə, bu əhval-ruhiyyəyə təkcə Meyerber qalib gələ bilmişdi.

Bu keçmiş xeyirxahımı (*o indi də özünü bu cür təqdim edirdi*) da Berlində tapdım. Dərhal onu ziyarət etdim, amma ələ dəhlizdəcə lakeyin çamadanları qablaşdırıldığını gördüm. Öyrəndim ki, Meyerber getməyə hazırlaşır. Meyerber özü də bunu təsdiqlədi və mənə heç nə ilə kömək edə bilmədiyinə görə təəssüfləndiyini bildirdi. Bu səbəbdən ələ oradaca vidalaşmalı oldum onunla. Çoxdan köçüb getdiyini düşünsəm də, sonradan öyrəndim ki, heç yerdə görünməyən Meyerber, hələ də Berlindədir: onu hətta "Rietsi"nin məşqlərinin birində də görüblər. Bunun nə demək olduğunu yalnız sonradan anladım. Bu məsələ ilə bağlı məlumatlar arasında müəyyən izahat yayılmışdı, bunu bir vaxt mənə gənc dostlarımdan

birinin atası Eduard fon Bülov yaxşıca izah etdi. Kapelmeystr Taubert Berlində olduğum ən qızğın vaxtda mənə bildirdi ki, etibarlı mənbələrdən belə bir şeyə yayılıb: guya mən buradakı saray teatrında dirijor yerinə göz dikmişəm və guya mənim istisna səlahiyyətlərlə birgə bu yeri qazanmaq üçün ümid etməyə əsasım var. Bu şeyi mənə məhz kimin yaydığı barədə, ən kiçik təsəvvürüm belə yox idi. Yaxşı münasibət saxlamalı olduğum Taubertə ən aydın şəkildə izah etməli oldum: nəinki bu yeri qazanmağa cəhd eləmirəm, hətta onu mənə təklif etsəydilər belə, qətiyyətlə imtina edərdim, çünki, əks halda, mənim krala təqdim olunmaqla bağlı bütün cəhdlərim tamamilə iflasa uğrayardı. Bu işdə əsas vasitəçi elə həmin qraf Redern idi. Hərçənd, onun Meyerberlə əlbir olduğunu deyirdilər, amma bu adam mənimlə çox iltifat və nəzakətlə davranırdı və onun dürüstlüyünə getdikcə daha çox əmin olurdum. Sonda ümidlərimi “Riensi”nin birinci tamaşasına bağladım. Düşünürdüm: “Ola bilməz ki, kral öz göstərişi ilə tamaşaya qoyulan əsərə baxmağa gəlməsin”. Bütün gələcək ümidlərim buna bağlıydı. Və budur, bir gün qraf Redern səmimi bir məyusluq ifadəsiylə mənə bildirdi ki, tamaşanın ilk günü kral ovda olacaq. Bir daha ondan kralın, heç olmasa, ikinci tamaşada iştirakına nail olmaq üçün bütün söylərini səfərbər etməsini xahiş elədim. Bu zaman usanmaq bilməyən himayədarım dedi ki, nə üçünsə zati -aliləri qətiyyənlə bu arzumu reallaşdırmağa hazırlaşmır. Redern əlahəzrətin dodaqlarından bu ifadəni eşitməli olmuşdu: “Yenə də “Riensi”, boş verin!..”.

207

İkinci tamaşa zamanı belə bir xoş gözlənilməzlik oldu. İkinci pərdədən təsirlənən tamaşaçılar, görünür, məni səhnəyə dəvət etmək istəyirdilər. Lazım gələrsə, buna hazır olmaq üçün orkestrdən vestibülə çıxdım. Burada hamar döşəmənin üstündə ayağım sürüşdü: az qala, yıxılıb əziləcəkdim. Kiminsə güclü əli buna imkan vermədi. Bu, lojadan qalxmış Prussiya şahzadəsi idi. Elə həmin dəqiqə o, xanımının mənimlə tanış olmaq istədiyini dedi və xahiş etdi ki, onunla gedim. Xanım Berlinə yenidən gəlmişdi. Operamı ilk dəfə dinləyirdi və tamaşa barədə xeyli tərifi şey danışdı: bu qadın mənim şəxsiyyətim və yaradıcılığımın xarakteri barədə bizim ümumi dostumuz Alvinə Fromannndan xeyli xoş söz eşitmişdi. Şahzadənin də canlı iştirak etdiyi bu söhbət məndə qeyri-adi dərəcədə xoş və təskinedici təəssürat oyatdı.

Məlum oldu ki, köhnə dostum təkcə Berlindəki fəaliyyətimin gedişini maraqlı və qayğıkeşliklə izləmirmiş, hətta ruh yüksəkliyimi və gülməliyimi itirməməyim üçün bütün söylərindən istifadə edirmiş. Demək olar ki, hər axşam Alvinanı ziyarət edirdim, onun gündəlik maraqlarının çevrəsində dincəlir və gələcək mübarizə üçün

bu qadından yeni enerji alırdım. Onun və ümumi dostumuz Verderin “Loenqrin”ə (*bu, bütün cəhdlərimin əsas predmeti idi*) qarşı nümayiş etdirdikləri səmimi maraq və ciddi anlayış məni xüsusən sevindirirdi. Yaxın rəfiqəsi və himayədarı olan Prussiya şahzadəsi Berlinə gəldiyi andan Alvina ondan kralla bağlı işlərimin vəziyyəti barədə öyrənməyə ümid edirmiş. Eyni zamanda, Fromann məni xəbərdar edirdi ki, kral bu yüksək təbəqədən olan qadına etibar etmir və o, monarxa yalnız dolayısı ilə, istisna hallarda təsir göstərə bilər.

Həqiqətən də, Berlini tərk edəcəyim anadək – artıq bunu təxirə salmaq olmazdı – o tərəfdən heç bir yeni məlumat almadım.

Mənə “Riensi”nin üçüncü tamaşasına dirijorluq etmək təklif olundu və hələ kralın qəbuluna qəfil dəvət alacağıma ümid qaldığından, özüm üçün yaxın zaman üçün son gözləmə müddətini təyin etdim. Bu müddət də gəlib çatdı və Berlin ümidlərinin üstündən xətt çəkməli oldum.

Qəti qərarı verəndə ürəyim möhkəm sıxılırdı. Sanki, soyuq, nəm hava və daim tutqun olan göy üzü heç vaxt məni bu son həftələrdəki qədər sıxmamışdı. Şəxsi işlərimdən kənar baş verən hər şey məndə dərin qüssə oyadırdı. Herman Frankla dövrün ictimai və siyasi işləri, Prussiya kralının çağırışı ilə landtaqın (*Almaniya vilayətlərin parlamentinə verilən ad – red.*) uğursuzcasına birləşdirilməsi barədə söhbətlər dumanlı, ümitsiz xarakter daşıyırdı. Əvvəlcə bu müəssisəyə böyük əhəmiyyət verirdim, amma Frank kimi məlumatlı adam məni işin faktiki və gizli tərəfləri ilə tanış edəndə dəhşətə gəldim. Guya alman intellegensiyasının qaymağını təmsil edən Prussiya hökuməti, onun qanunvericilik və dövlət idarəçiliyində göstərdiyi tərifi qətiyyət barədə Hermanın sakit və obyektiv söhbətləri bu barədəki ümumi xoş rəylə ziddiyyət təşkil edirdi. Gələcəklə bağlı ümidlərimin bu cür dağılması məni tamamilə karıxdırmışdı. Görünür, Prussiyadan Almaniyanın quruluşu ilə bağlı nə isə gözləməyə dəyməzdi. Drezdendə acınacaqlı həyat sürsəm də, hələ ümid edir, Prussiya kralının planlarına məlum diqqətinə arxayın idim. Amma indi, hər yerdə hökm sürən dəhşətli boşluq qarşımda açılanda hadisələrin əsl durumunu aydın gördüm.

Düşdüyüm dəhşətli əhval-ruhiyyə Mendelsonun ölümü ilə bağlı xəbərə reaksiya verməyimə mane oldu. Bu xəbəri vidalaşmaq üçün qraf Redernin yanına gedəndə eşitdim, o, çox məyus olmuşdu. Həmin vaxt bu hadisənin mahiyyətini heç cür qiymətləndirə bilmədim, məni yalnız qraf Redernin kədərli xəbəri ürəyinə bu qədər yaxın buraxması sarsıtdı. İstənilən halda, bu hadisə sayəsində bizim ağır ayrılığımız zamanı o özünü, bir az da olsun, mənim yerimə qoymaq kimi xoşagəlməz öhdəlikdən xilas oldu, halbuki, əvvəllər Redern mənə çox şəfqətlə yanaşırdı.

Berлиндəki uğurumun maddi itkilərimə nə dərəcədə uyğun gəldiyi barədə özümə hesabat verməliydim. Orada iki ay qaldım. Arvadım və hətta bacım Klara da gəldilər, “Riensi”nin qaçılmaz nəhəng uğuru onların hər ikisini cəlb edirdi. Amma məlum oldu ki, köhnə dostum intendant Küstner özünü hətta mənim xərclərimi ödəməyə də borclu bilməyib. Bizim məktublaşmalarımıza istinadən onun hüquqi cəhətdən təkzibedilməz arqumenti vardı: Küstner yalnız “Riensi”nin tamaşaya qoyulmasına yardım etmək “arzusunda olub” və onun tərəfindən hər hansı “dəvət” olmayıb. Mendelsona yas saxlamağa aludə olan qraf Rederdən mənim belə xırda problemlərimlə məşğul olmağı xahiş edə bilməzdim. “Riensi”nin üç tamaşasına görə tanyem avans təklif edən Küstnerə təşəkkür etməkdən başqa yolum yox idi. Maaşımın bir hissəsini göndərməyi xahiş edəndə Drezdendə təəccübləndilər: nüfuzlu Berlin teatru ilə üzülüşməyin başqa yolu yox idi. Arvadımla soyuq havada Prussiyanın boş çöllərindən keçib vətənə qayıdanda mənə elə gəlirdi ki, məyusluğun son həddindəyəm. Heç vaxt belə düşkün əhvalda olmamışdım. Vaqonun pəncərəsindən sakitcə boz dumanı seyr edərək, Minnanın hansısa ticarət agentiyə “yeni “Riensi” operası” barədə qızgın müzakirəsini məmnunluqla dinləyirdim. Müsahibi bu opera barədə ədəbsiz təkəbbürlə danışır-
dı. Arvadım qızgınlıq və ehtirasla bu düşməncəsinə köklənmiş cənaba etiraz edirdi. Axırda Minna qalib gəldi: həmsöhbəti operanı şəxsən dinləmədiyini, başqalarının fikinə və qəzet rəylərinə əsasən mühakimə yürütdüyünü etiraf etməli oldu. Arvadım ciddi tərzdə ona başa saldı ki, ehtiyatlı olmaq lazımdır: “çünki bilmək olmaz, buna görə gələcəkdə peşman ola bilərsiniz”.

Bu, Drezdenə çatarkən mənim üçün yeganə təskinedici təəssürat idi. Burada artıq Berлиндəki xoşagəlməzliklərin bütün fəsadları hiss olunurdu. Bunu tanışlarımda davranışındakı mərhəmətli təəssüflərdən də sezirdim. Qəzetlər operanın tam iflas etməsi barədə yazmağa imkan tapmışdı. Bütün bunlara rəğmə, şəhər görünüşümü saxlamaq və işlərin o qədər pis olmadığına, əksinə, Berlinin mənə xoş dəqiqələr bəxş etdiyinə onları inandırmaq xüsusən əzablı idi.

Bütün bu adət etmədiyim şərtlər məni Ferdinand Gillerin də düşdüyü qərribə analogi vəziyyətə salırdı. Təxminən elə həmin bu iki ayda o, öz “Konradin fon Qogenštaufen” adlı yeni operasını səhnəyə qoymuşdu, əsərin üç tamaşası olmuşdu. O, əsərini məndən gizlədirdi. Giller əmin idi ki, Drezden tamaşaçısı üçün “Rien-

si" və "Tanhauzer" in effektlərini həm mətn, həm də musiqi baxımından uğurla kombinasiya edə bilib. Bununla, o, mənim iştirakım olmadan üç tamaşanın mütləq uğurunu təmin etməyə ümid edirdi. Mən Drezdenə gələndə, Giller Düsseldorfda idi: onu konsert direktoru qismində çağırmışdılar. Oradan Giller operasını mənim diqqətimə təqdim etdi, xahiş elədi ki, onu öz himayəmə alım. O, tamaşaya rəhbərliyi mənə tapşırı bilmədiyini üçün təəssüfləndiyini bildirir, etiraf edirdi ki, hər şeyə görə daha çox gözəl aktyor oyununa və xüsusən də, mənim Konradina rolunu ifa edən qardaşım qızına borcludur. Öz növbəsində, qız da mənə dedi ki, Gillerin operası onun iştirakı olmadan bu qədər böyük uğur qazanmayacaqdı. Məndə böyük maraq yaranmışdı və bu əsər, onun tamaşası ilə tanış olmaq istədim. Bu mənə müyəssər oldu: Giller ailəsi ilə Drezdendən gedəndə dördüncü tamaşa elan olundu. Uvertüra başlayanda parterdəki yerimi tutmaq üçün zala daxil olarkən, sözün yaxşı mənasında, heyrləndim: ora boş idi, tək-tük ziyarətçi gözə dəyirdi. Oturduğum skamya ilə qarşı tərəfdə, sonda librettonun müəllifini, mülayim xasiyyətli rəssamı gördüm. Biz maneəsiz, bir-birimizə doğru hərəkət elədik və gördüyümüz mənzərə barədə danışdıq. Ondən şeirlərin musiqiyə uyğunlaşdırılması ilə bağlı qəmli şikayətlər eşitdim. İflasa uğradığı halda Gillerin öz operası ilə bağlı uğurluymuş kimi niyə yanlış düşündüyünü o mənə izah edə bilmədi. Bunun necə baş verdiyini başqa bir mənbədən öyrəndim. Xanım Giller əslən Polşadan idi, Drezdendə isə çoxlu polyak yaşayırdı, onlar teatrı çox sevirdilər və tez-tez onun evində olurdular. Bu adamlar birinci tamaşada bütün zalı öz canlı reaksiyalarıyla yoluxdurmuşdular. Amma opera heç xoşa gəlməmişdi: ikinci tamaşaya nə onlar, nə də başqa tamaşaçılar gəldi. Tamaşanın uğuru qeyri-müəyyən görünürdü. O zaman əsəri üçüncü dəfə bazar günlərindən birində - adətən zalın onsuz da dolu olduğu vaxtda səhnəyə qoymağı və tamaşaçıları Polşa elementləri vasitəsilə cəlb etməyi qərara aldılar, bu, nəticə verdi. Polya teatr aristokratiyası özünəxas alicənablıqla dəstəyə ehtiyacı olan cütlüyə yardım etdi, onlar salonlarda dəfələrlə keçirdikləri xoş axşamların borcundan çıxırdılar. Yenə bəstəkarı çağırdılar. Hər şey əla gedirdi və Giller adətən üçüncü tamaşanın həlledici olduğunu nəzərə alıb, "Tanhauzer" də olduğu kimi, uğurunun artıq təmin olunduğunu düşündü. Bu uğurun bütün süniliyi mənim iştirak etdiyim dördüncü tamaşada aşkara çıxdı: bəstəkar çıxıb getmişdi və heç kəs özünü tamaşaya baxmağa borclu bilmirdi. Qardaşım qızı xəcalət çəkirdi. O deyirdi ki, müğənninin ən yaxşı ifası belə, bu cür darıxdırıcı tamaşanı xilas etmək iqtidarında deyil. Teatrda libretto müəllifinə bəzi gözəçarpan qüsurları və süjetin özündəki zəif yerləri göstərə bildim. O, Gillerə yazdı, mən də sonuncudan mehriban, dostyana məktub aldım. Orada Giller vaxtında məndən məsləhət almamaqda haqsız olduğunu etiraf edirdi. Bununla belə, o, tam açıq şəkildə bildirirdi ki, hələ operanı mənim göstərişlərimə əsasən dəyişdirmək imkanı var və bu cür yaxşı və özünə görə əhəmiyyətli əsəri repertuar üçün xilas etmək böyük xidmət olardı. Amma bu, baş vermədi.

210

Berлиндə “Riensi”nin iki yeni tamaşasının böyük uğurla keçməsi barədə xəbər məndə müəyyən məmnunluq yaratdı. Bu xidməti kapelmeyster Taubert öz adına çıxdı, çünki özü də xəbər verdiyi kimi, o, tamaşaların effektiv alınmasını təmin etmişdi. Bununla belə, Berлиндə dayanıqlı və gəlir gətirəcək uğura arxayın olmaq olmazdı. Fon Lütihauya yazdım ki, ruh yüksəkliyimi və iş qabiliyyətimi qorumaq üçün maddi təminatımın artırılması zəruridir. Kənardan və ya uğursuz nəşriyyat tədbirlərimdən hansısa böyük gəlir gözləmək üçün heç bir əsasım yox idi, vəd olunan cüzi əməkhaqqı ilə isə yaşamaq ağılaşıqmaz idi. Yalnız bir şey üçün çalışırdım: məni, əvvəlcədən də söz verdikləri kimi, həmkarım Reysigerlə bərabər tutsunlar.

Buradaca elə bir məqam yetişdi ki, cənab fon Lütihau ondan asılı olduğumu bütün gücü ilə hiss etdirdi. Saksoniya kralının şəxsi qəbulunda ondan lütf göstərilib, maaşımı cüzi qaldırılmağını istəməsini xahiş etmişdim. Bundan sonra cənab fon Lütihau, öz tərəfindən ehtiyac yaranarsa, haqqımda xoş rəy verəcəyini vəd etdi. O, öz rəyi əlavə olunmuş qətnaməni elan etmək üçün məni dəvət edəndə dərindən sarsıldım və çox utandım. Rəydə deyilirdi ki, öz istedadımı həddən artıq şişirdir, affekt vəziyyətində olan dostlarımla (*onların arasında xanım fon Kennerits də vardı*) yöndəmsiz təriflərinə uyuram, guya özümü Meyerber səviyyəsində tanımaq iddiamda haqlı sayıram. Nəticədə xeyli borca düşmüşdüm: əgər cəhdlərim və təcrübəm qismində müdiriyyəti məni öz postumda saxlamağa vadar edən hər hansı inkar olunmaz xidmətlərim (*məsələn, Qlükün “İfigeniya”sının hazırlanması*) olmasaydı, işdən qovulmağım tamamilə yerinə düşərdi. Bu səbəbdən rəhbərlik yenə də maddi durumumun yaxşılaşması ilə razılaşmağı mümkün hesab edir. Gerisini oxuya bilmədim, heyrətdən donub qalaraq, kağızı “xeyirxahıma” qaytardım. Fon Lütihau ani olaraq oyatdığı təəssüratı hiss etdi və xahişimə hörmətlə baxıldığını əsas gətirərək məni sakitləşdirməyə çalışdı. Mənə kəsilən üç yüz taleri istənilən vaxt kassadan götürə bilərdim. Bu təhqirə necə cavab verəcəyimi düşünərək, sakitcə uzaqlaşdım. Üç yüz talerin arxasınca getmək mənim üçün ağılaşıqmaz idi.

211

Müxtəlif xoşagəlməzliklərin məngənəsində əzildiyim vaxtda belə bir xəbər gəldi ki, Prussiya kralı noyabrda Drezdenə səfər edəcək. Onun istəyi ilə səfər “Tanhauzer”in tamaşası ilə eyni günə təyin olunmuşdu. Həqiqətən də, o, Saksoniyanın kral ailəsi ilə birgə tamaşada iştirak etdi və operanı əvvəldən sonadək açıq-

aşkar maraqla izlədi. Mənə danışdırlar ki, o, “Riensi”yə gələ bilməməsini belə izah edib: kral operanı Berlində izləməkdən imtina edib, çünki bu teatrda həmin tamaşanın mütləq bərpad ifa olunacağına əmin idi. İstənilən halda, bu hadisə mənim ruhu tarazlığımı o dərəcədə geri qaytardı ki, çox ehtiyac duyduğum o üç yüz talleri alası oldum.

Görünür, cənab fon Lütihau mənim inamımı yenidən qazanmağı əlverişli hesab edirmiş. Onun heç bir pərtlik hiss olunmayan davranışından belə qənaətə gəldim ki, bu savadsız adam məni nə qədər bərk təhqir etdiyinin fərqiində deyil. O yenə mənimlə təqdim etdiyim plan əsasında orkestr konsertlərinin təşkili barədə danışdı və bu konsert təşəbbüslərinin orkestrdən deyil, müdiriyyətdən gəlməsi və teatrda ifa olunması üçün razılışmağa dil tutdu. Şərt qoydum ki, tədbirlərdən gələn gəlir orkestrə çatsın. Həvəslə layihənin icrasına başladım. Teatrın səhnəsi mənim hazırladığım plana əsasən xüsusi avadanlıqla təchiz edilmişdi: bütün orkestr pavilyonun içəri hissəsində yerləşirdi, bu, gözəl rezonansı təmin edirdi və teatr əla bir konsert zalına çevrilmişdi. Hər qış mövsümünün sonunda altı konsert vermək təklif olunurdu. Biz qışın ikinci yarısından başladığımız üçün üç konsert üçün abunə elan olunmuş və bütün yerlər üçün biletlər bir andaca tamamilə alınmışdı. Bütün bu qayğılar mənə zövq verirdi, bir qədər də əyləndirdim. Beləliklə, 1848-ci ili ruh yüksəkliyi ilə qarşıladım.

Yanvarda bu konsertlərdən birincisini verdik: bircə qeyri-adi proqram təşkil etməklə ümumxalq dəstəyi qazandım. Anladım ki, bu cür konsertlər ciddi mənə daşımağa iddia edirsə, eyni qəbildən olan adi işlərə bənzəməməli, müxtəlif musiqi növlərinin alabəzək qarışığından təşkil olunmamalıdırlar. İki müxtəlif xarakterli ciddi musiqi əsəri orada növbələşməlidir. Proqramdakı iki simfoniya arasına başqa şərtlərdə dinlənməsi mümkün olmayan iki vokal musiqisi nömrəsi daxil etdim. Bütün konsert bundan ibarət idi. Motsart simfoniyasından sonra (D-dur) musiqiçiləri səhnədən çıxartdım və onların yerinə Baxın “Singet dem Herrn ein neues Lied” Motettini (çoxsəsli vokal musiqisi janrı – red.) və Palestrinanın “Stabat mater”-ini mənim aranjmanında ifa edən əzəmətli xoru gətirdim. Sonra orkestr yenə öz yerini tutdu və Bethovenin “Symfonia Eroica” əsəri ifa olundu.

Konsertin uğuru məni qanadlandırdı. Son zamanlar bizim opera repertuarı ilə əlləşmək mənə xüsusən iyrənc görünürdü, tədricən mən onun təşkili ilə bağlı bütün nüfuzumu itirirdim. Tixaçekin aparıcı primadonna qismində dəstəklədiyi qardaşım qızının iddiaları da burada az rol oynayırdı. Konsertlər, heç olmasa, dirijor qismində bəzi perspektivlər açırdı. Berlindən qayıtdıqdan sonra yenə “Loenqrin”-in orkestrə uyğunlaşdırılmasına başladım: başımı aşağı salıb yalnız öz işimi görürdüm, gələcəyə doğru tam sakit şəkildə irəliləyəcəyimə ümid edirdim, amma qəfildən bir bəd xəbər məni haqladı.

212

Fevralın əvvəllərində anamın ölüm xəbəri gəldi. Dəfn üçün Leypsiqə tələsdim və onun üzünün sakit, əsararəngiz, həlim ifadəsindən dərin sarsıntı keçirdim. Əvvəllər fəal və narahat keçən uzun ömrünün son illərini o, xoş istirahətə həsr etmiş, demək olar, ömrünün sonunadək uşaq şənliyini saxlamışdı. İşıqlanmış üzündə təbəssümlə can verərkən o, bərişqan bir mülayimliklə çığırışıdı: “Ah, necə də gözəldir! Necə xoşdur! Necə ilahidir! Mən bu cür lütfə layiqəmmi?” Şaxtalı soyuq bir səhərdə biz tabutu torpağa tapşırıdıq. Bir ovuc narın qum əvəzinə qapağın üzərinə bir yığın donmuş torpaq tökdük, onun kəskin gurultusu məni qorxutdu. Geri qayıdanda – bütün ailə yəznəm Herman Brokhauzun evində toplanmalı idi – məni yalnız anamı çox sevən Haynrix Laube müşayiət edirdi. Haynrix mənim qeyri-adi dərəcədə üzgün görünməyimdən narahatlığını dilə gətirdi. Sonra məni vağzala ötürdü, burada bizim hər ikimizə əziyyət verən hissələri ifadə etmək üçün sözlər tapıldı: miskinliyə qapılan zaman bizdə hər bir xeyirxah təşəbbüs ölür. Drezdenə geri qayıdanda məni tamamilə yalqızlıq hissi bürüdü. Anamın ölümü ilə hərəsinin öz xüsusi maraqları olan qardaş-bacılarımla sonuncu qan bağılığı da qırıldı. Laqeyd və qəmgin idim, mənə ruh verəcək və könlümü qızdıracaq yeganə işə – “Loenqrin”in üzərində çalışmalara, alman dastanlarına qayıtdım.

213

Beləliklə, Avropanı yeni inqilabla silkələyəcək fevralın son günləri yaxınlaşdı. Öz tanışlarımla çevrəsində mən dünyada siyasi çevrilişin yaxın və ümumiyyətlə, mümkün olması perspektivinə inanmayan adamlardandım. Bu cür hadisələrlə bağlı ilk təəssüratlarım gənclik illərimdə baş verən və arxasınca ardıcıl sistemli reaksiya doğuran iyul inqilabı ilə əlaqədardır. O zamandan mən Parislə, onun ictimai quruluşunun bütün xüsusiyyətlərilə tanış olmuşdum və ciddi inqilabi hərəkətdən başqa hər şey gözləyirdim. Mən oradaykən Lui Filipp Parisi üzük kimi əhatəyə alan “*Forts detaches*”i tikdirdi. Bütün şəhərə səpələnən möhkəmləndirilmiş qarovul postlarının strateji təyinatını yaxşıca öyrəndim və bundan sonra Parisdə hər hansı xalq üsyanının baş qaldırması cəhdini mümkünsüz hesab edənlərlə razılaşdım. Ötən ilin sonunda İsveçrədə müharibə başlayanda və növbəti ilin əvvəlində uğurlu Siciliya inqilabı hamını hadisələrin Fransanın mərkəzinə necə təsir edəcəyini gərginliklə izləməyə məcbur edəndə bu təzahürlərlə bağlı ümid və təhlükələrə sakit, etinasız yanaşırdım. Bizə Fransa paytaxtından getdikcə güclənən küçə həyəcanları barədə xəbərlər gəlirdi, amma Rekellə debatlarda onların ciddi

əhəmiyyət daşımadığını iddia edirdim. “Marta”nın məşqində öz dirijor pultum arxasında oturmuşdum, fasilə zamanı Rekel mənə təntənə ilə Lui Filippin qaçması və Parisdə respublikanın elan olunmasını xəbər verdi. Buna nəinki təəccübləndim, həm də birbaşa sarsıldım, hərçənd, hadisələrin ciddiliyi məndə skeptik təbəssüm doğururdu. Amma həm ətrafımda, həm də içimdə həyəcan artırdı. Almanların mart günləri başladı. Hər yerdən qeyri-adi xəbərlər gəlirdi. Hətta bizdə, Saksoniyada da deputasiyalar və hər cür petisiyalar yaradıldı – kral uzun müddətdi başlanan hərəkəti və ölkədəki həqiqi əhval-ruhiyyəni düzgün qymətləndirməyərək, buna müqavimət göstərirdi. Bu, sanki, tufanqabağı çətin, ağır günlərdə biz üçüncü böyük konsertimizi verdik, orada da, əvvəlki iki konsertdə olduğu kimi, kral və bütün saray əyanları iştirak edirdilər. Konsertin əvvəli üçün məhrum bəstəkarın xatirəsinə Mendelsonun simfoniyasını (A-moll) seçdim. Hətta canlı ifadə belə, xəfif qüssəli xarakteri qoruyub saxlayan bu musiqi əsəri kralın yanında özünü əzgin hiss edən publikanın ümumi əhvalı ilə dəhşətli dərəcədə üst-üstə düşürdü. Konsertmeyster Lipinski ilə söhbətimdə proqramın uğursuz tərtibatına təəssüfləndiyimi bildirdim, çünki bu simfoniya sonra Bethovenin yenə minorda olan V simfoniyası gəlirdi. Bu hazırcavab, eksentrik polyak istehza ilə gözlərini ağardaraq, mənə sakitləşdirdi: “Qoy bircə “C-moll” simfoniyasının ilk iki taktını ifa etsinlər və sizi əmin edirəm, heç kəs Mendelsonun simfoniyasını moll ya dur tonunda yazdığını xatırlamayacaq”. Bu iki taktdan əvvəl publikanın arasından hansısa patriot hündür səslə Zati-Alilərinin şərəfinə “ura” çığırdı və bu çığırtı bütün publika arasında yayıldı. Lipinski tamamilə haqlı idi: artıq coşqun, hərərətli canlanma dolu ilk frazadan sonra simfoniya mədhiyyə himni, tufan kimi səsləndi və bütün tamaşaçıları nadir qüvvəsi ilə məftun etdi. Bu, Drezendə mənim idarəmlə təşkil olunan sonuncu konsert idi.

214

Tezliklə qaçılmaz siyasi çevriliş baş verdi. Kral nazirləri istefaya göndərdi, bir qismi liberallardan, digər qismi xalqın çevik dostlarından ibarət yeni hökumət təşkil etdi, onlar dərhal demokratik quruluşun qurulması üçün məlum, hər yerdə eyni olan ölçülərin yaradılmasına başladılar. Həm bu nəticədən, həm də bu hadisəyə bütün əhalinin səmimi sevincindən xüsusilə bərk mütəəssir olmuşdum. Krala necəsə yaxın olub, onun öz xalqının məhəbbətinə səmimi etimadla cavab verdiyinə əmin olmaq üçün çox şeydən keçərdim. Axşamlar şəhər təntənəli şəkildə işıqlarla bəzənirdi. Kral açıq faytonda küçələrdən keçirdi. Onun xalq kütlələriylə görüşlərini böyük həvəslə izləyirdim və hətta bəzən coşqun nümayişlə monarxi sevindirmək və onun qəlbinə təsəlli etmək lazım gələndə ora qaça-qaça gəlirdim.

Bir gün evə gecə çox gec, tamamilə heydən düşmüş, qışqırmaqdan səsi tutulmuş halda dönəndə arvadım, həqiqətən də, qorxmışdu.

Vyana və Berlin hadisələri özünün bütün sarsıdıcı fəsadları ilə birgə o zaman mənə yalnız maraqlı qəzet xəbərləri qədər təsir elədi. Buraxılmış “Bundestaq”ın əvəzində Frankfurt parlamentinin çağırılması məndə xoş sərinxlik təsiri yaratdı. Amma bütün əhəmiyyətinə rəğmən, bu həyəcanlar mənim sərtliklə müəyyən olunmuş məşğələlərimi kəsmək iqtidarında deyildi. Qaynar keçən mart ayının son günlərində nəhəng, qürurverici məmnunluqla Kral cəngavərinin mistik dünyanın sirli uzaqlığında qeybə çəkilməsini – yekun səhnəni orkestr üçün uyğunlaşdırmaqla “Loenqrin” partiturasını bitirdim.

Bu arada Bordoya ərə gədən gənc ingilis qadını Cessi Losso on səkkiz yaşlı Karl Ritterin müşayiəti ilə məni ziyarət etdi. Rusiyada yaşayan alman valideynlərin övladı olan bu gənc adam öz ailəsi ilə birgə Drezdendə şimaldan gəlmələrin mühitinə qoşulmuşdu. Xatırladım ki, “Tanhauzer”in ilk tamaşalarından az sonra onu qəbul etmişdim: o zaman məndən musiqi mağazasından aldığı partitura nüsxəsinə qol çəkməmi istəmişdi. İndi öyrəndim ki, bu nüsxə məhz tamaşada iştirak etmiş xanım Lossonun imişi. Bu gənc qadın həmin vaxtadək rast gəlmədiyim şəkildə, böyük ürkəkliklə öz fərəh hissələrini izhar etdi. O çox təəssüf edirdi ki, ailə vəziyyəti üzündən sevimli Drezdeni tərk etməli və mənə güclü bağlılıq duyan Ritter ailəsi ilə ayrılmalı olur. Bu gənc dostlar gedəndə qərribə əhval-ruhiyyəyə düşdüm. Sanki, Alvina Fromann və Verderdən sonra, “Uçan hollandiyalı”nın zamanından bəri burada heç cür tapa bilmədiyim dərin rəğbətə əks-sədası uzaqdan ilk dəfəydi ki, mənə gəlib çatırdı. Gənc Ritterdən imkan düşdükcə yanıma gəlməsini, gəzintilərdə məni müşayiət etməsini xahiş etdim. Amma ondakı ürkəklik o qədər böyük idi ki, xatırladığım qədər ilə onu yanımda az-az görürdüm. Karl yaxın münasibətdə olduğu Leypsiq Universitetinin tələbəsi, hüquqşünas Hans fon Bülovla birgə bir neçə dəfə məni ziyarət etdi. Onunla müqayisədə xeyli ünsiyyətçi və danışqan olan fon Bülov öz səmimi bağlılığını müəyyən fəallıqla nümayiş etdirdiyindən qarşılıq üçün əsas verirdi. Özü də, yeri gəlmişkən, bütün hamını çulğayan siyasi entuziazmın açıq təzahürünü ilk dəfə onda hiss etdim: atası kimi, onun da şlyapasını qırmızı-qara kokarda (*rəsmi papaqlara vurulan dəmir nişan – red.*) bəzəyirdi.

215

“Loenqrin”i bitirdikdən sonra hadisələrin gedişini daha yaxından izləmək üçün yetərinə asudə vaxtım qalırdı. Drezdendə ümumalman ideyası güclü şəkildə dolaşmaqda idi və onun təntənəsinə inam mənim bütün qəlbimi vəcdə

gətirirdi. Mən də özümü bu hərəkətdən və orada canlı iştirak etməkdən kənar tuta bilmədim. Düzdür, siyasət məsələlərində köhnə dostum Frank mənə yetərinə şey öyrətmişdi: toplaşmaqda olan alman parlamentindən heç nə ummamalıydım. Bununla belə, ümumi əhval-ruhiyyə və köhnəliyə qayıtmağın məntiqsizliyinə hər yanda hiss olunan inam mənə də məlum təsirini göstərməyə bilməzdi. Amma mən nitqlərin əvəzinə iş görülməsini istərdim: bu işdə alman xalqının rəhbərlərinin köhnə, alman ruhuna yad tendensiyalardan birdəfəlik qurtulmasına hazır olmaları sezilməli idi. Bu məni alman knyazlarına və xalqa populyar-poetik müraciət yazmağa ilhamlandırdı, orada Rusiya ilə qətiyyətli müharibəyə çağırırdım. Alman siyasətinə, alman monarxlarına, onların xalqlarına zərərli təzyiq Rusiyadan gəlirdi. Bir bənd belə idi:

Bu, Şərqə qarşı olan köhnə davadır
Bu gün təzədən qayıdıb,
Xalqın qılını pas atmır, havadadır,
Çünki ən böyük arzusu Azadlıqdır.

Siyasi qəzetlərlə heç bir əlaqəm yox idi, öyrəndim ki, Mannheyimdə siyasi fəallıq yüksək həddə çatıb, hərəkətin zirvəsində necəsə Bertold Auerbaxı da görmüşdülər: şeiri ona göndərdim və mətnlə istədiyi cür davrana biləcəyini dedim. O zamandan bəri bu şeiri görmədim və bu barədə heç nə eşitmədim.

Frankfurt parlamentində davamlı mübahisələr gedirdi və bu adamların uzun nitqlərinin nəyə gətirib çıxaracağını əvvəlcədən demək mümkün deyildi. Bu arada Vyanadan gələn xəbərlər məni çox mütəəssir etdi. Həmin ilin mayında müxtəlif yerlərdə artıq əksinqilabi cəhdlər özünü göstərmişdi: Neapolda bu cəhd baş tutdu, Parisdə vəziyyət qeyri-müəyyən idi və yalnız Vyanada xalq yaxşı təşkilatlanmış akademik legionun rəhbərliyi ilə ciddi şəkildə və qalibiyyətlə mürtəcenin öhdəsindən gəldi. Anlayırdım ki, belə işlərdə real ehtiyacların ilhamlı gücünün doğurduğu həqiqi fəallıqla müqayisədə ağıl və müdriklik az şeyi həll edir. Bu səbəbdən, Vyanadakı ziyalı gənclərin və fəhlə sinfinin də iştirak etdiyi kütləvi çıxışlar məndə xüsusən ilq hisslər doğururdu. Öz əhval-ruhiyyəmi yenə də populyar-poetik müraciətdə ifadə etməyə bilmədim. Bu müraciəti "*Österrlichische Zeitung*" redaksiyasına göndərdim və orada bu mətn mənim imzamlı çap olundu.

Drezdendə hadisələrin təsiri altında iki siyasi cəmiyyət yaranmışdı. Birincisi, "Alman ittifaqı" adlanırdı və onun proqramında "geniş demokratik əsaslarda konstitusiyaya monarxiyası" vurğulanırdı. Onun təməlini qoyan rəhbərlərin adları – onların arasında Eduard Devrien və professor Ritsl "demokratik əsaslarda" yan yana dayanırdı – bu cəmiyyətin cəhdlərinin təhlükəsizliyi barədə düşünməyə əsas verirdi. İnkilabdan qorxanların gizləndikləri, əslində isə bu cəmiyyətə qarşı olan bit "Vətən ittifaqı" da yaradılmışdı. Orada "demokratik əsaslar" rəhbər rol oynayırdı, "konstitusiyaya monarxiyası" isə örtük vəzifəsini daşıyırdı.

Rekel “monarxiyaya” bütün ümidlərini itirdiyindən, bu cəmiyyətin xeyrinə ehtirasla təbliğat aparırdı. İşlər heç yaxşı getmirdi. O, musiqi fəaliyyəti ilə nəyəsə nail olmaq barədə bütün ümidlərini çoxdan üzmüşdü. Musiqi direktoru yeri onun üçün sırf mükəlləffiyətə çevrilmişdi, bu vəzifədən çox cüzi maaş alır və hər il üzvlərinin sayı artmaqda olan ailəsini qəpiyi-qəpiyə calamaqla dolandırır. Bununla belə, Rekel vəzifəsini qiymətləndirirdi, çünki Drezdendə çoxsaylı zəngin əcnəbilərin evlərində dərs vermək onda qatı nifrət doğururdu. Beləcə, o, getdikcə daha çox borc içində bataraq, acınacaqlı həyat sürürdü, yeganə arzusu Amerikaya köçmək idi. Orada fermer kimi əlinin zəhməti və ixtiraçı əzmi ilə, dürüst yolla özünə və ailəsinə layiqli ictimai mövqə tutmaq istəyirdi. Gəzintilərimiz zamanı o, siyasi iqtisadla bağlı əsərlərdən aldığı biliklərini mənimlə bölüşürdü. Rekel böyük cılıqlıqla onlara yanaşmasını dəyişir və bu yolla öz utancverici vəziyyətini yaxşılaşdırmağa ümid edirdi. 1848-ci il hərəkəti onu belə bir zamanda yaxaladı: Rekel dərhal Parisdən gələn qatı sosialist hərəkətinə qoşuldu. Onu əvvəldən tanıyanlar baş verən bu kəskin dəyişikliyə xeyli təəccüblənirdilər. Rekel bəyan edirdi ki, sonda özünün əsl vəzifəsini – qiyamçı missiyasını tapıb. Tribunada natiq qismində çıxış etmək üçün onda özünəəminlik çatmırdı, amma onun enerjisi fərqli münasibətlərdə çox tez yerini tapırdı. O, heç bir etiraza uymurdu, cəlb edə bilmədiyi adamları özündən birdəfəlik kənarlaşdırırdı. O qədər öz vəzifəsinə uymuşdu ki, gecə-gündüz yalnız onunla məşğul idi və ağılı hər bir banal etirazı təkzib etmək üçün qeyri-adi dərəcədə itiləmişdi. Qəfildən Rekel, sanki, səhrada bələdçi olmuşdu. İncilərin məsələlərin istənilən sahəsində özünü suda balıq kimi rahat hiss edirdi. “Vətən ittifaqı” xalqın silahlandırılması ilə bağlı layihəni reallaşdırmaq üçün komissiya yaratmışdı. Bu komissiyada Rekeldən və bir neçə əsl demokratdan başqa, hərbiçilər də iştirak edirdi və onların arasında köhnə dostum, Şreder Devrienin keçmiş nişanlısı, qvardiya leytenantı Herman Müller də vardı. O və Zixlinski adlı daha bir zabit Saksoniya ordusunun siyasi hərəkətlərə qoşulmuş yeganə üzvləri idi. Mən cəmiyyətin iclaslarında incəsənətlə bağlı adam kimi iştirak etdim. Xatırladığım qədər il, çapa hazır olan layihə xalqın könüllü qoşunlarının təşkil olunması planını tam rasionallıqla özündə ehtiva edirdi, halbuki, mövcud siyasi şərtlərdə bunun icrası mümkün idi.

Şəxsən mən getdikcə cəmiyyəti maraqlandıran siyasi və sosial məsələlərlə bağlı danışmaq həvəsinə getdikcə daha çox uyurdum, üstəlik, o zamanın natiqlərinin qeyri-adi dərəcədə səthi mühakimələri və bayağı ibarələri məni yaxşı mənada heyrləndirirdi. Bu, qarışıqlıq yaratdığından səriştəli adamlar özlərini hər cür müdaxilədən kənar tuturdular. Qınaqlarımın cavabında Herman Frank öz davranışını belə izah etdi. Məni isə, əksinə, öz bacarığıma uyğun məqsəd və

vəzifələrin mahiyyətilə bağlı mübahisələrə girməyə məhz bu məqam vadar edirdi. Gündəlik qəzetlər xüsusən ümumi oyanmaya yardım edirdi. “Vətən ittifaqı” öz toplantılarını şəhər bağlarının birində keçirirdi və mən bəzən ora tamaşa izləməyə gələn ziyarətçi qismində gedirdim. Debat mövzusu kimi belə bir sual qoyulmuşdu: respublika, ya monarxiya? Natiqlərin tribunasında və nəşrlərdə mövzunun belə qeyri-adi bəsitliklə müzakirəyə çıxarılması məni heyrətə salırdı. Hər şeydən belə bir nəticə çıxırdı ki, respublika daha yaxşıdır, amma zərurət yaranarsa, monarxiya ilə də barışmaq olar, bir şərtlə ki, o, öz hakimiyyətindən sui-istifadə etməsin. Bir sıra qızğın mübahisələrdən sonra bu məsələyə “*Dresdener Anzeiger*”də imzasız nəşr etdirdiyim ayrıca məqalədə öz mövqeyimi bildirməyə vadar oldum. Mövzuya tam ciddiyyətlə yanaşa biləcək şəxslərin diqqətini dövlət idarəetməsinin zahiri formasından onun daxili məzmununa çəkməyə çalışırdım. İctimai həyatın bütün ehtiyac və tələblərini saf-çürük edib, məlum ideal kriteriyalar əsasında siyasi və sosial münasibətlər zəminində mükəmməlləşmənin zəruriliyini vurğulamaqla mən sual qoyurdum: dövlətin başında duran kralla yeni quruluşa nail olmaq mümkündürmü? Belə bir fikir irəli sürürdüm ki, öz ali məqsədlərini gerçəkləşdirmək üçün bilikli monarx üçün də həqiqi respublika əsasları ilə qurulmuş dövləti idarə etmək vacib olmalıdır. Belə bir krala öz xalqı ilə əhatəsindəki saray-zadəgan mühitinin sərhədlərini aşan daha etibarlı münasibətlər qurmağı tövsiyyə edirdim. Sonda bu fikri ifadə edirdim: Saksoniya kralı, sanki, taleyin digər alman hökmdarlarına ali nümunə kimi seçdiyi təmsilçidir. Rekel bunu dünyanı xilas edəcək mələyin həqiqi etirafı hesab etdi. O, bu məqalənin qəzet səhifələrində diqqət çəkməyəcəyindən və səmimi əks-səda doğurmayacağından ehtiyatlandığı üçün məni inadla “Vətən ittifaqı”nda məruzə ilə çıxış etməyim üçün dilə tutdu: o, şifahi nitqə xüsusi əhəmiyyət verirdi. Heç bir qəti qərar vermədən toplantıya getdim, amma orada iki natiqin – o zaman Drezden şəhərində Demosfen və Kleon kimi şöhrət tapan vəkil Bledenin və dərzi Klettenin dözülməz boşboğazlığını eşidəndə özümü saxlaya bilmədim, çılgın həyəcana uyub, trubunaya qalxdım və coşqunluqla üçminlik kütlə qarşısında qəzet məqaləsini oxudum.

217

Dəhşətli təəssürat yarandı. Bütün nitqimdən kütlənin yanında yalnız bir şey qalmışdı: kral kapelmeysterinin saray məddahlarına qarşı qızğın hücumu. Bu misligörünməmiş hadisə yangın haqda xəbər kimi sürətlə bütün şəhərdə yayıldı. Səhərisi “*Riensi*”nin məşqi olmalı idi. Məni təbrik edirdilər, fədakar cəsarətimi alqışlayırdılar, amma tamaşa günü orkestr xidmətçisi Eyzol mənə naməlum səbəblərdən operanın təxirə salındığını bildirdi. Əslində, mənim günü-gündən

güclənən ehtirasımı görən müdiriyyət xüsusi nümayişin olacağından qorxurdu. Sonra qəzet səhifələrindən üzərimə o qədər lənət və istehza səpələndi ki, müdafiə olunmaq barədə düşünməyin yeri də yox idi. Saksoniya kommuna qvardiyası özünü təhqir olunmuş hiss edir və onun komendantı məndən üzrxahlıq etməyimi istəyirdi. Amma saray məmurlarının, xüsusən də, aşağı rənqdan olanların simasında məni bugünədək də izləyən ən barışmaz düşmənlərimi qazandım. Onların əlində imtiyaz olduğundan, kralı və sonra da intendantı məni işdən qovmağa təhrik edirdilər. Bu səbəbdən, krala məktub yazmağa məcbur oldum, orada öz davranışımı yelbeyinlik adlandırdım, amma qeyd etdim ki, heç bir cinayətkar niyyətim olmayıb. Məktubu fon Lütihau ilə göndərdim və xahiş etdim ki, onu krala çatdırsın. Bununla yanaşı, vaxt qazanmaq və ehtirasların sakitləşməsinə gözləmək üçün qısamüddətli məzuniyyət götürməyə çalışırdım. Fon Lütihau mənə göstərdiyi heyramiz, həqiqi dost xeyrxahlığı məni həddən artıq mütəəssir edirdi, üstəlik, heç nəyi ondan gizləməirdim. Yalnız sonradan məqaləmin onda nə qədər böyük qəzəb doğurduğu məlum oldu, yeri gəlmişkən, o bu yazıdan heç nə anlamamışdı. Başa düşdüm ki, onun humanist hisslərinə minnətdar olmağıma əsas yoxdur, burada kralın birbaşa iradəsi əhəmiyyət daşıyır: məni cəzalandırmaqla bağlı bütün (*o cümlədən, fon Lütihau*) tövsiyələrə o, qəti rədd cavabı vermiş və bu mövzuda onunla danışmağı qadağan etmişdi. Bu fakt məni ruhlandırdı və sübut etdi ki, kral mənim təkcə məktubumu deyil, məqaləmi də çoxlarından daha düzgün anlayıb.

218

Bu dəfə (*iyulun əvvəlində*) qısa məzuniyyətimdən istifadə edib, Vyanada havamı dəyişmək qərarına gəldim. Breslavldan keçib gedəndə orada musiqi direktoru Mozeviusu, ailəmizin köhnə dostunu gördüm. Onun evində axşamı maraqlı söhbətlə keçirdik, təəssüf ki, siyasətdən danışmadan keçinə bilmədik. Hər şeydən daha çox məni onun gözəl kitabları arasında olan (*əgər səhv etmirəmsə*) Sebastyan Baxın kantatalarının qeyri-adi dərəcədə zəngin, tam toplusu maraqlandırır. Bundan başqa, bir çox məzəli və hazırcavab musiqili lətifə yadımda qaldı, o bunları xüsusi özünəməxsus yumorla danışır. Əvəzində Mozevius yayda məni Drezdendə ziyarət edəndə “Loenqrin”in birinci pərdəsinin bir hissəsini royaldə ona ifa etdim və dostumun səmimi heyranlığı mənə xoş təsir bağışladı. Sonradan guya onun barəmdə xoşagəlməz və təhqiredici fikirlər söylədiyini eşitdim. Danışılanların mahiyyəti və bu adamın əsl təbiəti barədə düşünmədim, çünki tədrisən hər cür anlaşılmaz şeylərlə barışmağa adət etmişdim. Vyanada professor Fişqofu ziyarət etdim, bildirdim ki, onda maraqlı əlyazmalar, xüsusən, Bethovenin əlyazmaları var. Onların arasında məni “C-moll”, 111-ci opus sonatasının orijinalı maraqlandırır-

dı. Bir qədər quru adam hesab etdiyim Fişqof vasitəsilə Drezdendə hədsiz bayağı operası ("*Janna dArk*") tamaşaya qoyulan cənab *Vesque von Püttlingen*lə tanış oldum. Bu cənab bəstəkar kimi Bethovenin adından da istifadə edirdi və ehtiyatkarlıqla onun adının yalnız sonluğunu mənimsəmişdi: "Hoven". Bir dəfə o bizi nahara dəvət edəndə Metternixin inanılmış sabiq məmuru, indi isə müasir hərəkətin qatı tərəfdarı qismində çıxış edən, çiyində qara-qırmızı-qızılı lent olan adama bir qədər yaxından diqqət elədim. Rusiyanın Vyanadakı səfirliyinin attaşesi, rus əyanı cənab Fontonla da maraqlı münasibətimiz quruldu. Onunla tez-tez Fişqofun yanında görüşür və çox zaman birgə gəzintiyə çıxırdıq. Fontonun şəxsində mən bədbin dünyagörüşün ardıcıl təmsilçisini tapdım, bu dünyagörüşə əsasən, yalnız ciddi despotizm şərtlərində hər şey birtəhər də olsa öz yerini ala bilərdi. Mənim cəmiyyətin həyatına ali, həlledici təsir göstərən əsl incəsənətin ideal cəhətlərini şövlə izah etməyimə o, maraq və məlum həssaslıqla (*Fonton fəxr edirdi ki, ən qabaqçıl İsveçrə məktəblərində təhsil alıb*) qulaq asırdı. Razılışırdı ki, despotizm mənim cəhdlərimi gerçəkləşdirməyə qadir deyil, hərçənd, o, ümumiyyətlə, bu despotizmin mümkünlüyünə inanmırdı. Amma şampan qədəhi arxasında humanist ovqat hər şeyə qalib gəlirdi və o mənə ən yaxşı arzularını izhar edirdi. Nəticədə öyrəndim ki, bütün qabiliyyətləri və enerjisi ilə yanaşı, bu adam, bir damcı da olsun, nəzərəcarpacaq karyera qurmayıb.

219

Heç vaxt ciddi məqsəd olmadan bir addım belə, atmıram: Vyanada olduğum müddətdən istifadə edib, teatrda islahat ideyalarına yol açmağa çalışdım. Xarakterinə görə beş müxtəlif, hamısı da acınacaqlı həyat sürən teatra malik Vyana bunun üçün mənə uğurlu meydan kimi görünürdü. Qısa bir zamanda belə teatrların həm onların fəal üzvlərinin, həm də işə cəlb olunmuş görkəmli ədəbi qüvvələrin rəhbərliyi altında bir növ federasiya qismində birləşdirilməsi layihəsini tərtib etdim. Planımı inkişaf etdirməyin daha səmərəli olacağını düşündüyümdən, teatra yaxın adamları axtardım. Fişqof vasitəsilə tanış olduğum və mənə fəal yardım göstərən Fridrix Uldan başqa hansısa cənab Frankın və doktor Parkerin adını çəkdilər (*düşünürəm, o, sonradan "Tanhauzer" adı altında böyük epik əsər çap etdirən məhz həmin Frank idi*). Parker barədə sonradan onu da öyrəndim ki, o, Meyerbaxın əlaltısı və casusudur, bu adam özünü heç də yaxşı tərəfdən göstərməmişdi. Fişqofun mənzilindəki konfransa dəvət etdiyim şəxslər arasında ən cazibəlisi və əhəmiyyətli doktor Bexer idi: bu çevik, hərətərəfli adam layihəmi tam təqdir etməsə də, ona həqiqətən də ciddi yanaşan yeganə şəxs idi. O zaman Bexerin bir qədər nataraz, kəskin təbiəti də diqqətimi cəlb etdi. Bir neçə ay sonra oktyabr qiyamının

iştirakçısı kimi onun Vyana küçələrində öldürüldüyünü biləndə bu təəssüratımın ciddiliyini anladım. Konfrans mənə müəyyən məmnunluq bəxş elədi: bəzi diqqətli oxuculara teatr islahatları barədə planlarımı oxuya bilməyin özü xoş idi. Amma hamıya elə gəlirdi ki, indi dinc teatr islahatları ilə məşğul olmağın zamanı deyil. Vyanalıları daha çox məşğul edən məsələlər barədə təsəvvür yaratmaq üçün Ul bir axşam məni öncül siyasi klublardan birinə apardı. Burada Sigizmund Enqlenderi dinlədim, o bir müddət sonra siyasi mətbuatda gözəçarpan uğurla çıxış etdi. Hamının qarşısında tir-tir əsdiyi Avstriya hakimiyyətinin təmsilçiləri barədə onun və başqalarının amansızlıqla mühakimə yürütmələrinə, doğrudan da, təəccübləndim və eyni zamanda, onun söylədiyi siyasi fikirlərin bayağılığı məni heyretə saldı. Əvəzində Qrilparser məndə çox yumşaq təəssürat yaratdı. Bu adamın adı mənə yazıçı kimi uşaqlıqdan əziz idi. Onu teatr islahatları planlarımdan xəbərdar etdim, fikrimcə, onlarla maraqlandı. Amma praktik tərəfdən layihəmdən və onun yardımına olan ümidlərimdən xoşlanmadığını Qrilparser gizləmədi. Bu, mənim məmur mundirində gördüyüm ilk dramatik əsərlər müəllifi idi.

220

Layihələrimlə bağlı cənab Bauernfeldə müraciət etdim. Bununla da iş məhdudlaşdı. Sonra özümü Vyanada qaynayan rəngarəng ictimai həyatı müşahidə etməyə həsr etdim. Küçələrdə milli rəngdəki sarğıları ilə seçilən akademik legionun nüfuzlu üzvlərini görmək olardı. Amma həmin vaxt bu rəng o qədər yayılmışdı ki, hətta teatrda dondurma satan lakeylər də bu cür qara-qırmızı-qızılı lentlər gəzdirdilər. Karl-teatrda, Leopoldstadtda mən Nestroyun yeni farsına baxdım, orada knyaz Metternix məsxərəyə qoyulurdu: pyesin gedişində ona təklif olunan “Reyxştadt hersoqunu o zəhərləyibmi?” sualının cavabına Metternix ifşa olunmuş cinayətkar kimi qorxaqcasına kulisdə gizlənirdi. Ümumiyyətlə, paytaxt şəhərinin həzzlərə həris simasında gənclik, güc və özünə qəti inamın möhürü vardı. Məşum oktyabr günlərində Vyananın əhalisi knyaz Vindişqretsin qoşunlarına qızğın müqavimət göstərəndə bu təəssürat tamamilə özünü doğrultdu.

Geri qayıdanda Praqaya baş çəkib, köhnə dostum Kittsi ziyarət etdim. O, hədsiz kökəlmişdi və yaşanmış səs-küylü hadisələrdən çox qorxmışdu. Görünür, çex partiyasının Avstriya hökmranlığına hiddətinin şəxsən ona qarşı yönəldiyini düşünürdü. Mənim “Fransızlar Nitsa darvazaları qarşısında” (onun inqilabi xarakterli ariyalarından biri populyar idi) adlı mətnimə yazdığı kompozisiya ilə o özü də inqilabi hərəkata rəvac verdi. Paroxodda mənim yol yoldaşım heykəltəraş Genel idi, bu məni çox sevindirdi. O, imperator IV Karlin heykəlinin qoyulması ilə bağlı qraf Albert Nostitslə hesablaşmışdı və əla ovqatda idi. Şərtə əsasən, qonorarın ona

gümüşlə verilməsi də onun əhvalına yaxşı təsir etmişdi. Avstriya kağız pullarının dəyəri o zaman çox aşağı idi və o, böyük gəlir götürmüşdü. Genelin sevinci o qədər böyük idi ki, ehtiyatsız davranaraq, düşünmədən körpüdən evimədək olan yetərincə uzun yolu mənə birgə açıq faytonda getdi, halbuki, o, bir neçə həftə əvvəl Drezden cəmiyyəti arasında özümə qarşı qəzəbli və şübhəli münasibət yaratdığını bildirdi. Onun davranışı məni qeyri-adi dərəcədə sevindirirdi.

221

Burada hakimiyyətin mənə qarşı qəzəbi yatmışdı. Kapelmeyster vəzifələrimin icrasına başladım. Heç bir əngəl olmadan adi həyat tərzimə qayıtdım. Amma elə bu zaman köhnə qayğılar və çətinliklər yenidən baş qaldırdı: pul tapmaq lazım idi və bunu necə edəcəyimi bilmirdim. Maaşımın artırılması barədə müraciətimə cavabla dəqiq tanış olmağı qərara aldım. Əvvəlcə, onun xarakterindən məyus olduğumdan sənədi sonadək oxumamışdım. Böyük utancla əmin oldum ki, səhv etmişəm: fon Lütihauunun alçaldıcı şəkildə olsa da, maaşıma illik artım üçün əlləşib-vuruşduğunu düşünürdüm. Məlum oldu ki, söhbət yalnız birdəfəlik yardımdan gedirmiş. Beləliklə, tamamilə çıxılmaz vəziyyətə düşmüşdüm, çünki bu münasibətə izah axtarmaq gec idi, mənə öz biabırçılığımın dilənçi kompensasiyası ilə barışmaqdan başqa heç nə qalmırdı. Bu vəziyyət cənab fon Lütihau barədə rəyimi dəyişməyə vadar etdi məni, bugünədək ümumi yürüşçülər arasında onun mənə qarşı alicənablıqla davrandığını düşünürdüm. Əlimə bu baxımdan onu açıq-aydın və birdəfəlik səciyyələndirən sübutlar keçdi. Lütihau bildirdi ki, kral kapellasının üzvləri mənə yer ayrılmasından imtina xahişilə nümayəndə heyəti göndəriblər, çünki onlar siyasi cəhətdən ləkəli kapelmeysterin rəhbərliyi altında qulluq etməyi öz ləyaqətlərinə sığışdırmırlar. Guya o, bu adamları amansızlıqla danlayıb və sakitləşməyə vadar edib. Bu hadisə mənə Lütihauu xoş tərəfdən təqdim etdi və ona əvvəlki münasibətimin xeyrinə dəstək verdi. Amma kapellanın üzvləriylə danışıqda məlum oldu ki, məsələ başqa cürmüş. Düzdür, saray mühiti kral kapellasını belə bəyanatla çıxış etməyə sövq edib, onları hətta kralın gözündən düşmək və siyasi etibarsızlıq qazanmaqla da hədələyiblər, amma bu hiylələrin cavabında musiqiçilər mümkün xoşagəlməz fəsadlardan sığortalanmaq üçün öz şeflərinə nümayəndə heyəti göndəriblər. Nümayəndə heyətinə həvalə olunub ki, kapellanın bədii yaradıcılıq birliyi kimi özünü sənətə dəxli olmayan məsələlərə müdaxilələrə borclu hesab etmədiyini bəyan etsin. Beləliklə, o vaxtadək öz aləmində fon Lütihauu əhatələndirdiyim nurlu halənin sonuncu izləri silindi. Yalnız onun məkrinə səmimi inamla yanaşmağımdan doğan utanc hissi qalırdı. Bundan sonra bu adama yalnız düşmənçilik duya bilirdim. Amma üzləşdiyim

təhqirlərdən daha çox mənə Lütihauunun vasitəsilə teatrın dirçəlməsinə çalışmağın tam mümkünsüzlüyünü dərk etməyim təsir etdi. Başqa heç nə məndə kapelmeyster kimi yüksək vəzifədə qalmaq arzuma səbəb ola bilməzdi. Bu şərtlərdə, hətta üstəlik, qeyri-adi dərəcədə cüzi və bir hissəsi kəsilmiş maaşla belə fəaliyyətin heç bir cəhdə dəymədiyini düşünürdüm və təsadüfən vəziyyətin uğursuz zolağına düşmüş bir insan kimi yalnız ehtiyac üzündən öz vəzifəmin icrasına davam edirdim. Vəziyyəti qəlizləşdirəcək heç nə etməsəm də, onu yaxşılaşdırmaq üçün də cəhd göstərmirdim.

222

Necə olur-olsun, maaşımın artırılması ilə bağlı itirilmiş ümidlərimi nə iləsə əvəz etməli idim . Bu münasibətlə Listlə əlaqə yaradıb, çətin vəziyyətdən çıxmaq üçün ondan məsləhət istəmək ağıma gəldi. Məşum mart günlərindən sonra, “Lo-enqrin” partiturasının başa çatmasına az qalmış bir gözəl səhərdə dostum məni qəfil ziyarəti ilə sevindirdi. List bərrikada günlərini keçirən Vyanadan gəlirdi və uzun müddətə yaşamaq üçün Veymara yollanırdı. Axşamı Şumanın yanında keçirdik. Əvvəlcə musiqi ifa etdik, sonra fikir mübadiləsi apardıq. Bizim müzakirələr Listlə Şumanın Mendelson və Meyerbaxla bağlı baxışlarındakı ziddiyyət üzündən onunla nəticələndi ki, ev sahibi hirsələnib, yataq otağına keçdi və uzun müddət oradan çıxmadı. Bununla da, o, bizi çox qəribə, bir qədər də komik vəziyyətə saldı və evə geri qayıdanda bu barədə danışdıq. Listi belə qayğısız və şən əhvalda az-az görürdüm, həmin gün o, mənimlə və konsertmeyster Şubertlə birgə qayıdırdı, kəskin şaxtada frak geyinsə də, hər birimizi mənzilimizədək ötürdü. Avqustda bir neçə asudə günündən istifadə edib, Veymara, Listin yanına getdim. O, məlum olduğu kimi, böyük hersoqla qeyri-adi dərəcədə yaxın münasibətdə idi və Vermarda uzun müddətə məskunlaşmışdı. Mənə uğursuz himayədarlıqdan başqa heç nə ilə kömək etməsə də, qısamüddətli səmimi görüşümüz məndə ruh yüksəkliyi və xeyli ümidli təsir oyatdı. Drezdenə qayıtdıqdan sonra büdcəmi qaydaya salmağa çalışdım. Heç bir yerdən kömək gözləmədən, qərara aldım ki, mənə xeyirxahlıqla yanaşan bəzi kreditorlara müraciət edim. İşlərimin vəziyyətini açıq izah etdim, xahiş etdim ki, vəziyyət yaxşıya doğru dəyişincəyədək borcların ödənməsini təxirə salsınlar. Başa saldım ki, öz razılıqlarını elan etməklə əsas düşmənim – baş direktoru mənə ziyan vurmaq imkanından məhrum edəcəklər, çünki o, elə kreditorların açıq çıxışlarını gözləyir ki, mənə qarşı həlledici kampaniyaya başlasın. Kreditorlar məktubuma dərhal cavab verdilər: Puzinelli və köhnə tanışımız xanım Klepperbeyn öz iddialarından tamamilə vaz keçməyə hazır olduqlarını bildirdilər. Beləliklə, bir qədər rahatlanmış və fon Lütihauunun mümkün kələklərindən sığor-

talanmış halda kapelmeyster öhdəliklərimin icrasına geri döndüm. Böyük şövqlə özümü orta əsrlər Almaniyası tarixi ilə bağlı sevimli məşğələlərimə həsr etdim. İstədiyim vaxt vəzifəmi tərk edə bilərdim.

223

Belə bir şəraitdə mən dostum Rekelin taleyini maraqla izləyirdim. Hər gün gözlənən mürtəcə addımlar və hakimiyyət tərəfindən törədilən yeni zorakılıqlar barədə həyəcanlı şayiələr yayılırdı. Rekel irtica ilə mübarizəni zəruri hesab edirdi, o, sakson ordusunun əsgərlərinə əsaslı müraciət hazırladı, bunu çap edib çoxlu nüsxədə yaydı. Bu davranış hakimiyyətə həddən artıq ədəbsiz göründü. Rekeleli həbs etdilər və vəkili Minkvis min taler girov ödəyənədək o, həbsxanada üç gün keçirdi. Ona qarşı dövlətə xəyanət ittihamı ilə proses başladı. Rekel “Vətən ittifaqı”nın Rəyasət Heyətinin təşkil etdiyi kiçik küçə nümayişinin müşayiətilə evə, arvadının və uşaqlarının yanına qayıtdı. Onu xalq uğrunda fədai hesab edən nitqlərlə qarşıladılar. Baş müdiriyyət onu cüzi maaş aldığı işindən məhrum etdi. Rekel dərhal uzun saqqal saxladı və özü təkbaşına xalq qəzeti nəşr etməyə başladı. Buradan gələn gəlir məhrum olduğu musiqi direktoru vəzifəsinin əvəzində onu mükafalandırmalı idi. O, *Brüdergasse* küçəsində idarə kimi icarəyə verilən mənzil kirayələdi. Vərəqələr bütün diqqəti onun redaktorunun üzərinə çəkdi və Rekelin istedadı tamam başqa tərəfdən göründü. O heç vaxt dumanlı incəsənət ifadələri ilə özünü dolaşdırmırdı, gündəlik sözlərlə, anın ümumi tələbləri ilə kifayətlənirdi. Çaparaq konkret nümunələrdən yüksək prinsiplərə keçərək onları sakit və ayıq müzakirə edirdi. Ayrı-ayrı məqalələr qısa idi və özündə artıq olan heç nəyi ehtiva etmirdi. Onlar ən sadə, savadsız adamlar üçün də aydın, faydalı və inandırıcı idi. O həmişə işin mahiyyətindən danışır, cahil adamlar arasında siyasi zəmində qarışıqlıq yaradan formal təsvirlərə varmırdı. Buna görə də, Rekel tezliklə həm ziyalılar, həm də savadsız əhali arasında yetərincə böyük oxucu kütləsi topladı. Bu həftəlik vərəqələrin qiyməti çox ucuz olduğundan nəşrin gəlirləri həddən artıq cüzi idi. Digər tərəfdən, cəsarətlə söyləmək olardı ki, irtica güclənsə, Rakele bu qəzeti çıxarmasını bağışlamayacaqlar. Onun bir müddətlik Drezdenə gələn kiçik qardaşı Eduard İngiltərədə gəlirli musiqi müəllimi işini qəbul etməyə hazır idi – halbuki, bu işi heç sevmirdi: yəni, zərurət yaranarsa (*əvvəlcədən düşünmək olardı ki, Rekeleli həbs və ya edam cəzası gözləyir*), qardaşının ailəsinə kömək etmək imkanı olsun. Bütün mümkün qapalı cəmiyyətlərlə işgüzar münasibətlər çox vaxt aldığından mən Rekele az-az görürdüm və bizim ünsiyyətimiz qısa müştərək gəzintilərlə məhdudlaşırdı. Mən aydın beyni olan bu təşəbbüskarla mücərrəd mübahisələrə dalırdım. Rekel özü üçün sosial münasibətlərin çevrilişi, onların tarixən necə qu-

rulması, yeni ictimai təməllərdə yeni quruluşun yaradılması barədə tam müfəssəl, əlaqəli anlayış işləyib hazırlamışdı. O, Prudonun və digər sosialistlərin təlimi, fəhlə sinfinin məhsuldar qüvvələrinin təşkilatlanması yoluyla kapital hakimiyyətinin məhvi ideyası əsasında yeni mənəvi dünya düzənini irəli sürürdü. Üstəlik, Rekel burada açılan üfüqlərlə mənə o qədər şirnikləndirdi ki, mən də arzuladığım ideal sənətin realizəsi ümidlərimi bu yeni quruluşa bağladım. Mənə iki məqam xüsusi narahat edirdi. O, bizim qəbul etdiyimiz nikahı rədd edirdi. Rekeldən soruşdum: daim yenilənən əlaqələr şəraitində bizim qadınlarla münasibətlərimiz necə olacaq? O, alicənab bir əsəbiliklə cavab verdi ki, müasir təsərrüfatın və siniflərin boyunduruğunda biz özümüzə insana xas adətlərin təmizliyi, cinslərin biri-birinə həqiqi ali münasibəti barədə hesabat verə bilmirik. Pulun hakimiyyəti, sosial və ailə vəziyyətinin üstünlükləri, heç bir mövhumatın – bugünkü quruluşla bağlı heç nəyin olmadığı cəmiyyətdə qadını kişiyə məxsus olmağa nə vadar edə bilər? Başqa bir vaxt mən ondan soruşdum: hamının eyni dərəcədə işçi mükəlləfiyyəti daşımaları olduğu halda, cəmiyyət özünü bütünlükdə bədii yaradıcılığa həsr edən azad ruhlu insanları haradan alacaq? O cavab verdi: hər şey insanın qüvvəsi və bacarığı ilə uyğun olarsa, əməyin ağırlığı ilə bağlı anlayış özü aradan qalxacaq, o zaman işin özü bədii çalar alacaq. Rekel belə əsas gətirirdi: bir kəndlinin əkib-becərdiyi sahə bütün bir kooperasiyanın ayrı-ayrılıqda becərdiyi sahədən daha az gəlir gətirir. Rekelin alicənab bir şövqlə izhar etdiyi bu və digər təsəvvürlər mənə çox şeylər barədə düşünməyə vadar edirdi. Onlar ali ruhumun bədii sənət meyllərini tamamilə həyata keçirəcəyim quruluş barədə təsəvvürlərimin yaranmasına səbəb oldu.

224

Belə məqamlar barədə düşünərkən mənə ən yaxın məsələyə - teatra qayıdardım. Bunun üçün yetərlincə zahiri və daxili əsas vardı. Son demokratik seçki qanununa əsasən, Saksoniyada xalq hakimiyyətinin tamamilə yenilənəcəyi gözlənilirdi. Mühafizəkar deputatların bütün dairələr üzrə seçimi, işlərin bu qayda ilə gedəcəyi təqdirdə, dövlət təsərrüfatında ciddi dəyişikliklərin olacağını düşünməyə əsas verirdi. Kral sivil vərəqəsinin sərt təftişini aparmaq qərara alındı: artıq qalan hər şey saray təsərrüfatından çıxarılmalı idi. Teatrın tamaşaçıların ən aşağı təbəqəsinin əyləncəsinə hesablanan faydasız bir müəssisə kimi sivil vərəqdən çıxarılmaq və məhv olmaq təhlükəsi vardı. Şəxsən mən teatra böyük önəm verdiyimdən, cənab nazirlərə bu məsələnin vacibliyini başa salmağı zəruri hesab etdim. Onlara izah etmək lazım idi ki, bugünkü vəziyyətində teatr cəmiyyətin heç bir qurbanına dəymir, özbaşına qalıb, dövlətin ideal nəzarəti olmadan o daha da tənəzzül edəcək və ümumi əxlaq üçün təhlükəli tendensiyalara yoluxacaq. Hakimiyyət

din və məktəblərlə etdiyi kimi, onu da öz himayəsinə götürməlidir. Teatrın təşkilinin əsaslarını işləyib hazırlamağı zəruri hesab edirdim, bu, onun ən alicənab vəzifələrini həyata keçirməsini təmin edə bilərdi.

225

Bu vaxt mənəi qəhrəmanı Fridrix Barbarossa ola biləcək dram barədə fikir məşğul edirdi. Bu şəxs bütün gücü və əzəməti ilə gözümün qarşısından çəkilmirdi. Öz ideal təşəbbüslərini həyata keçirmək imkanı olmayan bu adam şüurlu şəkildə onlardan imtina edir. Bu özünüməhdudlaşdırma qəhrəmanı fəaliyyətə sövq etməklə yer üzündəki mövcudluğun bütün çətinliyini vurğulamalıdır. Bu dramı xalq şeiri formasında, orta əsrlər alman eposu üslubunda yazmaq istəyirdim. Nümunə kimi keşiş Lambertin “Aleksandr” poeması gözümün önünə gəlirdi. Məzmunu bir neçə sətirdə ümumi cizgilərdə qələmə aldım. Dram beş pərdəyə bölünürdü. Birinci pərdə: Ronkali çöllərində Reyxstaq, hətta təbiətə belə hakim olan kral hakimiyyətinin nümayişi. İkinci pərdə: Milanın mühasirəsi və alınması. Üçüncü pərdə: Haynrix Levin xəyanəti və Luqano yaxınlığında məğlubiyət. Dördüncü pərdə: Auqsburqda Reyxstaq, Haynrix Levin itaəti və cəzalandırılması. Beşinci pərdə: Reyxstaq və Maynsda saray, lombardlar dünyası, Papayla barışma, xaçın qəbulu və şərqə qayıdış. Amma indi bu əsərin yazılmasına maraq söndü: Nibelunqlar barədə analogi mif və Ziqfrid barədə rəvayət mənəi tamamilə özünə cəlb etməklə, onu sıxışdırıb çıxardı. Konsepsiyaların bənzərliyi də mənəi tarixin saqalarla qovuşduğu bu sahəyə daxil olmağa vadar etdi və bu mövzuda bəzi fikirlərimi kağıza köçürdüm: özü də kral kitabxanasında tapdığım müəllif monoqrafiyalarından istifadə edirdim, indi adlarını xatırlamıram. Orada mən Almaniya kral hakimiyyətinin ideal mahiyyəti ilə bağlı çoxlu qiymətli göstərişlər tapdım. Beləliklə, yuxarıda adını çəkdiyim dramın yazılmasına hər cür meyli məhv edən yetərincə əhəmiyyətli araşdırma yaranırdı. Sonradan mən onu “Nibelunqlar” adlandırdım.

226

Buradaca materialı yazı şəklinə salmağa başladım. Bütün mürəkkəbliyi ilə yanaşı, Nibelunqlar, alman tanrıları barədə orta əsrlər mifi bütün əsas cizgiləri ilə tam aydın şəkildə üzə çıxırdı. Bununla yanaşı, onun əsas hissələrindən birini müstəqil musiqi dramına çevirmək imkanı yarandı. Amma yavaş-yavaş və cəsarətsizcəsinə içərimdə bu ideyada dayanmaq qərarı yetişirdi, çünki praktik

tərəfdən Drezden səhnəsində bu cür əsərin səhnəyə qoyulması qəti mümkünsüz idi. Özümdə bu işlə məşğul olmaq cəsarəti tapmaq üçün bizim teatr üçün nəse etmək cəhdlərində tam məyus olmaq lazım idi. Bu baxımdan, Drezdendən kənar da nəse etmək perspektivinə soyuq laqeydliklə yanaşırdım. Əvəzində, “Loenqrin”in layiqli quruluşuna ümid edə bilərdim, bununla kifayətlənməyi qərara aldım. Öz növbəsində, fon Lütihauya da partituranı bitirdiyimi bildirdim, amma aramızdakı münasibətləri əsas gətirərək yazdım ki, səhnələşdirmə barədə məsələni istədiyi kimi çözməkdə sərbəstdir.

Bu arada başqa bir məqam yetişdi: kral musiqi kapellasının arxiv müdiri kapellanın yaranmasının üç yüzilliyinin yaxınlaşdığını və beləliklə, yubileyin bayram olunmalı olduğunu xatırladı. Teatrda təntənəli böyük konsert təşkil olundu, orada kapella yaranandan bəri bütün sakson kapelmeysterlərinin kompozisiyaları ifa olundu. Hər iki kapelmeysterin rəhbərliyi ilə musiqiçilər Pilnitsdə kral üçün təbrik şənliyi düzənlədi. Bununla yanaşı, onlardan biri vətəndaş xidmətlərinə görə Sakson ordeni cəngavəri adına layiq görüldü. Bu, musiqiçi həmkarım Reysiger idi. Saray da, intendant da onu yüksək qiymətləndirmirdi, amma məndən fərqli olaraq, o, bu qarışıq zamanda nümayişkarənə loyallığı ilə hakimiyyətə yaraya bildi. Konsert günü öz qeyri-adi ordenini taxıb səhnəyə çıxanda zalı dolduran elə özü qədər loyallıq publika onu alqışlarla qarşıladı. Onun “İelva” operasının uvertürasını tamaşaçılar müəllifin vərdisi etmədiyi şövqlə qarşıladılar, halbuki, ən gənc kapelmeysterin yaradıcılıq nümunəciyi kimi təqdim olunan “Loenqrin”in birinci finalı mənim adət etmədiyim soyuqluqla qarşılandı. Konsertdən sonra ziyafət oldu, orada çox şeydən danışıldı. Orada çox sərbəst şəkildə kapellanı mükəmməlləşdirmək üçün atılmalı addımlar barədə düşüncələrimi söylədim. Ziyafətdə iştirak edən və yubileyə sabiq Drezden musiqi direktoru kimi dəvət alan Marşner dedi ki, musiqiçilər barədə hədsiz yüksək rəyde olmağım asanlıqla mənə ziyan vura bilər. O bildirirdi ki, mən yalnız öz ifa etdikləri alətləri tanıyan bu qədər savadsız adamlarla işlədiyimi nəzərə almıram, incəsənətin vəzifələri barədə söhbətlərimlə onların beynini qarışdırıram və çaşdırıram bilərəm. Amma Veberin xatirəsinin sakitcə yad olunması məndə müqayisə olunmayacaq dərəcədə xoş təəssürat yaratdı: yubiley gününün səhəri qəbristanlıqda təşkil olunan bu tədbir mərhumun məzarına əklil qoymaqla başa çatdı. Burada heç kəs nitq demədi və yalnız Marşner mərhum ustadın xatirəsinə bir neçə quru, formal səslənən cümlə söylədi ki, buna görə də, bir neçə səmimi sözlə içərimdəki hissləri ifadə etmək məcburiyyəti hiss elədim.

Bu, yalnız qısa fasilə idi: incəsənət maraqları siyasi xarakterli yeni təəsüratların təsiri ilə yenə də arxa plana keçdi və məni bütünlükdə ağuşuna aldı. Vyananın oktyabr günləri başladı və Drezdeni qızğın həyəcan bürüdü. Divarlarda vyanalılara kömək üçün hərəkətə çağıran, “qanlı-qırmızı monarxiyanı” lənətləyən və qadağan olunmuş “qırmızı respublika”-nı mədh edən və bu kimi mətnlərin əks olunduğu qırmızı və qara şüarlar peyda oldu. Şəhərdə həyəcanlı və gərgin ovqat yaranmışdı. Yalnız hadisələrin əsl gedişindən yaxşı xəbərdar olan adamlar sakitliklərini qoruyub saxlayırdılar, amma onların sayı az idi. Vindişqrets Vyanaya daxil olanda, Frebel əhv olunanda, Blüm isə güllələnəndə elə təəsürat yarandı ki, partlayış qaçılmazdır. Blümün şərəfinə küçədə nəhəng matəm mitinqi düzənləndi. Mərasimin başında nazirlər gədirdi, özü də xalq xüsusi etimada malik olmayan fon der Pfordtenin kədərli sima ilə yürüdüyünü böyük məmnuniyyətlə seyr edirdi. Hamı kədərli ovqatda idi, ən pis şeylərə hazır idilər. Məsələn o yerə çatmışdı ki, Leypsiqdəki təbliğati fəaliyyətinə görə yüksək dairələrdə nifrət və qorxu oyadan Blümün ölümünü heç utanmadan ershersoginya Sofyanın öz bacısı Saksoniya kraliçasına dost xidməti olduğunu deyirdilər. Vyanadan gələn qaçqın kütlələri akademik legion geyimlərində Drezdenə daxil oldular. Əzəmətli, cəngavər gövdələri hər yerdə görünürdü və onlar burada özlərini evdəki kimi hiss edirdilər. Bir dəfə “Riensi” də dirijorluq etmək üçün teatra gələndə kapeldiner bir neçə nəfərin məni soruşduğunu dedi. Həqiqətən də, tezliklə tanımadığım altı nəfər peyda oldu, onlar mənimlə qardaşyana, demokrat həmfikirləri kimi görüşdülər və onları sərbəst şəkildə zala buraxmağımı xahiş etdilər. Başına kalabriya şlyapasını çəpəki qoymuş bəstəboy, qozbel adamı tanıdım, bu, keçmiş belletrist Hefner idi, onunla məni Vyanadakı siyasi kluba getdiyimiz günlərin birində Ul tanış etmişdi. Kapella üzvləri bu görüşü böyük təəccüblə izləyirdilər. Bütün utancaqlığıma rəğmən, özümü nüfuzdan salacaq etirafı etmədim: sakitcə kassaya gedib, altı bilet götürüb bu qərribə adamlara verdim. Onlar bütün tamaşaçılar qarşısında səmimiyyətlə mənim əlimi sıxıb getdilər. Bu hadisədən sonra mənim kral kapelmeysteri qismində teatr personalının, xüsusən də, ümumilikdə teatr əməkdaşlarının gözündə mövqeyimin gücləndiyinə şübhə edirəm. Amma bir şey dəqiqdir: hələ heç vaxt “Riensi” də hər pərdədən sonra məni bu dəfə olduğu qədər gur alqışlarla səhnəyə çağırmamışdılar.

Ümumiyyətlə, teatr tamaşaçıları arasında qızğın tərəfdarlarımla kütləsi yaranmışdı, bu, sanki, mənim kapellanın yubiley konsertində üzləşdiyim soyuqluğun qarşılığı idi. “Tanhauzer”in, ya “Riensi”nin tamaşaya qoyulmasından asılı olmayaraq, məni eyni dərəcədə coşqunluqla qarşılayırdılar və cənab fon Lütihau bundan nə qədər qorxuya düşsə də, publikanın bu cür davranışı mənə münasibətdə məlum

hörmət hissi aşılırdı. Bir dəfə o, yaxın zamanlarda “Loenqrin”i səhnələşdirmək təklifi ilə müraciət etdi. Mən bu mövzuda nə üçün söhbət etmədiyimi ona aydınlaşdırdım. Teatr personalını yetərli hesab etdiyimdən, bu işə hazır idim. Bu vaxt köhnə tanışım F.Haynenin oğlu Parisdən qayıtdı, o, Drezden müdiriyyətinin tapşırığı ilə Depleşen və Diterledə dekorasiya sənətini öyrənmişdi. Sarayın teatr dekoratoru vəzifəsini tutmaq üçün o, sınaqdan keçməli idi, buna görə də, ərizə yazıb xahiş etdi ki, “Loenqrin”in dekorasiyasını hazırlamaq ona tapşırılsın. Bu da cənab fom Lütihauunu mənə yeni əsərimə diqqət çəkməyə sövq etdi. Mənim razılığım ilə bu iş gənc Hayneyə tapşırıldı.

228

İşlərin bu cür gərdişindən olduqca məmnun idim, çünki “Loenqrin”in öyrənilməsi diqqətimi son hadisələrlə bağlı həyəcanlardan yayındıracaqdı. Bununla belə, bir gün Vilhelm Hayne işinin qəfil dayandırıldığı və ona başqa operanın dekorasiyasını işləmək tapşırıldığını demək üçün yanıma gələndə xeyli narahat oldum. Heç nə demədim və müdiriyyətin bu olduqca qəribə davranışının səbəblərini soruşmadım. Sonradan fon Lütihau bu məsələ ilə bağlı xanıma izah vermişdi, əgər o düzgün deyirdisə, mən nahaq yerə bütün günahı onda görüb, onunla münasibətləri birdəfəlik kəsdim. İllər sonra bu məsələ ilə bağlı sual verəndə o, izah elədi ki, sarayda mənə çox düşmən münasibət vardı. O, çox ciddi şəkildə “Loenqrin”i səhnələşdirmək təklifi ilə çıxış edib, amma güclü əngəllərlə qarşılaşıb. İstənilən halda, incidilməyimin ağrısı əhvalıma həlledici təsir göstərirdi. Həmin dəqiqəyədək düşünürdüm ki, tamaşa uğurlu keçsə, teatr ilə barışacam. İndi mən orada nəyisə yaxşıya doğru dəyişmək üçün istənilən cəhdə qətiyyətlə üz döndərirdim. Bu, əvvəla, özünü onda göstərdi ki, Drezden kapelmeysteri vəzifəsini saxlamaq arzumdən imtina etdim, ikincisi, məşğul olduğum bədii sənət layihələri bizim müasir teatr quruluşunda rellaşdırılması mümkün olmayan işlərdi.

“Ziqfridin ölümü”nü işləməyə başladım. Bu əsər barədə arzu mənə çoxdan vardı, amma nə Drezden, nə də digər saray teatrları barədə düşünürdüm. Yalnız bir şeyə çalışırdım: mənə mənasız durumdan tamamilə çıxara biəcəklə işlə məşğul olmaq. Bitirdiyim mənzum mətni oxuyanda teatr və dram sənəti ilə bağlı fikirlərimi bölüşdüyüm yeganə adam Eduard Devrien (*Rekellə bu kimi məsələlər barədə danışmaq heç cür mümkün deyildi*) heyrtləndi. O anladı ki, bundan sonra müasir teatrla bütün ümidlərimdən imtina edirəm, təbii ki, Devrien bunu təqdir etmirdi. O özünə belə təsəlli verirdi ki, sonunda bu da hədsiz anlaşılmaz və səhnədə icrası mümkün olmayan bir əsər olacaq. Devrienin bu mətnə nə dərəcədə ciddi yanaşması aşağı-

dakı məqamdan bəlli oldu. Mənə belə bir irad tutdu: onun fikrincə, mən tamaşaçı ilə, demək olar, hesablaşmıram və nahaq yerə ümid edirəm ki, qısa epik işarələri dramın mahiyyətini anlamaq üçün bütün zəruri şeyləri hasil edəcək. Devrien dedi ki, Ziqfridlə Brungilda arasında düşmənçilik ədavətini anlamaq üçün onların əvvəlki həqiqi, heç nəyin kirlətmədiyi münasibətlərini təsvir etməliyəm. Məsələ burasındadır ki, “Ziqfridin ölümü”nü “Tanrıların ölümü” adlanan elə hazırkı birinci pərdədən başlamışdım. Bunadək Ziqfridlə Brungilda arasında baş verənləri tərk edilmiş qadınla onun yanındakı qayalıqdan keçən valkiriyaların (*Skandinaviya əfsanələrində müharibə pəriləri –red.*) lirik-epik dialoqlarının köməyi ilə izah edirdim. Devrienin iradları (*özüm üçün də böyük məmnunluqla*) bütünlükdə drama hazırkı proloqu təşkil edən səhnələri də artırmağa sövq etdi.

229

Bu atmosferdə E.Devrienlə aramızda getdikcə daha sıx dostluq münasibətləri yaranırdı. O, çox vaxt cəmiyyətin qaymaqlarını öz evinə qonaq çağırırdı və bu toplantılarda dram əsərləri ucadan oxunurdu. Təəccübümə rəğmən, belə mərasimlərdə onun çox istedadlı qiraət ustalığına əmin oldum, halbuki, bunu səhnədə hiss etməmişdim. Digər tərəfdən, baş direktorla korlanmış münasibətlərim barədə sərbəst danışa bilməyim mənim üçün təsəlli oldu, burada məni anlayacaqdılar. Devrien hesab edirdi ki, qəti qırılma barədə xəbərdarlıq etmək lazımdır, amma onun uğur qazanacağıma ümidi az idi. Qışın gəlişi ilə kral sarayı yenidən şəhərə qayıtdı və onun teatrta təmasları sıxlaşan kimi dəfələrlə kapelmeyster fəaliyyətimdən ali dairələrdə narazılığın ifadə olunması barədə xəbərlər gəlməyə başladı. Bir dəfə kraliçaya belə gəlibmiş ki, mən “Norma”da çox “bərbad dirijorluq etmişəm”, başqa bir vaxt isə “Şeytan Robert”də “taktları düz vurmamışam”. Fon Lütihau bütün bu məzəmmətlər barədə məni xəbərdar etməyi özünə borc bilib. Amma təbii ki, bundan sonra, bu rəy mübadiləsi də aramızda yaxşı münasibətlər yarada bilməzdi.

Amma biz hələ də bir-birimizi birtəhər yola verirdik. Münasibətlərlə bağlı sərt addım atmağa cəsarət etmirdik, çünki ətrafda hər şey qızğın narahatlıq içində idi. İstənilən halda, həyatın bütün sahələrində hakim olan irtica hələ özü tam açıq şəkildə göstərmək üçün qalibiyyətindən bir o qədər əmin deyildi. Məsələn, musiqiçilər öz bədii sənət və vətəndaş maraqlarının aydınlaşdırılması və müdafiəsi üçün gizli təşkilat yaratmağı düşünəndə baş müdiriyyət heç bir əngəl yaratmırdı. Bu məsələdə gənc musiqiçi Teodor Uliq fəallıq göstərirdi. O, iyirmi yaşlarında qeyri-adi dərəcədə zərif, ziyalı və alicənab cizgiləri olan skripkaçı idi və öz yoldaşları arasında təvazökar, sakit, qətiyyətli xarakteri ilə seçilirdi. Uliq

diqqətimi zərif hissiyyatı və geniş musiqi bilgiləri ilə çəkmişdi. Onun hər şeylə maraqlanmasından və əqli sərhədlərini qeyri-adi dərəcədə genişləndirmək istəyindən əmin olan kimi Uliqi öz gəzintilərimə yoldaş seçdim. Rekel artıq bu gəzintilərdə heç iştirak etmirdi. Uliq məni kapellanın qapalı təşkilatını ziyarət etmək, onun işində iştirak etmək, bu işlərdə fəallıq gətirmək və onun ruhunu bəhrələndirmək üçün dilə tutdu. Belə toplantıların birində məni gərginliklə dinləyən auditoriyanı bir il əvvəl baş müdiriyyətin rədd etdiyi kapella islahatları layihəsi, bu mövzuda fikirlərim və planlarımla tanış etdim. Amma elə dərhal da xəbərdar etməyi lazım bildim ki, müdiriyyətin yardımına bütün inamımı itirmişəm, deməli, təşəbbüsü qətiyyətlə ələ almaq lazımdır. Təklifim həvəslə qarşılandı. Artıq qeyd etdiyim kimi, təşkilatdakı demokratik ruhlu musiqiçilərə mane olmayan Lütihau bu yığıncaqlarda casuslarını yerləşdirməyin qayğısına qalmışdı. Onların arasında direktorluğun himayəsində olan, bütün kaepllanın nifrət etdiyi şeypurçu Levi də vardı. Bu səbəbdən də, təbii, fon Lütihau çıxışından xəbərdar idi, hərçənd, onun mənası təhrif olunmuşdu. Lütihau düşündü ki, mənə öz hakimiyyətini göstərməyin vaxtı gəib çatıb. O məni rəsmi məktubla yanına çağırdı və oradaca uzun müddətdir saxladığı nifrətini açıb tökdü. Yeri gəlmişkən, öyrəndim ki, o, teatr islahatları barədə nazirə verilmiş layihədən xəbərdardır. Bunu onun danışığında işlətdiyi bir Drezden xalq ifadəsindən hiss etdim, həmin ifadəni əvvəllər eşitməmişdim. O dedi ki, teatr idarəçiliyi işində mən ona necəsə “kələk gəlməyi” düşünürəm. Mən də öz növbəmdə özümü saxlaya bilməyib, aramızda yaranan münasibətlər barədə düşüncələrimi dedim. Lütihau məndən krala şikayət edəcəyi və mənim işdən azad olunmağımı tələb edəcəyi ilə hədələdi, mən isə əzəmətli sakitliklə bəyan elədim ki, istədiyi kimi hərəkət edə bilər, krala gəlincə, onun ədalətinə ümid edirəm və əminəm ki, o, təkcə ittiham edəni deyil, ittiham olunanı da dinləyəcək. Lütihauya izah etdim ki, işlərin bu cür gedişi mənim üçün az arzuolunandır, amma kral qarşısında həm öz şəxsi, həm də ümumiyyətlə teatr və sənətlə bağlı dərdlərimi demək üçün başqa imkanı görmürəm. Bu da fon Lütihauyun xoşuna gəlmədi və o soruşdu: mən açıq şəkildə onu ciddiyyə almadığımı bildirirəmsə, biz münasibətlərimizi necə yoluna qoya bilərik. İkimiz də çiyinlərimizi çəkməklə söhbətimizə nöqtə qoyduq. Bu, təbii ki, himayədarımı məmnun edə bilməzdi. O, təbiətə mülayim adam olan dostum Edurd Devrienə müraciət elədi, xahiş etdi ki, bizə hansısa razılığa gəlməkdə yardım eləsin. Devrien öz təvazökarlığına rəğmən, mənimlə danışılardan sonra gülərək etiraf etməyə məcbur oldu ki, burada hər hansı nəticəyə gəlmək mümkünsüzdür. Bundan sonra teatr məsələlərinin müzakirəsində iştirak etməyəcəyimi qəti şəkildə bildirəndə cənab direktor öz müdrikliyinə güvənib, bu işləri özü aparmalı oldu ki, onun başqa yolu qalmırdı da.

Sarayın və müdiriyyətin etimadsızlığı, təbii ki, işlərimə təsirini göstərirdi, amma hələlik, tale mənim Drezden kapelmeysteri vəsifəsində qalmağımı istəyirdi. Ötən qışda mənim idarəmlə keçirən orkestr konsertlərində dirijorluq Reysigərə tapşırıldı və bu konsertlər tədricən adi musiqi axşamları kimi şablon xarakter aldı. Tamaşaçıların marağı hiss olunan dərəcədə azalırdı və onların gələcək mövcudluqlarını yalnız böyük əziyyət bahasına saxlayırdılar. “Uçan hollandiyalı”nın səhnəyə qayıdışına heç cür nail ola bilmədim, hərçənd ki, Mittervürserin yetişmiş istedadı bu opera üçün gözəl qüvvə ola bilərdi. Qardaşım qızı İohanna üçün Senta rolunu düşünmüşdüm, amma qız bu partiyayı özü üçün uyğun hesab etmirdi: bu rol təmtəraqlı geyim tələb etmirdi. İohanna indi yeni himayədarı, “Riensi”nin sabiq təşəbbüskarı Tixaçekin tez-tez tamaşaya qoyduğu “Sampa”ya və ya “Favorit xanım”ına üstünlük verirdi. Bu tamaşalarda iştirak üçün müdiriyyət hər dəfə ona üç gözəl kostyum təqdim edirdi. Ümumiyyətlə, Drezden operasının bu iki matadoru repertuar tərtibində gözlədiyim ciddiyyətə qarşı müdafiə itifaqı yaratmışdılar və mənim bəxtimdən, bu, Parisdə, Şlezinger üçün aranjman etdiyim Donisettinin “Favorit xanım” əsərinin səhnələşdirilməsi zamanı özünü göstərdi. Qardaşım qızı hesab edirdi ki, əsas partiya onun səs imkanlarına uyğun gəlir (*bu zaman o, atasının rəyinə əsaslanırdı*). Bütün səylərimlə bu tamaşanın səhnələşdirilməsinin əleyhinə çalışırdım. Amma müdiriyyətlə yola getməməyim, teatr işinin gedişinə təsir göstərmək istəməməyim, nəhayət, saray qarşısında nüfuzumu itirdiyim ortaya çıxanda fürsətdən istifadə edib, məni bu bərbad opera-yə dirijorluğa məcbur etdilər, üstəlik, mənim növbəm idi həm də. Kral teatrında mənim əsas işim indi Folotovun “Marta”sına dirijorluq etmək idi. Bu əsər tamaşaçıları o qədər də cəlb etmirdi, amma səhnələşdirilmə üçün əlverişli idi, buna görə də uzun müddət repertuardan çıxarılmadı. Və beləcə, dönüb, Drezdendəki altıillik fəaliyyətimə nəzər salarkən aşağıdakı alçaldıcı qənaətə gəlməyə bilmirdim: bütün cəhdlərimə rəğmən, heç nəyə nail olmamışam. Aydın şəkildə anlıyırdım ki, indi Drezdeni tərk etsəm, burada əməyimin izi-tozu qalmayacaq. Bir çox əlamətlərə əsasən, bunu başa düşmək çətin deyildi ki, söhbət krala çatsa, biz ikimiz də - mən və baş direktor – öz şikayət və izahatlarımızla onun qarşısında dayansaq, heç olmasa, yarırəsmi ruhu gözləmək naminə üstünlük saray adamlarına veriləcəkdə. Yeni, 1849-cu ilin Bədmüşk bazar günü təşkil olunan növbəti konsert mənə dərin məmnunluq hissi gətirdi. Kapella yaxşı gəlir götürmək üçün Bethovenin “Doqquzuncu simfoniya”sına müraciət etdi. Konsertin mümkün olan qədər uğurlu keçməsi üçün bütün imkanlardan istifadə olundu. Tamaşaçılar böyük fəallıq göstərdilər. Əsas məşqdə polisdən gizli şəkildə Mixail Bakunin də iş-

tirak edirdi. Konsert bitdikdən sonra o, çəkinmədən orkestrə, mənə yaxınlaşdı və hündürdən bəyan etdi ki, əgər gözlənilən dünya yanğınında bütün musiqi məhv olacaqsə, biz öz həyatımıza təhlükə yaratsaq belə, bu simfoniyanı qorumaq üçün birləşməliydik. Konsertdən bir neçə həftə sonra Drezden küçələrində, həqiqətən də, yaxınlaşmaqda olan “dünya yanğınının” əlamətləri göründü və hələ bunadək qərribə və qeyri-adi şəkildə yaxşı münasibət qurduğum Bakunin də burada oberferverqer vəzifəsini oynamalı idi.

231

Bu qərribə adamla çoxdan maraqlanırdım. Bir neçə il əvvəl onun adına hansısa qeyri-adi vəziyyətlə bağlı qəzet səhifələrində rast gəlmişdim. O, Parisdə polyakların toplantılarının birində çıxış etmişdi, bildirmişdi ki, polyaklarla ruslara fərqli qoymur. Yalnız bir şey vacibdir: insan azad olmaq istəyir, ya yox. Sonradan Georq Herveqdən öyrəndim ki, əsilzadə ailəsindən olan bu adam şəxsi vəsaitlərindən imtina edib, bulvarda cibində iki frank olsa da, onları dilənçiyə verib: özünü keçmiş həyatla bağlı və az da olsa, təmin olunmuş hiss etmək ona əzab verirdi. Onun Drezdenə gəldiyini mənə artıq o zaman üçün tamamilə “cıızığından çıxan” Rekel xəbər verdi. Məni Bakuninin gizləndiyi mənzilə dəvət etdi və onunla şəxsən tanış olmağımızı istədi. 1848-ci ilin yayındakı Praqa hadisələrindən, slavyan konqresinin toplantısından sonra Avstriya hökuməti Bakunini təqib edirdi. O, Bohemiya-dan çox uzaqlaşmaq istəməyib, Drezdenə qaçdı. Bakunin nifrət etdikləri almanlaşdırılma əleyhinə Rusiyada dayaq axtaran çəxləri elə həmin ruslara, despotizm bayrağı, qeyri-məhdud dövlətin əsası altında çıxış edən istənilən xalqa qarşı atəş və qılıncla müdafiə olunmağa çağırırdı və bununla da, o, Praqada xüsusi şübhə doğurmuşdu. Amma bu səthi məlumatlar hər bir almanda milli münasibətlə bağlı önyarğını dağıtmağa və hətta Bakuninə ümumxalq rəğbəti oyatmağa kifayət edirdi. Onu ilk dəfə Rekelin yanında, özü üçün təhlükəsiz olmayan durumda görəndə 30 yaşının çiçəklənmə dövrünü yaşayan bu adamın qeyri-adi dərəcədə vüqarlı görünüşündən heyrətə düşdüm. Onda hər şey əzəmətli idi, ilkin tərəvətini itirməmişdi. Tanışlığımızı yüksək qiymətləndirdiyini heç nə ilə büruzə vermirdi, görünür o, ruhun maraqları ilə yaşayan adamları o qədər də üstün tutmur, sonrasını düşünmədən özünü iş həsr edən adamları axtarırdı. Sonradan əmin oldum ki, bu, onun şəxsi hisslərindən daha çox ağılı, nəzəri bilikləri ilə bağlıdır: o, bu barədə çox danışırdı. Mübahisələrdə Bakunin Sokrat üsulunu müdafiə etməyi sevirdi. Görünür, o qonaqpərvər ev sahibinin sərt divanına yaslanaraq, müxtəlif adamlarla inqilabın vəzifələri barədə müzakirə aparanda özünü yaxşı hiss edirdi. Bizim mübahisələrdə o, həmişə qalib olurdu. Onun heç bir əngəl qarşısında

dayanmaq bilməyən və qeyri-adi əminliklə ifadə olunan dəlillərinin radikallığı ilə başa çıxmaq mümkün deyildi. Bakunin qeyri-adi ünsiyyətliyi ilə fərqlənirdi. Elə tanışlığımızın birinci axşamı özünün bütün inkişaf tarixini danışdı. Zadəgan nəslindən olan bu rus zabiti hərbi xidmətin mənasız məngənəsindən əziyyət çəkirdi. Russonun əsərləri onda dərin təsir buraxmışdı və Bakunin məzuniyyət bəhanəsi ilə Almaniyaya qaçmışdı. O zaman burada Hegelin sistemi hakim idi. Bakunin bu sistemi o qədər tez mənimsəmişdi ki, Hegel dialektikasından bir addım da uzaqlaşmadan, onun ən görkəmli ardıcılarını belə karıxdıra bilirdi. Öz sözləri ilə desək, “özündəfəlsəfə”nin öhdəsindən gəlməklə, o, İsveçrəyə yollandı və orada kommunizm təbliğatı ilə məşğul oldu. Sonra Fransa və Almaniyadan yenidən slavyan dünyasının sərhədlərinə qayıtdı. Bu dünyanı ən az korlanmış sivilizasiya hesab etdiyindən, o, bəşəriyyətin bərpasını buradan gözləyirdi. Öz ümidlərini o, slavyan tipinin daha parlaq əks olunduğu rus milli xarakterinə bağlayırdı. Rus xalqına xas sadələvh qardaşlıq hissini Bakunin slavyanların əsas cəhəti hesab edirdi. O, təqib olunan insandakı heyvani instinktə - rus mujikinin ona əziyyət verənlərə, zadəganlara nifrətinə arxayın idi. Onun sözlərinə görə, rus xalqında atəşə həm uşaq kimi təmiz, həm də şeytani məhəbbət var və artıq Napoleonun hücumu zamanı Rastopçin Moskvanın müdafiəsi planını bunun üzərində qurmuşdu. Rus kəndlisində hər şeydən daha çox onun situasiya üzündən məyusluğa uğramış təbiətinin kinsizliyi qorunub saxlanılır. Onu hakimlərin qəsrlərini bütün zənginlikləri ilə birgə oda atmağın ədalətli və savab iş olduğuna inandırmaq asandır. Rusiyanı bürüyəcək yanğın bütün dünyaya keçəcək. Buradaca dərindən, fəlsəfi fikir, müasir Avropa sivilizasiyası ucalığından işıqlandırılan, yalnız insan bədbəxtliyi mənbələrindən olan hər şey məhvə məhkumdur. Dağıdıcı qüvvəni hərəkətə gətirmək- ağıllı adama layiq yeganə məqsəd budur. Öz dəhşətli ideyalarını inkişaf etdirən və mənim əziyyət çəkdiyimi gözlərimdən oxuyan Bakunin etirazlarıma rəğmən, öz geniş ovcunu lampanın kəskin işığına qarşı tutdu. Müasir sivilizasiyanın dağıdılması – onu entuziazmla doldurmuş idealdır. O, yalnız bir şey barədə danışırdı: bu məqsədlə siyasi hərəkətin bütün vasitələrindən necə istifadə etmək lazımdır və onun planları çox zaman ətrafdakıların şən ironik qeydlərinə səbəb olurdu. Hər cür inqilabçılar onun yanına gəlirdilər. Yəqin ki, ona ən yaxın olanlar slavyanlar idi, çünki Bakunin onları rus despotizmi ilə mübarizə üçün daha yararlı hesab edirdi. Yaratdıqları respublikaya və Prudon sosializminə rəğmən, fransızların ciddi olmadığını düşünürdü. Almanlar barədə heç vaxt danışmırdı. Demokratiya, respublika və bu kimi şeylərə laqeyd idi, onlara ciddi yanaşmırdı. Sosial əsaslarda mövcud yenidənqurma barədə danışanda o, etiraz edənlərin üzərinə məhvedici tənqidlə atılırdı. Xatırlayram ki, onun nəzəriyyəsiindən qorxan bir polyak demişdi ki, insanın öz əməyinin bəhrələrindən istifadə edə bilməsi üçün hansısa dövlət qurumu olmalıdır. Bakunin cavab ver-

mişdi: “Ola bilsin, sən öz tarlanı çəpərləməli və onun mühafizəsi üçün polis yaratmalı olacaqsan”. Polyak karıxıb susmuşdu. Yeni dünya düzəninə qurucuları öz-özünə tapılacaq – o bizə belə təsəlli verirdi. İndi bütün bunları dağıdacaq olan qüvvəni tapmaq barədə düşünmək vacibdir. O sual edirdi: doğrudanmı, bizlərdən kimsə ümumi dağıntıların yanğından sağ çıxmağa ümid edəcək qədər axmaqdır? Təsəvvür edək ki, Peterburq, Paris və London da daxil olmaqla, bütün Avropa dünyası bu tonqala atılıb. Düşünmək olarmı ki, onu yandıracaq adamlar sonralar bu qalıqların üzərində nəşə tikəcəklər? Özünü fəda etməyə hazır olduğunu deyən adamlara o, sensassiya yaradacaq etirazla cavab verirdi: məsələn tiranlarda deyil, bütün şər – qayğısız filistərlərdədir (*ictimai görüş dairəsi çox dar olan riyakar xasiyyətli adam; meşşan – red.*). O, protestant keşişini bu cür filistə qismində təsəvvür edirdi. Bakunin ağına gətirə bilmirdi ki, alman pastoru əsl insan ola bilər. O, bir halda buna əmin ola bilərdi: həmin şəxs bütün keşiş əmlakını, arvadını və uşaqlarını öz əliylə tonqala atsın.

232

Digər tərəfdən, Bakunin hər şeyə zərif və incə həssaslıqla yanaşdığından, onun bütün bu dəhşətli nitqləri insanları xüsusən karıxdırırdı. Mənim sənətlə bağlı hədsiz narahatlığım, bu sahədəki ideal cəhdlərim ona aydın idi. Amma öz vəzifələrimlə onu yaxından tanış etmək kimi hər hansı cəhdlərimi rədd edirdi. Mən İncilin təsiri ilə gələcəyin ideal səhnəsi üçün “Nazaretli İsa” adlı faciənin planını düşünmüşdüm. Bakunin xahiş elədi ki, rəhm eləyib, onu bu ideyamla tanış eləməyim. Sifahi şəkildə ona öz ideyamın mahiyyətini izah etdiyim üçün mənə uğur arzuladı, amma çox israr etdi ki, İsanı zəif adam kimi təqdim edim. Musiqiyə gəlincə, kompozisiya zamanı yalnız bir mətni müxtəlif şəkildə dəyişdirməmi istəyirdi: qoy, tenor “Onun boynunu vurun!”, soprano “Onu asın!”, dayanmadan uğuldayan bas isə “Yandırın, yandırın onu!” deyə oxusun. Bir dəfə onu “Uçan hollandiyalı”nın ilk səhnələrini dinləmək üçün dilə tutdum. Mən çalib-oxuyurdum və bu zaman o qorxunc insan özünü tamamilə başqa bir yöndən kəşf etdi. Bakunin musiqiyə bütün başqalarından daha diqqətlə qulaq asırdı. Mən fasilə verəndə o çığırdı: “Necə gözəldir!”. Və dəfələrlə yenidən ifa etməyimi istədi. Bu adam təqiblərdən gizlənən kədərli qaçqın həyatını yaşamağına başladığından, mən onu evimə dəvət etməli olurdum.

Həyat yoldaşım şam yeməyinə nazik dilimlərlə doğranmış kolbasa və ət verirdi, o, sakson adətində əsasən, onları qənaətlə çörəyin üstünə qoymaq əvəzinə diri-diri aşırırdı. Minnanın dəhşətə gəldiyini görüb, tədricən ona necə yemək lazım olduğunu öyrətməyə başladım. Əvəzində o, təbəssümlə cavab verdi ki, masanın

üstündəkilər kifayətdir, özünü günahkar hiss eləsə də, ona bildiyi kimi yeməyə imkan vermək lazımdır. Şərabı kiçik stəkandan içməsi də mənə xoş gəlmirdi. Ümumiyyətlə, o bu içkini sevmirdi. Qayğısız istehlakçının sərxoş olanadək şərabı filister astagəlliyi ilə kiçik dozalarda içməsi ona iryənc görünürdü. Bir stəkan yaxşı araq eyni məqsədə sürətlə və birbaşa gətirir. Nəyəsə hesablanmış mülayimlik, asta tempəli həzz onda nifrət oyadırdı. Əsl insan öz ehtiyaclarının yalnız ən zəruri təminatına can atır. İnsana layiq yalnız bir həzz var: sevgi.

233

Bu və digər qeyri-adi davranışlar göstərir ki, Bakunində antimədəni vəhşilik təmiz insan idealizmi ilə uyuşurdu. Onun barəsində təəssüratlarım qeyri-iradi dəhşət hissindən qarşısızalmaz rəğbətədək dəyişirdi. Öz tənha gəzintilərime tez-tez onu da götürürdüm, Bakunin burada təqiblərdən qorxmaya bilərdi, buna görə də belə dövətləri məmnuniyyətlə qəbul edirdi, çünki gəzintiyə ehtiyacı vardı. Estetik meyllərimin hədəfini ona daha yaxından təsvir etmək cəhdlərim nəticəsiz qalırdı, çünki biz sırf söz üzərində diskussiyalardan kənara çıxma bilmirdik. İdeyalarım ona həddən artıq qarışıq görünürü. O iddia edirdi ki, iryənc gerçəkliyin tələblərindən çıxış edərək, gələcək üçün qanunlar yaratmaq olmaz: gələcək tamam başqa cəmiyyətdən doğmalıdır. Bütün söhbətləri mütləq dağıtmaq mövzusunə gətirib çıxarırdı. Bu qəribə adama belə sual verdim: işə necə başlamağı düşünür? Buradaca, əvvəldən də hiss etdiyim kimi, məlum oldu ki, Bakuninin bütün fikirləri təsadüfi ehtimallar əsasında qurulub – indi bu, bütün aydınlığı ilə ortaya çıxdı. Gələcək sənətin təşkili ilə bağlı planlarım ona qeyri-praktik adamın göylərdə uçan xəyalı təsiri bağışlayırdı. Amma məlum oldu ki, onun da mövcud mədəni müəssisələrin qaçılmaz məhvi ilə bağlı layihələri, ən azı, mənimkilər qədər əsaslandırılmayıb. Bakuninin universal konspirasiya mərkəzi olduğunu düşünmək mümkün idi. Amma indi aşkara çıxdı ki, onun praktik vəzifəsi yalnız Praqada yeni inqilabi həyəcan yaratmaq fikrindən o yana getmir, özü də bu baxımdan bütün ümidləri bir neçə tələbənin təşkilatına yönəlmişdi. Üsyanın yetişdiyini düşündüyü bir axşam o, ingilis tacirindən pasport alıb, Praqaya köçməyə hazırlaşdı – bu, təhlükəli idi. O, gözəl buruq saçlarını kəsdirib, saqqalını qırxdırmalı və özünə mədəni filister görkəmi verməli olmuşdu. Bərbər çağırmaq olmazdı, buna görə də bu işləri Rekel öz üzərinə götürdü. Əməliyyat əzsaylı tanışların əhatəsində, küt ülgücün – bu, çox əziyyət verirdi – köməyi ilə reallaşdı. Müştəri sakit təmkinini qoruyurdu. Onu yola salanda dostumuzu bir daha sağ görməyəcəyimizə əmin idik. Amma cəmi bir həftə sonra o, geri qayıtdı, Bakunin Praqada işlərin gedişi barədə ona verilən məlumatların həqiqətdən çox uzaq olduğunu gözləri ilə gör-

müşdü: orada, onun ixtiyarında cəmi bir yığın yarıyeniyyətə tələbələr vardı. Xeyrixah Rekel bu mövzuda onunla zarafatlaşırdı. Bu hadisədən sonra o, aramızda yalnız nəzəri cəhətdən konspirasiyaya bələd olan inqilabçı şöhrəti qazanmışdı. Elə Bakuninin rus xalqı ilə apardığı iş də praqalı tələbələrlə olduğu kimi nəticələndi. Onun bütün ehtimallarının heç nəylə əsaslandırılmadığı, təsadüfi olduğu, predmetin mahiyyətilə bağlı nəzəri ümumiləşdirmədən doğduğu bəlli oldu. Belə bir qənaətə gəldim ki, həddən artıq təhlükəli adamın Avropanın geniş dairələrində qazandığı şöhrət gerçək həyatdakı iş təcrübəsindən deyil, onun dünyagörüşünün nəzəri təbliğatından irəli gəlir. Bununla belə, anladım (*buna imkanım yarandı*) ki, öz nəzəriyyələrinə qeyri-ciddi yanaşan adamların əksəriyyətindən fərqli olaraq, onun şəxsi davranışında heç bir eqoistik hesablama yox idi. Bu, tezliklə, 1849-cu ilin məşum may üsyanı günlərində ortaya çıxdı.

234

Bütün qışı – 1849-cu ilin yazınadək yuxarıda qeyd etdiyim vəziyyət və ovqat sayəsində dumanlı həyəcəyə keçirdim. Beş pərdəli “Nazaretli İsa” əsərinin yeni il ərəfəsində cızdığı eskizi mənim sənət sahəsində son işim oldu. O zamandan mən aydın olmayan fikir, ümid və arzuların arasında yaşayırdım. Dərk edirdim ki, Drezdendəki bədii sənətlə bağlı fəaliyyətimin sonu çatıb. Vəziyyətim elə ağır idi ki, yalnız şəraitin məni Drezdenlə nə zaman birdəfəlik ayracağını gözləyirdim. Digər tərəfdən, Almaniya və Saksoniyadakı siyasi vəziyyət qaçılmaz fəlakətdən xəbər verirdi. Bu fəlakət hər gün yaxınlaşırdı. Taleyimi ümumi vəziyyətlə bağlamaq xoşuma gəlirdi. Mürtəce rejim cəmiyyəti düşünölmüş və açıq təxribata çəkirdi, yaxın gələcəkdə həlledici döyüşlərin başlayacağını gözləmək olardı. Orada fəal iştirak etmək kimi qızğın arzum yox idi, amma məni hara aparacağını düşünmədən, axına qarışmağa hazır idim. Elə məhz bu ərəfədə taleyimdə əvvəlcə inamsızlıqla yaşadığım bir hadisə baş verdi: martda List məni onun idarəsi ilə Veymarda “Tanhauzer”in tamaşaya qoyulacağını xəbər verdi, bu, Drezdendəki tamaşadan sonra ilk nümayiş idi. O, böyük təvazökarlıqla bildirirdi ki, bütün bu iş onun şəxsi arzusunun nəticəsidir. Öz uğurunu təmin etmək üçün o, Veymara hər iki ilk tamaşaya Tixaçeki dəvət etdi. Oradan qayıtdıqdan sonra Tixaçek operanın yaxşı qarşılandığını dedi və bu, məni sözün yaxşı mənasında, heyrləndirdi. Qonorardan başqa, böyük hersoqdan qızıl tütüncəqabı hədiyyə aldım, o mənə 1864-cü ilədək xidmət göstərdi. Bütün bunlar mənim üçün o qədər yeni və qəribə idi ki, belə sevincli hadisəyə təsadüfi epizod, böyük ustadın dost şıltaqlığı kimi yanaşmağa meyilli idim. Özümdən soruşurdum: bütün bunlar indi mənim nəyimə lazımdır? Çox gec deyil ki? Bəlkə, çox tezdir? Tezliklə Listdən lütfkar bir məktub

aldım. O yazırdı ki, mayda “Tanhauzer”in üçüncü tamaşası olacaq, operanı repertuarda saxlamaq üçün onu yalnız yerli qüvvələrin köməyi ilə tamaşaya qoymaq niyyətindədir. Məndə qısa müddətə Veymara getmək arzusu oyandı, bunun üçün mayın ikinci həftəsində məzuniyyət götürdüm. Tamaşaya bir neçə gün qalırdı, amma bunlar məşum günlər idi. Mayın 1-i Beytsin kralın təzyiq altında yaratdığı yeni nazirliyi palatani buraxdı. Rekel və onun ailəsi barədə də düşünmək lazım gəlirdi. Deputat statusu onu cinayət təqibləri təhlükəsindən qoruyurdu, palata buraxıldıktan sonra isə Rekel müdafiəsiz qaldı. Yeni həbs müddətindən qurtulmaq üçün qaçmaq zəruri idi. Ona şəxsən yardım etmək imkanım olmadığından, Rekelin olmadığı müddətdə qəzetinin qayğısına qalacağıma söz verdim. Bu, onun ailəsini saxlamağın yeganə yolu idi. Rekel Bohemiya sərhəddindən yenicə (*ela bu vaxt mən ciddi karıxma içərisində “Xalq vərəqəsi”nin növbəti sayını hazırlayırdım*) çıxmışdı ki, Drezdendə çoxdan gözlənilən hadisələr baş verdi. Əsl deputasiya “küləyi”, kütlənin nümayişi, bütün mümkün cəmiyyətlərin qızğın axşam toplanmaları başladı. Hərəkətdən xəbər verən bütün əlamətlər görünürdü. Mayın 3-də həyəcanlı xalqın ora-bura vurnuxan izdihamı ilə dolu küçələr ondan xəbər verirdi ki, işlər hakimiyyətin arzuladığı sona doğru gedir. Hakimiyyət alman ittifaq konstitusiyasının tanınmasını tələb edən hər cür deputat heyətini gözlənilməz kəskinliklə rədd edirdi. Nahardan sonra “Vətən ittifaqı”nın Rəyasət Heyətinin iclasında qonaq qismində iştirak etdim, bu, “Xalq vərəqəsi”nin maraqlarına uyğun idi: iqtisadi-humanist motivlər üzündən bu vərəqlərlə məşğul olmağı özümə borc sayırdım. Burada xalqın rəğbətindən istifadə edib, bu cür cəmiyyətlərin rəhbərliyinə keçən adamların davranışından gözlənilmədən dəhşətə gəldim. Baş verən hadisələr, xüsusən də, əhalinin fəal aşağı təbəqələrinin demokratik nəzəriyyələrin təmsilçilərinə münasibətdə terrora əl atması onlar üçün xoşagəlməz idi. Mən hər cür vəhşi təkliflər və onlara qətiyyətsiz etirazlar eşitdim. Əsas mövzu müdaifə barədə düşünmək zərurəti idi. Polis və silah gətirilməsi ilə bağlı danışırdılar. Qəfildən evlərə dağılışmaq qərara alınanda məndə, ümumiyyətlə, tam qarışıqlıq təəssüratı yarandı. Gənc rəssam Kaufmanla birgə getdim, onun “Ruhun tarixi” adlanan bir sıra kartonlarını Drezden rəsm qalereyasında görmüşdüm. İspan inkvizisiya məhkəməsində kafirə verilən cəzaları göstərən tabloya baxarkən Saksoniya kralı narazılıqla başını yırğalayaraq, üzünü çevirmişdi, sanki, şəkildəki süjet incəsənətə xas deyildi. Kaufmanın rəngi ağarmışdı, rəssam məyus olmuşdu. O, yaxınlaşmaqda olan hadisələrə böyük həyəcanla baxırdı. Biz söhbət edə-ədə Semperin göstərişi ilə Müqəddəs Anna kilsəsi yaxınlığında quraşdırılmış fəvvarənin yanındakı poçt meydanına çatanda həyəcan signalı verildi. Bu, üsyana çağırış idi. “Cənablar, başlayır!” – deyə yol yoldaşım qışqırdı və hardasa gizləndi. Onu bir daha görmədim.

Kilsənin həyəcan zəngi məndə dərin təəssürat oyatdı. Hava aydın, günəşli idi. Bu zaman mənimlə Hötenin Valmi yaxınlığında kanonada eşitməsinə bənzər bir şey baş verdi. Bütün meydan mənə tünd-sarı, qəhvəyi rəngdə göründü, sanki günəş tutulmuşdu – mən belə tutulmanı nə zamansa Maqdeburqda görmüşdüm. Xüsusi canlanma hiss edirdim. Birdən nəşə ciddi əhəmiyyət verdiyim bir şeylə oynamaq, başımı qatmaq istədim. Qəfildən ağılıma gəldi ki, məsafə yaxın olduğundan Tixaçekin yanına gedib, bu ehtiraslı ovçudan onun odlu silahını götürə bilərəm. Onun arvadını tapdım, özü məzuniyyətdə idi. Qadının yaxınlaşan hadisələrdən qorxusu məndə cılığın, şən bir ovqat yaradırdı. Ona ərinin bütün ovçu arsenalını qəbz əsasında “Vətən ittifaqı”na verməyi tövsiyyə etdim, əks halda, üsyan edən kütlə onu mütləq ələ keçirəcəkdi. Nəticədə, əyləncəli şənliyimin ən sərt cinayət hesab olunduğunu öyrəndim. Küçəyə çıxıb öyrənmək istədim: həyəcan zəngindən, günəşin sarımtıl qürubundan başqa da nəşə baş verirmi? Köhnə bazara düşdüm, orada nə barədəsə qızğın söhbət edən bir qrup insan gördüm. Böyük heyrətimə rəğmən, burada Berlinə indicə gələn xanım Şreder-Devrienlə qarşılaşdım. O, xalqa atəş açılması barədə xəbərdən sarsılmışdı. Bu yaxınlarda Şreder-Devrien üsyan cəhdinin silah gücünə necə yatırıldığının şahidi olmuşdu. İndi o, öz dinc Drezdenində eyni şeyin baş verdiyindən dəhşətə gəlirdi. Qadını əzən kobud kütlə onun qəzəbinə mənasız yumorla yanaşdı. Devrien üzünü çevirəndə məni gördü: görünür, o, bütün söylərini səfərbər etmək və gözlənilən qanlı qarşıdurmaya imkan verməməyi xahiş edən biləcəyi insanı tapdığına sevinirdi. Səhərisi, onunla köhnə dostum Haynenin evində qarşılaşdım, qadın burada sığınacaq tapmışdı. O, mənim soyuqqanlılığımı görüb, yenidən mənə and verdi ki, ixtiyarımda olan bütün vasitələri işə salıb, mənasız qardaş qırğınının qarşısını alım. Sonradan öyrəndim ki, onun davranışı hakimiyyətə belə bir əsas verib: qadına dövlət çevrilişinə cəhd və xalqı üsyana çağırmaq ittihamları irəli sürülmüşdü. Proses ərzində əksini sübut etmək, müqavilədə göstərilən və Drezden operasında uzunmüddətli işinin əvəzində almalı olduğu təqaüdü xilas etmək üçün o, xeyli cəhd eləməli oldu.

Həmin gün, mayın 3-də mən şəhərin qanlı qarşıdurma barədə söz-söhbətin yayıldığı hissəsinə yollandım. Öyrəndim ki, Seyxqauz tərəfdə döyüş olub. Qəzəblənmiş kütlə bu strateji məntəqəni zor gücünə almaq istəsə də, əsgərlər

kardeşlə (içə xırda güllələrlə doldurulmuş top gülləsi - red.) onları dağıtdı. *Rampische Gasse* yə yaxınlaşanda təsadüfən odlu atəşə tuş gələn Drezden kommuna qvardiyasından olan bir neçə nəfərlə qarşılaşdım. Onlardan biri ayağından yaralanmışdı və yoldaşı qayğıkeşliklə onun qoluna girmişdi. Yaralı, gümrahlıqla irəliləmək istəyirdi, amma sağ ayağı iradəsinə tabe olmurdu. Onun arxasınca körpüdə qanlı iz qalırdı və kütlə arasından çığırtilar eşidilirdi: "O, qan içindədir". Bu mənzərə mənə çox sarsıtdı və dərhal necəsə hər tərəfdən eşidilən çığırtiların mənasına vardım: "Barrikadaya! Barrikadaya!". Kütlə mənə əyləndirirdi və mən onlarla birgə köhnə bazardakı şəhər bələdiyyəsinə tərəf hərəkət etdim. Küçələr qəzəbli izdihamla dolu idi, amma *Rosmaringassenin* eni boyunca hərəkət edən əzəmətli dəstə xüsusi olaraq gözümə dəydi. Bir az mübaliğəli xarici görünüşləri ilə Vyanadan gələn qaçqınları xatırladan bu adamlar nə zamansa teatra gəlib, "Riensi"yə sərbəst giriş istəmişdilər. Hötenin "Eqmontun"da Fanzeni xatırladan qozbel də burada idi. Ətrafdakı çılğın nidaların müşaiyəti ilə o, məmnunluqla öz uzun əllərini silirdi: görünür, uzun intizardan sonra meydana çıxan inqilabi çılğınlıq onu sevindirirdi. Bu andan etibarən, qeyri-adi hadisələrin gedişinin mənə dərindən maraqlandırdığını tamamilə aydın şəkildə xatırlayıram. Döyüşçülərin cərgəsinə qoşulmaq kimi birbaşa arzum yox idi, amma həyəcanım və baş verənlərdə iştirak həvəsim getdikcə artırdı. Üsyankar kütləyə qaynayıb-qarışmadan bələdiyyənin binasına keçdim. Əvvəlcə mənə elə gəldi ki, şəhər təmsilçiləri xalqla əlbirdirlər. Amma hiss olunmadan iclas zalının içinə daxil olarkən gördüm ki, burada tam qarışıqlıq və karıxma hakimdir. Gecə düşüncə mən hər yerdə qurulan barrikadalardan astaca keçərək, evə, gözdən-könüldən uzaq Fridrixstadta qayıtdım. Səhərisi, yenə inanılmaz hadisələrin gedişini müşahidə etmək üçün erkəndən şəhərin mərkəzinə yollandım. Çümə axşamı, mayın 4-də şəhər bələdiyyəsinin inqilabi hərəkətin əsas mərkəzinə çevrildiyi bəlli oldu. Tezliklə xəbər yayıldı ki, kral və əyan-əşrəfi nazir Beystin məsləhəti ilə sarayı tərk edib və Elba çayı ilə Keniqşteyn qalasına yola düşüb. Bu xəbər monarxla sülh razılaşmasına ümid edənləri dəhşətli dərəcədə həyəcanlandırdı. Belə şəraitdə şəhər bələdiyyəsi baş verənlərə görə məsuliyyəti öz üzərinə götürməyə cəsarət etməyərək, Drezdendə olan deputatlara, Sakson parlamenti üzvlərinə müraciətlə çıxış etdi. Sonuncular vəziyyəti müzakirə etmək və pozulmuş əsası bərpa etmək müvafiq ölçülər götürmək üçün bələdiyyədə toplaşdılar. Nazirlər Şurasına deputat heyəti göndərildi, amma nazirləri heç yanda tapa bilmədilər. Sonra hər tərəfdən gələn şayiələr təsdiq olundu: baş tutan razılaşmaya əsasən, Prussiya kralının qoşunları Drezdeni işğal etmək üçün irəliləyirlər. Hamının beyninə bir fikir hakim idi: qoşunların müdaxiləsinə əngəl olmaq. Bu zaman Vürtemberqdəki xalq hərəkətinin uğurları barədə xəbər gəldi, orada ordu parlamentə sadıq idi və irtica planları pozulmuşdu. Onlar hökuməti alman ittifaq konstitusiyasının sarsılmazlığını qəbul etməyə vadar etdilər. Bələdiyyədə topla-

şanlar bu şayiələri təqdir etdilər. Ümid yarandı: əgər sakson qoşunları özlərini Vürtemberqdəkilər kimi aparmağa məcbur etsələr, məsələ sülh yolu ilə həll olunacaq. Bu, kralı xilasedici qərar verməyə vadar etməli idi ki, o, vətənpərvərlik motivləri ilə ölkənin prussiyalılar tərəfindən işğalına əngəl yaratsın. Sanki hər şey bir nəticəyə gəlib çıxırdı: Drezdendəki sakson qoşun hissələrinə onların davranışının həlledici əhəmiyyətini izah etmək. Şəxsən mən şərəfli sülhə nail olmaq ümidini, mənasız xaotik qarışıqlıqdan çıxış yolunu bunda görürdüm. Bu, istisna hal kimi məni çox cəlb etdi: özüm nümayişi düşünüb, özüm də icra etdim, yeri gəlmişkən, bunun heç bir faydası olmadı. Mətbəələrin ixtiyarında olan “Xalq vərəqəsi” tipində iri sərlövhəli uzun zolaqlı kağızlarda birsətirlik “Bizimlə birgə düşməyə qarşısanmı?” şüarını yazdırdım. Həqiqətən də, bu şüarlar sakson əsgərlərinin hücumuna məruz qalmalı olan bərrikadalarla bərkidilmişdi. Onlar döyüşə çıxarılacaq qoşunlarla davranışı müəyyən etməli idi. Əslində, çuğullar istisna olunmaqla heç kəs onlara diqqət yetirmirdi. Gün nəhəng həyəcəyə keçmişdi, hər yerdə qarışıqlıq hakim idi. Heç kəs heç nəyin əsl yerini bilmirdi. Amma müşahidə üçün bərrikadalarla örtülmüş köhnə şəhər böyük maraqla doğururdu. Həqiqətən də, hamının ciddi müqavimətə hazırlaşdığını izləmək xoş idi. Qəfildən küçədə Bakuninə rast gəldim. Qara frakda, həmişəki kimi damağında siqaret olan bu adam açıq-açıqla şəhərin qapalı küçələrini dolaşırdı. Drezden hadisələrinin onu heyran edəcəyinə əmindim. Amma məlum oldu ki, səhv edirəm. Əhalinin müdafiə addımlarında o, yalnız uşaq çarəsizliyinin əlamətlərini görürdü. Bununla yanaşı, Bakunin yalnız öz rahatlığını - polisdən gizlənməyə məcbur olmamaq və Drezdendən sakitcə çıxmaq imkanı barədə düşünürdü. İş ona o qədər qeyri-ciddi görünürdü ki, orada şəxsən iştirak etməyə marağı yox idi. O, damağında siqaret, sevincək halda Drezden inqilabının vəziyyətini müzakirə edincəyədək diqqətimi yeni bir tamaşa çəkdi: komendantın çağırışı ilə kommuna qvardiyası tam silahlanmış vəziyyətdə bələdiyyə binasının qarşısında toplandı. Xüsusi fəxri atıcı hissənin sıralarından Ritşl və Semper mənə tərəf çıxdılar. Ritşl baş verənlərdən çox narahat idi. Semper isə işin içində olduğumu düşündüyündən hədsiz çətin vəziyyətə düşməsilə bağlı şikayət elədi. Qvardiyanın onun məxsus olduğu seçmə hissəsi qəti demokratik istiqamətilə seçilirdi, o, incəsənət akademiyasının professoru idi və işini məmur öhdəlikləri ilə eyni zamanda necə uyğunlaşdıracağını bilmirdi. “Məmur” sözünün onun dilindən çıxması məndə qeyri-adi dərəcədə məzəli təəssürat yaratdı. Diqqətlə Semperin gözlərinə baxdım və təkrar etdim: “Məmur!” O, heç bir izahat vermədən qərribə təbəssümlə məndən uzaqlaşdı.

Səhəri, cümə günü, mayın 5-i müşahidəçi marağından doğan ehtirasın təsiri ilə bələdiyyəyə getdim və işlərin qəti dönüş aldığından əmin oldum. Sakson parlamentinin deputatlarının əksəriyyəti belə bir qənaətə gəlmişdilər ki, rəsmi hökumət artıq faktiki olaraq mövcud deyil, deməli, müvəqqəti hökumətin təşkilinə başlamaq lazımdır. Gözəl natiqlik qabiliyyəti olan professor Kexliyə evvandan xalqa bu barədə təntənəli şəkildə elan etməsini tapşırtdılar. O, öhdəliklərinə sadıq kommuna qvardiya hissələrinin və azsaylı kütlənin qarşısında bu işin öhdəsindən məharətlə gəldi. Buradaca alman ittifaq konstitusiyasının tam qorunacağı bəyan olundu və silahlı xalq and içdi. Bütün bunların məndə xüsusi ruh yüksəlişi doğurmadığını xatırlayıram. Əksinə, Bakuninin bütün günü gözümün qarşısından getməyən qeydlərinin, onun bu cür aksiyalara münasibətinin həqiqi mənasını anladım. Texniki baxımdan onun bədbinliyi özünü doğrultdu. Semper tam nişançı formasında və bayraqdar şlyapasında məni bələdiyyədən çağırdı. Təəccübümə rəğmən (*bu eyni dərəcədə məni aylandırirdi*), bərrikadaların, xüsusən onlardan birinin – *Wildstrufergasse* və *Brüdergasse* küçələrinin kəsişməsində yerləşən bərrikadanın nə qədər yöndəmsiz qurulduğundan danışdı. Semperin mühəndis hissiyatını sakitləşdirmək üçün onu seçilmiş hərbi müdafiə komissiyasının kabinetinə göndərdim. Borcunu yerinə yetirmiş kimi, göstərişlərimə əməl etdi. Görünür, orada Semperə yaxşı müdafiə olunmayan postun yenidən qurulması üzrə vacib işlərlə bağlı zəruri səlahiyyətlər vermişdilər. O zamandan etibarən Semperi daha Drezdendə görmədim. Yəqin, o, üzərinə qoyulan vəzifənin öhdəsindən əsl memar kimi, hansısa Mikelancelo və ya Leonardo da Vinçinin bədii-artistik könüllüyü ilə gəldi.

Sülh barədə danışıqlar səhəri günədək çəkdi. Bu zaman universitetdən tanıdığım vəkil Marşall fon Biberşteyn xüsusi enerjisi və natiqlik istedadı ilə fərqləndi. Drezden kommuna qvardiyasının ober-zabiti qismində o, başqa natiqlərdən daha çox şey etdi. Keçmiş yunan polkovniki Heynts elə həmin gün Drezden xalq döyüşçü qüvvələrinin komendantı seçildi. Bütün bunlar onsuz da şəhərin müxtəlif məntəqələrində görünən Bakunini sakitləşdirmirdi. Müvəqqəti hökumət mənəvi təsir etməklə məsələni dinc yolla yoluna qoymağa çalışırdı. O, prussiyalıların yaxşı düşünülmüş hücumu hazırladıklarını aydın şəkildə görür və düşünürdü ki, döyüşə hazır olmaq üçün müvafiq strateji ölçülər götürülməlidir. Amma üsyan etmiş saksoniyalıların ciddi hərbi bilikləri olmadığından, o, inadla Drezdendə

yerləşən təcrübəli polyak zabitlərini cəlb etməyi təklif edirdi. Hamı bu plandan dəhşətlə üz döndərdi. Son nəfəsdə olan Frankfurtdakı ittifaq hökumətindən nəse gözləyirdilər. Sərt leqal yolla getməyə, parlamentarizm prinsiplərini qorumağa çalışırdılar. Bu arada həyat kifayət qədər xoş şəkildə davam edirdi. Gözəl yaz axşamında nəcib xanımlar öz sevgililəri ilə barrikadaya alınmış küçələrlə addımlayırdılar. Bu, maraqlı tamaşanı xatırladırdı. Məni yumor qarışıq xoş əhval-ruhiyyə bürüyürdü. Sanki, bütün bunlar qeyri-ciddi işlərdir, sanki, hakimiyyət tərəfindən verilən sülhməramlı bəyannamə hər şeyi qaydaya salacaq. Bu fikirlərlə axşamın gec saatlarında çoxsaylı əngəlləri aşaraq, tələsmədən özümün uzaq mənzilimə çatdım. Neçə vaxtdı arzuladığım "Axilles" sərlövhəli dramı yazmaq barədə düşünürdüm. Evdə böyük bacım Lauranın qızları Klara və Ottiliya Brokhauz bacılarını gördüm, onlar son vaxtlar Drezdendə bir müəllimənin yanında yaşayırdılar. Həftədə bir dəfə məni ziyarətə gəlir və gəlişlərilə evə bir xeyli sevinc gətirirdilər. Hamı alicənab-inqilabi əhval-ruhiyyədə idi, hamı barrikadalara rəğbət bəsləyirdi və utanmadan onların tərəfdarlarına qələbə arzulayırdı. Barışıq davam etdiyi müddətdə, mayın 5-i, cümə günü belə keçdi. Hər yerdən bütün Almaniyada ümumi üsyanın mümkünlüyünə əmin edən xəbərlər gəlirdi. Baden, Pfalts ittifaq konstitusiyasının müdafiəsinə qalxmışdı, Breslav kimi ayrı-ayrı şəhərlərdən də eyni ruhlu xəbərlər daxil olurdu, Leypsiqdə Drezdenə köməyə tələsən tələbə korpusu yaranmışdı. Drezdenə gələn bu korpusu əhali şövqlə qarşıladı. Bələdiyyədə xüsusi müdafiə departamenti təşkil olundu, orada "Loenqrin" in səhnələşdirilməsnə olan ümidlərində kəskin şəkildə aldanan gənc Hayne də iştirak edirdi. Sakson mədənlərindən də onların Drezden hərəkətinə fəal rəğbət bəsləmələri və silahlı yardıma hazır olmaları barədə xəbərlər gəlib çatırdı. Sanki, yalnız bu köhnə şəhər barrikadalara yaxşıca bürünsə, Drezdeni hücumdan müdafiə etmək mümkün olacaq. Şənbə, mayın 6-da səhər tezdən məlum oldu ki, iş ciddi şəkil alır: Prussiya qoşunları yeni şəhərə daxil olub. Əvvəlcə sakson əsgərlərinə hücum əmri üçün qərar verə bilmirdilər, amma indi onlar əsgər borclarını yerinə yetirməli idilər. Günorta barışıq müddəti sona çatdı və indi artilleriyanın dəstəklədiyi qoşunlar üsyançıların yeni bazarda yerləşən əsas mövqeyinə hücumla başladı. Hələ də əmin idim ki, ciddi mübarizə başlayan kimi məsələ qısa müddət ərzində həll olunacaq. Çünki mən də, ətrafdakılar da ciddi şəkildə müdafiə olunmaq qətiyyəti hiss etmədik, belə işlər isə coşqun ruh yüksəlişi olmadan həll edilmir. Uzaqdan atəş səslərinə qulaq vermək əziyyətli idi, hadisələrin gedişini özüm müşahidə etmək istəyirdim və mənim ağıma *Kreuzturma* qalxmaq gəldi. Oradan çox şeyi görmək olardı. Bir saat müddətində atəş açan qoşunlar əvvəlcə tələsmədən irəli hərəkət etdilər, sonra geri çəkildilər və nəhayət susdular. Qəfildən üsyançıların sevinc dolu səslərini qulağım aldı. İlk hücum dəf edildi. Bu andan etibarən hadisələrdə iştirakım daha çılğın çalar aldı. Dəqiq məlumat almaq üçün bələdiyyəyə tələsdim. Amma orada

qeyri-adi qarışıqlıq içində heç nəyə nail ola bilmədim, nəhayət, mərkəzi məntəqələrdən birində Bakuninlə qarşılaşdım, o mənə aşağıdakı qeyri-adi məlumatları verdi: yeni bazardakı təhlükəli barrikadanın müdafiəçilərinin tamamilə pərən-pərən salındığı və qoşunların hücumu qarşısında davam gətirmədikləri barədə xəbər baş mənzilə daxil olmuşdu. O zaman dostum Marşall fon Biberşteyn müdafiə komissiyasının üzvü Leo fon Sixlinski ilə birgə könüllüləri dəvət etdilər və onlarla birgə təhlükəli məntəqəyə yola düşdülər. Freyberq dairə rəisi, müvəqqəti hökumətin üzvü, öz vəzifəsində qalmış (*iki digər şəxs – Todt və Tşirner ilk həyəcan siqnalındaca qaçıb gizlənməmişdilər*) Heybner tamamilə silahsız, başıaçıq halda müdafiəçilərin tərk etdikləri barrikadaya daxil oldu və kürəyini qoşunlara tərəf çevirərək, alovlu sözlərlə könüllülərə özünü nümunə göstərdi. Onun bu uğurlu nitqindən sonra barrikada geri alındı, oradan qoşunlara açılan gur atəş altında əsgərlər geri çəkilməli oldular. Yüksəklikdən izlədiyim bu epizod könüllülərə qoşulan Bakuninin gözü qarşısında baş verirdi. Bakunin mənə bildirdi ki, Heybnerin siyasi baxışları nə qədər məhdud olsa da (*o, Sakson parlamentində mülayim sol qanadı təmsil edirdi*), o, alicənab adamdır və Bakunin özünü tamamilə onun sərəncamına verir. İndi o nə etməli olduğunu bilir. Həyatla risq etmək lazımdır və başqa heç nə barədə sual verməyə ehtiyac yoxdur. Heybner də, görünür, qəti ölçü götürməyin zəruriliyini anlayırdı və Bakuninin təklifləri onu qətiyyəən qorxutmurdu. Bütün qabiliyyətsizliyi üzə çıxan komendantın yanında təcrübəli polyak zabitlərindən ibarət hərbi şura yaradılmışdı. Strategiya məsələlərindən başı çıxmayan Bakunin bələdiyyəni və Heybneri tərk etmir, öz məsləhətlərilə yardım göstərir və qeyri-adi soyuqqanlılıq nümayiş etdirirdi. Günün sonu müxtəlif məntəqələrdə üsyançılar və qoşunlar arasında atışmalarla keçdi. Mən yenidən *Kreuzturma* qalxmaq və oradan bütün mənzərəni izləmək istədim. Ora qalxmaq üçün kral sarayında yerləşmiş əsgərlərin açıqları atəşin altında meydanı keçmək lazım idi. Meydan tamamilə boş idi, amma onu asta addımlarla keçmək istəyirdim, yeri gəlmişkən, buradaca xatırlayırdım ki, gülləyə hədəf olmamaq üçün gənc əsgərlərə də belə şəraitlərdə tələsmək məsləhət görülür. Qülləyə çatanda orada çoxlu adam vardı: bəzilərinə bura mənəm kimi maraq gətirmişdi, bəziləri isə düşməni müşahidə etmək üçün bura ezam olunmuşdular. Burada mən ixtisasca müəllim olan sakit, ürəkək, amma inamlı və qətiyyətli xarakterə malik Bertoldla tanış oldum. Biz ciddi fəlsəfi mübahisə etdik, dinin mücərrəd məsələlərinə toxunduq. O, qüllə keşikçisindən bizi buradək gəlib çatan güllələrdən qorumaq üçün küləş döşək istədi: *Frauenkirche* qülləsində yerləşən Prussiya nişançılarına bizim olduğumuz mövqeni atəşə tutmaq əmr edilmişdi. Nə olur-olsun, gecəyədək özümün maraqlı müşahidə postumu tərk edib, evə getmək istəmirdim, buna görə də qarovulçunu dilə tutdum ki, köməkçisini bizə - Fridrixştadta arvadımdan yemək üçün nəsə gətirməyə göndərsin. Beləcə, mənim həyatımın ən qeyri-adi gecələrindən birini kilsə

zənglərinin səsi və divara dəyən Prussiya güllələrinin fasiləsiz vıyılması altında keçirdim. Bertold və mən növbə ilə yatır və keşik çəkirdik. Bazar günü – mayın 7-si həmin ilin ən gözəl günlərindən biri oldu. Yaxınlıqdakı bağlardan birindən uçub gəlmiş bülbülün səsinə oyandım. Şəhərdə, onun hündürlükdən görünən geniş ətraf bölgələrində sakitlik və dinclik hakim idi. Yalnız dan yerinin ağarması ilə onları yüngül duman bürüdü, bu dumanın içində mən *Tharander Strasse* tərəfdən gələn “Marselyoza”nın musiqisini açıq-aydın eşidirdim. Səslər yaxınlaşdıqca duman çəkilirdi və parlaq qızılı günəş şəhərə yaxınlaşan uzun cərgənin parlaq silahlarında bərq vurdu. Bu ecazkar mənzərəni görüb, heyran olmamaq mümkün deyildi. Uzun müddətdir alman xalqında mövcudluğunu ümitsizcəsinə inkar etdiyim (*bu inkar şəxsən mənim özümün əhval-ruhiyyəmdəki bədbinliyin artmasına səbəb olurdu*) qüvvə indi birdən qeyri-adi gücü ilə gözlərim qarşısında dayandı. Yüz nəfərdən az olmayan silahlı və təşkilatlanmış qazmaçıların dəstəsi Drezdenin müdafiəsinə tələsirdi, onların əksəriyyəti dağ mədənlərindən gəlmişdi. Onları tezliklə şəhərin bələdiyyə ilə üzbuüz yerləşən köhnə bazarında gördük, xalqın sevinc çığırtıları ilə qarşılacağı dəstə istirahət düşərgəsində yerləşdi. Gün ərzində bu cür dəstələrin gəlişi davam edirdi. Bu, xalqın ruhuna səmərəli təsir edən dünənki günün cəsarətinin mükafatı idi. Görünür, əsgərlər taktikanı dəyişmişdilər: onlar hər hansı məntəqəyə həlledici hücumdan imtina edir və eyni zamanda, bir neçə yeri atəşə tuturdular. Bizə köməyə gələnlər özləri ilə cənab Tade fon Burqkaya məxsus dörd balaca top gətirmişdilər, Burqka ilə Drezden xor cəmiyyətinin açılışı münasibətilə düzənlənən ziyafətdə tanış olmuşdum. O zaman həddən artıq xeyirxah, amma eyni zamanda gülməli dərəcədə darıxdırıcı nitq söyləmişdi. Barrikadadan əsgərlərə atılan güllələr, bu kanonada – ah, taleyin istehzası! – nə üçünsə mənə onun nitqini xatırlatdı. Saat 11 ərəfəsində bir neçə həftə əvvəl içərisində Doqquzuncu sumfoniyanı dirijorluq etdiyim köhnə opera binasını alovun qucağında görəndə məndə inanılmaz dərəcədə dəhşətli təəssürat yarandı. Xatırladığım kimi, bu, müvəqqəti tikilmiş, ağac və taxtalarla doldurulmuş bina idi, yanğın baxımından təhlükəli idi: bu şərait ziyarətçilər üçün daim təhlükə mənbəyi idi. Mənə izah etdilər ki, onu strateji mülahizələrdən çıxış edərək yandırılar: əsgərlərin təhlükəli hücumunun qarşısını alsınlar və məşhur Sempərov barrikadasını gözlənilməz hücumdan qorusunlar. Buradan belə bir əxlaqi nəticə çıxarmaq olardı: bu cür mülahizələr şəhərin həyatında estetik xarakterli motivlərdən daha çox əhəmiyyət daşıyır. Sonuncu motivlər həmişə gözəl Svingeri eybəcərləşdirən yöndəmsiz binanı sökmək üçün yetərli olmayıb. Yanğına həssas materiallarla dolu, öz ölçülərilə rəğbət doğuran bina bir neçə dəqiqənin içində alovun qurbanı oldu. Alov Svinger yaxınlığındakı qalereyaların dəmir dam örtüyünə çatanda, dam örtükləri sanki onun mavi dalğalarında hərəkət edəndə, tamaşaçılar təbii-elmi kolleksiyaların zərər çəkəcəyindən narahatlıqlarını ifadə etdilər. Digərləri düşündülər ki, alov

qədim cəngavər yaraq-əsləhəsinin yerləşdiyi silah palatasına ziyan vura bilər, bununla belə, vətəndaşlardan biri hesab edirdi ki, burada təəssüflənməli heç nə yoxdur: qoy, bu saray müqəvvələri yanıb kül olsun. Amma yangının qarşısını aldılar, görünür, incəsənətə hörmət hissi üstün gəldi, çünki əslində bu yangın xüsusi ziyan verə bilməzdi. Bizim nisbətən sakit rəsədxana məntəqəmiz tezliklə silahlı adamlarla doldu, onlar bura köhnə bazarın qorunması üçün ezam olunmuşdular. Yaxşı müdafiə olunmayan *Kreuzgasse* tərəfindən hücum təhlükəsi vardı. Silahsız adamların burada görə biləcəyi bir iş yox idi. Bundan başqa, mənim yanıma hədsiz narahat olmuş arvadımdan elçi gəldi, o, evə qayıtmağımı xahiş edirdi. Yalnız böyük əziyyət və xeyli vaxt itkisi hesabına dolanbac yollarla özümün uzaq Forştadtıma gəlib çata bildim. Mübarizə qızğın həddə çatmışdı, Svinger tərəfdən isə güclü top atəşi guruldayırdı. Evim həyəcanlı qadınlarla dolu idi, onların arasında Rekelin son dərəcə narahat olmuş arvadı da vardı. Qadın tam əmin idi ki, əri Drezendəki üsyandan xəbər tutan kimi özünü bura atıb və əlbəttə ki, döyüşün ən mərkəzi nöqtəsindədir. Həqiqətən də, Rekelin qayıtdığını eşitşəm də, özüylə qarşılaşmışdım. Gənc bacıqızlarım məni həddən artıq əyləndirirdi: onlar fasiləsiz atəşlərdən heyranlıq duyurdular və hətta öz əhval-ruhiyyələrini arvadıma da ötürə bilmişdilər, bundan sonra mənə görə narahat olan arvadım da sakitləşmişdi. Hamı heykəltəraş Henelin davranışından heyrətə düşmüşdü: o, evinin qapısını bərk-bərk bağlamışdı ki, inqilabçılar ora daxil olmasın. Dəryazla silahlanmış adamlar onu xüsusən qorxuya salırdı və qadınlar buna görə onu məsxərəyə qoyurdular. Bazar günü belə bir bayram əhval-ruhiyyəsində keçdi.

239

Sonrakı gün, bazar ertəsi, mayın 8-də, səhər işlərin nə yerdə olduğunu bilmək üçün döyüş meydanından təcrid olunmuş mənzilimdən çıxıb yenə bələdiyyə tərəfə keçməyə cəhd göstərdim. *Annenkirche* ətrafında barrikadaların birini aşanda hansısa kommuna qvardiyaçısı mənə çığırdı: “Cənab kapelmeyster, *Freude, schöner Gotterfunken*”. Görünür, o, “Doqquzuncu simfoniya”nın ifa olunduğu konsertdə iştirak edən tamaşaçı heyranlarımdan idi. Onun belə bir şəraitdə gözlənilməz olan pafosu məni ruhlandırdı. O, içimdəki hansısa qüvvələri azadlığa çıxardı. Bir az aralıda, *Plauen* ətrafındakı xəlvət küçələrdə kamera musiqiçisi Hibendalla rastlaşdım, son vaxtlaradək o, kral kapellasının hörmətli qaboyçularından idi. Kommuna qvardiyaçısı formasında, özü kimi geyinmiş bir silahsız adamla çənə döyürdü. Məni görən kimi Rekelin əleyhinə çıxmağımı xahiş etdi. Rekel inqilabçı dəstəsinin müşayiətilə bu məhəllədə silah tapmaq məqsədilə axtarış aparırdı. Mən maraqla Rekel barədə soruşanda o, əvvəlcə qorxdı, sonra tələşlə sual verdi: “Amma, cənab

kapelmeyster, məgər siz bu cür açıq danışmaqla öz vəzifənizi itirəcəyinizdən qorxmursunuz?”. Bu xatırlatma məni cin atına mindirdi. Qəhqəhə çəkib izah elədim ki, öz vəzifəmi o qədər də yüksək qiymətləndirmirəm. Gizlətdiyim yaxşı əhval-ruhiyyə sevinclə aşkara çıxırdı. Bu zaman iki polis nəfərinin müşayiət etdiyi Rekele gördüm, onlar silah aparırdılar. Rekele mənimlə dostcasına görüşdü, dərhal da qınaqla Hibendala və onun yoldaşına müraciət etdi: nə üçün əyinlərində kom-muna qvardiya mundiri varkən, öz postlarında deyillər? Hibendal özünə bəraət qazandırdı: onun silahını əlindən alıblar. Cavabında Rekele çığırdı: “Mənim sizə daha sözüüm yoxdu, əla uşaqlarsınız”. Sonra da gülərək irəliyə doğru hərəkət etdi. Biz birgə addımlayarkən o mənə Drezdendə olmadığı müddətdə başına gələnələr barədə qısaca danışdı və “Xalq vərəqəsi” barədə hesabatımı dinlədi. Həmin anda yaxşı silahlanmış gənclərdən, gimnastika cəmiyyətinin üzvlərindən ibarət böyük dəstə bizi ayırdı, onlar Drezdenə yeni gəlmişdilər və yollanmalı olduqları toplanma məntəqəsinə gedən yolu göstərməyimizi istəyirdilər. Yüzlərlə qəti hərəkətə hazır olan gənci görməyim ovqatımı xeyli yüksəltdi. Rekele onları barrikadaların labirintindən keçməklə bələdiyyə ilə yanaşı meydana aparmaq missiyasını öz üzərinə götürdü. Söhbət zamanı o, komandanların əsl enerjisinin çatışmadığından gileyləndi. Rekele xüsusi təhlükədə olan barrikadaları qətran halələrilə əhatə etməyi təklif etdi. Amma müvəqqəti hökumətin təmsilçiləri elə tək-cə bu sözləri eşidib yaxşı mənada dəhşətə gəldilər. Ona öz yoluyla getməyə mane olmadan qısa yolla bələdiyyəyə doğru addımladım və bir də onu yalnız on üç ildən sonra gördüm. Bələdiyyədə Bakunindən öyrəndim ki, müvəqqəti hökumət onun planını qəbul etməyə hazırlaşır. Uzunmüddətli müqavimət üçün az səmərə verən Drezden mövqeyini tərk etmək və buradan tam silahlanmış halda dağ mədənlərinə çəkilmək lazım idi, ora hər yandan, o cümlədən, Türiqiyadan da çoxsaylı silahlı dəstələr axışırdı. Alman xalq müharibəsi başlamışdı və dağlarda yaxşı mövqe tutmaq daha ağılabatan görünürdü. Bütün cəsərinə rəğmən, barrikadalarda gələcək mübarizə küçə qiyamı xarakteri daşıyacaqdı. Etiraf edirəm ki, bu fikir mənə gözəl və əhəmiyyətli göründü. Əvvəl mənə mərhəmət oyadan, ironiya və sarkazmdan məhrum olmayan, sonra isə böyük təəccüb doğuran şey vacib və olduqca dərin əhəmiyyəti olan hadisəyədək böyüdü. Heç bir arzu, hər hansı funksiyanı üzərimə götürmək kimi vəzifə hiss etməirdim, amma əvəzində şəxsi vəziyyətlə bağlı hər hansı fikrə əlimi yelləyirdim. Hadisələrin axınına düşməyi, ümitsizliyə bənzər sevincli hisslə ovqata tabe olmağı qərara almışdım. Amma arvadımı Drezdendə köməksiz qoymaq istəmədiyimdən, tez bir zamanda özünə heç nəyi izah eləmədən onu buradan necə aparmaq barədə plan cızdım. Tələsik Fridrixştadta qayıdarkən öyrəndim ki, şəhərin bu hissəsini Prussiya əsgərləri ələ keçirib və bölgə daxili hissədən təcrid olunub. Aydın idi ki, işğal və hərbi mühasirə bizim qəsəbənin sakinləri üçün bir yığın xoşagəlməzlik yaratmışdı. *Tharauder Strassedən* asanlıq-

la keçməklə Minnanı təcili azad olan Hemnisə, ərdə olan bacım Klaranın yanına getməyə razı sala bildim. O, qısa bir zamanda evdə lazım olan hər şeyi hazırladı və bir saatdan sonra tutuquşu ilə yaxınlıqdakı kəndə gəlməyi vəd etdi, mən burada Pepslə Hemnisə qədər getmək üçün at tutmalı idim. Gözəl bir yaz səhəri idi, tənha gəzintilərimin adi yolu ilə son dəfə gedirdim, bir daha bura qayıtmayacağımı anlayırdım. Torağaylar oxuyurdu, zəmilərin üzərindən uçuşurdular, şəhərdən isə fasiləsiz top səsləri gəlirdi. Amma beynim son günlər atəş səslərinə o qədər öyrəşmişdi ki, onlar məni sonra da uzun müddət təqib elədi: dəniz səyahətindən sonra da Londonda ayaqlarımın altında yerin də bu cür titrədiyini hiss edirdim. Dəhşətli musiqi səsi altında şəhərə salam göndərdim. Uzaqdan görünən qüllələrə baxarkən təbəssümlə etiraf etdim ki, yeddi il əvvəl mənim bura gəlişim çox sakit şəraitdə baş vermişdi, amma indi mən Drezdeni hədsiz əzəmətli şəraitdə tərk edirdim.

240

Minna ilə birgə ekipajda dağlara tərəf irəlilədikcə bizim yanımızdan tez-tez yeni-yeni silahlı dəstələr keçirdilər. Bu mənzərə bizi qeyri-iradi dərəcədə sevindirirdi. Hətta arvadım onlarla təqdiredici tərzdə danışırdı: heç bir barrikada hələ alınmayıb. Əksinə, Drezdenə tərəf sakitcə istiqamət götürən piyada dəstəsi bizdə ağır təəssürat yaratdı. Əsgərlərdən bəzilərinə ünvanlanan "hara gedirsiniz?" sualına onlar quru, əvvəlcədən onlara təlqin olunmuş qaydada cavab verirdilər ki, borclarını yerinə yetirirlər. Biz Hemntisə gələndə qohumlarım elə səhərisi işlərin nə yerdə olduğunu bilmək üçün Drezdenə qayıdacağım barədə bəyanatdan qorxuya düşdülər. Məni nə qədər dilə tutsalar da, öz qərarımı icra elədim. Ümid edirdim ki, yolda şəhəri tərk edən silahlı xalq dəstələrini görəcəyəm. Amma Drezdenə yaxınlaşdıqca şayiələr özünü doğruldurdu: orada nə təslim, nə də geri çəkilmək barədə düşünürdülər, çünki mübarizə xalq partiyası üçün çox səmərəli şəkildə gedirdi. Bütün bunlar mənə inanılmaz möcüzə kimi görünürdü. Ən gərgin ovqatda, çərşənbə axşamı, mayın 9-də mən yenidən qədim şəhərin bələdiyyəsinə tərəf getdim. İrəliləmək günü-gündən çətinləşirdi. Küçələr dolu idi və dağılmış evlərin arasından yol tapmaq lazım gəlirdi. Axşam düşmüşdü. Gördüklərim, həqiqətəndə, dəhşətli idi: keçdiyim hissələrdə sakinlər şəhəri ev-ev qorumağa hazırlaşmışlar. Fasiləsiz top gurultusu və silah, atəş səsləri barrikadadan barrikadaya, keçiddən keçidə çıxıran silahlı xalq kütlələrinin səslərini tamamilə batırırdı. Bu səslər anlaşılmaz vızıtlını xatırladırdı. Hər yerdə qətran tonqalları alovlanırdı, keşikçi postlarındakı bənizi ağarmış yorğun adamlar onların yaxınlığında uzanmışdılar. Hər yoldan keçəni ciddi şəkildə səsləyib, sorğu-suala tuturdular. Amma

bələdiyyəyə daxil olanda mənə qeyri-adi təəssürat hakim oldu. Burada gərgin, yaxşı təşkil olunmuş ciddi mübarizə gedirdi. Bütün üzlərdə böyük yorğunluğun izləri vardı, bir səs belə, təbii səslənmirdi: hamının səsi möhkəm xırıldaırdı. Yalnız qərribə geyimdə və üçbucaqlarda olan qoca lakeylər alicənab görkəmlərini saxlamışdılar. Adi vaxtda qeyri-adi dəhşət aşılayan bu gövdəli adamlar bəzən buterbrod düzəldir, vetçina və kolbasa kəsir, bəzən də azuqə ilə dolu səbətləri barrikadadan gələn elçilərə verirdilər. Onlar inqilabın qayğıkeş ev sahibələrinə çevrilmişdilər. Bələdiyyədə mən qorxularından gizlənən müvəqqəti hökumətin üzvlərindən Todt və Tşirnerlə qarşılaşdım. Onlar vəzifələrinin icrasına qayıtmışdılar və ağır iş görə-görə kölgə kimi sakitcə irəli-geri vurnuxurdular. Təkcə Heybner özünün bütün enerjisini saxlamışdı, amma onun görünüşü mərhəmət oyadırdı: gözlərində əsəbi qılgıncım parıldaırdı, o, yeddi gün idi ki, bir dəqiqə də olsun, yatmırdı. Məni sevinclə qarşıladı, hesab edirdi ki, gəlişim müdafiə elədiyi iş üçün yaxşı əlamətdir. O, hadisələrin axınında özü üçün haqqında müəyyən anlayışı olmayan ünsürlərlə qarşılaşmışdı. Yalnız Bakunin tam əminliyini və sakitliyini saxlayırdı. Hətta onun zahiri görünüşü, azacıq da olsun dəyişməmişdi, halbuki, bu müddət ərzində bir dəfə də gözünün dincini almamışdı. Bakunin mənə bələdiyyə zalında yerə salınmış döşəklərdən birinin üstündə, damağında siqaret qəbul etdi. Yanında Heymberqer adlı gənc polyak (*qalisiyalı*) oturmuşdu. Bu, Bakuninin bu yaxınlarda Lipinski üçün tövsiyyənamə istədiyi skripkaçı idi. Bakunin, ona ehtirasla bağlanan bu çox gənc və təcrübəsiz adamın hadisələrin girdabına düşməsini istəmirdi. İndi özü bu oğlanla barrikadaların birində qarşılaşmışdı. Onu bələdiyyəyə gətirmişdi və gənc hər dəfə top atəşinin səmindən diksinəndə Bakunin özünə gəlməsi üçün onu dümsükləyirdi. Deyirdi: “Bu sənin üçün skripka deyil, musiqiçi, sən gərək evdə oturaydın”. Burada olmadığım müddətdə baş verənlər barədə Bakunindən qısa və dəqiq məlumat aldım. Həmin gün müdafiə barədə verdikləri qərardan imtina etmişdilər, çünki şəhərə yeni gələn dəstələrin bu qərardan düşkünləşəcəyindən ehtiyat edirdilər. Əksinə, mübarizə yangısı və müdafiəçilərin qüvvəsi güclü olduğundan, hələ əsgərlərlə uğurla döyüşmək mümkün idi. Amma bu müddət ərzində çoxlu qoşun gəlmişdi və bu yaxınlarda Vildştruf barrikadasına olunan hücum uğurla nəticələnmişdi. Prussiya əsgərləri küçə döyüşlərindən imtina edib, başqa taktikaya keçmişdilər: onlar uçulmuş divarlardan keçərək, evləri bir-bir tuturdular. Öncədən görmək olardı ki, barrikadalarda müdafiə faydasız olacaq və düşmən astaca, amma dəqiqliklə müvəqqəti hökumətin iclas keçirdiyi bələdiyyəyə daxil olacaq. Bakunin bu səbəbdən barıt ehtiyatlarını bələdiyyənin anbarına yığıb, qoşunların yaxınlaşdığı vaxtda onu partlatmağı təklif edirdi. İç otaqlarından birində toplaşan şəhər idarəsi qətiyyətlə bunun əleyhinə çıxdı. Bakunin isə bu addımın zəruri olmasında inad edirdi. Amma onu aldatdılar, bələdiyyədən bütün barıtı götürüb məhv elədilər və bundan başqa, Heybnerin mərhəmətindən istifadə

etdilər, Bakunin isə heç vaxt onun bir sözünü iki etmirdi. Beləliklə, üsyançıların yüksək ruhunu nəzərə alıb, sabah erkəndən dağ mədənlərinə doğru çəkilməyə qərar verdilər, *Plauen*ə strateji yolun bağlanması gənc Zixlinskiyə tapşırıldı. Rekel barədə sualıma Bakunin qısa cavab verdi: dünən axşamdan onu görməyiblər. Ola bilsin, əsir düşüb – o, həddən artıq əsəbi olmuşdu. Öz növbəmdə, Hemnisə gedib-qayıdarkən gördüyüm hər şey – yaxşı silahlanmış dəstələr, bir neçə minlik Hemnis kommuna qvardiyası barədə məlumat verdim. *Freyberq*də ehtiyatda olan dörd yüz əsgərlə qarşılaşdım, onlar xalq döyüşçülərinə köməyə gedirdilər, amma sürətlə yürüş etdiklərindən, dinclərini almaq üçün dayanmışdılar. Görünür, istehkamçı arabalarını ələ keçirməyə ürək eləmişdilər. Aydın idi ki, loyallı sərhədləri keçmək sağlam döyüş qüvvələrinin axınına yardım göstərmiş olardı. Müvəqqəti hökumətin bu addıma razı olduğunu onlara bildirmək üçün təcili geri qayıtmağımı xahiş etdilər. Buradaca köhnə dostum məni ötürməyi üzərinə götürdü – müvəqqəti hökumətin üzvü olan Marşall fon Biberşteyn bu cür göstərişlərin ünvanına çatdırılması üçün məndən daha uyğun adam idi. Yuxusuzluqdan lap əldən düşmüş, səsi az qala tamam batmış bu həddən artıq fəal inqilabçı mənimlə birgə bələdiyyədən *Plauen* qəsəbəsindəki mənzilinədək getdi, biz yuxarıda qeyd etdiyim çətin yollardan keçdik. Orada o elə həmin gecə bir tanış arabaçı vasitəsilə bizə ekipaj tapmağa ümid edirdi və eyni zamanda ailəsi ilə halallaşmaq istəyirdi. Çünki ailəsindən uzun müddətə ayrılacağını düşünürdü. Arabanı gözlərkən qadınlarla sakitcə söhbət mühitində şam elədik və çay içdik. Səhər bir sıra macəralardan sonra *Freyberq*ə çatdıq, orada dərhal ehtiyat dəstələrinin tanış rəislərini axtarmağa başladım. Marşall onlara kəndlərdən araba və at ehtiyatı görməyi əmr etdi. Dəstə nəhayət, Drezdenə yola düşəndə məndə yenidən ora qayıtmaq kimi ehtiraslı arzu oyandı. Marşall ölkənin dərinliklərində irəliləməyi qərara almışdı, orada da öz vəzifəsini yerinə yetirəcəkdi, onunla ayrıldıq. Təcili poçtla dağ mədənlərinin yüksəkliklərinin əksinə, *Tarnaduya* tərəf yola düşdüm və faytondaca yaddım. Birdən möhkəm çıxırtı səsinə oyandım: poçtalyon kimləsə qızğın mübahisə edirdi. Gözlərimi açanda çox təəccübləndim: bütün yol silahlı adamlarla dolu idi, onlar Drezdenə getmir, əksinə, oradan gəlirdilər, onlardan bəziləri yorğunluqlarını əsas gətirərək, ekipajdan istifadə etmək istəyirdilər. Çıxırdım: “Bu nə deməkdir? Siz hara gedirsiniz?”. Cavab verdilər: “Vətənə! Drezdendə hər şey bitdi! Orada bizim ardımızca faytonda müvəqqəti hökumət gəlir”. Cəld ekipajdan yerə atıldım, onu yorğun polislərin ixtiyarına verdim və sıldırım yolla faytonun, uğursuzluğa uğramış müvəqqəti hökumətin qarşısına qaçdım. Həqiqətən də, astaca dağa doğru hərəkət edən muzzla tutulmuş gözəl ekipajda Heybner, Bakunin, poçt idarəsinin enerjili katibi Martin oturmuşdular, sonuncu ikisinin əlində silah vardı. Bütün kətiblik, demək olar, qozlaya sığışmışdı. Onların ardınca gələn polislər kütləsinin içində daha çox yorğun olanlar ekipajdan yapışıb, ona qalxmaq istəyirdilər. Tez o

tərəfə qaçdım. Hər şeydən əvvəl, ekipaj sahibi ilə müvəqqəti hökumətin muzdlu arabaçısı arasındakı qəribə söhbətin şahidi oldum. Bu adam yalvarırdı ki, ekipaja yazıqları gəlsin. Onun incə yayları bu qədər yükə tab gətirə bilməz, buna görə də o, öndən və arxadan ekipajdan yapışmamağı xahiş edirdi. Bakunin sakitcə mənə Drezdendən geri çəkilməyin cüzi itki hesabına başa gəldiyini izah etməyə başladı. Səhər tezdən o, Maksimilian xiyabanındakı cavan ağacları kökündən çıxarmağı əmr etdi, bu, həmin hissədən kavaləriya hücumundan geri çəkilənləri qorumaq üçün idi. *“Die scheenen Beeme”* üçün ağlaşma quran bulvar sakinlərinin şikayətləri onu çox əyləndirirdi. Bu arada ekipaj sahibinin yalvarışları getdikcə daha da zəhlətökən olmuş, hönkürtüyə keçmişdi. Bakunin sakitcə, razılıq hissilə bu səhnəni müşahidə edirdi. O, yalnız bircə dəfə səsini çıxardı: *“Filisterlərin göz yaşları – Allahlar üçün nektardır”*. Amma Heybnerlə mənim üçün bu, çox ağır səhnə idi. Heybner düşünürdü ki, bəlkə, bizim ekipajdan düşməyimiz lazımdı: o, yorğun adamları düşməyə məcbur etmək istəmirdi. Məlum oldu ki, onsuz da biz ekipajı tərک etməliyik, çünki yoldakı dəstələr müvəqqəti hökuməti salamlamaq üçün bizim ətrafımızda şosseyə düzülüb. Onlar sonrakı tapşırıqları gözləyirdilər. Heybner böyük ləyaqətlə silahlı vətəndaşların arasından keçdi, o, rəhbərlik edənlərə durumu izah edir, əvvəlki kimi, uğrunda bu qədər qan tökdükləri qurumun uğur qazanacağına inanmağa çağırırdı. Heybner Freyberqə getmək və orada sonrakı tapşırıqları gözləmək əmrini verdi. O zaman xalq qoşunlarının arasından Mensdorf adlı bir sadə gənc çıxdı, o, alman-katolik vaizi idi, onu sözün yaxşı mənasında hələ Drezdendən , tanıyırdım (*ciddi söhbətlərin birində ilk olaraq o, mənə Feyerbaxın əsərləri ilə tanış olmağı məsləhət görmüşdü*). Mensdorf müvəqqəti hökumətdən Hemnis kommuna qvardiyasının komandirlərinin zorakılığından müdafiə istəyirdi. Silahlanmış kommuna qvardiyası Hemnisdən Drezdenədək, demək olar ki, onun və onun təşkil etdiyi xalq nümayişinin təsiri altında çıxış edirdi. İndi isə Hemnis kommuna qvardiyasının komandirləri onu yürüş edən vətəndaşlarla birgə, sanki, əsir kimi aparır, onunla pis davranırlar. Mensdorfu yalnız böyük alicənablıq göstərmiş başqa dəstələrlə görüş sayəsində buraxmışdılar. Hemnis kommuna qvardiyası uzaq dağlarda yerləşirdi. Oradan işlərin vəziyyətini öyrənmək üçün elçilər gəldi. Müvəqqəti hökumətin nə olursa-olsun mübarizəni davam etdirmək qərarı barədə eşidəndə onlara yerləşmək üçün Hemnisdəki baş qərargahlarını təklif etdilər. Elçilər öz dəstələrinin yanına qayıdanda biz onların necə dağlara doğru çəkildiklərini gördük. Bir neçə dayanacaqdan sonra bizim araba karvanı birtəhər Freyberqə çatdı. Şəhərin küçələrində Heybneri qarşılayan dostları inadla burada baş qərargah qurmağı və Freyberqə küçə döyüşlərinin dəhşətlərini yaşatmamağı xahiş edirdilər. Heybner onlara heç bir cavab vermədi, məni və Bakunini isə iclasa çağırırdı. Burada biz Heybnerin arvadı ilə ürəkağrıdan görüşünün şahidi olduq. O, qısaca, bir neçə kəlmə ilə baş verənlərin əhəmiyyətini qadınına izah etdi,

anlatdı ki, söhbət Almaniyanın taleyindən, onun ləyaqəti uğrunda mübarizədən gedir və Heybner bu mübarizə uğrunda canını verməyi qərara alıb. Sonra səhər yeməyi verildi, yemək zamanı biz yetərinə gümrah ovqatda idik. Səhər yeməyindən sonra Heybner qısa, sakit, amma qətiyyətli nitqlə Bakuninə müraciət etdi, hərçənd onun soy adını düzgün tələffüz eləmədi: “Əziz Bakunin, sonrakı hər hansı addımı atmazdan əvvəl sənin özündən eşitmək istəyirəm: doğrudurmu ki, sənin siyasi məqsədin, mənə deyildiyi kimi, qırmızı respublikanın qurulmasıdır? Açıq de, çünki bilməliyəm, qarşıda dostluğuna ümid edə bilərəm, ya yox”. Bakunin tam səmimiyyətilə etiraf etdi ki, siyasi quruluşun xarakteri onu maraqlandırmır və buna görə həyatını qurban verməyə hazırlaşmır. Drezdendəki küçə üsyanlarının və ümumiyyətlə, Almaniyanın bu hərəkəti ilə bağlı olan heç nəyin onun şəxsi arzularına, ümidlərinə bir aidiyyəti yoxdur. O, Heybnerin cəmər və alicənab şəxsi nümunəsini görüncəyədək bu hərəkəti səfeh və gülünc bir şey hesab edirdi. O zamandan Bakuninin siyasi mülahizələri və baş verən hadisələrə mənfi münasibəti arxa plana keçdi və o, bu gözəl insanın sadıq köməkçisi olmaq qərarını verdi, halbuki, Heybnerin mütədillər partiyasına mənsub olduğunu bilirdi. Bakunin onun tarixi missiyasını müzakirə etmirdi, çünki ümumiyyətlə, Almaniya da siyasi partiyalarla tanışlıq imkanı olmamışdı. Heybner bu izahatla kifayətləndi və başqa suala keçdi: Bakunin işlərin hazırkı durumu ilə bağlı nə düşünür? Ümitsiz mübarizədən imtina edib, üsyançı dəstələri buraxmaq daha ağıllı və düzgün addım olmazdı? Bu suala Bakunin özünəməxsus qəti və sakit əminliklə cavab verdi ki, Heybnerdən başqa hər bir şəxs mübarizədən imtina edə bilər. Çünki Heybner müvəqqəti hökumətin birinci üzvü kimi xalq silahlı mübarizəyə çağırıb. Onun arxasınca gediblər, yüzlərlə insan həyatını qurban verib. İndi etirazçıları buraxmaq qurbanların boş illüziya naminə verildiyini təsdiq etməkdir və əgər bu yolda o və Heybner tək qalacaqlarsa belə, öz postlarında dayanmalıdırlar. Məğlub olacaqları təqdirdə, onlar həyatlarını qurban verməyə borcludurlar: onların şərafəti ləkələnmişdir ki, xalq yeni inqilabi çağırış zamanı azad olmağa ümidini itirməsin. Bu sözlər Heybneri qərar verməyə vadar etdi. O, dərhal bütün Saksoniyadan nümayəndələrin seçkisini çağırdı, Hemnisdə təsis yığıncağının təşkil olunacağını elan etdi. Bu arada Hemnisdə əhalinin yüksək ruhda olması, yeni xalq qüvvələrinin daimi axını ilə bağlı xəbərlər gəlirdi. Heybner orada müvəqqəti hökumətin güclü mərkəzini yaratmağa və Almaniya da ümumi vəziyyət aydınlaşana qədər gözləməyə ümid edirdi. Bizim toplantı zamanı bir neçə gündür ki qoşunlara komandanlıq edən mətbəə sahibi Stefan Born gəldi. Heybner onun fəaliyyətindən çox razı idi. Born geri çəkilən dəstələrin heç bir itkisi olmadan, öz qaydasınca Freyberqə çatdığını məlumat vermək üçün gəlmişdi. Bu sadə və təvazökar gənc öz məruzəsinin xarakteri ilə bizə gözəl, gümrah ruh aşılırdı. Amma Heybnerin “Freyberqə hücum olacağı təqdirdə buranı müdafiə edəcəkmiz?” sualı-

na Born cavab verdi ki, hərbi deyil və strategiyadan anlayışı yoxdur, bu işi yalnız təcrübəli zabitə həvalə etmək olar. Belə şəraitdə vaxt udmaq üçün ən rəşional gediş daha az əhalisi olan Hemnisədək geri çəkilməkdə davam etmək idi. Born bu məqsədlə zəruri addımlar üçün mürəxxəs oldu. Heybner azca dincini almaq üçün bir saat yatmağa qərar verdi. Divanda Bakuninlə biz ikimiz qaldıq. Amma indi onun da yuxusu gəlirdi, Bakunin bir böyrü üstə çevrildi və öz böyük başının bütün ağırlığını çiyinə saldı. Düşündüm ki, bu yükədən qurtulmağa çalışsam, oyanacaq. Çətinliklə onu özümədən araladım və əvvəlki kimi baş verənləri diqqətlə izləmək üçün oradan çıxdım. Beləcə, Freyberq vətəndaşlarının ac və qəzəbli polislərə yemək payladığı bələdiyyə binasına çatdım. Orada Heybneri görməyimə çox təəccübləndim, o, yenə əvvəlki enerjisi ilə iş başındaydı. Bu adam onun məsləhətinə ehtiyac olduğunu anladığından, bir saat belə olsun, dincələ bilmirdi. Dərhal onun rəhbərliyi altında komendant bürosu təşkil olundu. Heybner ümumi səs-küyün, çığır-bağırın içində yenidən təlimat, göstəriş verirdi. Tezliklə Bakunin də gəlib çıxdı, onun yalnız bir qayğısı vardı: yaxşı zabit tapmaq. Amma beləsi tapılmadı.

Foxtlanddan böyük bir dəstənin başında gələn bir nəfər yaşlı, amma çox enerjili adam Bakunində öz enerjili nitqiylə yaxşı təəssürat oyatdı. Bakunin onu dərhal baş qərargah rəisi təyin etməyi təklif etdi. Amma qarışıqlıq içərisində müəyyən qərara gəlmək mümkün deyildi. Yalnız Hemnisdə hərəkəti idarə etməyə ümid etmək olardı və Heybner kütlə özünə gələn kimi dərhal ora daxil olmaq qərarını verdi. Bu, qərara alınan zaman mən xaosdan çıxmaq arzusu ilə dostlara elan etdim ki, biri gün səhər bizim dəstələri qarşılamaq üçün Hemnisə tələsəcəyəm. Üstəlik, adətən bu saatlarda hərəkət edən ekipaj da tapdım və orada yer tutdum. Amma bu küçədə polislərin hərəkəti başladığından dilicansın kütlə axınına düşməməsi üçün dəhsətin ötüb keçməsinə gözləmək qərara alındı. Bu, uzun müddət çəkdi. Mən yaxınlığımdan keçən polislərin yürüşünü, onların gözəl cərgələrini izlədim. Yürüş edənlər arasında bir qədər vasvasılığın ilə seçilən Foxtland dəstəsi mənim gözümə xüsusilə dəydi: qabaqda təbilçi gedirdi, o, zaman-zaman treli təbilin dərisinə deyil, onun ağac haşiyəsinə vurması ilə alətin monoton səslərinə məharətlə müxtəliflik elementi qatırdı. Bu qeyri-adi taqqıltı mənə Berliozun "*Sinfonie fantastique*" əsərinin sonuncu hissəsini – *Rabenstein* ətrafında skeletlərin gecə rəqsi zamanı sümüklərin şaqqıltısını xatırlatdı və Parisdə yaşadığım dəhsətli təəssürat real canlılığı ilə dirildi. Qəfildən tərki etdiyim dostların yanına qayıtmaq istədim ki, imkan olsa, onlarla birgə Hemnisə qayıdım. Bələdiyyədə onların heç birini görmədim. Heybnerin mənzilinə gələndə öyrəndim ki, o yatır. Poçta geri qayıtdım. Dilicans hələ də gözləyirdi. Küçələr hələ də camaatla dolu idi. Uzun müddət məyus şəkildə irəliləngəri gəzdim. Buradan poçta geri qayıtmağa bütün ümidlərimi itirmişdim, yenidən Heybnerin yanına qayıtdım ki, yol yoldaşı kimi ona qoşulam. Məlum oldu ki,

Heybner və Bakunin naməlum istiqamətə gediblər. Ümitsizlik içərisində poçta qayıtdım və gördüm ki, bizim dilicans yola çıxmağa hazırdır. Bir sıra macəralardan sonra gecə vaxtı Hemnisə çatdım. Yaxınlıqdakı mehmanxanada otaq tutub, orada xeyli yatdım. Sabahısı, səhər saat 5-də yeznəm Volframın şəhərdən bir az aralıda, 15 dəqiqəlik məsafədə yerləşən mənzilinə getdim. Yolda növbədə dayanana kommuna qvardiyaçısından müvəqqəti hökumətin şəhərə gəlişi ilə bağlı xəbər eşidib-eşitmədiyini soruşdum. O, sualı təkrar etdi: “Müvəqqəti hökumət? Onun işi bitdi”. Heç nə anlamadım və qohumlarımdan Hemnisdəki vəziyyətlə bağlı xəbər öyrənə bilmədim. Yeznəm evdə deyildi o, şəhərdə postda idi. O, yalnız günortaya yaxın evə qayıtdı və mehmanxanada yatdığı müddətdə nə baş verdiyini yalnız onda bildim. Heybner, Bakunin və yuxarıda adı çəkilən Martin şəxsi ekipajda Hemnis darvazalarına yaxınlaşmışlar. Onlardan kim olduqlarını soruşublar. Heybner tam nüfuzu ilə adını deyəndən sonra şəhər hakimiyyətini onlara göstərilən mehmanxanaya dəvət etməyi göstəriş veribmiş. Ora çatan kimi üçü də yoğunluqdan yığılıb yatırlar ki, qəfildən onların otaqlarına jandarmlar daxil olur və kral hakimiyyəti adından onları həbs edirlər. Onlar isə öz vəziyyətlərini əsas gətirib bir neçə saat sakitcə yatmaq üçün izn istəyirlər – onsuz da, qaçmaq imkanı yox idi. Səhər güclü hərbi eksort altında onları Altenburqa göndərilər. Yeznəmin etiraf etdiyi kimi, bütün bu hadisələrdə Hemnis kommuna qvardiyasının komandirlərinin kədərli rolu vardı: onlar gizlicə kral qoşunlarının tərəfinə keçmək üçün icazəsiz Drezdenə daxil olmuşdular. Heybneri Hemnisə dəvət edərək aldadıb tələyə salmışdılar. Heybnerin şəhərə daxil olmasını izləmək və bu barədə xəbəri hakimiyyətə çatdırmaq üçün ondan xeyli tez Hemnisə gəlib şəhər darvazalarında mövqe tutmuşdular. Yeznəm mənim taleyimdən çox narahat idi, çünki kommuna qvardiyasının komandirləri barəmdə təhlükəli cinayətkar kimi çox sərt danışmışdılar. İstənilən halda, mənim onlarla birgə Hemnisə gəlməməyim və eyni mehmanxanada qalmamağım əsl möcüzə idi, təbii ki, əks halda, məni də eyni tale gözləyirdi. Qəfildən tələbə vaxtımın xatirəsi yaddaşımda canlandı: o zaman məni duelə çağıran təcrübəli qoçaqların hamısı bir-birinin ardınca məhv oldular və beləcə, təhlükədən qurtuldum. Bütün bunlar məndə elə bir təəssürat yaratdı ki, həbs olunanlarla bağlılığım barədə, bir söz belə, söyləmədim. Mənim üçün çox narahat olan arvadımın inadı və tələbi ilə yeznəmlə onun ekipajında Altenburqa gəldim. Oradan dərhal poçtla Veymara yollana bilərdim, əslində, indi elə orada məzuniyyətdə olmalıydım. Ora xüsusi, gözlənilməz yollarla getdim.

Baş verən bu sayıqlamaya bənzəyən hadisələrin dəhşəti altında olduğumdan, Listlə görüşdə “Tanhauzer”in Veymarda hazırlanan tamaşasına zorla marağ göstərdim. O isə bunu ən çox mənə dəxli olan iş hesab edirdi. Dostuma Veymara adi yolla, kral kapelmeysteri kimi gəlib çıxmadığımı izah etmək çox çətin idi. Rəsmi ədalət məhkəməsinin mənə necə yanaşdığından özümün də xəbərim yox idi. Qeyri-qanuni addım atıb-atmadığımı bilmirdim, bununla bağlı hər hansı bir fikrim yox idi. Bu arada Veymara Drezdendəki durumla bağlı dəhşətli xəbərlər gəlirdi. Rejissor Henest, Rekelin fəaliyyətindən “araqarışdıran” kimi danışmaqla hamını həyəcanlandırmışdı. Rekeli Veymarda yaxşı tanıyırdılar. Bir neçə şəxsi xarakterli qeydimə əsasən, List hiss etməli idi ki, mənimlə Drezden hadisələri arasında hansısa şübhəli əlaqə var. Amma davranışım onu çaşdırırdı. Məsələ burasında idi ki, tamam başqa motivlərdən, hadisələrdəki fəal iştirakımı gizləməliydim. Bu, mühakimə təhlükəsi ilə bağlı deyildi. Beləliklə, bir müddət bilərəkdən dostumu məlumatsız qoydum. Ötən il Drezdenə qısa səfəri zamanı tanış olduğum Karolina fon Vittgentşteynin yanında toplaşmış, sənət məsələləri ilə bağlı qızğın söhbət etdik. Bir dəfə nahardan sonra haqqında qısa məlumat verdiyim “Nazaretli İsa” faciəmin planı ilə bağlı mübahisəmiz düşdü. Süjeti danışmış bitirdikdən sonra List şübhəli-şübhəli susmaqda davam edirdi, knyaginya isə onun tamaşaya qoyulmasına qəti etiraz edirdi. Özüm də bu münasibətlə söylədiyim paradoksları ciddi dəstəkləmədim. Ovqatım yol vermirdi, onlar bundan xəbərsiz olsalar da, mən hələ də yaşadıklarımın təsiri altında idim. Tezliklə “Tanhauzer”in orkestrlə məşqinin vaxtı elan olundu, bu, məndə uzun müddətdir hiss etmədiyim yaradıcı marağı qismən oyatdı. İlk dəfə ürəkqızdıran, tamamilə yeni bir duyğu hiss elədim. Orkestrə List rəhbərlik edirdi, onun ifasından hiss edirdim ki, əsəri dərinləndən anlıyır və qəbul edir. Yarışüurlü vəziyyətdə olsam da, bütün ifaçıları müşahidə etdim, onların qabiliyyətləri və rejissura barədə düşündüm. Məşqdən sonra Litsin dəvəti ilə musiqi direktoru Şter və ifaçı Hetse ilə birgə nahar etmək üçün mehmanxanalardan birinə getdik. List həmin mehmanxanada qalmırdı, burada mən onun temperamentinin həmin anadək müşahidə etmədiyim özəlliklərilə qarşılaşdım. Bu, qeyri-adi dərəcədə harmonik, rəvan adam qəfildən nədənsə qeyri-adi dərəcədə həyəcanlanmışdı, hədsiz qəzəb nümayiş etdirirdi. List dişlərini qıcayaraq, elə mənim özümü dəhşətli dərəcədə qıcıqlandıran şeyin üzərinə hücum etdi. Bizim ruhlarımızın oxşarlığı məni heyrətə saldı, ondakı qəzəb paroksizminin əsl motivlərini bilmədən bu təzahürü dərin marağ içərisində izləyirdim. Listin bu əhval-ruhiyyəsi gecə əsəb tutması ilə sonra çatdı. Səhəri onu tamamilə gümrəh gördüyümə çox təəccübləndim, üstəlik, o, yenə də mənim üçün bəlli olmayan

səbəblərdən təcili *Karlsrueyə* getməyə hazırlaşdı. Mənə və musiqi direktoru Şterə onu Eyzanaxadək yol salmağı təklif etdi. Yolda kamerger Bolye bizi saxladı. O imperator Nikolayın bacısı, Veymar hersoqinyasının qəbuluna düşməyə hazır olub-olmadığımla maraqlanırdı. Uyğun geyimdə olmadığımı söylədim – yol geyimindəydim, amma gətirdiyim əsası qulaqardına vurdular və List mənim əvəzimə razılıq verdi. Həqiqətən də, axşam hersoginya məni qeyri-adi mehribanlıqla, dostyana bir rəğbətlə qarşıladı və öz kamergerlərinə məni himayəyə götürməyi tapşırırdı. Sonradan List deyirdi ki, hələ o zaman himayədarım Drezden hökumətiylə bağlı məni gözləyən problemdən xəbərdar idi, buna görə də mənimlə əvvəlcədən tanış olmaq istəyirdi – sonra tanış olmağımız onun üçün güclü başağrısı yarada bilərdi. List Eyzanaxdan səfərini davam etdirirdi və məni Şterlə musiqi direktoru, bilikli və təcrübəli kontrapunktçu Kümştedtin himayəsinə verdi. Sonuncunun müşayiətilə mən ilk dəfə hələ bərpa olunmamış Vartburq qəsri ziyarət etdim. Bu ziyarət zamanı ağılma taleyin şıltaqları barədə qəribə fikirlər gəldi: mənə məhrəm olan bu qəsri Almaniyada qalacağım sayılı günlər zamanı ziyarət etmişdim. Biz Veymara geri qayıdanda burada Drezdendən pis xəbərlər gəldiyini eşitdik. Üçüncü gün List də gəlib çıxdı, məlum oldu ki, birbaşa ünvanıma yazmağa cəsarət etməyən arvadım ona məktub göndərib. Minna evimizdə axtarış aparıldığını yazırdı. Minnanı xəbərdar etmişdilər ki, mən Drezdenə geri qayıtmayım, çünki gizli polis məni axtarır və saxlanılmağımıla bağlı göstəriş verilib. Bu andan etibarən List qayğıma qalmağa başladı. Məni gözlənilən təhlükədən xilas etmək barədə müzakirə aparmaq üçün dərhal bir neçə təcrübəli dostunu çağırırdı. Ziyarət etməyə imkan tapdığım nazir Vatsdorf hesab edirdi ki, həbs olunacağım təqdirdə ən yaxşısı, sakitcə Drezdenə aparılmağıma imkan verməkdir. O əmin idi ki, mənimlə korrekt davranacaqlar, ora ayrıca ekipajda aparılacağam. Digər tərəfdən, burada Drezdeni prussiyalıların saldıdığı amansız mühasirə vəziyyəti ilə bağlı şayiələr yayılırdı. Bu şayiələr o qədər həyəcanlı idi ki, List və dostları Veymarı mümkün qədər tez tərk etməyimi tövsiyyə etdilər, artıq burada məni müdafiə etmək mümkünsüz idi. Amma Almaniyanı tərk etməzdən əvvəl narahat, qorxmuş arvadımla görüşməli, vidalaşmalıydım. Onlardan xahiş etdim ki, bir müddət Veymar yaxınlığında bir yerdə gizlənməyimə imkan yaratsınlar. Xahişimə hörmətlə yanaşdılar, professor Zibert məni Maqdalada gizlətməyi təklif etdi, ora, Veymardan üçsaatlıq məsafədə yerləşirdi. Səhərisi Zibertin tövsiyyə məktubu ilə ora yola düşdüm, o məni işlər müdirinə berlinli maliyyə professoru Verder kimi təqdim edirdi. Guya professor təsərrüfat iqtisadiyyatı ilə bağlı təcrübələr həyata keçirmək istəyirdi. Burada, sakit kənddə mən üç gün keçirdim və yeri gəlmişkən, bir xalq yığıncağında iştirak elədim. Toplantı Drezden inqilabi hərəkatında iştirak etmək üçün bura gələn dağıdılmış dəstənin qalıqlarının qayıtması münasibətilə təşkil olunmuşdu. Natiqlərin çıxışlarına qulaq asdıqca qəribə, demək olar ki, məzəli bir

hissdən qurtula bilmirdim. Kənddə olduğum ikinci gündə işlər müdirinin arvadı Veymardan qayıtdı. O, qəribə xəbərlər gətirmişdi: hansısa bəstəkar, yenicə təqdim olunan operanın müəllifi Drezden məxfi polisinin təqiblərindən xilas olaraq, Veymardan qaçmalı olub. Professor Zibertin sirdən əgah etdiyi işlər müdiri qəhqəhə çəkərək həmin bəstəkarın adını soruşdu. Amma arvadı onu tanımadığından bu suala nə cavab verəcəyini bilmədi. Əri yenə soruşdu: bu, adı veymarlılara yaxşı məlum olan Rekel deyil ki? Arvadı təsdiqlədi: “Hə, Rekel, onun adı beləydi, tamamilə doğrudur.” Ev sahibi yenə ucadan qəhqəhə çəkdi və ümid etdiyini bildirdi ki, Rekel məşhurluğuna rəğmən, ələ keçəcək və gizlənə bilməyəcək qədər axmaq deyil. Nəhayət, mayın 22-də, mənim ad günümdə Minna gəlib çıxdı. Məktubu alan kimi o, dərhal Veymara yollanmışdı və yerimi bilən kimi bura gəlmişdi ki, məni tezliklə Almaniyanı tərk etməyə vadar etsin. Ona ovqatımı anlatmaq cəhdləri fayda vermədi. O məni xəyalpərvər hesab edirdi, düşünürdü ki, məni başdan çıxarmaqlarına imkan verməklə özümün və onun həyatını təhlükəyə atmışam. Sabah axşam piyada İenaya getməyim qərara alındı. Arvadım ora Veymardan gələcəkdi və biz professor Volfun evində yenidən görüşüb, bu dəfə birdəfəlik halallaşacaqdıq. Bu altısaatlıq səfəri başa vurduğum, təpələrin arası ilə getdim və səhər dan yeri ağaranda universitet şəhərciyini gördüm. Həqiqətən də, Volfun evində (*onunla məni List tanış etmişdi*) arvadımla görüşdüm. Professor Vidmann çox pərişan olmuşdu. Bundan sonra hara gedəcəyimi müzakirə etdik. Drezden polisi inadla məni izləyirdi: üsyanda fəal iştirakda ittiham olunurdum və alman ittifaqı ölkələrindən heç birində sığınacaq almağa ümid edə bilməzdim. List Parisə getməyimdə inad edirdi, orada fəaliyyət meydanı tapa bilərdim. Vidmann ora Frankfurt və Badendən keçən birbaşa yolla getməkdən çəkindirirdi, çünki orada üsyan davam edirdi və polis sənədləri azca da olsa şübhə doğuran yolçuları xüsusən diqqətlə izləyirdi. Bavariyadan keçmək daha yaxşı olardı, indi oralar çox sakitlik idi, oradan isə İsveçrəyə keçmək olardı. İsveçrədən Parisə getmək isə ümumiyyətlə, təhlükəsiz idi. Bunun üçün sənəd lazım idi, Vidmann özünün Tübingendə düzəltdirdiyi, amma artıq vaxtı keçmiş pasportunu təklif etdi. Mən poçt ekipajında getdim, ümitsizlik içində olan arvadımla ayrılıq səhnəsi, həqiqətən də, əzablı idi. Heç bir xüsusi macərə olmadan mən Rudolştadtı (bu yer mənim üçün maraq kəsb edirdi), Bavariya sərhəddini keçdim, oradan da dayanmadan poçtla irəli, Lindauya doğru hərəkət etdim. Burada şəhərin darvazalarında o biri sakinlər kimi məndən də pasportumu aldılar. Səhər tezdən paroxodla Bodən gölünü keçmək lazım idi, gecəni mən qızdırmalı həyəcanla keçirdim. Professor Vidmann – mən onun pasportu ilə gedirdim – şvab ləhcəsində danışırdı və mən özümə sual verdim ki, Bavariya polisi ilə necə anlaşıcağam. Onlar pasportun vaxtının keçməsi ilə bağlı sual verə bilərdilər. Bütün gecəni dəhşətli narahatlıqdan əzab çəkərək, şvab dialektində məşq elədim, amma çox təəssüf ki, bu tapşırıqın

öhdəsindən gələ bilmədim. Həyəcanla səhər jandarmın otağıma gələcəyi anı gözləyirdim. Jandarm əlində üç pasportla içəri girdi, o, sənədləri verdi ki, içərisindən özümünkünü seçib götürüm, çünki hansı sənədin kimə məxsus olduğunu ayırd edə bilmirdi. Ürəyimdə sevinərək onun xahişini yerinə yetirdim və bir müddət əvvəl məndə vahimə oyadan bu adamla dostcasına ayrıldım. Paroxoda daxil olanda artıq İsveçrə ərazisində olduğumu öyrənib çox sevindim. Gözəl bir yaz səhəri idi. Gözlərimin önündə geniş gölün mənzərəsi açılmışdı, uzaqdan Alp dağları görünürdü. Rorşaxda İsveçrə ərazisinə daxil olanda dərhal evə sakitləşdirici bir neçə kəlmədən ibarət xəbər göndərdim, yəni, İsveçrədəyəm və təhlükə artıq geridə qalıb. San Qallen adlı gözəl və kiçik vilayətdən poçt ekipajında Sürixə səfər mənə qeyri-adi dərəcədə ruh yüksəkliyi verdi. Mayın sonuncu günü, axşam saat 6-da gölü əhatəyə alan Qlarn alplarının günəşin şüalarında parıldayan zirvəsini ilk dəfə gördüm, oradaca ürəyimdə özümə tam aydın olmadan məhz bu yerlərdə sığınacaq tapmağa qərar verdim.

242

Dostlarımla İsveçrədən Parisə getmək təklifini mən ən başlıcası ona görə qəbul etmişdim ki, bir tanışım vasitəsilə Sürixdə öz adıma pasport düzəltməyə ümid edirdim. Çünki Fransada siyasi qaçqın qismində görünmək istəmirdim. Vürsburqdan dostlaşdığım musiqi müəllimi Alesksandr Müllər Sürixdə yaşayırdı. Onun şagirdlərindən biri – Vilhelm Baumqartner bir neçə il əvvəl Drezdeni ziyarət edərkən mənə Müllərdən salam gətirmişdi. Baumqartner vasitəsilə Müllərə “Tanhauzer”in partiturasının bir nüsxəsini hədiyyə elədim. Diqqətim səmərə verdi: dərhal axtardığımız Müllər və Baumqartner məni iki görkəmli məmurla – dostları Yakov Zultser və Frants Qagenbuxla tanış elədilər. Məhz onlar pasport almaq məsələsində mənə bilavasitə yardım göstərəcəkdilər. Həqiqətən də, onlar və işə cəlb olunan bir neçə nəfər mənə o qədər diqqətli yanaşırdılar ki, onların arasında özümü əla hiss edirdim. Bu ənənəvi respublikaçılar məruz qaldığım təqiblərlə bağlı əhvalatı sadələşdirən anlaşılmazlıqla dinləyirdilər. Bu, dərhal məni həyata vətəndaş yanaşmalarının tamamilə yeni sferasına gətirdi. Burada heç kəs heç kəsi hədələmirdi, hər şey səbatlı idi, halbuki orada, vətəndə məni uzaqlaşdırmaq üçün hər şeyə əl atırdılar: rəsmi sənət mühitinin nifrət oyadan ümumi vəziyyəti, özümdən asılı olmadan məni az qala cinayətkar vəziyyətinə qoyan siyasət işlər... Hər iki məmurda, xüsusən, yaxşı klassik təhsil görmüş Zultserdə özümə rəğbət oyatmaq üçün dostlarımla yığıncaq düzəldib, məni orada “Ziqfridin ölümü”nün nəzm mətnini oxumağa vadar etdilər. And içmə bilərəm ki, praktik iş adamlarının həmin axşamda olduğu qədər diqqətli dinləyicilərə rast gəlməmişdim.

Nəticədə, mən - polisin təqib etdiyi almaniyalı qaçqın leqal İsveçrə pasportu əldə etdim. Onlarla bir neçə gün Sürixdə qaldıqdan sonra yoluma davam etdim. Strasburqda məşhur kilsəyə baş çəkdikdən sonra mən ən əlverişli vasitə hesab olunan poçt arabası ilə Parisə yola düşdüm. Xatırlayıram, o zaman başıma maraqlı bir hadisə gəldi: indiyədək, xüsusilə, yarıyuxulu vəziyyətdə olanda məni mütləq top gurultularının və atəş səslərinin səsləri izləyirdi. İndi şosse ilə tez-tez hərlənən təkərlərin səsinə başqa şeyi - "Doqquzuncu simfoniya"dan "Freude schöner Götterfunken" melodiyasını eşidirdim.

243

İsveçrəyə daxil olduğumdan Parisə gələn anadək ovqatım kəskin dəyişdi: əvvəlki key, yarıyuxulu vəziyyətim xoş azadlıq hissilə əvəz olundu. Özümü havada uçan quş kimi hiss edirdim, bataqlıqda boğulmaq bu quşun qisməti deyilmiş. Amma Parisə daxil olduğum andan iyunun ortalarında məndə yenidən əvvəlki reaksiya yaranmağa başladı. List məni keçmiş katibi Belloniyə tövsiyyə etdi və o, göstərişlərə sadıq adam kimi, barəmdə Qustav Vesslə danışıqlara girməyi qərara aldı, Vesslə şəxsən tanış olmaq mənə müyəssər olmadı. Söhbət Paris üçün opera mətninin yazılmasından gedirdi. Bu ideya xoşuma gəlmirdi və Belloni bu barədə danışanda söhbəti Parisdə tüğyan edən xolera mövzusuna dəyişdim. Belloniyə yaxın olmaq üçün *Notre Dame de Lorette* küçəsində məskunlaşdım. Burada az qala hər an küçədə təbilin boğuş səsi altında milli qvardiyanın vəbadan dünyasını dəyişmiş əsgərlərini küçə ilə necə apardıqlarını görmək olardı. Qızmar bürküdə su içmək qadağan idi və ümumiyyətlə, sərt dietaya əməl etmək tövsiyyə olunurdu. Və elə təkcə bu məni darıxdırırdı, Parisin zahiri görünüşü isə daha ağır təəssürat yaradırdı. Bütün ictimai binalarda, bütün ictimai yerlərdə "Azadlıq, bərabərlik, qardaşlıq" şüarları gözə dəyirdi. Amma milli bankın çiyinlərindən pul kisələri asılmış, əllərində nəhəng portfeller olan ilk *Garçons caissiers*lərin görüntüsü məndə dəhşətli təəssürat aşılırdı. Heç vaxt onların Parisdə indiki qədər çox olduqlarını görməmişdim, sosializmin dəhşətli kabusunun öhdəsindən gələn kapital, cəmiyyətin yenidən qazanılmış etimadına əsaslanaraq özünü bu qədər həyasızcasına küçələrdə nümayiş etdirməmişdi. Tamamilə qeyri-iradi şəkildə Şlezingerin musiqi mağazasına (*indi eybəcər və çirkin yəhudi Brandusa məxsus idi*) daxil oldum. Mağaza xidmətçisi M-r Henri mənimlə sevinclə salamladı. Biz onunla, görünür, tamamilə boş binada yetərinçə hündürdən danışandan sonra o, inamsız səslə müəllimim Meyerberlə görüşüb-görüşmədiyimi soruşdu. "Məyər, cənab Meyerber burdadır?" - Əlbəttə, - o, bir az da karıxaraq cavab verdi, - o, burada, mağazadadır, arxada büro var. Doğrudan da, yaxına gələndə Meyerber tamamilə pərt halda bürodan çıxırdı. Səsimi

əşidib yenidən gizləndi və 10 dəqiqədən də artıq müddətdə orada qaldı. Üzündə təbəssüm təcili korrektura ilə məşğul olduğunu əsas gətirərək üzr istədi. Bütün bu səhnə, onunla bu yeni görüş hər şeyi anlamağıma kifayət etdi. Onun davranışında (*xüsusən də Berlində*) şübhəli görünən çox şey yadıma düşdü. İndi bunun mənə heç bir dəxli olmadığından və məni görcək özünü itirdiyindən, özümü şən aparır və onunla sərbəst davranırdım.. O düşünürdü ki, mən xoşbəxtliyimi burada yenidən sınamaq istəyirəm və Parisdə hər hansı addımı atmağın mənə iyrənc görünməsi barədə bəyanatımı Meyerber təəccüblə qarşıladı: - Amma List sizin barənizdə *Journal des Debat*’da gözəl bir felyeton yazıb. Mən cavab verdim: - Belə de...Düşünürdüm ki, sadıq dostun entuziazmı spekulyasiya kimi qəbul oluna bilər. - Amma məqalə özünə diqqət çəkdi. Sizin bundan xeyir götürməməyiniz qəribə olardı. Bütün bu iyrənc mülahizələrdən qəzəblən-mişdim və dərhal Meyerberə bildirdim ki, hazırkı vəziyyətdə bütün dünya irticanın altında çürüdüüyü halda, səhnə kompozisiyalarından başqa hər şey barədə düşünə bilərəm. O belə cavab verdi: -Amma siz inqilabdan nə gözləyirsiniz, axı, yoxsa siz barrikada üçün partituralar yazmağı düşünürsünüz? Onu inandırdım ki, ümumiyyətlə, heç bir partitura barədə düşünmürəm. Biz bir-birimizi anlamadan ayrıldıq. Küçədə Moris Şlezingerlə qarşılaşdım və məlum oldu ki, o da Listin gözəl məqaləsinin təsiri altında mənim Parisdə peyda olmağımı tamamilə təbii hesab edir. O düşünürdü ki, mən nəyəsə ümid edirəm və hesab edirdi ki, mənim yaxşı şanslarım var. Soruşdum: -Siz mənimlə əlverişli sövdələşmə etmək niyyətindəsiniz? Mənim pulum yoxdur. Amma doğrudanmı, siz hesab edirsiniz ki, məşhur bəstəkarın operasının səhnələşdirilməsi pul gətirən işdir?” Moris: - Siz tamamilə haqlısınız”, - dedi və gözdən itdi. Dünyanın bu vəba xəstəliyinə tutulmuş paytaxtı ilə təmaslardan sonra drezdenli dostlarımın yanına getdim – onlardan mənə daha yaxın olan bəziləri Parisdə idilər. “Tanhauzer” üçün dekorasiya hazırlayan rəssam Depleşeni də Semperin yanında gördüm, o da burada gizlənirdi. Biz sevinclə görüşdük və vəziyyətimizin komikliyinə xeyli güldük. Prussiyalılar onun memarı olduğu və müşahidə etdiyi məşhur barrikadasını ələ keçirəndən sonra (*onu necə ala bilmişdilər, bu, Semperin ağılına sığmırdı*) o, mübarizədə iştirak etməkdən çəkindi. Amma o özünü o qədər gözdən düşmüş hesab edirdi ki, Drezdendə mühasirə şəraiti elan ediləndə oradan qaçıb gizlənməyi ağıllı iş hesab etdi. O xoşbəxt idi ki, əslən Qolşteyndən olduğundan pasport baxımından, alman yox, Daniya hökumətindən asılı idi, buna görə də sakitcə Parisə gələ bilmişdi. Hadisələrin gedişi nəticəsində o, Drezden muzeyinin tikilməsi ilə bağlı nəhəng işi yarımçıq qoymalı oldu və mən bu münasibətlə səmimi-qəlbədən təəssüfləndiyimi ifadə etdim. Semper izah etdi ki, bu iş ona xeyli məyusluq gətirib və əslində, ondan qurtulmağına xeyli sevinir. İkimiz də çox acınacaqlı vəziyyətdə olsaq da, Parisdə bir neçə şən saat keçirdik, bu, mənim səfərim ərzində yeganə şən saatlar idi. Tezliklə gənc Hayne də mühacir qismində

bura gəldi, o nə zamansa “Loenqrin” üçün dekorasiyalar hazırlamağı planlaşdırırdı. Parisdə həyat onu qorxutmurdu, çünki müəllimi Depleşen özü ona iş təklif etmişdi. Təkcə mən burada qalmağın tam mənasızlığını hiss edirdim və vəba yuvasından hər yolla qaçmağa çalışırdım. Mənə Belloni kömək oldu, onunla və ailəsi ilə *La ferte sous jouarre* ətrafındakı kəndə getməyimi istədi. Təmiz hava və tam sakitlikdən həzz alıb dincələ, işlərimdə hansısa dəyişikliyin olacağını gözləyə bilərdim. Oradan mən Rueilə getdim, beləliklə, Parisdə cəmi səkkiz gün qaldım. Rueildə mən bir şərab alverçisinin, müsyö Rafaelin yanında qaldım, Belloninin ailəsi qonşuluqdakı kənd merinin yanında yaşayırdı. Taleyin mənə hansı sürprizləri gətirəcəyini gözləyirdim. Uzun müddətdir ki, Almaniyadan heç bir xəbər yox idi, mütaliə ilə nə qədər mümkünsə başımı qatmağa çalışırdım. Prudonun əsərləri, xüsusən də, “Mülkiyyət barədə” əsəri məni maraqlandırdı. Orada qeyri-adi dərəcədə geniş, ümumilikdə desək, indiki halım üçün təsəlliedici perspektivlərlə qarşılaşdım. Lamartinin “Jirondistlərin tarixi” əsəri də mənə böyük zövq verdi. Belloni bir gün Ledrü-Rollenin rəhbərliyi altında respublikaçıların uğursuz üsyanı barədə xəbər gətirdi. Bu, iyunun 13-də, hakimiyyət bütün mütrəcə fəaliyyətini inkışaf etdirdiyi vaxtda olmuşdu. Hərgünkü kasıbyana naharımızı etdiyimiz masanın arxasında oturmuşduq, ev sahibim və onun qohumu olan mer bu xəbəri eşidib, qəzəbləndi. Mənə bu, o qədər də güclü təsir etmədi: bütün gərgin diqqətim Almaniyada, xüsusilə də, Reynyanı ölkələrdə, ən çox da xalq seçicilərinin idarəsində olan Böyük Baden Hersoqluğunda idi. Oradan prussiyalıların daha sarsılmaz təsir bağışlayan inqilabı əzdikləri barədə xəbərlər məndə səmimi bir kədər oyatdı. Şəxsi vəziyyətim ən hüznü cizgilərdə görünürdü. Bu hadisələrdə olan qeyri-adilik, marağımı çəkən, bu marağa bəraət qazandıran hə şey izsiz-tozsuz qeyb oldu. Veymarkdakı dostlarımla, xüsusən də , arvadımın məktubları məni tam ayıltı. Dostlar yetərincə soyuq olan davranışımı mühakimə edir, hələlik Drezdendə və ya Böyük hersoq sarayında mənim üçün heç nə edə bilməyəcəklərini düşünürdülər. Çünki bağlı qapıları döyməyin mənası yoxdu, “*on nee frappe pas a des portes enfoncees*” (*knyaginya fon Vittgenşteyndən Belloniyə*). Buna nə cavab verəcəyimi bilmirdim, mənə bir qədər pul göndərmələrinə isə sevinirdim. Çətin vəziyyətdən çıxmaq üçün bu pulların hesabına Sürixə gedib, yetərincə geniş mənzildə yaşayan Aleksandr Müllərin yanında qalmağa qərar verdim. Uzun müddətdir heç bir xəbər ala bilmədiyim arvadımın məktubu məni daha çox məyus etdi. O yazırdı ki, bundan sonra bir yerdə yaşaya bilmərik, çünki birgə tikdiyimiz binanı vicdansızcasına uçurmuşam və indiyə qədər qazandığım mövqeni qiymətləndirməmişəm, əldən vermişəm ki, onu yenidən qazanmaq haqqında düşünməliyəm, hərçənd bu yolda hansısa başqa bir qadının öz taleyini mənimlə bağlamaq istəməsinə inanmır. Bu məktub məndə ona, onun həddən artıq çətin vəziyyətinə səmimi mərhəmət hissi oyatdı. Onu köməksiz qoymuşdum. Əlbəttə, arvadıma Drezdendəki avadanlığı satmaq haqqı

vermişdim, bundan başqa, Leypsiqdəki qohumlarımızdan ona yardım etmələrini istəmişdim. Yeganə təsəllim onun davranışımı qismən anlamasından, məni bürüyən əhval-ruhiyyədən xəbərdar olmasından əminliyim idi. Hətta mənə elə gəlirdi ki, bu fəvqəladə hadisələr zamanı həmin münasibətin əlamətlərini hiss etmişəm. Amma belə çıxırdı yanılmışam, bu barədə söhbət ola bilməzdi: o mənim haqqımda kütlənin düşündüyü kimi düşünür, mənim üçün yalnız bir bəraəti vardı: qeyri-adi dərəcədə yelbeyinəm. Dərhal Listə yazdım, xahiş elədim ki, onunla mümkün qədər maraqlansın, amma əslində, avradımın bu qədər gözlənilməz qərarı məni qismən sakitləşdirdi. Minnanın məktubundan bildim ki, o daha mənə yazmağa hazırlaşmır, öz tərəfimdən bundan sonra öz çətin vəziyyətimlə bağlı onu narahat etməməyi qərara aldım. Uzunmüddətli birgə həyatımız ilk çılğın və əziyyətli ildən başlayaraq gözümün önündən keçdi. Şübhəsiz ki, Parisdə birgə keçirdiyimiz ehtiyac və qayğı ilə dolu gənclik illəri mənə sözün yaxşı mənasında, çox şey verdi. Sınaqlar qəlbimizi sıxırdı: o, qeyri-adi dərəcədə səbr nümayiş etdirirdi, mənə çətinliklə mübarizə aparırdım. Minna çəkdiyi əziyyətlərin mükafatını Drezdendə aldı – mən orada uğur qazanmışdım, çoxları mənə qibtə edirdi. Frau Kapellmeisterin kimi o, öz arzularının zirvəsinə çatdı və mənim kapelmeyster fəaliyyətimi zəhərləyən hər bir şeydə öz firavan həyatına təhlükə görürdü. “Tanhauzer”i yazandan bəri tutduğum yeni yol onun gözlərində gələcək teatr uğurlarından əl çəkmək demək idi, o, gümrəhliyini və bizim gələcəyimizə bütün inamını itirirdi. Mənim onunla haqqında getdikcə daha az-az danışdığım konsepsiyalarım, mənim teatra və onun rəhbərinə münasibətim - bütün bunları o, mənim yoldan azmağım kimi qiymətləndirirdi. Bizim aramızdakı, mənim keçmiş karyeramda bu qədər xeyirli rol oyanayan əlaqə tamamən zəifləmişdi. Drezden fəlakətində iştirakımı o, yanılma kimi qiymətləndirirdi. O hesab edirdi ki, bu, vicdansız adamların, xüsusən, Rekelin pis təsiridir: onlar mənim şöhrətpərəstlik damarımdan tutub, məhvə aparıblar. Bütün bunlar bizi daha çox zahiri cəhətdən ayırırdı. Amma indi daha aydın hiss etdiyim kimi, ikinci dəfə birgə yaşamağa başladığımız andan bitmək bilməyən daxili çəkişmələrimiz daha dərindən təsir göstərirdi. Bizim aramızda daim kəskin, qızgın davalar olurdu və onlar, Minna öz günahını dinc şəkildə etiraf edəndən sonra da yatmırdı. Hər belə davadan sonra evdəki sakitliyi bərpa etmək, xarakterlərimizin uyğun gəlmədiyini və xüsusən də, bizim inkişafımızdakı fərqləri anlamaq daim məni barışmaq təşəbbüsünü, mübahisələrimizin kəskinliyi üzündən günahı öz üzərimə götürməyə vadar edirdi. Mən öz peşmanlığımı bildirməklə Minnanı yumşaltmağa çalışırdım. Təəssüf ki, sonunda belə bir qənaətə gəldim ki, məhz bu siyasət nəticəsində onun qəlbə üzərində bütün hakimiyyəti və xarakterinə hər cür təsir imkanını itirdim. İş bu cür barışıq imkanını isitəsnə edən məqamlara, mənim etiqadlarıma, davranışıma gələndə keçmişdəki güzəştlərim sayəsində möhkəmlənmiş qadın tərsliyi ilə üzləşdim: onun mənə münasibətdə öz haqsızlığını qəbul etməsindən

söhbət belə gedə bilməzdi. Bir sözlə, Drezden iflasına, mənim bütün Drezden kar- yerama laqeyd münasibətim ailə həyatımın dağılmasına az təsir göstərmədi. Mən nəinki öz evimdə dəstək və təsəlli görmədim, əskinə, daim Minnanın mənim rəqiblərimə qeyri-iradi mərhəmətini hiss edirdim. Bütün bunların fərqi mən yalnız indi – onun sərt məktubundan aldığı ilk sarsıntı keçib gedəndən sonra var- dım. Xatırlayıram ki, o məktub mənə heç bir əzab vermədi. Mən özümü tərki edil- miş hiss edirdim, amma aydın şəkildə anlayırdım ki, öz həyatımı qum üzərində qurmuşam. Bu mənə sakitlik gətirirdi. Mən onu öz nəzarətsiz şüurumdan əxz elədim və yoxsulluğum qeyri-adi sevincimi möhkəmləndirirdi. Bu səbəbdən də so- nuncu dəfə mənə Veymardan göndərilən pulları mən Parisdə mənasız avaralanma- ğa deyil (*burada mən saxta hesab etdiyim məqsədlərə can atmalı olacaqdım*), başqa bir sı- ğınacaq axtarmağa sərf etməyi qərara aldım. Heç nə ilə əvvəlki ruhda fəaliyyətə sövq etməyəcək yer belə bir sığınacaq ola bilərdi. Mən artıq Sürixə yollanmağa qərar verdim, orada rəsmi incəsənət mühiti yox idi, mən orada ilk dəfə mənim bədii-artistik əsərlərim barədə heç nə bilməyən, amma insan kimi mənə mehriban- lıqla yanaşan adamlarla rastlaşmışdım.

244

Sürixdə mən birbaşa A.Müllerə müraciət etdim, ondan mənzilində mənə otaq ayırmasını istədim və əlimdə qalan “var-dövlətimi” – iyirmi frankı ona göstərdim. Əlbəttə, tezliklə müşahidə etdim ki, mənim göstərdiyim etimad tanışımı sıxır. Təbii ki, o mənə münasibətdə nə qərar qəbul etmək üzərində düşünürdü. O, həyəcanın təsiri altında mənə royalın da yerləşdiyi böyük otaqdan istifadə etməyi təklif etdi. Amma mən özüm bundan imtina etdim, yataq otağı ilə kifayətləndim. Onun yanında nahar etmək heç də xoş deyildi, məsələ onda deyildi ki, yeməklər xoşuma gəlmirdi, sadəcə, onlar mədəmə əziyyət verirdilər. Əvəzində, buradakı şərtlərə görə, evdən kənardə məni açıq qucaqla qəbul edirdilər. Sürixdən keçən ilk səfərimdə mənə diqqət göstərən gənc adamlar indi də mənimlə görüşməyə can atırdılar. Onların arasında Yakov Zultser xüsusi fərqlənirdi. Gənc yaşda ol- duğundan, Zultser rəsmən Sürix hakimiyyətində təmsil oluna bilmirdi, bunun üçün onun 30 yaşının tamam olması lazım idi. Bununla belə, o, tamamilə yetkin adam kimi qəbul olunurdu. Son illər məndən mənəvi cəhətdən tamamilə qüsur- suz, bütöv xarakteri olan çox dürüst adamla qarşılaşdığımı öz-özümdən soru- şanda, vicdanım məni fikrən onun üzərində dayanmağa vadar edirdi. Onun bu qədər gənc yaşda Sürix kantonunda (*ayalətində-red.*) *Staatsschreiber* kimi nüfuzlu post tutması onunla izah olunurdu ki, o zaman Alfred Eşerin rəhbərlik etdiyi ha- kim liberal partiyası iri rəsmi vəzifələrin köhnə, təcrübəli mühafizəkar qrupun

əlində qalmasını istəmirdi, buna görə də gənclərin arasında qabiliyyətli adamlar axtarırdı. O zaman hamının baxışları Zultserə doğru çevrilmişdi. O, Bonn və Berlin universitetlərini yenidən bitirib, filoloq-dörsent kimi işləmək üçün vətənə dönmüşdü. Yeni hakimiyyət ona nüfuzlu vəzifə təklif edəndə, o özünü yeni postda öz yerində hiss etmək üçün fransız dilini praktik öyrənmək məqsədilə Cenevrəyə yollandı. Filologiya ilə ciddi-cəhdlə məşğul olan Zultser indiyədək də öz təhsilinin bu istiqamətini diqqətsiz qoymurdu. İti zəkası, qeyri-adi işgüzarlığı və hər hansı partiya manevrlərinin təsirinə məruz qalmayan möhkəm xarakteri onu qısa müddətdə hakimiyyətin ilk yerlərindən birinə irəliləməsinə imkan verdi. Maliyyə direktoru və xüsusən də, İsçevrə İttifaqı Məktəb Şurasının üzvü kimi o, qeyri-adi dərəcədə əhəmiyyətli və səmərəli fəaliyyət göstərdi. Mənimlə gözlənilməz tanışlıq, görünür, onu bir qədər həyəcanlandırırdı. İctimai fəaliyyət onu çox sevdiyi filologiya və humanitar elmlərlə məğul olmaqdan ayırırdı və indi yeni adamlar meydana çıxan münasibətlər zamanı o, sanki, addımından peşmançılıq keçirirdi. “Ziqfridin ölümü” onun kimi məlumatlı adama mənim orta əsrlər alman tarixinə marağımdan xəbər verirdi. Filoloq kimi, o, bu tarixi məndən daha mükəmməl öyrənmişdi. Bir müddət sonra mənim musiqi interpretasiyalarımın xarakteri ilə yaxından tanış olanda onun praktik fəaliyyətindən bu qədər uzaq bir sahə onu necə cəlb etdisə, onun kimi ciddi və təmkinli adamda necə bir maraq oyatdısa, Zultser, şüurlu qətiyyətlə yeni şirnikləndirici təsirlərə qarşı mübarizə aparmağa başladı. Amma mənim yerli üfüqdə görünməyimə o, səmimi dostluq hissləri ilə yanaşırdı. Birinci *Staatsschreiberin* rəsmi mənzilində mənim mərkəzi fiqur olduğum cəmiyyət toplaşır. Bu toplantılar kiçik filister şəhər məmurunun nəzakəti üçün həddən artıq idi. Çoxlarını, xüsusən də, musiqiçi Baumqartneri Zultserin Vinterturdakı üzümlüklərinin məhsulu bura cəlb edirdi, ev sahibi qonaqlarına bol-bol şərab təklif edirdi. O zamanlar mənə şən, əhlikəf ovqat hakim idi. O zaman mənə formalaşan bədii-artistik və məişət dünyagörüşünün təsiri altında bizim toplantılarımızda mən özümüvaxkik (*Vakx-yunan və romalılarda şərab Allahı; red*) etirafların ixtiyarına buraxmışdım. Dinləyicilər mənə çox zaman elə bir qeyri-adi ruh yüksəkliyi ilə cavab verirdilər ki, mən bunu öz ilhamlı nitqlərimdən daha çox şərabin təsirinə yozurdum. Bir dəfə biz içkinin xumarı altında olan professor, “Edda”nın bilicisi, məşhur germanist Etmülleri yola salanda – o, Zultserin dövətilə “Ziqfrid”in qiraətinə qulaq asmağa gəlmişdi – qeyri-adi cılığın əhvalruhiyyə yarandı. Mənim beynimə cənab Staatsschreiberin bütün ağır qapılarını çərçivədən ayırmaq fikri gəldi. Başqa bir Staatsschreiber, cənab Qagenbux tək adamın bu işin öhdəsindən gəlməyəcəyinə əmin olduqdan sonra qeyri-adi fiziki gücü ilə mənim köməyimə gəldi. Biz asanlıqla bütün qapıları çərçivədən çıxardıq, özünü də Zultser heç bir narazılıq ifadə etmədi, əksinə, o, bizim cəhdlərimizə xeyirxah təbəssümlə baxırdı. Yalnız səhərisi, mən zəif canı ilə qapıları necə yerinə saldığını

soruşanda, o bizə etiraf etdi ki, gecədən səhərədək bu qapıların üstündə əlləşib, çünki səhər otaqları yığışdırmalı olan qadının qızğın keçmiş gecədən xəbərdar olmasını istəməyib.

245

Özümü quş kimi azad hiss edirdim və bu hissiyat mənə ehtiras oyadırdı. Çox zaman bütün varlığımı bürüyən hədsiz həyəcədən özümü narahat hiss edirdim. Tez-tez mən ilk qarşılaşdığım adamın qarşısında ən qəribə ziddiyyətləri izhar etməyə hazır idim. Sürixə gəldiyim zaman tezliklə işlərin ümumi vəziyyətilə bağlı fikirlərimi, onların mənə bədii-artistik təcrübəm və o zamanın siyasi hadisələrinin təsiri altında necə formalaşdığını yazılı izhar etmək istədim. Qələm hesabına qazanc axtarmaqdan başqa bir şey qalmırdı, mən o zamankı “*National*” tipli jurnala silsilə məqalələr yazmağı, inqilabi baxımdan müasir sənət və onun cəmiyyətin həyatında rolu barədə bəzi ideyaları açıqlamağı qərara aldım. Köhnə tanışım Albert Franka, Herman Frankın qardaşına altı belə oçerk göndərdim, o zaman Frank alman-fransız kitab ticarəti ilə məşğul olurdu, bu işin əsasını Parisdə mənə yəznəm Avenarius qoymuşdu. Mən Frankdan xahiş etdim ki, tərcüməni mənə göstərsin və məqalələri jurnalda yerləşdirsin. Tezliklə mən onları ədalətli bir qeydlə birgə geri aldım, qeyddə deyilirdi ki, Paris oxucusu onları anlamayacaq və indiki məqamda onlara ümumiyyətlə, diqqət yetirməyəcək. O zaman mən bu altı məqaləni “İncəsənət və inqilab” başlığı altında birləşdirib, Leypsiqdəki kitab ticarətçisi Otto Viqanda göndərdim. Viqand onları ayrıca broşür kimi nəşr etdi və mənə beş luidor qonorar göndərdi. Bu qeyri-adi uğur mənə öz yazıçılıq qabiliyyətimdən gələcəkdə də istifadə etmək barədə düşünməyə vadar etdi. Kağızlarım arasında Nibelunqlar saqasını öyrənərkən yazdığım oçerki tapdım, ona “*Die Wibelunqen, Weltgeschichte aus der Sage*” başlığı qoydum və yenidən bəxtimi Viqandla yoxlamağa qərar verdim. Radikal əhval-ruhiyyəli Viqand hesab edirdi ki, həyəcanlandırıcı “İncəsənət və inqilab” sərlovhəsi, eyni zamanda, şəxsən mənə keçmişdə kral kapelmeysteri olan siyasi mühacir kimi oyatdığım maraqlı cəmiyyətdə səs-küy yaradacaq və yazılarıma diqqət çəkəcək. Həqiqətən də, tezliklə öyrəndim ki, “İncəsənət və inqilab” broşürü ikinci dəfə - təkrar nəşr olunub və mənə yenidən beş luidor göndərdilər. Beləliklə, ilk dəfə bu yolla mən əsərlərimin dərc olunmasından qazanc əldə etməyə başladım. Görünür, doğru yolda idim, bu yolla rahatca xoş taleyimə doğru irəliləyə bilərdim. Sürixdə yaxınlaşan qış mövsümündə sənət məsələləri ilə bağlı bir neçə mühazirə oxumaq və ümumiyyətlə, heç bir vəzifəyə, xüsusən də, musiqiyə əl atmadan cüzi gəlir gətirən fəaliyyət barədə düşündüm.

Mənə bu yolla hansısa gəlir götürmək zəruri görünürdü, çünki işlərim elə gedirdi ki, kənar qazanc olmadan necə yaşayacağımı təsəvvür edə bilmirdim. Sürixdə mən məğlub olmuş Baden ordusunun qalıqlarını və onları müşayiət edən qaçqınları gördüm və bu mənzərə məndə həddən artıq kədərli təəssürat oyatdı. Villaqos yaxınlığında Qerqeyin təslim olması barədə xəbər mənim azadlıq uğrunda ümumavropa mübarizəsinin uğurlu gedişatı ilə bağlı bütün ümidlərimi qırdı. Yalnız nəhəng, ağır sarsıntı keçirdiyim o andan etibarən mən nəzərlərimi zahiri hadisələrdən özümə, öz daxili həyatıma çevirdim. Hər gün ağır nahardan sonra mən “Cafe Litteraire”ə gedirdim. Orada domino və yast oynayan korazehin insan kütləsinin arasında qəhvə içir və divardakı antik süjetlərin adi rəsmlərinə xəyalpərvərliklə baxırdım. Yaddaşımda erkən gəncliyimdə Cenellinin yeznəm Brokhauzun evində gördüyüm akvarelləri canlanırdı, orada ilham pərilərinin Dionisə tərbiyə verməsi səhnəsi əks olunurdu. Burada mənim ağılıma “Gələcəyin incəsənəti” məqaləsində izhar edəcəyim fikirlər gəldi. Şreder-Devrienin Sürixdə olması ilə bağlı xəbərin məni xəyallarımdan ayırması özümə xüsusən əlamətdar göründü. Mən qarşıda yerləşən “Zum Schwerte” mehmanxasına qaçdım ki, onunla görüşüm, amma onun gəmi ilə yola düşdüyünü eşitdim. Bir daha mən bu qadını görmədim. Sonradan onunla Leypsiqdə ara-sıra görüşən arvadımdan Şreder-Devrienin ölüm xəbərini aldım və kədərləndim.

246

Beləcə, Drezdendən – Minnadən təsəlliverici xəbəri eşidincəyədək ayağım altında zəmin hiss etmədən yayın iki ayını nizamsız qaydada keçirdim. Onun mənimlə kobud və təhqiramiz tərzdə rəftar etməsinə baxmayaraq, qəlbimin dərinliyində özümü onun barədə qayğılardan azad hiss edə bilmirdim. Qohumlardan birindən onun barədə xəbər alırdım və ümid edirdim ki, onun bundan xəbəri olacaq. Bundan başqa, mən dəfələrlə Listdən onu mümkün qədər diqqətsiz qoymamağı xahiş etmişdim. İndi mən onun özündən məktub aldım. Məktubdan əmin oldum ki, o fəal qadın öz çətin vəziyyətinin öhdəsindən necə məharətlə gəlib, bundan başqa, o, məni yenidən həyatını mənimlə birləşdirməyi səmimi şəkildə arzuladığına əmin etdi. Minna mənim Sürixlə bağlı planlarıma həqarətli şübhə ilə yanaşırdı, bununla belə, bildirirdi ki, həyat yoldaşım kimi bizim həyatlarımızı yenidən birləşdirməyimizə məsuliyyətli hiss edir. O, belə bir ehtimal irəli sürürdü ki, mən ona müvəqqəti olaraq Sürixdə qalması təklif edəcəyəm və Parisdə opera bəstəkarı kimi iş tapmağa çalışacağam. Nəhayət, o mənə bildirdi ki, sentyabrda, hansısa tarixdə o, Pepsin, tutuquşu Papo və Natalinin – öz bacılığının müşayiəti ilə İsveçrəyə gələcək. Mən iki otaq kirayələdim və öz gözəlliyilə məşhur Togenburq-

dan və Appenseldən keçərək piyada Rappersvildən Rorşaxdakı S.Qallənə yollandım. Rorşaxda yarısı heyvanlardan ibarət olan qərribə ailəmi görəndə mütəəssir oldum. Etiraf edirəm ki, it və tutuquşu məni xüsusi sevindirdi. Arvadım məni ruhdan salmağı yubatmadı, orada, elə ilk görüşdəcə özümü yaxşı aparmadığımı görərsə, məni Drezdenə qayıdacağı ilə hədələdi. Bu hal üçün dostları ona təsadüfi sığınacaq və dəstək hazırlamışdılar. Amma qısa müddət ərzində qocalmış Minnaya ilk baxışdaca mənə mərhəmət hissi oyandı və bu, mənə incikliyəmin öhdəsindən gəlməyə yardım etdi. Ona ruh verməyə və fəlakətlərin arxada qaldığına inanırmağa çalışdım. Əvvəlcə, bu mənə çətinliklə müyəssər olurdu. Artıq Sürixin xarici görünüşü onda pis təəssürat oyadırdı: Drezden daha böyük və daha gözəl idi. Minna mənim onunla tanış etdiyim dostlarımı adam yerinə qoymurdu. Staatsschreiberi o, adi mirzə hesab edirdi: “Almaniyada “belələri heç bir rol oynamırlar”. Mənim ev sahibim A.Müllərin arvadı Minnanı xüsusən qıcıqlandırdı. Minna mənim özümü bu cür pis vəziyyətdə qoymağımdan gileylənəndə Müllərin xanımı cavab verdi ki, əslində mənim davranışım xarakterimin əzəmətini göstərir. Minnanın dilindən Drezdendəki evimizdən bəzi əşyaları hələ də saxlaması ilə bağlı sözləri eşitmək mənim üçün xoş idi: o hesab edirdi ki, bunlar bizə gərəkli ola bilər. Bu əşyalar “Breytkopf” və “Hertel” markalı kifayət qədər yararsız royallar, Nibeqlunqlara Korneliusun girişinin qotik çərçivəyə alınmış, mənim yazı masasının üstündə asılmış baş səhifəsi idi. Biz gələcək məişətimizin bu əşyaları ilə birgə *Hintere Escherhauserdə*, *Zeltweg* yaxınlığında kiçik otaq kirayələməyi qərara aldığımız üçün bir çox cəhətdən əziyyətli olan mebelin satılması işini arvadım uğurla yoluna qoydu və ehtiyaclarımız üçün yüz taler saxladı. Mənim kiçik, amma ciddi-cəhdlə yaratdığım kitabxanamı da, o özü düşündüyü kimi, əla vəziyyətdə saxlaya bilmişdi. O, kitabları istəyən yeznəm, kitab ticarətçisi və Sakson deputatı Haynrrix Brokhauza vermişdi, Haynrrix bu barədə inadla xahiş edirmiş. Minna kitabları geri istəyəndə fərasətli qohumdan belə bir cavab almışdı ki, Brokhauz kitabları ağır vəziyyətimdə mənə borc verdiyi 50 talerin əvəzində girov saxlayır və mən pulu geri qaytaranda kitabları geri ala biləcəyəm – bu cavab Minnanı heyrətləndirmişdi. Beləliklə, mən uzun müddət 50 taleri qaytara bilmədim və mənim qayğı ilə öz ehtiyaclarıma uyğun tərtib etdiyim kitabxanamı əbədi itirdim. Vəzifəsi ilə arvadımı karıxdıran Zultser, özü heç də varlı olmasa da, məni vəziyyətdən çıxarmaq istədi və biz kiçik mənzilimizdə elə rahat məskunlaşdıq ki, təvazökar vərdişləri olan dostlarımız bizə qibtə etdilər. Arvadımın istedadı parlaq şəkildə özünü göstərirdi. Onun əlyazmalar və notlar yerləşən yeşikdən dahiyənə istifadəsini xatırlayıram: yeşikdən əla etajer alınmışdı.

Amma bizim yaşamaq üçün vasitəni necə əldə edəcəyimizlə bağlı problem yaranmışdı. Mənim Sürixdə ictimai mühazirə oxumağımla bağlı ideyanı Minna qəti etirazla qarşıladı. O, yalnız bir planı, Listin təklif etdiyi ideyanı dəstəkləyirdi: Parisdə opera bəstəkarı qismində çıxış etmək. Onu sakitləşdirmək üçün mən dostum List və onun katibi Belloni ilə yazışmalara başladım. Nəsə qərar qəbul etmək zəruri idi və mən Sürix musiqi cəmiyyətinin orkestrini idarə etmək təklifilə razılaşdım. Orkestr kiçik, kasıb idi və mən Bethovenin A-dur simfoniyasını əzbərlətmək üçün xeyli əziyyət çəkməli oldum. Amma biz onu böyük uğurla ifa etdik. Beş napoleondor qonorar aldım. Arvadım bu konsertdən kədərləndi, çünki yaxın keçmişdəki zəngin şərait və məndən böyük əziyyət tələb etməyən, yaxşı qazanc gətirən Drezden konsertləri yadına düşmüşdü. Əlverişli şərait yaranan kimi, o, artist prinsipiallığını nəzərə almadan, hər dəfə eyni məsələyə qayıdırdı: Parisdə mümkün parlaq karyera. Parisə səyahət, orada yaşamaq üçün lazım olan vəsaiti haradan əldə edəcəyim bəlli deyildi və mən yenidən məni o zaman məşğul edən bədii-estetik mövzulara daldım. Amansız ehtiyacla mübarizə aparmaq, günəşdən məhrum kiçik otaqda donmaq lazım gəlirdi. Qışın noyabr və dekabr ayları ərzində mən kifayət qədər irihəcmli əsər olan “Gələcəyin incəsənəti”ni bitirdim. Minna mənim bu məşğuliyyətimə etiraz etmirdi, çünki birinci broşürüm uğur qazanmışdı və mən ikinci daha böyük əsərim üçün də müvafiq qonorar alacağıma ümid edə bilərdim.

Beləliklə, mən bir müddət nisbi sakitlikdən yararlandım, özü də həmin vaxt ən çox Lüdviq Feyerbaxın vacib əsərlərinin mütaliəsi məni özünə çəkirdi. Fəlsəfinin dərinliklərinə baş vurmaq arzusu məndə çoxdan yaranmışdı, bu, Bethovenin “Doqquzuncu simfoniya”sının mistik təsiri altında musiqinin dərin əsaslarına nüfuz etmək arzusu kimi bir şey idi. Bu istiqamətdə ilk cəhdlərim qəti uğur gətirmədi. Leypsiqdəki professorlardan heç birinin fəlsəfə və məntiq mühazirələri məni təmin etmədi. Laubenin dostu Qustav Şlezingerin tövsiyyəsi ilə Şellinqin “Transendental idealizm barədə” kitabını tapdım, amma əbəs yerə onun ilk səhifələri üzərində baş sındıraraqən, mən hər dəfə “Doqquzuncu simfoniya”ya qayıdırdım. Drezdendə olduğum son dövrlərdə məni getdikcə daha çox maraqlandıran tarix biliklərinə meylim yenidən dirçəldi. Mən Hegelin “Fəlsəfə tarixi”nə müraciət etdim. Burada çox şey xoşuma gəlirdi və bu yolla mən abstrakt fikrin ehramına daxil olacağıma ümid edirdim. Bu məşhur, böyük mütəfəkkirin, nəzəri biliklərin yaradıcısı kimi tanınmış şəxsin ayrı-ayrı fəlsəfi ümumiləşdirmələri mənim üçün nə qədər anlaşılmaz idisə, “absolyut”un mahiyyətini bir o qədər çox anlamaq istəyirdim. Bu arada inqilab baş verdi. Cəmiyyətin yenidən qurulması

ilə bağlı praktik planlar məni fəlsəfi məşğələlərdən ayırdı və qeyd etdiyim kimi, keçmiş teoloq, indiki alman-katolik vaizi və siyasi təşviqatçı, başında Kalabriya şlyapası olan Metstdorf ilk dəfə mənə “müasir dövrün əsl və yeganə filosofu” Lüdviq Feyerbaxı tanıtdı. Sürixli yeni dostum, musiqi müəllimi Vilhelm Baumqartner onun “Ölüm və ölümsüzlük” adlı kitabını gətirdi. Müəllifin hamı tərəfindən qiymətləndirilən xüsusi, lirik üslubu fəlsəfi cəhətdən savadsız adamda həddən artıq xoş təəssürat oyatdı. Hələ Parisdə Lerslə tanış olduğum zamanlardan, zəngin təxəyyülə malik hər bir adam kimi, bu əsərdə belə yeni, cəlbedici təfsilatı ilə təsvir olunan qəliz məsələlər məni maraqlandırırırdı. Amma ümumiyyətlə, indiyədək bu mühüm məsələ barədə bizim şairlərin söylədiyi fikirlərlə kifayətlənirdim. Feyerbaxın kitabının daha yetkin hissələrində maraqlı məsələlərə açıq yanaşması, onun bütünlükdə faciəvi və sosial-radikal konsepsiyası məni dərinlən cəlb edirdi. Yalnız yüksək əməllərin və ilhamla yaradılmış sənət əsərlərinin ölümsüzlüyü barədə ideya mənə gözəl və təsəlliədgici görünürdü. “Xristianlığın mahiyyəti”ni oxuyarkən marağımı qorumaq mənim üçün bir qədər çətin oldu. Əsas fikrin inkişafındakı aciz yaygınlıq, dinə subyektiv-psixoloji baxımdan yanaşma – bütün bunlar mütləq zamanı məlum qüsur kimi hiss olunurdu. Bununla belə, Feyerbax mənim gözümdə şəxsiyyətin dini nüfuzdan, bu zəmində yaradılan bütün təsəvvürlərdən qəti, radikal şəkildə ayrılmış azadlığın təmsilçisi idi. Buradan çıxış edərək düşünürəm ki, “İncəsənətin gələcəyi” əsərimi hansı niyyətin təsirləri altında Feyerbaxa həsr eləməyim və giriş sözünü ona müraciətlə yazmağım aydındır. Qatı hegelçi olan, Feyerbaxı ümumiyyətlə filosof kimi tanımayan dostum Zultser mənim bu marağıma, təbii ki, çox məyus olmuşdu. O deyirdi ki, bütün bunlarda yeganə yaxşı cəhət odur ki, onun özündə heç bir ideya olmasa belə, məhz Feyerbax mənə hər hansı fikir oyada bilib. Məni isə Feyerbaxın tərəfində çıxış etməyə onun aşağıdakı qənaətləri vadar etmişdi, elə onu Hegeldən fərqləndirən də bu idi. Birincisi, ən yaxşı fəlsəfə - heç bir fəlsəfənin olmamasıdır (*bununla o, əvvəllər məni qorxudan məsələni xeyli asanlaşdırdı*), ikincisi, yalnız hiss olunan şeylər həqiqidir. Feyerbax hissi aləmin estetik qavrayışında yalnız ruhun refleksini görürdü. Fəlsəfənin mənasızlığını qəbul etməklə bərabər bu fikirlər mənim özümün hər şeyi ehtiva edən və insanın ən sadə duyğuları üçün əlçatan sənət konsepsiyama, mükəmməl dram konsepsiyama, bizim bədii-artistik meyllərimizə töhfə verən “gələcəyin incəsənəti”nə böyük dəstək oldu. Görünür, Zultser Feyerbax barədə mənfi rəy söyləyərkən, bu ideyalara işarə edirdi. Bir müddət sonra mən artıq onun əsərləri ilə maraqlana bilmirdim. Hətta xatırlayıram ki, onun „Dinin mahiyyəti haqqında“ adlı yeni nəşr olunan kitabının sərlövhəsi mənə o qədər yeknəsəq göründü ki, Herverq yanımda o kitabı açanda, mən dərhal kitabı qapadım.

O zaman mən öz əsərlərim üzərində böyük maraqla çalışırdım. Sürixə təsadüfən gəlib çıxan Eduard fon Bülov, mənim gənc dostumun atası, novellaçı

və Tikin ardıcılı mənzilimdəcə məni ziyarət etdi və mənə poeziya barədə fəsili ona oxumaq kimi səmimi sevinci yaşatdı. Ədəbi dram ideyaları barədə mənim radikal qətiyyətlə söylədiyim fikirlər (“*hər dövr mütləq öz Şekspirini doğurmalıdır*”) onu çox sarsıtdı. Lap yaxşı, mən düşündüm: bu, Viqandı mənim yeni inqilabi əsərimi almağa və onun həcminə uyğun pul verməyə vadar edəcək. Mən iyirmi luidor istədim və o, bu məbləğlə razılaşdı.

248

Gözlənilən gəlir mənə ehtiyacın təsiri altda növbəti dəfə Parisə gedib, orada opera bəstəkarı kimi bəxtimi sınağa yardım etməli idi. İş çox şübhəli qaydada gəldirdi: şəxsən mənə bu barədə düşünmək nifrət oyadırdı, amma mən aydın şəkildə anlayırdım ki, vəd verməklə düzgün addım atmıram, çünki heç vaxt bu vədlərin həyata keçirilməsinə ciddi yanaşmayacağam. Amma hər şey mənim əleyhimə işləyirdi və mən bu istiqamətdə addım atmağa məcbur oldum. Xüsusən List ötən yay mənim Belloni vasitəsilə başladığım danışıqları yenidən bərpa etməyimdə inad göstərirdi. O, bunu xoş niyyətlə edirdi, qəti inanırdı ki, bununla mən şöhrətə gedən, özümə layiq bir yola çıxacağam. Mənim öz vəzifəmə nə dərəcədə əməl etməyim ondan bəllidir ki, nəzərdə tutulan operanın süjetini işlədim, çünki fransız şairə onun üçün şeir yazmağı təklif eləmək istəyirdim. Ağılıma da gəlmirdi ki, mövzu seçimini və onu işləməyi şairə tapşırım, özüm isə yalnız musiqili kompozisiya məsələsinə həll edim. Mən dəmirçi Viland barədə saqanın üzərində dayandım, “Gələcəyin incəsənəti” məqaləmdə həyəcanlı şəkildə bu saqadan söz açmışdım. O, mənə Zimrokun *Vilkyna Sagadan* götürdüyü süjetin işlənməsi ilə tanış idi. Mən uyğun səhnə quruluşunu cızdım, üç pərdənin dialoqlarını ciddi-cəhdlə işlədim və içimi çəkərək, bütün bunları fransız müəllifə göndərməyi qərara aldım. Paris tamaşaçısının mənim musiqimlə ilkin tanışlığı üçün List *Conserts de St Cecile* tədbirlərində dirijorluq edən Segerlə əlaqə saxladı. Yanvarda “Tanhauzer”in uvertürası ifa olunmalı idi, mənim iştirakım zəruri idi. Amma bu səfər üçün vəsaitimin olmaması məndə gözlənilməz həyəcan yaradırdı. Mən yardım üçün əbəs yerə vətəndəki dostlara müraciət etdim, bundan heç nə alınmadı. Qardaşım Albertin ailəsində mənim xahişimə belə yanaşmışdılar: onlar məndən yoluxucu xəstəlik qədər qorxur və qaçırdılar. Bu barədə mən qardaşımın parlaq teatr karyerasına malik qızından eşitdim. Əvəzində, Drezdendə qalmış Ritterin ailəsindən gözləmədiyim halda özümə qarşı həssas münasibət gördüm. Ailə ilə bir dəfə məni ziyarətə gəlmiş Karl Ritter vasitəsilə tanış olmuşdum. Dostum Haynedən mənim acınacaqlı vəziyyətdə olduğumu eşidən xanım Yuliya Ritter – ailənin ağbirçəyi, inandığı şəxs vasitəsilə özünü mənə beş yüz taller verməyə borclu bildi. Eyni za-

manda mən Bordodan, xanım Lossodan məktub aldım, o ötən il Drezdendə məni ziyarət etmişdi, o, rıqqətli bir tərzdə məni özünün dəyişməz təəssüf və şəfqətinə əmin edirdi.

Bu, mənim həyatımda yeni mərhələnin qədəm qoymasının ilk əlamətləri idi. Tədricən taleyim qohumluq bağlarından daha az asılı olmağa başlayır və bütün həyatım yad adamlara daxili, məhrəm münasibətlərin təsiri altında qurulurdu. Hazırkı anda bu gözlənilməz yardım özündə bir qədər kədərli məqamları da əks etdirirdi: pul, sanki, iyrənc Paris planının icrasına təhrik edirdi. Mən arvadıma yeni dəstək sayəsində elə Sürixdə də yaşaya biləcəyimizi izah etməyə çalışanda, o, çox qəzəbləndi və sərt şəkildə məni zəiflikdə və qətiyyətsizlikdə ittiham etdi. O bəyan etdi ki, Parisdə yaxşı bir şey əldə etmək üçün bütün səylərimi səfərbər etməsəm, məndən əlini üzəcək, çünki bədbəxt yazıçı və acından ölənlərin konsertlərinin dirijoru kimi necə süründüyümü görmək istəmir. 1850-ci il bizim üçün belə başladı. Dincliyimi təmin etmək üçün mən Parisə gedəcəyimi vəd etdim, yalnız sağlamlığım üzündən səfəri təxirə salırdım. Yaşadığım həyəcanlar əsəblərimə təsirsiz qalmamışdı və ötən günlərin nəhəng və uzunmüddətli həyəcanları əzginliklə əvəz olunmuşdu. Mən daim şəraitətsiz mənzilimizdə vaxtımı iş arxasında keçirərək, tez-tez soyuqlayırdım. Təhlükəli simptomlar özünü göstərirdi. Sinəmdə ağrı hiss edirdim və siyasi mühacir olan bir həkim məni qətran plastırlarla müalicə edirdi. Bu plastırlardan və onların sinirlərimə təsirindən uzun müddətə hündürdən danışmaq qabiliyyətimi itirdim. Amma arvadım hesab edirdi ki, mən getməliyəm. Nəhayət, səfər üçün bilet almağa getmək lazım gələndə mən özümü o qədər zəif hiss edirdim ki, tərlədim və ayaq üstə dayana bilmədim. Evə qayıtdım və arvadımla bir daha səfərdən imtina etməyin daha məqsədəuyğun olacağı barədə danışdım. O düşünürdü ki, mənim vəziyyətimdə təhlükəli heç nə yoxdur və burada daha böyük rol mənim tənəyyülüm oynayır və getməli olduğum yerə çatan kimi özümü yaxşı hiss edəcəyəm. İfadəsi mümkün olmayan acı bir hiss varlığımı bürüdü, əsəblərim həddən artıq gərilməmişdi, amma nəhs bileti almaq üçün məyus, amma qəti addımlarla poçta getdim. Fevralın əvvəlində Parisə yola düşdüm. Məni qeyri-adi duyğular bürüdü, əgər qəlbimin dərinliklərində hər hansı ümid varda, deməliyəm ki, onların mənbəyi başqa idi və hər bir halda, onların Parisdəki mümkün uğur barədə mənə kənardan sırımın inamla hər hansı əlaqəsi yox idi.

249

Mənim ilk qayğım sakit mənzil tapmaq idi. Ümumiyyətlə, o zamandan başlayaraq, mən olduğum hər yerdə sakitlik axtarırdım. Arabaçı şəhərin ən sakit məhəllələri ilə məni küçədən-küçəyə aparırdı, amma buralar da mənə həddən ar-

tiq səs-küylü görünürdü. Əsəbləşmiş arabaçı mənə dedi: “monastırda yaşamaq istəyirsənsə, bunun üçün Parisə gəlməyə ehtiyac yoxdur”. Nəhayət, mənim ağılıma gəldi ki, ekipajlar hərəkət etməyən *citelərdən* birində mənzil axtaram. Həqiqətən də, *site de Provençedə* iki böyük olmayan otaq tapdım. Dostlarımla inadkar göstərişlərinə əsasən, ilk növbədə Segerin yanına getdim ki, onunla “Tanhauzer” uvertürasının ehtimal olunan ifası ilə bağlı danışım. Məlum oldu ki, gecikmiş səfərimlə heç kəsə mane olmamışam, çünki burada orkestr üçün yazılmış alətlər üzrə partiyaları necə tapacaqlarını bilmirdilər. Mən Listə yazmalı, ondan nüsxələri sifariş etməsini xahiş etməli və cavab gözləməli oldum. Belloni Parisdə deyildi. Hələlik, heç bir iş görmək olmazdı və şarmankaların ağır naləsi altında Parisə səfərimin məqsədi barədə düşünmək üçün mənim kifayət qədər vaxtım var idi. Tezliklə daxili işlər nazirliyinin casusu mənə yaxınlaşdı ki, səfərimin məqsədi barədə öyrənsin (*siyasi mühacir kimi, mən çox şübhə oyadırdım*) və mən asanlıqla onu əmin etdim ki, mən buraya musiqi marağım gətirib. Xoşbəxtlikdən ona göstərdiyim partitura xoşuna gəldi, habelə “*Journal des Debats*” da Listin ötən il yazdığı “Tanhauzer”-in uvertürası barədə yazısı da onda rəğbət oyatmışdı. Gedəndə o mənə bərk qucaqladı və əmin etdi ki, polis mənim dinc meyllərimə mane olmayacaq.

Yenidən Parisdəki köhnə tanışlarımla axtardım. Semperi qonaqpərvər Depleşenin yanında tapdım. O, müxtəlif müstəqil olmayan sifarişlərlə özü üçün babat qazanc əldə edirdi. Ailəsi Drezdendə qalırdı, oradan bizə dəhşətli xəbərlər gəlirdi. Katorqa həbsxanaları sonuncu Sakson hərəkətinin uğursuz qurbanları ilə dolu idi. Rekel, Bakunin və Heybnerlə bağlı deyilirdi ki, onlar dövlətə xəyanətdə ittiham edilir və onları ölüm hökmü gözləyir. Ordunun məhkumlara münasibətdə nümayiş etdirdiyi amansızlıq barədə xəbərlər bizim özümüzü nisbətən xoşbəxt hiss etməyə vadar edirdi.

Semperlə tez-tez görüşürdüm və biz onunla vaxtımızı xeyli şən keçirirdik. O, ailəsi ilə birgə Londonda yaşamağa ümid edirdi, orada onun bəzi sifarişlərə ümidi vardı. Mənim son yazıçılıq cəhdlərim və orada ifadə etdiyim fikirlər ona həddən artıq maraqlı gəlirdi. Biz xeyli mübahisə edirdik, söhbətlərimizdə çox zaman Kitts də iştirak edirdi, bu, əvvəlcə Semperi əyləndirirdi, sonra isə Kittsin iştirakı onu sıxmağa başladı. Kittsi necə qoyub getmişdimsə, elə həmin vəziyyətdə idi. O hələ də öz fırçalarının öhdəsindən gələ bilmirdi və yalnız bir şeyi arzu edirdi: inqilab və onunla bağlı ümumi qarışıqlıq nəticəsində necəsə mənzil sahibi ilə haqq-hesabını çürüdə bilsin. Bununla belə, o, rəngli karandaşlarla mənim özünəxas gənclik üslubunda olduqca gözəl bir portretimi çəkdi. Seanslar zamanı, təəssüf ki, mən ona gələcəyin incəsənəti barədə düşündüyümü izah etməli oldum. Bu, onun anlayışlarında böyük qarışıqlıq yaratdı. O, hətta havayı nahar etdiyi burjua ailələrində də mənim xeyrimə canlı təbliğat aparmağı qərara aldı. Kitts əvvəlki, köhnə, sadıq, səmimi dost idi. Hətta Semper də onunla barışdı. Mən xeyli qocalmış

dostum Andersi də axtardım. Görüşmək çətin oldu. O, səhər erkəndən kitabxanada çalışırdı, orada kimisə qəbul etmək qadağan olunmuşdu, sonra Anders qıraət otağında dincəlir, naharını da musiqi dərsləri verdiyi evlərdə edirdi. Bu müddət ərzində onun səhhəti xeyli yaxşılaşmışdı. Əvvəllər mənə elə gəlirdi ki, onu tezliklə ölüm gözləyir. Nə qədər qərribə olsa da, ona fəlakət yardım etdi: o, ayağını sındırır, su müalicəxanasına düşdü. Bu, onu xilas etdi: səhhəti düzəlməyə başladı. Onun bircə arzusu vardı: mənim Parisdə qalibiyətimi görmək. Məndən vəd aldı ki, ilk əsərimin tamaşasındaca onu rahat bir yerlə təmin edim, çünki basırığa dözüümü yox idi. Anders mənim ədəbi yazılarımda heç bir fayda görmürdü. Bununla belə, mən yenə yalnız onlarla məşğul idim, çünki tezliklə məlum oldu ki, “Tanhauzer” uvertürasının səhnələşdirilməsinə heç bir ümid yoxdur. List vaxtındaca orkestr partiyalarını hazırlayıb bura göndərmişdi. Amma Seger bildirmişdi ki, onun orkestri demokratik respublikanı təmsil edir, burada hamının bərabər səs hüququ var. Musiqiçilərin toplantısında yekdilliklə belə bir qərar qəbul olunmuşdu ki, qış mövsümü mənim uvertüramsız ötüşsün. Mənim vəziyyətimin necə dəhşətli olduğunu anlamaq üçün bu, kifayət idi. Yazıçılıq da bir elə təsəlli verən nəticə gətirmirdi. Nəhayət, “Gələcəyin incəsənəti”nin bir nüsxəsi mənim əlimə düşdü, o, eybəcər şəkildə nəşr olunmuşdu və səhvlə dolu idi. Naşir bildirir ki, yalnız qonorarımın yarısını ödəyə bilər. “İncəsənət və inqilab”ın uğuru onu yanıltmışdı və mənim ədəbi əməyimi bazar qiymətindən çox dəyərləndirmişdi. Mənim ikinci “Nibelunqlar barədə” broşürümün tam iflası onun gözlərini açdı. Həmin vaxt başqa bir mühacir Adolf Kolyaçek Parisdə mütərəqqi partiyanın orqanı olan aylıq nəşr hazırlamağı düşünürdü və mənə yaxşı qonorar müqabilində orada iştirak etməyi təklif etdi. Onun dəvətinin əvəzində “İncəsənət və mühit” adlı böyük bir məqalə yazdım. “Gələcəyin incəsənəti”ndə yüngülcə toxunduğum bir neçə fikir burada sonrakı inkişafını tapırdı. Bundan başqa, “Dəmirçi Villand”ı tam işləyib bitirdim. Bu əsər də maddi baxımdan faydasız oldu. Sonuncu aldığım pulları xərcləmişdim və indi arvadıma nə yazacağımı dəhşətlə fikirləşirdim. Sürixə qayıtmaq və ya Parisdə qalmaq barədə indi eyni dərəcədə sıxıntı ilə düşünürdüm. Meyerberin “Peyğəmbər” əsərini ilk dəfə dinlədikdən sonra bu hiss məndə daha da qüvvətləndi. Hələ bir il əvvəl ən yaxşı adamları ilhamlandıran sənətdəki alicənab yüksəliş iflasa uğramışdı. Onların dağıntıları üzərində, müvəqqəti respublika hökumətinin sənaye sövdələşmələrinin nəticəsi kimi, Meyerberin əsəri yüksəlirdi ki, bu da dünya üçün biabırçı ayıqlıq, aydınlanma şəfəqi idi. Bu tamaşada iştirak etmək mənim üçün o qədər iyrenc idi ki, əsərin ortasındaca parterin ən mərkəzində oturmağıma baxmayaraq, zalı tərk etdim. Adətən, mən tamaşa zamanı bu cür səs-küy salmağı özümə rəva görməzdim. Amma peyğəmbərin məşhur “anası” öz kədərini ruladada (*melodiyanın hissəsi – red.*) izhar edəndə qəzəbimi cilovlaya bilmədim. Heç vaxt özümə bu əsərin bir neçə taktına qulaq asmağa məcbur edə bilməmişəm.

Bəs, bundan sonra nə etməli? Parisdə ilk dəfə olarkən ehtiyacın təzyiqi altında mən Cənubi Amerika ölkələrindən birinə qaçmağı arzulayırdım. İndi, Uzaq Şərq barədə düşünürdüm, orada insan ləyaqətini saxlamaq və dünya ilə əlaqələri kəsmək, ömrümün son günlərini naməlumluqda keçirmək olardı. Mən xanım Los-sodan məkub alanda belə bir ovqatda idim, o da məkubda elə mənim əhvalımı xəbər alırdı. Cavabım onu çevikliklə məni Bordoya, onun evində istirahətə dəvət göndərməyə vadar etdi, orada bütün uğursuzluqları unudacaqdım. Cənuba, yeni yerlərə, tanımadığım, amma mənə ciddi yanaşan adamların yanına səfər cəlbədici idi. Mən ev sahibi ilə hesablaşdım, dilicansla Orleandan, Turdan, Anqulemdən keçib, Jironde ilə aşağıya doğru yollandım. Orada gənc şərab ticarətçisi Yevgeni Losso və xanımı məni fəxrlə, böyük səmimiyyətlə qarşıladılar.

Bu ailə ilə yaxından tanışlıq məndən uzaq olan bu adamların taleyimə nə üçün bu cür maraq göstərdiyinin səbəblərini açdı. Jessi – Yevgeninin arvadını ailədə belə çağırırdılar – Drezdendə kifayət qədər uzun müddət yaşamışdı, Ritter ailəsi ilə də orada dostlaşmışdı. Mənim əsrlərimə, taleyimə maraq göstərən bu ailənin təsiri altında onun mənə münasibəti formalaşmışdı. Mənim onlara inanmamaq üçün heç bir əsasım yox idi. Drezdendən qaçmağa məcbur olanda durumumla bağlı xəbərlər Ritterlərə də çatmışdı, Drezden və Bordo arasında mənə necə kömək etməklə bağlı məsləhətləşmələr gedirdi. Jessi bu işdə təşəbbüsü Yuliya Ritterə verdi: amma planını reallaşdırmaq üçün Yuliyanın vəsaiti yox idi və o, kifayət qədər imkanlı qadın olan Jessinin anası, ingilis vəkiliyin dul qadını ilə danışıqlara başladı. Gənc cütlük Bordoda idi və onlar bu maddi rifahları üçün Jessinin anasına minnətdar olmalı idilər. Qadınlar razılığa gəldilər və mən Bordoya gələndə məlum oldu ki, hər iki ailə mənə vəziyyətim düzəlcəyədək illik üç min frank subsidiya ayırmağı qərara alıb. Mən himayədarlarıma öz işlərimin durumu və planlarım barədə məlumat verməli idim. Amma mənim Parisdə və ya bir başqa yerdə opera bəstəkarı qismində uğur qazanacağıma ümid etmək lazım gəlmir və mən özüm də nə qərar qəbul edəcəyimi bilmirəm. İstənilən halda, mən özümü biabırçılıqdan qorumağı, ləyaqətimə ləkə vura biləcək yollarla uğur qazanmaqdan imtina etməyi qərara aldım. Məni başa düşən təkəcə Jessi deyildi, ailənin digər üzvləri də mənə rəğbətlə yanaşırdılar, amma mən tezliklə müşahidə elədim ki, məni və gənc qadını ərindən və anasından nə boyda uçurum ayırır. Onun əri yaraşlıq və cavan idi, onun həmişə işləri olurdu, Jessinin anası ağır eşidirdi və bizim söhbətlərimizdə yaxından iştirak edə bilmirdi. Beləliklə, qısa zamanda bizim aramızda dostluq, dünyagörüş yaxınlığı, etibarlı münasibətlər yarandı. O zaman Jessinin iyirmi iki yaşı vardı, anasına heç bənzəmirdi, görünür, mərhum atasına

çəkmişdi. Atası barədə xeyli yaxşı rəy eşitmişdim. O, qızına böyük və müxtəlif çeşidli kitabxana qoymuşdu, bu, həmin adamın qeyri-adi meyllərindən xəbər verirdi. Vəkillik fəaliyyətilə məşğul olan bu adam ədəbiyyat və elmə böyük diqqət ayırırdı. Onun sayəsində Jessi hələ uşaqlıqdan alman dilini yaxşı mənimsəmişdi və bu dildə sürətlə danışdı. O, Qrimmin sehrli nağılları ilə tərbiyə olunmuşdu və sonradan alman poeziyası ilə tanış olmuşdu. İngilis dilini necə mükəmməl bilməsi də adamı valeh edirdi. Bundan başqa, o, öz mürəkkəb inkişafının tələblərinə uyğun olaraq, fransız dilini də bilirdi, amma o bu dili sevmirdi. Onun qeyri-adi qabiliyyətləri vardı: o, toxunduğu istənilən əşyanın mahiyyətini dəqiq və sürətlə anlayırdı. Musiqi ilə də belə oldu. O, notları asanlıqla oxuyurdu və cəld ifa edirdi, mənim təəccübümə rəğmən, Jessi Bethovenin mürəkkəb “B-dur” sonatasını bütünlükdə ifa edə bilirdi, halbuki, Drezdendə bunun öhdəsindən gələn pianoçu tapa bilmirdim. Bütün bunlar çox xoş idi, amma bir dəfə o oxudu və mən böyük məyusluğa uğradım. Məlum oldu ki, onun kəskin, güclü falseti var. Böyük həvəslə oxuyurdu, amma ortaya ürək qoymurdu. Bununla Jessi məni o qədər qorxutdu ki, özümü saxlaya bilməyib, gələcəkdə bir daha oxumamasını xahiş etdim. Sonataların ifası zamanı o, ifadənin dəqiqliyi ilə bağlı təlimatlarıma həvəslə qulaq asırdı, amma hiss edirdim ki, sözlərimin ruhunu duya bilmir. Onu son ədəbi yazılarımla tanış etdim və o, ən cəsəətli ideyalarımı da asanlıqla tuta bilirdi. “Ziqfridin ölümü”nü o, çox bəyənmişdi, amma “Dəmirçi Viland”ı daha çox sevirdi. Sonradan o mənə etiraf etdi ki, Vilandın fədakar nişanlısının taleyi ona Ziqfridin Qutrunaya münasibətindən daha yaxındır. Tezliklə məlum oldu ki, ərtafdakılar bizim məşğələlərimizə və söhbətlərimizə əngəl törədirlər. Biz ikimiz də yaxşı başa düşürdük ki, xanım Teylor mənə göstərilən yardımın mahiyyətini heç vaxt anlamayıb və bu bizi narahat edirdi. Xüsusilə, gənc Losso cütlüyü arasında anlaşmanın olmaması məni narahat edirdi. Görünür, ər arvadının artıq çoxdan onu sevmədiyini anlayırdı. Bir dəfə o, özünü itirdi və ağrı ilə bildirdi ki, arvadı ondan doğulan uşağı da sevməyəcəkdi və elə bu səbəbdən, yaxşı ki, o, ana ola bilməyib. Adətən belə hallarda olduğu kimi, bu, zahirən xoşbəxt görünən cütlük idi, amma əslində, ərlə-arvad arasında uçurum vardı. Artıq üç həftə keçirdi, mənim Bordoya səfərim sona çatırdı, elə bu vaxt avradımdan onsuz da yaxşı olmayan əhvalımı lap korlayan məktub aldım. O, mənim yeni dostlarıma etiraz etmirdi, amma bildirirdi ki, əgər mən dərhal Parisə qayıdıb, uvertürəmin səhnələşdirilməsinə nail olmasam, o məni anlamaqdan imtina edəcək. Əgər mən heç nə əldə etmədən Sürixə geri dönsəm, o məndən əlini üzəcək. Eyni zamanda Rekel, Bakunin və Heybnerin ölüm cəzasına məhkum olunmaları ilə bağlı qəzətdən aldığı xəbər məni sarsıtdı və həyəcanlandırdı. Hökm tezliklə icra olunmalı idi. Rekelə və Bakuninə qısa, amma enerji dolu vida məktubu yazdım. Məktubun Keniqşteyn qaləsindəki məhbuslara birbaşa çatacağından əmin deyildim, ona görə də çatdırılması üçün onu xanım

Lütihauya göndərdim. Bunu aşağıdakı mülahizələrə əsasən etdim. Xanım Lütihau mənim tapşırığımı həyata keçirə biləcək yeganə şəxs idi. Bundan başqa, düşünürdüm ki, baxışlarımızdakı fərqlərə rəğmən, o, mənim istəyimə alicənablıq və sərbəstliklə yanaşacaq. Sonradan mənə danışdırlar ki, məktub Lütihauya çatanda qadın onu sobaya atıb. Ağrılı sarsıntı mənim içimdə böyüyən keçmişlə bütün bağları qırmaq, sənətdən, həyatdan getmək, hansı məhrumiyyətlər hesabına olursa-olsun, bütün dünyadan təcrid olunmaq arzusunu bir az da möhkəmləndirirdi. Yeni dostlarımla mənə təklif etdikləri kiçik gəlirin yarısını arvadıma verməyi qərara aldım, özüm isə Yunanıstan və ya Kiçik Asiyaya sığınmaq, nə ilə olur-olsun başımı qatmaq barədə düşünürdüm, yetər ki, heç nəyi xatırlamayım və məni birdəfəlik unutsunlar. Yeganə dostum Jessini planlarımdan xəbərdar etdim, xahiş elədim ki, mənim himayədarlarımı təklif olunan gəlirdən necə yararlanacağımla bağlı məlumatlandırın. O, bütün bunlara sevindi. Mənim öz həyatımdan narazılığım onu da eyni istiqamətdə düşünməyə vadar edirdi. Bunu onun işarələrindən və tələsik qeydlərindən anladım. Aprelin son günlərində özümə bunların nə ilə nəticələncəyi barədə heç bir hesabat vermədən, həyəcanlı bir şəkildə Bordodan ayrıldım. Yolumu itirmişdim, nə edəcəyimi bilmədən Parisə qayıtdım.

251

Xəstə, narahat, daimi yuxusuzluqdan yorğun halda səkkiz gün “Valua” mehmanxanasında qaldım, düşdüyüm qeyri-adi dərəcədə qəribə vəziyyətimdən baş açmağa çalışırdım. Dostlarımla mənə zorla sınırları planları həyata keçirmək istəsəydim belə, heç nəyə nail ola bilməyəcəkdim. Başqalarının mənə yersiz müdaxilələrindən, mənim qüvvələrimi nifrət etdiyim istiqamətə xərcləməyə çalışmalarından doğan narazılıq qəlbimdə kəskin etiraza çevrildi. Arvadıma cavab yazmaq lazım idi. Xeyrxahlıq dolu geniş açıq məktubumda birgə həyatımızı müzakirə edərək, bildirdim ki, onu mənim gələcək taleyimdə iştirakdən azad etmək kimi qəti qərara gəlmişəm, çünki özümü onun istəklərinə və görüşlərinə tabe olmağa hazır hesab etmirəm. İndi və gələcəkdə qazandıqlarımla hamısını onunla bölüşməyə hazırım. Bizim İsveçrədəki ilk görüşümüzə onun haqqında danışdığı, məni hədələdiyi məqam yetişib: o, dərhal məndən ayrılmaq hədəsini gerçəkləşdirə bilər. Mən onunla birdəfəlik ayrılırdım. Dərhal bu barədə Bordoya, Jessiyə yazdım. Dünyadan tam silinməklə - mən bunu belə adlandırırdım - bağlı hər hansı addım atmaq üçün vəsait yox idi. Jessi bildirdi ki, eyni şeyi etməyə qərar verib və tam azadlıq əldə edən kimi mənim himayəmə tapınmağa hazırdır. Mən ona izah etməyə çalışdım ki, vəziyyətin mənim kimi adamı ümitsiz vəziyyətdə qoyması, mənim naməlumluğa atılmağımla onun vəziyyəti ilə eyni

şey deyil. O, gənc qadındır və nisbətən yaxşı durumdadır. Özü də məndən başqa heç kəs onun əsl motivlərini anlamayacaq. O, öz davranışının eksentrikliyi ilə bağlı məni sakitləşdirdi və izah elədi ki, öz planını əxlaq qaydaları çərçivəsində həyata keçirəcək, hər şeydən əvvəl o, Drezdenə, dostluq elədiyi Ritter ailəsinə pənah aparacaq. Bütün bunlar məni o dərəcədə həyəcanlandırdı ki, mən dərhal təklif, heç olmasa, Paris yaxınlığında tənhalığa çəkilmək istədim. Aprelin ortalarında haqqında çox tərifli sözlər eşitdiyim Monmoransiyə yola düşdüm. Orda özümə sadə sığınacaq tapmağa qərar verdim. Kiçik şəhərin ətrafındakı qış mənzərəsi arasından keçib, nəhayət ki, adətən yalnız bazar günləri ziyarət olunan bir şərab ticarətçisinin bağçasına daxil oldum. Özümə yemək üçün çörək, pendir və bir şüşə şərab gətirmələrini istədim. Ətrafıma sözün əsl mənasında bir hin toyuq topladı və mən onlara çörək verdim. Xüsusən fədakar təmkinliliyi ilə seçilən xoruz məni müttəəssir etdi: məhz onun üçün atdığım çörək parçalarını da toyuqlara verirdi. Tədricən, toyuqlar daha da cəsarətləndilər və masanın üzərinə çıxıb, mənim sadə səhər yeməyimə hücumə keçdilər. Xoruz da masanın üstündə idi, nizam-intizamın tamamilən pozulduğunu görüb, bayaqdan özündə dəf etdiyi acgözlüklə pendirimi dimdikləməyə başladı. Tezliklə bu qaqqıldayan xaos məni masadan sıxışdırdı. Bu, məni əyləndirirdi və uzun müddətdən bəri ilk dəfə idi ki, ürəkdən gülürdüm. Burada mən evin giriş lövhəsində Homo adının yazıldığını gördüm. Düşündüm ki, bu, taleyin işarəsidir: mən burada özümə otaq tapmalıyam. Kiçik və ensiz bir otaq tapıldı və mən dərhal orada yerləşdim. Çarpayından başqa otaqda boyasız masa və iki hörmə kətil vardı. Onlardan birini mən əlüzyuyana çevirdim, masaya kitablarımı, yazı avadanlığımı və "Loenqrin" in partiturasını düzdüm. Bu həddən artıq acınacaqlı vəziyyətdə, nəhayət ki, sinədolusu nəfəs ala bilərdim. Hava pis idi, hələ yaşllaşmamış, çıpaq çöllərdə gəzmək çətin idi. Amma mən tamamilə tənha idim, özünü tamamilən unudulmuş hiss edirdim və son zamanlar məni bu qədər naharat edən və ağrıdan hər şeyi unuda bilərdim. İncəsənətə köhnə meyl yenidən baş qaldırdı. Mən "Loenqrin" in partiturasını vərəqləməyə başladım və tezliklə onu Listə göndərməyi, Veymarda necəsə bu operanı səhnələşdirməyi təklif etməyi qərara aldım. Partiturdan azad olan kimi özümü quş kimi azad, Diogen kimi qayğısız hiss etdim. Belə bir ovqatda kənd həyatının sevincini bölüşmək üçün Kittsi yanıma dəvət etdim. O, bir zamanlar Medona gəldiyi kimi, bura da gəlib çıxdı, amma mənim şəraitimi ötən dəfəkindən daha yoxsul hesab etdi. Məmnuniyyətlə mənimlə naharı bölüşdü, löhvələrdən hazırladığımız kürsüdə gecələdi və Parisə geri qayıdarkən mənimlə dünya arasındakı qırılmış bağları bərpa edəcəyinə söz verdi. Amma qəfildən arvadımın məni Parisdə axtardığı xəbərindən narahat oldum. Hər hansı qərara gəlməmişdən əvvəl düz bir saat əziyyət çəkdim. Qərara gəldim ki, sonuncu məktubumun tələskənlik və ya vida tutması kimi qəbul etməsinə əsas verməyim. Dərhal Monmoransidən Parisə yollandım, Kittsi öz yanıma – mehmanxanaya ça-

ğirdım və xahiş etdim ki, ona müraciət edən arvadıma heç nə deməsin: guya o, yalnız mənim Parisi tərک etdiyimi bilir. Minnaya mənim qədər səmimi yanaşan yazıq dostum çox kədərlandı. Özünün həddən artıq naqolay vəziyyətdə olduğunu anlayan Kitts mənə dedi ki, “özünü ətrafında dünyanın bütün dərdlərinin fırlandığı ox” kimi hiss edir. Amma o, mənim qərarımın bütün əhəmiyyətini, ağırlığını hiss edirdi və tapşırılan çətin vəzifənin öhdəsindən ağıl və mülayimliklə gəldi. Elə həmin gecə mən Parisi tərک etdim və dəmiryolu ilə Klermon-Tonnerə getdim. Bir müddət orada qalıb, Cenevrəyə getmək və xanım Ritterdən xəbər gözləmək istəyirdim. O qədər yorğun idim ki, hətta bunun üçün vəsaitim olsaydı belə, hər hansı əhəmiyyətli səyahət barədə arzu belə edə bilməzdim. Vaxt qazanmaq üçün mən Villnevde Cenevrə gölünün o biri sahilinə keçdim, orada qışın bu vaxtları boş olan “Bayron” mehmanxanasında asanlıqla otaq tapdım. Burada öyrəndim ki, Karl Ritter əvvəlcədən də bildirdiyi kimi, Sürixə mənim yanıma qonaq gəlib. Ciddi sirr şərtilə onu yanıma – Cenevrə gölünə tərəf çağırdım, mayın ortalarında elə burada – “Bayron” mehmanxanasında görüşdük. Onun qeyd-şərtsiz sadıqlıyı mənim xoşuma gəlirdi. Ritterin mənim vəziyyətimi, qəbul etdiyim qərarları asanlıqla, əlavə söhbət olmadan qısa müddətdə anlamasını, onun özünə qarşı atdığı addımı təqdir etməsini yüksək qiymətləndirirdim. O mənim son ədəbi əsərlərimə heyran idi, onların yaxın tanışlarında oyatdığı dərin təəssüratdan danışır, bununla da sakitlikdəki azsaylı günlərdən istifadə edib, “Ziqfridin ölümü”nü çapa hazırlamağa vadar etdi məni. Mən qısa müqəddimə yazdım, orada dostlarıma izah elədim ki, bu əsər mənim hələ özümü sırf bədii işlərlə, dəqiq desək, musiqi kompozisiyaları ilə məşğul olmağa məsul bildiyim mərhələnin yadigarıdır. Əlyazmanı Leypsiqə, Viqanda göndərdim və o, tezliklə əsəri mənə geri qaytardı. Eyni zamanda, Viqand bildirirdi ki, əgər əsər mənim istədiyim kimi, latın qrafikası ilə nəşr olunarsa, onun bir nüsxəsi belə, satılmayacaq. Sonradan öyrəndim ki, “Gələcəyin incəsənəti”ndən mənə borclu olduğu on luidoru verməkdən imtina edib, ondan bu pulu arvadıma ödəməsini xahiş etmişdim.

252

Maddi baxımdan vəziyyətim çox kədərli idi – təcili nə iləsə məşğul olmaq lazım idi. Amma bu mümkünsüz idi: Karlın gəlişindən bir neçə gün sonra real həyat yenidən məni ən gözlənilməz və əziyyətli şəkildə sıxmağa başladı. Xanım Losso mənə həddən artıq həyəcanlı məktub yazmışdı, yazırdı ki, anasına öz niyyətini açıb. Anası da düşünüb ki, bu, mənim başladığım intriqadır və hər şeyi qızının ərinə danışib. Əri də məni harada olsam, axtarıb tapacağına və öldürəcəyinə and içib. Rəqibimlə vəziyyəti aydınlaşdırmaq üçün Bordoya getməyi qərara aldım. Mən ona hər şeyi həqiqi şəkildə əks etdirən ətraflı məktub yazdım və özü də bir məqamı

heç cür anlamadığımı da qeyd etdim: necə ola bilər ki, səni görmək istəməyən qadını zorla öz yanında saxlayasan? Sonda bildirirdim ki, məktub ona çatan zaman mən də Bordoda olacağam və dərhal məni hansı mehmanxanada tapa biləcəyi ilə bağlı ona məlumat verəcəyəm. Əlavə etdim ki, arvadı mənim bu addımdan xəbərsizdir, ona görə də o öz hərəkətlərində sərbəstdir. Onu da gizləmədim ki, bu səyahət mənə baha başa gəlir, çünki mənim pasportuma Fransa səfirliyində viza möhürü vurdurmaq üçün vaxtım yoxdur. Eyni zamanda xanım Lossoya da qısa məktub yazdım, ondan sakitləşməsinə və özünü ələ almasını xahiş etdim. Qəbul etdiyim qərara əsasən, Fransaya gəldiyim barədə ona bir kəlmə də bildirmədim (*sonradan Listə bu əhvalatı danışanda o dedi ki, xanım Lossonu məlumatlandırmamaqla axmaq iş tutmuşam*). Həmin gün Karlla vidalaşdım ki, səhəri Cenevrəyə, oradan da Fransaya yola düşüm. O zaman üçün bu asan səyahət deyildi. Cenevrədə özümü o qədər pis hiss edirdim ki, yaxın ölüm barədə fikirlərdən qurtula bilmirdim. Belə bir ovqatda xanım Ritterə, Drezdenə məktub yazdım və orada başıma gələn bu yöndəmsiz əhvalatdan da söz açdım. Fransa sərhəddində pasportumla bağlı xoşagəlməzliklər başladı. Məndən inadla səfərimin məqsədi barədə soruşdular və hakimiyyət istisna hal kimi mənə Fransaya daxil olmağa icazə verdi, çünki mən inadla və ciddi-cəhdlə orada vacib ailə işimin olduğunu bildirirdim. Liondan Overni ilə aşağı dilicansla düşdüm. Səyahət üç gün və iki gecə davam elədi. Bordoda yanğın baş vermişdi və səhər mən təcürdən bu yanğını öz gözlərimlə gördüm. “Dörd bacı” mehmanxanasında dayandım və cənab Lossoya öz ünvanım əks olunan məktub göndərdim, onu da qeyd etmişdim ki, o gələndək heç yana çıxmayacağam. Məktubu göndərəndə səhər saat doqquz idi. Əbəs yerə cavab gözlədim, amma əvəzində nahardan sonra məni dərhal polis idarəsinə dəvət etdilər. Orada məndən pasportumun qaydasında olub-olmadığını soruşdular. Mən çətinliklərimi açıq etiraf etdim, qeyd etdim ki, yalnız ciddi ailə işləri məni bura səyahət etməyə vadar edib. Mənə cavab verdilər ki, məhz bu ailə işləri üzündən mənim bundan sonra Bordoda qalmağım qadağandır. Mən izahat istədim və məlum oldu ki, məsələdə maraqlı olan ailə də qəti şəkildə eyni şeyi istəyir. Bunu anlamadığım ovqatımı yüksəltdi. Mən polis komissarına bildirdim ki, yorucu səyahətdən sonra dincəlməyə ehtiyacım var və bu səbəbdən iki gün burada qalmaq üçün icazə istədim. Polis məmnuniyyətlə razılaşdı, çünki mənim ölkədən çıxarılmağымda maraqlı olan ailə səhər tezdən Bordonu tərk edib və bizim görüşmək təhlükəmiz yoxdur. Bu iki günü mən tamamilə istirahətə sərf etdim, yalnız Jessiyə vəziyyəti izah edən məktub yazdım, orada baş verən hər şeyi geniş təsvir elədim və sonda bildirdim ki, donosa əl atan və öz arvadının şərəfini polisin əlinə verən ərinin davranışını biabırçılıq hesab edirəm. Bundan başqa əlavə etdim ki, bu biabırçı vəziyyətdən qurtuluncayadək onunla hər hansı münasibətdən imtina edirəm. Yalnız məktubu təyinatı üzrə göndərmək qalırdı. Polis komissarından aldığım məlumatlardan

Lossoların Bordonu birdəfəlik tərk edib-etmədiklərini müəyyən edə bilmədim. Buna görə də onların evlərinə baxmağı qərara aldım. Ora gələrkən, əlimi dəstəyə uzatdım və qapı açıldı. Ev tamam boş idi və mən birinci mərtəbənin bütün otaqlarından maneəsiz keçib Jessinin otağına keçdim. Orada qadının iş səbətini tapdım və məktubu ora qoydum və sakitcə evdən çıxdım, heç kəs məni görmədi. Keçən iki gün müddətində məni heç kəs narahat etmədi və mən Cenevrəyə geri qayıdım. May idi, qəşəng hava vardı. Mən dilicansın sahilindən keçdiyi Dordoninin – bu qədər mehriban adı olan möcüzəvi çayın - şəffaf suyundan zövq alırdım. Yol yoldaşlarım – keşiş və zabitlə söhbətlərimdən məmnun idim: hər ikisi Fransa respublikasına son qoymağın zərurətindən qətiyyətlə danışırdılar, özü də keşiş hərbiçidən daha çox mülayimlik və liberallıq nümayiş etdirirdi. Hərbiçinin isə bir nəqarəti vardı: *“Il faut en finir”*. Yolda mən fürsətdən istifadə edib Lionla tanış oldum, şəhərin küçələri ilə gəzərkən, Lamartinin *“Jirondistlərin tarixi”* əsərində çox canlı əks olunan səhnəni təxəyyülümdə canlandırmağa çalışdım. Nəhayət, Cenevrəyə, daha sonra *“Bayron”* mehmanxanasına qayıtdım. Orada Ritter məni öz ailəsindən gələn sevinc dolu xəbərlərlə qarşıladı. Anası mənim səhhətimlə bağlı onu sakitləşdirmişdi, izah etmişdi ki, ölüm barədə qaranlıq fikirlər əsəbləri korlanmış şəxslərdə müşahidə olunur və mənim üçün heç bir ciddi təhlükə yoxdur. Bundan başqa, Karlin anası bildirirdi ki, yaxın zamanlarda qızı Emiliya ilə birgə Villnevde bizi ziyarət etməyə hazırlaşır. Bu xəbərlər məndə ruh yüksəkliyi yaratdı. Sanki, bu ailəni mənə göydən və gündəlikdə olan – mənim bu qədər can atdığımı – yeni həyatıma dəstək olmaq məqsədilə göndərmişdilər. Əslində, hər iki qadın bir neçə gün sonra mayın 22-ni, mənim doğum günümün 37-ci ildönümünü qeyd etmək üçün yanıma gəldilər. Frau Yuliya məndə daha güclü təəssürat oyatdı. Drezdendə mən onu cəmi bir dəfə görmüşdüm, Karl qızın adından xahiş etmişdi ki, onun ifasında kvarteti dinləyim. Bu ailənin bütün üzvlərinin mənə ehtiramla yanaşması məni sözün yaxşı mənasında heyrətləndirirdi. Ana mənimlə az danışırdı, amma mən gedəndə o, doluxsunmuş halda ziyarət üçün təşəkkür elədi. O zaman bu məni təəccübləndirmişdi, indi o göz yaşlarının səbəbləri barədə soruşanda isə qadın izah etdi ki, oğluna göstərilən diqqətdən mütəəssir olub. Qadınlar bir həftə yanımızda qaldılar. Biz əylənməyə çalışdıq, gözəl Valliya vadisinə gəzintiyə çıxdıq. Amma xanım Ritter son vaxtlar mənim başıma gələn və gələ biləcək hadisələr barədə yalnız indi müfəssəl eşidirdi və bu onu dərinlən narahat edirdi. Sonradan mən öyrəndim ki, bu xəstə, əsəbi qadın səyahət etmək üçün bütün qüvvəsini səfərbər etməli olub və yalnız mən inadla İsveçrəyə köçməyi və birgə yaşamağı təklif edəndə o, izah elədi ki, onun indiki, istisna məqsədlərlə başlatılmış səfəri ilə onun fiziki qüvvəsi barədə fikir yürütmək doğru olmaz: əslində, o, xəstə adamdır. Ayrılarəkən oğlunu mənim himayəmə verdi və bizim hər ikimizə lazım olan vəsait qoydu. O bildirdi ki, maddi imkanları məhduddur, belə ki, Lasso ailəsi ilə mənim

qayğıma qalmaq barədə müştərək planları barədə söhbət belə, gedə bilməz. Xanım Ritter bu vəzifənin öhdəsindən təklikdə necə gəlmək və mənim azadlığımı təmin etmək barədə düşünür. Həftə tamam olan kimi dərin həyəcanla bu qürur duyulası qadınla vidalaşdıq. O, qızları ilə Drezdenə geri qayıtdı və mən bir daha onunla qarşılaşmadım.

253

Dünyadan necə gizlənmək barədə düşünürdüm. Nəhayət, kifayət qədər səhralıq-dağlıq bir yer tapdıq və Karlla ora yollandıq. Bu, Valliy kantonunda uzaq Visper vadisi idi. Azkeçilən yollarla çətinliklə Sermatadək qalxdıq. Orada, nəhəng və qeyri-adi dərəcədə gözəl Matterqornun ətəyində biz özümüzü bütün dünyadan təcrid olunmuş hiss edə bilərdik. Bu səhrada mən necəsə şərait qurmaq istəyirdim, amma tezliklə gördüm ki, Karl bizim yeni həyat şəraitimizdə özünü yaxşı hiss eləmir. Artıq ikinci gün o etiraf elədi ki, bura onun yeri deyil, İsveçrənin böyük göllərindən birinin sahilində daha asan olardı. Biz İsveçrənin xəritəsəni araşdırdıq və ilk təcrübə üçün Tun gölünün üzərində dayandıq. Təəssüf ki, mən yenə qüvvəmin bitdiyini hiss edirdim. Əsəblərim o qədər zəifləmişdi ki, ən kiçik cismani gərginlik zamanı qan-tərə batırdım. Bu vadidən çıxarkən, üzərimdə gərginlik hiss edirdim. Biz Tunadək getdik və bir az gümrahlaşmış, elə yolun üstündə iki kiçik, balaca, sadə, amma şən otaq tutduq – burada qalmaq üçün cəhd etməyə qərar verdik. Gənc dostumun ürkəkliyinə və az danışmasına rəğmən, bizim söhbətlətimiz çox xoş idi. Onun yeni vərdişinə əsasən, yatmamışdan əvvəl çarpayıda rahat oturub, Ostzey əyalətlərinin xoş, təmiz ləhcəsində öz təəssüratlarını bölüşməsi mənə xüsusən yaxşı təsir göstərirdi. Mən bu günlər “Odyssey”i oxumaqdan zövq alırdım, uzaq yeniyetməlik illərindən sonra bu kitab ilk dəfə idi ki, əlimə düşürdü. Homerin daim Vətən həsrəti çəkən, səyahət edən, bütün mümkün əngəlləri gümrahlıqla aşan bu qəhrəmanı mənim könlümə çox yaxın idi. Amma qəfildən Karlın xanım Lossodan aldığı məktub mənim dünyamı alt-üst etdi. Karl onu mənə göstərməyə ürək eləməirdi. Çünki Jessinin dəli olduğunu düşünürdü. Amma mən məktubu ondan zorla aldım və oxumağa başladım. Gənc qadın mənim dostuma bildirməyi özünə borc bilirdi ki, artıq məni tamamilə çözüb və mənimlə hər cür münasibəti qəti bitirmək niyyətindədir. Sonradan xanım Rittlerin köməyiylə mən bəzi şeyləri öyrəndim. Mənim Bordoya gəlməyimlə bağlı məktubu alan Lasso xanım Teylorla məsləhətləşərək, qəfildən ailəsini götürüb, kəndə köçmüşdü. O mənim Bordonu tərk edəcəyimi gözləyirdi. Polisə də bunu tezləşdirmək xahişi ilə müraciət etmişdi. Hadisələrin mahiyyətini Jessidən gizləyirdilər. Onun nə mənim məktubumdan, nə Bordoya gəlişimdən xəbəri vardı, onu bir il sakitcə gözləmək

və Drezden səfərini təxirə salmaq üçün dilə tutmuşdular. Jessidən söz almışdılar ki, mənimlə yazışmasın. Ona bir ildən sonra azad olacağını vəd etdiklərindən, razılaşmışdı. Bu arada əri ilə anası birləşib, məni onun gözündən salmağa çalışırdılar. Onlar özləri də əmin idilər ki, mən qadını qaçırmaq istəmişəm. Xanım Teylor arvadıma yazılı müraciət etmişdi, o yazırdı ki, guya mən yad bir ailədə “ər-arvad xəyanəti” yaratmağa cəhd göstərmişəm. O, arvadıma təəssüfləndiyini və bir ana kimi ona dəstək olmaq istədiyini bildirmişdi. Yazıq Minna da dərhal elə düşünmüşdü ki, onunla yaşamamaq istəməməyimin əsl səbəbi budur və xanım Teylora göz yaşları dolu məktub göndərmişdi. Bütün bu əhvalatda hansısa təəccüblü anlaşılmaqlıq məqsədli yalanla uyğunluq yaradırdı. Bir dəfə qeyri-ciddi söhbət zamanı Jessi mənə dedi ki, heç bir dinə inanmır, atası xüsusi sektanın üzvü olduğundan onların xaç suyunu çəkilməsi katoliklərin və protestantlarınkindən fərqlənirdi. Ona daha qərribə dinlərin təmsilçilərilə üz-üzə gəldiyimi deyib təsəlli verdim. Məsələn, nişanından az sonra öyrəndim ki, bizim üzərimizdə ayın Köninqsberqdə, fərqli təriqət keşişi tərəfindən həyata keçirildi. Jessi bu əhvalatı anasına necə çatdırmışdısa, nəticədə xanım Teylor mənə bildirdi ki, bizin nikahımızı qeyri-qanunu hesab edir. Arvadımın Jessiyə yazdığı məktublar odun üstünə yağ töküdü. Həyat məni başqa tərəfdən tanımaq istəyirdi, elə Jessini mənim dostuma o qərribə məktubu yazmağa vadar edən də bu olmuşdu. Etiraf edirəm ki, məni hamıdan çox Minnanın davranışı əsəbləşdirirdi. Lasso və Teylor xanımlarının mənim barəmdə nə düşündükləri vecimə də deyildi. Buna görə də Karlın Sürixə yollanmaq, orada arvadımı tapıb, ona lazımı izahat vermək təklifini məmnuniyyətlə qəbul etdim. Onun geri qayıtmasını gözləyəndək Listdən məktub aldım. List “Leonqrin” partiturasının onda yaratdığı nəhəng təəssüratdan söz açır və bildirirdi ki, bu təəssürat onun mənim və mənim gələcəyimlə bağlı fikirlərini qəti şəkildə dəyişib. Mənim razılığımıza əsasən, o bütün qüvvəsindən istifadə edib, operanı Herderin şərafinə qarşıdan gələn bayram tədbirləri münasibətilə Veymarda qoymağa hazırdır. Təxminən eyni anda xanım Ritterdən də məktub gəldi. O, baş verən hadisələrin mahiyyətini gözəl anlayırdı və onları ürəyimə yaxın buraxmamağı xahiş edirdi. Nəhayət, Karl da Sürixdən qayıtdı. O, arvadımın davranışı ilə bağlı hədsiz səmimiliklə danışdı. Məni Parisdə tapmayanda Minna özünü itirməyib, əksinə, nadir enerji ilə öz həyatını yenidən qurmağa çalışıb. Mənim arzularıma uyğun olaraq, Sürix gölünün gözdən-könüldən iraq sakit sahilində barəmdə nəşə eşitmək ümidilə mənzil tutub. Bundan başqa, Karl dostumuz Zultser, onun Minnaya səmimi münasibəti barədə də xeyli tərifli şeylər danışdı. Qəfildən Karlın ağzından belə bir nida qopdu: “Ah, hər halda belə adamlarla qarşılaşmaq mümkündür! Amma dəli ingilis qadını ilə heç nə eləmək mümkün deyil!” Mən bir söz demədim, yalnız təbəssümlə soruşdum: onu Sürix çəkmir ki? O, yerindən dik atıldı: “Hə, əlbəttə! Özü də nə qədər tez getsək, bir o qədər yaxşıdır!”. Cavab verdim: “Qoy, sənin istədiyin kimi

olsun, yığışaq. Mənim üçün hər yerdə hər şey eyni dərəcədə mənasızdır". Artıq bir söz də demədən, səhərisi Sürixə yollandıq.

İKİNCİ HİSSƏ

1850-1861

1

Minna Sürix yaxınlığında, həqiqətən də mənim mənzil tutmaq üçün inadlı tələblərimə uyğun ev tapmağı bacarmışdı. Sürixdən dörd saatlıq məsafədə olan *Enge* icmasında, gölün düz kənarında qədim bürger evi vardı, onu “Axşam ulduzu” adlandırırdılar. Ev qəşəng, yaşlı qadına, frau Girtselə məxsus idi. Arvadım yuxarı mərtəbəni ucuz qiymətə kirayələmişdi, bu mərtəbə evin qalan hissəsindən tamamilə fərqlənirdi, burada minimal həyat üçün bütün rahatlıqlar vardı. Mən səhər erkəndən ora çatdım, Minna hələ yataqdan qalxmamışdı. Anlayırdım ki, o, mənim mərhəmət hissi üzündən geri dönə biləcəyimi düşünüb narahat olur. Onu bunun əksinə inandırmağa çalışdım. Minnanı o qədər sakitləşdirdim ki, o, bir daha baş verənləri xatırlatmayacağına söz verdi. Yeri gəlmişkən, o, təbiətinə uyğun olaraq, özünün mahir idarəetmə bacarığını mənə nümayiş etdirirdi. Bizim maddi vəziyyətimiz son illər tədricən yaxşılaşdığından, bəzən mübarizə aparmalı olduğumuz ağır çətinliklərə rəğmən, evimizdə rahatlıq mühiti hələ də saxlanırdı. Amma mən öz içərimdə vərdiş etdiyim şəraitlə hər cür əlaqəni kəsmək arzusuna qalib gələ bilmirdim və bu arzu bəzən həddən artıq güclənirdi.

Hər şeydən əvvəl, itim və tutuquşum – Peps və Pappo bizim məişətimizə xoş canlılıq gətirirdi. Hər ikisi məni o qədər çox sevdilər ki, onlar olmayanda özümü pis hiss edirdim. Pepsi həmişə işlədiyim kresloya götürürdüm, o mənim arxamda otururdu, uzun müddət qonaq otağına girməyəndə və inadlı “Rixard” çağırış-

larını qulaqardına vuranda Pappo adətən kabinetimə, yazı masama doğru uçar, lələklər və kağızlarla sərbəst rəftar edirdi. Onu elə yaxşı əhliləşdirmişdilər ki, bu tutuquşu, bir dəfə də olsun, eybəcər səslər çıxarmırdı, həmişə ya danışırdı, ya da oxuyurdu. Pilləkənlərdən ayaq səslərini eşidib, məni qarşılayırdı, “C-moll” simfoniyasının sonundakı marşabənzər hissəni, F-dur Səkkizinci simfoniyanın girişini və ya “Riensi”dən uvertüranın təntənəli motivini civildəyirdi o. Peps isə qeyri-adi əsəbiliyi ilə fərqlənirdi, buna görə də dostlarım onu “Dəli Peps” adlandırırdılar. Bəzən ona xoş söz deyən kimi Peps ulayır, ya da içini çəkirdi. Onlar bizim üçün övladı əvəz edirdilər, arvadım da onlara az qala ana məhəbbəti ilə bağlanmışdı, bu məni sevindirirdi və bu, bizim üçün qarşılıqlı rəğbət mənbəyi idi. Əvəzində Minnanın yazıq Nataliyə münasibəti daim bizim mübahisəmizə səbəb olurdu. Öləndək Minna qıza anası olduğunu etiraf etmədi, görünür, hansısa anlaşılmaz utancaqlıq hissi buna imkan vermirdi. O, həmişə özünü Minnanın bacısı hesab edirdi və anlamırdı ki, niyə onunla eyni cür davranmırlar. Analıq nüfuzunu öz üzərinə alan Minna daim fərasətsizliyi üzündən Nataliyə hirsələnirdi. Düzdür, xarakterin formalaşdığı yaşda onu özbaşına qoymuşdular və tamamilə unutmuşdular. Nəticədə o, əqli və fiziki inkişafdən çox geri qalmışdı. Balaca boyu, dolu bədəni vardı, key və küt idi. Minnanın əsəbiliyi, onunla sərt davranması, onu daim aşağılaması mahiyyətə xeyirxah olan bu qızı höcət, acıqlı etmişdi, belə ki, yalançı bacıların davaları evdə sakitliyi ən xoşagəlməz şəkildə pozurdu. Yalnız ətrafa göstərdiyim tam biganəlik sayəsində mən bu xoşagəlməzlərə səbrlə dözə bildirdim.

2

İlk vaxtlar bizim evdəki kiçik dərnəyimiz gənc dostum Karlın bizə köçməsi ilə xeyli canlandı: o, bizdən yuxarıda, damın altındakı kiçik otaqda qalırdı, bir yerdə yemək yeyir, birgə gəzirdik. Bir müddət o bunlardan çox razı görünürdü. Amma tezliklə onun davranışında narahatlıq sezməyə başladım. Minna ilə mənim gündəlik həyatımızın ayrılmaz hissəsini təşkil edən bəzi kəskin səhnələr onun əhvalına təsir edirdi və bizim münasibətlərimizdəki – bu münasibətlər onun təşəbbüsü ilə, onun xeyirxahlığı ilə bu qədər güzəştlərlə bərpa olunmuşdu – kiçik əsəbiliyi hiss edirdi. Bir dəfə əlverişli imkan yarandı, mən ona Sürixə qayıtmaq qərarımın ailə xoşbəxtliyimi bərpa etmək ümidi və ya digər mülahizələrlə bağlı olmadığını söylədim. O, nə deyəcəyini bilmədi. Amma mən hiss elədim ki, onun davranışındakı qəribəliyin başqa səbəbi var. O, tez-tez nahara gecikir, iştahasız yeyirdi. Əvvəlcə, bu məni karıxdırırdı, çünki bizim masanın onun ürəyincə olmadığını düşünürdüm. Nəhayət, öyrəndim ki, mənim gənc dostumun şirniyyata

qeyri-adi meyli var və mən bu meylin onun səhhətinə ziyan vuracağından narahat olmağa başladım. Bu istiqamətdə iradlarım, görünür, Karlın o qədər də xoşuna gəlmədi. Onun evdən kənarında vaxt keçirməsi halları isə getdikcə artırdı, o zaman mən düşündüm ki, Karl öz kiçik mənzilindən narazı olduğundan şəhərdə başqa mənzil axtarır. Onu fikrindən yayındırmağa çalışmadım.

Bizim evdəki şəraitin onu sıxdığını hiss etdiyimdən, məmnuniyyətlə fürsətdən istifadə edib, ona bir müddətlik Sürixdən getməyi təklif etdim, çünki yanımızda qalmağın ona sevinc bəxş etmədiyi sezilirdi. Onu Veymara "Loenqrin" in bu ilin avqustunda baş tutumalı olan ilk tamaşasına getmək üçün dilə tutdum. Karl gedəndən sonra Minnaya Riqiyə gəzinti təklif etdim, adətən ora piyada qalxırdıq. Bu zaman ilk dəfə arvadımda dağa qalxmaqdan yaranan yorğunluğun nəticəsi kimi ürək xəstəliyinin əlamətlərini hiss elədim, bu xəstəlik çox tez inkişaf edirdi. Avqustun 28-i, axşam "Loenqrin" in Veymarda ilk tamaşası gününü biz Lütsernedə, "Zun Schvan" mehmanxanasında keçirdik, tamaşanın ehtimal olunan başlanma və sona çatma vaxtını saatla izləyirdik. Bu müddəti arvadımla maraqlı söhbət edərək keçirməyə çalışsam da, içərimdə gərginlik, əsəb, daxili narahatlıq mənim xoş niyyətimə mane olurdu. Tamaşa barədə tezliklə mənə də gəlib çatan xəbərlərdə aydın, sakitləşdirici heç nə yox idi. Tezliklə Sürixə qayıdan Karl Ritter mənə səhnə quruluşundakı müxtəlif qüsurlar və əsas partiyaların uğursuz ifaçısı barədə məlumat verdi. Amma o deyirdi ki, ümumilikdə opera tamaşaçılara çox yaxşı təsir göstərdi. Bundan başqa, Listin özünün də mənə göndərdiyi rəylər də etibar doğururdu. O, Veymar teatrının onun qeyri-adi dərəcədə cəsarətli cəhdinin icrası üçün yetərli olmayan kasıb bədii vəsaitləri barədə məlumatları bir daha dilə gətirməyin artıq olduğunu düşünürdü. List yalnız mənim operamın tamaşaya dəvət olunan bir çox görkəmli adamlara necə təsir etdiyini bildirir, quruluşun ümumi əhval-ruhiyyəsiindən danışdı.

3

Həyatımdakı bu cür nəhəng hadisə gələcək taleyimə böyük təsir göstərməli idi. Amma hazırkı anda o mənim vəziyyətimi, işlərimin gedişini dəyişmirdi. Buna görə də mən daha çox himayəmdə olan gənc dostumun nə etməyi düşünməsi ilə maraqlanırdım. Veymara gedərkən o, Drezdendə ailəsi ilə də görüşmüşdü. Geri qayıdanda o, praktik karyera qismində musiqi fəaliyyətini seçmək və mümkün olsa, teatrda musiqi direktoru vəzifəsini tutmaq kimi qızğın arzusundan danışdı. Bu vaxtadək onun bu sahədə bacarıqları ilə tanış olmaq imkanım olmamışdı. Mənim yanımda o, fortepianoda ifa etməkdən çəkinirdi. Amma o, "Valkiriya" sərlövhəsi altında alliterasiya olunmuş şeirlərdən ibarət öz mətninə kompozisiyanı

mənə göstərdi, bu parça məndə həddən artıq çarəsiz təəssürat yaratsa da, yenə də onun bəstəkarlıq texnikasını gözəl bildiyindən əmin oldum. Bu bilikdə, şübhəsiz, Robert Şuman məktəbinin üstünlükləri özünü göstərirdi. Şuman mənə deyirdi ki, o, Ritteri həddən artıq istedadlı hesab edir, o, başqa heç bir şagirdində bu dərəcədə zərif duyuma, bu qədər gözəl musiqi yaddaşına rast gəlməyib. Bu səbəbdən də mənim gənc dostumun dirijorluq qabiliyyətinə şübhə ilə yanaşmağa heç bir əsasım yox idi, o özü də buna dərindən inanırdı. Qış mövsümünün yaxınlaşdığını nəzərə alaraq, Sürixdə oynayacaq truppaya kimin rəhbərlik edəcəyini öyrənmək istədim. Mənə bildirdilər ki, hazırda truppa Vinterturdadır. Belə olan təqdirdə, dəstək və tövsiyyə üçün Zultserə müraciət etdim. O həmişə mənə dost yardımını göstərməyə hazır idi. Zultser yerli *“Wilder Mann”* mehmanxanasındakı ziyafətlərdən birində məni teatrın direktoru Kramerlə görüşdürdü. Kramer mənim tövsiyyəmə əsasında Karl Ritterə yaxşı maaş təklif etdi, qərara alındı ki, dostum oktyabrdan Sürix operasında musiqi direktoru olacaq. Tövsiyyə etdiyim gənc opera işində yeni olduğundan, zamanət verməliydim: əgər onun kapelmeyster fəaliyyətinə hazırlığının yetərli olmaması səbəbindən teatr işində hər hansı yubanma yaranarsa, dirijor pultu arxasında Ritteri mən əvəz etməliydim. Karl olduqca məmnun görünürdü. Nəhayət, oktyabr və onunla birgə Kramerin teatr müəssisəsinin açılışı yaxınlaşdıqca mən dostumla onun yaxın gələcəkdə publika qarşısında dirijor kimi çıxışı ilə bağlı ciddi danışmağı qərara aldım. Kramer bəyan etmişdi ki, onun teatrında quruluşların bədiiliyinə xüsusi diqqət yetiriləcək. Karla yaxşı bildiyi əsərlə debüt imkanı vermək üçün onun üçün *“Freyşüts”*ü seçdim. Karl bu cür asan partituranın öhdəsindən gələcəyinə qətiyyənlə şübhə etmirdi. Amma utancaqlığına və mənim qarşımda fortepianoda ifa etmək çəkingənliyinə qalib gələndə biz operanın klavi-raussuqunu birgə araşdıranda əmin oldum ki, Ritter müşayiətin nə olduğu barədə anlayışa malik deyil. Bundan başqa, partituranın ötürülməsi zamanı texniki çətinliklərin öhdəsindən gəlmək çətin olduğda, o, bütün diletantlara xas qayğısızlıqla taktı tamamilə sakitcə yarım çərək uzadırdı. Onun dirijor üçün olduğca vacib olan ritmik dəqiqlik və temp barədə də anlayışı yox idi. Bunları görmək məni dəhşətə gətirdi, mən sarsıldım və ona nə deyəcəyimi bilmədim. Bu cür qeyri-adi kəşfimdən karıxıb, onu dirijorluqdan vaz keçməyə inandırmağa da çalışmadım. Ümid edirdim ki, orkestr məşqində istedad qəfil aşkara çıxacaq. Məni qayğılandıran yeganə şey ona eynək almaq idi, çünki özü bunu hiss etməsə də, Karl uzağı pis görürdü, notlara tərəf həddən artıq əyilirdi, o nə müğənniləri, nə orkestri görə biləcəkdi. Amma bircə dəfə Ritterin öz böyük eynəyilə birgə dirijor pultu arxasında özünü necə apardığını görəndə anladım ki, mən söz verdiyim kimi, onu əvəz etməli olacağam: Karlın üzü az qala pultu toxunurdu, o, gözlərini partiturdan ayırmağa qorxurdu, sanki yuxudaymış kimi, havada hansısa fantastik takt cızırdı. Ritteri pult arxasında yerini mənə güzəştə getmək üçün zorla inandıra bildim.

Edəcək başqa bir şey yox idi, mən Kramer tearının ilk tamaşasına - "Freyşüts"ə dirijorluq etməli oldum. Uğurumun nəticəsi olaraq, elə bir vəziyyətə düşdüm ki, teatrın sonrakı işlərindən imtina edə bilmədim, çünki publika bunu tələb edirdi.

4

Görünür, operada dirijor yerinin Karla qalacağı barədə düşünməyin yeri yox idi. Hadisələrin gedişi nəticəsində və eyni zamanda, mənim üçün o qədər də xoş olmayan bu kəşflə yanaşı, öyrəndim ki, hələ Drezdendə tanış olduğum dostum Hans fon Bülov da musiqi karyerasını seçib. Bir il əvvəl onun atası – ikinci evliliyindən sonra dərhal Sürixə səfər edən Eduard fon Bülovla görüşmüşdük. Hans Bülov Boden gölü yaxınlığında məksunlaşmışdı və oradan mənə yazdığı məktubda bildirirdi ki, təəssüf ki, mənə Sürixdə görmək kimi güclü arzusunu reallaşdırma bilməyəcək, bu arzu barədə o mənə daha əvvəl yazmışdı. Bülovların ailə işlərindən xəbərdar olduğumdan, düşündüm ki, bu məktub Bülovun boşandığı arvadının təsiri ilə yazılıb: o, Hansı artist karyerasından çəkilmək istəyir və ixtisasca hüquqşünas olan oğlanı dövlət xidmətində və ya diplomatik korpusda çalışmaq üçün dilə tutur. Amma meyli və qabiliyyəti onu musiqiyə çəkirdi. Oğluna atası ilə görüşməyə icazə verən qadın Hansdan söz almışdı ki, o mənim yanına gəlməyəcək. Digər tərəfdən, mənə məlum idi ki, oğlanın mənə həmişə yaxşı yanaşan atası da onun mənimlə görüşməsinə istəmir. Buna görə də mənim yalnız bir ehtimalım vardı: Bülov bütün bunları ayrıldığı arvadının xeyrinə edir, nikahlarının pozulmasından doğan davalardan sonra növbəti mübahisə istəmir, halbuki, övladının taleyindən söhbət gedir. Bu mülahizələr məndə Eduard fon Bülova qarşı düşmənçilik hissi yaradırdı. Bəlkə də, mən səhv edirdim, amma Hans məktubunda sərt tonda yazırdı ki, amansız zərurət onu istəmədiyi karyeranı seçməyə, özünü məhv etməyə, bütün ömrü boyu özü ilə mübarizə aparmağa vadar edir. O illərdə hədsiz emosional olan və hər cür mənəvi tiraniyaya nifrət bəslədiyimdən qəti tərəddüd etmədən belə bir qərar qəbul etdim. Hansa yazdığım cavab məktubunda onun həddən artıq ciddi addım atdığını göstərdim. Bildirdim ki, söhbət təkcə onun karyerasından deyil, həm də bütün daxili həyatındakı qəti çevrilişdən gedir: bu, onun məktubundakı ümitsiz, məyus tondan bəlli idi. Ona yardım əlimi uzadaraq yazdım ki, onun yerində olsam, dəstəkdən imtina etməzdim, artist karyerası seçmək kimi böyük, güclü arzum olsaydı, öz meyillərimə uyğun gəlməyən yolla getməməmək üçün bütün ağır məhrumiyətlərə dözərdim. Bu səbəbdən də, mən ona həlledici qərar verməyi tövsiyyə edirəm. Əgər atasının qadağasına rəğmən, yanına gəlmək istəyirsə, cavabımı alan kimi heç kəsin istəyilə hesablaşmadan istədiyini eləsin. Məktubu Bülovların bağına – Hans orada yaşayırdı – aparmaq

tapşırığını alan Karl xeyli sevindi. Baden sahilinə çatan Karl öz dostunu çağırdı və birgə gəzintiyə çıxanda məktubu Hansa verir. Onu oxuyandan sonra Hans daşlıq yerdə, sərt, pis, soyuq hava şəraitində piyada Sürixə yollanmağı qərara aldı, çünki özünün də, dostunun da heç pulu yox idi. Və bir gün islanmış və palçıqdan çirkələnmiş halda onlar mənim yanıma gəldilər, bu səyahət ərzində başlarına çoxlu macərə gəlmişdi. Ritter Hansın evdən baş tutan qaçışına çox seviniirdi, gənc Bülov isə qəlbinin dərinliyində sarsılmış görünürdü. Hansın ağırlı həyəcanı mənə səmimi mərhəmət doğurdu və bu gündən etibarən bizim dostluğumuz uzun illər üçün möhkəmləndi.

5

Hər şeydən əvvəl, Bülova gumrahlıq və gələcəyə xoş ümidlər aşılamağa çalışdım. Maddi çətinliklər tezliklə düzəldi. Karl kimi o da eyni şərtlərlə teatrın müdiriyyəti ilə müqavilə imzaladı. Hər ikisi cüzi maaş alırdı, mənim hər iki gənc musiqiçiyə zəmin olmağım da qüvvəsində qalırdı. Tezliklə Bülov hansısa musiqi ifasına dirijorluq etməli oldu. O, bir dəfə də olsun, nota baxmadan orkestri elə ürəkdən və əminliklə idarə elədi ki, mən məmnuniyyətlə yeni dirijorumuzun qeydsiz-şərtsiz istedadına inanmalı oldum. Lakin Karlın praktik musiqi fəaliyyətində tam yararsızlığını anlamağından doğan ruh düşkünlüyünü aradan qaldırmaq mənə çox çətin oldu. Görünür, o bu sahəyə böyük ümid bəsləyirdi. Musiqidən başqa hər şeydə istedadlı olan bu gəncdə o vaxtdan özümə münasibətdə ürkək təmkinlilik və gizli nifrət hiss etməyə başladım. Amma Karlı musiqi kapelmeysteri postunda saxlamaq və hansısa tamaşanın dirijorluğunu ona tapşırmaq mümkün deyildi. Digər tərəfdən, Bülovun da gözlənilməz çətinlikləri yarandı. Məsələn burasındadır ki, məni gələcəkdə də teatrda dirijor kimi görmək istəyən opera direktoru hər vaxtlə mənim tamaşalarda kapelmeyster postu arxasında qalmağımı istəyirdi. Həqiqətən də, mən bir neçə dəfə orada dirijorluq elədim: qismən tamaşaçılarda elə də pis olmayan truppaya rəğbət yaratmaq, qismən də gənc dostlarıma, xüsusən də, çox istedadlı Bülova opera kapelmeysteri vəzifəsinin öz nümunəmdə nədən ibarət olduğunu göstərmək istəyirdim. Tezliklə Hans öz vəzifəsinin öhdəsindən elə yaxşı gəlməyə başladı ki, mən təmiz vicdanla onu əvəz etmək öhdəliyini üzərimdən atmaq barədə düşündüm və bunu teatr direktoruna bəyan etdim. Mənim təriflərimdən ərköyünlənmiş bir gənc ifaçı xanım yersiz iradları ilə Bülovu o vəziyyətə çatdırdı ki, o özü kapelmeyster çubuğunu mənə ötürdü. Biz sonra işin nə yerdə olduğunu anlayanda mən xeyli hirsələndim və əsəb keçirdim. Hansın ikiaylıq fəaliyyətindən sonra bizim üçün böyük xoşagəlməzliklərin mənbəyi olan müqavilədən müdiriyyətlə razılaşma əsasında imtina etdik. Bu zaman Bü-

lova San-Qallendə musiqi direktoru vəzifəsi təklif olunduğundan, mən gələcəyə ümidlə gənclərin xoşbəxtliklərini qonşu şəhərdə axtarmalarına imkan verdim. Eduard fon Bülov soyuqqanlıqla oğlunun qərarına tabe oldu, amma onun ürəyində mənə qarşı ağır bir hiss qalırdı. Onun qarşısında öz davranışına bəraət qazandırdığım məktubuma ata Bülov cavab vermədi, amma öyrəndim ki, o, Sürixə oğlu ilə barışmağa gəlib. Gənclərin San-Qallendə keçirdikləri azsaylı qış günləri ərzində mən bir neçə dəfə onlara baş çəkmək üçün ora getdim. Karl yenidən Qlükün "İfigeniya" əsəri ilə bağlı uğursuzluğa düçar olmuşdu. Mən onu görəndə o, qəmli fikirlərə qərq olmuşdu, ağır hisslər keçirirdi, hər cür praktik işdən uzaqlaşmışdı, halbuki, Hans yararsız personala, dəhşətli orkestrə, pis teatr binasına və ümumilikdə, işləmək üçün iyrənc şəraitə rəğmən, özünü bütünlüklə işə həsr etmişdi. Mən San Qallendəki teatrın acınacaqlı şəraitini görəndə biz qərara aldığımız ki, Hans artıq kapelmeysterlik qabiliyyətini sübut edib, göstərib ki, dirijor fəaliyyəti üçün lazım olan bütün keyfiyyətlərə malikdir. İndi onun üçün elə bir iş tapmaq lazım idi ki, o, musiqi qabiliyyətini məhsuldar şəkildə tətbiq edə bilsin. Bülov mənə bildirdi ki, atası onu tövsiyyə məktubu ilə o zaman Münhen saray teatrının rəhbəri olan baron Poyselin yanına göndərmək istəyirmiş. Amma yenə anası işə qarışmış və gələcək təkmilləşmə üçün oğlunun Veymara, Listin yanına göndərilməsində inad edib. Buna isə mən yalnız ürəkdən təəssüflənə bilərdim. Mən səmimi sevinclə dostuma məktub yazıb, gənc Bülovu ona tövsiyyə etdim, onun gələcək taleyi məni həddən artıq narahat edirdi. 1851-ci ilin Pəsxasında Hans San-Qalleni tərk etdi və uzun müddətlik Veymara getdi və beləliklə, mənim himayəmdən çıxdı. Ritter melanolik tənhalığında qalmaqda davam edir, Sürixə qayıtmağa qərar verə bilmirdi, çünki bu şəhər ona ilk uğursuzluqlarının xoşagəlməz xatirələrilə bağlı idi. O, San-Qallendə yaşamağa davam etdi.

6

Dostlarımla qışda Sürixə səfər etmələri məndə daha maraqlı bədi təəssüratlar yaratdı. Musiqili cəmiyyətin konsertlərindən birində Bülov virtuoz qismində royaldə ifa edirdi. Bu konsertdə mən Bethoven simfoniyasına dirijorluq edirdim, bu məni məmnun edir, dostlarımla sevindirirdi. Məsələn burasındadır ki, cəmiyyətin müdiriyyəti məndən düzənlədikləri tədbirlərdə dirijor kimi çıxış etməyi yenidən xahiş etmişdi. Daimi orkestr çox zəif olduğundan, mən yalnız bir şərtlə razılıq verdim: simli alətlər qrupunu gücləndirmək üçün əlavə yaxşı musiqiçilər dəvət olunacaq. Özü də mənim konsertlərdə iştirakım adətən Bethovenin hər hansı bir simfoniyasının dirijorluğu ilə bitirdi. Konsert üçün seçdiyim simfoniyanın orkestrin əzbərləməsi üçün hər dəfə mənə üç məşq ayırma-

sını tələb edirdim. Bu məşqlərə qonşu şəhərlərdən musiqiçilər gəlirdi, buna görə də cəmiyyətin bütün konsertləri mənim iştirakımla xüsusi təmtəraq əldə edirdi. Bundan başqa, təkcə bir simfoniyanı başa vurmaq üçün bütün məşqi mənə həvalə edirdilər və Bethovenin musiqiçilər üçün texniki baxımdan heç bir çətinlik yaratmayan ifası zamanı incə nüansları gözləməyə kifayət qədər vaxtım olurdu. Bunun sayəsində mən öz niyyətimin orkestrə ötürülməsində tam azadlığa nail oldum, bütün dirijorluq karyeram zamanı bu mənə bir dəfə də müyəssər olmamışdı. Simfoniyanın ifamda yaratdığı güclü təəssürat məni xüsusi şövqlə doldurdu. Orkestrin özündə mən bir neçə həqiqətən istedadlı musiqiçini kəşf elədim, onlar həvəslə mənim göstərişlərimi yerinə yetirirdilər və tezliklə bu göstərişləri məhz tələb etdiyim kimi icra etməyə alışdılar. Onların arasında birinci qaboyçu yerində əyləşdirdiyim Frisi xüsusi xatırladacağam. Bethoven simfoniyasında həddən artıq vacib partiyayı onunla o qədər ciddi-cəhdlə öyrəndik ki, sanki söhbət vokal solodan gedirdi. Həqiqətən də, konsertdə “C-moll” simfoniyası ifa olunanda o, özünün birinci hissədəki reçitativ-adajiosunu elə təsirli ifa etdi ki, mən bu hissənin bu cür ifasını hələ eşitməmişdim. Sonradan mən cəmiyyətin növbəti konsertlərində iştirakdan imtina edəndə bu qəribə adam orkestr musiqiçisi fəaliyyətindən vaz keçib, not ticarətilə məşğul olmağa başladı. Sonra Otte-İmqofun şəxsində biz Sürixin görkəmli və zəngin sakinini – incəsənət azarkeşi və diletantı, gözəl klarnet ustası, güclü olmasa da, incə və yumşaq səsi olan bir adamı tanıdıq. Bundan başqa, mən gözəl valtorna ustası Berin də adını çəkməliyəm. Onun sayəsində musiqiçilər qrupu xüsusi şövqlə ifa etməyə başladı. “C-moll” simfoniyasının son hissəsində nəfəslı alətlərin akkordlarının Sürixdə olan konsertdəki qədər intensiv və bərabər səsinı heç yerdə eşitməmişdim. Bir zaman Paris konservatoriyasında “Doqquzuncu simfoniya”nın ifası da məndə bu cür təəssürat oyatmışdı. “C-moll” simfoniyası publikada, xüsusən də, köhnə dostlarımdan biri olan və indiyədək musiqiyə laqeyd qalan statsşrayber Zultserdə belə həyəcan yaratdı. Zultser o qədər ilhamlandı ki, yerli qəzetdə mənim əleyhimə yazılan hansısa qeydə Platon ruhunda böyük bir siyasi satira ilə cavab verdi. Cəmiyyətin bu qış təşkil edəcəyi ikinci konsertində iştirak etməyə və “Qəhrəmanlıq simfoniyası”na dirijorluq etməyə razılıq vermişdim, bu konsertə Bülov da pianoçu qismində dəvətli idi. Özünəxas cəsərlə, hətta bir qədər ehtiyatsızlıqla o, hədsiz məzəli, amma fortepiano üçün Listin hazırladığı, uyğunlaşdırılması çətin “Tanhauzer” uvertürasını seçmişdi. Bülovun ifası xeyli alqışa səbəb oldu. Onun parlaq virtuoz ifası məni heyrətə saldı, əvvəllər mən buna o qədər də diqqət yetirməmişdim və bu ifa məndə onun gələcəyilə bağlı böyük ümidlər yaratdı. Ötən qışkı səyahətlərimiz zamanı onun dirijorluq və müşayiətçilik qabiliyyətinə əmin olmuşdum, bu barədə yuxarıda qısaca danışmışam. Sürixdə tanışlar tez-tez başıma toplaşırđı. Nəhayət, Hansın iştirakı sayəsində dostlarıım əyləncə məqsədilə böyük musiqi klubu yaratdılar. Onun təkşil etdiyi

axşamlarda mən də öz operalarımından uyğun gələn hissələri ifa edirdim, Hans müşayiət vəzifəsini öz üzərinə götürürdü və bu vəzifənin öhdəsindən məharətlə gəlirdi. Fürsətdən istifadə edib, mən əlyazmalarımı oxumağa başladım. Bir sıra belə axşamlarda mən getdikcə artan hədsiz diqqətli dinləyici dairəsinə qışda yazdığım “Opera və dram” kitabını oxudum.

7

Mən bir qədər sakitləşib, fikirlərimi toplayıb, ciddi işləri bərpa etməyə qərar verdim. Amma “Ziqfridin ölümü” kompozisiyasına başlamağı heç istəmirdim. Açıq-aşkar portfeldə yatıb qalmağa məhkum olan partitura üzərində işləməyə həvəs yox idi. Məni necəsə, dolayı yollarla da olsa, əsərimin səhnələşdirilməsi fikri cəlb edirdi. Bunun üçün mən hər şeydən əvvəl, hər tərəfdən işimə ciddi maraq göstərən azsaylı dostlarıma ağımda həll etdiyim, aydın şəkildə gördüyüm, amma onların sezmədikləri vəzifələri izah etməyi zəruri hesab etdim. Tezliklə bunun üçün əlverişli məqam yarandı. Zultser mənə müasir Brokhauz ensiklopediyasında opera barədə məqaləni göstərdi, o düşünürdü ki, orada söylənilən fikirlər mənim əsərim üçün hazırlıq materialı ola bilər. İlk gözucu baxışdaca orada deyilən halların yanlışlığına əmin oldum. Mən Zultserin diqqətini incəsənətin mahiyyətinə, hətta çox savadlı şəxslərin belə müdafiə etdiyi ictimai rəylə mənim baxışlarım arasında olan əsas fərqlə yönəlməyə çalışdım. Amma təbii ki, nə qədər söz qabiliyyətim olsa da, ideyalarımı şifahi şəkildə geniş yaya bilməzdim, buna görə də evə çatan kimi fikirlərimin sistematik və planlı ifadəsinin planını cızmağa çalışdım. Beləliklə, mən “Opera və dram” sərlovhəsi altında nəşr etdirəcəyim kitabın tərtibinə başladım. Bu kitab mənə bir neçə aylıq gərgin əməyim nəticəsində başa gəldi və onu 1851-ci ilin fevralında bitirdim. Əsəri bitirməyimə az qaldığı bir vaxtda ilhamla işləməyim mənə baha başa gəldi. Hesablamalarıma görə, əlyazmanın üzərində gərgin işləmək üçün bir neçə gün qalırdı, amma qəfildən sevimli tutuquşum xəstələndi, o, adətən yazı masamda oturub, necə yazdığımı izləyirdi. O, bir neçə dəfə belə xəstələnmişdi, o hər belə xəstəlikdən sonra sağaldığı üçün mən xüsusən rahat olmadım. Arvadım məsləhət almaq üçün uzaq məhəllələrdən birində yaşayan veterinarın yanına getməyi xahiş elədi. Amma mən yazı masamdan ayrılmaq istəmədiyim üçün günü-günə satdım. Nəhayət, bir gün gecə saatlarında nəhs əlyazmanı bitidim, səhəri isə gözəl tutuquşumu döşəmədəcə ölü vəziyyətdə tapdım. Mən ovuna bilmirdim. Minna da mənim kədərimi səmimi şəkildə bölüşürdü və bizim ev heyvanlarına ümumi bağlılığımız gələcəkdə də birgə həyatımızda bizim aramızda rəğbət doğuran bağ olmalı idi.

Ev heyvanlarından başqa, ailəmizdəki fəlakətli münasibətlərə fikir verməyən sürixli, nisbətən köhnə dostlarımız da bizə sadıq və bağlı idilər. Onlardan ən qiymətli və görkəmlisi Zultser idi. Bizim təbii intellektual qabiliyyətlərimizin, meyl və temperamentlərimizin arasındakı kəskin fərq, sanki, bizim dostluğumuza yalnız şərait yaradırdı. Biz daim biri-birimizdə gözlənilməzlikləri kəşf edirdik, söykəndiyi dərin əsaslar üzündən məhsuldar və ibrətamiz həyəcanlar üçün motivlərə keçirdik. Zultser həddən artıq qıcıq oyadırdı və onun səhhəti çox zəif idi. O, öz təbii meyillərinə rəğmən, dövlət idarəsində işə girdi, vəzifələrinin öhdəsindən isə sözün geniş mənasında ciddiyyət və xeyirxahlıqla gəldi. Mənimlə tanışlıq onu estetik həzz sahəsinə daha dərinə aludə etdi ki, bu qədərini özünə icazə vermirdi. Bəlkə də, mən incəsənətə bir az qeyri-ciddi yanaşsaydım, o, bu dərinliklərdən asanlıqla çıxıb bilərdi. Amma mənim yaradıcılığa qeyri-adi, hətta dövlət vəzifələrindən daha artıq əhəmiyyət verməyim onu normal vəziyyətindən çıxarırdı. Amma elə onu mənə çəkən də incəsənət məsələlərinə bu cür dərin münasibətim, bu sahədəki baxışlarım idi. Bizim söhbətlərimiz çox zaman dinc xarakter daşmadığından, hər ikimizin əsəbiliyi üzündən mübahisələrimiz çox zaman qızgın partlayışlarla həll olunurdu. Bəzən onun dodaqları əsəbi halda titrəyirdi, şlyapasını və əl ağacını götürüb sağollaşmadan çox sürətlə aradan çıxırdı. Amma səhəri, heç nə olmamış kimi adi vaxtda gəlirdi və biz özümüzü elə aparırdıq ki, sanki, aramızda heç nə olmayıb. Onu yalnız əziyyətli fiziki süstlüyün evdən çıxmağa qoymadığı günlərdə yoluxmaq ağır idi. Səhhəti barədə sual onu özündən çıxarırdı. Zultserin əhvalını dəyişməyin bircə yolu vardı: ondan dost kimi nəşə xahiş edəcəyinizi bildirmək, bu kifayət idi. O, bundan xoş təəccüb hissi keçirir və dərhal da lazım olan hər şeyi etməyə hazır olduğunu bildirirdi. Sifəti ani olaraq işıqlanır və üzündə mehriban cizgilər yaranırdı.

8

Musiqiçi Vilhelm Baumqarten ondan kəskin şəkildə fərqlənirdi. Bu, düşünməyə hər hansı meyli olmayan şən və həyatsevər bir gənc idi, fortepiano-nu yaxşı müəllim ola biləcək dərəcədə öyrənmişdi və verdiyi dərslərdən xərcləri üçün lazım olan məbləği çıxarırdı. O, gözəlliyi - həddən artıq ali forma almayınca - hərərətlə duyurdu. Vilhelmin qəlbi Zultserə dərinə bağlı, sadıq idi, xeyirxahdı. Amma Zultserin təsiri belə onu şərab aludəçiliyindən qurtara bilmədi. Əvvəldən Zultser və Baumqartenlə dostluq münasibətində olan daha iki nəfər bizə qoşulmuşdu: işgüzar və hörmətli ikinci dövlət katibi Qagenbux və həddən artıq xeyirxah, amma əqli baxımdan o qədər də fərqlənməyən, elə bu səbəbdən də, Zultserin daim lağa qoyduğu vəkil və "İttifaq qəzeti"nin redaktoru Bernqrاد

Spiri . Getdikcə məişət qayğılarının, fiziki əzabların və sənət dərslərinin daha çox sıxdığı Aleksandr Müller bizim dərnəyi tamamən tərk etdi. Musiqiçi Abt, onun “Qaranquş”una rəğmən, məni heç çəkmirdi. Həm də o Braunşveyqdə parlaq karyera qurmaq üçün bizi tezliklə tərk etdi.

9

Sürix cəmiyyəti əsasən siyasi iflası uğramış müxtəlif şəxslərin axını hesabına zənginləşirdi. 1850-ci ilin yanvarındakı qayıdışım zamanı burjua nöqtəyindən nəzərdən yetərincə zərif, amma yetərincə darıxdırıcı olan Adolf Kolaçeklə rastlaşdım. O, nəşriyyat işinə meyilli idi və “Alman aylığı” qəzetini çıxarırdı. Bu orqan son hərəkətdə məğlub olanlar üçün mənəvi mübarizə meydanı olmalı idi. Onun məni yazıçı hesab etməsi izzəti-nəfsimi bir qədər oxşayırdı. O əmin edirdi ki, ümumi iş bayrağı altında çıxış edən əqli qüvvələrin ittifaqında elə mənim kimi adam çatışmır. Hələ Parisdən ona “İncəsənət və mühit” məqaləmi göndərmişdim. İndi isə hələ nəşr olunmamış “Opera və dram”ın bir neçə iri hissəsini məmnuniyyətlə götürdü və əvəzində yaxşı qonorar verdi. Bu adam mənim yaddaşımda daim nəzakətli redaktor nümunəsi kimi qalacaq. O, bir dəfə oxumaq üçün mənə “Gələcəyin incəsənəti” məqaləmə hansısa cənab Palleskenin yazdığı rəyi verdi və bildirdi ki, mənim razılığım olmadan bunu çap etməyəcək, eyni zamanda mənim də razılıq verməyim üçün qəti israr etmir. Mən düşündüm ki, bu səthi, mənasız, ən təkəbbürlü tərzdə yazılmış rəy jurnal səhifələrində çap olunsa, ona tutarlı cavab verməli olacağam. Yenidən öz dünyagörüşümün, oradakı əsas teoremlərin yorucu təfsirinə vaxt sərf etmək lazım gələcək. Mənim isə buna həvəsim yox idi. Buna görə də mən Kolaçekin əlyazmanı müəllifə geri qaytarmaq və onu başqa jurnala verməyi tövsiyyə etmək qərarı ilə razılaşdım. Həqiqətən də, gözəl və maraqlı adam olan Reynqold Zolgerlə tanışlığımıza görə də Kolaçekə borcluyam. Zolger – bu narahat və bir qədər də təxribatçı adam, kiçik, darısqal Sürix-İsveçrə cəmiyyətində özünü məhbəsdəki kimi hiss edirdi. O, tezliklə bizi tərk edib, Şimali Amerikaya yollandı. Sonra mənə onun Avropa hadisələri ilə bağlı qızgın çıxışları və mühazirələri barədə xəbərlər çatdı. Təəssüf ki, bu istedadlı adam adını hansısa əhəmiyyətli işlərlə şöhrətləndirmədi. Halbuki onun Sürixdə olduğu qısa müddət ərzində bizim aylıq jurnala yazdığı məqalələri bu sahədə almanlar tərəfindən yaradılmış ən gözəl işlərin siyahısına daxildir.

Yeni, 1851-ci ildə bu kampaniyaya Georq Herveq də qoşuldu ki, təəccübümə rəğmən, onunla bir gözəl gündə Kolaçekin mənzilində qarşılaşdım. Onu Sürixə gətirən, mənim üçün bir qədər xoşagəlməz səciyyəli şərait mənə sonradan bəlli oldu. Herveq gözəl ədalara yiyələnmişdi, cəmiyyətdə özünü əsrinin ərköyün aris-

tokrat təkəbbürü ilə aparırdı. Onun fransız nidaları ilə bəzənmiş nitqi xarici görünüşünün zərifliyini də gözəçarpan edirdi. Siması, canlı gözləri və mehriban davranışı dərhal insanları cəlb edirdi. O mənim sadə kənd axşamlarında iştirak dəvətimi qəbul edəndə xeyli məmnun oldum. Hərçənd, bu axşamlar, xüsusilə də, Bülov öz ifası ilə qonaqları feyziyab edəndə çox xoş keçirdi. Qeyd etməliyəm ki, Herveqdən heç bir cavab dəvəti almadım. Arvadımın dediyinə görə, mən əlyazmalarımı oxuyanda Kolaçek yatırmış, Herveqin isə bütün diqqəti punşda imiş. Qeyd etdiyim kimi, sonrakı 12 axşam ərzində sürixli dost-tanişlara “Opera və dram”ı oxuyanda Herveq iştirak etmirdi. O mənim kitablarımı anlamayanlarla bir yerdə olmağı öz ləyaqətinə sığışdırmırdı. Biz Herveqlə az-çox yaxınlaşdıq. Səbəb təkə yeni şöhrət qazanmış poetik istedadla hörmətim deyildi, həm də onun həqiqətən, zərif, zəngin istedadlı təbiətinə mərhəmət duyurdum. Nəhayət, Herveqin özündə də mənimlə ünsiyyət ehtiyacı hiss etdim. Daim o zaman məni ehtirasla maraqlandıran dərin və ciddi məsələlərə toxunmaq vərdislərim, görünür, bu adama yaxşı təsir göstərirdi. Özünün sürətlə artan poetik şöhrətindən məst olan bu gənc, təəssüf ki, öz ruhuna da xeyli yad olan xarici görünüş və xırda məsələlər barədə düşünürdü. Həmişə qüsursuz geyinməyə cəhd etməklə özünü saldıqı çətin vəziyyət mənim onun üzərində daha dərin təsirimə də şərait yaratdı. Hər necə olsa, ilk dəfə məhz o, ən cəsarətli planlarıma və fikirlərimə anlayış göstərdi, teziklə də mənim tam etimadımı qazandı. O deyirdi ki, yalnız mənim fikirlərimlə məşğuldur və heç kəs həmin fikirlərlə bu qədər səmimiyyətlə maraqlanmamışdı.

10

Gələn yaz yazmağı düşündüyüm yeni dramatik poema barədə Herveqə danışanda bizim aramızdakı səmimi, demək olar ki, mehriban dostluq xeyli möhkəmləndi də. Ötən yay Listin Veymar teatrının səhnəsində “Leonqrin”i səhnələşdirməsi səmərə verdi, mənim əlimdəki məhdud vəsaitlə bu mümkün olmazdı. Bu iş yalnız hərtərəfli, zəngin istedadlı və mənə dərin dostluq hissləri bəsləyən Listin sayəsində mümkün olmuşdu. Veymar teatrına “Leonqrin” üçün lazım olan görkəmli ifaçıları dəvət edə bilməsə də, çox zaman eyhamlarla kifayətlənməli olsa da, o, bu tamaşada deyilməmiş hər şeyi ilhamla işıqlandırmaq üçün bütün cəhdlərini işə saldı. Hər şeydən əvvəl, o, “Loenqrin”in əhəmiyyəti barədə geniş məqalə yazdı. Bədii əsərin ədəbi şərhini nadir hallarda əsərə bu qədər diqqətli, yüksək zövqlü, əqidəli dostlar qazandırır, List, “Loenqrin” üçün, yazdığı müfəssəl məqalə ilə bunu eləyə bildi. Karl Ritter məqalənin fransız orijinalının “*Illustrirte Zeiuting*”da yer almış alman versiyasını hazırlamaqla özündə tərcüməçilik kimi gözəl ədəbi istedadı kəşf etdi. Bundan az sonra List “Tanhauzer” barədə eyni

cür izahlı məqalə ilə təmin olunmuş fransız orijinalını da nəşr etdirdi. Bu broşür uzun müddət, xüsusən də xaricdə mənə qarşı gözlənilməz mehribanlıq yaratdı. Ona əsasən publika mənim əsərlərimlə klaviraussuqdan daha yaxşı bir vasitəylə yaxından tanış olurdular. Amma bununla heç də kifayətlənməyən List, gənc və savadlı artistləri mənim operalarımın Veymar səhnələşdirmələrinə cəlb edirdi. Bu yolla o, dinləyib-görmək qabiliyyəti olanların diqqətini əsərə cəmləmək istəyirdi. Frans Dingelştedtlə bağlı onun xoş niyyətləri nəticə vermədisə (Dingelştedt həvəssiz şəkildə yalnız "Loenqrin" barədə "Allgemeine Zeitung" a rəy verməyə razı oldu), əvəzində onun ilhamlı bəlağəti Adolf Ştari tamamilən mənim tərəfimə çəkdi. Berlinin "National Zeitung" jurnalında dərc olunan "Loenqrin" barədə müfəssəl hesabatda operanın böyük əhəmiyyəti təsdiqlənirdi, bu, şübhəsiz ki, alman publikasına təsirini göstərdi. Görünür, Robert Fransın – List az qala zorla onda da "Loenqrin"ə maraq oyatmışdı – sonradan bu tamaşa barədə səmimi rəğbətlə danışması musiqiçi-mütəxəssislərin dar çərçivəsində izsiz ötüşməmişdi. Bu nümunə yolxucu idi və bir müddət düşünmək olardı ki, kütbeyin musiqi mətbuatı enerjili və ciddi şəkildə mənimlə məşğul olmaq qərarına gəlib. Bu hərəkətin tezliklə və həmişəlik tamamilə əks istiqamət alması barədə öz vaxtında danışacağam. İndiki anda isə mətbuatın mənə mehriban münasibəti Listi daha da ilhamlandırırdı və o, məni son illər ara verdiyim yaradıcı fəaliyyətə dönməyə, gələcəkdəki əsərləri yazmağa təşviq etdi. "Loenqrin" in öhdəsindən gələndən sonra o, daha böyük cəsarət tələb edən işə girişdi və mənə "Ziqfridin ölümü" mətninə musiqi yazmağı təklif etdi. Onun təsiri altında Veymar teatrının müdiri cənab fon Sizeqar böyük hersoqun adından mənə əsl anqajament təklif etməli idi: mən bir ilə işimi bitirməliydim, bunun üçün mənə 500 taler ödəniləcəkdə. Qərribə bir təsadüf də baş verdi: təxminən eyni vaxtda və Listin yardımı ilə Koburq hersoqu mənə öz operasının orkestr uyğunlaşdırılması üçün 900 taler təklif etdi, özü də mənim səxavətli sifarişçim etibarsız vəziyyətimə rəğmən, məni öz qəsrinə dəvət etdi. Orada mən onunla, bəstəkar və şairə xanım Birxpfeferlə birgə bütün dünyadan təcrid olunaraq, sözügedən əsərlə məşğul olmalı idim. List hər hansı bəhanə ilə bu təklifdən boyun qaçırmam üçün məni dilə tuturdu, məsləhət görürdü ki, "fiziki və əqli yorğunluğumu" əsas gətirim. Sonradan dostum bildirdi ki, hersoqun öz partiturasıyla bağlı mənimlə əməkdaşlıq etmək arzusu "trombonları daha uğurlu tətbiqatımdan" sonra yaranıb. Hersoq nəzəriyyəmə barədə Listdən soruşub və belə bir cavab alıbmış: bütün sirr bundadır - mən beynimdə hər hansı ideya yaranmamış trombon üçün nəşə yazmağa tələsmirəm.

Amma Veymar dəvətini qəbul etmək meyli çox güclü idi. "Opera və dram" üzərində işləməkdən yorulmuşdum, son vaxtların bir sıra gərgin hadisələrindən məyus olmuşdum, uzun fasilədən sonra yenidən Drezden fəlakətindən sağ-salamat çıxmış "Hertelev" royalının arxasına keçdim. Ağır qəhrəmanlıq dramı üçün musiqi kompozisiyasının məndə necə alınacağını yoxlamaq istəyirdim. İlk redaksiyada Norn üçün tutduğum mahnıya musiqinin qaralamasını elədim. Brungildanın Ziqfridə ünvanlanmış salamlamasını səslərə köçürəndə ruhuma qüssə hakim oldu. Qeyri-ixtiyari özümə sual verdim: bu qəhrəman qadın obrazını gələcək mövsümün hansı xanım ifaçı yaradacaq? Buradaca öz qardaşım qızı İohannanı xatırladım, hələ Drezdendə ikən gözəl xarici göstəricilərini düşünüb, bu rol üçün onu nəzərdə tutmuşdum. İohanna primadonna karyerasına Hamburqda başlamışdı, onun və bütünlükdə ailəsinin mənə ədəbsiz yanaşmaları, onun istedadının mənim üçün ömürlük itirildiyini düşünməyə əsas verirdi. Eyni zamanda, belə bir fikir məndən əl çəkmirdi ki, İohannanın müavini qismində ikinci Drezden primadonnası, Centilomo-Şpatser də gələ bilər. Bu qadın bir zaman Marşneri Donisetti difiramblarına ilhamlandırmışdı. Bir dəfə əsəbiləşib, royal arxasından dik atıldım və bildirdim ki, bu sayaqa kəndlilər üçün yazmaq niyyətim yoxdur. Hər hansı bir teatrta təması fikrən canlandırmaq kifayət idi ki, sözlə ifadə olunmayacaq dərəcədə əsəbiləşim, özümü heç cür ələ ala bilmirdim. Düşdüyüm ağır mənəvi vəziyyətin qismən fiziki xəstəliklə əlaqəli olduğunu anlamağım məni xeyli sakitləşdirdi. Bu yaz bütün bədənimin dərisində gözlənilmədən səpkilər əmələ gəldi. Həkim mənə kükürd vannası yazdı, hər gün müntəzəm bu vannaları qəbul etməli idim. Hərçənd, bu müalicə əsəblərimin çox qıcıqlanmasına və sonradan məni səhhətimin bərpa üçün radikal addımlar atmağa vadar etsə də, çiçəklənən may günlərində şəhərə və geri gündəlik səhər gəzintiləri əhvalımı qaldırdı. "Ziqfridin ölümü" faciəsinə qəhrəmanlıq komediyası qismində "Gənc Ziqfrid"i müqəddimə verməyi düşündüm. Bu ideya məni cəlb edirdi, özümü inandırmağa çalışırdım ki, ciddi və əzəmətli əsər olan "Ziqfridin ölümü" nə nisbətən bunu səhnələşdirmək daha asandır. Planımı Listə açdım. Sonra Veymar teatrının rəhbərliyinə "Gənc Ziqfrid" adlı yenidən düşünülmüş nəzm və musiqi kompozisiyası üçün də əvvəlcə təvazökarlıqla qəbul etdiyim kimi, 500 taler mükafat istədim. Veymarda mənim təklifimlə tərəddüdsüz razılaşırdılar ki, mən kükürd vannaları və təmiz havada gəzintilər arası qısa zaman kəsiyində yaxşı əhval-ruhiyyəmdən istifadə edib, "Gənc Ziqfrid" in düşündüyüm mətnini tezliklə yazmaq üçün Karl Ritterin ötən ilki çardaqdakı kiçik otağına qapandım.

İndi Drezdendən gedəndən sonra şəhər orkestrinin gənc musiqiçisi Teodor Uliqlə (*yuxarıda onun barəsində artıq danışmışam*) saxladığım səmimi, isti münasibətlər barədə xatırlatmalıyam, bu münasibətlər zaman-zaman əsl səmərəli dostluğa çevrildi. Onun aqlının müstəqilliyi, itiliyi, qaynarlığı mənə hədsiz sadıqlıq nümayiş etdirməyə imkan verirdi. O, mənim taleyimə mərhəmət duyurdu və əsərlərimi dərinləndirən anlayırdı. “Loenqrin”in Veymar tamaşası zamanı o, tamaşaçıların arasında idi və tamaşa barədə mənə sırf işgüzar hesabat göndərdi. Musiqi nəşri Hertel mənim “Loenqrin” əsərimi Leypsiqdə nəşr etdirmək təklifinə razılıq vermişdi, amma buna görə qonorar ödəmirdi, ona görə də klaviraussuq tərtib etməyi Uliqlə tapşırıdım. Amma bizim fikrimiz nəzəri məsələlərdə üst-üstə düşürdü və biz bu məsələləri müzakirə edirdik. İxtisasca dar sahənin adamı – musiqiçi olsa da, o, önyarğısız insan kimi, hərtərəfli təhsil almış təəssüratı yaradan digər musiqiçiləri dəhşətə gətirən, onlarda ümitsizlik oyadan ideyaları aydın şəkildə dərk edirdi: sonuncular orada incəsənətin çeynənmiş yolları üçün təhlükə görürdülər.

Uliq tezliklə özündə qeyri-adi ədəbi qabiliyyət də aşkar etdi. Instrumental musiqi barədə Kolaçekin “Alman aylığı”nda yerləşdirilən bir sıra gözəl, iri həcmli məqalələrində o incəsənət məsələləri ilə bağlı mənimlə həmfikir olduğunu bildirirdi. Bundan başqa, o məni musiqi mövzuları və formalarının qurulması ilə bağlı hələ çap olunmamış sırf nəzəri əsəri ilə tanış etdi. Bu əsər həm onun baxışlarının orijinallığını, həm də Motsart və Bethoven üsulları ilə əsaslı tanışlığı, xüsusən də, onlar üçün hədsiz səciyyəvi olan qarşılıqlı ziddiyyət nöqtəsini əks etdirirdi. Mükəmməl tamlığı və dəqiqliyi ilə o, ali musiqi formalarının yeni nəzəriyyəsi üçün əsas ola bilərdi. Bu nəzəriyyə Bethovenin ən sirli üsullarına işıq salırdı və gələcək inkişafı zamanı tam bir sistemə çevrilə bilərdi. Bu istedadlı gəncin məqalələri haqlı olaraq “*Neue Zeitschrift für Musik*”in nəşri Frans Brendelin diqqətini çəkdi. Bu nəşrə əməkdaş qismində dəvət alan Uliq, Brendeli son vaxtlaradək bulunduğu qətiyyətsiz mövqedən asanlıqla çəkirdi. Vicdanlı və ciddi baxışlara malik bu adamı o, artıq musiqi dünyasının diqqətini cəlb etməyə başlayan yeni adlandırılan istiqamətə cəlb etməyi bacarmışdı. Və o nəhəş məqaləsini jurnala verməyi zəruri hesab edirdi. Mən yaxşı səslənməyən, “yəhudi melizmi”, “sinaqoq musiqisi” və bu kimi başqa, boş təhrikçiliyin əlində silah olan bəzi ifadələrin tez-tez işləndiyini sezdim. Müasir yəhudilərin musiqi sahəsində əhəmiyyəti, ümumiyyətlə, onların musiqiyə təsiri məsələsini daha dərinləndirən araşdırmaq və ümumiyyətlə, bu təzahürün səciyyəvi özəlliklərini qeyd etmək istərdim. “Musiqidə yəhudilik” adlı kifayət qədər geniş məqaləmdə bunu əslində etmişəm. Müəlliflikdən imtina etməyə

hazırlaşmasam da, onun altına məhz təxəllüslə imza atmağı məqsədəuyğun hesab etdim. İstəmirəm ki, çox ciddi yanaşdığım məsələ şəxsi haqq-hesab çəkmək üçün bəhanəyə çevrilsin və məqalənin əsl dəyərində kölgə düşsün. Bu məqalənin yaratdığı səs-küy, onun oyatdığı dəhşət sözlə ifadəyə gəlmir. Mətbuatın bütün həyəcanı, Avropa qəzetlərinin mənim əleyhimə hələ də yol verdikləri inanılmaz düşmənçilik yalnız o adam üçün anlaşılındır ki, o adam mənim məqaləmlə tanış olub, onu xatırlayanlar bilirlər ki, bütün Avropa qəzetləri də istisnasız olaraq yəhudilərin əlində cəmləşmişdi. Amma bu amansız nifrət və böhtanın səbəblərini mənim nəzəri və ya praktik baxışlarımla, ya əsərlərimlə razılaşmamaqda axtarmaq istəyənlər yanılacaqlar. Bu məqalənin ortaya çıxması kəskin hiddətə səbəb oldu və bu hiddət heç bir günahı olmayan, məsələnin bir o qədər də fərqiində olmayan Brendelə yönəldi. Onu təqib etməyə və ölümlə hədələməyə başladılar. Məqalənin bilavasitə nəticələrindən biri də bu oldu ki, Listin sayəsində mənə mərhəmətlə yanaşan azsaylı adamlar da bundan sonra yeni taktika seçdilər, əvvəlcə üzərimdən sükutla keçirdilərsə sonradan isə hətta mənə düşmən mövqeyə keçdilər. Öz maraqları onları mənə nifrət nümayiş etdirməyə vadar edirdi, əvəzində Uliq daha çox sadıqlıq və qətiyyətlə mənim tərəfimi tuturdu: o, Brendelə ruhdan düşməyə imkan vermir, gah ciddi, gah da məzəli və dəqiq yazıları ilə qəzətdə ona kömək edirdi. O, Kölnədə Ferdinand Gillerin öz tərəfinə çəkdiyi cənab Bişofu dərhal özünə rəqib seçdi. Bişof mənim və mənim tərəfdarlarım üçün “gələcəyin musiqiçiləri” ləqəbini düşünüb tapmışdı. Uliq bu cənabla uzun və kifayət qədər əyləncəli polemikaya girdi. Beləliklə, “gələcəyin musiqisi” problemlərinin əsası qoyuldu və bu problemlər Avropa qalmaqalı səviyyəsinədək böyüdü. List özünəxas geniş ürəklə “gələcəyin musiqiçisi” adını üzərinə götürdü və onu qürurla daşımağa başladı. Əlbəttə, kitabıma “Gələcəyin incəsənəti” adı qoymaqla mən özüm istehzalara əsas vermişdim. Amma bu söz, “Musiqidə yəhudilik” məqaləm bütün qəzəb arxlarını mənim və dostlarımla üzünə açandan sonra mübarizə nidasına çevrildi. “Opera və dram” kitabım həmin ilin yalnız ikinci yarısında işıq üzü gördü. Nüfuzlu musiqiçilərin diqqətini üzərinə çəkə biləcəyindən, görünür, o da mənə ümumi nifrət hücumlarına səbəb oldu. Elə o zamandan bəri bu təqiblər daha çox gizli fitnə və böhtan xarakteri aldı. Bütün hərəkəti bu cür işlərin ustası olan Meyerber planlı şəkildə idarə edirdi. O, hətta öz əcəli ilə ölənədək mənə qarşı intriqaalara rəhbərlik etdi.

13

Mətbuatda tüğyan edən açıq qəzəbin ilk günlərindəcə Uliq mənim “Opera və dram” əsərləmlə tanış oldu. Mən ona əlyazmanın orijinalını hədiyyə etdim, əlyazmanın nəfis, qırmızı üzlüyü olduğundan ağıma gəldi ki, Hötenin “Sera,

dostum, hər cür nəzəriyyə” ifadəsini “Dostum, mənim nəzəriyyəmə qırmızıdır” şəklinə salıb ona ithaf edirəm. Bu münasibətlə hər şeyə dərhal və hazır cavablıqla reaksiya verə bilən gənc dostumla aramızda mənim üçün xeyli xoş və səmərəli yazışma başladı. Nəticədə, ikiillik ayrılıqdan sonra mən səmimi qəlbdən onu görmək istədim. Yenicə kamera musiqiçisi təyin olunan yoxsul skripkaçı üçün dəvətimi qəbul etmək çox çətin idi, amma o, bütün çətinlikləri dəf edərək gəlişiyə bağlı məni məlumatlandırdı. Səfər iyulun ilk on günlüyünə təyin olunmuşdu. Onu qarşılamamı qərara aldım və Boden gölü sahilində, Rorşaxda gözlədim və oradan İsveçrəni gəzintiyə çıxıb Sürixə qədər birgə getməyi qərara aldım. Köhnə, ənənəvi üsulla - piyada yola çıxdım, qəsdən yolumu Togenburqdan saldım. Sevincək San-Qallena çatdım, orada Bülov gedəndən bəri tək yaşayan Karl Ritteri ziyarət etdim. Mən onun təkliyə çəkilməsinin səbəblərini hiss edirdim, halbuki, o mənə san-qalleni musiqiçi Qreytellə xoş tanışlıq barədə danışdı, Qreytel sonra tezliklə üfüqdən itdi. Piyada, əziyyətli yolçuluğuma baxmayaraq, xeyli dərəcədə savadlı və həssas dostuma hələ heç kəsə oxumadığım “Gənc Ziqfrid” poemasını oxudum. Onda yaratdığım təəssürat məni sevindirdi və özüm də yaxşı ovqatda olduğumdan, onu guşənişinliyini pozub, mənimlə Uliqi qarşılamağa getməyə əmin etdim. Sonradan üçlükdə yüksək Sentisi aşırıb, Sürixə yollanacaq və orada xeyli qalacaqdıq.

Mənə yaxşı tanış olan Rorşax limanında düşən kimi qonağıma ilk baxışda onun səhhəti ilə bağlı ciddi narahatlıq keçirdim. Onun vərəmə meyilliyi hiss olunurdu. Uliqi incitməmək üçün dağlara qalxmaq fikrindən imtina etmək istədim. Amma o, ehtirasla bu plana əməl etməyimizi istədi, əmin etdi ki, təmiz havada gəzinti onun üçün əziyyətli skripkaçı işindən sonra əsl istirahət olacaq. Apentselleri keçib üçlükdə yola davam etdik, yüksək Sentis dağından keçən kifayət qədər çətin aşırımı qalxmalı olduq. İlk dəfə idi ki, yayda uzun-uzadı qarlı sahəni keçirdim. Biz sıldırım yüksəklikdə bələdçi-çobanın komasında düşərgə saldıq, çox kasıb yeməklə toqqamızın altını bərkitdik. Qərara aldığımız ki, dağın zirvəsindəki sıldırım yamacla qalan yüz addımlıq məsafəni keçək. Buradaca Karl bizim arxamızca gəlməkdən imtina etdi. Onun qorxusunu dəf etmək üçün mən bələdçini geri göndərdim, bələdçi onu az qala zorla bizim yanımıza gətirdi. Dik qaya yamacı ilə qalxarkən anladım ki, Karlı bu təklükəli dağ səfərinə nahaq yerə cəlb eləmişəm. Görünür, başgicəllənməsi ona düşünməyə imkan vermirdi. Onun baxışları tərپənmədən ənginliyə dikilmişdi, sanki, heç nə görmürdü. Onu əhatəyə alıb, əl ağaclarımız vasitəsilə Karla dayaq verməli olduq. Hər dəqiqə onun yıxılıb, aşağı yuvarlanacağından ehtiyat edirdik. Yüksəkliyə çatanda o, yerə yıxıldı, huşunu tamamilə itirdi və mən üzərimə nə qədər böyük məsuliyyət götürdüyümü anladım: axı, biz geri qayıtmalıydıq, bu işə daha təhlükəli idi. Dəhşət içərisində mən öz təhlükəsizliyimi unuttum. Artıq təxəyyülümdə dostumu uçurumda uzanmış, başı bədəninə ayrılmış vəziyyətdə görürdüm. Nəhayət, biz sağ-salamat ko-

maya qayıtdıq. Uliqlə mən, dağın sıldırımli qarşı yamacından enməyi düşünürdük, bələdçinin fikrincə, bu təhlükəli idi, mən yenicə yaşadığım izahatagəlməz dərəcədə dəhşətli qorxunun təsiri altında Karlı komada gözləməyə inandırmağa başladım. O, burada bələdçinin gəlişini gözləməli, sonra onunla birgə bizim gəldiyimiz təhlükəli yolun əks istiqamətində enməli idi. O, San-Qallena qayıtmalı olduğu üçün ayrıldıq. Biz gözəl Toggenbur vadisinə endik, səhərisi Rappersvilə və Sürix gölünə tərəf döndük. Yalnız bir neçə gün sonra Karlla bağlı narahatlığımıza son qoyuldu. O, sağ-salamat Sürixə çatmışdı. Biz bir müddət burada bir yerdə qaldıq. Sonra o, yenidən çıxıb getdi. Olsun ki, dağlara yeni gəzintiylə bağlı növbəti planlarımızda iştirak etmək cazibəsinə uymaqdan ehtiyat etdi. Sonra öyrəndim ki, o, uzun müddətə Ştutqartda məskunlaşıb. Görünür, onun tezliklə dostlaşdığı cavan aktyorun mühitində yaşamaq ona xoş idi.

14

Öz növbəmdə mən də eyni zamanda həm həlim, həm də mərd, hədsiz istedadlı drezdenli gənc kamera musiqiçisi ilə səmimi münasibətlərdən zövq alırdım. O, sarışın, qıvrımsaç başı və gözəl mavi gözləri ilə arvadımda qeyri-adi təəssürat yaradırdı. Sanki bizim evdə mələk peyda olmuşdu. Onun xarici görünüşü və taleyi mənə ikiqat maraqlı və həyəcanlandırıcı gəlirdi, Uliq o zaman hələ sağ olan himayədarım Sakson kralı Fridrix Avqusta qeyri-adi dərəcədə oxşayırdı və görünür, bu, Uliqin kralın qeyri-qanuni oğlu olması barədə eşitdiyim şayiələri təsdiqləyirdi. Ondan Drezden, teatr, oradakı musiqi işləri barədə məlumat almaq maraqlı idi. O vaxtadək teatrın fəxri hesab olunan operalarını repertuardan tamamən çıxarmışdılar. Uliq keçmiş yoldaşlarımdan mənim barəmdə rəyləri ilə bağlı yaxşı şeylər danışdı: yenicə çap olunmuş “İncəsənət və inqilab” və “Gələcəyin incəsənəti” məqalələrim tənqid olunanda həmkarlarımdan biri demişdi: “Yenidən kapelmeysterliyədək o hələ çox gözləməli olacaq”. Musiqidəki uğurların xarakteri ilə bağlı o mənə maraqlı bir faktı açıqladı: sən demə, bu yaxınlarda mənim də etdiyim kimi, A-dur simfoniyasına dirijorluq edən Reysiger çətin vəziyyətdən belə bir çıxış yolu tapıb; məlum olduğu kimi, Bethoven sonuncu hissənin güclü yekun inkişafını bütünlükdə “forte” ilə aparır və onu *sempre piu forte*yə çatdırır; bu simfoniyanı mənədək idarə edən Reysiger onu “piano” ilə aparmağı və yalnız sonda *crescendoya* çatdırmağı münasib bilirdi ki, əlbəttə, mən dərhal onun göstərişlərini dəyişdim və orkestrə mümkün qədər güclü ifa etməyi tapşırıdım; və indi dirijorluq yenidən mənim sələfimin əlinə keçən kimi o, bu bədnam *pianonu* bərpa etməyi lazım bilibsə də, özünün gözdən düşmüş nüfuzunu necəsə xilas etməliydi deyərək *forteni mezzo forte* ilə əvəzləməyə göstəriş verib.

Operalarımam tam etinasız münasibətlə bağlı xəbər məni çox məyus etdi, onların nəşri sarayın musiqi təchizatçısı Mezerin əlində idi. O, özünü pis vəziyyətə düşmüş qurbanlıq quzuya bənzədirdi. Heç bir cüzi gəlir götürmədiyi halda, pul xərcləməli olduğundan şikayətlənirdi. Bununla belə, Mezer hesab kitablarını kənar nəzərlərdən ciddi-cəhdlə qoruyur, iddia edirdi ki, bununla mənim mülkiyyətimi qoruyur, əks halda, bu mülkiyyətin və eləcə də, qalan bütün əmlakımın üzərinə dərhal həbs qoyulacaqdı. “Loenqrin” barədə nisbətən sevindirici xəbərlər vardı: dostum klaviraussuqu bitirmişdi və artıq onun korrekturası ilə məşğul idi.

15

Tezliklə Uliq su ilə müalicənin yeni metodları barədə xəbərlə məni dərinləndən maraqlandırdı, o özü bu üsula ehtiraslı maraqla göstərirdi. O, mənə Rausse adlı birinin su ilə müalicə barədə kitabını verdi, onun Feyerbaxı xatırladan ideyalarının radikalizmi mənə özünəməxsus məmnunluq gətirdi. Bütün şarlatan dərmanları ilə birgə tibb elminin tamam-kamal və cəsəətli inkarı, adi və təbii müalicə vasitəsinin tərifi, möhkəmləndirici və saflaşdırıcı suyun düzgün istifadəsi tezliklə mənim simamda özünə ehtiraslı tərəfdar tapdı. Kitabda iddia olunurdu ki, dərman yalnız orqanizmə tərkibindəki zəhər qədər təsir göstərə bilər və deməli orqanizmdə assimilyasiya olunmur. Daimi dərman istifadəsi üzündən orqanizmi zəhərlənən adamların məşhur Preynis tərəfindən müalicə olunması halları məlumdu. O, orqanizmdəki zəhəri tamamilə kənarlaşdırır, onlar məsələlərdən çölə ifraz olunurdu. Dərhal mənim yadıma ötən yaz iradəm xilafına qəbul etdiyim kükürd vannaları düşdü. Düşünürdüm ki, bitmək bilməyən möhkəm əsəbiliyim bu müalicə ilə bağlıdır və görünür, belə düşünməyə əsasım vardı. İndi isə orqanizimimi sonuncu və ümumiyyətlə, daha əvvəllər qəbul etdiyim zəhərli maddələrdən azad etmək barədə fikirləşirdim, ümid edirdim ki, istisnasız olaraq su ilə müalicə nəticəsində özümü ilkin insanın sağlamlığına qaytara biləcəyəm. Bu yeni ideyaya qızğınlıqla aludə olmuşdum. Uliq özü əmin edirdi ki, su ilə müalicə üsuluna dəqiq əməl etməklə öz səhhətini möhkəmləndirməyə çalışır. Mənim də bu üsulla inamım günü-gündən artırdı. İyunun sonlarında biz İsveçrənin orta hissəsini gəzməyə qərar verdik. Firvaldştəd gölü sahilindəki Brunnendən Bekkenriddən keçməklə Engelberqədək getdik və orada sərt Sureneneki aşdıq, özü də qarda sürüşdüyümüzədən, çətin hərəkət edirdik. Dağ çaylarından birini keçərkən Uliq təsadüfən suya düşdü. Mən onun soyuqlayacağından qorxdum. Amma o məni əmin etdi ki, bu, yalnız su ilə müalicədə tövsiyyə olunan soyuq vannadır. Üst və alt paltarlarını qurutmaq zərurəti onu qəti narahat etməirdi: onları sakitcə günəşə sarı asdı, özü isə çılpaq vəziyyətdə təmiz havadaca gəzməyə başladı. Onun sözlərinə

görə, bu, çox xeyirli gəzinti idi. Bu arada biz onunla Bethovendə mövzuların qurulması barədə söhbət elədik. Uliqi, heç olmasa, bir anlıq da olsun, karıxdırmaq üçün, zarafatca drezdenli müşavir Karusun öz dostları ilə yaxınlaşdığını gördüyümü dedim. Beləcə, şən əhval-ruhiyyədə biz Attinqqauzen yaxınlığındakı Reuss vadisinə yaxınlaşdıq və axşamədək Amşteqə çatdıq, səhərisi möhkəm yorulduğumuza rəğmən, Maderan vadisinə yola düşdük. Sonra biz Hürriqletçerə çatdıq, oradan Todiyədək bütün ətraf dağlara nəzər sala bilərdik. Elə həmin gün Amşteqə qayıtdıq, özümüzü yorğun hiss edirdik. Dostumu səhərisi gün Şehen vadisindəki Klauzen dərəsinə gəzintiyə çıxmaq niyyətindən yayındıra bildim və biz Flüellen vasitəsilə sakitcə evə qayıtdıq. Mənim həmişə sakit və xeyli dərəcədə təmkinli gənc yol yoldaşım, sanki, bu səyahətdən, az da olsa, yorulmamışdı. Avqustun əvvəlində o, Drezdenə qayıtmağı düşünürdü, orada müdiriyyətdən dram teatru orkestrinin anraktlarında dirijorluq etməyə dəvət alacağına ümid edirdi. Bu işi o, özünəxas bədi zövqlə etməyi və beləliklə, opera skripkaçısı kimi yorucu və azğın işdən canını qurtarmağı düşünürdü. Amma onu dilicansa tərəf ötürəndə qəlbimi dəhşətli qüssə bürüdü. Görünür, onun də qəfil ürəyi sıxılmışdı. Həqiqətən də, biz sonuncu dəfə görüşürdük.

Biz onunla canlı yazışma aparırdıq. Onun məktubları mənim üçün həmişə xoş və maraqlı olduğundan, bu, uzun müddət mənimlə xarici dünya arasında yeganə ünsiyyət oldu, bu səbəbdən də ondan mənə tez-tez yazmasını xahiş edirdim. O zaman məktub üçün ödəniş xeyli baha idi və bizim irihəcmli müraciətlərimiz cibimizə təsir edirdi. Uliqin ağılna yazışma üçün göndəriş apararı poçtdan istifadə etmək kimi dahiyənə fikir gəldi. Amma bu yol yalnız ağır çəkili göndərişlər üçün idi, buna görə də, Uliq, Bomarşenin “Fiqaro” əsərinin almancaya tərcüməsinin köhnə nüsxəsindən istifadə edirdi. O, bizim yazışmalar üçün tarazlıq gözləyən ballast rolunu oynayır və bizimlə irəli-geri səyahət edirdi. Hər dəfə bizim bağlamalar lazım olan həddədək ağırlaşanda bir-birimizə xəbər verirdik ki, “Fiqaro” bu gün yenidən xəbər gətirəcək. Biz ayrıldıqdan sonra üç operaya – “Uçan hollandiyalı”, “Tanhauzer” və “Loenqrin”in nəşr olunacaq mətnlərinə yazdığım ön söz – “Dostlarıma müraciət” Uliqin çox xoşuna gəlmişdi. Bu kitabı 10 luidor qonorara çap edən Hertel qəfildən müqəddimənin bəzi yerlərinə etiraz etdi, guya, bu hissələr onun mömin düşüncələrini və dövləti təhqir edirdi. Amma tezliklə Hertellə barışdım, çünki bəzi yerləri dəyişdirəcəyimə söz verdim. Uliq bu məzəli epizod barədə xəbər tutanda xeyli gülmüşdü.

Ümid edirdim ki, bütün avqust boyu məni məşğul edən bu geniş müqəddimə ilə ədəbi sahədə çıxışlarıma son qoyulacaq. Amma Veymar üçün vəd etdiyim “Gənc Ziqfrid” barədə ciddi düşünməyə başlayanda məni bu iş əsl nifrət oya-
dan ağır şübhələr yaxaladı. Ruhi vəziyyətimin səbəblərini heç cür anlamırdım və bunu istisnasız olaraq xəstəliklə əlaqələndirməyə meylli idim. Buna görə də gözəl günlərin birində bir zamanlar şövqlə qəbul etdiyim su ilə müalicənin praktik gerçəkləşdirilməsinə başlamağa qərar verdim və yaxınlıqdakı hidropatik müəssisələr barədə məlumat toplamağa başladım. Arvadıma üçsaatlıq məsafədə yerləşən Albisbrunnənə yollanacağımı və özümü sağlam hiss edənədək orada qalacağımı deyəndə sentyabrın ortaları idi. Bu xəbər Minnanı çox qorxutdu, o, buna mənim tərəfimdən evdən qaçmağa yeni bəhanə kimi baxmağa hazır idi. Onun şübhələrini aradan qaldırmaq üçün xahiş elədim ki, mən qayıdanadək bizim yeni, amma çox kiçik, yaxşı yerdə yerləşən mənzilimizi daha rahat vəziyyətə salsın. Bu mənzil Seltveqdə, Eşerin ön binasının aşağı mərtəbəsində yerləşirdi, əvvəlki mənzilimiz qışda yaşamaq üçün əlverişsiz idi və üstəlik, biz şəhərə qayıtmağı qərara almışdıq. Əlavə etmək lazımdır ki, mənim planım təkə arvadımı təəccübləndirmədi: belə gec vaxtda su ilə müalicə barədə fikirlərimə ətrafda çox adam anlaşılmazlıqla baxırdı. Bununla belə, nə zamansa Şreder-Devrienə yaxın olmuş Herman Müllərin qismində tezliklə özümə həmdərd tapdım. O, yaxşı oğlan və ünsiyyətçi həmsəhbət idi. Herverqdə tapa bilmədiyimi onda tapdım. Müllə əvvəllər sakson ordusunda leytenant kimi xidmət etmişdi, amma sonra istefaya çıxmağa məcbur oldu və Almaniyada işə düzəlmək imkanı olmadığından, İsveçrəyə gəlmişdi ki, burada sərbəst şəkildə gələcək həyatı və məşğuliyyəti barədə planlarını yenidən düşünə bilsin. Özü demişkən, siyasi mühacir olmasa da, gözdəndüşmüş bu vətənpərvər Sürixdə geniş hörmət qazana bilmişdi. Mənim Drezdendə olduğum müddətdə Müllə mənimlə canlı ünsiyyət saxlayırdı, İsveçrəyə gəlişimdən sonra isə məni evimdə tez-tez ziyarət edir, ailəvi dost kimi arvadımın da hörmətini qazanmışdı. Ona əziyyət verən xəstəlikdən müalicə alması üçün bir neçə gün sonra mənimlə Albisbrunnənə getməyə asanlıqla inandıra bildim. Albisbrunnəndə olduğum müddətdən dərhal səmərəli nəticə əldə etməyi qərara aldım, doktor Brunner adlı şəxsin rəhbərlik etdiyi müalicəxanada mümkün qədər rahat yer tapmağa çalışdım. Brunner və ya Minnan sözlərilə desək, “su yəhudisi” – arvadım ziyarətləri ərzində ona səmimi qəlbədən nifrət etməyə imkan tapmışdı – şablon və səthi müalicə üsullarından istifadə edirdi. Səhər saat 5-də tərlətmə məqsədi güdən sarıma vaxtı başlayırdı. Bir neçə saat sonra məni soyuq vannaya salırdılar. Sonra temperatur müsbət dörd dərəcəyə artırılırdı, bundan sonra isinmək üçün təmiz payız havasın-

da sürətlə gəzmək lazım idi. Müalicəxanada sərt “su dietası” hakim idi, şərab, kofe və çay tamamilə qadağan idi. Masa arxasında sağalmaz xəstələrin dəhşət aşılaman cəmiyyətində oturmalı idin, axşamlar isə darıxdırıcı vaxtı öldürmək üçün yalnız vist oyununu ilə xilas olmaq mümkün idi. Üstəlik, hər cür əqli əməyi istisna edən bu cür şərait tədrisən gərginliyi artırır və əsəbləri hədsiz qıcıqlandırır. Doqquz həftə ərzində səbr etdiyim və gözlənilən radikal sağalmayadək dözməyə hazır olduğum həyat bundan ibarət idi. İndi şərabı həddən artıq ziyanlı hesab etdiyimdən, Zultserin içki məclislərinin fəaliyyətini zəiflətmək istəyirdim: ümid edirdim ki, sarğıların yaratdığı tərləmə nəticəsində orqanizmindəki mənimsənilməsi yarırsız maddələr bədənimdən çıxacaq. Bu zaman mənim təxəyyülüm əsasən bir məsələnin üzərində cəmlənmişdi: özümü sərbəst və həvəslə bədii yaradıcılığa vermək üçün ev necə qurulmalıdır? Məsələ burasındadır ki, İçveçrə pansionlarının yoxsul otaqları, oradakı möhkəm ağacdan mebellər və onların ümumi meşşan düzlüşi rahat, səliqəli şəraitlə ziddiyyət şəkli etdiyindən mənə istisnasız qüssə oyadırdı. Bu qüssə getdikcə mənə ehtiras halını alır və ildən-ilə güclənirdi.

17

Bu arada yaxın gələcəkdə maddi durumumun yaxşılaşması imkanı yaranırdı. Bədbəxtlikdən, Karl Ritter Ştutqartdan qorxu içərisində su ilə müalicəyə cəhd göstəməsindən yazırdı, amma o vannalardan istifadə etmir, daxilə mümkün qədər çox su qəbul edirdi. Amma indi mənə məlum oldu ki, öz-özünə, qalan müalicə olmadan suyu çox qəbul etmək çox fəlakətli ola bilər və Ritterdən düzgün tibbi rejimə əməl etməsini və dərhal Albisbrunnənə yanına gəlməsini tələb etdim. Narahatlıq olacağını nəzərə alıb, paxıllıq eləmədim. Karl dərhal mənə qulaq asdı və mənim heyrətimə rəğmən, bir neçə gün sonra Albisbrunnənə gəldi. Hidropatiyaya əvvəlki şövqlə yanaşırdı, amma praktik tətbiqi zamanda bu onun tez bir zamanda zəhləsini tökdü. Karl tezliklə soyuq südə üsyan etdi, onun gec həzm olunduğunu bildirdi, iddia etdi ki, təbii baxımdan, ana südü kimi, hər cür südü, istisnasız olaraq, isti-isti içmək lazımdır. Sarğı və soyuq vannaları həddən artıq qıcıqlandırıcı hesab edirdi. Ümumiyyətlə, o, doktordan gizlicə özü üçün daha xoş rejim yaratmışdı. Yaxınlıqdakı kənddə Karl yetərinə bərbad bir qənnadı sexi tapmışdı və oradan müalicəxanada yol verilməyən şirniyyatlar alırdı. Onu “suç üstə” yaxalayanda həqiqətən hirsələnirdi. Tezliklə, o, sıxıntı çəkməyə başladı, amma heysiyyəti ona ağır olan bu vəziyyətdən çıxmağa imkan vermədi. Burada, Albisbrunnəndə, Karl qəfildən zəngin əmisinin öldüyü xəbərini eşitdi, o, Ritter ailəsinin hər üzvünə iri məbləğ vəsiyyət etmişdi. Karlın anası məni və oğlunu maddi vəziyyətinin düzəldiyindən xəbərdar edir, məktubunda bildirirdi ki, Lasso və Ritter ailələrinin

vaxtilə mənə vəd etdikləri maddi yardımını müntəzəm göndərəcək vəziyyətdədir. Beləliklə, mən nə vaxt istəsəm, illik 800 taler gəlirə ümid edə bilərdim.

Taleyin bu cür dönüşü mənə gümrəliklərimi və sevinc hissini qaytardı. Qəlbimdə "Nibelunqlar"ın ilkin layihəsinin işlənilib hazırlanması ilə məşğul olmaq qərarı yetişdi, bizim teatrların əsərimin bəzi ayrı-ayrı hissələrinin öhdəsindən necə gələcəyi barədə düşünmürdüm də. Amma işə başlamazdan əvvəl mən Veymar teatrının müdiriyyəti qarşısında götürdüyüm öhdəliklərdən azad olmalı idim, onlardan artıq 200 taler məbləğində qonorar almışdım. Karl sevinirdi ki, Vermarla üzülüşmək üçün mənə dərhal bu məbləği verə bilər. Pulları geri göndərüb, müdiriyyətə mənə göstərdikləri xoş münasibətə görə minnətdarlıq etdim. Bundan başqa, Listə ayrıca məktub yazdım, ona öz ideyamı və məni onu həyata keçirməyə vadar edən səbəbləri geniş izah etdim. List mənə sevinclə cavab verdi ki, mənim indiki vəziyyətim belə bir nəhəng işlə məşğul olmağa imkan verir. O hesab edirdi ki, haqqında danışdığım plan, heç olmasa, qeyri-adiliyinə görə mənim adıma layıqdır. İndi mən, həqiqətən də, azad nəfəs ala bilərdim: dərhal "Gənc Ziqfrid"i yazıb, onu təcili teatrda (hətta bu teatr Almaniyanın ən yaxşı teatrı olsa belə, onun yetərinə hazırlanmış qüvvəsi yox idi) səhnələşdirməyə borclu olmağım kimi mənə əzab verən fikir qeybə çəkilmişdi. Əvvəllər bu fikir mənə rahatlıq vermirdi, çünki "Gənc Ziqfrid"lə bağlı hər şey indi mənim özümə münasibətdə də yalana bənzəyirdi.

18

Su müalicəxanasında sonrakı müddət getdikcə daha böyük əziyyətə çevrilirdi. Mən işə can atırdım, amma bununla Albisbrunnendə məşğul olmaq mümkünsüz idi və bu şərait məndə güclü əsəb yaradırdı. Yalnız tərsliyimdən etiraf etmirdim ki, müalicə öz məqsədinə çatmayıb, əksinə, mənə daha da pis təsir edib: radikal bərpa baş vermədi, əvəzində dəhşətli dərəcədə arıqladım. Qərara gəldim ki, bu nəticə ilə kifayətlənmək olar və noyabrın sonunda Albisbrunnəni tərk etdim. Bir neçə gün sonra Müller də mənim kimi etdi. Karl isə müalicəni sonadək aparmaq istəyirdi, mən ona demişdim ki, müalicə mənə əla təsir eləyib və indi o bu təsiri öz üzərində görmək istəyirdi. Sürixdə bizim yeni, düzdür, bir az darısqal mənzilimizdəki şərait – böyük, geniş divan, döşəmədə xalça və otaqlara rahat görünüş verən bir neçə başqa məqam - məni sevindirdi. Yumşaq ağacdan olan sadə iş masama yaşıl mahud örtük saldım, pəncərələrə yüngül ipəkdən pərdələr çəkdim, bu, təkcə mənim deyil, ətrafdakıların da xoşuna gəldi. Bu, o zamandan bəri daim üzərində çalışdığım həmin masadır. Sonradan o mənimlə Parisə, oradan Listin böyük qızı Blandina Ollivyenin evinə köçəcək, qadın onu öz ərinin San-Tronesdəki mülkünə aparacaqdı, eşitdiyimə görə, bu masa hələ də oradadır.

Mən sürixli dostlarımı evimdə gördüyümə çox sevinirdim, indi geniş mənzilimdə onlar məni rahatlıqla ziyarət edə bilirdilər. Amma uzun müddət mən onları özümün ehtiraslı “su pəhrizi” təbliğatımla, şərab və digər narkotik içkilərə hücumumla bezdirdim. Bundan özümə yeni din yaratmışdım. Düzdür, kimya və fiziologiya bilikərilə öyünən Zultser və Herveq tez-tez Haussun şərabdəki zəhərli maddələrlə bağlı təliminin əsassız olduğunu sübut etməklə məni dalana dirəyirdilər, amma bu zaman mən mənəvi-estetik zəminə keçirdim və göstərirdim ki, şərabın sərxoşluğu sevginin köməyiylə yarana bilən ehtizazlı ovqatın eybəcər və vəhşi surroqatıdır. Vurğulayırdım ki, biz ifrata varmadıqda belə, şərabda sərxoşluq, başqa sözlə desək, mənəvi qüvvələrin ekstatik yüksəlişini axtarıyıq. Mən öz arqumentlərimə belə davam edirdim: amma bu cür yüksəlişi onun əsl nəcib formasında yalnız o adam hiss edə bilər ki, həmin adamın ruhi qüvvələri sevginin gücü ilə oyansın. Məsələnin belə qoyuluşu məni insanlar arasında müasir seksual münasibətlərin tənqidinə gətirib çıxarırdı, buna səbəb mənim kişilər və qadınlar arasında, xüsusən də, İsveçrədə rast gəlinən ziddiyyətlərlə bağlı müşahidələrim idi. Zultser bunun cavabında bildirdi ki, qadınların sərxoşluq etməsinə pis baxmır, amma “onları haradan alağ, oğurlayası deyilik ki?”. Herveq isə, əksinə, hazır idi, mənim paradokslarımla bir çox hallarda razılaşırdı, amma qeyd etməyi vacib hesab edirdi ki, şərabın bütün bu məsələlərə dəxli yoxdur və şərab özlüyündə, Anekreonun da bildirdiyi kimi, sevgi ekstazları ilə əla uyuşan möhkəmləndirici qida vasitəsidir. Amma tezliklə mənim müstəsna və tərs qəribəliklərim dostlarıma ciddi təhlükə aşılmağa başladı: onlar mənə nəzər saldıqca, mənim xəstəhal vəziyyətimdən əmin olurdular. Həqiqətən də, mənim rəngim çox solğun idi, xeyli arıqlamışdım, inanılmaz dərəcədə az yatırdım və hər şeydən qıcıqlanırdım. Tezliklə, mən yuxudan ümumiyyətlə məhrum oldum, bununla belə əmin edirdim ki, özümü heç vaxt indiki kimi gümrah və yaxşı hiss eləməmişəm. Şaxtalı qısa rəğmə, səhər erkəndən soyuq vanna qəbul etməyə davam edirdim, sonra isinmək üçün gəzintiyə çıxırdım. Bu gəzintilər arvadıma əziyyət verirdi: o, əlində fanar mənim yoluma işıq salmalı olurdu.

19

Belə bir vəziyyətdəyənkən bir gün “Opera və dram”ın nəşr olunmuş nüxəsini aldım. Kitab məndə ağırlı bir sevinc yaratdı və mən onu birdəfəyə oxudum. Yaxşı əhval-ruhiyyə mənə üçün əziyyətli olan kapelmeyster və opera bəstəkarı karyerasından ayrılmağımı hiss etməyimlə bağlı idi. İndi Minna da mənim yanaşma-
mı müdafiə etməyə borclu idi. Bundan sonra heç kəs məndən iki il əvvəl məni çox bədbəxt edən şeyə qayıtmağı tələb edə bilməzdi. Ritter ailəsinin mənim gündəlik

yaşayışım və yaradıcılıqla sərbəst məşğul olmağım üçün verdiyi dəstək hazırkı vəziyyətdə hər şeyə nifrətimi fikrən edə biləcəyim bütün gücülə ortaya qoyurdu. Mənim üçün aydın idi ki, indi planları ilə əlləşdiyim işlər müasir yaradıcı möhütlə hər hansı təması istisna edir. Bununla belə, əsərlərimin praktik əhəmiyyətə malik olmadığını düşünmürdüm. İncəsənət sahəsində olduğu kimi, sosial həyatımızda da ümumiyyətlə, əhəmiyyətli, nəhəng dəyişikliyin baş verəcəyinə əmin idim, bu dəyişiklik mütləq yeni mövcudluq şərtləri, yeni tələblər yaradacaqdı. Ucsuz-bucaqsız vüsətlə düşündüyüm əsərlər, ehtimallarıma görə, bu ehtiyacların təmin olunması üçün lazımı materialı təqdim etməli idi və tez bir zamanda ictimai həyatın vəzifələrinə incəsənətin yeni yanaşmasını müəyyən edəcəkdə. Dostlarımla yanaşı açıq-aydın izhar edə bilmədiyim bu cəsarətli gözləntilərim o zamankı Avropa hərəkətinin təsiri altında yaranmışdı. Ötən siyasi hərəkətlərin ümumi uğursuzluğu məni yolumdan qətiyyənləndirmirdi. Əksinə, bu hərəkətlərin gücsüzlüyü yalnız onların ideya mahiyyətinin tam aydın anlaşılmasında və izah olunmadığına, bu mahiyyət uyğun sözlərlə ifadə olunmamışdı. Bu ideyanın mahiyyətini mən sosial hərəkətdə nəzərdən keçirirdim, siyasi iflasa rəğmənlə, bu hərəkət öz enerjisini itirməmişdi, əksinə, daha da güclənmişdi. Ən azı, mən sonuncu dəfə Parisdə olarkən müşahidə etdiyim faktları belə qiymətləndirirdim. Orada sosial-demokrat adlanan partiyanın seçkilərinin toplantısında oldum və bu mənə güclü təəssürat oyardı. Toplantı Sen-Deni qəsəbəsində, bu məqsədlə uyğunlaşdırılmış böyük *Salle de la Fraternite*də keçirilirdi və orada altı yüz nəfərə yaxın adam iştirak edirdi. Kütlənin hər hansı hay-küydən və kəskinlikdən uzaq, layiqli davranışı mənə yeni partiya barədə xoş təəvvür yaratdı: özünəəmin və mərkəzləşmiş qüvvə hiss olunurdu. O zamankı Milli yığıncağın sərt sol qanadına mənsub əsas nətiqlərin çıxışlarındakı qeyri-adi ruh yüksəkliyi və hər sözdə hiss olunan əminlik məni heyretləndirdi. Həqiqətən də, hakim qüvvənin müxalifət tərəfə itələdiyi bütün adamlar bu ifrat sol partiya meyillənirdilər. Əvvəllər liberal sayılan ünsürlər sosial-demokratların proqramlarını açıq-aşkar müdafiə etməyə başlamışdılar. Bu faktlar əsasında düşünmək olardı ki, yeni partiya, ən azı, Parisdə seçkilərdə çoxlu güc toplayacaq və respublikanın yeni prezidentinin seçilməsində əhəmiyyətli rol oynayacaq. Məlum olduğu kimi, gözləntilərim Fransanın ümidlərilə üst-üstə düşürdü və beləliklə, 1852-ci il özü ilə köklü dəyişiklik gətirməli idi. Gözlənilən hadisələrdən qorxuya düşən hakim mürtəce partiya da məsələlərə bu cür yanaşırdı. Digər Avropa ölkələrində kiçik ictimai etirazların yatırılması zamanı istifadə olunan yersiz amansızlıq isə gözləməyə əsas verirdi ki, yaranmış vəziyyət uzun müddət davam edə bilməz. Hər yerdə yaxın ildə gözlənilən dəyişikliyin gərgin intizarla gözləndiyi hiss olunurdu. Uliqlə hidropatiyanın üstünlüklərini müzakirə etməklə yanaşı, mən, o zaman Avropanın yaşadığı bu vacib məqamdan da söz açırdım. Drezdendəki yerli orkestr məşqlərindən mənim yanıma gələn Uliq

bəşəriyyətin taleyinin əsaslı şəkildə dəyişəcəyi ilə bağlı bu cəsarətli ümidlərin bir o qədər də əsaslı olmadığını düşünürdü. O məni əmin edirdi: “Siz təsəvvür edə bilməzsiniz ki, insanlar necə yazıqdırlar!” Amma sonunda onu öz inamımla o qədər yoluxdurdu ki, artıq o da mənimlə birgə 1852-ci ilə böyük imkanlara malik məqam kimi yanaşmağa başladı. Əvvəlki təkliflə “Fiqaro” ilə müşayiət olunan yazışmalarımızda biz bir neçə dəfə bu mövzuya qayıtdıq. Hansısa rəzaləti müzakirə etmək lazım gələndə mən bütün ümidlərimi bağladığım bu müqəddəs zamanı Uliqə mütləq xatıladım. Bununla yanaşı, mən belə bir fikirdə idim ki, biz bir müddət çoxdandı gözlənilən dəyişikliyin gedişini sakitcə müşahidə etməli, sonrasa başqaları nə edəcəklərini bilməyəndə özümüz hərəkətdə iştirak etməliyik. Ümidlərimin nə dərəcədə ciddi olduğunu deyə bilmərəm. İstənilən halda, sonradan əmin oldum ki, bütün bunlarda gündən-günə güclənən əsəbiliyim böyük rol oynayıb. İlk dəqiqələrdə Parisdə 2 dekabr dövlət çevrilişi ilə bağlı xəbər mənə tamamilə inanılmaz göründü. Amma xəbər təsdiqlənəndə, görünür, əvvəl tamamilə mümkünsüz görünən şey uzun müddətə möhkəmləndi və sanki, sirin açılması gözümdə əhəmiyyətini itirdi, mən bu müəmmalı dünyanı anlamaq arzumdən laqeydliklə imtina etdim. Dumanlı xatirələrimizlə zarafat kimi Uliqə 1852-ci ilin hələ qədəm qoymadığını düşünməyi və məktublarımızı 1851-ci il dekabr tarixilə imazlamağı təklif etdim. Dekabr bizim üçün olduqca böyük müddətə uzandı.

20

Tezliklə dərin məyusluq vəziyyətinə düşdüm: bir tərəfdən, Avropa hadisələrinin gedişi, digər tərəfdən, hidropatiyaya həddən artıq meyl etməyimin zərərli təsiri ilə bağlı idi bu. Mənə aydın oldu ki, Avropanın mədəni həyatında yenidən hər cür qızğın xəyalları (*son illərin sarsıntıları, sanki, bizi onlardan birdəfəlik xilas etmişdi*) istisna edən ayıq, oyaq təzahürlər bərqərar olmağa başlayır. Mən proqnoz verirdim: tezliklə işlər elə pis şəkildə dövr edəcək ki, Haynrix Haynenin hansısa yeni kitabı oyandırıcı ferment kimi qəbul olunacaq. Bir müddət sonra Haynenin əvvəlki əsərləri kimi, “*Romansero*” bizim bütün jurnallarımızı silkələyəndə xeyli güldüm. Mən bu kitabın üzünü, bir dəfə də olsun, açmayan azsaylı savadlı almanlardanam, hərçənd, orada yəqin ki, xeyli məziyyətlər var. Bu arada səhhətim təhlükəli hal almağa başlamışdı, bunun sayəsində sağlamlığıma ciddi diqqət yetirməli və əvvəlki həyat tərzimi kəskin şəkildə dəyişməli idim. Yeri gəlmişkən, bu dəyişiklik tədricən, bir az da, dostlarımla xüsusi inadlarımla nəticəsi olaraq, baş verdi. Bir müddət Karl Ritter burada qaldı. O, məndən bir qədər sonra Albisbrunnəndən baş götürüb qaçmışdı. Karl sonra bir müddət Drezdenə getdi, görünür, Sürixdə öz gənc qüvvəsi

üçün genişlik tapa bilmirdi. Bundan başqa, Sürixdə yeni məskunlaşan Vezendonk ailəsi də mənimlə görüş üçün imkan gəzirdi. Bu görüş mənim Drezden inqilabından yaxşı tanıdığım Marşal fon Biberşteynin yanında baş tutdu, o, mən Sürixə ilk gəldiyim zaman kirayələdiyim *der hinteren Escherhauser* dəki mənzildə qalırdı. Xatırlayıram ki, həmin axşam mən əsəblərimin həddən artıq gərginləşdiyini hiss etmişdim. Qonaqlardan biri, professor Ozenbrüklə mübahisəm düşdü, bütün şam yeməyi boyu ehtiras və inadla müdafiə etdiyim paradokslarla onu cinləndirirdim. Nəhayət, bu adamda özümə qarşı elə bir nifrət yaratdım ki, həmin axşamdan sonra hər hansı görüşdən qaçmağa başladı. Vezendonklarla tanışlıq mənim üçün digər Sürix evlərindən daha sərfəli olan evin qapılarını mənim üzümə açdı. Məndən iki-üç yaş kiçik olan Otto Vezendonk Nyu-York müəssisələrindən birində kifayət qədər böyük varidat toplamışdı. Demək olar ki, bütün planlarını o, bir neçə il əvvəl nişanlandığı gənc xanımı ilə müzakirə edirdi. Onların hər ikisi əslən Aşağı Reyn bölgəsindən idilər, bu, onların üzlərində zərif cizgi qoymuşdu. İşlərilə bağlı hansısa Avropa şəhərində qalmalı olan Vezendonk Lionu Sürixə dəyişmişdi, əsasən ona görə ki, bura, alman torpaqlarını xatırladırdı. Ötən qış bu cütlük mənim dirijorluğumla Bethovenin simfoniyasının səsləndiyi axşam tədbirində olmuşdu. Bu konsertin uğuru mənə özüm barədə çox şey danışmağa imkan verirdi, bu, gənc Vezendonklarda məni öz tanışlarının sırasına daxil etmək marağı yaratmışdı.

21

Bu qış mən yeni ildən sonra üç konsertdə iştirak etməyə razılıq verdim. Şərtim belə idi: mənə gücləndirilmiş orkestrlə maraqlı əsərləri öyrənməyə imkan versinlər. Bethovenin “Eqmont” uvertürasını yaxşı ifada göstərmək imkanı mənə böyük sevinc bəxş edirdi. Herveq mənim əsərlərimdən nəyisə dinləmək istəyirdi, vurğuladığım kimi, ona olan sevgimdən “Tanhauzer” uvertürasını ifa etməyə qərar verdim və bu münasibətlə mənim musiqimi anlamağa yardım edəcək xüsusi proqram hazırladım. “Koriolana” uvertürası lap yerinə düşdü, onu da izahedici proqramla təmin etdim. Bütün bunları tanışlarım böyük rəğbətlə qarşıladılar və bundan xoşhallanıb, doslarımın naminə güzəştə getdim – *Leve* teatrının o zamanlı direktorunun “Uçan hollandiyalı”-nı tamaşaya qoymaq təkliflə razılaşdım. Buna razılıq verməklə mən başıma bəla açdım, müvəqqəti də olsa, teatr truppası ilə həddən artıq xoşagəlməz münasibətlər yarandı. Mən bu qərara humanist mülahizələrdən çıxış edərək razılıq vermişdim: opera öz inkarolunmaz dirijorluq istedadı ilə mənim rəğbətimi qazanan gənc kapelmeyster Şenekin benefisi olmalı idi.

Artıq yadırgadığım teatr məşqləri mənə böyük gərginlik bahasına başa gəldi və onsuz da korlanmış səhhətimi bir az da ağırlaşdırdı. Tamamilə heydən düşəndən sonra həkimlərə kəskin mənfi münasibətimi dəyişdim: Vezendonkun güclü tövsiyyəsi ilə həkim Ran-Eşeruya etibar etdim, o öz canıyananlığı və əsəblərə sakitcə təsir etmək bacarığı sayəsində məni normal duruma qaytardı.

Mən, heç olmasa, “Nibelunqlar”ın mətnini bitirmək imkanı qazanacaq qədər sağalmaq istəyirdim. Amma bu iş üçün bütün ruhumu toplamaq lazım idi, yazadək gözləməyi qərara aldım, hələlik, bəzi xırda məsələlərlə məşğul olmaq olardı. Bunlardan biri Listə “Höte cəmiyyəti” barədə çap üçün nəzərdə tutulan məktub idi, orada özünəməxsus alman teatrı yaratmaqla bağlı fikirlərimi izhar etmişdim, bundan başqa, Frans Brendelə göndəriş vardı, orada mən musiqi jurnalının istiqaməti, tutmalı olduğu yol üzərində dayanmışdım. Eyni zamanda, konsert vermək üçün Belloninin müşayiətilə Sürixdə Anri Vyetanı ziyarət etdim. Bir zaman Parisdə olduğu kimi, o, məni və dostlarımı skripkada gözəl ifası ilə məmnun etdi. Yazın erkən çağlarında gözlənilmədən məni Herman Frank ziyarət etdi, qızğın Avropa hadisələrindən sonra onu gözdən itirmişdim. Elə bu hadisələrlə bağlı maraqlı söhbətimiz oldu, özü də Frank həmişəki sakitliyilə mənim bu qədər ehtirasla Drezden üsyanına qoşulmağıma heyrətini ifadə etdi. Mənim heç bir şey anlamadığımı görüb, izah elədi ki, məndən bu naqolay hadisələrdə ağılsızcasına iştirakımdan başqa hər şey gözləyirmiş. Yalnız indi anladım ki, Almaniyada xırda məsələ kimi təqdim olunan bu hadisələrə hakim baxış necədir, həqiqəti bərpa etmək üçün bütün söylərimi səfərbər etdim. Xüsusən yazıq dostum Rekelin üstünə atılan böhtanı inkar etmək mənə müyəssər oldu – onu qorxaq yaramaz kimi təqdim edirdilər. Məsələ o yerə çatdı ki, söhbətin sonunda Frank özü də, mənim səmimi təəccübümə rəğmən, məsələyə başqa cür baxmağa başladı və məlumatlarım üçün mənə təşəkkür etdi. Mühakimə olunan və əfv edilərək katorqaya sürgünə göndərilən Rekele isə zaman-zaman məktublaşırdıq, bu yazışmaların həbsxana rəhbərliyinin əlindən keçməsi zəruri idi. Rekele öz həbs müddətini o qədər gümrah və möhkəm keçirirdi ki, özümü müqayisədə onun daha xoşbəxt olduğunu düşünürdüm. Mən azad idim, amma bütün həyat yollarına ümidimi itirmişdim.

22

Nəhayət, may gəlib çatdı. Yerindən oynamış əsəblərimi sakitləşdirmək üçün kənddə yaşamağı və nəhayət, yaradıcılıq planlarımı yerinə yetirməyi qərara aldım. Hündür dağlarda yeləşən Rinderknext malikanəsində babat ev tapdıq və mayın 22-də mənim 39 illiyimi gölə və uzaq Alp dağlarına açılan mənzərəsi olan kənddə, açıq havada nahar etməklə qeyd elədik. Təəssüf ki, tezliklə, demək olar,

bütün yayı davam edən yağışlı havalər başladı və onların əhvalıma pis təsiri ilə mübarizə aparmaq mənim üçün böyük əziyyət bahasına başa gəldi. Bununla belə, mən işə başladım. Planlarımı sondan əvvələ doğru gerçəkləşdirdiyimdən, “Ziqfridin ölümü”ndən və “Gənc Ziqfrid”dən sonra “Valkiriya”ya başladım: proloq qismində “Reyn qızılı”nı verəcəkdim. Belə bir iş metodu ilə iyunun sonlarında “Valkiriya”nın mətnini bitirdim. Yeri gəlmişkən, əlüstü də partituramı Listə ithaf etdiyimi yazdım, qafiyəli həcvi isə məqalələrini İçsveçrə qəzetlərindən birində dərc etdirən, “Uçan hollandiyalı”nın savadsız tənqidçisinə həsr etdim. Bundan başqa, kəndə çəkildiyim vaxtda Georq Herveqlə bağlı xoşagəlməz məsələ ilə qarşılaşdım. Günlərin bir günü Madzini dövrünün “roma generalı” kimi tövsiyyə edilən cənab Qauq adlı bir nəfər yanıma gəldi və “bədbəxt lirik” bir ailəni möhkəm təhqir etdiyini bildirdi. O, mənə Herverqə qarşı qoymaq istəyirdi, amma bundan qətiyyətlə imtina etdim. Mənim hörmətli tanışımın böyük qızı Yuliya Ritterin ziyarəti daha xoş idi. O, bu yaxınlarda drezdenli gənc musiqiçi, səhhəti ilə bağlı Sürixdən bir neçə saatlıq məsafədə yerləşən tanış hidropatın yanında müalicə alan Kummerə ərə getmişdi. Gənclər bu məsələ ilə bağlı mənə müraciət etdilər və fürsətdən istifadə edib, bütünlükdə su ilə müalicənin üzərinə hücumu keçdim. Bu, mənə hidropatiyanın qızğın azarkeşi hesab edən cütlüyü karıxdırdı. Muqisiçini öz taleyinin öhdəsinə buraxdıq və gənc, mehriban və qəşəng tanışımızın bizdə bir az daha artıq qalmasına ürəkdən sevindik.

Bitməyən soyuq və yağışların nəticəsində, nəhayət, biz iyunun sonunda şəhərə köçdük, mən burada Alp dağlarına piyada qalxmaq üçün əsl yay havasını gözləməyi qərara aldım. Öz işimdən tam razı idim, gəzinti isə mənim səhhətimə yaxşı təsir etməli idi. Herveq mənə müşayiət edəcəyinə söz vermişdi, amma hansısa xoşagəlməzliklər ona mane oldu. Bu səbəbdən də, iyulun ortalarında mən tək yola düzəldim, yol yoldaşımlla Vallisdə görüşəcəyimizə şərtləşdik. Mən Firvaldştet gölündə yerləşən Alpenaxtdan yola düşdüm, özü də Bern Oberlandının xüsusi, az keçilmiş cığırları qeyd olunan plana da baxmırdım. Öz vəzifəmi əsaslı şəkildə həyata keçirirdim, məsələn, Bern Oberlandında az adamın gördüyü Faulqornu ziyarət etdim. Qasli vadisindən Qrimzelədək getdim. Orada yerli mehmanxananın sahibindən – o yaraşlıq kişi idi – Zidelqorna necə düşə biləcəyimi soruşdum. O, içşilərindən birini, kobud, xoşagəlməz siması olan bir nəfəri bələdçi qismində mənə verdi. Bələdçim mənə qarlı çöllərlə dolanbac yollarla deyil, düz yolla apardı, bu da şübhəli idi, o qəsdən mənə tez yormağ istəyirdi. Zidelqornun zirvəsində mən bir tərəfdən, öz zahiri cizgilərilə bizə tərəf baxan nəhəng Obelandların daxili görünüşündən, digər tərəfdən, Momblan və Monte-Roza ilə birgə İtaliya Alpının gözlənilmədən açılan mənzərəsindən zövq alırdım. Snovdona qalxan knyaz Pükler kimi mən özümlə bir şüşə şampan şərabı götürməyi unutmamışdım. Amma kimin sağlığına içəcəyimi bilmirdim. Sonra yenidən qarlı çöllərlə enmək lazım

gəldi, bələdçim Alp ağacına dirənərək qeyri-adi sürətlə sürüşürdü. Mənsə ehtiyat və aşağı sürətlə hərəkət edirdim. Axşam, tamamilə yorğun halda Obergeştelenə çatdım, orada istirahət üçün iki gün qalması və şərtimizə əsasən, Herveqi gözləməyi qərara aldım. Əslində isə, mənə Alp təəssüratlarından kobud şəkildə ayıran və indi yazıq Herveqin bulunduğu xoşagəlməz situasiyaya salan məktub aldım. O, xüsusən rəqibinin gətirdiyi əsaslara inanacağımdan və onun barəsində pis düşünəcəyimdən narahat idi. Bu münasibətlə onu sakitləşdirdim və məsləhət gördüm ki, mənə İtaliya İsveçrəsində çatsın. Beləliklə, mən yenə də xoşagəlməz bələdçimin müşayiətilə Qriz buzlağına yollandım ki, oradan da dərə vasitəsilə Alpin cənub yamacına keçim. Yoxuşu qalxan zaman xeyli kədərli mənzərəni görmək imkanım oldu: Alp dağlarındakı inəklər arasında mal xəstəliyi yayılmışdı və uzun sürü müalicə üçün vadiyə doğru axışırdı. Heyvanlar bir dəri-bir sümük idilər, zorla hərəkət edirdilər. Hərdən mənə elə gəlirdi ki, qeyri-adi təbiət, dumanlı otlaqlar bu qəmli yürüşə hansısa anlaşılmaz sevincə baxır. Hündür buzlağın ətəyində çox gərgin vəziyyətdə idim, əsəbi yorğunluq hiss edir, geri qayıtmaq istəyirdim. Bu qərarım çətinliyə dözmədiyim üçün mənə nifrət edən bələdçinin istehzasına səbəb oldu. İçərimdə oyanan qəzəb yenidən əsəblərimi oynatdı və dərhal dik buz divara sürətlə qalxmağa başladım, yol yoldaşım mənə güclə çatırdı. Buzlaq yaylasında ikisaatlıq gəzinti təhlükələrlə zəngin idi, hətta qrimzelli işçi də öz həyatına görə narahat idi. Bir az əvvəl qar yağmışdı, buz çatları örtülmüşdü və təhlükəli yerləri görmək olmurdu. Bələdçi yolu araşdırmaq üçün məndən qabaqda ehtiyatla addımlamalılı olurdu. Nəhayət, biz çökəkliyə çatdıq. Qarşıda qar və buzla örtülü sıldırım enişdən sonra Formass vadisi gəlirdi. Bələdçi yenidən öz riskli oyununa başladı və mənə dolanbac əvəzinə düz yolla apardı. Nəhayət, biz çınqıllarla örtülmüş uçuruma yaxınlaşdıq. Şübhəsiz ki, irəli hərəkət etmək təhlükəli idi, bunu bələdçiyə bildirdim və onu özüm əvvəldən sezdiyim daha rahat cığırla geri qayıtmağa vadar etdim. O, qaşqabaqlı halda razılaşdı və biz tezliklə daş səhradan çıxdıq. Mədəniyyət əlamətləri yenidən görünməyə başlayanda mən sevindim. Bizim gördüyümüz mal-qara üçün ilk yararlı otlaq Bettel-Matt adlanırdı, qarşılaşdığımız ilk adam isə marmot ovçusu idi. Tezliklə ərazi tamamilə canlandı, dağdan axıb gələn Toza çayı burada üç geniş çıxıntısı olan gözəl, əzəmətli şlalə əmələ gətirirdi. Biz enincəyədək tədricən lalələr və dəmrovlar otlar və çəmənlərlə əvəzlənirdi, alçaqboylu ağaclar yerini şam və küknar ağaclarına verirdi, vadinin özü isə daha gözəl görünüş alırdı. Nəhayət, biz səyahətimizin məqsədi olan Pommat kəndinə çatdıq, italyalı əhali onu Formassa adlandırırdı. Burada ilk dəfə marmot ətindən hazırlanmış qızartma yedim. Təbii ki, qısamüddətli yuxu yorğunluğumu çıxarmadı, bununla belə, səhərisi yoluma davam elədim, bu dəfə artıq tək idim, çünki bələdçimlə hesablaşıb, onu geri göndərmişdim. Həyatımı bu adamla bağlamaqla böyük risk etdiyimi yalnız həmin ilin noyabrında anladım – o zaman bütün İsveçrə

Qrimzel mehmanxanasında baş verən yanğın xəbərindən sarsılmışdı. Mehmanxananı onun sahibi yandırmışdı, o, icmadan malikanə üçün icarə haqqının yenilənməsini tələb edirdi. Cinayət ortaya çıxanda günahkar özünü bataqlığa atdı. Amma onun yanğını törətmək üçün muzdla tutduğu adam həbs olundu. Məlum oldu ki, bu, Qrimzelin xeyirxah sahibinin mənə buzlağa getmək üçün verdiyi bələdçi imiş və mən indi bildim ki, bir müddət öncə o buzlaqlarda iki frankfurtlu səyyah məhv olub. Beləliklə, mən haqlı olaraq özümü ölümcül təhlükədən qurtulmuş hesab edə bilərdim.

23

Tədricən aşağı enən vadiyə səyahət məndə unudulmaz təəssürat oyatdı. Toza çayının qısıldığı sıx qayalıq dərədən enərkən orada cənub bitkisi növünə rast gəlməyimə çox heyrətləndim. Qızğın günəşli günorta Domodossolaya çatdım. Burada naməlum müəllifin Platenov zərifliyi ilə yazdığı əsəri xatırladım. Eduard Devrien də bu əsərə diqqət çəkmişdi. Bu komediyada hadisələr Şimali Alpdan qəfil İtaliyaya açılan keçiddə baş verir, buralar mənim özümü də qeyri-adi qüvvə ilə cəlb edirdi. İtalyan zövqündə kifayət qədər sadə, amma dadlı, yaxşı təqdim olunmuş nahar da yadımda qaldı. Həmin gün yola davam etmək üçün çox yorulmuşdum. Amma Laqo-Maciore sahilinə mümkün qədər tez çatmaq arzusu ilə alışıb-yandığımdan at tutdum, o məni axşamadək Bavenoya aparmalı idi. Mən həqiqətən də xoşbəxt idim. Öz arabamda yırğalanarkən arabaçı vasitəsilə mənim yanımda oturmağı xahiş edən bir zabitə kobud rədd cavabı verdim. Mənzərəli yerlərdən keçirdim və evlərin əzəmətli xarici görünüşünə, insanların gözəl simalarına məmnunluqla tamaşa edirdim. Cəhrə arxasında qucağındakı körpə uşağına asta səslə laylay oxuyan bir ana xüsusilə yadımda qaldı. Günəş batandan sonra hələ Laqo-Macioredən qalxan Borromey adalarına tamaşa edə bildim. Qarşılaşacağlarım barədə fikirlərdən çox sevincək idim, bütün gecəni yata bilmədim. Səhərisi adaları gəzərkən məni inanılmaz heyrət bürüdü. Gözlərim qarşısındakı gözəlliyə çata, onunla nə edəcəyimi bilmirdim. Mənə elə gəlirdi ki, buradan qaçmalıyam, bura mənim yerim deyil. Bu hissiyyatla adaları tərk etdim, Laqo-Maciore ilə üzüyuxarı Lokarno və Bellinsonu vasitəsilə İsveçrə ərazisinə geri qayıtmağı düşündüm. Sonra Luqanoya getməyi qərara aldım, elə ilk marşrutda da burada daha çox qalmağım nəzərdə tutulmuşdu. Orada dözülməz, əziyyətli bürkü vardı, hətta göldə çimmək də adamı sərirlətmirdi. Mən sarayı xatırladan binada otaq tutdum, orada qışda Tessin kantonu hakimiyyətinin yerli toplantıları keçirilirdi, yayda isə ondan mehmanxana kimi istifadə edirdilər. Burada rahatca yerləşmişdim, düzdür, kirli mebellə barışmaq lazım gəldi, onların arasında Aristofanın “Buludlar”

komediyasından “Denksopha” da vardı. Amma tezliklə mən neçə vaxtdır əziyyət çəkdiyim köhnə vəziyyətimə qayıtdım. Hər dəfə özümə xoş istirahət təşkil etmək istəyəndə olduğu kimi, bu dəfə də mənə növbələnən əsəb və gərginlik tutmaları narahat etməyə başlayırdı. Yol üçün özümlə kitablar götürmüşdüm, xüsusən, istirahət saatlarımı Bayronu mütaliə etməklə keçirməyi düşünürdüm. Təəssüf ki, oxumaqdan zövq almaq üçün özümü zorlamalı oldum və “Don Juan”ı nə qədər çox nəzərdən keçirirdimsə, bu vəzifənin öhdəsindən gəlmək mənim üçün daha da çətinləşirdi. Bir neçə gün sonra artıq mən Luqanoya nə üçün gəldiyimi anlaya bilmirdim. Amma qəfildən Herveqdən məlumat aldım: o, bir neçə dostu ilə bura gəlməyə hazırlaşdı. Hansısa qərribə instinkt mənə arvadıma teleqram vurmağa məcbur elədi, dərhal onun da bura gəlməsini istədim. Minna dəvətimə əməl etdi və elə həmin günün axşamı Hottard poçtu ilə gəlib çıxdı. O elə yorgun idi ki, Aristofanın “Denksopha”ındaca yatdı və şıdırğı yağan dolunun səsinə də eşitmədi. Səhərisi sürüxli dostlar da gəlib çıxdı.

24

Herveqin ən yaxın tanışı doktor Fransua Ville ilə onun evində tanış olmuşdum. Villenin üzündəki çarıqlara əsasən onun tələbəlik illərində duellərdə çox vuruşduğunu söyləmək olardı. Ümumiyyətlə, hazırcavab, dəqiq, hədəfə dəyən qeydlərə meyillilik onun əsas cəhəti idi. Bu yaxınlarda o, Dürix gölü sahilində Maylenin yanında məskunlaşmışdı və Herveqlə məndən tez-tez evinə qonaq gəlməyimizi istəyirdi. Villi ziyarət edərkən biz tipik Hamburq ailə mühitinə düşürdük, bu mühiti onun qayğıkeş arvadı, zəngin gəmi sahibi Slomanın qızı yaradırdı. Öz sözlərilə desək, həmişə tələbə olaraq qalan Ville, Hamburqda siyasi qəzet redaktə etməklə diqqət çəkmiş və geniş əlaqələr yaratmışdı. Villenin həmişə danışmağa mövzusu olurdu və o, cəmiyyətdə maraqlı adam hesab olunurdu. İndi, görünür, o, qarşısına Herveqi pis ovqatdan xilas etmək və onun Alp dağlarına hazırladığımız ekspediyası ilə bağlı tərəddüdlərinə son qoymaq vəzifəsini qoymuşdu. O özü professor Eyxelbergerlə birgə Hottarddan piyada getməyə hazırlaşdı. Bu fikir Herveqi çox qıcıqlandırır: o düşünürdü ki, normal yolları deyil, yalnız araba ilə gedə bilmədiyən yerləri piyada gəzmək olar. Şəxsən mənə İtaliya kilsələri üçün səciyyəvi olan xoşagəlməz zəng səsinə eşitməyə imkan verən Luqano ətrafına gəzintidən sonra cəmiyyətimizi arxamca Borromey adalarına gəlməyə inandırdım, ora bir daha baxmaq istəyirdim. Laqo-Maciore gölündə paroxodla uzun qusarıbıqları olan arıq bir cənabla qarşılaşdıq. Zarafatla onu “general Qaynau” adlandırdıq və əylənmək üçün ona öz inamsızlığımızı ifadə etdik. O, hədsiz xeyirxah Hanover əslizadəsi imiş, öz xoşu ilə uzun müddətdir İtaliyanı gəzməyə

çıxıbmiş. Bizə italiyalılar barədə xeyli maraqlı məlumat verə bilərdi. Borromey adalarını ziyarət edərkən onun tövsiyyələrindən çox yararlandıq. Buradaca tanışlarımız məndən və arvadımdan ayrıldılar, onlar yaxın yolla geri qayıdirdılar, biz isə Simplon və Vallisdən keçməklə Şamoniyə qayıdacaqdıq.

Ekskursiyamın mənə yorğunluq hesabına başa gəlməsi özü-özlüyündə tezliklə bir də belə bir səfərə çıxmayağımından xəbər verirdi. İsveçrənin görməli yerlərində olmaq mənim üçün vacib idi. Ümumiyyətlə, çoxdandır ki, yalnız yeni təəssüratlar hesabına ovqatımda ciddi dəyişiklik olacağına inanırdım. Buna görə də Momblanı əldən buraxmaq istəmirdim. Onu görmək üçün bir çox əziyyətlərdən keçməli oldum, Martinydə gecə qalmağımı da buraya aid etmək olar, mehmanxanaların əksəriyyəti dolu olduğundan, bizə gecələməyə yer tapılmırdı. Yalnız qulluçu qızla poçtalyonun macərsından istifadə edib, gözlənilmədən cənabların boş qoyub getdikləri fərdi evlərin birində bir gecəlik sığınacaq tapdıq. Şamoni vadisində, lazım olduğu kimi, “Buzlu dəniz”i və *Flegereni* ziyarət etdik, oradan Momblana açılan mənzərə məndə qeyri-adi təəssürat yaratdı. Amma bu zirvəyə qalxmaq mənim təxəyyülümü *Col des geantsa* səyahətdən çox məşğul etmirdi, çünki hündürlüyə qalxmaq mənim üçün dağlıq və səhralıq yerlərdə dolaşmaqdan daha həyəcanlı deyildi. *Flegeredən* enərkən Minna yıxıldı və ayağı çıxdı. Bu hadisənin ağrılı fəsadları bizi bu kimi gələcək addımlardan vaz keçməyə vadar etdi və biz Cenevrə vasitəsilə geriye dönməyimizi sürətləndirməli olduq.

Bu, demək olar ki, yalnız səhhətimin bərpaı üçün çıxdığım əhəmiyyətli və nəhəng səyahətdən mən qeyri-adi təmin olunmamışlıq hissi ilə qayıtdım. Qəlbimdə uzaqda olan, həyatımda həlledici rol oynayan, ona yeni istiqamət verəcək məchul hadisə üçün darıxırdım. Evdə əmin oldum ki, taleyimdə xoş dəyişiklik baş verəcək. Müxtəlif alman teatrları “Tanhauzer”i tamaşaya qoymaqla bağlı xahiş və sifarişlər göndərirdilər. Hamıdan əvvəl Şverinedəki saray teatri buna can atırdı. Rekelin mənə erkən yaşlarından tanış, aktyor Morisə ərə gedən kiçik bacısı İngiltərədə təhsil alıb gənc ifaçı kimi Almaniyaya qayıtmışdı. O, teatra yaxın olan bir işgüzar adama – Ştoksa Veymarda “Tanhauzer”in onda yaratdığı təəssürat barədə necə danışmışdısa, Ştoks da opera ilə diqqətlə tanış olmağı və müdiriyyətdə onu səhnələşdirməyə maraq oyatmağı lazım bilmişdi. Qısa müddət ərzində Breslavlı, Praqa, Visbaden teatrları da bu tamaşa ilə maraqlandılar. Sonuncunun kapelmeysteri gənclik dostum Lui Şindelmeysər idi. Bu sıraya tezliklə başqa teatrlar da qoşuldu. Amma mən daha çox yeni indendant – cənab fon Hülzen vasitəsilə Berlin kral teatrının müraciətinə təəccüblənmişdim. Düşündüm ki, sadıq dostum xanım Fromanın cəhdləri sayəsində mənə həmişə rəğbət bəsləyən o zamankı Prussiya şahzadəsi, “Tanhauzer”in Veymarda yenidən tamaşaya qoyulmasından maraqlanıb və görünür, mənə qarşı gözlənilməz nəzakət göstərib.

Kiçik teatrların sifarişləri məni sevindirirdi halda, böyük alman teatrının sifarişi məni həyəcanlandırır. Əvvəlcülərdə mənə sadıq və qısqanc kapelmeysterlər vardı, onlar operanın quruluşu məsələsini özləri qaldırmışdılar, Berlində məsələ başqa cür idi. Hamının tanıdığı, tamamilə istedadsız və dəhşətli dərəcədə şöhrətpərəst kapelmeyster Taubertdən başqa, oranın direktoru Haynrix Dorn idi və cavan yaşlarımdan, hələ Rıqa vaxtlarımdan mənim onunla bağlı ağır xatirələrim vardı. Onların heç birində mənim əsərim barədə düşünmək istəyi və imkanı görmürdüm. Qabiliyyətlərinə və mənə xoşagəlməz münasibət bəslədiklərindən əmin olduğumdan, onların rəhbərliyi altında operanın uğurlu ifasına şübhə etməyə tam haqqım vardı. Özüm mühacir olduğumdan Berlində gedə, quruluşa nəzarət edə bilməzdim, buna görə də Listə mənim müavinim, alter-efqom olmağı təklif etdim. O, məmnuniyyətlə razılaşdı. Sonra mən Listin dəvət olunmasını şərt kimi qoyanda Berlin baş intendantı etiraz etdi: veymarlı kapelmeysterin dəvət olunması Prussiya saray kapelmeysterləri üçün kobud təhqir olardı və bu səbəbdən də, mən tələbimdən imtina etməliydim. Hər iki tərəfi barışdırmaq üçün geniş cəhdlər edildi, bütün bunlar “Tanhouzer”in Berlində tamaşaya qoyulmasının uzun müddət gündəmdən çıxarılması ilə nəticələndi.

“Tanhouzer” artan sürətlə orta alman teatrlarını fəth etsə də, məndə əsərin təqdim olunan ruhu ilə bağlı narahatlıq yarandı: mən bunu heç cür dəqiq tuta bilmirdim. Mənim iştirakıma heç yerdə imkan vermirdilər, bu səbəbdən də, əsərdə irəli sürdüyüm ideyanın, başlıca vəzifənin düzgün anlaşılması üçün müfəssəl məqalə yazdım, quruluş zamanı o, rəhbər tutulmalı idi. Bu, kifayət qədər geniş əsərin nəfis basmalarını öz hesabıma dərc etdirdim və partituranı sifariş etmiş hər bir teatra bir neçə nüsxə göndərdim. Xahiş elədim ki, kapelmeysterə, rejissorə və baş ifaçılara onu rəhbər tutmaq, oradan məlumatlanmaq tövsiyyə olunsun. Amma heç vaxt kiminsə məqaləni oxuduğunu və ona əməl etdiyini eşitmədim. 1864-cü ildə məndə broşürlərdən qalmamışdı və xoşbəxtlikdən, Münhen teatrının arxivində nə zamansa ora göndərdiyim basmaları sağ və salamat şəkildə tapdım. Bu, mənə Bavariya kralını, itirilmiş yazını oxumaq istəyən dostlarımla məqalə ilə tanış etmək, həm də onu öz yaddaşımda təzələmək üçün gözəl imkan verdi.

Taleyin qəribə təsadüfə üzündən, hazırda alman teatrlarında operanın tamaşaya qoyulması mənim iş görməyə qərar verməyimlə üst-üstə düşdü. Bu qərarı mənə müasir teatr şərtlərindən tam imtina etmək zərurəti diqtə etmişdi. Amma bu cür qeyri-adi dönüş mənim əməyimin xarakterinə heç cür təsir etmədi. Əvvəlki planımı sadıqlıqla hər şeyi öz axarına buraxdım, quruluşlara heç cür təsir etmədim. Hər şeyi taleyin üzərinə atdım. Əsərlərimin uğur qazanması barədə

xəbərələr məni təəccübləndirirdi. Amma bu mənim daim teatr və xüsusən, bizim opera barədə fikirlərimi dəyişməyə vadar edə bilmirdi. Mən “Nibelunqlar”ı yazmaq qərarımdan çəkinmədim. Çünki əgər müasir opera teatrı tamamilə mövcud olmasaydı belə, mənim arzuladığım həmin ideal teatr mütləq yaranacaqdı. Beləcə, bu ilin oktyabr və noyabrında “Reyn qızılı”nı yazdım, Nibelunqlar barədə düşündüyüm saqa silsiləsini bu əsərlə bitirdim. Amma eyni zamanda “Gənc Ziqfrid”i və “Ziqfridin ölümü”nü yenidən işlədim və onlar ümumilikdə bir-birilə düzgün əlaqəyə girdilər. Sonuncu şey o qədər böyüdü ki, açıq şəkildə ideyanın ümumi planı ilə uyğunluq təşkil etməyə başladı. Buna uyğun olaraq, ona bütün poemaya uyğun gələn yeni ad verdim – “Tanrıların ölümü”. “Gənc Ziqfrid”i isə “Ziqfrid” adlandırdım.

26

Bu geniş poetik əsəri, şübhəsiz ki, ona marağı ola biləcək adamlardan uzun müddətə saxlamaq zərurəti məni məyus edirdi. Teatrlar gözlənilmədən, bir-birinin ardınca “Tanhauzer”ə görə mənə düşən qonorarı göndərməyə başlamışdılar, bu gələrin bir hissəsini şəxsən özüm üçün poemanın 50 ədəd nəfis nüsxələrini sifariş etməyə ayırdım. Amma mənim üçün bu xeyli xoş məşğuliyyəti başa çatdırdıqdan sonra böyük dərdlə üzləşməli oldum.

Düzdür, ətrafdakıların arasında nəhəng poetik əsərin başa çatmasına təəssüflənən adamlar vardı, hərçənd, tanışların əksəriyyəti bütün bunları xam xəyal və ya təkəbbürlü şıltaqlıq hesab edirdilər. Həqiqətən də, bu əsəri yalnız Herveq anlayır və ona səmimi yanaşırdı, mən tez-tez onunla bu barədə müzakirə aparırdım, adətən hazır hissələri ona oxuyurdum. Zultser “Ziqfridin ölümü”nə etdiyim dəyişikliklərdən çox narazı idi, çünki əvvəlki variantı uğurlu və orijinal hesab edirdi. O düşünürdü ki, əgər orada belə əhəmiyyətli dəyişikliklər etməyi düzgün və məqsədəuyğun bilmişəmsə, əsər bu cəhətlərdən məhrum olub. Bu səbəbdən də, o, ilk redaksiyanın əlyazmasını yadigar istədi, əks halda, o it-bata düşəcəkdə. Poema ilə mümkün qədər sürətli ardıcılıqla tanışlıq zamanı yaranacaq təəssürat barədə anlayışa malik olmaq üçün, mən bir neçə gündən sonra, dekabrın ortalarında, işimi bitirib Ville ailəsini öz malikanələrindəcə ziyarət etməyə, məhdud dairədə cəmiyyət qarşısında öz əsərimi oxumağa qərar verdim. Mənimlə ora yola düşən Herveqdən başqa, frau Ville və onun bacısı frau fon Bissinq də orada idilər. Hələ Mariafeldə tez-tez baş tutan əvvəlki səfərlərim zamanı mən hər iki xanımı royalda özünəməxsus ifamla əyləndirirdim və onların qismində özüm üçün mənə az qala fanatcasına sadıq publika qazanmışdım, bu, cənab Villenin xoşuna gəlmirdi, o açıq etiraf edirdi ki, musiqi ona dəhşət aşılayır, amma sonunda o, bu məsələlərə

komik yanaşmağı öyrəndi, onlardakı əyləncəliliyin fərfinə vardı, mən axşamüstü gəlib çıxdığımdan, dərhal “Reyn qızılı”na başladım. Sonra mənim ağılıma gəldi, hələ gec deyil və dinləyicilər gərginlikdən qorxmadıqlarından gecəyarısındanək “Valkiriya”nı oxuyub qurtardım. Sabahısı, səhər yeməyindən sonra “Ziqfrid”in növbəsi idi, axşamsa mən “Tanrıların ölümü”nü başa çatdırdım. Əsərlərimin yaratdığı təəssüratdan razı qalmağa əsasım vardı: qadınlar elə həyəcanlanmışdılar ki, bu mövzuda hər hansı söhbətdən imtina edirdilər. Təəssüf ki, mən hansısa izaholunmaz qorxu və həyəcan keçirirdim. Gecəni yatmadım, səhərisi qorxaqcasına bütün söhbətlərdən qaçdım və qəfil gedişimlə hamını təəccübləndirdim. Görünür, təkcə məni evdək müşayiət edən Herveyq əhvalımı başa düşdüyündən sükutu pozmadı. Fasiləsiz yazışdığım və bütün planlarımı mərhələ-mərhələ izləyən Drezdendəki sadıq dostum Uliqə əsəri bitiridiyimi yazmaqla özümü məmnun etmək istədim. “Reyn qızılı”nı bitirməmiş “Valkiriya”nı ona göndərmək istəmirdim. Bundan başqa, o bütün bunları yaxşı nəşr olunmuş nüsxədə əldə etməli idi. Payızın gəlişi ilə mən Uliqin məktublarından onun səhhətinin getdikcə naharatlıq üçün əsas verdiyini hiss etməyə başladım. O, şübhəli öskürək tutmalarının artmasından və sonda səsinin tamam tutulmasından gileyənirdi. Uliq özü bunu adi zəiflik hesab edirdi, düşünürdü ki, soyuq su vannaları və gücləndirilmiş piyada gəzintilərlə bu zəifliyin öhdəsindən gələcək. Günah teatr skripkaçılığındadır: şəhərkənarında yeddisaatlıq gəzintidən sonra özünü daha yaxşı hiss edir. Düzdür, öskürək və xırıltı keçmir, yaxındakılarla belə, danışmaq onun üçün çətinidir. Mən yazığı qorxutmaq istəmirdim və daim ümid edirdim ki, onun vəziyyəti həkim daha ağıllı müalicə tövsiyyə etməyə vadar edəcək. İndi onun su ilə müalicə prinsiplərinə sadıqlıqla bağlı fikirlərini eşidəndə mən mənasızlığa son qoymağı tələb etməyə bilmədim, məsləhət gördüm ki, daha ağıllı həkimə müraciət etsin, çünki görünür, söhbət möhkəmlənməkdən yox, qüvvənin qorunmasından gedir. O zaman yazıq çox qorxdı, çünki bu sözlər mənim onun vərəmə yoluxub-yoluxmadığı ilə bağlı narahatlığımdan xəbər verirdi. O, mənə yazırdı: “Əgər vəziyyətim bu qədər pisdirsə, mənim yazıq arvadımın və uşaqlarımın axırı necə olacaq?”. Təəssüf ki, gec idi. O mənə son qüvvəsini toplayıb yazırdı. Bir dəfə köhnə dostum, xormeyster Fişer mənə Uliqdən müxtəlif tapşırıqları çatdırmalı idi: o, qulağını Uliqin ağzına tutsa da, xəstənin sözlərini çətinliklə eşidə bilmişdi. Bunun ardınca çox tez bir zamanda onun ölüm xəbəri gəldi. O, yanvarın 3-də, 1853-cü ildə dünyasını dəyişdi. Lərsdən sonra bu, mənim sadıq dostlarım arasında vərəmin əlimdən aldığı ikinci adam idi. “Nibelunqun üzüyü”nün onun üçün nəzərdə tutulmuş gözəl nüsxəsinin yiyəsi həyatdan getmişdi. Mən bu kitabı onun övladına, xaç oğluma vəsiyyət elədim. O, oğluna Ziqfrid adı vermişdi. Arvadından Uliqin qoyub getdiyi nəzəri əsərlərini istədim və xeyli əhəmiyyətli şey əldə etdim, bunların arasında mövzuların konstruksiyası haqqında yuxarıda qeyd etdiyim məqalə də vardı. Bu

əsərlərin nəşri böyük əziyyət tələb edirdi, çünki düzəliş və dəyişikliklər zəruri idi, bununla belə, Leypsiqdə olan Herteldən Uliqin məqalələr toplusu üçün onun dul qalmış arvadına yaxşı qonorar təklif edə biləcəyi ilə maraqlandım. Naşir cavab verdi ki, heç onları havayı da çap etməyə girişməz, çünki belə şeylər heç bir gəlir gətirmir. Artıq o zaman əmin oldum ki, məlum dairələrdə mənim xeyrimə qızğın mübarizə aparan hər bir musiqiçiyə nə qədər nifrət edirlər.

27

Uliqin ölümü dostlarımla əlinə su müalicəsi məsələsində mənə qarşı böyük əsas verdi. Herveq arvadıma gərgin məşqlərdən və bu qışın konsertlərindən mənə hər stəkan yaxşı şərəblə qorumaq fikrini təlqin etdi. Tədricən az təsir edən qəhvə və çaydan istifadəyə alışıdım. Dostlarımla sevinclə mənim yenidən adamlığa qayıtmağımı izləyirdilər. Həkim Ran-Eşer bizimlə dostlaşmışdı. Onun özü ilə rahatlıq gətirməsi bizə çox xoş idi. Uzun illər ərzində o, mənim səhhətimin, daha doğrusu, əsəb gərginliklərimin yaratdığı çətinliklərin öhdəsindən məharətlə gəldi. Fevralın ortalarında mən tetralogiyamı daha geniş dinləyici kütləsinə oxumaq üçün dörd axşam barədə düşünəndə o, öz metodunun səmərəliliyini sübut etdi. İlk axşamdan sonra mən möhkəm soyuqlamışdım. Səhərişi kataral xırıltı ilə oyandım. Həkimə dərhal bildirdim ki, qıraətin təxirə salınması mənim üçün çox xoşagəlməz olacaq: "Xırıltıdan tez bir zamanda qurtulmaq üçün nə edim?". O, gün ərzində özümü mümkün qədər sakit aparmağı məsləhət gördü. Axşam isti geyinib qıraət gecəsinə gedə bilərdim. Orada əvvəlcə iki fincan açıq çay içməliydim. Qalan hər şey yoluna düşəcəkdə. Amma ideyamla bağlı dərd-qəmə batsam, asanlıqla daha pis xəstələnə bilərəm. Həqiqətən də, qıraət axşamı böyük ehtirasla keçdi. Üçüncü və dördüncü axşam qıraətə davam etdim və artıq özümü tam sağlam hiss edirdim. Bu tədbirlər üçün mən "*Baur au lac*" mehmanxanasının böyük və geniş zalını kirayələmişdim, onun getdikcə adamla dolmasına təəccüblə baxırdım, çünki yalnız kiçik dairədə tanışlarımla dəvət etmişdim və bildirmişdim ki, ciddi maraq duya biləcək istənilən adamı özləri ilə gətirə bilərlər. Tamamilə xoş təəssürat alındı. Universitetin ciddi nümayəndələrinin və rəhbərliyinin məni qəbul etməsinə nail oldum, poemanın ideyası və eləcə də yaradıcı tərəfləri ilə bağlı fikirlər, çoxlu yaxşı rəylər eşitdim. Ayrı-ayrı təqdirədicə mülahizələrin təmkinliliyi məndə xoş ovqat yaratdı və rəhbər tutduğum ali tendensiyalar mənim bundan yararlanmağı qərara aldım. Məsələyə ümumi səthi yanaşma dalğasında hər kəs məni teatr dünyası ilə təmasa girmək üçün dilə tutmağı vacib hesab edirdi. Mən sağlam prinsiplərə əməl edərək kasıb avadanlığı olan Sürix teatrını düz yola necə gətirmək barədə düşünürdüm. Bu fikirlərimi "Sürixdə teatr" sərlovhəli məqalədə hamının nəzərinə çatdırdım.

Təxminən yüz nüsxədə nəşr olunan məqalə bütünlüklə satıldı. Amma onun hər hansı təsir göstərməsi barədə heç vaxt bir söz belə eşitmədim. Yalnız sonradan, "Musiqi cəmiyyəti"nin təntənəli ziyafətlərindən birində mənim fikirlərimin çox yaxşı, amma təəssüf ki, gerçəkləşdirilməsi mümkünsüz olduğu barədə rəylər səsləndi, çox hörmətli Ott-İmqolf bildirdi ki, o, bu mövqə ilə heç də razı deyil. İdeyalarımın həyata keçirilməsi üçün yalnız bir şey – mənim tearın rəhbərliyini üzərimə götürməyə hazır olmağım çatışmır. Çünki o, bu ideyaların həyata keçirilməsini başqa heç kəsə etibar edə bilmir. Amma bununla məşğul olmaq istəmədiyimi bildirməyə məcbur oldum və məsələ bitdi. Qəlbimin dərinliyində isə etiraf etməli idim ki, insanlardan nəsə tələb etməyə haqqım yoxdu.

28

Bu ara mənə maraq artırdı. Dostlarımın mənim əsərlərimi səhnədə görmək arzularından qəti boyun qaçırmaqla sonunda səciyyəvi parçalardan ibarət toplu yığmağa razılaşdım. Lazımı dəstək göstərilərsə, bunları konsertdə ifa etmək olardı. Bu məqsədlə abunə təşkil olundu və o, yaxşı nəticə verdi: bəzi məşhur və zəngin incəsənət azarkeşləri xərcləri öz üzərlərinə götürdülər. Öz növbəmdə, mən də orkestr üçün zəruri anqajamenti öz üzərimə götürdüm. Hər yerdən yaxşı musiqiçiləri dəvət etməklə, uzun cəhdlərdən sonra müəyyən qədər təminedicisi personal yığdığıma ümid edə bilərdim. Dəvət olunan musiqiçilər Sürixdə bir həftə - bazar günündən o biri bazar gününədək qalmalıydılar. Bu müddətin yarısını onlar isitnasız olaraq məşqlərdə olacaqdılar. Çərşənbə günü axşam konsert baş tutmalı idi, cümə günü və şənbə isə onun təkrarı olacaqdı. Bu günlər mayın 18, 20-si və 22-sinə təsadüf edirdi, özü də 22-si mənim qırx yaşım tamam olacaqdı. Xoşbəxtlikdən, bütün əvvəlki göstərişlərə dəqiqliklə əməl olunmuşdu. Mayns, Visbaden, Frankfurt və Ştutqartdan, eyni zamanda Cenevrə, Lozanna, Bazel, Bern və İsveçrənin digər əsas məntəqələrindən olan musiqiçilər bazar günü səliqə ilə gəlməyə başladılar. Onları dərhal teatra göndərirdilər, burada onlar orkestrin yerləşmə planına əsasən öz yerləri ilə tanış olmalı idilər. Bu planı mən hələ Drezdendə ikən kəşf etmişdim və o, burada öz yararlığını gözəl şəkildə təsdiqlədi, səhərisi biz yubanmadan, heç bir maneəsiz məşqə başlaya bilərdik. Bu musiqiçilər səhərdən axşamədək mənim ixtiyarımda olduqlarından iki gün yarım xüsusi gərginlik olmadan onlarla "Uçan hollandiyalı", "Tanhauzer" və "Loenqrin"dən bir sıra əhəmiyyətli parçaları öyrəndik. Xoru seçmək mənim üçün xeyli çətin oldu, amma nəticədə o da pis alınmadı. "Hollandiyalı"dan Sentanın partiyasını çıxmaqla solo ifa tələb olunmurdu, bu partiyayı kapelmeyster Geymin xanımı qüsursuz çalışqanlıqla ifa elədi. Onun yaxşı səsi vardı, hərçənd, bu səsin üzərində

işləmək lazım gəlirdi. Düzünü desəm, bütün bu iş ictimaidən daha çox patriarxal xarakter daşıyırdı: mən musiqimin əsas özəlliklərini mümkün qədər göstərməklə geniş dairənin səmimi istəyini təmin etmək istəyirdim. Bunun üçün isə mənim poetik yaradıcılığımın əsas cəhətləri ilə tanışlıq tələb olunurdu, bu səbəbdən də, konsertimdə iştirak etmək istəyənləri üç axşam “Musiqi cəmiyyəti”nin zalına dəvət etməli oldum. Onlara sonradan eşitməli olacaqları üç operanın mətnini oxumaq istəyirdim. Bu dəvət böyük rəğbətlə qarşılandı və etiraf etməliyəm ki, dinləyicilərim operanın tipik hissələrinin ifasına artıq xeyli hazırlıqlı gəlmişdilər. Bu üç axşam konserti mənim üçün həm də onunla yaddaqalan oldu ki, özüm də “Loenqrin”dən hissələri ilk dəfə eşidirdim və özümə operanın introduksiyasında alətlərin kombinasiyasının hansı təəssürat yaradacağı ilə bağlı anlayışa malik oldum. Konsertlər arasında mənim şərafimə sonradan Peştdə düzənlənəcək naharı nəzərə almasaq, birinci və yeganə ziyafət verildi. “Musiqi cəmiyyəti”nin rəhbəri, yaşlı nəslin təmsilçisi cənab Ott-Usterinin çıxışı məni çox mütəəssir etdi. O, öz nitqində müxtəlif yerlərdən toplanmış musiqiçilərin görüşünün əhəmiyyətini vurğuladı, bunun məqsəd və hədəflərindən danışdı və əminliyini ifadə etdi ki, onlardan hər biri özü ilə belə bir təəssürat aparacaq: mən incəsənət sahəsində yeni əhəmiyyətli hadisə ilə sıx və məhsuldar əlaqəyə girmişəm.

29

Bu konsertlərin yaratdığı həyəcan getdikcə daha böyük vüsət alaraq, bütün İsviçərəni dolaşdı. Uzaqdan gələcək təkrarlarla bağlı tələb və müraciətlər daxil oldu. Məni əmin edirdilər ki, dinləyicilərin axınının azalacağından narahat olmadan cəsarətlə bu üç konserti gələn həftə bərpa edə bilərəm. Bu məsələ ilə bağlı müzakirələr zamanı mən yorulduğumu və eyni zamanda, onlardan qeyri-adi konsert istəyindən məhrum etmək istəmədiyimi, onlara marağın sönməsini arzulamadığımı bildirəndə Hagenbuxun mənə göstərdiyi mənalı, qəti və enerjili dəstəyə sevindim. Bayram başa çatdı və qonaqlar əvvəlcədən nəzərdə tutulmuş vaxtda dağılışdılar.

Qonaqlar arasında Listi də görəcəyimə ümid edirdim. Bundan əvvəl, mart ayında o, Veymarda bizim burada üç operadan ifa etdiyimiz hissələrdən ibarət “Vaqner həftəsi” təşkil etmişdi. Gəlmək üçün onun boş vaxtı yox idi, əvəzində, o, iyulun əvvəllərində məni ziyarət edəcəyinə söz verdi. Alman tanışlarımdan yalnız Jüli Kummer və Emiliya Ritter vaxtında gəlib çıxdılar. Hər ikisi iyulun əvvəlində İnterlakenə getmişdilər, mən də istirahətə ciddi ehtiyac hiss etdim, ayın sonunda arvadımla ora dincəlməyə və əylənməyə getdik. Amma müntəzəm yağışlar bizim orada olduğumuz müddətin üzərinə xoşagəlməz kölgə saldı. Əksinə, iyulun

1-dən biz öz tanışlarımızla məyusluq içində Sürixə geri dönməyi planlaşdıranda əsl yay havası başladı. Biz bunu Listin İsveçrəyə gəlişinin əlaməti kimi sevinclə yozduq, o, biz Sürixə qayıtdığımız vaxt dərhal ora gəldi. Əla ovqatda idi. Hər saati xatirələrlə zəngin gözəl bir həftə başladı. O zaman Eşer evləri adlanan binanın ikinci mərtəbəsində geniş mənzil kirayələdim, buna qədər parterdə darısqal yerdə qalırdıq. Ev sahibəsi xanım Ştokar Eşer mənə çox sadıq qadın idi, özünün də bəzi istedadı vardı (*o, akvarel sənətində diletant idi*), Eşer yeni mənzili gözəl tərtib etmək üçün əlindən gələni elədi.

Mən xoş ev mühitinə meylimdən tam həzz alırdım. O, məndə su müalicəxanasında qaldığım vaxtdan yaranmışdı və ehtiras səviyyəsinədək artmışdı. Operalarım artan sifarişlər sayəsində vəziyyətim qəfil yaxşılaşdığından, mənzilimi xalçalarla və müxtəlif mebellərlə bəzədim. Hətta List burada olan atmosferdən heyrətlənərək, mənzilimi “miniatür eleqantlıq” adlandırmışdı. İndi mən ilk dəfə dostumun bəstəkarlıq istedadı ilə tanışlıqdan məmnunluq duyurdum. Fortepiano üçün xeyli səs-küy qazanmış əsərlərilə yanaşı, onun yenicə bitirdiyi simfoniyaları, ən başlıcası, “Faust” simfoniyasını böyük həvəslə öyrənirdik. Onun mənə təsiri barədə sonradan Mariya fon Vittgenşteynə çap olunan məktubumda ətraflı yazmaq imkanı oldu. List barədə öyrəndiyim hər şeyə bərk və səmimi şəkildə sevinirdim və bu sevinc mənim özümə xeyirli təsir edirdi. Uzun müddətdən sonra mən yenidən musiqi fəaliyyətinə başlamaq barədə düşünürdüm. Özünü bütünlükdə yaradıcılığa və eyni zamanda, mənim əsərlərimin öyrənilməsinə və onların cəmiyyətdə təbliğinə həsr edən dostumla çoxdan gözlədiyim görüşdən daha vacib və əhəmiyyətli nə ola bilərdi?! Bu sevincli günlərdəki qaçılmaz dost və tanış axını təkcə Herveqin müşayiətilə Firvaldştet gölünə gəzinti ilə pozuldu və bu gəzinti zamanı Listin ağılına bizimlə birgə Qrütliyə üç bulaqdan brudersaft içmək kimi gözəl bir fikir gəldi. Amma tezliklə List çıxıb getdi və söz verdi ki, payızda yenidən mənimlə görüşəcək.

30

Onun gedişindən sonra özümü tərk olunmuş hiss edirdim, amma Sürix ic-timai həyatı tezliklə mənə o zamanadək yaşamadığım əyləncəni yaşatdı. İfaçılar dərnəyi mənə fəxri diplom verdi, bu kalliqrafiya möcüzəsi mənə məşəl yürüşü zamanı təqdim olunmalı idi və olundu, bu yürüşə yerli cəmiyyətin mənə rəğbət bəsləyən vəzifəli və fərdi şəxsləri cəlb olunmuşdu. Həqiqətən də, gözəl bir yay axşamı musiqinin gur sədaları altında məşəlçilərin uzun dəstəsi Seltveqlə addımladı, mən hələ belə mənzərə görməmişdim. Mahnıdan sonra şəhər dərnəyin prezidenti təntənəli nitq söylədi. Bütün bunlar mənə təsir elədi, özüməxas sarsılmaz nikbin-

lik dərhal təxəyyülümə hakim oldu: vacib nitqimdə bildirdim ki, mənim səmimi planlarımın, mənim ideal yaradıcılıq cəhdlərimin gerçəkləşməsi üçün məhz Sürixin bürger başlanğıcı əsasında dəstək verilməsi üçün heç bir maneə görmürəm. Görünür, bu, kişi ifaçılar dərnəyinə xüsusi çiçəklənmə arzusu kimi qəbul olundu və hamı mənim cəsarətli vədlərimdən razı qaldı. Amma bununla yanaşı axşamın *qui pro quo* əhvalı və məndə oyatdığı təəssürat gözəl və sevincli idi.

Lakin uzun müddət musiqi yaradıcılığından uzaq düşdükdən sonra hələ də bəstəkarlıq fəaliyyətimin bərpası ilə bağlı dəfələrlə içimdə hiss etdiyim qorxu və həyəcan qalırdı. Yaşadıqlarım və baş verənlər qarşısında güclü sarsıldığımı hiss edirdim. Daim məni yaxalamaqda olan keçmişdəki hər şeydən qaçmağa meyl qəfil yenidən canlandı. Anlayırdım ki, “Nibelunqlar”ın musiqisi kimi əsərə qayıtmazdan öncə tamamilə yeni şəraitdə özümü sonuncu dəfə daha harmonik, indiki anın çoxsaylı kompromislərindən azad mövcudluq qurmaliyam. Siyasi mühacir üçün nə dərəcədə mümkündürsə, o qədər İtaliyaya səyahət barədə arzu edirdim. Mənə daimi və qısqanc bir bağlılıq hiss edən dostum Vezendonkun sayəsində bunun üçün lazım olan vəsaiti asanlıqla tapdım. Amma payız havasına görə bu səyahətdən imtina etdim, çünki həm də əsəblərimin qeydinə qalmalıydım, əks halda, bu mənə İtaliyadan zövq almağa mane olacaqdı. Həkimin sərt tövsiyyətlərinə əməl etməli idim və əvvəlcə Enqadindəki San Moris kurortuna getməyi qərara aldım.

31

Başıma tez-tez qəribə hadisələr gəlirdi. Başqalarının gündəliklərində sadəcə kiçik səfər kimi qeyd olunan hadisələr məndə macərə xarakteri alırdı. *Chura* səfər zamanı da belə oldu: leysan yağış səbəbindən poçt karetaı dolmuşdu və biz yubanmalı olduq. Vaxtımızı hədsiz narahat mehmanxanada qıraət etməklə keçirdik: mən Hötenin “Westöstlicher Divan” əsərini oxumağa başladım, bu əsər üçün Damerin Hafizdən (*Hafiz Şirazi – red.*) tərcümələrindən istifadə olunmuşdu. Hələ də bu poemaya şərhlərində Hötenin şərhlərdəki kəlamlarından elə bir şey xatırlaya bilmirəm ki, Enqadınə səfər zamanı uzanan xoşagəlməz fasiləni yadıma salmasın San Morisdə də bəxtimiz gətirmədi. Bugünkü rahat istirahət evi hələ tikilməmişdi və biz yararsız bina ilə kifayətlənmiş olduq. Bu, xüsusən də bura müalicə üçün deyil, əylənmək üçün gələn Herveq üçün xoş deyildi. Amma tezliklə cılpaq, yalnız otlarla örtülmüş dik yamaclarda bizi İtaliya vadilərinə aparən gözəl gəzintilər könlümü-zü aldı. Samadenli məktəb müəllimini Pozetş-qletçerdə bələdçi tutanda daha ciddi səyahətə başladıq. Öz gözəlliyi ilə Monblanı da kölgədə qoyan bənzərsiz Berninə qalxarkən qeyri-adi gəzintidən məmnun qalacağımıza əmin olduq. Amma dostum yoxuşu qalxmaqdan və sonra da əsrarəngiz qletçerdə irəliləməkdən hədsiz yorul-

duğundan bu məmnunluğun dadını çıxara bilmədik. Qeyri-ixtiyari sakitləşdirən, bütün döyünən insan orqanizmindən bitki həyatının donuqluğuna baxmağa çağırən səhranın müqəddəsliyini yenidən, bu dəfə daha da güclü şəkildə hiss etdim. Buzlaq dərəsində ikisatlıq gəzintidən sonra, əziyyətli yolla geri qayıtmazdan əvvəl ehtiyat götürdüyümüz azuqə və buz quyularda dondurduğumuz şampan şərabi ilə toqqamızın altını bərkitdik. Geriyə yolu iki dəfə qət etməli oldum, çünki qəfil Herveqi qorxu bürüdü və mən onun arxamca gəlməsi üçün eniş-yoxuşları sınaqdan keçirməyə başladım. Biz qarşımıza çıxan ilk çoban komasında tapdığımız dadlı südü içib özümüzə gələndə üzərimdə dağlıq ərazinin havasında hədsiz yoruculuq olduğuna əmin oldum. Südü içmək məndə heç bir ağır fəsad yaratmadı və biz buna təəccübləndik. İçmək və vanna qəbul etmək üçün tərkibində dəmir olan cod sudan istifadə edəndə özümü eyni cür hiss edirdim: mənim tez oyanmağa meyilli temperamentim onları xeyirdən daha çox zərərə çevirirdi. İstirahət saatlarında Hötenin *“Wahlverwandschaften”* (*“Seçici doğmalığ”*–red.) əsərini oxuyurdum, bu kitabı yalnız ilk yeniyetməlik təəssüratlarımla xatırlayırdım. Kitabı sözbəsöz, az qala, su kimi içdim. Bu Herveqlə aramda mübahisəyə səbəb oldu, o, böyük ədəbiyyatımızın bilicisi kimi Şarlotta obrazını mənim hücumlarımdan qoruyurdu. Ehtiraslı təbiətim məni əşyalara münasibətimin necə qəribə şəkildə qurulduğu barədə düşünməyə vadar etdi. Qırx yaşına rəğmən, qəlbimin dərinliklərində razılaşmalı idim ki, obyektiv nöqteyi-nəzərdən Herveq, daim ruh düşkünlüyünə qarılan məndən fərqli olaraq, Hötenin əsəri barədə daha düzgün mühakimə yürüdü. Herveq nə zamansa oxşar şeyi yaşasa, qətiyyətli arvadı ona dəstək olacaqdı, çünki onların özünəməxsus münasibətləri vardı. Vaxtımız sona yaxınlaşırdı, anlayırdım ki, müalicəyə xüsusi ümid bəsləmək əbəsdir və biz avqustun ortalarında Sürixə qayıtdıq. Burada mən səbirsizliklə İtaliyaya səyahətə hazırlaşdım.

32

Nəhayət, İtaliyaya səyahət üçün mənə xüsusi tövsiyyə olunan sentyabr gəlib çatdı. Mübaligəli gözləntilərimlə və axtardığımı tapmaq ümidilə Cenevrədən yola düşdüm. Mon-Senidən təcili poçtla Turinədək getdim, yolda başıma maraqlı macərələr gəldi. Bu şəhər heç xoşuma gəlmədi, iki gün sonra Genuyaya tələsdim. Buradan aldığım gözəl təəssürat hələ də İtaliyanın qalan yerləri üçün darıxqanlığımın qarşısını alır. Bir neçə gün az qala cənnətdəki kimi keçdi. Amma tam tənhalıq məni bütün dünyadan təcrid etmişdi, sanki, bir də ətraf aləmlə təmasda olmayacaqdım. Hazırlığım olmadığından bədii incilərlə tanış olmaqdan müntəzəm həzz ala bilmirdim: özümü, belə deyək, yalnız musiqili stixiyanın öhdəsinə buraxmışdım. Hər şeydən əvvəl, uzun müddət qalmaq və ətrafdan sakitcə həzz almaq üçün

əlverişli yer tapmalıydım. Fikirlərim hələ də yaradıcılığım üçün harmonik sakitliyi təmin edə biləcək sığınacağın tapılmasına yönəlməmişdi. Tezliklə dondurmadan ehtiyatsız istifadə sayəsində yatalağa yoluxdum və ilk coşğunluq tutmalarım məni haldan salan iştahasızlıqla əvəzləndi. Yaxınlığında yaşadığım limanın hədsiz səsküyündən xilas olmaq üçün özümə daha sakit yer axtarmalı oldum və Spesiya-ya getməyi düşündüm. Bir həftə sonra paroxodla ora yollandım. Cəmi bir gecə davam edən bu səfər qarşından əsən güclü külək sayəsində dərhal mənim üçün çətinləşdi. Dəniz xəstəliyi yatalağı gücləndirdi. Bədbəxtlikdən, Spesiyanın darısqal və səsküylü küçəsində yerləşən ən yaxşı mehmanxanasında dayananda tamamilə heydən düşmüşdüm, ayaqlarım üstə güclə dayanırdım. Qızdırma içərisində keçirdiyim yuxusuz gecənin ertəsi özümü ətrafdakı sidr ağacları bitmiş təpəlikləri piyada gəzməyə vadar etdim. Hər şey mənə boş və çılpaq görünürdü, bura nə üçün gəldiyimi anlamırdım. Günortadan sonra dəhşətli dərəcədə yorğun halda qayıdıb, yuxulamaq arzusu ilə özümü sərt çarpayuya sərələdim. Amma yuxum gəlmək bilmirdi. Hansısa somnambulik haldaydım: qəfildən mənə elə gəldi ki, sürətlə axan suya düşürəm. Onun şırıltısı mənə “Es-dur”un musiqi akkordlarını xatırladırdı. O, dayanmadan məcazi orpeduloya çevrilirdi. Bu orpedulo artan sürətin melodik fiqurasıyaları idi, amma təmiz üçlü Es-dur dəyişmirdi – onun davamlılığı, sanki, mənim içərisinə düşdüyüm elementə sonsuz məna verirdi. Bu yaxıyuxulu haldan qorxunc hisslə ayıldım: sanki dalğalar başımın üstündən keçirdi. Xəyalıma “Reyn qızılı” uvertürası gəldi, onunla əlləşirdim, amma ona tam sahib ola bilmirdim. Bunun mənim üçün nə anlama gəldiyini dərhal başa düşdüm: həyatın axını məni xaricdən deyil, yalnız daxildən çəkib apara bilər.

Dərhal Sürixə qayıdıb, böyük əsər yaratmağa qərar verdim. Arvadımı teleqramla xəbərdar etdim və xahiş etdim ki, iş otağımı hazırlasın. Həmin axşam *Rivoyera di Livo*antədən Genuyayadək gedən dilicansa oturdum. Bütün gün ərzində bir sıra xoş təəssürlərdən zövq almaq imkanım oldu. Gözlərim önündə canlanan predmetlərin rəngləri – dağların qırmızı qayaları, səmanın və dənizin maviliyi, şam ağaclarının yaşılı məni xüsusən heyrətə salırdı: yaxınlıqdan keçən öküz sürüsünün heyranedicici ağ rəngi mənə çox təsir etdi. Dərindən nəfəs alıb, öz-özümə dedim: hisslərimi nəcibləşdirəcək şeylərdən istifadə edə bilməməyim nə qədər kədərlidir! Genuyada yenidən xoş həyəcan hiss etdim. Düşünürdüm, əvvəllər axmaq zəifliyə aldanmamışam ki? Buna görə də ilkin niyyətimi gerçəkləşdirməyə qərar verdim. Təsadüfən yaranan Nitsayadək məşhur *Rivoyera di Ponente* boyunca getmək imkanı ilə bağlı danışıqlar apardım. Amma ilkin plana qayıdan kimi mənə aydın oldu ki, məndə canlanma və gümrahlıq yarıdan İtaliyanı görməkdən aldığı sevinc dolu məmnunluq hissi deyil, işə başlamaq qərarıdır. Amma bu qərarı dəyişməyə çalışanda dərhal yatalağın bütün əlamətləri ilə birgə əvvəlki halıma qayıtdım. Nəhayət, mən nə istədiyimi anladım, Nitsaya səfərdən imtina edib, dayan-

madan Alessandriya və Novaraya ən yaxın yolla, kənarında qoyduğum Borromey adalarının yanından laqeydliklə keçib Sen-Qotarddan Sürixə qayıtdım.

33

Qayıdarkən bir şeyi arzulayırdım: dərhal böyük işə başlamaq. Amma yaxın zamanlarda Bazeldə Listlə görüşməyim lazım idi, bu, bir müddətə məni məşğələlərimdən ayıracaqdı. Pis ovqatı dağıtmaq və əsəblərimi sakitləşdirmək üçün bir neçə dəfə arvadımı ziyarət etdim, o, mənim İtaliyada uzun müddət qalacağını düşündüyündən, müalicə üçün *Bad am Steinə* getmişdi. Mən daim bu və ya digər müalicə üsullarını sınaqdan keçirmək kimi tövsiyələrə əməl etdiyimdən, kurortda bir neçə isti vanna qəbul etdim, bu, mənim yerindən oynamış əsəb sistemimə çox pis təsir etdi. Nəhayət, Listlə Bazeldə görüşməli olduğum gün yetişdi. O, Baden hersoqunun dəvətilə Karlsruedə musiqili bayramlarda orkestrə dirijorluğu yenicə bitirmişdi, hersoq bizim əsərlərimizi layiqli ifada dinləyicilərə təqdim etmək istəyirdi. Mənim özüm isə hələ Alman ittifaqı ərazisinə qədəm qoymaq imkanı görmürdüm. Buna görə də List bizim görüşümüz üçün Baden sərhədinə yaxın Bazel şəhərini seçmişdi ki, Karlsruedə toplaşan gənc dostlarımla da məni şəxsən salamlamaq imkanları olsun. Mən şərtləşdiyimiz yerə gəldim. Axşam “Üç kral” mehmanxanasının yeməxanasında tamamilə təkə oturmuşdum ki, qəfil vestibüldən az saylı, amma güclü kişi xorunun “Loenqrin”dən kral fanfarlarının motivinin səsinə eşitdim. Qapılar açıldı və List başda olmaqla gənc dostlarımla görüldülər. Sürixdə və San-Qallendə qaldığım müxtəlif məyusluqlarla korlanmış müddətin sonunda yenidən Bülovla, eyni zamanda, İoahim, Petr Kornelius, Rixard Pol və Dionis Pruknerlə görüşdüm. List bildirdi ki, səhərişi onun dostu, knyaginya Karolina fon Vittgenşteyn gənc qızı Mariya ilə Bazelə gələcək. Təbii ki, Listdən gələn hər şey kimi görüşümüzün bütün sevinci xüsusi səmimiyyət və alicənablıq möhürü daşıyırdı, bu görüş isə ağılsız şənlik xarakteri aldı. Ümumi qarışıqlıq içərisində mən Polun da burada olduğunu gördüm, bizim ümumi işimizin enerjili mübarizi kimi, o, Hoplit təxəllüsü ilə yazdığı məqalələrlə tanınır. Mən hiss olunmadan bütün kompaniyanı tərk etdim və onu mehmanxananın gözdən-könüldən uzaq bir otağında çarpayıda tapdım: başı ağrıdığından bir qədər uzanmaq istəmişdi. Mənim bu münasibətlə təəssüfümü izhar etməyim onu qəfildən sağaltdı. O, çarpayıdan qalxdı, məni əmin etdi ki, başağrısı keçib. Mən tez ona geyinməyə kömək etdim və biz yeməxanadakı cəmiyyətə qoşulduq. Gecəyariyədək qalan müddət həddən artıq şən keçdi.

Səhərişi bizim diqqət mərkəzimizə düşmüş xanımlar gələndə bayramımız ən yüksək zirvəsinə çatdı. Knyaginya Karolina bizim maraqlarımızı bölüşürdü və canlı temperamenti və səmimi marağı ilə bu illərdə onunla görüşən hamı kimi bizdə də xoş təəssürat oyatdı. Bizi maraqlandıran dərin mənəvi problemlərə də, şəxsi həyatın xırda təsadüfləri kimi eyni həssaslıqla yanaşan bu qadın bizdəki ən yaxşı hissləri üzə çıxardı. Knyaginyanın qızı da üzünün xəyalpərvər cizgilərilə diqqəti özünə cəlb etdi. On beş yaşına yeni qədəm qoyan bu qız ilk çiçəklənmə dövrünü yaşayırdı. O, tamamilə uşaq kimi geyinir, özünü uşaq kimi aparırdı. Bizim mübahisələrimiz və ya sevincli etiraflarımızın gur səsi aləmi götürəndə, onun tünd rəngli xəyalpərvər gözləri gözəl, dərin, nüfuzedici ifadəsini saxlayırdı və biz qeyri-ixtiyari hiss edirdik ki, o, bizi narahat edən vəzifələrin mahiyyətini təmiz ağılı ilə dərk edir. Adamları dərhal öz əsərlərimlə tanış etmək zəifliyinə (*bu, Herveqi çox qıcıqlandırır*) malik olan adam kimi məni asanlıqla “Nibelunqun üzüyü”nü oxumağa dilə tutdular. Getmək vaxtı yaxınlaşdığından, bu məqsədlə bütünlükdə “Ziqfrid” silsiləsindən bir şey seçməli oldum. Amma List uşaqlarını görmək üçün tezliklə Parisə yollanmalı idi və bütün kompaniya ilə onu Strasburqadək yola salmağı qərara aldığımız. Mən onun ardınca Parisə getdim, knyaginya isə qızı ilə birgə Strasburqdan Veymara qayıtmalı idilər. Bizim birgə səyahətimizin yerdə qalan qısa saatlarında qadınlar onlara “Üzükələr”in digər hissələrini oxumağı xahiş etdilər. Amma ətrafdakı səs-küy üzündən bunu etmək mümkün deyildi. Getmək vaxtı çatanda List mənim otağıma gəldi, mən hələ çarpayıdan qalxmamışdım və mənə dedi ki, xanımlar bizimlə Parisədək getməyi qərara alıblar. O, üzündə təbəssüm bildirdi ki, knyaginya “Nibelunqlar”ı sonadək dinləmək istəyən Mariyanın inadkar xahişindən sonra belə qərar verib. Bizim səyahətimizi qəfil uzadan və planlarımızı qəfil dəyişən bu şəraitin alicənab eksentrikliyi çox xoşuma gəldi. Təəssüf ki, biz kompaniyamızın kiçik üzvlərilə ayrılmalı olduq. Xüsusən, daim kənarda dayanan bir az utancaq, bir az da təvazökar İoahimi səmimiyyətlə qucaqladım. Bülov mənə izah etdi ki, onun mənə yanaşmada kədərli-təmkinli ovqatı mənim “Yəhudilik” barədə qalmaqallı məqaləmdir. İoahim öz kompozisiyalarından birini ifa edəndə, ondan dostcasına narahatlıqla soruşmuşdu: bu, məndə yəhudi musiqisi təəssüratı yaratmayacaq ki? Bu mütəəssiredici məqam məni hədsiz dərəcədə ona bağladı. Bundan sonra mən onu bir daha görmədim (*Bu sətirlər 1869-cu ildə yazılıb – Vaqnerin qeydi*). Sonradan İoahimin mənim və Listin düşmənləri sırasına keçdiyini və orada möhkəm yer tutduğunu eşitdim və çox heyrətləndim. Almaniyada qayıdan bütün gənc yoldaşlarımızı Baden yolunda şən macərə gözləyirdi: ictimai asayiş pozduqlarına görə polisə toqquşmalı olacaqdılar. Onlar şəhərin əsas

küçələrində yürüş edərkən, “Loenqrin”dən fanfarları ifa edirdilər, dinc sakinlər isə nə baş verdiyini anlamırdılar.

35

Parisə birgə səyahətimiz, orada qaldığımız müddət kimi, həyəcanlı dostluğun təəssüratları ilə zəngin idi. Böyük çətinliklə xanımlar üçün “Hotel de Princes” mehmanxanasında yer tapdıq, List mənə gecə saatlarında bulvarlarda, adamsız küçələrdə gəzməyi təklif etdi. Düşünürəm ki, bizim təəssüratlarımız da, xatirələrimiz kimi fərqli idi. Səhərisi mən dostlarımızın otağına daxil olanda List ona məxsus yumşaq təbəssümlə mənə bildirdi ki, knyaginya Mariya gözlənilən yeni qiraətlə bağlı hədsiz narahatlıq keçirir. Paris şəxsən məni az maraqlandırır. Buna görə də, nə qədər qəribə olsa da, ilk səhərimizi Parisin küçələrini gəzməzdən əvvəl Bazeldə başladığımız dramın oxunması ilə keçirdik. Sonrakı gün “Nibelunqların üzüyü”nü bitirənədək qiraətə davam etdik. Nəhayət Parisi gəzməyin növbəsi çatdı və qadınlar muzeyləri ziyarət etməklə məşğulkən mən başağrısı üzündən öz otağında tək oturmağa məcbur idim. Amma yenə də məni müxtəlif birgə əyləncələrdə iştirak etməyə dilə tutmaq Listə müyəssər oldu. Parisdə olduğumuz ilk günlərdə o, “Şeytan Robert” üçün loja aldı, List bizim xanımlara məşhur Böyük operanı bütün təntənəsilə göstərmək istəyirdi. Fikrimcə, Meyerbaxın musiqisini dinlədiyimiz zaman mənə hakim olan pis əhval-ruhiyyə dostlarımızın ovqatına təsir etməyə bilməzdi. Amma List nəşə xüsusi bir şey nəzərdə tutmuşdu. O xahiş etmişdi ki, frakda gəlim. Xahişini yerinə yetirdiyim üçün məmnun idi, antraktda o, foyedə gəzişməyimizi təklif etdi. Aydın idi ki, burada keçirdiyimiz xoş anlar barədə yeniyetməlik xatirələri qeyri-ixtiyari onda hansısa illüziya yaradıb: o nə üçünsə kədərli tamaşanın antraktında foyedə gəzişən tamaşaçıları görmək istəyirdi. Yorğun halda xanımların yanına qayıtdıq və heç birimiz bu gəzintinin nəyimizə lazım olduğunu anlamırdıq.

Məni və dostumu Bethovenin “Es-dur” və “Cis-moll” əsərlərini dinləməyə dəvət edən Moren-Şevilyarın kvarteti mənə Konservatoriya orkestrində “Doqquzuncu simfoniya”-nı idarə edərkən yaşadığım təəssürat qədər güclü təsir elədi. İncəsənətdə, mənalı, səylə çalışmaqla çox şeyin əldə edilə biləcəyinə bir daha əmin oldum və bu, mənim sevincli heyratımə səbəb oldu. Belə çalışqanlıqın sayəsində fransızlar dünyaya almanların üstündən küt etinazsızlıqla keçdikləri saysız-hesabsız musiqi zənginliklərini bəxş etdilər. Etiraf etməliyəm ki, yalnız həmin axşam mən “Cis-moll” kvartetinin mahiyyətinə vardım: onun melodik quruluşu ilk dəfə qarşımda açıldı. Əgər Parisdə olduğum müddətdə həmin axşamdan yaddaşımda təkə bu xatirə qalsaydı belə, istənilən halda o, ömrümün sonunadək qəlbimdən silinməyəcəkdi.

Bununla belə, məndə dərin maraq oyadan başqa təəssüratları da qeyd edim. Bir dəfə List məni Parisdə mürəbbiyyələrin nəzarəti altında yaşayan uşaqlarının yanında ailəvi axşam yeməyinə dəvət etdi. Dostumu övladlarının – yeniyetmə qızlarının və yeniyetməlik dövrünə yenicə qədəm qoyan balaca oğlunun əhatəsində ilk dəfə göürdüm. Sanki, o özü də uzun illərdən sonra ona heç bir sevinc bəxş etməyən, yalnız qayğı gətirən atalıq öhdəliklərinə anlayışsızlıqla yanaşırdı. Burada yenə öz dramımı, bu dəfə sonuncu pərdəni – “Tanrıların ölümü”nü oxudum. Beləliklə, bütün silsiləni başa çatdırdım. Qonaq gələn Berlioz çox mehribanlıqla və iltifatla qiraəti dinləmək kimi ağır zərurətə tabe oldu. Səhərisi günü onun evində keçirdik. Musiqi əvəzinə o, bizi səhər yeməylə doyurdu. Onun bütün partituraları qutulara yığılmışdı, çünki Berlioz Almaniyaya konsert turnesinə hazırsağırdı. Amma List royal arxasına keçdi və ev sahibinin “*Benvenuto Çellini*” əsərindən hissələr ifa etdi, Berlioz özü isə özünə məxsus soyuq-quru üslubla vokal partiyasını ifa etdi. Onun evində məşhur Paris felyetonçusu Jül Janla tanış oldum, hərçənd, mənim danışdığı fransız dilindən çox fərqlənən yöndəmsiz Paris jarqonu ilə diqqəti cəlb edən bu adamın kim olduğunu bilmirdim. Onun danışığından bir kəlmə də anlamadım. Məşhur fortepiano fabrikantı Erar da bizim şərəfimizə nahar verdi. Listin özünün “*Palais Royal*”da verdiyi başqa bir ziyafətdə yenə onun uşaqlarını gördüm, kiçik oğlu Dainel öz zirəkliyi və atasına çox bənzəməsi ilə məndə dərin rəğbət oyatdı. Qızları isə məndə hədsiz xeyli utancaq təəssürat yaradırdı. Görkəmli qadın olan madam Kalergini də xatırladım, onu “Tanhauzer”in Drezdendəki ilk tamaşasından sonra görməmişdim. Masada mənə birbaşa Lui Napaleon barədə sual veriləndə mən hansı mühitdə olduğumu tamamilə unutmuşdum. Təbiətimə xas qızgınlıqla, kəskin ifadələrlə dedim ki, heç bir qadının səmimi şəkildə sevmədiyi kişidən böyük qəhrəmanlıq gözləmək olmaz, bu fikrim ümumi söhbətlərdə qarışqılıq yaratdı. List nahardan sonra bir neçə əsər ifa etdi, gənc Mariya Vittgenşteyn mənim qüssəli təmkinliliyimə diqqət yetirdi. Başım möhkəm ağrıyırdı və bundan başqa, özümü arasında hərlənməli olduğum bu cəmiyyətə yad hiss edirdim. Mariyanın diqqətindən, onun məni şənləndirməyə hazır olmasından təsirləndim. Məni yoran səkkiz günün tamamında dostlarım Parisi tərk etdilər. Tamamilə heydən düşdüyümdən, böyük işlər görmək üçün özümə gələndək burada qalmağı qərara aldım. Arvadımı Parisə dəvət etdim, sonra onunla birgə Sürixə qayıdacaqdım. Bir zamanlar xeyli çətin günlər yaşadığımız şəhəri ona göstərmək istəyirdim. Minna gəldikdən sonra Kitts və Anders yavaş-yavaş bizdə tez-tez nahar etməyə başladılar. Gənc bir polyak, cavanlıqda həyəcanlı bağlılıq və hörmət duyduğum köhnə dostum qraf Vikenti Tışkeviçin oğlu bizi axtarıb tapdı. Bu oğlan mənim

atası ilə tanışlığımndan sonra doğulmuşdu. Bütün müasir gənclər kimi, o, musiqini həvəslə öyrənirdi. Öz orijinal hərəkəti ilə o, parisililərin diqqətini cəlb etdi. Gənc adam Böyük Operanın rəhbərliyini məhkəməyə verdi, o, "Freyşüts" tamaşasına bilet pulunun geri qaytarılmasını tələb edirdi, operanın ixtisar və təhrif olunduğunu əsas gətirirdi. O, gözlədiyini eşitməmişdi, partituranı bildiyindən, administrasiyanın hərəkət tərzini sadəcə olaraq, talan hesab etmişdi. Cənc adam jurnal çıxarmağı və orada Parisin tamaşaçılarının zövqünü alçaldan musiqi müəssisələrini ifşa etməyi düşünürdü. Listin tanışlarından gənc knyaz fon Vittgenşteyn-Sayn, mahir diletant-heykəltəraş məni ziyarət etməyə davam edirdi, o, medalyon üçün məni tez-tez poza verməyə məcbur edirdi, Kittsin köməyilə knyaz, həqiqətən də, uğurlu medalyon hazırladı. Mənimçün Kittsin dostu olan gənc həkim Lindemana məsləhətləşmələr vacib idi, o, ilan zəhərinin xeyrinə hidroterapiyadan imtina etməyimi istəyirdi. Paris aristokratiyasının himayəsi sayəsində o, dəvət etdiyi həkimlərin iştirakı ilə hospitallardan birində özü üzərində təcrübələr keçirdi: o, müxtəlif zəhərləri iynə ilə bədəninə yeridərək, onların təsirini yoxlayırdı. Həkim əmin edirdi ki, məni asanlıqla tam sağaltmaq olar, bunun üçün hansı metallik substansiyanın əsəblərimə təsir edə biləcəyini dəqiqliklə müəyyən etmək lazımdır. Kəskin ağrılar zamanı o, sakitcə laduan istifadə etməyi tövsiyyə edirdi. Bütün qalan hallarda o, pişikotu kökünün daha yararlı vasitə olduğunu düşünürdü.

37

Hədsiz yorğunluq, çox gərilməmiş əsəblərlə oktyabrın sonunda Minna ilə Parisi tərk etdim. Qınaq və təəccüblə özümdən soruşurdum: bu qədər pulu nə üçün xərcləyirdin? Amma operalarımın Almaniyadakı uğurunun maddi vəziyyətimi düzəldəcəyinə ümid etdiyimdən, bir qədər sakirləşmiş halda Sürixdəki mənzilimə qayıtdım. Qərar verdim ki, Nibelunqlar mövzusunda dramlarımın heç olmasa bir hissəsinin musiqisini başa çatdırmayınca, bu şəhəri tərk etməyəcəyəm. Elə həmin vaxt, noyabrın əvvəllərində dəfələrlə təxirə salmış olduğum işə başladım. 1848-ci ilin mart ayının sonlarından beş il yarım vaxt keçirdi, hiss edirdim ki, ruhumun sərsərililiyi başa çatıb və dirçəliş dövrü başlayıb. Kompozisiya texnikasına gəlincə, birinci səhifədən əmin oldum ki, orkestr üçün Spesiyada, yarıhuşsuz halda düşündüyüm prelüdiyanı əvvəllər etdiyim kimi iki xəttə yerləşdirə bilməyəcəyəm. Buna görə də böyük partitura vərəqləri götürdüm. O zamandan bəri əvvəlcə kərandaşla əlüstü qeydlər edir, sonra partituranı tamamlayırdım. Bu üsul müəyyən çətinliklər yaradırdı, tez-tez tələskənliklə etdiyim qeydlərin məzmununu unudurdum və ilkin musiqili ideyanı bərpa etmək çətin olurdu. Amma "Reyn qızılı"nın yazılması zamanı bu çətinlik özünü hiss etdirmədi: 1854-cü il, yanvarın 16-da bü-

tün əsərin kompozisiya eskizi hazır idi. Beləliklə, proloqda silsiləmin bütün dörd hissəsi üçün əsas tematik material vardı.

İşin mənə yaxşı ovqat və fiziki gümrəhlik gətirəcəyi ilə bağlı ümidlərim özünü tamamilə doğrultdu. Həmin vaxtkı həyatımın zahiri hadisələri barədə məndə ən dumanlı xatirələr qalıb. Yeni ilin ilk aylarında bir neçə konsertdə dirijorluq etdim. Zultserin istəyilə “İfiqeniya Avlidada” üvertürələrindən birini də proqrama daxil etdim. Məsələ burasındadır ki, Motsartın daha əvvəl yazdığı uvertüranın sonu qane etmirdi məni və Brendelin musiqi qəzetində məqaləmdə burada meydana çıxan musiqi probleminə yanaşmamı izah etməyə çalışmışdım. Amma bütün bunlar mənə “Reyn qızılı”nın partiturası üzərində işləməyə mane olmurdu, bu əsəri tez bir müddətdə, karandaşla, ayrı-ayrı vərəqlərə yazdım. Mayın 28-də onun orkestr üçün uyğunlaşdırılmasını başa çatdırdım.

38

Bu müddət ərzində ev işlərində, demək olar ki, heç nə dəyişməmişdi. Son illərin cəhdləri nəticəsində əldə olunan hər şey toxunulmaz qalırdı. Təkcə maliyyə məsələlərində yenə müəyyən çətinliklər hiss etməyə başlamışdım, çünki mənzilin düzənlənməsi və digər məsələlərlə bağlı hesablamalar zamanı müxtəlif şəhərlərdə operalarımın tamaşa qoyulmasından gələn gəlirə çox ümid edirdim. Amma təəssüf ki, mənim üçün sərfəli olan böyük teatrlar əvvəlki kimi əsərlərimə heç bir maraq göstərmirdilər. Berlin və Vyana ilə etibarlı əlaqələr yarada bilməməyim məni xüsusilə məyus edirdi. Bütün bunlar ovqatıma pis təsir edirdi və bütün il mənim üçün ağır qayğılarla dolu keçdi. Mən gücləndirilmiş iş rejimi ilə təsəlli tapırdım və “Reyn qızılı”nın partiturasını köçürmək əvəzinə “Valkiriya” kompozisiyasına başladım. İyulun sonlarında birinci səhnəni başa çatdırdım. Amma cənubi İsveçrəyə səfər işimi yarımçıq qoydu.

İsveçrə ittifaqının musiqi cəmiyyəti bu il Zionda keçiriləcək Musiqi bayramına rəhbərliyi üzərimə götürməyimi istəyirdi. Mən dəvətdən imtina etdim, amma söz verdim ki, konsertlərin bədii tərəfi yüksək səviyyədə olarsa, gəlib Bethovenin “A-dur” simfoniyasına dirijorluq edəcəyəm. Bununla birgə, Montreni və bir müddət əvvəl gənc arvadı ilə Cenevrə gölü yaxınlığında məskunlaşan Karl Ritteri ziyarət etməyi düşünürdüm. Burda bir həftə qaldım. Ürək ağrısıyla gənc ailənin xoşbəxt sabahının şübhə doğurduğunu müşahidə etdim. Buradan Karlla birgə Valliya kantonuna, yuxarıda qeyd etdiyim musiqi bayramına yola düşdüm. Ora gedən yolda, Martinidə Robert fon Qornşteyn adlı qərribə bir adam bizə qoşuldu, ötən ilki böyük simfonik konsertlərim zamanı onu mənə entuziast və musiqiçi kimi təqdim etmişdilər. Mənim ittifaq musiqi bayramına dirijorluq edəcəyimi biləndə

o, Şvabəndən Valliya kantonuna səfər etmişdi. Onun bizə qoşulması xüsusən də, Ritterə xoş idi, indi onun hər cür avantüra üçün şərifi vardı. Təəssüf ki, Ziona çatanda, bütün gözləntilərimə rəğmə, bayramın yaxşı təşkil olunmadığına və konsert üçün cüzi vəsait ayrıldığına əmin oldum. Konsert zalı kimi istifadə olunan kiçik kilsə də məndə çox pis təəssürat oyatdı. Məni belə bir şəraitdə dəvət edən komitənin məsuliyyətsizliyinə qəzəblənib, bayram tədbirlərinin rəhbəri, musiqi direktoru bernli Metfesselə bir neçə kəlmə yazdım. Onunla çox soyuq vidalaşdım, əşyalarımı toplayıb yola düzəldim, yolda düşən dilicənsə yer tutdum və getməyimlə bağlı gənc dostlarıma belə heç bir xəbər eləmədim. Onların mənim üçün maraqlı psixoloji müşahidələr etməyə imkan verən davranışları buna əsas verdi. Kilsədə bədiilikdən uzaq təəssüratların məyusluğu altında çıxıb, nahar etmək üçün mehmanxanaya gələndə mənim pis ovqatım onlarda oğlan uşaqlarının arsız-arsız irişmələrini xatırladan gülüş doğurdu. Bu şən əhval-ruhiyyə onların mənədək elədikləri söhbətin ardı idi. İradlarımla, hətta hirsələnməyimin belə, xeyri olmadı: onları ədəbli davranışa vadar edə bilmədim, dostlarımla bu davranışlarından sarsılıb, tez əşyalarımı yığdım və gizli getməyə hazırlaşdım, onlar bundan bir müddət sonra xəbər tutmuşdular, bir neçə günlük Cenevrə və Lozannaya yola düşdüm, sonra evə qayıdanda orada qalan gənc xanım Ritterlə bir daha görüşmək üçün Montreyə baş çəkdim. Hər iki gənc dostumu burada gördüm. Mənim qəfil gedişimdən sarsılan gənclər bayramı tərk edib məndən bir xəbər bilmək üçün bura gəlmişdilər, mən onların tərbiyəsizliyi barədə bir kəlmə də demədim, Karl səmimi şəkildə bir müddət onlarda qonaq qalmağımı istədiyindən və onun bu yaxınlarda bitirdiyi əsəri məni həqiqətən də maraqlandırdığından bir neçə gün Montredə qaldım. Ritter “Alkiviad” komediyasını yazmışdı. Onun forma və ideyası qeyri-adi zərifliyi və çevikliyi ilə fərqlənirdi. Hələ Albisbrunnəndə Karl mənə bu əsərin planı barədə danışmış və “Alki” sözünün oyulduğu nəfis xəncəri göstərmişdi. Üzərində “Viad” imzası olan bu xəncərin eynisi Ştutqartdakı gənc aktyor dostunda idi. Amma Karl bu xəncərlərin simvolik dəstəyi olmadan onun alkiviad naturasını tamamlayan insanı Qornşteyndə tapmışdı. Ola bilsin ki, o vaxt Zionda onlar “Sokrat qarşısında”kı “səhnə”ni oynamaq istəyirmişlər. Xoşbəxtlikdən, komediya mənə dramaturq kimi Karlın özünü ötürüb keçdiyini göstərdi və çox təəssüf edirəm ki, quruluşun çətinliyi üzündən bu əsər teatr səhnələrinə yol tapmadı. Qornşteyn də özünü rəğbət oyadan təvazökarlıqla aparırdı. Mən onu Vevedən getməli olduğu Lozannayadək yolu piyada ötürdüm. Yol geyimi və çiyindən asdığı çanta ona məzəli və şəfqətəşilayan görüntü verirdi.

Bern və Lüsernanı keçib, qısa yolla Firvaldştet gölünün yaxınlığındakı Zelisberqə getdim. Avradım orada Alp dağlarının südü ilə müalicə alırdı. Onun əvvəllər də özünü bürüzə verən ürək tutmalarının son vaxtlar artdığını hiss edirdim, ona səhhətini bərpa etmək üçün Zelisberqə gəlmək tövsiyyə olunmuşdu. İsveçrə pansionundakı bütün narahat həyat şəraitinə səbrlə dözürdüm. Təəssüf ki, arvadım mənim pansionda olmağımdam tez-tez əsəbiləşirdi, o, buradakı şəraitə alışmışdı, yalnız mən onun rahat həyatına narahatlıq elementləri gətirirdim. Amma dağ havası və dağ cıgırları ilə gündəlik gəzintilər mənə xeyirli idi. Hətta dağlarda gözdən uzaq yer axtarırdım ki, rahat işləyə bilmək üçün orada özümə taxta evcik qurum. İyulun sonlarında biz yenidən Sürixə qayıtdıq. Mən orada yenidən “Valkiriya”nın kompozisiyası ilə məşğul oldum. Birinci pərdə ilə bağlı eskizləri avqustda hazırladım. Bu zaman bir tərəfdən, maddi problemlər məni sıxırdı, digər tərəfdən, mənə tam sakitlik lazım idi, ona görə də arvadımın Drezdendəki və Svikaudakı qohumlarının yanında yaşamaq arzusu ilə həvəslə razılaşdım. O, sentyabrın sonunda köçdü və mən tezliklə arvadımdan Veymara getməsi barədə xəbər aldım, o, Altenburqda knyaginya Vittgenşteyn tərəfindən mehribanlıqla qəbul olunduğunu yazırdı. Minna orada Rekelin arvadıyla görüşdü, qardaşı ona qeyri-adi fədakarlıqla dəstək olurdu. Özünəxas enerji ilə Minna Valdgeym həbsxanasında saxlanılan Rekele görüşə getməyə qərar vermişdi – bu, onun tərəfindən gözəl addım idi. Çünki arvadımın ondan heç xoşu gəlmirdi. Bununla belə, Minna Rekele həyat yoldaşından xəbər aparmaq istəyirdi. Bu barədə Minna mənə dəhşətli ironik tonla yazırdı: o, Rekelin şən və məmnun halda olduğunu görübmiş, görünür, Rekele orada vaxtını pis keçirmiş.

Bu arada mən özümü bütünlüklə işə həsr etmişdim. Noyabrın 26-da “Reyn qızılı”nın üzünün köçürülməsini bitirdim. Sakit hücrəmdə mənə nəhəng bilik bəxş edən kitabı oxumaqla məşğul oldum. Söhbət Artur Şopenhauerin “Dünya iradə və ideya kimi” əsərindən gedir.

Bu kitaba mənim diqqətimi Herveq çəkdi, eyni zamanda o, bu kitabla bağlı maraqlı təfərrüatlar danışırdı. Bu kitab 30 il əvvəl nəşr olunmuşdu və bu yaxınlarda qərribə şəkildə yenidən kəşf olunmuşdu. Herveq kitab barədə Frauenştettin məqaləsindən öyrənmişdi, burada onun yaranma tarixindən danışırdı. Məndə dərhal əsərə qarşı dərin maraq oyandı və onu oxumağa başladım.

Əvvəllər də dəfələrlə özümdə fəlsəfənin əsas problemlərini öyrənmək ehtiyacını hiss eləmişdim. Hələ Parisdə olduğum illərdə Lerslə söhbətlər məni fəlsəfəyə çəkirdi, adlıgımı Feyerbaxın əsərlərini oxumaqla doydururdum, mənə elə gəlirdi ki, onlar Şellingin və Hegelin əsərlərində, cavanlığımda dinlədiyim Leypsiq professorlarının mühazirələrində tapa bilmədiklərimi verəcək. İlk səhifələrdəncə kitabın özünəməxsus taleyindən daha çox, oradakı fikirlərin, metafizik problemlərin ifadəsindəki aydınlığı və cəsarətli dəqiqlik cəlb elədi. Düzdür, bir ingilis tənqidçisinin məqaləsi məndə əvvəlcədən Şopenhauerin xeyrinə rəy yaratmışdı, tənqidçi məqaləsində səmimi etiraf edirdi ki, alman fəlsəfəsinin, xüsusən də, Hegelin qarşısında təzimkarlığı, dumanlı və kifayət qədər aydın olmayan bu fəlsəfənin onun üçün tam əlçatmazlığı ilə bağlıdır. Şopenhauerin kitabını oxuyarkən isə, məqalə müəllifi əmin olub ki, problem onun özünün fəlsəfi düşünmək qabiliyyətinin olmasında deyil, ümumiyyətlə, alman filosoflarının qəsdən dolaşlıq yaradan ifadə tərzlərindədir. Həyatın mahiyyəti barəsində çox düşünən hər bir adam kimi, hər şeydən əvvəl, Şopenhauer sisteminin yekun qənaətlərini axtarırdım. Onun estetikası məni tam təmin edirdi, xüsusən, onun musiqiylə bağlı dərin baxışları məni heyrətə salırdı. Amma mənim o zaman yaşadıklarımı yaşayan hər bir kəs anlayarkı, Şopenhauerin əxlaq fəlsəfəsinin həyat iradəsini keyləşdirməkdən ibarət olduğunu, bizim dünyanı qəbul etməyimizdəki fərdi hiss məhdudluğunun qarşısını tam və həqiqi şəkildə almağımızın yeganə yolunun inkardan keçdiyini söylədiyini anlayanda nə qədər pis oldum. Bu mövzu ilk dəfə mənim üçün tam aydınlığı ilə açıldı. Fəlsəfədə siyasi və sosial təbliğat üçün azad fərdin lehinə nəzəri əsaslandırma axtaranlar üçün bu sistem heç nə vermirdi. Çünki Şopenhauer şəxsiyyətin instinktinin özünün məhvinə aparan yolları axtarırdı. Bax elə bununla da əvvəlcə barışa bilmirdim: hesab edirdim ki, “Gələcəyin incəsənəti” əsərimin özülünü təşkil edən həyata sevinc dolu ellinli yanaşması barədə arzu məndə getdikcə daha da güclənir, birdən-birə ondan imtina edə bilmirdim. Amma Herveq bir dəqiq iradə ilə mənim bütün şübhələrimə son qoydu. O belə də dedi: təzahür dünyasının şəffaflığının dərkı hər bir faciənin əsas mövzusunu təşkil edir və bu, hər bir böyük şairə və ümumiyyətlə, insana intuitiv şəkildə xasdır. Mən Nubelunqlar barədə poemanı bir daha oxudum və Şopenhauerin kitabını oxuyarkən məndə bu qədər karıxma yarıdan dünyagörüşə öz yaradıcılığımda çoxdan alışdığımı gördüm və bu fikir məndə heyrət doğurdu. Yalnız indi öz Votanımlı anladım. Ürəyimin dərinliklərində həss etdiyim sarsıntı içərisində yenidən Şopenhaueri oxumağa başladım. Hər şeydən əvvəl, özüm üçün onun əsərinin birinci hissəsinin məzmununu – indiyədək zaman və məkan daxilində real əsaslandırılmış hesab olunan təzahür dünyasının ideallığı barədə təlimin geniş təhlilini aydınlaşdırmağı qərara aldım. Bu istiqamətdə ilk addımım problemin qeyri-adi dərəcədə mürəkkəbliyini anlamaq oldu. Bundan sonra bir neçə il ərizndə onun kitabını əlimdən yerə qoymadım, artıq növbəti ilin ya-

yında onu dördüncü dəfə idi ki, dərindən oxuyurdum. Onun mənə günü-gündən güclənən təsiri o qədər böyük idi ki, gələcəkdə o, bütünlükdə dünyagörüşümə həlledici təsir göstərdi. Onun sayəsində əvvəllər yalnız hissi prizmadan yanaşdığım məsələlərə şüurlu münasibət bəsləməyə başladım. Eyni şey məndə musiqiyə münasibətdə baş vermişdi: qoca müəllimim Veynlixdən aldığı impuls sayəsində ciddi şəkildə kontrapunkt nəzəriyyəsinə keçmişdim. Bu və ya digər münasibətlə incəsənətin mənə daha yaxın məsələləri ilə bağlı yazdığım bütün məqalələrimdə Şopenhauer fəlsəfəsinin təsiri möhür kimi aydın görünürdü. İndi məndə bu böyük mütəfəkkirə “Nibelunqun üzüyü” kitabımın bir nüsxəsini bağışlamaq arzusu oyanmışdı. Əsas səhifədə “təzim əlaməti olaraq” sözlərini yazdım və heç bir məktub əlavə etmədim. Bir tərəfdən buna bu cür insanın qarşısına çıxmaqdan dolayı hiss etdiyim ürkəkliyim mane oldu, digər tərəfdən, içimdə qarışıq bir hiss vardı: birdən, Şopenhauer əsərimi oxuyub, məni tanımasa, bu məktubu yazmağın nə əhəmiyyəti olacaq? Bununla da, mən Şopenhauerdən cavab məktubu almaq kimi şöhrətli bir arzudan imtina etdim. Amma sonradan onu Frankfurtda ziyarət edən Karl Ritterdən və doktor Villedən eşitdim ki, böyük filosof əsərim barədə çox xoş rəy söyləyib və onun əhəmiyyətli olduğunu deyib.

41

Şopenhaueri öyrənməklə bərabər “Valkiriya”nın partiturası üzərində işləməyə çalışdım. Mən tək yaşayırdım, asudə vaxtımı şəhər kənarında uzunmüddətli gəzintilərə həsr edirdim. Adətən, uzun müddət musiqi ilə məşğul olandan sonra məndə ədəbi yaradıcılıq yanğısı baş qaldırırdı, bu dəfə də belə oldu. Görünür, Şopenhaueri oxumaqdan yaranan və amiranə tərzdə kağızda ekstatik ifadəsini tələb edən ciddi ovqat, “Tristan və İzolda”nın ideyasını diqtə etdi. Drezdendə orta əsrlər poeziyasını öyrənəndə bu mövzu ilə yaxşıca tanış olmuşdum. Süjetin dram variantının işlənməsi ideyası məndə Karl Ritterin sayəsində yarandı, o, mənə bu mövzuda eskizlərini göstərmişdi. Mən gənc dostumun konsepsiyasındakı çatışmayan cəhətləri söyləmişdim. Ritter əsasən romanın effekt hallarını vurğulayırdı, məni isə oradakı dərin faciəvi əsas cəlb edirdi və mən fikrən bütün təsadüfi detalları kənara atırdım. Bir dəfə gəzintidən qayıdanda mən üç pərdənin qısa məzmununu layihə halında yazdım, sonrdan onu dram formasında işləməyi düşünürdüm. Amma sonuncu pərdəyə daxil etdiyim epizoddan istifadə etmədim: Qraal və ölməzlik axtarışında olan Tristan Parsifalı ziyarət edir. Yarasından əziyyət çəkən, ölməyə hazır olan qəhrəman mənim ideyama görə Qraal barədə romantik təhkiyədəki Amfortasla eyniləşdirilirdi. Bu an üçün mən həmin konsepsiyayı genişləndirməməli idim, bu, mənim böyük musiqi işimin gedişini poza bilərdi.

Bu arada dostlarımın köməyilə axsamaqda olan maddi vəziyyətimi düzəltdim. Alman teatrları ilə əlaqələrim yenə mənə gəlir gətirməyə başladı. Minna Berlindəydi və o, bizim köhnə tanışımız xanım Fromanın vasitəsilə kral operası intendantı fon Hülzenin qəbuluna düşə bilmişdi. İki il davam edən mənasız əngəllərdən sonra qeyd-şərtsiz “Tanhauzer”i tamaşaya qoymaq üçün Berlin teatrına təqdim etdim, digər alman teatrlarında uğur qazanan bu tamaşanın taleyi bəlli idi. Berlində uğursuzluq əsərimə deyil, teatrın rəhbərliyinə zərər gətirə bilərdi. Noyabrın əvvəllərində Minna Berlindən qayıtdı, onun məlumatlarını dinlədikdən sonra “Tanhauzer”in Berlin tamaşasını taleyin ixtiyarına buraxdım. Bu mənə xeyli kədərli məqamlar gətirməklə yanaşı, həm də xeyli mühüm mükafatların mənbəyi oldu.

42

Tezliklə Sürix musiqi cəmiyyəti yenidən mənə bu qış keçiriləcək konsertlərdə iştirak etmək üçün müraciət etdi, razılaşdım və əlavə etdim ki, orkestrin tərkibinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı təklif etdiyim planların həyata keçirilməsi üçün ciddi addımlar atılmasını gözləyirəm. Məsələn burasında idi ki, Sürixdə yaxşı orkestrin yaradılması üçün cəmiyyətin rəhbərliyinə müxtəlif layihələr təqdim etmişdim. Artıq kiçik vəsait müqabilində yaxşı orkestr saxlamaqla bağlı dəqiq detalların əks olunduğu üçüncü təklif üzərində çalışırdım. Cəmiyyət mənim çox pul tələb etməyən layihələrimi gerçəkləşdirməyə razılıq etməzsə, bu konsertlərdə sonuncu dəfə iştirak etdiyimi bildirdim. Bundan başqa, mən orkestr solistlərindən ibarət kvartet ansamblı ilə maraqlandım. Onlar mənə tövsiyyə etdiyim bir neçə kvarteti onlarla birgə keçməyimi istədilər. Məni hər şeydən əvvəl tamaşaçılar qarşısında uğur qazanacaqları təqdirdə bu adamların yaxşı əlavə pul qazanması imkanı sevindirirdi. Məsələnin bədii tərəfinə gəlincə, ansamblı yaratmaq asan deyildi. Aydın idi ki, ayrı-ayrı parçaların individual təqdimatı üçün mənim dinamik çalılarla bağlı göstərişlərim, ifanın texniki detallarını diqtə edən yaxşı inkişaf etmiş bədii zövqü əvəz edə bilməzdi. Amma mən ideyaya o qədər aludə oldum ki, onlarla Bethovenin “cismoll” kvartetini öyrənmək qərarına gəldim: bunun üçün çoxlu məşqlər etmək və xeyli əziyyət çəkmək lazım gəldi. Konsert proqramı üçün qısa giriş yazdım, orada Bethovenin bu gözəl əsəri izah olunurdu, sözlərimin və krartetin ifasının dinləyicilərə hər hansı təsir edib-etmədiyini deyə bilmərəm.

Həmin il dekabrın 30-da “Valkiriya”nın kompozisiya eskizini tamamladığımı əlavə etsəm, bu il üçün ciddi yaradıcı fəaliyyətim tam dəqiqliyi ilə əks olunar. Həyatın zahiri tərəfləri məni işimdən, azacıq da olsun, ayırmırdı.

1855-ci ilin yanvarında “Valkiriya”nın orkestr üçün uyğunlaşdırılmasına başladım. Amma bir müddət işi yarımçıq qoymalı oldum, 15 il əvvəl Parisdə “Fa-

ust" üçün yazdığım uvertürayla məşğul olmaq lazım gəldi, çünki bu barədə danışdığım sürixli dostlarım onu dinləmək istəyirdilər. Bu, mənə nə zamansa musiqi yaradıcılığında dönüş etmiş əsərə yenidən nəzər salmağa vadar etdi. Bu yaxınlarda onu Veymarda ifa edən List əsərlə bağlı mənə xeyli xoş söz yazmışdı və partitürada nəzərdə tutulan ayrı-ayrı ideyaları dəqiq inkişaf etdirməmi istəmişdi. Bu səbəbdən də mən əsəri yenidən işləməyə başladım və Hertelin nəşrində də, göstəriləndiyi kimi, zərif musiqi duyumu olan dostumun məsləhətinə əməl elədim. Bizim orkestrlə uvertüranı öyrəndik, fikrimcə, o, tamaşaçılar arasında uğur qazandı. Təkcə arvadım bunun hər hansı xeyir gətirəcəyinə inanmırdı və Londondakı konsertlərimdə bu əsəri ifa etməməyi xahiş edirdi.

Belə bir vaxtda mənə xaricdən bir daha heç vaxt təkrarlanmayacaq qəfil dəvət gəldi. Hələ yanvarda Londonun Filarmoniya cəmiyyəti bu il təşkil olunacaq konsertlərdə mənə dirijorluq təklif etmişdi. Cəmiyyətlə yaxından tanış olmaq üçün dəvətə cavabı yubandırdığım vaxtda komitənin üzvü Anderson yanıma gəldi. Onu Londondan mənim razılığımı almaq üçün Sürixə göndərmişdilər. Mənə Filarmoniya cəmiyyətinin dörd ay davam edəcək səkkiz konsertində dirijorluq təklif olunurdu, əvəzində 200 funt-sterlinq alacaqdım. Necə razılaşaçağımı bimirdim: işgüzar baxımdan, cəmiyyətin təklifi mənim üçün sərfəli deyildi, digər tərəfdən, proqrama daxil edilmiş bir neçə yaxşı əsər istisna olunmaqla, dirijorluq mənə cəlb etmirdi. Amma uzun fasilədən sonra yaxşı, böyük orkestri idarə edəcəyim fikri və üstəlik, məndən uzaq olduğunu düşündüyüm musiqi dairələrinin bu cür diqqəti mənə səfərə razılaşmağa vadar etdi. Mən bunu taleyin gizli çağırışı hesab etdim və sonunda axmaqcasına lütfkar olan ingilis cənabı Andersona razılığımı bildirdim, o, açıq-aşkar sevinərək, iri kürkünə bürünüb Londona qayıtdı. Kürkün sahibi ilə mən sonradan tanış olacaqdım.

43

Onun ardınca getməzdən əvvəl mən bir xoşagəlməz işi həll etməli idim, xeyrixahlığım üzündən özümü zibilə salmışdım. Bu il Sürix teatrının rəhbərliyinə gəlmiş zəhlətökən direktor məndən "Tanhauzer"i tamaşaya qoymaq üçün icazə istədi. O əmin etdi ki, Sürixdə yaşadığım halda bütün teatrlarda tamaşaya qoyulan əsəri onlara verməməyim düzgün olmazdı. Bundan başqa, arvadım da işə qarışdı. Tanhauzer və Volfram partiyalarını ifa edən ifaçılar da onun müdafiəsinə qalxdılar. Həqiqətən də, Minna məndə onun himayəsindən istifadə edən aktyorlardan birinə qarşı, direktorun daim sıxışdırdığı yazıq tenora qarşı mərhəmət oyada bildi.

Bir neçə dəfə aktyorlarla məşq etdim, nəticədə onların bütün məşqlərinə qatılmaq məcburiyyətində qaldım. Bütün bunlar mənim teatrın işinə baş qoşmağı-

ma səbəb oldu və gözümü açıb, özümü dirijor pultu arxasında gördüm. Nəticədə, operanın ilk tamaşasına özüm dirijorluq etməli oldum. Xüsusən də, Yelizaveta rolunu ifa edən ifaçı (qulluqçu obrazında) yadımda qaldı. Onun dəri əlcəkli əlində yelpik vardı. Bu dəfə üçün belə məmnunluq kifayət idi və tamaşaçılar sonda gur alqış səsləri ilə məni səhnəyə dəvət edəndə eyhamsız-filansız dostlarıma bildirdim: məni ilk və son dəfə belə bir işə cəlb edənlər, bundan sonra teatrları üçün özlərinin çalışmalarını istəyirəm və bugünkü tamaşadan öz teatrlarını barədə özləri üçün dəqiq təsəvvür yarada bilərlər. Onlar bu sözlərimdən heyrətləndilər. Səfərimdən bir az əvvəl Musiqi cəmiyyətində orkestrə sonuncu dəfə dirijorluq edəndə eyni şeyləri demişdim. Təəssüf ki, onlar mənim sözlərimi şıltaqlıq kimi yozdular və işi lazımı nöqtəyə çatdırmaq üçün heç bir iş görmədilər. Şəxsiyyətimi hər cür müdaxilədən qorumaq üçün bu qış birdəfəlik ciddi, kobud izahat verməli oldum. Sürixdə olan əvvəlki dostlarımı – incəsənətsevərləri tərk edib (*onlar mənim bu addımımdan ciddi caşqınlıq içərisində idilər*), fevralın 26-da Londona getdim.

44

Yolum Parisdən keçirdi. Orada bir neçə gün qaldım, bu müddət ərzində mən yalnız Kitts və onun dostu Lindemanı gördüm, Kitts onu “ovsunçu-təbib” hesab edirdi. Martın 2-də Londona çatan kimi Ferdinand Pregerə, Rekelin cavanlıq dostuna müraciət etdim və ondan mənim üçün zəruri olan məlumatları aldım. Burada uzun illərdir musiqi müəllimi kimi çalışıb yaşayan Pregerin şəxsində tamamilə xeyirxah bir adamla qarşılaşdım. Amma musiqi müəllimi kimi onun xarakterində qıcıqlandırıcı cəhətlər vardı. Onun evində gecələdikdən sonra, səhərişi onun yardımını ilə *Portland -Terrace* məhəlləsində, *Regents Park* yaxınlığında mənzil axtarmağa çalışdım. Bu yerlər hələ Londona ilk ziyarətimdən mənə xoş təsir buraxmışdı. Qarşıdan gələn yazı gözəl qırmızı fıstıq ağaclarının geniş budaqları arasında qərq olan parkın yaxınlığında yaxşıca keçirmək imkanına sevinirdim. Londonda dörd ay qaldım. Mənə elə gəlirdi ki, gözlədiyim yaz heç gəlməyəcək – pis iqlim, daimi duman mənə öldürücü təsir edirdi. Bütün təəssüratlarım dumanlı çalar alırdı. Preger bütün sərgərdan dolaşmalarım zamanı mənə yoldaşlıq etməyə hazır idi. Yeri gəlmişkən, biz İtaliya operasının dirijoru, London musiqiçiləri arasında ilk yerlərdən birini tutan Kostu da ziyarət etdik, o həm də *Sacred-Music-Society*nin direktoru idi, orada, demək olar ki, hər həftə Hendel və Mendelsonu ifa edirdilər.

Preger məni dostu, London orkestrinin birinci skripkaçısı Sentonun yanına apardı. O, bizi çox səmimi qəbul etdi və Londona dəvət olunmağım ilə bağlı qəribə əhvalatı ondan eşitdim. Əslən Fransanın cənubundan olan sadələvh və çilgün temperamentli Senton Lüders adlı bir hamburqlu alman dostu ilə yaşayırdı. İlk

baxışdan darıxdırıcı olsa da, həddən artıq gözəl xarakterə malik Lüders oradakı musiqiçilərdən birinin oğlu idi. Bu iki adamın arasında mövcud olan dostluğun tarixçəsini eşidəndə mən çox təsirləndim. Peterburqdan Helsinqfors qasrtola gedən Senton təsadüfən yad şəhərdə bir qəpiksiz qalır. Taleyin nəhs zolağından qaça bilməyən musiqiçi vəziyyətdən necə çıxacağını bilmir. Birdən mehmanxananın pilləkənində hamburqlu musiqçinin sadə və təvazökar oğlu onun yolunu kəsir, Lüdersin vəziyyəti barədə bilən bu oğlan ona nağd pul təklif etmişdi. Həmin andan onlar iki ayrılmaz dosta çevrilirlər. Onlar İsveçrə və Danimarkaya konsert turnesinə birgə gedir və qeyri-adi şəraitdə onlar Hamburq yolu ilə Havr, Paris və Tuluza dönlər. Sonra isə təkrar Londona qayıdırlar. Burada Senton orkestrdə mühüm mövqə tutur, Lüders isə darıxdırıcı musiqi dərslərilə başını girməli olur. Mən onlarla tanış olan zaman Lüderslə Senton sevimli ər-arvad kimi gözəl bir mənildə birlikdə yaşayırdılar. Lüders necəsə mənim sənət barədə kitablarımı oxumuşdu. Xüsusən də, mənim "Opera və dram" əsərim onda belə bir nida doğurmuşdu: *'Donnerwetter! Burada nəyə var!'*. Bu, Sentonu heyrləndirmişdi. Yeni mövsümün başlanğıcında isə filarmoniya konsertlərinin keçmiş dirijoru, qüdrətli cənab Kosta naməlum səbəblərdən cəmiyyətlə mübahisə etdi və orkestrə dirijorluqdan imtina etdi. Belə bir çətin vəziyyətdə Andersonun *"Treasurer"* cəmiyyəti Sentona məsləhət üçün müraciət edəndə o, Lüderin əsəri ilə mənim dəvət olunmağımı tövsiyyə etmişdi. Bu tövsiyyə cəmiyyətdə heç də dərhal rəğbətlə qarşılanmadı. Yalnız bu zaman Senton bildirib ki, özü məni Drezdendə dirijorluq edərkən görüb. Anderson mənim arxamca Sürixə səfər etmək barədə qərara gəlib və yol üçün onun xəz paltosunu da özü ilə götürüb. Beləliklə, mən Londona gəlib düşdüm. Öz çılğın temperamenti ilə Senton həddən artıq əsəbiləşmişdi, düşünmədən hərəkət edirdi, halbuki, Kosta filarmoniya mübahisəsini ciddi hesab etmirdi və o, dirijor qismində mənim dəvət olduğumu eşidəndə xeyli təəccübləndi. Mənə düşmənçilik bəsləyən bu adam daim yolumun üstündə dayanırdı, o, orkestrin rəhbəri idi və bizim daim filarmoniya konsertlərinin təşkili zamanı ona ehtiyacımız olurdu.

45

Kostanın mənə düşmən münasibəti zaman keçdikcə daha da güclənir və aydın görünürdü, ondan hər şey gözləmək olardı. Hər şeydən əvvəl, *"Times"* qəzetinin musiqi tənqidçisi Davison mənə nifrətlə yanaşırdı. İlk dəfə bu adamın münasibətində *"Musiqidə yəhudilik"* məqaləmin açıq-aydın təsirini gördüm. Bundan başqa, Preger mənə bildirdi ki, Davison qəzetin nüfuzlu tənqidçisi kimi musiqi ilə bağlı İngiltərəyə gələn hər bir artistdən diqqət görməyə adət edib. Cenny

Lind də tələblərə əməl etməliydi və bu, onun zahiri uğurunu təmin etdi. Təkcə Zontaq, qrafinya Rossi bu tələblərə əməl etməməyi özünə rəva gördü. Mənim can atdığım yeganə şey orkestrlə yaxşı münasibətlər saxlamaq idi, mümkün ifa mükəməlliyinə nail olmaqla onu layiqli zirvəyə çatdırmaq istəyirdim. Buna görə də, mənə zəruri sayda məşqin verilməyəcəyini eşidəndə çox sarsıldım. İki simfoniyanın və digər pyeslərin daxil edildiyi konsert proqramı üçün cəmiyyətin qənaətli hesablamalarına görə, mənə yalnız bir məşqə icazə vermişdilər. Hələ orkestrin ifasının yaratdığı təəssürat sayəsində cəmiyyət mənim xeyrimə güzəşt edə bilər deyə ümid edirdim. Amma məlum oldu ki, bu adamları yerlərindən tərpənməyə məcbur etmək mümkün deyil. Tezliklə üzərimə götürdüyüm öhdəliklərin mənim üçün qeyri-adi yükə çevrildiyini hiss etdim. İlk konsertdə Bethovenin “Qəhrəmanlıq simfoniyası” ifa olundu. Görünür, bu konsertin böyük uğur qazanması sayəsində cəmiyyət ikinci musiqi axşamı keçirməklə bağlı tələbimi yerinə yetirməyə razılıq verdi. Onlar proqrama öz əsərlərimdən hissələri və Bethovenin “Doqquzuncu simfoniya”sını daxil etməyimi istəyirdilər. Əvəzində, mənə müstəsna lütf kimi iki məşq ayırdılar. Bu konsertdə hər şey babat getdi.

Proqramda “Loenqrin”də proloqa izah vermişdim, buna əsasən, konsert təşkilatçıları mənə şübhəli nəzərlərlə baxaraq, “Müqəddəs” və “Allah” kimi kəlmələrin üstündən xətt çəkmişdilər, guya yerüstü əyləncələrdə bu kəlmələri işlətmək olmazdı. Xor üçün mən İtaliya operasının personalıyla, uzun rəçitativ üçün baritonla (*İtaliya ifa məktəbini keçən bu müğənni öz ingilis fleqmatikliyi ilə məni məyus edirdi*) kifayətlənməli idim. Mətnin ingiliscəyə tərcüməsindən “Allahlar haqqında xoş xəbərlər sevinci!” əvəzinə işlənən yalnız “*hail thee joye*” cümləsini anladım. Bu konsertin uğur qazanması üçün, sanki, filarmoniya cəmiyyəti gücü çatan hər şeyi edirdi. Bununla belə, “*Times*” rəyçisinin ona qərəzlə yanaşaraq, proqramın əhəmiyyətini kiçiltmək söylərindən sarsıldım. Davisona diqqət göstərmək üçün yardımla bağlı Pregerə müraciət etdik. Andersonun verdiyi ziyafətdə mən onunla görüşməyə razı saldılar. Preger məni kifayət qədər yaxşı tanıyırdı, o, cəmiyyətdəkiləri başa saldı ki, mən heç bir güzəştə gedən deyiləm. O zamandan bəri mənim kimi tərs adamı işə dəvət etmələrinə peşman olmuşdular.

46

İkinci konsertdən sonra Pasxa bayramı münasibətilə uzunmüddətli fasilə olmalı idi. Dostlarımla məsləhətləşdim: axmaq və mənasız tənqidlərə tuş gələn filarmoniya konsertlərində dirijorluqdan tamamilə imtina edib, Sürixə qayıtmaq daha yaxşı olmazdı? Preger məni əmin etdi ki, bu addım mənim vəziyyətdən çıxmağım üçün layiqli yol deyil, onun fikrincə, mənim bu cərəsizliyimdən ən çox

dostlarım zərər çəkəcək. Bu sonuncu vəziyyət mənim üçün həlledici əhəmiyyət daşıyırdı: mən qaldım və London cəmiyyətinin musiqi həyatını, əlbəttə ki, hər hansı bir ümid olmadan, irəli aparmağa davam etdim. Yalnız yeddinci konsertdə mənə ruh verən bir hadisə baş verdi. İldə bir dəfə cəmiyyətin konsertlərində iştirak edən kraliça axşamda dinləyici olmağa qərar verdi, o, əri şahzadə Albert vasitəsilə "Tanhauzer" uvertürasını dinləmək arzusunun bəyan etdi. Əslində, kral ailəsinin iştirakı sayəsində konsert bayram xarakteri aldı. Krailça Viktoriyanın şəxsi arzusu ilə məni ona və ərinə təqdim etdilər, London teatrındakı mənim operalarımın tamaşası barədə maraqlı söhbətimiz oldu. Şahzadə Albert qeyd etdi ki, italyalı ifaçılar mənim musiqimin öhdəsindən gələ bilməzdilər. Bu sözlərin cavabında kraliça Viktoriyanın İtaliya ifaçılarının əksəriyyətinin alman olduğuna diqqət çəkməsi mənə zövq verdi. Bu söhbətdən məndə xoş təəssüratlar qaldı. Vəziyyəti dəyişməyə də, bu, sanki mənim xeyrimə olan nümayiş idi. Əvvəlki kimi, bundan sonra da mətbuat mənim rəhbərliyim altında keçən bütün konsertlərin fiaskoya uğradığını yazmaqda davam edirdi. O vaxt təşkil olunan Reyn musiqi axşamlarından birində Ferdinand Giller hamının eşidəcəyi tərzdə bəyan etmişdi ki, mənim Londondakı işlərim iflasa uğrayıb və mən artıq oradan qovulmuş sayıla bilərəm. Onun bu açıqlamaları dostlarının səmimi sevincinə səbəb olmuşdu. Amma rəhbərliyim altında keçirilən sonuncu konsertlərdən birində mən müəyyən dərəcədə məmnunluq keçirdim. Həmin axşam ömür boyu yaddan çıxmayan nadir səhnələrdən biri baş verdi. Musiqiçilərin indiyədək ciddi-cəhdlə gizlədikləri hissələr həddən artıq parlaq şəkildə aşkara çıxdı. Mənim ilk uğurlarımdan sonra bu adamlar aydın şəkildə başa düşdülər: güclü, hər şeylə məsuliyyətsizcəsinə rəftar edən Kosta ilə yaxşı münasibət saxlamaq və işdən qovulmamaq üçün mənə rəğbətlərini açıq bürüzə verməməlidirlər. Buna görə də əvvəllər açıq-aydın izhar olunan rəğbət sonradan tamamilə yatdı. İndi çoxdandır gizlədilən ovqat aşkara çıxırdı. Musiqiçilər məni hər tərəfdən səs-küylə əhatə etmişdilər, eyni zamanda, adətən konsert bitməmişdən zalı tərk edən tamaşaçılar həyəcanla estradanın qarşısında qruplarla toplaşmağa başlayırdılar. Mənim əlimi sıxır, səmimi arzularını bildirirdilər. Mənim vida sözlərim musiqiçilərin və tamaşaçıların xoş arzuları ilə eşidilməz oldu.

47

Londonda qalmaq mənim üçün həm də ona görə vacib idi ki, bunun sayəsində yeni tanışlıqlar və münasibətlər qazanmışdım. Bura gəlişimdən dərhal sonra Listin istedadlı tələbəsi kimi tövsiyyə etdiyi gənc Karl Klindvort məni görməyə gəldi, sonradan o, bütün həyatımın sadıq və etibarlı dostuna çevrildi.

Gənc olsa da, Londonda qısa müddət qalması ona İngiltərədə musiqi həyatının vəziyyətini qiymətləndirməyə imkan verdi. Onun bu ümitsiz fikirlərinə haqq verməyə bilməzdim. İngilis musiqi tənqidinin hər cür savadsızlarına yaltaqlıq etməyi bacarmayan, Listin tələbəsi olduğunu biləndən sonra onun üzərinə hücumu keçən nüfuzlu rəyçilərə ən kiçik diqqət əlaməti belə göstərməyəcək dərəcədə qürurlu olan bu gənc, tezliklə ifaçılar arasında layiqli yerini tutacağına bütün ümidlərini itirdi. Bu vəziyyətilə barışıb, ingilis musiqi həyatının səhrasını istisnasız olaraq dərs verməklə keçməyə başladı. O, əla musiqiçi idi və gözəl pianoçu idi. Karl mənə "Reyn qızılı"nın partiturası ilə bağlı müraciət etdi. O, bu əsərin royal üçün ifasına icazə verməyimi istəyirdi ki, virtuoz pianoçular konsertlərdə onu ifa etsinlər. Təəssüf ki, o tezliklə, təhlükəli xəstəliyə yoluxdu və mən uzun müddət onu görə bilmədim.

Preger və arvadı mənə bütün rəğbətlərinə rəğmən, tanışlarımla yaxın çevrəsinə daxil deyildilər. Amma Sentonla Lüdersin evi orijinal quruluşu ilə tezliklə mənim üçün doğma bir yerə çevrildi. Mən orada artıq adam deyildim, hər gün onların dostyana inadı ilə onlarda nahar edirdim. Burada, rahat şəraitdə adətən Londondakı qanqaraçılıqdan yorulanda istirahət edirdim. Preger də tez-tez bura gəlirdi. Çox zaman biz şəhərin boz, sıx dumana bürünmüş küçələrini gəzirdik. Lüders səhhətimizi və ovqatımızı London iqlimindən qorumaq üçün fürsətdən istifadə edib, yoldaca bizi öz hazırladığı punşa qonaq edirdi. Bir dəfə adi bir gəzinti zamanı üzərimizə gələn böyük kütlə bizi çaşqınlığa saldı və bir-birimizi müəyyən müddətə itirdik. Məlum oldu ki, kütlə *St. James* küçəsindən Kovent-Qardenə gedən imperator Napoleonun ardınca qaçmış. Bu zaman Krım müharibəsinin qızgın çağıydı. Müttəfiqlərinin böhranlı vəziyyətini görən Napoleon arvadı ilə birgə Londona, kraliça Viktoriyaya baş çəkməyə gəlmişdi. London əhalisi ona acgözlüklə tamaşa edirdi, bütün ölkələrdə belə hadisələr zamanı kütlə qarşısızalmaz maraq göstərir. Mən Haymarketdən *Regentstreetə* dək getməyə çalışırdım. Amma küçəni keçmək istəyərkən, mən yenidən izdihamla qarşılaşdım. Tamaşasevərlərdən biri üzərimə atıldı və böyrümdən güclü zərbə endirdi, amma onun anlaşıq vəziyyətdə olması səbəbindən nəinki əsəbiləşmədim, əksinə, bu, məni əyləndirdi.

48

Kostaya görə Sentonla Anderson arasında yaranmış gərgin münasibətlər bir az da pisləşdi, nəticədə mən ictimai işlərə təsir imkanlarımı tamamilə itirdim. Halbuki, onlar bir sıra əyləncəli hadisələrə səbəb olurdular. Həmin bu Anderson kraliçanın saray faytonçusunun himayəsi altında kral saray orkestrində ("*Queens-*

band”) direktor vəzifəsini aldı və musiqidə tam səriştəsiz olsa da, hər il düzənlənən saray konsertlərinə dirijorluq etməli oldu. Bu, konsert yox, biabırçılıq idi. Özü-nü saxlaya bilməyən Senton gülməkdən az qala ölmüşdü. Bu konsert axşamı bir çox lətifələr eşitdim. Yeri gəlmişkən, nəhəng boyu və cəngavər gövdəsi üzündən mənim *Charlemagne* adlandırdığım xanım saray şeypurçusu vəzifəsini və maaşını mənimsəmişdi. Bu və digər əhvalatları dinlədikdən sonra belə bir qənaətə gəldim ki, həyatsevər dostum hər yerə əli çatan qaragüruhun fitnələrinə açıq mübarizədə duruş gətirə bilməyəcək. Həqiqətən də, tezliklə Andersonla Senton arasındakı final mübarizəsinin birincinin xeyrinə başa çatdığına şahidi oldum. Bu məndə əvvəllər də gəldiyim bir qənaəti möhkəmləndirdi: azad İngiltərədəki qaydalar dünyanın başqa yerində olduğundan heç də yaxşı deyil.

Berliozun gəlişilə bizim kiçik cəmiyyətimiz bir qədər böyüdü. O, Londona yenidən təşkil olunmuş *The new philharmonic society*yə iki konserti idarə etmək üçün dəvət olunmuşdu. Bu cəmiyyətin daimi kapelmeysteri məzəli dərəcədə qabiliyyətsiz doktor Uayld idi, onun hansı xidmətlərinə görə bu vəzifəyə təyin olunduğu aydın deyildi. Bu, toppuş yanaqları olan ingilis ştutqartlı dirijor Lindpaintnerdən dərs almışdı və onun bilikləri yalnız taktı yersiz pozmaq, necəsə orkestrin dalınca sürünmək, ağına nə gəldi ifa etmək üçün kifayət edirdi. Mən onun ifasında Bethovenin simfoniyalarından birini eşitdim və sonra tamaşaçıların onu qulaqbatırıcı, gur alqışlarla qarşılmasına xeyli dəhşətli dərəcədə təəccübləndim: bu simfoniyanı ciddi dəqiqlik və həqiqətən səmimi alovla ifa edəndə, məni də belə alqışlamışdılar. Bədii sənət baxımından bu konsertlərin səviyyəsini az da olsa qaldırmaq üçün, yuxarıda qətd etdiyim kimi, Berliozu dəvət etmişdilər. Onun ifasında bəzi klassik əsərləri, o cümlədən, Motsartın simfoniyalarından birini dinləmək mənə müyəssər olmuşdu. Öz əsərlərini böyük ruh yüksəkliylə idarə edən bu dirijorun həmin vaxt vəzifəsinin öhdəsindən o qədər də yaxşı gəlmədiyini və adi kapelmeysterlərdən heç nə ilə fərqlənmədiyini görəndə təəccüblənmişdim. “Romeo və Cülyetta” simfoniyasından hissələr kimi effektiv əsərlərinə gəlicə, onlar məndə əvvəlki kimi güclü təəssürat oyatdılar. Amma indi bu qeyri-adi musiqiçinin böyük konsepsiyalarında belə, əvvəllər görə bilmədiyim mövcud qüsurları görə bilirdim.

49

Sentonun yanında dəvət olunduğum nahar zamanı Berliozla tanış olanda çox həyəcanlandım. Qarşımda yorğun, nəyəsə məyus olmuş nadir istedadlı adamı görürdüm. Mənim London səfərim əyləncə dalınca qaçmaqdan ibarət idi, daxili oyanma arzusundan doğurdu, Berliozu görəndə qeyri-iradi müəyyən

ruhi məmnunluq keçirdim: məndən dəfələrlə layiqli bu adam bura yalnız cüzi əməkhaqqı, bir neçə gineya dalınca gəlmişdi. Berlioz yorğun görünürdü, üzündə ümitsiz ifadə vardı və mən birdən-birə rəqiblərimdən dəfələrlə istedadlı olan bu insana qarşı dərin mərhəmət hiss etdim. Berliozla görüşlər zamanı mən özümü şən və sərbəst aparırdım, bu, ona xoş idi. Bu özünə qapalı, az danışan adam bizim söhbətlərimiz zamanı tamamilə dəyişir və canlanırdı. O mənə Meyerber barədə xeyli məzəli əhvalat danışır, deyirdi ki, onun tərifli rəylərə həssaslığına, hiyləgər və yaltaq davranışına qarşı durmaq çətin idi. İlk "Peyğəmbər" tamaşasından sonra o adı "*Diner la veille*" (*şam yeməyi - red.*) vermişdi. Berlioz bəhanə ilə dəvətdən imtina etmişdi. O zaman Meyerber onu mehribancasına danlamışdı, xahiş eləmişdi ki, bu dərin incikliyin əvəzini opera haqqında "gözəl bir məqalə" ilə çıxar bilər. Berlioz cavab vermişdi ki, bir Paris qəzetində Meyerber barədə tənqidi yazı yazmaq o qədər də xoş iş deyil.

Berliozla sırf bədii məsələlərlə bağlı razılığa gəlmək mümkünsüz idi. Burada o, formallaşmış ideya üfüqləri ilə tam özündənəmin bir fransız idi. Müəyyən bir yanaşmanı müdafiə edərkən, tərəfdaşının fikrini düzgün başa düşmədiyi barədə sual da vermirdi. Həmsöhbətimlə özümü həddən artıq rahat hiss elədiyimdən, qəfildən fransız dilində danışmağıma özüm də təəccübləndim, ona "bədii sənət" sirri barədə öz düşüncələrimi söyləmək istəyirdim. Daxili formaların hərəkəti ilə onlardan azad olmayınca bu təəssüratlar bizi öz əsirliyində saxlayır. Xarici təəssüratlar yalnız onları bulduğu dərin mürgülü vəziyyətdən çıxarır. Bədii obrazı isə təəssüratlar deyil, onlardan azadolma doğurur. Berlioz məni dinləyib, sanki mərhəmətlə razılaşıra, gülümsədi və dedi: "*Nous appelons cela: digerer*" (*biz bunu daycest adlandırırıq - red.*). O mənim bir neçə cümlə ilə izhar etdiyim mətləbi bir neçə kəlmədə dedi ki, bu da məni heyrətləndirdi. Yeri gəlmişkən, yeni dostumun zahiri davranışları məni tez-tez təəccübləndirirdi. Onu sonuncu konsertimə, sonra da öz mənzilimdə ən yaxın dostlarıma verdiyim kiçik vida ziyafətinə dəvət etdim. Öz səhhətini bəhanə edib, bizimlə çox oturmadı. Dostlarım onun tamaşaçıların məni gur alqışlarla yola salmasından kədərləndiyini gizləmədilər.

50

Londondakı qalan tanışlıqlarım önəmli deyil. Məni yalnız şair, musiqisevər və təəssüf ki, bəstəkar da olan gözəl, yaraşqlı cənab, lord Bruqamın kürəkəni Ellerton məmnun etdi. O, filarmoniyadakı konsertlərin birində mənə yaxınlaşdı və mənim Londona gəlişimi təqdir etdiyini dedi, utanmadan bildirdi ki, mən Mendelsona şişirdilmiş rəğbətə son qoyacağam. O, məni və dostlarıma *University Club-*

da qonaqlıq verən, Londondakı bu cür müəssisələrin olduğunu anlatmaqla bizə xüsusi hörmət göstərən yeganə ingilis idi. Amma xoş söhbətdən sonra ingilis qonaqlığının zəif tərəflərini də bilmiş oldum. Bizim yeni dostumuzun qoluna girib onu evinə apardılar, sanki, belə də olmalıymış: o ayaq üstə zorla dayanırdı və tək gedə bilməzdi.

Potterin şəxsində köhnəfikirli, amma hədsiz dərəcədə mehriban bəstəkar olan orijinal adamla tanış oldum. Onun təvazökar ölçülərinə rəğmən, zərif kontrpunkt əməyilə fərqlənən əsərinə dirijorluq etdim və bu əsər məni çox maraqlandırdı. Bəstəkar özü yaşlı, xoşsifət, qərribə bir adam idi, mənə qorxu qarışıq hörmətlə yanaşırdı. Onun, həqiqətən də, gözəl və maraqlı simfoniyasının *andantesinin* lazımi təzdə ifa olunmasında inad etdim. O, öz əsərinə tam inamsızlıqla yanaşırdı. Tamaşaçıları darıxdıracağından qorxan bu adam istəyirdi ki, əsəri tez ifa etsinlər. Mən öz tempimdə ifa etdiyim bu *andante* ilə ona böyük uğur və çoxlu alqış qazandıranda onun üzü minnətdarlıq sevincli ilə nurlanmışdı. Mak-Farrink adlı qaşqabaqlı, melanxolik şotlanddan o qədər də xoşum gəlmirdi, Filarmoniya cəmiyyəti onun əsərlərinin yüksək qiymətləndirildiyini bildirirdi. Onun simfoniyalarından birinin ifası təklif olunurdu, amma görünür, şotlandiyalı bu məsələ ilə bağlı mənimlə müzakirə aparmaq üçün çox təkəbbürlü idi. Heç cür bəyənmədiyim bu simfoniyanın kənara qoyulub, onun yerinə "*Steeple-Chase*" uvertürasının seçilməsinə çox sevindim. Sonuncu, vəhşi, ehtiraslı xarakterli orijinal bir əsər idi. Mən onu böyük həzzlə idarə etdim. Tacir Beneke və ailəsilə tanışlıq – Vezendonk mənə qalmağa onların evini tövsiyyə etmişdi, ora hər zaman müraciət etmək olardı – böyük narahatlıqlar gətirdi. Londona gəlişi zamanı Mendelsonun evində qaldığı bu adamların, dövətləri az-az da olsa qəbul etmək və onların cəmiyyətində olmaq üçün Kamverbəle uzaq səfər etmək lazım gəldi. Mənim yanımda dərhal ondan danışdırlar, mənim onun əsərlərini idarə etməyimdən vəcdə gəldiklərini söyləyir, mərhumun "zəngin istedadından" söz açırdılar. Filarmoniya cəmiyyətinin katibi Hovard – bu xoşsifət, namuslu qoca katibi, özünün də düşündüyü kimi, ətrafımdakı azsaylı ingilisdillilərdən biri məni əyləndirməyə çalışırdı. Bir neçə dəfə onun qızı ilə Kovent-Qarden teatrında İtaliya operasına baxdım. Reçitativ üslubda, kobud almanların və səsi olmayan italiyalıların təhrif olunmuş ifasında "Fidelio"nu dinlədim. Nəticədə, daha o teatra getmədim. Londonu tərk edərkən, cənab Hovardla vidalaşmaq istəyəndə, onun yanında Meyerberi görüb, təəccübləndim. O, özünün "Şimal ulduzu" əsərinin taleyilə bağlı gəlmişdi. Onu görəndə ani olaraq xatırladım ki, mənim Filarmoniya cəmiyyətinin katibi kimi tanıdığım Hovard həm də "*Illustrated News*"un musiqi tənqidçisidir. Böyük opera bəstəkarı buna görə onun yanına gəlmişdi. Məni görəndə Meyerberin əl-ayağı dolaşdı. Bu, öz növbəsində məndə elə bir təəssürat yaratdı ki, biz bir-birimizə, bir cümlə də olsun, demədik. Hovard çox təəccübləndi.

O, bizim tanış olduğumuzu düşünürdü. Nəhayət, məndən Meyerberi tanıyıb-tanımadığımı soruşdu, cavabında Meyerberlə mənim barəmdə danışmasını tövsiyyə etdim. Sonra yenidən Hovardla görüşəndə o məni əmin etməyə çalışdı ki, Meyerber barəmdə yüksək hörmətlə danışsın. Mən ona Parisdə nəşr olunan *"Gazette musicale"* in bir neçə nömrəsini oxumağı tövsiyyə etdim, bu yaxınlarda Fetis orada cənab Meyerberin barəmdə o qədər də xoş tərzdə sözləmədiyi fikirlərini vermişdi. Hovard başını yellədi və dedi ki, "iki böyük bəstəkarın belə qərribə şəkildə görüşdüklərini" heç cür anlaya bilmir.

51

Köhnə dostum Herman Frankın məni ziyarətə gəlməsi xoş gözlənilməzlik oldu. O vaxt Frank Braytonda yaşayırdı və Londona bir neçə günlüyə gəlmişdi. Onunla çox söhbət etdik və çalışdım ki, bu söhbət onda mənimlə bağlı düzgün təsəvvür yaratsın. Çünki son illər bir-birimizi görmədiyimizdən, o, alman musiqiçilərindən barəmdə çox əcaib şeylər eşitmişdi. Hər şeydən əvvəl, o, mənim Londonda olmağıma heyrətlənirdi, çünki ideyalarımı həyata keçirmək üçün burada lazımı əsasın olmadığını düşünürdü. Onun ideya dedikdə, nəyi nəzərdə tutduğunu başa düşmədim. Sadəcə, Filarmoniya cəmiyyətinin dəvətini qəbul etmə səbəblərim və ona cari ildə cəmiyyətin konsertlərinə dirijorluq etməkdən boyun qaçırmağımla bağlı danışdım, çünki işlərimi bitirmək üçün Sürixə qayıtmaq istəyirdim. Dostum məndən tamam başqa şey eşidəcəyini düşünürdü: o, Londonda nüfuzlu mövqə əldə edəcəyimi və buradan alman musiqiçilərinə müharibə elan edəcəyimi zənn edirdi. Almaniyadakı bütün musiqi çevrələrində haqqımda belə düşünürdülər. İnsanların əksəriyyəti haqqımda yanlış təsəvvürdədir, halbuki, o indi mənim əsl mahiyyətimi tanıdı, onun sözlərinə görə, bu uyğunsuzluqdan təəccüblü heç nə ola bilməzdi. Biz zarafatlaşaraq bir-birimizi yenidən tanıyırdıq. Mənim kimi, onun da Şopenhauerin son bir neçə ildə məşhurlaşan əsərini layiqincə qiymətləndirdiyinə sevinirdim. O, bu fikirlər barədə heyratəmiz dəqiqliklə danışdı. O, alman dühasının siyasi zəmində ya tam iflasa uğrayacağını, ya da onun tam dirçələciyini düşünürdü, ikinci halda, onlar Şopenhaueri düzgün qiymətləndirəcəkdilər. Frank məni tərk edib dəhşətli və qaçılmaz taleyinin arxasınca getdi. Bir neçə ay sonra, Sürixə qayıdanda onun müəmmalı ölümü barədə eşitdim. O, on altı yaşlı oğlunu ingilis donanmasına vermək üçün Braytonda yaşayırdı. Atasının oğlanın dənizə məhəbbətini bölüşmürdü. Gəminin limandan ayrılmalı olduğu səhər atanın evin pəncərəsindən atılaraq küçədə ölmüş halda tapmışdılar. Oğlunu isə deyilənə görə, çarpayısında boğmuşdular. Ana isə çoxdan dünyasını dəyişmişdi. Bu müəmmalı hadisəyə aydınlıq gətirəcək heç kəs qalmamışdı.

Bildiyimə görə, hadisənin üstü bu gün də açılmayıb. Frank unutkanlığından Londonun planını mənim yanımda qoymuşdu. Ünvanını bilmədiyimdən onu geri qaytara bilmədim. Bu gün də həmin plan məndə qalır.

52

Semperlə tanışlıqla bağlı daha şən xatirələrim var, hərçənd, onlarda da ağrı yox deyil . Onunla Londonda qarşılaşdım, artıq o, ailəsi ilə birgə bu şəhərdə möhkəmlənmişdi. Drezdendə mənə çılğın və əsəbi təsir bağışlayan adam indi məni xeyli heyrtləndirdi və rıqqətə gətirdi. O, sənət fəaliyyətini dayandırmasını sakit, təmkinli barışqanlıqla qarşılayırdı. Bu qədər qeyri-adi dərəcədə istedadlı adam hər cür həyat şəraitinə uyğunlaşmağı bacarırdı və böyük işi olmadığından kiçik işlə kifayətlənirdi. O heç İngiltərədə böyük memarlıq tikililəri ilə bağlı sifariş alacağını gözləmirdi də. Amma himayədarı şahzadə Albertə çox ümid bəsləyirdi. Hələlikə, o, otaq ornamentləri və bahalı mebel üçün rəsmlərin tərtib olunması ilə məşğul idi. O, bunu heç də böyük memarlıq tikililərindən balaca iş hesab etmirdi. Üstəlik, bu, yaxşı gəlir gətirirdi. Biz Semperlə tez-tez görüşməyə başladım və bəzən mən axşamı onun Kensingtondakı evində keçirirdim. Qeyri-adi dərəcədə ciddi yumorumuz bizi köhnə, gözəl günlərə aparır, taleyin faniliyini unutturdu. Evə qayıdanda Semperlə bağlı məlumatlarım işə yaradı. Zultser onun qayğısına qalması öz üzərinə götürdü və onu Sürixdə tikilməkdə olan politexnikumla bağlı işlərə rəhbərlik etməyə dəvət etdi.

Bir neçə dəfə Londonun maraqsız teatrlarını ziyarət etdim. Təbii ki, opera teatrını həmişəlik bu siyahıdan çıxarmışdım. Məni daha çox sahilə yerləşən *Adelphi-Theater* cəlb edirdi, ora gedərkən tez-tez Preger və Lüders məni müşayiət edirdilər. Orada "*Christmas*" adı altında bəzi xalq nağılları səhnələşdirilirdi. Bir tamaşa məni daha çox maraqlandırdı: o, bir neçə nağılın məharətlə uyğunlaşdırılmasından yaradılmışdı. Tamaşada heç bir qırıqlıq yox idi, onlar bir süjet kimi davam edirdi. Hər şey "Qızıl qaz"dan başladı. Sonra "Üç istək", daha sonra "Qırmızı papaq" köməyə gəldi (burada canavar əvəzinə adamyeyən obrazından istifadə olunmuşdu və bu yamyam çox qəşəng, məzəli şeirlər ifa edirdi). Sonda müxtəlif qarışıq elementlərdən istifadə olunan "*Zoluşka*" göründü. Səhnə və dram baxımından, bunlar gözəl icra olunmuşdu. Onlar xalqı necə qeyri-adi tamaşalarla maraqlandıрмаqla bağlı dəqiq təsəvvür yaradırdılar. *Olympic-Theater*da tamaşalarda sadə gözəllik az idi, burada fransız teatır janrında maraqlı dialoq səhnələri ilə yanaşı, "Sarı cırdan" sehrli nağılı da tamaşaya qoyulurdu, orada meymun rolunu tamaşaçıların sevimlisi Robson oynayır. Sonradan bu aktyoru "*Garrick-Fieber*" adlı kiçik məzəli tamaşada da gördüm, Robson orada Harriklə səhv saldıqları sərxoş rolu oynayır və onu sərxoş halda zorla Hamleti oynamağa vadar edirlər. O, məzəli

oyunu ilə məni heyrtləndirdi. Şəhərin kənarında, Merylebonda yerləşən kiçik teatr Şekspirin əsərləri ilə tamaşaçı cəlb etməyə çalışırdı. Orada “Şən zövcələr” tamaşasına baxdım, ifanın düzgün və dəqiqliyinə heyran oldum. Hətta *Haymarket-Theater* səhnəsindəki “Romeo və Cülyetta” belə, truppaya birinci dərəcəli olmasa da, məndə xoş təsir oyatdı: quruluş Harrik ənənələrinə uyğun idi. Birinci pərdədən sonra Romeo rolunun qoca, altmış yaşlı aktyora verilməsi ilə bağlı təəccüblərimi Lüdersə bildirdim. Aktyor ötüb keçən gəncliyini gözəl qadınsayağı jestlərlə əvəz etməyə cəhd göstərirdi. Lüders cəld afişaya göz gəzdirdi və çıxırdı: “Lənət şeytana, bu ki qadın imiş”. O, bir zamanlar məşhur amerikalı xanım miss Kerman idi. Cəhdlərimə rəğmən, *Princess Theater*da “VII Haynrix” tamaşasına bilet tapa bilmədim. Məhz bu, qeyri-adi dərəcədə ciddi-cəhdlə və gözəl şəkildə qoyulmuş realizm istiqamətinə uyğun idi və qeyri-adi uğur qazanmışdı.

53

Mənə daha yaxın olan musiqi sahəsində, “*Exeter hall*”-ın böyük zalındakı bir neçə “*Sacred-music-society*” konsertini qeyd etmək istərdim. Təxminən hər həftə orada oxunan oratoriyalar daimi təmrinlər sayəsində əminliklə ifa olunurdu. Bundan başqa, xüsusən də, Hendelin “Məsih”ində bəzən sənətin yüksək zirvələrinə qalxa bilən yeddi yüz nəfərlik xora xeyir-dua verməyə bilmədim. Burada mən musiqinin yerli kultunun özünəməxsus ruhunu anladım. Bu ingilis protestantlığı ruhu ilə sıx bağlıdır. Eyni səbəbdən də, oratoriya, tamaşaçıları operadan daha çox cəlb edir. Tamaşaçı oratoriya axşamına kilsəyə, Allaha ibadət məqsədi ilə gedir. Kilsədə necə dua kitabları ilə oturlarsa, burada da hamının əlində Hendelin klaviraussuqu var, kassada onun bir nüsxəsini bir şillingə satırlar. Ona əsasən ifanı izləyirlər. Fikrimcə, bu, “Alliluya” kimi xüsusən vacib hissələri qaçıрмаq qorxusu ilə bağlıdır, bu zaman hamı skamyadan ayağa qalxır. Əvvəllər bu qalxma dinləyicilərin qeyri-iradi şövqü ilə müşayiət olunurdu. Sonra bu, ənənəyə çevrildi. İndi isə bu, hər “Məsih” ifa olunanda qeyd-şərtsiz əməl olunan qaydadır.

Bütün bu xatirələr Londonun, xüsusən də, ilin bu vaxtında pisləşən iqlimi sayəsində mənim fasiləsiz xəstəliyik xatirələrimin yanında silinməkdədir. Daim soyuqdəymədən əziyyət çəkirdim. Dostlarımla məsləhəti ilə orqanizmə möhkəmləndirmək və onun müqavimət gücünü artırmaq üçün sərt ingilis pəhrizi tutdumsa da, amma etiraf edirəm ki, bu mənə qətiyyəni yüngüllük gətirmədi. Bundan başqa, mənzili heç cür qızdırma bilmirdim. Bu, işimə ziyan vururdu. “Valkiriya”nın orkestrə uyğunlaşdırılmasını nəinki tamamilə bitirə bilməmiş, hətta cəmi bir neçə yüz səhifə irəliləmişdim. Bir şərait də məni sıxırdı: beynimə gələn musiqi ideyalarını kağıza qeyd edərkən, mən ovqatıma görə meydana çıxma

biləcək uzunmüddətli fasiləni nəzərə almamışdım, buna görə də, həmin müddət ərzində əvvəlki eskizlərlə ümumi plan arasında bağlılıq itirilirdi. Çox zaman karandaşla yazılmış vərəqlərə, öz əlimlə yazdığım notlara baxıb, onlarda mənasını anlamadığım yad, vəhşi işarələr görürdüm. Tam məyusluq içərisində Dantenin kitabına əl atdım. İlk dəfə onu həqiqətən anlamağa başladım. Londonun iqlimində “Cəhənnəm” mənim üçün dərkolunan reallığa çevrildi.

Nəhayət, London səfərinin mənə bəxş etdiyi əzablardan xilas olmaq saati gəlib çatdı. Yeganə məqsədim dünyanı sərgərdan dolaşarkən yeni, ruhumu təzələyən təəssüratlar əldə etmək idi. Amma mənə səmimi bağlanmış dostların qəlbində xoş xatirə qoymaq sevinc gətirirdi. Sevinclə Parisdən evə tərəf yola düşdüm. Parisə çatanda yayın ən gözəl çağı idi. Yenə küçələr heç yana tələsməyən, sadəcə, gəzişən insan kütlələri ilə dolu idi. İyunun 30-da, cibimdə min frankla Sürixə döndüm.

54

Arvadım Firşvaldştet gölü yaxınlığında Zelisberqə gedib yenidən zərdabla müalicə götürmək istəyirdi. Dağ havasının mənə də xeyirli olacağını düşünüb, onunla getməyə qərar verdim. Amma itimiz Pepsin ölümü bizə mane oldu. Heyvan on üç yaşında qocalmışdı. Hədsiz zəiflədiyindən, onu özümüzlə aparmağa risq etmədik, it yoxuşu çıxma bilməzdi. Bir neçə gündən sonra onda aqoniya başladı. Tez-tez huşunu itirirdi, qıc olurdu. Özünə gələndən sonra qalxır və daim onun qayğısına qalan Minnanın otağına gedirdi. Bəzən o, zorla mənim yazı masama söykənir və yıxılırdı. Baytar bildirdi ki, artıq ona heç nə ilə kömək etmək olmaz. Onun qıcolmaları günü-gündən gücləndiyindən və it daha çox əziyyət çəkdiyindən ona sınaid turşusu verməyi tövsiyyə etdilər. Səfərimizi təxirə saldıq. Tezliklə sağalmasına heç bir ümid olmayan bədbəxt heyvanın əzablarına özüm son qoydum. Qayıq tapıb, gənc həkim tanışım Obristin yanına getdim, bildirdim ki, o, kənd apte-ki ilə birgə zəhər əldə edir. Ondan ölümcül doza aldım və gözəl bir yay səhərində evə döndüm. İtin əzabları dözülməz həddə çatarsa, yalnız bu halda ondan istifadə edəcəkdim. Gecə, Peps, adəti üzrə mənim çarpayımda yatırdı, səhərlər yanımdan çıxıb, pəncələri ilə cırmaqlayaraq məni oyadırdı. Qəfil inilti səsinə ayıldım: Pepsin əzablı qıcolmaları başlamışdı. Sonra o arxası üzrə düşüb qaldı. Bu anın vacibliyini hiss edib saata baxdım. İyulun onunda saat 2-yə 10 dəqiqə işləmiş məni çox sevən balaca dostumu itirdim. Səhərisi acı göz yaşları ilə onu dəfn etdik. Evin sahibi, xanım Ştokar-Eşer bağda gözəl bir yer ayırdı və biz Pepsi səbəti və yastıqları ilə birgə orada basdırdıq. İllər sonra onun qəbrinin təxmini yerini mənə göstərdilər. Amma bağ dəyişmişdi və orada Pepsin məzarından əsər-ələmət qalmamışdı.

Sonra biz Zelisberqə getdik, bu dəfə bizi yeni tutuquşu müşayiət edirdi. Onu əvvəlki Paponun əvəzində arvadıma Kreysberq bazarından almışdım. Bu da çox yaxşı, ağıllı quş idi, amma onu bütünlüklə Minnanın ixtiyarına verdim. Mehriban yanaşsam da bu quşla dostluq eləmədim. Xoşbəxtlikdən, dəyişməyən gözəl hava bizim çox sevdiyimiz bu məkanda qalmağımıza imkan verirdi. Tənha gəzintilərim istisna olunmaqla, bütün boş vaxtımı "Valkiriya"nın orkestr üçün uyğunlaşdırılmasına sərf edirdim. Bundan başqa, Şopenhaueri oxuyurdum. Eyni zamanda, Berliozdan aldığım səmimi məktub mənə zövq verdi. O, məktuba "*Les soirées de l'Orchestre*" əsərini də əlavə etmişdi. Bəstələrindəki adamı itələyən kobudluq burada da özünü göstərirdi, amma onu zövqlə oxudum. Zelisberqdə yenidən gənc Robert fon Qornşteyni gördüm. O, özünü ədəblə aparır və ümumiyyətlə, zərif intelligent təəssüratı yaradırdı. Onun Şopenhaueri sürətli və görünür, uğurla öyrənməsi məni xüsusi maraqlandırdı. Qornşteyn bir müddətlik Sürixə gələcəyini bildirdi, bundan başqa Karl Ritter də gənc həyat yoldaşı ilə birgə qışda ora köçməyi düşünürdü. Avqustun ortasında biz Sürixə döndük, keçmiş tanışlarımızla əlaqə saxlayırıdık, mən yenə sakitcə "Valkiriya" ilə işimə davam elədim. Xaricdən "Tanhauzer" in uğuru ilə bağlı xəbərlər yenə gəlirdi, əsər getdikcə məşhurlaşdı. Son zamanlar əvvəllər qeyri-müəyyən nəticələr verən "Loenqrin" də uğur qazanmağa başlamışdı. Frants Dingelştedt Münhen saray teatrının o zamankı intendantı kimi imkanı çərçivəsində "Tanhauzer" in təbliğini öz üzərinə götürdü, Laxnerin nüfuzu sayəsində bu o qədər də asan deyildi. Cəhd kifayət qədər uğurlu oldu, halbuki , Dingelstedtin sözlərinə görə, bu, qonorarla bağlı vədlərə əməl edəcək dərəcədə uğurlu alınmadı. Amma səliqəli Zultserin sayəsində maddi vəziyyətim çox yaxşı idi və qayğısızlıqla işlərimlə məşğul ola bilərdim. Amma sərt havalar özləriylə birgə mənə yeni əzablar gətirdi. London iqliminin pis təsirinin nəticəsi kimi qışda məndə qızıl yel tutmaları yaranmışdı. Pəhrizdə kiçik bir səhvə yol vermək və ya lənətə gəlmiş soyuqdəyməyə tutulmaq kifayət idi ki, xəstəlik özünü bürüzə versin. Bu səbəbdən işimə ara verməyə məcbur olurdum, çünki xəstəlik zamanı edə biləcəyim yeganə iş mütailə idi. O zaman oxuduğum kitablardan ən çox "Buddizmin tarixinə giriş" məni maraqlandırır. Uzun müddətdir qəlbimdə yaşayacaq poemanın əsas süjetinin cizgilərini buradan götürdüm. Ümid edirdim ki, nə zamansa bu cizgilər bitkin formada əks olunacaq. Gələcək əsərimə "Qaliblər" adını verdim. Əsər çandal qızın Buddanın baş şagirdi Anandaya iztirabla nurlanmış ruhani sevgisini sübut edəndən sonra Sakxya-Muni ali dilənçi ordeninə qəbul olunmasından söz açılırdı. Sadə süjetin dərin mənalı gözəlliyindən başqa, məni o zamandan bəri maraqlandıran musiqi ideyalarına onun özünəməxsus yanaşma-

sı da seçimimə təsir göstərdi. Buddanın ruhi baxışı qarşısında onunla qarşılaşan varlıqların həyatı, onların bütün keçmiş təcəssümlərində də indiləri kimi açıq-aydın görünürdü. Sadə əfsanə yeni məna alır: əziyyət çəkən qəhrəmanların keçmiş həyatı bilvasitə müasirliyə, onların mövcudluğunun yeni mərhələsinə qarışır. İkili mövcudluğun musiqili motivlərini necə verəcəyimi dərhal anladım və elə bu məqam da məni “Qaliblər”in yaradılması ideyası üzərində xüsusi sevgi ilə dayanmağa sövq etdi.

56

Beləliklə, hələ də nəhəng ölçülərdə təsəvvürümə gələn “Nibelunqlar”dan başqa, məni narahat edən iki yeni süjeti – “Qaliblər”i və “Tristan”ı təxəyyülümdə həkk etdim. Bu planlara daxil olduqca, xüsusən də, xəstəliyimin iyrənc tutmaları səbəbindən səbirsizliyim artırdı. Bu arada gəlişini yay üçün düşündüyüm List də tezliklə gələcəyini xəbər verdi. Ondan səfəri təxirə salmağı xahiş etməli oldum, çünki onun mənə ayıracağı bir neçə günü çarpayımın başında keçirməyəcəyinə əmin deyildim. Beləliklə, qışı sakit və məhsuldar fədakarlıqdan dostlarıma əzab verən şıltaq əsəbilikə dəyişən formada keçirdim. Bununla belə, Sürixdə məskunlaşan Karl Ritterin mənə daha yaxın olacağına sevindim. Heç olmasa, qışı keçirmək üçün ikinci dəfə Sürixi seçməklə, o, mənə xeyirxah bağlılığını göstərdi və hansısa pis təəssüratları məhv etdi. Qornşteyn, öz növbəsində, niyyətinə çatdı. Amma tezliklə onunla tanışlığa son verməli oldum. Çünki o, artıq klavişlərə toxuna bilməyəcək qədər əsəbiləşirdi. Qornşteyn ruhi xəstəlikdən, dünyasını dəyişən anası kimi dəli olacağından qorxurdu. Bu qorxu onu bir qədər maraqlı edirdi. Amma digər tərəfdən, bütün əqli keyfiyyətləri ilə yanaşı o, hədsiz zəif xarakterə malik idi, buna görə də, tezliklə ondan əlimizi üzdü. Onun Sürixi qəfil tərək etməsi də bizi bir o qədər narahat etmədi.

Bir müddət sonra Qotfrid Kellerin qismində tanışlığımın dairəsi bir adamlıq genişləndi. Əslən Sürixdən olan bu adam Almaniyada ədəbi fəaliyyətilə ad qazandıqdan sonra yenidən vətənə qayıtmışdı. Həmvətənləri ona böyük ümid bəsləyirdilər. Zultser təqdir etdiyi Kellerin (*burada bir qədər mübaliğə də vardı*) bir neçə əsərini, xüsusilə də, “Yaşıl Haynrix”i artıq mənə tövsiyyə etmişdi. Mən aciz, zəif insanı görəndə xeyli təəccübləndim, ilk görüşdəcə hamıda onun gələcəyi üçün qeyri-iradi təhlükə hissi yaranırdı. Məlum oldu ki, bu, Kellerin zəif yeridir. Şübhəsiz ki, onun bütün əsərləri orijinal istedadın göstəricisiydi, amma yaxından baxanda gələcək bədii sənət inkişafını vəd edən işarədən başqa bir şey deyildi. Ondan əsl missiyasının açılacağı yeni əsər gözləyirdilər. Bu səbəbdən də, bizim bütün görüşlərimizdə mən onu nə yazmağa hazırlaşdığı barədə sorğu-sual edirdim.

Amma cavabında o, şübhəsiz ki, tamamilə yetkin planlarından danışırdı, amma gələcək tanışlıq zamanı bu planların dayanıqlı olmadığı ortaya çıxırdı. Zamanla onu vətənpərvərlik mülahizələrə görə vəzifəyə düzəltməyi qərara aldılar, burada o, özünü düzgün və işgüzar adam kimi göstərə bilərdi. O vaxtdan Kellerin yazıçılıq fəaliyyəti, görünür, tamamilə başa çatdı.

57

Təəssüf ki, köhnə dostum Herveqin işləri o qədər də yaxşı alınmadı. Uzun müddət onun əsərlərinə gələcəkdəki ciddi bədii yaradıcılığa giriş kimi baxırdım. Herveq özü də gizləmirdi ki, əsl əsərlərini gələcəkdə yazacaq. İri poetik əsər yazmaq üçün onun lazımi materialı vardı, ideyası çox idi. Sadəcə, bütün bunları salacağı "çərçivə" çatmırdı. Herveq hər an bu "çərçivə"ni gözləyirdi, bu gözləntilər mənə həddən artıq uzun gəlirdi və qərara aldım ki, öz tərəfimdən ona uyğun plan təklif edim, amma Herveq böyük poema yazmaq, öz həyat baxışlarını orada əhatə etmək istəyirdi. O, Dantenin "xoşbəxtliyində" diqqət çəkirdi, görünür, cəhənnəmlə cənnətə aparan ətraf barədə nəşə yazmaq istəyirdi. Ona "çərçivə" qismində Platonun brəhmənizmə qədər uzanan və klassik təhsilimizdə müəyyən mövqə tutan metempsixoz mifi barədə poema yazdığı tövsiyyə etdim. Herveq bunun yaxşı fikir olduğunu düşündü, mən də dostuma əsərin formasını daha əsaslı şəkildə izah etməyə cəhd göstərdim. Planıma görə, poema üç hissədən, hər hissə üç nəğmədən ibarət olmalı idi. Birinci pərdədə qəhrəmanlar Asiya vətənlərində, ikincidə (*yeni doğuluşlarında*) Yunan və Roma dünyasında, üçüncü, orta əsrlərdə və müasir dövrdə əks olunmalı idilər. Bütün bunlar onun xoşuna gəldi və düşündü ki, bu konsepsiyadan nəşə alınabilir. Amma evinə tez-tez getdiyimiz, bir qədər kobud adam olan doktor Ville fərqli fikirdə idi. Ville deyirdi ki, biz Herveqdən çox şey gözləyirik. O, sadəcə, arvadı sayəsində Avropa haləsinə çıxmış yaxşı şvabdır, o, qabiliyyətlərindən daha artıq şöhrət tapıb və qiymətləndirilir. Sonda mən bu ümitsiz və kədərli fikirlərin cavabında sakitcə çiyinlərimi çəkdim, çünki özüm də görürdüm ki, ildən-ilə Herveq getdikcə daha da fəaliyyətsizləşir və süstlüyə qərç olur.

Semperin Sürixə gəlişi bizim həyatımıza xeyli canlılıq gətirdi. Hakimiyyət onu politexnikdə müəllim işləməyə dilə tutmaqdan ötrü mənə müraciət etdi. Semper dərhal Sürixə gəldi, vəziyyətlə yerindəcə tanış olmaq və təklifin onun üçün nə dərəcədə sərfəli olduğunu bilmək istəyirdi. Şəhər onda xoş təəssürat yaratdı. Hətta üzərində tırtıl böyüməkdə olan ağacların görüntüsü gəzinti zamanı ona zövq verdi və nəhayət, o burada qalmağa qərar verdi. Beləliklə, Semper ailəsi ilə mənim əhatəmə daxil oldu. Əlbəttə, o, iri tikinti sifarişlərinə ümid etmirdi, bun-

dan sonra özünü müəllimlik fəaliyyətinə təhkim olunmuş sayırdı. Amma tezliklə bədii ədəbiyyat işi onu cəlb etdi, Semper bir sıra əngəlləri aşaraq, nəşirliyə başladı və "Üslub" adlı dərgi buraxdı. Onu tez-tez kitab üçün rəsm çəkən yerdə tapırdım, sonra onları ciddi-cəhdlə daşda oyurdu. Semper bu işə çox bağlanmışdı. Sonra o, iddia etdi ki, onu böyük, yöndəmsiz evlər heç maraqlandırmır, onu yalnız detallar özünə çəkir.

58

Öz bəyanatıma əsasən, mən Musiqi cəmiyyətindən birdəfəlik çıxmışdım və daha Sürixdə tamaşaçılar qarşısında çıxış etməirdim. Əvvəlcə bəyanatımı ciddi qəbul etmədilər və mən onu qəti şəkildə təsdiqləməli oldum. Bununla yanaşı, cəmiyyətin mənə babat orkestr yaratmaq təklifinə biganəliklə yanaşmasını da bir daha diqqətə çatdırdım. Üzrxahlıq qismində mənə bildirdilər ki, musiqini yüksək qiymətləndirən tamaşaçılarda kifayət qədərdir, amma hər bir sıravı adam müəyyən məbləğin altına ilk olaraq imza atmaq istəmir, çünki bu, başqalarında onun pullarına maraq yarada bilər. Köhnə dostum Qof bildirdi ki, əgər yuxarıda qeyd edilən təhlükə olmasaydı, hər il bunun üçün on min frank ayıra bilər. O deyirdi ki, dərhal sorğu-sual başlanacaq: Ott im Qof nə üçün öz kapitalından bu cür istifadə edir. Ümumiyyətlə, onun addımı elə bir qalmaqal doğura bilər ki, asanlıqla ondan bütün əmlakı ilə bağlı hesabat istəyə bilərlər. Qeyri-ixtiyari ağılıma Hötenin "Birinci İsveçrə məktubu"ndakı məlum nidası gəldi. Hər necə olsa, artıq Sürixdəki musiqi fəaliyyətimlə birdəfəlik qurtarmışdım.

Amma evimdə zaman-zaman musiqi axşamları düzənlənirdi. Klindvortun "Reyn qızılı"nın, eyni zamanda, "Valkiriya"nın bir neçə pərdəsinin klaviraussuqu təmiz və gözəl siyahıda hazır idilər. Əvvəlcə Baumqartner həddən artıq çətin aranjmanın öhdəsindən gəlməyə çalışdı. Vinterturda yaşayan və tez-tez Sürixə səfər edən Teodor Kirxner, sonradan klaviraussuqun bəzi hissələrinin ifası ilə bağlı məharətini göstərdi. Bəzi vokal səhnələri ifa etmək üçün ifaçılar cəmiyyətinin direktoru Geymin həyat yoldaşına müraciət etdim, onlarla ailəvi dost idim. Bu qadının gözəl, səmimi səsi vardı, 1853-cü il konsertlərində yeganə solist kimi çıxış etmişdi. Amma xanım Geymin musiqi duyumu yox idi və notları düzgün götürməsi və vəzni saxlaması üçün çox əziyyət çəkməli olurdum. Bununla belə, biz müəyyən nəticəyə nail olduq və bəzən tanışlara "Nibelunqlar"ın musiqisini dinləmək zövqü verirdik. Amma burada da ehtiyatlı olmalıydım: ən kiçik həyəcan məndə qızıl yel tutması yaradırdı. Bir axşam biz Karl Ritterin evində toplaşmışdıq. Hofmanın "Qızıl dibçək" əsərini ucadan oxumağı təklif etdim. Qiraət zamanı otağın soyuducunu hiss etməmişdim. Əsəri bitirməyə imkan tapmamış hamı burnumun qızıarıb

şişdiyini gördü. Dərhal möhkəm ağrılar başladı və mən evə qayıtmağa məcbur oldum. Belə əzablı ovqatda “Tristan”ın mətni mənim üçün getdikcə daha da aydınlanırdı. Sağaldığım günlərdə, əksinə, “Valkiriya”nın partiturası ilə məşğul olurdu. Bu ilin (1856) mart ayında onu tamamladım. Amma xəstəlik və işdəki gərginlik məndə qeyri-adi qıcıqlanma yaradırdı. Məni partituranın başa çatması münasibətilə təbrik etməyə gələn dostlarım Vezendonkları necə pis qəbul etdiyimi xatırlayıram. Əsərlərimə maraq göstərən adamlar barədə çox kəskin danışmışdım, yazıq ziyarətçilər qəfildən karıxaraq, durub evlərinə getmişdilər. Bu incikliyi aradan qaldırmaq üçün uzun, xoşagəlməz izahatlar verməli oldum, Minna həmişəki barışdırıcılığı ilə onların uğurla nəticələnməsinə yardım etdi. Bu halda o, özünü çox əlverişli tərəfdən göstərdi. Vezendonklarla Minna arasında qarşılıqlı rəğbət vardı. Vezendonklar Pepsin əvəzində bizə həsdiz mehriban qəşəng və sözbəxan it alıb gətirmişdilər, Minna bu heyvana çox bağlanmışdı. Mən də yeni itə çox yaxşı yanaşırdım, amma ona ad seçməyi arvadıma tapşırdım. Minna Pepsə uyğun olaraq, ona Fips adını qoydu, mən də bunu alqışladım. Fips əsasən arvadımın dostu idi. Heyanları nə qədər çox sevsəm də, Peps və Papoya bəslədiyim hisslər bütün həyatım boyu bir daha təkrarlanmadı.

59

Mayın sonunda, ad günüm ərəfəsində Drezdendən gələn köhnə dostum Tixaçek nə qədər kobud, mədəniyyətsiz adam olsa belə, mənə bağlılığını və sadıqlığını mümkün qədər də saxlayırdı. Ad günümün səhəri Behtovenin “E-mol kvartet”inin çox sevdiyim *adagio* sədalarına oyandım. Məlum oldu ki, mənim himayəmdə olan kvartetçiləri arvadım dəvət edib, onlar isə həssaslıqla bu əsəri seçiblər – nə zamansa bu əsər barədə hədsiz səmimiyyətlə danışmışdım. Axşam Tixaçek “Loenqrin”dən bir neçə hissə oxuyaraq, hamını heyran qoydu: o, hələ də səssindəki gözəlliyi saxlayırdı. O, inadkarlığı sayəsində Drezden intendantlarının qətiyyətsizliyinə son qoyub, mənim böyük uğur qazanmış operalarımın tamaşalarının bərpasına nail olmuşdu. Qonağımızla Firvaldştet gölü yaxınlığındakı Brunnenə səfər zamanı mən yüngülcə soyuqladım, nəticədə qızıl yelin on üçüncü tutmasına məruz qaldım. Amma bu dəfə ağrılarım həmişəkindən daha möhkəm olsa da, tez qayıtmaqla qonağın sevincli ovqatını təlx eləmədim. Otaqlardakı güclü şaxta sayəsində vəziyyətim pisləşirdi, Brunnendə cövlan eləyən cənub küləyi mənzili qızdırmağa imkan vermirdi. Sürixdə Tixaçek məni xəstəlik yatağında qoyub getdi. Sağalan kimi iqlimi dəyişmək qərarına gəldim, çünki Sürix havası mənim əzablarımı bir az da artırırdı. Cenevrə gölünü seçdim, yaxınlıqda yerləşən kənddə uyğun ev tapmaq və sürixli həkimin yazdığı müalicə kursunu həyata

keçirmək istəyirdim. Buna görə də iyunun əvvəllərində, kənddəki tənhalığımla bölüşməli olan Fipslə Cenevrəyə yollandım. İt mənə xeyli qayğı gətirdi, çünki vəqonda onu yanımda saxlamağa qoymadılar və mən hətta öz marşutumu dəyişməyə hazır idim. İstədiklərimi həyata keçirmək üçün sərf etdiyim nəhəng enerjiyə görə Cenevrədəki müalicəyə minnətdaram. Əks halda, həyatım tamam başqa istiqamət almış olardı.

60

Cenevrədə mənə çoxdan tanış olan *“de l'ecu de Geneve”* mehmanxanasında qaldım, ora ilə bağlı müəyyən xatirələrim vardı. Burada tibbi məsləhət üçün doktor Coindetə müraciət etdim, o mənə yaxşı havası olan Mont Saleveyə göndərdi və oradakı *“pansionları”* nişan verdi. Həmin yerə gəlib hər şeydən əvvəl özümə xəlvət hücrə axtardım və pansion sahibəsini mənə bağda təcrid olunmuş pavilyonu vermək üçün dilə tutdum. Qadın razı olmurdu, təmasda olmağı istəmədiyim qalan pansionçular da əsəbiləşmişdilər, çünki pavilyon hamı üçün nəzərdə tutulmuşdu. Sonda istədiyimə nail oldum. Amma bazar günləri otağı məşğul etməyəcəyimə söz verməli idim. Həmin günlər kalvinist-pansionçular skamyalar gətirib burada uzun-uzadı səhər ibadəti edirdilər. Bura mənim çox xoşuma gəlirdi və ilk bazar səhəri mən sözümlə əməl edərək, Cenevrəyə qəzet oxumağa getdim. Səhərisi, pansion sahibəsi bildirdi ki, otağı mənə verə bilməyəcək, çünki sakinlər qəzəblənməkdə davam edirlər: bu otaqda bazar günləri ibadət etmək olar, amma həftə ərzində əylənmək olmaz. Yeni mənzil axtarmalı oldum və bu məqsədlə yaxın qonşuma müraciət etdim.

Bu, Mornedə su ilə müalicə müəssisəsi açmış doktor Vayyan idi. Əvvəlcə mən orada sürxli həkimin yazdığı isti kükürd vannaları qəbul edəcəkdim. Amma müalicəxanada belə vannalar yox idi. Lakin doktor Vayyan məndə çox xoş təəssürat yaratdığından, mən ona xəsətliyim barədə söz açmaq qərarına gəldim. O qaynar kükürd vannaları və içmək tövsiyyə olunan iyrənc mineral su məsələsini gülərək, ağızından qaçırdı: *“Sizin yeganə probleminiz əsəblə bağlıdır. Bütün bunlar sizdə daha çox qıcıq yaradacaq, sizə yalnız sakitlik lazımdır. Əgər mənə etibar etsəniz, iki aya sizi sağaldacağıma söz verirəm. Qızıl yel bir də qayıtmayacaq”*. Vayyan öz sözüünə əməl etdi.

Bu gözəl həkimin sayəsində su ilə müalicəyə fərqli yanaşmağa başladım. Albisbrunnendəki *“Wasserjude”* də həkiməbənzər kobud diletantların mənə təlqin etdikləri hər şeydən uzaqlaşdım. Vayyan nə zamansa Parisdə məşhur həkim idi, Lablanş və Rossinini o, müalicə etmişdi. Sonra onun ayaqları iflic oldu, həyatında dönüş yarandı. Dörd il əziyyət çəkən, bütün praktikasını itirən, tamamilə yoxsul-

laşan bu adam təsadüfən doktor Prisnitsin Şlezviq hidropatiyasının izinə düşdü. Vayyan geniş dünyagörüşünə malik təhsilli həkim idi. Onun bu üsulu ixtiraçısının bütün yöndəmsizliklərindən azad etdi. Sonra su ilə müalicəni təcrübədən keçirmək üçün Medonda müalicəxana tikdirdi. Vayyan Parisdəki keçmiş xəstələrini ora cəlb edəcəyinə arxayın idi. Amma buna nail ola bilmədi, adətən sabiq həkimlərinin dəvətlərinə onlar axşamlar sanatoriyada rəqs edə biləcəkləri barədə sorğu ilə cavab verirdilər. Bir sözlə, Medonda onun işləri alınmadı. Əks halda, mən onu Cenevrədə tapa bilməyəcəkdim. Onun müalicə metodunu ciddi şəkildə öz üzərimdə sınaqdan keçirməyə qərar verdim. Yeri gəlmişkən, Vayyan başqa həkimlərdən həm də müalicəxanada məhdud sayda pasiyent qəbul etməsi ilə fərqlənirdi: onun fikrincə, həkim yalnız xəstələrə hər gün ciddi nəzarət etmək imkanı olduğu halda onların uğurla müalicə olunmasına təminat verə bilər. Onun mənə kifayət qədər yaxşı təsir edən üsulunun üstünlüyü sakitləşdirici təsirində idi, bu təsirə mülayim-soyuq suyun tətbiqi ilə nail olunurdu.

61

Bundan başqa, Vayyan mənim bütün ehtiyaclarımın, xüsusən də, sakit və tənhalığımın təmin olunmasının qayğısına qalırdı. Məsələn, mən ağır ümumi səhər yeməklərindən azad edilmişdim və pasiyentlərdən heç birinin bundan xəbər tutmayacağı şərtlə öz otağında özümə çay hazırlaya bilərdim. Belə sirli şəraitdə otağında oturub, qeyri-adi ləzzət alırdım: yorucu səhər müalicə prosedurlarından sonra uzun müddət, iki saat boyunca çayımı içərək, Valter Skottun romanlarını oxuyurdum. Cenevrədə bu romanların fransız dilinə yaxşı tərcümələrini tapmışdım, ucuz nəşr olduqlarından onları qalaq-qalaq Morneyə, öz otağıma gətirirdim. Bu cür qıraət mənim o zamankı həyat tərzimə çox uyğun gəlirdi. Bundan başqa, Şopenhauerin Valter Skottu yüksək qiymətləndirməkdə tam haqlı olduğundan əmin oldum. O zamanadək Skotta münasibətim qeyri-müəyyən idi. Formatı uyğun olduğundan gəzintilər zamanı özümlə Bayronun kiçik cildliyini götürürdüm, ümid edirdim ki, Monblana açılan mənzərəsi olan hansısa dağda onu oxuya biləcəyəm. Tezliklə, Bayrondan əl çəkdim, çünki adətən onu cibimdən çıxarmadığımı sezmişdim. Özümə yalnız tikmək istədiyim fərdi evin planlarını çəkməyə icazə verirdim, onun memarlıq planını müfəssəl şəkildə hazırlamışdım. Bu cür cəsarətli fikirlərə Hertellərlə “Nibelunqlar” əsərinin satışı ilə bağlı danışıqlar sayəsində gəlmişdim. Dörd opera üçün 40 min frank istədim, pulun bir hissəsini evin tikintisinə başladığım ərəfədə verəcəkdilər. Əvvəlcə naşirlər o qədər xeyirxah ovqatda idilər ki, şərtlərimi qəbul etdilər. Amma tezliklə, Hertellər ilkin niyyətlərini dəyişdilər və razılaşmanın sərfəliliyini yenidən gözdən keçirməyə

başladılar. Onların baxışlarındakı bu dəyişikliyin səbəbini anlamadım. Ola bilsin, əsərlərimlə daha yaxından tanış olan Hertellər onun səhnə həllinə inanmamışdılar. Amma digər tərəfdən, asanlıqla düşünmək olar ki, mənə olan kəskin hücumlar onlara təsir göstərüb. İstənilən halda, mənim öz evimi tikmək üçün kapital tapmaq planlarım daşa dəydi. Bununla belə, arxitektonik işlərim irəliləməkdə davam edirdi və bundan sonra mən onların gerçəkləşdirilməsi üçün vəsait tapmağı qarşıma məqsəd qoydum.

62

Avqustun ortalarında Vayyanın yanında qalmalı olduğum müddət bitdi və avqustun 15-də mənim üçün çox faydalı olan müalicəxananı tərk etdim. Sürixə qayıtmazdan öncə Lozanna ətrafında tənha evdə yaşayan Karl Ritterlə arvadını ziyarət etdim. Onlar bir dəfə Mornedə yanıma gəlmişdilər, Karlı burada su müalicəsi almağa inandıрмаğa başladı. Amma elə ilk sınaqdan sonra o, bildirdi ki, hətta hidropatiyanın ən sakitləşdirici üsulları belə onda qıcıq yaradır. Bu fikir ayrılığını nəzərə almasaq, bir çox məsələlərlə bağlı biz onunla həmfikir idik. O, payızda Sürixə qayıdacaqlarını söylədi. Sonra mən evə qayıtdım, Fipslə bağlı narahatlıq olmasın deyər, dəmiryolunu deyil, poçt karetasını seçdim. Artıq zərdəblə müalicə alan Minna da evə qayıtmışdı. Bacım Klara da bizdə idi, qohumlarımdan yalnız o, İsveçrədəki sığınacağımda məni ziyarət edirdi. Biz birgə Firvaldştet gölünün yaxınlığındakı çox sevdiyim Brunnenə getdik, orada əsrarəngiz axşamdan, günəşin qürubundan və Alp landşaftının digər gözəlliklərindən zövq aldığımız gecə, gölün üzərində bütöv ay görünəndə, burada müştərisi çox olan mehmanxananın sahibi, polkovnik Auf-der-Maueranın xüsusi diqqəti sayəsində mən mehriban alqışların ünvanına çevrildim. Mehmanxanamızın yerləşdiyi çayın sahilinə iki böyük, əlvan işıqlarla bəzədilmiş qayıqlarda yerli həvəskarlardan ibarət Brunnen nəfəsli alətlər orkestri yaxınlaşdı. Onlar ifalarını bir-birilərilə razılaşmaq kimi cəhd ilə özlərini yormadan, İsveçrə zövqsüzlüyü ilə ucadan və aydın şəkildə mənim əsərlərimdən bir neçəsini ifa etdilər. Sonra kimsə salamlama nitqi söylədi, mən onlara mehribanlıqla cavab verdim, sonra qarşılıqlı əlsıxmalar oldu. Sonrakı illərdə də bu yerlərə tez-tez gedirdim və hər dəfə kimsə mütləq mənimlə köhnə tanış kimi salamlayırdı. Adətən bu adamların məndən nə istədiklərini anlamayıb, əsəbiləşirdim. Amma məlum olurdu ki, həmin gözəl axşam məni mehribanlıqla salamlayan musiqiçilərdən biri ilə qarşılaşmışam.

Bacım Klara Sürixdə kifayət qədər uzun müddət qaldı, onun gəlişi bizim ailə həyatımıza canlılıq gətirdi. O, bacı-qardaşlarım arasında təbiətən musiqiyə gerçək bağlılığı olan yeganə adam idi və mən məmnuniyyətlə onunla vaxt keçirirdim.

Minnanın daim kəskinliyi, inamsızlığı və tərsliyi ilə zəmin yaratdığı şəxsi qəzəb partlayışları Klaranın iştirakı ilə tezliklə sakitləşirdi: mən buna şad idim.

Oktyabrda Listin gəlişi gözlənilirdi. Bu dəfə o, Sürixdə daha uzun müddət qalacaqdı. Amma onu gözləmək mənim üçün yorucu idi və mən “Ziqfrid” kompozisiyasına başladım. Sentyabrın 22-də ümumi cizgiləri kağıza qeyd etdim. Amma elə bu zaman həyatımın ən böyük bədbəxtliklərindən biri məni izləməyə başladı. Bizim evlə üzbəüz misgər məskunlaşmışdı. O, öz qulaqbətirici döyəcləməsi ilə məni özümdən çıxarırdı. Özümə səs-küydən təcrid olunmuş mənzil tapa bilmədiyimdən, məyusluğa düçar olub, işlərimi öz köhnə, dəyişməz arzumu yerinə yetirənə qədər təxirə salmışdım. Qonşuya qəzəbim Ziqfridin “yaramaz dəmirçi Mimeyə qarşı qəzəb partlayışı” motivini düşünməyim üçün şərait yaratdı. Dərhal Klaraya uşaq kimi dəcəl, səs-küylü “G-moll” mövzusunun ifa etdim və elə oradaca acıqla uyğun sözləri oxumağa başladım. Bütün bunlar məndə və evdəkilərdə şən əhval yaratdı, mən işlərimi davam etdirməyə qərar verdim. Həqiqətən də, sentyabrın 1-də Listin gəlişi xəbərini alanda mən birinci səhnənin xeyli hissəsini yazmışdım.

63

List əvvəlcə özü gəldi və dərhal evimə musiqi baxımından böyük canlanma gətirdi. O, artıq “Faust” və “Dante” simfonialarını bitirmişdi, onların partituralarını mənə ifa etdi. İfası həqiqətən də gözəl idi. Hər iki əsərin mənə güclü təsir oyatdığından əmin idi, bunu bildiyimdən, “Dante” kompozisiyasının sonundakı səhvləri açıq göstərdim. Mənim üçün Listin poetik konsepsiya sahəsində gücünün ən böyük sübutu “Faust” simfoniyası ilkin variantdakı zərif, əsrarəngiz sonluq – Qrethen barədə sonuncu yenilməz xatirə idi. Bu səhnə dinləyicinin diqqətini zorla çəkmək cəhdindən tam uzaq idi. Eyni zamanda, fikrimcə, “Dante” simfoniyasının epiloqunda ilkin olaraq, “Cənnət” zərif “Magnifikat” müqəddiməsi sayəsində yenə də yumşaq, ürkək, insanı başqa dünyaya çəkib aparmağı nəzərdə tuturdu. Buna görə də, Listin bu gözəl ideyasının sonluqla pozulduğunu (*List bu hissəni “Domenico” ilə bitirəcəyini deyirdi*) görəndə dəhşətə gəldim. Çığırıdım: “Yox, yox! Bunu etmək lazım deyil! Bunun əleyhinəyəm. Əzəmətli Allahı bir kənara qoy! Yumşaq, alicənab yüksəliş akkordlarında qalaq!” List cavab verdi: “Haqlısan! Mən də eyni şeyi deyirdim, knyaginya əksinə əmin edirdi, amma qoy, sən dediyin kimi olsun!”. Bu, gözəl idi. Bununla belə sonra daha çox məyus oldum. Məlum oldu ki, nəinki “Dante”nin bu sonluğu, hətta “Faust”un çox bəyəndiyim epiloqu belə dəyişikliyə məruz qalıb: daha effektiv xarakter əldə etmək üçün ora xor daxil edilib. List və onun tanışı Karolina Vittgenşteynlə münasibətlərim bu cür idi.

Tezliklə knyaginyanın qızı Mariya ilə Sürixə birgə səfər edəcəyi gözlənilirdi. Onların gəlişi üçün bütün hazırlıqlar görülmüşdü. Bundan bir qədər əvvəl mənim evimdə Listlə Karl Ritter arasında xoşagəlməz mübahisə baş verdi. Görünür, Ritterin görünüşü və xüsusən də, onun müsahibi ilə qəti razılaşmaması Listi qıcıqlandırır. Bir axşam List cəlbədici şəkildə yezuitlərin xidmətləri barədə danışırdı və Ritterin onun sözlərinə cavab verməsi dostumun xoşuna gəlmədi. Masa arxasında söhbət Fransa imperatoru Lui Napoleondan düşdü, List bizim onun xidmətlərini qəbul etməyimizi istəyirdi, halbuki, biz Fransadakı vəziyyətlə bağlı bu qədər yaxşı düşünməyə meyilli deyildik. List Fransanın Avropa mədəniyyətinin həyatında yüksək məqamını təsvir etmək üçün Fransa Akademiyasını xatırlatdı, bu da Karl-da yenidən qaçılmaz təbəssüm doğurdu. Bu, Listi özündən çıxardı, o, təxminən belə bir ifadə işlətdi: “Bunu insanlar yox, yalnız əntərlər etiraf etməyə bilər”. Mən güldüm, Karl da gülümsədi, amma bu dəfə onun təbəssümündə sıxıntı da vardı: sonradan Bülovdan eşitdim ki, qızgın gənclik mübahisələri zamanı Karlı “əntər” deyər çağırırdılar. Tezliklə məlum oldu ki, Ritter “cənab doktor” deyər bütələşdirirdi Listin bu sözlərindən özünü kobud şəkildə təhqir olunmuş hiss edib. O, əsəbilik içərisində evimi tərk etdi və xeyli müddət onun kandarına qədəm qoymadı. Bir neçə gün sonra Karl mənə alternativ şərtlər qoyan məktub yazdı: ya List ondan üzr istəməli idi, ya da bu mümkünsə, mən Listi evimdən çıxarmalıydım. Tezliklə, təəssüf ki, Karlın anasından, çox hörmət etdiyim xanım Ritterdən də məktub aldım. O, məni oğluna qarşı yaxşı davranmamaqda qınayırdı. Onun sözlərinə görə, mən Karla evimdə baş verən xoşagəlməzliklə Karlın mövqeyini müdafiə etməliydim. Bu məsələ uzun müddət mənimlə Ritter ailəsi arasında münasibətlərin gərginliyinə səbəb oldu. List bunu eşidəndə xeyli təəssüfləndi və barışıq üçün ilk ləyaqətli addım atdı – Karlı ziyarət etməyə getdi. İnsident barədə, bir kəlmə də olsun, danışmadılar. Amma Ritter cavab ziyarətini Listə deyil, knyaginyaya etdi. Ediləcək bir şey qalmamışdı. Ritter bizim cəmiyyəti tərk etdi və qış sığınacağını Sürixdən Lozannaya dəyişdi. Karl orada uzun müddət qaldı.

64

Knyaginya Carolina və qızı Mariyanın gəlişi (onlar “Hotel Baur”da qalırdılar) təkcə mənim sadə evimdə deyil, bütünlükdə Sürixdə çox şeyi canlandırırdı. Knyaginya göründüyü hər yerdə özünəməxsus həyəcan yaradırdı, bu həyəcan, hətta hələ də yanımda qalan bacım Klarada da hiss olunurdu. Sürix qəfildən dünyəvi şəhərə çevilmişdi. Ekipajların hərəkəti güclənmişdi. Hər yerdə qəbullar, ziyafətlər təşkil olunurdu. Haradasa əvvəllər mövcudluğundan xəbərdar olmadığımız maraqlı insanlar peyda olurdu. Daha bir musiqini, özündən orijinal düzəldən Vinterbergeri də List gətirdi. Yeni maraqlar Vinterturdan bura məşhur Şuman ardı-

cılı Kirxneri də cəlb etmişdi, o, özünü hər necəsə eksentrik tərəfdən göstərmək imkanını qaçıрмаq istəmirdi. Ən təqdirəlayiq hal bu idi ki, knyaginya buradakı universitetin professorlarını da öz hücrələrindən gün işığına çıxmağa vadar edə bilmişdi. Xanım gah onlarla ayrı-ayrılıqda söhbət edir, ya da onların hamsını birdən qonaq edirdi. Müntəzəm günorta gəzintilərim zamanı bir dəqiqəlik “Hotel Baur” a baş çəkəndə onu, gah professor Kexli, gah Moleşşot xüsusəndə Semperlə nahar edən görürdüm. Hətta bütün qəribəliyinə rəğmə, dostum Zultser də ümumi taledən yan qaça bilmədi, o özü də etiraf etdiyi kimi, bir qədər heyrətə düşmüşdü. Knyaginyanın əhatəsində ünsiyyəti rahatlaşdıran azadlıq və sərbəstlik vardı. Xüsusilə, mənim evimdə düzənlənən bayram öz rahatlığı və səmimiyyətilə fərqlənirdi, knyaginya polyak patriarxal rahatlığı ilə masanı düzəltməkdə arvadıma yardım edirdi. Bir dəfə musiqidən sonra ətrafımda incəsənətə meyilli adamlar toplaşmışdı, yarısı stullarda, yarısı yerdə, döşəmənin üstündə oturmuşdular, onlara “Tristan və İzolda” və “Qaliblər” in mətnini oxumalıydım. Amma bizim kiçik bayramların tacı oktyabrın 22-də, Listin ad günündə oldu. Bu tarixi knyaginya böyük təmtəraqla qeyd etdi. Az qala bütün Sürix onun mənzilində toplaşmışdı. Teleqrafla Veymardan Hofman fon Fallerslebenin şeiri gəlib çıxdı və knyaginyanın dəvəti ilə Herveq onu təəccüblü dərəcədə dəyişmiş səsi ilə təntənəli şəkildə oxudu. Sonra Listin müşayiəti ilə mən xanım Geymlə birgə “Valkiriya” nın ikinci pərdəsindən bir səhənəni ifa etdik. Bizim ifamız yaxşı təəssürat oyatdı. Doktor Ville zarafat etdi ki, belə əsərləri pis ifada dinləmək istərdi: Ville virtuoz ifanın onu aldadacağından ehtiyat edirdi. Bundan başqa, iki royalda Listin bəzi simfonik əsərləri ifa edildi. Bayram naharı zamanı Haynrrix Hayne ilə bağlı mübahisə düşdü, List onun ünvanına kobud sözlər söylədi. Buna etiraz edən xanım Vezendonk soruşdu: o, düşünürmü ki, bununla belə, şair kimi Haynenin əbədiyyət məbədində həkk olunacaq? List dərhal cavab verdi: “Yazılacaq. Amma palçıqla”. Təbii ki, bu sözlər qalmaqala səbəb oldu.

Təəssüf ki, Listin səpməsi üzündən bizim cəmiyyətin qanunu qaraldı. Bir müddət ona yataqdan qalxmağa icazə vermədilər. O qalxanda, biz yenə “Reyn qızılı” və “Valkiriya” nın partituralarının ifası üçün royalın arxasına keçdik. Knyaginya Mariya bizə diqqətlə qulaq asırdı və anlaşılması çətin yerlərdə başqalarına köməyə gəlirdi.

65

Görünür, knyaginya Karolina da mənim “Nibelunqun üzüyü” “bədii intriqasının” əsl mahiyyətini, daha doğrusu, tanrıların taleylə bağlı məqamı anlamaq istəyirdi. Gözəl günlərin birində o məni *en particulier* Sürix professoru qismində yanına dəvət etdi: ona bu məqamla bağlı izahat verməliydim. Xanımın mənim

yaradıcılığımın zərif və mürəkkəb cəhətlərini aydınlaşdırmaq istədiyindən əmin idim. Amma onun əsəri anlaması bir növ cəbri, riyazi xarakter daşıyırdı. Sonunda məlum oldu ki, mən, sanki, predmetlərin fransızların anladığı şəkildə intriqa-ya əsaslanan yozumunu vermişəm. Knyaginyanın xarakterində zirəkliklə yanaşı, zəriflik və xeyirxahlıq da vardı. Bir dəfə qeyd də elədim: “Daim sizin mühitinizdə olsam, ekspansivliyiniz artıq ilk dörd həftədən sonra məni intihar həddinə çatdırardı”. Cavabında o, səmimiyyətlə güldü. Onun qızında baş verən dəyişiklik məni dərinədən məyus etdi. Mariyanı görmədiyim üç il ərzində qız soluxmuşdu. Mariya hələ də ona “qızım” deyə müraicət edə biləcəyim yaşda idi. Amma hansısa daxili həyəcanlar onu vaxtında əvvəl qocaltmışdı. Yalnız hərdən, xüsusən də axşam ziyafətləri zamanı nəşə onu maraqlandıranda qız əvvəlki kimi parlayır, təbiətinin bütün cəlbedici tərəflərini göstərə bilirdi. Herveqin təşkil etdiyi bir uğurlu axşamı xatırlayıram. List köhnə, xarab royalda ifa edirdi. Hətta bu ona ilham verirdi. Listin o zaman ləzzətlə çəkdiyi kobud siqarlara da münasibəti eyni cür idi, o zərif sortları sevmirdi. Dostum royalda hansısa improvizəsini çox gözəl ifa edirdi: bu, möcüzə deyildi, musiqinin sehiri idi. Amma bu günlər, mənim bədbəxtliyimdən, List hədsiz əsəbi idi, öcəşkən idi, Ritterlə özünü göstərən bu münasibət bir neçə dəfə özünü büruzə verdi. O, xüsusən də knyaginyanın yanında Höte barədə kəskin danışdı. Xarakteri barədə yüksək fikirdə olmadığı Eqmont (o, *Alba hersoqu tərəfindən aldanmasına imkan vermişdi*) barədə fikir mübadiləsi az qala aramızda mübahisəyə səbəb olacaqdı. Amma onu əsəbiləşdirmək olmazdı, bunu bildiyimdən, özümü sakit apardım. Mübahisə predmetindən daha çox onun xarakterinin fizioloji xüsusiyyətlərinə, ovqatına diqqət yetirirdim. Bu zəmində bizim aramızda heç bir qarşıdurma baş vermədi. Amma hiss edirdim ki, nə zamansa aramızda ciddi münaqişə baş verəcək və bu, fəlakətli olacaq. Bu, məni təmkinli davranmağa vadar edirdi, hərçənd, mənim çılğınlığım və əsəbiliyim dostlarıma yaxşı məlumdur.

66

Dostlarımla altı həftə Sürixdə qaldıqdan sonra, səkkiz günlüyə San-Qallena getdik, gənc musiqi direktoru Şadrovski bizi oradakı cəmiyyətin konsertinə dəvət etmişdi.

Biz “*Zum Hecht*” mehmanxanasında qaldıq, knyaginya orada özünü ev sahibəsi kimi aparırdı. O, arvadımla mənim özü ilə qonşu otaqda yerləşdirilməyimizə göstəriş verdi. Amma həmin axşamın bizim üçün xoşagəlməz fəsadları oldu. Knyaginya əsəb tutmalarından əziyyət çəkirdi və onun əzablı qarabasmalarını dağıtmaq üçün Mariya bütün gecəni ucadan qıraət etməli olurdu. Bu, məni həyəcanlandırır və düşünürdüm ki, o, sakitliyə ehtiyacı olan dostlarına

hörmətsizlik edir. Qonşular yerimizi tərək etdiyimizi anlasalar da, heç bir münasibət bildirmədilər. Səhərisi Mariyanın gecəki həngamə barədə heç nə danışmaması, özünü heç bir şey olmamış kimi göstərməsi məni çox təəccübləndirdi. Öyrəndim ki, knyaginyanın yaxın ətrafı bu cür hallara vərdiş ediblər.

Tezliklə mehmanxana dəvətlilərlə dolmağa başladı. Herveq və doktor Ville xanımları ilə gəldilər, Kirxner və başqaları özlərini yetirdilər. Sonunda *“Hecht”* öz səs-küyünə görə heç də *“Hotel Baur”* dan geri qalmadı. Bütün bunlara, qeyd etdiyim kimi, Sen-Qallendəki Musiqi cəmiyyətinin maraqlı konsertləri səbəb olmuşdu. List orkestrlə özünün *“Orfey”* və *“Preludes”* kompozisiyalarını məşq edirdi, onun məharəti mənə əsl zövq verdi. Cüzi ifaçılarla o, bu əsərləri gözəl şəkildə, böyük ruh yüksəkliyi ilə idarə etdi. Xüsusilə, onun okestr üçün bədii mükəmməlliklə yazdığı *“Orfey”* pyesi məni sevindirdi. Daha əvvəl, onu ilk dəfə eşidəndə dərhal bu əsəri Listin ən yaxşı kompozisiyaları siyahısına daxil etmişdim. Tamaşaçıların isə *“Prelude”* daha çox xoşuna gəldi, bu əsərin böyük bir hissəsi təkrar ifa olundu. Mən Bethovenin *“Qəhrəmanlıq simfoniyası”* na dirijorluq etdim və bunun əvəzini ödəməli oldum: adətım üzrə, soyuqladım və sonra qızdırmadan əziyyət çəkməyə başladım. Listə bu əsər çox dərin təsir etdi – məni yalnız onun fikri maraqlandırdı. O, mənim demək istədiyimi dəqiq tutmuşdu. Bu konsertdə bir-birimizin ifa etdiyini həssaslıq və səmimiyyətlə dinləyirdik. Sonra bizi ziyafətə dəvət etdilər, orada San-Qallenin nüfuzlu şəhər adamlarından ibarət natiqləri bir neçə gözəl və ciddi nitq söylədilər. Orada bizim gələcəyimizin onlar üçün nə qədər əhəmiyyətli olduğu vurğulanırdı. Bir şair mənə mədhiyyə oxudu və mən həyəcanla ona, ciddi şəkildə uzun-uzadı nitqlə cavab verdim. List o qədər həyəcanlı idi ki, *“Loenqrin”* in San-Qallendə nümunəvi səhnələşdirilməsi münasibətilə badə qaldırdı və heç kəs ona etiraz etmədi. Səhərisi, noyabrın 24-də biz San-Qallendəki əsas musiqi azarkeşlərindən olan yerli zəngin tacirlərdən biri Buritin evində tənədənəli ziyafətə dəvət olunduq. Təbii ki, List burada Bethovenin *“B-dur”* sonatasını ifa etdi, bundan sonra Kirxner səmimi, amma özünəməxsus soyuq tərzdə bildirdi ki, biz mümkünə olanı yaşadığımız: eşitdiyimizə inanmaq mümkün deyil. Həmin gün Minna ilə toyumuzun 20-ci ildönümü idi və dostlarım *“Loenqrin”* in toy musiqisinin sədaları altında mehmanxananın müxtəlif otaqlarına tənədənəli polonezə bənzər yürüş təşkil etdilər.

San-Qallendə xoş vaxt keçirməyimizə rəğmən, mən evim, sakit, rahat mənzilim üçün darıxırdım. Amma knyaginyanın xəstəliyi Listi Almaniyaya səfərini bir neçə günlük təxirə salmağa vadar etdi. Nəhayət, noyabrın 27-də qonaqlarımla vidalaşmış, onları gəmi ilə Rorşaxa yola saldım. O zamandan bəri knyaginyanı və qızını görmədim və bundan sonra da görəcəyimi güman etmirəm.

Dostlarımı tərək etsəm də, onların taleyi üçün narahat idim. Knyaginya xəstə idi, List isə çox yorğun görünürdü. Onlara birbaşa Veymara gedib, dincəlməyi tövsiyyə etdim. Onların San-Qallendən uzun müddət Münhenə getdiklərini eşidəndə təəccübləndim, orada onları yeni bədii-sənət həzləri və zadəgan əyləncələri gözləyirdi. Anladım ki, tövsiyyələrim bu cür ruhu olan adamlara təsir göstərə bilməz. Sürixdəki mənzilimə qayıdanda yorğunluqdan, yuxusuzluqdan, soyuqdan əziyyət çəkirdim. Qızıl yelin geri qayıdacağından narahat idim. Amma xoşbəxtlikdən, səhəri tamamilə sağlam oyandım, hər zaman dərin minnətdarlıqla xatıladığım Vayyanın ünvanına təriflər yağdırdım. Tezliklə özümü çox yaxşı hiss etdiyimdən, dekabrın əvvəllərində “Valkiriya” kompozisiyası ilə bağlı işə başladım.

Əvvəlki, zahiri baxımdan heç nə ilə fərqlənməyən həyatıma qayıtdım: iş, uzun gəzinti, müalicə, axşamlar köhnə dostlarla kiminləsə söhbətlər. Listlə Ritterin mübahisəsinin izləri hələ də məni məyus edirdi. Bir zamanlar mənə çox yaxın olan gənc dostumu tamamilə gözdən itirmişdim. O, Sürixi qışda, mənimlə vidalaşmamış tərək etmişdi.

1857-ci ilin yanvar və fevral ayları ərzində karandaşla etdiyim qeydlərə əsasən “Ziqfrid”in birinci pərdəsinin partiturasını tam bitirdim. Bunun ardınca onun orkestr üçün uyğunlaşdırılmasına başladım, eyni zamanda, Vayyanın tövsiyyə etdiyi müalicə üsullarından istifadə edirdim, görünür, bu məsələdə də çox uzağa getmişdim. Qızıl yel tutmasının yenidən başlayacağından qorxurdum, bu səbəbdən də, hər səkkiz gündən bir tərqovucu vannalardan istifadə edir, hidropatik sistem üzrə bədənimə soyuq, yaş dəsmal sürtürdüm. Müsbət effekt versə də, bu cür müalicə məni fiziki baxımdan yorurdu, buna görə də, həkimin yazdığı rejimi zəiflədə biləcəyimi isti günlərin gəlməsini gözləyirdim.

Qonşularımın mənzilindən gələn səs-küy mənim üçün inanılmaz iztirab mənbəyi idi. Qatı nifrət bəslədiyim misgərdən başqa (*onunla hər həftədə bir dəfə münasibət aydınlaşdırmalı olurduq*), hər gün yeni-yeni royal səsləri eşidirdim. Nəhayət, onlara qonşum cənab Ştokarın bazar günləri çaldığı fleytanın səsi də qoşulmuşdu. Amma mən özümə partitura üzərində işi bitirəcəyimlə bağlı söz vermişdim. Bir gün uzun müddətdir Parisdə qalan dostlarım Vezendonklar qayıtdılar və mənim üçün sevincli perspektivlər açdılar. Mənzil barədə arzularım artıq həyata keçə bilirdi. Əvvəldən də Vezendonkun seçdiyim ərazidə mənim üçün kiçik bir ev tikmək fikri vardı. Bədii mükəmməlliklə işlənmiş planlarımı memara təqdim etdim. Amma torpaq üçün uyğun sahənin alınması böyük çətinliklər yaratdı. Gəzintilərim zamanı Sürix Gölü yaxınlığındakı *Enge* bölgəsini Ziltaldan ayıran təpənin yamacında “*Lavaterhauschen*” adlanan bir kiçik evi gözəltmişdim. Evin

sahibi məşhur frenoloq idi, o, ara-sıra bura baş çəkirdi. Dostum Hagenbuxdan bütün diplomatik istedadını işə salıb, ucuz qiymətə buradan bir neçə akr torpaq almaq üçün məlumat toplamağı xahiş etdim. Amma elə buradaca böyük çətinlik yarandı. Sahə müxtəlif sahibkarlara məxsus idi, onu əldə etmək üçün bir neçə şəxsə razılaşmaq tələb olunurdu. Bu kədərli vəziyyəti Vezendonka izah etdim, onda bu geniş ərazini alıb, orada öz ailəsi üçün imarət tikmək arzusu yaratdım. Kiçik bir hissə isə mənə ayrılacaqdı. Rahatlığı və gözəlliyi ilə fərqlənməli olan imarətin avadanlığı və evin tikintisi onun bütün vaxtını aldı. Bundan başqa, o hesab edirdi ki, eyni həyətdə yaxın qonşuluqda iki ailənin yaşaması zamanla müəyyən narahatlıqlara səbəb ola bilər. Vezendonk onun imarətindən ensiz cığırla ayrılan kiçik kənd evi tapdı. Bu ev mənim diqqətimi çoxdan çəkmişdi. Vezendonkun onu almaq niyyəti məni xeyli sevindirdi. Amma qeyri-adi ehtiyatla alqı-satqı danışıqları aparən Vezendonk torpaq sahibinin onu üçüncü şəxsə satdığını eşidəndə narahat oldu. Xoşbəxtlikdən, alıcı Vezendonkun imarətinin yaxınlığında ruhu xəstələr üçün ev tikmək istəyən bir psixiatr idi. Bu məlumatdan dəhşətə gələn Vezendonk uzun danışıqlardan sonra həmin ərazini ala bildi. İldə səkkiz yüz frank ödəmək şərtilə mənim üçün nəzərdə tutulmuş evdə məskunlaşa bilərdim.

68

Bütün diqqətimi evin yaz aylarından başlayan tikintisinə yönəltdim. Bu, mənim üçün bir sıra çətinliklər yaratdı. Sobaları quraşdırmaq və mənzili qısa uyğunlaşdırmaq lazım idi. Ev sahibi öz tərəfindən lazım gələn hər şeyi etsə də, arvadımla daimi qarşıdurmalar və mənim maddi sıxıntılarım üzündən bitmək bilməyən xeyli xoşagəlməz problemlər yaranırdı. Zaman-zaman tale mənə xeyir xəbərlər gətirirdi, sanqvnik temperamentli adamlarda bu, gələcəyə ümid aşılaya bilərdi. "Tanhauzer" in Berlində səhnələşdirilməsi ilə bağlı vəziyyət ürəkaçan olmasa da, tamaşalar mənə yaxşı gəlir gətirirdi. Vyanada da necəsə əsərlərimlə maraqlanmağa başlamışdılar. Saray teatrı əvvəlki kimi "Tanhauzer" barədə eşitmək istəmirdi, məni əmin edirdilər ki, imperator sarayı Vyanada yerləşdiyi müddətdə mənim qiymətli tamaşalarımın səhnələşdirilməsindən söhbət gedə bilməz. Belə bir şəraitdə *Josefstadter* teatrının direktoru Hofman (*o, bir zamanlar Riqada direktor olmuşdu*) məhz bu məqsədlə dəvət olunmuş truppanın köməyi ilə özünün şəhər kənarında tikdirdiyi Lerhenfeldt yay binasında "Tanhauzer" i səhnələşdirməyə qərar verdi. O, hər tamaşa üçün mənə yüz franklıq tanyem təklif edirdi. Məsələdən xəbərdar etdiyim List bu teatrın nüfuzunu şübhəli hesab edirdi. Mən Listə yazdım ki, öz həmvətənlərinin notabl yığıncağına seçilməyən və özünü Marsel sakinlərinə "Marchand de drap" qismində təqdim edən Mirabo kimi hərəkət etmək niyyətindəyəm.

Müqayisəm Listin xoşuna gəldi və yay teatrının direktorunun cəhdləri sayəsində “Tanhauzer”, həqiqətən də, Avstriya imperatorunun iqamətgahında tamaşaya qoyuldu. Opera tamaşası barədə ən qəribə şeylər danışdılar. Vyanaya səfər edərkən bu tamaşaya baxan Zultser zəlin qaranlığından, librettonu oxuyacaq imkanının olmamasından, hətta damdan yağış damcılarının dammasından gileylenirdi. Bir neçə il sonra bəstəkar Heroldun dul qadınının kürəkənindən tamam başqa rəy eşitdim, o, toy səyahəti zamanı Vyana və Lerhenfeldtdəki teatrı ziyarət etmişdi. Onun sözlərinə görə, bütün qüsurlarına rəğmən, Vyana tamaşası bədii cəhətdən yüksək səviyyədə keçib və onda “Tanhauzer”in sonradan gördüyü xeyli uğursuz Berlin quruluşundan daha sevincli təəssürat yaradıb. Keçmiş rıqalı direktorun ciddi təbliğatı sayəsində “Tanhauzer”in iyirmi tamaşasından 2000 frank qazandım. Tamaşaçılar arasında məşhurluğumun şübhəsiz göstəricisi olan belə gözlənilməz uğurdan sonra gələcək tamaşalardan yaxşı gəlir götürmək ümidlərilə bağlı nikbinliyimi bağışlamaq olardı.

69

Evin tikintisi və “Ziqfrid”in orkestrə uyğunlaşdırılması ilə bağlı qayğılara rəğmən, yenidən Şopenhauer fəlsəfəsini öyrənməyə və Valter Skottun romanlarını xüsusi maraqla oxumağa başladım. Bundan başqa, Listin bəstələri barədə fikirlərimi ciddi şəkildə yazıya köçürməklə məşğul idim. Bunun üçün Mariya Vittgenşteynə məktub formasını seçdim. Məqaləni Brendelin “Musiqi qəzeti”ndə dərc etdirdim.

Yeni və sonuncu (*o zaman belə düşünürdüm*) məskənimə köçmək vaxtı yaxınlaşanda maddi durumumu düzəltmək barədə düşünməyə başladım. “Nibelunqun üzüyü” ilə bağlı bir daha Hertellərlə danışıqlar apardım. Amma firma sahibləri təkliflərimə çox soyuq və həvəssiz cavab verdilər. Listə məktubumda bundan şikayətləndim. Bildirdim ki, bunları böyük Veymar hersoqunun diqqətinə çatdıracağam. Dostumun sözlərinə görə, o, hələ də özünü “Nibelunqlar”la bağlı əsərimin himayəçisi hesab edir, nəşirlərlə çətinlikləri yoluna qoymağı boynuna götürürdü. Böyük maliyyə vəsaitlərinə malik olmayan firmanın, bu cür əsərin nəşrini, çətin ki, öz üzərinə götürəcəyini diqqətə çatdırırdım. Bu səbəbdən də, bildirdirdim ki, ideyamın gerçəkləşdirilməsinə yardım etməyi özünə şərəf hesab edən hersoqdan kömək isməyim təbiidir. Onun bu işlə bağlı əngəlləri aradan qaldırmaq qayğısını öz üzərinə götürəcəyini gözləyirdim. Hersoqun Hertelin əvəzinə partituralarımı məndən satın almasını və gələcəkdəki uğurlarıma görə məni qonorarla mükafatlandırmasını istəyirdim. Beləliklə, o, “Nibelunqlar”ın sahibi sayılacaq və sonradan öz hüquqlarını hansısa nəşirə sataraq xərclədiyi məbləği geri qaytara

biləcəkdə. List məni anlasa da, ümidlərimi kral həzrətlərinin nəzərinə çatdırmağı lazım bilməmişdi.

Əvəzində, böyük Baden hersoginyası mənimlə maraqlandı. Hələ bir neçə il əvvəl Baden hersoqu *Karlsruədəki* saray teatrının direktoru vəzifəsinə Eduard Devrieni dəvət etmişdi. Drezdendən mühacirət edəndən bəri onunla daimi (*bəzən fasilələr olsa da*) əlaqə saxlayırdım. Məktublarının birində o, mənim “Gələcəyin incəsənəti” və “Opera və dram” əsərlərimə xeyli tərifi rəy bildirmişdi. *Karlsruhe* teatri barədə o yazırdı ki, bu müəssisənin olan yaradıcı qüvvəsi mənim operalarımı səhnələşdirmək üçün yetərsizdir. Amma hersoq Prussiya şahzadəsinin qızı ilə evləndikdən sonra vəziyyət mənim xeyrimə dəyişdi. Gənc hersoginya köhnə tanış Alvinə Fromman sayəsində mənim əsərlərimlə yaxşı tanış idi. O, müstəqil mövqə tutduqdan sonra yerli teatrın səhnəsində bu əsərlərin ifa olunmasını inadla tələb etməyə başladı. Həqiqətən də, operalarım səhnələşdirilməyə başladı. Devriəndən öyrəndim ki, hersoginya musiqimə böyük maraq göstərir, hətta əsərlərimin məşqlərində iştirak edir. Bütün bunlar məni sevindirirdi. Xüsusi zahirə olmadan hersoginyaya minnətdarlıq məktubu yazdım və oraya onun albomuna hədiyyə qismində “Valkiriya”nın yekun səhnəsi olan “Votanın vidası”nı əlavə etdim.

70

Aprelin 20-si yetişdi, artıq istər-istəməz “*am Zeltwege*”dəki mənzilimi tərk etməliydim, onu artıq başqasına kirayəyə vermişdilər. Amma mənim evim hələ hazır deyildi. Soyuq havada fəhlələrin yöndəmsizcəsinə hazırladıqları evi ziyarət edərkən xəstələndik. Təlx ovqatda bir həftəliyə mehmanxanada yerləşdik. Yeni evə köçüb-köçməmək barədə düşünməyə başladım: qəfildən məndə belə bir hissə yarandı ki, bu evi də tərk etməli olacağam. Amma hər şeyə rəğmə, aprelin sonlarında mehmanxananı tərk etdik.

Ev soyuq və nəmişlik idi, təzə sobalar otaqları qızdırmırdı. Mən də, Minna da soyuqladıq və yatağa düşməyə məcbur olduq. Əvəzində, xanım Yuliya Ritterdən səmimi məktub aldım, o, oğlunun ədəbsizliyindən doğan qarşılıqlı soyuqluğu unutmağı xahiş edirdi. Bu, yaxşı əlamət idi. Tezliklə gözəl yaz günləri başladı. Ehtiraslı Cümə günü (*İsanın çarmıxa çəkildiyi gün – red.*) ilk dəfə mən yeni evimdə günəş şüalarının parlaq işığına oyandım. Bağçada ağaclar çiçək açmışdı, quşlar oxuyurdu. Uzun müddətdir həsrətində olduğum əsrarəngiz sakitlikdən zövq qalmaq üçün ilk dəfə eyvana çıxdım. Belə bir ovqatda bu gün İsanın çarmıxa çəkildiyini xatırladım. “*Parsifal*”da Volframın bu günə həsr olunmuş şeirlərindən necə təsirləndiyim yadıma düşdü. “*Meysterzingerlər*” və “*Loenqrin*”in ideyaları-

nın ilk dəfə ağılıma gəlmiş Marienbad dövründən bəri heç zaman bu mövzuya qayıtmamışdım. İndi Volframın sözlərinin ideal mənasını anladım və onun bu günlə bağlı fikirlərindən çıxış edərək, qısa bir zamanda üç pərdədən ibarət yeni dramın layihəsini cızdım.

Evin avadanlığı hazır deyildi, bu məsələ yenə mənim bütün diqqətimi çəksə də, bununla belə, musiqi işi məni daha çox cəlb edirdi. Yenidən “Ziqfrid” üzərində çalışmağa başladım və ikinci pərdənin kompozisiyasına girişdim. Yeni kəşf etdiyim sığınacağı – evimi necə adlandıracağımı bilmirdim, “Ziqfrid”in ikinci pərdəsinə uğurlu giriş yazandan sonra ovqatım dəyişdi və yaxşı əhval-ruhiyyənin diqtəsi altında onu əsərə uyğun olaraq, “Fafnerin sığınacağı” adlandırdım. Qeyri-ixtiyari güldüm. Amma evimi, sadəcə, “Sığınacaq” adlandırdım. Bu adı əsərimin son səhifəsindəki dəqiq tarixlə yanaşı qeyd etdim.

71

Böyük Veymar hersoquna olan ümidlərimin iflasa uğraması məni çox məyus etdi: qarşıda çətinliklər görürdüm və onlarla necə mübarizə aparacağımı bilmirdim. Digər tərəfdən, mənə inanılmaz təklif gəldi. Gözəl günlərin birində yanma Ferreyro soyadlı adam gəldi, o, özünü Leypsiqdəki Braziliya konsulu kimi təqdim etdi. Bu şəxs Braziliya kralının mənim musiqimlə xüsusi maraqlandığını bildirməyə gəlmişdi. Bu məsələ ilə bağlı şübhələrimi izhar edəndə, o mənim inamsızlığımıza mənim üçün xoş olan bir formada son qoydu. Onun sözlərinə görə, kral almanlara rəğbət bəsləyir və məni *Rio-de-Janeyroda* görmək istəyir. Krala operalarımı öz dirijorluğum altında eşitmək xoş olardı. Bunun üçün mətnlərimi italyancaya çevirmək lazımdır, çünki orada yalnız İtaliya operası mövcuddur. Bu isə, onun fikrincə, xüsusi çətinlik doğurmayacaq və mənim xeyrimə olacaq. Nə qədər qərribə olsa da, onun mülahizələri xoş təəssürat oyatdı və məndə italyan dilinin xarakterinə uyğun ehtirasla zəngin musiqili poema yazmaq istəyi yarandı. Yenə beynimdə “Tristan və İzolda” barədə fikir canlandı: bu ideya məni getdikcə daha çox cəlb edirdi. Ferreyronun Braziliya kralının mənə xoş münasibəti ilə bağlı söylədiklərinə əmin olmaq üçün ona ilk üç operamın nəfis cilddə klavirəsuqlarını göndərdim və uzun müddət *Rio-de-Janeyrodan* xoş sürpriz və hədiyyə gözlədim. Amma bir daha Ferreyro və Braziliya kralı barədə heç nə eşitmədim. Bircə onu öyrəndim ki, Semperin də memarlıq planları zəminində bu tropik ölkə ilə bağlı hansısa çətinlikləri olub. *Rio-de-Janeyroda* opera teatrının tikintisi ilə bağlı müsabiqə elan olunmuşdu və Semper orada iştirak etmək niyyətini bildirmişdi. O, binanın gözəl layihəsini hazırlamışdı, bunlar qızgın danışıqlar üçün mövzuya çevrildi. Doktor Ville bu layihə ilə xüsusi maraqlanırdı, qaradərililər üçün bu

teatr layihəsi memar üçün qarşıya yeni vəzifələr qoyurdu. Bilmirəm, Braziliya ilə əlaqələr Semper üçün mənim Ferreyro ilə danışıqlarımdan daha səmərəli nəticə verdi, ya yox, amma hər halda, o, *Rio-de-Janeyro* da teatr tikmədi.

72

Güclü soyuqdəymə nəticəsində hərarətim qalxdı. Ad günümdə yenidən yataqdan qalxdım. Axşam eyvana çıxanda yaxınlıqdan “Reyn qızılı”ndakı son səhnədə Reynin öz qızının nəğməsini eşidib heyrətləndim. Səs bağımın hasarı tərəfdən gəlirdi. Oxuyan xanım Pollert idi – bir zaman onun ailə dramı Maqdeburqda “Sevgi qadağası” əsərinin yenidən tamaşaya qoyulmasına mane olmuşdu (onsuz da bu əsərin tamaşaya qoyulması ilə bağlı çətinliklər vardı). O, iki qızı ilə Sürix teatrının üfüqlərində görünməyə başlamışdı və bütün qışı burada keçirmişdi. Xanım Pollert ifaçı kimi fəaliyyətinə davam edirdi və öz gözəl səsini hələ də qoruyub saxlayırdı. Göstərişlərimə tabe olmağa hazır olduğunu bildiyimdən, ona “Valkiriya”nın sonuncu pərdəsini öyrənməyi təklif etdim. Bundan başqa, qızları ilə birgə “Reyn qızılı”ndan Reyn qızlarının səhnəsini ifa etməyi məsləhət gördüm. Bu gün, mənim doğum günümdə dostların mahnısı məni riqqətə gətirdi və qəfildən “Nibelunqlar” üzərində işi davam etdirmək həvəsim qaribə şəkildə qeyb oldu. Məni hansısa ehtiras “Tristan”a çəkirdi, dərhal onun bəstəsinə başlamaq istəyirdim. Çoxdankı arzumu gerçəkləşdirməyi – yeni mövzuya başlamağı qərara aldım. Düşünürdüm ki, bu, fikrimi yalnız qısa bir müddət üçün “Nibelunqlar”ın mürəkkəb kompozisiyasından yayındırar. Amma özümü işi bezdiyim üçün yarıda saxladığıma inandırmaq istəyirdim. Bu səbəbdən, “Ziqfrid”in yeni başladığım ikinci pərdəsini bitirməyə qərar verdim. Onu yaxşı ovqatda başa çatdırdım. Amma qəlbimdə “Tristan”ın obrazları getdikcə daha dəqiq canlanırdı.

Yeni ideyanı mənim üçün cəlbədicə və sərfəli edən sırf zahiri şərtlər əhəmiyyətli dərəcədə “Tristan”ın yaradılmasına təkan verdi. Eduard Devrien iyulun ortalarında məni ziyarətə gəldi və yanımda üç gün qaldı: o zaman bu motivlər tam yetişmişdi. O bildirdi ki, məktubum Baden hersoginyasında xoş təəssürat yaradıb. Mənə elə gəlirdi ki, Devrien hansısa yeni əsərimlə bağlı danışıqlar aparmaq tapşırığı alıb. Ona “Nibelunqlar”la bağlı işimi yarımçıq qoyub, yeni əsər yazmağa hazır olduğumu bildirdim: bu yeni əsər həcminə və səhnə tələblərinə görə müasir teatrda olduğu kimi tamaşaya qoyulmaq üçün nəzərdə tutulub. Amma “Tristan”ı yazmağa məni yalnız zahiri şərtlərin vadar etdiyini desəm, özümə qarşı ədalətsizlik etmiş olardım. İstənilən halda, bir neçə il öncə “Nibelunqlar” silsiləsinə başladığım andakı ovqatımda ciddi dəyişiklik baş vermişdi. O zaman nəzəri işlərimi yenicə bitirmişdim, bu nəzəri işlərdə bizim rəsmi sənətin, xüsusən də, teatrın tənəzzülünün

səbəblərini araşdırmağa, bu təzahürlə ümumi çağdaş mədəni şərtlərin arasında ki əlaqəni göstərməyə çalışmışdım. O zaman mövcud teatrın səhnəsində qoyulmaq üçün yararlı kompozisiya yazmaq mənə mümkünsüz görünürdü. Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, yalnız sonradan mənə hakim olan tam məyusluq bədii sənətlə bağlı əvvəlki fikirlərimi ifadə etməyə vadar etmişdi. Qəti şəkildə düşünürdüm ki, “Nibelunqun üzüyü”nün səhnələşdirilməsi yalnız mənim onun nəşrinə müqəddimədə qeyd etdiyim qəliz şərtlərin gözlənilməli halda mümkün ola bilər. Bununla belə, köhnə operalarımın uğuru ovqatıma o qədər təsir etdi ki, böyük kompozisiyanı yarıya çatdırarkən, onun səhnələşdirilməsi ehtimalı barədə ciddi-ciddi düşünməyə başladım. Həmin vaxtadək List, Veymar hersoquna inamı ilə planlarımın gerçəkləşməsinə olan ürəyimdəki gizlin ümidlərə dəstək olurdu. Amma son günlərin hadisələri göstərdi ki, bu ümidin heç bir əsası yoxdur. Eyni zamanda “Tanhauzer” və ya “Loenqrin” ruhunda yeni operanın hər yerdə yaxşı qarşılanacağı ilə bağlı əminliyim möhkəmləndi. “Tristan”ın bütün konsepsiyası və mövzunun işlənməsi göstərdi ki, mən bizim opera teatrları və onların sənət səviyyəsi barədə çox az düşünmüşəm. Gündəlik çörəkpulu uğrunda mübarizənin zəruriliyini, bir gün də olsun, unutmadan özümü aldadırdım ki, “Nibelunqlar” kompozisiyasına verdiyim fasilə və “Tristan” mövzusunun işlənməsi mənim tərəfimdən praktik düşünən insana layiq tam məntiqli addımdır. Devrien mənim praktik mülahizələrimi həvəslə dinləyirdi. O, məndən operalarımın hansı səhnədə tamaşaya qoyulmasını istədiyimi soruşdu. Cavab verdim ki, yalnız məşqlərdə özümün də iştirak edəcəyim teatrı nəzərdə tuturam. Mənim üçün belə bir teatr Braziliyada tapıla bilər və ya Alman İttifaqının ərazisi mənim üçün bağlı olduğundan, tamaşa nisbətən yaxşı opera səhnəsi olan sərhəddə yaxın teatrda səhnələşirilə bilər. Mən Strasburqu gözəlti eləmişdim. Amma Devrien bu qərarın qəti əleyhinə çıxdı. Onun fikrincə, operamı *Karlsruədə* daha asanlıqla və daha böyük uğurla tamaşaya qoya bilərdim. Bircə məqama etiraz etdim: orada əsərin məşqi zamanı iştirak imkanım olmayacaq. Amma Devrien məhz bu məqamla bağlı əmin etdi ki, mənə rəğbət bəsləyən Baden hersoqunun sayəsində ən nikbin ümidlər bəsləyə bilərdim. Bütün bunları eşitmək çox xoş idi. Devriəndən öyrəndim ki, gözəl səsi olan tenor Şnorre mənim əsərlərimi çox bəyənilir. Ovqatım çox yaxşı idi, özümü Devriənin yanında lütfkar ev sahibi kimi göstərmək istədim. Bir səhər ona “Reyn qızılı”nı oxudum və görünür, mətn də, ifa da onun xoşuna gəldi. Devriənə yarızarafat-yarıciddi dedim, Mimenin partiyasını yazarkən, ümid edirdik ki, onu bu rolda görə bilənədək yaşayacağıq. Eyni zamanda, onun qonağım olmasından istifadə edib, onun qiraət axşamını təşkil etdim. Dostları, o cümlədən, Semperlə Herveqi dəvət etdim. Devrien “Yuli Sezar”dan Antoni hissəsini oxudu və hətta bu cür qiraətə istehza ilə yanaşan Herveq də aktyor texnikasının mükəmməlliyinin dinləyicilərə təsir etməli olduğunu etiraf etdi. Mənim masam arxasında Devrien

Baden hersoquna planlarım və bizim görüşümüz barədə yazdı. Onun gedişindən sonra hersoqun özündən məktub aldım, bu sevindirici məktubda o, xanımına etdiyim hədiyyəyə görə səmimi minnətdarlığını bildirirdi. Eyni zamanda, hersoq açıq-aydın mənə bir çox məsələlərdə, xüsusən də, Almaniyaya qayıtmağıma icazə verilməsi məsələsində yardım etmək arzusundan söz açırdı.

O vaxtdan "Tristan"ın yazılması ilə bağlı qəti qərar qəbul etdim. Devri-nin səfəri və bununla bağlı hadisələr məndə xoş ovqat yaratdı, bunun sayəsində "Ziqfrid" in ikinci pərdəsinin partiturasını başa çatdırmağa bildim. Hər gün nahardan sonrakı günəşli saatlarda Ziltalünü gəzirdim. Quşların səsinə uzun-uzadı qulaq verirdim, təəccübümə rəğmən, mənə tamamilə naməlum olan cinsləri ayırd edə bildirdim artıq. Bu motivlərdən yadımdan qalanları bədii cəhətdən işləyərək, "Ziqfrid" in yay səhnəsinə köçürdüm. Avqustun başlanğıcında ikinci pərdənin ciddi səylə işlənmiş eskizini bitirdim. Sevinirdim ki, yenidən işə davam etməli olanda üçüncü pərdədən, Brungildanın oyanmasından başlamalı olacağam. Düşünürdüm ki, bütün problemlər arxada qalıb, bundan sonra mənə yalnız həzz almaq qalır.

73

Beləliklə, öz yaradıcı qüvvələrimin məqsədyönlü təyinatından əmin şəkildə "Tristan" kompozisiyasına başlamağı düşünürdüm. Amma sanki elə bu zaman Londondan Ferdinand Preger mənim səbrimi sınağa çəkməyə gəldi! Bu gözəl insanın gəlişi, əslində, məni sevindirdi, çünki onun sınaqdan keçmiş sadıq dostluğundan əmindim. Təəssüf ki, o, həddən artıq əsəbi olduğunu, taleyinin gətirmədiyini düşünürdü və istəsəm də, ona təsəlli verə bilmirdim, onun şikayətləri də məni xeyli karıxdırırdı. Onu Şafhayzenə səfərə aparmaqla əyləndirmək istədim. Burada məşhur Reyn şlaləsini ilk dəfə gördüm və o, məndə güclü təəssürat oyatdı. Bundan başqa, Vezendonklar da, nəhayət, Paris üslubunda bəzədilmiş imarətlərinə köçdülər. Bu vaxtdan etibarən, həmin ailə ilə tanışlığın yeni mərhələsinə qədəm qoydum və bu, mənim həyat tərzimi xeyli dəyişdi. Evlərimiz yaxın olduğundan müxtəlif gündəlik məişət xırdaqları ilə bağlı sıx ünsiyyətdə olurduq. Hiss edirdim ki, Vezendonk mənim onun evində tez-tez görünməyimdən narahat olur. O, bunu açıq və səmimi ifadə edirdi. Evin qızdırılması, işıqlanma, nahar vaxtı məsələlərində mənimlə hesablaşmaq lazım gəlirdi. Bu isə onun təsərrüfat haqlarını pozurdu. Bir neçə məhrəm söhbətdən sonra aramızda yarımsusqun, yarım ifadə olunmuş dost-yana razılışma yarandı, bu, kənardakılarda bizim münasibətlərin xarakteri ilə bağlı şübhələr yaradırdı. Biz bir-birimizə xüsusi diqqət göstərirdik və bu, zaman-zaman bizi əyləndirirdi: bizim qarşılıqlı davranışlarımızın sirri özümüzə aydın idi.

Təsadüfən, qonşularımla münasibətlərin yaxınlaşması "Tristan və İzolda"nın yaranmasının başlanğıcı ilə üst-üstə düşdü. Tezliklə gözəl xasiyyətilə məndə xoş

təəssürat yaradan Robert Frans Sürixə gəldi. Bu səfəri onun “Loenqrin”in xeyrinə çıxış etməsilə nəticələnən münaqişənin ciddi olmadığını sübut elədi və mənim təhlükə ilə bağlı şübhələrimə son qoydu. Qayınatası Haynrix mənim barəmdə ayrıca broşür dərc etdirəndə bu, bəzi çətinliklərə səbəb oldu. Biz bir yerdə ifa edirdik. Robert bəzi mahnılarının ifası zamanı məni müşayiət edirdi. “Nibelunqlar”ın musiqisi onun xoşuna gəlmişdi. Amma onu nahara dəvət edəndə Robert Vezendonkin evində heç kəsin olmamasını arzuladığını bildirdi: o mənim yanımda karıxacağından narahat idi, Çünki ev sahiblərinin bütün diqqətini öz üzərində hiss etmək istəyirdi. Bu mövzuda çox zarafat etdik və mən onun iradəsinə tabe oldum: Frans kimi qaradınməz və soyuq müsahiblə söhbəti davam etdirmək zərurətindən bir müddətlik azad olmuşdum. O bizi tərək etdi və sonra da Frans barədə heç nə eşitmədim.

“Tristan”ın birinci pərdəsini, demək olar ki, bitirdiyim vaxtda Sürixə mənim diqqətimə xüsusi layiq olan gənc cütlük gəldi: sentyabrın əvvəlində Hans fon Bülov özünün gənc xanımı, Listin qızı Kozima ilə “*Zum Raben*” mehmanxanasında yerləşdilər. Onları evimdə qalmağa dəvət etdim. Qonaqlarım – onlar Sürixə məni görməyə gəlmişdilər – burada kifayət qədər uzun müddət qaldılar.

Sentyabr ayı maraqlı keçdi. “Tristan”ın mətnini bitirdim və Hans dərhal onun üzünü köçürdü. Ayrı-ayrı pərdələri dostlarıma göndərdim. Sonra onları bir yerə toplayıb, mətni onlara tam oxumaq istədim. Qiraət onlara güclü təsir elədi. Xanım Vezendonk son pərdənin məzmunundan xüsusilə həyəcanlanmışdı. Mən ona təsəlli verir, deyirdim ki, qəm eləmək lazım deyil, bütün ciddi dramlar belə bitir – bu məsələdə Kozima da mənimlə tamamilə razı idi. Ümumiyyətlə, biz musiqi ilə çox məşğul olurduq, Bülovun qismində “Nibelunqlar” partituramın həddən artıq çətin klaviraussuqları üçün əlverişli ifaçı tapmışdım. Hətta “Ziqfrid”in hər iki pərdəsi ilə bağlı kompozisiya eskizlərindən də Hans çox tez baş çıxardı: o, sanki, əsl klaviraussuqa əsasən ifa edirdi. Adətən, mən bütün partiyaları oxuyurdum. Bəzən bizə bir neçə dinləyici də qoşulurdu, onların arasında xanım Villenin musiqi duyumu daha güclü idi. Kozima öv mövcudluğunu hiss etdirmədən, başını əyərək dinləyirdi. Kimsə ona inadkar suallarla müraciət edəndə, o göz yaşı ilə cavab verirdi.

Senyabrın sonunda gənc dostlarım məni tərək etdilər və öz daimi yaşayış yerlərinə - Berlinə köçdülər. Onlar ailə ocaqlarını orada qurmaq istəyirdilər.

74

Bizim daim musiqiyə məşğul olmağımız mənim “Nibelunqlar”ım üçün bir növ rekviyem idi, çünki onları qəti şəkildə bir kənara qoymuşdum. Gələcək səmimi görüşlərdə mən yarımçıq qoyulmuş işi xatırladan saralmış kağızları çıxarırdım. Oktyabrın ilk günlərində “Tristan” kompozisiyasına başladım və Yeni ilədək onun birinci pərdəsini bitirdim. Prelüdləri əvvəldən orkestrə uyğunlaşdırmışdım. “Tristan” üzərində çalışarkən mənə qorxunc xəyalpərvər ovqat hakim oldu. Daimi məşğələlər, soyuğa və pis hava şəraitinə rəğmən, uzunmüddətli gəzintilər, axşamlar Kalderonun mütaliəsi – iş günümün qrafiki belə idi və bu nizamı pozacaq hər şeyə düşməncəsinə yanaşırdım. Xarici aləmlə əlaqələrim not ticarətçisi Hertelle “Tristan”ın nəşri ilə bağlı danışıqlarla məhdudlaşdı. Ona yazdım ki, nəhəng “Nibelunqun üzüyü”nün tamamilə əksinə olaraq, mən quruluş üçün rahat, cəmi iki-üç ifaçı tələb edən əsər yazmışam. Hertel təklifimə həvəslə razılaşdı və mən ondan 400 luidor qonorar istəməyə risk etdim. Cavabında aldığı məktubda o, əlavə zərfi açıb, yalnız bir halda oradakı təkliflərlə tanış olmağı xahiş edirdi: mən qonorardan imtina etməyi mümkün hesab edirəmsə. Çünki o mənim yeni əsərimin heç də asan ifa üçün nəzərdə tutulduğunu düşünür. Bağlı zərfdə müqavilə layihəsi vardı. O mənə cəmi 100 luidor təklif edir, amma beş il sonra gəlirləri mənimlə bölməyi və ya mənim bu həcmdə əlavə qonorar müqabilində hüquqlarımı almağı təklif edirdi. Onun şərtlərilə razılaşmağa məcbur idim və partituranı pərdə-pərdə nəşrə vermək imkanı qazanmaq üçün birinci pərdənin orkestrə uyğunlaşdırılması ilə məşğul oldum.

75

Bundan başqa, noyabrda məni Amerika maliyyə bazarındakı böhran maraqlandırmağa başladı. Həyəcanlı həftələr ərzində Vezendonkın bütün var-dövləti tükədən asılı vəziyyətdə qalmışdı. Əzablı qeyri-müəyyənliyə mətanətlə sinə gərsələr də, imarətin, evin, atların satılması ehtimalı bizim axşam söhbətlərimizə kədərli ovqat verirdi. Vezendonk əcnəbi bankirlərlə məsləhətləşməyə getdi. Mənim həyatım adı qaydada davam edirdi: səhərlər “Tristan”la məşğul idim, axşamlar isə Kalderonu oxuyurdum. O zamandan bəri Şakin köməyilə ispan ədəbiyyatını öyrənməyə başladım, bu ədəbiyyat məndə dərin, güclü təəssürat yaratdı. Nəhayət, Amerika böhranı uğurla bitdi və məlum oldu ki, Vezendonkın var-dövləti artıb. Qış axşamları dairəsi artmaqda olan dostlarıma yenə “Tristan”ı oxuyurdum. Qorfrid Kelləri əsərin yığcamlığı cəlb etsə də, Semper narazı idi: o hər şeyə çox cid-

di yanaşdığım üçün məni qınayırdı. Semprein fikrincə, bu cür predmetin bədii təfsirinin mahiyyəti ciddi elementin müəyyən dərəcədə qırılmasındadır: həzz öz dərinliyindən yalnız qazanır. Buna görə də, Motsarın “Don Juan”ı onun bu qədər xoşuna gəlirdi: orada faciəvi səhnələr parlaq maskarad formasında verilir. Həyata daha ciddi, sənətə isə bir qədər yüngül yanaşsam, hər şey daha yaxşı olardı – bununla razı idim, amma sözügedən halda hər şey əksinə olmalı idi. Nəticədə, kimsə mütləq narazı qalırdı. Birinci pərdənin qaralamasını yazandan və musiqi əsərimin xarakteri ilə yaxından tanış olandan sonra onu İtaliya operası üslubunda işləmək niyyətimi xatırlayıb, xeyli güldüm və Braziliyadan xəbər almamağım daha məni narahat etmədi.

Bu ilin sonunda diqqətimi Parisdəki operalarımınla bağlı təhlükəyə yönəltdim. Oradan gələn bir gənc müəllif məndən “Tanhauzer”i tərcümə etmək üçün icazə istəyirdi – Lirik teatrın rəhbəri cənab *Carvalho* operanı Parisdə səhnələşdirmək niyyətində idi. Bu xəbər məni narahat etdi, çünki Fransada əqli mülkiyyət hüququm təmin olunmamışdı və hər kəs bundan istədiyi kimi yararalana bilirdi. Lirik teatrda operaların necə tamaşaya qoyulduğunu Veberin “Evrianta”sı barədə bu yaxınlarda verilən hesabatdan bildirdim. Hansı məqsədlə onu yenidən işləmiş, düzünü desək, təhrif etmişdilər. Listin böyük qızı Blandina bu yaxınlarda məşhur vəkil E.Olivyeyə ərə getmişdi, bu, mənim işim üçün ciddi dəstək vəd edirdi. Dərhal Parisə gedib vəziyyətlə yerində tanış olmağı və hər bir halda Fransada müəlliflik hüquqlarımın toxunulmazlığına nail olmağı qərara aldım. Kefsiz idim, bunun səbəbi daha çox uzunmüddətli işdən doğan yorğunluqla bağlı idi. Sempər mənim işə həddən artıq ciddi yanaşdığımı deyəndə haqlı idi, çünki bu cür münasibət xeyli ruhi qüvvə tələb edirdi. Bütün dünya qayğıları məni bezdirmişdi, o zamankı bu həyəcanlarım xatırladığım qədər ilə köhnə dostum Alvina Frommana 1858-ci ildə yazdığım məktubda əksini tapıb.

76

1858-ci ilin başlanğıcında işə fasilə verməli olduğumu aydın şəkildə anlayırdım. “Tristan və İzolda”nın birinci pərdəsinin dərhal orkestr üçün uyğunlaşdırılmasına başlamaq fikri mənə qorxunc görünürdü. Hələ Parisə getməyi düşünmürdüm. Artıq nə Sürix, nə ev, nə də dostlarım mənə təsəlli vermirdi. Vezendonkın yaxın qonşuluğu da mənə pis təsir edirdi. Bütün axşamları xeyirxah dostum Otto Vezendonkun vacib hesab etdiyi söhbətlərdə iştirak etmək dözülməz görünürdü. Evdə hər şeyin ondan daha çox mənim zövqümlə başqa istiqamətdə gedəcəyini hiss etməklə bağlı narahat, əzablı hiss onun sözlərinə xüsusi gərginlik verirdi. Tezliklə hər şey mənə ağırlıq gətirməyə başladı. Yalnız bir nəfər mənim ovqatımı görür və baş verənləri müəyyən qədər anlayırdı, amma sözügedən şəraitdə

bu da mənə təsəlli vermirdi. Sərt qış günlərində Parisə getməyi qərara aldım, pulum olmasa da, təcili tədbir görmək lazım idi. Buradaca gedib qayıtmamaq barədə çoxdankı arzu yenidən baş qaldırdı. Yanvarın 15-də məyus halda Strasburqa çatdım, bundan o yana getməyə halım yox idi, *Karlsruədə* olan Eduard Devrienə yazıb xahiş etdim ki, Parisdən qayıtdığım zaman hersoqdan məni *Keledə* onun adyutantının qarşılıyib, *Karlsrueyədək* müşayiət etməsi barədə xahiş etsin. Orada “Tristan”ı ifa edəcək ifaçılarla tanış olmaq istəyirdim. Amma Devriendən aldığı məktubdan arzumun yanlış anlaşıldığını başa düşdüm. O düşünürdü ki, mən şöhrət arxasınca qaçıram, halbuki, mənim başqa qayğılarım vardı: nüfuzumu itirdiyim üçün *Karlsruədə* bədii sənət məqsədlərimin gerçəkləşdirilməsi üçün başqa vasitə axtarırdım. Gülməli vəziyyət yaranmışdı, eyni zamanda, artıq anlayırdım ki, bu dostuma gələcəkdə ümid edə bilmərəm, onun xırdaçılığı məni məyus edirdi. Əsəblərimi sakitləşdirmək üçün Strasburqun küçələrini gəzəndə qəfildən teatr afişasındakı “Tanhauzer” adı diqqətimi cəlb etdi. Yaxınlaşanda anladım ki, söhbət əsərin üvertürasındn gedir, onu hansısa fransız pyesindən əvvəl ifa etməli idilər. Məsələnı anlamadığım üçün tamaşaya bilet aldım. Zal bomboş idi. Orkestr gözəl yerləşdirilmişdi, kapelmeyster uvertüranı əla idarə edirdi. Parterə çox yaxın oturduğumdan, 1853-cü ildə Sürixdə qoyulan operamda iştirak edən təbilçi məni tanıdı. Zalda olmağım barədə ildırım sürətilə yayılan xəbər kapelmeysterə də çatdı. Hər şey canlandı. Görünür, musiqi nömrəsi bitəndə dirijorun orkestrlə birgə alqışlarla mən tərəfimə dönməsi fransız komediyası üçün toplaşan və uvertüraya qəti əhəmiyyət verməyən azsaylı tamaşaçıların heyrətinə səbəb olmuşdu. Ayağa qalxıb təzim etdim. Zaldakıların maraq dolu nəzərləri mənə zilləndi, bu səhnədən sonra qalxıb çıxışa yaxınlaşdım: kapelmeysterə təşəkkür etmək istəyirdim. Strasburqlu cənab Hasselman – bu xeyirxah adam, məni mehmanxanayadək ötürdü və uvertüranın mənim üçün gözlənilməz olan ifasına gətirib çıxaran maraqlı əhvalatı danışdı. Musiqi həvəskarı olan zəngin bir strasburqlu – yerli sakinlər teatrın tikintisində görə ona borcludurlar - orkestrə ciddi qüvvələr cəlb etmək üçün əhəmiyyətli kapital vəsiyyət etmişdi. Hər həftə adi tamaşalardan əvvəl orkestr hansısa ciddi musiqi əsərini ifa etməli idi. Növbə “Tanhauzer” uvertürasının idi. Strasburq məndə qibtə hissi oyatdı: musiqi ilə bağlı gəzdiyim Sürix də daxil olmaqla başqa şəhərlərin heç birində belə vətəndaşa rast gəlməmişim.

77

Kapelmeyster Hasselmanla Strasburqdakı musiqi işləri ilə bağlı söhbət etdiyimiz zaman Parisdə Orsini imperatora qəsd etdi. Bu barədə dəqiq olmayan sayıələri Strasburqdan Parisə getdiyim yoldaca eşitdim. Ayın 17-də Parisə çatanda mehmanxana xidmətçisi mənə hadisəni detalları ilə danışdı. Bunu taleyin

mənə,məhz mənə qarşı atdığı addımı kimi qiymətləndirirdim. Mənə elə gəlirdi ki, indicə köhnə tanışım, Daxili İşlər Nazirliyinin agenti gəlib, məni dərhal Parisi tərk etməyə vadar edəcək. Düşünürdüm ki, bu yaxınlarda açılmış böyük “*Hotel du Louvre*”da qalmaqla polislə heç bir problem yaratmaram. Bu səbəbdən də, ucuz qiymətə yer tapdığım kiçik, qaranlıq “*Rue des filles St. Thomas*” mehmanxanasını tərk etdim. Düzünü desəm, *Le Jelletier* küçəsində mənə çoxdan məlum olan mehmanxanada yerləşməyi düşünürdüm. Qəsd də burada hazırlanmışdı, cinayətkarları orada axtarırdılar. Təəccüblüdür, cəmi iki gün əvvəl gəlsəm, mən də bu mehmanxanada qalmış olacaqdım.

Məni xilas edən taleyimə təzim edib, cənab Olivyeni və onun gənc xanımını axtardım. Birincinin qismində xeyli yaraşlıq və çevik dost tapdım. Parisə gəlməyimin səbəblərini biləndə o, həvəslə öz xidmətlərini təklif etdi. Gözəl günlərin birində onun dostu olan çox lütfkar bir notariusun yanına getdik. Müəllif hüquqlarımı bəzi şərtlərlə Olivyeyə verdim və uyğun razılışmanı imzaladım. Minlərlə formal çətinlik ortaya çıxsada, ümumilikdə mənə nəzakətlə yanaşırdılar və tezliklə yeni dostumun yardımını sayəsində hər şey uğurla həll olundu. Qısa bir zamanda “*Palais de justice*”, “*Salle des pas-perdus*” mehmanxanalarına Olivye məni dünyanın bürüncəkdə və papaqda gəzən tanınmış vəkillərinə təqdim etdi. Onlarla söhbət məni o qədər cəlb etdi ki, bir xeyli vəkillərə “Tanhauzer”in süjetini izah etməli oldum. Bütün bunlar çox xoşuma gəlirdi. Olivye ilə onun siyasi baxışları və dünyagörüşünün ümumi istiqamətləri ilə bağlı söhbətlər də məni heç də az məmnun etmirdi. O düşünürdü ki, Napoleon mütləq devriləcək və respublika yenidən, bu dəfə əbədilik bərpa olunacaq. Olivye və dostları inqilaba çağıracaq qədər dərinə getmirdilər, onlar yalnız bu inqilabın baş verəcəyi təqdirdə intriqantların qurbanı olmamağa çalışırdılar. Prinsipial olaraq, Olivye sosializmin ən qəti qənaətləri ilə razı idi. O, Prudonu tanıyır və ona siyasətçi kimi deyil, insan kimi hörmət edirdi. Olivye yalnız siyasi yenidənqurma əsaslarında yaradılan şeylərin dayanıqlılığını qəbul edirdi. O, sürətli inkişafı ictimai mənfəət naminə fərdi hüquqlardan sui-istifadəni məhududlaşdıran qanunvericilik sahəsində görürdü. Yaxın gələcəkdə cəmiyyətin sərvətlərinin bərabər bölünməsi ilə bağlı cəsarətli planların həyata keçirilməsini gözləyirdi. Hiss etdim ki, şəxsi xarakterli bir sıra məsələlərdə kamilləşirəm: bu və digər fikirləri dinləyə və onları müzakirə edə bilirdim, belə mübahisələrdə əvvəllər hiss etdiyim əsəbilik çəkilib getmişdi. Bu, məni xeyli məmnun edirdi. Bu məsələdə ürkək, aydın, məntiqli və sakit qadın olan Blandinanın da xeyli rolu vardı, o, hər şeyin mahiyyətini tez anlayırdı. Aramızda ruhi yaxınlıq yaranmışdı. Bir-birimizi bir sözdən anlayırıdıq. Bazar günü yetişdi. Həmin günə konservatoriya konserti təyin olunmuşdu, dostlarım mənə bilet tapmışdılar. Bu vaxtdakı yalnız məşqlərdə olmuşdum. Bəstəkar Heroldun dul arvadının yanında əyləşməli oldum, bu qəşəng qadını dərhal mənim musiqimin

qızgın həvəskar kimi təqdim etdilər. Yeri gəlmişkən, o, özü bu musiqiyə, demək olar ki, heç tanış da deyildi. Amma qızı və kürəkəni qədər zehinli idi, yuxarıda qeyd etdiyim kimi, bu cütlük Vyana və Berlində keçirdikləri toy səyahətləri zamanı “Tanhauzer”i dinləmişdilər. Bütün bunlar çox xoş idi. Burada ilk dəfə Haydnın “İlin fəsilləri” əsərini dinlədim, o, tamaşaçılarda qeyri-adi rəğbət doğurdu. Görünür, dinləyicilər melizmatik kadensləri (*musiqi frazasına tamamlayıcı və ya fasilə xarakteri verən harmonik ifadə – red.*) daha orijinal və gözəl hesab edirdilər, bu, müasir musiqiyə xas cəhət deyildi və Haydn üçün səciyyəvi idi. Günün sonunu Heroldun ailəsi ilə keçirdim, bu, mənə sevinc gətirdi. Axşamdan keçmiş ora bir nəfər gəldi, onun burada görünməsi birinci dərəcəli hadisə idi. Bu adam “Revue des deux mondes”in əməkdaşı, başqa jurnallara da mənim üçün xoşagəlməz tərzdə təsir edən həmin musiqi tənqidçisi Sküdo idi. Lütflər ev sahibi fürsətdən istifadə edib, bizi tanış etmək və onu mənim tərəfimə çəkmək istəyirdi. Bildirdim ki, “salon axşamında” ciddi məsələlər barədə danışmağın yeri yoxdur və belə söhbətlər fayda vermir. Sonra etibarlı mənbələrdən öyrəndim ki, predmetlə tanış olmadan müəllif əleyhinə yazan bu cənabın yazılarının, onun fikirləri və ya şəxsi təcrübəsi ilə heç bir bağlılığı yoxdur. Heroldun xeyirxah qəlbi bu cəhdinə görə onu cəzalandırıldı. Sküdo konsertlərim barədə yazılarında onları “parlaq demokratik prinsiplərin” hökm sürdüyü ailə adlandıraraq, xeyli istehza və tənələrə tuş elədi. Burada mən londonlu dostum Berliozu axtardım və tapdım. Onun ovqatı yaxşı idi. Berlioz Parisə bir müddətlik, fikrimi dağıtmaq üçün gəldiyimi söylədim. Həmin vaxt o, “Troyalılar”la məşğul idi. Bu opera barədə təsəvvürə malik olmaq üçün onun mənzum mətnindən xəbərdar olmalıydım, mətni də Berlioz özü yazmışdı. O, bir axşamını librettonu mənə oxumağa sərf etdi. Əsərin konsepiyası, onun qeyri-adi dərəcədə quru, eyni zamanda, teatral effektlərə hesablanmış təfsiri məndə mənfi təəssürat yaratdı. Mətn əsasında musiqinin xarakteri barədə də mülahzə yürüdə bilərdim. Berliozun bu əsəri ən böyük və öz həyatının ən əsas əsəri adlandırdığını eşidəndə mənim keçirdiyim məsuysluğuna özünüz təsəvvür edin.

78

Olivye ilə birgə Erarin ailəsinə dəvət almışdım, orada köhnə dostum Spon-tininin dul arvadını gördüm. Biz gözəl axşam keçirdik. Qonaqları royalda ifam-la sevindirməli oldum. Dinləyicilərim iddia edirdilər ki, operalarımın ayrı-ayrı hissələri gözəl anlayıblar. Onlar böyük həzz aldıkları üçün mənə minnətdarlıq edirdilər. İstənilən halda bu dəbdəbəli salonun divarları içərisində bu qədər gözəl musiqi axşamı keçirilməmişdi. Lütflər xanım Erarla və onun kürəkəni Şeffərlə tanışlıq mənim üçün sərfəli oldu. Əri öləndən sonra Erarin işlərini o idarə edirdi. Bu

tanışlıq nəticəsində məşhur fabrikin royalını əldə edə bilərdim. Artıq bu məqam məqsədləri tam aydın olmayan səfərə maraq yaradırdı. Royal əldə etmək perspektivi məni o dərəcədə şad edirdi ki, digər məsələləri bir kənara qoyub, bunu bütün səfərimin əsas məqsədi hesab edirdim. Fevralın 2-də Parisi əla ovqatda tərk etdim, geri qayıdanda *Eperne* də köhnə dostum Kittsi görmək istəyirdim. Bu uğursuz adamın taleyində onun çoxdankı təsadüfi tanış Pol Şandon ciddi rol oynamışdı. Şandon onu yanına dəvət edib, ona bir neçə portret sifariş etmişdi. İndi mən də qonaqpərvər Şandonun evində qalmalı oldum, orada iki gün keçirməli idim. Burada operalarımın, xüsusən də, "Riensi"nin köhnə bilicisi ilə qarşılaşdım. Bu operanın Drezdendəki ilk tamaşasında o da iştirak etmişdi. Bundan başqa, mən məşhur çaxır anbarlarını ziyarət etdim, onlar Şampan vilayətinin qayalıqları üstündə bir neçə mil uzanırdılar. Kittsi tapanda o, portret çəkirdi, işi sona çatdırmasına az qalmışdı. Tablo məni çox maraqlandırdı. Nəhayət, heç kəsə lazım olmayan söhbətlərdən qopub, qonaqpərvər evdən çıxıb bildim. Fevralın 5-də Sürixə geri qayıtdım, elə həmin gün yazılı məktubla bütün dostlarımı evimə topladım. Çoxlu təəssüratlarım yığılmışdı, onları bölüşmək istəyirdim. Ayrı-ayrılıqda hamıya yorucu və müfəssəl məlumat verməyə tənbellik edirdim və bu işə birdəfəlik son qoymaq qərarına gəldim. Qonaqlarım arasında Semper də vardı. O, mənim Paris səfərimə bir qədər paxıllıq edirdi və şən söhbətlərimi eşidəndə çox əsəbiləşdi. Bununla yanaşı, o, məni "taleyin vicdansız ərköyünü" adlandırır, "Sürix yuvasına mismarlanmasını" özü üçün faciə hesab edirdi.

Onun bu paxıllığı məndə necə də gülüş doğururdu. İşlərim yavaş-yavaş irəliləyirdi. Operalarım çoxdan satılsa da, əldə etdiyim kapitaldan çox az pul qalmışdı. Bütün tamaşaların yeganə real nəticəsi kimi əlimdə cüzi məbləğdə pul qaldığından, ağılıma pis opera teatrları üçün "Riensi"ni satmağı daha yararlı hesab etdim. Bununla belə, onu təklif etmək üçün bu tamaşanın yenidən bərpa olunmasına cəhd göstərmək lazım idi. Orsininin bu yaxınlardakı sui-qəsdinə buna çox mane oldu. Teatr direktorları əsəri tamaşaya qoymaq istəmədiklərini bununla əsaslandırırıdılar. Bu arada mən "Tristan"ın birinci pərdəsinin orkestrə uyğunlaşdırılmasına davam edirdim və anlayırdım ki, bu əsər siyasi və digər xarakterli üzlərlə əngəllə qarşılaşacaq. Beləliklə, mən müəyyən məqsəd və uğura hər hansı ümid olmadan çalışırdım.

79

Mart ayında xanım Vezendonk mənə bildirdi ki, ərinin doğum günü üçün öz evlərində musiqili səhər tipli bir tədbir təşkil etmək istəyir. O, ötən qış öz doğum günündə səkkiz sürixli musiqiçinin dostyana dəstəyilə təşkil olunan mərasimdən 490 həvəslənərək bu fikrə düşmüşdü. Vezendonkların malikanəsinin əsas yaraşığı qa-

lan hissədən incəliklə ayrılmış və Paris üslubunda suvaq işinin bəhrəsi olan yığcam pilləkən idi: mən bir dəfə onun musiqili tədbirlər üçün əlverişli olduğunu söyləmişdim. O vaxt bunu ötəri bir şəkildə təcrübədən keçirmişdik. İndi həmin təcrübəni daha təntənəli bir şəkildə təkrarlamaq lazım gələcəkdi. Mən yaxşı bir orkestr yığıb, Bethovenin simfoniyalarından seçilmiş, əsasən şən, nikbin xarakterli parçalar səsəndirməliydim. Mərasim üçün gərəkli hazırlıqlar xeyli vaxt apardı və doğum gününədək yekunlaşmadı. Beləcə, biz əlamətdar həftənin sonunadək çalışdıq: konsert martın son günlərindən birində baş tutdu. Ailənin bayramı olduqca yaxşı keçdi, Bethovenin əsərlərinə uyğun sayda alətlərdən təşkil olunmuş orkestr mənim rəhbərliyim altında simfoniya seçmə parçalarını böyük uğurla ifa etdi. Qonaqlar yan otaqlardan qulaq asırdılar. Bu ev konserti öz qeyri-adiliyinə görə hər kəsdə yüksək təəssürat yaratdı. Başlamazdan qabaq ev ziyələrinin yeniyetmə qızı mənə fil sümüyündən hazırlanmış, Semperin rəsmi əsasında oyma naxışlı dirijor çubuğu gətirdi. Bu, mənim ilk və yeganə fəxri hədiyyəm idi. Dirijor işində, əlbəttə, heç bir nöqsan olmadı, hər bir cəhət, incəliklərinədək, yerli-yerindəydi. Mənim istəyimlə konserti gurultulu yox, əksinə, çox həzin bir parçayla, “Doqquzuncu simfoniya”nın adajiosuyla tamamladıqda qonaqlar etiraf etməli oldular ki, bu musiqili səhər Sürix cəmiyyətinin həyatında əsl hadisədir.

Dostlarım bu musiqi bayramından qürur duydu: onlar həyəcanlanmış, qəlbən sevinmişdilər. Məndə isə bu təntənə sanki həyatın məntiqi sonu, ən yüksək nöqtəyə varılması, yayın girişinin sonadək dartılması kimi ağırlı bir hissiyyat oyatmışdı. Sonradan doktor Villenin arvadı mənə dedi ki, eyni hissələr onu da narahat edib. Aprelin 3-də “Tristan və İzolda”nın birinci pərdəsinin əlyazmasını çap üçün Leypsiqə göndərdim. Xanım Vezendonka vəd etdiyim kimi, məlum çıxışımızda hər alətin iştirakını əks etdirən, karandaşla cızılmış eskizləri, həmin vaxtdakı əhval-ruhiyyəmin ciddi və təmkinli ifadəsi olan kiçik bir qeyd əlavəsiylə ona yolladım. Minna qonşumuz olan xanıma şübhəylə yanaşmağa başlamışdı və tez-tez gileylənirdi ki, Vezendonklar ona lazımı qədər diqqət göstərmirlər, hərçənd, mənim arvadım olduğu üçün buna haqqı çatır. Bundan əlavə, onun qənaətinə görə, xanım Vezendonk bizim məclislərə gələndə açıq-aydın hiss etdirir ki, guya yalnız mənim qonağımdır, arvadımın yox. Ancaq Minna öz qısqanclıq doğuran şübhələrini aşkar şəkildə dilə gətirməyə ürək eləməirdi. O səhər təsadüfən bağçada olan arvadım mənim göndərdiyim xidmətçini saxladı, bağlamanı açıb məktubu oxudu. Yaşadığım əhval-ruhiyyəni anlayacaq halda olmadığından, sözlərin hərfi, bayağı mənasını əsas götürdü: bu səbəbdən də mənim otağıma cummağa, guya üzə çıxardığı bu dəhşətli fakta görə üstümə töhmətlər yağdırmağa tamamilə ixtiyarı çatdığını düşündü. Sonralar etiraf etdi ki, onu ən çox özündən çıxaran qadının səfeh hərəkətlərinə mənim tam sakit, soyuqqanlı, laqeyd münasibət göstərməyim olub. Həqiqətən də, mən bir kəlmə də demədim, heç halımı pozmadım, onun qa-

yıdıb qarıya yönəlməsini gözlədim. Bu səhnə bizim 8 il əvvəl bərpa olunmuş ailə münasibətlərini davam etdirməyimizin mümkünsüzlüyünü bütün aydınlığıyla sübuta yetirdi. Anladım ki, arvadımın bugünkü davranışının bundan sonrakı yaşayışına həlledici təsiri olacaq. Qəti bir tərzdə ona özünü ələ almağı, həm yalnız mühakimələrdən çəkinməyi, həm də bizdən ötrü heç bir əhəmiyyət daşımayan bu cür mənasız hadisələrdən yayınmağı məsləhət gördüm. Deyəsən, bundan nəsə anladı, söz verdi ki, səbirli olacaq, səfeh qısqanclıq hissənə uymayacaq. Bədbəxtlikdən, getdikcə şiddətlənən, əhvalına çox pis təsir göstərən ürək xəstəliyi ona möhkəm əzab verirdi. Gözünə qaranlıq çökür, ürəkgenişlənmədən əziyyət çəkənlərə xas əzablı narahatlıqlar onu tərk etmək bilmirdi. Amma o, bir neçə gündən sonra daha sərbəst nəfəs alacağına ümid bağlayıb, öz yaqinində xeyirxah niyyətlərlə, qonşu qadının mənimlə dostluğunun gözlənilən qorxunc nəticələrinin qarşısını almağı qərarlaşdırıbmış. Gəzintidən qayıdanda faytonda gedən Vezendonklarla rastlaşdım. Xanım Vezendonkun dilxor və ərinin onun əksinə, gülümsər sifəti diqqətimi çəkdi. Nəsə baş vermişdi. Arvadımı da xeyli şən gördüm. O, mehribanlıqla mənə əl uzatdı, ovqatımı yüksəltməyə çalışdı. Suallarına təxmin ediləcək bir şəkildə cavab verdi: o, ağılı başında bir qadın olaraq, belə hallarda nə etmək lazım gəldiyini bilir. Odur ki, lazım bildiyi qaydada hərəkət edib. İzah elədim ki, bundan ən çox o, ziyan çəkə bilər. Ona hələlik səhhətinin qeydinə qalması, bunun üçün də, əvvəldən nəzərdə tutulduğu kimi, *Hallwyler* gölünün yaxınlığındakı Brestenbreqə yollanması məsləhət gördüm. Bizə orada bir həkimin ürək xəstəliklərini uğurla müalicə etdiyini demişdilər. Minna onun metodunu çox bəyənməmişdi. Bir neçə gün keçdi, bu müddətdə mən Vezendonkgildə nələr baş verdiyini öyrənməkdən yayınmağa çalışdım və nəhayət, arvadımı gözəl mənzərəli, kifayət qədər rahat şəraitli, evimizdən nəqliyyatla iki-üç saatlıq məsafədə yerləşən kurorta yola saldım, o, tutuquşusunu da özüylə apardı. Vidalaşma məqamında arvadım düşdüyümüz vəziyyətin üzücü ciddiyyətini büsbütün anladı. Ona heç cür təsəlli verə bilmirdim. Bircə bunu vəd elədim ki, onun əhdini pozmasından doğan acı nəticələri aradan qaldırmaq üçün əlimdən gələni əsirgəməyəcəyəm.

80

Minnanın qonşu qadına münasibətdə nə hoqqa çıxardığını evə qayıdanda bildim. Rahat və firavan həyat sürməyim üçün hər zaman mənə yaxından qağı göstərən xanım Vezendonkla gerçək dostluq münasibətimi anlamayan arvadımın kobudluğu o həddə çatmışdı ki, qonşu qadını guya nələrisə açıb onun ərinə danışacağı ilə hədələmiş, nədə günahkar olduğunu heç cür anlaya bilməyən gənc qadını möhkəmcə təhqir ləmişdi. O da, arvadımı məsələnin əsl mahiyyətindən xəbərdar

etməməyimin səbəbini başa düşmədiyindən incikliyini mənə yönəltmişdi. Axır ki, ortağ dostumuzun, doktor Villenin arvadının tədbirli vasitəçiliyi sayəsində hər şey birtəhər yoluna düşdü. Xanım Vezendonkun nəzərində bəraət ala və arvadımın davranışının məsuliyyətini öz üzərimdən ata bildim. Ancaq hər halda bildirildi ki, təhqirə məruz qalmış qadın bundan belə mənim evimə gələ bilməyəcək və arvadımla ünsiyyətə son qoyacaq. Buna yeganə cavabım Sürixdən getmək ola bilərdi. Ancaq bu niyyətimi dilə gətirməyim zərərçəkmişdə elə bir mərhəmət hissi oyatmadı və havada qaldı. Vezendonklarla qismən kəsilən münasibətlərimi tamamilə korlanmış saymaq olmazdı, bu üzəndən, aranın yavaş-yavaş düzələcəyini düşünməklə özümə təsəlli verirdim. Ən çox da arvadımın səhhətinin yaxşılaşacağına ümid edirdim, bu gümandaydım ki, bir az dirçələ bilsə, xətasını özü də anlayacaq, günahını ağılabatan bir üsulla yuyub, qonşu ailəylə münasibətlərin bərpasına imkan yaradacaq. Aradan bir müddət keçdi. Vezendonklar bir neçə həftəliyə Yuxarı İtaliyaya səyahətə yollandılar. Çoxdan intizarında olduğum Erar az qala tamam ruhdan düşdüyüm anda gəlib yetişdi: yalnız indi dərk elədim ki, bu vaxta qədər necə yararsız, kökdən düşmüş bir royalla işləyirmişəm. *“Breytkopf və Hertel”* firmasının məhsulu olan öz köhnə kapelmeyster royalımı aşağıya, arvadımın otağına apardırdım. Zövq etibarilə hədsiz mühafizəkar olduğundan, onun bu royalda çoxdan gözü vardı. Axırda onu özüylə Saksoniyaya apardı və gərək ki, 100 talerə satdı. Yeni royal ruhuma heyrətamiz bir sığal çəkdi, mən onda müxtəlif fantaziyalar səsləndirdikcə içimdən *“Tristan”*ın ikinci pərdəsinin həzin gecə sədaları öz-özünə süzülüb gəlirdi. Onun qaralama variantını həmin il mayın əvvəlində yazmağa başladım.

81

Böyük Veymar hersoqunun onu Lüserndə qarşılamaq barədə gözlənilməz təklifi üzündən işimə ara verməli oldum. İtaliya səyahətindən qayıdarkən orada dayanacaqdı. Mən onun istəyinə əməl elədim və Lüsern mehmanxanalarından birində, mühacirlik vaxtlarımdan tanıdığım kamerger fon Bolyenin otağında öz xəyali himayədarımla söhbətləşmək şərəfinə nail oldum. Bu söhbətdən anladım ki, *“Tristan”*ın Karlsruedə tamaşaya qoyulması haqda Böyük Baden hersoqu ilə danışıqlarım Veymar sarayında müəyyən bir təsir oyadıb. Karl-Aleksandr bu barədə söz salanda gördüm ki, *“Nibelunqlar”*ın Veymar teatrının səhnəsində oynanılmasında onun açıq-aşkar marağı var. İstəyirdi ki, bu operanı Veymar teatri üçün işləyəcəyimi vəd edim. Ona bu barədə söz vermək məndən ötrü heç nə idi. Ümumiyyətlə götürəndə, dərindən divanda bacardıqca yayxanıb müxtəlif məsələlərlə bağlı çənə vuran böyük hersoqun özü mənim üçün daha maraqlıydı.

Söhbət zamanı o, savadının hesabına münasib bir təəssürat yaratmaq məqsədilə, sözləri, ibarələri diqqətlə seçib sıralayırdı. Çox qəribəydi ki, cənab fon Bolyenin bizim sözüümüzü çox yersiz, həddən artıq duzsuz qeydlərlə kəsməsi hersoqu zərrə qədər də narahat eləmədi. Yeri gəlmişkən, böyük hersoq öz bəlağətli ifadələrilə məndən Listin bəstəkarlıq fəaliyyəti barədə “əsl qənaətimi” öyrənmək istəyirdi. Bu məqamda kamerger qeyd etdi ki, Listin bəstələri böyük virtuozun hoqqabazlığından başqa bir şey deyil. Böyük hersoqun üzündə, cüzi də olsa, narazılıq əlaməti sezmədiyim üçün xeyli təəccübləndim. O, yüksək ehtiramla yanaşdığı dostu barədə atmacanı laqeydliklə dinlədi. Bu isə hersoqun dostluğa sədaqətinə çox qəribə bir şəkildə kölgə salırdı. Mənə qalanda, mümkün qədər söhbətin ciddiyyətini qorumağa çalışırdım. Ertəsi gün, səhər-səhər hersoqla bir də görüşməliydim. Kamerger ortada yox idi və bu onun düşüncələrinə müsbət təsir göstərmişdi. Ucadan danışır, Listin məsləhətlərini, xidmətlərini, ətrafında yaratdığı canlanmanı layiqincə dəyərləndirə bilmədiyini deyirdi. Ümumiyyətlə, o, List haqqında ən isti kəlmələri dilə gətirirdi. Çox keçmədən böyük hersoqun arvadı içəridən çıxıb bizə yaxınlaşdı və onun zərifliyi, xoş rəftarı məni valeh elədi. Onun rəftarı özünü bu qədər rəsmi aparan bir xanıma aid olduğu üçün xüsusilə qiymətli idi və yaddaşıma əbədilik həkk olundu. Mənimlə görüşə bu mötəbər şəxslər olduqca xoş bir yol macərəsi kimi baxırdılar. Nə isə, həmin vaxtdan bəri (bu qeyd 1869-cu ildə yazılıb) onlar haqqında heç nə eşitməmişəm. Sonradan, Veymara gedib, bu şəhəri tərk etməyə hazırlaşan Listə baş çəkdiyim zaman o, hersoqu məni qəbul etməyə razı sala bilmədi.

82

Səfərdən qayıdandan azca sonra Karl Tauziq, Listin tövsiyə məktubuyla yanıma gəldi. Həmin vaxt onun 16 yaşı vardı. Görkəmcə çox suyuşirin idi, həm aqli inkişafı, həm də danışığı tərzilə adamı heyrətləndirirdi. Pianoçu kimi Vyanada geniş kütlə qarşısına çıxandan sonra onu “Gələcəyin Listi” adlandırırdılar. Elə o da özünü belə aparırdı. Əlinə keçən ən tünd siqaretlərdən çəkirdi. O məni əməlli-başlı dəhşətə gətirirdi. Ancaq yenə də vaxtının bir hissəsini mənimlə keçirmək istəməsinə sevinirdim, çünki onun içərisindəki uşaqlıqla yetkin düşüncənin, hətta bir qədər də hiyləgərliyin qarışığı xoşuma gəlirdi. Məni həm də onun heyrətamiz dərəcədə mükəmməl fortepiano ifaçılığı, ümumiyyətlə, musiqi fəhminin itiliyi cəlb edirdi. O həmişə not vərəqləri əsasında çalır, bəzən isə məni əyləndirmək üçün özünü nadincliyə qoyub, sənətiylə oyunbazlıq edirdi. Tezliklə o mənim evimə lap yaxın bir yerə köçdü, gündəlik qonağım olur, səhər yeməyini də, naharı da bizdə yeyir və mütəmadi qaydada mənimlə birgə ətrafı dolaşmağa çıxırdı.

Bu gedişlə az müddət sonra sıxılmağa başladı. Brestenberqə, Minnaya dəyməyə mənimlə birlikdə o da gedirdi. Amma müalicənin gedişylə maraqlanmaq üçün müntəzəm olaraq hər həftə yollandığım bu səfərlər də tezliklə onu bezdirmişdi və aradan çıxmaq üçün bəhanə axtarırdı. Görünür, Brestenberq də, Minna ilə tanışlıq da ürəyincə olmamışdı. Ancaq Minnayla tez-tez görüşməkdən yayına bilməmişdi, çünki o, evdən nigaran qaldığına görə mayın axırında müalicəsini yarımçıq qoyub, bir neçə günlüyə yanıma qayıtmışdı. Davranışından görürdüm ki, arvadım müalicəyə yollanmazdan qabaq evdə baş verən hadisəyə qətiyyətlə əhəmiyyət vermir, ortada “adi bir eşq macərəsi” olduğunu və özünün bu barədə lazımı ölçü götürdüyünü düşünür. Bu barədə elə xoşagəlməz tərzdə, elə avam-avam danışırdı ki, hər nə qədər xəstəliyini nəzərə alıb onu belə söhbətlərdən kənar tutmaq istəsəm də, bir axşam ona əslində nəyin necə olduğunu, qonşu qadına münasibətdə özbaşnalığının və səfeh hərəkətinin mənə - xeyli çətinliklə bərpa etdiyimiz - ailə həyatımızın möhkəmliyinə ciddi şübhələr oyatdığını dəqiqliklə, yerbəyer anlatmaq məcburiyyətində qaldım. Məlum hadisə məni qorxutduğuna görə əvvəlki münasibətlərin bərpasından imtina etmək, Minnanı labüd ayrılığa hazırlamaq qərarına gəlmişdim. Bu əsnada açıb dediyim acı gerçəklər, görünür, onu bərk sarsıtmışdı. Ən çox da, birtəhər qaydaya salmaqda olduğumuz ailə həyatını öz əllərilə dağıtması barədə dediklərim təsir etmişdi ona. Cavabında ondan həm kövrək, həm də haqlı gileylər eşitdim. Durub gedərkən, ömründə birinci və sonuncu dəfə, səmimi bir üzüyolalılıqla əlimdən öpdü. Arvadımla gecəyarısına qədər uzanan bu söhbət məni dərinlənən həyəcanlandırdı. Mən təsirlənmişdim və bu zavallı qadının xarakterində böyük və qəti dəyişikliyin mümkünlüyünə içimdə bir ümid baş qaldırmışdı. Həyatımızın hazırkı şərtlər altında sahmana düşə biləcəyinə təkrar inandım.

Bütün bunlar mənə ruh yüksəkliyi yaratdı: arvadım müalicə kursunu başa çatdırmaq üçün geriye, Brestenberqə yollanmışdı, əla yay havası “Tristan”ın ikinci pərdəsi üzərində işə müsbət təsir göstərirdi, Tauziqlə bərabər keçən axşamlar mənim üçün əyləncəli olurdu. Kin saxlamadıqları hiss olunan qonşularla münasibətlər də mənim arzuladığım, uyğun bildiyim məcraya düşməkdəydi. Özünü möhkəm təhqir edilmiş sayan xanım Vezendonkun da ovqatında müəyyən dəyişiklik baş vermiş olmalıydı. Hər şeydən güclü olan zaman tədricən öz işini görmüşdü. Mənim hesabıma, əgər arvadım müalicə bitəndən sonra bir ara Saksoniyadakı qohumlarının yanına getməyə razılaşırsa, baş verənlər tamamilə unudulacaq, bunun ardınca da yavaş-yavaş bizimlə qonşular arasında gözəl münasibətlər yaranacaq.

Əhval-ruhiyyəmi lap yüksəldən isə qarşıdakı maraqlı bir görüş və iki nüfuzlu alman teatrı ilə yazışmağım oldu. İyunda Berlinin teatr üzrə intendantı, "Loenqrin"lə bağlı danışıqlar aparmaq üçün yanıma gəldi.

"Tanhauzer" in qısa müddətdə Vyanada qazandığı müvəffəqiyyət nəticəsiz ötüşməmiş, saray teatrının rəhbərliyi mövqeyini dəyişmişdi. Opera sahəsində texniki işlərə başçılıq təzəlikcə kapelmeyster Karl Ekertə həvalə olunmuşdu. Operada möhtəşəm ifaçı heyəti vardı. Elə həmin ərəfədə intendantlıq teatr zalının əsaslı təmirini zəruri saymış, bunun ardınca isə tamaşaların nümayişi dayandırılmışdı. Beləliklə, yeni mürəkkəb operanı öyrənmək üçün ifaçıların və orkestrin ixtiyarında xeyli asudə vaxt vardı. Karl Ekert əlverişli şəraitdən ustalıqla yararlanmış və rəhbərliyə "Loenqrin" i tamaşaya qoymağı təklif etmişdi. Mənimlə danışıqlar da bu məqamda başlanmışdı. Müəlliflik hüquqlarımın məhz Berlin nümunəsi üzrə qorunmasında israrlıydım, ancaq onlar bu barədə təminat vermək istəmirdilər, səbəb isə, onların izahatına görə, teatrın əvvəlki zalının yığcamlığı üzündən tamaşalardan olduqca az gəlir əldə etməsi idi.

Xoş bir gündə kapelmeyster Esser yanıma gəldi: onu Vyanadan xüsusi tapşırıqla göndərmişdilər ki, rəhbərliyin adından, "Loenqrin" in ilk iyirmi tamaşası müqabilində, mənə min qulden ödəyib, ikinci ödəniş üçün yenə də bu qədər məbləğ vəd edərək, təcili razılığımı alsın. Bu namuslu musiqiçi öz səmimiyyəti, xoş ədaləti sayəsində məni çox tez yola gətirdi və mən uzun-uzadı fikirləşməkdən vaz keçib, razılaşmanı imzaladım. Esser vicdanlı davranaraq "Loenqrin" in partiturasını mənimlə birlikdə gözdən keçirdi, bütün qeydlərimi həvəslə dinlədi. Biz gələcəyə dair böyük ümidlərlə vidalaşdıq. O, yubanmadan işə başlamaq üçün Vyanaya yollandı.

Ovqatımın yaxşı vaxtında, iyulun əvvəlində "Tristan" ın ikinci pərdəsinin qaralamasını bitirdim və əsaslı şəkildə düzəltmə-tamamlama işinə girişdim. Ancaq birinci səhnədən artıq davam edə bilmədim, çünki sonra işimin arasına davamlı, bezdirici fasilələr girməyə başladı. Yenə Tixaçek gəldi, özünün dediyi kimi, son vaxtlardakı gərgin işin ardından bir azca dincəlmək üçün kiçik qonaq otağımızda yerləşdi. O mənim operalarımı Drezden teatrının repertuarına daxil etdirməyi bacarmasıyla, onların yerli publika qarşısında uğur qazanmasındakı roluyla öyünürdü. Həmin günlərdə Drezdendə "Loenqrin" in təqdimatı olmalıydı. Bu xəbərlər nə qədər sevindirici olsa da, yenə də mən bu sevimli adamdan yaxa qurtarmaq üçün yollar axtarırdım. Xoşbəxtlikdən, ağıma gəldi ki, onu Tauziqin yanına göndərim. Sonuncu, çətin vəziyyətdə olduğumu anladı və məni dardan qurtardı: Tixaçeki yanına dəvət edib, az qala günlərlə kart oynamaq hesabına onun başını qatdı.

Tezliklə gənc, elə bir o qədər də ünlü tenor Niman öz adaxlısı - məşhur aktrisa Zebaxla birgə təşrif buyurdu. O məni öz qeyri-adi boyu ilə heyrətə saldı, düşündüm ki, eynən “Ziqfrid” üçün yaranıb. Beləcə, mənim evimdə eyni vaxtda iki məşhur tenor peyda olmuşdu. Amma onlar heç nə oxumaq istəmirdilər: bir-birindən utanırdılar. Nimana gəlincə, əmin idim ki, onun səsi əzəmətli görkəminə uyğundur.

84

İyulun 15-də arvadımın ardınca Brestenberqə getdim, o, təzədən evimizə qayıtmalıydı. Mənim qısamüddətli yoxluğumdan istifadə edən saksoniyalı gongul xidmətçim fikirləşmişdi ki, ev sahibəsinin qaydışı şərəfinə ziyafət düzəltsin, buna görə də “zəfər tağı” quraşdırmışdı. Bu, ciddi anlaşılmazlığa səbəb oldu. Minna özlüyündə dərhal bunu belə yozdu: çiçəklərlə bəzədilmiş həmin tağ qonşularımızın gözüne girir və kifayət qədər aydın şəkildə göstərir ki, buraya qayıtması ondan ötrü əsla alçalıcı hal deyil, yəni, mən onu heç də mərhəmət üzündən geri gətirməmişəm. Sevinib şadlanaraq təkid etdi ki, məlum qurğu hələ bir neçə gün də beləcə qalsın. Həmin vaxt, çoxdankı vədləri üzrə, Bülovlar mənə baş çəkməyə gəldilər. Tərs kimi, Tixaçək öz gedişini elə hey təxirə saldığından, qonaqlar üçün nəzərdə tutulmuş kiçik otaq boşalmaqla bilmirdi, buna görə də dostlarımı bir neçə günlüyə mehmanxanada yerləşdirməli oldum. Onlar təkcə bizdə yox, Vezendonkildə də olurdular. Tezliklə onların vasitəsilə öyrəndim ki, bizdəki “zəfər tağı” hələ də ötəndəfəki təhqiri unuda bilməyən gənc qadına nə cür təsir edib. Qonşu qadının bu hədsiz həssaslığından dəhşətə gəldim. Xidmətçimin söylərinin necə bir anlaşılmazlıq və dolaşlıqlıq yaratdığını görəndə ortadakı qarışıqlığın sakitcə həll edilə biləcəyiylə bağlı ümidlərim puç oldu. Qarmaqarışıqlıq bir neçə gün çəkdi. Buradan, buradakı adamlardan qaçmaq istəyirdim. Vəziyyətimin ən dəhşətli tərəfi bu idi ki, mən dalbadal qonaq qəbul etməliydim. Nəhayət, Tixaçək getdi və Bülovların ixtiyarına verə bildim. Onlarla xoş olan ünsiyyət sayəsində hələ bir müddət də evdə qala bildim. Doğrudan da, onlar məndən ötrü göydəndüşməytilər, evimin korlanmış havasını dəyişməyə xidmət edən nəfəslik kimiydilər. Məhz Bülovların bizə köçdüyü gün mənimlə Minna arasında müdhiş bir səhnə yaşandı, Hans da bunun şahidi oldu. Minnaya açıqca dedim ki, artıq vəziyyətin nə yerdə olduğunu bilirəm, bundan sonra biz burda yaşaya bilmərik, köçmək qərarımı isə yalnız cavan dostlarımız bizdə qonaq qalacaqları müddət ərzində ertələmişəm. Bu dəfə Minnaya etiraf etdim ki, peşmanlığım yalnız onun davranışları üzündən yaranmayıb.

Tam bir ay biz “Yuva” da birlikdə yaşadıq: mən heç bir pis gümana düşmədən evi bu cür adlandırmışdım. Bu çox dəhşətli dərəcədə ağır bir dövr idi, çünki bura-

ları büsbütün tərک etmək barədə qərarımın doğru olmasına əminliyim günbəgün artırdı. Cavan qonaqlarım heç də məndən az əziyyət çəkmirdilər. Mənəvi iztirablarım məni səmimi qəlbədən istəyən hər kəsə öz təsirini göstərirdi. Bunların sırasına tezliklə Klindvort da qoşuldu. O, elə bil Londondan məhz bizim bu qeyri-adi birgə həyatımızı daha da ağırlaşdırmaq üçün gəlmişdi. Ev qonaqlarla doluydu. Əvvəllər xoş duyğular oyadan nahar masası arxasında indi mən tutqun, qayğılı, ürkək simalar görürdüm. Onları qarşılayan və qayğı göstərən qadın isə çox keçmədən bu evi-ocağı tərک etməliydi.

85

Məndə qəribə bir hiss vardı: elə bil bir nəfər gələcək və bizim münasibətlərdəki bu qatı dolaşılıqlığın üzərinə işıq salacaq, müəyyən qədər dinclik, yaxud da nizam gətirəcəkdi. List söz vermişdi ki, gələcək. Onun bəxti yaman gətirmişdi, hər cür hay-küydən, vurhavurdan kənarda idi. O, ən üstün səviyyədə şəxsi nüfuza malik yüksək cəmiyyət adamı olduğundan, bizdə cərəyan edən anlaşılmazlığı yoluna qoya biləcək adam təsiri bağışlamırdı. Hər halda, mən o gələnə kimi gözləyib, sonra qəti qərar vermək istəyirdim. Gəlişini tezləşdirməsini israrla ondan xahiş edirdim. Bunun əvəzində ondan mənə bir aylığa Cenevrə gölü tərəflərə getmək təklifi gəldi. Dözümüm tamam tükəndi. Dostlarla birgə keçirdiyimiz vaxt büsbütün qüسسəylə doluydu. Bir yandan baxanda, heç kəs anlaya bilmirdi ki, mən belə rahat bir evi nəyə görə tərک etməliyəm. O biri yandan isə, hamıya aydın idi ki, artıq burada qalmaq mümkün deyil. Hərdən çarəni musiqidə axtarırdıq, ancaq halımız olmurdu, heç cür özümüzü ələ ala bilmirdik. Ortalıqdakı qarışıqlıqdan baş açmağa macal tapmamış başqa bir xoşagəlməz hadisə haqladı: İsveçrə İfaçılar Bayramı təşkil olunmuşdu. Üstümə cürbəcür xahiş və tələblər yağırı. Hamısından boyun qaçırmağa çalışırdım, amma bu heç də hər dəfə alınmırdı. Məsələn, mən bu bayram təntənəsinə qonaq kimi qatılan cənab Frans Laxneri qəbul etməyə bilməzdim. Tauziq, Laxnerin məhz bu bayram üçün qədim alman üslubunda bəstələdiyi, onun uşaqsayağı falseti üçün tamamilə münasib olan hərbi mahnını yüksək oktavada oxumaqla bizi əyləndirdi. Ancaq onun zarafatları da əvvəlki qədər kefirmizi açmırdı. Başqa vaxt olsaydı, yayın bu ayı həyatımın ən qaynar çağlarından biri olardı. Amma indi hər şey inadla mənim mənəvi əzablarımı artırmaqdaydı. Qızını və kürəkənini görməyə gələn qrafinya d Agoult da bizə qoşuldu. Yəqin, evdə bircə qarış da boş yer qalmasın deyə, uzun çək-çevirdən sonra Karl Ritter də gəlib çıxdı və beləliklə də, onun maraqlı, orijinal bir adam olması barədə rəyimi təsdiqlədi. Qonaqlarımın bizi tərک edəcəkləri vaxt yaxınlaşanda özüm də evlə bağlı məsələlərin həllinə girişdim. Bundan ötrü vacib olan nə vardısı, etdim. Vezendonkgilə baş

çəkdim, yəqin ki, tamam dolaşığa düşən bu vəziyyətə, buranı tərk etməyimə səbəb olan narazılığa görə özünü qınayan həmin qadınla vidalaşanda Bülov da yanı-
mızdaydı. Dostlarım məndən hədsiz həyəcan içində ayrılırdılar, özüm isə tamam
məhv olmuşdum, onların duyğu dolu təsəlli kəlmələrinə güclə cavab verirdim.

Avqustun 16-da Bülovlar da evi tərk etdilər: Hansın gözləri yaşarmışdı, Ko-
zima qəmli bir sükuta qərq olmuşdu. Minna ilə belə razılaşdıq ki, mən gedəndən
sonra o, evi səliqəyə salmaq, azdan-çoxdan nəyimiz vardsa, hamısını yerbəyer
etmək üçün hələ bir həftə də Sürixdə qalsın. Məsləhət gördüm ki, bu dilxor işləri
başqasına həvalə eləsin, çünki bilirdim, hazırkı vəziyyətdə bütün bunlar onun
üçün çox ağır olacaqdı. O razılaşmadı. Başımıza gələnə azmış kimi, üstəlik, o,
əmlakı paylaşmağımızı istədi: hər işin öz qaydası var! Sonradan xəbər tutanda
ki, Minna yola düşmək ərafəsində əmlakın bölüşdürülməsi ilə bağlı işləri “xüsu-
si təmtəraq”la yekunlaşdırıb, qanım lap qaraldı. Arvadım gündəlik qəzetdə elan
verdirib ki, ucuz qiymətə ev üçün zəruri əşyalar satılır və bununla da xeyli sə-
küyə səbəb olub. Böyük bir sensasiya alınıb. Yüz cür dedi-qodu yayılıb, bizim
köçməyimiz və onun səbəbləri eninə-uzununa müzakirə edilib. Bir sözlə, əməlli-
başlı qalmaqal çıxıb. Bütün bunlar sonralar mənə də, Vezendonk ilə də cürbəcür
xoşagəlməz hallar və dərin peşmanlıqlar yaşatdı.

86

Bülovlar getdiyi günün ertəsi – yalnız bu dostların varlığı sayəsində bir yerdə
qərar tuta bilirdim – avqustun 17-də, yuxusuz keçirdiyim gecədən sonra sübh tezdən
yatağımdan qalxıb aşıya, yemək otağına düşdüm, Minna artıq səhər yeməyini
hazırlayıb orda məni gözləyirdi: saat 5-də qatarla yola çıxmalydım. Arvadım sa-
kit görünürdü. Ancaq biz faytonla vağzala gedəndə halının ağır olduğu bir anlığa
özünü göstərdi. Səma aydın, buludsuz idi, qızmar yay günüydü. Mən bircə dəfə də
geriyə boylanmadım. Minna ilə vidalaşanda gözümdən bir damcı da yaş çıxmama-
sı az qala məni qorxutmuşdu. Əksinə, parovoz tərpənəndə açıq-aşkar rahatlıq hiss
etdim, özü də bu rahatlıq Sürixdən uzaqlaşdıqca daha da artırdı. Aydın məsələydi,
son vaxtların yersiz əzabları tamamilə dözülməz idi və mənim enerjim, onun əzəli
təyinatı həmin anormal, məşəqqətli hallardan çıxmağımı təkidlə tələb edirdi. O gü-
nün axşamı Cenevrəyə çatdım. Orda azca dincəlib gücümü səfərbər etmək, daha
sakit halda gələcəyə dair planlar cızmaq istəyirdim. İkinci dəfə İtaliyaya səfər etmək
fikrində olduğumdan, iqlim dəyişikliyinə zərərli təsirinə düşər olmamaq üçün pa-
yızın gəlişini gözləməliydim. Mən bütöv bir aylığa “*Maison Fazy*”də otaq tutdum
və bir müddət orda yaşayacağım ilə özümə təskinlik verdim. Fikirlərimi, İtaliyaya
səfərlə əlaqədar planlarımı Lozannada olan Karl Ritterə yazdım.

Təəccüblü də olsa, cavabında öyrəndim ki, o da Lozannanı tərk etmək, arvadı ailə məsələlərinə görə qışı Saksoniyada keçirəcəyindən, özü təkbaşına İtaliyaya getmək niyyətindədir. Mənə yol yoldaşı olmağı təklif edirdi ki, bu da tam yerinə düşdü. Bu vaxtlar Venetsiyada havalar babat keçirdi, İtaliyaya keçənlik səfərində Karl bunun əyani şahidi olmuşdu. Bu üzdən də səfəri tezləşdirməyə qərar verdim. Pasport məsələmi qaydaya salmaq lazım idi. Hələ də mühacir sayılırdım, odur ki, Alman İttifaqına yox, Avstriyaya məxsus olan Venetsiyada rahat dolaşmaq üçün Berndəki səfirlikdən zəmanət gözləyirdim. Bu xüsusda məlumat almaqdan ötrü Listə müraciət edəndə məni oraya getməkdən qətiyyətlə çəkəndirməyə çalışdı. Ancaq Berndəki dostlarımdan birinin Avstriya səfirliyindən aldığı sənəd mənim əl-qolumu açdı, bir həftə Cenevrədə qalandan sonra, səfərə hazır olduğum barədə Karl Ritterə xəbər çatdırıb, onun Lozanna yaxınlığındakı fərqli görünüşlü malikanəsinə tərəf yollandım. Mənimlə birgə yola çıxmağa onu şəxsən dəvət elədim.

87

Yolda nadir hallarda söhbətləşir, təəssüratlarımızı çox zaman dinib-danışmadan bölüşürdük. Yolumuz Simplondan keçib *Lago Maggiore*yə tərəf uzanırdı, bu arada mən ikinci dəfə Bavendən ötüb Borromey adalarına ayaq basdım. İzol Bellin bağa baxan eyvanında mən, qətiyyətlə zəhləmi tökməyən, əksinə, çox zaman dinib-danışmayan dostumla birgə, yayın sonlarına xas gözəl bir səhərin ləzzətini duydum. İlk dəfə özümü tamamilə sakitləşmiş, qarşıdakı ahəngdar səhərlərin ümidiylə qanadlanmış hiss etdim. *Sesto Calendedən* Milana qədər olan yolu dilicansda getdik. Karl az qala oradakı məşhur kilsəni seyr etməyimə imkan verməyəcəkdi: o, vurğunu olduğu Venetsiyaya mümkün qədər tez çatmaq istəyirdi. Məni bu cür dartıb aparması xoşuma gəlirdi. Avqustun 29-da, günəşin batan çağı vaqonun pəncərəsindən baxıb irəlində sanki ayna sularından üzüb çıxan Venetsiyanı görəndə Karl cuşa gələrək başını vaqondan bayıra çıxardı, ehtiyatsız hərəkəti üzündən də şlyapasından oldu. Ondən geri qalmamaq üçün mən də özümün pəncərədən tulladım. Beləcə, başaçıq halda Venetsiyaya çatdıq, dərhal da qondol (Venetsiyalıların ənənəvi avarlı qayığı) tutduq ki, Böyük Kanal boyunca, Müqəddəs Mark meydanı yaxınlığındakı *Piassetaya* qədər üzüb gedək. Birdən hava tutuldu. Qondolun görkəmi məni əməllicə qorxutdu. Bu qərribə, büsbütün qara rəngə boyanmış qayıqlar haqqında çox eşitsəm də, yenə də görünüşü məni təşvişə saldı. Qara örtüklü damın altına girmək məqamı gələndə vaxtilə vəbadan qorxanda yaşadığım vahiməyə bənzər bir hiss keçirdim. Elə bil məni vəbadan önlənlərin meyitlərini daşımağa məcbur edirdilər. Karl mənə ürək-dirək verdi

ki, əvvəlcə hamıda belə olur, ancaq az sonra qondola alışırsan. Və budur, Böyük Kanalin döngələrilə uzun səyahət başlandı. Yeni təəssüratlar ovqatımı korlayan duyğuları silib apara bilmədi. Karl zamanın hökmüylə sökülüb-dağılmaqda olan binalara fikir vermədən, mənim diqqətimi yalnız Fanni Elslerin *Ca dorouna* və başqa məşhur saraylara yönəltmək istədiyi anlarda sönük baxışlarım ancaq kədərli xarabalıqlarq dikilirdi. Nəhayət, çarəni tamam susub, səbrlə gözləməkdə gördüm, bütün dünyada məşhur olan *Piassetan*ın yanında düşmək və Dojlar palassosuna baxmaq istədiyimi bildirdim. Yeri gəlmişkən, özümə söz verdim ki, bu palassonu seyr etməyin əsl ləzzətini daha sonra – Venetsiyaya gələndən bəri qər q olduğum melanxolik ovqatdan qurtulanda dadacağam.

88

Yalnız yarıqaranlıq, pəncərələri kiçik, dar kanallara açılan otaqlardan ibarət “*Danieli*” otelində keçirdiyimiz gecənin səhəri mən uzun müddət qalmaq üçün əlverişli yer axtarmağa başladım. Eşitdim ki, Palasso *Foscari* yaxınlığında, *Giustini-ani* nin üç sarayından birində qış vaxtı, əlverişsiz vəziyyət üzündən, əcnəbilər ya az olurlar, ya da heç olmurlar. Orda hündür tavanlı, olduqca geniş otaqlar tapdım. Dedilər, onların hamısı boşdur. Gözəl, geniş bir zal və ona bitişik yataq otağını kirayələyib, dərhal yol əşyalarımın buraya gətirilməsini istədim. Avqustun 30-u, axşam öz-özümə dedim, hə, indi Venetsiyadayam. Qalmaq üçün yer seçəndə bir fikri əsas tutmuşdum: işləməyimə kimsə mane olmamalıydı. Tez Sürixə yazdım ki, mənə Erarı, bir də yorğan-döşəyimi göndərsinlər, çünki burda keçirdiyim ilk gecədəcə Venetsiya soyuğu ilə tanış olmuşdum. Çox keçmədi ki, zalın boz rəngə boyanmış divarları məni qıcıqlandıрмаğa başladı: onlar, zənnimcə, zövqlə işlənmiş, üzəri freskalı plafona qəti uyuşmurdu. Sifariş verdim ki, böyük otağın divarlarına tünd-qırmızı rəngli adi, hamar oboylar yapışdırınsınlar. Bu cəhət mənə bir az narahatlıq verirdi. Ancaq getdikcə artan heyrət hissi ilə saatlarla balkondan aşağı, möhtəşəm kanala tamaşa edib, öz-özümə ““Tristan”ı burada tamamlayacağam” dediyim an artıq qorxum yox olmuşdu. Bir başqa dəyişiklik də sifariş verdim: ən ucuz kağız materialdan olan tünd-qırmızı rəngdə üzlük alıb qapılara çəksinlər. Bu uçuq-sökük sarayın sahibi olan macar əvvəlki – qədimi, bahalı və yəqin ki, oğurlanmış qapıların yerinə adi, sayə qapılar qoydurmuşdu. Qeyd edim ki, bina sahibi otaqların tərtibatına, mebellərin düzülüşünə bir qədər teatral görüntü verilməsinə çalışmışdı. Adi meşinlə üzlənmiş olsalar da, qızıl çalan kürsülər tapıb gətirtmişdi. Gözəl, qızılı rəngdə oymalı altlıq vardı, üstünə adicə küknar budağı qoyulmuşdu. Təkcə yaxşı bir xalçanın yeri görünürdü. Nəhayət, mənim “Erarım” gəlib çıxdı. Onu böyük zalın ortasına qoyduq və bundan sonra musiqimin sədaları gözəl Venetsiyaya yayılmağa başladı.

Çox keçmədi, artıq Genuyada bir dəfə başıma gəlmiş, məni bir neçə həftəliyə zehni işdən uzaqlaşdıran yatalağa yenidən yoluxdum. Mən Venetsiyanın misilsiz gözəlliyini layiqincə qiymətləndirməyə alışırsınız və bundan zövq alaraq, yaradıcılıq fəaliyyətim üçün yeni qüvvə toplayacağıma ümid edirdim. *Riva* boyu ilk gəzintilərimdən birində, özlərini qraf Edmund Zixi və knyaz Dolqoruki kimi təqdim edən, iki əcnəbi ilə həmsöhbət oldum. Vyanadan bir həftə əvvəl çıxan bu iki şəxs orada "Loenqrin" in ilk tamaşalarına baxmışdılar. Bu barədə mənə çox sevindirici xəbərlər çatdırdılar və onlardakı coşğunluq aldıkları təəssüratın gücündən xəbər verirdi. Qraf Zixi tezliklə Venetsiyanı tərk etdi, Dolqoruki isə qısa zamanda keçirmək niyyətində idi. Hər nə qədər tanışlıqlardan qaçmağa çalışsam da, bu 50 yaşlı rus knyazı məni özünə cəlb edə bildi. Onun ciddi, olduqca mənalı siması vardı, özü də, qədim və Qafqaza bağlı əsli-köküylə fəxr edirdi. Söhbət zamanı onun yüksək, çoxcəhətli savadı, dərin dünyəvi bilikləri, əsasən də musiqi duyumu, əsərləri seçib ayırmaqda dəqiq işləyən zövqü özünü göstərirdi. Onun musiqiyə məhəbbəti dərin hisslərdən güc alan ehtirasa bənzəyirdi. Mən az sonra ona bildirdim ki, səhhətim qaydasında olmadığı üçün hər cür ünsiyyətdən uzaq durmalıyam və tam sakitliyə ehtiyacım var. Venetsiyada gəzməli yerlər az olduğundan, bu suyuşirin əcnəbiylə heç üz-üzə gəlməmək mümkün deyildi. Biz tez-tez "*Albergo St. Marco*" da rastlaşırdıq, mən naharda Ritterlə birgə oraya gedirdim. Knyaz həmin oteldə qalırdı, orada nahar etməsinə mane ola bilməzdim. Venetsiyada olduğum müddətdə biz onunla az qala hər gün görüşürdük, axıracan da dostyana münasibət saxladığımız.

89

Bir axşam otağıma qayıdanda Listin bizim sarayda olması ilə bağlı aldığımız xəbər məni daha çətin vəziyyətə saldı. Göstərilən otağa tərəf cumdum və orada pianoçu Vinterbergeri gördüm: o, özünü binanın sahibinə mənim və Listin dostu kimi təqdim etmiş, ancaq tələsiklikdə elə Listin özü kimi qəbul olunmuşdu. Həqiqətən, mənim bu cavanla tanışlığım o, Listi müşayiət edənlərin içərisində uzun müddət üçün Sürixə gəldiyi vaxt yaranmışdı. Bu adam mahir orqan ifaçısı sayılırdı. Bəzi qərribə hərəkətlərindən başqa mən onda elə bir xüsusi cəhət sezməmişdim. Ən təəccüblüsü bu idi ki, o, Venetsiyada qalmaq üçün məhz mənim otağıma seçmişdi. Vinterberger buraya hansısa knyaginya Qolitsinanın səfəri ilə əlaqədar gəlmişdi, onun üçün burada qış iqamətgahı tutmalıydı. Burada kimsəni tanımır, Vyanada ona mənim Venetsiyada olduğumu demişdilər, təbii ki, o da qalxıb buraya gəlmişdi. Mən ona bu binanın heç də otel olmadığını bildirdim, üstəlik, qeyd etdim ki, əgər rus knyaginyası burada qalmaq fikrindədirsə, dərhal

çıxıb getməli olacağam. Belə olanda, o yenidən məni sakitləşdirərək dedi ki, knyaginyadan söz salmaqla buranın sahibinin gözüne kül üfürmək istəyibmiş. Əslində isə, knyaginya tamam başqa bir yerdə qərar tutub. Mən bir də ondan bu saraya hansı məramla gəldiyini xəbər aldım və diqqətinə çatdırdım ki, bura çox bahalı yerdir, burda tənhalığa çəkilmək, qonşulardan, onların fortepiano səslərindən uzaq olmaq naminə bir aləm pul xərcləməli olmuşam. O məni əmin etdi ki, zəhləmi tökmək fikrində deyil, burada, yalnız özünə başqa bir mənzil tapana qədər qalacaq. Sonra o, ilk növbədə, Karl Ritterin gözüne girməyə səy göstərdi. Ritter ona yer tapmaqda kömək etdi, həmin otaq mənim qaldığımdan xeyli aralı idi, ordan buraya heç bir səs-küy gəlib çata bilməzdi. İstər-istəməz bu qonağın mənimlə eyni sarayda qalması ilə barışmalı oldum. Ritterə bir axşam onu yanıma gətirməsi üçün icazə verənə qədər aradan xeyli vaxt ötdü.

Mənimlə ünsiyyət qurmaq ondan da çox, Tessarin adlı Venetsiyalı musiqi müəllimini sevindirdi. Bu adam çox yaraşığı idi, tələffüzündə də xüsusi şirinlik vardı. Alman musiqisinin alovlu pərəstişkarı kimi, o, həm Listin ən yeni əsərlərindən, həm də mənim operalarımından xəbərdar idi. Bu baxımdan, özünü italyalı soydaşları arasında “ala qarğa” hesab edirdi. Onun mənimlə tanışlığı Venetsiyada, işləməkdən daha artıq, kimin kim olduğunu öyrənməyə baş vuran Ritterin sayəsində alındı. *Riva dei Schiavonidə* kiçik, həddən artıq sadə, hər tərəfdən gün vuran bir mənzil tutmuşdu, buna görə də otağını qızdırmağa ehtiyac qalmırdı. Yığcam mənzil ona, özündən çox, yol əşyaları üçün lazım idi, çünki, demək olar, otağında tapılmırdı. Gündüzlər rəsm qalereyaları və muzeylərdə dolaşır, gecələri Müqəddəs Mark meydanına yaxın kafedə keçirir, Venetsiyalılarına bələd olmağa can atırdı.

Ritter davamlı olaraq hər gün görüşdüyüm yeganə adam idi. Hər cür tanışlıqdan uzaq durur, hər cür görüşdən yayınırdım. Təzəlikcə Venetsiyaya gəlmiş və deyəsən, özünə gözəl bir ev tuta bilmiş knyaginya Qolitsınanın şəxsi həkimi onun bu yaxınlarda mənimlə görüşmək istədiyini xəbər verdi. Mənə “Tanhauzer”in və “Loenqrin”in fortepiano üçün işlənmiş variantları lazım idi və eşitdiyimə görə, bunlar bütün Venetsiyada yalnız knyaginyada vardı, odur ki, təntənəsiz-filansız, heç şəxsən görüşüb-ələmədən, bunları ondan götürmək istədiyimi bildirdim.

Tək bircə dəfə bir əcnəbini öz otağıma dəvət etmişdim: onunla “*Albergo St.Marco*”da rastlaşmışdıq, siması mənə xoş gəlmişdi. Bu, vyanalı rəssam Raal idi. Onun, knyaz Dolqorukinin və musiqi müəllimi Tessarinin xətrinə, musiqili gecəyə oxşar tədbir təşkil edib, öz əsərlərimdən bəzilərini səsləndirmişdim. Həmin gecədə Vinterberger də çıxış etmişdi.

Venetsiyada keçirdiyim 7 ay ərzində mənim özgülərlə ünsiyyətim bu az sayda tanışlıqlarla məhdudlaşmışdı. Günlərim yüksək intizamla bölünmüşdü: saat ikiyə qədər işləyir, sonra tutqun görünüşlü Böyük Kanalla şənlik saçan *Piasetta* ya qədər getmək üçün məni gözləyən qondola minirdim və bu inanılmaz dərəcədə gözəl yaşantı hər dəfə əhval-ruhiyyəmə yeni bir canlanma gətirirdi. Orda, Müqəddəs Mark meydanındakı tanış restoranda nahar edəndən sonra təkbaşına, ya da Karl-la bərabər *Riva* boyunca, *Giardino Pubblico* istiqamətində, Venetsiyanın sıx ağaclı yeganə parkının həndəvərində gəzişirdik. Gecə düşəndə yenidən qondola əyləşib, daima tutqun, axşam saatlarında səssizləşən kanalla həmin yerə – otağımın lampaya işığı düşən pəncərəsinin qədim *Palazzo Giustiniani* nin fasadından mənə sarı boylandıqı nöqtəyə üz tuturdum. Hələ bir müddət də işləyirdim, sonra isə Karl yanıma gəlirdi, onun gəlişini qondolun düz saat 8-də eşidilən şappılıtı xəbər verirdi. Çay içə-içə bir neçə saat fasiləsiz çərənləyirdik. Yaşayışımızdakı bu qaydanı nadir hallarda, hansısa teatra getməklə pozurdum. *Camploi* teatrının dram tamaşalarına üstünlük verirdim, orada Qoldoninin komediyalarını yaxşı oynayırdılar. Operaya yalnız ötəri maraqlı olduğundan diqqət ayırırdım. *Malibran* teatrında gündüzlər verilən xalq tamaşalarına, xüsusilə də pis hava üzündən gəzintiyə çıxma bilmədiyimiz vaxtlarda, daha tez-tez gedirdik. Giriş 6 kreysərə başa gəlirdi, oraya əla publika (əksəriyyəti də surtuksuz!) toplaşır, onlar üçün cəngavərlik dövrünə aid tamaşalar oynanırdı. Bir dəfə orada, vaxtilə Höteni valeh edən, "*Le baruffe Chioggette*" adlı komediya-qroteskə baxmışdım, bu məni həm çox təəccübləndirmiş, həm də son dərəcə sevindirmişdi. Onu realistcəsinə oynayırdılar, beləsinə bir daha görmədim.

Ümumilikdə, Venetsiyanın istismar və tənəzzül izlərini öz üzərində daşıyan həyatı məni az maraqlandırır. Bu heyrətamiz şəhərin möhtəşəm dağıntıları əcnəbilərdə hardasa kurort təəssüratı yaradırdı. Nə qədər qərribə də olsa, Venetsiyalı dinləyicilərə məni məhz Avstriya ordusunda ifa olunan alman hərbi musiqisi tanıtdı. Venetsiyada yerləşən hər iki Avstriya polkunun kapelmeysterləri mənim "*Riensi*", "*Tanhauzer*" uvertüralarını səsləndirmək niyyətindəydilər və orkestrin kazarmadakı məşqlərinə qatılmağımı xahiş etdilər. Tam tərkibdə zabit heyəti məni orada böyük hörmətlə qarşıladı. Alay orkestrləri axşamlar növbə ilə, parlaq işıqlandırılmış Müqəddəs Mark meydanında çıxış edirdilər, bura, öz akustik şəraitinə görə, belə konsertlər üçün olduqca münasib idi. Bəzən elə olurdu ki, restoranda yemək yediyim vaxt birdən mənim uvertürələrimin sədaları yüksəlirdi. Başımı pəncərədən çıxarıb, bütün varlığım ilə həzzə qapılırdım, daha çox nədən təsirləndiyimi bilmirdim: insanların dəniz kimi dalğalandığı işıqlı meydanın mi-

silsiz möhtəşəmliyindənmi, yoxsa çılgın səsləri ram edib ahəngdarlıq yaradan musiqidənmi?! Çatışmayan bircə cəhət vardı, o da, yəqin ki, italyan dinləyicilərdən gözlənilən adi bir hal idi. Min nəfərlik kütlə orkestrin ətrafında toplaşib musiqini böyük diqqətlə dinləyirdi, ancaq qətiyyənlə alqış səsləri eşidilmirdi: Avstriya hərbi musiqisini bəyənməyin istənilən aşkar ifadəsi vətənə xəyanət sayıla bilərdi. İtalyan dinləyicilərlə əcnəbilər arasındakı gərgin münasibətlər bütövlükdə Venetsiyanın ictimai həyatına xələl gətirirdi. Əhali xüsusən yerli cəmiyyətə qaynayıb-qarıya bilməyən, onun ən üst təbəqəsindən kənara çıxmağı bacarmayan avstriyalı zabıtləri xoşlamırdı. Yerli sakinlər əksər hissəsi italyan mənşəli olan ruhanilərə də bir o qədər soyuq, hətta acıqlı yanaşırdılar. Dini mərasimlə əlaqədar Müqəddəs Mark meydanı ilə təntənəli yürüşə çıxan izdihamı camaatın açıq-aşkar acı istehzayla müşayiət etməsinin şahidi olmuşdum.

91

Həmin vaxt sanki üstümə bir ağırlıq çökmüşdü və özüm də istəmədən gündəlik nizamımı pozmalı oldum. Arabir Ritterin dəvətlərini qəbul edib qalereya və kilsələrə baxmağa gedirdim, hərçənd ki, şəhərin təsvirəgəlməz dərəcədə özünəməxsus memarlığına və başqa gözəlliklərinə hər dəfə yenidən vurulurdum. Ən çox qondolla Liloya gəzintiyə çıxmaqdan ləzzət alırdım. Gün batan çağı evə qayıtmaq xüsusi bir zövq idi. Bənzərsiz təəssüratlar ruhuma hakim kəsilmişdi. Sentyabrda, hələ Venetsiyaya yenidən gəldiyimiz vaxt bütün parlaqlığıyla görünən kometanın möcüzəli seyrindən ləzzət almışdıq. Onun peyda olması müharibə fəlakətindən xəbər verirdi. Venetsiyalı bir hərbi sənaye məmurunun təşkil etdiyi ifaçılar cəmiyyətinin xoru axşamlar öz ifası ilə sanki gölləri dilə gətirməsi əsl idilliyə idi. İfaçılar əsasən üçsəslə, təbii ahəngə malik xalq mahnıları oxuyurdular. Yuxarı səs Altın diapazonuna çatmır, sopranoya keçmirdi, bu da bütün xora tam bir yeniyetmə avazı verirdi. Bəzi axşamlar bu ifaçılar – qondolçular geniş, işıqlı qondolla Böyük Kanal boyunca üzüb gedir, ayrı-ayrı sarayların önündə dayanıb, şabaş müqabilində serenadalar oxuyur, sonra isə, sayı bilinməyən başqa qondolların müşayiətilə, yola davam edirdilər. Bir gecə yuxum qaçmışdı, saat üç olardı, eyvana çıxdım və ilk dəfə qondolda gəzən ifaçıların ünlü mahnısını bütün təbiiliylə dinlədim. Gəzintinin ilk on beş dəqiqəsində *Rialto*dan ilk avaz ucaldı: gecənin səssizliyində gileyli iniltini xatırladırdı. Qarşı tərəfdən, uzaqlardan eynilə o cür səda qopdu. Bu qəmli səsləşmələr uzun fasilələrlə davam etdi və məni o qədər heyrətləndirdi ki, o an ifanın ən adi hissələrini də yadda saxlaya bilmədim. Sonralar imkan düşəndə mən bu xalq mahnılarının poetik nöqtəyi-nəzərdən böyük maraq kəsb etdiyinə əmin oldum. Bir dəfə gecədən xeyli keçmiş, tutqun görünüşlü kanal boyu evə qayıdırdım. Birdən ay doğdu, təsvirəgəlməz gözəlliklərə malik

saraylarla bərabər, aram-aram iri avarları dartan, yuxarı başda oturmuş qondol-
yeri də nura qərq elədi. Onun sinəsindən, vəhşi heyvan ulartısından seçilməyən
yanıqlı nalə qopurdu. Uzun-uzadı “O!”nun ardınca son dərəcə sadə avazla “Ve-
nezia!” - deyə oxuyurdu. Arxasınca gələn nalənin məzmunu yadımda qalmayıb:
onda yaman dərindən həyəcanlanmışdım. Bu təəssüratlar, qondolyer nəğmələri –
mənim aləmində Venetsiyanı səciyyələndirən məhz bunlardır! “Tristan”ın ikinci
pərdəsini bitirənəcən bunlar mənim zehnimdən silinmədi. Ola bilsin, orada, Ve-
netsiyada üçüncü pərdənin əvvəlindən ötrü nəzərdə tutduğum çoban tütəyinin
uzun-uzun yanıqlı nəğmələri də elə bunlardan qaynaqlanmışdı.

92

Ancaq onları münasib formaya salıb işləmək ovqatına elə də tez və asan
köklənə bilmədim. Səhhətimin pozulması və yaxa qurtara bilmədiyim maddi sı-
xıntılar məni tez-tez, həm də xeyli müddətə işdən ayırırdı. Üzü şimala, küləktutan
səmtə baxdığına görə soyuğun ağzında olan mənzilimi birtəhər qaydaya salıb,
dizenteriyadan güclə qurtulub “Tristan”ın ikinci pərdəsinin düyünə düşmüş
kələfini yenidən ələ almağa başlamışdım ki, iqlimin və havanın kəskin dəyişilməsi
üzündən, sırf Venetsiya azarı olan bir bəlaya düşdüm: ayaqlarıma pis-pis çı-
banlar çıxdı. Əvvəlcə əhəmiyyət vermədiyim bu azar çox keçmədən o qədər
şiddətləndi ki, həkimə üz tutmalı, dörd həftəyə yaxın müalicə almalı oldum. Pa-
yızın axırlarında, noyabrın sonlarına yaxın Ritter məni tərk etdi: doğmalarını,
dostlarını görmək üçün Drezdenə və Berlinə gedəcəkdi. Beləliklə, uzun sürən
xəstəlik zamanı təklənib, otel xidmətçisinin ümidinə qaldım. İşləyə bilmirdim,
qraf Darünün “Venetsiyanın tarixi” əsəri ilə başımı qatırdım: onu burada, aid
olduğu yerdə oxumaq maraqlıydı. Bu kitab qədim Venetsiyadakı hakimiyyətin
qəddarlığı barədə əvvəlki təsəvvürlərimdə müəyyən qədər dəyişiklik yarat-
dı. Bədnam Onluq Şurasını və dövlət inkvizisiyasını indi bir az başqa donda
- nəsə fərqli, qorxunc və qəddar bir avamlıq donunda görürdüm. Bu qənaətə
gəlmişdim ki, “Məxfilik dövlətin qüdrətinə ən mühüm təminatdır” tipli açıq
bəyanat hər bir vətəndaşda bu gözəl respublikanın qorunub-saxlanılmasına ma-
raq oyatmağa hesablanıb. Belə olan halda, fərdi fəaliyyət respublika qarşısında
əsl mükəlləfiyyətə, həqiqi riyakarlıq bu quruluşa yad idi. Dövlətlə hər nə qədər
yaxından bağlı olsa da, kilsə amili Venetsiyada vətəndaşların xarakterinə heç
də İtaliyanın digər əyalətlərindəki qədər alçaldıcı-azdırıcı təsir göstərməmişdi.
Dövlət mənafeyi barədə amansız təsəvvürlər qədim büt-pərəstliyə xas, cəlbədic
səciyyə daşıyan qanunlara çevrilir, eynilə, Fukididin yazdığı kimi, hədsiz
səmimiyyətlə ifadə edilən, müdrik və mərdanə əxlaq qaydaları tək qəbul olunan
Afina ehkamlarını xatırladırdı.

Özümü mənən möhkəmləndirmək üçün, dəfələrlə olduğu kimi, indi də Şopenhauerdən yapışdım, varlığımı yeni bir qüvvə bürüdü. Eyni zamanda, məndə onun sistemini önəmli dərəcədə genişləndirmək, öz əsərlərinə istinadən edərək bəzi vacib boşluqları doldurmaqla əlaqədar qızgın bir istək baş qaldırdı.

93

Bu dönəmdə başqa şəhərlərlə təmaslarım əsasən rahatlıq gətirəcək məzmununda idi. Yalnız bir dəfə cənab Vezendonkun məktubu qanımı qaraltdı: dördyaşlı oğlu Qvidonun ölüm xəbərini yazmışdı. Mənə belə gəldi ki, uşağın bədbəxtliyinin bəisikarı özüməm, çünki onun xaç atası olmaqdan hansısa bəhanəylə boyun qaçırmışdım. Bu itki mənə dərinlən təsirləndirdi. Sakitləşməyə ehtiyac duyduğumdan, o dəqiqə ağıma belə bir fikir gəldi ki, qısa müddətə Alp dağlarının o tayına səfər edib, milad ərəfəsini köhnə dostlarımla keçirim. Bu fikrimi xanım Villeyə çatdırdım, ancaq onun özündən yox, ərindən aldığımdan olduqca gözlənilməz məzmunlu cavab mənə təəccübləndirdi. O yazmışdı ki, mənə Sürixdən qəfil gedişim, xüsusən də, arvadımın hərəkətləri hamıya pis təsir edib və bütün bunlar Vezendonkları xeyli çətin vəziyyətə salıb. Vezendonk onda özünü ağıllı və tədbirli aparacağına görə mənə bunu, dostluq münasibətlərimizin bərpasına ümid yeri qalması baxımından, xeyrə yozmuşdum. Minna Drezdendəki qohumları gildə qalırdı. Bu müddət ərzində həssaslıqla qeydinə qalmışdım və o da, bir qədər toparlandıqdan sonra mənə yazdığı məktublarda böyük bir təmkin, sağlam düşüncə nümayiş etdirirdi. Beləliklə də, həmin təsirli gecə səhnəsindən sonra mənə yaranan təəssüratı qoruyub gücləndirməyə çalışırdı. Münasibətlərimizin bərpasının mümkünlüyünə onu mən özüm ümidləndirmişdim, ancaq əlavə etmişdim ki, bu söhbət daimi yaşayış yerimiz olandan sonra baş tuta bilər. Mütləq Almaniyada, imkan olsa, elə Drezdenin özündə yaşamaq fikrindəydim. Bu planlar barədə qəti qərara gəlmək niyyətilə, vaxt itirmədən, Lütihauya məlumat verdim, çünki köhnə müdirimi axtarıb tapan Minna onun insaniyyəti və mənə isti münasibəti barədə çox xoş təəssüratlar yazmışdı. İş o yerə çatdı ki, mən Lütihauya çox səmimi bir məktub yazıb, vəziyyəti ətraflı anlatdım. Cavabında ondan işgüzar üslubda bir neçə quru sətirdən ibarət məktub aldım: Lütihau yazırdı ki, indilərdə mənə Saksoniyaya qayıtmağımdan danışmağa dəyməz. Bu mənə yaxşıca dərs oldu. Başqa tərəfdən, Venetsiya polisindən məlumat aldım ki, Saksoniya təmsilçisi israrla mənə buradan qovdurmağa çalışır. O buna nail ola bilmədi, çünki mənə İsveçrə pasportum vardı və Avstriya hakimiyyətinin nəzərində kifayət qədər mötəbər hesab edilirdi. Beləliklə, mənə Almaniyaya qayıtmağımla bağlı məsələ açıq qalırdı. Təkcə Böyük Baden hersoqunun dost köməyinə ümidim vardı. “Tristan”ın nəzərdə tutu-

lan ilk təqdimatına dair ətraflı məlumat üçün müraciət etdiyim Eduard Devrien bildirdi ki, hersoq mənim orada iştirak məsələmi ümumilikdə həll olunmuş sayır. Devrien bircə onun nə qərara gəldiyini bilmirdi: hersoq, mənim qayıdışıma icazə almaq məqsədilə Saksoniya kralı qarşısında qaldırdığı vəsatət nəticəsiz qalacağı təqdirdə, İttifaqla razılaşırdımsa, hansısa müstəqil addımlar atmaq fikrindədir, yoxsa başqa vasitələrə əl atmağı nəzərdə tutur. Belə nəticəyə gəldim ki, indiki halda Almaniya yaşamağa icazə ala biləcəyimə ümid etməyə dəyməz.

94

Bunlardan əlavə, xüsusən də biz iki ayrı-ayrı evdə yaşamağa başlayandan sonra, mənim az qala hər anım dolanışıq üçün vəsait tapmaq barədə düşünməklə keçirdi. Xoşbəxtlikdən, bəzi iri teatrlar operalarımın bərk yapışmışdılar və hələ də onların qonorarına bel bağlaya bilərdim: əvvəl aldığımdan bir qəpik də qalmamışdı. Nəhayət, "Tanhauzer"ə Ştutqart teatrı da müştəri çıxdı. Məndən ötrü onun yeri bambaşqaydı, sonradan Vyanaya da adladı, orada əvvəlcə "Loenqrin"i oynadılar, onun müvəffəqiyyətinin ardınca da, istər-istəməz "Tanhauzer"ə girişməli oldular. O vaxtkı direktor K.Ekkertlə danışıqlarımın nəticələrindən razı qaldım.

Bütün bu işlər qış ərzində, 1859-cu ilin yazına qədər davam etdi. Ümumilikdə, mən yenə də sakit və nizamlı həyat sürürdüm. Dekabrda ayağım tamam sağaldı və mən qondolda Piassetuya qədər, oradan da evdək sürən ənənəvi gəzintilərimi bərpa etməyə, yenidən davamlı şəkildə musiqilə məşğul olmağa başladım. Milad bayramı və Yeni il ərəfəsini tam tənhalıqda keçirdim. Yalnız gecələr – qeyri-adi canlılığı ilə fərqlənən yuxularımda ətrafım xeyli qələbəlik olurdu.

1859-cu il yanvarın əvvəlində, adəti üzrə, Karl Ritter otağıma gəldi. O, öz pyesinin tamaşasıyla əlaqədar harasa getmişdi. Bu, onun bu yaxınlarda tamamladığı, cavan ədibin böyük istedadından xəbər verən "Armida" əsəri idi. Ümumi ideyası müəllifin psixoloji durumuna dair ürkdücü təəssürat oyatsa da, ayrı-ayrı yerləri zərərli təsəvvür yaratsa da, pyes bütövlükdə, ən çox da Rinaldo ilə Armandanın görüşünün, onlarda eşqin, ehtirasın baş qaldırdığı məqamı nəzərə alanda, gerçək sənətkar yangısı ilə düşünülmüş və yaradılmışdı. Bu cür diletant laqeydliyi ilə işlənən bütün əsərlər kimi, bu pyesin də səhnədə uğur qazanması üçün bəzi cəhətlərini dəyişmək və düzəltmək lazım idi. Karl isə bu haqda eşitmək belə istəmirdi. Dediynə görə, Ştettin teatrının direktoru elə savadlı, üzüyola adamdır ki, əsərdə mənim qeyd etdiyim nöqsanlara fikir verməyəcək. Karl yanılmışdı: Venetsiyaya, burada məqsədsiz-filansız, sadəcə, rahatlıq içərisində yaşamaq eşqilə qayıtmışdı. O, yeganə və əlçatmaz səadət kimi, Romanı rahib geyimində dolaşmaq, hər

dəfə yeni-yeni sənət incilərinə doyunca tamaşa etmək arzusundaydı. “Armida”-nı yenidən işləməyə qəti yaxın durmur, Makiavellinin “Florensiya hekayələri” üzrə yeni dramaturji material hazırlamaq istədiyini bildirirdi. Təfərrüatlara varmırdı, mənim yalnız bir sıra hadisədən ibarət olub, hər hansı ideya ifadə etməyən bu dramatik materialın əleyhinə çıxacağımdan ehtiyatlanırdı. Musiqi yaradıcılığından tamam uzaqlaşmışdı, halbuki, Venetsiyaya gələndən az sonra yazdığı “Fortepiano üçün fantaziya” onun qabiliyyətinin bu istiqaməti barədə yüksək fikir oyadırdı. Ancaq hər halda, Karl “Tristan”-ın ikinci pərdəsi üzərində, indi daha əsaslı şəkildə apardığım tamamlama işlərinə maraqla yanaşırdı. Axşamlar yenidən bitirdiyim hissələri həm ondan ötrü, həm də Vinterbergerlə Tessari üçün səsləndirirdim: hər dəfə əvvəlkindən də artıq təsirlənirdik. İşin arasına düşən uzun fasilə müddətində Hertel partituranın birinci hissəsini buraxa bilməmiş, Bülov isə ona fortepiano üçün tərtibat vermişdi. Beləliklə, mühüm bir hissə hər cəhətdən hazır şəkildə qarşımda idi, əsəri bütövlükdə sona çatdırmağa gəldikdə, hələ bu işin yaradıcı gərginlik mərhələsini keçirdim. Hazır olan pərdənin alətlər üzrə paylanma formasını ayrı-ayrı vərəqlər halında çap üçün nəşirə göndərmişdim və ilin ilk aylarında bu iş xeyli irəliləmişdi. Martın axırlarında sonuncu vərəqi də Leypsiqə yolladım.

95

İndi bundan sonrakı yaşayışa dair planlar baxımından hansısa qərar qəbul etmək zərurəti ilə üz-üzə idim. Qarşımda operanın üçüncü pərdəsini harada yazmaq kimi bir məsələ vardı: çünki onu işimin hamısını maneəsiz sona çatdırana qədər yaşaya biləcəyim bir yerdə başlamağı qərara almışdım. Venetsiyada buna ümid etmək olmazdı. İş yayın ortalarına qədər uzana bilərdi, mənim sağlamlığım isə yayı burada keçirməyimə imkan vermirdi: həmin dövrdə Venetsiyanın iqlimi mənim üçün ziyanlı idi. Gümrahlıq gətirən gəzintiləri dayandıрмаğım artıq özünü güclü şəkildə hiss etdirirdi. Heç olmasa bircə yol əməlli-başlı yerimək üçün bir dəfə qışın ortasında dəmiryolla Viterboya yollandım ki, bəlkə, ordan ölkənin içərilərinə, üzü dağlara doğru bir neçə mil piyada gedə bildim. Ancaq sərt hava üzündən planım baş tutmamışdı. Bunlara başqa xoşagəlməz amillər də əlavə olundu, nəticədə Venetsiyanın xeyrinə olan təəssüratlarla geri qayıtdım: bura məni küçələrdəki, at ayaqları altından qalxan toz-torpaqdan xilas edirdi. Üstəlik, bundan belə Venetsiyada qalıb-qalmamaq heç də tək mənim iradəmdən asılı deyildi. Məni olduqca nəzakətli tərzdə polis komissarının yanına çağırmışdılar və o, qəti bir şəkildə bildirmişdi ki, Vyanaadakı Saksoniya səfirliyindən mənim Avstriya əyalətlərindən birində qalmağıma qarşı davamlı etirazlar gəlir. Mən yalnız yaza qədər burda qalmaq istədiyimi deyəndə o, icazə üçün həmin dövrdə vitse-kral

qismində Milanda xüsusi iqamətgaha malik ershersoq Maksa müraciət etməyi məsləhət gördü. Həkimdən təsdiqnamə alıb təqdim edə və bununla da öz xahişimi səhhətimin qaydasında olmamasıyla əsaslandırma bilərdim. Belə də etdim və ershersoq məni rahat buraxmaları barədə Venetsiya hakimiyyətinə teleqram göndərdi.

Aydın idi ki, əcnəbilərə münasibətdə sayıqlığın artırılması Avstriya tabeliyindəki İtaliyada güclü təlatüm oyadan siyasi səbəblərdən irəli gəlirdi. Pyemont və Fransa ilə müharibə getdikcə qaçılmaz görünürdü, bu üzəndən də italyan əhalidə kəskin təbəddülatın aşkar əlamətləri özünü büruzə verirdi. Günlərin birində Tessarinlə bərabər *Riva* boyunca gəzişərkən, qısa müddətə Venetsiyaya gəlmiş ershersoq Maksimilianla arvadının ortaya çıxmasını hörmət qarışıq maraqla gözləyən bir topa əcnəbinin arasına düşdük. Məni bu barədə Venetsiyalı pianoçunun güclü dürtməsi xəbərdar etdi: o, qolumdan yapışıb dardır, özünün dediyi kimi, ershersoqa baş əymək məcburiyyətindən qurtarmaq üçün kənara çəkməyə çalışırdı. Cavan knyazın getdikcə yaxınlaşan mütənasib, yaraşlıq qamətini görəndə gülə-gülə dostumdan aralandım, şəxsən tanış olmasaq da, bu mehriban himayədarıma təzim etməklə öz minnətdarlığımı bildirməyin zövqünü daddım.

Ancaq tezliklə Venetsiyada vəziyyət daha ciddi, əziyyətli şəkildə almağa başladı. Günlər keçdikcə *Riva* buraya çıxarılan hərbi dəstələrlə o dərəcədə dolub-daşırdı ki, orada gəzişməyə yer qalmırdı. Zabitlər mənə əksərən xoş təsir bağışlayırdılar, onların sadədil söhbətlərindəki sevimli alman tələffüzündə nəsə bir doğma lıq duyurdum. Amma özümü əsgərlərə inamla yanaşmağa sövq edə bilmirdim: onların fizionomiyasında Avstriya monarxiyasının tabeliyi altındakı bəzi slavyan tayfalarına xas kütlüyn, asılılıqın ifadəsi vardı. Çoxlu güc lazım gələndə onlardan imtina etmək olmazdı. Ancaq buna rəğmə, italyan xalqını müsbət mənada fərqləndirən sadə ziyalılıqdan məhrum olmaları üzlərindən oxunurdu. İstəsəm də, mən bir irqin o biri üzərində qələbəsinə sevinə bilməzdim. O əsgərlərin fizionomiyası həmin ilin payızında Parisdə fransızların seçmə dəstələrini, "*Chasseurs de Vincennes*" bölmələrini və müstəmləkə qoşunlarının elit piyadalarını gördüyüm an yenidən yadıma düşdü. Onları Avstriya əsgərləri ilə müqayisə edərkən birdən-birə, strategiyaya dair biliklərin köməyi olmadan da, Macentanın və Solferinonun mahiyyəti məndən ötrü aydınlaşdı.

Nəhayət, öyrəndim ki, Milanda mühasirə vəziyyəti elan olunub və əcnəbilərin oraya yolu, demək olar ki, bağlanıb. Yay İsviçrədə, Firvaldştet gölü ətrafında keçirməyi düşünürdüm, odur ki, eşitdiyim bu xəbərlər, müharibə dövrünə xas gözlənilməzliklərin yolunu kəsməməsi üçün, səfərimi tezləşdirməyin vacibliyini mənə xatırlatdı. Əşyalarımı topladım, royalmı Sen-Qotard üzərindən göndərdim, yalnız elə də çox olmayan tanışlarımla vidalaşmaq qalmışdı. Ritter İtaliyada qalarsa, Florensiyaya, Romaya getmək fikrindəydi, Karlın yaxın dostu olan Vinterberger isə artıq getmişdi.

Vinterberger bildirirdi ki, qardaşlarının birindən ona kifayət qədər pul çatıb, bunun hesabına İtaliyanı gəzib ləzzət ala bilər, bu isə ona, hər şeydən əlavə, əyləncə və istirahət üçün vacibdir: amma hansı zəhmətlərin müqabilində - bax burası bilinmirdi. Beləliklə, Ritter də ən yaxın zamanda Venetsiyanı tərk etmək niyyətindəydi. Mən, o günlərdə xəstə olan, mehriban Dolqoruki ilə səmimiyyətlə vidalaşdım, vağzalda isə, sonuncu dəfə, Karlı bağrıma basdım. Həmin vaxtdan indiyədək onun nə soruşduğunu almışam, nə də üzünü görmüşəm...

96

Əcnəbilər üzərində nəzarətin gücləndirilməsindən irəli gələn bəzi çətinliklərin ardından martın 24-də Milana çatdım. Görməli yerləri gəzmək üçün üç gün burada qalmağa qərar verdim. Heç kəsin bələdçiliyinə ehtiyac görmədən, ən sadə əlamətlərə əsasən gedib Breraya, Ambrozian Kitabxanasına, Leonardo da Vinçinin "Gizli şam yeməyi"yə və Böyük kilsəyə baxdım. Sonuncunu, mümkün olduğu qədər damlara, qüllələrə qalxaraq, hərtərəfli gözdən keçirdim. Həmişə olduğu kimi, ilkin təəssüratım xüsusilə güclüydü və onun təsiri altında fikrimi Brennanın lap girişində gözüme sataşan iki rəsm üzərində cəmləşdirdim. Bunlar Van Deykin "Müqəddəs Antoni"si və Krespinin "Müqəddəs Stefanın cəfakeşliyi" əsəri idi. Elə oradaca yenidən əmin oldum ki, yaradıcılığın bu növü barədə mühakimə yürütməyi bacarmıram. Rəsmi süjeti aydın və cəlbədiçi gəlirsə, həmin an mənim nəzərimdə qəti və müstəsna önəm kəsb edir. Bu dəfə də belə oldu. Ancaq Leonardo da Vinçinin "Gizli şam yeməyi"nin qarşısında dayananda rəsmi bədii mahiyyətini anladım və başqalarının keçirdiyi hissləri mən də yaşadım. Daha dolğun təəssürat üçün əsərin lap yaxınlıqdakı surətlərinə boylandıqdan sonra yenidən diqqətimi orijinala yönəldəndə, daşdığı süjeti bir kənara buraxıb, onun bənzərsiz məziyyətlərinə vardım. Onlar rəsmdən özünü tam aydınlığı ilə nişan verir.

Axşam isə, mənim çox bəyəndiyim, amma indiki italyanların, təəssüf ki, say-mazyana baxdıqları, buna görə də kiçik "Teatro Re"yə sığınmış bir komediyanın tamaşasına getdim. Burada Qoldoninin pyeslərini, az sayda tamaşaçıdan ötrü də olsa, fikrimcə, böyük və sadələvh bir ustalıqla oynayırdılar. Bununla müqayisədə, "della Skala"da gördüyüm tamaşa italyanların bədii-sənətkarlıq zövqünün zahiri parıltılar altında uğradığı böyük tənəzzüldən xəbər verirdi. Nəhəng teatrda, adama xəyal kimi gələn imkanlı və fəal publika qarşısında adını unutduğum cavan müəllifin inanılmaz dərəcədə mənasız bir opera məhsulu təqdim olunurdu. O axşam məndə əminlik yarandı ki, vokal musiqisinə meyli ilə şöhrət qazanmış italyan publikasını da indi ən çox cəlb edən baletdir. Bu darıxdırıcı opera isə, "Antoni və Kleopatra" süjeti üzərində qurulan, böyük xoreoqrafik tamaşa üçün giriş rolu

oynayırmış. Mən orada, indiyədək heç bir operada, hətta italyan əsərlərində də rast gəlmədiyim, buz təbiətli siyasətçi Oktavini gördüm: pantomimanın hesabına o, diplomat keyfiyyətlərini dəqiqliklə qoruyub saxlamışdı. Ancaq yenə də əsas məqam Kleopatranın dəfni idi: balet üçün ifrat dərəcədə xarakterik olan geyimlərdə səhnəyə çıxmış nəhəng heyətin üzvlərinə özlərini ən müxtəlif tərəflərdən nümayiş etdirmək imkanı vermişdi.

97

Təklidə yaşadığım bu təəssüratların ardından, möcüzəli bir yaz günündə, büsbütün çiçəyə qərq olmuş Komodan, daha sonra isə kiçik, açıq kirşələrdə hündür qar səddi boyunca irəliləyib tanış Luqano və Qotarddan keçməklə Lüsernə getdim. Orada soyuq, cansıxıcı bir hava vardı, İtaliyadakı ilıq yaz günlərindən kəskin fərqlənirdi. Lüsernə oradakı böyük “*Schweizerhof*” otelinin ilin bu vaxtlarında, yayın əvvəlinə qədər boş olduğunu, heç bir çətinliklə üzləşmədən orada kifayət qədər geniş və sakit yer tuta biləcəyimi düşünərək getmişdim. Yanılmışdım. Mehmanxananın xoşxasiyyət müdiri polkovnik Zegesser mənə soldakı ayrıca yardımçı binada bütöv bir mərtəbə göstərdi, oranın əsas otaqlarını çox ucuz qiymətə tutub, rahat yaşaya bilərdim. Ayrıca xidmətçi tutmaq lazım gəlirdi, çünki həmin vaxtlar mehmanxanada bu sarıdan vəziyyət yaxşı deyildi. Hər dəqiqə rahatlığımın qeydinə qalan xoşxasiyyət bir qadın tapdım. Həm ilk günlər, həm də mehmanxananın qonaqlarla dolan vaxtında mənə göstərdiyi qulluqla yaxşı yardımda qalan o qadını, aradan neçə il keçəndən sonra, öz evimə təsərrüfat rəhbəri götürdüm. Tezliklə əşyalarımı da Venetsiyadan gətirib çatdırdılar. Mənim Erarım yenidən Alpin qarlı yollarını keçməli oldu. Onu geniş salonda yerləşdirəndən sonra öz-özümə dedim ki, bütün bu əziyyətin, qarğaşanın arxasında bircə məqsəd dayanır: “Tristan və İzolda”nın üçüncü pərdəsini tamamlaya bilməyim üçün imkan yaratmaq. Bəzən bu ümid həddən artıq qeyri-adi, inanılmaz görünürdü, çünki bəzən qarşıma çıxan çətinliklər üzündən işi tamam dayandırmaq qorxusu baş qaldırırdı.

Mən özümü – Poseydon rəhmə gəlib dənizin dibindən Delos adasını üzə çıxarmazdan əvvəl – Apollonu və Artemidani doğmaq üçün yer axtararaq vurnuxan Latonaya bənzədirdim. Mənim “Delos”um da Lüsernə olmalı idi. Ancaq uzun müddət, mayın axırına qədər davam edən olduqca soyuq, yağışlı hava ovqatıma pis təsir göstərirdi. Bu yeni sığınacaq mənə böyük qurbanlar bahasına başa gəldiyindən, kompozisiya üzərində az da olsa işləyə bilmədiyim hər günü itirilmiş sayır, çəkdiyim əziyyətlərə dəymədiyini düşünürdüm. Üstəlik, üçüncü pərdənin əsas, iri hissəsi kədərli süjet üzərində qurulmuşdu. Lüserndə keçirdiyim ilk ayları məhz bu kimi səbəblər üzündən, sözün əsl mənasında, dəhşət içərisində xatırlayıram.

Qayıdışımın ilk günü Sürixə gedib, Vezendonkgilə baş çəkdim. Görüşümüz hüznü alırdı, ancaq heç birimiz utanc hiss etmirdik. Bir neçə gün dostlarımla evində qalıb, sürixli köhnə dostlarımla görüşdüm. Elə bilirdim ki, yuxu görürəm, kabuslar arasındayam, bunlar gerçəklikdən büsbütün uzaqdır. Lüserndə olduğum müddətdə onlara dəfələrlə baş çəkdim, iki dəfə də onlar yanıma gəldi və bunlardan biri mənim doğum günümə düşmüşdü.

Dilxor halda davam etdirdiyim iş bir yana, həm öz güzəranıma, həm də arvadımın dolanışığına aid qayğılar vaxtımı alırdı. Hələ Venetsiyada ikən xanım Ritterin dost yardımından imtina etməyə məcbur olmuşdum. Dostlarımla vəziyyəti dəyişmişdi, özüm nəşə fikirləşməliydim. Operaları sayəsində əldə etdiyim cüzi gəlir mənbəyi tükənmək üzrəydi. “Tristan”ı bitirən kimi yenidən “Nibelunqun üzüyü”nü işləməli olduğumdan, sonrakı yaşayışımı həmin əsərin hesabına yüngülləşdirməyi lazım bilirdim. Bir il əvvəl şəxsən mənə bildirdiyinə görə, Böyük Veymar hersoqu hələ də bu əsərlə maraqlanırdı. Mən Listə məktubumda, hersoqa bu əsərin hüquqlarını almağı və gələcək nəşrlərin qazancına yiyələnməyi təklif etməsi barədə xahişimi çatdırdım. Əgər iş müqavilə hazırlamağa qədər gedib çıxsasa, mən onu Hertellərlə yarımçıq qalan danışıqlar əsasında qurmağa hazır idim. List cavab məktubunda, canını dişinə tutub, yazmışdı ki, əlahəzrət bu layihəni o qədər də bəyənməyib. Bu işarə mənə bəs elədi.

Digər tərəfdən, şərait məni Drezdendə Mezerin əlinə keçən əvvəlki üç operanın mülkiyyət hüququna dair dolaşmış məsələ barəsində nəşə bir qərara gəlməyə vadar edirdi, çünki əsas borc mənbələrimdən olan aktyor Krite pulunu təkidlə geri istəyirdi. Drezdenli vəkil Şmidt bu işi yekunlaşdırmaq niyyətində idi. Uzun-uzadı, zəhlətökən yazışmalardan sonra aydın oldu ki, bu yaxınlarda vəfat etmiş Mezerin yerinə gələn hansısa Müller nəşriyyata bütünlüklə yiyələnib. Bu əsnada öyrəndim ki, həmin operalara görə mənim əvvəlki komiyaçımın işi dolaşmış və ziyana düşüb. Gəlir məsələsinə qalanda, bu sarıdan əlim boşa çıxdı. Vəkil bircə bunu bildirdi ki, mərhum Mezer, yəqin ki, qırağa bir neçə min taler atmamış olmaz, ancaq onları qoparmağa imkan yeri yoxdur, çünki varislərinə heç nə vəsiyyət etməyib. Kriteni sakitləşdirmək üçün, ona və nisbətən az pul götürdüyüm başqa bir şəxsə borcumun, daha dəqiqi, 3000 talerin müqabilində operalarımla satılmasına razılıq verməli oldum. Ödənilməmiş faizlərə və faizlərin də faizlərinə

gəlincə, onlar mənim Kriteyə, 1864-cü il üçün 1800 taler məbləğində, şəxsi borcum kimi qalmaqdaydı. Bu barədə üzərimdə məhkəmə qərarı vardı. Əsas borcverənim olan, ancaq payına çox cüzi məbləğ düşən Puzinellini birtəhər razı salmaq üçün üç operamın mülkiyyət hüququnu özümdə saxladım ki, bəlkə tamaşaya qoydura, ya da hansısa fransız nəşriyyatına sata bildim. Drezdendəki yeni naşir, vəkil Şmidtin məktubunun dəqiq mətni əsasında, bu sözləşməni qəbul etdi. Puzinelli bu yöndəki mümkün mənfəətindən dostcasına imtina edəndən, verdiyi məbləği heç vaxt geri istəməyəcəyini bildirəndən sonra qarşımda açılan yeganə imkan qapısı bu idi ki, operalarım Fransaya yol tapacağı təqdirdə, əlimə qazanc gəlməsə də, ən azı, onlara xərclənən, borc götürməli olduğum vəsaiti geri qaytara biləcəkdim. Sonralar mən Parisdə musiqi əsərlərinin alqı-satqısı ilə məşğul olan Fləksləndlə müqavilə bağladıqda Mezerin drezdenli xələfi özünü operalarımın müstəsna hüquqlu sahibi elan etdi və Fləksləndin önünə elə əngəllər çıxartdı ki, o, yalnız 6000 frankından keçməklə hay-küydən uzaq dura bildi. Ancaq bu da, öz növbəsində, Fləksləndi mənim Fransada əsərlərim üzərindəki müəlliflik hüquqlarımı tanımaqdan boyun qaçırmağa məcbur etdi. Dönə-dönə vəkil Şmidtə şahid kimi müraciət edib ondan bu məsələyə dair Lüserndə danışıqlarımızın yekunu kimi əldə olunmuş sözləşməyə dair yazışmalarımızın surətini istədim. Ancaq vəkil bu məsələ ilə bağlı ona göndərdiyim məktubları israrla cavabsız qoydu. Sonralar bir nəfər venetsiyalı hüquqşünasdan öyrəndim ki, belə bir təsdiqnamə əldə etmək fikrimdən daşınmalıyam, çünki əgər vəkil özü istəmirsə, onu hansısa qanuni yollarla buna məcbur edə bilmərəm.

100

Beləliklə, gələcək maddi təminatım naminə çox az iş görmüş oldum. Əvəzində "Tanhauzer" in çap olunmuş partiturasını almağın məmnunluğunu yaşadım. Mezer saymazıyana münasibət göstərərək əvvəlki avtoqrafli nüsxələrin axırına çıxdığından, hələ Venetsiyada ikən Hertelləri bunları çap etdirmək üçün dilə tuta bilmişdim. Amma Mezerin bütün nəşriyyata yiyələnmiş xələfi partituranın yad əllərə düşməməsini şərafət məsələsi saydığına görə onları öz hesabına çap etdirməyə girişdi. Təəssüf ki, bir il keçəndən sonra ilk iki səhnəni tamamilə yenidən işləməli, təzədən yazmalı oldum və həmin yeniliklərin çap olunmuş nüsxədə yer almamasına indinin özündə də heyfslənirəm. "Tristan" ın səhnədə uğur qazanacağına hələ də əmin olan Hertellər hələ üçüncü pərdəni işlədiyim vaxt ikinci pərdənin partiturasını çap etdirməyə başlamışdılar. Coşğun bir kompozisiyaya malik üçüncü pərdəni böyük çətinliklərlə yazdığım ərəfədə düzəlişləri nəzərdən keçirmək mənə son dərəcə qərribə, az qala qorxulu iş kimi gəlirdi. Sonun-

cu pərdənin ilk səhnələri mənə tam aydınlığı ilə sübut etdi ki, nədənsə hamı onun asanlıqla səhnələşdiriləcəyi kimi yanlış bir fikrə qapılsa da, əsərlərim içərisində ən qəribəsi və ən çox risk tələb edəni məhz bu operadır. “Tristan”ın böyük səhnəsi üzərində işləyərkən tez-tez özümdən soruşurdum ki, nəşirdən belə bir əsərin teatr üçün nəşr edilməsini istəməyim ağılsızlıq deyilmi?! Ancaq bütün bunlara görə nə qədər əziyyət çəksəm də, ən qəmli notundan da keçməyə razı olmazdım.

Onu da bildirim ki, qarınağrılarım artdığına görə bəlli ölçülərdə Kissingen suları qəbul etməyə başlamışdım. Amma bu zaman, xüsusən də səhərlər, vacib olan gəzinti məni əldən saldığı, nəticədə işləyə bilmədiyim üçün ağılıma gəldi ki, bunları qısa müddət at minməklə əvəzləyim. Otelin sahibi bundan ötrü mənə Liza adında qoca, 25 yaşlı bir at verdi. Hər səhər bu atı minərək yalnız onun istədiyi yerlərdə gəzinə bilirdim. Çox aralanmaq mümkün deyildi, çünki müəyyən bir yerə çatanda at, üstündəki adamın istəyini vecinə almadan, geriyyə qayıdırdı.

101

Aprel, may və iyunun çox hissəsi beləcə ötüb keçmiş, mənə, ovqatımdakı düşkünlüklə mübarizə apara-apara, üçüncü pərdənin ortalarından irəliyə gedə bilməmişdim. Bu arada Lüserndə mövsüm qızıxdı, hər yerdən adamlar axışib gəlməyə başladı. Mehmanxana, yardımçı binalarına qədər dolub-daşırdı, artıq bu qədər yeri təkbaşına tutub qalmaq barədə düşünməyə də dəyməzdi. Mənə əsas binanın ikinci mərtəbəsinə köçməyi təklif etdilər, çünki orada adətən bir gecəliyə gəlmiş isveçrəlilər qalırdılar, halbuki yardımçı binalar uzun müddət burada qalan və gün ərzində öz otaqlarına girib-çıxan qonaqlara verilirdi. Əslində, bu təklif mənə olduqca çox əlverişli göründü. Yığcam salon və ona bitişik yataq otağı mənim iş saatlarımda büsbütün sakitlik içində olurdu, çünki bu mərtəbədəki otaqlar, yalnız gecələr qalmaq üçün nəzərdə tutulduğuna görə, gündüzlər bomboş olurdu.

Axır ki, əsl qızmar yay günləri gəldi. Tam iki ay ərzində göyün üzünə bulud gəlmədi, havalər gözəl keçdi. Mən daim sərin və yarıqaranlıq otağımda günəşin odlu şüalarından qorunmağın verdiyi rahatlıqdan doyunca ləzzət aldım. Yalnız axşamlar kiçik eyvanda oturaraq özümü yay havasının ixtiyarına buraxırdım. Bu zaman tütəkçilərin gözəl ifaları mənə xüsusi zövq yaşadırdı. Az qala hər axşam, gölün qırağıyla gəzərək, çoban tütəyində sadə xalq havaları səsləndirirdilər. Xoşbəxtlikdən, o zaman əsərimin ən çətin yeri artıq arxada qalmışdı, musiqi həllini verməli olduğum sonrakı hissənin mülayim ruhu isə, hüznü ovqatıma rəğmən, məni vəcdə gətirirdi. Elə bu şəraitdə də, avqustun sonlarına doğru, kompozisiyanı tamamilə yekunlaşdırdım. Bircə bəzi məqamların ifasını alətlər üzrə paylaşdırmaq qalırdı.

Başımı ən çox İtaliyadakı müharibə haqqında həyəcanlı xəbərlərlə qatırdım. Bu gözlənilməz və mühüm hadisə ilə bağlı bütün söz-söhbətləri bəlli bir gərginliklə izləyirdim. Deyim ki, cəmiyyətdən tamamən uzaq düşməmişdim. İyulda o vaxta-cən tanış olmadığım Feliks Drezeke Lüsernə gəldi. O, Listin təşkil etdiyi konsertdə “Tristan və İzolda”nın girişini dinləyəndən sonra mənimlə şəxsən yaxınlıq etməyi qərara almışdı. Feliksin gəlişi məni əməlli-başlı təşvişə saldı, heç bilmirdim, onunla necə rəftar etməliyəm. Maraqlı dairəmdən çıxmış hadisələr və şəxslər barədə uzun-uzadı, həm də kifayət qədər hazırcavablıqla söhbət açdığından, onunla ünsiyyət mənə ağır gəldi. Onu ən çox təəccübləndirən isə bu duyğumun rəftarımdakı aşkar təzahürü oldu, odur ki, bir neçə gündən sonra məndən uzaqlaşmağı lazım bildi. Buna görə çox peşman oldum və onda özüm haqqında yarana biləcək xoşagəlməz rəyi dəyişdirmək üçün əlimdən gələni etməyə çalışdım. Çox keçmədən, məndə ona qarşı rəğbət oyandı. Uzun bir zaman ərzində, hardasa Lüserni tərk edənə qədər, onunla hər gün görüşürdüm. Bu mənə məmnunluq verirdi, çünki onun simasında, özündən müştəbeh olmayan, istedadlı bir musiqiçi görürdüm.

Sürxli köhnə tanışım Vilhelm Baumqartner gəlib, mənim xətrimə, bir neçə həftə Lüsernə qaldı. Nəhayət, bir az bərabər vaxt keçirməyimiz üçün Aleksandr Serov da Peterburqdan gəldi. O, musiqi sahəsində müəyyən mənada Listi və məni dəstəkləyən orijinal, ziyalı bir adam idi. Drezdendə “Loenqrin”i dinləmiş və əsərlərimlə daha yaxından tanış olmaq istəmişdi: “Tristan”ı öz ifa tərzimə uyğun səsləndirməklə ona bu yöndə köməklik göstərməliydim. Drezeke ilə ikimiz Pilata qalxdıq və arabir başı gicəllənən yoldaşım ilə bərabər onun keçirdiyi qorxu hissini paylaşmalı oldum. Ayrılanı yaxın onu Brunnen və Qrütliyə dəvət etdim. Sonra biz ayrıldıq, çünki onun İsveçrədə daha çox qalmağa imkanı çatmazdı, mən özüm də buranı tərk etmək haqda düşünməyə başlamışdım.

Hara gedəcəkdim – əsas məsələ bu idi. Bu dəfə Eduard Devrien vasitəsilə, Böyük Baden Hersoquna yazılı müraciət ünvanladım ki, bəlkə Karlsruenin özündə də olmasa, hardasa ətrafında məskunlaşmağıma icazə verilsin. Orkestrlə, ifaçı heyəti ilə, artıq istəkdən zərurətə çevrilməkdə olan, təmasları qura bilmək üçün mənə bu da kifayət edərdi. Necə olur-olsun, onları dinləməliydim. Sonradan öyrəndim ki, hersoq bu barədə Saksoniya kralına yazılı şəkildə müraciət edib, ancaq yenə də həmişəki kimi olub: məni amnistiyaya salmaq yox, əfv etmək olar, bir şərtlə

ki, gərək əvvəlcə özümü ədalət məhkəməsinə təslim edim. Beləliklə, arzusun yerinə yetməsi mümkünsüz olaraq qalırdı və mən qüسسə içərisində “Tristan”ın nəzərdə tutulan tamaşasının şəxsən öz iştirakımla hazırlanması üçün yollar axtarırdım. Mənə demişdilər ki, hersoq bundan ötrü lazımı tədbirləri görəcək. Ancaq müəyyən müddət qalmağıma təminat verilən sığınacağı harada axtarmalıydım? Xeyli düşünəndən sonra belə qərara gəldim ki, yenidən Parisə yollanmaqdan başqa çarə yoxdur, ən azı, vaxtaşırı yaxşı bir orkestrə, mükəmməl bir kvartetə qulaq asa bilərəm. Bunlarsız Sürixdə keçirdiyim həyat axırda mənim üçün tamam dözülməz həddə çatmışdı. Heç bir əngəllə üzləşmədən yaşayacağım Parisdə isə, incəsənətin nəcib növlərindən qaynaqlanan bədii-sənətkarlıq təəssüratlarının ruhumu təzələyəcəyinə söz ola bilməzdi.

104

Arvadımla əlaqədar, axır ki, bir qərar verməliydim. Düz bir il idi, ayrı yaşayırdıq. Ona verdiyim sərt ibrət dərsləri – özü də məktublarından məlum olurdu ki, onlar təsirsiz qalmayıb – məndə belə bir ümid oyatmışdı ki, birgə həyatımızın əvvəlki müdhiş ağırlığını kənara qoyaraq, bundan sonra layiqincə rahat güzəran qura bilərik. Şərtləşdik ki, payızın axırlarında Parisdə görüşək. O vaxta qədər mənzil tutmaq, Sürixdəki əşya və avadanlıqlarımızı oraya daşıtdırmaq istəyirdim. Bu istəyimi həyata keçirmək üçün, müəyyən alacaqlarımdan əlavə maddi vəsait tələb olunurdu. Daha əvvəl Böyük Veymar hersoqundan istədiyimi, yəni “Nibelunqlar”ın nəşr hüququnu məndən satın almasını bu dəfə Vezendonka təklif etdim. Vezendonk bu təklifimi etirazsız-filansız qəbul etdi, tamamladığım hər hissə üçün mənə, sonralar əsərin sahiblik hüququnu satmaq fikrində olduğu nəşirdən istəyəcəyinə yaxın bir məbləğdə qonorar söz verdi.

İndi mən səfər gününü müəyyənləşdirməliydim: əvvəlcə Sürix muzeylərini gəzmək niyyətim vardı, ona görə də yola düşmək üçün sentyabrın 7-ci gününü seçdim. Üç günü Vezendonkgildə keçirməyimdən çox məmnun oldum, onlarda köhnə tanışlarımla, əsasən də Herveq, Semper və Qotfrid Kellerlə görüşdüm. Bütövlükdə bərabər keçirdiyimiz bir axşam mənimlə Semper arasında həmin dövrün siyasi hadisələrilə bağlı qızğın mübahisə yarandı. Semperin nəzərində, Avstriyanın yenidən düçar olduğu məğlubiyyət əslində alman milli ideyasının uduzması idi. Lui Napoleonun sərgilədiyi romanlara xas cəhətlərdə o, həm incəsənət, həm də siyasət müstəvisində, dərin nifrət bəslədiyi assuriyasayağı despotizmin ifadəsini görürdü. Bu barədə elə kəskin danışır ki, adətən susmağa üstünlük verən Kelləri də qızğın mübahisəyə cəlb etdi. Semper bərk həyəcanlanmışdı. Axırda, qəhərli bir səslə məni, Vezendonkgilə gəlmək təklifini bəhanə edərək, onu düşmənlə tələsinə

salmaqda günahlandırdı. Ancaq yenə də axırda dost kimi ayrıldıq və sonralar bizim mübahisələrimiz heç vaxt o axşamkı qədər qızğın xarakter almadı.

Zultserə baş çəkmək üçün Sürixdən Vintertura getdim. Onu evdə tapmadım, ancaq arvadı və oğlu ilə görüşdüm. Hər ikisi məndə xoş təəssürat oyatdı, kövrəldim: orijinal xasiyyətli, erkən yaşlanmış dostum indi bir ata kimi, yəqin, xoşbəxt idi.

105

Sentyabrın 15-də Parisə çatdım. “*Champs-Elysees*”ə yaxın bir yerdə mənzil tutmaq istəyirdim deyə, elə oralarda düşməyi qərara almışdım. Belə də oldu, müvəqqəti qalmaq üçün “*Avenue de Matignon*”da yer tapdım. Əsas məqsədim bu idi ki, şəhər kənarındakı malikanələrdən birində özümə tam ürəyimcə, çoxdan həsrətimdə olduğum sakit bir mənzil axtarım. Bu məqsədlə də, yadıma gəlidiyi qədər, bütün əlaqələrimi işə salmağa çalışdım. Ollivye və arvadı həmin vaxt Parisdə deyildilər. Madam d Aqu xəstəydi, İtaliyaya getməyə hazırlaşırıdı. Məni şəxsən özü qəbul edə bilməsə də, qızının, qrafinya Şarnasenin yanına yolladı, mən də getdim. Yeri gəlmişkən, onda planlarıma maraqlı oyada bilmədim. Sonuncu gəlişimdə məni çox mehriban qarşılamaş olan Heroldlara da baş çəkdim. Ancaq xanım Heroldu xəstəlikdən doğan həyəcan və çaşqınlıq içində, elə qərribə halda gördüm ki, təsəlli verməkdən başqa çarəm qalmadı, onu öz şəxsi işlərimlə narahat etməyi yersiz saydım. Mənzil tapacağım anı ehtiras və səbrsizliklə gözlədiyim belə bir vəziyyətdə, kənardan hansısa tövsiyə və kömək gözləmədən, axtarmaqda davam edirdim. Nəhayət, “*Champs-Elysees*”ə qonşu küçələrdən birində, “*Barriere de l’etoile*”in yaxınlığında, “*rue Newton*”da pavilyonu xatırladan, kiçik bağçalı qəşəng bir ev tapdım. İli 4000 min frankdan, üçillik müddətə kirayələdim.

Hər halda, burada küçənin səs-küyündən uzaqlaşmış, sakitlikdən zövq almağa imkanım olacaqdı. Elə bircə bu məqam özü məndə bu evi tutmağa hədsiz meyl yaratdı. Axır vaxtlar bu evdə Oktav Felye – imperator sarayının himayəsindən bəhrələnən tanınmış yazıçı yaşamışdı. Məni təəccübləndirən bircə bu idi ki, çox da köhnə tikili olmasa da, evin içərisi yaman gündəydi. Heç cür, hətta kirayəhaqqını artırmaq hesabına da olsa, ev yiyəsini buraya müəyyən qədər əl gəzdirməyə razı sala bilmədim. İşin nə yerdə olduğunu yalnız bir müddət keçəndən sonra başa düşdüm: buralar şəhərin yenidən planlaşdırılması ilə əlaqədar tezliklə tamam sökülüb-dağıdılacaqdı. Ortada mülk sahiblərini əvvəlcədən rəsmən məlumatlandırmaq söhbəti də vardı: əgər vurulan ziyanın ödənilməsi barədə vaxtında müraciət etsələr, qanuni haqlarını ala bilərdilər. Beləcə, tam arxayın oldum ki, buranın təmizlənməsi və abadlaşdırılması üçün görəcəyim tədbirlərin

nəticəsi hələ uzun illər mənim özümə xidmət edəcək. Tərəddüd etmədən lazımı göstərişləri verdim və taleyin hökmüylə, ömrümün qalan hissəsini Parisdə yaşayacağıma əminlik içərisində, Sürixdəki avadanlıqlarımın gətirilməsi barədə oraya məktub göndərdim. Bunlar həyata keçirilməkdə olduğu müddətdə, mən son vaxtlar əsərlərimə xoş münasibətin göstəricisi kimi diqqətimi çəkmiş bəzi əlamətlərin gələcək baxımından nə dərəcədə əhəmiyyət kəsb etdiyini aydınlaşdırmağa çalışırdım. Müəyyən məlumatlar əldə etmək məqsədilə “Riensi” üzərində işləmək tapşırığı almış cavan oğlanı – de Şarnalı yenidən axtarıb tapdım. Məlum oldu ki, “*Theatre Lyrique*”nin direktoru Karvalqo “Tanhauzer”dən başqa hansısa əsər barədə bir kəlmə də eşitmək istəmir. Bu cənabla ünsiyyət yaradıb işlə bağlı söhbət etməyə nail oldum. O, operamı tamaşa qoymağa hədsiz həvəs göstərdiyini təsdiqlədi, ancaq bu, mütləq “Tanhauzer” olmalıydı, çünki parisilərin nəzərində həmin əsərin adı mənim imzamlı eyniyyət təşkil etdiyi üçün, burada “vaqnerinkilərin” hansısa bir başqasını səhnələşdirmək absurd kimi görünərdi.

Mətnin üzərində işləməyi həvalə etdiyim adama gəlincə isə, o, seçimimə böyük şübhəylə yanaşırdı. Şarnalın işi ilə yaxından tanış olmağa çalışanda məni dəhşət bürüdü: bildim ki, “*Schinderhannes*”in (o, melodramın süjetini alman romantik düşüncəsinin məhsulu kimi qavramışdı) hazırlanmasında iştirakıyla öyünən bu sevimli gəncin ona tapşırılan iş haqqında qətiyyət təsəvvürü yoxdur. İşləmək əzmindən təsirləndiyim üçün onunla musiqiyə yararlı bir neçə şey üzərində çalışmaq istədim. Amma tezəcə də anladım ki, bu, havayı əziyyətdir.

106

Bülovdan Baden-Badendə tanış olduğu, mənim musiqimə xüsusi maraq göstərməsilə diqqətini çəkmiş gənc həkim Avqust Qasperininin soracağını aldım. Bir qədər sonra onu görməyə getdim. Amma Parisdə olmadığı üçün ona məktub göndərməli oldum. O da dostunu - suyuşirinliyi ilə məndə rəğbət oyadan Leruanı yanıma göndərdi. Lerua ilk növbədə bununla etibarımı qazandı ki, dərhal mənə teatral qəzetlərin Şarnal kimi əməkdaşları ilə görməzə-bilməzə ünsiyyət qurmamağı məsləhət gördü, əvəzində, istedadlı, təcrübəli, alman dilini bilən, Parisdə geniş tanınan Roje adlı opera ifaçısını tövsiyə etdi. Sanki üstümdən dağ götürüldü. Leruanın dostlarından biri vasitəsilə mənə çatdırdığı dəvəti qəbul edərək gözəl bir gündə Rojenin şəhər kənarındakı malikanəsinə yollandım. O dövrdə Parisdə məşhur olan tenorun malikanəsinin adı yadımda qalmayıb. Bir vaxtlar hansısa markizin qəsrinə olmuş bu binanın dörd tərəfi ovçuluq parkı idi. Bizim görüşümüzdən az müddət əvvəl baş verən, yaraşıqlı ifaçının sağ əlini itirməsi ilə nəticələnən bədbəxt hadisəyə də onun ovçuluq ehtirası səbəb olmuşdu. Aradan aylar keçmişdi və mən görəndə

Roje tamam yaxşılaşmışdı. Amma sağ qolunu dirsəyinə qədər kəsmişdilər. İndi hər şey, kəsilmiş əli səhnə hərəkətlərinə yarayan süni əllə əvəzləməyə söz verən, adlı-sanlı ustanın iddiasının doğrulmasından asılı idi. Bir müddət keçəndən sonra mən bu gözləntinin kifayət qədər məqbul nəticə ilə doğrulmasının şahidi oldum. Böyük Operanın rəhbərliyinin ona etibar etdiyi benefis tamaşada Roje sağ qolunu inanılmaz cəldliklə tərpadirdi. Publika onun hərəkətlərini gurultulu alqışlarla müşayiət edirdi. Bununla belə, əlil sayıldığını, artıq Böyük Operanın səhnəsindəki karyerasının bitdiyini qəbul etməli oldu. İndiki məqamda ona yeni ədəbi fəaliyyət yolu açan təklifimdən məmnun qalmışdı. O, "Tanhauzer" üzərində işləməyə sevinə-sevinə razılıq verdi. Onun təqdimatında mətnin bəzi əsas yerlərinin tərcüməsi, oxuduğu parçalar mənə uğurlu təsir bağışladı. Bütün günü onunla keçirib, gecəni də orada qalandan sonra mən, indiyədək taleyin ərköyün öyrətdiyi, ancaq artıq qəmli bir gələcəklə üz-üzə qalan bu adamın malikanəsini tərk etdim. Mən yola yaxşı ovqatda çıxmışdım, qəlbim ümidlərlə dolu idi.

Onun operama səviyyəli yanaşması məndə fransız ruhuna xas yüksək mədəniyyət hissi barədə xoş təsəvvür yaratmışdı. Buna rəğmən, çox keçmədi ki, Roje ilə əməkdaşlığa son qoymalı oldum. Tamamilə öz hayına qaldığı, hazırkı kədərli vəziyyətində yeni məşğuliyyətlər tapmağa çalışdığı üçün o, işin gedişi barədə sorğularımı, demək olar ki, cavabsız qoyurdu. Tezliklə onu büsbütün gözdən itirdim.

107

Ancaq bu cəhdim – Rojeni əməkdaşlığa cəlb etmək təşəbbüsüm də təsadüfi idi, dərin, qəti meyldən irəli gəlməmişdi. Hələ də öz ilkin niyyətimdə qalırdım: Parisə sadəcə yaşamaq üçün əlverişli yer kimi baxır, sənətlə, yaradıcılıqla bağlı ciddi planlarımı Almaniyaya hesablayırdım. Amma ora məndən ötrü əlçatmaz olmuşdu. Qısa müddət sonra işlər ayrı səmtə yönəlməyə başladı. Xəbər gəldi ki, "Tristan"ın Karlsruədə hazırlanan və mənim böyük ümidlər bəslədiyim tamaşası üzərində iş biryolluq dayandırılır. Əvvəlcə çox ciddi münasibət göstərilən bu tədbirin sonradan ləğv olunmasının əsas səbəbini heç cür öyrənə bilmədim. E.Devrien mənə yazmışdı ki, İzolda partiyasının *Garriguesə* (o, gənc tenor Şnorrun arvadı idi) tapşırılmasına etirazımdan sonra bu rol üçün başqa ifaçı tapmaq cəhdləri boşa çıxıb, üstəlik, mənə çox bağlı olan Şnorrun da öz rolunu sonadək ifa edə biləcəyinə ümidi qalmayıb. Açıq görünürdü ki, mənim yoluma, yalnız özüm Karlsruheyə gedə biləcəyim təqdirdə, aradan qaldıracağım bir maneə çıxıb. Ancaq bu arzumu ona çatdırmağımla hiddət hədəfinə çevrilməyim bir oldu. Devrien xüsusən bu məqamda qeyri-adi hikkə, tərslik nümayiş etdirirdi və bu vəziyyət

məndə belə bir fikir yaratdı ki, Karlsrueyə buraxılmamağımın arxasında, ilk növbədə, onun məni teatrın idarəçilik işlərindən uzaq tutmaq istəyi dayanır. Onda daha aydın şəkildə anladım ki, öz istəyinə rəğmən, mənə paytaxt Karlsrueyə ayaq basmaq izni verə bilmədiyi üçün pərt olan hersoq yaranmış vəziyyətdən çıxış yolunu bu səfərin hansısa başqa səbəblər üzündən əngəllənməsində görüb. Bir neçə dəfə Karlsrueyə gedib-gələn Bülov məni Devrienin bu işdəki rolu haqda kifayət qədər məlumatlandırdı. Amma məndə bununla bağlı lap dolğun təsəvvür xeyli sonra yarandı. Həmin dəqiqə, çox böyük əhəmiyyətə malik bir qənaəti özlüyümdə qətiləşdirdim: Almaniyaya yolum bağlanıb və mən “Tristan”ın bu qədər arzusunda olduğum tamaşası üçün başqa səhnə axtarmalıyam! Bir anda ağıma gəldi ki, Parisdə keçmişdə, əsasən də Şreder-Devrienin iştirakı ilə yaradılanlara bənzər alman teatr məkanı təşkil edim. Zənnimcə, məşhur, görkəmli alman ifaçılarının, onları buraya dəvət edəcəyim təqdirdə, bu işə həvəslə qoşulacaqlarına ümid bağlamağa dəyərdi. Doğrudan da, Tixaçek, Mittervurser, tenor Niman, eləcə də vyanalı ifaçı Luiza Meyer dərhal cavab verdilər ki, Parisdə sağlam zəmində qurulan alman operası təşkil edə biləcəyim halda, iştiraka hazırdırlar. Beləliklə, heç də asan olmayan bir məsələni həll etmək – Parisdə bu işin məsuliyyətini öz üzərinə götürməyə razılıq verəcək adamı tapmaq qalırdı. Planım beləydi ki, italyan operası mövsümü başa çatanda “salle Ventadour”u yazın iki ayı üçün kirayələyim və həm parisliyərdən ötrü, həm də ən çox özüm üçün, “Tanhauzer”i, “Loenqrin”i tamaşaya qoyum, daha sonra isə, ən yaxşı alman solistlərinin və xor ifaçılarının iştirakı ilə, “Tristan”ı hazırlayım.

108

Bu plan mənim qayğılarımı və söylərimi tamam yeni - Parisdə məskunlaşmağımın ilkin məqsədlərindən kəskin fərqlənən bir səmtə yönəltdi. İndi xüsusən nüfuzlu şəxslərlə tanışlıq mənim nəzərimdə böyük əhəmiyyət daşıyırdı. Bu səbəbdən də, indiyədək yalnız səthi münasibət saxladığım Qasperininin Parisə gəldiyini, burada xeyli qalacağını öyrənməyimdən məmnun oldum. Dərhal onu planlarımdan xəbərdar elədim və Qasperini məni özünə çox yaxın olan, varlı və bildiyimə görə, nüfuzlu bir şəxslə - Marselin baş ianəyiğanı Lüsi ilə yaxından tanış etdi. Bizim bütün söhbətlərimizdə bir cəhət daim vurğulanırdı ki, ən vacib məsələ - nəzərdə tutulmuş tədbirlər üçün gərəkli vəsaiti verməyə razılaşacaq adamı tapmaqdır. Dostum Qasperini istər-istəməz dilinə gətirdi ki, mənim Lüsiyə bu baxımdan ən münasib şəxs kimi yanaşmağım tamamilə yerinə düşərdi: təbii ki, əvvəllər onun özünə təklif etdiyim şərtlər qüvvədə qalmalıydı. Ancaq onun fikrincə, bu söhbəti Lüsiyə bir qədər ehtiyatla açmaq daha məqsədəuyğun olardı,

çünki dostu “*chaleur de coeur*” a malik olsa da, işgüzar adam idi və musiqidən elə də başı çıxmırdı. İlk növbədə, parisiləri mənimlə və musiqilərimlə tanış etmək lazım idi, işin sonrası bundan alınan nəticələrdən asılı olacaqdı. Bu məqsədlə mən, ilk addım kimi, bir neçə geniş konsert verməyi qərara aldım. Odur ki, dərhal köhnə dostum Bellonini – Listin keçmiş katibini buradakı yaxın tanışlarımla bir araya gətirdim. O məni öz ortağı ilə – olduqca səviyyəli, xeyirxah insan təsiri bağışlayan, teatral qəzetlərdən birinin redaktoru olan Ciakomelli deyilən şəxslə görüşdü. Belloni onun “fransız dilini gözəl bilməsi”, ümumiyyətlə, qeyri-adi çevikliyi və fəallığı barədə yüksək fikirlər söyləmişdi. Mənim yeni xeyirxahımın orijinal görünüşlü redaksiya kontoru Parisdə teatrla və başqa bu kimi sahələrlə əlaqədar üz-üzə gəlməli olduğumuz, fərqli xarakterlərə malik müxtəlif şəxslərlə gündəlik görüşlərimiz üçün əsas məkanlardan birinə çevrildi.

Nəzərdə tutduğumuz konsertlərdən ötrü mümkün qədər münasib salon tapmaq lazım idi. Aydın məsələ idi ki, Böyük Operanın binası və orkestri mənim sərəncamımda olsaydı, parisli dinləyicilər qarşısında daha böyük uğurla çıxış edə bilərdim. Bundan ötrü imperator Napoleona müraciət etmək lazım gəlirdi: mən həmin müraciəti bükmə vərəqə yazdım, Qasperini isə redaktə etdi. Digər tərəfdən, o dövrdə birinci nazir olan Fuldun mənə qarşı qərəzli münasibətini də nəzərə almalıydıq, onun Meyerberə dostyana münasibətindən bunu anlamaq mümkün idi. Öz təhlükəli nüfuzu ilə bizi müəyyən qədər təşvişə salan Fulda qarşı biz Napoleonun katibi Mokasi qoymalıydıq, Ollivyenin dediyinə görə, imperatorun nitqlərini hazırlayan bu adamın nüfuzundan istifadə etməliydik. Comərdlik damarı cuşa gələn məqamda Lüsi gənclik dostu kimi xatırladığı Mokasi məktub yazmağa qərar verdi. Ancaq bu məktuba da Tüilri sarayından heç bir cavab gəlməyəndə, birinci nazirin nüfuzunu Belloni, Ciakomelli kimi sırası dostların söhbətləri sayəsində zərərsizləşdirməyin mümkünlüyünə dair şübhələrim artmağa başladı və mən italyan operasının direktoru Kalsado ilə danışıqlara girməyi qərara aldım. İlk addımda rədd cavabı aldım, sonra mən özüm onun yanına getdim. Düzünü deyim ki, bəlağətimin gücü özümü də təəccübləndirdi. Sonuncu operam “Tristan”ın böyük uğurları ilə bağlı mümkün perspektivləri açıqlayaraq onun dilindən, günəşini olmaqla, həftədə üç dəfə, axşamlar “*salle Ventadour*”u mənim ixtiyarıma verəcəyi haqda vəd qoparda bildim. Ancaq, Ciakomellinin evə qayıdarkən heyranlıqla xatırladığı, alovlu çıxışıma rəğmən, hər axşam üçün, binaya və işıqlandırmaya görə 4000 frank istəyən Kalsado güzəşt etməyə heç cür razı olmadı.

İndi konsertlərim üçün gözəl bir orkestr yığmaq lazım idi, bu işə agentlərimi xeyli çətinliyə saldı. Onların bu yöndəki cəhdləri köhnə dostum Berliozun mənə və qurmaq istədiyim işə qarşı gözlənilməz qərəzinin ilkin əlamətlərini ortaya çıxardı. Berliozla 1855-ci ildə Londonda baş tutan görüşümüzdən qalan, onun özünün də dostyana yazışmalarla gücləndirdiyi isti təəssürlərə arxalanaraq, Parisə gələndə kimi onu görməyə getdim. Onu evdə tapmayıb geri qayıdırdım ki, küçədə rastlaşdıq. Hiss elədim ki, mənə görə təşvişə düşdü, sifətinə və bütün görkəminə müdhiş həyəcan əlamətləri yayıldı. O məqamda münasibətlərimizin gerçək xarakteri mənə incəliklərinə qədər aydın oldu. Ancaq duyğularımı onun səhhəti ilə maraqlanmaqla ört-basdır etməyə çalışdım. Berlioz dərhal mənə inandırmağa başladı ki, səhhəti olduqca pisdır, kəskin nevrologiya tutmaları onu əldən salır, ancaq elektrik dalğaları qəbul edəndə ağrıları nisbətən yüngülləşir. Elə indi də müalicə seansını bitirib evə qayıdırdı. Vəziyyətini daha da çətinləşdirməmək üçün ləngimədən ayrılmaq istədim, amma bu onu yaman utandırdı, mənə israrla mənzilinə dəvət etdi. Evdə onun rəftarını bir qədər yumşalda bildim. Parisdə görmək istədiyim işlərdən danışdım, ona izah etdim ki, hətta nəzərdə tutduğum konsertlər yalnız burada bir alman operası qurmağa imkan verəcək qədər publika toplamağa hesablanıb. Dedim ki, burada bəzi operalarımı, hələ də özümün dinləmədiyim əsərlərimi tamaşaya qoymaq niyyətindəyəm, lap direktor Karvalço marağında olsa belə, "Tanhauzer"-i fransızca səhnələşdirmək barədə heç düşünürəm də. Bu açıqlamalar sayəsində bir müddət aramızda babat, belə baxanda, hətta yaxın münasibətlər bərqərar oldu. Orkestr üçün musiqiçilər axtaranda mən buna arxayın olub agentlərimi Berliozun yanına göndərmişdim: o, təcrübəliydi, onlara dəyərli məsləhətlər verə bilərdi. Sonradan agentlərim danışdılar ki, o, əvvəlcə mənim işimə xeyli həvəslə yanaşmış, ancaq söhbətin ortasında xanım Berlioz otağa girərək əsəbi və təəccüblü səslə: "*Deməli, siz cənab Vaqnerin konsertləri ilə bağlı tövsiyələr verirsiniz?*" çıxmıran kimi vəziyyət bir anda dəyişib. Belloni öyrənmişdi ki, həmin ərəfədə Meyerber o xanıma bahalı bilərzik göndərmiş. "Berliozla belə bağlamayın!" - agentin məsləhəti belə oldu. Bununla da məsələ bitdi.

110

Ümumiyyətlə, o günlərdən etibarən mənim xeyirxahım Belloninin simasına sanki qayğuların möhürü həkk olunmuşdu. O qəti qənaətə gəlmişdi ki, Paris mətbuatı mənə qarşı son dərəcə qərəzlidir, özü də bunun həmin vaxt Meyerberin Berlində yaşadığı təlaşın nəticəsi olduğuna qətiyyənlə şübhə etməzdi. Belloni Pa-

ris qəzetlərinin aparıcı felyetonçularının Berlinlə yazışmaları barədə dediklərinə bunu da əlavə etdi ki, məşhur Fiorentino mənim bura ilə bağlı planlarımın Meyerberdə yaratdığı məyusluqdan öz xeyrinə yararlanıb: Meyerberi mənim musiqimi təqdir edəcəyi ilə hədələyib, o da külli miqdarda rüşvətə əl atmağa məcbur olub. Bütün bunlar Bellonini dərindən qayğılandırdığından mənə işin maliyyə tərəfi barədə düşünməyi, bu yöndə bir çıxış yolu tapmadığım halda isə, imperator hakimiyyətinin dəstəyini qazanmağı məsləhət görürdü. Kənardan maddi kömək almadan, bütün ağırlığını öz üzərimə götürməklə konsertlər keçirməyin çox riskli iş olduğuna dair onun gətirdiyi dəlillər məni müəyyən qədər ehtiyatlı davranmağa sövq etdi, çünki Parisə köçmək və burada yaşamaq olub-qalan imkanımın da axırına çıxmaqdaydı. Buna görə də Böyük Operadan və onun orkestrindən pulsuz istifadəyə icazə almaq üçün Türlü sarayı ilə apardığım danışıqları ikiqat səylə davam etdirməli oldum. Ollivyenin belə bir məqamda irəli sürdüyü tövsiyə və təkliflər məni insanlarla çox qərribə və ötəri təmaslar qurmağa sövq etdi. Məsələn, Fuldun tabeliyindəki əsas məmurlardan, müdirlərdən biri və dramaturq kimi təqdim olunan Kamill Dusenin kabinetinə mən məhz beləcə gedib çıxdım: bu yolla mən o qorxunc, əlçatmaz birinci nazirlə - Meyerberin təəssübkeşi ilə münasibət qurmaq istəyirdim. Bu cür tövsiyələrdən birini də mənə, uzun sürən, olduqca səmimi, ancaq tamamilə səmərəsiz danışıqlarımız zamanı Jül Ferri verdi. Hətta Böyük Baden hersoqunun sayəsində onun Parisdəki təmsilçisini və İsveçrə səfirini də işə cəlb edə bilmişdim, amma imperator və onun katibi yenə də inadla susmaqdaydılar. Onların cəhdləri bir məqsədə - Fuldun bu məsələyə dair mövqeyini mənə və imperatora izah etməyə yönəlmişdi. Ancaq əbəs yerə. Kimsədən səs çıxmırdı.

Belə bir məqamda Minnadan onun yaxın vaxtlarda Parisə gələcəyi xəbərini aldım. Bunu taleyimin mənim işlərimə inanılmaz dərəcədə qərribə müdaxiləsi kimi qəbul etdim. "*Rue Newton*" da tutduğum evi seçəndə də, ona əl gəzdirəndə də mən gələcəkdə burada Minna ilə birgə yaşamaq ehtimalını nəzərə almışdım. Öz olduğum hissəylə onun otaqları bir-birindən pilləkənlə ayrılırdı və orada da hər cür rahatlıq yaradılmasına çalışmışdım. Axırındı dəfə Sürixdə bərabər yaşadığımız vaxt məndə baş qaldıran meyl indi yenidən özünü göstərirdi: ifrat təmtərağa aludəçilikdə qınansam belə, qeyri-adi tərtibat hesabına evimdə mümkün qədər rahat və gözəl şərait yaratmağa can atırdım: bütün bunlar getdikcə mənə daha da yad olan bir qadınla bərabər yaşadığım həyata rəng qatmaq üçün idi. Tutduğum evdə ayrıca zal yaratmağa da imkan vardı, ancaq bununla əlaqədar qətiyyətlə israfçılığa yol verməsəm də, yenə də axırda məlum oldu ki, bitmək bilməyən qayğı və əngəllər bir yana dursun, təkcə elə Parisin nadürüst fəhlələrinə iş gördürməyim inanılmaz məsrəflərə yol açır. Özümə belə təskinlik verdim ki, madam bundan qaçmaq mümkün deyil, qoy barı buradakı bütün işləri öz üzərinə götürəcək Minna evin qapısından içəri girəndə ovqatı yüksəlsin. Qulluqçu məsələsini də həll

etməliydim, bu barədə xanım Herolddan məsləhət istədim. O mənə münasib bir adamı nişan verdi. Minna gələnə yaxın özümə ayrıca bir xidmətçi tutdum. Əslən Vallisdən olan, əvvəllər Papa leyb-qvardiyasında xidmət etmiş bu səfeh oğlan tezliklə mənə möhkəmcə isinişdi.

111

Bu heyətə Minnanın noyabrın 17-də özüylə gətirdiyi əvvəlki aşpazı da qatıldı. Vağzalda Minnanı həm də öz tutuquşusu və Fips adlı itiyə birgə gördüm, bu mənə Rorşaxdakı göl qırağında on il qabaqkı görüşümüzü xatırlatdı. Elə o vaxtkı kimi Minna yenə də mənə eyham vurdu ki, bura ehtiyac üzündən gəlməyib, əgər onunla nalayiq rəftar etsəm, qayıdıb hara gedəcəyini bilir. Hər halda, onun xeyli dəyişildiyini sezməmiş deyildim. Etiraf etdi ki, yenicə qulluğa düzələn, təzə yerində qalıb-qala bilməyəcəyinə əmin olmayan adamın keçirdiyi qorxu və narahatlıq içindədir. Öz vəziyyətimdən danışib onun fikrini dağıtmağa, əhvalına şərik olduğumu göstərməyə çalışdım. Təəssüf ki, bütün bunlara zərrə qədər maraq, həssaslıq göstərmədi, bütün diqqətini evimizin səliqə-sahmanına yönəltdi. Özümə xidmətçi tutmağıma istehzalılı yanaşdı, ancaq biləndə ki, guya kamer-yunqfer qismində, mənim anladığım qədər, əslində onun özünə çox gərəkli saydığım üçün, bir qulluqçu qadın tutmuşam, hirslənib özündən çıxdı. Xanım Heroldun xüsusi olaraq məsləhət gördüyü, onun xəstə, qoca anasına bir mələk hövsələsilə qulluq göstərməsindən söz açdığı həmin qadın, Minnanın rəftarı nəticəsində tezliklə elə ruhdan düşdü ki, özüm onun xidmətindən imtina etməli oldum. Üstəlik, yola salanda ona yüngülvari bəxşiş verdiyimə görə də xeyli danlandım. Ən kəskin dəyişiklik isə xidmətçimin davranışında müşahidə olundu, o, arvadının göstərişlərini yerinə yetirmək istəmədiyini söylədi və etirazlarıma rəğmən, yenə də mənə qarşı münasibətdə ədəbsiz davranmasının müqabilində tezliklə onu da yola salmaqdan başqa çarəm qalmadı. O ərəfədə xeyli pul verdiyim səliqəli xidmətçi geyimi eləcə öz yerində asılı qaldı, çünki artıq özümə xidmətçi tutmaq fikrindən daşınmışdım. Əvəzində, əslən şvab olan Terezanın işindən çox razı qalmışdım. Qeyri-adi fitri zəkaya malik bu qadın vəziyyətimin çətinliyini bütün aydınlığıyla görür, Minnanın xoşagəlməz davranışından hesabını lazımınca götürürdü. Məlum xasiyyəti həm mənim xətrimə, həm də evdəki güzəran naminə məharətlə zərərsizləşdirirdi.

Minna ilə yaxınlaşma ətrafında, əvvəllər də dəfələrlə müşahidə olunan, bir qapalı dövrə yaratmaqdaydı: görünür, hər şeyi yenidən başlamaq lazım gələcəkdə. Onsuz da sakit və tənha yaşamaqdan söhbət gedə bilməzdi. İndi taleyin hökmüylə, öz iradəmə və istəklərimə rəğmən, sonsuz münasibət və hərəkətlər zəncirinin bir halqasına çevrilmişdim.

1860-cı ilin gəlişi ilə işlərimdə qəfil bir dönüş yarandı, tədbirlərim üçün yeni uğurlu yollar açıldı. Vyana kapelmeysteri Esser, maynı naşir Şottun yeni operamı əldə etmək istəyini mənə çatdırdı. Mən hələlik yalnız “Reyn qızılı”nu təklif edə bilərdim. Ancaq Nibelunqlar haqqında trilogiyanın proloqu kimi düşünülmüş bu əsərin fərqli strukturu onu, əlavə izahatlar olmadan, birbaşa “opera” qismində təqdim etməyə imkan vermirdi. Bununla belə, Şottun öz kataloquna mənim hansısa yeni əsərimi daxil etmək istəyi elə güclüydü ki, bütün tərəddüdləri kənara qoyaraq, bu əsəri 10 min frank müqabilində ona verməyə razılaşdım, özü də nəşrlə bağlı ortaya çıxacaq çətinlikləri gizlətmədim. Sonrakı üç əsas hissəni də, hər birini eyni qiymətdən ona verəcəyimi vəd etdim. Elə o məqamda qərara aldım ki, əgər Şott şərtlərimlə razılaşsa, bu gözlənilməz qazancı Parisdəki tədbirlərə sərf edim. İmperator kabinetinin israrlı sükutundan tənqə gələrək, agentlərimə cənab Kalsado ilə italyan operasının binasının üç konsertlik kirayə haqqı məsələsini qəti şəkildə razılaşdırmağı, orkestri və solistləri toplamağı tapşırıdım. Bu işlər tam sürətlə yoluna düşdükcə bu dəfə məni Şottun cavabının uzun müddət ləngiməsi narahat etməyə başladı. Onu əldən buraxmamaq üçün Frankfurtdakı musiqi direktoru Şmidtə Şott ilə mənim ciddi güzəştlərim əsasında danışıqları davam etdirmək barədə yazılı təlimat göndərdim. Məktubu təzəcə yola salmışdım ki, Şottun əvvəlki şərtlərimi qəbul etməsi haqqında xəbər gəlib yetişdi. Dərhal Şmidtə teleqram vurub, ona yenicə verdiyim səlahiyyətləri geri almalı oldum.

Konsert hazırlıqlarına böyük həvəslə başladıq, bu mənim bütün enerjimi əlimdən alırdı. Xor məsələsi həl olunmalı idi və mən italyan operasının bahalı xorunu Emant adlı birinin rəhbərlik etdiyi alman ifaçılar dərnəyinin hesabına gücləndirməyə qərar verdim. Dərnəyin rəğbətini qazanmaq üçün bir axşam “*rue du Temple*” cəmiyyətinin binasında onlara baş çəkdim, üzümə şən bir ifadə verib, piviə buxarı, papiros tüstüsü içində alman burjuaziyasına xas sənət zövqündən doğan “vəhy”ləri dinləmək əzabına qatlaşdım. Bundan başqa, fransız xalq nəğmələri dərnəyində müəllim və bədii rəhbər olan, “*Ecole de medecine*”də mühazirələr dinləmiş Şeve ilə də təmas qurdum. O mənə özünün notsuz oxumaqla bağlı metodu əsasında fransız xalq ruhunun yenidən dirçələcəyinə ümid edən cılığın həvəskar təsiri bağışladı. Üzləşdiyim ən arzuolunmaz əngəl isə fraqmentlərin ifası üçün seçilən orkestr səslərinin böyük qismini yenidən işləmək zərurəti oldu. Ordanburdan tapıb dəvət etdiyim yoxsul alman ifaçılar səhərdən axşama qədər yanımda oturub, rəhbərliyim və nəzarətim altında bu çətin işi yerinə yetirirdilər. Həllinə böyük həvəslə girişdiyim bu işlər əsnasında uzun bir müddət üçün Parisə səfər edən Hans fon Bülov gəlib məni tapdı: sonradan məlum oldu ki, o buraya konsert-

ifaçılıq məsələlərindən daha çox, tədbirlərin təşkilində mənə güclü dəstək vermək üçün gəlib. O, Listin anasının yanında qalır, ancaq günün çox hissəsini mənimlə keçirirdi, köməyinə ehtiyac duyduğum hər məqamda yanımda olurdu, məsələn, notların surətlərinin hazırlanması bu cür işlərdən biri idi. Əlindən gələn qədər mənə köməklik göstərirdi. Ancaq ilk növbədə, ötən il arvadı ilə birgə Parisdə olanda burada yaratdığı geniş əlaqələrdən mənim tədbirlərimin uğurlu alınması üçün istifadə etməyi qarşısına məqsəd qoymuşdu. Onun bu yöndəki cəhdləri sonradan öz bəhrəsini verəcəkdi. Hələlik isə, Hans mənə bilavasitə konsertlərin təşkilində, artıq başlanmış olan məşqlərin keçirilməsində yardım edirdi.

113

Bu məşqlərin birincisi Hertsin salonunda keçirildi. Həmin məşq zamanı musiqiçilərdə mənə qarşı açıq qiyama bənzəyən güclü etiraz dalğası baş qaldırdı. Bütün məşq boyu, vacib bildiyim, güzəştə getmək istəmədiyim bəzi cəhətlər üzündən mübahisə düşürdü, onları tutarlı mülahizələrlə yola gətirməyə çalışırdım. Onları ən çox acıqlandıran mənim sxem üzrə səkkizin altıya olan ölçünü dördün dördə olanla qarşılaşdırmağım idi, odur ki, səs-küy salıb, bunu alla breve taktının sxemi üzərində qurmağın vacibliyini bildirdilər. Onları qəti şəkildə hər bir orkestr üçün zəruri olan nizam-intizama çağıranda isə dedilər ki, burdakılar Prussiya əsgərləri deyil, azad insanlardır. Əsas çatışmazlıqlardan birinin orkestrin düzgün yerləşməməsində olduğunu görüb, ikinci məşq üçün yeni plan düşündüm. Dostlarımla məsləhətləşəndən sonra, məşqə səhər tezdən gəldim, pultları ağlabatan bir şəkildə düzdürdüm, ardınca da ifaçılar üçün bolluca səhər yeməyi sifariş verib, məşqdən əvvəl onları yeməyə dəvət etdim. Onlara dedim ki, konsertlərimin taleyinin bugünkü toplantının gedişindən asılıdır və əsas məsələdə eyni mövqeyə gəlməyincə, buradan getmək yoxdur. Buna görə də ikisaatlıq məşqdən sonra yan salonda əlüstü yemək yeyib, ardından məşqi yenidən təkrarlamağı xahiş etdim. Bu məşq üçün ayrıca zəhməthaqqı verəcəyimi söylədim. Təklifim səmərə verdi. Orkestrin düzgün yerləşdirilməsi əhval-ruhiyyəni yüksəltdi, “Loenqrin”in uvertürasından alınan təəssürat isə o qədər gözəl oldu ki, onları vəcdə gətirdi. Elə ilk məşqin sonundaca hamı – musiqiçilərdən tutmuş, aralarında Qasperininin də olduğu dinləyicilərə qədər hər kəs musiqimin son dərəcə böyük təsiri altında idi. Bu ovqat italyan operasının səhnəsində keçirilən baş məşqə də öz müsbət təsirini göstərdi. Bu arada naşi truba ifaçısını ağır sözlərlə orkestrdən kənarlaşdırmağım aradakı yoldaşlıq ruhuna zərrə qədər də xələl gətirmədi.

Nəhayət, 25 yanvar 1860-cı ildə ilk konsert baş tutdu. Publika, “Tristan və İzolda”ya qədər ayrı-ayrı operalarımın parçaları daxil edilmiş proqramı rəğbətlə,

hətta hərərətlə qarşıladi. Bir ifa – “Tanhauzer”in marşı coşqun alqışlarla kəsildi: haqqında bu qədər ziddiyyətli söhbətlər gedən musiqinin əslində son dərəcə ahəngdar melodiyalardan ibarət olmasının bu cür əyani təzahürü publikanı çox sevindirmişdi.

Həm ifa, həm də publikanın münasibəti baxımından tamamilə məmnunluq doğuran konsertdən sonrakı günlər ərzində mətbuatdakı əks-sədalar üzündən fərqli duyğular yaşadım. Məlum olmuşdu ki, Belloni haqlı imiş, mətbuat nümayəndələrinə, yenə də onun öz ehtimalları əsasında, dəvətnamələr göndərilməməsi yalnız əleyhdarlarımızın hikkəsini artırmağa yarayıb. Ancaq bu tədbir rəyçilərin mədhiyyələrinə yox, imkanlı tanışlarımızda maraqlı oyanmağa hesablanmışdı, odur ki, hansısa “cənablar”ın özündən çıxması tamam başqa bir tərəfdə özünü bürüzə verən sevindirici halların kölgəsində itib-batırdı. Məni narahat edən əsas cəhət isə bu idi ki, zal bütünlüklə dolu göründüyü halda, əlimizə cəmi 5-6 min frank gəlmişdi. Halbuki, məsrəflərimiz 11 mini keçmişdi. Əlbəttə, ikinci konsert bir elə böyük xərc tələb etmədi, ona görə də əgər növbəti dəfə yüksək məbləğ yığılsa, itkinin yerini doldurmaq olardı. Ancaq Belloni ilə Ci-akomelli tərəfdə qapılmışdılar. Onlar bir məqamı – fransızların konsert janrını xoşlamadıqlarını mütləq diqqətə almağı vacib sayırdılar: fransızları cəlb etmək üçün dramatik elementlər – geyimlər, dekorasiyalar, balet səhnələri tələb olunur. Fevralın 1-nə təyin edilmiş ikinci konsertə bilet satışı o qədər kasad oldu ki, ad-sanıma layiq alınsın deyər, agentlərim zala başqa vasitələrlə adam cəlb etmək məcburiyyətində qaldılar. Mən onların belə məsələlərdə sərbəst davranmağına icazə verməli olmuşdum. Sonradan, onların fəaliyyəti hesabına, belə bir yüksək təbəqəyə aid teatrda qabaq sıraların tamam tutulduğunu görəndə təəccübləndim: bu, hamını, hətta bədxahlarımı da çaşdırmışdı. Bu konsertdən gələn qazanc 2 min frankdan bir az artıq oldu və artıq bundan o yanısı, fevralın 8-nə təyin olunan konsertin ləğv edilməməsi mənim inadkarlığımdan, yoluma çıxan çətinliklərə nifrətimdən asılı idi.

114

Şottun verdiyi, bir hissəsini evin ehtiyaclarına sərflədiyim qonorarın axırına çıxmışdım, yeni subsidiya mənbəyi axtarmalıydım. Onu, ciddi cəhdlərdən sonra - Qasperinin vasitəçiliyi ilə - məhz bu tədbirlərlə diqqətini çəkmək istədiyimiz adamdan ala bildik. Həmin adam, artıq bir dəfə adını çəkdiyim, Marselin baş ianətoplayanı Lüsü idi: o, konsertlərim keçirilən müddətdə Parisə gəlməliydi. Dostum Qasperini belə zənn edirdi ki, Paris publikasının bizə rəğbəti Lüsini burada alman operası yaratmaq layihəmizin maliyyə tərəfini öz üzərinə götürməyə

həvəsləndirəcək. Amma Lüsi birinci konsertdə olmamışdı, ikincinin ortalarında gəlib çıxmışdısa da, ifa vaxtı eləcə yuxulamışdı. Üçüncü konsert üçün zəruri olan bir neçə min frank borc istəyi ilə ona müraciət ediləndə, görünür, bu məbləği verməklə özünü bizim sonrakı xahişlərimizdən sığortalamağı məqsəduyğun bilmişdi. Söz yox ki, mənim planlarıma qoşulmamasından bəlli bir məmnuniyyət duyurdu. Üçüncü konsert özümə də səmərəsiz görünsə belə, hər halda, o mənə həm musiqiçilərin ifası, həm də publikanın yüksək rəğbəti baxımından böyük fərəh hissi yaşatdı.

Musiqimin ayrı-ayrı şəxslərdə misilsiz təəssürat oyatmasının sevinci konsertlərin maddi uğursuzluğundan doğan peşmanlığımı üstələyirdi.

Heç şübhəsiz, müstəsna dərəcədə diqqət mərkəzinə çevrilmişdim və bu, bir yandan bilavasitə bəlli təəssüratın, digər tərəfdən, dolayısı ilə, mətbuatın münasibəti sayəsində mümkün olmuşdu. Heç bir qəzetə dəvətnamə göndərməməyim heyrətamiz cəsarət nümunəsi kimi qəbul olunmuşdu. Rəylərin məzmunu ehtimallarımı doğrultmuşdu. Bircə ona heyfslənirdim ki, birinci konsertin sonunda dərin həyəcan içində mənə yaxınlaşıb minnətdarlıq edən Frank-Mari kimi adamlar da həmkar təəssübkeşliyinə sözsüz tabe olmağı özlərinə borc bilmişdilər. Onlar özlərinin mənə qarşı rəğbətini inkar edəcək səviyyəyə enmişdilər. Ancaq Berliozun "*Journal des Debats*"dakı məqaləsi həqiqi mənada məyusluq doğuraraq, hamının diqqətini çəkdi. Məqalədə onun əvvəlcə üstüörtülü, dolaylı ifadələrlə təzahür tapan niyyəti sona doğru açıq-aşkar məkrli iftira kimi üzə çıxmışdı. Köhnə dostumun mənə münasibətdə bu çirkin davranışına qarşı susmamağı qərara aldım, yazdığım cavab məktubunu, fransızcaya mükəmməl səviyyədə çevirtdirərək, "*Journal des Debats*"da çap etdirdim. Bu məktub konsertimin müsbət təsir bağışladığı hər kəsdə mənə hədsiz rəğbət oyatmışdı. "*Opera comique*"nin keçmiş direktoru, hazırda imkanlı iş adamı və rəssam olan, sonralar isə Böyük Operaya rəhbərlik edəcək Perren adlı bir şəxs o arada yanıma gəldi. Perren "Loenqrin"i və "Tanhauzer"i Almaniya da dinləmişdi və öz heyranlığını elə bir tərzdə dilə gətirdi, mən istər-istəməz düşündüm ki, əlinə münasib fürsət düşsə, həmin əsərləri Fransada təbliğ etməkdən şərəf hissi duyar. Operalarıma Almaniya da tamaşaları sayəsində bələd olan qraf Fuşe de Karyellə də aramızda çox yaxşı, davamlı münasibət yaranmışdı. O, alman fəlsəfəsinə dair tədqiqatların, əsasən də Leybnisin nəşri ilə tanınırdı. Məndən ötrü, bu adamın timsalında, fransız ziyalılığının tanımadığım kəsimi ilə qarşılıqlı hörmət əsasında ünsiyyət qurmaq müəyyən maraq kəsb etməyə bilməzdi.

Həmin vaxtlar ortaya çıxan bəzi ötəri tanışlıqlarımın üzərində ayrıca dayanmaq istəmirəm. Onların arasında bir nəfər rus – qraf Tolstoy xüsusilə seçilirdi. Amma yazıçı Şanflerinin məndən və konserlərimdən bəhs edən maraqlı, diqqətəlayiq broşürünün yaratdığı xoş təəssüratı qeyd etməyə bilmərəm. Onun yığcam aforizmlərlə ifadə etdiyi, musiqim və hətta şəxsiyyətimlə bağlı güclü his-

siyyatı, “Loenqrin” və “Tanhauzer” barədə təsirli məqalələr yazmış Listi çıxmaq-
la, heç kəsdə duymamışdım. Bu hissiyyat parlaq və cəlbedici kəlmələrlə ifadə
olunmuşdu. Şanfleri ilə sonraya təsadüf edən şəxsi tanışlığımız zamanı mən onun
şəxsində, indilərdə az-az rast gəlinən, çox sadə, rahat xasiyyətli bir adam gördüm.
O, artıq qəhətə çəkilməkdə olan fransızlardan idi.

115

Şair Bodlerlə ünsiyyətimiz xüsusilə diqqətəlayiqdir. Tanışlığımız onun
mənə yazdığı bir məktubla başladı. Bodler musiqimdən aldığı təəssüratı ifadə
etmişdi: o özünün, səsdən daha çox, rəng duyumuna malik olduğunu düşünür-
dü. Bu mövzuya aid, son dərəcə orijinal fantaziyaya, şüurlu cəsarətə söykənən
fikirlərindən onun qeyri-adi mənəvi aləmə malik bir insan olduğunu dərhal anla-
dım. Öz duyğularını heyratəmiz bir qüdrətlə araşdırıb nizama düzür və onlardan
tamamilə ağılgəlməz nəticələr hasil edirdi. İmzasının yanında ünvanını yazma-
mışdı: bildirdiyinə görə, məktubunu “işlərimə burnunu soxmaq cəhdi” kimi qar-
şılamaıyım deyə, belə edibmiş. Sözsüz ki, onu axtarıb tapdım, görüşdük və Bodler
o vaxtdan etibarən hər həftə, axşamlar evimə dəvət etdiyim ən yaxın tanışlarımla
sırasında öz yerini aldı. Bu görüşləri çərşənbə günü üçün nəzərdə tutmuşdum.
Bunu mənə, aralarında dönməz sədaqətilə seçilən Qasperinin də olduğu, paris-
li tanışlarımla məsləhət görmüşdülər, deyirdilər ki, bu, yerli ənənələrə uyğundur.
Beləliklə, *rue Newton*dakı balaca evim, dəbə uyğun olaraq, əsl “salon”a çevrildi
və bu, Minna üçün öz gələcəyi baxımından fərəhli bir hal idi, hərçənd ki, fransız
dilində yalnız qırıq-qırıq cümlələr söyləyə bilirdi. Ollivyegilin də bir dost kimi
ayaq açdıqları bu “salon” getdikcə daha çox adamı özünə cəlb edirdi. Bir gün
köhnə tanışım Malvida Meyzenbuq da buraya gəlib çıxdı və o gündən ömürlük
yaxın dostuma çevrildi. Biz ancaq bircə yol – mən 1855-ci ildə Londonda olan-
da üzbəüz görüşmüşdük. Amma buna qədər o mənə məktub yazıb, “Gələcəyin
incəsənəti” kitabımla bağlı coşqun hisslər ifadə etmişdi. O zaman, Londonda Alt-
hauzlar ailəsilə birgə keçirdiyimiz axşam Malvida insan nəslinin mükəmməlliyə
qovuşdurulmasına dair arzu və amallarla nəfəs alırdı; həmin istək vaxtilə mənim
də ali məramım idi, ancaq Şopenhauerin təsiri ilə dünyanın sonsuz faciəviliyini və
puç mahiyyətini anlayandan sonra az qala diksinərək ondan uzaqlaşdım. Bu qay-
nar təbiətli tanışımın mübahisə zamanı düzgün başa düşülməməyim və hardasa
nəcib bir ideyaya dönük çıxmış kimi görünməyim qanımı qaraltmışdı. Biz onda
bir-birimizdən çox narazı ayrılmışdıq. Odur ki, indi Malvidanı Parisdə görəndə
az qala qorxdum. Ancaq həmin mübahisəmizin ondan ötrü həlledici nəticələr
doğurduğunu, onu yubanmadan Şopenhauerin fəlsəfəsilə tanış olmağa sövq et-

diyini bildirməsi Londondakı söhbətimizlə bağlı xoşagəlməz xatirəni ortadan qaldırdı. Mövzunu dərindən öyrənəndən sonra Malvida onun dünyanı səadətə qovuşdurmağın mümkünlüyü barədə qətiyyətlə dilə gətirdiyi mülahizələrin öz bayağılığı ilə məni nə qədər bezdirdiyini anlamışdı. İndi isə o özünü mənim alovlu tərəfdarım adlandırır və buna görə də bir dost kimi mənə yüksək səviyyədə qayğı göstərməyi borc bilirdi. Ədəb-ərkana uyğun olaraq, onun arvadımla sıx ünsiyyət qurmasına çalışırdım. Evliliyin yalnız zahiri cəhətlərini özündə daşıyan ailə həyatımızın alt qatındakı narahatlıq Malvidanın diqqətindən yayınmamışdı və bunun fəsadlarını mümkün qədər yumşaltmağa can atırdı. Səmərəsiz tədbirlər və maddi imkansızlıq üzündən Parisdə düşdüyüm vəziyyətin çətinliyi də tezliklə ona hərtərəfli aydın oldu. Üç konsertə görə çox böyük ziyana düşməyim onsuz da mənimlə maraqlananların hər birinə məlum idi. Malvida vəziyyətimin ağırlığını, etdiyim fədakarlığın müqabilində məni sevindirəcək hansısa xoş bir səbəb olmadığı anlayırdı. Özlüyündə mənə köməklik göstərməyi borc bilmiş, bu məqsədlə də məni varlı ingilis tacirinin dul arvadı olan, xanım Şvabe adlandırdığı bir qadınla tanış etmişdi: Malvida onun böyük qızının mürəbbiyəsi idi.

Bu tanışlığın xoşagəlməz tərəfləri Malvidaya aydın idi, onları məndən də gizlətmədi, ancaq yenə də dostum ümidvardı idi ki, o vulqar qadının xeyirxahlıq damarı tutacaq, şöhrətpərəstlik hissi onu mənim evimə dəvət almağın əvəzini müəyyən bir minnətdarlıqla ödəməyə sövq edəcək. Mənim dolanışıq imkanlarım həqiqətən tükənmək üzrəydi. Buna rəğmən, konsertlərdən ziyana düşdüyümə görə Parisdəki almanların pul yığıb məni mükafatlandırmaq istədiklərini eşidəndə duyduğum ikrah hissi məni özümdə güc tapıb vəziyyətimin ağırlığını danmağa vadar etdi. Dərhal bildirdim ki, imkansızlığım barədə deyilənlər yalandır, şayiədir və bu yöndə atılacaq istənilən addımı rədd etməli olacağam. Amma mənim evimdəki məclislərə davamlı olaraq qatılan və hər dəfə də yuxulayan xanım Şvabe, musiqi parçalarının ifası əsnasında, qayğıkeş Meyzenbuq vasitəsilə mənə öz yardımını təklif etdi. Təxmini məbləği 3 min frank olan bu pula mənim indi çox böyük ehtiyacım vardı. Bu pulu hədiyyə kimi götürmək istəmədiyim üçün mən xanım Şvabeyə – o əsla tələb etməsə də, könüllü olaraq birillik veksəl verdim. O da bu təklifimə – borcunu ödənməsini sığortalamaq yox, məni yola vermək üçün – razı oldu. Vədə sona çatanda öhdəliyimi yerinə yetirməyə imkanım olmadığından, həmin vaxt Parisdə qalan Meyzenbuqdan xahiş etdim ki, xaricə getmiş xanım Şvabe ilə yazışb, vekselin yenilənməsi məsələsinə əncam çəksin. Meyzenbuq tamamilə ciddi şəkildə bildirdi ki, buna görə fikir çəkməyimə dəyməz, çünki lap əvvəldən xanım Şvabenin nəzərində həmin məbləğ onun mənim Parisdəki tədbirlərimə – gerçək maraqla yanaşı, şöhrətpərəstlik hissindən də irəli gələn – könüllü yardım cəhdindən başqa bir şey deyil. Bu işin əslə sonralar ortaya çıxacaqdı.

Narahatlıqlarla dolu belə bir məqamda Rixard Veyland adlı bir Drezden sakininin hörmət əlaməti kimi göndərdiyi hədiyyə məni həm təccübləndirdi, həm də təsirləndirdi. Bu, gümüşdən, çox incəliklə işlənmiş, dövrəsində dəfnə yarpaqlarının təsviri olan not vərəqi idi. Onun üzərində, “Reyn qızılı” və “Tristan” da daxil olmaqla, bütün operalarımın əsas motivlərinin ilk notları həkk edilmişdi. O sadə insan sonralar mənimlə görüşməyə gəlmiş və operalarımın tamaşaya qoyulduğu bütün şəhərlərdə olduğunu bildirmişdi. “Tanhauzer”in Praqadakı tamaşası ilə bağlı xatırlayırdı ki, orada uvertüranın ifası düz iyirmi dəqiqə davam edib, Drezdendə isə öz rəhbərliyim altında həmin hissə 12 dəqiqə çəkmişdi.

Rossini ilə tanışlıq da mənə çox xoş, amma bir qədər fərqli qəbildən olan təəssürat bağışladı. Zirək qəzetçilərdən biri onun adına bir zarafat qoşmuşdu. Guya bir dəfə nahar vaxtı Rossini özünü mənim musiqimin təəssübkeşi elan edən dostu Karaffa qulaq asa-asa ona soussuz balıq uzadıb, bununla da demək istəyib ki, bayaqdan o, melodiyasız musiqidən dəm vurur. Rossini bununla bağlı açıq məktub yazaraq, ciddi və aydın şəkildə etirazını bildirib, orada qeyd edib ki, adının hallandırıldığı bu zarafat ədəbsizlikdir və şəxsən özünün də fəaliyyət göstərdiyi bir incəsənət sahəsinin hüdudlarını genişləndirməyə can atan insan haqqında bu cür zarafatlar etməyə onun vicdanı qətiyyənlə yol verməz. Bunu biləndə Rossiniyə baş çəkməyə getdim və o məni çox mehriban qarşıladı. Sonralar bəstəkar haqqında xatirələrimi qələmə aldığım məqalədə bu görüşümüzə də yer verdim.

Köhnə tanışım Qalevinin musiqiyə dair mübahisələrdə mənim tərəfimi tutmağına da xeyli sevindim. Onunla görüşümüz və söhbətimiz haqqında mən hələ əvvəldə, hadisələrin gedişini qabaqlayaraq, söz açmışdım.

Ancaq mənə xoş təsir göstərən, əhvalımı yaxşılaşdıran bütün bu görüşlərdən, tanışlıqlardan bir şey çıxmırdı. Vəziyyətimin düzələcəyinə ümid yeri görünmürdü. İmperator Napoleona yazdığım xahiş məktubuna cavab veriləcəkmi, konsertlərimin təkrar keçirilməsi üçün Böyük Operanın imkanlarından istifadəyə nail ola biləcəyəmmi – bütün bunlarla əlaqədar qeyri-müəyyən vəziyyət hökm sürürdü. Yalnız bu halda, ortaya başqa bir əngəl çıxmasa, getdikcə daha çox ehtiyac duyduğum gəlirlərə ümid bağlaya bilərdim. Heç şübhəsiz, nazir Fuld mənim imperatorun ətrafındakı ən qatı əleyhdarım idi. Marşal Manyanın hər üç konsertinə gəldiyi barədə eşitdiyim xəbər əvvəlcə məni hər nə qədər təəccübləndirmiş olsa da, indi buna əsaslanaraq, həmin şəxsin nüfuzundan müəyyən qədər öz xeyrimə yararlanmağa ümidlənmişdim: imperatoru marşala, xüsusən “2 dekabr” məsələsindən bəri, minnətdarlıq telləri bağlayırdı. İyrənc məxluq saydığım Fuldən heç bir mərhəmət gözləmədən, marşala müraciət etdim. Gözəl bir gündə

evimin qapısına atlı bir əsgər yaxınlaşdı, atından enib zəngi çaldı, təəccüb içində qarıya çıxan xidmətçiyə Manyanın məktubunu verdi: məktubda o məni yanına dəvət edirdi. Paris hərbi komendantlığında məni çox ciddi görkəmli bir hərbi qarşıladı. O, çox səviyyəli söhbət etdi, musiqimdən zövq aldığını bildirdi, imperatordan dəstək almaq uğrunda hədəf gedən cəhdlərim barədə, bu məsələdə Fulddan şübhələnməyimlə bağlı dediklərimi saxtalıqdan uzaq bir diqqətlə dinlədi. Sonradan xəbər tutdum ki, o elə həmin axşam Tüilri sarayında Fulddan bununla əlaqədar aydın izahat verməsini tələb edib.

117

Hər halda, o vaxtdan etibarən işlərimdə nəşə yeni bir hərəkətlənmənin aşkar əlamətlərini sezməyə başlamışdım, buna söz ola bilməzdi. Ancaq qəti dönüş heç gözləmədiyim tərəfdən, mənim xeyrimə olan bir təsirin ortaya çıxması nəticəsində baş verdi. Öz səfərini mənə görə, bütün bunların nə ilə bitəcəyini öyrənmək üçün elə hey təxirə salan Bülov o zamankı Prussiya valisinin xanımı adından Parisə, səfir qraf Purtalesə tövsiyyə məktubları gətirmişdi. Amma məni qəbul etmək arzusunda olduğunu bu cənabın öz dilindən eşitmək istəyi boşa çıxmışdı. O zaman Bülov bu tanışlığa şərait yaratmaq üçün belə bir tədbirə əl atdı: Prussiya səfirini onun atası qraf Pol Hatsfeldlə birlikdə möhtəşəm “*Vachette*” restoranında səhər yeməyinə dəvət etdi: mən də onunla bərabər getməli idim. Bu görüşün nəticələri ümidləri tamamilə doğrultdu. Xüsusən də, qraf Purtalesin sadəliyindən, söhbətlərinin və mənimlə rəftarının gerçək səmimiyyətdən məmnun qaldım. O gündən qraf Hatsfeld mənimlə görüşməyə, çərşənbə günləri evimdə keçirilən məclislərə qatılmağa başladı. Nəhayət, o, sarayda özünü göstərən, mənim xeyrimə olan hərəkətlənmə barədə şad xəbər gətirdi. Sonra isə məni onunla birgə imperatorun baş müşaviri qraf Bakçokinin yanına getməyə dəvət etdi. İmperatora ünvanladığım xahişə ilk reaksiyanı mən yalnız burada eşitdim: məndən Böyük Operada konsert vermək istəyim üzərində nə üçün bu qədər israr etdiyimi xəbər aldılar. Dedilər, bəlkə direktor Alfons Roye ilə Paris üçün münasib bir kompozisiya barədə danışmağı təklif etməyim daha yaxşı olardı. Mən bu haqda eşitmək belə istəmirdim, ona görə də qraf Bakçoki ilə bir neçə görüşümüz nəticəsiz qaldı. Ancaq bu görüşlərin birinə Bülovla bərabər getmişdim. Onda biz Belloninin cavanlıqdan, o hələ Milandakı “*Scala*” teatrında bilet nəzarətçisi vəzifəsini icra etdiyi vaxtlardan tanıdığı bu qrafın üzərində bəzi gülməli müşahidələr apardıq: xırdaca bir zəncirlə oynayır, onu tez-tez bədəninə toxundurub geri çəkməklə əlindəki – hansısa dilxor fiziki qüsurun nəticəsi olan - ixtiyarsız titrəmələri gizlətməyə çalışırdı.

Beləcə, saraya bağlı bu idarə ilə birbaşa təmaslardan bir nəticə hasil olmayacağını düşündük ki, xoş bir səhərçağı qraf Hatsfeldin gətirdiyi gözlənilməz xəbərə mat qaldım: ötən axşam imperator “Tanhauzer”in tamaşaya qoyulmasını əmr edib. Bu işə həlledici təkan knyaginya Metternixdən gəlmişdi. O, imperatoru əhatəyə almış şəxslərə yaxınlaşdıqda orada məhz məndən söhbət gedirmiş. Onun fikrini soruşanda knyaginya “Tanhauzer”in Drezdendə baxdığı tamaşası haqqında elə maraqlı tərzdə, elə vəcdlə danışmış ki, imperator əsərin tamaşaya qoyulmasını əmr edəcəyi barədə elə oradaca söz verib. Doğrudur, imperatorun əmrini elə həmin axşam alan Fuld bərk hiddətlənib. Ancaq Napoleon bu məsələnin artıq həll olunduğunu, knyaginya Metternixə verdiyi sözü geri götürməyəcəyini bildirib.

Yenidən Bakçiokinin yanına dəvət olundum, o məni çox ciddi görkəmdə qarşılasa da, elə ilk sözüylə – operamın süjet xətti barədə verdiyi qəribə sualla təccübləndirdi. Mən bunu bir neçə kəlməylə ona çatdırmalı idim. Sözümlü tamamlayanda, rahatca köks ötürdü: “Ah! Siz hələ indiyədək səhnədə çıxış etməmişiniz? Yaxşı, belə! Bizə məlumat verilib ki, Siz Müqəddəs Atanı ziyarət etmişiniz, bu işə, bilirsiniz, əsla əhəmiyyətsiz sayıla bilməz. Bundan əlavə, cənab, bizə məlumdur ki, Sizin dahiyənə istedadınız var: İmperator Sizin operanızı tamaşaya qoymağı əmr edib!” .

O bu iş üçün tələb olunan nə varsa, mənim sərəncamıma veriləcəyini və bütün istəklərimin yerinə yetiriləcəyini bildirərək əlavə etdi ki, bundan sonra birbaşa direktor Roye ilə əlaqə saxlamalıyam.

Bütün bunlar məni müəyyən qədər tərəddüdə saldı. İçimdən bir səs deyirdi ki, vəziyyətin dəyişməsinə görə hansısa qəribə anlaşılmazlığa borcluyam. İstənilən halda, mən əsərimi seçmə bir alman truppasının ifasında tamaşaya qoymaqla bağlı əvvəlki planımı gerçəkləşdirməyə ümidimi itirmişdim və özlüyümdə dəqiq bildirdim ki, indiki halda uğur qazanmağım yalnız xoş bir təsadüf sayəsində mümkün ola bilər. Direktor Roye ilə bir neçə görüş mənə həvalə olunan yeni tədbirin mahiyyətini aydınlaşdırmağım üçün kifayət etdi. O məni, hər necə olursa olsun, guya ikinci pərdədə baletdən ibarət geniş bir hissəyə ehtiyac duyulduğuna, buna yol açmaq üçün də orada müəyyən dəyişiklik etməyin zəruriliyinə inandırmaqlı idi. Mən direktorun bu təklifinə cavab verməkdən yayındım. Evə qayıdarkən özüm-özümdən soruşurdum ki, görəsən, “Tanhauzer”in Böyük Operada tamaşaya qoyulmasına qarşı çıxmaq qərarına gəlsəm, nə etməliyəm?

118

Eyni zamanda bilavasitə vəziyyətimlə bağlı başqa məsələlər davamlı diqqət istəyir və mənim bütün enerjimi alırdı. İlk növbədə, Ciakomellinin başladığı tədbiri axıra çatdırıb konsertlərimi Brüsseldə təkrarlamağa qərar verdim. Oradakı “Theatre de la Monnaie” ilə üç konsertlik razılışma əldə olunmuşdu, gəlirin yarısı,

məsrəflər çıxıldıktan sonra, mənə qalmalıydı. Parisdə uğradığım maddi ziyanın, heç olmasa, bir hissəsinin əvəzini çıxmaq üçün martın 19-da agentimin müşayiətilə Belçika paytaxtına yola düşdüm. Onun təkidi ilə müxtəlif qəzetlərin redaktorları, aralarında Fetis-ata da olmaqla, bəzi belçikalı tanınmışlarla görüşmək lazım gəldi. Bilirdim ki, illər öncə Meyerber onu mənə qarşı ələ alıb. Özünü son dərəcə yuxarıdan apan bu adamla disputa bənzər bir söhbətə girişmək indi mənə əyləncəli gəlirdi: o, axırda qəti şəkildə mənim mövqeyimi qəbul etdi. Burada mən dəyərli dövlət adamı Klindvortla tanışlığa nail oldum. Əvvəllər, hələ Londonda olduğum zaman Listdən mənə Klindvortun qızı, yaxud bir çoxlarının dediyinə görə, arvadı ilə bağlı tövsiyə məktubu gəlmişdi. Ancaq həmin vaxt o, Londona gələsi olmadı və indi, Brüsseldə ondan qəfil dəvət almağım məni sevindirdi. O mənə münasibətdə böyük həssaslıq nümayiş etdirirdi. Klindvort özü isə heyrətamiz diplomatik agent karyerası ilə bağlı, məndən ötrü anlaşılmaz qalan macəralarla başımı qatmağa çalışırdı. Bir neçə dəfə onlarda nahar etdim və bunların birində qraf Kudenqoven və onun arvadı ilə (mənim köhnə dostlarımdan xanım Kalerqisin qızı imiş) tanış oldum. Cənab Klindvort daim mənə böyük rəğbətlə yanaşırdı və hətta atasıyla yaxın dost olduğu knyaz Metternixə mənimlə bağlı tövsiyə məktubu vermək istəyirdi. Yalnız sonuncu görüşdə aramızda olduqca kəskin bir səhnə yaşandı. Mən onun əksərən gələcəyə aid “istiqlalverici” öyüdlərini, əslində isə bəsitliyi ilə məni həddən artıq təəccübləndirən mülahizələrini qıcıqlandırıcı bir tərzdə rədd edəndə özündən çıxdı. Mənə elə gəldi ki, o, münasibəti tamam pozmağa hazırdır, amma bu qorxduğum güman nə onda, nə də sonralar doğruldu. Bu maraqlı tanışlığı saymasaq, Brüssel mənə peşmanlıqdan və havayı güc itkisinə yol açan səbəblərdən başqa heç nə vermədi. Teatrın abunəçiləri üçün yox, kənar publika üçün keçirilən ilk konsertə xeyli dinləyici gəlmişdi. Ancaq rəhbərliyin hesabladığı və müqavilənin anlamadığım hansısa bəndinə əsasən təkcə mənim üzərimə yüklədiyi xərclərin məbləği elə böyük çıxdı ki, xalis gəlirdən mənim payıma, demək olar, heç nə düşmədi. Mənim qazancım ikinci – abunəçilər üçün verilən konsertdən gəlməliydi. Amma abunəçiləri çıxanda, zaldakıların çox az qismi pul ödəmişdi, odur ki, bu dəfə də səfərə və Brüsseldə qalmağa (özümlə agentimi və xidmətçimi də gətirmişdim) çəkdiyim xərcləri ödəyəcək qədər vəsait yığılmadı. Bu üzəndən mən üçüncü konsertdən imtina etmək qərarına gəldim. Klindvortun qızı xanım Stritin hədiyyə etdiyi büllur Bohemiya güldanını da götürüb, çox da xoş olmayan bir ovqatda geriye – Parisə qayıtdım. Belçikada keçən müddətin mənə az-çox maraqlı gələn hissəsi Antverpenə səfərim oldu. İxtiyarımdakı məhdud vaxtı sənət incilərilə tanışlığa sərf etmək istəmədim, ona görə də, gözlədiyimdən xeyli az sayda tarixi abidə gördüyüm bu şəhəri sadəcə ötəri seyr etməklə kifayətləndim. Ancaq məşhur qala divarlarını görəndə duyduğum məyusluq ovqatımı tamam alt-üst etdi. “Loenqrin”in birinci pərdəsində mən eskizini qədim, möhkəm bir

qəsr şəklində cızdığım bu qalanı şəhərin Şeldanın o tayındakı çox mühüm bir məntəqəsi kimi təsvir etmişdim. Bunun əvəzinə, yerdən qazılmış, ucdantutma dümdüz səthə malik istehkamla qarşılaşdım. “Loenqrin”in sonrakı quruluşlarında səhnə tərtibatçısının arxa plandakı uca dağın üstündə qurduğu müdhiş qəsri görəndə məni gülmək tuturdu.

119

Parisə martın axırında qayıtdım. Öz başabəla işlərim haqqında düşüncələrə dalmaqdan savayı məşğuliyyətim yox idi: pulum qurtarmış, gələcəyə isə ümidim qalmamışdı. Bu qayğıların ağırlığı altında öz vəziyyətim özümə qəribə gəlməyə başlamışdı. Əzablı düşüncələrin mənəngənəsində olduğumu qətiyyənlə bürüzə vermədiyim evimdə əsl bəxtəvərlik ab-havası vardı. Ənənəvi çərşənbə məclisləri getdikcə daha təmtəraqlı şəkil alır, oraya mənim dəstəyimlə uğur qazanmaq sevdasına düşmüş qəribə-qəribə əcnəbilər ayaq açırdılar. Sonralar gənc Hans fon Bronsara ərə gedən xanım İncəborq Stark bizdəki royali məftunedici bir incəliklə dilləndirirdi. Onunla yanaşı Veymardan olan gənc xanım Alina Qund çıxış edirdi. Yüksək istedadla malik gənc fransız musiqiçi Kamill Sen-Sansın bu musiqili şənliklərdə iştirakı olduqca uğurlu alınır. Digər fransız tanışlarım içərisində cənab Frederik Villo mənim üçün xüsusilə dəyərli idi. Luvrun mühafizəkarlarından olan, qeyri-adi incəliyə və gözəl təhsilə malik bu insanla mən bir dəfə Fləksləndin – gendən-gənə münasibət saxladığım musiqi dəlləlinin köşkündə rastlaşdım. Villonun “Tristan”ın partiturasını sifariş etdiyini və indi onu xəbər aldığını eşidəndə çox təəccübləndim. Bizi bir-birimizlə tanış etdilər və oradaca öyrəndim ki, onda digər operalarımın da partituraları var. Ondan dram əsərlərimdən nə dərəcədə zövq aldığını soruşdum, çünki alman dilinə bələd olmadan, mətnlə bu qədər sıx bağlı bir musiqiyə özlüyündə necə, nə kimi yozum verə biləcəyini heç cür anlamırdım. Onun iti ağıldan xəbər verən cavabı – bu yolda musiqinin özünün ona bələdçilik etdiyini söyləməsi məndə bu adama ciddi rəğbət oyatdı. Onunla xoş duyğular üzərində köklənən münasibətlərimi böyük məmnuniyyətlə davam etdirdim. Sonralar opera mətnlərimin tərcümələrinə yazdığım geniş ön sözü, ən layiqli bir şəxs kimi, məhz ona ithaf etdim. Özü bacarmadığına görə partituraları Villodan ötrü, deyəsən, onun himayə etdiyi, yuxarıda adını çəkdiyim gənc musiqiçi Sen-Sans səsəndirirdi. Bu zaman Sen-Sansın məni həqiqətən heyretə qərq edən istedad və sənətkarlığının əyani şahidi olmaq imkanı qazandım. Ən mürəkkəb orkestr partiturasını görünməmiş arxayınlıq və rahatlıqla mənimsəyən bu cavan oğlanın gözəl də yaddaşı vardı. O mənim, indi sırasına “Tristan” da əlavə edilən, partituralarımı əzbərdən ifa etməklə kifayətlənmir, onların mühüm və nisbətən

az önəmli məqamlarını da seçib ayırmağı bacarırdı və adama elə gəlirdi ki, bütün ifa boyu onun gözləri önündə not vərəqləri olur. Bir müddət sonra öyrəndim ki, musiqinin texniki tərəfini mənimsəməyə imkan verən heyretəmiz qabiliyyətinə rəğmən, o bu sahədə ardıcıl nailiyyətlər əldə edə bilməyib.

Özünü bəstəkarlıqda sınamağa can atdığı sonrakı dövrdə mən onu büsbütün gözdən itirdim.

120

İndi mən Böyük Operanın direktoru, “Tanhauzer”in tamaşaya qoyulması barədə tapşırıq almış cənab Roye ilə daha sıx təmas qurmalı idim. Bu tədbirə necə – müsbət, yoxsa mənfi – yanaşmalı olduğumu müəyyənələsənə qədər iki ay keçdi. Elə bir görüşümüz olmadı ki, orada ikinci pərdəyə balet hissəsi əlavə etmək məsələsinə toxunulmasın. Mən öz bəlağətli danışıqla onun baş-qulağını apar-sam da, inandıra bilmirdim. Bu müddətdə poemanın səviyyəli tərcüməsi haqda da düşünməkdən qalmırdım. Bu məsələ bir neçə dəfə hərtərəfli müzakirə olunmuşdu. Qeyd etdiyim kimi, Şarnalın bu iş üçün yaramadığı məlum olandan sonra Roje uzun müddət ortalıqda görünmədi. Qasperini də bu işi öhdəsinə götürməyə ciddi meyl göstərmirdi. Gözlənilmədən, Lindau adlı bir nəfər yanıma gəlib çox inamlı tərzdə bildirdi ki, o, gənc Edmond Roşun da iştirakı ilə, “Tanhauzer”in layiqli tərcüməsini öz üzərinə götürür. Bu Lindau əslən Maqdeburq ətrafından idi və Prussiyadan hərbi xidmətə görə qaçmışdı. Ciakomelli bir dəfə onu mənə, musiqili gecələrin birində “Axşam ulduzu”nu oxumaqdan ötrü dəvət olunan, ancaq qəflətən konsertdə iştirakdan imtina edən fransız ifaçı üçün münasib əvəzedici kimi məsləhət görmüşdü. Lindau, özünün dediyinə görə, gözəl bələd olduğu həmin parçanı məşq etmədən oxumağa hazır olduğunu bildirəndə ona göylərin hədiyyə kimi göndərdiyi bir dahi kimi baxmışdım. Ancaq bu adamın əndazəsiz sırtıqlığının məndə doğurduğu heyret hissi də heç nə ilə müqayisəyə gəlmir. Xalis diletant naşılığına, tək bircə taktı da düz-əməlli oxuya bilməməsinə rəğmən, yenə də publika qarşısına çıxmağa cürət etmişdi. Yalnız inanılmaz cürətinin səbəb olduğu hədsiz heyret ona qarşı ümumi hiddətin qarşısını aldı. Bununla belə, öz əməli üçün ən müxtəlif izahatlar, üzrxahlıqlar tapan Lindau, ifaçı qismində olmasa da, fəal dost kimi evimə yol tapa bildi. Minnanın böyük rəğbətini qazanması hesabına o az qala hər gün bizdə olurdu. Mən isə, guya hansısa geniş əlaqələri barədə söylədiklərindən daha çox, qulluq göstərməyə inanılmaz dərəcədə həvəsli və hər bir buyuruğu yerinə yetirməyə dərhal hazır olduğuna görə onun xətrinə dəymirdim. Bu adamla ünsiyyətə qarşı içimdəki daimi etiraza baxmayaraq, mən yenə ona dözürdüm.

Məni onun "Tanhauzer" in tərcüməsində iştirakına razılıq verməyə isə, bu işlə əlaqədar gənc Edmond Roşla əməkdaşlıq qurmaq təklifi sövq etdi. Onunla ötən ilin sentyabrında, Parisə gəlişimdən dərhal sonra tanış olmuşdum. Tanışlığımız o qədər də adi olmayan, ancaq çox xoş bir şəraitdə baş tutmuşdu. Sürixdən göndərilən əşyalarımı götürmək üçün gömrük məntəqəsinə getmişdim. Orada məni solğun bənizli, kasıb geyimli, ancaq çox fəal bir gəncin üstünə göndərdilər. Özümü təqdim edəndə o, cılığın bir hərəkətlə sözümlə ağzımda qoydu: "Oho, tanıyıram, cənab Vaqner, pianomun üzərindən Sizin portretinizi asmışam!" Dəhşətli bir təəccüb içində onu sorğu-suala tutaraq öyrəndim ki, operalarımın piano üçün işlənmiş variantlarını ciddi şəkildə öyrənməsi onu mənim alovlu pərəstişkarıma çevirib. Gömrükdəki zəhlətökən işləri başa çatdırmağıma diqqət və mehribanlıqla imkan yaratdıqdan sonra o məni evimdə ziyarət etməyə hazır olduğunu bildirdi. Sözünlün üstündə durdu və bu da mənə zərif poetik istedadla malik bu bədbəxt adamın acınacaqlı vəziyyəti barədə ətraflı məlumat almaq fürsəti verdi. Söhbət əsnasında dedi ki, bir ara kiçik teatrların orkestrlərində skripka çalmaqla qabağa getmək fikrinə düşüb. Amma bu yöndəki söyləri hər cəhətdən elə qanqaraçılıqla nəticələnib ki, axırda ailə (o, evli idi) qarşısındakı məsuliyyət hissi üzündən, daimi maaşı və irəliləmək ehtimalını əsas tutaraq, xırda bir idarə işinə üstünlük verməli olub. Onun mənim musiqimlə həqiqətən tanış olub-olmadığını dəqiqləşdirə bildim. Özünün dediyi kimi, heç də şən keçməyən həyatında bu, onun yeganə təsəlli mənbəyi idi. Qasperini və bu sahədən başı çıxan digərləri də mənə yalnız bunu deyirdilər: onun şeirləri, hər halda, gözəldir. "Tanhauzer" in tərcüməsi haqda düşünəndə mənim də ağıma o gəlmişdi. Onun belə bir işə girişməsinə əngəlləyəcək yeganə maneəni – almanca bilməməsinə Lindaunun köməyiylə aradan qaldırmağın mümkünlüyünü nəzərə alaraq, bu variantı qəbul etməli oldum.

121

Rixard Vaqner Mənim həyatım

Əvvəlcə Lindaunun köməyi ilə bu süjeti nəzmlə tərcümə etmək qərarına gəldik. Lakin bu tərcümə uzun vaxt aldı. Ləngimənin səbəbi belə izah olunurdu: Lindau həтта belə sadə işi görməkdə o qədər aciz idi ki, onu alman dilini güclə başa düşən kasıb bir fransızın boynuna atmışdı. Özü üçün nəzərdə tutulan qonorarı fransıza söz vermişdi. Pulu zamanla məndən güclə qopardacağına ümid edirdi. Roş poemamın bir neçə əsas bəndini şeir şəklinə saldı və bu, mənim çox xoşuma gəldi. Əməkdaşlığımın istedadlarının nümunələri ilə Royenin yanına yola düşdüm. Bu işi onlara sifariş verməsi üçün razılıq almaq istəyirdim. Roye tanınmamış gəncləri seçdiyim üçün o qədər məmnun qalmamışdı. Lakin mən sınağı sonadək keçirməyin labüdlüyündə israr edirdim. Lindaunun bu işin öhdəsindən

gələ bilməyəcəyini anladım. Lakin sifarişə Roşun əlindən almamağa qərar verib özüm də fəal şəkildə işə qoşuldum. Onlar çox zaman mənim yanımda dörd saat oturub bir neçə şeir yazırdılar. Adətən belə hallarda özümü Lindaunu içəri buraxmamaqdan güclə saxlayırdım. Alman mətnini başa düşməsə də, bu, ona hər dəqiqə arsız təkliflərlə çıxış etməyə mane olmurdu. Getdikcə az qala dəli olmağıma baxmayaraq, yalnız Roşu başqa nə cür saxlayacağımı bilmədiyimdən mənasız kombinasiyaya riayət etməyə davam edirdim.

Beləcə, bir neçə ay keçdi. Tez-tez Roye ilə "Tanhauzer" in səhnələşdirilməsi, əsasən də, rolların bölünməsi ilə bağlı görüşməli olurdu. Müdirin Böyük operanın heç bir ifaçısını təklif etməməsi mənə qərribə gəlirdi. Düzdür, həvəslə Venera rolunu tapşırıla biləcəyim xanım Heymardan başqa onların heç birindən özümün də xoşum gəlmirdi. Lakin naməlum səbəblərdən onun iştirakına razılıq vermirdilər. Mövcud heyətlə tanış olmaq üçün "Favorit xanım", "Trubadur", "Semiramida" kimi operaların tamaşalarında iştirak etdim. Bu zaman içimdəki bir səs ısrarla səhv yolda olduğumu deyirdi və hər dəfə evə qayıdarkən bu təşəbbüsdən imtina etmək qərarında əmin olduğumu hiss edirdim. Lakin hər dəfə öhdəliklərini səmimi qəlbədən yerinə yetirən Royenin istədiyim ifaçıları işə cəlb etmək təklifi məni yoldan çıxarırdı. Ən çox əsas partiya üçün tenor axtarışlarına görə narahat idim. Hamının təriflədiyi hannoverli Nimanı seçməkdən başqa yolum yox idi. Hətta onun ifasını mənim operalarım da dinləyən Fuşe de Kareyl və Perren kimi fransızlar da Nimanın böyük istedadının olduğunu təsdiqləyirdilər. Müdir üçün də bu seçim çox arzuolunan görünürdü və Niman dərhal müqavilə imzalamaq üçün Parisə dəvət olunmuşdu. Bundan başqa, Roye mənim "tragedienne" kimi tanınan və gözəlliyi sayəsində opera repertuarına həddindən artıq faydalı ola biləcək Tedesko adlı xanım ifaçının da dəvət olunması barədə fikir bildirməyimi istəyirdi. O, məni inandırır ki, bu ifaçı Venera roluna ən uyğun namizəddir. Bu xanımı tanımadan təkliflə razılaşdım. Həmçinin, gözəl, hələ korlanmamış səsə malik gənc ifaçı xanım Saksın, tamaşaların birində fransız operasının digər ifaçılarından fərqli olaraq gur səsini bəyəndiyim italyalı bariton Morellinin də dəvət olunmasına razılıq vermişdim. Beləliklə, mənə elə gəlirdi ki, vacib addımlar ən yaxşı şəkildə, atılmışdı. Lakin işin uğuruna heç bir inam yox idi.

122

Bu əziyyətlərin fonunda qırx yeddinci doğum günüm qəmgin əhval-ruhiyədə keçdi. Bu ab-havanı Yupiterin güclü parıltısı bir qədər işıqlandırdı. Bunu xoş əlamət hesab etmişdim. İlin gözəl fəslinin yetişməsi vəziyyətimin mürəkkəbliyini artırır: bu fəsil adətən Parisdə istənilən növ işgüzar görüşlərə yaxşı təsir

göstərmirdi. Hələ də böyük xərc tələb edən ev işlərinin idarə olunması üçün vəsait tapmaq imkanım yox idi. Digər təlaşlar və xoşagəlməzliklərlə yanaşı yaranmış vəziyyətdən çıxış yolu axtarırdım, bir musiqi taciri Fləksləndlə "Uçan hollandiyalı", "Tanhauzer" və "Loenqrin" operalarının müəllif hüquqlarının satışı ilə bağlı razılığa gəlmişdim. Bu razılığa əsasən, o, operalarımın istədiyi kimi istifadə edə biləcəkdə. Aramızda bağlanan müqavilədə deyilirdi ki, naşir mənə dərhal hər opera üçün min frank ödəməlidir, qalan ödənişlər isə onların Paris teatrlarının birindəki tamaşalarına görə bu şəkildə yerinə yetirilməlidir: ilk on tamaşadan sonra min frank, iyirmiyyə qədər sonrakı tamaşalardan sonra isə yenə min frank. Bir vaxtlar operalarımın nəşri üçün mənə maddi yardım göstərən köhnə dostum Puzinellini dərhal bundan xəbərdar etdim. Fləkslənddən alacağım ilk ödənişi ona göndərməmək üçün icazə istəyirdim. Üstəlik, əlimdə heç bir vəsait olmadığından Parisdə Mezerin varislərinə satılan operalarımın mümkün gəlirlərinin də qeydinə qalmalı idim. Puzinelli mənə geniş fəaliyyət imkanı verdi. Drezdenli naşir isə özünü bir o qədər iyrencə apardı: mülkiyyət hüququna dəyən zərərdən şikayətlənməyə başladı və bununla da, Fləksləndə o qədər narahatlıq verdi ki, sonuncu, öz narazılığını mənə bildirməyi lazım bildi.

Vəziyyətimi heç nə ilə yüngülləşdirməyə macal tapmamış az qala yeni cəncələ düşəcəkdim. Bu vaxt qraf Pol Qattsfeld qəfil ziyarətimə gəldi və mənə bəzi xəbərlər vermək istəyən xanım Kalergisin yanına getməyimi xahiş etdi. Parisə təzəcə gəlmiş bu qadını 1853-cü ildə Listlə birlikdə Parisdə olduğumuz vaxtdan bəri ilk dəfə görürdüm. O, görüşən kimi dərhal məni inandırmağa başladı ki, ötən qış baş tutan konsertlərimdə iştirak edə bilmədiyi üçün çox məyusdur. Həm də bu onu çətin vəziyyətimdə köməyimə yetmək imkanından məhrum etmişdi. Kalergis təxminən 10 000 frank miqdarında ciddi zərərə düşdüyümü öyrənmişdi. İndi o, mənə dəyən ziyanı ödəmək üçün bu məbləği qəbul etməyimi istəyirdi. Əvvəllər ikrah doğuran pultoplama kampaniyasından qaçmaq üçün Prussiya konsulluğuna müraciət etmək istəməyirdim, buna görə də gördüyüm zərəri qraf Qattsfelddən gizləmişdim. Amma bu ürəyiaçıq qadının qarşısında riyakarlıq etməyə heç bir əsasım yox idi. Mənə elə gəlirdi ki, həmişə ümid etmək hüququmun olduğunu düşündüyüm əsas bir şey yerinə yetir və bu nadir qadına minnətdarlıq etmək, onun üçün nəşə etmək ehtiyacı duyurdum. Münasibətlərimizi müşayiət edən bütün narahatlıqlar, xanım Kalergisin yeganə istəyimi yerinə yetirməyə mane olan özünəməxsus xasiyyətindən və qəribə həyat tərzindən irəli gəlirdi. Hələlik, əhvalımın səmimiyyətinin sübut etmək istəyirdim. "Tristan"ın ikinci pərdəsini məxsusi olaraq bu xanım üçün səhnələşdirmək qərarına gəldim. Üstəlik, bu zaman yaxından tanış olduğum xanım Viardo vokal hissələrini mənimlə birlikdə ifa etməli idi. Royal üçün isə öz hesabıma Londondan Klindvortu dəvət etmişdim. Bu çox tamaşa Viardonun evində baş tutmuşdu. Tamaşanın həsr olunduğu xanım

Kalergisdən başqa Berlioz da iştirak edirdi. Xanım Viardo onun dəvət olunmasını böyük həvəslə istəyirdi. Görünür, Berliozla aramızdakı narazılığı yoluna qoymağa çalışırdı. Opera fraqmentinin iştirakçılara necə təsir göstərdiyi mənim üçün anlaşılmaz qaldı. Xanım Kalergis susurdu, Berlioz məmnunluqla partnyorumunkundan kəskin fərqlənən ifamın "*chaleur*"unu vurğuladı. Xanım Viardo yarımşəslə oxuyurdu. Bu vəziyyət Klindvortu çox karıxdırmışdı. O, işinin öhdəsindən uğurla gəlmişdi. Amma bildirdi ki, Berliozun iştirakına görə ifasında sönük temp götürən Viardonun davranışı onu tamamilə heyrətləndirib. "Valkiriya"nın bir axşam mənim evimdə ifa olunun ilk pərdəsi bizi daha məmnun etmişdi. Özü də bu dəfə xanım Kalergisdən əlavə ifaçı Niman da iştirak edirdi.

O, Parisə Royenin dəvəti ilə müqavilə imzalamaq üçün gəlmişdi. Nimanın mənimsədiyi müraciət tərzini məni təəccübləndirirdi. O, hələ otağa daxil olmamış, düz kandardaca soruşmuşdu: "Hə, məni istəyirsiniz, ya yox?" Birlikdə müdiri ziyarət edəndə isə yaxşı təsir bağışlamaq üçün özünü ələ almışdı və istədiyinə nail olmuşdu. Üstəlik, tenora xas olmayan qeyri-adi bədən quruluşu da hamıda heyrət doğururdu. Niman formal olaraq sınaqdan keçməli oldu və Böyük operanın səhnəsində ifa etdiyi "Tanhazuer" in zəvvarlıq barədə əhvalatını seçdi. Sınaqda gizlincə iştirak edən xanım Kalergis və knyaginya Metternix, həmçinin, rəhbərliyin üzvləri Nimandan çox məmnun qaldılar. Onu 10 000 frank maaşla səkkiz aylıq müddətə dəvət etdilər. Bu müqavilə sırf "Tanhauzer" üçün bağlanmışdı. Belə ki, mən əvvəlcədən ifaçının digər bəstəkarların operalarında iştirakına etiraz etməyi lazım bilmişdim.

123

Bu müqavilənin fəvqəladə şərtlər altında imzalanması artıq ətrafdakıların da məni qəbul etməyə başladıklarını anlamağa sövq etdi. Bu təşəbbüsün şübhəsiz, əsas həvəsləndiricisi olan knyaginya Metternixlə daha yaxın ünsiyyət qurdum. Onun əri və cütlüyün aid olduğu geniş diplomatik dairələr məni xoş qarşıladılar. Knyaginyanın Fransanın imperator sarayında qüdrətli nüfuz sahibi olduğu deyilirdi. Hər cəhətdən nüfuzlu nazir Fuld, xanımın mənə dəstəyinin qarşısını ala bilmirdi. Bütün ehtiyaclarıma görə yalnız ona müraciət etməli idim. O, hər şeyin qeydinə qalacaqdı. Bu təşəbbüslə xüsusi inam bəsləmədiyimdən bu işlərlə məşğul olmaq knyaginyaya xüsusi zövq verirdi.

Belə münbit şəraitdə mən sakitcə payızı gözləyərək yayı başa vura bilərdim. Payızda məşqlər başlamalı idi. Minnanın sağlamlığı üçün lazım olan hər şeyi etmək imkanına malik idim və bu məni çox sevindirirdi. Ona Frankfurt yaxınlığındakı Sodendə müalicə kursu yazılmışdı. İyulun əvvəlində Minna ora yola düşdü.

Reynə gedərkən ona baş çəkməyə söz vermişdim. İndi bu sözü yerinə yetirmək üçün şərait yaranmışdı.

“Hüquqi motivlərdən” amnistiyama israrla müqavimət göstərən Saksoniya kralı ilə münasibətlərim yaxşılaşmağa doğru dəyişməyə başlamışdı. Buna görə digər alman, xüsusilə, Avstriya və Prussiya səfirliklərinin mənə artan marağına borclu idim. Görünür, genişrəkli dostum xanım Kalergisin qohumu ilə evli olan, həmçinin, mənə ürəkdən rəğbət bəsləyən Saksoniya səfiri cənab fon Zebax Saksoniya sarayında mənim xeyrimə enerjili fəaliyyət göstərməyə başladı: o, həmkarlarının “siyasi mühacirin” vəziyyəti ilə bağlı sorğu-suallarından bezmişdi. Buna qraf Purlalesin vasitəçiliyi sayəsində həmin dövrkü Prussiya regent-şahzadəsinin müsbət təsiri də əlavə olundu. Öyrənmişdim ki, o, Badendə alman knyazlarının Napoleonla görüşündə Saksoniya kralı ilə mənim barəmdə söhbət etmişdi. Fon Zebax məndən gizlətmədiyi müxtəlif gülməli tərəddüdləri aradan qaldırırdıqdan sonra bildirdi ki, kral İohan mənə amnistiya, yəni, dolayı yolla Saksoniyaya qayıtmağa icazə verə bilmir. Amma hər hansı etirazla qarşılaşmadığım halda alman birliyinin yaradıcı məqsədlərlə ziyarət etmək istədiyim digər ölkələrinə getməyimə etirazı yoxdur. Cənab fon Zebax məsləhət gördü ki, Reynətrafi əyalətləri ilk ziyarətimdə kralla mənim barəmdə söhbətinə görə minnətdarlığımı bildirmək üçün özümü Prussiya regent-şahzadəsinə təqdim edim.

124

Lakin əvvəlcə “Tanhauzer”in tərcüməçilərinin öhdəsindən gəlməli idim. Eyni zamanda, əsasən qarın boşluğumdakı köhnə fiziki ağrılar mənə əziyyət verirdi. Müalicə üçün at belində gəzməyi məsləhət görmüşdülər. Tanışlığımın arasında nəzakətli gənc rəssam Çermak da var idi. İndi o, mənə yardımını təklif etdi. Rəssamla freylen Meyzenbuqun vasitəsilə tanış olmuşdum. Atların kirayələnməsi üçün şərtləşdim və gözəl günlərin birində gənc dostumla mənə iki itaətkar at gətirdilər. Biz bütün tədbirləri görərək at belində Bulon meşəsinə səfər təşkil etmək qərarına gəldik. Gəzinti üçün səhər vaxtını seçdik ki, yüksək cəmiyyətin eleqant kavalərləri ilə qarşılaşmayaq. Çermakın təcrübəsinə etibar etsəm də, atımda sənətdə yox, amma cəsarətdə onu üstələyirdim. Bu məni çox təəccübləndirdi. Mən atımın ağır yerisinə səbirlə dözdüyüm halda o, uca səslə lənətlər yağdıraraq bildirdi ki, bir də belə təcrübələri təkrarlamayacaq. Növbəti gün cəsarətimi topla-yıb atla tək gəzməyə çıxdım. Atı gətirən mehtər uzağa gedə biləcəyimə şahid olmaq üçün məni “*Barriere de l'Etoile*” ədək gözləri ilə yola saldı. “*Avenue de l'Impératrice*”ə çatanda atım inadla buradan sonra getməyə qarşı müqavimət göstərdi. O, gah kənara çevrilir, gah geri gedir, gah da tamam dayanırdı. Nəhayət, geri qayıtmaq

qərarına gəldim. Xoşbəxtlikdən, ağıllı mehtər ehtiyatlı davranıb mənə qarşılamağa çıxmışdı. O, açıq meydanda mənə atdan düşməyə kömək etdi və gülümsəyərək atı apardı. Beləcə, son cəhdimlə birgə atminmə macəram da həmişəlik bitdi. Bu təcrübə mənə masamın siyirtməsində istifadəsiz qalmış on abunəyə başa gəldi.

Lakin itim Fipsin müşayiəti ilə bir daha görmək imkanı əldə etdiyim Bulon meşəsindəki tənha gəzintilər mənə böyük zövq verirdi. Ümumiyyətlə, ətrafıma müəyyən sakitlik çökmüşdü. Adətən Parisdə yay belə keçir. Bülov Vachettedə verdiyi səhər yeməyinin inanılmaz nəticələrini, "Tanhauzer" in səhnələşdirilməsi üçün imperator əmrini gözləyib Almaniyaya qayıtdı və avqustda Reynətrafı ərazilərə çoxdan düşündüyü səyahəti həyata keçirdi. O, əvvəlcə Kölnədən keçib Koblenşə yollandı. Burada Prussiya şahzadəsi Avqustanı tapmağa ümid edirdim. Onun Badendə olduğunu öyrənib Sodenə tərəf yollandım və səyahətin sonrakı hissəsini birlikdə keçirmək üçün Minnanı və onun yeni rəfiqəsi Matilda Şiffneri də özümlə götürdüm. Frankfurtda Drezdendəki görüşümüzdən bəri ilk dəfə yolüstü burada qardaşım Alberti gördüm.

Artur Şopenhauerin yaşadığı yerdə olduğumu xatırladım. Lakin qərribə cəsarətsizlik onu ziyarət etməyimə mane oldu. Əhvalım çox dalğın idi, Şopenhauerlə danışacağım hər şeydən uzaqdım. Əgər özümü onun səviyyəsinə çatmış hiss edə bilsəydim, bu söhbətin böyük əhəmiyyəti olardı və bu, görüşümüzə haqq qazandırardı. Dəfələrlə olduğu kimi, yenə həyatımın ən vacib işlərindən birini təxirə saldım. Bunu elə ehtirasla istəyirdim ki, o gəlib çatmalı idi! Frankfurta qısamüddətli ziyarətimdən bir il sonra "Meysterzingerlər"lə məşğul olmaq üçün orada uzun müddətə məskunlaşanda tanışlığımız üçün vaxt yetişdi. Lakin məhz bu ərəfədə Şopenhauer dünyasını dəyişdi. Taleyin dönüklüyü ilə bağlı düşüncələrə dalıb, özümü qınadım.

125

Digər ümidim də puç oldu. Listi Frankfurtda görüşə sövq edəcəyimi gözləyirdim. Bunun əvəzinə ondan xahişimi yerinə yetirə bilməyəcəyi barədə məktubunu aldım. Buradan birbaşa Baden-Badenə yola düşdük. Minna ilə rəfiqəsi qumar çarxının cazibəsinə qapılan vaxt mən qraf Purtalesin əlahəzrət kralın sarayından olan qrafına Qakkeyə yazdığı tövsiyə məktubu vasitəsilə hörmətli himayədarımla görüşə bilmək üçün çalışırdım. Bəzi tərəddüdlərdən sonra mənə demişdilər ki, günorta saat beşdə mineral sular içilən qalereyada özümü ona təqdim edə bilərəm. Rütubətli və soyuq gün idi. Elə bil, qalereyaya yaxınlaşdığım vaxt hər şey donmuşdu. Avqusta, qrafına Qakkenin müşayiəti ilə irəli-geri gəzirdi. Mənimlə qarşılaşıb lütfkarlıqla ayaq saxladı. Şahzadə mənə özünün hər cəhətdən

tamamilə ixtiyarsız olduğuna inandırmağa çalışırdı. Bunu inkar etmək üçün mən çox ehtiyatsız şəkildə Saksoniya kralından ona minnətdarlığımı bildirmək barədə göstəriş aldığımı xatırlatmışdım. Görünür, bu onu qəzəbləndirmişdi. Şahzadə cüzi rəğbətini laqeyd şəkildə göstərərək mənimlə vidalaşdı. Köhnə dostum Alvinə Fromman sonralar mənə dedi ki, çox yəqin sakson tələffüzüm şahzadənin xoşuna gəlməyib. Beləcə, mən məşhur Baden cənnətini, özümlə heç bir xoş xatirə götürmədən tərk etdim. Minna ilə Manheyimdə gəmiyə oturub Reynboyu üzüaşağı səyahət etdim. İlk dəfə bu səfəri su yolu ilə həyata keçirirdim. Bu zaman qeyri-ixtiyari xatırladım ki, Reyni neçə dəfə keçsəm də, Almaniyanın orta əsrləri ilə maraqlanan hər kəsin diqqətini cəlb edən bu heyrətamiz yerlə tanış olmağa imkan tapmamışam. Tələsik Kölnədən qayıdıb cəmi səkkiz gün davam edən səyahətimi sona çatdırdım və ciddi gedişat alan Paris təşəbbüsümün əzəbli problemlərini həll etməyə başladım.

Bu cəhətdən məni gözləyən çoxsaylı çətinlikləri mənimlə dostluq münasibətləri qurmağa çalışan gənc bankir Emil Erlanger yüngülləşdirdi. Əvvəlcə Hannover inqilabçısı olan, sonra şahzadə Lüdovik-Napoleonun şəxsi kitabxanaçısı işləyən, bütün mümkün və qarışıq işlər üzrə qəzet agentləri vəzifəsində çalışan Albert Bekman adlı qəribə bir adam özünü mənim pərəstişkarım elan etmişdi. O, mənimlə tanışlığa nail oldu. Özü də həmişə mənə münasibətdə ən nəzakətli rəftar nümayiş etdirirdi. İndi o, xəbər verdi ki, qəzet agentləri olaraq çalışdığı cənab Erlanger mənimlə tanış olmaq istəyir. Bankirin pullarından başqa mənə heç nəyin lazım olmadığını bildirərək qəti şəkildə bu görüşdən imtina etməyə hazır idim. Albert bu zarafata cavab olaraq mənə ciddi şəkildə inandırmağa çalışdı ki, Erlanger də elə bu mənada faydalı olmaq istəyir. Beləliklə, mən həqiqətən xoşrəftar bir insanla tanış oldum. Onun Almaniyada tez-tez dinlədiyi musiqimə məhəbbəti şəxsən mənə kömək etmək üçün həvəs oyatmışdı. Erlanger açıq şəkildə maliyyə işlərimi ona etibar etməyimi istəyini bəyan etmişdi. Bunu belə başa düşmək olardı ki, o, davamlı olaraq mənə lazımlı vəsaitlə təmin edəcək. Əvəzində, bütün Paris tədbirlərimdən əldə olunan gəlirlərin idarə olunmasını ona həvalə etməli idim. Dediyinə görə, Parisdə mənim bankirim kimi tanınmaq onun üçün vacib idi. Bu, tamamilə yeni təklif, düşdüyüm vəziyyətə heç vaxt olmadığı qədər uyğun gəlirdi. Həqiqətən, Parisdəki vəziyyətimin düzəlməsindən heç bir çətinlik yaşamadım. Erlangerlə münasibətlərimdə ən xoş motivli anlaşılmazlıqlar qaçılmaz olsa da, onu rifahıma, təşəbbüslərimin uğurlarına görə narahat olan sadıq dost hesab edirdim.

İşlərimdəki məmnunedici dönüş başqa şəraitdə mənə böyük gümrəhlik aşılaya bilərdi, amma indi özümü heç cür sevincə kökləyə bilmirdim. Özümə uyğun olmayan tədbirin tamamilə əsassız olduğunu hiss edirdim. Hər dəqiqə bundan daha çox əmin olurdum. Bıkef halda işimi irəli apara biləcək hər bir şeyi edirdim. Çünki bu mənə olan etibarın əsası idi. Yalnız bu zaman qazandığım yeni tanışlıq məni ümumilikdə işlə bağlı həyəcanlı inamsızlıq halına saldı. Roye bildirdi ki, iki könüllünün köməyi ilə böyük əmək sərf edərək ortaya çıxardığım tərcüməni qəbul edə bilməz. Onu yenidən işləmək üçün Nüitter təxəllüsü ilə çap olunan Şarl Trüineni məsləhət gördü. Bu, həddindən artıq xoş, açıq xasiyyətli gənc hələ bir neçə ay əvvəl Ollivyenin tövsiyəsi əsasında yanıma gəlib opera mətnlərinin tərcüməsi üzrə xidmətlərini təklif etmişdi. O, Ollivyenin Paris vəkillər zümərəsindən olan yoldaşı idi. Lindau ilə razılaşmamdan qürurlanaraq, onun təklifini rədd etmişdim. İndi Royenin bəyanatından sonra Trüinenin yeni təklifini diqqətə almaq lazım idi. O, alman dilini bilməsə də, məni inandırırırdı ki, atasından lazımı köməyi alacaq. Belə ki, atası uzun illər ərzində Almaniyaya səfər etmiş və bu zaman alman dilində müəyyən təcrübə qazanmışdı. Lakin mahiyyətə burada xüsusi dil bilgisi tələb olunmurdu. Çünki bütün iş, həmişə hər şeyi hamıdan yaxşı bilən iddialı Lindanın bezdirici müdaxilələri altında Roşun qoşduğu şeirlərə bir qədər sərbəst fransız ifadəsi verməkdən ibarət idi. Trüine tükənməz səbrlə, sonsuz dəyişikliklər qarşısında dayanmadan musiqi tələblərimi razı salmaq üçün çalışması ilə xüsusi rəğbətini qazandı. Tamamilə yararsız olan Lindanın yeni işə müdaxilə etməməsi üçün kənarlaşdırılmalı olduq. Roşu isə əksinə, əməkdaş kimi saxladıq. Çünki yeni əsərin əsasında onun işi dayanırdı. Nəticədə, gömrük kontorundan uzaqlaşmaq imkanı olmayan Roş işdə iştirakdan tamamilə kənarlaşdırıldı. Belə ki, Trüine tamamilə bekar idi və mənimlə hər gün əlaqə saxlaya bilirdi. Əmin olmuşdum ki, onun vəkil peşəsi yalnız zahiri bəzək xarakteri daşıyırdı. Bu adam vəkillik təcrübəsi barədə heç düşünmür, bütün marağını arxivariusu olduğu Böyük opera rəhbərliyinə yönəldirdi. Eyni zamanda o, gah bir, gah digər dostu ilə "Vodevil" və başqa kiçik teatrlar, hətta "*Bouffes parisiens*" üçün kiçik pyeslər üzərində işləyirdi. Ümumiyyətlə, fəaliyyətinin bu tərəfi barədə söhbətlərdən çəkinirdi. "Tanhauzer" in oxunmağa münasib, qeyd-şərtsiz məqbul mətninin yazılması üçün ona minnətdar olsam da, digər tərəfdən, Trüinenin istedadının məni poetik və ya estetik cəhətdən heyrətləndirdiyini xatırlamıram. Lakin onun xüsusilə, ağır dəqiqələrdə məlumatlı, coşğun və həmişə sadıq dost kimi dəyəri danılmaz idi. Çətin məsələlər barədə mülahizələr yürüdərkən bu qədər incə, həmçinin, öz fikirlərini enerji ilə müdafiə etməyə bu qədər hazır adamla rastlaşmamışdım.

İlk növbədə, birlikdə tamamilə yeni bir işi yerinə yetirməliydik. Çoxdankı meylimə tabe olaraq "Tanhauzer" in diqqətlə səhnələşdirilməsindən istifadə edib ilk səhnəni ("Venera") genişləndirmək və təkmilləşdirmək qərarına gəldim. Mətni sərbəst alman şeiri şəklinə yazdım və onu fransız dilinə çevirərəkən tərcüməçiyə tam sərbəstlik verdim. Mənə dedilər ki, Trüinenin şeiri heç də pis alınmayıb. Bu zaman alman mətnini hazır musiqiyə uyğunlaşdırmaq üçün səhnənin musiqi həllinə başladım. Bundan başqa, rəhbərliklə böyük balet barədə xoşagəlməz mübahisələrim məni "Venera mağarası" ndakı giriş səhnəsini əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirməyə sövq etdi. Məncə, bu, balet heyətinə geniş xoreoqrafik imkan yaradırdı. Beləcə, daha heç kəs mənim tərsliyimdən şikayətlənə bilməzdi. Hər iki səhnənin musiqi həllinə bütün sentyabr ayını sərf etdim. Eyni zamanda, Böyük operanın foyesində "Tanhauzer" in fortepiano məşqləri başladı.

Bu opera üçün dəvət olunmuş heyət toplanmışdı. Məni yeni əsərin fransız operasında öyrənilməsi xüsusiyyəti ilə tanışlıq maraqlandırır. Bu xüsusiyyəti bir neçə sadə sözlə ifadə etmək olar: qeyri-adi dəqiqliklə yanaşı yüksək dərəcədə quruluq. Bu xüsusiyyətlərlə əsasən *chef de chant*, M-r Vauthrot fərqlənirdi. Bu insan mənim haqqımda heç bir xoş söz deməmişdi. Mənə düşmən mövqedə dayandığını düşünmək olardı. Lakin digər tərəfdən, o, fəaliyyətindəki dəqiqliyi ilə işə necə ciddi münasibət göstərdiyini sübut etmişdi. M-r Vauthrot musiqiyə daha yaxşı uyğunlaşma üçün mətndə əhəmiyyətli dəyişikliklərdə israr etmişdi. Oberin və Bualdyenin operaları ilə tanışlıq mənə fransızların poeziyada və musiqidə səssiz hecaların tələffüzünə laqeyd yanaşdıqlarını düşünməyə vadar etmişdi. O, iddia edirdi ki, bunu əsla yaxşı ifaçılar yox, yalnız bəstəkarlar edir. O zaman uzunluq barədə tez-tez yaranan şübhələrə cavab olaraq dedim: anlamıram, Rossininin elə həmin vaxtlarda fransız səhnəsində oynanılan "Semiramida" sından zövq almağa öyrəşmiş auditoriyanın darıxmasından necə qorxmaq olar. M-r Vauthrot bir qədər düşünüb mənimlə razılaşdı. Çünki söhbət əhvalatın və musiqinin monotonluğundan gedirdi. Lakin o dedi: mən belə tamaşalarda auditoriyanın nə əhvalat, nə də musiqi ilə maraqlandıqlarını unuduram. Bütün diqqət yalnız ifaçıların virtuozluğuna yönəlir. "Tanhauzer" in səhnələşdirilməsində virtuozluğa ümid etmək olmurdu. Onsuz da mənim ixtiyarımda virtuozlar yox idi. Belə virtuozluqla yalnız heyətimin bir aktrisası – eksentrik, dəbdəbəli yəhudi xanım Tedesko fərqlənirdi. O, italyan operalarında uğurla çıxış etdiyi Portuqaliya və İspaniyadan təzəcə qayıtmışdı. Görünür, Venera rolunun ifası məsələsinə etinasız yanaşmağımın ona Parisdə əlverişli iş şəraiti yaratmasından çox məmnun idi. Tedesko yalnız əsl faciə aktrisasının öhdəsindən gələ biləcəyi işə nail olmaq üçün əlindən gələni edirdi.

Amma bu onun imkanlarına heç uyğun deyildi. Bəzən kənardan elə görünürdü ki, onun səyləri uğursuz alınmır. Üstəlik, Nimanla məşqlərdə Tanhauzerlə Venera arasında qarşılıqlı cazibə əlamətləri nəzərə çarpırdı. Niman böyük ustalqla fransız tələffüzünə yiyələnədi və freylen Saksın da fəal iştirak etdiyi məşqlər qarşımızda yeni canlı ümidlərə üfüq açdı. Hələ Ditslə yaxın təmasa keçmədiyim üçün heç nə əhvalımıza kölgə salmırdı. Dits orkestrin şefi və operanın gələcək dirijoru kimi, Böyük operada hökm sürən ənənəyə görə, ifaçıların məramları ilə tanış olmaq üçün yalnız fortepiano məşqlərində iştirak edirdi. Məşqlərdə iştirak edən və müvafiq olaraq dramatik oyunla əlaqəli məsələlər müzakirəsində fransızlara xas canlılıq, çeviklik göstərən rejissor Kormon daha az dissonans gətirirdi. Hətta ayrı-ayrı artistlər məni anlamayanda da hamı həvəslə qərarlarıma tabe olurdu. Belə ki, hələ də böyük ixtiyar sahibi hesab olunurdum. Düşünürdülər ki, knyaginya Metternix sayəsində istədiyim hər şeyə nail ola bilərəm. Xüsusilə bir məqam artistlərdəki bu inamı gücləndirirdi: mən öyrənmişdim ki, knyaz Ponyatovski, uğursuz əsərlərindən birinin ikinci tamaşası ilə məşqlərimizin sonrakı gedişatına təhlükə yaradacağı ilə hədələyib. Cəsur knyaginya şikayətlərimə cavabında knyaz operasının təxirə salınması haqqında əmrin verilməsinə nail olmuşdu. Əlbəttə, bu knyazın mənə xoş münasibətini təmin edə bilməzdi. Tezliklə onu evində ziyarət edərkən bundan kifayət qədər əmin oldum.

128

Məşqlərdən sonra qalan asudə vaxtımı bəzi ailə üzvləri ilə Parisə gəlmiş bacım Luizaya həsr edirdim. Lakin böyük çətinliklə ona qonaqpərvərlik göstərə bildim. Belə ki, mənzilimə daxil olmaq cəhdi belə həyat üçün təhlükəli idi. Yalnız indi ev sahibimin nə üçün təmirdən qəti imtina edib davamlı müqavilə bağladığı məlum olurdu. Məsələ burasında idi ki, Paris şəhər idarəsi körpülərdən birindən *Barriere de l'Etoile* geniş bulvar salmaq məqsədilə Nyuton küçəsini oradakı bütün tikililərlə birlikdə qazmaq qərarı vermişdi. Lakin bu plan son anadək təkzib edilirdi: torpaq sahələrinin müsadirəsi üçün nəzərdə tutulan ödənişi gecikdirmək istəyirdilər. Düz giriş qapısının ağzında küçənin getdikcə daha dərin qazıldığını sezəndə çox təəccüblənmişdim. Əvvəlcə, küçə yalnız ekipajların keçməsi üçün rahat idi. Sonda isə mənzilə piyada gəlmək də qeyri-mümkün oldu. Belə hallarda ev sahibi də köçməyimə etiraz bildirmədi və tələb etdi ki, məhkəmə sayəsində ondan mənə dəyən zərərin ödənilməsinə nail olum. O da öz növbəsində yalnız bu şəkildə bələdiyyənin bu tədbirindən şikayət edə bilərdi. Elə həmin vaxtlarda dostum Ollivyenin hansısa parlament xətasına görə vəkillik təcrübəsinə berrüblük qadağa qoyulmuşdu və o, proses üçün yoldaşı Pikarı məsləhət gördü. Sonrakı

məhkəmə istintaqından onun öz işini böyük yumorla yerinə yetirdiyinə şahid oldum. Zərərlərimin ödənilməsindən imtina edilmişdi (*ev sahibinin şikayətinin necə nəticə verdiyini bilmirəm*), lakin mənzil müqaviləsindən azad olunmuşdum. Bu, mənə yeni mənzil tutmaq hüququ verirdi. Beləliklə, Böyük operanın yaxınlığında *rue d'Aumale* də mənzil kirayələdim. Yeni evim yoxsul və narahat idi. Payızın sonlarında, sərt hava şəraitində çətinliklə köçdük. Luizanın qızı Ottiliya mənə mühüm yardım etdi. Bu zaman özümə baxmadığım üçün güclü soyuqlamışdım. Yataqla qızdırmasından yatağa düşüncəyədək yenidən məşqlərin gedişi ilə bağlı artan əndişələrə qapıldım.

129

Noyabr idi. Evə qayıtmalı olan yaxınlarım məni huşsuz vəziyyətdə qoyub getdilər və mən Qasperinin himayəsində qaldım. Lakin qızdırmadan sayıqlayarkən başqa həkimlərin çağırılmasını istəmişdim. Həqiqətən, qraf Qattsfeld Prussiya səfirliyindən həkim çağırmışdı. Ümumiyyətlə, tələbim heç də qayğıkeş dostuma inamsızlığımdan irəli gəlmirdi. Bu, qızdırmanın nəticəsi idi. Beynim ən inanılmaz, yabanı fantaziyalarla dolu idi. Knyaginya Metternix və xanım Kalergis mənim üçün şəxsən dəvət etdiyim Napoleonun da aid olduğu tam saray ştatı təşkil etməli idilər. Üstəlik, Emil Erlangerdən ixtiyarım Paris yaxınlığında villa verməyini və ora köçürülməyimi tələb edirdim. Çünki bu qaranlıq yuvada heç vaxt sağalmayacaqdım. Nəhayət, qətiyyətlə məni Neapola göndərməkləri üçün israr etməyə başladım. Şübhəsiz, orada Haribaldi ilə sərbəst ünsiyyət quraraq tezliklə sağalacaqdım. Qasperini bu cəfəngiyyəti səbirlə dinləyirdi. O və Minna ayaqlarıma xardal yaxması qoyarkən çosğun müqavimətimi böyük səylə qırırdılar. Ömrümün sonrakı illərində keçirdiyim narahat gecələrdə də mənə şöhrətpərəst-lovğa fantaziyalar əzab verirdi. Yuxudan hövlnak oyanaraq dəhşət içində bu yuxuların xəstəlik sayıqlamalarıma bənzədiyinin fərqi varırdım. Beş gündən sonra qızdırmam düşdü. Lakin indi də görmə qabiliyyətimi itirmək təhlükəsi ilə üz-üzə idim. Üstəlik, fəvqəladə dərəcədə zəifləmişdim. Nəhayət, görmə sinirlərimin zəifləməsi də keçdi. Bir neçə həftə sonra məşqlərlə bağlı əndişələrimə son qoymaq üçün yenidən opera teatrınadək olan qısa məsafəni qət etmək qərarına gəldim.

Burada tamamilə ölümə məhkum olduğumu düşündülər və mən müxtəlif hisslərin şahidi oldum. Öyrəndim ki, məşqlər heç bir əsas olmadan dayandırılıb. Ümumiyyətlə, getdikcə işin daxili iflasının əlamətləri özünü göstərirdi və mən qüvvəmə qənaət etmək ehtiyacı duyduğumdan bunu özümdən belə gizlədirdim. Əvəzində, Frederiko Villoya həsr etdiyim müfəssəl ön sözə malik dörd opera poemasının nəşrinə həddindən artıq sevinmişdim. Tərcümə

hələ Sürixdəyən Herveqin evində mənə keçmiş siyasi mühacir kimi təqdim olunan Şallmel Lakura aid idi. O, istedadlı tərcüməçi kimi mənə əhəmiyyətli xidmətlər göstərmişdi və onun işi hər kəsin tərifini qazanırdı. Ön sözüün ilkin mətnini “Gələcəyin musiqisi” adı altında nəşr etmək üçün Leypsiqə kitab taciri Veberə göndərmişdim. İndi isə bu kitabçanı əldə etmişdim. O, məni Parisdəki zahirən parlaq təşəbbüsümün yeganə nəticəsi kimi sevindirmişdi. Eyni zamanda, “Tanhauzer”in yeni kompozisiyasını tamamlaya bilərdim. Venera mağarasındakı böyük balet səhnəsi yarımçıq qalmışdı. Bir dəfə bütün gecəni oturub onu səhər saat üçdə, Minna və rəfiqəsi *Hotel de villedəki* böyük ziyafətdən qayıdarkən bitirmişdim. Bundan başqa, Milad ərəfəsində Minnaya bahalı hədiyyələr vermişdim. Özüm isə həkimin məsləhəti ilə hər səhər bir bifşteks yeyib yatmamışdan əvvəl bir stəkan Bavariya pivəsi içərək çox ləng bərpa olunan qüvvəmi möhkəmləndirməyə çalışırdım. Bu dəfə Yeni ili qarşılamadım. Mən sakitcə yatıb qalmışdım.

130

“Tanhauzer”in mənim xəstəliyimlə dayanan məşqləri Yeni ilin (1861) gəlməsi ilə daha canlı tempə düşdü. Canlanma özünü nəzərdə tutulan tamaşanın təfərrüatlarının enerjili şəkildə öyrənilməsi ilə biruzə verirdi. Lakin eyni zamanda, iştirakçıların əhvalının mahiyyətcə dəyişdiyini sezmişdim. Məşqlərin hədsiz çoxluğu belə bir fikir yaradırdı ki, elə bil, rəhbərlik məşqləri uğur qazanmağa ümid etməkdən daha çox, alınan təlimatları dəqiq yerinə yetirmək üçün təyin edirdi. İstənilən halda cari vəziyyət getdikcə daha da aydınlaşırdı. Meyerberin əlində olan mətbuatdan nə gözləyəcəyimi isə yaxşı bilirdim. Hətta dəfələrlə mətbuat rəhbərlərini yumşaltmaq cəhdləri edən rəhbərlik də belə nəticəyə gəlirdi ki, bu baxımdan “Tanhauzer” düşmən münasibətlə qarşılaşacaq. Yüksək dairələrdə də belə fikir formalaşmışdı və indi orada yalnız bir şey üçün çalışırdılar: adətən bu cür işlərdə həlledici səsə malik auditoriyanı mənim xeyrimə yönəltmək. Bir dəfə knyaz Metternix məni yeni nazir, qraf Valevskiyə təqdim etmək istədi. Bu, bir qədər təntənəli şəkildə həyata keçdi və qrafın mənə ünvanladığı inandırıcı nitqlə özünü bürüzə verdi. O, məni inandırmağa çalışırdı ki, uğurumu həddindən artıq arzulayırlar və buna nail olmaq üçün əllərindən gələni edəcəklər. Hər şey məndən, operanın ikinci pərdəsinə balet əlavə etməyimdən asılıdır. Bu, boş söhbət deyil. Peterburqun və Londonun ən məşhur rəqqasələrini seçmək ixtiyarım olacaq və uğurumu onların istedadına etibar etməyə qərar verən kimi müqavilələr bağlanacaq. Düşünürəm ki, bu təkliflərdən imtina edərkən inandırıcılıq gücüm onlardan geri qalmırdı. Cənab nazir mənə izah etdi ki, ilk pərdədə balet nümayişinin heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Belə ki, buna maraqlı göstərən habitues adətən səkkizdə

nahar edir və yalnız doqquzun yarısına, yəni, təxminən tamaşanın ortalarına yaxın teatra təşrif buyurur. Etiraz edib deyirdim ki, bu cənabların rəğbətinə cavabdeh olmasam da, auditoriyanın qalan hissəsinə lazımlı təəssüratı bəxş edəcəyimə ümid bəsləyirəm. O isə sarsılmaz təntənə ilə yalnız bu elementlərin iştirakı ilə yaxşı uğuru təmin edə biləcəyimizi sübut edirdi. Belə ki, onlar hətta mətbuatın pis münasibətinə qarşı dura biləcək gücə malikdir. Bütün əsəri geri götürməyə hazır olduğumu bildirib bu dəlili qulaqardına vurdum, bu zaman böyük ciddiyətlə deyildi ki, hər kəsin itaət etməli olduğu imperator əmrinə görə mən bu işin tam hakimi hesab olunuram və mənim bütün arzularım diqqətə alınacaq. O, yalnız mənə dost məsləhəti verməyi özünə borc bilirdi.

Bu söhbətin nəticələri tez bir zamanda özünü göstərdi. Böyük həvəslə ilk pərdədəki balet səhnəsinin yerinə yetirilməsinə başladım. Bunun üçün baletmeyster Petipin əməkdaşlığını təmin etmək istəyirdim. Adi balet tamaşaları nöqtəyindən nəzərdən eşidilməmiş şeylər tələb edirdim. Hər şeyi menadların və vakxların (pərilərin) rəqsləri ilə məhdudlaşdırmaq arzulla onu dərinədən təəccübləndirə bilərdim. O, mənim məramımı anlayır və balet məktəbinin təcrübəsiz şagirdləri ilə buna nail olmağın mümkünlüyünə inanmırdı. Petip baleti operanın ilk pərdəsinə daxil etməklə əsl rəqqasələrdən özümünq imtina etdiyimi xatırlatdı. Üç pəri rolu üçün mənə hələ də *la Porte st. Martin* feyeriyalarında çıxış edən macar rəqqasələrini təklif edə bilərdi. Məşhur balerinalarla işləmək istəmirdim və inadla canlı kordebaletə nail olmağa çalışırdım. Kişi heyətini əhəmiyyətli dərəcədə önə çıxarmağa can atırdım. Lakin gördüm ki, onu genişləndirmək üçün ayda 50 franka rəqqasələrin solo çıxışları zamanı kulislərdə toplanan bir neçə dərzidən başqa heç kimi tapa bilməyəcəm. Nəhayət, çatışmayan effektlərin yerini münasib kostyumlarla doldurmaq istədim və böyük məbləğ ayrılmasını tələb etdim. Burada da sonsuz gecikmələr məni bezdirmişdi. Sadiq dostum Trüinenin vasitəsilə öyrəndim ki, rəhbərlik tam ümitsiz hesab etdiyi baletə bir qəpik də xərclənməmək qərarına gəlib. Bu, hətta opera rəhbərliyi arasında da "Tanhauzer" in səhnələşdirilməsinə itirilmiş zəhmət, bəhrəsiz sərf olunan güc kimi baxdıqlarının çoxsaylı əlamətlərindən birincisi idi.

131

Yaranan əhval dayanmadan təxirə salınan tamaşa üçün görülən bütün işlərin üzərinə ağır sıxıntı kimi çökürdü. Yeni ilin gəlməsi ilə məşqlər səhnə aranjmanı və orkestr sınaqları səviyyəsinə keçdi: burada hər şey diqqətlə həyata keçirilir və çox xoş təsir bağışlayırdı. Lakin sonunda bu da mənim üçün dözülməz olmağa başladı: bu daimi məşqlər yalnız gücləri zəiflədirdi. İş öz əlimə alsam, onu ürəklə qısa müddətdə sona çatdırardım. Lakin əvvəlcə, ən yaxşı ümidlər vəd edən ener-

ji ilə işə başlayan əsas ifaçı Nimanı yorğunluq dayandırmamışdı. O, öyrənmişdi ki, əsərimin uğursuzluğu əvvəlcədən müəyyən olunub. Həmin vaxtdan Niman mənim yanımda demonik çalar verməyə çalışdığı ümitsizliyə qapıldı. Məni inandırmağa çalışırdı ki, hər şeyi yalnız qaranlıq tərəfindən görə bilir. Bu zaman o, bütün opera institutunu, tamaşaçıları, içərisində həvalə edilən rola yarayan – sözün mənim nəzərdə tutduğum mənasında – bir nəfərin belə olmadığı ifa heyətinin keyfiyyətini tənqid edərkən ağıllı fikirlər söyləyirdi. O mənim *chef du chant*, rejissor, baletmeyster, xor direktoru, xüsusilə, orkestr şefi ilə işləyərək özümdən gizlədə bilmədiyim bir çox şeyi dilə gətirirdi. Üstəlik, əvvəllər öz rolunun labüd bütövlüyünü müdafiə edən Niman ixtisarlar tələb etməyə başlamışdı. Təəccübləndiyimi görəndə isə demişdi ki, məsələ bu və ya digər səhnədə deyil, bütün iş elə haldadır ki, onu mümkün qədər qətiyyətlə ləğv etmək lazımdır.

Bir o qədər də ümid vəd etməyən şərtlər altında birtəhər ümumi məşqlər mərhələsinə çata bildik. Parisə dörd bir tərəfdən əvvəlki illərin dostları axışb gəlirdi ki, gözlənilən ilk tamaşanın “triumf”unu paylaşa bilsinlər. Onların arasında Otto Vezendonk, Ferdinand Preger, Parisə gəlmək üçün səfərinin xərclərini öz boynuma götürməli olduğum bədbəxt Kitts var idi. Xoşbəxtlikdən, Epernedən olan cənab Şandon da gəlmişdi. O, bir səbət “*Fleur du jardin*” gətirmişdi. Bu möhtəşəm şampən növünü “Tanhauzer”in uğurunun şərəfinə içməli idik. Kədərli, şəxsi həyatındakı vəziyyətdən sıxılmış Bülov da gəlmişdi. O, mənim işimin uğurundan ruhlanıb təzələnmək istəyirdi. Vəziyyətin əslində nə yerdə olduğunu quru sözlərlə ona izah etməyə ürək eləməirdim. Lakin iştirak etdiyi ilk məşqdən işin gedişatı onun gözündən qaçmadı. Daha ondan heç nə gizlətmədim və qəmgin əhval-ruhiyyə ilə vədəsi getdikcə uzadılan ilk tamaşanı gözləməyə başladıq. Yalnız onun mənə faydalı olmaq cəhdləri bir qədər canlılıq gətirirdi. Məxsusi təşəbbüsümüzə hansı tərəfdən yanaşsaq, yararsız və qabiliyyətsiz insanlarla qarşılaşırıq: beləcə, böyük Parisdə on iki valturn axtarış tapmaq qeyri-mümkün oldu. Halbuki, Drezdendə ilk pərdənin ov çağırışlarında onlar necə gümrah səslənirdilər. Bu münasibətlə dəhşətli adam, məşhur musiqi ustası Saksla işləməli oldum. O, saksofon, boru və s. kimi müxtəlif surroqatlarla köməyə gəlməli idi. Bundan başqa, Saksa rəsmən onları səhnədə idarə etmək səlahiyyəti verilmişdi. Lakin düzgün ifaya nail olmaq mümkün olmadı.

132

Ən böyük məyusluğu isə dirijor Ditsin bacarıqsızlığı bəxş etdi. Qabiliyyətsizliyinin bu dərəcədə yüksək olacağını ehtimal etmirdik. Keçmiş çoxsaylı orkestr məşqlərində bu insandan maşın kimi istifadə etməyə öyrəşmişdim. Pultun yanındakı ənənəvi yerimdən həm onu, həm də orkestri idarə edirdim. Tempələri

müəyyən edirdim: heç bir şübhə olmamalı idi ki, sonra mənim iştirakım olmadan da bütün göstərişlər dəqiqliklə yerinə yetiriləcək. Bu arada məlum oldu ki, Dits nəzarətsiz qalan kimi hər şey laxlayırdı: nə bir temp, nə bir nüans inamlı və şüurlu şəkildə həyata keçirdi. Yalnız indi bunun necə təhlükəli olduğunu anlamışdım. Əgər ifaçılardan heç biri işini yüksək səviyyədə yerinə yetirmirdisə və onlardan rolunun düzgün ifası ilə lazımlı təəssürat yaradacaqlarını gözləməyirdisə, əgər Paris tamaşasının əsas siniri – balet – və nəhayət, möhtəşəm tərtibat bu dəfə tam və ya yalnız ən sadə hədlərdə ümumi effektdə təsir göstərə bilərdisə, əgər hətta ən pis ifada belə Almaniyadakı dinləyiciləri əsərimdə doğmalığa vadar edən ümumi ruh burada tamamilə yad, yaxud ən yaxşı halda yalnız qərribə gələcəkdisə, onda ümid bircə şeyə qalırdı – orkestr musiqisinin parlaq xarakterinin səlis ifası auditoriyaya müəyyən təsir göstərə bilərdi. Lakin hər şey, bütün rəsm, onun bütün cizgiləri rəngsiz xaosda itirdi. Üstəlik, ifaçılar da inamlarını itirməyə başlamışdılar. Hətta kordebaletin zavallı artistləri bayağı rəqs hərəkətlərini yerinə yetirərkən takta düşə bilmirdilər. Buna görə opera üçün başqa bir dirijor lazım olduğunu bildirdim və uzaqbaşı özümün dirijoru əvəz edə biləcəyimi dedim. Bu iddia mənə qarşı qalxan narazılığı kulminasiya nöqtəsinə çatdırdı. Hətta iş rəsmən şefə gəlib çatanda dirijorun bacarıqsızlığından əmin olan və onu ələ salan orkestr də bu adamın tərəfini tutdu. Mətbuat çaşqın tonla mənim “arroqantlığım” yazırdı. III Napoleon isə tələbimi geri götürməyi məsləhət görməkdən başqa çıxış yolu tapmadı. Çünki bu tələblə bütün işimi, əsərimin uğurunu təhlükə altına atıram. Mənə məşqləri yeniləmək və razı qalanadək davam etmək imkanı vermişdilər.

133

Lakin bu çıxış yolu həm şəxsən mənim, həm də fəaliyyət göstərən heyətin yorulmasından başqa bir nəticə vermədi. Digər tərəfdən, məsələn templərə gələndə yenə də Dits əvvəlki kimi iradəsiz davranırdı. Mən artırılmış tələblərin ifaya yeni bir şey qatacağına inanmış kimi görünməyə başlayanda isə orkestrin musiqçiləri sonsuz repetisiyalara coşğun etirazlarını bildirdilər. Bu zaman anladım ki, mənim nisbi “qüdrətimi” vurğulayan rəhbərlik elə də səmimi deyilmiş. Hər tərəfdən yorğunluq əlamətlərinin gücləndiyini görüb “partitura”-nı geri istəmək, yəni operanın səhnələşdirilməsindən tamamilə imtina etməyi qərara aldım. Bu baxımdan, nazir Valevskiyə xüsusi ərizə ünvanladım. Lakin cavabında eşitdim ki, istəyim heç cür yerinə yetirilə bilməz. Ən azından ona görə ki, operaya hazırlıq çox böyük xərc tələb etmişdi. Bu qərarla razılaşmaq istəmirdim və xüsusən, işlərimlə maraqlanan dostlarımı, həmçinin Qattsfeld və Emil Erlangeri iclasa çağırdım. Əsərimin Böyük operanın səhnəsində nümayiş edilməsinə mane olmağın yollarını müzakirə

etmək istəyirdim. Təsadüfən, bu iclasda hələ də Parisdə “Tanhauzer”in tamaşasını gözləyən Otto Vezendonk da iştirak etdi. O, işin ümitsizliyindən əmin olub Sürixə qayıtdı. Preger də eyni şeyi etdi. Yalnız Parisdə yaşamaq üçün müəyyən vəsait əldə edən Kitts bütün maneələrə rəğmən, səbirlə gözləmək qərarına gəlmişdi. Bu iclasın nəticəsi imperator Napoleona yeni müraciət oldu. Bu müraciətə cavab olaraq lazımlı məşqlərin təyin olunmasına izn verildilər. Həddindən artıq yorğun düşdüm və gözlənilən nəticələrə pessimist yanaşıb, işi təbii axarına buraxmaq qərarına gəldim.

Bu cür əhvalda ilk tamaşa gününü təyin etməyə icazə verməklə çox qərribə və çətin vəziyyətə düşdüm. Dostlarımdan və pərəstişkarlarımdan hər biri premyerada yaxşı yerlər tələb edirdi. Bu arada rəhbərlikdən bildirmişdilər ki, biletlərin bölüşdürülməsi bütünlüklə sarayın və ona yaxın olan şəxslərin əlindədir. Tezliklə bu yerlərin adətən kimlərə verildiyinin şahidi oldum. Hələlik isə, dostlarımla çoxunu məmnun edə bilmədiyim üçün bir çox xoşagəlməzliklərə dözməli idim. Onların arasında guya göstərdiyim etinasızlığa görə məndən xüsusilə inciyənlər olmuşdu: Şanfleri məktubunda ona dostluq münasibətimdəki dəyişkənlikdən şikayətlənirdi, hətta Qasperini onun hamisi və mənim kreditorum, yığım üzrə baş müfəttiş marselli Lüsiyə ən yaxşı lojalardan birini saxlamadığım üçün mənimlə dalaşmışdı. Hətta iştirak etdiyi məşqlərdə əsərimə coşğun entuziazmla yanaşan Blandina da əri Ollivye ilə ona iki alababat yerə bilet təqdim etdiyim üçün mənim dostlarıma qarşı saymazıyana davrandığımdan şübhələndi. Özünü təhqir olunmuş hesab edən bu xanımı izahatlarıma və ümumi satqınlığın məni saldığı görünməmiş vəziyyətin təsvirinə ədalətli yanaşmağa vadar etmək üçün Emilin soyuqqanlılığına ehtiyac oldu. Yalnız fağır Bülov hər şeyi anlayırdı. O mənimlə birgə əzab çəkir və bu xoşagəlməzlikləri aradan qaldırmaq üçün əlindən gələni köməyi edirdi. Martın 13-də “Tanhauzer”in ilk tamaşasının qarşılaşdığı reaksiya hər şeyi izah etdi və dostlarımla anladılar ki, onları triumflarımdan birində iştiraka dəvət etmək üçün heç bir əsasım yox idi.

134

Bu axşamın necə keçdiyi barədə digər yerlərdə kifayət qədər söz açmışam. Operanın başladığı yaxşı təsirin sonda üstünlük qazandığını düşünə bilərdim. Çünki rəqiblərim tamaşanı yarıda kəsmək kimi əsas niyyətlərini həyata keçirə bilmədilər. Lakin növbəti gün başda Qasperini olmaqla dostlarımdan biletlərin paylanmasını özüm təşkil etmədiyim üçün qınaqlar eşidəndə məyus oldum. Meyerber belə hallarda əksinə hərəkət edirdi. O, Parisdəki ilk addımlarımdan başlayaraq zəlin ən uzaq küncünədək yerləri özünə uğur gətirəcək şəkildə paylaşdır-

masını təmin etməmiş heç vaxt operasının səhnələşdirilməsinə yol vermirdi. Lüsi kimi yaxşı dostlarımın qeydinə qalmadığım üçün ötən axşamın uğursuzluğunu öz boynuma götürməli idim. Bütün günü bu münasibətlə məktublar yazmalı və mümkün barışıq cəhdlərinə əl atmalı oldum. Dörd bir tərəfdən növbəti tamaşalarda bu diqqətsizliyi necə düzəltməyim barədə məsləhətlər gəlirdi. Rəhbərlik mənə az sayda havayı yer verdiyi üçün bilet əldə etməyə vəsait tapmaq lazım idi. Bu məsələ ilə bağlı Emil Erlangerə və ya başqa birinə müraciət etməkdən çəkinirdim. Lakin dostlarım müqəddəs coşqu ilə işə qoşuldular. Ciakomelli öyrəndi ki, kommersant Aufmordt – Vezendonkun tanışı – bu məqsəd üçün beş yüz frank təklif etməyə hazırdır. Mənim rifahıma görə narahat olan dostlarıma bildikləri kimi hərəkət etmək azadlığı verdim və həvəslə vaxtında əldən buraxdığım, lakin indi tətbiq olunan bu üsulun necə nəticə verəcəyini gözləməyə başladım.

İkinci tamaşa martın 18-də baş tutdu. İlk pərdə möhtəşəm keçdi. Uvertürə bitəndə gurultulu alqışlar qopdu. Qızılı zərlə bəzənmiş pariki sayəsində Veneranın partiyasına rəğbət oyadan xanım Tedesko təntənə ilə məni səsləyirdi. Mən həmin vaxt finalın “septet”in canlı alqışlara səbəb olduğunu gördükdən, hər şeyin qaydasında getdiyindən və qələbə çaldığımızdan əmin olduqdan sonra müdirin lojasına keçmişdim. İkinci pərdədə qəfil kəskin fit səsləri ucalanda müdir Roye ümitsizlik ifadəsi ilə üzünü mənə çevirdi. İmperatorun tapşırığına əsasən teatrda əsas qüvvəni təşkil edən jokey-klubun üzvləri ilə operamda iştirak barədə danışıqlar aparılırdı. Onlardan operanın ilk üç tamaşasına tamamilə müdaxilə etməmələri tələb olunurdu. Söz verilmişdi ki, bundan sonra operanı elə ixtisar edəcəklər ki, yalnız baletdən əvvəl *lever de rideau* şəklində səhnələşdirilsin. Lakin bu cənablar təkliflə razılaşmayaraq imtinalarını belə motivasiya edirdilər. İlk, coşğun tamaşa ərzində mən heç də nəzərdə tutulan dəyişikliklərə razılıq verəcək adam təsiri bağışlamırdım. Ehtimal var idi ki, opera iki tamaşaya tab gətirdikdən sonra pərəstişkar qazana bilər. Yəqin, onu baletomanlara otuz dəfə ard-arda təqdim edəcəkdilər. Onlar da buna qarşı əvvəlcədən qəti tədbirlər görmək niyyətində idilər. Möhtəşəm Roye bu cənabların niyyətinin ciddiliyindən əmin oldu və həmin andan saray nümayəndələrinin azgınlığına mətanətlə dözən kralın və onun həyat yoldaşının dəstəyinə rəğmən hər hansı müqavimətdən imtina etdi.

135

Bu səhnələr dostlarıma sarsıdıcı təsir bağışladı. Tamaşadan sonra Bülov hönkürtü ilə Minnanın boynunu qucaqlamışdı. Qonşuları həyat yoldaşım olduğunu öyrəndikdən sonra zavallı Minnanı təhqir edirdilər. Sadiq xidmətçimiz şvab Tereza coşmuş qalmaqalçıların birinin rişxəndinə məruz qalsa da, alman dilində

anlayan bu adamı “donuz” və “köpək” adlandırmış, bununla da, onu bir müddət susdurmuşdu. Kittsin dəhşətdən nitqi tutulmuşdu, Şandonun “Fleur du Jardin” şampanı isə zirzəmidə əl dəyməmiş qaldı.

Rəhbərliyin üçüncü tamaşaya hazırladığını öyrənəndə yalnız iki çıxış yolu var idi: ya partituranı geri almağa cəhd etmək, ya da tamaşanın bazar günü, abunə xaricində təyin olunmasına nail olmaq. Belə ehtimal edirdim ki, teatrın adi ziyarətçiləri ilə keçən tamaşa təxribatçı xarakter daşımayacaq. Həmin günlərdə yerlər təsadüfi, ödənişli tamaşaçıların ixtiyarına verilirdi. Görünür, təklifim həm rəhbərliyin, həm də sarayın xoşuna gəlmişdi. Ona görə dediyimlə razılaşıdılar. Lakin bu tamaşanın sonuncu olduğunu elan etmək istəyimə rədd cavabı almışdım. Nə mən, nə Minna teatra getdik. Həm həyat yoldaşımın, həm də səhnədəki ifaçıların ünvanına səslənən təhqirləri eşitmək iyrənc idi. Tərəddüdsüz sədaqət nümayiş etdirən Morelli və freyleyn Saksə səmimi qəlbdən mərhəmət duyurdum. İlk tamaşadan sonra freyleyn Saksə dəhlizdə qarşılaşmışdım və onu fitə basmalarını zarafata salmışdım. Qalmaqalçılar coşğun şəkildə ona qarşı çıxanda isə Morelli özüylə qərribə mübarizəyə dözməli olmuşdu. Onun üçüncü pərdədə Yelizaveta yox olandan Dan ulduzuna xitabədək olan ifası mənim göstərişlərimə əsasən böyük dəqiqliklə yerinə yetirilmişdi. O, heç bir vəchlə qayanın üzərindəki skamyadan düşməməli, burada oturub bədəninin yarısını auditoriyaya çevirmiş şəkildə uzaqlaşan Yelizavetaya salam göndərməli idi. Bu tələbi yerinə yetirmək elə də asan deyildi. O iddia edirdi ki, bu, opera ənənələrinə ziddir və belə vacib nömrə ön səhnədən tamaşaçılarla üzbəüz dayanaraq yerinə yetirilməlidir. Morelli arfanı götürüb nəğməsinə başlamaq istəyəndə tamaşaçıların arasında belə sədalar ucaldı: “Paho! İndi də arfasını götürür”. Bu atmaca bütün zalın qəhqəhəsinə səbəb oldu. Bundan sonra yeni, davamlı fitəbasmalar başladı. Morelli arfanı bir kənara qoyub ənənə üzrə ön səhnədə çıxış etməyə məcbur oldu. Heç bir müşayiət olmadan – Dits yalnız onuncu pərdədə tapıldı – o, axşam fantaziyasını ifa etdi. Hamı sakitləşdi, auditoriya tədricən sanki nəfəs almadan qulaq asmağa başladı və sonda ifaçını alqışlarla mükafatlandırdı.

136

İfaçıların cəsərlə yeni burulğanlara hazır olduqlarını nəzərə alıb vəziyyətə qarşısında boyun əyməli oldum. Lakin belə nalayiq səhnələr qarşısında əzab çəkən passiv izləyici rolunda qala bilməzdim. Buna görə üçüncü tamaşanın çox şübhəli sonluğu nəticəsində həmin axşam evdə qalmalı oldum. Hər pərdədən sonra bizə teatrdan qasidlər gəlir və orada baş verənləri danışirdilər. İlk pərdədən sonra Trüine razılaşdı ki, partituranı istənilən halda geri götürmək lazımdır. Məlum oldu ki, “jockey”lər ənənənin əksinə teatra gəlməmişdilər. Hətta heç bir səhnəni qalmaqalsız

qoymamaq üçün lap başdan tamaşada iştirak edirdilər. Mənə xəbər vermişdilər ki, ilk pərdədə zaldakı mübahisələrə görə tamaşanı iki dəfə on beş dəqiqəlik müdətə dayandırılar. Auditoriyanın əsərim haqqında müəyyən mühakimə yürütmək fikri olmayan əhəmiyyətli hissəsi qalmaqalçıların uşaqsayağı davranışına qarşı mənim tərəfimi tutmuşdular. Lakin qalmaqalçılar qalan auditoriya qarşısında nümayiş bacarığı baxımından üstünlüyə malik idilər. Hamı alqışlardan, məmnunluq, yaxud narazılıq bildirən çağırışlardan yorulanda, sakitlik çökəndə “jokeylər” ovçu borularında və kiçik fleytalarda şən ifalar etməyə başlayırdılar. Beləliklə, son söz onlarda qalırdı. Antrakt vaxtı bu cənablardan biri möhtərəm bir xanımın lojasına daxil olmuşdu. Xanım isə hiddətlənmişdi. Cənab isə şən cavab vermişdi: “Sizcə, nə etməliyəyik? Bu musiqi mənim də xoşuma gəlməyə başlayıb. Lakin özünüz başa düşün, söz verəndə yerinə yetirmək lazımdır. Üzr istəyirəm, işimin başına qayıtmalıyam”. Və o mürəxxəs olmuşdu. Saksoniya elçisi genişürəkli fon Zebaxı səhəri gün tam sakit halda qarşıladım. O, digər dostlarımla birlikdə teatrda coşarkən səsi tutulmuşdu. Knyaginya Metternix orada yox idi. O, artıq ilk iki tamaşada əleyhdarlarımızın təhqiramiz məsxərələrinə dözməli olmuşdu. Bu münasibətlə narazılığını bildirərkən o, kəskin münacişələr yaşadığı ən yaxşı tanışlarının adını çəkdi. Metternix onlara demişdi: “Azad Fransanızla birlikdə batasınız! Əsl aristokratiyanın olduğu Vyanada hansısa knyaz Lixtenşteynin və ya Şvarsenberqin lojasından fitləyərək “Fidelio” üçün balet tələb etmək yolverilməzdir”. Məncə, o bu məsələ barədə imperatorla da söhbət etmişdi. Nəticədə, təəssüf ki, əsasən saray ştatına aid olan cənabların ədəbsiz davranışlarına son qoymaq üçün müəyyən polis tədbirlərinin görülməsi məsələsi müzakirəyə çıxarılmışdı. Bu barədə şayiələr yayıldı və üçüncü tamaşada teatrın dəhlizlərində polis dəstələri görən dostlarım qələbənin yaxınlığına inandılar. Sonra məlum oldu ki, bu təhlükəsizlik tədbirləri “jokeylər”in müdafiəsi üçündür. Belə ki, onların öz arsızlıqlarına görə parter tərəfdən hücumlara məruz qalmaq ehtimalı var idi. Heç nəyə baxmayaraq sona çatdırılan bu tamaşa kütlənin davamlı coşğunluğu ilə müşayiət olunmuşdu. İkinci pərdədən sonra Macarıstan nazirinin həyat yoldaşı fon Çemere gəldi. O, özündə deyildi və bildirdi ki, teatrda qalmaq qeyri-mümkündür. Üçüncü pərdənin necə keçdiyi barədə heç kim səlis bir xəbər verə bilmədi: tamaşa barıt tüstüsünün bu-ludları arasında döyüş gurultusunu xatırladılmış.

137

Səhəri gün Trüineni evimə dəvət etdim ki, onunla birlikdə rəhbərliyə aşağıdakı məzmununda bir müraciət hazırlayım: ifaçıları mənim əvəzimə auditoriyanın bir hissəsindən məruz qaldıqları və imperatorluq rəhbərliyinin qarşısını ala bilmədikləri təhqirlərdən qorumaq istəyi ilə partiturasını geri götürməyi lazım

bilirəm. Həmçinin müəllif hüquqlarına əsaslanaraq operamın bundan sonra səhnələşdirilməsinə qadağa qoyuram. Hamı bu qadağanın gözə küllü üfürməkdən ibarət olmamasına təəccübləndi. Çünki dördüncü və beşinci tamaşalar elan olunmuşdu və rəhbərlik etirazını bildirdi. Belə ki, onun da bu tamaşalara gələ bilmək üçün az qala teatrın qapılarını sındıran auditoriyaya qarşı müəyyən öhdəlikləri var. Yalnız Trüinenin vasitəçiliyi ilə növbəti gün "Journal des Debats"da məktubumun nəşr olunmasını təşkil edəndən sonra rəhbərlik bəyan etdi ki, partituranın qaytarılması ilə razılaşıır.

Məsələnin bu cür həlli mənim tapşırıqla Ollivyenin idarə etdiyi Lindaya qarşı prosesə də son qoydu. Lindau özünü digər iki nəfərlə bərabər hüquqlu üçüncü əməkdaş hesab edərək əsərin "müəllif hüquqları"na öz payını tələb edirdi. Vəkili Mari onun tələbinin düzgünlüyünü guya mənim özümün irəli sürdüyüm prinsiplə - əsas mahiyyət melodiyadan yox, mətnin intonasiya ilə oxunmasından ibarətmiş - sübuta yetirməyə çalışırdı. Roş və ya Trüine bunun üçün heç bir şey edə bilməzdilər. Çünki alman dilini bilmirdilər. Ollivye buna qarşı elə enerjili çıxış etdi ki, az qala melodiyamın musiqi dəyərinin sübutu üçün "Axşam ulduzu"nu hakimlər qarşısında özü ifa edəcəkdə. Onun aqrumentləri ilə razılaşan hakimlər rəqibimin iddiasını rədd etdilər. Lakin işin əvvəlində müəyyən qədər iştirak etdiyini nəzərə alaraq məndən kiçik mükafat əldə etmək hüququnu verdilər. İstənilən halda "Tanhauzer" in Paris tamaşasının gəlirlərindən bunu ödəyə bilməzdim. Çünki operamı geri götürdükdən sonra Tryuinenin razılığı ilə musiqi və mətn üçün müəllif qonorarının hamısını yazıq Roşa vermək qərarına gəlmişdim. Əsərimin uğursuzluğu ilə onun ağır maddi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün onun son ümidi də əldən çıxmışdı.

138

"Tanhauzer" in uğursuzluğundan sonra belə bir vəziyyətdə Parisdə qurduğum bəzi münasibətlər də pozuldu. Bir neçə ay ərzində vaxtımın bir hissəsini alman səfirliklərinin əhəmiyyətli yardımını alan və qarşısında yaxşı musiqinin artistik ifası yolu ilə teatrdan kənardə, cəmiyyətin yüksək təbəqələrində maraq yaratmaq məqsədi qoyan, ən aristokratik elementlərdən ibarət *Cercle artistique* alırdı. Bədbəxtlikdən o, musiqinin yayılması fəaliyyətini jokey-klubun atçılığı yaymaq fəaliyyəti ilə müqayisə etmək kimi uğursuz bir fikrə qapılmışdı. Hər necə olsa da, dərnək musiqi aləmində nisbətən məşhurlaşmış hər şeyi özünə cəlb etməyə can atırdı: 200 frank ödəyərək ora üzv yazılmalı idim. Bunun əvəzində Quno və digər Paris məşhurları ilə birlikdə Oberin sədrlik etdiyi bədii komitəyə üzv seçilmişdim. Biz tez-tez graf d'Omonun evində icaslara toplaşırdıq. Bu çox cevik olan

gənc adam dueldə bir əlini itirmişdi və musiqi ilə diletant kimi məşğul olurdu. Elə burada gənc şahzadə Polinyakla tanış olmuşdum. O, məni əsasən "Faust"u tam tərcümə edən insanın qardaşı kimi maraqlandırır. Bir dəfə onun evində səhər yeməyində iştirak etməli olmuşdum. Bu zaman Polinyak musiqi sahəsində fantaziyalarını mənə açmışdı: o məni Bethovenin A-Dur simfoniyası barədə konsepsiyasının düzgünlüyünə inandırmağa çalışırdı. Dediynə görə, o, əsərin son hissəsində gəmi qəzasının bütün mərhələlərini aydınlıqla izləyə bilərdi. Əvvəllər mənim də musiqi bəstələməli olduğum böyük klassik konsertlərin təşkili məqsədi ilə keçirilən ilk ümumi iclaslarımız Qunonun iştirakı ilə canlanırdı. O, pedantik səylər və şitlikdən məhrum olmayan yorulmaz səylərlə katib vəzifəsini yerinə yetirirdi. Ober final təsiri yaratmağa hesablanmış kiçik, nazik bon-motsları ilə iclasları idarə etməkdən çox, mane olurdu. "Tanhauzer" in qəti uğursuzluğundan sonra bir daha komitənin iclasına dəvət aldım. Lakin sədrə Almaniyaya qayıtmağı nəzərdə tutduğum üçün cəmiyyətdən çıxdığımı bildirərək bir daha icaslarda görünmədim.

Bundan sonra yalnız Quno ilə dostluq münasibətlərini saxladım. Deyirdilər ki, o, hər yerdə mənim haqqımda böyük entuziazmla danışır. Ona minnətdarlığımı bildirmək üçün "Tristan və İzolda"nın partiturasını hədiyyə etmişdim. Çünki onun münasibəti məni sevindirirdi. Məsələn, heç bir dostluq münasibətləri məni "Faust" a qulaq asmağa vadar edə bilməzdi.

139

Ümumiyyətlə, enerjili şəkildə mənim müdafiəmə qalxan bir çox şəxslərlə tanış olmuşdum. Meyerberin diqqətindən kənarda qalmış kiçik jurnallar tez-tez uğurlu fikirlər bildirərək məni tərifləyirdilər. Bir yerdə oxumuşdum ki, "Tanhauzer" "*la symphonie chantee*" dir. Bodler həddindən artıq istedadlı və kəskin kitabça buraxmışdı. Jül Janen məni "*Journal des Debats*" da çıxan felyetonu ilə heyrləndirmişdi. O, ənənədən bir qədər kənara çıxan uzun qeyddə bütün bu epizod barədə şəşqınlıqla bəhs etmişdi. Teatrlarda "Tanhauzer" ə parodiyalar qoyulurdu. Müzərin isə tamaşaçı cəlb etmək üçün hər gün proqramlarında iri hərflərlə onun uvertürə elanını verməkdən başqa çarəsi yox idi. Padelu tez-tez nümayişkəranə şəkildə mənim əsərimi ifa edirdi. Nəhayət, Avstriya hərbi müvəkkilinin həyat yoldaşı qrafinya Levental evində böyük musiqi ziyafəti təşkil etmişdi. Orada xanım Viardo "Tanhauzer" dən bir neçə nömrə ifa etmiş və buna görə 500 frank almışdı. Qəribə olsa da, mənim taleyimi "*Les Funerailles de l'Honneur*" dramı ilə qalmaqallı uğursuzluğa düşər olmuş de la Vakrinin taleyi ilə eyniləşdirirdilər. Dostları onun şərəfinə ziyafət təşkil etmişdilər və ora mən də dəvət olunmuşdum. Hər ikimizi

böyük entuziazmla qarşılamışdılar. Auditoriyanın artan vulqarlığı barədə coşğun nitqlər eşidilirdi. Söhbət yüngülcə siyasət sahəsinə də toxundu. Bunun səbəbi de la Vakrinin V.Hüqo ilə qohumluğu idi. Təəssüf ki, pərəstişkarlarım piano tapmışdılar və mənim müqavimət göstərməyə gücüm olmadığından "Tanhauzer"dən sevimli parçaları ifa etməyə məcbur qalmışdım. Nəticədə, ziyafət yalnız mənim şərəfimə təşkil olunmuş hesab edilə bilərdi.

Diqqətəlayiqdir ki, böyük təşəbbüsləri mənim məxsusi populyarlığıma əsaslandırmağın mümkünlüyünü hesab edirdilər. Lirik teatrın müdiri "Tanhauzer"ə tenor tapmaq üçün əlindən gələni edirdi və yalnız istədiyini tapa bilməməsi onu operamı səhnələşdirmək fikrindən daşındırdı. Cənab de Bomon, "Opera comique"un müdirinin iflasa uğramasına az qalmışdı. Xilas "Tanhauzer"də tapmağa ümid edərək bu barədə ısrarlı təklifləri ilə məni bezdirirdi. Düzdür, o, bununla knyaginya Metternixi də öz tərəfinə çəkməyə çalışırdı. Belə ki, knyaginya öz təsiri ilə imperatordan maddi dəstək ala bilərdi. O, məni parlaq perspektivlərlə şirnikləndirə bilmədiyini görüb soyuqluq göstərməkdə ittiham edirdi. Onun təklifi ilə razılaşımağa cüzi meyl belə hiss etməirdim. "Opera comique"nin idarəçisi Royenin benefis tamaşasının proqramına "Tanhauzer"in son pərdəsini daxil edərək böyük mətbuatın hücumlarına məruz qalsa da, bunun auditoriya tərəfindən yaxşı qarşılanması xəbərini maraqla dinləmişdim. Mümkün layihələr günü-gündən artırdı. Lorbax təxəllüsü ilə çıxış edən Şabrol adlı biri zəngin bir adamın rəhbərlik etdiyi cəmiyyətin adından yanıma gəlib "Vaqner-Teatr"ın təsis olunmasını təklif etmişdi. Təcrübəli və məşhur müdir tapanadək bu iş haqqında bir kəlmə belə eşitmək istəməirdim. Seçim Perrenin üzərində dayandı. O, artıq bir neçə il idi ki, gözəl günlərin birində Böyük operanın müdiri təyin olunacağına əminliklə yaşayırdı və ona görə özünü nüfuzdan salmağa qorxurdu. Düzdür, Perren "Tanhauzer"in uğurunu sırf Royenin bacarıqsızlığı ilə əlaqələndirirdi. Belə ki, mətbuatda yeni tamaşaya rəğbət oyatmaq vəzifəsi də Royenin üzərinə düşürdü. Öz əllərində hər şeyin başqa cür olacağı və "Tanhauzer"in uğur qazanacağını sübut etmək imkanı Perreni bu cür təşəbbüsdə iştiraka cəlb edirdi. Lakin həddindən artıq soyuqqanlı və ehtiyatlı adam olduğundan o, Lorbaxın təkliflərində bəzi zəif məqamlar aşkarladı. Sonuncu komission mükafatlandırmadan danışanda Perren dərhal belə hesab etdi ki, bütün təşəbbüs kifayət qədər mükəmməl olmayan spekulyasiyadan ibarətdir. O bildirdi ki, əgər "Vaqner-teatr" təsis etmək fikrində olsaydı, zəruri vəsaiti mütləq tapardı. Həqiqətən, onun bu növ teatr üçün böyük "Alkazar", "Bazar de la bonne nouvelle" restoranını əldə etmək fikri var idi. Yəqin bu təşəbbüsü gerçəkləşdirməyə sərmayəçilər də tapılırdı. Erlanger əziyyət çəkmədən on bankir tapa biləcəyini və hər bankirin 50 000 frank verə biləcəyini ehtimal edirdi. Nəticədə, ümumi fondada 500 000 frank yığılırdı. Bu pullar işin idarə olunması üçün Perrenin ixtiyarına verilə bilərdi. Lakin bu cənabların teatrı təsis etmək üçün pul ayırmasının mənim

əsərlərimi məşhurlaşdırmaq kimi ciddi tendensiyaya yox, özlərini əyləndirməyə xidmət etdiyindən əmin olan Erlanger fikrindən soyudu.

140

Belə kədərli nəticələr Erlangeri mənim taleyimdə sonrakı iştirakdan imtina etməyə vadar etdi. Kommersiya baxımından o, aramızda bağlanmış müqaviləyə uğursuzluğa düçar olmuş ticari təşəbbüs kimi baxırdı. Maliyyə vəziyyətimin qaydaya salınmasını digər dostlarıma etibar etməli idim. Qraf Qatsfeldə mənim tələblərimi öyrənməyi tapşırılmış alman səfirlikləri bu cəhətdən böyük nəzakət nümayiş etdirmişdilər. Buna cavab olaraq vəziyyətimin həqiqətən nə yerdə olduğunu təsvir etdim və bildirdim ki, imperatorun mənim əsərimi səhnələşdirmək əmri nəticəsində vaxtımı boş yerə heç bir bəhrə verməyən uğursuz təşəbbüsə sərf etmişəm. Üstəlik, baş verənlərdə heç bir günahım yoxdur. Dostlarımla məni laqeydlikdə qınamağa əsasları vardı. Əvvəlcədən dəyən zərərin ödənilməsi ilə bağlı şərt qoymağı unutmuşdum. Halbuki, bu fransızların praktiki düşüncəsinə görə, tam təbii olardı. Həqiqətən, əməyim və vaxtım üçün heç bir mükafat tələb etməmişdim. Yalnız uğur qazandığım halda ayrılacaq müəllif qonorarına ümid edə bilərdim. Lakin indi səhvimi düzəltmək üçün opera rəhbərliyinə və imperatora müraciət edə bilmədiyim üçün knyaginya Metternixin işi öz boynuna götürməsi ilə kifayətlənməli oldum. Elə həmin vaxt qraf Purdales Prussiya regent-şahzadəsini “Tanhauzer”i mənim xeyrimə səhnələşdirməyə razı salmaq üçün Berlində dayanmışdı. Təəssüf ki, şahzadə mənə qarşı düşmən mövqedə olan intendantı fon Hülzenin müqavimətini qıra bilməmişdi. Uzun müddətin tam köməksiz qalacağımı görüb mükafat məsələsində maraqlarımın müdafiəsini böyük himayədarımın ixtiyarına buraxmalı idim. Özüm isə aprelin 15-də (“Tanhauzer”in səhnələşdirilməsindən sonrakı bütün hadisələr bir ay kimi qısa müddət ərzində baş vermişdi) gələcək fəaliyyətimə zəmin hazırlamaq üçün qısa müddətə Almaniyaya yola düşdüm.

Əsl tələblərimi başa düşən yeganə adam – Bülov da Paris hadisələrinin xaosundan azad olub məndən əvvəl ora getmişdi. O, *Karlsruhe* dən böyük hersoq ailəsinin yaxşı əhval-ruhiyyədə olduğunu xəbər vermişdi və mən dərhal “Tristan”ın hər dəfə təxirə salınan tamaşası ilə ciddi şəkildə məşğul olmağa qərar verdim. Bu məqsədlə *Karlsruhe*-yə yollandım və yalnız böyük Baden hersoqunun məni qeyri-adi dərəcədə səmimi qarşılamağı tələsik qəbul edilmiş qərarımı möhkəmləndirə bilərdi. O, məndə özünə qarşı ciddi inam aşılamaq ehtiyacı duyurdu. Gənc həyat yoldaşının da iştirak etdiyi mehriban söhbət zamanı o hiss etməyə çalışırdı ki, mənə opera bəstəkarı olmağımdan daha çox (bu barədə mühakimə yürütmək üçün nə

meyli, nə də kifayət qədər məlumatı var idi), almansayağı azad fikirlərim üzündən çox əziyyətlər çəkmiş insan olduğuma görə dərin rəğbət bəsləyir. Kifayət qədər aydın səbəblərdən siyasi keçmişimə xüsusi əhəmiyyət verməməyimi müəyyən qədər təmkinli olmağımın və ona lazımı etibar göstərməməyimin nəticəsi hesab edirdi. Hersoq məni həvəsləndirmək üçün bildirdi ki, əgər bu istiqamətdə səhvlərə, hətta böyük günahlara yol verilərsə, bunun təqsiri Almaniyada qalib orada xoşbəxtlik tapmadan cinayətlərinin əvəzini daxili əzablarla ödəyənlərin boynuna düşür. İndi Almaniyadan qovulan şəxslərə qarşı buraxılan səhvləri düzəltmək öhdəliyini onlar yerinə yetirməlidirlər. Hersoq müdirə müvafiq tapşırıqlar verərək teatrının qapılarını məmnuniyyətlə mənim üzümə açdı. Müdir – köhnə “dostum” Eduard Devrien keçirdiyi pərtliklə Bülovun onun mənə qarşı qeyri-səmimi münasibəti barədə müşahidələrini təsdiqlədi. Böyük hersoqun gözəl qəbulunun məndə yaratdığı sevinci əhval-ruhiyyə ilə tezliklə (*zahirən olsa da*) Devrieni də mənə lazım olan məsələyə meylləndirə bildim. O, mənimlə birlikdə “Tristan”ın səhnələşdirilməsi barədə ciddi müzakirələrə başlamalı idi.

Hazırda, xüsusilə, Şnorrun Drezdenə getməsindən sonra əlində uyğun ifaçıların olmadığını rədd etmək onun ağına gəlmirdi və Devrien mənə Vyanaı işarə verdi. Ümumiyyətlə, o, operalarını indiyədək mənə lazım olan bütün şərtlərin mövcud olduğu Vyana da səhnələşdirməməyimə təəccübünü gizlətmirdi. *Karlsruhe*-dəki bir neçə təcili tamaşanı nə üçün Vyana teatrının repertuarına düşməkdən imkanından üstün tutduğumu güclə başa saldım. İstənilən halda, mən *Karlsruhe*-yə qastrolçu kimi gələn Şnorrdan əlavə “nümünəvi tamaşa” üçün lazım olan bütün ifaçıları seçmək üçün razılıq əldə edə bildim.

141

Bu, Vyana ya səfər etmək ehtiyacı yaratdı və mən əvvəlcə Parisə yola düşdüm. Buradakı işlərimi elə qaydasına salmaq istəyirdim ki, planımın sonrakı hissəsini yerinə yetirmək üçün özümü kifayət qədər hazır hesab edirəm. Təəssüf, altı gün ayrılıqdan sonra mən yalnız lazım olan pul vəsaitlərini haradan tapacağım barədə düşünməli oldum. Bu şəraitdə müxtəlif rəğbət ifadələri və səmimi yaxınlaşma cəhdləri mənim üçün həm ağır, həm də əhəmiyyətsiz idi. Hələlik, knyaginya Mettrnixin mənim xeyrimə kifayət qədər geniş miqyasda düşünülmüş əməliyyatları müəmmalı şəkildə ləng gedidi. Köməyimə bir vaxtlar Sürixdə tanış olduğum kommersant Ştürmer gəldi. O, Parisdə mənə səmimi şəfqət və qayğı ilə yanaşırdı. Bu adamın sayəsində evimi müvəqqəti qaydaya salıb Vyana ya yola düşə bildim. List çoxdan Parisə gəlmək istəyirdi və ötən əndişəli həftələr ərzində mən tez-tez bütün qəlbimlə onun yanımda olmağını arzulayırdım: asanlıqla ehtimal etmək olardı ki, məhz o, Paris məşhurları arasındakı müstəsna mövqeyi ilə

mənim qarışıq vəziyyətimə təsir göstərə bilər. Lakin o, gecikməyi barədə bütün suallarına müəmmalı, qeyri-müəyyən cavablar verirdi. Ona görə Vyana getməyə hazırlaşdığım vaxtda Listin yaxın günlərdə Parisə gələcəyi xəbəri xüsusilə istehzalı göründü! Lakin mən yalnız ağır vəziyyətdən çıxış yolu barədə düşünməli idim. Bunun üçün yeni əlaqələr yaratmağa ehtiyac var idi. Köhnə dostumun gəlişini gözləməmiş mayın ortasında Parisi tərk etdim.

Əvvəlcə *Karlsruere* böyük hersoqla ikinci görüş üçün qayıtdım. Yenə mehriban qarşılanmışdım və "Tristan"ın nümunəvi tamaşası üçün Vyana seçdiyim ifaçıları işə dəvət etmək üçün icazə almışdım. *Karlsruedən* birbaşa Vyana yola düşmüşdüm və "Erzherzog Karl" otelində qalmışdım. Kapelmeyster Esser hələ əvvəlcədən operalarımın bir neçə dəfə səhnələşdirilməsinə söz vermişdi. Həqiqətən, ilk dəfə burada "Loenqrin"i səhnədə gördüm. Opera dəfələrlə nümayiş edilsə də, heyət mənim istəyimə uyğun olaraq tam məşq üçün yığılmışdı. Orkestr girişi elə hərəkətlə ifa etmişdi ki, ifaçıların səsləri, artistik üstünlükləri parlaqlığı ilə elə seçilirdi ki, əsər onlara o qədər tanış idi ki, bu təəssürlərə məğlub olub tamaşanı ümumilikdə tənqid etmək həvəsini itirmişdim. Dərindən təsirləndiyim ətrafdakıların gözündən qaçmamışdı və Hanslik özünü təqdim etmək üçün bundan uyğun an olmadığını düşünmüşdü. Heç tanımadığım adam kimi onun qarşısında əyildim. Bu zaman tenor Ander onu bir daha təqdim edib dedi ki, Hanslik mənim köhnə tanışımdır. "Cənab Hansliki çox yaxşı xatırlayıram" deyib, yenidən bütün diqqətimi məşqə verdim. Vyana dostlarım da bir vaxtlar məni ən təhlükəli rəyçiyə xüsusi diqqət ayırmağa razı salmaq üçün uğursuz cəhdlər edən londonlu dostlarımla eyni hissləri keçirirdilər. Hələ gənc yaşlarında universitetə daxil olmuşdan əvvəl Drezdendə "Tanhauzer"in ilk tamaşalarından birində iştirak edən Hanslik böyük həvəslə əsərim barədə məruzə oxumuşdu. Lakin operalarımı Vyana səhnəyə qoyandan bəri Hanslik mənim ən alovlu əleyhdarlarımdan birinə çevrilmişdi. Mənə rəğbət bəsləyən teatr heyətinin həmin andan yalnız bir qayğısı var idi: məni rəyçi ilə birtəhər barışdırmaq. Lakin heç nə alınmadı və mənə, Vyana tamaşalarımdan hər birinin sonrakı uğursuzluqlarını bu insanın mənə qarşı düşmənçiliyi ilə əlaqələndirənlər düzgün fikirdə idilər.

142

Lakin hələlik, bütün xoşagəlməzliklər mənə rəğbət duyulan əhvalda itib-batmışdı. "Loenqrin"in iştirak etdiyim tamaşası yalnız Vyana auditoriyası tərəfindən gördüyüm coşğun alqışlarla müşayiət olunmuşdu. İki digər operamın tamaşasını təyin etmək istəyirdilər. Lakin mən həmin axşam yaşadıklarımın təkrarlanmasından qorxmışdım. Üstəlik, "Tanhauzer"in səhnələşdirilməsindəki

böyük nöqsanlardan xəbərdar olduğum üçün yalnız nisbətən mütəvazi olan “Uçan hollandiyalı”nın bir tamaşasını qəbul etdim. Bunun əsas səbəbi parlaq çıxış edən ifaçı Bekki dinləmək ehtiyacı idi. Bu dəfə də auditoriya öz heyranlığını nümayiş etdirdi. Ümumi şəfqətin əhatəsində əsas məqsədimi həyata keçirməklə məşğul ola bilərdim. Təhsil alan gənclik mənim şərafimə məşəlli yürüş təşkil etmək istəmişdi. Lakin bundan imtina etməklə Esserin hörmətini qazanmışdım. Həm o, həm də yüksək rəhbərlik bu triumfları necə istifadə etmək lazım olduğunu soruşurdular. Özümü imperatorun oberqofmeysteri qraf Lankoronskiyə təqdim etdim. Qrafın incəsənətdən və onun ehtiyaclarından heç nə anlamayan qəribə bir cənab olduğunu demişdilər. Operanın görkəmli qüvvələrinin, əsasən xanım Dutsmanın (*keçmişdə Luiza Meyer*) və Bekkin, bəlkə də Anderin *Karlsruhe* də layihələşdirilən “Tristan” tamaşası üçün uzunmüddətli məzuniyyətə çıxmasına izn almaq istəyimi bildirəndə o, bunun qeyri-mümkün olduğunu deyib quru cavab vermişdi. Vyana operasının heyətini özümə uyğun hesab edir, yeni əsərimi burada səhnələşdirməyin daha məntiqli olduğunu düşünürdüm. Tezliklə bu cür nəzər nöqtəsinə müqavimət göstərmək üçün enerjimi itirdim.

İşin yeni gedişatı barədə düşünərək saraydan çıxanda çox yaraşığıqlı bir cənab yaxınlaşdı və ekipajla məni mehmanxanaya qədər ötürməyi təklif etdi. Bu, əsasən yüksək cəmiyyətdə çox məşhur olan həkim İosif Ştandqartner idi. Bu musiqi aşığı ən sadıq ömürlük dostlarımdan birinə çevrildi. Həmin vaxt Vyana musiqi aləmini Listin kompozisiyaları ilə fəth etməyi arzulayan və hələ ötən qış özünün dirijorluq etdiyi orkestr konsertlərinin aranjmanı ilə bu məqsədi həyata keçirməyə başlayan Karl Tauziq də mənimlə yaxınlaşmışdı. O, məni 1853-cü ildə Bazeldəki görüşdən tanıdığım və indi Vyanaya gətirilmiş Pyotr Korneliusla görüşdü. Hər ikisi o dövrlərdə Bülovun aranjmanı ilə təzəcə çıxmış “Tristan” Klaviraussuqu ilə maraqlanırdılar. Tauziqin Bezendorfun royalı ilə təchiz etdiyi mehmanxana nömrəmdən günlərlə musiqi səsləri yayılırdı. Dostlarım “Tristan”ın məşqlərini başlamağa hazır idilər. Məni “Tristan”ı əvvəlcə burada səhnələşdirməyə razı salmaq istəyirdilər. Vyananı tərk edərkən söz verdim ki, bir neçə ay sonra qayıdıb operanın öyrənilməsinə başlayacağam. Böyük Baden hersoquna planlarımla dəyişdiyini xəbər verməyə utanırdım. Ona görə ağıma gələn kiçik bir fikirdən qarmaq düzəldib onun vasitəsilə *Karlsruhe*yə gəlişimi gecikdirmək qərarına gəldim. Səfərimlə doğum günüm üst-üstə düşdü və mən yeni yaşımı Sürixdə qeyd etmək qərarına gəldim. Münhendən keçib birbaşa Vintertura yollandım. Orada Zultserlə görüşməyə ümid edirdim. Təəssüf ki, onu tapmadım. Yalnız mənə çox nəzakətli davranan həyat yoldaşı və diqqətimi cəlb edən oğlu ilə qarşılaşdım. Özünü səhəri gün mayın 22-də Sürixdə görə bildim. Həmin günün qalan hissəsini qaranlıq otel otağında Hötenin “*Wanderjahre*”sini oxuyaraq keçirdim və ilk dəfə bu heyrətamiz əsəri tam anladığımı hiss etdim. Usta köməkçilərinin vəhşi lirizmlə

dolu özünəməxsus çıxışı məni şairin ruhu ilə doğmalaşdırdı. Sürixə növbəti gün gəldim. Gözəl hava məni köhnə tanış yollarla Vezendonkların mülkünüdək uzun gəzinti etməyə həvəsləndirdi. Evin sakinlərinin vərdişləri barədə məlumat toplayıb öyrəndim ki, bu vaxtlarda Vezendonk adətən yemək otağına düşüb səhər yeməyini tənhalıqda yeyir. Otağın bir küncündə oturub gözləməyə başladım. Uzun ayaqlı, safqəlbli Vezendonk tezliklə aşağı düşüb sakitcə qəhvəsini içməyə başladı. Məni görəndə isə çox təəccübləndi. Gün çox uğurlu keçdi. Zultser, Semper, Hervey, hətta Qotfrid Keller çağırılmışdı. Məhrəm ab-havada uğurla başa vurduğum sürprizdən zövq alırdım. Dostlarım taleyimi böyük həyəcanla müzakirə edirdilər.

143

Növbəti gün *Karlsrueya* tələsdim. Böyük hersoq xəbərimi təqdirəedici təvəccühlə dinlədi. Həqiqəti gizlətmədən ifaçılar üçün məzuniyyət xahişimin rədd edildiyini və *Karlsruədə* nəzərdə tutulan tamaşanın qeyri-mümkünlüyünü bildirmişdim. Eduard Devrien hadisələrin bu cür gedişatına heç təəssüflənmədi. O, gizlətmədiyi məmnunluqla Vyanada məni parlaq gələcəyin gözlədiyini bildirdi. Burada məni hələ Vyanada olarkən Listlə görüşmək üçün Parisə yola düşməyə qərar verən Tauziq yaxaladı. *Karlsruədə*n səyahətimizə birlikdə davam etdik. Yolüstü Strasburqdan da keçdik.

Parisdə evimin və təsərrüfatımın ləğv ərəfəsində olduğumu gördüm. İndi köçmək və istənilən perspektivlərdən məhrum gələcəyimizi təmin etmək üçün maddi vəsait tapmalı idik. Minnanın əlinə təsərrüfat bacarıqlarını nümayiş etdirmək üçün fürsət düşmüşdü. Özünün köhnə məcrasına qayıtmış List hətta qızı Blandina ilə belə ekipajda iki səfərəarası dar macalda söhbət etməyə zorla vaxt tapmışdı, bununla belə, o, ürəyiyumşaqlığından mənim evimə “bifşteks” yeməyə qonaq gəldi. Bir dəfə o bütün axşamı mənə ayırdı və bununla da bəzi xırda öhdəliklərimi yerinə yetirməyə imkan verdi. List keçmiş ağırlı həyatımın dostları qarşısında royalda ifa etdi. Yaxınlarda Listin fantaziyasını mənim üçün heyrətamiz şəkildə ifa edən yazıq Tauziq, List təsadüfən eyni əsəri ifa edərkən özünü bu nəhəng qarşısında tamamilə məhv olmuş, gücsüz hiss etmişdi. Bundan başqa, biz Qunonun evində çox darıxdırıcı keçən səhər yeməyinə yığılmışdıq. Bu süfrəyə yalnız Bodlerin parlaq zəkası canlılıq gətirmişdi. “*Crible de dettes*”, yazıq, günü keçirmək üçün ekstravaqant vasitələr düşünməyə məcbur qalmışdı. O, dəfələrlə mənim şöhrətimin məlum iflasından istifadə etmək məqsədilə inanılmaz təkliflər etmişdi. Onların heç birini qəbul edəcək halda olmasam da, bu dahi adamı Listin yanında, onun qartal qanadlarının müdafiəsi altında görmək xoş idi. List onun üçün karyera qurmaq imkanını verəcək hər yerə özü ilə aparırdı. Bunun nə qədər kömək etdiyini

deyə bilməyəcəm. Bircə onu bilirəm ki, bundan bir qədər sonra, fikrimcə, o heç də ürəkaçıcı olmayan həyat şərtləri altında dünyasını dəyişdi.

144

Bu səhər yeməyindən sonra mən Listlə bir daha Avstriya səfirliyinin verdiyi ziyafətdə görüşdüm. Dostum fürsətdən istifadə edib knyaginya Metternixə mənə simpatiya duyduğunu bildirmək üçün royalda “Loenqrin”dən bir neçə parça ifa etdi. O mənim iştirakım olmadan Tüilri sarayına dəvət olunmuşdu. Sonra List imperator Napoleonla “Tanhauzer”in Parisdə səhnələşdirilməsi barədə söhbətlərinin məzmununu danışdı. Bu söhbətin nəticəsində məlum olmuşdu ki, əsərim Böyük opera üçün uyğun deyil. Listin bu barədə Lamartinlə danışib-danışmadığını bilmirəm. Bircə bilirəm ki, köhnə dostu onu bir neçə dəfə bizim görüşümüzü təşkil etmək fikrindən daşındırıb. Əvvəllər mənim yanımda olan Tauziq, nəhayət, müəllimindən ənənəvi asılılığına təslim oldu və Listlə birlikdə Brüsselə xanım Stritlə görüşə yollanaraq gözdən tamamilə itdi.

İndi mən Parisdən getməyi daha çox arzulayırdım. Qapıçıya yüz frank verib, mənzildən çıxdım, onu yenidən kirayə verdilər. İndi yalnız himayədarlarımdan atdığı praktiki addımların nəticələri barədə xəbər gözləməli idim. Bu halda məsələnin həllini tezləşdirmək üçün heç nə edə bilmədiyimdən çıxılmaz vəziyyətimin müddəti ən xoşagəlməz şəkildə uzanırdı. Lakin məni ağır fikirlərdən ayıran xoş epizodlar da kifayət qədər idi. Məsələn, Meyerberin elə də gənc olmayan qohumu freyleyn Ebertinin yanında qərribə mövqə qazanmışdım. “Tanhauzer”in səhnələşdirildiyi iyirənc günlərdə o, taleyimdə coşğun iştirakını nümayiş etdirmişdi. İndi bu qadın hər vəchlə məni daha çox əyləndirməyə çalışırdı. Belə ki, o, günlərin birində Bulon meşəsinin möhtəşəm restoranında mənimlə hələ də canımızı qurtara bilmədiyimiz Kitts üçün çox gözəl bir nahar təşkil etmişdi. Əvvəllər “Tanhauzer”ə görə bir neçə dəfə təmasda olduğum Fləkslənd ailəsi də məni məmnun etməyə çalışırdı. Əgər bura kənar niyyətlər qarışmasaydı, xüsusilə şad olardım.

İstənilən halda, Parisdən getməklə bağlı qəti qərar vermişdik. Minna ötənlik müalicə kursunu təkrarlamaq üçün Sodenə, oradan da Drezdenə, köhnə tanışlarının yanına getməyi nəzərdə tutmuşdu. Mənsə özümü Vyanaya “Tristan”ın məşqlərinə çatdırmalı idim. Ev əşyalarını bir anbarda saxlamaq qərarına gəldik. Bir yandan ləngiyən gedişimiz, digər yandan isə itimiz Fipslə dəmiryolu ilə səfərin etməyin çətinlikləri barədə düşünürdük. Bir dəfə – iyunun 22-də – həyat yoldaşım gəzintidən evə ölümcül xəstələnmiş itlə qayıtmışdı. Minnanın danışdıqlarından məlum oldu ki, heyvan küçəyə səpilmiş zəhərdən udub. İt dəhşətli vəziyyətdə

idi: üst-başında yara izi olmasa da, elə ağır nəfəs alırdı ki, ciyərlərinin güclü zərər çəkdiyini anlamaq olardı. O, ilk anda ağrının verdiyi məyusluqla Minnanın dodağından dişləmişdi. Dərhal həkim çağırırdım. Bu, quduzluqla bağlı qorxularımıza son qoydu. Lakin yazıq heyvana heç cür kömək etmək mümkün deyildi. O, getdikcə daha ağır və fasilələrlə nəfəs alaraq qıvrılırdı. İt axşam saat 11 radələrində Minnanın çarpayısının altında yuxuya getdi. Lakin onu oradan çıxaranda məlum oldu ki, heyvan çoxdan ölüb. Minna ilə bir kəlmə də kəsmədik. Ev heyvanları uşaqsız ailə həyatımızda həmişə mühüm rol oynayırdılar. Şən, mehriban itimizin qəfil ölümü evliliyimizə son çatın düşməsinə təkan verdi – artıq o, çoxdan bizim üçün dözülməz olmuşdu. Hələlik isə, əsas qayğım Fipsin leşini ənənəvi taledən – küçəyə atılıb səhər tezdən süpürgəçilər tərəfindən yığışdırılmaqdan qorumaq idi. Evimizin yaxınlığında *rue de la tour des dames*-də Ştürmerin evinin arxasında kiçik bağça var idi. Fipsi orada basdırmaq qərarına gəldim. Qapıçı ilə birgə kolların arasında mümkün qədər dərin quyu qazıb zavallı iti orada basdırmaq üçün təsərrüfatı idarə edən qadına (*ev sahibi səfərdə idi*) çox dil tökməli oldum. Kədərli prosedur yerinə yetirilmişdi. Bütün izləri gizlətməyə çalışaraq qəbrin üstünü yaxşıca ört-düm. Bilirdim ki, Ştürmer bağında it leşinin basdırılmasına etirazını bildirəcək və onu qazıb çıxarmağı əmr edəcək. Yeni bədbəxtliyin qarşısını almaq istəyirdim.

145

Nəhayət, qraf Qatsfeld mehriban şəkildə mənə xəbər verdi ki, adlarının naməlum qalmasını istəyən, vəziyyətimə mərhəmət göstərən dostlarım və musiqimin pərəstişkarları başımın üstünü alan çətinliklərdən qurtulmağım üçün birləşib məni vəsaitlə təmin etmək qərarına gəlirlər. Bu cür yardıma görə yalnız himayədarım knyaginya Metternixə təşəkkürümü bildirməyi lazım bildim və Paris təsərrüfatını tamamilə ləğv etmək üçün işə qoşuldum. Bütün əziyyətlər bitəndən sonra Minnanın müalicə üçün Almaniyaya yola düşməyi vacib idi. Mənim səfərimin yeganə məqsədi isə Veymarda Listi ziyarət etmək idi. Avqustda orada Listin kompozisiyalarının vida ifası ilə keçəcək musiqi bayramı baş tutmalı idi. Eyni zamanda digər operalarımı da fransız dilində nəşr etməyə qərar verən Fləkslənd istəyirdi ki, dostum Trüine ilə birgə “Uçan hollandiyalı”ın tərcüməsini hazırlayanadək Parisdə qalam. Bu, əlavə bir neçə həftə tələb edirdi. Lakin tamam boşalmış mənzilimizdə qala bilməzdim. Bundan xəbər tutan qraf Purtales həmin vaxt ərzində Prussiya səfirliyində yerləşməyi təklif etdi. Bu, özümə münasibətdə heç vaxt qarşılaşmadığım və böyük minnətdarlıqla qəbul etdiyim müstəsna lütfkarlıq idi. İyulun 12-də Minnanı dəmir yolu vağzalına ötürdüm və həmin gün səfirliyin binasına köçdüm. Orada mənə bağa çıxan rahat otaq ayırmışdılar. Ota-

ğımdan Tüilri sarayı görünürdü. Bağın hovuzunda dalğın marağ duyduğum iki qara qu üzürdü. Gənc Qatsfeld himayədarlarımın adından bir şeyə ehtiyacım olub-olmadığını öyrənmək üçün mənə ziyarət edəndə uzun müddətdən sonra ilk dəfə mülkiyyətimin olmamasının, adətən möhkəmlənmiş həyat quruluşu hesab edilən hər şeydən tam azad olmağın verdiyi güclü həyəcan və dərin rifah hiss etdim.

Diğər mebellərlə birlikdə anbara göndərmədiyim royali da bura gətirmək üçün izn istədim və onlar mənə belyetajda gözəl bir otaq ayırdılar. Səhərlər “Uçan hollandiyalı”ın tərcüməsi üzərində işləyir və iki musiqili “Albumblätter” yazırdım. Onlardan biri knyaginya Metternix üçün nəzərdə tutulmuşdu və çoxdan ruhumda səslənən motiv əsasında yazılmışdı. Onu sonralar nəşr etdilər. İkincisi isə qrafinya Purtales üçün nəzərtə tutulmuşdu. Lakin o, it-bata düşdü. Qonaqpərvər ev sahibinin ailəsi ilə ünsiyyət mənə dincliklə yanaşı, dərin məmnunluq da bəxş edirdi. Biz tez-tez birlikdə nahar edirdik və çox zaman bu sadə ailə naharları əsl “diplomatik” ziyafətə çevrilirdi.

Burada qrafinya Purtalesin atası, Prussiyanın keçmiş naziri Betman-Qolveqlə tanış olmuşdum. Onunla söhbət zamanı incəsənətin hökumətə münasibəti barədə fikirlərimi təfərrüatı ilə ifadə etdim. Lakin fikirlərimi nazirə təzəcə başa salmışdım ki, dərhal incəsənəti əyləncə sahəsinə aid etdiyindən hazırkı hökumət rəhbəri ilə bu zəmində razılığa gəlməyin qeyri-mümkünlüyü söylədi. Qraf Qatsfelddən başqa bu ailə yığıncaqlarına həmçinin iki digər attaşə – knyaz Reys və qraf Denqof da gəlirdi. Birinci, sanki səfirliyin qabaqcıl siyasətçisi idi. Onun mənə sarayda göstərdiyi əhəmiyyətli və çevik yardımlar etməsi barədə çox eşitmişdim. İkinci isə sifət ifadəsi, mehriban, səmimi rəftarı, üzügüclüyü ilə mənə xoş təsir bağışlamışdı. İndi knyaz və knyaginya Metternixlərlə də görüşməli olurdum. Qarşılıqlı münasibətlərimizdə müəyyən sıxıntı yarandığı gözümdən qaçmamışdı. Knyaginya “Tanhauzer”in taleyində dəyərli iştirakı ilə həm mətbuat tərəfdən kobud hücumları üzərinə cəlb etmiş, həm də bir müddət sözdə yüksək cəmiyyətin cəngavərlərə yaraşmayan, kinli münasibətinə dözməli olmuşdu. Əri baş verənlərə sakit yanaşsa da, şübhəsiz, xoşagəlməz anlar yaşamışdı. Musiqimə bəslədiyi səmimi simpatiyasının knyaginyanı bütün dözdüklərinə görə nə dərəcədə mükafatlandığını təyin etmək çətin idi. Lütəkar ev sahibləri ilə keçirdiyim axşamlar Şopenhauer barədə danışmaq fürsətim olmuşdu. Böyük ziyafət axşamlarının birində məstədici anlar yaşamışdım. Burada, şübhəsiz, mənə rəğbət bəsləyən dostların əhatəsində əsərlərimdən çoxlu hissələr ifa olunmuşdu. Sen-Sans royal arxasına keçmişdi, neapolitan knyaginyası Kampo-Reale isə istedadlı musiqçinin müşayiəti ilə İzoldanın son səhnəsini ifa etmiş, mənə gözəl alman tələffüzü və intonasiyanın qeyri-adi dəqiqliyi ilə heyrətləndirmişdi.

Üç həftə ərzində xoş istirahət keçirdim. Qraf Purtales Almaniyaya nəzərdə tutulan səfər üçün mənə Prussiyanın aristokratik nazirlik pasportu hazırlamışdı. Belə ki, onun Saksoniya pasportu əldə etmək cəhdləri Zebaxın qorxaqlığına dəyib çilik-çilik olmuşdu. Sonuncu məhrəm axşamı Parisi həmişəlik tərk etdiyimi düşünərək əndişə keçirdiyim günlərdə sədaqət nümayiş etdirən azsaylı fransız dostlarımla birgə keçirmək istəyirdim. Biz Qasperini, Şanfleri və Tüirine ilə *rue Lafittedəki* kafedə görüşüb gecəyarısındanək söhbət etdik. *Fauhourf St. Germaindəki* mənzilimə yola düşmək üçün ayağa qalxanda uzaq Monmartırda yaşayan Şanfleri məni evədək ötürmək istədiyini bildirdi. Axı bizim bir də görüşüb-görüşməyəcəyimiz məlum deyildi. Parisin boş küçələrinin parlaq ay işığındakı mənzərəsi mənə böyük zövq verirdi. Yalnız əsasən *rue Richelieuda* evlərin yüksək divarlarını örtən ticari firmaların nəhəng löhvələri, sanki, gecənin səssizliyinə gündüz səs-küyünün əks-sədasını gətirirdi. Şanfleri qəlyan çəkir və fransız siyasəti barədə söhbətlərlə başımı qatırdı. Atası köhnə bonapartçı idi. Səfirliyin qarşısında Şanfleri ilə rıqqətli şəkildə sağollaşdıq.

İndiyə qədər adını çəkmədiyim gənc fransız dostumla da belə vidalaşma yaşadım. Hələ Parisdəki çıxışımın əvvəllərində Ollivye yanıma Qustav Dore adlı bir nəfəri göndərmişdi. Bu adam mənim orkestrə dirijorluq edərkən qeyri-adi rəsmimi çəkmək niyyətində idi. Bu niyyət naməlum səbəblərdən – bəlkə də, özüm bu fikrə maraqla yanaşmadığım üçün – yerinə yetirilmədi. Lakin Dore mənə rəğbət göstərməyə davam edirdi və indi o mənə qarşı ədalətsizliyə heyrətlənib dostluqlarını hər cür yolla sübut etməyə çalışanların arasında idi. Bu fəvqəladə dərəcədə məhsuldar adam yaratdığı çoxsaylı illüstrasiyalarla yanaşı “Nibelunqlar” üçün də rəsmlər çəkmək istəyirdi. Bunun üçün onu mifoloji silsilə konsepsiyamla tanış etmək istədim. Lakin bu, çox çətin iş imiş. O, alman dilini çox yaxşı bilən və alman ədəbiyyatı üzrə istiqamətlənmiş bir dostunun olduğunu iddia etdi, buna görə “Reyn qızılı”nın təzəcə çapdan çıxmış klaviraustsuqunu ona hədiyyə etməkdə bir qəbahət görmədim. Mətni əlimdə olan material üzərində işləyərkən rəhbər tutduğum prinsipləri daha yaxşı anlamaqda ona kömək olardı. Bununla da Dante illüstrasiyalarının yenicə nəşr olunmuş nüsxəsinə görə ona minnətdarlığımı bildirdim.

Çətinliklərlə dolu Paris təşəbbüslərimin yeganə nəticəsi kimi, xüsusilə dəyərli olan xoş təəssüratlarla avqustun əvvəlində prussiyalı dostlarımla xeyrixah sığınacağını tərk etdim. Kölnə keçib Sodenə yola düşdüm. Burada Minnanı Matilda Şiffnerin yanında tapdım, arvadım ona üzərində ürəyi istədiyi qədər tiranlıq etmək üçün ehtiyac duyurdu. İki həddən artıq ağır günü, zaval-

lı qadını Drezdenə köçməyə razı salmağa çalışaraq keçirdim. Özüm isə hələ ora yola düşə bilmirdim. Çünki əvvəlcə Almaniyada, ən əsası da, Vyana nəzərdə tutduğum təşəbbüslərimlə bağlı yeni bazanın yaranmasının qeydinə qalmalı idim. Minna məxsusi məmnunluqla rəfiqəsinə baxaraq məqsədimi və ona hər il 1000 taler göndərmək vədimi dinlədi. Bu, ömrünün sonunadək onun üçün münasibətlərimizin norması olaraq qaldı. Minna məni Frankfurtadək yola saldı. Sağollaşıb oradan Veymara getdim. Bundan bir qədər əvvəl Frankfurtda Şopenha-uer dünyasını dəyişmişdi.

ÜÇÜNCÜ HİSSƏ

1861-1864

1

Mən yenidən Türingiyadan Vartburq qəsrinin yanından keçməli oldum. Onu görmək və ziyarət etmək qəribə şəkildə Almaniyanı tərk etmək və ya ora qayıtmaqla əlaqəli idi. Gecə saat ikidə Veymara çatdım və növbəti gün List məni Altenburq qəsriində hazırlanmış otağa apardı. Dostum, şahzadə Mariyanın otağının mənim üçün ayrıldığını məxsusi vurğulayırdı. Onsuz da bu dəfə xanımlardan heç biri orada yox idi: knyaginya Karolina hazırda Romada idi, onun knyaz Konstantin Qogenloeyə ərə gedən qızı isə Vyanada yaşayırdı. Yalnız qonaqların qəbulunda Listə kömək göstərmək üçün Mariyanın tərbiyəçisi miss Anderson burada qalmışdı. Ümumiyyətlə, qəsrə möhürləməyə hazırlaşdılar. Bu məqsədlə, həmçinin mülkiyyətin inventarını qəbul etmək üçün Vyanadan Listin gənc əmisi Eduard da gəlmişdi. Qəsrə böyük canlılıq hökm sürürdü. Belə ki, gözlənilən bayrama bir çox musiqiçi axın etmişdi və List onların böyük hissəsini qonaq saxlayırdı. Bunların arasında Bülov və Korneliusu qeyd etmək lazımdır. Onların hamısının, hər şeydən əvvəl, Listin özünün sadə yol papağı geyinməsi məni təəccübləndirmişdi. Bu, Veymara həsr olunan böyük musiqi bayramının sadəliyindən xəbər verirdi. Üst mərtəbədə bir qədər təntənəli surətdə Frans Brendellə həyat yoldaşı yerləşdirilmişdi. Ev musiqiçilərlə dolub-daşdı. Onların arasında köhnə tanışım Drezekeni, Listin bir vaxtlar Sürixdə yanıma yönəltdiyi Veysgeymer adlı gənci də görmüşdüm. Tauziq də gəlmişdi. Lakin çox vaxt bizim mühitimizdən kənar gəzirdi. Baş gənc bir xanımla sevgi məsələsinə qarışmışdı. List qısa gəzintilər üçün

Emiliya Genastı mənə yol yoldaşı təyin etmişdi və o, çox ağıllı xanım olduğundan şikayətlənməyə əsasım yox idi. Həmçinin skripkaçı və musiqiçi Damroşla tanış olmuşdum. Listlə yola getmədiyini öyrənsəm də, köhnə dostum Alvina Frommanla görüş də mənə hədsiz zövq verdi. Lakin Blandina ilə Ollivye Parisdən mənim yanımda yerləşmək üçün Altenburqa gələndə burada keçirdiyim bəxtiyar günlər qərribə, həyəcanlı bir sevinc xarakteri daşımağa başladı. Bülov hamıdan şən idi. O, Listin “Faust” simfoniyasının ifasına dirijorluq edəcəkdi. Bu gəncin fəvqəladə həyat qüvvəsi və enerjisi vardı. O, əzbər bildiyi partituranı Almaniya musiqi dünyasının o qədər də güclü olmayan musiqiçilərindən ibarət orkestrlə heyrətamiz dəqiqlik, incəlik və ehtirasla ifa etmişdi. Bu simfoniya sonradan ifa olunan əsərlərdən ən uğurlusu “Prometey” musiqisi idi. Lakin Emiliya Genastın ifasında Bülovun “Die Entsagende” nəğmələri mənə xüsusilə sarsıdıcı təsir göstərdi. Proqramın qalan hissəsi, həmçinin Veysgeymerin “Das grab im Busento”su bir o qədər də təsəlliverici deyildi. Drezekenin alman marşı isə hətta böyük problemlərə səbəb olmuşdu. List əslində çox istedadlı adamın tələskənliklə bəstələnmiş qərribə kompozisiyasına cəlbədedici ehtirasla himayədarlıq edirdi. O, marşın Bülovun idarəsi altında keçməyində inad göstərirdi. Hans razılaşdı və marşı da əzbərdən idarə etdi. Lakin bu inanılmaz nümayişə bəhanə oldu. Drezekenin marşının ifası zamanı List liter lojada göründü: o, adətən əsərini heyranlıqla qarşılayan auditoriya qarşısına çıxmazdı. List əllərini irəli uzadıb, yüksək səslə “bravo” qışqıraraq himayə etdiyi şəxsin əsərini alqışlayırdı. Auditoriya isə əsəri çox laqeyd qəbul etmişdi. Əsl burulğan qopdu və List qəzəbdən qızarmış sifətlə hamıya qarşı tək qaldı. Yanaşı oturduğum Blandina da mənim kimi atasının cəlbədedici davranışından məyus olmuşdu. Hər şey sakitləşənədək xeyli vaxt keçdi. Listdən izahat almaq mümkün deyildi. Yalnız bu marşa layiq olmayan auditoriyaya qəzəb və nifrət qarışıq qınaqlar səslənirdi. Digər tərəfdən, öyrənmişdim ki, hər şey Veymar tamaşaçılarından intiqam almaq üçün təşkil olunub. Lakin bu dəfə onlar teatra gəlməmişdilər. Dostum bir müddət əvvəl şəxsi dirijorluğu ilə “Bağdad bərbəri” operasını nümayiş etdirdiyi Korneliusun qisasını alırdı: tamaşa zalda fitə basılmışdı. Bu günlərdə Listin başqa çətinliklərinin olduğunu da sezmişdim. Özü etiraf etmişdi ki, böyük Veymar hersoqunu mənə müəyyən diqqət göstərməsi üçün həvəsləndirməyə çalışaraq, ikimizi birlikdə nahar süfrəsində görmək istəyirdi. Lakin o, Saksoniya kralı tərəfindən əfv edilməmiş siyasi mühaciri qəbul etməkdə tərəddüd yaşayırdı, bu səbəbdən, List mənimçün, heç olmasa, “Bəyaz şahin” ordenini əldə etməyə ümid bəsləyirdi. Lakin bu istəyinə də rədd cavabı almışdı. Saraydakı səyləri uğursuzluğa düçar olduqdan sonra o düşünmüşdü ki, xalq mənim bayramda iştirakımı nə iləsə qeyd etməlidir. Şərəfimə məşəl yürüşü keçirmək qərarına gəlmişdilər. Bunu eşidib nəzərdə tutulan planı pozmaq üçün əlimdən gələni etdim və istədiyimə nail oldum. Lakin iş alqışsız ötüşmədi. Bir səhər iyenalı ədliyə məsləhətçisi Gille

pəncərəmin altında altı tələbə ilə birgə ifaçılıq cəmiyyətinin gözəl nəğmələrindən birini ifa etmişdi. Onlara səmimi qəlbdən minnətdarlığımı bildirdim. Bundan başqa, bütün musiqiçilərin, həmçinin, Blandina ilə Ollivyenin arasında əyləşdiyim böyük təntənəli nahar da şərəfimə səslənən alqışlarla əlamətdar oldu. Məni sürgün dövründə Almaniyada “Tanhouzer” və “Loenqrin” sayəsində sevgi və məşhurluq qazanan bəstəkar kimi salamlayırdılar. List böyük enerji ilə dolu bir neçə söz dedi. Lakin özüm də xüsusi nəticə kifayət qədər müfəssəl nitqlə cavab verməli oldum. Listin seçilmiş qonaqlar üçün təşkil etdiyi kiçik naharlar çox rahat keçirdi. Onların birində Altenburqda olmayan ev sahibəsini xatırladım. Bir dəfə isə süfrə bağda salınmışdı və mən Ollivye ilə Alvina Frommanı nahar vaxtı ağıllı söhbətlər edərkən görməyin məmnunluğunu yaşamışdım. Sonuncu, artıq Listlə barışmışdı.

2

Beləcə, bir həftə müxtəlif əyləncələrlə keçdi. Hamı üçün ayrılıq vaxtı çatdı. Xoşbəxtlikdən, çoxdan qərarlaşdırdığım Vyana səfərimin böyük hissəsini Blandina və Ollivye ilə başa vurmaq oldum. Onlar Reyhenqalledə müalicə kursu alan Kozimanı ziyarət etməyi düşünürdülər. Vağzalda Listlə sağollaşarkən Bülovu xatırladıq. O, ötən bayram günlərində, fərqli iz qoyaraq getmişdi. Mən yalnız zarafatla onun Kozima ilə evlənməyinə gərək olmadığını qeyd etmişdim. List isə yüngülcə baş əyərək cavab vermişdi: “Hə, bu, dəbdəbə idi”.

Yol boyu bizi, əsasən də Blandina ilə məni tədricən artan qarşısızlıq şəhərlik bürüdü. Hər dəfə qəhqəhə qopanda Ollivye soruşurdu: “Bu nədir?”. O, ikimizin də zarafatlaşaraq almanca danışmağımıza səbirlə dözməli oldu. Lakin xanımın qidasının əsas elementlərini təşkil edən *Tonika çiy vetçinaya qarşı* haqqında davamlı suallarına fransız dilində cavab verirdik. Gecələməli olduğumuz Nünberqə gec çatdıq. Böyük çətinliklə, uzun müddət gözlədikdən sonra mehmanxananın qapılarını üzümüzə açdılar. Qoca və kök mehmanxana sahibi gec olsa da, otaqla bağlı xahişimizi yerə salmadı. Lakin onu yerinə yetirmək üçün uzunmüddətli tərəddüdlərdən sonra bizi dəhlizdə gözləyərkən evin arxa dəhlizinə keçdi və qapıların birində yaltaqlanan ürəksiz səslə çağırırdı: “Marqarita”. Bu adı bir neçə dəfə təkrarlayıb qonaqların gəldiyini əlavə etdi. Cavabında lənət yağdıran qadın səsi eşidildi. Uzun və ısrarlı xahişlərdən sonra Marqarita gəldi. Sahibkarla müəmmalı söhbətlərdən sonra müvafiq otaqlara işarə etdi. Lakin ən məzəlisi o idi ki, sahibkar və xidmətçi yaxşıca boğmağa çalışdığımız gülüsləri sezmirdilər. Növbəti gün şəhərin görməli yerlərinə baş çəkdik. Almaniya muzeyi o vaxtkı yoxsulluğu ilə fransız dostumun ikrahını qazanmışdı. Mismarlarla dolu qutunun seçildiyi böyük işgəncə alətləri kolleksiyası Blandinada nifrət qarışıq mərhəmət duyğusu oyatmışdı.

3

Axşam Münhenə gəldik. Səhəri gün vetçina ilə *"tonique"*nin qeydinə qalib səhəri gəzməklə məşğul olduq. Gəzinti Ollivyeyə böyük zövq verdi. Onun fikrincə, kral I Lüdoviq tərəfindən ucaldılan tikililərin antik üsluba yaxın olması onları Lui Napoleonun Parisi doldurduğu binalardan fərqləndirirdi. Ollivye iddia edirdi ki, mütləq orada bu barədə fikir bildirəcək. Münhendə təsadüfən köhnə tanışım fon Qornşteynlə görüşdüm. Onu dostlarıma "baron" kimi təqdim etdim. Qornşteynin məzəli görünüşü və yöndəmsiz hərəkətləri dostlarımı çox əyləndirirdi. Lakin Reyhenqalla getməmişdən əvvəl *"le baron"* bizi şəhərin ucqar hissəsindəki pivəxanalardan birinə aparanda şənliyimiz son həddə çatdı: o bizə Münhenin digər üzünü göstərmək istəyirdi. Məkanda "baron"un pivə gətirmək üçün zirzəmiyə düşərkən tutduğu kiçik şam qalığından başqa işıqlandırma yox idi. Lakin pivə çox dadlı idi və Qornşteyn zirzəmiyə səyahətini bir neçə dəfə təkrarlamalı oldu. Qatara gecikməmək üçün tələskənliklə vağzala yollananda, əkin yerləri ilə addımlayanda, xəndəklərdən keçəndə alışmadığımız içkinin başımızı hərləndirdiyini hiss etməmək qeyri-mümkün idi. Blandina özünü vaqona çatdırıb dərin yuxuya getdi və yalnız günorta Reyhenqalla çatanda ayıldı. Orada bizi Kozima qarşıladı və əvvəlcədən hazırlanmış məkana apardı.

Kozimanın sağlamlığı bizi çox sevindirdi. O, bizim, xüsusilə mənim təsəvvür etdiyimdən daha yaxşı görünürdü. Qadına zərdablı müalicə yazılmışdı. Səhər onu müalicə müəssisəsinə ötürdük. Lakin Kozima yazılan müalicəvi vasitəyə gəzintilərdən və açıq, möhkəmləndirici dağ havasından daha az əhəmiyyət verirdi. Ollivye ilə mən iki bacı arasında hökm sürən şən əhval-ruhiyyəyə qoşula bilmirdik. Çünki onlar arada uzaqdan eşidilən qəhqəhələrlə kəsilən məhrəm söhbətlər üçün otaqlarına çəkildilər və mən əsasən siyasətə aludə dostumun fransız söhbətləri ilə əylənməli olurdu. Əslində, bəzən onlara qoşula bilirdim. Bir dəfə bildirmişdim ki, doğma ataları qeydlərinə qalmadığından onları övladlığa götürə bilərəm. Bu sözlər inamsız qarşılandı və yalnız qəhqəhələrə səbəb oldu. Bir dəfə Blandinaya bacısı Kozimanın vəhşi təbiətindən şikayətləndim. Blandina uzun müddət məni anlaya bilmədi. Lakin başa düşdü ki, bacısının nümayiş etdirdiyi *"timidite d'un sauvage"*ı qınayıram. Bir neçə gün sonra bu cür xoş şəkildə kəsilən səyahətin davamı barədə düşünməli oldum. Dəhlizdə sağollaşarkən Kozimanın mənə zillənmiş sual dolu ürkək nəzərlərini sezdim.

Araba ilə Zalsburq vadisinə yola düşdüm. Avstriya sərhəddində gömrüklə bağlı xırda macərə yaşadım. List Veymarda mənə özünün baron Sindən aldığı bahalı siqar qutusunu hədiyyə etmişdi. Venetsiyada yaşadığım vaxtlardan Avstriyaya siqar gətirməyin necə çətinliklərlə dolu proses olduğunu bildirdim: onları paltar-

larımın arasında və ciblərimdə gizlətmək qərarına gəldim. Lakin görünür, gömrük xidmətçisi olan qoca əsgər belə fəndlərlə yaxşı tanış idi. O, corpora delictini kiçik yol çantamın büzmə qatları arasına ustalıqla tapıb çıxardı. Çaypulu verib, onu ələ almağa çalışdım. Pulları götürsə də, məni çağulladı – buna çox təəccübləndim. Böyük cərimə müqabilində siqarları geri almağa icazə verdilər. Lakin karıxdığımdan imtina etdim. Eyni zamanda, cərimənin ödənilməsi barədə qəbzi alarkən mənə verilən Prussiya talerini də gömrük işçisi sakitcə cibinə qoydu. Vaqona əyləşməyə hazırlaşanda həmin əsgəri bir daha gördüm. O, çörək və pendirlə pivə içirdi. Ona yenə taler təklif elədim, lakin bu dəfə imtina etdi. Sonralar həmin adamın adını öyrənməməyimə peşman olmuşdum. O, çox sadıq xidmətçi idi və bu adamı məmnuniyyətlə öz yanımda işə götürərdim.

4

Zalsburqa çatanda leysan yağdı. Gecəni burada keçirdim və növbəti gün təyin olunan yerə – Vyanaya çatdım. Burada hələ İsveçrədən yaxşı tanıdığım Kolaçekin qonaqpərvərliyindən istifadə etməyə ümid bəsləyirdim. Avstriyada əfv olunduqdan sonra Vyanaya ilk gəlişimdə məni ziyarət etmiş və uzun müddətə qayıdacağımda öz mənzilini təklif etmişdi. Kolaçək məni xoşagəlməz mehmanxana həyatından xilas etmək istəyirdi. Sırf həmin dövrdə mənim üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən iqtisadi motivlərdən onun təklifini həvəslə qəbul etdim və kiçik yol yükü ilə vağzaldan birbaşa onun qeyd etdiyi ünvanə yola düşdüm. Məlum oldu ki, Vyanə ilə əlaqəsi olmayan uzaq bir mülkə gəlmişəm. Kolaçək ailəsi ilə birgə Gütteldorfdakı bağına köçdüyü üçün evdə heç kəs yox idi. Çətinliklə mənim gəlişimdən xəbərdar olan qoca xidmətçini axtarıb tapdım. O, istədiyim halda yerləşə biləcəyim kiçik otaq göstərdi. Lakin yataq dəstinə və onun xidmətlərinə ümid edə bilməzdim. Hədsiz məyusluqla şəhərə qayıtdım və xidmətçinin sözlərinə görə, adətən ziyarət etdiyi Stephansplatz kafesində Kolaçeki gözləməyə başladım. Uzun müddət orada oturdum və Kolaçək barədə məlumat almağa çalışdım. Birdən qarıya baxanda içəri daxil olan Ştandqartneri gördüm. O, bu görüşdən ikiqat təəccüblənmişdi. Belə ki, Ştandqartner heç vaxt bu kafeni ziyarət etməirdi və yalnız indi tamamilə müstəsna hal onu bu gün bura gətirib çıxarmışdı. Vəziyyətimdən xəbərdar tutandan sonra Vyanadan uzaq bir yerdə yaşamaq istədiyimə görə çox təəccübləndi: işlərdə yaxından iştirak etməyim üçün şəhərin mərkəzində qalmalı idim, Ştandqartner öz mənzilini təklif etdi. O, ailəsi ilə altı həftə müddətində evdə olmayacaqdı. Anası və bacısı ilə həmin evdə qalan yaxşı bir qohumu mənim lazımı xidmətlər, səhər yeməyi və s. təmin olunmağımın qeydinə qalacaqdı. Mənzil bütünlüklə ixtiyarına verilirdi. Ştandqartner təntənəli surətdə məni evinə apardı. Evdə heç kəs yox idi.

Ailəsi artıq yay üçün Zalsburqa köçmüşdü. Kolaçək vəziyyətdən xəbərdar edildi, əşyalarını bura gətirdim və bir neçə gün Ştandqartnerin qonaqpərvərliyindən zövq aldım. Onunla söhbətlərdən sonra qarşımda dayanan növbəti çətinliklər aydınlaşdı. “Tristan və İzolda”nın ötən bahar bu vaxta (*Vyanaya avqustun 14-də gəlmişdim*) təyin olunmuş məşqləri Anderin boğazı ağrıdığından qeyri-müəyyən vaxta təxirə salınmışdı. Bu xəbəri eşidən kimi Vyanada qalmağımı mənasız hesab etdim. Lakin məsələ burasında idi ki, heç kəs hara yollanacağımı və qüvvəmi məqsədyönlü şəkildə nəyə sərf edəcəyimi məsləhət görə bilməzdi.

5

Yalnız indi vəziyyətimin ümitsizliyini anlamışdım: mənə elə gəlirdi ki, bütün dünya məni tərk edib. Əgər bir neçə il əvvəl bu vəziyyətə düşəndə Veymarda Listin yanında sığınacaq tapıb pis dövrün keçməsinə gözləyə bilərdimsə, indi bu, mümkün deyildi: Almaniyaya gələndə onun evini tamamilə möhürləməyə hazırlaşdıqlarına əmin olmuşdum. Beləliklə, sığınacaq tapmalı idim. Bu yaxınlarda məni mehribanlıqla qarşılayan böyük Baden hersoquna müraciət etdim. Bəlağətli bir məktubla vəziyyətimi başa saldım və inandırdım ki, indi mənim üçün əsas olan sadə sığınacaqdır. Bunu *Karlsruədə*, onun yaxud ətrafında axtarmağına izn verməyini, həmçinin 1200 taler təqaüd təyin etməyini xahiş etdim. Hersoqun özünün yazmadığı, yalnız imzasını atdığı cavabı alanda təəccübümün həddi-hüdudu yox idi. Cavabda deyilirdi ki, xahişimin yerinə yetirilməsi oradakı işləri qarışdırar, şübhəsiz, teatrın müdiri köhnə dostum, işlərini vicdanla yerinə yetirən Eduard Devrienin çaşqınlığına səbəb olardı. Böyük hersoq belə hallarda “məhkəmə qurmalı” və yəqin ki, nəticənin xeyrimə olmayacağını nəzərə alıb, məntiqlə, xahişimi yerinə yetirməkdən imtina etməli idi. Parisi tərk edərkən knyaginya Metternix ehtiyaclarımı əvvəlcədən hiss edib, Vyanada yaşayan qraf Nakonun ailəsini işarə vermiş, xüsusilə qrafinya haqqında ən səmimi ifadələrlə çoxmənalı fikir söyləmişdi. Ştandqartnerin mənzilində yaşadığım azsaylı günlər ərzində o məni dostları arasında Rudi kimi tanınan Rudolf Lixteynşteyn adlı gənc knyazla tanış etmişdi. Dost münasibətlərində olduğu həkimi onu mənim üçün ən cəlbedici cizgilərlə təsvir etdi və musiqimin coşğun pərəstişkarı kimi səciyyələndirdi. Ştandqartnerin ailəsindən ayrıldıqdan sonra knyazla tez-tez “*Erzherzog Karl*” otelinin restoranında görüşürdük. Bir dəfə Vyanadan çox uzaqda yerləşən Şvarsaudakı mülkündə qraf Nakonu birlikdə ziyarət etmək üçün sözləşdik. Bir hissəsini dəmiryolu ilə başa vurduğumuz səyahəti knyazın gənc xanımı ilə xoş ünsiyyətdə keçirdik. Şvarsauya çatanda onlar məni qraf və qrafinya Nakolara təqdim etdilər. Qraf yaraşığıl görkəmi ilə seçilirdi, qrafinya isə bir növ sonradan mədəniləşmiş qaraçıya bənzəyirdi. Onun rəssamlığa olan iste-

dadı hər addımda divarları örtən Van Deyk surətləri ilə özünü büruzə verirdi. Lakin qadının royalın müşayiəti ilə əsl qaraçı ədasında ifa etdiyi müxtəlif mahnuları dinləmək daha əzablı idi. Onun sözlərinə görə, List qaraçı ədasını sezə bilməmişdi. Digər tərəfdən, deyəsən “Loenqrin”in musiqisi hər kəsin mənə rəğbət bəsləməsinə səbəb olmuşdu. Bunu qəsrdə qonaq olan digər maqnatlar da təsdiqlədilər. Onların arasında Vyanadan tanıdığım qraf Edmund Zıçı də vardı. Burada sərbəst macar qonaqpərvərliyinin formaları ilə yaxından tanış ola bilmişdim. Ancaq aparılan söhbətlərin məzmununun məndə xüsusi rəğbət oyatdığını deyə bilmərəm. Tezliklə özümə “bu insanların arasında nə işim var?” sualını verməli oldum. Gecə mənə yaxşı bir otaq ayırdılar. Səhər qalxan kimi isə gözəl qəsrə gəzib onun hansı hissəsində uzunmüddətli qala biləcəyimi düşündüm. Səhər yeməyində qəsrin böyüklüyündən söhbət açanda cavab verdilər ki, o, qraf ailəsinin ehtiyaclarını güclə ödəyir. Çünki gənc qrafınya öz işçi ştatı ilə birlikdə xüsusilə böyük məkan tələb edir. Açıq havada yemək yeyirdik. Soyuq sentyabr səhəri idi. Dostum Rudinin kefi yox idi. Mən üşüyürdüm. Tezliklə süfrədən qalxıb qraf ailəsi ilə sağıllaşdım. Tərbiyələrimizdə orta qəhətlərin az olduğu insanların əhatəsində nadir hallarda olardım. Bu hissə Medlinq dəmiryol stansiyasına gedəndə son həddə çatdı. Bu səfəri qəsrə qonaq olan “kavalerlər”dən bir neçəsi ilə başa vurmuşdum. Səssizliyimi qorumalı oldum. Çünki söhbət yalnız atların ətrafında dövr edirdi.

6

Medlinqdə düşdüm. Tenor Ander orada yaşayırdı. Bu gün gələcəyimi və “Tristan”a başlamağa hazır olduğumu əvvəlcədən xəbər vermişdim. Səhərin erkən saatları idi. Aydın, sərin səhər havanın ilıq olacağına işarə idi. Anderin yanına getməzdən əvvəl füsunkar *Bruhla* gəzinti etmək qərarına gəldim. Gözəl yerləşmiş mehmanxananın bağında ikinci səhər yeməyini verməyi əmr etdim və tam tənhalıqda möhtəşəm bir saat keçirdim. Meşə quşları susmuşdular. Lakin ətrafımda bir dəstə sərçə yığılmışdı və mən onları çörək qırıntıları ilə yemləməyə başladım. Bir neçə dəqiqə sonra onlar qorxudan tamamilə azad oldular və düz masanın üstünə enib dimdiklərinə keçən hər şeyi oğurlamağa başladılar. Bu mənə Monmoransi yaxınlığındakı tavernada keçirdiyim səhəri xatırlatdı. Gözümdən yaş gələnə qədər güldüm. Restoranı tərk edib Andreanın bağ evinə yollandım. Təəssüf ki, onun xəstəliyinin boş bəhanə olmadığını anladım. İstənilən halda tezliklə özümə etiraf etdim ki, bu zəif artistə Vyanada yarım tanrı kimi baxsalar da, Tristan rolu onun gücünə görə deyil. Buna rəğmə, bura qədər gəlmişkən bacardığımı etmək qərarına gəldim və bütün rolu ona ifa etdim. Bu həmişə məni çox həyəcanlandırırdı. O, partiyanın məhz özü üçün yazıldığını iddia etməyə başladı.

Vyanada rastlaşdığım və həmin axşam Andreanın evinə gəlməyi xahiş etdiyim Tauziq və Korneliusla şəhərə qayıtdım.

Taleyimlə səmimi qəlbdən maraqlanan və həmişə imkan daxilində məni əyləndirməyə çalışan iki dostumla vaxtımın çox hissəsini keçirirdim. Aristokratik adətləri peyda olan Tauziq bizdən bir az uzaq gəzirdi. Lakin o da bizimlə birlikdə xanım Dutsmanın evində olmuşdu. O, tez-tez bizi yayı keçirdiyi Hittsinqə dəvət edirdi. Onun evində bir neçə dəfə nahar və həmçinin ona veriləcəyi nəzərdə tutulan İzolda rolunun musiqili sınaqları təşkil olunmuşdu. Qadının səsinə məlum mənəvi təlatümləri ötürmək üçün lazım olan elastiklik var idi. Orada “Tristan”ı yüksək səslə oxudum. Çünki hələ də səbir və entuziazmla bu əsəri səhnələşdirməyə nail olacağıma ümid edirdim. Hələlik, sadəcə səbir tələb olunurdu. Entuziazm bir işə yaramırdı. Ander xəstə idi və heç bir həkim nə vaxt səsinə hakim olacağını təyin edə bilmirdi. Vaxtı bacardığım kimi ötürürdüm və qəfil “Tanhouzer”in Paris üçün fransız dilində yazılmış yeni səhnəsinin mətnini alman dilinə tərcümə etmək qərarına gəldim. Bunun üçün Kornelius partituranın pis günə qalmış orijinalının üzünü köçürməli oldu. Surəti özümə götürsəm də, onda qalan orijinalı unuttum. Bu cəhdimin nəticəsi barədə sonra danışacam.

7

Əvvəlki vaxtlardan tanıdığımız musiqiçi Vinterberger də bizə qoşuldu. Onu burada böyük paxıllıq oyadan vəziyyətdə tapmışdım: Listin köhnə tanışı lütfkar qrafinya Banfinin evində onu gözəl qarşılayırdılar. Bu adam çox rahat şəraitdə, qayğısız yaşayırdı. Belə ki, təmizürəkli xanım onu hər cür rahatlıqla təmin etməyi özünə borc bilirdi. Ondan Karl Ritter barədə məlumat aldım. Öyrəndim ki, Ritter Neapolda fortepiano ustasının evində qalır, yaşamaq və yemək üçün onun uşaqlarına dərs verir. Əlində olan hər şeyi xərcləyən Vinterberger dostumuz Listin tövsiyələrini də götürüb sərgüzəşt axtarışında Macarıstana yola düşür. Onun başına bir çox uğursuzluqlar gəlir və məhz buna görə Ritter mehriban qrafinyanın evində yaşamaqla mükafatlandırılır. Bu xanımın evində, onun himayədarlığı altında yaşayan gözəl arfa ifaçısı freyleyn Messnerlə də tanış olmuşdum. Qrafinyanın tapşırığına əsasən o, arfasını da götürüb bağa yollandı və burada alətinin arxasında oturarkən görünüşü və ifası ilə elə yaxşı təəssürat bağışladı ki, indiyədək xatirimdə qalıb. Təəssüf ki, onun aləti üçün pyes yazmaqdan imtina edərək qızın narazılığını qazandım. Onun qürurunu oxşamaqdan qəti şəkildə imtina etdiyimi görüb bir daha mənə fikir vermədi.

Bu ağır vaxtda qazandığım maraqlı tanışların sırasında Hebbell də vardı. Bir müddətliyinə Vyananı fəaliyyət məkanım seçməyimdə inanılmaz bir şey ol-

madığından oranın ədəbi məşhurları ilə sıx əlaqələr yaratmağı faydalı hesab edirdim. Hebbellə görüşə əvvəlcədən onun dramatik əsərlərini oxuyaraq hazırlaşdım. Əsərləri yaxşı, yaxın tanışlığımızı isə maraqlı hesab etmək üçün əlimdən gələni edirdim. Xüsusilə, konsepsiyanın qeyri-təbiiliyi, dəbdəbəli dilin əsasən bayağılığı sayəsində pyeslərini zəif hesab etsəm də, bu məni məqsədimdən döndərə bilmədi. Onu bir neçə dəfə ziyarət edib qısa söhbətlər aparmışdım: Hebbeldə qəhrəmanlarının nəfəs aldığı eksentrik güc yox idi. Bu mənə yalnız uzun illər sonra Hebbelin sümük yumşalmasından öldüyünü öyrənəndə aydınlaşan xoşagəlməz təsir bağışladı. Vyanadakı teatr işi barədə söhbətlərdə o, etinasız, lakin işlərini ticari ehtiyatla aparən diletant kimi danışdı. Ziyarətimi təkrarlamaq istəyi hiss etmirdim. Xüsusilə, cavab ziyarəti edib məni evdə tapmayanda yazdığı qeyddən sonra.

8

Köhnə dostum Haynrix Laube hələ də çoxdan tutduğu saray Burqteatrının müdiri vəzifəsində idi. O, artıq keçən yaz ilk gəlişimdə məni Vyananın ədəbi məşhurları ilə tanış etməyi lazım bilmişdi. Kifayət qədər praktik dostum “ədəbi məşhurlar” deyərək əsasən jurnalistləri və rəyçiləri nəzərdə tuturdu. Hansliklə tanışlığı xüsusilə mənim üçün maraqlı hesab edib bir dəfə onu nahara dəvət etdi. Onunla bir kəlmə belə kəsmədiyimi görüb həddindən artıq təəccübləndi. Laube Vyananı bədii-artistik fəaliyyətim üçün arena seçəcəyim halda məni böyük çətinliklərin gözlədiyini bildirmək üçün səbəb hesab edirdi. Bu dəfə qayıdanda o məni sadəcə köhnə dost kimi qarşıladı və kefim olanda həvəsli ovçu olduğu üçün həmişə təzə quş əti ilə bəzəyə bildiyi naharlarını bölüşdürməyi təklif etdi. Lakin mən bu təklifdən tez-tez istifadə etmirdim. Çünki onun süfrəsində əsasən quru teatr işləri və münasibətləri ətrafında dönən söhbətlərin ruhu diqqətimi çox cəlb etmirdi. Aktyorlar və ədəbiyyatçılar nahardan sonra adətən siqar tüstüsünün buludları arasında istirahət edən Laubenin arvadının rəhbərlik etdiyi masa arxasında əyləşib qəhvə içir və siqar çəkirdilər. O, əsl teatr müdirinin arvadına çevrilmişdi və heç nə anlamadığı mövzularda uzun, dəbdəbəli nitqlər söyləməyi özünə borc bilirdi. Bununla yanaşı, onun əvvəllər də hiss etdiyim xoşqəlbliliyi məni sevindirirdi. Ətrafdakı yaltaqlar etirazlarını bildirməyə ürək etmədiyi vaxt mən tamamilə utanmadan onun səhvlərinə işarə edəndə o, iradlarımı səmimi şən əhval-ruhiyyə ilə qəbul edirdi. Onunla və həyat yoldaşı ilə söhbətlərim adətən zarafatlar və atmacalar şəklində olurdu. Belə ki, onların ciddi söhbətlərinə son dərəcədə laqeyd idim və buna görə onlar mənə dahi gəvəzə kimi baxırdılar. Sonralar mən Vyanada konsertlərlə çıxış edəndə xanım Laube dostyana təəccüblə qeyd etmişdi ki, sən

demə , mən pis dirijorluq etmirəm. Bunu isə hansısa qəzetin rəyinə əsasən məndən heç gözləmirmiş.

Bir cəhətdən Laubenin praktiki məlumatlılığı səmərə verdi: o, məni kral teatrlarının idarəsində böyük rol oynayan şəxslərin xarakterləri ilə tanış etdi. Məlum oldu ki, burada ən vacib sima – saray məsləhətçisi fon Raymonddur. Adətən feldmarşal nüfuzunu qısqançlıqla qoruyan qoca qraf Lankoronski maliyyə işlərinin bilicisi kimi tanınan fon Raymonddla məsləhətləşməmiş sərbəst qərarlar verə bilmiridi. Yaxından tanıyanda çox nəzakətsiz biri olduğunu hiss etdiyim Raymond məni alçaltmağa çalışan Vyana mətbuatının təsirinə düşüb “Tristan”ın səhnələşdirilməsi işində qərarlılıq və qapalılıq nümayiş etdirməyə başladı. Rəsmən kamer-frau hersoginya Sofiyanın nəğmə müəllimi olan opera müdiri Salvi ilə ünsiyyətdə olurdum. Bu bacarıqsız və işdən bixəbər adam mənimlə görüşəndə özünü elə göstərirdi ki, guya yuxarı dairələrdən aldığı təlimata əsasən “Tristan”ın səhnələşdirilməsindən başqa qayğısı yoxdur. O, daima mənə rəğbət göstərib özünün qeyri-adi dərəcədə çalışdığını nümayiş etdirərək opera personalının getdikcə daha şübhəli olan əhvalını gizlətmək istəyirdi.

9

İşlərin nə yerdə olduğunu bir dəfə ifaçılarımızla birgə Dumb adlı birinin (*onun coşqun xeyriyyəçi olduğunu demişdilər*) mülkünə dəvət olunarkən öyrənmişdim. Ander özü ilə Tristanın partiyasını götürmüşdü. Bununla guya işindən bir gün belə ayrı qala bilmədiyini göstərmək istəyirdi. Bu xanım Dustmanı hiddətləndirdi və o, Anderi məni yanıltmaq məqsədi daşıyan riyakar oyunda günahlandırmağa başladı. O, dedi ki, Ander hamıdan yaxşı bilir ki, bu partiyanı oxumalı olmayacaq və hər kəs “Tristan”ın səhnələşdirilməsinin qeyri-mümkünlüyünü xanım Dushmanın boynuna atmaq üçün bəhanə axtarır. Bu zaman hər şeyi yoluna qoymaq və mənim üçün ən yaxşı şəkildə təşkil etmək üçün Salvi müdaxilə etdi. O, tenor Valterə müraciət etməyi məsləhət gördü. Mən Valterə simpatiya bəsləmədiyimdən təklifi rədd edəndə isə o, mənim seçimimə uyğun istənilən xarici artisti dəvət edə biləcəyini dedi. Həqiqətən, bir neçə sınaq qastrol tamaşaları təşkil olundu. Bunlarda daha çox ifaçı Morini ümid verirdi. Əslində, mən elə yorğun və bir məqsədə – nəyin bahasına olursa-olsun operamı səhnələşdirmək – istiqamətlənmiş idim ki, Korneliusla Donitsettinin “Lüçia”sının tamaşasında iştirak edərkən özüm dostumda bu ifaçı barədə yaxşı fikir oyatmağa çalışırdım. Kornelius mənim ümid dolu baxışlarıma cavab olaraq qəfil qışqırmışdı: “İyrəncdir, iyrəncdir!”. Ondan çıxan bu nida hər ikimizi qəhqəhəyə boğdu və tezliklə şən əhval-ruhiyyədə teatrı tərək etdik.

Sonda teatrla əlaqəsi olan bütün şəxslərdən yalnız kapelmeyster Haynrix Esserin səmimiliyinə etibar edə bilirdim. O, böyük ciddiyətlə özü üçün həddindən artıq çətin olan "Tanhauzer" in öyrənilməsinə başladı. Tenor Volteri seçəcəyim halda operanın səhnələşdirilməsini görəcəyinə ümidini itirmirdi. Bu ifaçıya müraciətdən inadla imtina etməyimə rəğmən, Esserlə dostluğumuzu qoruyurdur. O da mənim kimi gəzməyi sevirdi və biz saatlarla Vyana ətrafında gəzib mənim böyük entuziazm, onun isə xasiyyətinə uyğun səmimiyyət və ciddiyət nümayiş etdirdiyi söhbətlər aparırdıq.

"Tanhauzer" in səhnələşdirilməsi məsələsi xroniki xəstəlik kimi uzanandığı vaxtda – sentyabrın sonunda Ştandqartnerlə ailəsi Vyanaya qayıtdı. Bu vəziyyətlə bağlı yeni mənzil tapmağa ehtiyacım vardı. "Kaiserin Elisabeth" mehmanxanasını seçdim. Dostumun ailəsi ilə daimi münasibətlər saxlayırdım. Üstəlik, onun həyat yoldaşı, üç oğlu və ilk evlilikdən olan qızı, həmçinin, ikinci evliliyindən olan gənc qızı ilə tanış olmuşdum. Dostlarımla mənzilində keçirdiyim həftələri düşünərkən Ştandqartnerin qohumu Serafinanın həm tükənməz qayğısı, həm də ağıllı söhbətləri ilə məni necə məmnun etdiyini kədərlə xatırlayırdım. Yaxşı bədən quruluşuna və həmişə *a l'enfant* formasında daranmış saçlarına görə onu gəlincik adlandırmışdım. İndi qaranlıq mehmanxana otağında vəziyyətim daha çətin idi. Xərclərim də kifayət qədər artmışdı. Braunşveyqdən "Tanhauzer" in səhnələşdirilməsinə görə yalnız 25 və ya 30 luidor məbləğində teatr qonorarı almışdım. Minnadan isə rəfiqələrinin noyabrın 24-də gümüş toyumuz münasibətilə gətirdiyi çələngdən qopartdığı güləbətin yarpağı almışdım. Bu bağlamanın acı iradlarla müşayiət olunduğu məni heç təəccübləndirməmişdi. Onlara cavab olaraq Minnaya qızıl toyumuza ümid aşılamağa çalışdım. Bahalı Vyana mehmanxanasında məqsədsiz yaşayanda "Tristan" in səhnələşdirilməsi üçün əlimdən gələni edirdik. Drezdenə, Tixaçekə müraciət etdim. Lakin təbii ki, ondan razılıq almadım. Eyni cəhdi, eyni uğursuzluqla Şnorr üçün də təkrarladım. Onda özümə işlərimin ağır vəziyyətdə olduğunu etiraf edə bilmirdim.

Bir dəfə Vezendonklara məktub yazanda həqiqəti onlardan gizlətmədim və onlar cavabında məni əyləndirmək üçün Venetsiyaya gəlməyi təklif etdilər. Belə ki, özləri də zövq üçün ora gedəcəkdilər. Allah bilir, bir boz noyabr günündə dəmiyolu ilə Triyestə, oradan da xoşagəlməz gəmi səfəri ilə Venetsiyaya yola düşəndə nəyə ümid edirdim. "Danieli" mehmanxanasında otaq götürdüm. Münasibətlərimin yaxşı olduğu düşünən dostlarım rəsm qalereyalarını gəzərək zövq alırdılar. Onlar qaranlıq fikirlərimi dağıtmaq ümidi ilə bu məşğuliyyətə məni də cəlb etməyə çalışırdılar. Deyəsən, onlar mənim Vyanadakı vəziyyətimi anlamaq istəmirdilər. Ümumiyyətlə, tez-tez hiss etməyə başlamışdım ki, böyük perspektivlər vəd edən Paris təşəbbüsümün kədərli finalından sonra dostlarım bundan sonrakı uğurlarına ümid bəsləmirdilər. Görünür, onlar sakitcə bununla razılaşırdılar. Hansısa

muzei ziyarət ehtimalına qarşı həmişə binoklla gəzən Vezendonk bir dəfə mənə ötən gəlişimdə təkcə çöl üzdən gördüyüm Akademiyaya aparmışdı. Laqeydliyimə baxmayaraq etiraf edim ki, Tisianın “Yüksəliş”inin mənə göstərdiyi güclü təsirlə əvvəlki daxili gücümün bərpa olduğunu hiss etdim.

“Meysterzinger”ləri yazmağa qərar verdim.

10

Köhnə tanışlarım Tessarini və Vezendonkları “*Albergo St. Marco*”da sadə yeməyə dəvət etdim, sonda *Palazzo Giustinianidəki* köhnə xidmətkarım Luiciani ziyarət etdim və onun dostluq hissini dəyişmədiyindən əmin oldum. Darıxdırıcı dörd gün keçirdikdən sonra dostlarımın təəccübünə səbəb olub qəfil Venetsiyanı tərk etdim. Dəmiryolu ilə Vyanaya uzun, yorucu səfər etdim. Yalnız mətnin ilk cızma-qaralarını xatırladığım “Meysterzinger”in musiqi konsepsiyaları gözümün qarşısından getmirdi. Dərhal “C-dur” uvertürasının böyük hissəsi bütün aydınlığı ilə doğuldu.

Vyanaya əla əhvalda çatdım. Korneliusa onun üçün Venetsiyadan aldığı kiçik qondolu göndərərək gəlişimdən xəbərdar etdim. Məktuba mənasız italyan mətninə yazılmış kansonanı da əlavə etdim. O, dərhal “Meysterzingerlər” üzərində işə başlayacağımı öyrənib sevincdən dəli oldu. Mən Vyanadan gedənə qədər o, məst vəziyyətdə idi. Ləngimədən dostumu süjetə hakim ola bilməyim üçün materiallar axtarmağa vadar etdim. Hər şeydən əvvəl, ağılıma Qrimmin meysterzingerlərin oxuması barədə polemik məqaləsi gəldi. Onu yaxşı tədqiq etməliydim. Köhnə Vagenzelin Nürnberq salnaməsini tapmaq lazım idi. Kornelius mənimlə birlikdə kral kitabxanasına getdi. Dostum orada tapdığımız kitabı evə aparmaq üçün icazə ala bilmişdi. Dediynə görə, bu, baron Münx-Bellinhhauzenə (*Halma*) xoşagəlməz görüşdən sonra mümkün olmuşdu. İndi mehmanxanada oturub bu salnamədən çıxarışlar etməyə başlamışdım. Məlumatsız insanları təəccübləndirərək onları mətn üçün istifadə etməyi bacarmışdım.

11

Lakin hər şeydən əvvəl, yeni əsərlə məşğul olduğum vaxt ərzində özümü vəsaitlə təmin etməli idim. Maynsdakı musiqi naşiri Şotta müraciət etmək qərarına gəldim. Yalnız bir şeyə - mümkün qədər uzun müddətə kifayət edəcək maddi vəsait əldə etməyə səy göstərərək ona 20 000 frank müqabilində əsərimin nəinki tam ədəbi mülkiyyət, həm də dramatik səhnələşdirmə hüququnu təklif et-

mişdim. Şottun teleqramla göndərilmiş qəti imtinası bütün ümidlərimi puç etdi. Digər yollar axtarmağa məcbur olub Berlinə müraciət etmək qərarına gəldim. Mənə həmişə kömək etməyə hazır Bülov xəbər verdi ki, mənim rəhbərliyimlə əhəmiyyətli qazanc verəcək böyük konsert təşkil etmək mümkündür. Dostlarımla yanında sığınacaq tapmaq istədiyim üçün Berlin mənim üçün əsl xilas yolu idi. Getməyə hazırlaşdım ki, Şott teleqramdan sonra bir məktub göndərdi və qarşımda yeni təsəlliverici perspektivlər açdı: o, dərhal “Valkiriya”nın klaviraussuqunu nəşr etməyi və son hesabları aparanaqədək 1500 qulden avans təklif edirdi. Korneliusun sevinci təsvirilənməz idi. Ona elə gəlirdi ki, “Meysterzingerlər”in taleyi təmin olunub. Üstəlik, qəzəbli və kədərli Bülov onun Berlində konsertimi təşkil etmək cəhdinin çətinliklərlə qarşılaşdığını bildirmişdi. Fon Hülzen mənim Berlinə gəlişimi qəbul etməyəcəyini elan etmişdi. Krollun böyük restoranında konsert təşkil etmək planını isə düşünülmiş müzakirə zamanı əlverişsiz iş kimi rədd etmişdi.

Ciddi-cəhdlə “Meysterzingerlər”in səhnə konsepsiyasını hazırlayan vaxt knyaz və knyaginya Metternixlərin gəlişi işlərimə müsbət təsir göstərdi.

Paris himayədarları mənə və həyatıma ciddi maraq göstərirdilər. Öz növbəmdə onlara lütfkarlıq göstərmək üçün teatr rəhbərliyini razı saldım ki, səhər saatlarında “Tristan”dan bir neçə parça ifa etmək üçün möhtəşəm opera orkestrini dəvət etməyə izn versin. Həm orkestr, həm də xanım Dutsman mənim istəyimi yerinə yetirməyə hazır olduqlarını bildirdilər. Bir neçə dostu ilə bərabər dəvət etdiyim knyaginya Metternixin hüzurunda üç böyük fraqmenti, ilk hissənin girişini və ikinci pərdənin əvvəlini (*az qala ortayadək*) ifa etdim. Orkestrlə və solo partiyaları ifa edən xanım Dustmanla yalnız bir məşq keçir dəyimə baxmayaraq bu hissələr elə yaxşı ifa olunmuşdular ki, onların əla təsir bağışladığından şübhə etmirdim. Ander də gəlmişdi. Lakin o, nə bir not bilir, nə də ifa etməyə çalışırdı. Mənim parlaq dostlarımla, hətta bu məşqdə gizli iştirakına təəccübləndiyim birinci rəqqasə freyleyn Kuki məni məmnunluqlarını bildirən entuziazm dolu ifadələrə qərq etdilər. Yeni əsərim üzərində işləmək üçün tənhalığa çəkilmək arzumdan xəbər tutan knyaz və knyaginya Metternixlər bildirdilər ki, mənə Parisdə dinc sığınacaq təqdim edə bilərlər. Onların geniş oteli tam təchiz olunub və orada sakit bağa baxan rahat mənzil mənim ixtiyarıma verilə bilər. Mən bir vaxtlar Prussiya səfirliyinin binasında yaşadığım kimi yaşaya bilərdim. Mənim Erarım hələ də Parisdədir və əgər ilin sonuna gəlsəm, hər şey hazır olacaq. Yalnız işə başlamaq qalır. Gizlətmədiyim sevinclə və dərin minnətdarlıqla bu nəzakətli təklifi qəbul etdim. Vyananı münasib şəkildə tərk etmək və Parisə köçmək üçün işlərimi qaydaya salmalı idim. Görünür, bu Ştandqartnerin söyləri ilə teatr rəhbərliyi tərəfindən “Tristan” a görə qonorarın bir hissəsinin ödənilməsi təklifi sayəsində mümkün olacaqdı. Lakin operanın səhnələşdirilməsindən imtinaya meyl etdiyimi nəzərə ala-

raq yalnız 500 florin alacağı üçün bu təklifi qəti şəkildə rədd etdim. Bu, daima teatr rəhbərliyi ilə təmasda olan qəzetlərə guya dəbbə pulu götürməyim barədə yazmağa mane olmadı. Xoşbəxtlikdən, etirazımı bildirib həqiqəti bərpa etdim. Şottla danışıqlar bir qədər uzanırdı. Belə ki, mən “Valkiriya” ilə bağlı təkliflə razılaşmaq istəməyirdim. Lakin əvvəlki kimi ona “Meysterzingerlər”i təklif edirdim. Nəhayət, onun əvvəllər “Valkiriya”ya vermək istədiyi 1500 quldeni yeni əsərimin hesabına ödəməsinə nail oldum. Vekseli alan kimi hazırlaşmağa başladım. Elə bu vaxt knyaginya Metternixdən teleqram aldım. Gəlişimi yanvarın 1-dək təxirə salmağımı xahiş edirdi. Vyananı mümkün qədər tez tərk etmək istəyilə planımı dəyişmədim və hələlik, Şottla müqavilə haqqında son razılığa gəlmək üçün Maynsa yola düşdüm. Vağzalda vidalaşarkən Saksın məndən öyrəndiyi bir bəndi qulağıma pıçıldamaqla Kornelius xüsusilə kefimi açdı.

12

Maynsda hələ Parisdə qarşılaşdığım Şott ailəsi ilə yaxından tanış oldum. Yuxarıda adını çəkdiyim gənc musiqiçi Veysgeymer onların evlərinin daimi qonağı idi. O, bu yaxınlarda oradakı teatrın kapelmeysteri vəzifəsinə keçmişdi. Digər gənc adam – hüquqşünas Ştedl bir dəfə nahar vaxtı mənim şənimə qərribə nitq söyləyib onu ağıllı bir sağlıqla tamamlamışdı. Buna rəğmən, çox qərribə adam olduğunu aşkarladığım Frans Şottla danışıqlar ağır irəliləyirdi. İlk təklifimdə inadla israr edirdim. Məqsədim özümü azı iki illik müddətə lazımı vəsaitlə təmin edərək yeni əsərim üzərində maneəsiz işləməyə nail olmaq idi. Şott təklifimə mənfi münasibətinə belə haqq qazandırır: deyirdi ki, mənim kimi müəlliflə bu cür al-ver edib müəlliflik və teatr tamaşalarına hüququmuzu əlimizdən almaq daxili hissiyatına ziddir. O, musiqi naşiridir və başqa heç nə olmaq istəmir. Mən tələb olunan məbləğdə qonorarın ödənilməsində israr edirdim. Üstəlik, onun bədii mülkiyyətə görə qonorarın ödənilməsindən qalan hissəsinin qaytarılmasına təminatı gələcək tamaşalardan gələn gəlirin girovu şəklində təqdim edirdim. Şottu böyük çətinliklə ümumiyyətlə gələcək musiqi kompozisiyalarımın hesabına əvvəlcədən ödəniş etməyə razı saldım. Bu kombinasiyada ümumilikdə 20 000 frankın mütəmadi ödəniləcəyinə zəmanət tələb edirdim. Mehmanxanaya ödəniş etdikdən sonra yenidən pula ehtiyacım olduğu üçün Şott mənə Parisə yola düşməyə veksəl verdi. Oradan qrafinya Metternixin mənasını anlamadığım ismarıcını almışdım: o, anası qrafinya Sandorun qəfil ölümündən və bununla bağlı ailə vəziyyətinin dəyişdiyindən xəbər verirdi.

Düşünməyə başladım ki, bəlkə də *Karlsruədə* və ya ətraf ərazilərdə daha uzun müddətə kifayət qədər dinc sığınacaq rolunu oynayacaq sadə mənzil axtarmaq daha ağıllı çıxış yoludur. Hər il *Drezdenə* min taler göndərməyə söz verdiyim *Minnanı* dolandırmağın çətinliyini nəzərə alarkən həyat yoldaşımı yanıma çağırmaq daha ağıllı, əsasən də, daha qənaətli idi. Ondan aldığım və əsasən dost münasibətində olduğum insanlarla məni dalaşdırmaq məqsədi daşıyan məktub məni onunla yenidən birləşmək fikrindən daşınmağa, *Paris* planını qüvvədə saxlayıb ondan mümkün qədər aralı gəzməyə vadar etdi.

Təxminən dekabrın ortalarında *Parisə* gəldim və "*Voltaire*" otelində eyniadlı sahil kənarına baxan pəncərələri olan çox sadə otaq tutdum. Burada yeni işimə başlamazdan əvvəl fikirlərimi toplayıb knyaginya *Metternixin* məktubunda bildirdiyi kimi özümü ona təqdim etmək fürsətim olacağı yeni ilədək hamıdan uzaq yaşamaq niyyətində idim. *Metternix* ailəsinə yaxın olan *Purtalesi* və *Qatsfeldi* pis vəziyyətdə qoymamaq üçün onların da gözüne görünməmək qərarına gəldim. Elə bil, heç *Parisə* gəlməmişdim. Bu dünyaya heç bir dəxli olmayan köhnə tanışlarım *Trüine*, *Fləkslənd* və rəssam *Çermakı* tapdım. *Trüine* və atası ilə hər axşam "*Taverne Anglaise*"də şam yeməyində görüşürdüm. Ora hər dəfə qaranlıq düşəndə heç kimin məni tanımayacağı vaxtda yollanırdım. Bir dəfə qəzeti açanda qraf *Purtalesin* ölümü barədə xəbər oxudum. Kədərim böyük idi və xüsusilə knyaginya *Metternixin* evinə daha çox diqqət yetirdiyimdən, özümü dəyər verdiyim dostumu ziyarət etmək məmnuniyyətindən məhrum etdiyim üçün peşman idim. Dərhal *Qatsfeldin* yanına getdim. O, kədərli xəbəri təsdiqlədi və qəfil ölümün səbəbini təsvir etdi. Ölüm, həkimlərin son ana qədər şübhələnmədiyi ürək xəstəliyi nəticəsində baş vermişdi. Həmin vaxt ondan knyaz *Metternixin* otelindəki vəziyyətin əslində nə yerdə olduğunu da öyrəndim. Qrafinya *Sandorun* ölümü belə nəticə vermişdi: qrafinya indiyədək ailə maraqlarını nəzərə alıb məşhur macar çılgını olan qrafı qoruyurdu. Lakin daha nəzarətsiz qalmış qrafdan ən inanılmaz hoqqalar gözləmək olardı. Ona görə *Metternixlər* onu *Parisə* gətirib şəxsi nəzarət altında qayğıyla əhatə etmək qərarına gəlmişdilər. Bu məqsədlə knyaginya tələblərə cavab verən yeganə otaq kimi mənə ayrılan otağı seçmişdi. Bilirdim ki, *Avstriya* səfirliyinin binasına köçməkdən söz gedə bilməzdi. Əlimdən yalnız məni yenidən məşum *Parisin* ağuşuna atan bəxtimin qəribə oyunları barədə düşünmək gəlirdi.

Hələlik “Meysterzingerlər”in mətnini bitirənə qədər “Voltaire” otelindəki çox da bahalı olmayan otaqda qalmaqdan başqa çarəm yox idi. Məsələn müzakirə etmək, yeni iş üzərində sakitcə işləmək üçün arzuladığım dinc sığınacağı harada axtaracağıma qərar vermək lazım idi. Bu, heç də asan iş olmadı. Adımı, hər kəsin Paris uğursuzluğum prizmasından baxdığı şəxsiyyətimi duman bürüdü. Hətta köhnə dostlarım da bu dumanın arasından məni tanıya bilmirdilər. Olliviyeni son dəfə ziyarət etdikdən sonra belə şübhəli təəssüratlar yaranmışdı. Ən azından, yenidən Paris arenasında peyda olmaq məqsədim hamıya hədsiz riskli görünə bilərdi. Bura qərribə təsadüf nəticəsində gəldiyimi və uzun müddət qalmağı düşünmədiyimi izah etməli oldum. Lakin bu aldadıcı təəssüratdan başqa mən tezliklə ailədə baş verən dəyişiklikləri də sezdim: nənənin ayağı sındığı üçün yataqda idi. Bu yaşda ayağın sağlması çətin məsələdi. Ollivye onu onsuz da darısqal olan mənzilində yerləşdirmişdi və biz kiçik otaqda onun yatağının yanında nahara yığışdırdıq. Blandinanın yaydan bəri dəyişdiyini, sifətində ciddi və qəmli ifadənin olduğunu sezmişdim. Mənə elə gəldi ki, o, hamilədir. Emil quru və səthi şəkildə mənə yararlı olan yeganə məsləhəti verdi: Lindau vəkili vasitəsilə “Tanhauzer”in tərcüməsində guya əməkdaşlıq etməsi ilə bağlı mükafatı xatırlatmaq üçün müraciət edəndə məktubu Olliviyeyə göstərib nə etməli olduğumu soruşmuşdum. “Cavab verməyin” – o belə cavab verdi və bu məsləhət həm faydalı, həm də asan yerinə yetirilən idi. Daha məni buna görə narahat etmirdilər. Ağır olsa da, daha Olliviyeni narahat etməmək qərarına gəldim. Blandina sağollaşanda mənə təsviredilməz kədərlə baxdı.

Lakin Çermakla sıx əlaqələrim yaranmışdı. Axşamlar onunla birlikdə Tüirine ailəsi ilə nahar etdiyim “*Taverne Anglaise*”dən başqa, bir o qədər ucuz digər restoranları da ziyarət edirdim. Adətən oradan əvvəllər qayğılara qərq olduğum üçün fikir vermədiyim kiçik teatrlardan birinə yola düşürdük. Onlardan ən yaxşısı “*Gymnase*” imiş. Orada möhtəşəm truppanın ifasında demək olar ki, həmişə yaxşı pyeslər nümayiş olunurdu. Bu əsərlərdən biri – incə, təsirli birpərdəlik “*Je dine chez ma mere*” xüsusilə yadımda qalmışdı. Həm dəbdəbəli istiqaməti ilə seçilməyən “*Theatre du Palais Royal*” da, həm də “*Theatre Dejazet*” də qoyulan pyeslərdə ildən-ildən alman publikasını qonaq etdikləri pis və yerli koloritə uğursuz qəsdlərlə hazırlanmış farsları gördüm.

Bəzən Fləksləndlərin ailəsi ilə nahar edirdim. Onlar mənim gələcək Paris uğurlarım barədə məyusluqlarını ifadə etmirdilər. Hələlik, Paris naşırım “Uçan hollandiyalı”nın, həmçinin, ilk razılaşmamıza daxil olmadığı üçün 1500 frank məbləğində kiçik qonorar ödədiyi “*Riensi*”nin nəşrinə davam edirdi.

İşlərin bərhad vəziyyətdə olmasına rəğmən, Parisdə məni tərک etməyən və yaddaşımda qalan şən əhvalımın səbəbi “Meysterzingerlər”in mətninin xeyli irəliləməsi idi. Üstəlik, məxsusi şeirlər və zərbi-məsəllər düşünərkən kağızdan başımı qalındırıb mehmanxanının üçüncü mərtəbəsinin pəncərəsindən baxanda sahilkənarının və çoxsaylı körpülərin üzərindəki hərəkəti, oradan da Tüilri, Luvr və Ratuşadan o tərəfə açılan mənzərəni görəndə kefim necə açılmasın?

Yeni 1862-ci ilin həlledici günü yetişəndə knyaginya Metternixi ziyarət etdiyim vaxt ilk pərdə üzərində işi çox irəlilətmişdim. Onun tərəfindən çox təbii utancaqlıqla qarşılandım. O, ən səmimi sözlərlə məlum vəziyyətləri nəzərə alaraq təklifini geri götürəcəyindən məyusluğunu bildirdi. Mən şən halda onu sakitləşdirməyə çalışdım. Qraf Qatsfelddən xahiş etdim ki, dul qalmış qrafinya Purtalesin məni qəbul etmək imkanı olan kimi xəbər etsin. Beləcə, yanvar ayı ərzində “Meysterzingerlər”in mətni üzərində işləməyə davam etdim və onu düz otuz günə tamamlaya bildim. Saksın reformasiya şərafinə yazdığı şeirə melodiya Pale-Royalın qalereyalarından keçib “*Taverne Anglaise*”ə gedərkən yaranmışdı. Trüine artıq məni gözləyirdi. Ondan kağız və karandaş istəyib, melodiyanı sakitcə zümzümə edərək yazdım. Adətən nahardan sonra atası ilə birlikdə bulvardan “*Fauborg st. Honore*”dəki mənzilinədək yola saldıgım Trüine dayanmadan heyranlıqla qışqırırdı: “Ürəklərdə bayramdır, əziz müəllimim”.

15

Lakin iş sona yaxınlaşdıqca məni sonrakı yaşayışım barədə qayğılar bürüməyə başlayırdı. Hələ də Listin Altenburqu tərک etməsilə məhrum olduğum sığınacağı tapmaq arzusu məni tərک etmirdi. Xatırladım ki, xanım Stritdən atası ilə onun yanında Brüsseldə uzun müddət qalmağ təklifi almışdım. Bu dövətə əsaslanıb, məktubumda mənə qısa müddətliyində sığınacaq verə bilmək ehtimalını soruşmuşdum. O, cavabında demişdi ki, məni rədd etmək məcburiyyətindən məyus olub. Eyni xahişlə Kozimaya da müraciət etdim və qadının həqiqətən qorxmasına səbəb oldum. Bu qorxunun səbəbini sonralar Berlini ziyarət edərkən Bülovun həyat şəraiti ilə tanış olduqdan sonra anladım. Əksinə, Berlində kifayət qədər yaxşı şərait qurmuş yeznəmiz Avenariusun xahişimə ciddi yanaşması həddən artıq təəccüblü idi. O, mənə öz yanında qalmağı və bunun necə rahat olduğuna əmin olmağı təklif etdi. Bacım Sesiliya isə Minna ilə gəlməməyimi xahiş edirdi. Lakin istəsə, onu yaxınlıqlarda yerləşdirə bilərdilər. Tərslikdən, bu bədbəxt qadın yenidən bacımın təhqiramiz münasibəti barədə qəzəbli məktub göndərmişdi: əvvəlki çəkişmələrə düşmək perspektivi məni elə qorxutdu ki, yeznəmin təklifindən imtina etdim. Nəhayət, dinc yaşayış yerini Mayns ətrafında, Şottun maliyyə qanadlarının altında

axtarmaq fikrinə gəldim. O, mənə gənc baron fon Qornşteynin bu yerlərdə yerləşən gözəl mülkü barədə danışmışdı. Münhendə olan barona yazaraq bir müddətliyinə Reynqaudakı mülkünə köçmək istəyimi bildirməklə ona böyük şərəf verdiyimi ehtimal edirdim. Lakin o, cavabında buna bənzər bir şeyin mümkünlüyündən belə qorxduğunu bildirərək məni heyrtləndirmişdi. O zaman birbaşa bir ildən bəri Parisdə anbarda qalan mebelimizi və ev təsərrüfatını göndərdiyim Maynsa yola düşməyə qərar verdim. Lakin bu qərarı verib Parisi tərk etməmişdən əvvəl payıma dözümlü və fədakarlığı xatırladan böyük öyüdlər formasında təsəlli düşmüşdü. Mən xanım Vezendonka vəziyyətim və qayğılarımın predmetini adətən belə şeylərin şüfəqli dostlara çatdırıldığı ifadələrlə yazdım. O, hələ Venetsiyada olarkən mənə hədiyyə kimi alınmış kiçik qalay press-papyeni göndərməklə cavab verdi. Onun üzərində kitabın üzərindəki pəncə ilə müqəddəs Markın işarəti təsvir olunmuşdu və bu, məni aslana bənzəməyə sövq etməli idi. Qrafinya Purtalesdən ziyarət üçün izn aldım. Matəm saxlasa da, ağır sınaqdan keçdiyi bir vaxtda mənə olan rəğbətini ifadə etmək istəyirdi. Hazırda nə işlə məşğul olduğumu bildirəndə isə yeni operam barədə suallar verməyə başladı. Təəssüflə hazırda onun “Meysterzingerlər”in şən məzmunu ilə tanış olmağı istəməyəcəyini deyəndə qrafinya nəzakətlə bildirdi ki, hər şeyə rəğmən, bu musiqini eşitmək istəyir. Qrafinya axşam məni evinə dəvət etdi. O, hazır poemanı oxuduğum ilk adam idi və qıraət zamanı hər ikimizin qəhqəhə çəkməyimiz bizə böyük təsir bağışladı.

16

Fevralın 1-də gedəcəyim gün dostlarım Qasperini, Çermak və hər iki Trüine-ni son dəfə mehmanxanaya nahara dəvət etdim. Hamı yüksək əhval-ruhiyyədə idi. Bunun əsas səbəbi mənim özümün də şən olmağım idi. Hərçənd, heç kim bununla təzəcə bitirdiyim və Almaniya qayıtmaqla bağlı böyük ümidlər bəslədiyim poemamın hansı ortaq nöqtəsinin olduğunu anlamırdı.

Hələ də lazımlı sakit sığınacağa görə narahatlıq keçirərək *Karlsrueya* yollandım. Böyük hersoq ailəsi məni yenə lütfkarlıqla qarşıladı. Gələcək planlarım barədə soruşdular. Lakin axtardığım sığınacağı *Karlsruedə* tapa biləcəyim barədə heç bir eyham verilmədi. Böyük hersoqun xərclərimi ödədiyim mənbələr barədə də narahatlıq keçirdiyinə diqqət yetirmişdim. Özü də səfərlərimə görə xərclərim artmışdı. Özümü şən göstərərək onu bu baxımdan sakitləşdirməyə çalışdım və Şottla müqaviləm barədə üstüörtülü söhbət açdım. Bu razılaşmaya əsasən o, “Meysterzingerlər” bitənədək mənə işimə görə avans formasında lazımı məbləği verməli idi. Deyəsən, bu hersoqu sakitləşdirmişdi. Sonra Alvina Frommandan öyrəndim ki, guya hersoq mənə pul təklif edərkən ona qarşı nümayiş etdirdiyim

böyük qürura diqqət yetirib. Lakin doğrusu, o vaxt bunu hiss etməmişdim. Yalnız bir müddət sonra yenidən *Karlsrueyə* qayıtmağım və operalarımından birini, heç olmasa “Loenqrin”i səhnələşdirməyim barədə söhbət olmuşdu.

Maynsa səyahətimi davam etdirirdim. Ora fevralın 4-dəki böyük daşqın vaxtına gəlib çıxdım. Reyn erkən buz axını nəticəsində heç vaxt olmadığı kimi sahilədən daşmışdı. Az qala həyatımı təhlükəyə ataraq Şottun evinə çatdım. Əvvəlcədən fevralın 5-i axşam Şott üçün “Mesyterzingerlər”in mətnini oxumağa söz vermişdim. Korneliusdan həmin günə Vyanadan gələcəyinə söz almışdım və yol xərclərini ödəmək üçün 100 frank göndərmişdim. Cavab almamışdım. Maynsda Reyn kimi Almanıyanın bütün çayları daşmışdı və dəmiryollarında fasilələr yaranmışdı. Daha Korneliusun vaxtında gələcəyinə ümid etmirdim. Buna baxmayaraq, qiraətin başlanğıcını məktubda göstərdiyim dəqiqəyə qədər uzatdım. Həqiqətən, düz saat yeddidə Kornelius evə daxil oldu. O, xoşagəlməz macərələr yaşamış, hətta yolda paltosunu da itirmişdi.. Yarıdonmuş halda bir neçə saat əvvəl bacısının evinə çatmışdı. Poemanın oxunması hamını yüksək əhval-ruhiyyəyə köklədi. Bircə Korneliusu səhəri gün geri qayıtmaq fikrindən daşındıra bilmədiyimə görə bikef olmuşdum. Planının dəqiq yerinə yetirilməsini – Maynsa yalnız “Meysterzingerlər”i eşitmək üçün gəlmək – bu epizoda özünəməxsus xarakter vermək üçün vacib hesab edirdi. O, həqiqətən səhəri gün buzlara və axına fikir vermədən Vyanaya qayıtdı.

17

Razılışmaya əsasən, Şottla birlikdə mənə mənzil tapmaq üçün Reynin o biri sahilinə keçdik. Biberixə ümid etsək də, orada uyğun heç nə tapmayıb Visbadeni də dolandıq. Nəhayət, Biberixdəki “Avropa mehmanxanası”nda dayanıb oradan axtarışları davam etdirmək qərarına gəldim. Mümkün qədər tənha və istənilən musiqi ilə təmasdan uzaq yaşamaq məqsədilə düz Reyn sahilində memar Frikgeferin tikdiyi böyük bağ evində kiçik, lakin mənə çox uyğun otaq tutdum. Ev əşyalarının Parisdən gəlməsini gözləməli idim. Nəhayət, hər şey gəlib çatdı. Sonsuz çətinliklər və xərclər hesabına əşyalarım gömrüyə çatdırılmışdı və mən yeni mənzilim üçün lazım olan hər şeyi götürməyə tələsdim.

Ümumiyyətlə, Biberixdə yalnız mənzilin tərtibatı üçün lazımlı şeylər qalmalı idi. Əşyalarımın çox hissəsini isə Drezdenə arvadımın yanına göndərməyə qərar vermişdim. Bu barədə Minnanı xəbərdar etdim. O, düzgün qablaşdırılmasa, əşyaların zərər görəcəyindən, yaxud bəzi şeylərin ümumiyyətlə it-bata düşəcəyindən qorxurdu. Royalıma qovuşandan sonra səkkiz gün ərzində yeni mənzilimdə təzəcə rahatlanmışdım ki, Minna gəldi. Əvvəlcə onun çiçəklənən xa-

rici görünüşünü və praktiki işlərdə tükənməz enerjisini görəndə şad oldum. Hətta mənə elə gəldi ki, onunla birlikdə yaşasam, daha yaxşı olacaq. Təəssüf ki, bu xoş əhvalım uzun çəkmədi. Belə ki, köhnə səhnələr yeniləndi. Gömrükdə əşyaları bölüşdürərkən onun gəlişini gözləmədən özümə yararlı şeyləri götürdüyüm üçün qəzəbini gizlədə bilmirdi. O, mənə bəzi ev əşyaları verməyi münasib bilib, dörd dəst bıçaq, qaşığı, çəngəl, bir neçə fincan və nəlbəki saxladı, digər böyük ölçülü əşyaların yaxşı qablaşdırılmasının qeydinə qaldı və hər şey onun istəklərinə uyğun yerinə yetiriləndən bir həftə sonra Drezdenə qayıtdı. O, ümid edirdi ki, əlində olan əşyalarla yaxşı şərait quracaq və məni tezliklə yanına dəvət edəcək. Bu məqsədlə yüksək hökumət məmurları ilə əlaqələr yaratdı və nazirin mənimlə bağlı əmr verməsinə nail oldu. Əmrə görə, mən krala amnistiya ilə bağlı formal müraciət ünvanlamalı idim. Bundan sonra Drezdenə gəlməyimə bir maneə qalmırdı.

Bu işdə hər hansı bir qərar qəbul etməyə tərəddüd edirdim. Minnanın varlığı onsuz da son dövrlərin əndişələri ilə korlanmış əhvalımı daha da pisləşdirirdi. Sərt hava, pis sobalar, ev təsərrüfatının idarə olunmasında acizlik, Minnanın təmin olunması üçün tələb olunan gözlənilməz böyük xərclər “*Hotel Voltaire*”də işləyərkən hiss etdiyim yaradıcılıq sevincini öldürürdü. Şott ailəsi məni əyləndirmək üçün Darmştahta Nimanın iştirakı ilə “*Riensi*” tamaşasına dəvət etmişdi. Dramştahta çatan kimi vağzalda o vaxtkı nazir fon Dalviq məni lojasına dəvət etmişdi. O, Böyük hersoqa təhqir kimi görünə biləcək nümayişlərdən çəkinib ağıllı bir qərar verdi. Məni öz lojasına dəvət edərək elə təəssürat yaradacaqdı ki, guya hersoqun adından məni auditoriyaya təqdim edir. Bu baxımdan hər şey ədəbli və xoş keçdi. Mənə Nimanı ən yaxşı rollarından birində nümayiş etdirən tamaşa xüsusilə maraqlı idi. Onda hansı böyük ixtisarlardan olunduğunu, əvəzində yəqin ki, Böyük hersoqun zövqünü oxşamaq üçün baletin ən adi yerlərin təkrar hesabına uzadıldığını görmüşdüm. Dramştahtdan evə yenə Reyn buzlaqlarının üstü ilə qayıtmalı oldum. Əhvalım bərbad olsa da, evimə rahatlıq gətirmək üçün mənə səhər yeməyi hazırlamalı olan bir xidmətçi tutdum. Naharımı isə “*Avropa mehmanxanası*”nda edirdim.

18

Lakin işə meyylim itmədiyindən və narahat olmağa başladığımdan böyük Baden hersoquna bir təklif etdim. Söz vermişdim ki, “*Meysterzingerlər*”in mətnini ona oxuyacam. Böyük hersoq şəxsən yazdığı nəzakətli bir teleqramla cavab vermişdi. Martın 7-də *Karlsruəy*ə gəldim və Böyük hersoq ailəsinə əlyazmamı oxudum. Qiraət bu məqsəd üçün xüsusi uzaqgörənliklə seçilmiş salonda keçdi. Salon köhnə dost Pextin tarixi rəsmi ilə bəzənmişdi. Orada Böyük hersoqun əcdadlarına

“Faust” un ilk cızmaqaralarını oxuyan gənc Höte təsvir olunmuşdu. Poemam yaxşı qəbul olunmuşdu və sonda Böyük hersoqınyə Poqnerin musiqi xarakteristikası barədə xüsusi rəğbətlə fikir bildirmişdi. Bundan sadə vətəndaşın incəsənətin inkişafına istənilən knyazdan daha çox səy göstərdiyi faktın etiraf edildiyi nəticəsini çıxarmaq olardı. Yenidən “Loenqrin” in mənim dirijorluğum altında səhnələşdirilməsindən söhbət düşdü və bununla bağlı Eduard Devrienlə danışmağım tövsiyə olundu. Bədbəxtlikdən, Devrien “Tanhauzer” in səhnələşdirilməsinə baxmağı təklif edərək gözümdə ən dəhşətli tərəfdən görünmüşdü. Həmişə təriflər yağdırdığım dramaturqun pozğun teatr ətalətinə bulaşması məni çox təəccübləndirmişdi. Tamaşadakı biabırçı səhvlərə görə təəccübümü bildirəndə o, təkəbbürlü təəssüf ifadə olunmuş daha böyük təəccüblə cavab vermişdi ki, guya mən teatr işində başqa yolun olmadığını bilərək boş şeylərə görə səs-küy qaldırıram. Buna baxmayaraq qərar verilmişdi ki, gələn yay “Loenqrin” nümunəvi ifada, Şnorrların iştirakı ilə veriləcək.

Qayıdarkən yaxşı bir komediyanın göstərildiyi Frankfurt teatrını ziyarətim daha xoş təəssürat bağışlamışdı. Xüsusilə, vyanalı ifaçı Dutsmanın bacısı Frederika Mayer diqqətləri üzərinə cəlb etmişdi. Onun indiyə qədər alman ifaçılarında müşahidə etmədiyim zərif oyun tərzı var idi. Şnorrlar və mehmanxana sahibi ilə məhdudlaşmamaq üçün Biberix ətrafına səpələnmiş insanlar arasında faydalı tanışlıq imkanlarını götür-qoy etməyə başladım. Artıq Visbadəndə Raff ailəsini ziyarət etmişdim. Veymardan yaxşı tanıdığım Emiliya Genastın bacısı olan xanım Raff Visbaden saray teatrının artisti idi. Deyirdilər ki, o, qeyri-adi qənaəti və səliqəsi ilə ərinin pis vəziyyətdə olan işlərini xeyli yaxşılaşdırmışdı. Listin qanadı altında törətdiyi özbaşnalıqlar barədə danışılardan eksentrik-dahi şəxsiyyət kimi təsəvvür etdiyim cənab Raff məni çox məyus etmişdi. Yaxından tanış olduqda çox quru, ayıq, ağıl barədə yüksək fikirdə olan, bununla yanaşı geniş dünya görüşündən məhrum adam gördüm. O, arvadının yaratdığı yüksək maddi rifah səbəbindən özünə mənə ağıl öyrətməyə və vəziyyətim barədə dost xəbərdarlıqları etməyə izn vermişdi. Raff dramatik kompozisiyalarda gerçəkliklə uyğunlaşmağı məsləhət görür, bu zaman “Tristan” ın idealistik fantaziyanın ekstravaqant biçimdə köklənmiş uydurma olduğuna işarə edirdi. Visbadənədək uzanan gəzintilərim zamanı həyat yoldaşını ziyarət etsəm də, Raffın özünə böyük laqeydliklə yanaşırdım. O da məni yaxından tanıdıqca müdrik məsləhətlərini ixtisara saldı və nəhayət, qarşısında özünü silahsız hiss etdiyi zarafatlarımdan qorxmağa başladı.

Biberixdə məni tez-tez ostqofenli zəngin kəndlinin oğlu Vendelin Veysgeymer ziyarət edirdi. Atası nə qədər çalışsa da, oğluna musiqini tərgidə bilmirdi. Onunla çoxdan tanış idim. Vendelin məni atası ilə tanış etməyə çalışır, bununla da, qocanı seçdiyi musiqi karyerasına meyilləndirməyə ümid edirdi. Beləliklə, Ostqofen tərəfə də gəzintilər etməyə məcbur oldum. Gənc Veysgeymerin dirijorluq istedadı ilə Offenbaxın onun idarəsi altında keçən “Orfey”ində tanış ola bildim. Bu, onun Mayns teatrının təkribindəki asılı vəziyyətdə nail ola biləcəyi ən yüksək pillə idi. Bu iyrənclikdə iştirak edərkən gənc adama rəğbətimdə bu dərəcədə alçalduğumdan dəhşətə gəlir və uzun müddət bunu ona bağışlaya bilmirdim. Özümə daha yüksək əyləncə təşkil etmək üçün Frankfurta Frederika Mayerə məktub yazıb Kalderonun “İctimai sirr” tamaşasının yenidən nə vaxt səhnəyə qoyulacağını xəbər verməsini xahiş etdim. Bu tamaşanın elanını çox gec gördüm. Bu iş marağımdan şad olmuş Frederika komediyanın yəqin ki, tezliklə təkrarlanmayacağını, lakin yaxın zamanda Kalderonun “Don Gutierre” əsərinin veriləcəyini yazdı. Bu tamaşaya yollandım, maraqlı aktrisa ilə şəxsən tanış oldum. Ümumilikdə, Kalderonun faciəsinin tamaşasından razı qalmağa əsasım var idi. Amma əsas qadın fiqurunun ifaçısı yalnız rolunun zərif hissələrinin öhdəsindən gəlirdi, qüdrətli pafosa isə gücü çatmırdı. Onun tez-tez Maynsda tanışlarının yanında olduğunu öyrənilib fürsət düşəndə Biberixə gəlməsini istədim. Bunu edəcəyinə söz verdi.

Şottun Maynsdakı tanışları üçün təşkil etdiyi böyük ziyafətdə Matilda Mayerlə xoş tanışlıq yaşadım. Xanım Şottun təbirincə desək, o, “ağlına” görə naharda mənə qonşu kimi təyin olunmuşdu. Ağıllı, səbirli, eyni zamanda, dəqiq “mayns” izləri daşıyan özünü təmkinli aparmaq tərzini digər insanlardan yaxşı mənada fərqləndirir, lakin bu zaman heç də gözə girmirdi. Onu ailə mühitində ziyarət etməyə söz verdim. Bununla da, indiyə qədər heç vaxt qarşılaşmadığım şəhər idilliyasını gördüm. Ölümündən sonra kiçik var-dövlət qoymuş notariusun qızı olan Matilda anası, iki xalası və bacısı ilə birlikdə çox darısqal, lakin həddən artıq səliqəli mənşildə yaşayırdı. Həmişə onun başına iş açan qardaşı isə Parisdə kommersiya işi üzrə təhsil alırdı. Matilda praktiki ağılı sayəsində bütün işləri özü aparırdı. Görünür, qalan ailə üzvləri bundan narazı deyildilər. Ehtiyaclara görə Maynsa yollananda (*bu isə hər həftə təkrarlınırdı*) onlar məni çox səmimi qəbul edir və hər dəfə qəlyanaltı yeməyə məcbur edirdilər. Matildanın geniş tanış dairəsi olduğundan – onların arasında Şopenhauerin Maynsda yaşayan yeganə dostu, qoca bir cənab da var idi – onunla tez-tez digər yerlərdə, məsələn, Visbadendə Raffların evində rastlaşırıdım. O, çox da cavan olmayan rəfiqəsi Luiza Vaqnerlə birgə məni yarı yoladək ötürürdü. Mən də öz növbəmdə onu Maynsa yola salırdım.

Həzzlərin və Biberix sarayının gözəl parkında gəzintilərin də öz töhfəsini verdiyi buna bənzər xoş təəssüratlar arasında ilin yaxşı fəslinin yetişməsi ilə yenidən işə maraq hiss etdim. Mənzilimin eyvanında oturub doğan günəşin şüaları altında uzanan “qızıl” Maynsa, əzəmətli sularını uzaqlara aparən Reynə baxaraq qəfil “Meysterzingerlər”in girişini aydın şəkildə hiss etdim. Kədərli bir anda o, qarşımda uzaq xəyal kimi göründü. Dərhal onu indi partiturada olduğu formada yazdım. Orada dramın əsas motivləri böyük dəqiqliklə göstərilib. Sonra mətnə uyğun müşayiətlə səhnəbəşəhnə işi davam etdirdim. Belə əhvalda Nassau hersoqunu ziyarət etməyə həvəsləndim. O, mənim qonşum idi və mən parkda gəzintilər zamanı onunla elə çox qarşılaşdım ki, özümü təqdim etməyi nəzakətli bir davranış hesab etdim. Təəssüf ki, onunla söhbət mənə heç nə vermədi: o, çox məhdud, lakin tərbiyəli insan idi. Daim siqaret çəkdiyi üçün üzr istəyirdi. Onsuz keçinə bilmirmiş. Söhbət zamanı məlum oldu ki, o, italyan operasına üstünlük verir və bu baxımdan onun ürəyinə şübhə salmaq istəmədim. Lakin onun rəğbətini qazanmağa çalışarkən gizli məqsəd güdürdüm. Bu adamın parkın arxa hissəsində, düz çayın yanında köhnə xarici görünüşə malik kiçik qəsri var idi. Ora mənzərəli xaraba rolunu oynayır və hansısa heykəltəraşa emalatxana kimi xidmət göstərirdi. Ürəyimdə güclü bir arzu yaranmışdı. Bu yarısı dağılmış binanın ömürlük mülkiyyətimə verilməsini istəyirdim. Çünki ürəyim narahat idi. Yəqin hazırkı mənzilimdə çox qala bilməyəcəkdim. Məsələn burasında idi ki, kiçik otaqlar tutduğum mərtəbənin əksər hissəsi gələn yay üçün bir ailəyə kirayələnmişdi. Öyrəndiyimə görə, onlar bura öz royallarını gətirmək istəyirdilər. Lakin mənə Nassau hersoqunun lütfünə nail olmağı məsləhət görmürdülər. Belə ki, rütubətli kiçik qəsir mənim üçün heç uyğun məkan deyildi.

20

Haradasa bağçalı tənha ev tapmaq məqsədi ilə uzaq gəzintilərimə davam edirdim. Belə gəzintilərdə məni Veysgeymerdən başqa tez-tez Şottların evində şərəfimə uğurlu sağlıq deyən gənc hüquqşünas Ştedl də müşayiət edirdi. O, qərribə adam idi. Onda dəfərlərlə hiss etdiyim həyəcan məni çox təəccübləndirirdi. Sonra məlum oldu ki, bu adam Visbadəndə böyük ehtirasla qumar oyununa baş qoşur. Ştedl məni dostlarından biri, mahir musiqiçi Şürlərlə tanış etdi. Onlarla tez-tez özüm üçün kiçik qəsir almaq, heç olmasa tapmaq imkanını müzakirə edirdim. Bir dəfə eyni məqsədlə Bingeni ziyarət etdik. Kifayət qədər hündür qayaya dırmaşmış orada yerləşən məşhur qədim qalaya qalxdıq. Orada bir vaxtlar imperator IV Haynrix saxlanılmış. Onun dördüncü mərtəbəsi tikilinin bütün sahəsini tutan geniş zaldan ibarət idi. Zalı yeganə pəncərəsi Reynə baxırdı. Bura, mənzil arzu-larımın ideali kimi görünürdü. Belə ki, pərdələrin köməyi ilə zalı bir neçə otağa

böler, beləliklə, də özümə ömürlük möhtəşəm sığınacaq təşkil edərdim. Ştedl və Şüler bu arzunu reallaşdırmağın mümkün olduğunu düşünürdülər. Axı hər ikisi buranın sahibi ilə tanış idilər. Bir neçə müddət sonra onlar mənə xəbər verdilər ki, sahib zalı kiçik məbləğ qarşılığında kirayə verməyə hazırdır. Lakin dərhal planımı yerinə yetirməyin qeyri-mümkünlüyü də qeyd olunmuşdu. Belə ki, heç kəs mənə xidmət göstərməyə razı olmazdı. Bu yerlərdə quyu yox idi. Yalnız qalanın dərinliklərində yerləşən sisterndə bulanıq su var. Bu şəraitdə bircə çətinliyin ortaya çıxması kifayət idi ki, geniş planlara olan marağım itsin. Reynqauda qraf Şenborna məxsus müllə də eyni uğursuzluğu yaşadım. Bura isə sahibkarı tərəfindən tamamilə tərkl olunduğu üçün diqqətimi cəlb etmişdi. Binada çoxli boş otaq var idi. Onların arasından ürəyimə yatanı rahatlıqla seçə bilərdim. Lakin idarəçinin bu məsələ ilə bağlı qrafa göndərdiyi sorğuya rədd cavabı aldım.

21

Həmin vaxt baş verən qəribə hadisə diqqətimi işdən yayındırdı. Frederika Meyer sözünü tutmuş və bir dəfə Maynsdan rəfiqəsinin müsəyiəti ilə qayıdarkən məni ziyarət etmişdi. O, bir qədər oturub qəribə qorxu hiss etmiş və hamını dəhşətə gətirərək skarlatinə tutulduğundan şübhələndiyini bildirmişdi. Əslində, tezliklə onun görünüşü bizi də şübhələndirdi. Ona görə Frederikanı “Avropa mehmanxanası”na yerləşdirməyə və həkim çağırmağa məcbur olduq. Onun adətən böyüklərə uşaqlardan keçən xəstəliyi dəqiqliklə təyin etməsi mənə qəribə gəldi. Lakin onun xəstəliyindən xəbər tutan Frankfurt teatrının müdiri Qvaitanın səhəri gün gəlməsi məni daha çox təəccübləndirmişdi. Onun nümayiş etdirdiyi narahatlıq teatr rəhbərinin adi marağına bənzəmirdi. O, Frederikanı qayğıkeş himayəsinə qəbul edib bu hadisədə iştirakımı xeyli yüngülləşdirdi. Onunla Frankfurtda operalarımın birini səhnələşdirmək imkanı barədə qısa söhbət apardım. İkinci gün isə Qvaitanın ata qayğısı ilə əhatə etdiyi xəstənin vəğzala gətirilməsində iştirak etdim. Bundan bir qədər sonra Frankfurt teatrının səhnəsində oynayan məşhur ifaçı Neyin həyat yoldaşı Bürde məni ziyarət etməyə başladı. Söhbət zamanı Frederika Meyerin istedadına toxunanda o, bildirdi ki, Frederika çox möhtərəm mövqedə olan Qvaitanın məşuqəsi hesab olunur və yaşadığı ev də Qvaitanın hədiyyəsidir. Quaita mənə bir qədər xoşagəlməz təəssürat bağışladığı üçün bu xəbər məni narahat etdi. Mayın 22-də, axşam doğum günümü qeyd etmək istəyi ilə dəvət təşkil edəndə Biberix sığınacağımın qonşuluğunda yaşayan digər tanışlarım mənə böyük lütfkarlıq və dost münasibəti göstərdilər. Bacısı və rəfiqəsi ilə gələn Matilda Mayer ev sahibəsi rolunu üzərinə götürdü və evimdə çox məhdud sayda qabqacaq olmasına rəğmən, vəzifəsinin öhdəsindən böyük məharətlə gəldi.

Lakin tezliklə əhvalım Minna ilə getdikcə daha xoşagəlməz xarakter alan yazışmalara görə yenidən pozulmağa başladı. Onun Drezdendə daimi yaşaması, lakin eyni zamanda, onu təhqirlərdən xilas etmək istədiyimdən Saksoniyanın ədliyyə naziri tərəfindən təklif olunan addımı atmağa məcbur qaldım: tam amnistiya almaq üçün xahişlə müraciət etdim və nəhayət, mənə Drezdendə yaşamağa icazə verdilər. Minna buna əsaslanıb böyük mənzil tutdu, onu ixtiyarında olan mebellə yaxşıca bəzədi. O, ümid edirdi ki, həmişə olmasa da, hərdənbir bu mənzili onunla bölüşəcəm. Minnanın bu məqsədlə pul tələblərini etirazsız ödəməliydim. Yeri gəlmişkən, ona 900 taler göndərmişdim. Lakin mənim davranışım nə qədər təmkinli idisə, Minna özünü bir o qədər təhqir olunmuş hiss edirdi. Onu məktublarımın sakit-soyuq tərzini narahat edirdi və köhnə yalançı küsülülüklərə görə iradlar, kəskin sözlər getdikcə çoxalırdı. Mənə olan sevgisinə görə bu çətin xasiyyətli qadına müxtəlif yardım göstərən Puzinelliyə müraciət etdim ki, onun köməkliliyi ilə Minnaya bacım Klaranın ən yaxşı vasitə kimi bəhs etdiyi güclü təsirli dərmanı verim. Dostumdan Minnanı boşanmanın labüdlüyünə inandırmağını xahiş etdim. Bu tapşırığı ciddiyyətlə yerinə yetirmək Puzinelli üçün asan deyildi. O bildirdi ki, Minna çox qorxdu, sonra da boşanmaya razılıq verməkdən tamamilə imtina etdi. Həmin dəqiqədən etibarən Minnanın davranışı çox dəyişdi: mənə əziyyət verməyi tərgitdi və görünür, taleyi ilə barışdı. Puzinelli onun ürək xəstəliyi üçün Reyhenqallda müalicə yazdı. Bunun üçün lazımlı vasitələri tapdım və Minna yayı ötən il orada müalicə kursu qəbul edən Kozima ilə qarşılaşdığım yerdə, görünür, kifayət qədər dözülən əhvalda keçirdi.

22

Yenidən fasilə yaradan səbəblər aradan qalxan kimi əvvəlki işimə qayıtdım. Bu, əylənməyin və hər şeyi unutmağın ən yaxşı üsulu idi. Bir gecə qərribə hadisə sakitliyimi pozdu. Axşam Poqnerin "Gözəl Yohannis günü bayramı" müraciətinin şəhər mövzusunu və s. cizma qaraladım. Yataqda uzanaraq fikrən onu yarıyuxulu şəkildə götür-qoy etim. Birdən başımın üstündə səslənən kəskin qadın qəhqəhəsi məni ayıltı. Qəhqəhə tədricən çılgınlaşaraq iniltiyə və ulamaya keçdi. Dəhşət içində yataqdan sıçrayıb əmin oldum ki, səslər xidmətçim Lixhenin otağından gəlir. Onu isterika tutmuşdu. Sahibin xidmətçisi onun köməyinə gəldi, həkim çağırtdılar. Mən vahimə ilə xəstəyə baxıb onun istənilən an ruhunu təslim edəcəyini gözlədiyim halda digərlərinin qərribə soyuqqanlılığından və sakitliyindən sarsıldım. Öyrəndim ki, gənc qızlarda bu cür tutmalar tez-tez təkrarlanır. Xüsusilə, rəqslərdən sonra. Ağır mənzərədən ayrılı bilmədən uzun müddət dayandım və bu dəhşətli tutmanın bütün qorxulu təzahürlərini müşahidə etdim. Onlar

növbələşirdi: uşaq şənliyi pozğun qəhqəhə ilə əvəzlənirdi. O da öz növbəsində dəhşətli əzablara məhkum insanın fəryadına keçirdi. İsterika bir qədər sakitləşəndə yatağa uzandım və yenidən gözümün qarşısında Poqnerin “İvan günü” canlanaraq əvvəlki qorxulu təəssüratları dağıtdı.

23

Bir dəfə Visbadendə oyun masası arxasında müşahidə etdiyim Ştedli də yazıq xidmətçiyə bənzətdim. Veysgeymerlə mən kurqauzun bağında sakitcə əyləşib kofe içirdik. Birdən Ştedl yoxa çıxdı. Veysgeymer onu tapmaq üçün məni oyun masasına apardı. Nadir hallarda bu ehtirasına əsir düşmüş bədbəxt adamın sifətindəki qədər dəhşətli ifadələr görmək imkanım olmuşdu. Ona da yazıq Lizhen kimi iblis yerləşmişdi və xalq deyiminə görə, öz oyununu aparırdı. O, dayanmadan uduzur, heç bir dilə tutmalar, xəbərdarlıqlar onu özünə gəlməyə, özünü ələ almağa kifayət etmirdi. Gənclik illərində özümün də oyuna olan ehtirasımı xatırlayıb bu barədə Veysgeymerə danışdım və təklif etdim ki, ona hər şeyin təsadüfdən asılı olduğunu, xoşbəxtliyə etibar etməməli olduğunu göstərək. Masada yeni oyun başlayanda tam əminliklə 11 nömrənin qazanacağını dedim. Dediym düzgün çıxdı. Növbəti oyun üçün 27 nömrəni işarə edərək xoşbəxt təsadüfdən yaranan təəccübə yeni qida verdim. Məni ətrafdakılardan ekstatik ayrılığın bürüdüyünü xatırlayıram. Bu nömrə də qalib gəldi. Cavan dostum elə heyrtləndi ki, məni dediyim nömrələrlə oynamağa razı salmağa çalışdı. Yenə özünəməxsus, sakit əhvalda ona cavab verdiyimi xatırlayıram. Dedim ki, nümayiş etdirdiyim bacarıq şəxsi marağımı ortaya qoyan kimi qüvvəsini itirəcək. Bundan sonra onu oyun masasından araladım və gözəl qürub işığında birlikdə Biberixə qayıtdıq.

Yazıq Federika Meyer ilə çox xoşagəlməz söhbətlər etmişdik. O, sağaldığını xəbər verdi və onu ziyarət etməyimi istədi. Belə ki, verdiyi əziyyətlərə görə üzr istəməyə ehtiyac duyurdu. Həvəslə onun xahişini yerinə yetirdim. Həm də ki, Frankfurta səfərlər məni əyləndirirdi. Frederika sağalsa da, zəif görünürdü. Deyəsən, onun barədə yarana biləcək pis təəvvürlərimi dağıtmağa çalışırdı. O, özünə qarşı ata qayğısı və zərifliyi nümayiş etdirən Quaita barədə söhbət açdı. Frederika gənc yaşda bacısı Luiza ilə yollarını ayıraraq ailəsini tərk etmişdi. Frankfurta gələndə tənha idi və yaşlı Quaitanın himayəsi yerinə düşmüşdü. Təəssüf ki, bu münasibət ona problemlər yaradır. Xüsusilə, himayədarının ailəsi tərəfindən təqiblərə məruz qalır. Belə ki, onlar Quaitanın Frederika ilə evlənmək fikrinə düşdüyündən qorxur və buna görə də ən iyrənc şəkildə qızı gözdən salmağa çalışırdılar. Bunları öyrənəndən sonra bu düşmən münasibətin bəzi təzahürlərinin gözümdən qaçmadığına diqqətini cəlb etməyi lazım bildim və hətta guya ona

hədiyyə olunan ev barədə şayiəni də çatdırdım. Bu, xəstəlikdən tam sağalmamış Frederikaya həddindən artıq güclü təsir göstərdi. O, haqqında bu cür şayiələrin yayıldığını ehtimal etsə də, qeyzlənmişdi. O, çoxdan Frankfurt səhnəsini tərk etmək barədə düşünürdü və indi bu fikrə daha çox yaxınlaşmışdı. Onun sözlərinə inanmamağa bir əsas görmürdüm. Belə ki, bundan başqa Quaita həm şəxsiyyəti, həm də anlaşılmaz davranışı ilə mənə daha müəmmalı göründüyü üçün layiq olmadığı əzabları yaşayan istedadlı qızın tərəfini tutdum. Ona uzunmüddətli məzuniyyət götürməyi və həm istirahət, həm də sağlamlığın bərpası üçün Reynə yollanmağı məsləhət gördüm.

24

Eduard Devrien Böyük hersoqdan aldığı təlimata əsasən “Loenqrin”in *Karlsruhe*-də nəzərdə tutulan tamaşasına görə mənə müraciət etdi. Bir vaxtlar kor-koranə dəyər verdiyim bu adam məktubunda “Loenqrin”i ixtisarsız səhnələşdirməyimlə bağlı xoşagəlməz, lovğa tərzdə irad bildirirdi. O, yazırdı ki, artıq çoxdan partituraları Ritsin Leypsiq tamaşası üçün orkestr partiyalarında etdiyi ixtisarlarla birlikdə köçürüb və deməli, mənim bərpa etmək istədiyim yerləri böyük səylər bahasına əvvəlcədən orkestr partiyalarına daxil etməli olacaq. Devrien belə bir tələbi mən tərəfdən adi qərəz hesab edərdi. Xatırladım ki, “Loenqrin”in uğur qazanmayan və demək olar ki, heç təkrarlanmayan yeganə tamaşası məhz Leypsiqdə kapelmeyster Rits tərəfindən keçirilib. Buna baxmayaraq, Ritsi “indiki dövrün” ən yaxşı musiqiçisi, Mendelsonun davamçısı hesab edən Devrien *Karlsruhe* tamaşası üçün məhz bu variantı seçməyi məqsədəuyğun hesab etmişdi. Qısaca təəccübümü və “Loenqrin”in səhnələşdirilməsində iştirakdan imtina etdiyimi bildirdim. Buna görə fürsət düşün kimi Böyük hersoqdan da üzr istəyəcəkdim. Tezliklə öyrəndim ki, *Karlsruədə* “Loenqrin” Şnorrların qastrolçu kimi iştirakı ilə nümayiş ediləcək. Məni Şnorrr və onun ifası ilə tanış olmaq istəyi bürüdü. Ona görə heç kimi xəbərdar etmədən *Karlsruhe*yə yola düşdüm, Kalivoda vasitəsilə bilet tapdım və tamaşada iştirak etdim. Təəssüratlarımı, xüsusilə, Şnorrra aid olanları nəşr olunmuş “Xatirələrim”də ətraflı təsvir etmişəm. Onu dərhal sevdim və tamaşadan sonra bir saatlıq söhbət üçün qaldığım mehmanxanaya gəlməsini xahiş etdim. Xəstə vəziyyəti barədə o qədər eşitmişdim ki, Şnorrru belə gec vaxtda, ağır gərginlikdən sonra gümrah və parıldayan gözlərlə görüb sevindim. Onun normal həyat tərzindən yayınacağından qorxub tanışlığımızı şampanla məhdudlaşdırmağı təklif etdim və o, bu təklifi həvəslə qəbul etdi. Gecənin xeyli hissəsini canlı əhvalda, söhbətlər edərək keçirdik. Bu söhbətlər mənə Devrienin xasiyyətini bütünlüklə aydınlaşdırdı. Şnorrrun dəvətini qəbul edib həyat yoldaşı və özü ilə birgə nahar etmək üçün *Karlsruədə* bir gün daha qalmaq

qərarına gəldim. *Karlsruhe* də uzunmüddətli qalsam, Böyük hersoqun bundan xəbər tutacağını bildiyim üçün növbəti gün onun hüzuruna getmək qərarına gəldim. Mənə nahardan sonra görüş üçün bir saat ayrılmışdı. Nahar vaxtı bu yaxınlarda böyük istedad və əla məktəb nümayiş etdirən xanım Şnorrdan öyrəndim ki, Devrien “Tristan”ın nəzərdə tutulan tamaşası ilə bağlı məsələdə qəribə davranır. Bundan sonra saraya yollananda sıxılma hissindən tamamilə yaxamı qurtara bilmədim. Bunu Böyük hersoqun müraciətindən hiss etmişdim. Böyük hersoqdan həm söz verdiyim dirijorluqdan imtina etmək səbəblərimi, həm də Devrienin “Tristan”ın əvvəl təyin olunmuş səhnələşdirilməsi üçün maneələr yaratdığından şübhələndiyimi gizlətmədim. Böyük hersoq Devrienin hiyləgər rəftarından onun mənə qarşı səmimi və dost münasibət bəslədiyini düşündüyü üçün sözlərim son dərəcə pis təsir bağışladı. Lakin görünür o, mənimlə teatrının müdiri arasında yaradıcı narazılıqlardan söhbət getdiyini düşünürdü və sağollaşarkən bunların yoluna qoyulduğunu görmək istədiyini bildirdi. Ötəri cavabımda dedim ki, Devrienlə razılığa gəlməyə ümid etmirəm. Bu zaman Böyük hersoq ciddiən hirsəndi: o, məndən sadıq dost hesab olunan insana qarşı belə nankorluq edəcəyimi gözləməirdi. Bu irada cavab olaraq mülahizələrimi mövcud vəziyyətə uyğun olmayan qeyri-ciddi tonda bildirdiyim üçün üzr istədim. Böyük hersoq işə diqqət göstərərək mənə yalançı dostum barədə əsl fikrimi dəqiqliklə ifadə etmək hüququ verdi və buna görə mən ciddi şəkildə bir daha Devrienlə iş görmək istəmədiyimi deməyi lazım bildim. Böyük hersoq əvvəlki mehribanlığı ilə cavab verərək qərarımı sarsılmaz hesab etmək istəmədiyini bildirdi. Üstəlik o, digər tərəfi məni barışmağa sövq edən istiqamətə yönəltmək iqtidarına sahib idi. Mən himayədarımın bununla bağlı bütün cəhdlərini faydasız hesab etdiyim üçün təəssüfümü bildirib sağollaşdım. Sonradan öyrəndim ki, Böyük hersoqdan bu söhbəti öyrənən Devrien mənim onun yerinə keçmək istədiyim nəticəsinə gəlib. Böyük hersoqun mənim ən yeni əsərlərimdən hissələrdən ibarət konsertimlə bağlı istəyi dəyişilməz qaldı. Bir müddət sonra bu barədə Devrienə rəsmi məktub yazmalı oldum. Onun məktubu üzərinə tuşlanmış bütün fitnə-fəsadlardan qalib çıxmış insan ədəsi ilə yazılmışdı. Həmçinin sonra o, sonda məni inandırır ki, Böyük hersoq konsertin həyata keçməsinə istəyir. Çünki o, öz alicənablığı ilə “işə şəxsiyyətdən ayırmağı” bacarır. Bu məktuba sadə rədd cavabı verdim.

25

Bu hadisə barədə çox danışdığım Şnorrlarla yaxın gələcəkdə məni Biberixdə ziyarət etməkləri üçün sözləşdim. Özüm isə Bülovun söz verdiyi ziyarəti gözləyərək ora qayıtdım. O, həqiqətən iyulun əvvəlində göründü: iki gün sonra ardınca gələcək Kozima üçün mənzil axtarmalı idi. Biz görüşə çox şad olduq və

gözəl Reynquda birlikdə keçirdiyimiz vaxtdan hər vəchlə ən müxtəlif gəzintilər üçün istifadə etməyə çalışırdıq. Birlikdə “Avropa mehmanxanası”nın restoranında nahar edirdik. Tezliklə Şnorrlar da bura gəldilər. Axşamları musiqiyə həsr edirdik. “Meysterzingerlər”in qiraətində burada ötəri dincələn Alvina Fromman da iştirak edirdi. Son poemamla tanışlıq hər kəsə gözlənilməz təəssürat bağışladı. Bunun əsas səbəbi o vaxtadək heç vaxt təbiiq etmədiyim, poemaya hopmuş xalq üslubunun şən ruhu idi. Həmçinin Visbadendə qastrolda olan Dutsman da məni ziyarət etdi. Təəssüf ki, bacısı Frederikaya onun yaxşı münasibət bəsləmədiyini hiss etdim. Bu, Frederikanın Frankfurt münasibətlərinə son qoymalı olduğu fikrimi möhkəmlətdi. Bülovun yardımı ilə dostlarıma “Meysterzingerlər”in hazır hissələrini təqdim etmək imkanım olmuşdu. Bundan başqa “Tristan”ın da xeyli hissəsini keçdik. Üstəlik, Şnorrlar vəzifələrini nə qədər mənimsədiklərini nümayiş etdirməli idilər. Ümumilikdə qərara gəldim ki, ifanın tam səlisliyi üçün hər iki əsərdə xeyli çatışmazlıqlar var.

Yay bu yerlərə çoxlu qonaq cəlb etdi. Onların arasında tanışlar da vardı. Leypsiqli konsertmeyster David öz şagirdi Visbaden vəkalinin oğlu Avqust Vilhelm ilə birgə gəlmişdi və biz köhnə kompozisiyasından parça ifa edən şverinli kapelmeyster Alois Şmittin iştirakı ilə birlikdə musiqi ilə məşğul olurduq. Bir dəfə digər dostlarıma Şottlar da qoşuldu, əsl musiqi axşamı keçirdik. Şnorrlar ailəsi “Loenqrin”in üçüncü pərdəsindən sevgi səhnəsini ifa edib bizə böyük zövq bəxş etmişdilər. Rekelin gözlənilmədən nahar etdiyimiz restoranda peyda olması hamımızı həyəcanlandırdı. O, ömrünün otuz ilini keçirdiyi Valheyim həbsxanasından təzəcə çıxmışdı. Köhnə tanışım da ağarmış saçlardan başqa bir dəyişikliyin olmaması məni çox təəccübləndirdi. Öz sözləri ilə desək, elə bil uzun illər büründüyü qlafdan çıxmışdı. Onun indi hansı işlə məşğul olacağı sualı doğulanda bildirdim ki, yaxşısı budur, böyük Baden hersoqu kimi xeyirxah və azad düşüncəli bir hakimin yanında faydalı vəzifə axtarsın. O isə heç bir nazirlikdə xidmət edə bilməyəcəyini düşünürdü. Axı bunun üçün kifayət qədər hüquq bilgisi yox idi. Özü üçün ən uyğun vəzifənin hansısa islah müəssisəsinə rəhbərlik olduğunu hesab edirdi: belə müəssisələrin quruluşu ilə dəqiq tanış olmuşdu və onların hansı dəyişikliklərə ehtiyacı olduğunu bilirdi. Rekel həmin vaxt Frankfurtda keçirilən alman atıcıları bayramına yollandı. Dostum orada keçirdiyi iztirabların və bunun qarşısında nümayiş etdirdiyi mətanətin şərəfinə ictimai şəkildə təşkil olunmuş alqışlardan qaça bilməmişdi. Rekel Frankfurtda və ətraf ərazilərdə bir qədər qonaq qaldı.

Həmin yay Sezar Villiq adlı bir rəssam məni və yaxın dostlarımı bezdirirdi. Otto Vezendonk ona mənim portretimi çəkməyi tapşırmışdı. Təəssüf ki, rəssam simamın xarakterini düzgün tuta bilmirdi. Kozima seanslarda iştirakı ilə onu doğru yola çəkməyə çalışsa da, profilimi rəssama təqdim etməkdən başqa çarəm yox idi. Çünki yalnız bu halda müəyyən bənzərliyə nail olmağa ümid var idi. Buna müyəssər olan rəssam minnətdarlığını bildirmək üçün rəsmın surətini çıxarib mənə təqdim etdi. Onu dərhal Drezdenə, Minnaya göndərdim. Rəsm sonra bacım Luizanın əlinə keçdi. Bu, eybəcər prortret idi. Onu Frankfurtda bir daha rəssamın sərgisində görməli oldum.

Bir axşam Bülovların və Şnorrların müşayiəti ilə Bingenə xoş bir səfər etdim. Bingenin qarşısında yerləşən Rüdesgeymə dəyib orada məzuniyyətini keçirən Frederika Meyer ilə görüşdüm və onu dostlarımla tanış etdim. Xüsusilə, Kozima bu fəvqəladə istedadlı qadına maraq hiss etdi. Açıq havada şərab içərkən tezliklə hamımız yüksək əhvala kökləndik və bir hadisə əhvalımızı daha da yaxşılaşdırdı: son masadan yanımıza əlində dolu badə tutmuş bir cənab yaxınlaşdı. Məlum oldu ki, o, Berlindən gəlib və buradan keçərkən ayaq saxlayıb. Musiqimin çəşqun pərəstişkarı özünün və iki dostunun adından məni həddən artıq mədəni şəkildə salamladı. Onları masamıza dəvət etdik. Tezliklə masaya şampan gəldi. Ecazkar axşam ayın çıxması ilə əhvalımızın daha çox yüksəlməsinə səbəb oldu. Bu füsunkar gəzintidən qayıdanda gecə düşmüşdü. Eyni ruh yüksəkliyi ilə Alvina Frommanın yaşadığı Şlangenbadı da ziyarət etdikdən sonra Rolandsekə yollanmağı düşünürdük. İlk dayanacağımız Remagendə oldu. Gənc rahibin moizə dediyi gözəl bir yerdə yerləşən adamlarla dolu kilsəni ziyarət etdik, sonra Reyn sahilində yemək yeyib yolumuza davam etdik. Rolandsekdə gecələdik və səhər tezdən Draxenfelsə qalxdıq. Burada kiçik bir uğurlu macərə yaşadıq. Draxenfelsdən düşüb Reynin o biri sahilindəki dəmiryol stansiyasına gələndə içində 100 qulden olan pul kisəmi itirdiyimin fərqi nə vardı. Yəqin, paltomun cibindən düşmüşdü. Bizə Draxenfelsdə qoşulan iki cənab pulu axtarmaq üçün bu çətin yolu geri qayıtmağa hazır olduqlarını bildirdilər. Onlar bir neçə saatdan sonra qayıtdılar və pul kisəsinə mənə qaytardılar. Hər şey yerində idi. Vicdanlı işçilər tapıntılarına görə mükafatlandırılmışdılar. Macəranın yaxşı sonluqla bitməsi isə ən yaxşı şərabla şən nahar süfrəsi arxasında qeyd edilməli idi. İllər sonra bu macəranın gözlənilməz sonluğunu öyrənməli olmuşdum. 1873-cü ildə Kölnə bir restorana daxil olanda oranın sahibi özünü məni bir vaxtlar Reyn sahilində qonaq edən restoran sahibi kimi təqdim etdi. Həmin 100 quldeni xırdalamaq üçün ona vermişdim. Onun dediyinə görə, bu pulun başına belə bir iş gəlmişdi: bu hadisədən xəbər tutan bir

ingilis onu ikiqat qiymətə almağa qərar vermişdi. Sahibkar bu barədə eşitmək belə istəməsə də, kredit biletini güzəştə getmiş və ingilisdən hadisənin danışdığı insanları şampana qonaq etməsini istəmişdi. Xahişi vicdanla yerinə yetirilmişdi.

27

Veysgeymer ailəsinin dəvəti ilə Ostqofen səfərimiz nisbətən uğursuz alınmışdı. Bütün günü kənd toyunda bizi süfrədəki yeməklərdən dadmağa məcbur etdilər, sonra orada bir gecə keçirdik. Şən əhval-ruhiyyəsini qoruyan yeganə adam Kozima idi. Ondan geri qalmamağa çalışırdım. Çünki Bülovun müxtəlif problemlər sayəsində üst-üstə yığılan pis əhvalı özünü qəzəb işartıları ilə biruzə verirdi. Özümüzlə gələn dəfə belə bir şeylə qarşılaşmayacağımızla təsəlli verirdik. Növbəti gün digər səbəblərdən, daha dəqiq desəm, öz vəziyyətimdən irəli gələn bikişlə geri qayıtmağa hazırlaşdım. Kozima ərinə Vormsa yola düşməyə razı salmışdı. Qadın onu orada qədim kilsəni ziyarət edərək əyləndirmək istəyirdi. Bülovlar oradan mənim ardınca Biberixə gəldilər.

Visbadendə oyun masasında yaşadığımız kiçik macərə yaddaşıma həkk olundu. Elə həmin gün operalarımın birinin tamaşa qonorarı kimi mənə 20 luidor göndərmişdilər. Bu kiçik məbləği nəyə sərf edəcəyimi bilmirdim, vəziyyətim tədricən daha da pisləşirdi. Bunu nəzərə alaraq Kozimadan xahiş etdim ki, pulun yarısını qumar çarxında bəxtini sınamaq üçün istifadə etsin. Onun bir qızılı o birinin ardınca oyunun ümumi, səthi şərtlərini bilmədən, dəqiq nömrəni və rəngi örtmədən bəxtə-bəxt atdığını görüb təəccüblənirdim: qızıllar dayanmadan qumarxana xidmətçisinin barmaqları ardında itirdi. Qorxmağa başladım. Qonşu masada onun bacarıqsızlığını və uğursuzluğunu yoluna qoymaq üçün tələsdim. Qənaət etmək cəhdində xoşbəxtlik mənədən yana idi. Tezliklə dostumun uduzduğu on luidoru geri qazandım və kefimiz açıldı. "Loenqrin" in Visbadendəki tamaşası üçün etdiyimiz səfər bu qədər xoş keçmədi. Kifayət qədər məmnunedici formada ifa edilmiş və bizdə ruh yüksəkliyi yaradan ilk pərdədən sonra tamaşa səhnədə indiyədək təsəvvür belə etmədiyim təhriflərə məruz qalmağa başladı. Əsəbdən özümü itirib teatrı tərک etdim. Bu arada Hans arvadının israrı ilə nəzakət xətrinə orada qaldı və hər ikisi ən azı mənim qədər qəzəblənərək bu işgəncəyə sonadək dözməli oldular.

Tezliklə öyrəndim ki, knyaz və knyaginya Metternixlər İohannisberqdəki qəsəre təşrif buyurublar. Hələ də "Meysterzingerlər" i bitirmək üçün lazımı dinc sığınacaq barədə düşündüyümdən bu boş qəsəre barədə fikirləşməyə başladım və knyazı ziyarət etmək istəyim barədə məlumatlandırdım. Xahişimə cavab olaraq ora dəvət edildim. Bülovlar məni dəmiryolu stansiyasına qədər ötürdülər. Nəzakətlə

qəbul edilməyimdən məmnun oldum. Artıq özləri mənim müvəqqəti olaraq İohannisberqdə yerləşdirilməyimi müzakirə edirdilər və belə nəticəyə gəlmişdilər ki, kiçik bir otağı və qəsrin idarəçisini ixtiyarına verə bilərlər. Lakin bununla yanaşı qidalanmanın çətinliklərinə diqqətimi cəlb etməyi də lazım bildilər. Knyaz xüsusilə Vyanada mənim üçün möhkəm mövqə yaratmaq barədə düşünürdü. Deyirdi ki, növbəti ziyarətində bunun üçün nisbətən uyğun adam hesab etdiyi nazir Şmerlinqlə danışıacaq. Knyazın fikrincə, Şmerlinq məni anlamaq iqtidarında idi və bəlkə də, imperatorun mənimlə maraqlanmasına vasitəçi ola bilərdi. Növbəti dəfə Vyanada olanda knyaz tərəfindən tövsiyə edildiyimə tam əminliklə birbaşa Şmerlinqin yanına gedə bilərdim. Knyaz və knyaginya hersoq sarayından alınan dəvətə əsasən Visbadenə yollanmalı idilər. Onları oradək ötürdüm və yenidən Bülovlarla görüşdüm.

28

Şnorrlar iki həftə sonra bizi tərk etdilər, Bülovların da getmək vaxtı yetişmişdi. Onları Frankfurtadək yola saldım. Orada Hötenin “Tasso” sunun Listin eyniadlı simfonik poemasının ifası ilə başlamalı olan tamaşasında iştirak etmək üçün iki gün qaldıq. Bu tamaşada məxsusi hisslərlə iştirak edirdik. Şahzadə rolundakı Frederika Meyer və xüsusilə, Tasso rolundakı Şneyder çox xoşumuza gəlmişdi. Yalnız Hans kapelmeyster İqnati Laxnerin idarəsi altında Listin əsərinin biabırçı ifası ilə bərişə bilmirdi. Frederikanın bizi tamaşadan əvvəl nəbatat bağının restoranında dəvət etdiyi nahara əsrarəngiz Quaita da gəlmişdi. Masa arxasında gedən söhbətin anlaşılmaz atışmaya çevrilməsinə təəccüblənmişdik. Bunun səbəbi müəyyən dərəcədə fon Quaitanın cılığın qısqanclığı və Frederikanın ağıllı-istehzalı müqaviməti ilə izah olunurdu. Lakin o, mənə öz idarəçiliyim altında Frankfurtda “Loenqrin”in səhnələşdirilməsini təklif edəndə həyəcanına hakim ola bildi. Bu layihəni bəyəndim. Bunu Bülovlar və Şnorrlar ilə yenidən görüşmək üçün bəhanə olaraq görürdüm. Bülovlar gəlməyə söz vermişdilər, Şnorrlardan isə əsas rolların ifasını öz üzərlərinə götürməyi xahiş etmişdim. Mənə elə gəlirdi ki, bu dəfə yüksək əhval-ruhiyyədə vidalaşacaqdıq. Lakin Hansın getdikcə artan və ifrat həddə çatan pis əhvalı bəzən mənim çarəsiz ah çəkməyimə səbəb olurdu. Kozima isə bir il əvvəl Reynehnqallda onda hiss etdiyim cəsarətsizliyindən azad olmuşdu. Bir dəfə dostlarım üçün “Votanın vidası”nı oxuyanda Kozimanın sifətində bir vaxtlar Sürixdə vidalaşarkən gördüyüm ifadəni sezdim. Lakin bu dəfə onun ekstazi sevinci, aydın xarakter daşıyırdı. Burada sakitlik və sirr vardı. Lakin aramızda ayrılmaz bir bağın olduğuna əminlik məni elə ələ almışdı ki, həyəcanımı ifadə etmək iqtidarında deyildim və bu, özünü qarşısızalmaz şənlik şəklində biruzə vermişdi.

Frankfurt da Kozimanı açıq meydanla mehmanxanaya yola salanda qəfildən ona orada olan boş əl arabasına oturmasını və onu beləcə aparmağımı təklif etdim. O, çox düşünmədən razılaşdı. Özümü itirdim və çılgın planımı yerinə yetirmək cəsarətim yoxa çıxdı.

29

Biberixə qayıdanda məni ağır qayğılar gözləyirdi. Uzun ləngimələrdən sonra Şott mənə maddi yardım göstərməkdən tamamilə imtina etdi. Düzdür, Vyadan gedəndən son günlərədək bütün xərclərimi – Minnanı Drezdendə, özümü Biberixdə yerləşdirmək, bəzi kreditorları razı salmalı olduğum Parisə getmək və s. – yalnız naşirin göndərdiyi məbləğdən ödəyirdim. “Meysgterzingerlər”ə görə aldığım pullarımın yarısını udan çətin başlanğıca rəğmən, qonorarın qalan hissəsi ilə işimi başa çatdırmağa ümid edirdim. Lakin Şott əvvəlcə musiqi tacirləri ilə hesablaşmalı olduğunu bəhanə gətirərək pul göndərişlərini ləngitməyə başladı. Çıxış yolu axtarmalı idim, çətin vəziyyətdə qalmışdım. Hər şey yaxın vaxt ərzində Şotta “Meysterzingerlər”in heç olmasa bir hazır pərdəsini təqdim edə bilməyimdən asılı idi. İlk pərdə artıq Poqnerin Valter fon Ştolinqsi Meysterzingerlərə təqdim etdiyi yerə çatmışdı. Bu, avqustun ortasına təsadüf edirdi. Üstəlik, Bülovların Biberixdə olması – mənasız bir vəziyyət mənə iki ay yaza bilmək imkanından məhrum etdi. Qaraqabaq ev sahibim zəncirdə it saxlayırdı. Sahibinin etinasız münasibət bəslədiyi buldoq Leoya yazığım gəlirdi. Onu gənələrdən təmizləmək istəyirdim. Xidmətçini çağırıdım və başını tutub heyvanın vəhşi görünüşündən qorxan qıza onu daramağı əmr etdim. İt mənə inansa da, qeyri-ixtiyarı dişlərini sıxıb sağ əlimin baş barmağının birinci əzələsini dişlədi. Üzdə heç bir yara görünmürdü. Lakin tezliklə məlum oldu ki, daxili sümüküstü örtük iltihablanıb. Barmağımın istənilən hərəkəti ağrılarla müşayiət olunurdu. Ağrılar getdikcə güclənirdi və mənə barmağım tam sağalana qədər əllərimi çox gücə salmamaq, xüsusilə də, yazıdan uzaq durmaq tövsiyə olunmuşdu. Qəzetlər quduz itin hücumuna məruz qaldığımı yazmağa macal tapsalar da, vəziyyət o qədər də pis deyildi. Bu hadisə mənə insanın faniliyi barədə düşünməyə vadar etdi. Məlum oldu ki, əsər yaratmaq üçün mənə tək cə sağlam ruh, yaxşı fikirlər və ustalığ yox, həm də lələyi hərəkət etdirə biləcək sağlam barmaq lazımdır. Belə ki, burada söhbət asanlıqla birinə diktə edə biləcəyim şeirlər yox, yalnız özümün yaza biləcəyim musiqidən gedirdi.

Şotta bir şey təqdim etmək üçün nəğmələr dəftərimi 1000 frank məbləğində qiymətləndirən Raffin məsləhəti ilə naşirə dostum Vezendonkun şeirlərinə yazdığım nəğmələri təklif etdim. Bunlar əsasən həmin vaxt beynimdə dolaşan “Tristan”ın motivləri əsasında yazılmışdı. Nəğmələr qəbul olunmuş və nəşr edilmişdi. Lakin

bu, Şottu yumşaltmadı. Kiminsə onu mənə qarşı qoyduğunu ehtimal edirdim. Bu məsələni aydınlaşdırmaq üçün qəti qərar qəbul edib Şottun müalicə kursu keçdiyi Kissingenə yollandım. Lakin onunla danışı bilmədim. Otağının qarşısında qoruyucu mələk kimi dayanmış xanım Şott bəyan etdi ki, qaraciyər xəstəliyi tutmasından sonra əri heç kimi qəbul etmir. Mən də elə bunu öyrənmək istəyirdim. Varlı atasına arxalanıb mənə xeyirxahlıq göstərən gənc Veysgeymerin vasitəsilə bir qədər pul tapıb bundan sonra nə edəcəyimi düşünməyə başladım. Daha Şotta etibar edə bilməzdim və deməli, bundan sonra sakitcə “Meysterzingerlər”in üzərində işləməyə ümid bəsləməməli idim.

30

Belə şəraitdə Vyana operasının rəhbərliyindən “Tristan”ı səhnələşdirmək üçün qəfil formal təklif aldım. Mənə xəbər verirdilər ki, Ander tam sağaldığı üçün bütün çətinliklər aradan qalxıb. Bu məni həqiqətən təəccübləndirdi. Bir qədər araşdırma aparıb Vyana mənə münasibətin dəyişməsinin səbəblərini öyrəndim. İzolda partiyasını çox bəyənən xanım Luiza Dutsman oradan getməzdən əvvəl mənim yolumdakı əsas maneəni aradan qaldırmaq qərarına gəlmişdi. O, məni yenidən Hanslikə təqdim etmək üçün bir axşam evinə dəvət etdi. Luiza bilirdi ki, bu cənabı mənim xeyrimə yönəltmədən Vyana uğur qazanmağıma ümid etmək olmaz. Həmin axşam kefim yaxşı olduğundan Hanslik məni söhbət üçün bir kənara çəkəndək ona tanımadığım adam kimi yanaşmağı bacarmışdım. O, göz yaşları və ah-nalə ilə məni inandırmağa başladı ki, daha mənim özünə qarşı layiq görmədiyə etinasız münasibətimə dözə bilmir. Barəmdəki mülahizələrində qəribə hesab etdiyi məqamlar pis niyyətdən yox, yalnız fərdi məhdudluğundan irəli gəlir və o, məndən anlayışının sərhədlərini genişləndirəcək təlimatlar almağı hər şeydən çox istəyir. Bu bəyanatlar daxili həyəcan dəlilləri ilə müşayiət olunurdu və onu sakitləşdirib, bundan sonrakı fəaliyyətinə maraq göstərəcəyimi bildirməkdən başqa çarəm qalmırdı. Həqiqətən, hələ Vyana getməmişdən əvvəl öyrəndim ki, Hanslik tanışlar arasında mənimlə və nəzakətli rəftarımla bağlı gözəl ifadələr işlədirmiş. Bu dəyişiklik nəinki opera artistlərinə, hətta oberqofmeysterin məsləhətçisi Raymonda da təsir göstərmişdi. Nəhayət, “Tristan”ın səhnələşdirilməsi Vyana üçün şərəf məsələsinə çevrildi. Yenidən dəvət olunmağının səbəbi bu idi.

Eyni zamanda, Leypsiqə yollanmış Veysgeymer yazırdı ki, əgər onu “Meysterzingerlər”in yeni yazdığım girişini və “Tanhauzer”in uvertürası ilə dəstəkləməyə razı olsam, orada yaxşı konsert keçirməyi planlaşdırır. Onun fikrincə, belə proqram hamının diqqətini cəlb edəcəkdi və elə buna görə biletlərin

qiymətini qaldırmaq da mümkün idi. Veysgeymer şübhə etmirdi ki, biletlərin satışından sonra bütün xərclər ödəyəndə mənim xeyrimə böyük məbləğ qalacaq. Digər tərəfdən, Şnorrlar iştirakdan imtina etsələr də, Quaitaya verdiyim Frankfurtda “Loenqrin”i səhnələşdirmək vədindən dönə bilmirdim. Vəziyyəti ölçüb-biçəndən sonra “Meysterzingerlər”i bir kənara qoyub digər tədbirlərdən pul yığmaq, gələn yaz Şottun kefindən asılı olmayaraq yarıda qoyduğum işi tamamlamaq qərarına gəldim. Biberixdə tələblərimə cavab verən mənzili də hələlik özüm üçün saxlamağa qərar verdim. Minna çarpayı və alışdığım digər şeyləri istəyirdi. Ziyarətinə gələndə mənim hər şeyi “lazımı qaydada” tapmağımı arzulayırdı. Ay-rılığı asanlaşdırmaq üçün tələb etdiyi şeyləri göndərdim. Reyndəki mənzilimi isə mənə uzunmüddətli kredit açan Visbadendəki mebel fabrikantının köməyi ilə yenidən qurdum.

31

Sentyabrın sonunda “Loenqrin”in məşqlərinə başlamaq üçün bir həftəliyinə Frankfurta yola düşdüm. Burada özümdə bir neçə dəfə müşahidə etdiyim şey təkrarlandı. Opera heyəti ilə ilk təmasdan sonra bu təşəbbüsdən əl çəkmək istəyi yarandı. Lakin sonra mənə ünvanlanan xahişlər nəticəsində əhvalımda dəyişiklik baş verdi. Hətta operanın pis ifa və təhriflər olmadan, düzgün teqmlər, səhnələşdirmə ilə necə təsir bağışlaya biləcəyi ilə maraqlanmağa başladım. Lakin yalnız Frederika Meyer musiqinin verə biləcəyini tam mənası ilə hiss edirdi. Tamaşaçıların adı “fəallığında” da çatışmazlıq yox idi. Lakin sonra mənə çatdırdılar ki, Frankfurtda həddindən artıq populyar olan İqnati Laxnerin – miskin dirijor və musiqçinin - rəhbərliyi altında keçən növbəti tamaşalar o qədər narazılığa səbəb olmuşdu ki, operanı repertuarda saxlamaq üçün təhriflərə əl atmalı olmuşdular.

Bu mənə daha da pis təsir etdi. Hətta gözlədiyimin əksinə Bülovlar da tamaşaya gəlmədilər. Öyrəndim ki, Kozima tələsik yanımdan ötüb, Parisdə davamlı iztirablar içində gündən-günə sönən, indi isə daha bir zərbə ilə sarsılan nənəsini dəstəkləməyə gedib: Blandina, Sen-Tropezdə doğuş vaxtı dünyasını dəyişmişdi. İlin sərt fəslə gəldi və mən bir müddətliyənə Biberixdəki mənzilimə qapandım. Barmağımı qorumalı olsam da, “Meysterzingerlər”in hazır kompozisiyasından bəzi parçaları konsertlər üçün uyğunlaşdırma bilmişdim. Dərhal girişini Leypsiqə, Veysgeymerə köçürülmək üçün göndərdikdən sonra orkestr üçün “Poqnerin müraciəti” ilə “Meysterzingerlərin yığıncağı”nı hazırladım.

Oktyabrın sonunda Leypsiqə yola düşə bilərdim. Həmin səfər zamanı başıma gələn gözlənilməz macərə nəticəsində yenidən Vartburqu ziyarət etməli oldum. Bir neçə dəqiqəliyənə platformaya çıxdığım Eyzanaxda qatar mənə vaqona

minməmişdən əvvəl yerindən tərpəndi. İnstinktiv olaraq qatarın arxasınca qaçıb konduktora qışqırmağa başladım. Təbii ki, o, qatarı mənə görə saxlaya bilməzdi. Hansısa şahzadənin gedişi vəğzalda çoxlu tamaşaçı kütləsi yığılmışdı. Macəram onları xeyli güldürdü. Uğursuzluğumun həqiqətənmi onlara zövq verdiyini soruşdum. Kimsə “hə, zövq alırıq” dedi. Bu hadisədən belə nəticəyə gəldim ki, alman tamaşaçıları yalnız pis vəziyyətə düşərək güldürmək olar. Növbəti qatar beş saat sonra yola çıxırdı. Yanında qalacağım yeznəm Herman Brokhauza teleqramla gecikəcəyimi bildirib özünü bələdçi kimi təqdim edən bir adamla Vartburq qəsrinə yollandım. Böyük hersoqun qəsrə apardığı nisbi restavrsiya işlərinə, Şvindən rəsmləri ilə dolu zala baxdım. Hər ikisinə laqeyd qaldım və Eyzenax sakinlərinin əyləncə məkanının restoranına qayıtdım. Burada bir neçə şəhərli xanım corab toxuyurdu. Böyük Veymar hersoqu məni inandırırırdı ki, “Tanhauzer” Türingiya əhalisi arasında məşhurdur. Lakin nə məkan sahibi, nə də bələdçi məni tanıyırdı. Buna baxmayaraq, gəlmələr üçün kitabda tam adımı yazdım və vəğzalda qarşılaşdığım xoş münasibətdən bəhs etdim. Bunun xüsusi diqqət cəlb etməsi barədə heç nə eşitmədim.

32

Xeyli qocalmış və kökəlmiş Herman Brokhauz gecə vaxtı məni sevinclə qarşıladı. O, məni evinə apardı. Ottiliya dostlarının əhatəsində idi. Məni çox mehriban qarşıladılar. Danışmağa sözümlər var idi və yeznəmin bu söhbətlərdə yüksək əhvalruhiyyə ilə iştirak etməsi bizə də belə təsir etmişdi. Səhərdək oturduq. Mənim Veysgeymer adlı tanınmamış gənc bəstəkarla çıxışım bəzi şübhələr doğurmuşdu. Əslində, proqram əksərən onun kompozisiyalarından, həmçinin təzəlikcə bitirdiyi “Toqqsnburq cəngavəri” simfonik poemasından təşkil olunmuşdu. Məşqlərdə iştirak edərkən bir az yaxşı vəziyyətdə olsam, bu proqramın bütünlüklə yerinə yetirilməsinə qarşı çıxardım. Lakin konsert zalında keçirdiyim saatlar yenidən görüşdüyümüz Bülovların iştirakı sayəsində ömrümün ən intim, ən xoş xatirələri olaraq qaldı. Məsələn burasında idi ki, Hans mənimlə birlikdə Veysgeymerin debütünü işıqlandırmağa, Listin yeni fortepiano konserti ilə çıxış etməyə qərar vermişdi. *Leypsiq Gevandhausunun* tanış zalı və hələ özümü təqdim etməli olduğum yad orkestr musiqiçilərinin salamlaması heç xoş təsir bağışlamadı. Lakin qəfil özümü ətraf mühətdən qopmuş hiss etdim. Zalın uzaq küncündə Kozimanı gördüm. O, dərin matəm içində solsa da, mənə gülümsədi. Sağalmaz xəstəliyə düşər olmuş nənəsinin yanından təzə qayıdan, ürəyində bacının qəfil ölümünün kədərini daşıyan Kozima mənə başqa dünyadan gəlmiş xəyal kimi göründü. Ürəklərimizə hakim kəsilən şey o qədər dərin və ciddi idi ki, yalnız görüşdən duyduğumuz hədsiz sevinc təhlükəli

uçurumlardan yan keçməyimizə kömək oldu. Məşqlərdə baş verənlər isə bizi uşaqlar kimi əyləndirən kölgə oyununa bənzəyirdi. Bizim kimi əla əhvalda olan Hans da – hamımız özümüzü Don Kixotun macərələrindən birinin iştirakçısı kimi hiss edirdik – diqqətimi bizdən uzaqda oturan, deyəsən, mənim salamlaşmağımı gözləyən Brendelə çəkdi. Bu, bir qədər gərginlik yaratdı və mən onu tanımazlıqdan gələrək bu vəziyyəti dəstəkləmək istədim. Yazıq elə məyus olmuşdu ki, bu qəbahətimi xatırlayıb “Musiqidə yəhudilik” məqaləsinin müzakirəsi zamanı Brendelin xidmətlərini xüsusi qeyd etməyə və bununla da, o vaxt artıq çoxdan dünyasını dəyişmiş bəstəkar qarşısında günahımı yumağa çalışırdım. Aleksandr Ritterin qardaşım qızı Fransiska ilə gəlməsi də Veysgeymerin kompozisiyalarının eybəcərliyindən qidalanan şən əhvalımıza yaxşı təsir etdi. Artıq “Meysterzingerlər”in mətni ilə tanış olan Ritter “Toqqenburq cəngavəri”ndəki basların melanxolik, çox qarışıq melodiyasını “rossomaxanın tonu” ilə müqayisə etdi. Əgər “Meysterzingerlər”in girişinin uğurlu ifası və Listin fortepiano konsertini möhtəşəm şəkildə yerinə yetirməsi olmasaydı, bu ruh yüksəkliyi tükənərdi. Konserti müşayiət edən şərtlər ümumilikdə tədbirin fantastik xarakterini təsdiqləyirdi. Biz bunu əvvəlcədən hiss etmişdik. Leypsiq auditoriyasının konsertdə iştirak etməməsi Veysgeymeri dəhşətə gətirmişdi. Yəqin ki, bu abunəli konsertlərin təşkilatçılarının əl işi idi. Hələ indiyə qədər konsert zalında belə boşluq görməmişdim. Ailə üzvlərimdən başqa (*bacım Ottiliyanın ekstravaqand baş geyimi xüsusilə nəzərə çarpırdı*) bir neçə skamyada konsertə başqa yerlərdən gələn azsaylı tamaşaçılar əyləşmişdi. Veymarlı dostlarım hörmətli yerlərdə oturmuşdular: kapelmeyster Lassen, regirunqsrat Frans Müller, həmçinin, Rixard Pol və ədliyyə məsləhətçisi Gille. Bundan başqa, tamaşaçılar arasında Berlin kral teatrının keçmiş rəhbəri qoca saray məsləhətçisi Küstneri də görmüşdüm. Xoşuma gəlməsə də, onun salamlaşmasına və zəlin anlaşılmaz boşluğu barədə təəccübünə cavab verməli oldum. Leypsiqin daimi sakinlərindən doğmalarımın adətən teatrları ziyarət etməyən dostları iştirak edirdi. Onların arasında gəncliyimdən yaxşı tanıdığım sədaqətli dostum allopat-həkim Morits Müllerin oğlu Lotar Müller də var idi. Konsertandin nişanlısı anası ilə birlikdə gəlmişdi. Mən bir qədər uzaq küncdə Kozima ilə birlikdə oturmuşdum. Bu bizi uzaqdan müşahidə edən qohumlarımın diqqətini çəkmişdi. “Meysterzingerlər”in girişinə gəldikdə isə onun uğurlu ifası tamaşaçılar arasında olan dostlarıma yaxşı təsir göstərmişdi. Orkestrin bəxtindən onu dərhal təkrarlamalı olmuşduq. Deyəsən, mənə qarşı böyük məharətlə saxlanan inamsızlıq buzları əriməyə başlamışdı. Konsertə yekun vuran “Tanhauzer” uvertürasından sonra çağırışları eşidib səhnəyə çıxanda orkestr məni gurultulu musiqi ilə qarşıladı. Bu, belə bir şərəfin yalnız Jenni Lindin payına düşdüyünü iddia edən bacım Ottiliyaya xüsusi zövq vermişdi. Ən bağışlanmaz şəkildə hamının səbrini sınayan dostum Veysgeymer həmin vaxtdan mənə günü-gündən artan kin bəsləməyə başladı. Onun fikrincə, əgər konsert proqramına mənim möhtəşəm or-

kestr əsərlərimi daxil etməsəydi, tamaşaçılara ucuz biletlərlə yalnız öz əsərlərini təqdim etsəydi, daha yaxşı vəziyyətdə olardı. İndi o, konsertin bütün xərclərini öz cibindən ödəməli (*bu hal xüsusilə onun atasını məyus etmişdi*) və mənə ən cüzi qonoraarı təklif etmək imkanında olmadığını anlamaq kimi təhqiredici bir şeyə dözməli idi.

33

Bu xoşagəlməz təsüuratlar yeznəmi gözlənilən tirumfların şəninə veriləcək ev ziyafətlərdən çəkəndirmədi. Banketlərin birində Bülovlar da iştirak etmişdi. Çoxlu sayda professorların hüzurunda “Meysterzingerlər”in mətnini uğurla oxuduğum axşam təşkil olundu. Bu axşamda professor Veyslə tanışlığımı yenilədim. Onunla gənclik xatirələrimə və əmimlə dostluğuna görə maraqlanırdım. Professor mənim qıraət sənətim barədə böyük təəccüblə fikir bildirdi.

Təəssüf ki, Bülovlar yenidən Berlinə getdilər. Biz çox soyuq bir gündə və xoş olmayan anda küçədə görüşdük. Onlar rəsmi ziyarətlərlə məşğul idilər. Belə tələsik vidalaşma zamanı hamımızı əzən təzyiq son günlərin şənliyindən daha çox hiss olundu. Dostlarım necə pərişan-ağır vəziyyətdə olduğumu anlayırdılar. Mən o qədər ağılsız idim ki, Leypsiq konsertindən gözlənilən xərcləri ödəyəcək qədər gəlir əldə etməyə ümid edirdim. Bu istiqamətdə məni gözləyən ilk məyusluq gələn il üçün də saxlamaq istədiyim Biberix mənzilimin sahibinə vaxtlı-vaxtında ödəniş edə bilməməkdən ibarət idi. Yeri gəlmişkən, söhbət yalnız mənzil ödənişlərini əvvəlcədən verərək müqavilənin uzadılmasına razı sala biləcəyim qaraqabaq insandan gedirdi. Minnaya bir rüb üçün düşən pulları da göndərmək vaxtının çatdığını nəzərə alaraq regirunqsrat Müllərin böyük Baden hersoqu adından təklif etdiyi kömək mənə həqiqətən də göydəndüşmə təsiri bağışladı. Şotta ümid bəsləyə bilməyəcəyimi anlayanda vəziyyətimi Böyük hersoqa çatdırmağı və onu yeni operaların hesabına avans şəklində dəstək göstərməyə razı salmaq üçün köhnə tanışıma müraciət etmişdim. Müllərlə göndərilən beş yüz taler gözlənilməzliyi ilə məni çox sarsıtmışdı. Yalnız sonralar Böyük hersoqun bu lütfkarlığının səbəbini belə izah etdim: o, yenidən Bayernə cəlb etmək istədiyi Listə təzyiq göstərməyə çalışırdı. Şübhəsiz, o, mənə xeyirxah davranışının ortağ dostumuza yaxşı təsir bağışlayacağını düşünərkən yanılmamışdı.

Beləliklə, Minnanı pulla təmin etmək, eyni zamanda, guya onu dəstəkləmək üçün lazım olan ziyarətimi yerinə yetirmək məqsədilə bir neçə günlüyə Drezdenə yola düşmək imkanı qazandım. Minna məni vağzalda qarşılayıb, Drezdeni tərk etməyimdən sonra Balpurgisştrassedə kirayələdiyi mənzilə apardı. Mənzili özünəməxsus zövqlə və şübhəsiz ki, mənə rahat olacaq şəkildə düzəltmişdi. Girişdə “*Salve*” yazılı kiçik xalça sərilməmişdi. Qırmızı ipək mebel və pərdələr Parisdəki qo-

naq otağımızı xatırladırdı. Böyük yataq otağı və çox rahat kabinet qonaq otağı ilə birlikdə tamamilə mənim ixtiyarına verilmişdi. Minna isə özünə həyəət çıxan taxçalı otağı saxlamışdı. İş otağını bir vaxtlar Drezdendə kapelmeyster vəzifəsini alanda özüm üçün sifariş etdiyim qırmızı ağacdan yazı stolu bəzəyirdi. Mən Drezdendən qaçandan sonra onu Ritter ailəsi alıb Kummerə ötürmüşdü. İndi Minna bu stolu müvəqqəti geri götürmüşdü. Lakin 60 taler ödəyərək onu yenidən öz əmlakıma qata bilərdim. Bu arzumu hiss etməyəndə Minnanın kefi pozuldu. Mənimlə birgə qalanda sıxılmamaq üçün Minna bacım Klaranı Hemnisdən dəvət etmişdi və kiçik otağını onunla bölüşürdü. Klara burada da özünü ağıllı və rəhmdil qadın kimi göstərdi. Onun Minnaya yazığı gəlirdi və bu ağır vaxtda qadından dəstəyini əsirgəmirdi. Bu zaman bacımın yalnız bir məqsədi var idi: Minnanı əvvəlki kimi ayrı yaşamağın vacibliyinə inandırmaq. Bunun üçün həmin vaxt düşdüyüm ağır maddi vəziyyət barədə dəqiq məlumatlılığından istifadə etmişdi. Maddi qayğılarım o qədər böyük idi ki, onları bölüşməyin adının çəkilməsi belə arvadımın fantaziyalarına kifayət qədər zidd idi. Bununla belə, əsasən çox vaxt başqa adamların yanında olduğumuzdan ona izahat verməkdən qaça bildim. Buna Fris Brokhauzun evli qızı Klara Kessinger, həmçinin, Puzinelli, qoca Hayne və nəhayət, Şnorrlarla görüşlər kömək olurdu. Naharöncəsi saatlardan ziyarətlər üçün istifadə edirdim. Amnistiya məsələsində çəkdiyi əziyyətə görə minnətdarlığımı bildirmək üçün nazir Berin yanına gedərkən ilk dəfə Drezden küçələri ilə addımlayanda onların mənə bağışladığı darıxdırıcılıq və boşluq hissindən sarsıldım. Onlar xatirəmdə son dəfə gördüyüm kimi qalmışdı. Barrikadalar qurulmuş küçələr daha maraqlı görünürdü. Yolda rastlaşdığım adamların heç birini tanıyırdım. Həmişə əlcək aldığım dükanın sahibi isə məni tanımadı. Qəfil onun dükanına həyəcanlı, gözü dolmuş bir qoca girdi. Bu, çox qocalmış saray musiqiçisi, ömrümdə rastlaşdığım ən dahi qaboy ifaçısı, bütün qəlbimlə sevdiyim Karl Kummer idi. Biz sevincək görüşdük. Ondan hələ də alətində ifa edib-etmədiyini soruşdum. Dedi ki, mən gedəndən qaboyu ona əvvəlki sevinci bəxş etmir və çoxdan işləmir. Öyrəndim ki, köhnə orkestr qvardiyasının musiqiçiləri, həmçinin, hündür boylu kontrabasçı Dits ya dünyasını dəyişib, ya da onu işdən çıxıblar. Fon Lütihau və kapelmeyster Reysiger vəfat etmişdilər, Lipinski çoxdan Polşaya qayıtmışdı, konsertmeyster Şubert işləyəcək halda deyildi. Hər şeyi yeni, hüznü tərəfdən gördüm. Nazir Ber amnistiya barədə tam ağılından ata bilmədiyi şübhələrini bildirdi. Düzdür, bu iş imza atıb. Lakin mənim bəstəkar kimi məşhurluğum məsələni xoşagəlməz nümayişlərə qədər çatdırı bilirdi. Burada bir neçə gün qalacağıma və teatrdə görünməyəcəyimə söz verərək onu sakitləşdirməyə tələsdim. Nazir dərindən nəfəs alıb, ağır baxışlarını üzümə zilləyərək mənimlə sağollaşdı. Fon Beyst isə məni tamam başqa cür qəbul etdi. O, nəzakətlə gülərək dedi ki, mən özüm düşündüyüm qədər günahkar deyiləm. Beyst mənə Rekelin cibindən tapılan bir məktubu xatırlatdı. Bu mənim

üçün yeni xəbər idi. Fürsətdən istifadə edib ehyam vurdum ki, bu amnistiyaya bütün ehtiyatsızlıqlarımın bağışlanması kimi baxıram. Biz ən mehriban hisslərimizi ifadə edərək vidalaşdıq.

34

Minnanın salonunda daha bir ziyafət axşamı keçirdik. Bu zaman mən “Meysterzingerlər”in mətnini onu hələ eşitməyən tanışlarıma oxudum. Minnanı uzun müddət üçün pulla təmin edib dördüncü gün Drezdeni tərk etdim. O, məni vağzala qədər ötürdü. Deyəsən, bir də görüşməyəcəyimizi hiss etmişdi. Vida ağır idi.

Leypsiqdə birgünlük fasilə verdim. Mehmanxanada bir daha Aleksandr Ritterlə görüşdüm və onunla punş içərək xoş bir axşam keçirdim. Leypsiqdə tək konsertimin daha çox uğur gətirəcəyinə inamım bu fasiləni verməyimə səbəb olmuşdu. Pula ehtiyacım olduğu üçün bunu da nəzərə almağa qərar verdim. Lakin heç bir zəmanət yox idi. Buna əmin olduğdan sonra tələsərək Biberixə yollandım: mənzil məsələlərini həll etməli idim. Təəssüf ki, ev sahibimin tərs vaxtına düşmüşdüm. Görünür, o, itlə rəftarı haqqında dediklərimi və bir dəfə hansısa dərzilə yaxın münasibətləri ilə bağlı xidmətçisini qorumağımı mənə bağışlaya bilmirdi. Təklif etdiyim pullara və verdiyim sözlərə rəğmən rəhm göstərmir və iddia edirdi ki, sağlamlığı zəiflədiyindən mənzil gələn yaz özünə lazım olacaq. Ona əvvəlcədən ödəniş edib və Paxaya qədər əşyalarımı toxunmamağı öhdəsinə qoydun, gələn il üçün uyğun mənzil tapmaq üçün Şüler və Matilda Mayerlə Reyinqau ətrafını gəzməyə başladım. Bundan bir nəticə hasil olmadı. Vaxtım az idi. Lakin dostlarım mənə yer axtarmağa davam edəcəklərinə söz vermişdilər.

Maynsda yenidən Frederika Meyerlə görüşdüm. Frankfurtdakı münasibətləri mürəkkəbləşmişdi: o, cənab fon Quaitanın bir müddət əvvəl “Loenqrin”in səhnələşdirilməsinə görə 15 luidor ödəmək tapşırığı ilə yanıma göndərdiyi rejissorunu rədd etməyimə haqq qazandırdı. O, Quaita ilə münasibətlərini tam kəsdiyini, istefaya nail olduğunu, indi isə Burqteatrda söz verilən qastrola yollanmağa hazırlaşdığını dedi. Beləliklə, qadın rəğbətini qazandı. Bunu ona atılan bütün böhtanları təkzib etməsi kimi qəbul edirdim. Mən Vyanaya yollandım. O isə birgünlük Nürmberqdən gedəcəkdi, Frederika görüşmək üçün sözləşdiyimiz yolun yarısını mənimlə başa vuracağına şad idi. Belə də etdik. Vyanaya çatdıq. Dostum “Munş”, mənə adətim üzrə “*Kaiserin Elisabeth*” otelində nömrə tutdum. Noyabrın 15-i idi. Dərhal kapelmeyster Esseri tapdım və öyrəndim ki, “Tristan”ın məşğələləri çox enerjili şəkildə davam edir. Lakin Frederika ilə düzgün yozulmayan münasibətlərim tezliklə mənimlə xanım Dustman arasında xoşagəlməz mübahisəyə səbəb oldu. Onu

vəziyyətin əslində necə olduğuna inandırmaq qeyri-mümkün idi. Qadın inadla iddia edirdi ki, bacısı qeyri-qanuni əlaqədədir, ailəsi tərəfindən rədd edilib, onun Vyanaya köçməsi isə xanım Dustmanı nüfuzdan sala bilər. Bura Frederikanın vəziyyətinin tezliklə mənə böyük narahatlıq verməsi də əlavə olundu. O, səhnədə, xüsusilə, Vyana tamaşaçıları qarşısında necə əlverişsiz şəraitdə çıxış edəcəyini nəzərdən qaçırıb Burqteatrı üç qastrolluq müqavilə imzaladı. Sağalsa da, mütəmadi həyəcanların və əndişələrin arasında xəstəlikdən eybəcərləşdirmişdi. Çox arıqlamışdı, saçlarının çoxu tökülsə də, israrla parik taxmaq istəmirdi. Bacısının düşmən münasibəti Burqteatrın heyətini də ondan uzaqlaşdırdı. Bütün bunların nəticəsində, həmçinin yanlış rol seçiminə görə onun çıxışı uğursuz oldu: burada işə başlamaqdan söz gedə bilməzdi. Getdikcə artan zəifliyinə və daimi yuxusuzluğuna baxmayaraq o, utancla məndən vəziyyətini gizlətməyə çalışırdı. Pula ehtiyacı olmasa da, əsəblərinə istirahət vermək üçün nisbətən ucuz “Stadt Frankfurt” mehmanxanasında sakit yaşamağa qərar verdi. Mənim istəyimlə Ştandqartneri dəvət etdi, amma bu adam ona heç bir məsləhət verə bilməzdi. İlin bu vaxtında noyabrın sonu - dekabrın əvvəlində Vyanada iqlim çox sərtləşirdi. Ona isə açıq havada gəzmək məsləhət görülmüşdü. Bu zaman ağılıma gəldi ki, qadına uzun müddətə Venetsiyaya köçməyi təklif edirəm. İmkanları buna icazə verirdi. Məsləhətimə qulaq asdı. Şaxtalı bir səhərdə onu vağzala ötürdüm. Sadıq xidmətçisinin müşayiəti ilə Frederika daha yaxşı gələcəyin görüşünə yollandı. Tezliklə Venetsiyadan əsasən onun sağlamlığı ilə bağlı təsəlliverici xəbərlər almağa başladım.

35

Dostumun məndə yaratdığı narahatlıqdan kefim pozulsa da, Vyanadakı köhnə tanışlarımla əlaqələrimi qoruyurdum. Burada mənim gəlişimdən bir qədər sonra qəribə hadisə baş verdi. “Meysterzingerlər”in mətnini Ştandqartnerlərin evində oxumağa söz vermişdim. Ümumiyyətlə, onu hər yerdə oxumalı olurdum. Hanslikin artıq mənim dostum kimi tanıdığını nəzərə alaraq, onu bu məclisə dəvət etməyi lazım bilmişdilər. Lakin mətn oxunduqca təhlükəli rəyçi getdikcə bikişirdi, rəngi solğunlaşırdı. Mətn bitdikdən sonra qətiyyənlə qalmaq istəməməsi və dərhal qıvcıqlanmış vəziyyətdə məclisi tərk etməsi hamının diqqətini cəkdi. Dostlarımla hamısı belə qərara gəldilər ki, Hanslik bu poemada özünə qarşı ünvanlanmış həcv gördü və bu dəvəti təhqir kimi qəbul etdi. Həqiqətən, həmin axşamdan rəyçinin mənə münasibəti kəskin dəyişdi və nəticələrini çox gözləməli olduğum xüsusi düşmənçiliklə təzahür etdi.

Kornelius və Tauziq yenidən yanıma gəldilər. Hələ də ötən yayki münasibətlərinə görə onlardan incik idim. Bülovlarla Şnorrları Biberixə dəvət

etməyə hazırlaşarkən gənc dostlarıma səmimi rəğbət bəslədiyimdən onları da qonaq çağırmaq qərarına gəlmişdim. Kornelius dərhal gələcəyinə söz verdi. Qəfil varlanmış Tauziqin Cenevrədən məktubunu alanda çox təəccübləndim. Bu şəhər onu cəlb edirdi və təbii ki, Cenevrədə olmaq mənim yanımda Biberixdə olmaqdan daha maraqlı və əhəmiyyətli idi. Hətta yayı mənimlə keçirə bilməyəcəklərinə görə məyus olduqlarını yazmağı lazım bilmədən qeyd etmişdilər ki, indicə “mənim sağlığımıza möhtəşəm siqar çəkiblər”. Onlarla Vyanada görüşəndə hərəkətlərinin xətrimə dəydiyini izah etməyə bilməzdim. Dostlarım isə gözəl fransız İsveçrəsinə səyahəti Biberixi ziyarət etməkdən üstün tutmalarına qarşı niyə belə münasibət bəslədiyimi anlamaq istəmirdilər. Onların gözündə tiran olduğum aydın idi. Bundan başqa, Tauziq mehmanxanadakı qəribə rəftarı ilə məni şübhələndirmişdi. Bilirdim ki, o, adətən aşağı mərtəbənin restoranında nahar edir, sonra otağımın yanından ötüb dördüncü mərtəbəyə qalxırdı. Orada uzun müddət qrafinya Krokova adlı xanımın yanında olurdu. Onunla bu barədə danışıb öyrəndim ki, bu xanım Kozima ilə görüşür. Buna görə niyə məni xanımla tanış etmədiyinə təəccübümü bildirdim. Lakin o, bu mövzuda söhbətdən qaçırdı. Tauziq qadınla aralarında sevgi münasibətlərinin olması ehtimalı ilə cırnatmaq istəyəndə etiraz etdi. Belə ki, həmin qadın qoca olduğu üçün bundan söhbət belə gedə bilməzdi. Dostumu rahat buraxdım. Lakin qrafinya Krokova ilə tanış olduqda təəccübüm daha da artdı. Onun mənə ciddi rəğbət bəslədiyini gördüm və öyrəndim ki, mənimlə tanış olmaq istəyərkən Tauziq bu görüşü təşkil etməkdən imtina edir, deyirmiş ki, guya mən qadınlarla maraqlanmıram.

36

Nəhayət, mən ciddi şəkildə Vyanada bir sıra konsertlər vermək məqsədini həyata keçirməyə başlayanda aramızdakı dostluq münasibətləri bərpa olundu. “Tristan”ın əsas hissələrinin musiqisi üzərində çox səliqəli iş getdiyi fortepiano məşğələlərini bu məsələ ilə maraqlanan kapelmeyster Esserə tapşırıdım. Lakin bu işin uğurlu nəticəsinə inamsızlığım heyətin bacarığından çox, onun azad iradəsinə şübhə etməyim səbəbi ilə sarsılmaz qalırdı. Xanım Dutsmanın mənasız hərəkətləri xüsusilə məşqlərdə iştirak etmək həvəsimi öldürürdü. Əksinə, hələ Vyanada tanınmayan əsərlərimdən parçaların ifasından isə daha yaxşı nəticə gözləyirdim. Bununla da, gizli rəqiblərimə sübut edə bilərdim ki, yeni musiqimi tamaşaçılara çatdırmaq üçün qarşımda maneələrlə dolu teatr tamaşalarından başqa yollar da var. Konsertlərin təşkil olunması ilə bağlı praktik məsələlərdə Tauziq çox faydalı olurdu. “*an der Wien*” teatrını üç günlüyünə tutmaq və ilk konserti dekabrın sonuna, digər ikisini isə bir həftə ara ilə təyin etmək qərarı verilmişdi. İlk konsert

üçün partituralardan seçdiyim pyeslərin orkestr partiyalarını köçürmək lazım idi: “Reyn qızılı”ndan iki hissə, “Valkiriya” və “Meysterzingerlər”dən iki hissə. “Tristan”ın girişini ifa etməyə tələsmirdim. Belə ki, o, əsərin afişalarda elan olunan tamaşası ilə üst-üstə düşəcəkdə.

Kornelius və Tauziq bir neçə köməkçi götürüb böyük dəqiqlik tələb etdiyi üçün yalnız partituraların oxunmasında təcrübəsi olan insanlara tapşırılmalı köçürmə işinə başladılar. Onlara konsertdə iştirak üçün Vyanaya gələn Veysgeymer də qoşuldu. Sonra Tauziq bəyan etdi ki, “yaxşı oğlan” kimi tövsiyə etdiyi Brams da, məşhurluğuna baxmayaraq, işin bir hissəsini öz üzərinə götürmək istəyir. Ona “Meysterzingerlər”in bir parçası verilmişdi. Lakin çox fəallıq nümayiş etdirmiş, buna görə də yığıncaqlarımızda çox nəzərə çarpmırdı. Bundan başqa, əvvəlcədən tanıdığım Fridrix Ulla görüşürdüm. O, Yuli Frebellə birlikdə və Şmerlinqin himayədarlığı altında “*Der Botschafter*” siyasi jurnalını çıxarırdı. Fridrix jurnalı mənim ixtiyarına verdi və məni “Meysterzingerlər”in ilk pərdəsini çap etməyə razı saldı. Belə ki, dostlarım Hanslikin getdikcə daha sərtləşdiyini müşahidə edirdilər.

37

Mənim və dostlarımın başı tamamilə konsert hazırlıqlarına qarışdığı vaxt Parisdə Bülovun komik şəxsiyyət kimi təqdim etdiyi Mortis gəlib çıxdı. O, yöndəmsiz, bezdirici davranışı, guya Bülovun ona verdiyi tapşırıqlar barədə cəfəng, uydurma söhbətləri ilə məni elə həddə çatdırdı ki, Tauziqin gizlətmədiyi narazılığına yoluxub bağışlanmaz ziyarətçimə qəti şəkildə qapını göstərdim. O, bunları Kozimaya elə şəkildə çatdırmışdı ki, bunu Bülova təhqir hesab edən qadın məktub yazaraq ən yaxşı dostlarıma qarşı saymazyana münasibətimə görə məyus olduğunu bildirmişdi. Bu qərribə, anlaşılmaz hadisə məni elə təəssüfləndirmiş və kədərləndirmişdi ki, sakitcə Kozimanın məktubunu Tauziqə uzadıb indi nə edəcəyimizi, bu cəfəngiyyata qarşı necə mübarizə aparacağımızı soruşmuşdum. Tauziq dərhal Kozimaya hadisənin əslində necə olduğunu anlatmağı və anlaşılmazlığı aradan qaldırmağı öz üzərinə götürdü. Xoşbəxtlikdən, onun vasitəçiliyinin arzulanan nəticələri özünü çox gözlətmədi.

Konsert məşqləri başladı. “Reyn qızılı”, “Valkiriya” və “Ziqfrid”in (*qılıncın döyülməsi*) parçalarını, həmçinin, “Meysterzingerlər”də Poqnerin müraciətini ifa etmək üçün lazımlı ifaçıları kral operası verdi. Yalnız Reynin üç qızı üçün diletantların xidmətindən istifadə etməli oldum. Burada da bir çox hallarda olduğu kimi konsertmeyster Helmesberger mənə böyük kömək göstərdi. O, entuziazmı və yaxşı ifası ilə digər musiqiçilərə nümunə idi. Opera binasının kiçik otağında quruluşu ilə Korneliusu dəhşətə gətirən, qulaqbatırıcı məşqlərdən sonra “*an der Wien*”

teatrının səhnəsinə keçdi. Konsert zalının bahalı ödənişindən əlavə orkestr üçün lazımi qurğuların təşkil olunması üçün də xərc çəkməli oldum. Teatr kulisləri ilə əhatələnmiş səhnə akustik cəhətdən əlverişsiz idi. Buna baxmayaraq, öz hesabıma səsi əks etdirən arakəsmə və örtük düzəltməyi riskli hesab edirdim. Dekabrın 26-da keçən ilk konsert zalın dolu olmağına baxmayaraq, yalnız böyük xərclər və əlverişsiz akustik şəraitdə orkestrin pis səslənməsinin səbəb olduğu məyusluqla nəticələndi. Arzuedilməz perspektivlərə baxmayaraq, sonrakı iki konsertin böyük uğuru üçün akustik qübbənin qurulması üzrə bütün xərcləri öz üzərimə götürməyə qərar verdim. Özümə bu səylərin yuxarı dairələrdə mənə maraq oyadaraq uğurla nəticələncəyi ilə təsəlli verirdim. Dostum knyaz Lixteynşteyn bunu mümkün hesab edirdi. O, qrafinya Zamoyskayanın imperator sarayında nüfuzundan istifadə etməyə çalışırdı. Bir dəfə məni də imperator sarayının saysız dəhlizləri ilə bu xanımın yanına aparmışdı. Sonradan məlum oldu ki, bu işdə xanım Kalergisin əli var imiş. Lakin görünür o, yalnız gənc imperatriçanın rəğbətini qazanmağımı təşkil edə bilmişdi. Belə ki, imperatriça konsertdə heç kimin müşayiəti olmadan tək iştirak edirdi. İkinci konsert məni çox məyus etdi. Bütün xəbərdarlıqlara baxmayaraq, onu 1863-cü ilin ilk gününə təyin etmişdim. Həddən artıq az auditoriya yığılmışdı. Məni razı salan yeganə şey akustik təkmilləşdirmələr nəticəsində orkestrin əla səslənməsi idi. Ümumilikdə ifa olunan proqramın buraxdığı təəssürat o qədər yaxşı idi ki, yanvarın 8-də keçən üçüncü konsertdə zal yenidən dolu idi. Bu zaman mən Vyana dinləyicisinin böyük musiqi duyumundan əmin olmaq fürsəti qazandım. İfaçı partiyasını ifa etmək üçün səhnəyə çıxsa da, Poqnerin müraciətinə heç də effektiv olmayan girişi zalın qızgın tələbi ilə təkrarlamalı olduq. Həmin an nəzərim təsadüfən lojalardan birinə sataşdı. Gördüyüm şey mənə kifayət qədər təsəlliverici əlamət kimi gəldi. Xanım Kalergisi tanıdım. O, qısa müddət üçün Vyana gəlmişdi. Yəqin ki, bu da mənə yardım etmək məqsədi daşıyırdı. Xanım dərhal dostluq etdiyi Ştandqartnerlə mənə konsertin təşkilatı ilə bağlı böyük xərclərin saldıği böhranlı vəziyyətdə necə kömək edə biləcəyini müzakirə etməyə başlamışdı. Kalergis ümumi dostumuza etiraf etmişdi ki, özünün heç bir vəsaiti yoxdur və təcili ödəmələr zamanı borca girməyə məcbur qalar. Daha zəngin himayədarlar tapmaq lazım idi. Onların arasında xüsusilə, Hannover elçisinin həyat yoldaşı baronessa fon Ştokhauzen seçilmişdi. O, Ştandqartnerlə yaxın dost idi və mənə də səmimi rəğbət bəsləyirdi. Hətta xanım Blumfeld və onun əri ingilis səfirini də mənimlə maraqlanmağa vadar etmişdilər. Xanım fon Ştokhauzenin evində heç vaxt olmasam da, bir axşam ingilis səfirinin evinə dəvət olunmuşdum. Bir dəfə Ştandqartner mənə xərcləri ödəmək üçün guya naməlum şəxs tərəfindən verilən 500 qulden gətirdi. Xanım Kalergis də öz növbəsində 1000 qulden tapa bilmişdi. Bu məbləğ də gələcək ehtiyaclarımı ödəmək üçün Ştandqartner vasitəsi ilə mənə çatdırılmışdı. Lakin qrafinya Zamoyskaya ilə yaxın dostluğuna baxma-

yaraq, sarayı mənim xeyrimə meylləndirmək cəhdləri nəticə verməmişdi. Belə ki, bəxtimdən burada da hər yerdə üzə çıxan Saksoniya familiarı biri – Kennerrits tapılmışdı. Bu, o vaxtkı elçi idi. Bu adam mənim xeyrimə istənilən hərəkəti, xüsusilə, sarayda böyük diqqətə layiq olan ershersoginya Sofiya qarşısında edilən cəhdi asanlıqla boğa bilirdi. O, hər dəfə Saksoniya kralının sarayını yandırdığımı iddia edirdi.

38

Hər şeyə rəğmən himayədarım əvvəlki kimi yolundan dönmədən mənə kömək etməyə çalışırdı. Hətta sakit yer tapmaq arzumu yerinə yetirmək üçün məni ingilis səfirinin atasəsi, məşhur Litton-Bulverin oğlunun mənzilində yerləşdirməyi düşünmüşdü. Mənzilin sakini geri çağırılmış, tərtibat isə bir müddətliyinə onun ixtiyarında qalmışdı. Xanım Kalergis məni onunla tanış etdi. Bu, cavan görünüşlü, çox nəzakətli adam idi. Bir dəfə mən Kornelius və xanım Kalergislə birlikdə onun evində nahar etmişdim. Nahardan sonra isə “Tanrıların ölümü”nü oxumağa başlamışdım. Lakin auditoriya gözlədiyim qədər diqqətli deyildi. Mən qıraəti saxlayıb Korneliusla getdim. Qayıdanda biz çox üşüdük, üstəlik, Bulverin otaqları da bizə kifayət qədər isidilmiş görünmədi. Punş içib isinmək üçün restorana daxil olduq. İlk dəfə Korneliusu şıltaq-şən əhvalda gördüyüm üçün bu faktı unutmamışam. Belə başa düşdüm ki, punş içib şənləndiyimiz vaxt xanım Kalerqis Bulverdə mənə qarşı maraq oyatmaq üçün qüdrətli və bənzərsiz himayəçi gücünü işə salmışdı. Nəticədə, mənə xəbər vermişdilər ki, Bulver öz mənzilini ilin dördüdə üç hissəsi müddətinə mənim ixtiyarına verir. Lakin vəziyyəti ölüb-biçəndən sonra özümə etiraf etməli idim ki, bundan heç bir fayda götürməyəcəm. Çünki Vyanada gəlir əldə etməyə heç bir ümidim yox idi.

Həmin vaxt qərarlarıma Peterburqdan aldığım təklif həlledici təsir göstərdi. Mart ayında 2000 gümüş rubl qonorarla Filarmoniya cəmiyyətinin iki konsertinə dirijorluq etmək təklif edilirdi. Öz təsirini burada da göstərən xanım Kalerqis israrla bu təklifi qəbul etməyimi məsləhət görür, deyirdi ki, Peterburqda sərbəst konsertlər də verə bilərəm. Şübhəsiz, belə konsert böyük maddi uğur əldə edəcək və gəlirimi əhəmiyyətli dərəcədə artıracaq. Bu təklifi qəbul etməyimə yalnız yaxın aylarda “Tristan”ın Vyanada səhnələşdirilməsinə əminlik mane ola bilərdi. Lakin bu arada tenor Anderin təzə xəstəliyi yenidən məşqlərin getişatını dayandırmışdı: məni Vyanaya gəlməyə məcbur edən bütün perspektivlərə inamım itdi. Tezliklə buna gəlişimdən sonra nazir Şmerlinqi ziyarətimin nəticəsi də vasitəçi oldu. Mən knyaz Metternixin tövsiyəsinə istinad edəndə nazir çox təəccüblənmişdi. Knyaz mənim barəmdə bir kəlmə belə deməyibmiş. O, böyük ədəb-ərkanla başa saldı

ki, mənim kimi xidmətləri olan adamın heç bir tövsiyəyə ehtiyacı yoxdur. Knyaz Metternixin imperatorun mənə Vyanada təqdim edə biləcəyi xüsusi şərait barədə fikrini çatdıranda o, məni inandırmağa çalışdı ki, bu istiqamətdə bir şey etmək iqtidarında deyil. Şmerlinqin bu etirafı mənə knyaz Metternixin davranışını aydınlaşdırdı. Anladım ki, o, oberkamergerə “Tristan”ın səhnələşdirilməsi üçün təsir etməyi nazir qarşısında bəhrəsiz səylərdən üstün tutub.

39

Lakin bu perspektiv də qeyri-müəyyən müddətə təxirə salınırdı və mən Peterburq təklifinə razılıq verdim. Lakin səfər üçün pul ehtiyatına ehtiyacım var idi. Bu baxımdan Haynrix Porqesin mənim üçün Praqada təşkil etdiyi konsertə böyük ümid bəsləyirdim. Fevralın əvvəlində ora yollandım və qarşılaşdığım münasibətə sevindim. Gənc Pores, Listin qatı pərəstişkarı və mənim musiqimin tərəfdarı idi. O, həm şəxsiyyət kimi, həm də mənə göstərdiyi xidmətlərə görə xoşuma gəlmişdi. Bethovenin simfoniyasından başqa mənim ən yeni əsərlərimdən hissələrin ifa olunduğu konsert “*Sophieninsel*” zalında verilmiş və böyük uğur qazanmışdı. Növbəti gün Porqes əlavə kiçik xərcləri çıxaraq mənə min qulden verəndə qəhqəhə çəkərək bildirmişdim ki, bu, şəxsi ifamla qazandığım ilk pullardır. Bundan başqa o məni alman və çex partiyasından bəzi sadıq və savadlı insanlarla tanış etmişdi. Onların arasında riyaziyyat müəllimi Libleyn və yazıçı Muziol da var idi. Gənc yaşlarımdan tanıdığım Mariya Leve ilə görüş məni çox təsirləndirmişdi. O, ifaçılıqdan arfaya keçib, orkestrdə arfa ifaçısının yerini tutur və konsertlərimdə iştirak edirdi. Levi Praqada “Tanhauzer”in ilk tamaşası barədə böyük entuziazmla xəbər vermişdi. İndi bu entuziazm daha da güclənmişdi. Levi uzun illər ərzində mənə qarşı həssas diqqət göstərirdi. Məmnunluq hissi və yenidən oyanmış ümidlərlə Vyanaya qayıdıb “Tristan”ın səhnələşdirilməsi məsələsini tamamilə həll etməyə tələsdim. Mənim iştirakımla yenidən təşkil etməyin mümkün olduğu ilk iki pərdənin fortepiano məşqində tenorun öz rolunu kifayət qədər babat ifa etməsi məni çox təəccübləndirdi. Xanım Dustmana çətin partiyanın möhtəşəm ifasına görə minnətdarlığımı bildirməli oldum. Operanın Pasxadan sonra səhnələşdirilməsinə qərar verilmişdi. Bu da Rusiyadan qayıdış vaxtına uyğun gəlirdi.

Böyük gəlir əldə etmək ümidi yenidən sakit Biberixdə daimi mənzil almaq fikrini xatırlatdı. Rusiya səfərinədək müəyyən vaxtım qaldığından Reynə yola düşdüm ki, işlərimi mümkün qədər yoluna qoyum. Frikgeferin evində qalıb Matilda Meyerin və onun rəfiqəsi Luiza Vaqnerin müşayiəti ilə münasib yer axtarmaq üçün bütün Reynqaunu gəzdim. Heç nə tapmadım. Hətta Frikgeferlə onun villasının yaxınlığında satılan sahədə kiçik ev tikmək barədə danışıqlara başladım. Gənc

Ştedl vasitəsilə tanış olduğum Şüler həm hüquqi, həm də praktiki məsələlərdən xəbərdar biri kimi bu işi öz öhdəsinə götürdü. Smeta tərtib olundu. Rusiyadakı gəlirim mənə baharda bu təşəbbüsün yerinə yetirilib-yetirilməyəcəyini müəyyənləşdirməli idi. Pasxa üçün Frikgeferin evindəki mənzili boşaltmağa hazırlaşdığım üçün bütün ev əşyalarımın qablaşdırılmasını və hələ də borclu olduğum visbadenli mebel tacirinə göndərilməsini tapşırırdım.

40

Yeni ümidlərlə oradan Berlinə yola düşdüm və dərhal Bülovları ziyarət etdim. Yaxın zamanda uşaq dünyaya gətirməli olan Kozima məni görəndə çox sevindi. Etirazlarıma baxmayaraq, məni Hansın işlədiyi musiqi məktəbinə apardı. Uzun zala daxil oldum. Bülov uzaq küncdə musiqi dərsi keçirdi. Qapının kənarında sakitcə dayanıb Hans yerindən sıçrayıb məni görəndə onu izlədim. O, məni tanıyıb qəhqəhə çəkdi. Nahar vaxtı görüşmək üçün sözləşib Kozima ilə onu tərk etdik və ruh yüksəkliyi ilə boz atlas örtüyü zövq oxşayan, "Hotel de Russie" dən götürdüyümüz ekipajla gəzməyə çıxdıq. Bülov arvadını hamilə gördüyüm üçün utanmışdı. Bir dəfə ona tanışlarımızdan birini bu halda görməyimin mənə necə xoşagəlməz təsir bağışladığını demişdim. Onu bu baxımdan tamamilə sakitləşdirdim. Dedim ki, Kozimada heç nə mənə pis təsir göstərə bilməz və bu, yenidən kefirmizi açdı. Axşam ümidlərimi paylaşan və taleyimin yeni dönüşünə səmimi qəlbədən sevinən dostlarım məni Köniqsberq vağzalına yola saldılar..

Köniqsberqdə günortanı və gecəni keçirməli oldum. Mənim üçün bu nəhs şəhərin tanış yerlərini dolaşmaq arzusu hiss etməirdim, buna görə bütün vaxtı mehmanxanada keçirdim. Onun harada yerləşməsi də məni maraqlandırmırdı. Səhərsi Rusiyaya səfərimə davam etdim. Nə zamansa bu sərhədi qanunsuz keçdiyimi xatırlayanda sıxılırdım. Səfər zamanı uzun müddət yol yoldaşlarımla simasına nəzər salırdım. Onların arasında alman əsilli Liflənd zadəganı xüsusi diqqətimi çəkdi, o, alman yunkerinə Rusiya imperatorunun kəndliləri azad etməsi ilə bağlı kəskin narazılığını dilə gətirirdi. Mənə aydın oldu ki, rus xaqlı Rusiyada yaşayan alman zadəganları arasında azadlıq meyillərinə dəstək tapmayacaq. Jandarmlar yolda bizi qəfil saxlayıb, axtarış aparmağa başlayanda bir az qorxdum. Mənə dedilər ki, bu axtarış bir neçə şəxsə aidmiş, bu şəxslərin o zaman hazırlanmaqda olan polyak üsyanında iştirakından şübhələnirdilər. Paytaxtdan azca aralıda vaqonumuzun boş yerləri adamlarla doldu, onların rus xəzindən olan hündür papaqları mənə çox şübhəli gəldi, üstəlik, bu papaqların sahibləri məni inadla nəzərdən keçiridilər. Birdən onlardan birinin üzünü aydınlaşdı, o, həyəcanla məni salamladı, dedi ki, imperator orkestrinin digər musiqiçiləri ilə birgə məni qarşılamağa gəlib. Onlar xalis

almanlar idi. Peterburq vağzalında bizi Filarmoniya cəmiyyəti başda olmaqla orkestrin bir çox üzvləri gözləyirdi, məni təntənə ilə onlara tərəf apardılar. Qalmagım üçün Neva prospektindəki evlərdən birində yerləşən “alman pansionunu” tövsiyyə etdilər. Sahibə, alman tacirinin arvadı xanım Kunst məni mehribanlıqla qarşıladı. Mənzərəsi böyük, səsküylü küçəyə açılan ən yaxşı otağı mənə ayırdı, diqqət və qayğı göstərdi. Digər pansion sakinləri ilə birgə nahar etdim, Aleksandr Serov mənim fərdi qonağım idi, onunla hələ Lüsernada tanış olmuşdum. Peterburqa gələndə kimi o məni ziyarət etdi. Burada Serov alman jurnallarının senzoru kimi yararsız işlə məşğul idi. Bu səliqəsiz geyimli, xəstə, çox kasıblıq çəkən adam fikirlərinin sərbəstliyi və dürüstlüyü ilə hörmətmi qazandı. Tezliklə öyrəndim ki, bu xüsusiyyətləri iti ağıllı ilə birgə onun nüfuzlu və hamının hesablaşdığı tənqidçi kimi tanınmasına səbəb olub. Anton Rubiņşteynə hamilik edən yüksək dairələrdən iki nəfər məndən Serova təsir göstərməyimi istəyəndə buna əmin oldum, onlar tənqidçinin Rubiņşteynə hücumlarının kəskinliyini azaltmasını istəyirdilər. Bu xahişi ona çatdıranda Serov Rubiņşteynin bədii-artistik fəaliyyətinin Rusiyanı məhvə aparması ilə bağlı dəlillərini sadaladı. O zaman, heç olmasa, mənim xətrimə bu hücumları müvəqqəti sənqitməsini istədim, çünki Peterburqda olduğum qısa müddət ərzində Rubiņşteynin rəqibi kimi çıxış etmək mənim üçün xoş olmazdı. Serov xəstə adam tərsliyi ilə çığırdı: “Ona nifrət edirəm və heç bir güzəştə gedə bilmərəm”. Mənimlə Serovun arasında, əksinə, tam razılıq vardı. O, cəhdlərimi elə yaxşı anlayırdı ki, biz yalnız zarafat etməli olurduq, çünki ciddi məsələlərdə fikirlərimiz tam üst-üstə düşürdü. Serov mənə hər cür yardım göstərməyə çalışdı, onun bu qayğıkeşliyini heç nə ilə müqayisə etmək olmazdı. Operamdan ifa üçün seçilmiş mətnlərin rusçaya tərcümə olunmasına çalışır, izahedici proqramın hazırlanmasını istəyirdi. Serov lazım olan ifaçıların seçimində mənə qeyri-adi dəstək verdi. O, məşqlərdə və konsertlərdə iştirak etdiyi üçün buna görə özünü kifayət qədər mükafatlandırılmış hiss edirdi. Həmişə qarşımda onun parlaq simasını görürdüm. Bu sima məni gümrəhlaşdırır və ruhlandırır. Zadəgan yığıncağının zalında ətrafıma topladığım orkestr mənə böyük məmnuniyyət bəxş etdi. O, 120 seçilmiş musiqiçidən ibarət idi. Əksərən bunlar öz işlərini yaxşı bilən, adətən italyan opera və baletində ifa edən və indi mənim rəhbərliyim altında daha nəcib musiqi ilə məşğul olmaq imkanı əldə etdikləri üçün rahat nəfəs alan sənətkarlar idi.

41

İlk konsertin əhəmiyyətli uğurundan sonra Marika Kalerqisin gizləncə, lakin çoxmənalı şəkildə diqqətləri mənim üzərimə çəkməyə çalışdığı mühitlərə daxil olmaq imkanı əldə etdim. Himayədarım böyük ehtiyatla knyaginya Yelenaya

təqdim olunmaq üçün lazımlı addımları atırdı. Hər şeydən əvvəl, Ştandqartnerin Vyanadan tanıdığı həkim Arnetə tövsiyəsindən istifadə etmək lazım idi. O, böyük knyaginyanın leyb-mediki idi. Arnet vasitəsilə knyaginyanın ən yaxın freylini xanım fon Radenə təqdim oluna bilərdim. Bu xanımla tanışlıq mənə böyük zövq verdi. Onun simasında təhsilli, ağıllı və nəcib görünüşlü bir qadın tanıdım. Mənə artan marağı bir qədər ürəksiz təzahür edirdi. Bunu böyük knyaginya ilə bağlı şübhələrlə izah etmək olar. Elə bil, hiss edirdi ki, mənim üçün knyaginyanın ağılından və xasiyyətindən gözlənilənlərdən daha əhəmiyyətli şeylər etmək olardı. Hələ də böyük knyaginyaya birbaşa təqdim olunmamışdım. Əvəzində onun sarayının xanımlarından birinin evindəki məclisə dəvət olunmuşdum. Knyaginya da burada iştirak etməli idi. Anton Rubinşteyn məni saray xanımına təqdim edəndən sonra o, öz növbəsində məni böyük knyaginyanın yanına aparmağa ürək etdi. Hər şey normal keçdi və tezliklə böyük knyaginyanın çay dəvətinə layiq görüldüm. Burada freyleyn fon Radendən başqa digər freyleyn fon Ştalla, həmçinin, mənə general Brebern kimi təqdim olunan, böyük knyaginyanın köhnə dostu olan qoca, xeyirxah cənabla da görüşdüm. Görünür, freyleyn fon Raden mənə xeyir vermək üçün ciddi-cəhd göstərmişdi və bu cəhdlərin nəticəsində böyük knyaginya “Nibelunqun üzüyü” ilə tanış olmaq istədi. Yanımda poemanın bir nüsxəsi belə yox idi, Veberin hazırladığı nəşr isə bu yaxınlarda çap olunmalı idi. Ona görə həmin dəqiqə Leypsiqə hazır vərəqləri təxirə salmadan böyük knyaz sarayının ünvanına göndərmək tələbi ilə teleqram göndərildi. Hələlik isə himayədarlarım “Meysterzingerlər”in mətni ilə kifayətlənməli idilər. Bu mətnin oxunmasına böyük knyaginya Mariya da cəlb olunmuşdu. İmperator Nikolayın görkəmli, gözəl qızı ölçü-biçisiz həyatı ilə tanınırdı. Onun poemamı necə başa düşdüyünü freyleyn fon Radendən öyrəndim. Qız durmadan təkrarlayırmış: Hans Saks, Yeva ilə evlənməyi ağılından belə keçirməməlidir.

42

Bir neçə gün sonra “Nibelunqun üzüyü”nün ayrı-ayrı vərəqləri də gəlib çıxdı və kiçik məhrəm mühit bu poemanı dinləmək üçün dörd dəfə knyaginyanın sarayına yığılırdı. Bu məclislərə freyleyn fon Radenin dediyi kimi, dərin yuxuda “qızıl gül kimi pardaqlanmaq” üçün general Brebern də gəlirdi. Hər iki xanımı pillələr və saysız dəhlizlərlə uzaqdakı otaqlarına yola salanda bu, şən və gözəl freyleyn fon Şatl üçün zarafat materialı verirdi.

Nüfuzlu yüksək vəzifəli şəxslərdən imperator sarayında yüksək və etibarlı vəzifə tutan və musiqinin himayədarı kimi tanınan qraf Vielqorski ilə tanış olmuşdum. O özünü görkəmli violonçel ifaçısı hesab edirdi. Möhtərəm qoca mənə

rəğbət bəsləyirdi və ifa etdiyim əsərlərin konsepsiyası ilə razılaşırdı. Məni inandırır ki, Bethovenin Səkkizinci simfoniyası ilə (F-dur) yalnız mənim ifamda sözün həqiqi mənasında tanış oldu. “Meysterzingerlər”in girişini də tam anladı. Əksinə, bu əsəri anlaşılmaz hesab edən, “Tristan”ın girişinə isə qeyri-adi marağ göstərən böyük knyaginya Mariyanın sözlərini isə mübalighəli hesab edirdi. O, musiqi biliklərini köməyə çağıraraq əsəri anlamışdı. Bunu Serova çatdıranda isə o, entuziazmla qışqırmışdı. Qraf mənim şərəfimə möhtəşəm nahar təşkil etdi. Bu ziyafətdə Anton Rubinşteyn və xanım Abaza da iştirak edirdilər. Nahardan sonra Rubinşteyn musiqisindən bir şey dinləmək istədiyimi bildirəndə xanım Abaza onun “Fars nəğmələri”nin ifasında ısrar etməyə başladı. Görünür, bu, əsərlərinin arasında digər gözəl nümunələrin tapılacağına ümid edən bəstəkarı çox məyus etmişdi. Buna baxmayaraq, kompozisiyanın özü də, xanım Abazanın ifası da mənə çox yaxşı təsir bağışladı. Əvvəllər böyük knyaginyanın himayəsində olan, sonralar isə zəngin və savadlı rus əyanına ərə gedən ifaçı vasitəsilə Abazanın evinə də dəvət olundum. Burada əla qarşılanmışdım. Eyni zamanda, diletant-musiqiçi və entuziast baron Vitinqofla da tanış oldum. O da məni evinə dəvət etmək şərəfinə layiq görmüşdü. Onun evində hələ Parisdən tanıdığım gözəl isveç pianoçu və bəstəkarı İngeborq Starkla görüşdüm. O, məni baronun kompozisiyalarını qəhqəhələrlə ifa edərkən nümayiş etdirdiyi cəsur şənliyi ilə təəccübləndirmişdi. Lakin ümumilikdə özünü ciddi aparırdı və öz sözlərinə görə, Hans fon Bronsara ərə getməyə hazırlaşdı. Dost kimi bir-birimizi ziyarət etdiyimiz Rubinşteyn isə mənə qarşı nəzakətli münasibətini saxlayırdı. Ancaq mənə elə gəlirdi ki, xüsusən də, Peterburqda Serovun düşmən münasibətinə görə bezdiyi mövqeyini atmaq niyyətindən bəhs edərkən onun sözlərində gizli inciklik hiss etmişdim. Verməyə hazırlaşdığım benefis konsertin uğuru üçün Peterburq tacirlərinin mühiti ilə əlaqə qurmağımı vacib hesab edirdilər. Bu məqsədlə tacir yığıncağının zalındakı konserti ziyarət etməli idim. Pillələrdə həddən artıq sərxoş rusla – mənə tövsiyə edilmiş kapelmeysterlə qarşılaşdım. O, imperator teatrlarının musiqiçilərindən təşkil olunmuş kiçik orkestrlə Rossininin “Tell”inin və Veberin “Oberon”unun uvertüralarını ifa etdi. Özü də litabrlar kiçik hərbi təbillərlə əvəz olunmuşdu. Bu isə xüsusilə “Oberon” uvertürasında qəribə effekt yaradırdı.

43

İxtiyarımda olan orkestr öz konsertlərim üçün məni razı salsa da, ifaçılarla məsələ kifayət qədər pis idi. Soprano partiyalarını xanım Bianki yaxşı ifa edirdi. Lakin tenor partiyası üçün böyük cəsarətə sahib olsa da, demək olar ki, səsdən məhrum olan Setovla kifayətlənməli olurdum. Buna baxmayaraq, məhz onun

sayəsində Ziqfridin qılinc döyərəkən ifa etdiyi nəğməni proqrama daxil etmək mümkün oldu. Onun iştirakı oxuma təsiri bağışlasa da, əsas rolu orkestr oynayırdı. Filarmoniya cəmiyyətinin iki konsertindən sonra İmperator operasının məkanında öz konsertimin hazırlıqları ilə məşğul olmağa başladım. Bu işlər zamanı mənə bir musiqiçi çox kömək etmişdi. O, adətən Serovun iştirakı ilə mənim isinmiş otağında nəhəng xəzini çıxarmadan saatlarla oturardı. Anlaşılmazlığı ilə bizə çox əziyyət verdiyi üçün onu “qurd dərisi geymiş quzu” hesab edirdik. Konsertin uğuru gözlənildiyindən çox üstün oldu. Deyəsən, indiyə qədər heç vaxt tamaşaçılar məni buradakı kimi entuziazmla qarşılamamışdılar. Artıq ilk anda davamlı və gurultulu qarşılanma məni utandırdı. Bu isə çox nadir hallarda olurdu. Auditoriyanın bu entuziazmına orkestrin özünün də alovlu canlılığı vasitəçi olurdu. Belə ki, məhz musiqiçilər hər dəfə çılgın alqışları təzələyirdilər. Görünür, bu, Peterburqda qeyri-adi hadisə idi. Mən onların bu sözlərini eşidirdim: “Yalnız indi biz musiqinin nə olduğunu öyrəndik”. O vaxta qədər mənə işgüzar məsləhətləri ilə kömək edən kapelmeyster Şubert məni öz benefis konsertində iştiraka dəvət etmək üçün bu əhval-ruhiyyədən istifadə etdi. Onun yalnız bir məqsəd – yeni dolğun gəliri mənim cibimdən öz cibinə axıtmaq – güddüyünə görə məyus olsam da, dostlarımla məsləhəti ilə xahişinə razılıq verdim. Səkkiz gün sonra eyni dərəcədə çoxsaylı auditoriya qarşısında eyni uğurla proqramımın nisbətən çox sevilən nömrələrini ifa etdim. Bu dəfə 3000 rublluq əla gəlir əhəmiyyətsiz bir adamın ehtiyaclarını ödəmək üçün xərclənməli idi. Elə bil, o mənə vurduğu mənəvi zərbəyə görə çox keçmədən – elə həmin il bu dünyadan köçmüşdü.

44

Lakin məni Moskvada yeni uğurlar və gəlirlər gözləyirdi. Bununla bağlı general Lvovla razılaşmaya gəlmişdim. Orada Böyük teatrda üç konsert verməli idim. Hər konsertdə əldə olunan gəlirin min rublu mənə çatmalı idi. Şaxta ilə əvəzlənən mülayim havada soyuqlamış və bikef halda uğursuz bölgədə yerləşən alman pansionuna gəldim. Ordenlərinə baxmayaraq mənə əhəmiyyətsiz bir adam kimi görünən idarəçi ilə bəzi detalları müəyyən edib, rus tenoru və italyan ifaçısı ilə nəğmələrin çətin seçimi barədə razılığa gəlib orkestr məşqlərinə başladım. Burada əvvəlcə Anton Rubinşteynin kiçik qardaşı Nikolayla tanış oldum. O, Rusiya Musiqi cəmiyyətinin müdiri siması ilə öz sahəsində nüfuzlu şəxs hesab olunurdu. Moskvanın musiqi təmsilçisi mənə qarşı təvazökar və nəzakətli münasibətini qoruyurdu. Orkestr italyan imperator operasında və baletində xidmət göstərən yüz musiqiçidən ibarət idi və Peterburq orkestrindən çox geri qalırdı. Ümumiyyətlə, onların arasında az miqdarda dəyərli və sadıq kvartetçi tapa bildim. Həmçinin,

Riqada öz ağılı ilə tanınan köhnə tanışım violonçel ifaçısı fon Lutsau ilə də qarşılaşdım. Lakin məni hamıdan çox Peterburqa çatarkən xəz papağından qorxduğum cənabın qardaşı skripkaçı Akbrext sevindirirdi. Lakin bu azsaylı simalar işimə, Moskva orkestri ilə təmasına müəyyən dərəcədə təhqir kimi baxmaqdan çəkindirə bilmirdilər. Var-güclümlə çalışsam da, xoşbəxt deyildim. Musiqimə patriotik anti-patıyasını bildirmək üçün məşqə qırmızı köynəkdə gələn və Ziqfridin mahnularını özünəməxsus bayağı italyan manerası ilə rus dilində ifa edən rus tenorunun məni qıcıqlandırması da bütün bunlara əlavə olundu. İlk konsert günü mən səhərdən güclü qızdırma hiss etdim və tədbiri təxirə salmalı oldum. Qarla örtülü şəhərdə tamaşaçıları vaxtında xəbərdar etmək üçün kifayət qədər imkan yox idi. Öyrəndim ki, axşam möhtəşəm ekipajlar konsert yerinə axışib, çoxları bu vəziyyətdən narazılığını bildirib. İki gün istirahət edib müqavilədə nəzərdə tutulan üç konserti altı gün ərzində vermək qərarına gəldim. Qüvvəmi belə son həddə səfərbər etməyə əsasən özümə layiq görmədiyim bu təşəbbüsü tezliklə başa vurmaq istəyi vadardı. Böyük teatr heç vaxt görmədiyim möhtəşəm tamaşaçı auditoriyası ilə dolu olsa da, rəhbərliyin hesablarına görə mənim payıma zəmanət verilmiş məbləğdən artıq heç nə düşmədi. Lakin özümü bu cür qarşılanma, xüsusilə, orkestrin nəhəng entuziazmı ilə mükafatlandırılmış hesab edirdim. Onların seçdiyi vəkil mənə dördüncü konsert vermək üçün müraciət etdi. Bundan imtina edəndə məni heç olmasa son “məşq” keçirməyə razı salmaq istədilər. Ancaq gülümsəyərək bunu da rədd etməli oldum.

Lakin orkestr şərəfimə xüsusi banket təşkil etmişdi. Bu ziyafət Nikolay Rubinşteynin parlaq məmnunluq ifadəsi ilə söylədiyi çox uğurlu və səmimi nitqi ilə yekunlaşdı. Kimsə məni çiyinlərinə alıb bütün zalı gəzdirdi. Qışqırıq, səs-küy qopdu. Hər kəs məni diqqət ayırmaq istəyirdi. Mənə orkestr musiqiçilərinin aldığı fəxri hədiyyəni təqdim etdilər: üzərində Ziqmundun “Valkiriya”dakı sözləri – “*Dock Einer kam*” həkk olunmuş qızıl tütünqabı. Mən də öz növbəmdə bu hədiyyəyə görə təşəkkürümü bildirib orkestrə böyük fotoportretimi hədiyyə etdim. Onun üzərində isə bayaqkı misraların önündə gələn sözləri yazmışdım: “*Kener ging*”. Xanım Kalerqisin tövsiyələri və çoxmənalı rəyi nəticəsində musiqi aləmindən kənardə knyaz Odoyevski ilə tanış olmaq imkanı qazanmışdım. Dostumun sözlərinə görə, bu cənabın simasında məni anlaya bilən çox möhtərəm bir insanla tanış olmalı idim. Həqiqətən, çox uzun və yorucu yoldan sonra onun mənzilinə çatanda patriarxal sadəliklə nahar süfrəsi arxasında əyləşən ailə tərəfindən qarşılanmışdım. Lakin onda fikirlərim və məqsədlərim barədə təsəvvür yaratmaq çox çətin oldu. Knyazın şəxsi zövqü yalnız mənə böyük zalda yerləşən orqana bənzər nəhəng aləti göstərməsi ilə məhdudlaşdı. Bu alət onun göstərişləri ilə kəşf və istehsal olunmuşdu. Təəssüf ki, onda ifa etməyi bacaran biri yox idi. Buna baxmayaraq, hər bazar özünəməxsus sistemlə bu alətin müşayiətində onun qohumları və tanış-

ları üçün keçirilən ibadəti təsəvvür etməli idim. Himayədarımı xatırlayıb xeyirxah knyazı vəziyyətimdən və çalışmalarımin məqsədindən xəbərdar etməyə çalışdım. O söylədiklərimə hədsiz maraq göstərən görkəm alıb dedi: “Sizə gərək olan hər bir şey məndə var...”. Aldığım məlumatlara görə, himayədarımın mənə yönəltdiyi bu qoruyucu mələk bankir yox, rus-yəhudi romançısı imiş.

45

Onsuz da Peterburqdakı böyük qazancım da daxil olmaqla gəlirlərim Biberixdə ev tikintisi planımı yerinə yetirməyə imkan verirdi. Buna görə doqquz gün qaldıqdan sonra tərک etdiyim Moskvadan Visbadendəki məsul şəxsə müvafiq teleqram göndərmişdim. Drezdendəki ev işlərinin böyük xərclərindən şikayətlənən Minnaya isə min rubl göndərdim.

Gözlədiyimin əksinə, Peterburqa qayıdanda böyük problemlərlə qarşılaşdım. Hamı benefis konsertimi Pasxanın ikinci gününə təyin etməməyi məsləhət görürdü. Çünki rus cəmiyyəti ənənəyə uyğun olaraq həmin günü ailə çərçivəsində əyləncələrə ayırırmış. Digər tərəfdən, konsertimdən üç gün sonraya təyin olunmuş Peterburq borclular şöbəsinin dustaqlarının xeyrinə təşkil olunmuş konsertdən imtina edə bilməzdim. Belə ki, bu israrlı təklif böyük knyaginya Yelena tərəfindən verilmişdi. Bütün Peterburq əhli belə yüksək himayədarlıqla keçən konsertə gəlməyi özünə borc bilirdi. Ona görə biletlər əvvəlcədən satılmışdı. Mən isə Xeyriyyəçilər yığıncağının demək olar ki, boş zalında xoşbəxtlikdən bütün xərclərimi ödəyən gəlirlə kifayətlənməli oldum. Amma dustaqların xeyriyyə konserti xüsusilə təntənəli keçmişdi. Qeyri-adi dərəcədə yaraşlıq insan olan Peterburq qubernatoru general Suvorov gözəl işə minnətdarlıq əlaməti olaraq mənə içki üçün gümüş buynuz hədiyyə etmişdi. Mən vida ziyarətlərinə başladım. Freyleyn fon Raden sonra mənə böyük rəğbət bəslədiyini bildirdi. Knyaginya məni maddi çətinliklərimə görə 1000 rubl göndərmişdi. Özü də ehyam vurmuşdu ki, vəziyyətim yaxşıya doğru dəyişməyə qədər hər il belə hədiyyələr edəcək. Özümə qarşı belə münasibəti görüb Peterburq əlaqələrimin daha əsaslı və zəngin nəticələr vermədiyinə təəssüfləndim. Freyleyn fon Radendən böyük knyaginyaya məni hər il bir neçə aylığına Peterburqa çağırmaq təklifi verməsini xahiş etdim. Müvafiq maaş müqabilində gücümü və bacarığımı konsertlərin və teatr tamaşalarının təşkilinə sərf edə bilərdim. Buna qeyri-müəyyən cavab aldım. Gedişim ərəfəsində nəzakətli köməkçimə Biberixdə yerləşmək planımı bildirdim. Üstəlik, Rusiyadan qazandığım pulları buna sərf eləsəm, vəziyyətimin dəyişməyəcəyi və buna görə də bəlkə bu tikintidən imtina etməyin daha düzgün qərar olacağı barədə narahatlıqlarımı onunla bölüşdüm. O, entuziazmla cavab verdi: “Tikin və ümid edin!”.

Getməmişdən əvvəl son anda minnətdarlıq hissi ilə ona indi nə etmək lazım olduğunu bildiyimi yazmışdım. Beləcə, aprelin sonunda Peterburqu Serovun ən səmimi arzuları və orkestr musiqiçilərinin entuziazmı altında tərک etdim. Konsertə dəvət edildiyim Rıqanı keçib boş Rusiya ovalığı ilə düz sərhəddə yolandım. Verjbolovda məni freyleyn fon Radendən teleqram gözləyirdi. Son məktubuma cavab olaraq məni bu sözlərlə xəbərdar etmək istəyirdi: “O qədər də cəsarətli deyil”. Bu tikinti ilə bağlı şübhələrimin yenidən baş qaldırması üçün kifayət etdi.

46

Mən heç yerdə dayanmadan Berlinə gəldim və dərhal Bülovun mənzilinə yola düşdüm. Son aylar ərzində Kozimanın sağlamlığı ilə bağlı heç bir xəbər almamışdım və böyük narahatlıqla onun mənzilinin zəngini çaldım. Qapını açan xidmətçi “xanım xəstədir” deyib məni içəri buraxmadı. “O, həqiqətən, xəstədir?”-deyə soruşdum. Təbəssümlə verilmiş qeyri-müəyyən cavabdan dərhal işin nə yerdə olduğunu anladım. Tələsərək Kozimanın yanına keçdim. Onun Blandina adlı bir qızı olmuşdu, artıq özünü sağlam hiss edir, yalnız adı ziyarətçiləri qəbul etmirdi. Mənə elə gəldi ki, hər şey qaydasındadır. Hətta Hans da şən idi və Rusiyadakı uğurlarımın məni uzun müddət qayğılardan qurtaracağına ümid etdiyini demişdi. Bu ümidi yalnız ildə bir dəfə bir neçə aylıq Peterburqa dəvət olunmaq istəyim yerinə yetdiyi halda əsaslı hesab edərdim. Bu arada freyleyn fon Radenin mənə teleqramın ardınca göndərdiyi təfərrüatlı məktubda aydın deyilirdi ki, bu baxımdan heç bir vədlərə arxayın olmasam, yaxşıdır. Məktubun dəqiq tonu maliyyə vəziyyətimi ciddi şəkildə müzakirə etməyə vadar etdi. Səfərlərdə və Peterburqda olduğum müddət ərzindəki xərcləri, həmçinin, Minnaya və visbadenli mebel tacirinə göndərdiyim məbləği çıxdıqda əlimdə 4000 taler pul qalmışdı. Əlbəttə ki, torpaq sahəsi alıb ev tikmək arzusundan imtina etməli idim. Lakin Kozimanın özünü əla hiss etməsi və ruh yüksəkliyi qayğılarımı boğdu. Biz yüksək əhval-ruhiyyə ilə yenidən gözəl bir ekipajda Tırqarten xiyabanlarına gəzinti təşkil etdik və gəzintini “Hotel de Russie”də şən nahar süfrəsi arxasında tamamladıq. Pis günlərin geridə qaldığını düşünürdük.

47

Hər necə olursa-olsun, əvvəlcə Vyanaya qayıtmaq lazım idi. Bu yaxınlarda “Tristan”ın bu dəfə xanım Dustmanın xəstəliyinə görə yenidən təxirə salındığı xəbərini almışdım. Aydın idi ki, işə yerində nəzarət etmək lazımdır. Almaniya

şəhərlərindən heç biri ilə Vyana qədər əlaqə qurmamışdım. Bu şəhəri özümə uyğun fəaliyyət arenasını hesab edirdim. Əla həyat şəraitində yaşadığını gördüyüm Tauziq mənim məqsədimi təqdir etdi və Vyana yaxınlığında arzusunda olduğum rahat, sakit bir yer tapmağı öz boynuna götürərək bu fikrimi möhkəmləndirdi.

Ev sahibinin köməkliyi ilə bu vəzifənin öhdəsindən uğurla gəldi. Pensiya qədər sadə və gözəl ev tapmışdı. Qoca baron fon Rakovitsin evinin yuxarı mərtəbəsi, həmçinin böyük kölgəli bağı müstəsna istifadə hüququ ilə 1200 qulden ödənişlə ixtiyarına verilmişdi. Bu ev arzuladığım sığınacaq idi. Çox yaltaq adam olan ev idarəçisi Frans Mrazeki və onun bacarıqlı, qılıqlı arvadı Annanı dərhal xidmətimə qəbul etdim. Onlar ömrümün ən dəyişkən vəziyyətlərində belə uzun müddət mənim xidmətimdə qaldılar. İndi yenidən xərcə düşməli idim. Bu sığınacağı dinclik və iş üçün münasib qaydaya salmaq gərək idi. Mən Visbadendə aldıklarım ilə birlikdə Biberixdə qalan əşyalarımı, həmçinin, Erarın royalını yeni mənzilimi doldurmaq üçün gətirdim. Gözəl bir yaz günündə, mayın 12-si tərtibatı çox vaxtımı alan yeni mənzilimə köçdüm. Burada Filip Qaas və oğulları ilə tədricən ciddi şəkildə münasibətlərim yarandı. Hələlik, sevincli ümidlər oyadan sığınacağımın hazırlanması üzrə qayğılar və əziyyətlər məni yalnız yüksək əhval-ruhiyyəyə kökləyirdi. Mayın 22-də əlli yaşımı qeyd edəndə royalla və Biberix bölgüsündən payıma düşən Rafael qravürləri ilə bəzənmiş musiqi zalı artıq hazır idi. Axşam illüminasiyasının işığında tacirlərin musiqi cəmiyyəti məni serenada ilə şərəfləndirmişdi, tələbələrin vəkilisi isə alovlu nitqlə salamlamışdı. Şərab gətirməyi əmr etdim və hər şey yaxşı alındı. Mrazek ailəsi təsərrüfatımın öhdəsindən yaxşı gəlirdi. Annanın kulinar bacarıqları sayəsində Tauziq və Kornelius tez-tez nahara qonaq olurdu.

48

Təəssüf ki, yenidən eləmədiyim hər şeyə görə məni qınayan Minnanın yaratdığı problemlərə dözməli oldum. Ona şəxsən cavab verməkdən birdəfəlik imtina etdiyim üçün bu dəfə də hələ rəsmən qəbul olunmamış qızına məktub yazıb ötən il qəbul olunmuş qərarı xatırlatdım. Evin idarə olunması üçün zərif qadın əlinə nə qədər ehtiyac duyduğumu Maynsda olan Matilda Mayerə məktub yazıb onu öz evimə dəvət edəndə başa düşdüm: ona gözüne dəyən çatışmazlıqları tamamlamağı təklif etmişdim. Mehriban dostumu ağıllı qadın hesab edirdim və şübhə etmirdim ki, o, əsl məramımı anlayıb heç bir sınıq keçirməyəcək. Yanılmadım. Lakin anasını və onu əhatə edən burjuaziya ab-havasını nəzərə almamışdım. Mənim təklifim böyük narahatlığa səbəb oldu və sonda məsələyə Matildanın rəfiqəsi Luiza Vaqnerin qarışması lazım gəldi. O, özünəməxsus ağıl və dəqiqliklə əvvəlcə arvadımla boşanmağı məsləhət gördü. Bundan sonra hər şeyi həll etmək asanlaşacaqdı. Bu,

məni elə qorxutdu ki, düşünülməmiş təklifimi dərhal geri götürdüm və bacardığım qədər yaratdığım həyəcanı sakitləşdirməyə çalışdım. Digər tərəfdən, Frederika Meyer özünün də xəbəri olmadan tamamilə anlaşılmaz vəziyyəti ilə məni narahat edirdi. O, ötən qışı Venetsiyada əlverişli şəkildə keçirmişdi. Peterburqdan ona məktub yazıb Berlində Bülovların evində görüşməyi təklif etdim. Kozimanın ona necə maraqla yanaşdığını bildiyim üçün yaxşıca götür-qoy edib qərara gəlmişdim ki, biz dostumun laxlayan mövqeyini necə yoluna qoya biləcəyimizi birlikdə müzakirə edə bilərdik. Lakin Frederika görüşə gəlmədi. O yazırdı ki, hazırda sağlamlığı artistik fəaliyyətilə məşğul olmağa izn vermir, bir müddətliyinə Koburqda rəfiqəsinin yanına yerləşib və pul qazanmaq üçün arada yerli teatrlarda çıxış edir. Bir çox səbəblərdən ona Matilda Meyerə etdiyim təkliflə müraciət edə bilmirdim. Bununla yanaşı o, mənimlə qısa müddətlik görüşmək istədiyini və bu görüşdən sonra məni əbədiyyən rahat buraxacağını qeyd etmişdi. Hazırda onun fantastik arzusunun yerinə yetirmək mənə mənasız gəlirdi. Bu görüşü sonra təşkil edəcəyimə söz verdim. Yay ərzində o, müxtəlif yerlərdən eyni ısrarlı xahişini təkrarladı. Nəhayət, mən payızın sonlarında *Karlsruədə* konsert verərkən onun can atdığı görüş üçün vaxt və yer təyin etdim. Buna heç bir cavab gəlmədi. Ümumiyyətlə, daha bu qərribə və narahat dostumdan həyat əlamətləri almadım. Onun qaldığı yer də naməlum olduğu üçün aramızdakı əlaqələri tamamilə bitmiş hesab edirdim. Yalnız uzun illər sonra onun hədsiz çətin vəziyyətinin sirri məlum oldu. Anladım ki, o, fon Quaita ilə arasında olan münasibətlər barədə həqiqəti mənə açmağa utanırdı. Məlum olmuşdu ki, Quaita onun üzərində ehtimal etdiyimdən daha çox hüquqa malikdir. İndi çıxılmaz vəziyyətə düşəndə də o, özünə həqiqətən sadıq qalmış bu adamın yanında sığınacaq tapmağa məcbur idi. Onun Quaita ilə gizlincə evləndiyini, iki uşaqla Reyndəki kiçik mülkdə sakit həyat sürdüyünü öyrənmişdim. O, nəinki teatrdan, həm də bütün dünyadan uzaqlaşmışdı.

49

Hələ də təntənəli surətdə və böyük səylərlə hazırladığım iş üçün lazım olan sakitliyi tapa bilmirdim. Evimdən edilən oğurluq və Moskva musiqiçilərinin bağışladığı qızıl tütünqabının bu oğurluğun qurbanı olması məndə yenidən it saxlamaq istəyini oyatdı. Lütfkar qoca ev sahibim çoxdan etinasız yanaşdığı yaşlı ov itini mənə güzəştə getdi. Bu, ömrümdə qarşılaşdığım ən mehriban və möhtəşəm heyvanlardan biri idi. Pol adlı yeni itimlə hər gün uzaq piyada gəzintilərə çıxırdım. Gözəl ətraf mühit buna imkan yaradırdı. Çox tənha yaşayırdım. Belə ki, Tazuiq uzunmüddətli və ağır xəstəliyi ucbatından yatağa düşmüşdü, Korneliusun isə Pensinqə gedəndə omnibusdan ehtiyatsız düşdüyü üçün ayağını yaralamışdı.

Standqartner və ailəsi ilə dostluq münasibətlərimi yenə də saxlayırdım. Bundan başqa, onun təşkil etdiyi tacirlərin musiqi dərnəyinin serenadasından sonra Haynrix Porqesin kiçik qardaşı, gənc həkim və kifayət qədər xoş insan Frits də mənə yaxınlaşmışdı.

Əmin oldum ki, "Tristan" operasının Vyana səhnəsində nümayişi barədə düşünməyə dəyməz. Belə ki, xanım Dustmanın xəstəliyi yalnız bəhanə idi. Məşqlərin kəsilməsinin əsl səbəbi isə Anderin səsinin tamamilə yoxa çıxmasıydı. Vicdanlı kapelmeyster Esser dayanmadan mənə Tristan rolunu digər tenor Valterə verməyə razı salmaq üçün çalışırdı. Lakin ondan elə xoşum gəlmirdi ki, heç özümü onun "Loenqrin"dəki ifasını dinləməyə belə məcbur edə bilmirdim. Məhz buna görə bu təşəbbüsü tamamilə unudub "Meysterzingerlər"i yazmaq üçün uyğun ruh halımın yetişməsinə gözlədim. Hər şeydən əvvəl, mən birinci pərdənin yazılmış hissəsinə qayıtdım. Onu əvvəlcə yalnız hissə-hissə ifa üçün uyğunlaşdırmışdım. Yayın yaxınlaşması ilə maddi rifahımla bağlı qayğılarım da artmağa başlamışdı. Görürdüm ki, xüsusilə Minnaya qarşı öhdəliklərimi yerinə yetirdiyim üçün tezliklə yeni gəlir mənbəyi tapmalı olacam.

Buna görə Peşt milli teatrının rəhbərliyinin gözlənilmədən iki konsert təklif etməsi lap yerinə düşmüşdü. İyulun sonunda Macarıstanın paytaxtına yola düşdüm. Orada mənə heç tanımadığım teatr rəhbəri Radnodfay qarşıladı. Bir vaxtlar Listin himayəsində olan və indi mənə sədaqətini nümayiş etdirən həqiqətən istedadlı skripkaçı-virtuoz Remengi bildirdi ki, dəvət yalnız onun səyləri nəticəsində göndərilib. Bu konsertlər mənə xüsusi gəlir gətirməyəcəkdi. Belə ki, onların təklif etdiyi hər konsertə görə 500 quldenə razı olmuşdum. Lakin konsertlərin bədii-artistik uğuru və tamaşaçıların böyük marağı mənə məmnun etmişdi. Hələ də Avstriyaya qarşı güclü macar müxalifətinin hökm sürdüyü Budapeştdə bir neçə mötəbər, istedadlı gənclə tanış olmuşdum. Onlardan Rossi haqqında xüsusilə yaxşı xatirələrim qalmışdı. Bu gənclər Dunay adalarından birində kiçik intim mühitdə şərəfimə idillik nahar təşkil etmişdilər. Sanki orada palıd kölgəsində patriarxal ziyafət üçün yığılmışdıq. Təntənəli nitqi, təəssüf ki, adını xatırlamadığım gənc vəkil söylədi. O, mənə tək-cə alovlu çıxışı ilə yox, həm də əsərlərimlə və fəaliyyətimlə əsaslı şəkildə tanış olduğunu sübut edən nitqinin aliliyi və ciddiliyi ilə təəccübləndirmiş, dərindən təsirləndirmişdi. Geri qayıdanda Dunayı şərəfimə qonaqlıq verən gənclərin üzv olduqları avarçəkmə idmanı cəmiyyətinin kiçik sürətli qayıqları ilə keçdik. Yolda çayın güdrətli sularını təlatümə gətirən fırtına bizi yaxaladı. Aramızda bir xanım var idi. Qrafinya Betlen-Qabor mənimlə birgə dərindən qayıqda əyləşmişdi. Qayığımızı Rosti ilə bir yoldaşı idarə edirdi. Hər iki avarçəkmə təşvişə düşmüşdü. Qayıq dalğaların bizi çəkib apardığı sallardan birinə çırpılıb parça-parça ola bilərdi. Onlar sallardan uzaq durmaq üçün əllərindən gələni etdilər. Mən isə yanımda oturan xanım üçün yeganə xilas yolunu məhz

belə sallardan birinə minməkdə görürdüm. Avarçəkənlər istəməsə də, fürsətdən istifadə edib salın kənarından çıxan payadan yapışib qayığı dayandırdım. Qorxmuş avarçəkənlər “Ellida öldü” qışqırdılar. Vaxt itirmədən cəld xanımı qaldırıb qayıqdan çıxardım və dostlarımı “Ellida”nı xilas etməkdə qoyub özüm sakitcə salların üstü ilə, sonra isə sahil boyu şəhər istiqamətində addımladım. Bu davranışım dostlarıma təsir etmişdi və onların gözündə nüfuzumu müəyyən qədər yüksəltmişdi. İctimaiyyətin toplaşdığı bağda iştirakçılarının sayı xeyli çox olan daha təntənəli banket təşkil olundu. Burada məni macar dilində salamlayırdılar. Nəhəng qaraçı orkestri mən yaxınlaşanda iştirakçıların “Eljen” nidaları altında Rakosi marşını ifa etməyə başladı. Burada da özüm və Almaniyanın sərhədlərindən kənara çıxan fəaliyyətim barədə odlu-alovlu və mötəbər nitqlər söyləndi. Bu nitqlərin girişi hər dəfə macar dilində olurdu. Sanki əsas fikirlərin alman dilində səsləndirilməsinə görə üzr istəyirdilər. Məni isə “Rixard Vaqner” yox, “Vaqner Rixard” adlandırırdılar.

50

Feldmarşal Koronininin simasında ali hərbi rəhbərlik də mənə hörmətini nümayiş etdirməyi lazım bildi. Qraf cari hərbi-musiqi qüvvələrini təqdim etmək üçün məni Ofen qəsrinə dəvət etdi. Qraf və qrafinya məni çox xoş qarşıladılar, dondurmaya qonaq etdilər və eyvana apardılar. Oradan birləşmiş hərbi orkestrlərin konsertini dinləməli idim. Bunların hamısı birlikdə mənə hədsiz gözəl təəssürat bağışladı. Az qala, Budapeştin gəncsayağı canlı atmosferindən Vyanadakı sakit, ətalətli sığınacağıma qayıdacağıma təəssüflənirdim. Avqustun əvvəlində geri qayıdarkən yolun bir hissəsini Parisdəki tanışım nəzakətli Saksoniya elçisi fon Zebaxın müşayiəti ilə keçirdim. Arvadının özü ilə cehiz gətirdiyi, cənubi Rusiyada yerləşən mülkünün ona vurduğu maddi ziyandan şikayətlənirdi. Elə indi də bu mülkə baş çəkib qayıdırdı. Mən isə əksinə, onu öz vəziyyətim barədə söhbətlərlə sakitləşdirirdim. Bu, onun xoşuna gəlmişdi.

Budapeşt konsertlərinin Vyanaya yalnız yarısını gətirib çıxara bildiyim kiçik gəlirim gələcək sarıdan məni sakitləşdirə bilməzdi. İndi bütün sərmayəm uzun müddətə hesablandığını düşündüyüm sığınacağıın hazırlanmasına xərcləndiyi üçün özümü illik, həddən artıq böyük, lakin düzgün gəlirlə təmin etməli idim. Əsla Peterburq əlaqələrimin və onlara əsaslanan planlarımın üstündən xətt çəkməyi düşünməsəm də, eyni zamanda belə hesab edirdim ki, macar maqnatları arasındakı nüfuzu ilə öyünən Remenginlin də vədlərini diqqətdən kənar qoymaq olmaz. O deyirdi ki, heç bir çətinlik çəkmədən Peterburqda ümid etdiyim illik təqaüdü Budapeştdə də təşkil etmək olar. Həqiqətən, tezliklə Pensinqə qayıt-

dıqdan sonra o, övladlığa götürdüyü oğlu, yaraşığı və nəzakəti ilə mənə çox yaxşı təsir bağışlayan gənc Plotengi ilə birlikdə mənə ziyarət etdi. Ataya gəldikdə isə o, skripkada Rakosi marşının dahiyənə ifası ilə mənə məmnun etsə də, daha çox ani effektdə hesablanmış parlaq vədlərində heç bir fəal məqsəd yox idi. Sonralar əlaqəmiz tamamilə kəsildi.

51

Güclü istilərdə bağımın kölgəsindən zövq ala-ala konsert turnesi planı barədə düşündüm. Aşaqlar isə sadıq itimlə birlikdə uzun gəzintilərə çıxırdım. Bu gəzintilərin sevimli məqsədi müqəddəs Vit otlağındakı çoban daxması idi. Orada gözəl inək südü içirdim. Kiçik dost mühiti həmin vaxtlar yalnız Kornelius və nəhayət ki, xəstəlikdən sağalmış Tauziqlə məhdudlaşır. Tauziq də tezliklə Avstriyada xidmət edən zəngin zabitlərlə tanış olub tamamilə gözdən itdi. Lakin müəyyən müddət ərzində gəzintilərim də mənə kiçik Porqeslə yanaşı, onun oğlu da müşayiət edirdi. Nadir hallarda anası tərəfdən qohum olan Haynrix Laubenin ailəsində yaşayan bacım qızı Ottiliya Brokhauz mənə ziyarət edirdi.

Ciddi şəkildə işləməyə başlayan kimi sakit gələcək barədə qayğılar mənə narahat etməyə başlayırdı. Rusiyaya yeni səfərin gələn ilin Pasxasından əvvəl mümkün olmayacağını nəzərə alıb hələlik yalnız alman şəhərlərinə ümid edə bilərdim. Müxtəlif tərəflərdən, məsələn, Darmşadtdan yalnız rədd cavabları alırdım. Bir-başına Böyük hersoqa müraciət etdiyim *Karlsruədə* isə niyyətlərimi bir qədər təxirə salmağı təklif etmişdilər. Lakin mənə yaxşı gəlir gətirəcək Peterburq planı barədə müraciətimə qəti rədd cavabı alanda inamım tamamilə sarsıldı. Xəbər vermişdilər ki, alovlanan Polşa üsyanı bu cür incəsənət tədbirlərinin keçirilməsini iflic etmişdi. Moskvadan gələn xəbərlər daha təsəlliverici idi. Orada gələn ilə bir neçə konsert söz vermişdilər. İndi ifaçı Setovun mənə Kiyevə getməyi məsləhət gördüyünü xəbər vermişdim. Bu şəhərdən əlverişli nəticələr əldə edə bilərdim. Kiyevlə yazışmalara başladım. Orada da gələn ilin Pasxasına qədər gözləməyi məsləhət görürdülər. Belə ki, həmin dövrdə bütün kiçik Rusiya zadəganları bu şəhərdə yığılırdı. Bunların hamısı uzaq planlar idi və onlara ümid etsəm, iş üçün lazım olan sakitliyimi tamamilə itirə bilərdim. İstənilən halda, mənə böyük qayğılar gözləyirdi: həm özümə, həm də Minnaya pul tapmalı idim. Vyanada yerləşmək ümidlərinə ehtiyatla yanaşmalı idim və payızın yaxınlaşması ilə pul axtarmaqdan başqa çarəm qalmamışdı. Mənə belə işlərdə daha səriştəli Tauziq yardım etdi.

52

Pensinqdəki mənzilimlə vidalaşmaq barədə düşünməli idim. Lakin hər dəfə bir sual yaranırdı. Hara gedim? Hər dəfə yaradıcı iş üçün uyğun əhval-ruhiyyə yarananda qayğılar onu öldürürdü və Dunkerin "Qədim tarix"ini öyrənməkdən başqa çarəm qalmırdı. Nəhayət, bütün vaxtımı konsertlərlə bağlı yazışmalara həsr etməyə başladım. Haynrix Porqes yenidən Praqadakı işləri öz öhdəsinə götürməli oldu. O, mənə Levenberqdə konsert təklif etmişdi. Oradakı knyaz fon Qogensollerin rəğbəti ilə bu konserti təşkil etmək olardı. Bundan başqa, mənə Drezden musiqi cəmiyyətinin rəhbəri Hans fon Bronsara müraciət etməyi məsləhət görmüşdülər. O, təklifimi böyük məmnuniyyətlə qarşıladı və biz Drezdendə mənim rəhbərliyim altında keçəcək konsertin vaxtı, proqramı barədə sözləşdik. Böyük Baden hersoqu noyabrda *Karlsruədə* konsert təşkil etmək üçün teatrını mənim ixtiyarına verdiyi üçün belə hesab edirdim ki, bu istiqamətdə kifayət qədər iş görülüb. Buna görə gücümü digər istiqamətə yönəltdim. "*Der Botschafter*" qəzetinə macar imperator operası barədə geniş məqalə yazdım. Məqalədə hədsiz pis təşkil olunmuş müəssisənin əsaslı islahatı lahiyəmdən bəhs etmişdim. Mətbuat mənim layihəmi möhtəşəm hesab edirdi. Hətta məqalə rəhbər dairələrə də təsir göstərmişdi. Tezliklə dostum Rudolf Lixtenşteyndən öyrəndim ki, imperator teatrlarının idarəsini ona tapşırmaq üçün danışıqlar başlayıb. Bu isə məni saray operasının rəhbərliyinə cəlb etmək ehtimalı ilə əlaqəli idi. Yeri gəlmişkən, bu layihə rədd edilmişdi. Lixtenşteynin idarəsi altında auidotriyanın yalnız "vaqner operaları" dinləyəcəyi qorxusu var idi.

53

Konsert turnesinə yola düşmək lazım gələndə rahatlıq hiss etdim. Nəhayət, məchulluğu ilə iztirab verən gözləmə möveyimdən qurtula bilərdim. Noyabrda yaxşı gəlir baxımından bəxtimi bir daha sınamaq üçün Praqaya gəldim. Təəssüf ki, bu dəfə Haynrix Porqes konsertin təşkilatını öz əllrinə götürmədi. Onu əvəzləyən məktəbdəki dərslərə başı qarışmış müəllimlərin isə bu işdə kifayət qədər səriştəsi yox idi. Xərclər artdı, gəlir isə azaldı. Belə ki, konsertin təşkilatçıları əvvəlki yüksək qiymətləri qoymağa ürək etmirdilər. Özümü birincidən bir neçə gün sonra keçirəcəyim ikinci bir konsertlə mükafatlandırmaq istəyirdim və dostlarımla xəbərdarlıqlarına baxmayaraq, məqsədimi yerinə yetirdim. Məlum oldu ki, dostlarımla düz deyirmişlər. Gəlir xərclərimi güclə ödədi. Birinci konsertdən aldığı pulu Vyanada qoyduğum vekselin ödənməsi üçün göndərməli olduğuma görə indi yalnız öz xidmətlərini təklif edən bankirin yardımını qəbul etmək, mehmanxanada

hesabı bağlamaq və səfərlərə davam etmək lazım idi. Vəziyyətə müvafiq əhvalla *Karlsrueyə* yollandım. Nürnberq və Ştutqartdan keçən səfər soyuğa və gecikmələrə görə son dərəcə xoşagəlməz oldu. *Karlsruədə* burada keçəcək konsert barədə xəbərləri almış dostlarım ətrafıma yığışdı: Badendən olan dəyişilməz qonağım Rixard Pol, Matilda Mayer, naşirim xanım Betti Şott, Visbadenli xanım Raff, Emiliya Qenast və bu yaxınlarda Ştutqartda kapelmeyster vəzifəsi almış Karl Ekkert. Noyabrın 14-nə təyin olunmuş ilk konsert ifaçılar səbəbindən böyük problemlər yaşatdı. “Votanın vidası”nı və Hans Saksın iş başındakı nəğməsinə ifa etməli olan bariton Hauzer xəstələnmişdi və onu səssiz, operetta ifaçısı ilə əvəzləməli olmuşdum. Eduard Devrienin fikrincə, bunun heç bir fərqi yox idi. Yalnız rəsmi tonda ünsiyyət qurduğum Devrien orkestrin yerinin mənim göstərişlərimə uyğun qurulmasında böyük nəzakət göstərmişdi. Ümumiyyətlə, əsas şey orkestrdən asılı olduğundan konsert çox yaxşı keçdi. Buna görə məni lojasında hüzuruna qəbul edən Böyük hersoq konsertin bir həftədən sonra təkrarlanmasını istədi. Dərhal buna qarşı düşüncələrimi izhar etdim. Təcrübə göstərmişdi ki, bu cür konsertlərə, xüsusilə, bilet qiyməti yüksək olanlara tamaşaçı axını əsasən maraqla izah olunur. Bu maraq adamları hətta ən uzaq yerlərdən gəlməyə də məcbur edir. Bu arada həqiqi incəsənətə biliciləri auditoriyanın az hissəsini təşkil edir. Lakin Böyük hersoq dediyindən dönmədi. O, bir neçə gün sonra gəlməsi gözlənilən qaynanası kraliça Avqustanı məmnun etmək istəyirdi. Xüsusilə, bu qədər vaxtı mehmanxanada tək keçirmək mənə çətin gəlirdi. Lakin təzəlikcə Mukxanova ərə getmiş Mariya Kalerqis də xoşbəxtlikdən *Karlsruədə* idi. O, nəzakət nümayiş etdirərək məni yaşadığı Baden-Badenə dəvət etdi. Dostum məni vəğzalda qarşıladı və şəhərə qədər mənimlə getməyi təklif etdi. Bu lütfkarlıqdan imtina etməyi öz borcum bildim, çünki “ovçu papağı”mla bir o qədər də mədəni görünmürdüm. Kalerqis “Burada hamımız ovçu papaqlarında gəzirik” deyib məni Polina Viardonun villasına apardı. Dostum evində yaxşı yerləşə bilmədiyindən orada nahar etdik. Burada rus yazıçısı Turgenevlə tanış oldum. Xanım Mukxanova həyat yoldaşını mənə təqdim etdi və səbirsizliklə onun barəsində nə düşündüyümü gözləməyə başladı. O, daim mənə maraqlı söhbətlər etməyə çalışırdı. Əhatəsində olan təcrübəli insanlar da buna yardımçı olurdu. Dostumun və himayədarımın lütfkarlığından məmnun halda bir müddət Sürixdə qalmaq üçün Badeni tərk etdim. Orada Vezendonkların evində istirahət etməyə ümid bəsləyirdim. Biz vəziyyətimi təfərrüatlı şəkildə müzakirə etdik. Lakin dostlarımın ağılına vəziyyətdən çıxmaq üçün mənə kömək etmək fikri gəlmirdi. Noyabrın 29-da növbəti konserti verdiyim *Karlsrueyə* qayıtdım. Təxmin etdiyim kimi, az tamaşaçı yığılmışdı. Böyük hersoq ailəsinin fikrində yalnız Kraliça Avqusta məndə yaranacaq xoşagəlməz təəssüratı dağıda bilərdi. Yenidən Böyük hersoqun hüzuruna dəvət olunmuşdum. Bütün ailə kraliçanın ətrafında yığılmışdı. Kraliçanın saçında mavi qızılgüldən bəzək var idi. O,

mənə təriflər yağdırdı və bütün Baden sarayı bu təriflərə böyük diqqətlə qulaq asdı. Yalnız ümumi hissələrdən təfərrüatlara keçmək lazım olanda kraliça yerini qızına verdi. Dediynə görə, qızı belə məsələlərdə daha məlumatlı imiş. Növbəti gün payıma düşən təmiz gəliri göndərdilər. 100 qulden. Bu pula dərhal xəz alıb geyindim. Xəzi 110 quldenə satsalar da, konsertdən əldə etdiyim gəliri əsas gətirib qiyməti aşağı sala bilmişdim. Sonra Böyük hersoqdan hədiyyə gəldi: qızıl tütün qabı və 15 luidor. Minnətdarlığımı yazılı surətdə bildirdim. Sonra belə bir sualla baş-başa qaldım: son həftələrin kədərli yorğunluğunu Drezden konsertində yaşayacağım məyusluqların hesabına artırmaq lazımdırımı? Bu barədə düşünərkən çox şey, daha doğrusu, hər şey məni son anda bu iş üçün çalışan Hans fon Bronsara məktub yazmağa vadar etdi. Məktubda bütün hazırlıqları ləğv etməsini və məni gözləməməsini xahiş etmişdim. O, çox yəqin böyük çətinliklərə səbəb olan bu gözlənilməz tapşırıqqa mədəni yanaşmışdı.

54

Maynsda Şottun firması ilə daha bir cəhd etmək qərarına gəldim və gecə qatarı ilə ora yola düşdüm. Matilda Mayerin ailəsi Maynsda olduğum müddətdə məni qonaqpərvərliklə qəbul etdi və onların kiçik mənzilində qalmağım üçün israr etdi. Gündüzü və gecəni kiçik Kartgeyzerqassda mehriban qayğı ilə əhatələnmiş şəkildə gündüz və gecəni keçirdim. Buradan Şottun nəşriyyat kontoruna yollandım. Lakin uğur qazanmadım. Ən yeni əsərlərimin konsertlər üçün hazırlanmış ayrı-ayrı hissələrini çap etməyə razı olmurdum.

Bircə Levenberqdəki konsertə ümidim qalmışdı və mən ora yollandım. Lakin Drezdendən yan keçmək üçün noyabrın 28-də səhəri yorğun-argın çatdığım Berlindən keçməli oldum. Xahişimə görə məni vağzalda qarşılayan Bülovlar onlarla vaxt keçirməyim üçün Sileziya səfərimi bir gün təxirə salmağımı istəyirdilər. Hans bu axşam baş tutacaq və özünün də dirijorluq edəcəyi konsertdə iştirak etməyimi istəyirdi. Məhz bu məni qalmağa vadar etdi. Biz yaxşı əhval-ruhiyyəni qoruyaraq mənim çətin vəziyyətimdən söhbət etməyə çalışırdıq. Nağd pulumu artırmaq üçün böyük Baden hersoqunun mənə hədiyyə etdiyi tütünqabını satmaq üçün dostumuz Veysmana verməyi qərarlaşdırmışdıq. Bülovlarla nahar etdiyim "Brandenburg" otelində bu satışdan əldə olunan 90 taler gəlir mənə təqdim edilmişdi. Maddi vəziyyətimin gözlənilmədən dəstəklənməsi çoxlu zarafatlara səbəb oldu. Bülov konsertə hazırlıqla məşğul olduğu üçün biz Kozima ilə birlikdə ekipaj gəzintisində çıxdıq. Bu dəfə zarafatlıq halımız yox idi: biz sakitcə bir-birimizə baxırdıq və ehtiraslı etiraf tələbi bizə hakim kəsildi. Lakin sözlər artıq idi. Başımızın üstünü alan hüduzsuz bədbəxtlik bütün aydınlığı ilə üzə çıxmışdı. Biz ra-

hatlaşdıq. Ürəklərimizə dərin sakitlik çökdü və konsertdə əvvəlki sıxıntı olmadan iştirak etdik. Bethovenin kiçik konsert uvertürasının (“C-dur”) zərif və alovlu, həmçinin Hansın dərinliklə işlədiyi Qlükün “Paris və Yelena” sının uvertürasının ifası bütün diqqətimi cəlb etmişdi. Biz Alvina Frommanı gördük və fasilə vaxtı zəif böyük pillələrində onunla görüşdük. Konsertin ikinci hissəsi başlayanda və pilləkən tamam boşalanda biz pillələrin birində əyləşib köhnə tanışımızla uzun-uzun söhbət etdik. Konsertdən sonra dostumuz Veysmanın evinə şam yeməyinə dəvət olunmuşduq. Böyük ruhi dincliyə ehtiyacımız olduğu vaxtda bu naharın dolğunluğu və uzunluğu bizi tam məyus etmişdi. Lakin onun da sonu çatdı. Gecəni Bülovların evində keçirib səhər uzun yola qoşuldum. Vidalaşarkən qeyri-ixtiyari Kozima ilə Sürixdəki ilk vidamızı xatırladım. Bu sağollaşma məni qərribə şəkildə həyəcanlandırmışdı və ötən illər iki vacib həyatı anı ayıran qarışıq yuxu kimi görünürdü. Əgər onda tam anlamadığım, lakin ürəyimizə daman duyğular bizi susmağa vadar etmişdisə, indi belə sözsüz hiss etdiklərimizi, anladığımızı ifadə etmək daha da qeyri-mümkün olmuşdu.

55

Sileziyanın dəmir yolu stansiyalarından birində məni kapelmeyster Zeyfrits qarşıladı və knyaz ekipajı ilə Levenberqə apardı. Listlə dostluğu sayəsində mənə rəğbət bəsləyən qoca knyaz fon Qogensollern-Gexingen vəziyyətimi bir müddət onun xidmətində olan Haynrix Porqesdən öyrənmişdi. Buna görə məni yalnız xüsusi dəvətlilər üçün nəzərdə tutulmuş sadə sarayında konsertin təşkili üçün dəvət etmişdi. Məni nəzakətlə qarşıladılar və evin parterində yer ayırdılar. Qoca knyaz təkərli oturacağı ilə məni tez-tez ziyarət edərdi. Onu qarşıda yerləşən otaqlardan gətirirdilər. Belə şərtlərlə burada olmağım mənə həm xoş, həm də ümidverici görünürdü. Dərhal knyazın yaxşı təşkil olunmuş şəxsi orkestri ilə operalarından hissələrin öyrənilməsinə başladım. Sahibim həmişə bu məşqlərdə iştirak edir və bundan böyük zövq alırdı. Ümumi masa arxasındakı naharlar çox rahat keçirdi. Hətta konsert günü bir növ xüsusi nahar da baş tutdu. Bu naharda Sürixdən tanıdığım Henrietta fon Bissinqin – Marifelddən olan xanım Billenin bacısının iştirakı mənim üçün xoş sürpriz olmuşdu. Levenberq yaxınlığındakı mülkündə yaşayan xanım fon Bissinq knyazdan dəvət almış və dərhal mənə olan rəğbətini böyük entuziazmla bildirmişdi. Bu düşüncəli və ağıllı qadın mənim üçün çox xoş həmsöhbət idi. Konsert babat keçdi. Növbəti gün isə knyazın istəyi ilə sırf Bethovenin “C-moll” simfoniyasına dirijorluq etməli idim. Bu ifada da təzəlikcə ərimi itirmiş xanım fon Bissinq iştirak etmişdi. O, Bresravla konsertimə gəlməyə söz vermişdi. Levenberqdən getməmişdən əvvəl kapelmeyster Zeyfrits mənə knyaz

zın hədiyyəsini (1400 *taler*) və hazırda onun məni daha səxavətlə mükafatlandırma bilmədiyinə görə təəssüflərini çatdırdı. Təəccüblənmiş və hədsiz məmnun qalmış halda ən səmimi şəkildə xeyirxah knyaza ürəkdən minnətdarlığımı bildirdim.

Buradan Veymara son səfərim zamanı tanış olduğum konsertmeyster Dar-
moşun mənim üçün konsert təşkil etdiyi Breslavla yola düşdüm. Təəssüf ki, bura-
da hər şey mənə kədər və ümitsizlik bəxş edirdi. Gözlədiyim kimi, tədbir ən dar
çərçivələrə sığışdırılmışdı. Yeməxana kimi xidmət edən və bayağı pərdələri olan
iyrənc konsert zalı məndə o qədər ikrah doğururdu ki, zavallı görünüşə malik
musiqiçiləri azad buraxmaq istəyirdim. Qorxmuş Damroş mənə zala çökmüş tü-
tün iyini yox etməyə söz verməli oldu. Hətta mənə yaxşı gəlir belə söz verə bilməsə
də, onu nüfuzdan salmamaq üçün bu konserti verməyə razılaşdım. Bütün zalın,
xüsusilə, ön hissələrin yəhudilərlə dolu olması məni heyrətləndirmişdi. Növbəti
gün Damroşun mənim şərəfimə verdiyi naharda isə (*orada da yalnız yəhudilər iştirak
edirdi*) öyrəndim ki, uğuruma görə əhalinin bu hissəsinin rəğbətində borcluyam.
Buna görə konsert zalından çıxanda gördüyüm Mariya fon Bux mənə başqa dün-
yadan gələn işıq şüası kimi göründü. O, konsertdə iştirak etmək üçün nənəsi ilə
birlikdə Qatsfeldin mülkündən gəlmişdi. Tamaşaçı zalından uzaqda taxta qoltuqlu
lojada oturub adamların dağılışmasını və mənim yanından ötməyimi gözləyirmiş.
Damroşun verdiyi nahar bitəndən sonra o, yenidən yol kostyumunda mənə ya-
xınlaşdı və dostluq vədləri ilə, şəfqətlə vəziyyətimin səbəb olduğu və yəqin ki,
üzümdə əks olunan bikefliyi aradan qaldırmağa çalışdı. Vyanaya qayıdanda ya-
zılı surətdə ona minnətdarlığımı bildirdim. O, cavabında xatirə kimi bir *alumb-
latt* göndərməyimi xahiş etdi. Vərəqi ona göndərərkən qəlbimi açmaq istəyilə,
həmçinin Berlini tərk edəndə yaranan sarsıdıcı təəssüratları xatırlayıb Kaldero-
nun sözlərini də əlavə etdim: “Susmaq mümkün deyil, sözlərlə ifadə etmək də,
həmçinin”. Mənə rəğbət göstərən başqa bir varlığa daxilimdə yaşayan yeganə şeyi
verirdim.

56

Henrieta fon Bissinqlə Breslavda görüşümün nəticələri isə başqa cür idi.
O, mənim ardımca bura gəlmiş və mənimlə eyni mehmanxanada qalmışdı. Xəstə
görünüşüm onda mərhəmət oyatmışdı. Mən utanmadan işlərimin nə yerdə oldu-
ğunu dedim. 1858-ci ildə Sürixdən getdikdən sonra həyatımın fəaliyyətim üçün
lazım olan düzgün axınının pozulduğundan danışdım. Bununla yanaşı, zahi-
ri mövqeyimi qorumaq üçün dəfələrlə təkrarladığım və səmərəsiz nəticə verən
səylərimi təsvir etdim. O, uğursuzluqlarımın günahını həyat yoldaşım ilə xanım
Vezendonk arasındakı münasibətlərdə görməkdən çəkinmədi və başqalarının

səbəb olduğu pislili yoluna qoymağı öz boynuna götürdü. Fon Bissinq həmişəlik yaşayış üçün Pensinqi seçməyimdən razı qaldı və məsləhət gördü ki, sakit sığınacağımın səmərəli təsirini pozacaq heç bir addım atmayım. Mənim növbəti qış qazanc üçün Rusiyaya getmək məramım barədə isə eşitmək belə istəmirdi və öz böyük sərvətindən məni uzun müddət təmin edə biləcək məbləği verməyə hazır olduğunu bildirdi. Amma bir qədər gözləmək lazım idi. Çünki mənə kömək etmək üçün böyük çətinliklərin öhdəsindən gəlməliydi.

Bu görüşün yaratdığı ümidlərlə dolu halda dekabrın 9-da Vyanaya qayıtdım. Hələ Levenberqdə olarkən knyazın mənə hədiyyə etdiyi məbləğin bir hissəsini Minnaya, bir hissəsini isə Vyanaya borcların ödənilməsinə göndərmişdim. Kiçik məbləglə, lakin böyük ümidlərlə yenidən azsaylı dostlarımın yanına gələ bilərdim. Onlardan Petr Kornelius məni hər axşam ziyarət edərdi və bizim kiçik məhrəm mühitimiz yaranmışdı. Bura vaxtaşırı Haynrix Porqes və Qustav Şeynax qoşulurdu. Milad axşamı hər kəsi evimə dəvət etdim. Bəzəkli şam ağacının ətrafına hərə üçün kiçik bir hədiyyə qoymuşdum. İndi məni iş gözləyirdi: mən Tauziqə təşkil etdiyi konsertdə iştirak edəcəyimlə bağlı söz vermişdim. Yeni operalarımın kiçik hissələrdən başqa, böyük məmnuniyyətlə "Freyşüts"ün uvertürasını ifa etdik. Bu əsər hətta orkestrə belə gözlənilməz təsir bağışlamışdı. Lakin mənim fəaliyyətimin rəsmən qəbul olunmasına ümid etməyə heç bir əsas yox idi. Yüksək dairələrdə mənə hələ də diqqət ayırmırdılar. Xanım fon Bissinqdən aldığı məktublarda o, vədini yerinə yetirməyə mane olan çətinliklərdən danışırdı. Amma məktublar hələ də ümid dolu idi və mən Yeni ili ruh yüksəkliyi ilə Ştandqartnerlərin evində qarşılaya bilərdim. Orada Kornelius məni yerinə düşən yumoristik şeirlə sevindirmişdi.

57

Yeni 1864-cü ilin gəlməsi ilə işlərim ciddi gedişat almağa başladı. Mədə katarına tutuldum və Ştandqartnerin daimi müdaxiləsini tələb edən vəziyyətim getdikcə təhlükəli olurdu. Lakin xanım fon Bissinqin xəbərləri məni daha çox narahat edirdi. Aydın idi ki, o söz verdiyi pulları Hamburqda yaşayan qohumlarının iştirakı olmadan əldə edə bilmirdi. "Sloman" gəmisinin sahibinin ailəsi olan qohumlar isə onun məqsədinin qarşısını almaq üçün əllərindən gələni edir, hətta mənə böhtan belə atırdılar. Bu şərait məni elə narahat edirdi ki, dostumun köməyindən imtina etmək və yenidən Rusiyaya getmək planına qayıtmaq barədə düşünürdüm. Lakin müraciət etdiyim freyleyn fon Raden mənə heç gəlməməyi məsləhət görürdü. Belə ki, Polşa əyalətlərində qopmuş ixtişaşlar nəticəsində yollar azad deyildi. Elə Peterburqda da mənə heç bir diqqət yetirilməyəcəkdi. Bircə Kiyev qalırdı. Mənə yazırdılar ki, ora ürəklə yola düşmək və 5000 rubla qədər gəlir

götürmək mümkündür. Bütün fikirlərimi Kiyevə yönəltdim. Məni müşayiət etmək istəyən Korneliusla Qara dənizlə Odessaya, oradan da Kiyevə səfər planı hazırladıq. Bunun üçün ilk növbədə münasib xəz əldə etmək qərarına gəldik. Hələlik isə, qısa müddətə verilmiş köhnə vekselləri ödəmək üçün yenilərini imzalamaqdan başqa çarəm qalmırdı. Belə sistem açıq-aydın və qarşısıalınmaz şəkildə iflasa aparırdı və bundan çıxış yolunu yalnız vaxtında təklif olunmuş, əsaslı yardım vasitəsilə tapmaq olardı. Bu cür vəziyyətdə dostumdan dəqiq cavab tələb etməyə məcbur idim. Onun mənə kömək etməyə imkanı olduğunu yox, ümumiyyətlə, kömək etmək istəyib-istəmədiyini öyrənməli idim. Çünki özüm bu iflasın qarşısını almaq iqtidarında deyildim. Məlum səbəblərdən o, özünü bu məktubla çox pərt hiss etdi və təxminən belə bir cavab yazdı: "Siz mənim bunu istəyib-istəmədiyimi bilmək istəyirsiniz? Onda Allah xatirinə, bilin: istəmirəm." Bunu anlaya bilmirdim və onun asılı xasiyyətinin zəifliyi mənə tezliklə ən gözlənilməz şəkildə bacısı, xanım Ville tərəfindən izah olunmuşdu.

Bu tərəddüdlərin arasındaykən hiss edilmədən fevralın sonu gəldi. Kiyev və Odessadan məktub alanda Korneliusla Rusiyaya səyahət planı cızmaqla məşğul idik. Məktubda mənə bu şəhərlərdə hər hansı incəsənət fəaliyyətdən imtina etməyi məsləhət görürdülər. Anladım ki, bu şərtlər altında həm Vyanada mövqeyimi qorumaq, həm də Pensinqdəki mənzili əlimdə saxlamaq barədə düşünmək olmazdı. Çünki mənim nəinki heç olmasa müvəqqəti gəlirim yox idi, həmçinin, sələmçilərin faizləri ilə artan borclarım da böyük məbləğlərə çatmışdı. Kənar qüvvənin müdaxiləsi olmadan bu vəziyyət azadlığımı da təhlükə altında qoyurdu. Bu halda, məsləhət üçün tam açıqlıqla köhnə dostum Ferensin gənc dayısı imperator landgerixtsratı Eduard Listə müraciət etdim. İlk dəfə Vyanada olarkən o, mənə böyük sədaqətini və kömək etməyə hazır olduğunu dilə gətirmişdi. Bu halda isə o, mənim veksellərimi almaq üçün kreditörləri razı sala biləcək varlı bir himayədarın müdaxiləsindən başqa çıxış yolu görmürdü. Bir müddət o düşünürdü ki, lazımlı məbləğ və onu vermək istəyi mənə hədsiz rəğbət bəsləyən tacir xanım Şellərdə tapıla bilər. Vəziyyətimi gizlətmədiyim Ştandqartner də bu baxımdan nə isə eləməyə ümid bəsləyirdi. Bir neçə həftə keçdi. Bu vaxt ərzində məlum oldu ki, dostları mənə yalnız İsveçrəyə getməyə yetəcək miqdarda pulla təmin edə bilirlər. Orada isə verdiyim vekselləri ödəmək üçün vasitə axtarmalı olacam. Bir hüquqşünas kimi Eduard Listə bu cür həll yolu xüsusilə arzuolunan görünürdü. Belə ki, o, mənim qurbanına çevrildiyim azğın sələmçiləri məsuliyyətə cəlb etmək imkanı qazanırdı.

Ümid işığının uzaqlarda parladığı son əndişəli aylar ərzində azsaylı dostlarla münasibətlərim hələ də canlı idi. Hər axşam adəti üzrə Kornelius gəlirdi. Ona O.Bax, kiçik qraf Laurensin də qoşulurdu. Bir dəfə isə Rudolf Lixtenşteyn gəlmişdi. Korneliusla “İliada”-nı oxumağa başladıq. Mən “hökmlərin hesablanması”na çatanda bu hissəni buraxmaq istədim. Lakin Petr bu səhifələri də yüksək səslə oxumağı arzulayırdı. Kitabı başa vurub-vurmadiğımızı xatırlamıram. Tək olanda isə Tauziqin verdiyi qraf Şatobrianın tarixini oxuyurdum. Tauziq bir müddət harasa yoxa çıxmışdı. Yenidən peyda olanda isə hansısa macar pianistinın nişanlısına çevrilmişdi. Sağlamlığı çox pis vəziyyətdə idi, daimi kataral mənə əziyyət verirdi. Ölüm barədə fikirlər sıxlaşmışdı və onları qovmaq istəyi duymurdum. Kitablarımı və bir hissəsini Kornelius üçün nəzərdə tutduğum əlyazmalarımı bölüşdürməyə başlamışdım. Pensinqdəki marağımı itirdiyim əmlakımın qalanını çoxdan Ştandqartnerin qayğıkeş himayəsinə vermişdim. Dostlarımin son nöqtə kimi İsveçrəni təyin etdiyimiz qaçışa hazırlaşmağımı məsləhət gördüklərini nəzərə alıb, evində mənə sığınacaq verməsi üçün Otta Vezendonka müraciət etdim. O, xahişimi qəti şəkildə rədd etdi. Mənə qarşı ədalətsiz olduğunu bildirdiyim ikinci məktubu yazmağa məcbur qaldım. İndi gedişimi elə hazırlamaq lazım idi ki, bu qısamüddətli səfərə bənzəsin. Bunu nəzərəcarpmaz etmək üçün hamıdan çox çalışın Ştandqartner tapşırırdı ki, xidmətçim Frans Mrazek çamadanımı əvvəlcədən onun evinə çatdırsın. Mən də ora nahara getməli idim. Xidmətçim, onun arvadı Anna və mehriban itim Polla çətinliklə vidalaşdım. Məni vağzala Ştandqartnerin göz yaşlarını saxlaya bilməyən oğulluğu Karl Şeynax və əksinə, şux-yüngül əhvalda olan Kornelius yola saldı. Mayın 23-ü nahardan sonra Münhenə yola düşdüm. Orada heç kim tərəfindən tanınmadan iki gün sonra vaxtın həyəcanlarından istirahət etməyə ümid bəsləyirdim. “*Bayerischer Hof*” otelində dayanıb Münhen küçələrində bir neçə qısa gəzinti etdim. Pasxa cüməsi idi. Sərt soyuq var idi. Sanki sakinləri matəm içində bir kilsədən o birinə axışın şəhər bu günün əhvalına əsir düşmüşdü. Bundan bir qədər əvvəl Bavariyada sevilən kral II Maksimilian dünyasını dəyişmiş, taxtını on səkkiz yaşlı oğluna buraxmışdı. Vitrinlərin birində gənc kral II Lüdvinqin portretini gördüm. Onun gənc siması mənim qəlbimə toxundu. Adətən ağır vəziyyətdə olanda gənclik və gözəllik insana belə təsir edir. Özüm üçün yumoristik epitafiya yazıb Boden gölü ilə Sürixə qaçışımı davam etdirdim. Oradan isə dərhal Mariafeldə, mənə xüsusilə yaxın olan həkim Villenin mülkünə yollandım.

Əvvəllər Sürixdə yaşayanda yaxın münasibətlər qurduğum həyat yoldaşıma məktub yazıb bir neçə günlüyünə gəlmək üçün icazə istəmişdim. Sürix gölü ətrafında yerləşən ərazilərdən birində uyğun yer tapmağa ümid edirdim. O, xahişimə mehriban cavab verdi. Konstantinopola yola düşmüş həkim Ville ilə görüşə bilmədim. Xanım Ville əvvəlcə bir vaxtlar xanım fon Bissinqin tutduğu qonşu evdə mənə bir neçə otaq ayırdı. Lakin oradakı rahat mebel artıq yox idi. Mən sərbəst nahar etməyə hazırlaşırıdım. Lakin onun bu qayğını öz üzərinə götürmək xahişlərinə boyun əyməli oldum. Mebel çatışmırdı və xanım Ville bu məsələ ilə bağlı xanım Vezendonka müraciət etməyin mümkün olduğunu düşündü. Xanım Vezendonk dərhal bəzi mebelləri və pianinonu göndərdi. O xahiş etmişdi ki, xoşagəlməz sensasiyadan qaçmaq üçün mən Sürixdəki köhnə dostlarımı ziyarət edim. Lakin aşağı temperaturu, çətin isinə evdə qaldığımdan daha da pisləşən sağlamlığıma məqsədimi yerinə yetirməyə imkan vermədi. Sonda Otto və Matilda Vezendonklar özləri Mariafeldə gəldilər. Ər-arvad arasında münasibətlər anlaşılmaz və gərgin görünürdü. Gərginliyin səbəblərini anlamasam da, bu, onlara münasibətimə təsir göstərmədi. Pis hava və pərişan ruh halım dayanmadan kataral əziyyətlərimi kəskinləşdirirdi Bu isə mənə mənzil axtarmaq imkanından da məhrum edirdi. Səhərdən axşama qədər *Karlsruedən* aldığı xəzə bürünərək dəhşətli günlərimi qıraqla keçirirdim. Ağır fikirləri boğmağa çalışırdım və xanım Ville tənha sığınacağıma bir-birinin ardınca kitablar göndərirdi. Mən Jan-Polun "Sienebkas"ını, Böyük Fridrixin "Gündəliyi"ni, Tauzeri, Jorj Sandın, Valter Skottun romanlarını və qonaqpərvər ev sahibəmin qələmindən çıxmış "Felicitas"ı oxudum. Kənardan mənə Matilda Mayerin giley-güzar və təəssüflərlə dolu məktublarından başqa, Trüinenin Parisdən göndərdiyi 75 frank çatmışdı. Bu pullar mənə qərribə zövq vermişdi. Buna görə xanım Ville ilə dəhşətli maddi vəziyyətimə necə son qoymaq barədə yarızarafat, yarıciddi söhbətim baş tutdu. Digər planlar arasında biz arvadımla boşanmağa nail olmaq üzərində dayandıq. Bu zaman mən işlərimi zəngin evliliklə yoluna qoymaq imkanını qazanacaqdım. Bütün vasitələr yararlı göründüyü üçün həqiqətən bacım Luizaya məktub yazdım. Ondan Minna ilə ağıllı söhbət edib onu illik pensiya almağa və mənim şəxsiyyətimə hər hansı müddəalar irəli sürməkdən imtina etməyə razı salmağımı xahiş etdim. Cavabında pafos dolu bir məsləhət aldım. O, əvvəlcə yaxşı adımları bərpa etməyi, sonra isə yeni işlə borclarımı yüngülləşdirməyi tövsiyə edirdi. Bundan sonra müxtəlif eksentrik addımlar olmadan da çətin vəziyyətdən çıxma bilərdim. Hər halda, Darmştaadtta boşalmış kapelmeyster vəzifəsini əldə etməyə çalışa bilərdim. Vyanadan bədən xəbərlər gəlirdi: Standqartner Pensinqə qalan əşyaları xilas etmək üçün bir böyük tacirlə onları geri

almaq hüququnu saxlayaraq satmaq barədə sövdələşmişdi. Dərhal ciddi narazılıq bildirdiyim bir məktub yazdım. Belə ki, bununla mənzil üçün ödəniş etməli olduğum ev sahibimə zərər vurduğumu düşünürdüm. Xanım Villenin vasitəçiliyi ilə bunun üçün lazımı məbləği tapıb baron Rakovitsə göndərə bildim. Təəssüf ki, Ştandqartnerlə Eduard Listin bütün körpüləri yandırdığını öyrəndim. Onlar mebelə görə aldıkları puldan ev sahibinə ödəniş etmiş, bununla da, Vyanaya qayıtmaq imkanımı aradan qaldırmışdılar. Hər ikisi bunu ölümcül addım hesab edirdi. Lakin eyni zamanda, Kornelius xəbər verdi ki, adı veksellərdən birində olan Tauziq mən qaçandan sonra Vyanaya qayıda bilmir (*o, həmin vaxt Macarıstanda idi*). Bu xəbər ürəyimi sıxdı və mən heç bir çətinliyə baxmayaraq ora qayıtmaq qərarına gəldim. Bunu Vyanadakı dostlarıma yazdım. Amma əvvəlcə kreditörlərə razılıq təklif etmək üçün lazımı məbləğdə pul tapmalı idim. Bu məqsədlə Şotta əzmlı bir məktub yazıb mənə bəslədiyi münasibəti qınadım. Bu addımın nəticələrini daha yaxın məsafədən görmək üçün Mariafelddən Ştutqarta yollandım. Buna məni aşağıdakı motivlər həvəsləndirmişdi.

60

Həkim Ville qayıdanda Mariafeldə olmağımın onu qorxutduğunu hiss etdim. Görünür, o, mənə yardım üçün onun özünə də müraciət olunacağından çəkinirdi. Lakin sonra mənim davranışımın bir qədər utanıb həyəcan anında etiraf etmişdi ki, ətrafında mühüm rol oynayan bir insan kimi özündən üstün olduğunu dərk etdiyi yad adamla təmasda olanda bu cür münasibət üzrlü hesab oluna bilər: “Əlbəttə, öz evində başqası üçün dekorasiya olmaq arzuolunmazdır”. Ərinin əhvalını öncədən təxmin edən xanım Ville, Vezendonklarla razılığa gəlmişdi. Onlar mənə hər ay 100 frank göndərməyə söz vermişdilər. Bu barədə öyrəndikdən sonra dərhal xanım Vezendonka İsveçrəni tərk etdiyimi və özünü mənim barəmdə belə qayğılardan azad hiss etməyini xahiş etmişdim. Belə ki, işlərimi istəyimə uyğun qura bilmişdim. Nəticədə öyrəndim ki, o, məktubu açmadan xanım Villeyə göndərmiş. Məktubun onu nüfuzdan salacağından qorxmışdı.

Aprelin 30-da Ştutqarta yola düşdüm. Bu yaxınlarda kral teatrında kapelmeyster vəzifəsinə keçmiş Karl Ekkert in orada yaşadığını bilirdim. Vyana teatrının müdiri olarkən mənə göstərdiyi əla münasibətə və *Karlsruhe* dəki konsertə gəlmək üçün göstərdiyi canfəşanlığa əsasən onu sadıq dost hesab edirdim. Onun mənə gələn yay üçün Ştutqart yaxınlığında Kanştadt da sakit sığınacaq tapmağa kömək edəcəyinə şübhəm yox idi. Burada “Meysterzingerlər” in ilk pərdəsini başa çatdırmaq istəyirdim. Son məktubumda avans istəyərkən bu hissəni Şotta göndərməyə söz vermişdim. Ekkert məni mehriban qarşıladı. Onun məşhur Vya-

na gözəllərindən olan həyat yoldaşı öz səmərəli mövqeyindən sənətkarla həyatını birləşdirmək kimi fantastik arzuya görə vaz keçmişdi. Özüm də əmin oldum ki, bu xanım “kapelmeyster”ə qonaqpərvər və rahat ev təşkil edəcək qədər zəngin idi. Ekkert saray teatrının rəhbəri baron fon Qallı mənə təqdim etməyi bir borc bildirdi. Fon Qall Almaniyaadakı vəziyyətimin mürəkkəbliyi barədə ağıllı və xeyirxah mülahizələr yürüdü. O deyirdi ki, Saksoniya elçiləri və agentləri müxtəlif böhtanlarla mənə zərər verdikləri müddətdə bütün yollarım bağlı olacaq. Mənimlə daha yaxından tanış olduqdan sonra isə Vürtemberq sarayındakı bütün nüfuzunu işə salmağın mümkün olduğunu düşünürdü. Mayın 3-ü axşam Ekkertin evində işlərimi müzakirə edərkən gec bir saatda özünü “Bavariya kralının katibi” adlandıran cənabdan kart çatdırdılar. Burada olmadığımı deməklərini əmr etdim və tezliklə mehmanxanaya qayıtdım. Orada mehmanxana sahibindən də öyrəndim ki, Münhendən olan bir cənab israrla mənimlə görüşmək istəyir. Sabah saat doqquzda evdə olacağımı çatdırmaqlarını tapşırıdım. Mən həmişə ən pis vəziyyətlə qarşılaşmağa hazır idim. Narahat keçirdiyim gecədən sonra otağımda əlahəzrət Bavariya kralının katibi cənab Pfistermeysteri qəbul etdim. Bu cənab əvvəlcə məni tapdığına görə şad olduğunu söylədi. Belə ki, məni əvvəlcə Vyanada axtarmış, oradan Mariafeldə, sonra da bura yönləndirilmişdi. O, mənə gənc Bavariya kralının hədiyyə göndərdiyi məktubu, portreti və üzüyü verdi. Gənc monarx az, lakin qəlbimə nüfuz etmiş sözlərlə musiqimə heyranlığını və bundan sonra məni bir dost kimi taleyin təqibindən qorumaq qərarını bildirmişdi. Eyni zamanda, Pfistermeyster xəbər vermişdi ki, məni dərhal Münhenə kralın hüzuruna çatdırmalıdır. Buna görə də növbəti gün gələcəyimizi teleqrafla xəbər vermək üçün icazəmi istəyirdi. Mən Ekkertlərin evinə nahara dəvət edilmişdim. Cənab Pfistermeyster isə mənimlə gəlməkdən imtina etməli oldu. Dostlarıma, həmçinin, Ostqofendən olan Veysgeymerə çatdırdığım gözlənilməz xəbər xoş bir təəccüb yaratdı. Ekkert nahar vaxtı Parisdən Meyerberin ölümü barədə teleqram aldı. Veysgeymer kobud qəhqəhə çəkdi. Bunun səbəbi mənə bu qədər ziyan vurmuş bəstəkarın bu günü görməmiş ölməsi idi. Fon Qall da gəlmişdi. O, rəğbət dolu sözlərlə sevincini bildirib qeyd etdi ki, daha onun vasitəçiliyinə ehtiyacım olmayacaq. O, əvvəlcədən “Loenqrin”in səhnələşdirilməsinə əmr verdiyi üçün dərhal qonorarımı da təqdim etmişdi. Axşam saat beşdə Münhenə yola düşmək üçün vağzalda Pfistermeysterlə görüşdüm. Oraya səhəri gün gələcəyimiz barədə teleqrafla məlumat ötürülməli idi. Həmin gün Vyanadan qayıtmaq fikrimdən daşınmağım üçün israr edən dostlarıma məktublarını aldım. Lakin ömrümdəki bu cür dəhşətlər bir daha təkrarlanmayacaqdı. Taleyin məni ali məqsədlər üçün apardığı yol çətinliklərlə dolu idi və heç vaxt qayğılardan, o vaxta qədər mənə məlum olmayan çətinliklərdən azad olmamışdı. Lakin ali dostumun müdafiəsi altında bayağı həyat qayğılarının yükü sonradan bir daha məni əzmədi.

MÜNDƏRİCAT

On söz (M. K. Zaleskaya)	3-19
Vaqnerin giriş sözü	20
Birinci hissə	21-393
İkinci hissə	395-569
Üçüncü hissə	571-641

Tiraj: 500
Çap edilib:
Kağız:

ISBN: 978-9952-483-50-5

© Heydər Əliyev Fondu. 2013.
© Heydər Əliyev Mərkəzi. 2013.

Rixard Vaqner

Wilhelm Richard Wagner

Bu xatirələr bir neçə il ərzində həyat tarixçəmi danışmağımı xahiş edən dostum və həyat yoldaşım tərəfindən mənim diqtəmlə qələmə alınıb. Hər ikimizdə bu xatirələri ailəmiz və sınaqdan çıxmış sadıq dostlarımız üçün saxlamaq arzusu yarandı. Elə buna görə biz yeganə əlyazmanı mümkün bədbəxt təsadüflərdən qorumaq üçün onu öz hesabımıza az nüsxədə çap etdirmək qərarına gəldik. Əsl tərcümeyi-halın dəyəri ona müəyyən məna və mahiyyət bəxş edən bəzəksiz həqiqiliyindədir...

Dahi alman bəstəkarı, dünya opera sənətinin şedevrlərindən sayılan on üç operanın müəllifi. Onun yaradıcılığı indiyədək heç kimi laqeyd buraxmayıb, kimi dəlicəsinə bu yaradıcılığın heyranına, kimi də qatı düşməninə çevrilib. Vaqnerin fəlsəfi-estetik görüşləri bəstəkar kimi yaradıcılığı ilə yanaşı, onun bir çox ədəbi əsərlərində də əks olunub. Onun təklif etdiyi opera islahatı həm gələcək bəstəkarlar nəslinin, həm də geniş dinləyici auditoriyalarının opera haqqında təsəvvürlərini kökündən dəyişib. Vaqner operalarının tamaşası, yəni yalnız onların göstərilməsi üçün Bayreytdə ayrıca teatr binası da inşa olunub. Bu günədək həmin teatrda hər il keçirilən Vaqner musiqisi festivalları təşkil edilir. Bu kitab, gələcəyin bədii, sənəti ideallarını müəyyənləşdirən bir insanın, dövrünün böyük mütəfəkkiri və şairinin öz dilindən olan həyatıdır.
